De Beweging. Jaargang 13

bron
De Beweging. Jaargang 13. W. Versluys, Amsterdam 1917

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bew001191701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

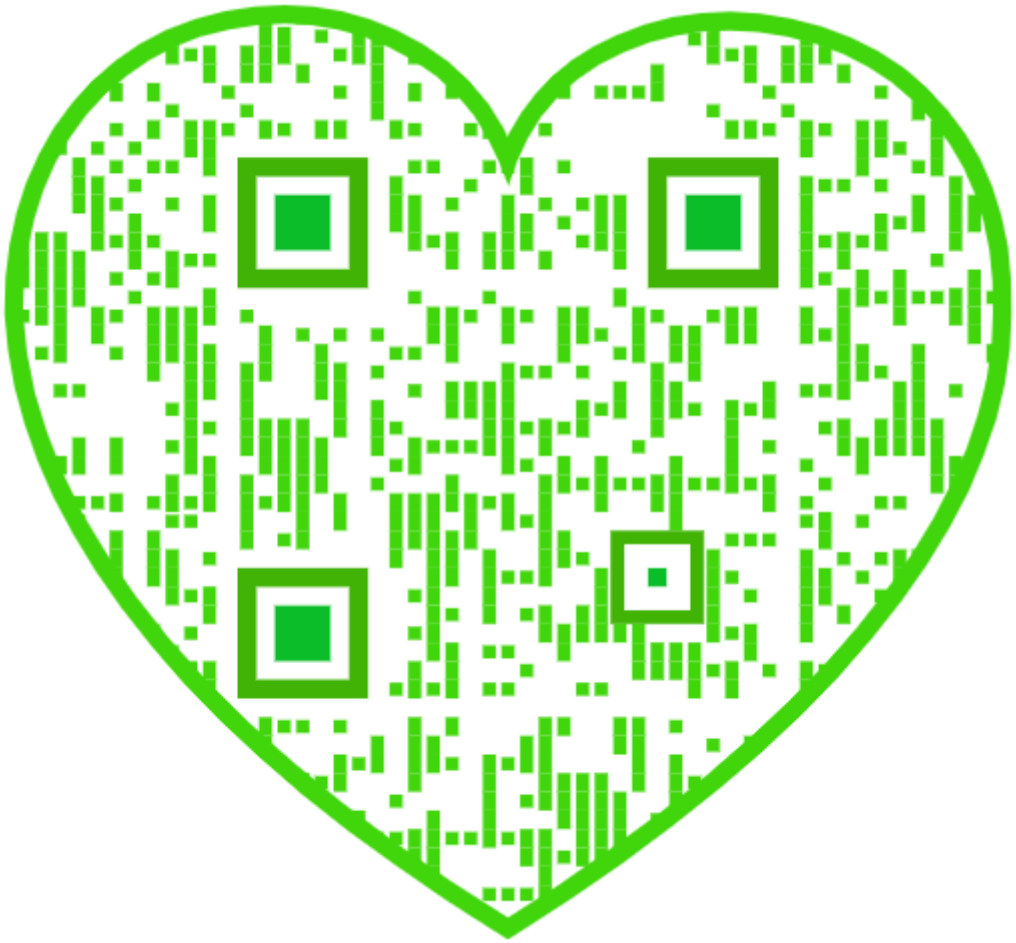

[Deel 1]

Emile Verhaeren: De Visschers
In huldigende herinnering vernederlandscht
Door
Albert Verwey

Het land is overvlokt met nevels
Die dampen over de oeverpaden
En zich als weeke kussens laden
Rondom de kartelige gevels.

De stroom die traag de kanten schaaft,
Draagt krengen, in hun gif gezoden,
En gindsche maan is als een doode
Die m' in een hemelhoek begraaft.

Alleen een licht glimt hier en daar
Op 't water en doet ruggen grooten
Van visschers, sedert de avond hier,
Die in hardnekkige verlangst
Naar God weet welke donkre vangst
Gebogen blijven in hun booten
En werpen zwarte netten naar
De kwade en zwijgende rivier.

Want diep waar hen geen stervling ziet
Is elks kwaad lot, dat hem bespiedt
Gelijk een prooi: hij zal het visschen,
Met zware moeite om niet te missen,
Wanend verdienstlijk om iets goeds te kampen,
Bij nacht, onder de tegenstrijdige dampen.

De harde midnacht slaat van ver
Met zware hamers, van her, van der,
Van vele torens slaan de slagen,
Die moede klagen.

De zwarte visschers dragen op hun rompen
Niets dan wat onbeschrijfelijke lompen,
Hun oude hoed laat in hun nekken
De heele nevel lekken,

De dorpen zijn geheel verwischt:
Niet een die er zijn hut meer gist,
De wilgen en de ledige iepen
Die westewinden deden zwiepen;
En uit de bosschen blaft geen hond
En klinkt geen kreet: de donkre mist
Is geel of vochtige asch hem bond.

Zonder een roep, zonder elkander
Te helpen, doen zij de een als de ander,
Enkel voor zichzelve doet
Iedre visscher wat hij moet.
En de eerste trekt van end tot ende
Zijn net vol uitschot van ellende,

En de andere vischt onbesuisd
De modder waar de ziekte in huist,
En ginds is een die vangt en krijgt
Het giftige aas dat hem bedreigt,
Of aan de rand waar 't water daalt
Het wrakhout van zijn wroeging haalt.

De stroom, de hoeken omgeslagen,
Of kokend waar de boom geboeid leit,
Gaat naar de vert - sinds hoeveel dagen? -
Ten horizon van de vermoeidheid.
De oever, zwaar van moddervracht,
Ademt gif uit, iedre nacht,
De misten zijn als vliezen
Die zich om de daken verliezen.

In hun booten die niet varen
Trilt zelfs niet de roode lantaren
Die met breede krans van gloed
Het witte nevelvilt bebloedt.
Looden dood houdt stil omsloten
De waanzin-visschers in de booten.

Allen, de eenzamen in dampen,
Naast elkaar, maar of ze 't niet bevroeden;
En elks armen werden moede
En elks arbeid werkt hem rampen.

O, zoo ze in de nacht elkaar eens riepen
En zich troost uit woorden schiepen!

Maar zij blijven, stom verdoofd,
Rug gebukt en zwaar het hoofd;
Enkel 't kleine lichtje staat er
Onbewegelijk op 't water;
Blokken schaduw blijven zij,
Zonder dat hun blik, voorbij
't Slorpen van de donkre mist,
Als een kracht, onafgewend
Trekkende naar 't firmament,
De geweldige sterren gist.

De zwarte visschers van 't zwart verdriet
Zijn de verloornen, zonder verschiet,
Weg in de verten, weg in de uren,
Achter de ongeziene muren.
In hun harten valt het geween der
Najaarsnachten altijd eender.

Goethe's Tasso
Door
Albert Verwey

I

Tasso is de onevenwichtige, de man die de grenzen tebuiten gaat. Hij zou niet tragisch zijn als die noodlottige aanleg niet met hem geboren was; als hij alleen door de omstandigheden zijn verstand verloor.

Zooals Shakespeare, de tot daden bereide, geen trek in zichzelf schooner en verderfelijker vond dan die van het dadenlooze peinzen - Hamlet's ziekelijk-tintige overweging - zoo vreesde Goethe, de tot maat geborene, geen drang in zich zoozeer als die van de verleidelijke mateloosheid.

Mijmering en gemis aan maat moeten wel sterk onze eigen bekoring geweest zijn, dat wij in geen verbeeldingen ons zoo innig herkenden als in Tasso en Hamlet.

II

Van jongs af heb ik Tasso gelezen, en zijn beginregels werkten op mij als een stemsleutel.

> Du siehst mich lächelnd an, Eleonore,
> Du siehst dich selber an und lächelst wieder,
> Was hast du? Lass es eine Freundin wissen!
> Du scheinst bedenklich, doch du scheinst vergnügt.

Ik hoefde die verzen, door de prinses tot haar vriendin gericht, maar uit te spreken, en het edele en weldadige van een aan

maat gebonden schoonheid begon voor me te leven, was vleesch en bloed geworden en één met mij. Toch was deze statige bevalligheid, met haar glimp van sierlijks, niet mijn eigene: zij was alleen zoo onwederstaanbaar.

Het heele tooneel was van zulk een kunstvolle gebondenheid. Volstrekt niet wat men natuurlijk noemt. Eer het tegendeel. Een tuinaanleg die wel niet anders dan zeer bezonnen zijn kon, getooid als hij was met borstbeelden van epische dichters, rechts vanvoren Vergilius, links Ariosto. Daartusschen die twee jonge vrouwen in herderinne-kostuum, kransen windend, waarmee de meer ernstige de latijnsche dichter, de meer dartele de italiaansche kroonde. En hun gesprek, hoe waardig bewoog het zich, zelfs in zijn scherts, om de herinneringen en vergenoegingen van een edel, een wijsheid en schoonheid zoekend leven, totdat het eindelijk zich samentrok om hun eigen dichter, die onder hun beider naam, Leonore, de gestalte aanriep tot wie gericht hij verliefde klachten aan de boomen van het park hing.

Liefhebbend klonken de woorden waarmee Tasso tot aan de ziel van die vrouwen werd toegelaten, maar er klonk ook een onoverbrugbare afstand in, en misschien - als de prinses haar broeder Alfonso, de Hertog van Ferrara, ziet naderen, - de vrees voor een gevaar.

Laat hij niet merken over wie we spraken, zegt ze, - hij zou ons uitlachen.

Maar onmiddelijk spreekt hijzelf van Tasso. Hij zocht hem. Hij verwijt hem zijn eenzelvigheid, zijn langzaamheid in het voltooien, zijn schuwheid en wantrouwen tegen de menschen. Toch is zijn welwillendheid onmiskenbaar. Als dadelijk daarop Tasso nadert, hem zijn voltooid gedicht geeft, hem dankt en bescheiden erkent dat hij, de dadenlooze jongeling, nooit in zichzelf zijn stof had kunnen vinden, maar alleen in het voorbeeld van zijn beschermer, dan is er een oogenblik van hoogste bevrediging. Doch als de prinses, op een woord van Alfonso, hem de krans van Vergilius heeft op het hoofd gedrukt, dan is zijn ontroering grooter dan hij verdragen kan. Hij is dan niet minder de man met het geschokte evenwicht als hij het later zijn zal: uit gebrek aan rustig zelfgevoel staat hij machteloos tegenover de werkelijkheid.

Zeker en zeer van zichzelf bewust treedt die werkelijkheid vóór hem in Antonio. De man van staat, die in de dichters de dienaars en sierders van de hoven ziet, die Ariosto prijst, omdat zelfs de waanzin in zijn gedichten ‘im schönsten Takt sich mäszig hält’, die de levende dichter enkel gelden laat voor zooverre hij door een vorstin geprezen wordt. Alleen de gevaar dreigende liefde blijft over, daar het alleen de prinses is die Tasso in bescherming neemt.

Het eerste bedrijf als zinnebeeld en voorspel van het heele drama, is daarmee afgesloten. De onevenwichtige heeft in Antonio de rots voor zich waarop hij zal brijzelen, in Leonore de kust waarvoor hij zal ondergaan.

III

Her tweede bedrijf ontwikkelt de liefde van Tasso en Leonore - want wat daar gezegd wordt kan niet anders verstaan worden dan als wederzijdsche liefde, - èn de afwijzing van Tasso's vriendschap, met prikkelende en hoonende woorden, door Antonio. Alfonso wordt onwillens genoopt de dichter die binnen het hof zijn degen trok in arrest te stellen.

Het is de gebeurtenis waartegen al de betrokken partijen hun karakter duidelijk afgrenzen.

Leonore Sanvitale, vrouw van de wereld, welgezind genoeg, maar ook ijdel, belust op het bezit van een groot dichter, ras bereid tot een intrige die winst belooft, wil Tasso van het hof verwijderen en hem met zich nemen naar Florence. Leonore van Este die zich in de smart hem te zullen missen, haar liefde geheel bewust maakt, maar tevens de lijdzame aard ervan, geschoold als ze is tot afstand doen, geeft haar toestemming tot de scheiding, op hoop dat haar vriend elders zal gelukkig zijn. Antonio, nu zijn spijtigheid ten opzichte van de jonge bekranste gevolgen had die zijn hertog verdrieten, heeft berouw en bereidt zich, in diens dienst, ernstig op een verzoening voor. Maar Tasso zelf heeft op het oogenblik van zijn grootste voldoening en zijn edelste opwelling de schok ontvangen die hem reddeloos terugwerpt op zijn eigen, een vaste grond ontberende wezen. Hij heeft maar één gevoel: wantrouwen tegen anderen, maar

één gedachte: wegvluchten uit deze omgeving en dat oogmerk verbergen opdat hij het bereiken kan. Als Leonore Sanvitale komt, voelt hij zich versterkt in zijn achterdocht, ziet in haar voorstel dat hij haar vergezellen zou, booze bedoelingen, onthoudt met bitterheid dat de prinses, die zelf niets van zich hooren laat, in de scheiding berusten zal. Antonio's verzoening aanvaardt hij, doch enkel schijnbaar, opdat deze hem verlof tot een reis verwerft. De hertog zelfs bedriegt hij omtrent zijn voornemens. Daarna is één enkel gesprek met de prinses voldoende om zijn hartstocht te doen omslaan zoodat hij haar in de armen klemt.

Niet in de omgeving, die is zooals ze zijn moet, maar alleen in zijn aangeboren gebrek aan evenwicht, zag Goethe de oorzaak van Tasso's ondergang.

IV

Tasso hoort tot de helden die wegens hun verbeelding en bespiegeling van het volstrekte, de voeling verliezen met het betrekkelijke. Maar de wereld, waar zij zelf een deel van zijn, is niet anders dan betrekkelijk. Zij kunnen haar niet ontvluchten, en zoo is het konflikt onvermijdelijk, niet alleen met haar bestand buiten hen, maar ook in hen. Antonio hangt er een vermakelijk beeld van op als hij beschrijft hoe Tasso zelfs de gewoonste onderdeelen van zijn eigen lichamelijkheid niet in overeenstemming weet te brengen met zijn naïeve begeerten.

> Die erste Pflicht des Menschen, Speis' und Trank
> Zu wählen, da ihm die Natur so eng
> Nicht wie das Tier beschränkt, erfüllt er die?
> Und lässt er nicht vielmehr sich wie ein Kind
> Von Allem reizen, was dem Gaumen schmeichelt?
> Wann mischt er Wasser unter seinen Wein?
> Gewürze, süsse Sachen, stark Getränke,
> Eins um das andre schlingt er hastig ein,
> Und dann beklagt er seinen trüben Sinn,
> Sein feurig Blut, sein alzu heftig Wesen
> Und schilt auf die Natur und das Geschick.
> Wie bitter und wie töricht hab ich ihn
> Nicht oft mit seinem Arzte rechten sehn;

Zum lachen fast, wär' irgend lächerlich
Was einen Menschen quält und andre plagt.
‘Ich fühle dieses Uebel’, sagt er bänglich
Und voll Verdruss: ‘Was rühmt Ihr Eure Kunst?
Schafft mir Genesung!’ Gut! versetzt der Arzt,
So meidet dies und das. - ‘Das kann ich nicht’. -
So nehmet diesen Trank. - ‘O nein! der schmeckt
Abscheulich, er empört mir die Natur’. -
So trinkt denn Wasser. - ‘Wasser? nimmermehr!
Ich bin so wasserscheu wie ein Gebissner’. -
So ist Euch nicht zu helfen. - ‘Und warum?’ -
Das Uebel wird sich stets mit Uebeln häufen
Und, wenn es Euch nicht töten kann, nur mehr
Und mehr mit jedem Tag Euch quälen. - ‘Schön!
Wofür seid Ihr ein Arzt? Ihr kennt mein Uebel,
Ihr solltet auch die Mittel kennen, sie
Auch schmackhaft machen, dass ich nicht noch erst
Der Leiden los zu sein, recht leiden müsse’.

Dit is alles zeer lichamelijk. Maar als Tasso zijn laatste vergrijp tegen de prinses begaat, doet hij niet anders. Hij vergeet op dat oogenblik dat zij hem juist daarom zoo veilig lief heeft, omdat er geen sprake van zijn kan, dat hij haar in zijn armen neemt.

Elders zegt Antonio die hem, van buiten gezien, voortreffelijk schildert, - alleen niet, als de vrouwen, gevoelt hoeveel zulk een natuur als dichter kan beteekenen:

Ich kenn' ihn lang, er ist so leicht zu kennen
Und ist zu stolz sich zu verbergen. Bald
Versinkt er in sich selbst, als wäre ganz
Die Welt in seinem Busen, er sich ganz
In seiner Welt genug, und Alles rings
Umher verschwindet ihm. Er lässt es gehn,
Lässt 's fallen, stösst 's hinweg und ruht in sich -
Auf einmal, wie ein unbemerkter Funke
Die Mine zündet, sei es Freude, Leid,
Zorn oder Grille, heftig bricht er aus:
Dann will er Alles fassen, Alles halten,
Dann soll geschehn was er sich denken mag;
In einem Augenblicke soll entstehn
Was Jahre lang bereitet werden sollte,
In einem Augenblick gehoben sein

Was Mühe kaum in Jahren lösen könnte.
Er fordert das Unmögliche von sich,
Damit er es von Andern fordern dürfe.
Die letzten Ende aller Dinge will
Sein Geist zusammenfassen; das gelingt
Kaum Einem unter Millionen Menschen,
Und *er* ist nicht der Mann: er fällt zuletzt,
Um nichts gebessert, in sich selbst zurück.

Dit geheel verzinken in zichzelf, is - van de wereld uit gezien - het symptoom van een ongeneeslijke eenzelvigheid, omdat het binnendringen van de werkelijkheid erdoor verhinderd wordt, - hoewel het, voor een dichter, een deugd kan zijn. De hertog, die volstrekt niet alleen, zooals Antonio, het uitwendig verband van de dingen ziet, maar wel degelijk, schoon nooit anders dan in hoofdzaak en op de hem passende afstand, met de verschillende zijden van een geval rekening houdt - zoo is het ook merkwaardig te zien hoe hij onmiddelijk de ernst beseft van Tasso's gevangenneming, die Antonio onvermijdelijk en heilzaam vond - hij heeft tevens het ware oog voor de dubbele zin van Tasso's eenzelvigheid.

Dich führet Alles was du sinnst und treibst
Tief in dich selbst. Es liegt um uns herum
Gar mancher Abgrund, den das Schicksal grub;
Doch hier in unserm Herzen ist der tiefste,
Und reizend ist es sich hinab zu stürzen.
Ich bitte dich, entreisze dich dir selbst!
Der Mensch gewinnt, was der Poet verliert.

Maar juist dit gemakkelijk over en weergaan, deze ongestoorde in- en uitademing van stoffelijk en geestelijk, van werkelijkheid en verbeelding, van mensch-zijn en dichterschap, ontbreekt aan Tasso. Hij is de dichter die het met zijn eigen mensch, en dientengevolge ook met de wereld, niet vinden kan.

V

Goethe had zijn leerjaren in Weimar achter zich. Hij was in het allerminst geen Tasso. Zijn mensch en zijn dichter waren

wèl in evenwicht. Toch had hij, als ieder dichter in zijn omstandigheden, de druk gevoeld van zijn omgeving. Toch waren er oogenblikken geweest dat zijn Hertog tot hem hetzelfde had kunnen zeggen wat Alfonso tot Tasso zei, en hijzelf even hartstochtelijk als deze had kunnen antwoorden:

> Wenn ich nicht sinnen oder dichten soll,
> So ist das Leben mir kein Leben mehr.

Hij ook had zijn welwillende en inzichtige hertog, hij ook was in liefdegemeenschap met een vrouw die zijn hartstocht bond en puurde, hem alleen maar niet het fijne waas van haar wil en zede doorbreken liet, hij ook kende de man van staat die hem ergerde en beleedigde, de hofdame die hem wereldsch bewonderde en zocht te doen dienen voor haar doeleinden. Geen wonder dat hij zich met Tasso kon vereenzelvigen.

Maar het *lot* van Tasso kende hij zeker niet anders dan in kiem. Deze mocht uit een beginsel handelen dat hij met hem gemeen had, het tragische lag hierin dat hij de aandrift volgen moest, die Goethe bedwong. De aandriften waren er: de lust nu in zich te verzinken, dan weer alles om zich heen te overweldigen, maar hoe ver zij hem met zich sleurden, zij brachten hem nooit zoo ver dat hij zichzelf niet herwinnen kon. Hij kon voelen wat Tasso voelde, een schok gewaarworden als deze had doortestaan, zich op zichzelf zien teruggeworpen en in bitterheid zich afsluitend van de wereld, haar wantrouwen, in zwartheid en verblinding haar beschuldigen van valschheid en belangzucht. Maar dan ook weer kon hij altijd nog uitroepen wat de Prinses zei toen ze afstand van Tasso deed:

> Wohl ist sie schön, die Welt! In ihrer Weite
> Bewegt sich so viel Gutes hin und her.

Eveneens had hij de drang gekend zijn ideaal in de armen te nemen, al bewerkte die daad zijn ondergang.

Maar de *waanzin* van Tasso bleef buiten hem.

Dit was immers juist het tragische, dat hij voelde, maar dat hij beelden wou. Door eenzelvigheid, wantrouwen, achterdocht heen kwam Tasso tot waanzin. Door zijn onmacht grenzen te

verdragen, door zijn onvermogen grenzen te leeren eerbiedigen kwam hij tot razernij.

De man van de wereld die Goethe prikkelde, de koele, de afgemetene, had geen gelijk tegenover hem als dichter. Maar hij was begrijpelijk, was vergefelijk, had zelfs zijn betrekkelijk recht binnen de grenzen van de wereld waarin ook de dichter nu eenmaal leven moest, de wereld immers van het betrekkelijke. De vrouw van de wereld bleef oppervlakkig en eigenzuchtig, maar het was toch al veel dat zij persoonlijk bekoorde, dat de poëzie haar aanlokte en de dichter haar beminnenswaardig scheen. De vrouw die hij liefhad was zeker niet de vrouw van zijn vrijheid, maar zij was het ideaal van zijn schoone gebondenheid, van het kunstenaarschap dat zijn dichterschap in zich opnam tot onvergankelijke vorm. Van zijn hertog, de vriend en heer over zijn zelfgekozen wereld, zou hij zich nooit kunnen scheiden.

Langzamerhand kwam Goethe tot dit veelvoudig inzicht. Tasso bleef niet langer de verliefde die een dwaasheid deed. Hij werd de drager van alles wat Goethe bedreigd en wat deze overwonnen had. Hij kreeg tegenover zich die heele werkelijkheid waarvan Goethe de grenzen nu kende, en begreep, en half duldde, half vereerde. Zijn waanzin werd aangrijpender nu die werkelijkheid juist dat beginsel van maatvolle binding kreeg dat de dichter van Gierusalemme Liberata als kunstenaar kennen moest.

Tasso viel daarmee aan zijn eigen verdeeldheid: de Kosmos aan zijn eigen Chaos.

De siddering van dit besef gaat door Goethe's drama. Begonnen in de koele weldadigheid van een sierlijke en haast overmatig bezonnen schoonheid, maar van woord tot woord werkelijk, - getemd tot een eenvoud, die overal de stof, de door hem zelf beleefde, laat doorschijnen, en toch klaar en simpel als de natuurlijke oplossing van een probleem is, - zwelt en spant, en woelt en verbrijzelt ten slotte de drang die niet wou bedwongen zijn, zich in de onverbiddelijke lijnen van dit zijn kunstwerk, tot op het oogenblik waarin de verslagen dichter tegelijk met de gruwbare heerlijkheid van zijn eigen toomelooze beweging, de vastheid van de werkelijk-

heid, zelfs in de wereldling die hem vernietigde, als een deugd erkent.

VI

Alleen door deze opvatting van Tasso's waanzin: de drang van het chaotische tegenover het kosmische ook in de samenleving, kon Goethe Tasso tot een symbool maken van algemeene beteekenis, en tevens al de betrokken personen tot menschen wier betrekkelijk recht in het algemeene gegrondvest was.

Vandaar dat als de ontwikkeling van die waanzin begint, met het vierde bedrijf eerst, wij het gevoel hebben dat wij in een wereld leven en niet in een dichterlijke of tooneelmatige voorbereiding. Terwijl wij die wereld kennen en er deel aan hebben, luiden als een doodsklok Tasso's woorden als hij zegt verloren ‘auf düstrem schmalem Pfad’ te staan.

> Das hässliche zweideutige Geflügel,
> Das leidige Gefolg der alten Nacht,
> Es schwärmt hervor und schwirrt mir um das Haupt.
> Wohin, wohin beweg ich meinen Schritt,
> Dem Ekel zu entfliehn der mich umsaust,
> Dem Abgrund zu entgehn der vor mir liegt.

Even snel als de waanzin ontwikkelt zich dan die wereld en toont tegenover zijn donker al haar betrekkelijke deugden. Zij, tegenover wie, met Tasso, wij geneigd waren geweest partij te nemen, meegesleept als we waren door zijn kinderlijke vriendschapsaanbieding en gegrieft door Antonio's ongelijk, wordt nu de miskende, en de haat waarmee Tasso Leonore's verdediging van Antonio beantwoordt, verliest met zijn opzettelijke voorkeur voor de dwaling, ook al zou ze dwaling blijken, alle licht van redelijkheid.

> Und irr' ich mich an ihm, so irr ich gern!
> Ich denk' ihn mir als meinen ärgsten Feind
> Und wär untröstlich, wenn ich mir ihn nun
> Gelinder denken müsste. Töricht ist's
> In allen Stücken billig sein; es heisst

Sein eigen Selbst zerstören. Sind die Menschen
Denn gegen uns so billig? Nein, o nein!
Der Mensch bedarf in seinem engen Wesen
Der doppelten Empfindung, Lieb' und Hass.
Bedarf er nicht der Nacht als wie des Tags?
Des Schlafens wie des Wachens? Nein, ich muss
Von nun an diesen Mann als Gegenstand
Von meinem tiefsten Hass behalten; nichts
Kann mir die Lust entreissen, schlimm und schlimmer
Von ihm zu denken.

Haat èn liefde dus nog. Maar als hij zich vermeid heeft in zijn achterdocht Lenore Sanvitale doorzien te hebben, gaat hij verder.

Was soll ich hier? Wer hält mich hier zurück?
O ich verstund een jedes Wort zu gut,
Das ich Lenoren von den Lippen lockte!
Von Silb' zu Silbe nur erhascht' ich's kaum
Und weiss nun ganz was die Prinzessin denkt -
Ja, ja, auch das ist wahr, verzweifle nicht!
'Sie wird mich gern entlassen, wenn ich gehe,
Da es zu meinem Wohl gereicht'. O! fühlte
Sie eine Leidenschaft im Herzen, die mein Wohl
Und mich zu Grunde richtete! Willkommner
Ergriffe mich der Tod, als diese Hand
Die kalt und starr mich von sich lässt.

Van dit oogenblik staat de volkomen afsluiting en vermomming vast.

Ich gehe! -
Nun hüte dich und lass dich keinen Schein
Von Freundschaft oder Güte täuschen! Niemand
Betrügt dich nun, wenn *du* dich nicht betrügst.

In deze stemming vindt hem Antonio, die geen weerstand kan bieden aan zijn koortsachtige drang naar een reisverlof. Terwijl hij zelf zich afsluit en vermomt, spiegelt hij die waanzin terug in de anderen, in alle anderen. Zij zijn het die huichelen of hem alleen laten. Ook de prinses verlaat hem. Zij die hij lief had, stelde zich aan de zij van zijn vijanden.

Maar als hij ten laatste, voor de eerste maal, zelfs voor zijn hertog zich verborgen en nu zijn afscheid heeft, kan hij tegenover de prinses, als ze hem vertrouwelijk tegemoet komt, zich niet goedhouden. Zijn hartstocht overweldigt hem. Niet de schoone gebondenheid van hun ziele-gemeenschap, maar de chaotische drang van de onbedwingbare begeerte wordt werkelijk. En met het enkele woord ‘Hinweg!’ stoot vluchtend, door de handen zelf van haar die hem liefheeft, de zede, als de maatschappelijk geworden maatvolle binding, hem van zich.

Niet aan Antonio, die, als voorspel tot de tragedie, de heiligheid van de paleis-wet handhaafde, maar aan de vrouw die zich alleen door de zede van haar geslacht en stand onaantastbaar voelt, gaat Tasso onder, en van het diepste van zijn chaos uit begrijpt hij niet dat deze zede, in het maatschappijleven, de kosmos is. Lijder aan vervolgings-waanzin ziet hij in de handelingen van zijn omgeving een samenzwering, in Antonio haar aanstichter, in de prinses een Sirene, in Lenore Sanvitale een koppelaarster.

Geheel gebroken, heeft hij nu naast zich, troostend en menschelijk geroerd, Antonio, de wereld zelf die ook tegenover de schoonste bandeloosheid het recht op haar bestand in wezen houdt.

VII

Dit is het verloop, dit de draagwijdte van het tooneelstuk, waarin Goethe Tasso's lot uitbeeldde. Hij was niet Tasso. Hij was èn Tasso èn de wereld om deze heen, in aanleg. Hij was zelfs Tasso's tegenbeeld, en op een hooger plan dan één van de personen in zijn drama. Deze had zich van de wereld afgewend, haar wet miskend, en daardoor ook zichzelf de grond onttrokken waarop hij in die wereld leven kon. Goethe vereenigde zich met haar: hij vond in haar als wet wat hij in zichzelf erkende als noodzaak van eigen werk en wezen: de vorm. Vormgroei was het beginsel dat hij overal gevonden had, en indien er in hemzelf iets tragisch school, dan was het alleen dit: dat er tusschen groeien en volgroeid zijn een onderscheid van graad zoowel als van tijd bestaat. Het volgroeide is niet alleen het groeiende in een later tijdperk, het is ook wezenlijk iets anders.

Goethe moest doen alsof het hetzelfde was. Hij moest de wereld eerbiedigen alsof zij hetzelfde recht had als zijn innerlijk.

Het komt mij voor dat de eenige in het stuk, die aan deze hoogte van beschouwing nadert, de hertog is. Zijn wijze en toch menschelijke gelatenheid laat meer dan eens voelen dat hij, wereld en innerlijk gelijkelijk erkennende, aan het laatste nog wel iets toe wil geven. Zijn eerste harde woord valt als Tasso, on-loochenbaar, die wereld, en daarmede zijn eigen innerlijk, *niet* erkent. Dan zegt hij inderdaad dat Tasso - waanzinnig, neen aan de grens van de waanzin is.

Daarom is Goethe's gedicht zoo bloeiend van taal, zijn drama zoo gesloten van bouw, omdat het een volgroeidheid is die nog de adem van het groeien draagt. Het is vervuld en het is hoopvol. Het is kunst, en het is werkelijkheid zooals nauwelijks een van zijn werken, Zijn geest zweefde op die grens van zekerheid en onzekerheid, van bevestiging en ontkenning, van vreugde en weemoed, waarin de waarheid van ons leven ligt. Geen werk van hem is daarom tegelijk zoo stellig en zoo weinig dogmatisch. Voor geen enkel kunnen wij zoo nauwkeurig zien wat hij bedoelde en moeten we ons toch zoo in acht nemen dat de scherpte van onze omschrijving niet te kort doet aan zijn vaagheid. Het is een blij gedicht en toch in niet mindere mate een aangrijpend. Het heeft de bezonnenheid van het drama, zijn bouw, zijn verdeeling, zijn spanning, zijn voorbereiding en zijn climax, en tevens de volle onbelemmerde dracht van de lyrische uitstorting. Het is zichtbaar en het is dadelijk.

VIII

Zonder het te vergelijken met drama's uit vroegere eeuwen kan men zeggen dat Tasso in de dramatische literatuur van de nieuwere tijd als een voorbeeld staat, gelijk aan deze en toch ongelijk, een baak waarnaar de latere zich te richten heeft; men kan aan een werk als dit geen hooger lof geven dan dat het is wat het zijn moest. Een groote, leven en wereld omspannende, opvatting, een vormgeving, even werkelijk als sober, een gedachtengang even onbelemmerd in zijn volledigheid als in zijn begrenzing, een rust die nooit zwakheid wordt en een kracht

die zich nooit te buiten gaat, - dit alles tezamen het gevoel nalatend dat alles gezegd is: deze zijn de eigenschappen waaraan het herkend wordt. Wat het overigens inhoudt, doet niets ertoe. Of het grieksch of engelsch, hollandsch, fransch of duitsch is, wat maakt het uit tegenover het schouwspel dat een mensch gestegen is tot deze volkomenheid.

Wil men het drama Tasso als een standbeeld zien, dan kan men zeggen, dat Goethe de schoone vorm ervan in Italië gevonden heeft, en dat die met leven te vullen zijn droom is geweest.

Liefde's getij
Door
Maurits Uyldert

I
Als de hemel tinkelt....

Als de hemel tinkelt
Van het gouden licht
Gaan wij hand in hand, mijn liefste,
Door de duinen, langs de zee,
Door de wouden, over de heide,
Over de bijenrijk zoemende heide,
Hand in hand, mijn teedre liefste,
Als de hemel tinkelt
Van het gouden licht.

Als de zee ruist in den avond
En de koele nevel daalt
En de maan zijn rag van schemer
Wazig uitspint over de aarde
Rust uw blond-omvlochten hoofdje
Aan mijn borst, uw dromend hoofdje
Geurig aan mijn borst, mijn liefste,
Als de zee ruist in den avond
En de koele nevel daalt.

Als de helle starren flonkren
In het hemeldal
Sluimren mond aan mond wij beiden
Onder 't lover der platanen,
Klopt uw hart dicht aan mijn hartklop,
Houdt mijn arm uw lijf omstrengeld
En mijn hand liefkoost uw borstje,
Streelt uw hijgend borstje, liefste,
Als de koele starren flonkren
In het hemeldal.

Als de haan de zon omhoogkraait
En de mussen, vinken kwettren
Kust gij mij vaarwel, mijn liefste?
En wij beiden staan herboren
- Eeuwig één en toch gescheiden -
Voor den arbeid die ons opeist,
En wij gaan - maar gaan wij werklik?
Kan het morgenlicht ons scheiden,
Ons, door dag en nacht versmolten,
Hoe de haan ook luide omhoogkraait?
Hoe de mussen, vinken kwettren?

II
De seizoenen

Eerst heeft zij gelachen, gespeeld en gestoeid,
Gezongen, geschertst en gedansd en gegloeid,
De lente was luchtig en de avond was koel,
Zo jong haar verlangen, zo licht haar gevoel.

Toen heeft hij haar tengere schouders omvangen,
Haar lippen gekust en haar gloeiende wangen.
Zij weerde zich zwak en àl zwichtend en lomer -
Daar buiten zong bloeiend de zonnige zomer.

In den herfst schreed zij peinzend door 't ritselend loof,
Voor bladerpracht blind en voor stormenzang doof.
Toen de takken naakt zwiepten in regen en wind
Zat zij eenzaam en schreide, als een moederloos kind.

Toen de sneeuw zachtjes vlokte en zich vlokkend verbreidde
Lag zij wit als de sneeuw er den dood te verbeiden,
Diepe rust van den dood en de troost voor het branden
Van haar borst, die geklemd lag in sneeuwwitte handen.

III
De zelfmoordenares

Mijn hart rouwt, en de dauw der rozen vloeit
Als kleurloos bloed van 't rood satijnen vlees
Waarin de zon de zoetste geuren broeit...
Mijn hart rouwt - in de stilte van de vrees.

Want vóór de damp des uchtends is verwaaid
Ligt in de violieren bleek mijn hoofd,
En als de haan ten derden male kraait
Heeft de adem van den dag mijn gloed gedoofd.

Dan lig ik star, gelijk een bleke plant,
En in de gaarde tjilpt en tiereliert
Het vlerken-volk, en op mijn witte hand
Kruipt tor en kever en wat krielt en tiert;

Mijn blonde vlechten glanzen in het groen,
Mijn rode lippen kussen nog de zon
Zo innig en zo zacht als toen uw zoen
Hun zoele huivring nog beroeren kon. -

België en de Duitsche rechtsgeleerden[1)]
Door
Mr. Jacob Israël de Haan

Gedurende een jaar, van November 1914 tot October 1915, heb ik maandelijks in 'De Beweging' een overzicht gegeven van de meeningen van een aantal zeer bekende Duitsche rechtsgeleerden over den tegenwoordigen oorlog en over de oorlogvoerende volken.

Ik schreef deze artikelen omdat ik daardoor kon medewerken tot het doen ontstaan van een rechtvaardige stemming van wantrouwen tegen de Duitsche regeerders en het Duitsche volk. Ik meende, dat ik regeering en volk rechtmatig kon beoordeelen naar de voortdurende uitingen van hunne beste rechtsgeleerden.

Ook als getuigenis tegenover het buitenland waren deze artikelen bedoeld[2)].

Na een jaar achtte ik mijn taak voldoende vervuld. En ik eindigde onder den indruk van overwinningen van het Duitsche geweld in Rusland. Maar zoo vrij als ooit was mijn hart toen als nu van eenige bewondering voor het volk, dat beter dan

1) '*La Belgique et les Juristes Allemands*', door Charles de Visscher. Hoogleeraar in de Faculteit der Rechtswetenschap aan de Hoogeschool te Gent, met een voorwoord van J. van den Heuvel, Minister van Staat, Gezant van België bij de Heilige Stoel. Uitgegeven door Payot en Cie, Lausanne en Parijs.
2) Prof. De Visscher op bladz. 38 en Ernest J. Schuster 'The effect of war on the German legal mind' in 'The Law Quarterly Review' van October 1915, bladz. 442, 445.

ieder ander volk, zijn geest omsmeedde tot kogels en kanonnen.

Thans begin ik deze bijdrage onder den indruk van overwinningen van het Duitsche geweld in Roemenië en van de wonderlijke vredes-tooneelvoorstelling, die in den Rijksdag te Berlijn en in zijne filialen te Boeda-Pest en Sofia is opgevoerd.

Maar nog steeds zonder bewondering voor een geest, die zich het liefst en het sterkst uit in het plegen of in het bewonderen van geweld en onrecht. En zonder bewondering voor eene zelfgenoegzaamheid en eene eigengerechtigheid, die geen betere titels behoeft dan de beste kogels en de beste kanonnen. Wie mijne twaalf artikelen nog eens naleest zal daarin honderden en honderden voorbeelden van deze eigengerechtigheid en zelfgenoegzaamheid vinden. En hij zal herademen wanneer hij de woorden vindt aangehaald van den Heer O. von Bismarck: 'Wo Preussens Macht in Frage kommt kenne ich kein Recht'[1]. Dit is onrecht zonder schaamte, maar ook zonder de schijnheiligheid, die de geschriften van de meeste Duitsche rechtsgeleerden kenmerkt. De meeste: niet alle. De uitzonderingen zijn door mij steeds gul en gaarne erkend: Dr. Hans Wehberg, Prof. Schücking, Eduard Bernstein en vooral de Oostenrijksche Hoogleeraar Lammasch[2].

Wie meent, dat de houding van de beste en de meest-bekende Duitsche rechtsgeleerden niet onvoorwaardelijk laakbaar is geweest, leze mijn twaalf artikelen door.

Voor de lezers, die daartoe geen gelegenheid mochten vinden en voor mij zelven als inleiding tot beschouwing van het boek van Prof. De Visscher, geef ik hier een niet-omvangrijke keuze van uitlatingen van Duitsche rechtsgeleerden tegenover het onschuldige, neergeloopen en uitgemergelde België, dat meer dan eenig aanvallend of verdedigend land de liefde van onze harten verdient.

Prof. J. Kohler schrijft in de 'Deutsche Juristen-Zeitung' van September 1914: 'Wie Frankreich mit Belgien konspirierte und Belgien bereits das französische Heer erwartete soll hier

1) '*De Beweging*', December 1914, bladz. 214.
2) Paul Cronheim 'Een Hollandsch rechtsgeleerde en de Oorlog' in 'De Beweging' van November 1915.

nicht weiter ausgeführt werden'. En de redactie voegt later bij: 'Belgien, ohnmächtig den Gelüsten zu widerstehen hat Hilferdiensten noch vor Kriegsausbruch geleistet'. In de Juristen-Zeitung van 1 Januari 1915 schrijft deze zelfde Prof. Kohler over België: 'den schweren Treubruch dieses Staates für den er nunmehr seine gerechte Sühne erleidet'.

In de Deutsche Juristen-Zeitung van December 1915 vinden wij eene bijdrage van Leutnant Bredt, Marburg, Ritter des Eisernen Kreuses, im übrigen a.o. Professor der Rechte. Mitglied des Hauses der Abgeordneten. Deze Hoogleeraar in het Volkenrecht verdedigt den inval in België als volgt: 'Ja, und was ist auch Neutralität? Was heisst denn Neutralität verletzen? Dann können wir auch sagen, England habe die unsere verletzt. Sollen wir denn nicht Belgien den Krieg erklären können, ebenso wie England uns?'

De Belgische soldaten noemt Prof. Bredt 'Mietlinge'. De plechtig verboden plundering wordt verdedigd: 'wer ging da vor, die ausgerissenen Belgier oder unsere prächtigen Soldaten?' ten slotte: 'der Deutsche Militärismus ist doch wertvoller als das ganze Völkerrecht.'

Dr. Peters, lid van het Reichsgericht, schrijft in de 'Preussische Jahrbücher' van Januari 1915: 'Es braucht hier nicht an die hinterlistigen Angriffe auf unsere Truppen in Belgien erinnert zu werden, die eine von den Behörden, von Geistlichen und anderen angesehenen Personen aufgestachelte, planmäszig durch Wort, Bild und Films seit Jahren zum Deutschenhasse erzogene, zu einem grossen Teile in Unbildung gelassene Bevölkerung verübt hat.'

Doch waarom aldus doorgaan? Ten slotte eene aanhaling uit eenen brief van eene tedere Duitsche moeder aan eenen tederen Duitschen zoon: 'En daar zit je nu in dat wreede, beestachtige, moordzuchtige België' en: 'Maak vooral geene krijgsgevangenen'[1].

Wanneer men deze dingen leest, wordt men gedwongen tot bewondering voor de wetenschappelijke, waardige toon van het boek van Prof. De Visscher. Eene vergelijking tusschen dit

1) 'De Beweging' van Mei 1915, blz. 177.

boek en de bekende novelle van onzen gewezen landgenoot Mr. Dr. Labberton: ‘De Belgische Neutraliteit geschonden’ is beschamend, doch niet voor den Belgischen geleerde.

Wanneer later de bekende Dr. Magnus Hirschfeld ons weder eens doodonschuldig komt vragen: ‘Waarom zijn wij Duitschers toch zoo weinig bemind,’ dan zullen wij hem het simpele boekje van Prof. De Visscher toonen. Niet meer. Maar ook niet minder.

Eene algemeene opmerking zoude ik naar aanleiding van dit boek willen maken: dat het zoo volkomen hartstochteloos is en zoo volkomen wetenschappelijk.

In een eerste Hoofdstuk bespreekt Prof. De Visscher grondslag en aard van de Belgische onzijdigheid. Onderscheiden moet worden tusschen de vrijwillige onzijdigheidsverklaring door eenen Staat zelven in een bepaald geval. En tusschen de voortdurende onzijdigverklaring van eenen Staat door andere Staten. Is eenmaal een oorlog uitgebroken dan bestaat tusschen beide soorten van onzijdigheid geen verschil meer.

België is onzijdig verklaard bij verdragen van 15 November 1831 en 19 April 1839. De rechten en de plichten van onzijdige mogendheden zijn vastgelegd door de Haagsche Verdragen van 1907.

Voortdurende onzijdigverklaring is steeds het gevolg van eene volkerenovereenkomst: België, Luxemburg (1867), Congostaat (1885). Niet anders is het met de onzijdigheid van Zwitserland. Sommige Zwitsersche schrijvers hebben getracht aan te toonen, dat de Zwitsersche onzijdigheid van anderen aard is dan de Belgische en daarom door Duitschland zal worden ontzien.

Een Staat, die voortdurend onzijdig is verklaard kan zijne onzijdigheid niet eigenmachtig opheffen. Een Staat, die zich zelven vrijwillig in een bepaald geval onzijdig heeft verklaard, kan deze onzijdigheid geheel of gedeeltelijk doen eindigen. Dit laatste heeft de Grieksche Regeering gedaan, toen zij troepen der Verbondenen naar Saloniki riep. Vandaar, dat deze landing rechtmatig is, en de inval der Duitschers in België is onrechtmatig. De Grieksche Regeering was wegens het Bondsverdrag met Servië tot meer hulpverleening verplicht.

In een tweede Hoofdstuk bespreekt Prof. De Visscher de

verontschuldigingen, die oorspronkelijk van Duitsche zijde zijn aangevoerd, ter verdediging van de schending van de Belgische onzijdigheid. De beruchte leer van de Notwehr en de Notstand.

De Rijkskanselier heeft in de zitting van den Rijksdag van 4 Augustus 1914 uitdrukkelijk verklaard, dat de inval der Duitschers in België en Luxemburg een onrecht was. Maar door de nood geboden.

Doch waarin bestond deze dringende nood? Nu eens wordt in de gewisselde stukken de inval in België verdedigd met de bewering, dat Frankrijk gereed stond met een leger België binnen te vallen. Dan weder wordt de inval verdedigd met de noodzakelijkheid Frankrijk zeer snel een beslissende slag toe te brengen vóór het Russische leger geheel op de been zoude zijn. Snel door de Fransche versterkingen tegen de Vogezen heen te breken scheen den Duitschen legeraanvoerders niet mogelijk. Soms worden beide verdedigingen vereenigd aangevoerd. Het is duidelijk, dat een dreigende Fransche inval in België den Duitschen inval zou kunnen rechtvaardigen. Maar de tweede aangevoerde verdedigingsgrond is er een van gemak en nuttigheid.

Wat nu de inval van de Franschen in België betreft: de Duitsche Regeering heeft vrees voor dien inval opgegeven als grond voor een verzoek tot doortocht van Duitsche troepen, in het ultimatum van 2 Augustus aan de Belgische Regeering.

Dat de Fransche legeraanvoerders een dergelijke inval in België niet beraamden, weet iedereen. Het is bekend, dat de Engelsche Regeering den 31sten Juli 1914 aan de Duitsche en aan de Fransche Regeering de verklaring heeft gevraagd, dat zij de Belgische onzijdigheid zouden ontzien. Deze verklaring is door de Fransche Regeering gegeven, doch door de Duitsche Regeering geweigerd. Als reden voor deze weigering is door den Heer Von Jagow tegenover den Engelschen gezant te Berlijn aangevoerd, de vrees, dat door het afleggen van de verlangde verklaring of door de weigering deze verklaring af te leggen, de vijanden aanwijzingen zouden krijgen betreffende het Duitsche veldtochtplan. Intusschen: gold dezelfde reden voor Frankrijk niet? Neen: want Duitschland was wel van plan door België te trekken en het had deze doortocht zorgzaam voorbereid. Maar

Frankrijk was niet van plan door België te trekken, gelijk uit de opstelling van het Fransche leger bleek.

De Duitsche Regeering heeft trouwens nooit kunnen of willen aangeven, hoe zij op de hoogte was van het Fransche veldtochtplan. Noch in het ultimatum van 2 Augustus aan de Belgische Regeering, noch in de redevoering van den Rijkskanselier van 2 December daaraanvolgende.

Dat Duitschland sinds jaren van plan was door België heen te trekken, blijkt uit de betrekkelijke zwakte van de verdedigingsmiddelen aan de Belgisch-Duitsche grens, uit de groote vereenigingskampen voor krijgstroepen aan dezelfde grens en uit den aanleg van spoorwegen met krijgsnut zonder andere verkeers-eischen.

De Fransche en de Engelsche Regeeringen hebben zich tegenover de Belgische onzijdigheid zoo zuiver gehouden, dat zij zelfs na de Duitsche oorlogsdaden tegenover België eerst troepen naar België zonden, toen de Belgische Regeering hulp vroeg.

Met een beroep op de eischen van de wettelijke zelfverdediging kan de Duitsche Regeering dus den inval in België niet rechtvaardigen.

Maar de Duitsche staatslieden en rechtsgeleerden hebben een tweede verdedigingsmiddel: niet een beroep op Notwehr, maar op Notstand, op Notrecht.

Met andere woorden: de Duitsche staatslieden en rechtsgeleerden doen een beroep op hetgeen men in het strafrecht en in het burgerlijk recht noemt: overmacht. In hoeverre een beroep op ‘overmacht’ in den zin van: ‘psychische drang’ toelaatbaar is, wordt zoowel in strafzaken als in burgerlijke zaken betwist. De Engelsche strafrechtspraak laat dit beroep slechts zeer beperkt toe. Het Duitsche strafwetboek sluit strafbaarheid uit: ‘wenn die Handlung ausser dem Falle der Notwehr in einem unverschuldeten, auf andere Weise nicht zu beseitigenden Nothstande zur Rettung aus einer gegenwärtigenGefahr für Leib oder Leben des Thäters oder eines Angehörigen begangen worden ist.’ Voor het Burgerlijk Recht geldt vooral § 228 en daarnaast § 904 van het B.G.B. De Duitsche staatslieden en rechtsgeleerden hebben deze leer van het noodrecht zeer uitgebreid en ten voordeele van Duitschland in het volkerenverkeer toe-

gepast. Vooral door Prof. J. Kohler is de regel: ‘Not kennt kein Gebot’ tot een volstrekt rechtsbeginsel verheven.

Maar het is duidelijk, dat de aanvaarding in het volkerenrecht van deze leer van het noodrecht, het einde beteekent van het volkerenrecht zelf. Want in het burgerlijk recht en in het strafrecht wordt de rechtmatigheid van het beroep op overmacht beoordeeld door eenen onpartijdigen rechter. Maar in het volkerenrecht zou iedere rechtschennende Staat een beroep doen op overmacht en noodzaak. Zoolang een internationale rechtbank en politiemacht ontbreken, vindt het volkerenrecht zijnen grondslag in het rechtsgevoel der volksgenooten. En dit rechtsgevoel wordt, reeds in tijd van vrede, ondermijnd door voortdurende rechtvaardiging van ieder beroep op overmacht en noodzaak. De Duitsche leer van de Kriegsräson: ‘Omnia licere quae necessaria sunt ad finem belli,’ is het einde van alle oorlogsrecht.

Trouwens: de oorlogsnoodzaak geeft nooit en nooit recht af te wijken van die volkerenovereenkomsten, die alleen en uitsluitend met het oog op den oorlogstoestand gesloten zijn. Bijvoorbeeld: de verdragen tot voortdurende onzijdigverklaring van België, de Haagsche verdragen betreffende rechten en plichten van onzijdige en oorlogvoerende mogendheden in den oorlog te water en te land. Dit is zoo algemeen erkend, dat zelfs het ambtelijke boek van den Duitschen generalen staf: ‘Kriegsbrauch in Landskriege’ (uitgave van 1902 bldz. 74) schending van onzijdig grondgebied verbiedt: ‘auch wenn das Bedürfnis des Krieges einen solchen Eingriff verlangen sollte’.

In een derde Hoofdstuk bespreekt Prof. De Visscher de voorwendsels, die Duitsche staatslieden en rechtsgeleerden achteraf hebben gevonden ter rechtvaardiging van al het onrecht en van al het geweld tegen België. In den beginne heeft men zich beperkt tot een beroep op wettige zelfverdediging en noodzakelijkheid. Eerst later is men gaan beweren, dat Duitschland nooit verplicht is geweest, de verdragen betreffende de Belgische onzijdigheid te eerbiedigen. En voorts, dat België reeds sinds jaren met Engeland en Frankrijk tegen Duitschland had samengezworen.

Wat het eerste punt betreft: de Duitsche Regeering mocht de vrije doortocht van Duitsche troepen door België reeds niet

verlangen op grond van bepalingen van de Haagsche verdragen van 1907. En bovendien niet op grond van de bijzondere onzijdigheidsverdragen betreffende België.

De Haagsche verdragen van 1907 hebben uitdrukkelijk de onschendbaarheid van onzijdig grondgebied door oorlogvoerenden vastgelegd en de onzijdige mogendheden zijn verplicht iedere schending te keer te gaan. Deze verdragen zijn door Duitschland bekrachtigd. Nu beweert Duitschland, dat zij toch geene kracht hebben omdat sommige der thans oorlogvoerende mogendheden ze niet bekrachtigd hebben. Dit is een nuttelooze uitvlucht: want toen Duitschland van België doortocht voor zijne troepen verlangde, was oorlog nog slechts verklaard tusschen staten, die alle de besluiten van de Haagsche verdragen hadden bekrachtigd. En overigens, het verdrag betreffende de rechten en verplichtingen van de onzijdige mogendheden heeft geen nieuw recht geschapen, doch alleen beschreven en vastgelegd wat reeds algemeen als recht tusschen de volken werd gevoeld.

Wat nu de bijzondere verplichtingen van Duitschland betreft tot ontzag voor de Belgische onzijdigheid: ook deze zijn door Duitsche staatslieden en rechtsgeleerden ontkend. Men beweert, dat de Belgische onzijdigheid wel is gewaarborgd door een aantal mogendheden bij de 18 artikelen van 26 Juni 1831, maar dat deze waarborg niet is bevestigd in het eindverdrag van 1839. Doch eene vergelijking tusschen de woorden van de talrijke opvolgende verdragen uit dien tijd doet de onjuistheid van deze bewering zien. Men kan zich voorstellen, dat het grondgebied van eenen Staat wordt gewaarborgd en de onzijdigheid overigens niet, gelijk dit met Noorwegen is geschied bij verdrag van 2 November 1907. Doch het is niet mogelijk de onzijdigheid van eenen Staat wel te waarborgen en de onschendbaarheid van zijn grondgebied niet te waarborgen.

Bovendien moest Duitschland niet alleen de onzijdigheid en de onschendbaarheid van België ontzien, maar als waarborgende mogendheid moest het deze ook handhaven tegen iedere inbreuk. Door Duitsche staatslieden en rechtsgeleerden is deze verplichting van Duitschland ontkend, omdat de Belgische onzijdigheid wel is gewaarborgd door Pruisen, maar niet door

Duitschland. Echter: het Duitsche Rijk heeft zich tegenover de Vereenigde Staten wel beroepen op een verdrag van 1799 tusschen deze Staten en Pruisen gesloten.

Duitsche staatslieden en rechtsgeleerden hebben voorts een beroep gedaan op de beruchte zinsnede: ‘rebus sic stantibus’. Dat wil zeggen: verdragen worden geacht slechts te gelden zoolang de omstandigheden waaronder zij gesloten zijn, ongewijzigd zijn blijven bestaan. De Belgische onzijdigheid diende om Duitschland te beschermen tegen overvallen van Frankrijk. De omstandigheden hebben zich gewijzigd: Duitschland overvalt Frankrijk. Het onzijdigheids-verdrag vervalt. Het is duidelijk, dat men met een beroep op het beginsel ‘rebus sic stantibus’ elk verdrag buiten werking kan stellen.

Ook de verhouding tusschen België en den Congo-staat wordt door Duitsche staatslieden en rechtsgeleerden gebruikt als een grond om te betoogen, dat België reeds sinds langen tijd stilzwijgend van zijne bijzonder gewaarborgde onzijdigheid had afstand gedaan.

Voorts zijn door de Duitschers ernstige grieven ingebracht tegen de eerlijkheid van de Belgische Regeering. Deze grieven berusten op stukken, die de Duitschers te Brussel in archieven van het Ministerie van Oorlog hebben gevonden. Ten eerste kunnen die stukken den vroegeren inval niet rechtvaardigen. Ten tweede blijkt uit deze stukken alleen en uitsluitend, dat sommige Belgische aanvoerders overleg pleegden met Engelsche officieren over hetgeen gedaan moest worden, wanneer Duitschland de onzijdigheid van België aanschond. Hoe weinig waarde de Duitschers zelve aan deze stukken hechten, blijkt uit het feit, dat zij er nooit gebruik van hebben gemaakt zonder ze zeer aanmerkelijk te vervalschen.

Men eischt nu, dat België ook met Duitschland zou hebben overlegd voor hulp in geval Frankrijk en Engeland zijne onzijdigheid zouden schenden. Maar die eisch is dwaasheid. Want plan tot schending van de Belgische onzijdigheid bestond wel bij Duitschland, doch niet bij Engeland of Frankrijk. En dit wist men te Brussel meer dan goed.

Trouwens: het is volkenrechtelijk volstrekt niet ongeoorloofd, dat een voortdurend onzijdig verklaarde Staat verdragen sluit

met andere staten. Mits uit die verdragen geene verplichtingen voortvloeien tot deelneming aan aanvallende of verdedigende oorlogen. Dat wil zeggen: mits het verdrag slechts dient tot versterking van de onzijdigheid. Zelfs kan een bijzonder verdrag gesloten worden met eene mogendheid, die ook de onzijdigheid in het algemeen heeft gewaarborgd, wanneer dit bijzondere verdrag regelt de wijze, waarop de waarborg in een bijzonder geval zal worden verleend.

Prof. De Visscher eindigt zijn boek met enkele zeer juiste gevolgtrekkingen.

Al deze kronkelredeneeringen van de meest-bekende staatslieden en rechtsgeleerden wekken bij de andere onzijdige mogendheden zorg en wantrouwen.

En het vertrouwen zal eerst terugkomen wanneer het Duitsche volk zich bezint en terugkomt tot eerbied voor het Recht en voor het gegeven Woord.

* * *

Wij eindigen onze beschouwingen onder den indruk van de Duitsche vredes-aanbiedingen. Wat daarvan de werkelijke waarde is, zal nader moeten blijken. Het is begrijpelijk, dat men in oorlogvoerende landen en in onzijdige landen niet zoo heel veel waarde hecht aan de milde woorden van eene Regeering, die de Lusitania in den grond boorde, die de Belgen wegvoert in barre slavernij, die onzijdige schepen laat zinken alleen en uitsluitend om zelf na den oorlog een overmachtige koopvaartvloot te bezitten.

Men heeft in Duitschland wel eens smalend gezegd, dat sommige Romaansche landen Bundnisunfähig zijn geworden. Maar is Duitschland niet Friedensunfähig?

Zoo de andere landen eens meenden, dat Duitschland niet eenen vrede begeert, doch slechts een wapenstilstand? Herinnert u: in ‘De Beweging’ van Augustus 1915 haalde ik sommige zinnen aan uit een artikel van den Seminardirektor Adolf Bär: ‘Einige Gedanken von geschichtlicher und deutscher Bildung.’ Dit opstel was geschreven voor het Tijdschrift ‘Recht und Wirtschaft’ naar aanleiding van eene tentoonstelling ‘Krieg

und Schule' te Berlijn gehouden. De schrijver dringt aan op hervorming van het geschiedenis-onderwijs ten einde de Duitsche jeugd grondig voor te bereiden voor eenen volgenden oorlog. Want deze oorlog beschouwt de Heer Bär slechts als de eerste van vele oorlogen, die Duitschland zal moeten voeren voor zijn bestaan: 'Wir wissen es dasz wohl in einigen Monaten ein Friede kommen kann, aber dasz wir in nicht ferner Zeit wieder Krieg haben werden.' Wanneer sommige andere mogendheden dit ook eens wisten en niet wilden medewerken tot eenen vrede, die door Duitschland slechts als een wapenstilstand werd beschouwd? Eene voorbereiding tot eenen volgenden oorlog, die het droombeeld van den Heer Bär tot werkelijkheid maken zal: 'Deutscher Geist, deutsche Bildung, deutsche Kraft, Deutsches Reich, deutsche Welt.'

* * *

De Geschiedenis herleeft zich, altijd anders, maar in zijne verandering altijd één en daarom Geschiedenis. De loop van het Joodsche Jaar bracht ons in deze dagen tot hernieuwde lezing van de Profetie van Obadja tegen Edom. En de vraag van het hoogmoedige Edom is thans de vraag van het hoogmoedige Duitschland: 'Wie zal mij neerslaan?' En het antwoord aan het hoogmoedige Edom is het antwoord aan het hoogmoedige Duitschland: 'Zoudt gij hoogvliegen als arenden en uw nest bouwen tusschen sterren, nog daar zal ik u neerslaan, zoo spreekt mijn God.'

Gedichten
Door
Aart van der Leeuw

De dronk

Den wandlaar, afgemat van zon,
En dorstig door het stof der wegen,
Hoe troost hem het geruisch der bron,
Hoe glimlacht hem heur zilver tegen.

Hij gespt het knellend ransel los,
En legt zijn doornenstok daarneven,
Dan knielt hij neer in 't vochtig mos,
En voelt zich diep en eindloos leven.

Het loover lispelt in den wind,
Hij schept het water met de handen,
Sluit rustig de oogen als een kind,
En denkt aan verre, groene landen.

Het lijkt hem, of in vroeger tijd
Een groote zonde werd bedreven,
Waarvan hem nu die dronk bevrijdt,
Terwijl hij zucht: mij is vergeven.

Ook ìk ben zulk een wandelaar,
En, als de heete wegen blinken,
Verlang ik naar het water klaar,
Om daar te knielen en te drinken.

Aan de vreugde

O vreugd,
Onsterflijk Vestavuur,
Dat huwt een eeuwge jeugd
Aan storeloozen duur,
Slechts vrome handen, zacht en rein
Als 't witgewolde lam,
Mogen de hoedsters zijn
Van Uwe vlam.

Waar zelfs het droòmbeeld van een lust
De godgewijde vonken bluscht,
Daar zij de ziel die, opgevoerd
In tijdloos licht,
Uw dienst verricht,
Ook kuisch en onberoerd;
Immers het wezen van Uw gloed,
Dien zij belezen moet,
Is enkel deugd,
O vreugd.

Het teekenschrift

Ach, vreemde, teekensvolle tijd -
Daar beeft geen bloem, daar roert geen blad,
Wier kleine vorm geen vonk bevat
Der groote zon van zekerheid.

Geen vogel stijgt vergeefs in 't blauw,
Noch ijlt het schip met zinloos zeil
Op de einder toe van 't eeuwig heil,
En zie die lamp: den droppel dauw.

Mijn God, is dit Uw hand, Uw stift,
Waarmee ge Uw wil in raadsels schrijft;
Zijt gij het die den dichter drijft
Tot zijn verklaringen van 't schrift?

De kruisvaarder

Als ik ben getogen
Over berg en stroom,
En mij heb gebogen
Voor den rozeboom,

Als ik heb geslapen
Op den blooten grond,
Naast mijn blinkend wapen,
Met een roode wond,

Breng ik mee van ginter,
Erven van mijn huis,
Voor U elk een splinter
Van het echte kruis;

Die U droeg en baarde,
Druk ik in de hand
Eene handvol aarde
Uit het heilig land.

Vrienden

O gij, met Uwe kussen,
Als roode kersen tusschen
De gulle lippen zwellende,
Van overvloed wellenden,
Zoeten en rijpen,
Gij vrùchten, die bij 't grijpen
Ten einde gaan noch mindren,
U prijs ik, aardekindren.

Meèr roem ik U mijn reinen.
Ziet, hoe de golven schijnen;
Niet anders licht
Uw aangezicht,
En stroomen
Uw droomen,
Schietenden,
Vlietenden,
Gij die niet wenscht, maar wiegelt,
En zoo het zwerk weerspiegelt,
Gij zijt mijn uitverkoornen,
O, schuimgeboornen.

Doch, liefst verwellekoomden,
Vier ik die zielsbeschroomden.
Zij drukken niet, zij dwingen niet,
Zij staan als wolken aan 't verschiet,
En toch bij elken echten dorst
Laaft ons hun borst.
Zij worden door geen naam verklaard;
Wanneer mijn liefde zinnend staart
Naar 't glanzen der doorzichtigheid
Die zich om hun gestalte spreidt,
En 't wichtelooze bijzijn voelt,
Dat als een windzucht sterkt en koelt,
Dan weet zij deze grooten -
Etherontsproten.

Verjaarsgeschenk

Vanmorgen heeft een mand vol geurge vruchten
Mij groetend uit een droom van U gewekt;
Er smeulde in 't ooft een gloed van avondluchten,
Half door een gouden herfsttak toegedekt.

Uw liefde is zoó, mijn vriend, dat ze in geschenken
Meer dan den rijkdom van 't geboodne legt:
Verheelden zin, een beeld, een duidend wenken,
Dat wijst noch uitspreekt, maar Uw wensch toch zegt.

Ook nù, want kwam Uw ooft mij niet verklaren
De rijpheid van mijn geest en mijn gedicht,
Waarover goud de herfsttak mijner jaren
Toedekkend heenlag met een licht gewicht.

Gedichten
Door
Gerda van Beveren

I

‘Mijn leven zij voortaan herinnering’
Zoo dacht ik eens en staarde naar het licht,
Het hoogopstralend licht van eens genoten vreugd.
Het was zoo schoon, het vloeide naar mij uit
En wierp ook in de verte zijn triomf.
Het was geluk, maar in een weemoedwaas.
Nu weet ik wel, dat nooit wat is geweest,
Maar steeds wat worden zal, mijn hart vervult,
Dat ik niet leven in herinnering kan.
Ik trad dien lichtkring uit en reikte smeekend weer
En ijlde strevend weer naar nieuwe baak
Die voor een tijd mijn leven hel verlicht.
En 'k weet nu wel: het kan niet anders meer:
‘Mijn leven zal voortaan verwachting zijn.’

II

Wat ik ben? Ik ben niets dan een golf van verlangen,
Die met de andere golven zich brekend vereent;
Steeds stort ik mij uit in een eindeloos drangen
Te vergaan in het niet en uit niet te ontstaan;
Ik wil worden de zee, ik wil gevend ontvangen
En scheppend geschapen mijn schepper zijn.

III

Er is zooveel wat ik je nog moet zeggen:
Ik wilde je mijn liefde openleggen
In woorden hel, in klanken diep en klaar:
Mijn woorden zijn mijn daad en mijn gebaar.
En als ik dan niet alles zeggen kan
Van 't liefste liefs dat tusschen vrouw en man
Ooit was of is of worden zal, dan schreit
Mijn arme ziel van blinde eenzaamheid.
Dan wordt het ongesproken groot geluk
Haar tot ondragelijken droeven druk,
In tranen zoekt zij haar bevrijding dan
Wanneer zij 't niet in woorden zeggen kan;
Maar nooit voldoet haar die bevrijding, waar
Alleen mijn *woorden* daad zijn en gebaar.

IV

Laat mij altijd dieper dalen
In de diepten van uw ziel,
Laat mijn licht in 't donker stralen
Waar nog nooit een lichtstraal viel.

Laat mij delven in de groeven
Waar uw diamanten schat
Zich sinds eeuwen voelt verstroeven
Omdat geen haar nog bezat.

Geen zal mij tot gids verstrekken
In den doolhof van uw ziel,
Toch zal 'k er de schrijn ontdekken
Waar ik bevend zelf voor kniel.

Alles schijnt mij te begeven...
Houdt de dood hier haar gericht?
Neen, het is de kiem van 't Leven
Die ik juichend draag aan 't licht.

V
Klaagliedje

Gewaden geweven
Van zonlicht en dauw...
Waar vind ik de nimf
Die ze dragen zou?

De wind streelt wel kozend
Het ritselend riet,
Maar Pan en zijn fluitje
Die hoor ik niet.

De beekgolven buitlen
In dartlen galop,
Maar niet steekt de stroomgod
Zijn horens op.

De wichelroe wijst naar
De schatten in d' aard.
Maar niet naar de gnomen
Die 't hebben vergaard.

En vergaan er al schepen
Op woelige zee,
Geen zeemeermin voert naar
De diepte ze mee.

VI

In de diepten van mijn zelf verzonken
Zoek ik al maar naar de brokken, scherven
Van een leven, dat sinds lang verblonken,
Nog den gloed heeft, die ik niet kan derven.

Tranen, die ik zwijgend heb begraven,
Lachen, stil verstorven op mijn mond,
Hoop en liefde en de vele gaven
Die ik eens in mij vergaderd vond,

En de wanhoop van doorwaakte nachten
En de glanzing van gedroomd geluk
En de zorgen die mijn dagen brachten
En bevrijding van een bangen druk,

Al die schatten van een rijk verleden
Die ik beurtlings in mijn handen beur,
Kan ik nooit weer tot een keten smeden;
En hoe wond ik ook mijn handen scheur,

Nooit meer zal ik een geheel mij maken
Dat zijn straling om zich heen verspreidt,
En de krachten die mijn banden braken
Razen voort in onverbidlijkheid.

Want slechts breken kan ik en vertreden
En ik derf de kracht die heerscht en bindt;
En nu ik de schoonheid van 't verleden
Als de puinhoop van mijn morgen vind,

Buig ik weenend over de oude schatten
Van een leven dat voorgoed verging
En de scherven die mijn handen vatten
Moet ik kussen uit herinnering.

Een en ander over onze rechtspraak
Naar het Weekblad voor het recht[1)]
Door
Mr. L.A. Micheels

In het meerendeel zijner kolommen geeft het W.v.h.R. aan onze Rechterlijke Macht het woord en, daar het Burgerlijk Recht nu eenmaal tot meer onderscheiden uitspraken aanleiding geeft en ook een grooter aantal rechtssubjecten beslaat dan het Strafrecht, voornamelijk aan den burgerlijken rechter.

Derhalve is het Weekblad geworden een onuitputtelijke bron voor het bekomen van een inzicht in den aard en het karakter onzer burgerlijke rechtspraak. Die bron is zoo onuitputtelijk en geeft zooveel stof voor allerlei beschouwingen, dat het zeker niet te onpas zal voorkomen iets mee te deelen van den indruk dien onze rechtspraak, zooals wij die uit het Weekblad kennen, heeft gemaakt op iemand, die gedurende vele jaren er dagelijks mee in aanraking kwam.

Mijn zegsman toch was behalve een trouw lezer van het Weekblad, gedurende de laatste twintig jaar tevens advocaat-procureur bij ons hoogste rechtscollege, in dien tijd aan de redactie van het W. werkzaam, waar hij o.a. bijna dagelijks een keus deed uit de talrijke aan de redactie toegezonden copie, die copie persklaar maakte en voor zooveel noodig van een intitulé voorzag; verder gaf hij voor de dagbladpers verslag in civiele zaken van de

1) Oorspronkelijk was dit opstel bestemd voor het W.v.h.R. n°. 10000, wiens redactie den schr. om een bijdrage voor dat gedenknummer verzocht had, maar de opname dier bijdrage geweigerd heeft.

pleidooien voor en de uitspraken van de Haagsche rechtscolleges, in het bijzonder van den Hoogen Raad en streefde daarbij naar een voor het publiek begrijpelijke taal. Andere ‘trouwe lezers’ kunnen zijn ervaringen gemakkelijk toetsen aan de laatste 20 jaargangen van het blad.

In het algemeen, zoo zeide hij mij, maken taal, stijl en zinsbouw onzer burgerlijke rechtspraak een rechterlijk vonnis voor een normalen leek onverstaanbaar; hoe hooger het college zetelt, des te onbegrijpelijker en hoe meer de uitspraak den lezer omtrent de zaak in geschil zelf in het duister laat. Neem eens het eerste het beste arrest van het Hof te 's Hage met zijn onmetelijke volzinnen, zijn zwaren zinsbouw, zijn duistere woordenkeus, gij snakt naar lucht als een gevangene in zijn cel. En is er iets zoo benauwend, zoo ongenietbaar als een cassatiemiddel? Of het moest zijn, wat meestal geschiedt, de weerlegging van dat middel door den rechter. De burgerlijke cassatieprocedure is voor ieder ander dan een paar ingewijden in die mate een mysterie, dat mijn zegsman, wanneer hij van de openbare zitting van den Hoogen Raad verslag maakte steeds moest denken aan: ‘augur augurem videns ridet’ en aan het Delphisch orakel, wanneer hij, later, de verschillende lezingen las, die door de onderzoekers omtrent de beteekenis en den zin van's Raads arresten gegeven werden.

Alleen in eersten aanleg wordt men iets gewaar omtrent de zaak in geschil, want daar worden althans de schriftelijke stukken van partijen volledig opgenomen, waarnaast dan weer vreemd aandoet, dat die schrifturen nog eens in de z.g.n. rechtsoverwegingen worden herhaald. Maar ook daar, in eersten aanleg, zijn de insluipsels van rechterlijken stijl zoo talrijk, dat zij er weinig toe bijdragen om het geschil naar voren te brengen. In hooger beroep en in cassatie evenwel vindt men in het vonnis zoo goed als niets van hetgeen de partijen zelf omtrent haar zaak hebben aangevoerd, hoogstens een weinig van hetgeen de rechter *meent*, dat zij hebben aangevoerd. In hooger beroep en in cassatie maakt het aangevallen vonnis, niet de zaak, een onderwerp van onderzoek uit; in hooger beroep is het de verheerlijking van de ‘grief’, in cassatie de aanbidding van het ‘cassatiemiddel’, die de rechtspraak be-

heerschen; op de ‘grief’ en op het ‘middel’ werpt zich de rechter, daaraan beproeft hij zijn krachten, maar het geschil zelf, zooals partijen zich dit geschapen hebben, en waaromtrent zij een uitspraak verlangen, daarvan merkt men in het algemeen niet veel. Ook de rechter van eersten aanleg volgt een gelijke methode. Evenals de hoogere rechter zijn onderzoek richt op de ‘grief’ en de cassatierechter op het ‘middel’, daarbij veelal gaande buiten partijen om, en grasduinend in het vonnis van zijn voorganger, zoo geeft ook meestal de rechter in eersten aanleg zijn beslissing niet aan de hand van hetgeen *partijen* voor hem omtrent de feiten en het rechtspunt hebben aangevoerd, maar naar eigen opvattingen, opvattingen die misschien veel beter kunnen zijn dan die partijen omtrent haar geschil hebben, maar die toch missen het contradictoir karakter, hetwelk alléén aan een uitspraak waarde geeft.

Vele zijn de oorzaken van deze, naar mijn zegsman oordeelt, zeer noodlottige wijze van rechtspraak, die wel moet leiden tot uitspraken, die het rechtsgevoel onbevredigd laten en die thans menigeen, wiens hoofdgrief is de starre zelfgenoegzaamheid onzer R.M., doet zoeken naar een uitweg.

Vormen, die in de wet zijn voorgeschreven hebben reden van bestaan; vormen, die de praktijk zich schept hebben dat niet. Waar staat in de wet dat men ‘grieven’ tegen een vonnis moet voordragen? waar dat een cassatiemiddel moet worden opgesteld, in den vorm als dit thans geschiedt? Waarbij dan o.a. nog komt, dat in den laatsten tijd de Hooge Raad verlangt, dat vóór de pleidooien afschrift van het bestreden arrest en afschrift der cassatiemiddelen voor ieder raadsheer wordt overgegeven. Wat blijft er dan van het pleidooi over, wanneer ieder raadsheer zich reeds te voren een opinie over de zaak heeft gevormd? Gevolg daarvan is, dat de rechter, die reeds te voren meent van alles op de hoogte te zijn, de pleiters in cassatie herhaaldelijk interrumpeert en tot spoed aanzet, terwijl toch volgens de wet het pleidooi in cassatie de eenige wijze is, waarop de zaak aan den rechter kan en behoort te worden voorgedragen. De eenige wijze, want in cassatie kent de wet alleen den advocaat en een advocaat maakt geen processtukken, maar spreekt voor den rechter.

Men zal dit misschien een ouderwetsche opvatting van de

taak van den advocaat vinden, het is best mogelijk, maar het is in ieder geval de wet, welke hem die taak oplegt, terwijl de procesvoering, die de H.R. thans in cassatie verlangt, geheel in strijd is met de wet.

En hier vond mijn zegsman aanleiding erop te wijzen, hoe ook uit de hedendaagsche rechtspraak blijkt van zoodanige minachting voor de wet, als in den geest van onzen tijd ligt. Het is gewoonte geworden om van de wet te spreken als van iets, dat is verouderd, onvolledig, geen rekening houdt met het maatschappelijk verkeer. Men moet haar niet au sérieux nemen. De codificatie moet men niet verheerlijken, integendeel, men doet goed er zijn schouders over op te halen en den rechter vrij te laten de wet al of niet toe te passen.

Zoo sprekend vergeet men één voornaam ding: wanneer gij de kracht der wet op zij zet, krijgt gij de almacht des rechters. En in die richting gaat onze rechtspraak steeds meer.

Is het waar, dat de codificatie ooit zoo verheerlijkt is? Is het waar, dat de wet zoo achterlijk is? Hebben na een eeuwenlange rechtsontwikkeling, belichaamd in een codificatie tot stand gebracht door rechtsgeleerden uit een bloeitijd der rechtswetenschap, zooals er sinds dien niet meer is geweest, inderdaad zich de rechtsverhoudingen in de laatste 100 jaar zoo gewijzigd dat ons B.W., W.v.K. en B. Rv. geheel in strijd daarmede zijn? Of ligt het misschien aan de beoefenaars onzer rechtswetenschap zelf, die in plaats van zich bezig te houden met een onderzoek naar den aard en de geschiedenis van het gecodificeerde recht, en naar hetgeen de Fransche rechtsbeoefenaars en casu quo ons oud-vaderlandsch recht dienaangaande leeren, eenvoudig steeds meer naar Duitsch voorbeeld, dat recht, de wet, op zijde zetten en zich eer toeleggen op een z.g.n. ongeschreven recht, een soort billijkheids- d.i. willekeurig recht, in den aard der zaak niet anders dan machtsuitoefening, waaraan men in navolging der Duitsche speculatieve wetenschap dan eens dezen dan weer genen rechtsgrond tracht bij te brengen?

Zoo heeft bij ons blijkens de rechtspraak de kracht van de wet meer en meer moeten plaats maken voor de individueele almacht van den rechter, al geeft deze aan zijne beslissingen een wettelijken schijn.

In een democratisch land is er geen hoogere macht dan die van den rechter. Deze beschikt zonder eenige verantwoordelijkheid over de eer, de persoon en het vermogen van zijne medeburgers. In die taak wordt hij slechts beperkt door de wet en de publieke opinie. Want hij is onafzetbaar, onverantwoordelijk en kan zich bij onze collegiale rechtspraak steeds verschuilen achter het fameuse geheim van de raadkamer.

Naarmate de eerbied voor de wet geringer wordt, wordt de eerbeid die de rechter voor zich zelf eischt, grooter.

Democratie en critiek gaan veelal samen, behalve, bij ons, wanneer het geldt de rechterlijke macht. Wel staat haar hoofd, de Minister van Justitie, dagelijks aan beoordeeling bloot, maar o, wee! wanneer gij den Rechter zelf gaat critiseeren. Dan ontmoet gij onmiddellijk het alles afdoende beroep op de onomkoopbaarheid en onkreukbaarheid onzer Rechterlijke Macht. Doch wie denkt in gemoede bij ons nog aan omkoopbaarheid en kreukbaarheid van den rechter en spreekt van het gemis dier eigenschappen anders dan bij before- en afterdinner speeches? en is onomkoopbaarheid een speciale eigenschap van dien staatsambtenaar, welke rechtersfunctie uitoefent? Laat men toch liever eens zijn aandacht vestigen op het feit, dat hoe meer colleges en hoe meer rechters er zijn, hoe ruimer de begeerte naar een hoogere of aangenamer standplaats is; en let vervolgens op het stelsel waarmee bij ons de R.M. gerecruteerd wordt. Door de instelling van de voordrachten, waarbuiten slechts hoogst zelden een benoeming geschiedt, bestaat er ten onzent een rechterlijke oligarchie, die veel overeenkomst vertoont met de vroegere regentenregeering en haar stelsel van adoptatie en correspondentie.

En de controle van het publiek? In strafzaken bestaat die[1)]; in burgerlijke zaken, die toch weinig minder belangrijk zijn, bestaat die controle absoluut niet. Grootendeels wegens de onverstaanbaarheid der beslissingen en haar paleis-van-justitie-

1) Dat ook in het strafrecht onze rechtspraak geheel gaat buiten het volksbewustzijn, daarover wordt bijna dagelijks geklaagd; zie o.a. het belangrijke opstel van Mr. G. van Slooten Az. in Themis 1913 blz. 241: alleen een jury zou hier verbetering kunnen brengen.

taal; waarbij dan nog komt, dat het geloof in de waarheid van hetgeen men gedrukt voor zich ziet nergens grooter is dan bij rechterlijke uitspraken.

Van het rechterlijk machtsbesef en machtsmisbruik ziet men dagelijks de sporen in de in het Weekblad opgenomen rechtspraak. Het komt bijna niet meer voor, dat de appèlrechter het vonnis van den eersten rechter vernietigend, de zaak terugwijst naar den vroegeren rechter om met inachtneming van het inzicht van den appèlrechter verder te beslissen en af te doen; niettegenstaande de wet uitdrukkelijk twee instanties voorschrijft. De hoogere rechter houdt eenvoudig de zaak aan zich en behandelt die verder, alsof hij rechter ware in eersten aanleg. Partijen komen dan te staan voor een uitspraak waarover zij beiden, de een meer de ander minder aangenaam, verrast zijn, en waarop zij zelf geen invloed hebben gehad. Tot die opvatting van den hoogeren rechter, dat hij de taak van den rechter in eersten aanleg mag vervullen, heeft zeer bijgedragen de ook in strafzaken zoo onzalige wetswijziging, waarbij hetzelfde aantal rechters in verschillende instanties beslist.

Doch wat zien we in het cassatieproces? (Cassatie is natuurlijk geen instantie al wordt dit blijkens rechterlijke uitspraken meermalen vergeten). Deze procedure geschiedt in nog meerdere mate in strijd met de wet.

Cassatie is geen oorspronkelijk nationale instelling en heeft ook in het rechtsbewustzijn van ons volk geen wortel gevat. Het zou te ver voeren hier thans de ontwikkeling van de cassatie in Frankrijk na te gaan; in dat land met zijn in de 18e eeuw groote en verschillende rechtsgebieden had gedurende zekeren tijd na de codificatie in verband met het-door Napoleon te scheppen wereldrijk de cassatie eenige reden van bestaan; men leze de keurige observations préliminaires de la Cour de Cassation sur le projet de code de procédure civile bij Sirey R.G. IX 1 p. 1-20. Toen die centraliseerende-imperialistische neigingen voorbij waren, kon de cassatie zelfs in Frankrijk, haar geboorteland, niet voldoen, ondanks de vele wijzigingen die ze daar in den loop van tijd heeft ondergaan. Zooals evenwel de cassatierechtspraak bij ons wordt

uitgeoefend, is zij noch ooit in Frankrijk uitgeoefend, noch in eenig ander land alwaar zij, als onbegrepen aanhangsel van den Franschen code, is meegekomen.

Op welke wijze is de cassatie en de cassatieprocedure in ons land gekomen en geworden tot een zoodanig paskwil van rechtspraak, dat men zich afvraagt hoe ons volk nu reeds meer dan 80 jaar die rechtspraak heeft geduld?

Ons nationaal recht kende geen cassatie; de Hooge Raadt van Appel in Hollandt, waaromtrent de ordonnantie ende instructie van 1582 bepalingen geeft was een Centraal Hof van Appel. Zijn opvolger, het te 's Gravenhage op 1 Maart 1811 geïnstalleerde Keizerlijk Gerechtshof, door Napoleon bij decreet van 18 October 1810 B no. 322 ingesteld, was het eveneens.

Voor de niet in den code maar bij afzonderlijke wetten geregelde cassatie bestond in Frankrijk de Cour de Cassation. Om nu in het geheele Napoleontische rijk eenheid van rechtspraak te verkrijgen werden ook de arresten van ons Keizerlijk Gerechtshof onderworpen aan de rechtsmacht (cassatie) van de Fransche Cour de Cassation. Willem I, bij besluit van 11 December 1813 no. 10, schafte onmiddellijk de cassatie af, handhaafde haar alleen voor de nog aanhangige zaken. Het bij besluit van 1 December 1813 als Hoog Gerechtshof der Vereenigde Nederlanden herdoopte Keizerlijk Gerechtshof was geen cassatie-hof. Te onzaliger uur werd in 1838 een Hooge Raad als cassatie-rechter ingesteld; het was niet de Hooge Raad, die in 1582 tot den Franschen tijd bij ons bestond.

Met de wijze van uitoefening der cassatierechtspraak wist men in 1838 geen weg; men had geen precedent in ons land. De legende luidt, dat de President van den Hoogen Raad en de Deken der Haagsche Balie de hoofden bij elkaar staken en de nu nog ongewijzigd geldende cassatiedagvaarding ontwierpen met zijne in den loop der tijden steeds wanstaltiger en onbegrijpelijker wordende ‘cassatiemiddelen’. Op die z.g.n. cassatiemiddelen berust nu al bijna 80 jaar de rechtspraak van den Hoogen Raad; de schending van wetsartikelen wordt den rechter voorgezet in een vorm, die de wet zelf niet kent, die op geen enkele wettelijke bepaling steunt en dus wel moet leiden tot een wijze van rechtspraak, die uitgaat van willekeurige,

door den Hoogen Raad zich zelf gestelde, geheel niet op de wet gegronde regels. Van deze rechtspraak - en in misschien nog meerdere mate geldt dit ook voor het strafproces - heeft ons volk nooit iets begrepen en zal het nooit iets begrijpen; haar grondvesten zijn noch recht noch billijkheid, maar sleur en juristerij, die aanvangen op het oogenblik waarop, tegen alle natuur in, het te onderzoeken vonnis of arrest wordt gesplitst in een feitelijk en juridisch bestanddeel en eindigen, nadat de zaak, die partijen aan het oordeel van den rechter hebben onderworpen, finaal is bezweken onder een stelsel van chinoiseriën, bijkomstigheden, die met de zaak in geschil niets te maken hebben. Neem weg het warnet van prikkeldraad, waarmee de Hooge Raad zonder eenige wettelijke noodzaak zijn cassatie heeft omgeven, en de cassatie zal blijken niets anders te zijn dan een tweede appèl. Dat doolhof van niet-ontvankelijkheden leidt bovendien hiertoe, dat de appèlrechter zich niet ontziet om zijn uitspraken in zoodanigen vorm te gieten, dat de Hooge Raad wel zal oordeelen, dat zij voor cassatie immuun zijn.

Dat bij deze rechtspraak hoe langer hoe minder van eigenlijke wetsuitlegging sprake is, bewijzen de talrijke voorbeelden, die mijn zegsman aanhaalde en, waarvan, om niet te uitvoerig te worden, er hier slechts twee worden vermeld, van niet ouden datum. Zij mogen dienen als bewijs voor zijn stelling hoe, om eenig recht van bestaan te hebben, de Hooge Raad zich wel moest omgeven met een vormencodex, een stel regels, die men nergens in de wet kan vinden, die niemand kan kennen, die gelijk een gril ontstaan en verdwijnen en waardoor de H.R. moet te kort schieten in haar eigenlijke taak: wetsuitlegging.

Het arrest van 4 Februari 1916 W. 9951: A stelt een eisch in tegen B tot betaling eener geldsom uit hoofde eener tusschen hen gesloten overeenkomst. B betwist de vordering en vordert op dezelfde gronden, uit dezelfde overeenkomst van zijn kant een geldsom van A: dus een reconventioneele vordering van A. Conventie en reconventie spruiten voort uit dezelfde feiten, dezelfde overeenkomst, vormen één zaak en worden dan ook als zoodanig door den rechter bij één vonnis beslist, de conventie (na een eventueel getuigenbewijs) in het voordeel van A, de reconventie in dat van B. Beide partijen gaan in hooger beroep,

het Hof beslist de conventie en de reconventie ieder bij afzonderlijk arrest. Dit nu verandert niets aan het feit, dat er ook in appèl bestaat eene één en ondeelbare zaak, partijen hebben daarin niet de minste verandering gebracht, ook al moesten zij ieder bij afzonderlijke dagvaarding in appèl komen. De conventie en de reconventie blijven niettemin gevoegd, ééne zaak; de conventie is niet te beslissen zonder de reconventie en omgekeerd; beide zijn door de feiten onafscheidelijk aan elkaar verbonden; een goede procesorde zooals onze wet de reconventie regelt, brengt dit mede. Nu wordt door het Hof A zoowel in de conventie als in de reconventie in het ongelijk gesteld; hij gaat daarvan in cassatie, natuurlijk bij één dagvaarding; waarom zou hij twee dagvaardingen uitbrengen? ook al veroorlooft het Hof zich de vrijheid om geheel willekeurig, in strijd met de wettelijke procesorde, twee arresten te wijzen in één zaak, daardoor zijn er toch geen twee zaken ontstaan waarin voor ieder een cassatiedagvaarding vereischt wordt.

En wat zegt de Hooge Raad? De zaak zelf in geschil komt niet tot een beslissing, want de Hooge Raad is van oordeel, dat er twee dagvaardingen moeten zijn en wel met deze lakonieke overweging, dat één dagvaarding zou zijn ‘in strijd met de bestaande procesorde’. Juist onze bepalingen op het stuk van reconventie (artt. 250-253 B.R.), dus de bestaande goede procesorde, vereischen hier één dagvaarding.

Een ander voorbeeld: het arrest van 20 April 1916 W. 9992, waarbij de Hooge Raad besliste, dat het cassatieberoep ingesteld tegen een praeparatoir vonnis slechts ontvankelijk is, wanneer ook tegen het eindvonnis cassatiemiddelen zijn voorgesteld; een uitspraak die niet alleen in strijd is met den aard van een praeparatoir vonnis, maar ook in strijd met een goede procedure. Art. 46 Rv. zegt, dat een praeparatoir vonnis is zoodanig vonnis als gegeven wordt tot instructie der zaak en hetwelk strekt om het proces in staat van wijzen te brengen. Wanneer derhalve een praeparatoir vonnis niet juist is, is het proces niet goed geinstrueerd, deugt niet al datgene wat op dat onjuiste vonnis is gevolgd, is dus ook het eindvonnis onjuist, want het praeparatoir, waarop dat eindvonnis steunt, dat m.a.w. gebracht heeft tot dat eindvonnis, is vitieus. De door

het praeparatoir vonnis benadeelde partij behoeft ten tijde, dat hij van het eindvonnis in cassatie komt, alleen zijn bezwaren aan te voeren tegen het praeparatoir; want daarin liggen tevens zijn bezwaren tegen het eindvonnis en het zou volkomen overbodig en onlogisch zijn om diezelfde bezwaren tweemaal aan te voeren: eens tegen het praeparatoir en eens tegen het eindvonnis. Immers is het praeparatoir onjuist, het eindvonnis komt daardoor van zelf te vervallen; andere grieven tegen het eindvonnis komen niet in aanmerking, zoolang de juistheid van het praeparatoir niet vaststaat. Dit spreekt zoo van zelf, dat al wat hierover gezegd wordt, te veel is. Er is dan ook geen enkele wetsbepaling te vinden, die iets inhoudt, dat met dezen volkomen rationeelen gang van zaken strijdt. De Hooge Raad evenwel is van oordeel, dat er een uitdrukkelijke wetsbepaling moet zijn van gelijke strekking als art. 346....*Strafvordering* en nu zoo'n uitdrukkelijke wetsbepaling er niet is, moet als wettelijk voorschrift worden aanvaard iets zoo onlogisch en overbodigs als door den H.R. wordt beslist, te weten, dat om zijn bezwaren tegen een praeparatoir vonnis bij den rechter ingang te doen vinden men diezelfde of andere bezwaren moet aanvoeren tegen het eindvonnis, hetwelk in dat praeparatoir zijn grondslag vindt. Alsof ooit een wetgever rekening kan houden met alle vergissingen welke de wetstoepassers kunnen begaan en ter voorkoming daarvan bepalingen kan maken.

Hier ontbreekt de plaats voor een anthologie of liever spinologie uit de rechtspraak van den Hoogen Raad der laatste 20 jaar en ook zal ik niet verder de critiek van mijn zegsman op onze burgerlijke rechtspraak voortzetten, een rechtspraak, waarin een gevaarlijk dilettantisme heerscht, eigen aan den tijd van verval, waarin wij leven.

Liever geef ik weer, hetgeen mijn zegsman meende, dat zou kunnen leiden tot eenige toch zoo noodige verbetering. Ook daarbij wenschte hij vast te houden aan de historische lijn, het laatst in 1875 gevolgd bij de afschaffing van een groot aantal rechtscolleges en in 1909 bij de instelling van de enkelvoudige kamer. Door wederom een groot aantal rechtbanken en alle gerechtshoven af te schaffen, en door van de eigenlijke rechtspraak af te scheiden de oneigenlijke met haar administratieven en anderen rompslomp en

met haar door die niet-afscheiding voor justitiabelen en raadslieden zoo ontzettend tijdverlies, kan men komen tot een herstel van den H.R. als Centraal Hof van Appèl, met daarnaast in eersten aanleg de alleenrechtspraak door rechters, die een groot gedeelte van hun leven zelf de rechtspraktijk beoefend hebben, die zelf processtukken ontworpen en pleidooien gehouden, zelf de rechtzoekenden van raad en bijstand gediend hebben.

Want is het niet vreemd, dat nu bijkans bij uitsluiting tot het rechtersambt geroepen worden zij, die zoo goed als nooit het werk van een raadsman hebben verricht? Men vraagt zich af hoe is het mogelijk, dat zij, die niets van de praktijk kennen, niettemin over het werk der praktizijns hun oordeel hebben uit te spreken en geacht worden dit te kunnen doen.

De H.R. moet weder de plaats innemen, die hij vóór 1838 bij ons innam. Cassatie heeft in ons klein landje geen enkele reden van bestaan, zij is zonder eenig nut of belang; haar rechtspraak is kunstmatig, hare organisatie en hare procedure is kostbaar, gene voor den Staat, deze voor de partijen. In hoofdzaak heeft zij het aanzijn gegeven aan een soort kabalistische wetenschap, die zich bezig houdt met de vraag of iets al of niet ‘feitelijk’ door den vorigen rechter is uitgemaakt, een wetenschap die geen enkel verband houdt met de wetenschap van wat recht is.

Wanneer de redactie van het Weekblad eens bij de lezers een referendum zou houden omtrent de wenschelijkheid de cassatie af te schaffen, niet onwaarschijnlijk zou de uitkomst daarvan er toe bijdragen, dat de cassatie den langsten tijd in onze rechtspraak heeft bestaan.

Wanneer men den in eersten aanleg rechtsprekenden rechter, die niet onafzetbaar behoort te zijn, maar voor een aantal jaren worde benoemd, zooals thans reeds geschiedt met de plv. kantonrechters, uitsluitend belast met de eigenlijke rechtspraak, kunnen al de rechterlijke ambtenaren, waarmede onze tegenwoordige colleges en kantongerechten zoo overbevolkt zijn, worden afgeschaft of zooveel noodig aangewend tot de vele meerendeels administratieve werkzaamheden aan de oneigenlijke rechtspraak verbonden. Bij alleenrechtspraak zal de rechter zijn ver-

antwoordelijkheid gaan voelen, verdwenen is dan die geheimzinnige, onheil-brouwende raadkamer, en de Staat zal, gegeven de hooge bezoldiging, die zij aan weinigen kan geven, de meest bekwamen als rechters kunnen verkrijgen.

Wij leven in een bijzonderen tijd, een tijd, die toch wel in de eerste plaats op het gebied van het gekrenkte recht herziening behoeft. Wij hebben een Minister van Justitie even bekwaam als onafhankelijk. Mogen de volgende 10000 nummers van het Weekblad daarvan getuigenis afleggen, het Weekblad dat onder zijn opvolgende redacteuren zijn devies ‘jus et veritas’ getrouw, steeds een open tribune is geweest voor alle eerlijke meeningen en dat moge blijven.

A m s t e r d a m, Augustus 1916.

In de kentering
Door
Karel Wasch

I

‘Niet langer vrede brengt het tij der stilte
Wij missen d'arglooze verzekerdheid
Die al ons doen onfeilbaar heeft geleid
In stagen keer doorvleugt ons onrust-kilte’.

‘Geen heul van troost vloeit over in mijn wezen
Wanneer mijn blik zich naar uw oogen heft
't Is of een ander ik in mij beseft
'k Vermag mij zelf niet meer uit u te lezen’.

‘Het wee der wereld houdt ons strak omvangen
En schoon dit huis niet schudt van krijgsgeweld
Noch onze horizon in vuur versmelt
Gevoelen wij d'ellende al feller prangen’.

‘Wij zijn d' aan zelfverzekerdheid ontscheurden
Wij lijde' om leed dat niet het onze is
En speuren leegt van ongekend gemis
Of w' in onwetendheid de handen beurden’.

‘En toch zal ons een hooger eenheid binden
Dan ooit nog in verklaardheid werd voorvoeld
Zoodra het nieuw besef is blootgewoeld
Dat wringt en werkt om uitweg zich te vinden’.

‘Een klare klank kwam even heldrend breken
Door 't vreemd-vergrauwde van uw stemgeluid
Hoops jonge vuur sprankt' u de oogen uit
O maak u ganschlijk vrij en geef het teeken’.

II

‘Wij waren twee die wilden in elkander
Louter zien spieglen 't innigst-eigen zijn
Doch wat wij éénheid noemden was een schijn
Daar zelfontplooiingsdrang dreef d'een als d'ander.

Slechts als het nieuw begrip ons heeft verwonnen
En wij gewenden aan zijn stelligheid
Kan ons aanschouwen zoozeer zijn verwijd,
Dat wij een dieper wel dan 't zelf zien bronnen.

En door één heev'ge ontroeringswind bewogen
Zullen wij willig buigen diep terneer
Om saam en hoog te heffe' ons in den keer
Starend naar 't Wonder in elkanders oogen’.

‘Uw woorden wekken meer dan een verwachten
Waar zij een beelding bieden fel en klaar
Word 'k als bevrijdenis in mij gewaar
Met ongekend-ver reiken van mijn smachten.

Breek thans den laatste van de oude banden
Opdat wij rijzen onder 't nieuw gezag
Met helle harten treden door den dag
En oogen wijd en warm-vereende handen’.

III

‘Geef u dan over aan het vol beseffen
Hoe ons de eigen onverwonnen waan
Als blinde medeschuldigen doet staan
Bij der Begeerte gruwelijkst zelfverheffen.

En worde 't u tot vreugde-spellend teeken
Dat waar zoo wrééd ons 't wereldwee omgrijpt
Wij reeds tot schuldbewustheid zijn gerijpt
Die 't aanbegin is van het eindlijk breken,

Waarin wij als verloornen zullen wanken
Terwijl de wind des Geestes ruimend vaart
En geen weerstreving van begeerte spaart
Doch dooft van 't zelfgevoel de laatste spranken.

De kentring, die wij diep moeten doorleven
Opdat een geefdrang onweerhoudbaar groei
Tot wij elkander in d' aleengen bloei
In liefde zien met heilig oogebeven’.

‘Uw stem wordt van een teederheid doortogen,
Die, diepbekend, mij nochthans vreemd ontroert
Reeds zaagt gij alles in den geest volvoerd
Wijl ik nog wachtend blijf en nieuw-bewogen’.

‘Toch staan de poorten ter vervulling open
Ik die aanschouwde werd alree bereid
En wordt gij door 't verwáchten niet geleid
Wat u ontroert is louter 't hóógste hópen’.

‘Ik kan getuigen slechts van dit verlangen:
Om, zelfvergeten, troostend uit te gaan
Oneindige beproeving te doorstaan
Te wórstlen met één werkbrand in de wangen....’

IV

‘Uw overgaaf: dus eindlijk zijn ontbonden
De krachten, al te lang in ons geboeid
Verleden is als vage droom vervloeid
In kentrend tij heeft ons de Geest gevonden.

Volg mij, mijn vrouw, in 't opperste bestreven:
Naar 't kernpunt van den kamp voert onze drang
Eenheid-van-daadswil binde' ons in haar dwang
Eenheid in 't alverwinnend liefdegeven’.

Sabbath
Door
Jacob Israël de Haan

Niet min dan gij bemin ik, Maat, den zomer.
Maar uw vreugde is één, mijn is dubbel vreugd:
De Sabbath komt, en al mijn vrome jeugd
Beleef ik zalig, een bezonnen Droomer.

De Dagen verbranden hun helle klaarte
Onder de blauwe wijdheid van de lucht.
En 't hart, verzadigd van zoo zoete zwaarte,
Bezint zich nauw op levens wreed gerucht.

Het hart herdenkt: in 't huis van mijnen Vader
Brandden zes lampen om één stralend licht.
Zóó bindt één Dag zes werkdagen te gader
In gouden banden van vroomheid en plicht.

Niet meer een Knaap, bezwaard door een Verleden,
Dat ik noch dragen noch verwerpen kan,
Stort ik schreiend de schatten onzer beden,
En met mijn tranen proef ik 't zoet ervan.

Het hart herdenkt: in 't huis van mijne Moeder
Werd zijne komst met vrome vreugd verwacht,
Trouwer dan één Vriend, teerder dan een Broeder,
Heeft hij zoo vaak ons leed tot rust gebracht.

En 't hart siddert: mijn Moeder is gestorven,
Die ons zoo zwaar droeg onder 't bonzend hart.
Vrees niet: heur daden hebben haar verworven
Een hemelsch loon voor zooveel aardsche smart.

Een eeuwge Sabbath: waar de vrome koren,
Wier beden tot het Heiligst opwaarts gaan,
Hun ‘Heilig, Heilig, Heilig’ laten hooren,
Als wij op de Aarde naar het Oosten staan.

En God gedenkt, wanneer wij staan naar 't Oosten
Al onze verneedring, al onze pijn,
En gelijk Moeders hare Zonen troosten,
Zal God ons eenmaal tot vertrooster zijn.

Zendt Hij niet weeklijks als een trooster neder
Zijnen vromen Dienaar, den Sabbathdag?
Als een Vriend trouw en als een Broeder teder
Verlicht hij lijdenden met zijne lach.

Mijn Vriend: scheid dan uw vreugde van mijn vreugde,
Uw lust van mijn lust, uw leer van mijn leer,
Tot de vroomheid, die mijn Moeder verheugde,
Keer ik, in zekerheid bezonnen, weer.

En ik herdenk: hoe zalig was het dwalen
Met u langs zooveel wegen zonder doel,
Wij speelden met dezelfde zonnestralen,
Wij dronken in één beek de monden koel.

Wij deelden saam de zoelte van den morgen,
De luwte van den uitgestarden nacht.
Wat het lot voor één onzer had aan zorgen,
Aan vreugd, heeft het den ander ook gebracht.

Maar ik bezon, en weet: het banloos dwalen
Hoe schoon is toch zoo schoon niet als de keer.
Schooner dan ochtendpracht en avonddalen
Vind ik in den hemel van Moeders leer.

Dus heb ik mijn vreugd van uw vreugd gescheiden,
Mijn lust van uw lust, mijn leer van uw leer.
De Sabbath komt met zijn veilig verblijden
Trouwer dan een Vriend, als een Broeder teer.

Het Heilig Lied zingt den Heilgen Dag tegen
Als niet één Man zijn Makker vieren kan,
Onder de weelde van zijn teedre zegen
Buigt zich 't hoofd van menig zwaar-beproefd man.

Het Heilig Lied zingt, dat den Sabbath looft,
Als geen Vriend zijn Vriend en geen Man zijn Broeder,
Waar ons elk wreed volk van de rust berooft,
Elk hater raak slaat en elk machtig woeder

Ons drijft op drift als geen volk heeft geleden
Brengt ons die Dag het hijgend hart tot rust.
Want zijne Liederen en zijn gebeden
Geven voor aardsch verlies hemelsche lust.

Waren mijn liedren eeuwig als de zeeën,
Mijn rijmen ruischend als de volle wind,
De voeten van mijn vers sneller dan reeën,
Blonken mijn woorden zon en sterren blind,

Was mijn hart zuiver, waren mijn gedachten
Als van een kind, der wanhoop onbewust,
Brandde mijne Liefde als de zomernachten
Wanneer de Aarde siddrend den Hemel kust,

Ik zou met de schat mijner schoonste wijzen,
Den Heilgen Dag niet naar zijn waarde prijzen,
Zijn liedren niet en niet de konings-psalmen,
Die hem sieren met goud-gesmede schalmen.

En niet de Sabbathspreuken van de Vaderen
Door Romeinen gemarteld en gemoord,
Die gelijk stralen in een Steen vergaderen
Der eeuwen wijsheid in een stralend woord.

Zoet wonder: wat geen drift mij kon gewinnen
Geeft mij die Dag in gullen overvloed:
Een blijde weelde voor gestilde zinnen,
Wijsheid en schoonheid, die 't hart leed vergoedt.

Scheid dan uw vreugd van mijn vreugd, van mijn rust
De teedre weelde van uw mild gevlei,
Mijn hart vergeet niet één gedeelde lust,
Maar tot zijn vrede roept de Sabbath mij.

En gelijk Moeders hare Zonen troosten
Zal deze Dag mij tot vertrooster zijn,
Wanneer ik biddend sta naar 't heilig Oosten,
En 't hart zich uitsnikt in één zoete pijn.

Toonkunst's uitvoering van Mahler's ‘Achtste Symphonie’
Door
Paul Cronheim

Wat zeggen van dit werk, waarvan het Ritme ons nog vult en boeit, niet los laat? Veel is er over geschreven door biographen en critici, door muziekliefhebbers en dichters. Het was het eerste en eenige werk, dat Mahler, nog tijdens zijn leven, den grooten triomf bezorgde, en men scheen geen woorden genoeg te hebben om zijn geestdrift te uiten, om de grootheid van het werk aan te toonen. Daarnevens, en niet minder luid, zijn de bezwaren geopperd, de, al of niet, aanwezige fouten en gebreken besproken en beschreven. En bezwaren zijn er. Al was het alleen ten aanzien der keuze en wijze van bewerking van den tekst. De woorden gaan in het vuur der muziek volkomen onder. De hoogste uiting van ideeën en beelden werd hier de muziek; *die* slechts hooren wij, niet het woord. Ik voel heel wel, dat ook Mahler faalde, toen hij, een tekst zoekend voor zijn werk, naar den Faust greep; zijn poging deelt, in dit opzicht althans, het lot van alle Faust-composieties: Goethe's tragedie verdraagt nu eenmaal geen muzikale duiding, verlangt haar ook niet, de heerlijkheid van het gesproken woord der slotscene kan niet overtroffen, alleen verkleind worden.

Maar dit nader te gaan onderzoeken, het verband na te vorschen, trachten te verklaren, kortom te gaan uitpluizen wat, in één brandend oogenblik geschapen, in ons geworpen, neen

gestort werd, deze verzichtbaarde laaiing van den Schepper Geest - ik wil het niet en zou het ook niet kunnen.

Nog voel ik niets dan dit Eene Ritme, waardoor het werk gedragen wordt, dat zijn aanhef en zijn slot en zijn eenige ware binding is. Bij de inzet: van de diep dreunende Es van orgel en basinstrumenten over het volle orkest opwaarts tot de onweerstaanbaar-bevelende roep der duizend stemmen Veni Creator Spiritus: bij deze inzet (- zeven maten waarin zes keer het ritme wisselt), die ons met twee geweldige sprongen uit de donkerste kloven stuwt tot de helderste hoogten, pakt het ons en draagt ons tot waar de kopervlammen den hemel doen openruischen en het heelal in gloed zetten.

Een brandende golving, een hemelbestormende stijging, door het Eene Ritme verklankt, zoo leeft en begenadigt deze Achtste Symphonie. In dit Ritme rust, uit dit Ritme rijst het werk. Dit Ritme is er zoozeer het wezen van, dat al het andere, melodie, gevoel, stof en vorm bijkomstig wordt, verdwijnt, verzinkt. Niet *wat* Mahler uitsprak, niet *hoe* hij het deed, maar *dat* hij verklankte - zijn toon, zijn stem in één groote ritmische beweging - ziehier wat boeit en blijft.

Wat dus te zeggen van het werk, van zijn schoonheden, van zijn gebreken? Wij kunnen slechts dankbaar zijn voor zijn openbaring. En *hem* dankbaar zijn, die zóó zijn Levensdroom voor ons kon belichamen.

Dankbaar ook den vertolkers. Mengelberg, het toonkunstkoor, het concertgebouworkest, de solisten hebben ons een uitvoering geschonken, die, men kan het gerust en zonder overdrijving zeggen - en de vele aanwezige buitenlanders kunnen het bevestigen - elders, zoo volmaakt, nog nooit geboden werd.

In een brief, die Mahler na de voltooiing dezer symphonie aan Mengelberg schreef, zegt hij o.a. ‘Denken Sie sich, dasz das Universum zu tönen beginnt. Es sind nicht mehr menschliche Stimmen, sondern Planeten und Sonnen, welche kreisen’. En werkelijk vroeg men zich soms af, of het nog aardsche stemmen waren, die gelijk een bronzen bruising ons doorstroomden.

In de Juni-aflevering van dit tijdschrift schreef ik, dat als

vredes-viering een uitvoering der Achtste Symphonie gedacht was.

Is het nu een tegenstrijdigheid geweest, dit werk nochtans te spelen? Een wandaad tegenover de dooden, in deze dagen dit verrijzenisfeest te vieren?

Ik geloof het niet. Juist in de nood van deze tijd was men dankbaar voor een verheffing als deze, besefte men - het was onmiskenbaar - duidelijker dan vroeger de ernst, de waarde en ook de macht van den waarachtigen kunstenaar. Zij draagt er toe bij, een steeds grooter menigte gevoelig en vatbaar te maken voor de stem van hen, die zeker niet minder dan de pogingen van wanhopige staatslieden een toekomst verzekeren, waarnaar wij allen verlangen. Ik wist geen betere hulde aan de dooden.

Boeken, menschen en stroomingen

J. Jac. Thomson: *Orplid*

Poëzie is altijd boeiend. Verveeld hebben we de laatste bundel uit de hand gelegd, van een aantal die de menigte als vers bewondert. Wij wanhopen eraan, vandaag nog iets te vinden, dat op onze grauwheid indruk maakt. Maar nauwelijks nemen wij een boekje op waarin waarlijk het harmonische woord is, of er komt kleur in ons, er teekenen zich vormen af, en in zelfvergeten lezen we door, totdat, als we aan het einde zijn, we opwaken als uit een andere wereld. Of wel: wij zijn in het werk van een groot dichter verdiept geweest. We hebben ons voelen groeien in zijn verbeeldingen. Grooter en vrijer bewogen we ons, en geen oogenblik overviel ons de behoefte aan andere ervaringen. Toevallig slechts slaan we het oog in een nieuw geschrift en ziedaar! het is of we door een kloof in ons berglandschap plotseling uitzicht krijgen op een idylle in de laagte. Hoe lieflijk! zeggen we, en een tijd lang zitten we verloren, in de beschouwing van die nederiger schoonheid.

Poëzie is altijd boeiend. Zoolang we niet zelf geheel ongevoelig zijn, is ze sterker dan onze stemmingen. Verheven oneindigheid of bescheiden beperking, niet van deze of van andere kenmerken is ze afhankelijk, maar werkt onmiddelijk door één enkele ingeboren eigenschap. Er bestaat namelijk geen poëzie dan door de bindende kracht van ons harmonie-gevoel. Harmonie-gevoel bindt onze voorstellingen tot gedichten, grootscher of deemoediger, schrijnender of streelender, naarmate wij zelf trotscher of stiller, wilder of inniger bewogen zijn, en dat zelfde

gevoel wordt door de gedichten in ons opgewekt, laat zich altijd o zoo gaarne in ons opwekken, omdat wij altijd, voor de eindelooze verdeeldheden van ons gemoed, naar alle zijden behoefte hebben aan de harmonie van de eenheid.

* * *

Uit een teedere behoefte aan harmonie, uit een diepe dorst naar eenheid zijn ook deze gedichten van Thomson voortgekomen. En wanneer ik nu die woorden gebruik dan denk ik daarbij niet enkel aan het gevoel waarmee elk dichter elk bizonder gedicht doordringen moet, maar tevens aan het verlangen dat sommige dichters drijft tot duurzame oplossing van de tegenstelling waaraan hun heele wezen leed en lijden blijft. In Thomsons werk toonde zich zulk een tegenstelling. De verstrooiïng zoekende bekoring van de zintuigen leek bij hem wel zeer gescheiden van een geestelijke, een vergeefs naar gestalte strevende wezenheid. Schoonheid van Vroomheid. Twee grondvormen van zijn aanleg, die hij worstelde te verbinden, maar waarvan hij, juist door zijn inspanning, telkens weer deed blijken dat hij ze als twee verstond. In zijn nieuwe verzen zijn ze één geworden. Uit een diepe en smartelijke ontroering, rees hem het land van zijn vreugde op. Uit Mörike's Gesang Weylas neemt hij de regels over: Du bist Orplid, mein Land! das ferne leuchtet, en ontleent er de naam van zijn bundel aan.

* * *

Men behoeft de Elegie die de verzameling opent maar aan te zien, om zich het groote onderscheid tusschen de poëzie van nu en die van twintig, van dertig jaar geleden bewust te maken. Toen de kort-ademige indruk, nu de lang aangehouden, in tal van modulaties zich uitzingende gedachte. Toen de brokkelige rasheid van een vers, springende van het eene accent op het andere, nu de breedheid van rustige en doorwerkte strofen, zich voltooiend, zich sluitend, zich aan elkander schakelend en uit elkaar ontwikkelend.

Het gedicht is een klacht, niet om iets schoons dat men bezeten en verloren heeft, maar iets veel droevigers: om een schoon dat men *niet* bezat, dat droom bleef en toen onderging.

Want al wie schreit om wat hij eenmaal had,
Heeft met 't gemis van 't heden het herdenken
Van wat eens was en kent weer in het wenken
Een stille blijdschap en een zoete schat;
Een morgenglans omschemert de gelaten
Dier uren, die met lieve stemmen praten
Zoo vaak zij keeren tot ons doornomheinde pad.

Of is de heugenis niet altijd schoon
Van wat eens schoon was toen het u behoorde
In deze werkelijkheid? En wie verloor de
Teerste verrukking om een tint, een toon,
Omdat veel kleuren bleekende vervaagden,
Omdat veel klanken brekende verklaagden,
Of derft het godlijke om het sterven van de goôn?

Maar anders en erger is het voor hem die lijdt ‘om den droom waarvan hij alles wachtte’

En die als droom met 't klinken van de nachten
Vóór bleeken schijn van nuchtren dag verging.

Hem ‘is de wereld stom en vaal en leeg’; het voorjaar zelfs is niets voor hem.

Want is mijn diepste levensdroom niet heen,
Verdampt zooals een wolk verdampt in 't blauwe?
Nu is de lente ongetrouw, de trouwe,
En land en zee zijn met haar ontrouw een;
Het bloeiend veld is eenzaam, leeg van droomen,
De zee heeft haar geheim teruggenomen,
Dat ééns haar ruischen sprak; - ik ben volmaakt alleen.

Doch wie weet het niet dat onze diepste levensdroom nooit heen kan zijn. Juist als alle droomen gevloden zijn, dan is *hij* daar, de eenige, 't zij ge hem dan liefde of anders noemt.

Waar niets meer is, daar is der liefde woon -

Die is de oorsprong, en zelfs de niet vervulde droomen zijn er niet voor niets geweest: zij zijn eenvoudig door die oorsprong teruggenomen: zij, wien het niet gegeven was tot tijd te worden, genieten daar de eeuwigheid die hun wezen is.

In deze en dergelijke gedachten zweeft het denkbeeld van de dichter door een veertigtal even welluidende als innig-gevoelde strofen. Vaster en klaarder kan zijn taal nog worden, maar wij wenschen het alleen wanneer van haar beminnelijkheid en oprechtheid dan niets verloren gaat.

* * *

Er volgen drie reeksen kleinere gedichten: De Minnenden, Barchem-liederen, Spiegelingen.

Wat ik als algemeene dubbeltrek aanduidde: de diepere eenwording in de gedichten en religieuze eenwording in de dichter daarachter, blijft behouden.

De Barchem-bijeenkomsten zijn bekend. Zij geven uitdrukking aan het opgewekter christelijk leven van de laatste jaren. De liederen naar hen genoemd, staan in het midden tusschen de twee andere reeksen. Ook in de Elegie heeft het Christus-ideaal zijn plaats, in het eerste gedicht van de Minnenden is een Belijdenis, die zich tot de 'Kruisling en Verlosser' richt.

Poëzie is boeiend, zei ik. Ze is het niet het minst als haar aard op een overwonnen kontrast berust. Boeiender is niets dan de tegenstelling van licht en donker. Rembrandt getuigt ervan. Vreugd die een smart in zich houdt, smart die niet af kan laten te gelooven aan vreugde: de tegenstelling-zelf verwekt beelden die de aandacht trekken, ontraadselt uit oude beelden een verborgen zin.

Zoo is, in het naar hem genoemde gedicht, de verdediging van Blauwbaard. Het is waar dat hij de moordenaar was van zijn vrouwen. Maar woudt ge hem daarom enkel donker zien? Indien eens juist dit donker de schaduw van een verterend licht was?

> Heeft niemand dan behalve ik een kamer
> Waar hij de liefste nimmer toegang geeft
> Omdat hij er zijn laatste misdaad borg?
> Ik vraag: had één een recht zooals ik had
> Om ongenoode gasten scherp te weren,
> En eischt de misdaad niet haar eigen straf?
> Maar wat weet gij, mijn deugdenrijke smaders,
> Van wat mijn leed en hoe mijn liefde was?

Mijn liefde, - o niet omdat heur haren zacht
Als nieuwgesponnen zijde waren, die
Ik streelde, wijl ik uitzag naar het westen,
Waar lange wolken als twee strepen rook
Elkander kruisten, balk op balk, en loom
Bewoog mijn hand, vergeten in gepeins.
Niet om haar oogen, groot en stil en klaar,
Waarin de heemlen stonden als in meren,
Om 't trekken van den mond, dat schilders bootsten,
Schaars troffen, op hun doek, niet om heur lippen
Nog vocht van liefde's zoetsten laatsten dauw,
Maar om haar ziel, waarin ik heb geloofd
Onwankelbaar en weer onwankelbaar,
Al hebben zij ook altijd weer geschonden
Mijn hoop met 't leggen van den vinger op
Die eene klink -

Om met deze gedichten van Thomson meeteleven en ze te genieten moet men zich in de smart en vreugde van het kontrast verplaatst hebben. Zijn volgend gedicht, Den Nacht Tegengaande, het gevoel van de blindwordende die toch in zich een ondoofbaar licht bespeurt, zegt dit zoo innig en dadelijk; en telkens weer, ook in de andere verzen, is er die tegenstelling. Het zou verlokkend zijn ze tenminste in sommige gedichten van deze reeks nog aan te toonen. Maar het zou zijn het werk van de lezer doen. Thomsons gedichten vereischen een fijnheid en zachtheid van beschouwing, een bijna vrouwelijke aandacht, die alleen het kenmerk zijn van de stille en volledige lezing, niet van het aanduidend en veralgemeenend overzicht.

Minder in de kern, meer in de weerkaatsing van zijn gevoelsleven voeren ons de Spiegelingen. Er is een schoone verscheidenheid in van onderwerpen, strofen en maten. De Barchemliederen, dichterlijke uitdrukking van religieuse verwachting, zijn eraan voorafgegaan, waarvan een, Doop getiteld, hier moge afgedrukt.

Het donker gruwzaam woud lag achter; zijn gevaren
Hadden hun barren schreeuw voor 't rijzend licht gedoofd;
Een jonge wind ging licht en los ons door de haren,
De morgenvogel zong wolkhoog ons boven 't hoofd.

Wij schreen ten heuvel af; wij zagen 't land in droom en
Het water der rivier, dat vloot van glans in glans
Met heel de zon verstroomd in 't ruischend golfverstroomen,
Zoo boog 't steeds om den voet, maar nooit zoo schoon als thans.

Toen kwam een heilge zang ons diepst verlangen lokken,
Uit 's waters kolk en van het eindloos bloeiend land,
Een zacht gelui begon van verre torenklokken,
Een duif vloog op uit 't hout en daalde op uwe hand.

En wij vergaten 't woud der tallooze gevaren
En schreden plechtig voort tot aan den heuvelvoet
- Hoe geurig deze lucht, hoe glanzende de baren -
En traden huivrend in den ruischend lichten vloed.

Arthur van Schendel: *De mensch van Nazareth*

Een verhaal van het leven van Jezus, in hoofdzaak naar de Evangelies. Aanhalingen daaruit vormen zelfs het grootste deel ervan, en wel, met zeer enkele veranderingen, volgens de tekst van de Staten-vertaling. Het werk heeft dientengevolge in zijn geheel het voorkomen van een stijl-nabootsing, daar de stijl van het oorspronkelijke gedeelte aan die van het overgenomene moest worden aangepast.

Ik zeg: het voorkomen. Maar waar de schrijver zoozeer onder den indruk geweest is van de negentiende-eeuwsche bijbel-taal dat hij deze als vorm aanvaardde ook voor zijn persoonlijke mededeeling, komt het mij voor dat hij in die vorm gevangen bleef en dat de benaming stijl-nabootsing niet alleen het voorkomen, maar ook het karakter van zijn werk bepaalt.

Toen Milton zijn Paradise Regained schreef, schiep hij alleen daarom zulk een onsterfelijk dichtstuk, omdat ieder woord en iedere bcweging ervan zijn eigen ongesluierde vreugde en aanbidding uitdrukten. Toch was hij waarschijnlijk niet minder diep dan Van Schendel onder de indruk geweest van de Evangeliewoorden. Maar van de woorden had hij zich los gemaakt. Hij wist dat hij hun wezen moest weergeven, zooals het in hemzelf ontwaakt was, dat hij niet stijl-nabootser, maar stijlschepper moest zijn. Van Schendels bewondering voor de woorden daarentegen, zooals zij zich van zijn liefde voor de gedachte

niet scheiden kon, hangt nu tusschen deze en ons als een waas. Zijn liefde, niet vrij geworden, vond niet haar eigen woorden, en teleurgesteld luisteren wij vergeefs naar die eigen oorspronkelijke harte-stem die ons verzekeren zou dat er achter deze woorden een wereld is. Het gevoel van leegheid dat ze nu in ons achterlaten, is onoverkomelijk, temeer omdat wij, wetende hoeveel goeds en groots in dit boek verwerkt is, onze teleurstelling onbegrijpelijk vinden, bijster geneigd zijn haar onszelf euvel te duiden, en wanneer wij erover nadenken, ons verstrikt voelen in het besef dat we voor een raadsel staan. Waarom - denken we - zouden al deze uitlatingen van en over Jezus ons zóó diep ontroeren als we ze lezen in de Statenvertaling, en waarom vervelen ze ons - ik gebruik nu het woord van onze ergernis - als ze door Van Schendel worden aangehaald?

Het raadsel, nochtans, kan wel worden opgelost. Er is niets anders dan een zeer gering verschil van toon; maar dat verschil is het onderscheid tusschen werelden. Er is in de Statenvertaling de toon van menschen die in hun taal de nauwkeurige uitdrukking zoeken van een gegeven gedachte. Er is bij Van Schendel de toon van iemand die een gegeven taal schoon vindt en zich erop toelegde zijn denken aan haar aantepassen. Het eerste is een intellektueele en gemoedelijke, het tweede is een estetische werkzaamheid. Door het eerste komt men tot een werkelijkheid, die schoon kan zijn. Door het tweede blijft men bij een schoonheid die werkelijkheid ontbeert. Maar wat is schoonheid zonder werkelijkheid anders dan juist de leegte die ons verbijsterde?

Ik stel mijn ervaring van de lezing hier zoo scherp mogelijk, omdat Van Schendel iemand is die aan bijkomende lof voor zijn talenten geen behoefte heeft. Een voortreffelijk schrijver, als hij is, kan zich een zijstap veroorloven, waarbij wij hem uit het gezicht verliezen. Wij weten wel dat hij met-dat-al dezelfde blijft en wij hebben niet noodig hem dat toe te roepen. Maar terwille van hen die hem zouden willen volgen en die géén Van Schendels zijn, veroorloven we ons de afwijking aantewijzen.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Dr. W. van Ravesteyn: *Wereldoorlog*, met een Voorwoord van Henriette Roland Holst. Zutphen, W.J. Thieme & Cie., 1916.

De 12de December 1916 zal een gedenkwaardige dag blijven. De centrale mogendheden hebben aan de Entente voorgesteld vredesonderhandelingen te openen.

Zij zouden dat niet gedaan hebben als zij het eenigszins hadden kunnen vermijden. Als zij nog de minste kans gezien hadden hun doel te bereiken door de wapenen, zouden zij niet de eerste geweest zijn om het neerleggen van de wapenen ter sprake te brengen. Dit op zichzelf is al een teeken dat wij dicht bij een einde zijn.

Een ander teeken is dat de Entente de onderhandeling niet afwijst, maar haar afhankelijk stelt van een door de Centralen af te leggen voorloopige verklaring, waarvan de zin in haar antwoord wordt aangegeven. Deze zin: herstel, vergoeding, waarborgen, is al meer dan een voorstel tot onderhandeling. Hij is een aanwijzing van de grondslag waarop vrede, naar het inzien van de eene partij, mogelijk is. De andere kan nu een grondslag zooals zij hem wenscht, in overweging geven. Dat zijn er dan twee waarvan het mogelijk moet zijn de gemeenschappelijke derde te vinden, tenzij die twee elkander volstrekt uitsluiten. Maar met het zoeken van een gemeenzame grondslag is - of het slage of niet - voor het eerst sinds Augustus 1914 het woord weer in de plaats getreden waaruit het zwaard het verdrongen had en het treedt erin als de vijand van het zwaard. Wie het nu weer zou willen verwijderen, zou dat zeker niet beproeven zonder dubbele bedachtzaamheid. Het zou zijn of hij niet maar, zonder meer, de oorlog voortzette, maar of hij, na een nieuw vergrijp, een tweede begon.

Indien deze onderhandelingen willens en wetens zouden worden afgebroken, zou dit de uitbarsting beteekenen van een nieuwe, een nog misdadiger oorlog.

De ware grondslag toch van een vrede is niet dat men, na zooveel jaren wapengeweld als men zich in het gezicht van God en menschen dorst veroorloven, nu eens voor een poos zijn belangen door woorden regelt, maar hij is, hij *moet* zijn, de overtuiging dat *altijd* het woord sterker behoort te zijn dan het zwaard. Dat van *die* overtuiging is afgeweken, dat was de gruwel van de wereld-oorlog. Dat men er nog eens van zal afwijken, nadat men elkander tot spreken genaderd is, moet ondenkbaar zijn.

Dr. van Ravesteyn, - ter aankondiging van wiens geschrift ik de pen opnam - betoogt dat in deze oorlog de staten voor de belangen van het buiten hun grenzen belegde kapitaal opkomen. Zeker zijn deze belangen er voor een groot deel schuldig aan, al zijn zij niet de eenige - er zijn nooit belangen die het rijk alleen hebben behalve in de gedachten van dogmatici -; maar heeft men ooit gehoord dat dergelijke stoffelijke belangen, *indien men wilde*, niet tot overeenstemming konden gebracht worden door samenspreking? Niet, natuurlijk, wanneer men vast besloten is niet naar billijkheid maar naar macht te handelen. Het is dan trouwens licht mogelijk elkaar om een bord boonen doodteslaan. Maar welke samenspreking gedijt ooit anders dan die gevoerd wordt in billijkheid, - dan die waar billijkheid de ziel van is?

Van de opstellen die tijdens de oorlog in tijdschriften verschenen, vond ik naast die van de heer Colijn, (waarin met zaakkennis over de oorlogvoering gehandeld werd), die van Dr. van Ravesteyn het leerzaamst. Hij wist de wereldbelangen waarvoor hij oog had over alle grenzen te onderscheiden, hij was thuis in belangwekkende studies uit den vreemde, hij had scherpte van blik en kennis van de europeesche geschiedenis en daardoor ruimte van overzicht en vergelijking. Zelf getuigt hij dat zijn arbeid journalistisch en dus vluchtig is: dit erkennende moeten wij eraan toevoegen dat ook zijn vluchtigheid zich beweegt boven kontroleerbare gegevens. Reden genoeg om deze artikelen, nu ze gebundeld zijn, ter lezing aantebevelen, ook wanneer, naar we hopen, de oorlog aanstonds tot de geschiedenis behoort.

A.V.

Goethe's die wahlver-wandtschaften
Door
Albert Verwey

I
Het grondplan

Goethe, natuurvorscher en dichter, gehuwd en door honderd betrekkingen gebonden aan een bepaalde konstellatie van menschen en toestanden, heeft de hartstocht erkend onder het beeld van die geheimzinnige aantrekkingskracht die sommige stoffen op elkaar uitoefenen en die hen dringt bestaande verbindingen op te geven en een nieuwe met elkánder aan te gaan.

Hij ziet derhalve de hartstocht als onontkoombaar aan zoodra twee zulke tot keus verwante wezens elkander in gunstige omstandigheden naderen, en zij moeten zich met elkaar vereenigen tenzij ze in zichzelf of in hun omgeving een weerstand vinden groot genoeg om hun vereeniging te verhinderen.

De hartstocht dus in dit karakter van noodlottige en niets ontziende natuurkracht, van nu eenmaal ingeboren keurverwantschap, en de weerstand die het tot stand komen van de nieuwe verbinding beletten wil, zijn de twee machten wier werking en tegenwerking hij zich wenscht voortestellen.

Hij deed dit in de toon die hem op aanstonds zestigjarige leeftijd hoe langer hoe meer eigen werd: die van het hoogere onderricht. De vorm evenwel waarin hij het deed was die van het verhaal.

II
Eduard

Hoofdpersonen, als eigenlijke dragers van de hartstocht, zijn Ottilie en Eduard. De laatste getrouwd met Charlotte. Maar zooals de scheikundigen, wanneer zij twee stoffen willen scheiden ten einde een van hen met een derde te verbinden, een vierde plegen in te voeren, die dan met de in den steek gelatene zich zal kunnen vereenigen, zoo voegde Goethe aan zijn personen een vierde toe, die hij Der Hauptmann - wij zouden zeggen De kaptein - noemde, en die bestemd was in inniger verhouding tot Charlotte te treden.

Deze verhouding nochtans blijft episode; die wel het lot van de hoofdpersonen helpt meebepalen, maar tegenover de werkingen die zij zelf op elkaar uitoefenen onbelangrijk is.

Ottitie en Eduard zijn het daarom aan wie de verhaler zijn meeste zorg besteedt. De laatste is een beminnelijke, beschaafde man van middelbare leeftijd, niet van diepe ontwikkeling of sterk van karakter, maar van kind af gewend zich in alles toe te geven en hardnekkig in het volgen van zijn neigingen. De eerste is een jong meisje, volkomen innerlijk, voorbestemd tot liefhebben, dienen, zelfvergeten.

De liefde, zooals Goethe haar door deze personen toonen wil, is een natuurkracht. Zij werkt als zoodanig demonisch, dat wil zeggen, zonder rekening te houden met zedelijke of verstandelijke overwegingen. Een karakter als dat van Eduard is juist wat ze daartoe noodig heeft.

Eduard heeft in zijn jonge jaren, hoewel hij en Charlotte elkaar genegen waren, op aandrang van zijn ouders een niet-jonge, rijke vrouw getrouwd. Toen zij na een kort huwelijk stierf, reisde hij; totdat de lust bij hem opkwam, Charlotte, inmiddels weduwe met een bijna volwassen dochter, terug te zien. Bij de ontmoeting had hij, in het gevoel nu toch nog aan zijn jeugdwensch te kunnen voldoen, ook wel eenigszins romantisch-ridderlijk aangelegd, enkel oogen voor haar, en nièt voor haar nichtje Ottilie die ze opzettelijk bij zich gehouden had, en op wie de kaptein, ingevolge haar verzoek, Eduard's aandacht vestigde.

Het huwelijk had plaats, en wij vinden Eduard bezig nieuwe op oude boomen te enten en Charlotte de paden van het nieuwe park aan te leggen. Dadelijk blijkt dat hij behoefte aan gezelschap heeft. De kaptein, die geen passende betrekking vinden kan, wenschte hij bij zich te doen inwonen.

Charlotte vreest de verstoring van een leven dat beiden nu eenmaal begonnen zijn, en dat zij, met rustige, vooruitziende geest, had aangevangen te ordenen. Zelf had zij Ottilie, die, samen met haar eigen schitterende dochter Luciane op de kostschool, daar geen gelukkig leven leidt, gaarne in huis genomen, maar juist uit vrees voor de mogelijke gevolgen van een verandering had zij die wensch het zwijgen opgelegd. Als zij evenwel op Eduards aanhouden heeft toegegeven en de nieuwe gast zich goed schijnt aantepassen, besluit zij tot haar overkomst.

Al dadelijk voelt Eduard zich tot Ottilie aangetrokken. Hij vindt haar onderhoudend, terwijl ze geen woord gezegd heeft. Hij volgt haar minste bewegingen. Hij richt zich tot haar bij het spreken, laat zich door haar in het boek zien bij het voorlezen, wat hij van anderen, ook van Charlotte, niet lijden kan en is gevoelig voor ieder teeken van haar genegenheid.

Dat de dienende liefhebbende aard van het meisje in 't bizonder voor Eduard opengaat is ook duidelijk. Zij richt zich geheel naar hem, bewust en onbewust, kent zijn lievelingsgewoonten, past zich aan bij zijn fluitspel, ontwikkelt haar handschrift naar het zijne.

De wederzijdsche liefde is dan ook spoedig genoeg uitgesproken. Het grieft Ottilie dat Charlotte en de kaptein over Eduard als over een wel eens lastig kind spreken. Zij gelooft hem gaarne als hij zegt dat Charlotte zijn vriend liefheeft, en geen bezwaar zal hebben tegen een scheiding.

Die tweede liefde is onloochenbaar. Hoewel de kaptein Charlotte's plan verstoorde - haar plan van de paden in het nieuwe park, meen ik - neemt zij hem dat niet kwalijk, ziet hoe langer hoe meer de waarde van zijn inzicht, zijn bezonnenheid, zijn goed en mannelijk karakter. Het past bij het hare. Zij werken samen en als zij hoort, wat hij nog niet weet, dat hem een betrekking zal worden aangeboden die hen scheiden zal, staat ze als van de donder getroffen en beseft hoezeer de hartstocht

haar al vermeesterd heeft. Maar in het ééne daaropvolgende oogenblik waarin hij zich niet bedwingen kan en haar een kus op de lippen drukt die ze *bijna* beantwoordde, blijft ze zich meester. ‘Ons gevoel kunnen we niet veranderen’ zegt ze, ‘maar wel onze toestand’. De aanstaande scheiding werd door haar meegedeeld en vastgesteld.

Eduard ging het intusschen heel anders. Hij had toch al weinig rekening gehouden met de omstandigheden. Nu Charlotte, helderziend tegenover zichzelf geworden, in het gevoel van haar verantwoordelijkheid voor de toekomst, besloot ook hem de noodzakelijke grenzen weer bewust te maken, geraakte hij dientengevolge in een stemming van verzet, vervreemding en volslagen onbedachtzaamheid. Hij begon met Ottilie een briefwisseling, hij nam zijn kamerdienaar in 't vertrouwen teneinde haar een geschenk te koopen voor haar verjaardag, hij wilde haar op die dag, ook door uiterlijke teekenen, tot de heldin maken van het feest dat ter gelegenheid van de voltooiing van een buitenhuis gegeven werd. Tijdens dit feest geraakte zijn waanzin tot een hoogtepunt. Een jongen stortte van een opgeworpen dijk in de vijver, de kaptein begaf zich te water en redde hem, Charlotte sloeg voor de viering te doen eindigen en begaf zich, gevolgd door de gasten, naar huis om zorg te dragen voor de drenkeling. Eduard dwong Ottilie te blijven en liet een vuurwerk dat hij in 't geheim had laten gereedmaken, te harer eer afsteken. Temidden van het gesis, geknal, geknetter en geratel zat hij neven haar.

Toen de kaptein vertrokken was, stelde Charlotte voor, dat Ottilie hetzij naar de kostschool terug, of in het gezin van een vriendin zou worden gezonden. Eduard, in de engte gedreven en niet in staat iets anders te doen dan tijd te winnen, vertrok van huis en liet de belofte achter, dat hij geen aanslag op Ottilie plegen zou, zoolang zij bij Charlotte bleef.

Er woonde in de streek een gewezen dominee, die Mittler heette. Hij maakte er zijn werk van, oneenigheden bij te leggen. Zijn bezoek aan Eduard en wat er op volgde, vult het laatste hoofdstuk van het eerste boek van Die Wahlverwandtschaften. Ik laat het hier volgen, omdat het van Eduard's toestand en

tegelijk van de omstandigheden waarin Charlotte en Ottilie bleven verkeeren, de kortste voorstelling geeft.

‘Dat die zonderling bedrijvige man, die we al hebben leeren kennen, dat Mittler, nadat hij van de ramp die onder deze vrienden was uitgebroken, bericht ontvangen had, hoewel geen van de partijen zijn hulp nog had ingeroepen, in dit geval geneigd was zijn vriendschap, zijn bekwaamheid te bewijzen en te oefenen, kan men zich denken. Toch scheen het hem geraden eerst een poos af te wachten; want hij wist te goed dat het moeilijker is beschaafde lieden in hun zedelijke verwikkelingen te hulp te komen als onbeschaafde. Hij liet hen daarom een tijd lang aan zich zelf over; maar ten laatste kon hij het niet langer uithouden en haastte zich Eduard op te zoeken, die hij al op 't spoor gekomen was.

Zijn weg voerde hem naar een aangenaam dal, waar een lieflijk groene boomrijke weide door het overvloedige water van een stroomende beek nu doorslingerd dan doorruischt werd. Op de zachte hellingen strekten zich vruchtbare akkers en welgevulde boomgaarden uit. De dorpen lagen er niet te dicht op elkander: het heele landschap had een vreedzaam voorkomen en de afzonderlijke gedeelten schenen, zoo niet tot schilderen, dan toch tot wonen bizonder aanlokkelijk.

Een welverzorgde plaats, met een net en bescheiden woonhuis, door een tuin omgeven, viel hem eindelijk in het oog. Hij vermoedde dat hier Eduard's tegenwoordig verblijf zou zijn; en hij vergiste zich niet.

Van deze eenzame vriend kunnen we zooveel zeggen dat hij zich in stilte aan het gevoel van zijn hartstocht geheel overliet en daarbij velerlei plannen maakte, velerlei verwachtingen koesterde. Hij moest zich bekennen dat hij Ottilie hier wou zien, dat hij ze hierheen voeren, hierheen lokken wou, en wat hij nog meer geoorloofds en ongeoorloofds zich niet verbood te denken. Dan dwaalde zijn verbeelding door alle mogelijkheden. Zoo hij haar hier niet bezitten, niet rechtmatig bezitten kon, zou hij haar het eigendom van het landgoed verschrijven. Daar zou zij stil voor zichzelf, onafhankelijk leven; zij zou gelukkig zijn, en - wanneer zijn verbeelding hem nog verder

voerde in zelf-kwelling - misschien met een ander gelukkig zijn.

Zoo gingen zijn dagen voorbij in een eeuwig zweven tusschen hoop en smart, tusschen tranen en opgewektheid, tusschen voornemens, toebereidselen en wanhoop. Mittler te zien verraste hem niet. Zijn komst had hij al lang verwacht, en hij was hem zelfs niet onwelkom. Verwachtte hij hem als door Charlotte gezonden, dan hield hij reeds allerlei verontschuldigingen, uitstel en ten slotte meer beslissende voorstellen gereed; hoopte hij echter iets te vernemen van Ottilie, dan was Mittler hem zoo lief als een hemelbode.

Verdrietelijk derhalve en ontstemd was Eduard, toen hij vernam dat Mittler niet van ginds kwam, maar uit eigen aandrift. Zijn hart sloot zich toe, en het gesprek vlotte eerst niet. Maar Mittler wist te goed dat een van liefde vervuld en ingenomen gemoed een dringende behoefte heeft zich te uiten en hetgeen erin omgaat voor een vriend uit te storten. Hij nam er daarom genoegen mee, na eenig heen en weer praten, voor dit maal uit zijn rol te vallen en in plaats van voor bemiddelaar voor vertrouwde te spelen.

Toen hij vervolgens Eduard vriendelijk berispte wegens zijn eenzaam leven, gaf deze ten antwoord: O, ik zou niet weten hoe ik mijn tijd aangenamer moest doorbrengen! Altijd ben ik met haar bezig, altijd in haar nabijheid. Ik heb het onschatbare voordeel mij te kunnen denken waar Ottilie zich bevindt, waar ze gaat, waar ze staat, waar ze uitrust. Ik zie haar vóór me doen en handelen als gewoonlijk, werken en voornemen, weliswaar altijd dat wat mij het meest genoegen doet. Daarbij echter blijft het niet: want hoe kan ik ver van haar gelukkig zijn! Nu zin ik in mijn verbeelding uit, wat Ottilie doen kan om in mijn buurt te komen. Ik schrijf lieve vertrouwelijke brieven van haar aan mij; ik antwoord haar en bewaar de bladen bij elkander. Ik heb beloofd niets tegen haar te ondernemen, en dat zal ik houden. Maar wat verhindert haar zich naar mij te wenden? Is Charlotte misschien zoo wreed geweest, belofte en eed van haar te eischen dat zij mij niet schrijven, mij geen boodschap zenden zal? Het is natuurlijk, het is waarschijnlijk, en toch vind ik het ongehoord, onverdragelijk. Als zij mij lief heeft, zooals ik geloof, zooals ik weet, waarom besluit ze dan

niet, waarom waagt ze dan niet, te vluchten en zich in mijn armen te werpen? Zij moest dat, denk ik vaak, zij kon dat. Als ik beweging hoor in de voorzaal, zie ik naar de deur. Zij zal binnen komen! denk ik, hoop ik. Ach! en daar het mogelijke onmogelijk is, verbeeld ik me dat het onmogelijke mogelijk zal worden. 's Nachts, als ik wakker word, de lamp een bevende schijn door de kamer werpt, moest haar gestalte, haar geest, een gevoelsbesef van haar voorbijzweven, nadertreden, mij aanvatten, een oogenblik maar, zoodat ik een soort van verzekering verkrege dat zij aan mij denkt, dat zij mij behoort.

Eén vreugd maar blijft me nog. Toen ik bij haar was, droomde ik nooit van haar; maar nu in de verte zijn we in droomen tezamen, en vreemd genoeg, sedert ik andere beminnelijke menschen hier in de buurt heb leeren kennen, nu eerst verschijnt haar wezen me in de droom, alsof ze zeggen wou: zie maar om u, ge vindt toch niets schooners en lievers als mij. En zoo mengt zich haar persoon in iedere van mijn droomen. Alles wat mij met haar overkomen is schuift zich over en door elkander. Dan weer onderteekenen we een kontrakt; daar is haar hand en de mijne, haar naam en de mijne; beide verwisschen elkander, beide omwinden elkander. Ook niet zonder smart zijn deze heerlijke begoochelingen van de verbeelding. Dikwijls doet ze iets dat de reine idee die ik van haar heb, beleedigt; dan voel ik eerst hoezeer ik haar liefheb, doordat ik boven alle beschrijving beangst ben. Dikwijls plaagt ze me, heel en al tegen haar natuur, en pijnigt me; maar dadelijk verandert haar uitdrukking, haar schoone, ronde, hemelsche gezichtje verlengt zich: het is een andere. Maar toch ben ik gekweld, onbevredigd en uitgeput.

Glimlach niet, lieve Mittler, of glimlach maar! O, ik schaam me niet voor deze aanhankelijkheid, deze, zoo ge wilt, dwaze razende genegenheid. Neen, ik heb nog nooit liefgehad; nu weet ik eerst wat dat zeggen wil. Tot nu toe was alles in mijn leven maar voorspel, maar afwachting, maar tijdverdrijf, maar tijdverkwisting, tot ik haar leerde kennen, tot ik haar liefhad, en geheel en eigenlijk liefhad. Men heeft mij, niet juist in 't gezicht, maar toch achter mijn rug, wel verweten, dat ik knoei, dat ik in de meeste dingen een stumper ben. Het zij zoo, maar ik had dat

nog niet gevonden waarin ik een meester kan zijn. Ik wil diegene zien die mij overtreft in het talent van het liefhebben.

Wel is het een jammerlijk, een smarten- en tranenrijk; maar ik vind het mij zoo natuurlijk, zoo eigen, dat ik het bezwaarlijk ooit weer zal opgeven.

Door deze levendige hartgrondige ontboezeming voelde zich Eduard wel opgelucht, maar tegelijk ook was hem iedere afzonderlijke trek van zijn wonderlijke toestand zoo duidelijk opeens voor oogen getreden, dat hij, door de pijnlijke tegenstrijdigheid overweldigd, in tranen uitbrak, die te rijkelijker vloeiden daar zijn hart, door zich meetedeelen, week geworden was.

Mittler, die zijn haastige aard, zijn onverbiddelijk verstand te minder kon verloochenen nu hij zich door deze smartelijke uitbarsting van Eduard's hartstocht ver van het doel van zijn reis zag weggerukt, uitte onomwonden zijn afkeuring. Eduard - luidde het - moest zich goedhouden, moest bedenken wat hij zijn waardigheid als man schuldig was, moest niet vergeten dat het de mensch tot de grootste eer strekt als hij zich in 't ongeluk te beheerschen, de smart met gelijkmoedigheid en kalmte te dragen weet, om hooggeschat, geëerd, en als voorbeeld gesteld te worden.

Geprikkeld, doordrongen door de pijnlijkste aandoeningen, als Eduard was, moesten deze woorden hem hol en leeg lijken. De gelukkige, de tevredene heeft goed spreken, stoof hij op; maar schamen zou hij zich als hij inzag hoe onuitstaanbaar hij wordt voor de lijdende. Een oneindig geduld moet er zijn, een oneindige smart wil de in tevredenheid verstarde niet toegeven. Er zijn gevallen, ja zeker, die zijn er! waarin iedere troost laaghartig en wanhoop plicht is. Een edele Griek, die helden verstaat te schilderen, versmaadt toch geenszins hen te laten weenen als ze smart lijden. Zelfs in het spreekwoord zegt hij: tranenrijke mannen zijn goed. Laat ieder van mij weggaan die droog van hart, droog van oogen is! Ik vervloek de gelukkigen, voor wie de ongelukkige enkel een schouwspel is. In de gruwelijkste toestand van lichaams- en geestes-nood moet die zich edel bewegen om zeker te blijven van hun bijval, en, opdat zij hem in zijn dood nog toejuichen, als een zwaardspeler met fatsoen voor hun oogen omkomen. Lieve Mittler, ik dank u voor uw bezoek;

maar ge zoudt mij een groote vriendschap bewijzen als ge nu de tuin, de streek bekeekt. We zien elkaar weer. Ik zal mijn best doen rustiger en u meer gelijk te zijn.

Mittler wilde liever inbinden, dan een gesprek afbreken dat hij niet zoo licht meer zou kunnen aanknoopen. Ook Eduard had er niets op tegen het voorttezetten, daar het toch zijn doel al nader kwam.

Weliswaar, zei Eduard, leidt het heen- en weerdenken, het heen en weer spreken, tot niets; maar al sprekende ben ik mezelf eerst bewust geworden, heb ik eerst beslist gevoeld waartoe ik besluiten wil, waartoe ik besloten ben. Ik zie mijn tegenwoordig, mijn toekomstig leven voor me; te kiezen heb ik slechts tusschen genot en ellende. Bewerk gij, beste Mittler, een scheiding, die zoo noodig is, die al heeft plaats gehad; bezorg me Charlotte's toestemming. Ik wil niet verder uiteenzetten waarom ik geloof dat ze te verkrijgen is, ga heen, mijn vriend, geef ons allen onze rust, ons geluk weerom!

Mittler aarzelde. Eduard ging voort: Mijn lot en dat van Ottîlie zijn niet te scheiden, en wij zullen niet te gronde gaan. Zie eens dit glas! Onze naamletters zijn erin gesneden. Een vroolijk jubelende wierp het in de lucht, op de rotsgrond zou het in stukken springen, maar het werd opgevangen. Tegen hooge prijs heb ik het terug gekocht, en ik drink er nu dagelijks uit om me dagelijks te overtuigen dat alle betrekkingen onverwoestbaar zijn die het noodlot besloten heeft.

O wee mij, riep Mittler, wat moet ik met mijn vrienden niet een geduld hebben! Nu krijg ik nog zelfs te doen met het bijgeloof, dat me als het schadelijkste wat bij menschen zijn intrek kan nemen, gehaat blijft. Wij spelen met voorspellingen, voorgevoelens en droomen en maken daardoor het dagelijksch leven gewichtig. Maar als het leven zelf gewichtig wordt, als alles om ons beweegt en woelt, dan wordt het onweer door die spoken nog maar verschrikkelijker.

Laat in deze onzekerheid van ons leven, riep Eduard, tusschen dit hopen en vreezen, het hulpbehoevende hart toch maar een soort van leid-ster, waar het naar op kan zien, al kan het er niet naar sturen.

Ik kon erin berusten, antwoordde Mittler, als daarbij dan

maar met eenige konsekwentie werd te werk gegaan; maar ik heb altijd gemerkt dat op de waarschuwende teekens niemand let; alleen op de vleiende en belovende richt zich de opmerkzaamheid en voor die alleen is het geloof levend.

Daar zich nu Mittler zelfs in dat donkere gebied gevoerd zag, waarin hij zich steeds minder op zijn gemak voelde hoe langer hij er vertoefde, nam hij de dringende wensch van Eduard, die wou dat hij naar Charlotte ging, wat gewilliger op, want wat zou hij in dit oogenblik nog tegen Eduard aanvoeren? Tijd winnen, nagaan hoe het met de vrouwen stond, dat was het wat hem zelfs volgens zijn eigen beginselen nu nog te doen bleef.

Hij haastte zich naar Charlotte die hij als naar gewoonte opgeruimd en rustig vond. Zij vertelde hem gaarne alles wat was voorgevallen, want uit Eduard's spreken kon hij alleen de uitwerking opmaken. Hij van zijn kant polste voorzichtig, kon het evenwel niet over zich verkrijgen het woord scheiding, al was het maar in 't voorbijgaan uittespreken. Hoe verwonderd, verbaasd, en bij zijn denkwijze verheugd was hij daarom, toen Charlotte hem na zoo veel bedroevends eindelijk zei: Ik moet gelooven, ik moet hopen, dat alles weer in orde, dat Eduard weer bij me komt. Hoe kan het ook anders, daar ge me in blijde verwachting vindt.

Versta ik u goed? riep Mittler uit. - Volkomen, antwoordde Charlotte. - Duizendmaal gezegend zij deze tijding, riep hij, de handen in elkaar slaand. Ik ken de kracht van dit argument op een mannehart. Hoeveel huwelijken heb ik daardoor bespoedigd, bevestigd, hersteld gezien! Meer dan duizend woorden werkt zulk een blijde verwachting, die waarlijk de blijdste verwachting is die we bezitten kunnen. Maar, ging hij voort, wat mij betreft, zou er alle reden zijn voor teleurstelling. In dit geval, zie ik wel, wordt mijn eigenliefde niet gestreeld. Bij u kan mijn werkzaamheid geen dank verdienen. Ik kom me voor als die arts, mijn vriend, wien iedere behandeling gelukte die hij om Godswil aan armen deed, maar die zelden een rijke genezen kon die hem goed betalen wou. Gelukkig volgt hier de genezing vanzelf, terwijl mijn moeite en toespraak vruchteloos zouden gebleven zijn.

Charlotte verlangde nu dat hij de boodschap aan Eduard brengen zou, een brief van haar meenemen, en zien wat te doen, wat te herstellen viel. Maar dat wou hij niet. Alles is al gedaan, riep hij. Schrijf uw brief! Iedere bode is zoo goed als ik, mijn schreden moet ik richten naar waar ik noodiger ben. Ik kom weer als ik u geluk kan wenschen, ik kom bij de doop.

Charlotte was ditmaal, zooals reeds meer, ontevreden met Mittler. Zijn voortvarendheid bewerkte veel goeds, maar zijn overhaasting was schuld aan menige mislukking. Niemand was afhankelijker dan hij van plotseling opgevatte meeningen.

Charlotte's bode kwam bij Eduard, die hem niet zonder schrik ontving. De brief kon even goed Ja als Neen luiden. Hij dorst hem lang niet openmaken, en hoe getroffen stond hij bij de lezing, hoe versteend bij de volgende plaats, waarmee het schrijven eindigde.

“Herinner u die nachtelijke uren toen ge uw vrouw avontuurlijk als minnaar bezocht, haar onwederstaanbaar tot u trokt, haar als een beminde, als een bruid in de armen sloot. Laat ons in deze vreemde toevalligheid een schikking van de hemel vereeren, die voor een nieuwe band van onze verhouding gezorgd heeft in het oogenblik nu het geluk van ons leven dreigt uiteen te vallen en te verdwijnen”.

Wat van dit tijdstip af in de ziel van Eduard omging, ware moeielijk te schilderen. In zulk een verwarring komen eindelijk oude gewoonten, oude neigingen weder naar voren, om de tijd te dooden of de duur van het leven te vullen. Jacht en oorlog zijn zulk een voor de edelman naastbij liggende uitredding. Eduard snakte naar uitwendige gevaren om ze tegen de inwendige op te wegen. Hij smachtte naar zijn ondergang, omdat het bestaan hem ondragelijk dreigde te worden; ja, het was hem een troost te denken, dat hij niet meer wezen zou en juist daardoor zijn vrienden gelukkig kon maken. Niemand legde zijn wil zijn iets in den weg, daar hij zijn besluit geheim hield. In allen vorm stelde hij zijn testament op: het was hem een zoete aandoening, Ottilie het landgoed te kunnen vermaken. Voor Charlotte, voor het ongeborene, voor de kaptein, voor zijn bedienden, was gezorgd. De juist uitgebroken oorlog begunstigde zijn voornemen. Half heden van het legerbestuur hadden hem in

zijn jeugd veel last gegeven; hij had dientengevolge de dienst verlaten: nu was het hem een heerlijke gewaarwording met een veldheer uittetrekken van wie hij zich zeggen kon: onder zijn aanvoering is de dood waarschijnlijk en de overwinning gewis.'

III
Ottilie

Wat Goethe met Ottilie voor had, blijkt eerst uit het tweede boek. Hoewel een vervolg op het eerste, is dit zoozeer een geheel dat het zijn eigen afzonderlijke kompositie heeft en men al het vorige als een inleiding ertoe beschouwen kan. Men zou het kunnen noemen: Ottilie's heiliging.

Deze vrouwelijke hoofdpersoon is, evenals Eduard, drager van hartstocht. Drager wil, bij hem als bij haar, zeggen: geleider, omdat de hartstocht als een natuurkracht beschouwd wordt. Die kracht, dezelfde die stoffen verbindt, verbindt ook menschen. En onfeilbaarder naarmate zij geschikter zijn om haar door te laten. Wij zagen dat Eduard, beminnelijk, weinig diep, niet sterk van karakter, gewend zich toe te geven en hardnekkig in het volgen van zijn neigingen, daartoe gunstig was aangelegd. Maar veel dadelijker nog dan hij voor liefde toegankelijk, is Ottilie; en bovendien - Doch dat allerbelangrijkste wat ze meer is, bespreken we straks afzonderlijk.

De eerste trek die we aan haar erkennen is deze: dat zij de wereld niet een willekeurig middelpunt geven kan. De naïeve mensch geeft aan de wereld zichzelf, zijn eigen fyzische persoon, als middelpunt. Ottilie kan dat niet. Het wordt ons nadrukkelijk te verstaan gegeven: zij heeft een gebrek aan fyzische zelfbekrachtiging. Zij eet weinig. Zij kleedt zich sober. De indrukken verwarren haar, en een tergende hoofdpijn aan de linkerzijde is het symptoom van een doffe gevoeligheid en van een onvermogen zich tegenover de middelpuntvliedende wereld te handhaven. Zij is niet in staat de verspreide kundigheden die men haar wilbijbrengen, om hunzelfs wil te onthouden. Ook niet ze door een vlugge, zij 't ook onjuiste en tijdelijke veralgemeening saam te binden. Zij begrijpt alleen wat tot haar gemoed, tot

haar gevoel van aanhankelijkheid, van liefde een betrekking heeft, en alleen in het verband dat haar dan het ware blijkt. Zij kan ook haar onvermogen niet door woorden uiten. Wanneer men iets van haar verlangt dat zij onmogelijk kan toegeven, vouwt zij de handen, heft ze voor de borst, en ziet haar pijniger smeekend aan.

Een natuur dus die alleen zichzelf is wanneer een kern van liefde in haar gestalte krijgt, en buiten haar zichtbaar wordt, en ze van deze uit, de wereld kan ordenen.

Haar natuurlijke toestand was, in zelfvergeten iets doen voor anderen. Zij knielt. voor Charlotte. Haar eerste beweging als iemand iets vallen laat, is het op te rapen. Zij denkt dan aan Karel I, die voor zijn rechters staande zich bukken moest toen hem het gouden knopje van zijn stok ontglipte. Zooals zij op de kostschool alles begreep wat een liefhebbend hulpleeraar haar bijbracht, hoewel zij het ook daar niet op het examen tot haar voordeel kon doen uitschijnen, zoo ziet zij in Charlotte's huishouding dadelijk alles in, en onbewust onmiddelijk rondom Eduard als middelpunt. Zij is dan een onafgebroken reeks van bevallige bewegingen.

Zoo gezien is zij tot niets anders voorbestemd dan tot minnares van Eduard, gelijk Eduard, zooals we zagen, zich niets dan haar minnaar voelde.

Doch nu ontdekt Goethe aan haar - wat hij aan Eduard niet deed - een dieper geheim.

Wanneer de natuur door een mensch haar aantrekkingskracht uitoefent zal de verliefde, wanneer zij niet geheel in het lichaam bevangen is, wel in de minnaar het beeld en de vertegenwoordiger van de natuur zien, maar tevens in of nevens hem de natuur-zelf erkennen die zijn goddelijke oorsprong is.

Goethe duidt aan dat Ottilie met de natuur in een onmiddelijke en geheimzinnige gemeenschap staat. Hij doet dat door het verhaal van haar onbewuste gevoeligheid voor de aanwezigheid van bepaalde geologische en mineralogische formaties: onverklaarbare gevoelens, het optreden van de hoofdpijn aan de linkerzijde, en de slingerbewegingen als zij een draad met aan 't uiteinde een metalen voorwerp boven andere dergelijke houdt. Zij heeft de aanleg van een medium en ervaart toestanden van schijnslaap.

Op een andere plaats zegt hij: Ottilie was geheel gevuld door Eduard *en door de godheid die alles doordringt*.

Van dit oogenblik aan is Ottilie dus niet enkel, zooals Eduard, de door de natuur tot liefde voor een mensch bezetene, maar zij erkent die natuur, met wie ze in geheimnisvolle gemeenschap leeft, als de godheid waarvan ze afhankelijk is.

Maar de mensch is beperkt en kenbaar, de natuur oneindig en ondoorgrondelijk. In het bepalen van ons lot kan dus de mensch veel, maar nooit alles zijn. In laatste aanleg is dezelfde natuur die in de menschen liefde is, ook het noodlot dat langs onbegrijpelijke wegen naar zijn eigen doel streeft, dat daartoe middelen gebruikt die wij niet verwacht hebben, dat ons als schuld aanrekent wat we onwetend tegen zijn onbekende bedoeling misdaan hebben, de liefde zelfs die hij in ons geschapen heeft, die ons uit een baan trok waartoe we nooit meer kunnen terugkeeren, ons bond aan een ander, met wie we ons niet zullen vereenigen omdat zij, de natuur, als noodlot, die vereeniging niet wil.

Hier ontmoeten we dus de twee machten van Goethes grondplan: de aantrekkingskracht en de weerstand, dat wil zeggen de Liefde en het Noodlot, en beide als Natuur, en beide in Ottilie.

Wie zich aan de liefde overgeeft is Minnaar, wie ziende de wil van het noodlot doet is Heilige.

Het tweede boek, zei ik, is het verhaal van Ottilie's heiliging.

Het begint met drie hoofdstukken die onze aandacht bepalen bij de kerk en de kapel waarin ze als wonderwerkende heilige zal worden bijgezet. Tusschen dat begin en dat einde voltrekt zich haar ontwikkeling.

Toen Eduard, zonder afscheid van haar te nemen, vertrokken was, toen zij hem had zien wegrijden zonder te weten waarheen, toen Charlotte over alles sprak, alleen niet over haar echtgenoot, toen de tafel gedekt was alvorens zijzelf het doen kon, en slechts voor twee, toen was ze nadenkend en bezorgd geworden, maar troostte zich met de gedachte dat Eduard misschien enkel zijn vriend een eindweegs vergezelde. Maar toen tegen Charlotte's bedoeling Eduards reiswagen onder het venster en zijn bediende met een schijnboodschap in de kamer kwam - een bedekte en mislukte poging om een oogenblik met Ottilie alleen te

spreken - begreep zij dat Eduard voor lang was weggegaan, maar minder dan ooit wat de reden was.

'Wij vermogen niet' - zegt Goethe - 'haar smart, haar tranen te schilderen, zij leed onbeschrijfelijk. Zij bad enkel God dat hij haar over deze dag maar heen zou helpen; zij kwam de dag en de nacht door en toen ze zich terugvond geloofde ze een ander mensch te zijn.

Ze was niet kalm geworden, ze berustte niet, maar ze was, na zulk een groot verlies, nog in het leven en ze had nog meer te vreezen. Haar naaste zorg, nadat haar bewustzijn terugkeerde, was dadelijk: dat zij nu ook, evenals de mannen, zou worden verwijderd. Zij vermoedde niets van Eduards bedreiging, waardoor het verblijf bij Charlotte haar verzekerd was; het gedrag van Charlotte zelf evenwel was geruststellend. Deze zocht het goede kind aan het werk te houden en liet haar maar zelden, maar ongaarne, alleen; en hoewel zij wel wist dat men met woorden niet veel tegen een wezenlijke hartstocht kan uitwerken, kende ze toch de macht van de bezonnenheid, van het bewustzijn, en bracht daarom velerlei tusschen zich en Ottilie ter sprake.'

Toen ze in het gesprek ook, als een bekende en besloten zaak, een aanstaand huwelijk van de kaptein noemde, trof dit Ottilie omdat daardoor alles een ander voorkomen kreeg dan zij na Eduards verzekeringen meende. Haar opmerkzaamheid op iedere van Charlotte's woorden en handelingen werd grooter. 'Ottilie was wakker, scherpzinnig, argwanend geworden, zonder het te weten.'

'Een eigenlijke open overeenstemming met Charlotte kon ook moeielijk meer tot stand komen. De toestand van de twee vrouwen was te verschillend. Als alles bij het oude bleef, als men in het spoor van het wettige leven terugkeerde, won Charlotte aan geluk voor het heden, en aan helder uitzicht in de toekomst; Ottilie daarentegen verloor alles, men kan wel zeggen alles: want leven en vreugde had zij pas in Eduard gevonden, en in de huidige toestand voelde ze een oneindige leegte, zooals zij zich vroeger nauwelijks had kunnen voorstellen. Want een hart dat zoekt, voelt wel dat het iets mist; een hart dat verloren heeft voelt dat het ontbeert. Verlangen verandert in mismoedigheid en ongeduld en een vrouwelijk gemoed, gewend aan

wachten en afwachten, zou dan uit zijn kring willen treden, werkzaam worden, ondernemen en zelf voor zijn geluk iets doen.

Ottilie had van Eduard geen afstand gedaan. Hoe kon ze het ook, ofschoon Charlotte, wijs genoeg, tegen haar eigen overtuiging als vaststaand deed voorkomen dat een rustige vriendschappelijke verhouding tusschen haar man en Ottilie mogelijk was. Maar hoe dikwijls lag deze 's nachts, als ze haar kamer gesloten had, op de knieën voor het kostbare koffertje, Eduards verjaargeschenk, en bekeek de schoone stoffen en sieraden waarvan zij nog niets gebruikt, niets versneden, niets vervaardigd had. Hoe dikwijls snelde ze met zonsopgang het huis uit, waarin zij eerst haar gelukzaligheid gevonden had, naar buiten, de streek in, die zij anders niet te zoeken placht. Ook op het land kon ze niet blijven. Ze sprong in de boot en roeide tot midden in het meer: daar trok ze een reisbeschrijving te voorschijn, liet zich door de bewogen golven schommelen, las, droomde zich in den vreemde, en altijd vond ze daar haar vriend; aan zijn hart was zij altijd nabij gebleven, hij aan het hare.'

Zoo leefde ze totdat na Mittler's bezoek en de terugkomst van de aan Eduard afgezonden bode, ook haar het geheim van Charlotte bekend werd. 'Geschokt, evenals Eduard, en meer nog, trok ze zich in zichzelf terug. Zij had verder niets te zeggen. Hopen kon ze niet en wenschen mocht ze niet'.

Dit alles was aan de gebeurtenissen die de inhoud van het tweede boek vormen, voorafgegaan. Allereerst ontmoeten ons daar de werkzaamheden aan kerk en kerkhof. Gedachten uit Ottilie's dagboek worden ons voorgelegd, en de eerste luidt: 'Eens naast hen te zullen rusten die men liefheeft is de aangenaamste voorstelling die de mensch hebben kan wanneer hij verder denkt dan dit leven. Tot de zijnen verzameld te worden is zulk een hartelijke uitdrukking.' Haarzelf vinden wij daarop bezig, samen met de jonge architekt, die door de kaptein tot het voltooien van de nieuwe aanleg geroepen was, een kleine zijkapel te beschilderen die hij in het oude gebouw had blootgelegd. De jonge man is begonnen in haar zijn ideaal te zien, haar eigen gelaat scheen te glimlachen van de zoldering. Toen het werk gereed was had hij de kapel gesloten, in het geheim geschilderde ruiten doen aanbrengen, oude koorstoelen aan de

wand geplaatst. Alleen - zoo verzocht hij - zouden de vrouwen het bezichtigen. Maar door Charlotte, die wegens haar bevalling iedere verrassing vreesde, vooruit gezonden, kwam Ottilie er onvergezelschapt. Toen, zittende op een van de stoelen, scheen het haar ‘alsof zij was en niet was, gewaarwerd en niet gewaarwerd, alsof dit alles voor haar, zij voor zichzelve verdwijnen ging.’ Tot zichzelf komend snelde ze huiswaarts. ‘Het was de avond voor Eduards geboortedag. Hoe anders had zij gehoopt die te vieren: hoe had alles voor dit feest moeten getooid zijn. Maar de heele herfstelijke bloemenrijkdom stond onafgeplukt. Deze zonnebloemen wendden nog altijd hun gezicht naar de hemel; deze asters zagen nog altijd stil bescheiden voor zich, en wat ervan tot kransen gebonden was had alleen tot model gediend voor hun beschildering van een ruimte, die, wanneer zij niet uitsluitend een kunstenaars-gril zou blijven, wanneer zij ooit tot iets dienen zou, alleen voor een gemeenzame begraafplaats geschikt scheen.’ Ze was alleen en ze voelde het. Ze had geen hoop meer, ooit op Eduard's arm te leunen, aan hem een steun te vinden.

De beteekenis van de volgende hoofdstukken, waarin het wilde bezoek van Luciane, Charlotte's dochter, beschreven wordt, ligt hierin dat de pas begonnen loutering, dat wil voorloopig zeggen vermenschelijking, van Ottilie er volledig wordt voorgesteld.

Eerst dof en instinktmatig dienend, was daarna Eduards zichtbare tegenwoordigheid haar het midden van het heelal geweest. Hij was het nu in haar geest, als vertegenwoordiger van de godheid, maar aan zijn persoon kon zij zich niet toewijden. Zij deed het aan de bloemen in de tuin, zij had samengewerkt met de architekt, nu moest zij in een druk en verscheiden gezelschap, voorziend en regelend, optredend en terugwijkend, de persoonlijkheid ontplooien die ze geworden was.

Zeker bedoelde Goethe, door haar kontrast met Luciane die persoonlijkheid scherp te doen uitkomen. Maar in de schildering van dit kontrast zou de stralende uiterlijkheid van Charlotte's dochter te veel en te uitbundig lijken, als niet de ontplooiing van Ottilie's innerlijk, aanhoudend en uitvoerig de aandacht trok.

Geen dwazer denkbeeld dan te meenen dat Goethe als tijd-

winning, teneinde de duur van Charlotte's zwangerschap door te komen, het verhaal van dat bezoek verzonnen had. Maar meer dan dwaas, kortzichtig in de hoogste mate is het, te wanen dat de gedachten uit Ottilie's dagboek bij wijze van bladvulling zijn ingelascht.

Wel moet ons die zwangerschap, als de groei van het Noodlot, bijblijven. Goethe zelf heeft de langzaamheid van die groei, die in de opzettelijke langzaamheid van het verhaal een verschijning kreeg welke door on-inzichtigen kon worden misverstaan, in het begin van het tweede boek opzettelijk aangeduid. Sprekende van Charlotte zegt hij: ‘met eerbied zien we naar een gemoed, waarin het zaad van een groot noodlot is uitgeworpen, dat de ontwikkeling van die bevruchting moet afwachten en noch het goede, noch het kwade, noch het gelukkige, noch het ongelukkige dat daaruit ontspringen zal, verhaasten mag en kan.’

Ook vestigt hij er de aandacht op dat onder Ottilie's gedachten vaak die van haar omgeving voorkomen.

Maar hij zou Goethe niet geweest zijn, als hij een oogenblik in zijn plan - een plan waarvan hij zegt dat het vooruit in allen deele vaststond - was afgeweken van wat nu de diepe en al het gebeurende bindende hoofdzaak geworden was: naast de lichamelijk-innerlijke groei van Charlotte de geestelijk-innerlijke groei van Ottilie.

De dagboek-bladzijden zijn dan ook ongewoon belangrijk. Zij zijn, neven de weinige daden van Ottilie, haar vele overwegingen.

Luciane, die niemand niet lijden mocht, omdat zij ernaar streefde, en er ook in slaagde, allen in haar dienst optenemen, was afkeerig van Ottilie. Haar uiterlijkheid, die leefde in lange bogen en nooit naar de diepte ging, haatte de innerlijkheid die rustte in het eigen middelpunt. Haar schittering werd onrustig voor deze eenvoud, die stil, en toch altijd de schoonste bleef. Zij plaagde haar, niet uit boosheid van gemoed, maar uit natuurverschil. Zij hield haar op een afstand, omdat ze haar werking vreesde, zonder dat ze wist waar die uit voorkwam. Zij verkwistte en tiranniseerde omdat rust en groei en inzicht en zelfbezit haar vijandig waren.

Ottilie daarentegen ging haar stille weg en schreef in haar dagboek de opmerkingen die een wereld van gasten op haar

maakte. De jonge architekt, de eenige met wie zij een klein geschil had, toen hij weigerde zijn portefeuille met teekeningen in handen te geven van een eerbied-looze menigte, zei tot haar: Het voegzame is met u geboren.

Zoo is het ook. Goethe heeft nooit schooner samenlevingswijsheid geschreven dan die in haar dagboek.

'Iedere nadrukkelijke uitspraak verwekt haar tegendeel.'

'Wat voor fouten mogen we behouden, ja zelfs aan ons kweeken? Zulke die anderen eer vleien dan kwetsen.'

'Men kan een gezelschap alles opdringen: alleen niet wat voortgezette aandacht vergt.'

'Tegen groote voorrechten in anderen bestaat er geen redmiddel dan de liefde.'

Dit zijn waarheden die men vinden kan zonder ze bij Goethe te lezen; maar welk een geluk is het ze te vinden, ze in zijn jeugd te vinden.

Toen Luciane met haar bende vertrokken was, wilde de architekt, die haar bij het vertoonen van levende beelden behulpzaam geweest was, niet op zijn beurt afscheid nemen - daar het werk waarvoor men hem geroepen had, voltooid was - alvorens nu ook Ottilie in zulk een beeld van zijn vinding te hebben zien optreden. Het kerstfeest naderde en hij wilde het vieren door een voorstelling van de heilige familie, maar niet zonder dat zij er de moeder gods in was, waartoe hij haar in zijn gedachten al lang had verheven.

Nadat Charlotte de schroom van Ottilie overwonnen had, greep de voorstelling werkelijk plaats. Zij was de hoogste verheerlijking door middel van de kunst die Goethe het schoone gemoed, waarin door lijden de loochening begonnen was, had toegedacht. Maar tegelijk wenschte hij aan de sfeer van de kunst een andere te doen stooten, die voor hem, niet het minst in dit werk, gelijkwaardig ermee was, namelijk die van de leering.

Terwijl het beeld, eerst in schemer, nu in volle verlichting te zien was, trad die hulpleeraar van de kostschool binnen, die Ottilie, tijdens haar verblijf daar, zoo goed begrepen, en tot wie ze zoo had opgezien.

'Een vreemde ontroering beving haar. Hoeveel was er gebeurd sedert zij de stem van deze trouwe leeraar het laatst gehoord

had! Als bij bliksemlicht toog de rij van haar vreugden en smarten snel aan haar ziel voorbij, en tevens de vraag: kunt ge hem alles bekennen en bloot leggen? En hoe weinig zijt ge waard onder deze heilige gestalte voor hem te verschijnen, en hoe zonderling moet het hem voorkomen *u die hij nooit dan natuurlijk gezien heeft*, *als masker waartenemen*.'

Van het levende beeld sprak hij niet. Maar toen men hem kerk en kapel toonde, uitte hij zich. 'Wat mij betreft, zei hij, kan mij deze nadering, deze vermenging van het heilige tot en met het zinlijke geenszins behagen, niet behagen dat men bizondere plaatsen wijdt, heiligt en tooit om eerst daar een gevoel van vroomheid te wekken en te onderhouden. Geen omgeving, zelfs de gemeenste niet, mag in ons het gevoel van het goddelijke storen, dat ons overalheen begeleiden en iedere plek tot een tempel wijden kan. Het hoogste, het voortreffelijkste in menschen is vormloos, en men moet zich in acht nemen het anders dan tot edele daden te vormen.'

Toen hij evenwel Ottilies wijs van kinderen optevoeden onderzocht had, vond hij 'niets tot schijn en uiterlijkheid gedaan, maar alles gericht op het innerlijke en noodzakelijke.'

Zijn ideaal was Ottilie te huwen en samen met haar de school te drijven die de bejaarde eigenares hem wenschte aftestaan.

Hij moest tot na de bevalling van Charlotte geduld hebben.

Ottilie schreef in haar dagboek: 'Een leeraar, die het gevoel voor een enkele goede daad, voor een enkel goed gedicht wekken kan, heeft meer tot stand gebracht dan hij die ons heele reeksen lagere natuurvormen naar naam en voorkomen laat uit het hoofd leeren: want dit laatste bevestigt ons alleen, wat we toch al kunnen weten, dat de mensch het best en uitsluitend het beeld van de godheid vertoont.'

Aan verschillende sferen rakend, door verschillende heengaande, er als het middenpunt van uitmakend, zoo schijnt het of Goethe de ontwikkeling van Ottilie toonen wil.

De geboorte van Charlotte's kind onthulde schrikwekkend een nieuwe sfeer, waarvan de geheimen aanstonds bij een bezoek van twee vreemden nog dieper zouden raadselen.

'Ottilie zorgde voor de huishouding, terwijl ze nauwelijks eraan denken mocht wat zij deed. Zij had zich weliswaar geheel

overgegeven, zij wenschte voor Charlotte, voor het kind, voor Eduard ook verder hulpvaardig haar best te doen, maar zij zag niet in hoe het mogelijk zou zijn. Niets kon haar voor volledige geestverwarring bewaren, dan dat ze iedere dag haar plicht deed.'

Het kind werd geboren. Ottilie en Mittler waren doopgetuigen. Toen Ottilie het kind in haar armen ontving en het in de oogen zag, schrok ze, want het waren haar eigen oogen. Mittler, toen hij het ontving, schrok ook, want het droeg de trekken van de kaptein.

De oude geestelijke stierf tijdens de plechtigheid.

'Zoo onmiddelijk geboorte en dood, graf en wieg neven elkaar te zien en te denken, niet alleen met het voorstellingsvermogen, maar met de oogen deze geweldige tegenstellingen te verwerkelijken, was voor de omstanders een zware taak, temeer nu ze hun zoo verrassend snel werd opgelegd. Ottilie alleen bezag de ingeslapene, die nog altijd zijn vriendelijke innemende uitdrukking behouden had, met een soort nijd. Het leven van haar ziel was dood, waarom zou het lichaam nog voortduren'.

Wij zijn in de sfeer geraakt van het wonderbaarlijke. De scheiding van lichaam en ziel is zelfs uitgesproken. De gedachte dat wij deel zouden kunnen hebben aan een wereld die met onze zichtbare en redelijke niet samenviel, was Goethe niet vreemd. Maar liever dan een sprong te maken naar het bovennatuurlijke, wilde hij het natuurlijke uitbreiden. Zijn verbeelding was zóó aangelegd dat zij in de Natuur haar alomvattende Beeld had. Waren er in hem gevoelingen die zich door haar niet schenen te kunnen belichamen, dan greep hij naar afgeleide, aan kunst of kerk ontleende gestalten, die toch middelijk als natuur konden verstaan worden, of naar verschijnselen die hoewel ondoorgrond en misschien ondoorgrondelijk, toch als haar dadelijke openbaringen konden gelden en haar zelfs, juist door hun raadselachtigheid, een grooter ontzag, een schuwer vereering verzekerden.

Charlotte en Eduard hadden elkaar omhelsd, terwijl deze in de verbeelding Ottilie, gene de kaptein in de armen sloot. Het kind droeg het wezen van die beide. Een geheime werking van de natuur was hier aan het licht gekomen.

Hoe Ottilie ook door haar droom met geheime natuurmachten

in betrekking stond, spreekt Goethe dan uit in het volgende.

‘Voerde haar zoo de dag met zijn droevige gebeuren vaak tot de overdenking van vergankelijkheid, verliezen, scheiden, zoo waren haar daarentegen wonderbaarlijke nachtelijke verschijningen tot troost gegeven, zulke als haar het bestaan van de beminde verzekerden en haar eigen leven bevestigden en versterkten. Als ze zich 's avonds ter ruste gelegd had en nog in het zoete gevoel tusschen waken en slapen zweefde, scheen het haar, alsof ze in een blanke maar zacht verlichte ruimte staarde. Zij zag daarin Eduard heel duidelijk, en wel niet gekleed zooals zij hem anders gezien had, maar in oorlogsdracht, telkens in een andere houding, die echter volkomen natuurlijk was en niets fantastisch had: staand, gaand, liggend, rijdend. De gestalte, tot in onderdeelen duidelijk, bewoog zich gewillig vóór haar, zonder dat zij iets ertoe deed, zonder dat ze wilde of de verbeelding inspande. Menigmaal zag zij hem omgeven, vooral door iets bewegelijks, dat donkerder dan de blanke grond was; maar ze onderscheidde nauwelijks schaduwbeelden die haar soms als menschen, als paarden, als boomen en gebergten voorkwamen. Gewoonlijk sliep ze onder de verschijning in, en als ze na een rustige nacht 's morgens ontwaakte, was ze verkwikt, getroost, voelde zij zich overtuigd dat Eduard nog leefde, dat zij nog met hem in de innigste verhouding stond.’

Een ziele-verhouding was het, want dacht zij aan dat alles wat zij persoonlijk sedert een jaar gewonnen en verloren had, dan wist zij zich niet anders te helpen dan door arbeid. Van zichzelf had zij aftezien. Als zij dan ook in het nieuwe voorjaar het opgroeiende kind verzorgde werd het haar heelenal klaar ‘dat haar liefde, om te volgroeien, geheel belangeloos worden moest, ja in sommige oogenblikken geloofde zij die hoogte al bereikt te hebben.’

In haar dagboek lezen we: ‘Alles wat in zijn soort volkomen is, moet boven zijn soort uitstijgen, het moet iets onvergelijkelijks worden. In veel van zijn tonen is de nachtegaal nog vogel; dan stijgt hij zijn klasse te boven en schijnt alle gevederden te willen leeren wat eigenlijk zingen heet.’

Zichzelf overtreffen, door van haar vroeger zelf, het beperktnatuurlijke, afstand te doen, in deze grondtoon van haar gedachten

wordt ze versterkt door het bezoek van die twee vreemden, de Lord en zijn reisgenoot. Het ongenoeglijke van het reizend leven kwam haar in de schildering van haar engelsche bezoeker zoo pijnlijk tot het bewustzijn dat zij op haar kamer moest uitweenen, en dat zij besloot, het kostte wat het wou, tot Eduards vereeniging met Charlotte haar uiterste best te doen, haar smart en haar liefde op een stille plek te verbergen en zich door werkzaamheid afteleiden. Hoe pijnlijk moet haar het verhaal hebben aangedaan dat de andere gast voorlas, de novelle van de zonderlinge buurkinderen, die ondanks vervreemding en dreigend verdrinken elkander voor goed vonden. Tijdens dit bezoek was het ook dat zij gevoelig voor de aantrekking van metalen, en een medium bleek.

Wij merken wel, als de vertelling tot hier gevorderd is, dat wij de ontknooping naderen. Er is niet veel meer noodig om het tengere boompje dat Ottilie is, geheel te ontwortelen. Met Eduards terugkomst uit de oorlog begint het Noodlot in te grijpen. Hij overreedt de kaptein (nu majoor), die ondanks opgeworpen plannen ongehuwd was gebleven, naar Charlotte te gaan en een scheiding voor te stellen. Zelf wacht hij in de nabijheid op een teeken. Maar zijn onrust drijft hem het park in. Hij vindt Ottilie aan het water lezende met het kind naast zich. Het kind van een dubbele echtbreuk, zegt hij, dat zijn ouders scheidt inplaats van ze te verbinden. Van Charlotte stelt Ottilie haar lot en het zijne afhankelijk, maar met haar eerste en laatste vrijwillige kussen schuift het noodlot haar de schuld toe waartoe het besloten heeft. Om Charlotte niet te laten wachten springt ze in de boot, het boek in de eene, het kind in de andere hand. Beide ontglippen haar, en als ze het kind redt heeft het opgehouden te leven.

Als de majoor bij Charlotte wordt toegelaten vindt hij Ottilie schijnbaar slapende aan haar knieën, naast haar het kind en ziet niet zonder gruwen zijn verstarde gelijkenis. Hij voldoet aan zijn opdracht en Charlotte antwoordt: ‘Ik stem toe in de scheiding. Ik had vroeger ertoe moeten besluiten; door mijn talmen, mijn tegenstreven heb ik het kind gedood. Er zijn dingen die het noodlot zich hardnekkig voorneemt. Vergeefs, dat verstand en deugd, plicht en al wat heilig is zich in zijn weg stellen;

er moet iets gebeuren dat het voor goed houdt, dat ons niet goed schijnt, en zoo zet het ten slotte door, wij mogen ons ertoe verhouden hoe we willen. Wat zeg ik! Eigenlijk wil het noodlot mijn eigen wensch, mijn eigen plan, waar ik onbedachtzaam tegen handelde, weer in gang brengen. Heb ik niet zelf reeds Ottilie en Eduard me als het passendste paar bijeengedacht? Heb ik niet getracht ze elkaar te doen naderen? Waart gij zelf, mijn vriend, niet in het geheim van mijn voornemen? En waarom kon ik de eigenzinnigheid van een man niet onderscheiden van ware liefde? Waarom nam ik zijn hand aan, terwijl ik als vriendin hem en een andere vrouw gelukkig zou hebben gemaakt? Zie hier waar ze slaapt deze ongelukkige! Ik beef voor het oogenblik dat ze uit haar halve doodslaap tot bewustzijn komt. Hoe moet zij leven, hoe moet ze zich troosten, als ze niet hopen kan door haar liefde Eduard dat te vergoeden wat ze hem als werktuig van het vreemdste toeval ontroofd heeft. En zij kan hem alles vergoeden, naar de genegenheid, naar de hartstocht waarmee ze hem liefheeft. Vermag de liefde alles te dragen, zoo vermag ze nog veel meer alles goed te maken. Aan mij mag in dit oogenblik niet gedacht worden.'

Toen de majoor vertrokken was, stond Ottilie op. 'Ten tweede maal, begon ze, gebeurt me hetzelfde. Ge zei mij eens: er weervaart de menschen vaak iets eenders op eendere wijze, en altijd in belangrijke momenten. Ik merk nu hoe waar dat is en ik voel me gedrongen u een bekentenis te doen. Kort na de dood van mijn moeder, als klein kind, had ik mijn stoeltje bij u geschoven: ge zat op de sofa zooals nu; mijn hoofd lag op uw knieën, ik sliep niet, ik was niet wakker: ik sluimerde. Ik hoorde al wat er voorviel, voornamelijk alle gesprekken, heel duidelijk; en toch kon ik me niet bewegen, me niet uiten, en, als ik het gewild had, niet te kennen geven dat ik me van mezelf bewust was. Ge spraakt toen met een vriendin over me; ge betreurde mijn lot, als een arme wees in de wereld te zijn gebleven; ge schilderde mijn afhankelijke toestand, en hoe slecht het er voor mij uit kon zien als niet een bizondere geluksster mijn leven regeerde. Ik vatte goed en nauwkeurig, misschien te streng, al wat ge van mij te wenschen, van mij te eischen scheent. Ik maakte mij naar mijn beperkte inzicht wetten daarover; naar deze heb ik

lang geleefd, naar hen was mijn doen en laten ingericht ten tijde toen ge van mij hieldt, voor me zorgde, toen ge me in uw huis opnam, en ook nog een tijd daarna.

Maar ik ben uit mijn baan getreden, ik heb mijn wetten gebroken, ik heb zelfs het gevoel ervan verloren, en na een vreeselijke gebeurtenis doet ge me weer mijn toestand zien, die jammerlijker is dan de eerste. Op uw schoot rustend, half verdoofd, als uit een vreemde wereld hoor ik weer uw fluisterende stem boven mijn oor; ik verneem hoe het met mij staat, ik voel een afschuw voor mezelf; maar evenals toen heb ik ook nu in mijn halve doodslaap me mijn nieuwe weg voorgeteekend.

Mijn besluit is genomen, evenals toen, en ge moet het dadelijk van me hooren. De vrouw van Eduard word ik nooit! Door een vreeselijk middel heeft God me de oogen geopend over het misdrijf waarin ik bevangen ben. Ik wil het boeten; en niemand moet beproeven mij van mijn plan aftebrengen. Neem daarnaar, lieve, beste, uw maatregelen. Laat de majoor terugkomen; schrijf hem dat niets gebeuren mag. Hoe bang was het me te moede, daar ik me roeren noch bewegen kon, toen hij heenging. Ik wou opspringen, luid roepen dat ge hem niet met zulk een misdadige hoop moest laten gaan.'

Charlotte hoopte nog dat Ottilie op haar besluit zou terugkomen. Maar er was geen sprake van.

'Zij had het geheim van haar levensloop aan haar vriendin ontdekt; ze was van haar vroegere beperking, van haar dienstbaarheid ontbonden. Door haar berouw, door haar besluit voelde ze zich ook bevrijd van de last van haar misdrijf, van haar ongeluk. Zij behoefde zichzelf niet meer geweld aantedoen; zij had zich in het diepst van haar hart alleen op voorwaarde van volkomen zelfverloochening vergeven, en deze voorwaarde was voor goed onontbindbaar.'

De twee machten, beide Natuur, die Goethe in Ottilie werkzaam wou toonen, waren in evenwicht. Het aanvaarde noodlot hield de weegschaal tegenover de onbedwingbare liefde. Maar hiermee trad de mensch in wie dit evenwicht bereikt was, nu ook buiten de sfeer van het menschelijk-natuurlijke. Als een gewijde persoon wilde zij voortaan worden aangezien, als een die zich in dienst had gesteld van het heilige.

IV
De omgeving

Het huwelijk als vorm van maatschappelijke binding, en dus als natuurlijke weerstand ten opzichte van de persoonlijke keurverwantschap, moest wel in het midden van dit verhaal staan.

Het is er te zuiverder omdat de persoonlijke band tusschen Charlotte en Eduard zoo weinig krachtig is. Wat hun gemoed betreft zouden zij kunnen scheiden. Dat Charlotte het niet wil ligt aan de beteekenis die zij het huwelijk als maatschappelijke, dat is hooger dan individueele, grootheid, toeschrijft. De heiligheid van het huwelijk als instelling weerhoudt haar, en daarna het gemeenschappelijk bezit van het kind.

Als de graaf en de barones op bezoek zijn, zij die het met deze heiligheid zoo nauw niet nemen, dan vreest zij hun al te lichtvaardige gesprekken om de indruk die ze op Ottilie zouden kunnen uitoefenen. En bij de vermelding blijkt dat Goethe's waardeering eensgezind met de hare is. ‘Zij wist zeer goed’ - zegt hij - ‘dat niets gevaarlijker is dan een al te vrij gesprek, dat een laakbare of half laakbare toestand als een gewone, gangbare, ja lofwaardige behandelt; *en daartoe behoort toch zeker alles wat de echtelijke verbinding aantast*.’

Mittler wordt door hem als een zonderling voorgesteld. Als men alleen op zijn eigenaardigheden lette, zou men geneigd zijn hem niet te zeer in ernst te nemen. Hij heeft de gemiddelde meening van hen die de kracht van de hartstochten niet kennen en niet vereeren. Een man die voor zijn kind ongevoelig is kan hij zich niet voorstellen. Een geval waarin echtgenooten door de geboorte van een kind niet inniger aan elkaar zouden verbonden worden, lijkt hem ondenkbaar. Het huwelijk heeft zooveel goeds, meent hij, dat de bezwaren daartegen heel niet in aanmerking komen, en overigens: met zijn geweten is iemand ook getrouwd. Maar zijn welsprekendheid wordt ernst in een verschrikkelijk oogenblik.

Toen Ottilie haar besluit had willen uitvoeren van Eduard af te zien, en daartoe in de kostschool, onder leiding van die leeraar die we kennen, zich te wijden aan het onderwijs, was

ze halfweegs, in de herberg waar ze overnachten zou, door Eduard afgewacht. Zijns ondanks, want hij had haar niet persoonlijk willen naderen, zag zij hem. Charlotte, die wel wist dat de voornemens van verliefden tegen geen persoonlijke ontmoeting bestand zijn, had haar doen beloven niet meer met hem te spreken. Zij zweeg; maakte alleen dat aangrijpende gebaar: de gevouwen handen tot voor haar borst te heffen. Doch ze zette haar reis niet voort. De wagen bracht haar op het kasteel terug en te paard volgde Eduard. Ze legde zijn handen in die van Charlotte. Ook verder bleef ze zwijgen, maar, zalige noodzakelijkheid van de liefde, ook zonder spreken konden die twee minnaars niet van elkaar laten. ‘Onafgebroken oefenden ze een onbeschrijfelijke, haast magische aantrekkingskracht op elkander uit. Ze woonden onder één dak, maar zelfs zonder bepaald aan elkaar te denken, met andere dingen bezig, door het gezelschap her en der getrokken, naderden zij elkander. Waren zij in dezelfde zaal, dan duurde het niet lang of zij stonden, zij zaten samen. Alleen de naaste nabijheid kon hun rust geven, maar ook heelenal rust geven, en die nabijheid was genoeg; niet een blik, niet een woord, geen gebaar, geen aanraking was noodig, alleen het reine samenzijn. Dan waren het niet twee menschen, het was slechts één mensch in onbewuste volkomen genoegzaamheid, tevreden met zich zelf en met de wereld. Ja, had men een van beiden aan het verste eind van het huis vastgehouden, de andere had zich langzamerhand vanzelf, zonder voornemen, naar hem heen bewogen. Het leven was hun een raadsel, welks oplossing ze alleen samen vonden’.

Toch was Ottilie bezig te sterven.

Zooals Mittler de maatschappelijke wet vertegenwoordigde, zoo een klein meisje, Nanny, de natuurlijke willekeur. Ze had zich bij Ottilie - deze diepe ziel van de geheimnisvolle natuur - gevoegd en verliet haar niet. Zij verklapte niet dat haar meesteres niets gebruikte. Ze genoot de lekkernijen zelf.

Het was de avond vóór Eduards geboortedag en voor het eerst had zij het kostbare verjaargeschenk dat ze van hem ontvangen had, het koffertje met de stoffen en sieraden, geopend en een kostuum gereed gemaakt. De huisgenooten, die het merkten, verheugden zich. Niemand wist dat ze de dood nabij was.

Toen was daar Mittler met weer een van zijn zonderlinge

redenen. Nu sprak hij over de tien geboden. En juist toen Ottilie binnenkwam, ging hij voort: ‘Gij zult niet echtbreken. Hoe grof, hoe onwaardig! Klonk het niet heel anders als er staan zou: Ge zult eerbied hebben voor het huwelijk; waar gij echtgenooten ziet, die elkander liefhebben, zult ge u daarover verheugen en deel eraan nemen als aan het geluk van een zomerdag. Mocht zich in hun verhouding iets verduisteren, dan zult ge uw best doen het op te klaren; ge zult uw best doen hen neer te zetten, hen te verzoenen, hen hun wederzijdsche voordeelen duidelijk te maken en met schoone belangeloosheid het heil van de anderen bevorderen, doordat ge hen voelen laat welk geluk uit iedere plicht en in 't bizonder uit deze ontspruit, die man en vrouw onscheidbaar verbindt’.

Het was de maatschappelijke wet die Goethe door Mittler liet handhaven, en waaraan hij Ottilie sterven deed. Maar daartegenover laat hij het natuurkind Nanny in haar een heilige zien en gelooven in haar wonderkracht.

Het kind, wanhopig dat zij de verhongering van haar meesteres niet voorkomen had, was misleid omtrent het uur waarop deze begraven werd. Maar toen de klokken luidden en de stoet naderde sprong zij in het huis van haar ouders uit het zoldervenster. Aan alle leden gebroken, scheen het, werd zij opgenomen. Maar bij de open kist gebracht, sprong ze geheeld op en zei: gij allen hebt gezien dat ze zich oprichtte, dat ze haar handen vouwde, me zegende, me vriendelijk aanzag, me vergeven heeft. Deze gedachte bleef vast in haar en zij wist haar overtuiging zoo uittedrukken dat ook anderen haar aannamen. De kapel moest gesloten worden wegens te groote aandrang van geloovigen.

Niet lang duurde het of ook Eduard werd er bijgezet.

V
Het uiterlijk

Een studie waarin werd aangetoond hoezeer alles in Die Wahlverwandtschaften volgens de zinnige orde van een verhalend onderwijzer gevormd en verdeeld werd zou zelf een boek worden.

Alles is tot een hooge graad van levendigheid gebracht, zoowel de dingen als de menschen - vooral over de uitbeelding van Charlotte zou nog veel te zeggen zijn -, maar alles is tevens in die toon gehouden, die de opmerkzaamheid niet alleen op het zichtbare richt, maar ook op de zin die eraan verbonden is. Ieder ding, iedere verschijning is er eerst om zichzelf, dan om de zin die er ons door wordt meegedeeld. Een uitvoerig stelsel van symmetrie en herhaling straalt als een netwerk uit van de paars-gewijs gegroepeerde personen.

Het proza van dit werk is dan ook niet eigenlijk verhalend, het is onderrichtend, maar met een klare onmiddelijkheid, en een zinnelijkheid in de voorstelling, die ons een voortreffelijke verhaalkunst in dienst van een belangwekkende wijsheid kennen doen.

Een voorstel tot hervorming van ons bestuurswezen
Door
I.P. de Vooys

Na den vrede! In dat vooruitzicht is reeds menig plan gemaakt. De tijd na den oorlog schijnt een nieuwe periode te zullen openen, misschien met veel moeilijkheden, doch ook met groote kansen. Daarop dient ons volk zich voor te bereiden. Aldus wordt door velen gedacht en gehoopt. Maar waarop valt te rekenen? Voor een vage en niet te voorspellen toekomst kan er geen betere voorbereiding zijn, dan door twee dingen te doen die bovendien ook voor het directe 'heden' nut kunnen afwerpen. Allereerst door alle ballast, die de ontwikkeling van onze nationale samenleving belemmert radikaal op te ruimen. Vrij moeten wij zijn van de hindernissen, die door eigen toedoen, of beter gezegd door eigen nalatigheid, overal om ons heen staan. En daarnaast moeten wij zonder verzuim trachten te zorgen van de beschikbare krachten 'in den boezem der natie' een goed en doelmatig gebruik te maken, zoodra de gelegenheid komt. Geen verspilling van kracht, maar ook geen onderdrukking, doch oefening en ontplooiing en bovenal organisatie der aanwezige talenten, is daarvoor noodig.

Het ministerie Cort van der Linden heeft voor de opruiming willen zorgen - ook zelfs gedurende den oorlogstoestand - en wel door twee geschilpunten, die de Nederlandsche politiek bijna een halve eeuw machteloos maakten, op den achtergrond te dringen. Minister Treub heeft vergeefs beproefd om voor een nieuwe ontwikkelingspolitiek een vasten finantieelen grondslag te leggen.

Zoowel bij de grondwetsherziening als bij de Treub-crisis ontstond in 't land een stemming, gekenmerkt door onrust en onbevredigdheid. Was het reactionnaire weerzin tegen algemeen kiesrecht? Was het bewondering voor Treub's gecompliceerde belastingen of voor zijn systeem eener pensioenbelasting? Noch het een, noch het ander was het geval.

De ontstemming is gewekt door de manier, waarop ons bestuurswezen zich in dezen gespannen tijd aan het volk vertoonde. Ieder wist dat er aan de regeering hooge eischen gesteld werden, eischen zóo hoog, dat zij niet alleen groote toewijding, maar vooral ook diep inzicht en doortastende bekwaamheid vergden. Noch de toewijding, noch ook de goede trouw werden ernstig in twijfel getrokken. De groote menigte was niet ingelicht en kon niet op de hoogte zijn, van wat er wel, en van wat er in het direct en in het toekomstig landsbelang niet gebeurde. Er was echter onrust over de vraag of hoogst verantwoordelijke taken wel aan de goede handen waren toevertrouwd. Onbevredigdheid ontstond daarnaast door wat wel voor ieder zichtbaar was, n.l. den langzamen en omslachtigen gang van zaken, gepaard aan een beleid, dat te snel geneigd was om, ter wille van de rust, op allerlei gebied toegevend te zijn.

Die stemming dringt de vraag op: welk politiek vooruitzicht de grondwetsherziening opent. ‘Na den vrede’ zal toch samengaan met ‘na het algemeen kiesrecht.’

Het merkwaardige en onbevredigende is dit, dat alle beschouwingen der leidende politici retrospectief zijn geweest, zonder eenig werkelijk perspectief te doen zien in wat ons land te wachten staat wanneer de demokratie zal hebben gezegevierd, en de school vrij is geworden. Bracht het heden dan eenige troost, doordat wij ons de naaste toekomst als gelijksoortig kunnen voorstellen? Geeft dat heden niet juist een voorstelling van hoe de politieke partijen zich angstvallig vast klemmen aan een wijze van besturen;

die aan omslachtige langzaamheid, en aan halfslachtige plooibaarheid de prijs toekent boven recht op het doel afgaande stelselmatigheid;

die constitutioneel en administratief formalisme verslijt voor waarborgen der volksrechten;

en die het breed en ver overzien van de bestuurseischen vermijdt in een lang uitgesponnen beredeneeren en tot in kleinigheden bedisselen van afzonderlijke maatregelen.

Juist daardoor wordt de schijn gewekt alsof een demokratisch bestuur zich nu eenmaal niet anders kan uiten dan in den volgenden gang van zaken. Ten eerste de langzame bewerking en ontwikkeling van een volksmeening door de politieke partijen. Vervolgens de politieke verkiezingsstrijd die de voorgangers tot ministers maakt. Daarna een jarenlange periode om de beginselen in wetsvorm te brengen, opdat vervolgens alle details door een reeks van instantie's beproefd en gekeurd worden, zoodat één ‘groote’ wet per jaar een bij uitstek vruchtbaar bestuur beloont; en dat alles onafhankelijk van de urgente en toekomstige behoeften in 't landsbestuur.

Dit bestuur wordt slechts gaande gehouden met kleine lapmiddeltjes. En in groote behoeften naar rechtspraak, arbeidsorganisatie, transportontwikkeling enz. moeten de belanghebbenden zien dat zij zichzelf helpen, of wachten.

Het groote contrast dat dezer dagen gevoeld wordt, bestaat in wezen hierin, dat de politici een langzame manier van besturen en regeeren - waardoor zij in staat blijven voortdurend mee te spreken terwijl toch eigenlijk niemand, ook niet een van de afwisselende ministers, zich voor het verzuim verantwoordelijk kan voelen - als het parlementaire stelsel bij uitnemendheid beschouwen. Daarnaast zijn er echter menschen, die dat niet kunnen inzien, die de manier waarop iets geregeld wordt, eenvoudig opvatten als een middel dat zich heeft aantepassen aan een scherp en helder afgebeelde taak, en die vragen, waarom ons bestuurswezen niet zoo ingericht kan worden dat iets, waarmede de grootere meerderheid in 't volk zich kan vereenigen, na een gevallen beslissing snel en onder de beste waarborgen van deugdelijkheid wordt ingericht.

Dit contrast is niet op te lossen door lange beschouwingen van historischen en staatsrechtelijken aard, en evenmin door heftige verwijten over de verwijdering tusschen parlement en volk. Het wezen van een *goed* bestuur toont zich allereerst hierin, dat de bekwaamste regeerders de gelegenheid verkrijgen hun kracht en talent in 's lands belang aantewenden. *Demo-*

kratisch is het, wanneer het geschiedt doordat over de beginselen van bestuur het volk zich vooraf, tijdens de toepassing en ook nog daarna volledig en vrij kan uitspreken; zoowel direct als door zijn vertegenwoordigers.

Dat een demokratisch bestuur, ook tevens een goed bestuur kan zijn, en hoe het mogelijk wordt zoowel het een als het andere te bereiken, hangt ten nauwste samen met de werkwijze en de organisatie van het landsbestuur zooals die zich toont in de samenwerking van regeering en volksvertegenwoordiging.

De vraag hoe gezorgd kan worden voor de ontwikkelingseischen onzer nationale samenleving spitst zich dan ook toe tot deze meer directe vraag, hoe ons bestuurswezen kan worden hervormd. Dit is een kwestie, die door een knap éénhoofdig bestuur stellig scherp gesteld en tot oplossing zou worden gebracht. Voor een demokratisch bewind is het echter bij uitstek moeilijk aan te wijzen wie tot taak heeft zich de kwestie te stellen. De politieke partijen zullen na de regeling der evenredige vertegenwoordiging de handen vol hebben aan het samenstellen van een program en aan het bewaren en vernieuwen der partijorganisatie. De regeering wacht natuurlijk de verkiezingsuitslag en volksuitspraak af. En toch dient de vraag besproken en beantwoord te worden.

In de overtuiging dat nu meer dan ooit de kritiek opbouwend en positief moet zijn, en dat weinig dingen in 's lands belang zoo urgent zijn als de reorganisatie der departementen in Den Haag, zijn in dit voorstel enkele hoofdlijnen eener hervorming van ons bestuurswezen getrokken.

* * *

De tijd is nog niet zoo lang geleden, dat veel kwaads van het landsbestuur toegeschreven werd aan de Haagsche ambtenaren in 't bijzonder en aan de bureaucratie in 't algemeen. De ongunst van 't volk voor de politici heeft de aandacht van de ‘bureau's’ afgeleid. Toch is het even onbillijk thans de kamerleden te laten boeten voor den gang van ons bestuur, als vroeger de ambtenaren voor hun reglementen- en besluitenvereering. In zekeren zin is de werkwijze der Tweede Kamer, en haar

bedillende belangstelling voor allerlei bestuursdaden, een noodzakelijk gevolg van de besturende en wetgevende werkzaamheid der departementen. De politici hadden en hebben inderdaad het gevoel dat het noodig is een oogje in het zeil te houden, om aan schijnbaar almachtige bureaukraten het besef bij te brengen dat een demokratisch volk zich zelf regeert. Daarom is het niet voldoende dat de volksvertegenwoordiging bereid zal blijken te zijn haar werkwijze te herzien, doch moet onvermijdelijk de organisatie van de departementen van algemeen bestuur grondig hervormd worden. De vraag is zelfs of het laatste niet aan het eerste moet voorafgaan, om aan veranderingen in het huishoudelijk reglement der Tweede Kamer werkelijk afdoend resultaat te verzekeren. Toch is het, voor een goed begrip van wat er aan ons bestuurswezen hapert, noodig dat vooraf duidelijk is hoe de volksvertegenwoordiging haar volle macht van wetgeving en controle kan ontplooien zonder een remmende, en door te sterke partijpolitiek, verwarrende macht te worden.

In de jongste - zeer korte - algemeene begrootingsdiscussie is door Mr. Troelstra de weg gewezen, die bijna van zelfsprekend de Kamer zal moeten inslaan. De langdurige en te sterk gedetailleerde besprekingen over allerlei wetsontwerpen kunnen voor een deel vermeden, anderdeels zeer bekort, worden door het instellen van vaste commissie's, die voortdurend alle werkzaamheden ter zake van goed omschreven onderwerpen zullen voorbereiden.

Het nut daarvan zal naar twee zijden blijken. Allereerst, en dat is wel het voornaamste, zal elk minister in zoo'n commissie een uitstekend middel hebben om te zorgen dat het *algemeene beginsel*, zoowel van zijn maatregelen als van zijn wetsontwerpen, in overeenstemming is met de politieke denkbeelden daarover in de volksvertegenwoordiging. Omgekeerd zal deze door aanraking met den minister juister begrip verkrijgen over de motieven, die aan de bestuursmaatregelen en voorstellen ten grondslag liggen.

Doch ook het eigenlijke vóor-onderzoek van wetsontwerpen in de volksvertegenwoordiging, een vóor-onderzoek dat thans uitsluitend geschiedt op grond der schriftelijke memorie van toelichting, zal dan door de, reeds ingewijde, commissieleden beschermd kunnen worden tegen een stroom van vol-

strekt niet altijd deskundige of ernstig bedoelde, opmerkingen.

De uitzondering dat de openbare behandeling direct op het vóoronderzoek volgt, zou wellicht in menig geval tot regel kunnen worden, zonder dat de voorbereiding er onder heeft geleden. Integendeel zal die voorbereiding veel zaakkundiger en doeltreffender kunnen zijn. Natuurlijk zullen in de vaste commissie's de verschillende politieke stroomingen vertegenwoordigd moeten zijn. Maar bovendien kan elke partij in de commissie haar specialiteit in zoo'n onderwerp, b.v. voor finantiën, defensie, koloniën, sociale voorzorg, enz. doen verkiezen.

Het behoeft nauwelijks betoogd te worden dat deze manier van bemoeiïng der volksvertegenwoordiging met 's lands bestuur in de ontwikkelingslijn ligt van het evenredigheidsstelsel voor de algemeene verkiezingen. Indien elke partij door specialiteiten invloed verkrijgt in de vaste commissies der Kamer, heeft zij er alle belang bij om op de lijst der candidaten de vooraanstaande plaatsen te geven aan personen, wier bijzondere zaakkundigheid van een algemeene bekendheid is. Dat vergroot zoowel haar invloed, alsook haar kans van stemmen te verwerven op haar lijst. Naast het partij-programma komt dan de partij-personenlijst te staan, waardoor de kiezers niet alleen kunnen zien naar welke beginselen maar ook door welke personen d.w.z. van welke bekwaamheid, de landsbelangen zullen worden behartigd.

Waar voor het invoeren der vaste commissies geen grondwetsherziening, en zelfs geen wettelijke regeling, doch slechts een wijziging van het huishoudelijke reglement der Tweede Kamer noodig is, mag verwacht worden dat onze volksvertegenwoordiging inderdaad daartoe zal overgaan.

Er is echter een groot bezwaar. Er behoort, om van het stelsel een grondige verbetering te kunnen verwachten, een systematisch plan te worden opgemaakt van het aantal der vaste commissies, en van een deugdelijke taakverdeeling. Dit beteekent niets minder dan een systeem van logische indeeling voor ons geheele bestuurswezen.

* * *

Wanneer ons land plotseling voor de taak stond zich een bestunrsorganisatie te scheppen, zooals het in dezen oorlogstijd

moest doen voor bemoeiingen die in normalen tijd buiten dat bestuur liggen, zou de allereerste vraag dezelfde moeten zijn als die de Tweede Kamer zich zou stellen voor 't opmaken van een systematisch plan tot het instellen der vaste commissies. De vraag zou aldus luiden: naar welke logische indeeling van ons bestuurswezen wordt het zuiverst inzicht verkregen in de bestuurstaak? Door die vraag te beantwoorden kon aangegeven worden hoeveel personen als ministers noodig zijn om te samen het kabinet te vormen.

Al is dezer dagen Engeland en ook Frankrijk een sprekend voorbeeld van de waardeloosheid der traditie op dit gebied; wanneer het werkelijk om levensvragen voor het land gaat, zoo zal gewoonlijk de bestaande organisatie der departementen en de traditie van vele jaren, een onoverkomelijke belemmering zijn voor het frisch en opnieuw stellen van de grondvraag die voor elke organisatie geldt: wat is uw taak, en hoe deelt gij die logisch in?

Toch is die onoverkomelijkheid slechts schijn. De belemmering is er, veelvuldig, in steen en in vleesch en bloed. Tal van gebouwen en gebouwtjes met hun indeeling en hunne bewoning zijn aanwezig. Van dag tot dag en van jaar tot jaar toonen zij zich slechts in zoover veranderlijk dat zij altijd meer ruimte, meer personeel en dus meer geld behoeven.

Een verwikkeld net van bureau's, die alle een bedrijvigheid hebben van portefeuilles en van papieren nota's, spint zich om groote corpsen ambtenaren, voor wie alles tot in bijzonderheden en op papier geregeld is. En door menig ijverig en toegewijd persoon wordt daar werk gedaan, waaraan hij het beste geeft, wat hij te geven heeft, te midden van meerdere baantjesgasten boven en onder hem.

De onoverkomelijkheid der belemmering om in de departementen te reorganiseeren schijnt door de ervaring bewezen te zijn. Hoe menig minister beproefde het, hoe vele commissie's waren eraan werkzaam, hoe dikwijls hebben hoogstaande ambtenaren in wijs en tactisch optreden jaren besteed om verbeteringen te verkrijgen. En waarop anders draaide het steeds meer uit dan op nieuwe bureau's; meer ambtenaren; verscherpten onderlingen strijd tusschen bureau's en departementen.

En toch is de onoverkomelijkheid slechts schijn. Het komt er

alleen op aan of de hervorming van het bestuurswezen opgevat wordt als een Sisyphus-arbeid van geleidelijk, rustig en sparend schoonmaken en reorganiseeren, of als een werkelijk systematisch en met inzicht instellen van het organisch instrument waaraan een krachtig landsbestuur behoefte heeft, en waarbij dan van zelfsprekend gebruik gemaakt wordt van gebouwen en personeel niet naarmate zij bestaan, maar naarmate het een of het ander voor het gestelde doel geschikt is.

Bij klein herstel en lapwerk is weinig te winnen en veel te verliezen. Duizenden consideratie's zullen het hoofddoel snel verbergen en onbereikbaar maken.

Slechts een bijna volledig tegen den grond gooien der versleten en ingeloopen machinerie maakt het mogelijk een nieuwere, meer effectieve op te stellen.

De bewering dat een zoo radikaal optreden en dat nog wel tegenover de duizenden ambtenaren, die elk op hun manier gewoon waren de bestuursdraden, en de koorden der schatkistbuidels in handen te hebben, steeds verkwisting van kracht en dolzinnige overmoed zal gelijken, vindt ondersteuning in de schijnbare gelijkenis der hoofdlijnen van wat de oude bestaande en wat de toekomstig nieuwe organisatie zou moeten zijn.

Schijnbare gelijkenis is er, zooals er eigenlijk tusschen alle slechte en goede organisatie's bestaat, n.l. in de uiterlijke vormen. De werkelijke organisatie berust echter op de goede evenredigheid van verhoudingen, en de juiste verdeeling eener positieve verantwoordelijkheid. Positief namelijk in dezen zin dat er vooral verantwoordelijkheid bestaat voor verzuim en voor de nog ergere langzaamheid, inplaats van uitsluitend de negatieve verantwoordelijkheid die berucht is door het zoogenaamd ambtelijk ‘gedekt zijn’ voor wat er dan wel gedaan is met een groote omhaal van waarborgen.

In elk geval zal ieder ingewijde de stelling onderschrijven dat de reorganisatie der departementen een buitengewoon moeilijk, weinig belovend en onaanlokkelijk werk is. Tenzij als een systematische, ingrijpende, snel en van boven-af ingevoerde heropbouw van ons bestuurswezen.

Hoe dit ook zij. De opbouwende kritiek kan en mag er niet

voor terugschrikken om een dergelijk plan in hoofdlijnen te schetsen.

* * *

Wat zijn in den loop der jaren de hoofdonderdeelen geworden van 's lands bestuur?

Vooral in den oorlogstijd blijkt de noodzakelijkheid van de twee primaire taken: de defensie en de finantiën. Maar tevens blijkt hoe onjuist het is om de verdediging te splitsen in oorlog en marine en dan nog een deel overtedragen aan koloniën. Bovendien blijkt ook het gevaar dat de beheerder der finantiën wordt tot een boekhouder en kassier, inplaats van tot een centraal bestuurder.

Door lange jaren heen hebben alle departementen zich een eigen ministerietje van finantiën geschapen in den vorm eener afdeeling comptabiliteit. In een nieuwe organisatie zou iets dergelijks van zelf ontoelaatbaar zijn. Maar iets meer is in den oorlogstijd scherper in 't licht gekomen dan dat in rustiger dagen zou zijn geschied. Defensie en finantiën vormen als 't ware de negatieve taak, zij zijn er om iets anders mogelijk te maken.

En dat andere is niet meer bij uitstek het zorgen voor en het onderhouden van wat het binnenlandsch bestuur genoemd kan worden en dat bestaat in het handhaven en uitvoeren der organieke wetten; benevens het zorgen voor een goede rechtspraak tusschen en over de burgers. In veel grooter verhouding is komen te staan de zorg voor de snelle, degelijke en harmonische ontwikkeling van het geheele volk, zoowel stoffelijk als geestelijk en deze beide in innigen samenhang.

In menig opzicht is de staat te vergelijken met een groote onderneming, die verantwoordelijk is voor de exploitatie en ontwikkeling der nationale hulpbronnen. Die tevens te zorgen heeft, dat dit geschiedt op een wijze die niet de belangen van velen aan die van weinigen opoffert, in 't bijzonder niet de belangen der bezitloozen die slechts van loon leven.

De tegenwoordige wijze van 't landsbestuur, en niet alleen in Nederland, maar bijna overal op de wereld, toont duidelijk dat het slechts van de omstandigheden afhangt hoever de regeeringstaak zich uitbreidt en uitbreiden moet.

Tusschen de tallooze zorgen, die dit positief besturen meebrengt, bestaat een veel inniger band dan vroeger de departementen behoefden. Toch zijn zij ook zeer duidelijk te onderscheiden.

Voorop staat ongetwijfeld de staatsbemoeiing met alles wat de productieve kracht van het land betreft; met landbouw en andere takken van landontginning; met visscherij; met handel en met de nijverheid.

Daarnaast komt de veel directer besturing waar het Rijk zelf moet optreden om groote ondernemingen intezetten en te leiden, hetzij omdat geen ander het zou kunnen, hetzij wegens andere motieven voor staatsmonopolie. Waterstaat, Spoorwegen, Posterijen, en naast Staatsmijnen wellicht ook andere staatsbedrijven, eischen een centraal opperbeheer.

Ten slotte voegt zich hierbij de sociale zorg, voor de vele zwakkere burgers, die bescherming en steun behoeven. Volksgezondheid, Woningwezen, Arbeidersbescherming en Arbeidersverzekering, alle in den ruimsten zin opgevat, moeten van uit één breed perspectief geleid worden.

Tot de vele middelen, die noodig zijn om deze drievoudige taak der volksontwikkeling te kunnen uitvoeren, behoort als allereerste het onderwijs. Moet de zorg hiervoor zich voegen bij de organisatie om 's lands bestaansmiddelen tot de hoogste ontwikkeling te brengen? Ongetwijfeld zal daarin de beste waarborg gelegen zijn dat het onderwijs zich richt naar de behoeften der bedrijfswerkzaamheden; dat het practisch wordt ingericht en meer een ontwikkeling der bekwaamheid en van het inzicht, dan een verzameling van kennis op den voorgrond zal stellen. Of moet het onderwijs gerekend worden, evenals de zorg voor kunst, bij de sociale volkszorgen, teneinde een geestelijke ontplooiing van alle talenten te waarborgen? Of moet eindelijk zich bij de drie genoemde takken van staatszorg den vierde voegen, die de geestelijke ontwikkeling der burgers zich tot taak heeft te stellen?

Ook in dit geval behoort toch het onderwijs, binnen het nauw verband dat er voortdurend moet bestaan tusschen wat genoemd zou kunnen worden de drie departementen van Landbouw, Nijverheid en Handel, van Staatsbedrijven (nu Waterstaat); en van Sociale voorzorg.

Hoe zou dit verband te waarborgen zijn? Waarschijnlijk zou

de Kamer daarvoor een middel in de hand kunnen houden door voor de drie departementen een centrale, vaste commissie in te stellen. Het zou natuurlijk ook mogelijk zijn, dat de drie departementshoofden de verplichting hadden om steeds al hunne belangrijke maatregelen en wetsvoorstellen in een directe onderlinge en naar vaste regelen geleide, samenwerking te overleggen.

Bij de belangrijkheid en de grootte van deze departementen zouden de overblijvende deelen van de bestuurstaak een zeer verkleinde beteekenis aannemen.

Het tegenwoordige departement van Binnenlandsche Zaken, dat Volksgezondheid en Onderwijs verloor, zou vereenigd met het departement van Justistie zich de zeer gewichtige taak kunnen zien toebedeeld om de zoo noodige hervorming der rechtspraak in verband te brengen met de even noodzakelijke vernieuwing der administratie en met de bescherming van de burgers tegen ambtelijke macht in de administratieve rechtspraak.

Er blijven dan over de moeilijk te missen departementen van Buitenlandsche Zaken en Koloniën, die echter beide zeer groote onderdeelen zouden hebben moeten afstaan, b.v. voor handelsen industriebevordering en voor defensie.

Die vermindering zou rechtvaardigen om de ministers die deze departementen besturen in een nauw verband te brengen met hun ambtgenoot die de zorgen voor de defensie tot taak heeft, waardoor aldus een tweede drietal zou ontstaan. Een geregelde samenwerking van deze drie kon tevens waarborgen dat in het opperbestuur voor de landsverdediging ook andere stemmen werden gehoord dan militaire. Ook hier kan de volksvertegenwoordiging door een vaste commissie bijzondere samenwerking beïnvloeden.

Ofschoon in deze schets de verandering in de departementen niet zoo groot schijnt dat van een algeheele omverwerping te spreken is, geldt dit toch zeker wel de organisatie van het politieke kabinet.

Dit zou een middenpunt vinden bij de ministers van Binnenlandsche Zaken (Justitie inbegrepen) en Finantiën, waarbij zich dan als derde zou hebben te voegen de politieke leider van het kabinet, die zonder portefeuille beter in staat zal zijn om inderdaad als het werkelijke hoofd der regeering zich steeds gereed te houden

tot leidend optreden. Verlaten zou dan moeten worden de schijn alsof er in ons land wel ministers maar geen hoofd der regeering bestond. Uiteraard zouden dus deze drie ministers de kern van elk kabinet moeten vormen. Daarnaast kwamen dan de twee andere drietallen: Defensie, Buitenlandsche Zaken en Koloniën; en Landbouw, Staatsbedrijven met Sociale Voorzorg.

De vraag of het gewenscht is dat de ministers steeds uit de volksvertegenwoordiging worden aangewezen (het vroegere Engelsche, nu door Lloyd George gedeeltelijk verlaten stelsel) en de vraag of zij kamerlid kunnen blijven, staat buiten de bespreking. Wel echter zou het gewenscht zijn dat er tusschen de ministers en de vaste kamercommissie's een voortdurend en geregeld contact zich ging ontwikkelen. Te bespreken zou zijn wat de minister van plan is uittewerken in bestuursmaatregelen en wetsontwerpen; ook wat op parlementair initiatief aan de orde is gesteld.

Daarin schuilt dan tevens het voordeel dat bij minister-wisseling de opvolgers, die als regel uit de commissieleden voortgekomen zullen zijn, bijzonder ingewijd blijken, en daardoor niet geheel afhankelijk van hunne ambtenaren zijn bij het opvatten van hun taak.

Natuurlijk zouden dergelijke bijeenkomsten van de vaste commissie's met de ministers ook door de deskundige ambtenaren kunnen worden bijgewoond.

* * *

Een minister vormt nog geen departement. En met de verschuiving van de tegenwoordige departementsafdeelingen over een nieuw schema der departementen zou wel iets, doch nog niet alles zijn gewonnen.

De inwendige organisatie van elk departement is thans zeer verschillend, hoe ook er uiterlijke gelijkenis bestaat.

Zooals in de laatste jaren departementen zijn uitgebreid of ingekrompen ten gerieve van een voor eenig onderdeel meer of min geschikt minister, zoo hebben de afdeelingen dikwijls ook hun beteekenis en omvang te danken of te wijten aan bekwamere of ijveriger ambtenaren, die er deel van uitmaken.

Hoewel ongetwijfeld de ‘persoon’ veel beteekent, is toch de

'organisatie' daarom niet te verwaarloozen. Het volledig gebruiken van persoonlijke talenten is met behoud der organisatorische vormen zeer goed overeentebrengen, indien er de moed bestaat over formeele bezwaren heen te stappen en indien de leiding in vaste handen is van een bestuurder met scherp inzicht.

De beste innerlijke organisatie van een departement is eigenlijk door de tegenwoordige practijk reeds voldoende aangewezen. Het is slechts de traditie die er zich tegen verzet om de opgedane ervaring volop te gebruiken.

Alleerst moet het overbodige opgeruimd worden. De afdeelingen comptabiliteit dienen te verdwijnen en overtegaan naar Finantiën, dat dan weer voor elk departement een sub-afdeeling kan vormen, liefst in direct verband met de Rekenkamer.

Verder kunnen alle schrijfkamers, en de expeditie vervallen, omdat het ekonomisch is dit alles te centraliseeren, b.v. naast en in verband met het Staatsbedrijf, de Landsdrukkerij die natuurlijk, evenals het beheer van alle landsgebouwen, ook die van onderwijs, justitie, enz. onder het departement der Staatsbedrijven behoort te vallen.

Ten slotte zouden ook de secretarissen-generaal gemist kunnen worden, indien het reeds voldoende beproefde stelsel der directeuren (het generaal daarachter kan gemakkelijk gemist worden) over elke diensttak van het departement algemeen wordt doorgevoerd.

De minister zal dan slechts te maken hebben met een klein aantal directeuren, die desgewenscht, evenals de burgemeesters, slechts voor een beperkt aantal jaren konden worden benoemd. Deze directeuren moeten een groote zelfstandige verantwoordelijkheid verkrijgen om voor directe bestuursdaden de ministers te kunnen ontlasten.

Naast de blijvende organisatie van het Departement zal echter elke minister behoefte hebben aan een kleine secretarie voor zijn persoonlijke hulp. Er kan weinig bezwaar tegen bestaan dat de chef daarvan met hem komt en gaat, en ook afkomstig is uit de politieke kringen. Daardoor verkrijgt de minister een steun om zijn departement gemakkelijker te leiden, en heeft hij tevens voeling met de politieke kringen.

Het behoort niet meer tot de hoofdlijnen eener schets om in bij-

zonderheden uittewerken, welke directeurschappen er aan elk departement zullen zijn. Als voorbeeld echter ligt het voor de hand dat naast de tegenwoordige Directeuren-Generaal van Landbouw en Arbeid en Posterijen er collega's zouden moeten komen voor Handel en Nijverheid, voor Volksgezondheid en Woningwezen; voor Onderwijs, voor Arbeidersverzekering; voor Spoorwegen; Mijnwezen enz.

Ook over andere departementen zou zich dit kunnen en moeten uitstrekken.

In elk geval zou het onderscheid moeten vervallen tusschen den departementsambtenaar en den Chef van eenige diensttak, niet door den laatsten tot een bureaukraat te maken, maar juist omgekeerd door voor alle groote deelen van de bestuurstaak verantwoordelijke personen aantestellen, die binnen de grenzen van de wet den minister hebben te gehoorzamen, doch overigens krachtens wet en instructie in 't publiek optreden.

* * *

Voor een nieuw voorstel kan met het aangeven van het denkbeeld als schema volstaan worden.

Een grondige hervorming van ons bestuurswezen eischt natuurlijk meer dan enkele hoofddenkbeelden. Een daartoe strekkend voorstel is noch reactionnair, noch radikaal revolutionnair. Het is slechts practisch en organisatorisch. Geen ander doel kan daarmede beoogd worden dan om het landsbestuur te verbeteren, en om tevens daardoor ook de volksvertegenwoordiging beter in staat te stellen de politieke denkbeelden te verwerkelijken. Demokraten die zich bang gevoelen voor de ‘sterke’ mannen, alsof dat persé autokraten zijn, die volksrechten willen verdrukken, zullen misschien in het voorstel een poging zien om duidelijker voor het publiek het verschil te doen uitkomen tusschen een goed, voortvarend, regeerder, en den middelmatigen politicus. Doch daartegenover sta dat door de hervorming de parlementaire controle veel meer effectief kan zijn, al zullen niet langer als nu, alle 100 kamerleden over alle mogelijke landsbelangen tot in alle details meepraten, doch veel aan deskundige partijgenooten moeten overlaten.

Een ernstiger verwijt van baldadig radikalisme is te verwachten

uit de kringen van het conservatisme en der traditioneele bureaukratie. Inderdaad is dat verwijt gegrond voorzoover het radikalisme een grief te achten is. Baldadig kan het echter niet genoemd worden. Wie jarenlang meegemaakt heeft het stroo-dorschen, het tijd en temperament verkwisten door departementale en zelfs door onderlinge afdeelingen-ruzie's; wie het eigenaardige beweeg kent om en onder de ministers, weet dat er andere baldadigheden zijn, niet tegenover personen of eerbiedwaardige instellingen, doch tegenover zeer groote landsbelangen.

Waar de tijd alle verhoudingen uit elkaar rukt, verwachtingen wekt, energie oproept, en tot grootsche vernieuwing aanspoort, kan ik het plan eener radikale hervorming van iets dat zoo belangrijk is als ons bestuurswezen, mij niet tot een grief rekenen. Temeer niet daar ik hoop tevens enkele grondslagen te hebben aangewezen, waarop een vernieuwde volksvertegenwoordiging haar gezag bij het volk stevig kan bevestigen.

D e c . 1916.

Gedichten
Door
Nine van der Schaaf

I

Mijn ziel was lang een gekooide vogel,
Maar in den nacht werd mij vrijheid gegeven,
Een ernstige stem gebood mij: vlieg uit!
Ik zong en wilde een hart roeren, een hart winnen,
Maar een hand leidde mij uit, mij ontvingen
Veel stille sterren en koelt' in de boomen suisde
En zweeg. Ik droomde na dat gefluister
Hoe de nacht de wintersche boomen had genomen
In doodlijke omarming.

II

Ik volgde een licht op een eenzame weg,
't Was 't licht dat een reizende pelgrim droeg,
Het was een droom van licht,
Dan volgde een droom van duister.
Nu ben ik de reizende pelgrim en zwerf in den nacht,
Om mij is 't nachtelijk duister der aarde ongebroken,
In den nacht bloeit de droomende menschenziel en de sterren bloeien.

III

Stille oneindigheid die te slapen schijnt,
Wijl mijn hart in aardsch liefhebben zoo luid droomt,
Met uw sterrenpracht verrijk ik mijn liefde,
Ik zoek de gedachte die eeuwig leeft,
Ik wil de warmte van uw groot hart benaderen.

IV

Ster die daar beeft en fonkelt,
Uit het aardsch donker staar ik u aan, gij zijt
Zoo vast en zoo eenzaam. Uw leven fonkelt mij tegen,
Maar mijn liefde houdt mij van u gescheiden,
Ik zwerf en luister naar vage verre geluiden,
Die zijn als eentonig droef ruischen van stroomende beken,
Aarde's ontroering verwart mij en lokt mij langs moeilijke wegen,
Ik vind donkere beken en droom van vergetelheid dicht bij een oever.

V

Liefde is als de wolken die glijden,
Van horizon tot horizon gaan,
Zij blijven niet, maar verschijnen toch altijd weder,
Zij beelden zoo vele en zoo vluchtige gestalten uit,
Zij zijn van den hemel de zachte bewogenheid
En het dreigende zwart. - Zij zijn vreemd. -
Als zij verdwijnen is de hemel gedachtenloos, mysterieus schoon,
Dan heeft de liefde geen vorm, is blauw als de hemel en eeuwig.

VI

Mijn liefde is de geheime bloem van mijn ziel
En de bloemen der aarde zijn haar verganklijke beelden,

Zij, de onzichtbare, is al de ontroering der aarde,
Teer als vergankelijk schoon, - vanwaar het geheim
Dat zij, brooze bloem, eeuwig zal leven?
Vanwaar heeft de ziel haar schoonste geheim verkregen?

VII

Lang is de weg van streven der jeugd naar eindlijke doodsvrede,
Herinnering vergaat en maar eene ontroering blijft over,
Huiver van eeuwigheid vaart door het leven heen.
Mysterieus zijn de zielen der menschen; vreemder dan sterren
De oogen der menschen die vragend hun ziel openbaren,
Weemoedige glimlach: wij blinden en dooven,
Wij zijn eenzaam en dwalen in 't duister en weenen
Als nabij ons een vlam 't gelaat van een makker verlicht.

VIII

Zijn wij een? zijn wij velen? wij zijn strijders,
Droom van den strijder is immer alleen te zijn,
Droom van den strijder is eenzame wegen te volgen,
Met zijn liefde en haat, de onbedorven gezellen.
Maar in de groote en sombere daden van 't leven,
Droomt hij een blijderen droom, vindt hij: vereenen!
Mint hij te vuriger den broeder dien hij nooit kende.

IX

Het is stil in mijn tuin en de muren zijn hoog rondom,
Achter de muren verbergt zich het morgenrood en het avondrood,
Daar is mijn jeugd verblonken, zoo lang geleden,
Klein is mijn tuin, onhoorbaar mijn gaan door de paden,
Bloemen, waarom bloeien en sterven wij hier alle dagen?
Wij zijn klein en gevangen, wij leven onhoorbaar buiten de wereld.

X

Bloemen en jeugd droom ik u altijd tezamen,
Bloemen nabij en jeugd die verliet mij en de dood -
Droom die vereenigt wat ver van elkaar was, mijn ziel kent
Wel het luide sterven als de rukkende herfstwind de bloei
Rooft, maar in enkele stonden van lente en zomer
Ben ik een gast in mijn tuin, een vreemde,
Zoo is mijn ziel jong nog en vol verwachting.

XI

Als de beelden der aarde verflauwd zijn in schemer van smart,
Gaat mijn verlangen niet naar den eentonigen morgen,
Want bleek is het licht des daags. Mijn verlangen gaat
Naar de roode en geurende roos in den nacht van smart,
Reine en roode vlam van den nacht! En het teerste gejubel
Is om mij. - 'Liefde is uw! - Liefde kan niet vergaan. -
Liefde is boven u, leidt u, een blinde, want om u
Die wereld die gij niet ziet. - Maar gij zijt
Veilig daar ik u leid! - In de bleeke dagen
Zal ik vergetelheid zijn, en bloei in de schoone nachten.'

XII

Altijd zal de aarde dat bekoorlijke land zijn,
Waar wij een enkele keer juichend ontwaken,
Een enkle keer fluistren: wij zijn rijk, wij, die de aarde bewonen!
En omhoog is dat gefluit zoo lieflijk, die stijgende
Leeuwerikszang, het geluid dat stijgt naar oneindigheid, en zacht
Weerkomt op aarde. Dan droomen wij dien oneindigen droom
Van zaligheid, - maar de aarde is koud geworden, de nevel
Geeft ernstige gedachten en het blijde lied klinkt niet meer.

XIII

Het verleden is donker, in de toekomst een verre straling van licht,
Of heel ver een zwaard wordt geheven dat vlamt in 't donker,
Triumfeerende kracht na de kracht der oude regimenten.
- Daar wordt een ridder verwacht zoo groot en zoo stout,
Dat hij de zachtheid der aarde die machteloos neerligt,
Zal doen opstaan en kronen tot bruid, - het machtige goud
Haar kroon en de teederste bloemen haar kleed.
- Daar wordt een ridder verwacht zoo stout....
D' aarde is een vrouw die baart,
D' aarde is een vlam, een bloem, een zwaard.

XIV

In de velden en in de bosschen en bij de bergen,
Waren donkere drommen krijgsvolk in maanlichten nacht.
Een gedaante, blank als het maanlicht, zagen de wakende mannen.
Zij sprak niet en de krijgers zwegen en dachten stil voor zichzelf:
Dat is de vrede. En vrede voelden zij was de grootste weldaad.
Een vergeten zang werd dan zacht aangeheven door enkelen, bij de bergen,
En in de bosschen en in de velden klonk zacht van enkele stemmen
Diezelfde zang onder de blanke maan. Veel mannen dommelend luisterden.
De nacht was lang en schoon. Die sliepen hadden eindlooze
Droomen van vrede en weerzien. Maar de morgen die volgde was rood.
De nevel verdampte langzaam en de wintersche zon verwarmde
De koude aarde maar weinige momenten. De kanonnen brandden.
Van 't volk stierven velen eer 't middag was. En in den nevel
School weer de zon toen 't middag was. De wintersche aarde was hard en
Bewustloos en voelde het bloed niet dat over haar uitstroomde.
In avondrood eindde de sombere dag.
En in de maannacht verzwond de nevel en blonk weer de gansche hemel.

XV

- Zoo ik u vind kan ik rusten, dan is al 't verleden glansloos en ver,
Dan zal ik dien tragen beurtzang met de heiligen zingen,
Die stierven op aarde in den gloed van een eeuwige liefde,
Hun zang is de dood en het leven, nooit luider op aarde dan de
Woeste geluiden van honger en haat, doch vreemder, en in den hemel hoorbaar.

XVI

Glorie is niet de vrede maar dieper dan vrede,
Vrede' is de valsche spiegel der zee als de wind niet woedt,
Glorie de bodem der zee, daar is rust en verderf en veel doode
Schatten zijn daar, en paleizen; - de zang der sirene
Maakt het hart van den zeeman groot als hij luistert in stilte,
Zij is 't geheim der wereld en onweerstaanbaar.

XVII

Die leeft ver van haar liefste, hoort vele stemmen zonder te luisteren,
Ziet de eentonige dagen donkeren, en klein om het avondlicht
Ziet zij haar wereld, en buiten weet zij het wijd sterdoorflonkerd
Nachtland en wacht en vraagt: zal ik in deze avond uw stem hooren?
Zult gij van groote brandende sterren den weg vernemen,
Die voert naar de verborgen en eeuwige vlam van mijn liefde?

XVIII

De teedere stille bloem die geduldig in schoonheid prijkt,
Verkleurde en verdween, zoo verdwijnen de schoone jeugdige bruiden.

Voor de poort van een vreemde wereld staan zij droomend,
Als de poort opengaat luiden de lenteklokken,
Als zij zingend binnentreden gaat nevens haar de donkere
Priesteres van het leven en als de bruiden zwijgend
Om haar heen zijn, biecht zij in machtige zangen
Haar oneindig verleden en uit haar laait de nooit eindende
Begeerte en de bruiden buigen zich, de wereld
Is een onmeetlijk woud geworden van bloeien en sterven.

XIX

Ik heb u lief, liefde is mijn god, hij komt met zachte woorden
En fierst gezang, hij is onzichtbaar, doet van oogen droomen
Die diep en zacht zijn, in vermanend woordloos vragen:
Zoekt gij naar mij? Waarom naar mij? - Mijn liefste,
In 't tumult der wereld en in stilte bloeit in mij uw gedachte
Die woordloos in mij viel. Ik weet niet wie gij zijt. 'k Weet u
De vreemdeling, die in de sprook mijns levens kwam en ging, en nooit
Vergeten werd. Gij zijt mij aangeduid, menschlijk en toch oneindig,
Ik ben een kind en hoor altijd van u. Uw oogen zijn mij lief.
Zoek ik naar u? Ik zoek een blinkend god,
Ik vind de dood en 't wonder en ook u. In chaos van de wereld
Is wijsheid van mijn droomen lichtend spoor. Voert mij naar u?
Mijn hart is klein. Mijn hart brandt stil. Ik weet, ik zal
Niet sterven gaan. Ik weet: de god der menschen spaart geen menschen,
Doch in 't hart dat liefheeft sparkelt zijn ondoof baar vuur.

XX

Ik heb u lief. Uw leven is zoo ver van 't mijne
En zoete droomen zijn bedrieglijk om mij heen. 't Verlaten land
Wordt weeldrig door mijn droomenbloei. Zij rijzen vol belofte,
Als bloemen op haar stengels rijzen, teer en schoon.

- Mijn bloemen, machtelooze, gij verbloeit vergeefs,
Want die ik liefheb is zoo ver van hier,
Uw geur zweeft om u, wijl ik eenzaam zwerf,
Altijd zien vreemde oogen mij verwonderd aan,
Ik kom altijd tot u weerom. Gij rijst weer vol belofte
Wijl 't zomer is. Gij leeft en ik wil sterven
In andre ziel, sterven en nieuw verrijzen; - mijn ziel
Is rood, een donkre bloem, een roode vlam.

XXI

Uw oog is ernstig en ik heb mijn taak vergeten,
Nu leef ik in een ander land en ver van u,
Ik was een zorgloos kind, ik was de schuwste vogel,
Ik was in storm de wolk die willoos drijft. Ik zong
En hoorde niet, ik vluchtte en vond u niet, ik peinsde,
En zocht het wonder, - zag de aarde ademen in boom en bloem
En vond weemoed en wijsheid die als bloemen zijn, rijpend in
Zonnegloed, huivrend in koude wind, stervend na bloei. Vogel,
Zong ik mijn laatste lied, hoog in de luchten,
Werd ik getroffen, was ik die stervende neerzeeg,
Ver van de loerende jager,
Bij de wonderbron waar in de diepte,
Levend water bruiste.

XXII

Een nieuwe fakkel gloort, die draagt de oude dood,
Hij bracht het avondrood, verfde' aan de kim zijn verre paradijzen,
Hij kwam tot mij die eenzaam rustte aan zee;
‘Geef mij uw leven’, zong hij, ‘want uw vreugde' is toch verloren,
Gij zingt het lied der liefde' aan een verlaten strand’.

In schaduw en vuurgloed zag ik naast mij zijn gedaante,
Zwart en rood na de vale schemer der aarde,
- ‘Mijn weg voert over de zee die glanst en deint,

Mijn weg voert naar die kim die flauw nog straalt,
De allerschuwste vogel vlucht niet meer, hij vouwt
De wieken saam en zet zich op mijn hand. - De witte vederen
Van den dag zijn zwart. - 't Wordt nacht op aarde' en morgen in mijn
Landen. Ik ben de late wachter aan dit eenzaam strand'.

Zijn fakkel brandde met woest flikkerende vlammen,
De zee ruischte een slaaplied zonder verlangen,
De zwarte vogel van den nacht doofde de glans der zee,
Een dof geluid, een menschenstem van ver, doofde de zangen.

XXIII

De weg is het onbekende, de mensch zal sterven,
Die niet zoekt naar het schoone eeuwige leven;
Stiller dan stormen is de stem van de levende God,
Hij is de zomer die in weelderige kleuren bloeit,
Hij is de verblijdende zang van vogels en jubelende menschen,
Hij kan het trage hart van de menschen doen stijgen als de vogel,
- Maar zijn vlucht is onzichtbaar. - Wij sterven duizend dooden
In nacht en storm en stomheid, - wijl hij die witte vogel is
Die wiekt in de eeuwigheid. Kleur vloeit uit witte vleugels hem,
Als avondrood vloeit uit klaar daglicht. In zijn zee wordt zang geboren,
En dag en nacht. - Hij is die verre helderheid,
Die blauwe hemel, die zich welft over onze blijde dagen,
- De nacht is somber en onze droomen dwalen eindloos, onze liefde
Zingt eindloos, wijl eens lentewind woei om ons, en de stem van God
Om het stil beeld van onze liefste zong, toen geen vogel zong;
Toen werd in daglicht eeuwigheid geboren en nachten werden schoon
Van zachte droomen, onder wacht van sterren die als dood
Zoo ver van d' aarde staan, die beven in onze oogen,
En onze laatste droom doen vleugelen naar het licht.

XXIV

Ik luister naar een lied dat zwelt en klaagt,
Ik hoor een andre zang, donker en zwaar nabij,
En licht wordt het liedje gefloten dat zwelt in weemoed,
Het is soms zoo vredig en zacht als een lam op de weide,
Dan rijst het en klinkt als de roep van de goede herder,
Dan ruischt die andere, donkere, dreigende zang zoo machtig,
Dat doet de zware vloed van de zee die bruisend aanspoelt;
Zonlicht en wolkenschaduw spelen in de zacht-groene weide,
Het jong-blanke vee speelt en dicht bij de lage kust,
Is mijn heuvel waar 'k droom en ik weet lang de zon zinkende,
Doch zie haar nauw, die zoo rood in de golven sterft;
De zee is nabij, dreigend en rustloos, de vloed al hooger,
En het lied van de herder droomt en verluidt als een klacht die sterft,
- In mijn droom-weide dwalen minnaar en liefste tezamen,
Wijl het licht uitgaat en de geluiden na-tonen in schemer,
De zang van mijn liefde is de drang van de zeevloed, zoo onweerstaanbaar,
De zang van mijn liefde is uw ver zacht gefluit, goede herder.

XXV

'k Bevaar het kleine schip dat met de golven vecht,
Ik sta zoo lang op 't dek, ik hoor het razen nauw,
Ik ben zoo stil en klein, ik wil een koning zijn.

Mijn woeste levende zee, uw vaste eentonigheid,
Uw eeuwige zang, mijn zee, wil ik ontstijgen,
Mijn hart dat stil is zoekt een enkle kreet,
Zoo luid, - zoo zoet in 't sterven.

De zee zingt alle melodie,
De schepen varen eenzaam op de baren,
De dood woont in de zee, het leven speelt en droomt,
De schepen dobbren moeizaam naar de haven.

Mijn vaartuig volgt een speelsche varensweg,
De golven zijn zoo vele kinderen van de zee,
Maar die er over vaart, van verre woning droomt,
In weemoed zich van speelsche kinderen koning droomt.

XXVI

Waarom aan de dorre kust bij de noordlijke zee haar woning gekozen?
- De bewoonster hoort niet het sombere woeden der golven,
Zij is tot hooren niet geboren.

Waarom in het bloeiende dal niet het bed gespreid?
Zij is schoon voor een minnaar die neuriënd komt van de bergen,
Die in stilte en zoetheid daalt tot zijn wachtende bruid.

Haar bande het lot naar de kille zandige kust,
Zij kweekte het huivrende helm op de blinkende heuvels,
En koelte en zonnebrand deelde zij met het onvruchtbare veld.

Lokte haar niet van ver het toovrig en vol gefluister?
Zij die het woeden der zee niet hoorde,
Hoorde zij niet het gekweel uit het dal van de liefde?

Zij hoorde en dwaalde en kwam aan de groene berghellingen,
Zij steeg daar en daalde en vond de geurige bedden van rozen,
Zij hoorde nabij het gezang van vreemde geliefden,
En zag het stil gelaat van den man dien zij minde.

Hij nam haar hand en voerde haar met zich voort,
Hij was als een slaapwandelaar somber en onbewogen,
Hij leidde haar diep in het dal in de zwoele nacht,
Zei toonloos tot haar: hier zijn onze doode rozen.

Toen nam zij de doode rozen mee naar de dorre kust,
Het lied van de zee was zoo stormig, haar glimlach zoo zacht,

Zij is de wachtende bruid die droomende luistert,
Om haar huis is de teistrende wind een zangrig gefluister,
Zij is de droomende die het woeden der golven niet hoort.

XXVII

Nu ik verslagen werd en toch ben opgestaan,
Nu is de wereld anders dan zij was,
Een onbekende dag rees over mij en in mijn lijf ontwaakte
Een lichte en vogelvrije geest, die aan 't zwart floers
Van smart zich had ontwonden. - Ik woon op aarde,
Dacht ik, maar ik ben gelijk een reiziger, een vreemde,
Die aan de stadspoort 't nijver volk doelvast voorbij ziet gaan,
Donker van wil en haastig, - wijl hij peinzend achterkomt,
En tot de sterren fluistert als hij laat en doelloos,
Rijk en eenzaam d' andren volgt. En in de avond-kille straten
Geen huis het zijne noemen kan, doch eindlijk onbemerkt een openstaande
En grootsche woning binnengaat: een tempel om te overnachten.

XXVIII

Ik viel en had geen kracht en lag bij de gewonden,
Er sterven velen en zij zijn bevrijd van pijn,
En hun getrouwen weenen in de lentedagen,
Om zachte vreugde die gedoofd werd en 't geroofde
Is schooner bij het liefdevol herdenken. - Ik ontwaakte
En trad naar buiten in de teere lente,
En zocht het lommer van de hooge boomen,
En rustte in die zon-doorspeelde schaduw,
En droomde: ik was een van die nieuwe groene bladeren.

‘Zoo hoog en veilig bloei ik aan mijn twijg,
Ik was in de aarde en ben in 't ruim gestegen,
Nu wacht ik 't ruischend lied dat mij het al verklaart.’

Maar ik ben teer en stil nog na mijn wonden,
Ik zal in stoorloos blauwe dag verlangen zonder smart,
'k Droom met mijn boom van vogel ver die komt,
Die hier zijn nest zal bouwen en zijn avondlied doen hooren,
En in dat lied van altijd jonge liefde 't al verklaren.

De dag is vol belofte en ik ben nieuw geboren,
Teer suist bij 'n enkle windzucht 't jonge loover, - ik ben stiller,
Ik ben zoo stil als dood en toch ben ik herboren.

Ondergang
Door
Abel Croon

In u heb ik mijzelven ontmoet. Ik wist het inèens, met verbijsterenden schrik, bij het betreden uwer stille woning. Die lag in een veilig dorp, terzijde van den grooten weg. Er vlak achter stond een kleine kapel, waarvan ge mij later, toen we elkaar beter meenden te kennen, verteldet: ‘soms ga ik er binnen, niet om te bidden, maar om weer rustig te worden.’

Ik ben er nu ook geweest ‘om weer rustig te worden’ en heb er lang over ons beider leven nagedacht. Waaròm moest ik mijzelf ontmoeten? Ter waarschuwing? Alsof het lot zich niet onverbiddelijk aan elk onzer voltrekt! Om mijn onrust te doen toenemen? Wellicht, nochtans beklaag ik mij geenszins, in U mijzelven gevonden te hebben. Want alleen mijn verstand zegt mij, dat het mij aangaat, dat uw moeizaam bestaan en uw bitter einde het mijne zullen zijn. Voor mijn gevoel betreft het een ander en ik stel een levendig belang in het geval als zoodanig, kan er kalm over redeneeren als ik alleen ben en schrijf erover zonder haast, zèker, dat alles zoo komen zal, niet in het minst verontrust door de gedachte, dat ìk het ben, wien al deze ellende wacht.

Alleen in den aanvang heeft mij geslagen het pijnigend besef, deze zelf-ontleding niet te kunnen ontwijken. Eerst wilde ik weggaan; dat was maar heel even. Toen drong uw vriendelijk welkom tot mij door en ik volgde u in den verlaten tuin, zonder bloemen, alleen wat heesters en een groot, door olmen overschaduwd grasveld, waarop wij zaten. Het was avond en

een kleine lamp spreidde haar cirkel van bevend licht. Ik hoorde alleen maar het geluid uwer nerveuse stem; mijn oogen zochten uw woning, die immers mijn woning moest zijn. Abrupt heb ik uw woorden onderbroken en gevraagd: ‘mag ik uw huis zien?’

Waarom vondt gij dit niet vreemd? Gij zijt me langzaam, voorzichtig stappend, voorgegaan en hebt mij tot het geheim van mijn eenzaam leven ingeleid. Ik wist dat toen nog niet, vermoedde alleen. Het was een opvallend groote kamer: van de lage zoldering hing een groene Iamp en rechts, in den versten hoek, stond een vleugel, opengeslagen. In uw moeilijke uren hebt ge daar uw ellende uitgeklaagd en de roerlooze meubelen hebben uw geheim verzwegen. Maar ik heb het geraden, omdat het mijn geheim was. De mysterieuze Mona Lisa boven de dof glanzende boekenkast heeft ons met haar irriteerenden glimlach vragend aangezien en ik had het willen uitschreeuwen, dat ik weg wou, - maar geforceerd kalm heb ik uw vele, vele boeken bewonderd, wier sierlijke rijen nu mijn kasten vullen. Even maar, vlak onder de lamp, hebben wij elkander rècht in de oogen gezien en, ademloos, gezwegen; maar de stilte sprak en beantwoordde de vraag, die ik u later nimmer heb durven stellen.

Omdat er vragen zijn, waarop alleen het leven-zelf vermag te antwoorden.

Waarlijk, zòo had ik me mijn later huis gedroomd: ruim en rustig. Als jongen al mijmerde ik over boeken, eindeloos veel boeken; verholen, op vaders zolder, heb ik ze verzameld: Zola en Verlaine, Lamartine en o! Sully Prud'homme! Op mijn twaalfde jaar lag ik languit te huilen om het half begrepene

> ‘Vous, qui m'aiderez dans mon agonie,
> Ne me dites rien;
> Faites que j'entende un peu d'harmonie
> Et je mourrai bien.’

Dat weinigje harmonie hebt ge u zelven worstelend verworven, toen gij, kort voor uw moeilijken dood, - ten afscheid - nog eenmaal uw geliefden Chopin speeldet. Voor anderen hebt

ge nimmer wilien spelen, ook niet voor mij, uw verzwegen vriend. Eens heb ik, alvorens te schellen, aan uw venster gestaan en naar uw vreemd-bewogen spel geluisterd; maar het was, of ge mijn nabijheid raaddet: onwillens, dat ik den zin der melodie zou verstaan, hieldt gij op en benaamt mij den moed, u dien te vragen en als onbekenden reikten wij elkaar een oogenblik later de hand.

Er was geen recht mijnerzijds; alleen het onbewust, groeiend verlangen, stèrker te zijn dan ons fatum. Als een hulpeloos kind zocht ik naar woorden, die ons beiden konden binden, naar een gemeenschappelijk bezit, naar een opvallende overeenstemming - maar mijn onhandigheid deed u stroever, geslotener worden. Hield uw gewettigd wantrouwen voor banale nieuwsgierigheid, wat ongeveinsde belangstelling was?

Het werd een afmattend spel van tastend benaderen en schuw ontwijken, een aarzelend vragen der oogen en een koel weigeren der lippen. Nòoit is het woord gesproken, dat onze redding had kunnen worden. Met het verlangen naar uw, naar ons behoud wies de zekerheid, dat wij verloren moesten gaan. Den angst, die onze dagen verteerde, hebben we kunstig verborgen achter smart-ontkennende woorden; maar ons lachen klonk als moeizaam bedwongen geween.

Allengskens ontstond er een onuitgesproken intiemiteit. In onpersoonlijken vorm vonden wij elkaar meer en meer: een hevig onweder, dat noch u noch mij verontrustte. Wij betraden den tuin en keken met schijnbare kalmte naar het flitsen der bliksemschichten. We spraken geen woord, maar ik weet, dat de verwachting van het bevrijdend einde ons beiden gemeenzaam was.

Door ik weet niet wie is mij later uw portret toegezonden ‘ter herinnering’. Alsof uw beeld mij niet blijvend voor den geest stond! Soms drijft uw drukkende aanwezigheid mij de stilte uit, de woelige stad in, om onder de veelheid der menschen dien èènen te verliezen. Maar het gelukt nimmer: gij zijt altijd en overal, omdat ik er ben. Ten einde raad begin ik dan met u te praten: of het niet anders kan, of mijn schamel leven zich niet ten goede zou kùnnen wenden - en als gij zwijgt, vraag ik dringerder - onwillekeurig heeft mijn pas zich versneld -

totdat ik de voorbijgangers bemerk, die mij verwonderd nakijken en denken: die loopt in zich-zelf te praten...Jaren geleden meende ik, in mijn onnoozelheid, mij van uw geleide te kunnen ontdoen, door mijzelven te verliezen in anderen, in God. 'Want wie zijn leven verliest, die zal het behouden.' Maar ik had het reeds verloren; hoe zou ik het dan behouden? Nu is er ook geen begeerte meer naar langeren duur; er is maar één bescheiden wensch: die stilte met u te deelen, waarnaar vergeefs mijn leven hijgt.

Waarom haten wij het leven zoo diep? Omdat wij het in den grond van ons hart zoo liefhebben en het onzen brandenden hartstocht nimmer beantwoord heèft. Omdat wij, die ons eertijds, toen we nog in idealistische verrukking van een onbekende toekomst droomden, fiere prinsen waanden, straks als berooide schooiers uit de ontnuchterende werkelijkheid moeten scheiden. Omdat het weinige, waaraan we nog waarde hechtten: een vrouw, een vriend, ons noodeloos ontnomen werd. Omdat het leven van onze vroege jeugd aan, eerst onbegrepen, dan welbewust, als een onverbiddelijk, onontwijkbaar noodlot over ons gekomen is.

We hebben ons verweerd; met belachelijken moed getracht, sterker te zijn dan de sterkste. Wij hebben dag na dag vervochten van leed tot dieper leed, tot we, moegeslagen, geduldig bleven wachten op de verlossing, die dood heet. Maar ook dit lijdzaam wachten werd u vergald: die resignatie was te schoon. Een irriteerende onrust joeg u overeind van uw kalmeerend studiewerk; den troostenden invloed der muziek zocht gij vergeefs te ondergaan; de verlatenheid van het najaarsbosch werd u tot een obsessie; ge zaagt uw leven: vergane schoonheid, de tragische verwording eener lente-illusie, het onontkoombaar vonnis van den schuldeloozen zomer: een armzalig, eenzaam, onverdiend wegsterven. Toen is de mistroostigheid in uw doodsbedroefde hart gerijpt tot een kloek besluit. Zij liegen, die zeggen, dat uw zelfmoord lafheid was. Lang, nadat ge uw lesten moed verloren hadt, hebt ge de onnatuurlijke kracht gevonden, den schuwgemeden vijver, ongezien, te naderen. Niemand heeft uw afscheid gehoord. Geen van hen, die u ongevraagd den ondraaglijken

last op de schouders legden, heeft behoedzaam de hand uitgestoken; niet èèn noodende stem, die u terugriep tot uw onbegeerd bestaan. Het was de moed der wanhoop, die uw weerzin van het huiveringwekkend onbekende overwon en de beangstigende stilte van den herfstnacht heeft uw onschoon doodsgeheim mildelijk verzwegen.

Toen ze mij riepen heb ik niet geaarzeld: ik was niet bang. Wij wisten 't van elkaar, dat zoo het einde komen zou. Toch werd de deerniswekkende aanblik van uw verwrongen wezen mij èèn oogenblik te machtig: vriend, zooveel leed - omniet! Ik zàg uw jeugd, de geestdrift waarmee ge 't leven binnenstormdet, den moed, waarmee ge trachttet, uw droombeelden gestalte te geven en nu dit schamel nederliggen van een geschuwden drenkeling.

Ik was niet schuw. Uw vochtige, kille hand heb ik in de mijne genomen; zonder luid vertoon ben ik op de knieën gezonken, om nogeens, voor 't lest, met u te spreken. Ik geloof niet, dat ik weende.

Dappere vriend, heb ik gezegd, nu weet ik, dat alles vergeefs is. Wij wonnen om te verliezen; wij worstelden om verslagen te worden. Aan anderen de heerlijkheid der overwinning; ons, die het wereldrumoer vreezen, blijft na doelloos pelgrimeeren als laatste toevlucht de volkomene stilte van het land der verlorenheid.

1916.

De cactus
Door
Jan van Nylen

Kaal staat hij voor de blankheid der gordijnen,
Verschrompeld in wat kiezel en wat zand
En mist zijn ziel: het alverschroeiend schijnen
Der eeuwge zomers van zijn vaderland.

Maar aan het einde van zijn lijdzaam dulden,
Spruit op een lichten morgen, als een vlam
Van 't heet verlangen dat hem gansch vervulde,
Een bloem van heimwee uit zijn dorren stam.

Hij bloeit; en in dien onverwachten droom
Laat hij een stond zijn heimlijk wezen blinken
In 't graf van 't broze bloemblad en aroom,

Zooals de dichter die, na harden strijd,
Zijn innigst voelen in een lied doet klinken
En weerkeert tot zijn oude eenzelvigheid.

De kerstroos
Door
Marie Cremers

Een zilvren kerstroos staat te bloeien in mijn raam
met groene bladeren zoo streng als zwaarden.
In ernstige eenvoud scholen bloemen saam;
ontelbre knoppen aan het opengaan,
zijn recht en slecht gerezen uit de aarde,
die toegedekt is door groen wollig mos.
- Achter de ruiten glanst het bruine bosch
waartegen zilver-goud de zuivre bloemen.
Ik ben gelukkig en ik voel een grooten vrede:
die reine blijdschap deelt zich aan mijn kamer mede
en ik kan niet hervinden wat mij eens vervaarde.

Boeken, menschen en stroomingen

M. Nijhoff: *De Wandelaar*

Opnieuw niet anders dan een kleine bundel gedichten. Meerendeels sonnetten nog wel, goed genoeg gewerkt, maar niet zorgvuldiger dan sedert 1880 alle goede dichters het deden. Minder streng zelfs in rijmen en bouw van kwatrijnen dan hier in de eerste jaren van de dichterlijke beweging regel was. Het vers, daarentegen, heeft niets meer van de losheden, de enjambementen, de gewaagde ritmische effekten die later de vastheid van zijn weefsel in gevaar brachten. Het is een goed en klankrijk vers dat maat houdt tusschen ernst en bewogenheid. Het werk van een jong dichter.

De lof is betrekkelijk, meent ge, en het belang van een afzonderlijke bespreking schijnt u niet overweldigend. Zien we een oogenblik af van onze uiterlijke en algemeene karakteristiek en rangschikking. Verzen zijn nu eenmaal alleen dat eene, wat ze tot uitdrukking maakt van een bizonder innerlijk, van een persoonlijkheid voorzoover die door oorspronkelijkheid treft en zich onderscheidt van anderen. Het vers van Nijhoff is door zijn niet diepe maar donkere toon en door de ingehouden kracht van zijn toch klare, ja sonore accenten, de onmiskenbare uiting van een sterk en onontleenbaar grondgevoel. Angst en ontzetting zijn het gevoel waaruit deze verzen geworden zijn.

Deze eigenheid van zijn innerlijk maakt de jonge dichter, nu hij zich in dit kleine aantal sonnetten en strofen heeft uitgesproken, tot een afzonderlijke en onze beste aandacht verdienende persoonlijkheid. Ieder van ons beleeft het leven anders, ervaart het anders, begrijpt het als een macht, waartoe hij zich anders verhouden

moet, waarmee hij op andere wijs heeft afterekenen, dan zijn medemenschen het tegenover en met de macht doen, als welke het leven hún verschijnt. Voor sommigen is die macht een weldadige, voor sommigen een onbarmhartige, voor dezen een onberekenbare, voor die een wetmatige. Voor Nijhoff is ze een angstwekkende, een ontzettende, wezenlijk hard, te harder naarmate men meer behoefte aan zachtheid heeft.

De laatste reeks van zijn gedichten heet Het zachte leven. Maar zie die gedichten eens. Ieder ervan is een vlucht: uit de wereld van het verstand, uit die van de werkelijkheid, naar die van de waanzin, de droom, de verbeelding, de extase, - naar de dood zelfs. Lees verder de verzen van de eerste reeks, de eigenlijke van De Wandelaar: het woord ‘hard’ zult ge er in 't oogvallend vaak vinden.

Tusschen deze twee zijn de reeksen Scherzo - mijn hemel! welk een schrijnend scherzo zijn bijna al deze gedichten - en, somberst en gruwelijkst van al: De Vervloekte.

Ik geef misschien aanleiding tot de vraag of de eigenaardigheid van het gevoel op zichzelf dan lof verdient. Neen, in het minst niet. Alleen voor zoover het uitdrukking werd: toon- en beeldvolle uitdrukking. En dat werd het. Die uitdrukking ligt dan zelfs volstrekt niet enkel, zelfs niet het meest misschien, waar - zooals dikwijls - de woorden ‘waanzin’ en ‘wanhoop’ worden uitgesproken, of waar, zooals in de verzen van De Vervloekte, de dichter zich door zijn gevoel het onmiddelijkst heeft benauwd gevoeld, of waar hij grijpt naar rake, snijdende, naar huiveringwekkende beelden om zijn siddering te verzichtbaren: ze kan volkomen zijn in een stil eenvoudig versje dat niets dan de weergave van een oud schilderij gelijkt, ze kan het grootst en onvergetelijkst worden in een gedicht dat als weemoed aandoet.

Ergheid in de uiting is vaak een teeken van jeugd. Maar waar het gevoel zoo echt en innig is, zal het hoe langer hoe meer zonder zichzelf te noemen, zonder zich met effekt te verbeelden, zich als verscholen ziel in de gewoonste vormen weten te doen gelden.

Ik twijfel niet of dit is de richting waarin Nijhoff zich bewegen zal. Zijn bundel heet De Wandelaar, en zoo heet de eerste reeks, en in het eerste gedicht daarvan geeft hij te kennen met

welke eenzelvigheid hij de wereld doorwandelt, en met welke geesten hij in gemeenschap is. Eenzaam en daadloos, zich niet mengend onder de bedrijvige menigte, vervuld van aandoeningen die hem beletten waarde te hechten aan het nu hoopvol dan berustend menschelijk streven, de kunst beminnend zoowel uit vrome als uit wereldsche tijden, verwant aan Baudelaire, de dichter van de ingeboren ontgoocheling, zoo wil hij dat wij hem zien zullen. Maar wij gelooven dat deze bewustheid maar het kleed is dat de jeugdige dichter zich heeft omgeworpen. Het lijkt nog tezeer op het weefsel dat de tijd nu eenmaal voor een dusdanig geaard dichter gereed had liggen. Het is door anderen, voorgangers met wie hij veel gemeen heeft, voor hun eigen gebruik voortgebracht, en hij zelf moet nog het zijne voortbrengen. Dat zal anders zijn, omdat hijzelf, omdat zijn tijd, toch weer anders dan zij en de hunne is. Het zal hem nauwsluitender passen dan dit te ruime. De behoefte eraan zal hem noodzaken meer en anders met de wereld in aanraking te komen dan hij zich voorstelde. Ook wie het leven als een angst en een ontzetting erkent, moet, zoolang het hem niet - slangenharig Gorgonenhoofd - versteend heeft, zich eraan blijven blootgeven. Hij ook, zoo hij als dichter niet sterven wil, moet *leven*.

Meer dan zijn gevoel, dan de aard ervan, geloof ik dat zijn talent, zijn dichterlijk kunstenaarschap, het leven van Nijhoff bepalen zal. Hij is er nu eenmaal mee begonnen. Hij heeft zijn gestalte, met de middelen die hem ten dienste stonden, tegen de achtergrond van onze verbeelding doen uitkomen. Hij zou de ernst missen die ik hem toeschrijf als hij nu niet trachtte zijn innerlijke wereld zoo te verrijken, zoo te groeien in kracht van doorarbeiding, beheersching en uitdrukking, van karakter in één woord, dat hij in het eens gekozen vak de volkomenheid bereikt.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Nederlandsche Volkskunde, door Dr. Jos. Schrijnen, IIe Deel. Zutphen, W.J. Thieme en Co. 1916.

Het Tweede Deel van Dr. Schrijnen's ‘Nederlandsche Volkskunde’ (zie Jrg. 1916) geeft ons in zeer belangwekkende hoofdstukken onze *Volkstaal*, onze *Volkskunst* en onze *Volkswetenschap*.

In het Eerste Hoofdstuk geeft de schrijver een uiteenzetting van wat wij onder ‘volkstaal’ en ‘kultuurtaal’ dienen te verstaan, en herinnert er aan, hoe deze twee termen wèl onderscheiden moeten worden van de begrippen ‘dialekt’ en ‘algemeene taal’. Want ook het dialekt heeft z'n ‘volkstaal’ en ‘kultuurtaal’. Ook in 't dialekt kan men platte woorden van de onopgevoede inwisselen tegen gepaster en beschaafder woorden van de hogere gevormde. Zo kunnen ook in 't dialekt dieper gevoelens en intenser geesteswerking tot hun uitdrukking komen, en er kunnen dichtwerken in ontstaan van hoge waarde. Maar, en de historie wijst die gang van zaken, hier en elders, met duidelike voorbeelden aan, een dialekt kan zich uitbreiden, kan een algemeene taal worden, een landstaal. Wordt het dit, en is het dan meteen de ambtelike taal geworden, dan streeft haar algemeenheid tevens naar de grootst mogelike eenvormigheid, en de individuële kenmerken lossen zich op in abstrakta; ze vermijdt, met beleefde tegemoetkoming, het biezondere en ongewone; ze baart geen opzien en beweegt zich gemakkelik; ze is ‘salonfähig’ en ‘sociabel’; ze draagt, als een harmonies geeduceerde eenheid, de *kultuur*. Doch ook te zelfder tijd kan zij, waar zij zich niet met 't oog op een algemeen gebruik tot

éénvormigheid ziet genoopt, zich heel gemakkelijk differentiëren, en dat wel in alle richtingen; ze kan zich vasthouden aan 't historiese, aan 't plaatselike, aan 't persoonlike, in zijn emphase, en exaltatie. Zo kan ze zich oude zegswijzen aanpassen, plaatselike vormen, ellipsen, uitroepen, krachttermen....'Immers, de volkstaal is kleurig en karakteristiek; daarentegen verliest de kultuurtaal vaak in expressieve kracht, wat zij wint door polijsting in netheid en door vereenvoudiging in vaardigheid.'

Deze tegenstelling echter, mag niet de indruk wekken, alsof wij in 'volkstaal' en 'kultuurtaal' twee elkander vijandige machten zouden moeten zien, wier onderling konflikt de ondergang van een der partijen ten gevolge zou hebben. Van zulk een konflikt en zulk een afloop is geen sprake en zal ook geen sprake zijn, zolang de mensen een dier machten niet met despotiese middelen voorzien. - Daarom doet ons de opmerking van de schrijver vreemd aan, wanneer hij zegt (blz. 2): 'Nochtans, overal waar (de volkstaal), ondanks hare voortreffelikheid, een ernstigen strijd heeft te voeren met de kultuurtaal, moet zij de vlag strijken.' Ons inziens, zeker niet. Een abstractie kan zelf niet leven zonder voortdurend gevoed te worden met de sappen van het reële. Dr. Schrijnen kan toch niet menen, dat uitdrukkingen, - wij nemen het eerste het beste, voor de hand liggende woord, - als *hij zit; 't zit niet; 't zit hem in z'n bol; 't zit hem niet best; 't zit zó; 't zit er an; hij zit er in; hij heeft er ingezeten; hij zal er mee zitten; hij zit er tussen; er zit wat op; hij zit er onder; hij zit het niet uit; hij zit er tegen an;* uitdrukkingen, die in 't Noorden van ons land door zeker een millioen bewoners voor 't grootste deel niet verstaan, en zeer zeker op een zeer enkele na niet gebruikt worden, terwijl ze toch gemeengoed zijn geworden in de 'algemeene taal'; - daarbij nog niet gesproken van bij vakmannen voorkomende termen, als *hij zit an; hij zit pal; hij zit neer; hij zit haaks; hij zit schrap; hij zit scheel*, van welke er zelfs tropies in de kultuurtaal zijn overgegaan, - ooit in haar beknopte veelzeggendheid het af zouden moeten leggen tegen de, door algemene woorden al te vage en daardoor weinig doeltreffende omschrijvingen van de kultuurtaal! Ieder, die een uur doorbrengt in volkskringen, die buiten de invloed van het

schoolonderwijs staan, in gezelschap van redenerende of pratende veekopers, scheepsbouwers, landvolk, timmervolk, etc. staat verbaasd over de rijkdom en de juistaangeduide betekenis van hun vaktermen, in ‘woorden’ die plotseling voor hen levend worden en als uit facetten weer licht werpen op aanverwante vormen, en die tot die tijd toe, voor hem, kleurloos lagen in de algemeene taal, zooals ze ook veelal kleurloos en vaag zijn aan te treffen in de schoolopstellen van de, buiten het leven staande en in de school gevormde leerlingen onzer lagere en hogere onderwijsinrichtingen. De ‘volkstaal’ kan het best stellen zonder de ‘kultuurtaal’: maar de ‘kultuurtaal’ zou gebrek lijden, zonder het golvend en borrelend leven van de ‘volkstaal’. Van een ‘strijd’ en van een ‘te strijken vlag’ kan naar onze meening geen sprake zijn.

Heeft Dr. Schrijnen, bij de voorstelling van z'n volkstiepe, zich niet te zeer gehouden (zie blz. 49) aan iemand, die zich verloren zou kunnen voelen te midden van het beschaafde stads-leven, of iemand die buiten z'n gewone doen is geplaatst? Maar zo een tiepeert niet het ‘volk’. Dit woord als begrip, dekkende een rijkdom van groepen en individuën, kan niet te ruim genomen worden.

In de Hoofdstukken ‘Volkskunst’ en ‘Volkswetenschap’ zijn een overvloed van gegevens verwerkt. Raadsels en Spreekwoorden; Sprookjes, sagen en legenden; het Volkslied; de Bouwkunst en Dekoratieve kunst; de Volksetymologie; de Volksgeneeskunde; de Natuurverklaring en de Weerkunde; de Plantlore, - worden, hier met meer, daar met minder uitvoerigheid ingeleid; en zo men de geleerde schrijver zich ongaarne ziet beperken, de bronnen, die hij aan de hand geeft, kunnen de belangstellende lezer helpen, zijn kennis elders verder te verrijken. Doch waar is in dit rijke veld het begin, en waar het einde? Bij de ‘volksluim’, als een kunstvorm van de volkstaal, had b.v. de een of ander - onder de voorbeelden ‘Naar Boxmeer gaan’ (zijn beurs trekken) gaarne opgenomen zien het bekende: ‘van Harderwijk komen’ (‘hard’ = ‘gierig’ zijn); naar Kuilenburg gaan (begraven worden); evenzo wijzen hier en daar uitdrukkingen als: ‘hij hoort te Naarden thuis’ of ‘hij komt lelik te Purmer-

end' op duidelike woordspelingen[1]. Ook zou, als bij aanvulling, er nog op gewezen kunnen worden, hoe de volksluim zich op speelse wijze botviert met vindingrijke reconstructie van letters die veelvoudige benamingen verkort weergeven; een Dordtse wagenbestuurder heeft op z'n handwagens zijn initialen: D(ouw) M(aar)! roept de straatjeugd; de tram daar ter stede, geëxploiteerd door de Rotterdamse-Tramweg-Maatschappij, en die spottenderwijs gezegd, één koetsier vóórop, een kondukteur achterop, en haast geen passagiers telt, heet no. 101, en nodigt, volgens de initialen, het publiek uit: R(ijd) T(och) M(ee); de Dordtse Melk-Inrichting, roept luide: D(ieven) M(oordenaars) I(nbrekers); de N.A.S.M. verkondigt op haar vlag: Neem Alle Schavuiten Mee, en dergelijke. Misschien zou er op dit veld voor deze folklorist of zijn medehelpers nog iets te oogsten zijn, en zouden ze gezamenlik een eigenaardige bijdrage kunnen leveren voor de kennis van onze volksaard.

Doch genoeg. Het Tweede Deel doet in waarde en in zorg van bewerking niet onder voor het Eerste. Een Isethnen-kaart verduidelikt de ethniese taal-groepeeringen en -grenzen; een Algemeen Register verhoogt de bruikbaarheid van het werk.

J.K.

Anthologie Poétique Francaise XVIe siècle. Poèmes choisis avec Introduction, Notices et Préface par Maurice Allem Tome I et II. Paris Librairie Garnier Frères.

Een uitvoerige keus van gedichten, voorafgegaan door een algemeene Inleiding, en met vermelding van levensbizonderheden, werken en studieschriften. Een bespreking waarin dit alles naar zijn waarde geschat zou worden, behoort niet in dit tijdschrift. Maar waar, zooals alle uitvoerige bloemlezingen rijkelijk aanleiding geven tot vergelijking en men ze doorbladerende dikwijls getroffen wordt door verwantschappen, overeenkomsten

1) Betje Wolff doelde op iemand, wie het in 't kinderbed niet goed zat, op deze wijze: 'ik hoop niet, dat je te Schevelingen zit'; de doordraaier Hendrik Bruno kon niet in Zierikzee bij Hoffer komen, omdat 'Gouda' en 'Gelderland' hem in de weg waren. En zo zullen er in 't oud-Hollands wel meer te vinden zijn.

en schakeeringen, ook deze me boeide door de verschijning, bij geringere dichters, van trekken die ik vroeger alleen bij de grootste had opgemerkt, zoo moge hier, bij wijze van aankondiging, een gedichtje van Mellin de Saint-Gellain worden afgedrukt, dat me bezighield als een luchtig maar bevallig specimen van de soort: gedichten bij de aanbieding van een ruiker, zooals ook Ronsard er een, het schoone en bekende sonnet 'Je vous envoie un bouquet que ma main Vient de trier de ces fleurs épanies' geschreven heeft. Indien mijn vertaling de kunstige rijmschikking van het oorspronkelijke behouden had, zou de aardige beweging van het gedichtje nog beter uitkomen.

Op een ruiker grijze en roode anjers

Deze zes anjers zoo tezaamgebonden
Worden door mij deze ochtend u gezonden
Om u doen zien, door die van grijze kleur,
Hoe, meer dan gij vermoeden kunt, ik treur;
Maar die van de andre helft, de roode, klagen
Met bede om aan uw zorg mij optedragen
Niet u aan, maar de god, die deernisloos
Het voedsel van mijn bloed voor zich verkoos.
En allen samen, als naar hun natuur
Kortstondig, boodschappen u zichtbaar dit:
Dat schoonheid een geschenk van korte duur
En dwaas is wie haar ongebruikt bezit.

A.V.

Het paradijs herwonnen
Door
H. Moulijn - Haitsma Mulier

In dit drama is getracht een beeld te geven van de ontwikkeling eener menschelijke ziel, die vanuit de onbewuste goddelijke vreugde door lijden tot nieuwe, nu bewuste vreugde komt.

Personen:

EVA - *De menschelijke ziel*.
ADAM - *vreugde- en liefdeelement in de ziel, van oorsprong het alomvattend element*.
LUCIFER - *de beperking, element van smart in de ziel*.
Het KOOR *treedt afwisselend op als deelnemer aan en als toelichter van de handeling*.

De Manebruid is het beeld van alle werking door de smart in de ziel teweeggebracht: haat, sensualiteit, schijnheiligheid, weten om het weten alleen, de schijn in actie gebracht.
In den loop van het drama worden deze machten achtereenvolgens door de menschelijke ziel opgeroepen, om door haar in zichzelve te worden overwonnen.
In het laatste gedeelte wordt de zuivere vreugde voorgesteld van de ziel, die het element der liefde heroverd heeft en zichzelve verheerlijkt als het bewust geworden heelal, waarin alles opgelost en tot eenheid is gebracht.

Eerste bedrijf

Voorspel

Stem uit het Koor
De schimmen zien elkaar alleen door daad,
In 't ruim gescheiden, elk in d'eigen vorm,
De scheemring is het land van hun geboort.

2e stem
Waar daad regeert en niets is 't vuur,
Dat haar toch schiep, daar wordt de schijn de koning.

3e stem
Gevolg gaat voor de oorzaak in de hel;
De arbeid van den geest toch schept het licht,
Staakt geest het werk, dan wordt het ruim weer donker.

4e stem
Toch bloeit het licht voor eeuwig in de velden,
Die wij u toonen, velden van den geest.
Gescheiden is daar niemand van een ander,
Wie zien elkaar in zuiver geesteslicht
En in dat licht herscheppen wij de menschen.

I

Stem uit het Koor
‘Waar 't vlietend vast wordt en het vaste vliet,
Daar rijst het Schoone Beeld,
Rust in beweging is geheim van wording,
Stroom wordt voor daad gedeeld.’

Eva
Dat is de spreuk, die in het diepst der hel
Ik flonkren zag. Z' is Lucifers geheim,

Ik ken haar nu. Zij moest mij vreugde brengen
En bracht nog niets dan leed! Maar vreugde heeft
De menschheid noodig, vreugde in het leed.
Zoo is nu zonder vreugde d' aard een hel,
Waar mensch in nacht van haat zichzelf verbrijzelt,
Waar morgenwind, de bode van den dag,
Niet meevoert dan de stank van bloed en lijken,
Waar somber leed regeert! - Ik kende Vreugd
Toen ik in d' eersten dag met Adam dwaalde
Door 't Paradijs, toen onze moeder aard
In overvloed ons gaf, wat wij behoefden,
Zij als de kruin de vogeltjes, ons droeg.
De boom bood ons zijn vrucht, de struik zijn bes,
Wij baadden in de beken en het gras
Lokt' ons tot vreedge droomen na de spijs,
Mild trilde in heldre lucht de zoete wijs,
Waarmee ik Adam tot ontwaken maande.

Stem uit het Koor
Ik ben de aarde zelf,
In mij is 't ongeboorne,
Ik ben de bron,
Ik ben het warmend vuur,
Het eeuwig onverloorne,
Uw Adem, Zon!
Ik ben het voedend graan,
Uw stem doorzingt mij, Leven,
Ik ben als riet,
Ik voel in diepen schoot
De rijke rhytmen beven,
'k Ben, Al, uw Lied!

Eva
En nu, waar zijn we thans! O oord van leed,
Dat alles nam! Mijn bruigom is m' ontstolen,
Mijn Adam, die mij volgde in deez' hel,
Waar Lucifer hem pijnigt dag na dag,

En ik, de Bruid, ben dienstbaar aan een Beeld!
Maar draag ikzelf geen schuld? Ik voerde ons
Toch eenmaal weg uit Eden naar dit oord! -
Neen, 'k spreek mijzelve vrij, want door den schijn
Van haat was het toch liefde, die mij leidde,
Haat is de weg, waarlangs men diepre liefde vindt.
Gelijkgedragen smart, zij houdt gebonden:
Zoo is het haat, die klinkt het sterk metaal
Der liefde samen. Ach kon ik 't Adam zeggen! -
Wij leefden zorgeloos en in de spiegels
Van onze oogen zagen elken morgen
W' ons zelf ontwaken tot een nieuwe vreugd,
Met bloemen tooiden schertsend wij ons hoofd,
Wij dansten zingend door de loovergangen,
En kaatsten met het dauwbepareld ooft,
Ook richtten wij de jonge plantjes op,
En leidden om de wortels water heen
Der beken, die met liefelijk gebabbel,
De varens onderhielden aan den rand,
En kabblend drongen naar den wijden stroom,
Die ceders spiegeld' en den palmenboom.
Wij bogen tot gewelf de taaie twijgen,
Om ons te schutten voor den zonnestraal
En deelden dan met tijger, leeuw en hinden
De vruchten en het water van ons maal.
Luid hinnekend vervolgden ons de paarden,
Als wij als veulens renden naar den plas,
Om bij de waterlelies ons te baden,
En dondrend zong de waterval
Zijn lied aan d' ingang van het dal,
Waar de narcis haar lenteklare kleur
Versmolt met troeble zwaarte van haar geur,
En wij, vermoeid, in pauweblauwe grot
Glimlachend droomden van ons zalig lot. -
Zoo deelden in den tuin wij spel en rust,
En toch, als aan de klare bron wij lagen,
De vogels zongen en het woud was stil,
Dan voeld' ik pijn; een onbestemd verlangen

Bewolkte even dan het blauw van mijne ziel,
Ik voelde, dat Geheim ons overal omgaf,
Ik zocht naar machtger vreugd dan 't Paradijs
Mij geven kon, ik kende lijden niet
En ook niet leed in vreugde, dat is groei!
't Geheim van 't groeien, ja, dat zocht ik toen,
Want in mij was verlangen naar het Worden
Onmetelijk! 'k Was immers vruchtbaarheid!
Maar zie, dat wist ik niet; toch, in mijn droomen
Zag 'k gansche scharen 't Paradijs bevolken,
Ik zag de Toekomst, maar ik wist dat niet!
Om Toekomst mee te maken, plukte ik!
Hoe heugt mij nog de dag, dat ik de appel proefde,
Toen klapwiekte als een vogeltje in mijn hart
Voor 't eerst het leed, het leed, dat vrij moet maken,
Want smart brengt strijd en strijd alleen maakt vrij.
Aan Adam dacht ik niet, toen Lucifer
Mijn vader, mijzelve schiep, ik zag alleen.
Dat hij al kende wat ik toen nog zocht.
Om 't weten plukte ik verboden vrucht,
Zag niet, dat ik onwetend, alles wist!
't Geheim der schepping zocht ik en in hel,
Daar vond ik het, fel flonkrend aan den wand
In teeken van robijn. De eerste Geest
Nam 't heilig vuur der menschen in bezit,
Hij nam alleen, wat toch voor allen was,
Tot straf verstart het hier, is aard een hel!

K o o r
Nog regeert
Sombere vorst der nacht,
Verslinder van licht;
Nog voedt zich de moederschoot
Met d' eigen geboornen,
Peilloos begeeren heerscht.

Zullen niet dochters dorren
Zonder vrucht,

Zullen niet zonen vallen
Roemloos in diep,
Zij moeten doorboren
Wie hen heeft geteeld,
In Vrijheids naam!

E v a
Een flauwe schemering doortrekt de zalen
En dansend zie ik schaduwbeelden gaan.
Wat vreemd gebeuren! Ik zie Lucifer
Met tal van schimmen, zwevend om hem heen.
Aan hun gebaren zie ik, dat zij lijden,
Bewustloos zijn, zucht hoor ik noch geween,
Het schijnt wel, dat zij allen moeten zwijgen,
Onhoorbaar glijden langs elkaar zij heen. -
Daar durft er een de hellewet te breken,
En zie, door 't enkle woord ontploft de sfeer,
De vormen mengen en in nieuwe vormen
Toonen zich na den schok de schimmen weer,
'k Zie enklen rekken, andren zinken neer.
Het Woord schijnt hier in hel de eenge daad,
Het teere weefsel is te zwak voor meer,
Wat wondre wereld! Meer nog wil ik zien!

L u c i f e r
Ziet gij nu wel, dat gij niet alles weet?

E v a
Hoe hebt gij Lucifer, het buitenlicht
Hier in uw rijk verdicht tot schijn van binnen,
Het lijkt of elke schim draagt eigen vlam,
Schijn is die eigenheid, want uwe vlammen
Zijn spiegels van de Zon, die schijnt in elk,
Uw waarheid kan niet anders zijn dan leugen!

L u c i f e r
Verschijningsvorm van leven, dat is waarheid.

E v a
Zoo leeft men hier in hel in leugen?

L u c i f e r
Ook gij ontsnapt niet aan de hellewet!

L u c i f e r i s t
Ik zie, gij zijt hier nog een nieuweling,
Uw woord is ongepast in deze sfeer!
Toch hebt gij goed gezien, gij hebt gelijk!
Maar 't is hier ongezond voor een als gij!

E v a
Nauw kan hier d' aardgeboorne ademhalen,
Zoo leeg is hier de sfeer en toch zoo zwaar.
Dit gansche rijk bestaat alleen om vorm?
Hoe leeft hier geest? Vuur moet dien vorm doordringen,
Zoo dat der deelen glans de sfeer doet trillen.
Klaarheid is van het komend vormenrijk
De eerste eisch: Hoe zal ik 't pleit beginnen?

Is elke vlam een spiegel
Van Zon, die schijnt in elk,
Dan is de zon toch ook de bron
Van alle vlammen;
En opnieuw uit veelheid
Eenheid wekken, diepste grond
Van alle streven.
Toch heeft de spiegel eigenheid,
Door haar wordt buitenlicht
Tot beeld verdicht,
En vorm van spiegel geeft reeds aan,
Hoe 't beeld in haar zal leven gaan;
Of zij het licht zal rekken,
Of in zich samentrekken;
Licht, kaatsend uit bokaal,

Schijnt anders dan in zaal.
Zoo is de harmonie
Wel eerste scheppingswet,
Maar zij ontstaat uit d' eigenschijn
Van d' enkle vlammen
En is gescheidenheid
Tot eenheid weer herwonnen.

Zoo is verschijningsvorm slechts deel van 't wezen
Zijn inhoud door den schijn alleen te zien.
Wel Lucifer en zijt gij nu voldaan?

L u c i f e r
Ik zie mijzelf in spiegel als nog nooit,
Een stralend licht gaat dansen om ons heen,
Uw zuivre vlam vervult nu alle sferen,
Haar glanzend schijnen heft mijn zwaarte op
In lichtverlangen drijf ik naar u heen!

E v a
Wonder bekorend werk, uw donker licht,
Gij zijt als 't somber zwerk, doorpriemd van stralen.
O wondre duisternis, vol kiem van licht,
Hoe ga ik op in uwen donkren schijn,
Ja, onze samenklank is nacht in 't dagen!

K o o r d e r l i c h t g e e s t e n
Komt lieve zusters rijst, dit is het oogenblik,
Dat zwarte nacht gloeit in d'omarming van den dag,
Dat schaduw zelf erkent zijn oorsprong uit het licht,
Dat morgenlicht verschijnt, onzeker zwervend nog,
Als glimlach, spelend in den vijver van het oog,
Dit is de schemering, nu nadert eindlijk Dag!

L u c i f e r
Eva, mijn dochter, gij die Toekomst spelt;
In 't ver verleden ziet en licht ontsteekt

In donkersten der geesten, koningin,
Gebiedster van mijn rijken zult gij zijn;
Alleen zult gij als heerscheres hier tronen,
De snelle stroomen, brekend door de spleten,
Het stekelbosch, de zilveren spelonk,
De blikkrende ravijnen, waar het net
Der glanzend' aadren schiet door het graniet,
De parelgrotten, door geen schim geweten,
Zij hooren U! De diamantgewelven,
Zich spannend in de flonkerende bogen
Van emerald en de opalen wanden,
Porfyren zuil, zij kaatsen slechts uw beeld,
Elk mijner slaven doet wat gij gebiedt,
Ik zal u al de schatten van mijn landen toonen.

E v a
En Adam dan?

L u c i f e r
Ook hem moogt gij regeeren.

E v a
Neen Lucifer, de pracht die gij mij biedt,
De macht om te regeeren over slaven,
Neen, die macht wil ik niet. In uw gewelven,
Daar kooit g' een ander beeld, gehoornde slang,
Die spreekt met dubble tong. Zij durft het wagen
Met liefdes vlam te sieren 't hart van haat,
Zij vult de zinnen met dien kouden gloed,
Die kennis wekt, maar wijsheid derven doet.
Zij kan niet anders leven dan in schijn,
Dat zij haar slaaf regeer, ik wil het niet,
Ten koste van het Leven wil 'k geen schijn,
Ik wil alleen mijn Adam weer verlossen,
Dien ik door u te volgen, pijn slechts bracht.
Als met het scheppend vuur, door u verstard,
Ik hem weer heb vervuld, zijn wij gered.

Gij leerdet mij wel veel, maar 'k weet nu meer,
Ik volgde u in de hel, omdat ik scheppen wilde,
De godheid zelf te zijn, dat was mijn droom,
Voor menschheid wilde ik godenvrijheid winnen,
Toen weest naar dwaaltuin van 't bezit gij heen,
Want scheppen is niet anders dan bezitten,
Het is het zich verliezen van geest in den vorm,
Het is, wat eeuwig vrij is, worstelend weer binden,
Een gevend nemen, wat zich nemend gaf,
Een eindeloos, een eeuwig zich hervinden.

K o o r
Diep stort, vurige lichtwijn, geest,
Zich in donker van vorm,
Verliest zich in koelte van schaal,
Doch straks, purperdoorgloeid,
Straalt welving haar weer,
Lichtdoorglansd.

E v a
Alleen de geest, die vorm bezit, kan scheppen,
Zoo brengt de vorm volkomenheid aan geest,
Dat hebt gij mij gezegd! Ja, ik begreep u wel,
Maar in uw eigen heftgen scheppingsdrang
Naamt gij de gansche aarde in bezit,
En van de vrouw, toch uit uzelf geworden,
Hebt gij een werktuig, een slavin gemaakt;
Zoo hebt gij 't vuur versteend, dat toch alleen
Het leven geeft, verzandet zelf uw bron.
Gij minnaar van den vorm, gijzelf vergat:
Bezit scheidt vorm en geest en doodt geluk,
Wie scheidt, wat toch bijeenhoort brengt den dood,
Want in verstarden vorm leeft geest niet meer;
Zoo brak de geest zich uit uw banden los,
En bracht de vorm alleen u ook slechts leed!
Zoo kon het zijn, dat uw zoo groot verlangen

Naar Leven zich ten slotte omzette in dood,
Gij werdt de geesel van uw eigen schepslen,
En millioenen afgematte kelen
Vervloeken u en al uw koude pracht.
Toch waart gij eenmaal schoon! Zóó stralend zag
Uw weten ik dien vroegen lentemorgen
In 't Paradijs, dat ik u volgen moest,
Ach Lucifer, 't is uw bezit alleen,
Dat zelf tot slaaf u maakte. Word weer vrij!

L u c i f e r (*somber*)
't Is nu te laat. Ja Eva, gij weet veel
En had ik u toch vroeger maar gekend,
Dan waar veel leed en dwaling mij bespaard.
Maar 't is te laat. Verledens last is zwaar,
Er is te veel geleden door mijn schuld,
Ik kan niet vrij meer, moet mijn pijnen dragen.
En toch mijn Eva, weet het heden dan,
Hoe ik u liefhad op dien meiemorgen
In 't Paradijs, ik onverloste geest!
Onrustig, somber, dwaalde ik door de lanen
En de bebloemde velden van dat nieuwe rijk,
Waarin ik nergens plaats meer zag voor mij.
Toen plotseling zag ik u bij 't groen moeras
In 't lieflijk dal bij duizlend hooge bergen,
Uw onschuld, uw geloof in al wat leeft,
Uw sterkte zag ik en mijn last was zwaar,
Door u durfde ik op mijn verlossing hopen,
Ik durfde u belasten met mijn schuld,
Zoo stortte ik mij op u.

E v a
Dat weet ik ja,
Mijn hart heeft lang van schuld u vrijgesproken,
Uw last is zwaar, maar zoo 'k onschuldig blijf,
Kan ik ook u van uwen waan bevrijden!

L u c i f e r
De tijd is niet gekomen en de pijlen
Der wreede Pijnen boren in mijn hart. -
Maar 'k zeide reeds te veel. Gij zijt een vrouw
En brengt tot zwakheid mij naar vrouwenaard,
Hoe is 't, wilt gij regeeren en mij volgen?

Eva zwijgt.

L u c i f e r
Welnu?

E v a
Gij luistert niet en daaraan zie ik wel,
Gij hebt uw waan het allermeeste lief.
Zoo weet gij niet, hoe stilte spreekt in 't hart,
Hoe slechts wie luistren kan, beweging hoort.
Zoo zijn dan stilte en beweging een,
Dat men des geestes wording ziet
En hoort het Leven stroomen door den Dood.
Maar hoor mijn laatste woord. Ik zou u volgen,
Ik, die moet leven geven aan het Beeld,
Dat heel dit rijk moet vullen met zijn schijn?
U volgen mag ik niet. Want weet dan, koning, dit:
Mijn vuur is niet voor één. Wilt gij het binden,
Zoo breekt het zich door wand des kraters heen
En stort zich over d' aard. Onbluschbaar is 't,
Vrijheid ben ik en menschheids eeuwig vuur.
Ik kan niet volgen!

K o o r v a n L i c h t g e e s t e n
Lucifer, opstandige geest,
Gij moet verlaten,
In droefheid haten,
Wat u lief is geweest!
Gij moet nu vlieden,
In uw gebieden.
Woont machtiger geest!

L u c i f e r (*verdwijnend*)
U wacht berouw voor zooveel overmoed!

E v a
Ja, wel regeert in hel de manebruid,
Hoe koud is Lucifer in haar geleenden schijn,
De koning is het, die in hel het meeste lijdt!
Ach, zou hier nergens dan verwarming zijn,
Ik voel de doodskou door mijn leden waren,
En in mijn hart steekt felle naald van pijn!

Toen op de grenzen van het Paradijs
In 't eerst Beginnen ik zijn gift aanvaardde,
Toen voelde ik al het bijtend knagen,
Het stekend woelen van diezelfde kwaal,
Weer zie ik Onrust mij door stilte jagen!

L u c i f e r i s t
Ik ken uw Adam wel, hij is nog zwak,
Gij kent nog lang de macht niet van den haat,
De vogel Wensch, die in uw hart ik wekte,
Leeft in hem ook, en heerlijk, dat hij zingt!
Zijn lied bekoort gewis het slapend beeld,
Dat onder in de helldiepten troont,
Een wereld spiegelt z' in 't gebroken glas
Van hare oogen en haar schittrend beeld
Volgt Adam na. Zoo zal de hel hem binden!

E v a
Wat zijt gij Satan laag, mijn Vrijheidsbeeld
Zou in uw banden zich weer laten binden?
Uw zinnenschoon en koude wetenschap
Zou hij nog liever dan de Vrijheid willen?
Mijn lichtend glas geeft hem zichzelf terug!
En zelfs als door uw kunst een oogenblik
Hij naar uw duivelsch schijnbeeld zich mocht keeren,

Zoo blijv', den schijn bezittend, hij toch vrij!
Kennis was altijd middel, Vrijheid doel,
Mijn liefde zal hem redden. Als mij zelf
Geloof ik hem, en in zoo machtge golven
Omstuwen geestes wijde waatren hem,
Dat tòch hij wordt verlost, uw kunst ten spijt,
Doe dus wat gij begeert! Laat mij alleen!

L u c i f e r i s t (*verdwijnend*)
Gij weet nog niet, hoe schoon licht leeft in schijn!

E v a (*alleen*)
Adam mijn liefste, lieve bruidegom,
Zoo pas gevonden en zoo lang verloren,
Waar vind ik u! Wat helpt mij al mijn Weten,
Als ik u missen moet! O vond ik U!

S t e m m e n
In diepe smart
Zal 't zachte hart
Naar troost verlangen!
Gij vrouwe zoet,
U tegemoet
Stroomen de teerste zangen,
Gij moedermaagd,
Zoo lang beklaagd,
Eens blozen weer uw wangen!

K o o r
Voor zuivere schoonheid zal alles buigen,
Onschuld brengt donkere zonde in het licht,
Als tegen duif durft een adder getuigen,
Beneemt haar de wrekend' Arend 't gezicht.

Tweede bedrijf

Voorspel

Stem uit het Koor
Het schijnbeeld van den spiegel is 't geheim,
Waardoor in hel de schim niet groeien kan.

2e stem
Eerst heeft hij spiegel buiten zich gebracht,
Dan laat hij door den spiegel zich beheerschen.

3e stem
Hij ziet zijn eigen vlam in buitenspiegel,
Loopt in het spiegelbeeld te pletter zich;
Maanspiegel doodt, als hij in haar zich zoekt.

4e stem
Maanspiegel is alleen herinnering,
Voor menschengeest moet zij verleden blijven,
Mensch mengt uit donker zelf het licht.

I

Adam
Verzengend is de hitte in deze zalen,
Toch schijnen mij de wanden wel van ijs,
De vlammen slaan mij in de keel,
Branden mijn oogen uit de holten weg,
Maar 'k ben omringd door oogen van kristal.
Mijzelf verloor ik, hoe hervind ik mij,
In huivering verdoffen mij de zinnen!
't Is donker, maar toch blinkt het om mij heen
Van gouden schittering in kouden glans,
Ik mis de zoete warmte van de zon,

Wat ijzge kilte voel ik toch hier binnen!
Die diamanten grotten schijnen blauw,
In hare diepten zie ik stralen spelen,
Maar milde droomen geven zij mij niet,
In verre marmeren zuilen danst een vlam,
Verwrongen tot een grijns is hier het leven!
Verbeelding troont in 't levend doodenhuis
En siddrend staar ik in smaragden oogen,
Mij spieglend in facetten duizendmaal,
Verraad staart mij uit alle hoeken aan!
Waarom toch lichten in die spiegels zweven?
O Eva, zachte kelk, mijn witte bloem,
Waar zijt gij, mij zoo lang verloorne!
- Ach, zelfs het schoon verleden kwelt mij hier,
En was ik nu die spreuk maar niet vergeten,
Die mij het Paradijs weer oopnen moet!
Gevloekt zij Lucifer, tienmaal gevloekt,
Die mij van Eva hier verwijderd houdt
Door arglist zwarter dan de donkre vrouw,
Die 's nachts de zee besluipt met vale vlerken!
Wel was ik vroeger een gelukkig mensch,
Nu ben ik niets meer, ach, mijn slapen bonzen,
Mijn bloed verdroogt en al mijn hoop is heen,
Waarom toch hoordet gij des vijands stem,
Gij wist mijn Eva, dat ik volgen moest,
Nu doen wij slavendiensten in de hel,
Gevloekt zijt gij, mijn vijand Lucifer!

E v a (*veraf*)
Bij flikkerlichten
Der bliksemschichten
Adam, zoek ik u!
In zoete droomen,
Die mij omstroomen,
Adam, zoek ik U!
In den dag en in den nacht,
Heb ik op uw schijn gewacht!

A d a m (*droomend*)
In tonen wiegt zich mijn gemarteld hart,
Uit blauwe klokken golft die zoete klank,
Die in het Paradijs mijn hart verrukte,
Die liefelijke stem, die in den morgen,
Mij tot den arbeid riep, in middaguur
Tot rust mij maande, maar voor goed verstomde,
Toen langs de banen van de avondster,
Wij dwalend in dees donkren nacht belandden.
Een lichtend klinken gaat door d' ijzge stilte heen!

E v a (*nog veraf*)
In schemerend lichten,
In helleschichten,
Straal ik, Adam, voor u!
Door 't zachte schijnen
Gaat weer verdwijnen
Donkere schaduw van nu!

A d a m (*droomend*)
Een beeld rijst voor mij op uit diamant,
Naakt staat het voor mij in verstilde dauw,
Door witte borsten straalt turkooizenblauw,
Vrij troont het aan den verren hemelrand.
Fijn streepen boven stille opalen oogen
De zuivre lijnen van topazen bogen;
Door lust van schemerbloemige portalen,
Zie ik in glanzend' eindelooze zalen;
In onbevlektheid zie ik eenzaam tronen
Godin, die in mijn geest alleen zal wonen.
In paarlemoeren welving van haar schoot
Draagt zij geheim van leven door den dood
En om de glooiing van de milde dijen
Zie ik de eerste morgenstralen glijen;
Ik zie den duur in d' onbestendigheid,
Mij daagt het raadsel van d' oneindigheid,

E v a (*dichterbij in zichzelf*)
Te zwak nog om het ruim te overwinnen
Van mijnen geest schijnt mij mijn teere vlam,
Toch meen ik reeds mijn Adam weer te zien,
Ik zie den nevel voor mijn oogen breken,
Reeds golft uiteen het donker, vaal gordijn,
Een stralend glanzen stroomt het ruim weer binnen,
De Dag ontwaakt en helder wordt mijn keel!
- Weer rijst een donkre vlek, een zwarte vorm,
Wanstaltig, zie ik uit de diepten stijgen:
't Is of een grove klauw m' omgrijpen gaat,
Een zware walm schroeit laaiend mijn gelaat!
Lichtgeesten helpt, moet ik in donker sterven!
Ach, weer ontvlood mijn oog het lichte beeld!
Zal ik dan eeuwig verder moeten zwerven?

K o o r a a n v o e r d e r
Verleden ziet de mensch voor zich verschijnen,
Als hem de Toekomst vraagt, om mee te gaan,
In hellepoort ziet hij zich weer verdwijnen,
Als hij in Paradijs van licht wil staan.

K o o r v a n L i c h t g e e s t e n
Als hemellicht straalt voor 't menschengeslacht,
Dan opent ook chaos haar schoot,
En kreunend werpt donkere diepte haar vracht,
Wie last dan niet opneemt, wenkt Dood.

E v a
O diep rampzalig schouwen, ach hoe arm
Is inzicht, als de rijke daad niet volgt,
Rampzaalge zinnen, waarvoor leeft gij nog,
Als ik uw leering niet benutten mag
Voor vruchtbre daad! Ik zie hem schijnomvangen
In donkre hel, die mij het liefst moet zijn,
Ik zie hem diep in aarde worstelend

Met d' eigen ouden vorm. De sferen breken
Van schettrend krijgsgezang. Gedoopt in gloed
Van kennis' vuurge tong zie ik het zwaard,
- Het mist den glans van 't edele metaal,
Door wijsheids toets gewet, ik zie hem derven!
Het offer kan alleen verlossing brengen,
Zoo zegt mij hoogste stem. Haar moet ik volgen!
Ik toefde reeds te lang, een ffikkerende straal
Jaagt stekend mij weer voort door eindloos zwijgen,
Dat zwijgen hier is wet van Lucifer,
Tribuut aan schoonheid, die het leven offert;
Is dan het Leven zelf-niet hoogste goed?
Zwaar is ze soms te dragen, sombre wet,
Zwaar voor den Mensch, die stervend leven moet,
Want in dit schimmenrijk is schaduw koning!
Helaas, ben ik alleen dan levend onder dooden?

K o o r a a n v o e r d e r
Beweging komt in het doodenhuis,
Het rommelt, het stommelt in knekelkluis,
De zielen steken de lichten aan,
En flikkerend komt al een stoet gegaan!

K o o r v a n s c h i m m e n
Ontwaakt dan gij allen uit schimmenslaap,
Zooeven zong hier een vreemdschoone knaap;
Er is weer een Mensch door de hel gegaan,
Nu komt voor ons allen de Vrijheid aan!

A d a m (*ontwaakt*)
Als sombre schaduw trekt een vrouwenstoet
Mijn oog voorbij, opnieuw zie ik de plooien
Van valen mantel vallen voor mijn geest.
Zooals een vogel, die ziet vroeg een schijn
En zingt den dageraad, maar 't is nog nacht,
Rondom hem is nog ijs en grauwe nevel valt,
Zoo ben ik nu, eenzaam alweer en arm;

Toch bleef nog iets uit droom van lieflijkheid,
De zoete geur van aarde hangt rondom,
Zwaar en bevruchtend, ach, hoe miste ik haar,
Ik ben die dorheid moe! - Maar hoor, wat klank!
Kristallen toon vaart helder door de zalen,
Dan hoor ik paarlen tikken op graniet,
Het is of, brekend, ik kan ademhalen!
In tuimel zie ik goudcascaden gaan,
Een vuurge slang komt uit de rotsen dalen,
De gangen zie ik overal bewegen,
In gansche stoeten storten lichten aan,
De zuilen dansen wild elkander tegen,
Een nieuwe wereld breekt in storm zich baan! -
Daar zie ikzelf mij boven d' afgrond zweven,
Ik zie den bodem draaiend om mij gaan,
Roodgulden damp vuld nevelend de bogen,
Belet mij klaar te zien, ik val, ik val!
En altijd trekken mij smaragden oogen,
Uit spiegels staart een wild gelaat mij aan,
Ik kom! - Neen, draaiing is maar waan,
Zelf houd ik in den ijzgen val mij tegen,
Mijn beeld zie ik in duizend splinters slaan,
Ikzelf win kracht, als Mensch door hel te gaan.

Koor der Luciferisten
Waakt, waakt voor de Manebruid!

Koor der Lichtgeesten
De listige slang heeft het Licht gestuit!

Koor der Luciferisten
Omringt haar met vurige stralen!

Koor der Lichtgeesten
Zij is het, die Adam doet dwalen!

Luciferist
Zaagt gij dien wondren schijn in Adams geest?
Ik heb zijn oog nog juist voor licht gesluierd;
Mijn list gelukte, morgenglans verdween,
Zij is gevlucht, ik wed, dat hel zal winnen!

Koor der Lichtgeesten
Gij tin van duisternis, die toekomst bant,
Voor wie de dageraad heeft kleur noch naam,
Macht, die nog leeft in d' eigen donkre faam,
Nu heeft het Licht zijn vaan in u geplant!

Stem uit het Koor
Licht, dat in vlammen schiet uit donkren rand
En bundlend straalt uit duisters somber raam,
Nu zeilt gij als een stille gouden praam
Naar stalen zee uit violetten kant.

Koor
Gij zeeën en gij aarde, juicht in 't licht,
Als het zijn hoogte voluit heeft beklommen
Zal het weer dalen tot het mat gezicht
Van wie het dreigend donker deed verstommen,
De menschheid leeft, het dagelicht verwint,
Weer draagt het wereldruim het eigen kind!

Vrouwenkoor
De lava smelt en met geweldgen kreet
Roept het graniet der bergen Vrijheid aan,
Een adem, die zich gloed des hemels weet,
Breekt zich door spleet van hellemonden baan,
En schallend stijgt uit kraters van het Niet
Des donders zware stem in dreunend lied:
Metalen stroomt: gij vlakten smelt tot vloed,
Gij spiegels springt, het uur der Vrijheid slaat,
Aanziet den Mensch, die hel verbreken gaat,
Aanbidt het Vuur, dat aard verlossen moet!

Derde bedrijf

E v a
Nu spoedig dageraad met haren dans
Verrukking toovert uit de vogelkeel,
De gansche sfeer zich vult met zoet geraas,
Dringt mij het hart naar hem, die 'k weet
Dat scheiden moet, hij draagt het grootste leed.

L u c i f e r (*verschijnt*)
Ik meende, Eva, dat uw stem mij riep.

E v a
Mijn Lucifer, dit is het laatste uur,
Voor ons is het nu tijd van scheiden,
Nog zijn w' alleen, maar op de wijde velden
Der stille aarde nadert blijde Dag,
En als zich d' eerste tonen melden
Der bruiloftsliedren, bleekt uw donker vuur.
Hoe zwaar, hoe zwaar valt mij het scheiden,
Van u, dien ik in nacht zóó fel zag lijden.

L u c i f e r
Ik weet het Eva, ja, het uur is daar
Van mijn vertrek, als blijder gasten komen
Vergeten is de Smart, als Vreugd zich meldt.

E v a
De bitterheid van leed spreekt uit uw woord,
Mijn Lucifer, ik heb u nooit vergeten,
Al kan 'k u niet bevrijden uit uw baan;
Wij loopen elk een kring naar vaste wet,
Doch ook voor u komt weer de morgenstond!

L u c i f e r
Zal ik den weg naar Toekomst dan weer vinden?
O zeg mij, wat gij van 't Verleden weet,
Verklaar mij dan, waar ligt mijn schuld!
Wat is de oorzaak van dit schriklijk derven,
Voor mijn verlossing zou ik willen sterven,
Te lang, te lang, heb ik uw zwijgen reeds geduld!

E v a
Zoo wil ik dan Verleden Toekomst toonen:
In overoude tijden naamt, vorst Lucifer,
In uwen kringloop gij de maan tot buit;
Gij naamt haar schijn voor d' eigen lust gevangen,
En werdt begin en einde van haar tijd.
Wel wist de maan dat zon haar kon verlossen,
Maar ach zij zag de zon slechts in den nacht
En wat haar van hem scheidde, was uw schijn,
Zoo moest zij eeuwig in de scheemring blijven
En was het kruisen van uw baan haar vloek,
Van haar gevangenschap droegt gij de schuld,
Haar bond met u was oorzaak van haar val.
Om harentwil verstiet g' uw aardebruid,
Zaagt in de maan alleen het licht der zon,
Maar in haar schijn kondt gij de zon niet vinden,
Die gij nog liefhadt midden in den dood,
Van uw gemis gaaft gij de maan de schuld,
En dwalend zocht g' uw aardebruid opnieuw.
Maan peinsde op wraak voor zulk een smaad,
Haar glans verbleekt', als gij de zon weer vondt.
Z' omwond u met den slangentooi der zinnen,
En sierde u met de kroon van wetensgloed,
Wist u geheel voor kouden schijn te winnen,
Zoo werdt gij 't paar door zonnelicht vervloekt!
Wel werd uw echt voltrokken in de hel,
Smart was uw maal en haat uw bruiloftssponde,
Onzaalge maan, zwaar was het liefde toonen
Aan wie u dwong, om blind in hel te staan,
Ondraaglijk 't stil bedrog, het vleiend hoonen!

K o o r
Een koningin gevangen in een waan!

E v a
Rampzaalge Lucifer, zwaar was uw straf,
Door maan alleen woudt gij de wereld winnen,
Gij wont haar, maar verloort uw eenig goed!

K o o r
Verhaal, zoo zwaar van jammer en ellende,
In schrikbre poel van zonde en schuld
Verkwam de geest, die 't eerst de schoonheid kende,
Wat gruwel wordt ons hier onthuld!

L u c i f e r
Is er geen eind dan aan het schriklijk lijden?

E v a
Wie eenmaal over liefdes grenzen ging,
Die vindt den weg terug zoo snel niet weder,
Sterk zijn de burchten in het land van haat!
- Vergeving is het, die alleen verlossing brengt,
Wij allen hebben veel vergeving noodig,
Ons dwalen is getuignis onzer schuld.

L u c i f e r
Beschrijf den Weg, die Toekomst mij onthult!

E v a
Verlossing brengt uw liefde voor de zon,
Uw offer zij, aan Licht te denken,
Licht zijn, licht zelf, dat zij uw eenig doel.

Voorspellend

De ruimte stijg' in d' eigen eeuwigheid,
Beperking rijz' tot in onsterfelijkheid!

K o o r
Vonken omsproeit hem,
Vlammen omgloeit hem,
Reinigend stroome het vuur!

E v a
Voor mijn verrukte blik gaan heemlen open,
Ik zie een aarde waar de englen loopen:
Stil zweeft die ster in 't wielend luchteblauw,
Omwemeld door der dampen witte dauw,
Daar klinkt muziek, daar hoor ik blijde koren,
Zijt gij de zon, zal aard u toebehooren,
Daar is geluk, zijt weer van schuld gij vrij,
Hier Lucifer, hier is uw tijd voorbij!

Het begint licht te worden, hanen kraaien. Lucifer treedt terug.

K o o r
Ver is uw reis, Lucifer, sterke geest,
Eenzaamheid wacht u en bitter lijden,
Toch zult gij breken door alle tijden,
Gij zult weer worden, die gij zijt geweest.

E v a
Vaarwel dan Lucifer, uit nachtlijke uren,
Lichtet gij mij den vroegen dageraad,
O diepste smart, dat, nu mij vreugd zal voeren,
Uw vroege glans voor mij verdonkren gaat!

Gij waart mijn vader, langs de donkre boorden,
Der snelle stroomen in de helleschacht
Ging aan uw hand ik en de scherpe doornen
Der hellebosschen duldd' ik zonder klacht.

Gij hadt mij lief: in d' oude schemertijden,
Toen menschheidsstem op aard niet werd gehoord,
In d'ure, dat van donker licht moest scheiden,
Toen zag ik U, uw goddlijke geboort!

Vaarwel dan Lucifer, de sterren bleeken,
Nu komt het licht, het donker wordt nu licht.
Dit is het uur! Ik zie uw oogen breken,
Naar Vredes kust hebt gij uw vaart gericht!

Vrouwenkoor
Blinkende Lucifer, sterrekracht
Voert u ver van ons in donkeren nacht,
Toch zult gij zelf, gij morgenstond,
Het licht weer roemen met zaligen mond!

Langzaam heft zich de stemming, de koren beginnen te zingen ter eere van den komenden dag.

Koor
Lag duisternis en doem op Edens milde dreven,
Nu is van donkren Doem de vale vlerk geheven,
Nu noodt de zachte hof weer zusters allen binnen,
Nu gaat, o zoete vreugd, de broederschap beginnen!

Stem uit het Koor
Uit der eeuwen tranendonker
Rijst nu menschheids stralend licht,
Voor het helder zongeflonker
Is de duisternis gezwicht!

2e stem
Uit de rouwomfloerste nachten
Rijst de jonge klare Dag,
Die de oude sombre machten
Door zijn kracht verwonnen zag!

3e stem
Kon door Eva Adam vallen,
Bood zij hem der kennis vrucht,
Galmden Edens wijde hallen,
Van een bitterdroef gerucht,

Doodde toen de Doem zijn liefde,
Groeide uit haar zijn bittre haat,
't Leed, dat Adam eeuwen griefde,
Wijkt, nu hij weer verder gaat!

K o o r
Juich wereld juich, de aarde wordt herboren,
Want weer heeft haar de Zon
Tot Bruid verkoten,
Muziek, doorstraal de sferen,
Om 't eerste Paar te eeren!

V r o u w e n
Nu gaan der aarde dalen

M a n n n e n
En hare bergen

V r o u w e n
Van der menschen schoon verhalen!

K o o r
Zie nu paradijzen
In 't heelal verrijzen!

K o o r a a n v o e r s t e r
Adam, witte knop,
Voor mijne oogen
Schoot, roos, gij op!
Open uw hart,
Mijn witte bloem,
Zing van uw Eva
Den eeuwigen roem!

K o o r (*herhaalt*)
Open uw hart
Mijn witte bloem,
Zing van uw Eva
Den eeuwigen roem!

E v a
De deuren van uw hart nu openslaan,
Ik zie mijzelf in glanzing binnengaan,
Ik zie u weer, mijn Adam, bruidegom!

A d a m
Nu wijkt de Nacht, de vlammen schieten open,
Weer kan ik vol mijn leden in u doopen,
Mijn Eva, Bruid, ik kom, ik kom!

E v a
Adam,
Dauwebad,
Waarin ik voor eeuwen
Gedoken zat!

A d a m
Eva witte knop,
In uwe oogen
Ga ik op!

E v a
Adam, luisterend oor,
Waarin ik mijzelve
Bewegen hoor!

A d a m
Eva, lichte kring,
Die in uzelve
Te pralen hing!

E v a
Ik ben de kern,
Die gij omgeeft,
En waarin eindlijk
De Bruigom leeft!

A d a m
Ik ben de ether,
Die u omzweeit,
En waarin eindlijk,
De Bruid zich geeft!

S a m e n
Zalige wereld
Bronne heelal
Waarin met Adam/Eva
Ik loopen zal!

E v a
Ik ben uw ruim,

A d a m
En gij mijn tijd,

S a m e n
Te samen staan wij
In eeuwigheid!

K o o r
Vredezon, liefdemacht,
Die op uw aarde lacht,
Wij heffen in eerbied de handen,
Wij zeegnen uw witgloeiend branden.

A d a m
Hoe lang heb ik in twijfel mij verspreid,
En zag ik u alleen in licht van maan,
O eindlijk heb ik U, mijn zekerheid,
Hoe nieuw is mij, met u in Dag te staan!

E v a
Nog ben ik als een vrouw, die droomend gaat,
Zoo nieuw is mij de Vreugde en haar weelde!
Weer zie ik op uw zacht, verstild gelaat,
De liefde, die voor eeuwen ik verspeelde;
Ik ben nog niet aan mijnen staat gewend,
Zoo lang heb ik u, beeld van Lucifer, gekend!

A d a m
Verleden is, en alle smart, vergeten
Nu eindlijk in de Bruid ik mij kan weten.

E v a
In u alleen kan ik mijn Beeld nog meten.

A d a m
Zoo laat dan na den donkren tocht,
Na lange eeuwen van een bang verkwijnen,
De lamp van uwe vreugde mij beschijnen,
Opdat ik in haar glans mij spieglen kan.

K o o r a a n v o e r d e r
De scheppende geest leeft in spiegelschijn,
Hij noodigt zichzelf op een kleurig feest,
De spiegel in hem heen en weder glijdt,
In het dansende Beeld rust de eeuwige geest.

K o o r
Adem, adem,
Spiegellach,
Zucht, die zichzelf bewegen zag,
Eva,
Zonnegeboren,
Kleurende komt gij naar voren!

K o o r a a n v o e r d e r
Bewustzijn deed de geest in tuin zich vinden,
Zij zag het geesteslicht geëngd in 't ruim,
Omgrenzing drong tot daden en door strijden
Dwong zij den donkren vorm tot kleur.

1 e S t e m u i t h e t k o o r
Zoo vond zich in het ruim het eeuwig Licht,
Het Licht, dat slechts in tijd en ruim kon schijnen,
En werd uit d' eerste Daad het Eerst Gezicht.

2 e S t e m
Geest werd oneindig, toen zij grenzen kende.

K o o r
Grenzenloos, grenzenloos,
Ledig was Licht,
Toen daar verscheen
Het Eerste Gezicht;
Lucifer, vader van leven,
Heeft Adam het Beeld gegeven!

V r o u w e n k o o r
Beeld, hoe stamelt mijn taal,
Wil ik u roemen!
Aarde,
Schaal van opaal,
Volle bokaal,
Zal ik u noemen!

S t e m u i t h e t k o o r
Eva, godenmond
Gij waart mijn lied,
Toen ik u vond!
Vrouweschoot,

Paarlemoer,
Zingende schelp,
Waarheen ik voer,
Waarin ik daal,
Staamlende taal!

Stem uit het koor
Adam,
Blozende wolk,
Ziedende kolk,
Zingende vlam,
Waaruit ik kwam,
Die ik m' ontnam,
Waarin ik daal,
Zingende gaal!

Stem
Toen Eva door beperkinge ging,
Lokte zij Adam uit vreugdekring.

2e Stem
Eva, die Adam in nevel bracht,
Kaatst nu het licht,
Waarop hij wacht,
Zie, Adam lacht!

Andere stemmen
Adam opent zijn armen wijd,
Sluit Eva in zijn oneindigheid,
Eva, dochterke klein,
Dat wou bij Adam zijn!

Nieuwe stemmen
Eva, donkerheids lichte bruid,
Heeft in den dood weer het leven geluid,
En na vervluchtigde pijn
Zal Adam Eva zijn!

S t e m
Eva, beeld van mijn zwijgen,
Sneeuwige Zwaan,
Zie ik u aarde ontstijgen,
Zingend in zonne vergaan!

J o n g e n s k o o r
Windomfloten,
Zondoorschoten,
Trilt het eeuwig woud,
Vlamomwonken,
Glansdoorzonken,
Schittert bloemengoud!
Laat in kringen
Ons gaan zingen
Nu geen schaduw grauwt!

K o o r
Daal uit uw zonnige perken,
Vliegende adelaar,
Omgeef met uw machtige vlerken
Het eerste duivenpaar!

M a n n e n k o o r
Zusters, luidt klokken van diamant!

V r o u w e n
Broeders, gij zijt herboren!

K o o r
Volkeren, slaat om de aarde een band,
Vrede, het Kind, is geboren!

November 1916.

Goethe's Iphigenie auf Tauris
Door
Albert Verwey

I
Naar zijn onderwerp

Iphigenie, dochter van Agamemnon en Klytemnestra, is op het oogenblik dat haar vader haar deed offeren, door de godin Diana gered en overgebracht naar haar tempel op Tauris. Als priesteres heeft zij Thoas die daar koning is, bewogen niet langer het gebruik te volgen, naar hetwelk vreemdelingen, aan zijn kust gevonden, de godin als offer werden toegewijd. Haar naam en staat heeft ze verzwegen. Maar als Thoas van een krijgstocht waarop hij zijn jong gesneuvelde zoon gewroken heeft is teruggekeerd en Iphigenie huwen wil, openbaart zij hem, gehoorgevend aan de aandrang van zijn veldheer Arkas, haar afkomst van het noodlottige Tantaliden-geslacht en haar lotgeval. Verder evenwel dan hem haar vertrouwen te schenken gaat zij niet, en vertoornd beveelt hij dat twee vreemdelingen, zoo pas aan zijn kust gevangen, zullen geofferd worden.

Die vreemdelingen zijn Orestes en Pylades. Orestes, de broeder van Iphigenie, heeft zijn moeder gedood, omdat zij, uit wraak wegens het offeren van haar dochter, het na zijn terugkomst van Troie Agamemnon gedaan had. Vervolgd door de Furiën, vroeg hij raad aan het orakel van Apollo, en het antwoord luidde dat hij van Tauris zijn zuster zou wegvoeren en genezen zijn. Hij verstond Apollo's zuster, Diana, wier beeld hij dus uit

haar tempel rooven moest. Hij reedde met zijn vriend een vaartuig dat hen naar Tauris bracht.

Iphigenie spreekt eerst met Pylades, die haar misleidt omtrent Orestes' afstamming, maar niet omtrent zijn toestand. Doch daarna hoort zij van Orestes de waarheid en ontdekt zich aan hem. Na een laatste hevige aanval van waanzin komt hij in haar armen tot zichzelf.

Samen met Pylades zoekt hij de makkers, terwijl Iphigenie de schijn zal opwekken alsof de gevangenen in de tempel zijn, en door een voorwendsel het offer uitstellen. De afspraak is dat zij zal voorgeven het beeld van Diana, als door de bloedschuld van de vreemdeling verontreinigd, in de zee te moeten afwasschen.

Maar als Arkas gekomen is daar de koning op spoed aandringt en hij na haar voorwendsel gehoord te hebben heenging, verlangende dat zij Thoas' besluit verbeiden zou, komt Iphigenie tot zichzelf. Uit vreugde over het weervinden van haar broeder en het uitzicht op het terugzien van haar land en huis had ze vergeten dat ze ook hier tot menschen in menschelijke betrekking staat. Pylades komt, brengt de boodschap dat Orestes geheel hersteld, de bemanning gevonden, hun schip zeilklaar is. Iphigenie aarzelt. Zij voelt het als de vloek van haar geslacht dat juist nu haar broer haar is teruggeven, zij terwille van hem de misdaad van bedrog en ondankbaarheid moet begaan.

Onderwijl is Arkas argwanend geworden. De nabijheid van het schip is uitgelekt. Thoas beveelt dat de priesteres naar buiten komt en voor hem verschijnen zal. Als dat gebeurd is, openbaart zij hem wie Orestes is, en hun voornemen. Zij dringt er bij hem op aan dat hij niet naar de oude zede, niet naar zijn vertoornd gemoed, maar naar zijn edele aard zal doen. Hij weifelt.

Op dat oogenblik vertoonen zich eerst Orestes met de zijnen, dan Pylades, welke Arkas met zijn gewapenden terughouden. De koning beveelt stilstand. Als Orestes werkelijk de zoon van Agamemnon gebleken is, zou hij de gevangenen zonder strijd willen vrijlaten, ware het niet dat zij het op de beeltenis van Diana voorzien hadden. Dit laatste bezwaar wordt opgeheven

als Orestes inziet dat de god, van zijn zuster sprekende, niet zijn eigene, maar Orestes' zuster heeft bedoeld.

Dit eenvoudige overzicht is voldoende om te doen zien wat Goethe wou uitdrukken.

Wat hij Tasso als ergste symptoom van ontaarding zou aan rekenen: dat hij zijn vorst bedroog om te kunnen ontvluchten, - wat hijzelf zijn hertog niet zou kunnen aandoen toen hij Weimar ontvluchtte voor Italië -, dat kon Iphigenie niet tegenover Thoas.

Geen gering overleg was noodig om een lang dramatisch gedicht te ontwikkelen uit dit gegeven.

Temeer daar dit gegeven zich zoo weinig in volle kracht openbaren kon.

Wanneer wij bedenken hoe plotseling groote tooneelgestalten door hartstocht of welsprekendheid hun weerpartij weten te doen omslaan, van het eene uiterste in het andere, dan zouden wij geneigd kunnen zijn een woeste Thoas te verwachten, getemd en bekoord door een onweerstaanbare Iphigenie.

Maar daar was Goethe's voorstelling van de Vorst niet naar. Zijn ervaring en zijn aard beletten hem Thoas anders te zien dan als de brave, de vaderlijke vriend van Iphigenie, een barbaar alleen in zooverre hij geen Griek was, een tiran zoo weinig dat hij geen oogenblik eraan dacht door dwang te verkrijgen wat hem niet vrijwillig gegeven werd, onbarmhartig nauwelijks, want dat hij wet en zede van zijn volk tevoren gehandhaafd had en erover denken kon het weer te doen, het getuigde in een vorst minder van wreedheid dan zijn toegankelijkheid voor Iphigenie's menschelijke neigingen van een zacht gemoed. Was er ook in zijn terugkeer tot de wreede zede wel iets meer dan een verliefde spijtigheid?

Thoas mocht alleen in zooverre een weerstand beteekenen als noodig was om Iphigenie gelegenheid te geven haar edele en menschlievende aard - die aard in welker alles overwinnende kracht Goethe geloofde - uittespreken. De trouwe en welmeenende Arkas, als tusschenfiguur, mocht hetzelfde doen. Van kontrast was tegenover beide deze mannen geen sprake.

Elk van hen ging, met aan de hare nauwelijks ongelijke schreden, in haar richting en ondersteunde haar.

Was er dan géén kontrast? Ja, natuurlijk wel. Zoodra Iphigenie na de afspraak met Orestes en Pylades, tot zichzelf komt, is zij in kontrast met deze beide. Als Pylades terugkomt en het beeld wil stelen, dan is het kontrast openlijk. Zij verzet zich, zij weigert het bedrog voorttezetten. Zij gehoorzaamt Thoas. Niet de barbaar, die er geen is, maar de grieksche listigheid blijkt haar vijand. Als haar diepste overtuiging onthult zich de stelregel dat de waarheid sneller gaat dan de leugen en dat niets langer duurt dan eerlijkheid.

Maar een andere opmerking: door dit kontrast waarin hij tot de hoofdpersoon treedt, wordt Pylades niet belangrijker. Integendeel: hij is al te duidelijk niets dan de steen waartegen de hoef van het edele paard zich maar te stooten heeft om aanstonds zijwaarts uitteslaan. Hij wordt zelfs merkbaar *on*belangrijk. En met hem Orestes. Want terwijl deze eerst, als drager van de vloek die ook Iphigenie getroffen had, en als weerpartij in het herkenningstooneel, een groote rol speelde, valt na dit tooneel al onze aandacht op Iphigenie zelf terug en wordt de broeder alleen bij de ontknooping van een toch maar bijkomstige beteekenis.

Tusschen de eer mee dan tegengaande Thoas (en Arkas) en de als weerpartij nauwelijks ernstig te nemen Pylades (Orestes telt in dit opzicht niet) staat dus Iphigenie als draagster van het gegeven dat men een welmeenend vorst niet bedriegen mag.

Dit is inderdaad de onloochenbare, en zeer povere, kern van het drama, en mythe en wijsheid en talent en aandoening moeten dienen om hem te omwikkelen.

Euripides had de roof van Artemis' beeld op Tauris, tegelijk de redding van Iphigenie en Orestes' bevrijding van de Erinyën, tot een levend en boeiend spel gemaakt. Van het eerste woord af was daar alles zichtbaar. De tafereelen (gezegd of vertoond) van de vreemden aan de kust, van de herkenning, van de vriendschappelijke wedijver tusschen Orestes en Pylades, - de rol van het koor, - de bedotting van Thoas, - de even felle als reëe figuur van Iphigenie, - het een werkte met het ander

samen om ons te doen zien en deelhebben. Het grieksche meisje zou het niet goed vinden Thoas te dooden die haar gastheer was. Maar moest hij gedood worden, dan zou zij prijzen wie het doen dorst. Zij keurde menschenoffers af en verheugde zich dat het slachten buiten haar ambt viel. Maar zij zou er niet over denken tegenover de Barbarenkoning de verkondigster te worden van eenig humaniteits-beginsel. Hem te bedriegen en het beeld te stelen, zij had er geen bezwaar tegen, te minder daar het noodzakelijk bleek en een god het bevolen had. Wat was naast de regelrechte voorstelling van deze natuurlijke werkelijkheid - zelfs goden en overleveringen waren hier werkelijk - Goethe's zinrijke en bijna geheel tot de woorden van een daadlooze vrouw beperkte overweging!

Toch was juist deze vrouw de schepping waartoe Euripides hem scheen uittetarten. Inplaats van *zijn* natuurlijke, deze zedelijke. In plaats van zijn daad, deze overweging. In plaats van zijn zichtbaarheid, waarin de zin van religie en legende als vanzelfsprekend was opgenomen, deze zin, die de heele zichtbare wereld als haar zedelijke wet doordringen zou.

De mythe van Iphigenie en Orestes verloor dus haar natuurlijk bestaan voor Goethe. Zij werd zinnebeeld, ter illustreering van de door Iphigenie voorgestelde zedewet.

II
Naar zijn gevoelsgrond

Met Goethe's Iphigenie auf Tauris heb ik mij vroeger noch later kunnen vereenigen en ik behoorde niet tot hen die het gelijkwaardig achtten aan Tasso. Al dadelijk werd ik door de toon van Iphigenie's eerste alleenspraak van de wijs gebracht. Het dramatisch accent ontbreekt eraan.

Als de dichter in het gevoel van de grootheid van zijn onderwerp bevangen is, in de overweging ervan als opgezogen, zoodat het door hem heen schijnt te spreken, niet door middel van zijn vrije verbeelding zich als een van hem afgescheiden gestalte voortbracht, dan voelen wij in dat spreken die bevangenheid, die overweging, en de adem die tot ons komt is

niet een vrij buiten hem levende, maar zijn eigene, door de dwang van zijn gevoel aangezette. Voor een vers dat zich zoo aankondigt staan wij besluiteloos. Wij voelen ons genoopt de dwang die de dichter drijft te ondergaan, de pathetische stemming die hem heeft aangegrepen te deelen, en we beseffen dat daarmede ook ónze vrijheid geweld wordt aangedaan. Dan willen we ons van die toon losmaken en de gedachte zien zonder die omademing, maar nu toont ze zich in haar nuchterheid en wij voelen dat ze zoo niet bedoeld kan zijn. Er wordt ons een onderscheid bewust tusschen toon en gedachte, geen eenheid van die beide, omdat deze alleen bestaan kan als zij niet langer de toon en de gedachte van de dichter zijn, maar van een verbeelding die zich uit hem heeft losgemaakt. In het drama is die verbeelding de in de ruimte levende gestalte. De toon van haar spreken, de onmiddelijke zekerheid van zijn eenheid met de uitgesproken gedachte, is het dramatisch accent.

Hetzij ik die eerste woorden van Iphigenie: 'Heraus aus euren Schatten' pathetisch of nuchter las, zij konden mij niet bevredigen; totdat ik mij voorstelde dat het niet Iphigenie was die hier onmiddelijk, maar Goethe, die onder dwang van zijn gevoel, middelijk, namelijk emblematisch sprak.

Iphigenie auf Tauris is ontstaan uit tweeërlei gemoedservaring. De eerste was het verlangen naar Italië van de aan Weimar gebonden ambtenaar die in de priesteres op Tauris zijn zinnebeeld zag. De tweede was het humaniteitsgevoel van de dichter die zich aan vorst en vriendin gebonden kende en zich zijn vrijheid niet toe wou staan. Uit dit tweede gevoel eerst kwam de conceptie voort van een Iphigenie anders dan die van Euripides. Maar door die conceptie werd de aard van zijn voorstelling, als namelijk zinnebeeld van zijn gevoel te zijn, in het minst niet aangetast. De naar Griekenland verlangende Iphigenie was dezelfde als die oprechtheid verlangde in alle menschelijke verhoudingen, en het konflikt tusschen haar beide begeerten was juist het dramatische. Ook dit konflikt was geheel en al Goethe. Het heele drama hoefde niets anders te zijn als Goethe onder het mom van Iphigenie: een embleem in drama-vorm.

Van dit inzicht uit begon het spreken, of liever het doen spreken van de vooraf gestelde figuren. Met zorgvuldig overleg

werd alles geordend wat hun moest worden in de mond gegeven, alles waardoor zij zich legitimeerden als die en die Grieken en Barbaren van de mythe zooals Goethe haar gewijzigd had, alles wat hen tegelijk de dragers maakte van Goethe's gevoel en gedachten. De uitvoerigheid van dit overleg is in al de onderdeelen van het stuk merkbaar en ons besef ervan wordt niet door de vrijheid van de sprekende personen opgeheven, want die personen zijn geen in hun eigen recht handelende wezens, maar zinnebeelden van Goethe. Opgeheven wordt het ook niet door de persoonlijke toon van Goethe's eigen spreken, want ook hij spreekt niet onmiddelijk, maar middelijk door zijn figuren, niet lyrisch, maar pathetisch. Zoodra in het drama plaatsen kwamen waar aan de zinnebeeldigheid Goethe's persoonlijk gevoel minder deel had, en dus ook het pathetische zwakker werd, kon het zichtbaar worden van het dramatisch getimmerte niet uitblijven.

Er was toch al tusschen de twee verschillende gevoelsstroomingen waaruit Goethe's gedachten welden, een onderscheid in klaarheid en diepte. De eene, het verlangen naar Italië, was zuiver, ongemengd door eenige overweging van tijd of omstandigheid. De tweede, het verlangen naar een oprechte menschelijkheid, kon alleen bestaan op de grond van bepaalde beschavingen, in bepaalde tijdperken, onder bepaalde omstandigheden. Het eerste was een natuurlijk verlangen, het tweede een idëeel.

Het feit is dan ook dat wij tot en met het eind van het derde bedrijf - daarna begint de zelfbezinning van Iphigenie - door het eerste gedragen worden, en dat van daar af, dus met het intreden van het tweede, de zwakkere toon ons zelfs in de woorden van Iphigenie, een aanzienlijk overwicht van overweging bewust maakt.

Die zelfbezinning evenwel is tevens het konflikt. Het eigenlijke drama begint nu pas. Wij schrijven daarom aan zijn opvolgende bewegingen, vooral om de daarin vervatte weerstanden, meer beteekenis toe. En nu zien we eerst hoe pover en onbelangrijk deze zijn. Het weinige dat Pylades, het nog mindere dat Thoas te zeggen weet, het schamele apparaat van de strijdende groepen, de snelle oplossing van het orakel raadsel, dat overvalt ons alles en brengt ons als een teleurstelling tot het

bewustzijn, hoe weinig dit drama een drama is, hoe weinig zijn personen op zichzelf voor ons beteekenen, hoe uitsluitend wij bepaald moeten blijven tot de zin die in deze beelden gegeven werd, hoezeer ze niets zijn dan pathetisch en emblematisch.

III
Waardeering

Het ligt wel juist aan zijn idealistische adem dat Iphigenie auf Tauris in Duitschland zoo bewonderd wordt. Veel meer dan Tasso eigenlijk, dat toch als kunstwerk oneindig hooger staat.

Erkennen we dat het als verzinnebeelding - niet belichaming - van een zedelijk, van het nieuwere humaniteits-ideaal zijn wedergade niet heeft.

Erkennen we tevens dat dit ideaal, als voortkomende niet uit de christelijke, maar uit een klassieke wereld zooals Goethe haar begrepen heeft, een eigenaardige en schoone houding toont temidden van andere dergelijke europeesche, en dat het beantwoordt aan aandriften die, sedert Goethe, vooral in Duitschland, levenvol gewerkt hebben.

Als we nu, en hier in Nederland, het gedicht herlezen, zijn we evenals altijd ieder gevoelig voor de schoone leuzen, de wijze waarheden, en we volgen in het gevoel van een naderende bevrijding dat hoopvol door alle woorden ademt, het verhaal van Iphigenie, de tooneelen met Orestes en Pylades. Met het vierde bedrijf - ik zei het al - begint de wending, de aarzeling, de overweging, waaraan tenslotte, in haar toespraak tot Thoas, Iphigenie met inspanning een einde maakt.

Met inspanning, want dit is het grootste onderscheid tusschen de vroegere toon en de latere. De eerste was een verheven gemoedsbeweging, de tweede is het moeizame streven van een gedachte.

> Und an dem Ufer steh ich lange Tage
> Das Land der Griechen mit der Seele suchend -

Dit is de eerste. En de tweede:

THOAS.

Du glaubst, es höre
Der rohe Scythe, der Barbar, die Stimme
Der Wahrheit und der Menschlichkeit, die Atreus,
Der Grieche, nicht vernahm?

IPHIGENIE.

Es hört sie Jeder,
Geboren unter jedem Himmel, dem
Des Lebens Quelle durch den Busen rein
Und ungehindert fliesst.

Dit is de ideale, maar afgetrokken gedachte, geestdriftig, maar beeldsprakig. Het komt in het latere deel telkens voor dat opzettelijke stemverheffing en beeldsprakigheid kracht moeten bijzetten, maar inderdaad zwakheid verraden.

De grondfout is dat, hoewel in wezen een evenwichtige en overlegde verzinnebeelding, dit stuk de schijn moet dragen van een drama dat het met hartstochten te stellen heeft. In de eerste helft kon het pathos van de dichter ons meeslepen, voor ons verbergen dat de dramatische kracht afwezig was, - in de tweede, waar overweging, gedachte, en het overleg van de tooneelschikker alleen overblijven, erkennen we de zwakheid die van het begin af zich gelden deed.

Iphigenie auf Tauris schijnt Goethe's meest volmaakte tooneelstuk, het is inderdaad zijn zwakste, zijn verstandelijkste, zijn minst levende. Hij boeit ermee door zijn wil, zijn persoonlijkheid; hij ontroert door konflikten van het lagere sympathische; hij bevredigt door de juistheid en geslaagdheid van plaatselijke onderdeelen; maar hij verovert niet - zooals hij met Tasso deed - door de eenheid van een groote zichtbare werkelijkheid.

De verlatene
Door
Jacob Israël de Haan

Want niet één Zoon zegt: ‘Zegen mij, mijn Vader
Wanneer ik thuis van den gebede keer.
Omdat ik een verrader werd, een smader,
Wiens droom en daad spotten met recht en leer.

En in mijn huis heft niet heur heilge handen
De Moeder van mijn Zonen naar het Licht
Wanneer de Sabbathlampen zalig branden,
Een week van werk in vroomheid werd verricht.

Ik ben verlaten, mijn lot is verloren,
Dit leven keert geen boete en geen gebeden,
Omdat ik vreemde vriendschap heb verkoren
Boven deel met mijn Volk aan kamp en vrede.

Ik ben verlaten: nu gedenkt mijn hart
Al wreeder, wreeder, steeds het oud gezin,
Wij deelden samen vreugd en samen smart,
Wij bloeiden sterk in ééne vrome min.

Het werk viel licht en met zijn diep verblijden
Wijdde elke week de heilge Sabbathdag.
Als zegen hief Moeder heur handen beide
Naar 't licht en in haar oogen bloeide een lach.

Met Vader en met broeder ging ik tegen
Den Heiligen Dag, begroet met ons lied.
Naar Moeder hief ik mijn hoofd op ten zegen
Want ik was toen zoo groot als Moeder niet.

En thans: een hater, een hartstochtlijk hooner
Vierde ik ver van mijn Volk een volle vreugd.
Is dit mijn straf niet, dat ik immer schooner
En immer schooner zie mijn vrome jeugd?

Van dag tot dag leef ik in 't werk gevangen.
Voor wie mijn werk? Niet voor 't eigen gezin,
Niet voor mijn eigen Zonen zijn mijn zangen,
Naar kindren van vreemden verbloeit mijn min.

Heil hem, die langs Gods goede wegen ging,
En deelt zijn leven met een vrome vrouw,
Zijn zonen bloeien rond hem in een kring,
Als jonge palmen, rank van kloeke bouw.

Vraag niet met wien ik mijn Brood en Wijn deelde,
Bitter is mij 't heugen van ieder zoet.
Zoo goed als één, weet ik, wat ik verspeelde,
Troost niet, smaad niet, laat mij alleen, 't is goed.

Weer treed ik machteloos den Sabbath tegen,
Ik heb geen tranen, een gebroken man.
Mijn Moeder stierf. Wat bleef van Vaders zegen?
Ik duldde wat geen derver dulden kan.

En niet één Zoon zegt: ‘Zegen mij, mijn Vader’
Wanneer ik thuis van den gebede keer,
Bezin u goed: een smader, een verrader
Keert nimmer tot der vromen vrede weer.

Ik schenk den wijn, maar heilloos is mijn beker,
Ik lees den Sabbathlof als Vader deed,
Maar mijn handen beven wreed en onzeker,
Elke dag heugt, wat elke dag misdeed.

Hoe vaak heb ik de bonte kaars geheven
Als mijn Vader de Sabbathbeden sprak.
Wat is van bede en zegening gebleven?
Wroeging op mijne dorre lippen brak.

Tot vrome vrienden zich mijner erbarmen
En nooden mij tot hun heilige disch,
O, wreede vreugd: het broodgebrek der armen
Is niet zoo wreed als mijn kreunend gemis.

Zij missen 't aardsche brood, maar Gods genooten
Zijn zij waar 't Hemelsch Brood gebroken wordt.
Mij blijft het hemelsche gezin gesloten,
Of ook mijn hart zich leeg van tranen stort.

Deelt mij de vrome Vader Zout en Brood,
Spreek ik als goede kinderen mijn bede,
Ik proef het wrang: door mijn vreugd en mijn nood
Keerde nooit één man tot gewijden vrede.

Hoe bloeit rondom de ouders dit vroom gezin,
Hoe lacht die Knaap in de oogen van zijn Broeder,
Mijn hart: waar is van mijn Zonen de Moeder
Wie deelt aan mijn tafel een gulle min?

Ik, een verlatene, die zóó gul deelde
Aan alle tafels mijn verboden vreugd,
Die bij spel en spot mijn leven verspeelde:
Ik herbloei niet in mijner zonen jeugd.

Als pijlen van den Held zijn stoute Knapen.
Heil, die zijn koker van die schat voorziet.
Mijn kracht vergaat, en weerloos zonder wapen
Weerstaat mijn hart het driftig leven niet.

't Is goed: laat mij met mijne smarten eenzaam,
Haat niet, smaadt niet, reik mij geen bittre troost,
Wat ik verloor: het Lied blijft mij gemeenzaam
Waarin mijn hart schreiend van 't schreien poost.

En zegt geen Zoon tot mij: ‘Vader, uw Zegen’
Wanneer ik thuis van den gebede keer,
't Is goed: hoe zoude ik zeegnen, die mijn wegen
In blijdschap ontvoerde aan mijn Moeders leer?

Want als zijn oogen blonken in mijn oogen,
Hoe zou mijn hart beven van 't leed bezwaard,
Als hij vroeg: ‘Vader, wat heeft u bewogen
Toen gij de Zoon van uwen Vader waart?’

Tot schande keerde ik Vaders zoete zegen,
Laat mij geen schande van mijn Zonen zijn.
Beter treed ik alleen des levens wegen,
Ongedeeld mijn vreugd, ongedeeld mijn pijn.

Laat mij dan zonder mijne Zonen eenzaam,
Haat niet, smaadt niet, spaart mijn hart troost en spot.
Ben ik verloren: 't Lied is mij gemeenzaam,
En geen Dichter is verlaten van God.

Twee sonnetten uit Dante's Vita Nuova
Vertaald door
Albert Verwey

I
Wat liefde is

Liefde en 't welschapen hart zijn eenerlei
Zooals de Wijze in zijn gedicht bepaalt;
En zonder de andre als niets zijn ze allebei,
Als redelijke ziel waar rede aan faalt.

Hen maakt Natuur, in haar verliefd getij:
De koning Liefde en 't hart waar hij in daalt,
Zijn woning, waar, hoe kort of lang het zij,
Hij zwijgend rust en sluimrend ademhaalt.

De schoonheid van een vrome vrouw blinkt dan
Zoozeer in de oogen dat in 't hart verrijst
Begeerte naar het voorwerp dat behaagt.

En die begeerte, als 't hart een wijl hem draagt,
Doet Liefde ontwaken, die de schoonheid prijst.
En zoo werkt in een vrouw ook de eedle man.

II
Aan de dood

Vileinige Dood, aan medelij vijandig,
Smarte-oorzaak, wreed, hardhandig,
Onwederroeplijk oordeel, niet te mijden,
Sinds door uw daad mijn hart zich moet bescheiden
Tot dit droef eenzaam lijden,
Blijft in uw blaam aldoor mijn tong onbandig.

Want zoo genaloos gij wilt zijn en schandig,
Past mij dat ik opstandig
Uw fout u klaag, die gij niet kunt bestrijden.
Niet of elk weet haar, maar om te allen tijden
De toorn u te bereiden
Van wie in Liefde's rijk zich voelt inlandig.

Van de eeuw hebt gij de hoofschheid weggenomen
En deugd die kostbaarst is in vrome vrouwen,
Uit jeugdig-blij betrouwen
Deedt gij 't verliefde licht donker verstroomen.

Om wie ik treur zal geen te weten komen
Dan door de grootheid van mijn lof en rouwen.
Nooit zal haar een aanschouwen
Die om zijn zonde 't eeuwge heil moet schromen.

Boeken, menschen en stroomingen

Friedrich Gundolf: *Goethe*

Het is niet gemakkelijk een arbeid te beoordeelen waarin Goethe's werk-en-leven niet enkel onder geestelijke kategorieën gebracht - dit en niet anders gebeurt bijvoorbeeld in Simmel's Goethe - maar tevens zijn verloop en samenhang beschouwd, hoewel toch weer niet geschilderd, wordt.

Men kan Simmel's boek lezen zonder zich te bekommeren om Goethe, zoozeer is het duidelijk dat de eigenlijke inhoud Simmel's gedachte-kontrasten zijn. Ook Gundolf ontwikkelt een geheel van denkbeelden dat men vervolgen kan om zijnzelfs wil, maar dan moet men het van Goethe's voortbrengselen en lotgevallen, waaraan hij het verbonden houdt, opzettelijk scheiden. Evenwel: hij spreekt van deze, zonder ze te toonen. Hij veronderstelt dat de lezer ze kent zooals hijzelf ze kent, niet alleen even goed, maar ook met de eigen soort van deelneming, met een gelijke waardeering en een eender inzicht.

Het is alsof hij schreef voor professoren in Goethe, en alleen voor zulke die hun Goethe met hem gemeen hebben. Nietwaar? - zoo schijnt hij te zeggen -: onze Goethe is dezelfde en wij kennen hem. Nu geef ik u hier een beschouwing van hem en zijn arbeid, zoo breed, zoo overzichtelijk, en toch ook zoo uitvoerig, dat gij u zonder moeite erin thuis zult vinden, geen behoefte zult voelen haar grenzen te overschrijden en nochtans gelegenheid te over hebt om uw eigen gedachten aan de mijne aan te knoopen.

Wat hij geeft is dus een kader. Het laat ruimte voor een groot aantal medewerkers, en is daarom niet minder bindend.

Een kader echter is voor hen die bij voorbaat gevangen zijn. In dit geval: voor hen die over Goethe willen spreken zonder zich omtrent de aanschouwelijke voorstelling die aan dit spreken vooraf moet gaan, nadrukkelijk verstaan te hebben.

Toen Gundolf zijn Shakespeare und der deutsche Geist schreef, gaf hij aanschouwelijke voorstelling en bespiegeling. De eerste was van buitengewone waarde op zichzelf en zij schonk tevens aan de bespiegeling haar rechtvaardiging. Dit nieuwe werk daarentegen is bespiegeling, verbonden aan een vooronderstelde voorstelling, naar welke verwezen wordt.

De leek kan zich deze verhouding niet laten welgevallen. Hij wil eerst de aanschouwelijkheid. Hij mist deze. En hij grijpt naar Goethe zelf, om zich te veroveren wat hem onthouden werd, teneinde daarna te kunnen oordeelen.

Dit is de overweging die mij bewoog sommige van Goethe's werken te herlezen en naar aanleiding van enkele de studies te schrijven die in de laatste nummers van dit tijdschrift verschenen zijn. Lezend en opstellend voelde ik me bevestigd in de gedachte dat zij die de uitingen van een dichter naar algemeene ideeën ordenen, aan een dubbel gevaar blootstaan. Het is niet aantenemen dat iemand zulk een ideële beschouwing beginnen zal, tenzij de idee die haar kern is hem persoonlijk ter harte gaat. Ze is meestal zijn eigen kern. Ziet hij nu voortdurend, en hoe langer hoe meer, de dichter als haar drager, dan zal hij in hem de dichter bij uitnemendheid gaan zien, de type-dichter, en hem als zoodanig bespreken, niet met de eigenaardige bewondering die hem en niemand anders verschuldigd is, maar met de mindergeschakeerde waarmee we de dichter-in-'t-algemeen verheerlijken. Hij stelt zich niet tegenover hem als beoordeelaar, voelt zich ook niet als opgenomen in de sfeer van zijn schoonheid, maar is aan hem verbonden als geestverwant. Er weervaart de dichter dus een dubbel onrecht. Hij wordt door een geestverwant vergroot tot een algemeenheid, ontvangt een vereering die niet op zijn menschelijke maat berekend is. En hij ontvangt niet de erkenning, de bewondering waarop hij vanwege zijn bizonderheid aanspraak heeft.

Dat een geschrift van Gundolf deze gedachte bij me opwekte, trof me temeer, omdat zijn vroegere werk, dat over de invloeden die Shakespeare in Duitschland heeft uitgeoefend, mij als europeesch had aangedaan. Deze geestverwante gebondenheid aan Goethe, evenwel, is duitsch.

Toch is van het uiterst breed, soms familjaar, altijd zakelijk geschreven werk, juist deze gebondenheid de beste eigenschap. Als Gundolf zegt dat het hem om de gestalte van Goethe te doen is, dan bedoelt hij het niet zoo alsof de jonge, de rijpe, de oude Goethe vrij door zijn verbeelding wandelen en bij middel van zijn woorden ook aan ons worden voorgesteld. Tot een dergelijke verbeeldings-overdracht heeft hij zich niet verledigd. Maar onder gestalte verstaat hij het zich ontwikkelende geheel van nu botsende, dan zich verzoenende ideeën, dat hij in zijn held leven ziet (ingeboren aandriften, bewustgeworden ervaringen), bijeengehouden en gericht als deze zijn door Goethe's eigen drang naar het scheppen, het voortbrengen van gestalte. Gestalte in eigenlijke zin was allereerst Goethe's werk: zijn gedichten. Daarna, in minder mate, zijn brieven. Eindelijk, in de geringste, alles wat aan gesprekken met en berichten betreffende hem door anderen is meegedeeld. Gundolf volgt deze drieërlei uitingen en spreekt ervan. Hij ziet ze in tijdsorde, maar dat is de hoofdzaak niet. Hoofdzaak is hun ideëele samenhang, die natuurlijk zich in de tijd ontwikkelt, maar even natuurlijk in aanleg gegeven was. Op ieder oogenblik van zijn leven bestond, in ieder van zijn volwaardige werken openbaarde zich, de heele Goethe. De elementen blijven, hun groepeering alleen verandert zich. Veranderen doet ook de tijd, veranderen ook de individueele mensch, die van Zijn en Worden, door Vorming, naar Voltooiïng en Berusting gaat. In deze drie stadia, in drie zoo betitelde boeken, wordt alles behandeld. En nu is de deugd van Gundolf dat hij, langs de lijnen van zijn idee dit plan uitvoerend, voortdurend aan zijn gegevens gebonden blijft. Zijn meesterschap bestaat inderdaad hierin dat, daar Goethe nu eenmaal in de idee voor hem leeft, hij geen moeilijkheid ondervindt om die idee nu ook aan elk onderdeel van zijn stof, zoo noodig, waar te maken. Zijn lenige verstand komt hem hierbij uitmuntend te stade, maar niet zoo of hij erop vertrouwen moest dat het hem

logische of retorische uitvluchten aan de hand zou doen. Daarvoor behoedt hem zoowel zijn werkelijkheidsgevoel als de overtuiging dat hij in zijn idee het ware, het werkelijkheid-voor-stellende, heeft. Alleen dat dit zoo is wil hij aantoonen, en het gelukt hem waar hij telkens weer de stof van Goethe's uitingen weet intelijven bij zijn Goethe-vertegenwoordigende denkingen. Deze bemoeiïng, van boven af toegrijpend en op haar gemak in de volte, neemt ons gevangen en geeft ons, door de verzekerdheid van haar bewegingen, het vertrouwen in haar doeltreffendheid. Maar ze brengt ons ook tot het besef dat wij niet over haar waarde kunnen oordeelen voor wij ons zelfstandig met de stof, die zij behandelt, vertrouwd hebben gemaakt. Doen wij dat, al is het maar ten deele, dan blijkt allereerst hoeveel van het bizondere dat Goethe voor ons beteekent door Gundolf buiten beschouwing is gelaten, en wij winnen, wel niet het recht tot volledige beoordeeling van zijn arbeid, maar dan toch een standpunt er buiten, van waaruit we hem kunnen bezien. Gundolf's boek is een bespreking van Goethe's levenswerk. Zijn toon is die van het gesproken woord of van de voorbereiding ertoe: verklarend, uitleggend, iedere bewering aandringend, herhalend, uitbreidend, ook wel kortelijk dat wat er te zeggen valt noteerend als om mondeling te worden uitgewerkt. De nadruk en het gewicht waarmede soms belangrijk geachte overwegingen schijnen te worden ingeprent doen ons besluiten tot de aanwezigheid van een gehoor, dat, hoewel het geacht wordt alles van Goethe te weten, te kort mag komen in het begrip voor sommige algemeene waarheden. Zoo is er een plaats waar aan lichtvaardige of slecht-geaarde jongelieden wordt voorgehouden dat men niet een meisje mag laten zitten omdat men zelf zoo geniaal is, en menige andere waar de uiteenzetting van verschillen tusschen deze en gene kunstsoort een zoo schoolsche trant volgt dat men haar niet lezen kan zonder ongeduld. Wanneer dan bovendien zulk een uiteenzetting niet treft door diepte of oorspronkelijkheid, maar alleen het gewone nog eens omstandig kennen doet, hebben wij recht tot ontevredenheid. Wij zouden dan geneigd zijn al die opzettelijke begrips- en woord-bepalingen, al dat vastleggen van onderscheid en overeenstemming die de facetten van Gundolf's idee uitmaken, al die omzettingen in zijn

terminologie van menigerlei opmerking die ons in minder wijsgeerige bewoording vertrouwd was, kwalijk te nemen en te veroordeelen. Ten onrechte, want het een zoowel als het ander maakt onvermijdelijk deel uit van het intellektueele weefsel buiten hetwelk Gundolf zich zijn stof niet denken kon en het heeft waarde voor ieder die zich tot eigen heil aan zijn intellekt gevangen geeft. Zijn werk is in de hoogste mate pedagogisch. De Goethe-kenners tot wie het zich richt worden gerekend dermate verstoken te zijn van gezond menschelijk en estetisch inzicht dat ook wat ons vanzelfsprekend voorkomt hun nadrukkelijk, en in vormen, verwant aan hun wetenschappelijke, moet worden meegedeeld. En wie zal niet toegeven dat juist als gevolg van deze bedoeling tal van groote en voortreffelijke waarheden omtrent poëzie en leven klaar en inzichtig door Gundolf werden uitgedrukt. Zijn boek is ongeloofelijk rijk aan waardevolle bepalingen en omschrijvingen, het is vol bladzijden die een genot om te lezen zijn, het is in zijn geheel een arbeid die eerbied afdwingt voor het talent en de werkkracht van zijn maker.

Het is misschien ook een gevolg van het doel waarmee dit boek geschreven werd, dat de schoonheids-onderscheiding die zich in het begin kennen doet - als zes gedichtjes uit het Leipziger Liederbuch afzonderlijk worden aangewezen - zoo spoedig wijkt voor het meer bepaaldelijk leerbare, overvleugeld wordt door ideëele ingenomenheid. Dit blijkt het heerschende element: ideëele ingenomenheid met Goethe, een duitsch element, en niet een europeesch, zooals de menschelijke of schoonheidlievende beschouwing van Goethe zijn zou. Niet in Europa, maar alleen in Duitschland is Werther langer zulk een waardevol geschrift als waar Gundolf het voor wil door doen gaan. Al zegt hij nog zoo kortaf dat het zich ver verheft boven Rousseau's Nouvelle Heloïse, ‘zijn technisch voorbeeld’, wij gelooven het niet: wij kennen aan dit laatste een krachtiger gehalte toe en een durender werking op de besten. Van de waarde van Götz heeft Gundolf een juist begrip: gering als dramatische conceptie, maar boeiend als schildering van door lektuur in Goethe nagebleven toestanden. Nochtans betrekt hij Götz als ‘dramatisch volgroeide Titane-conceptie’ in een beschouwing van Goethe's ‘Titanismus’. Het gebruik van dit woord alleen al, niet als

een dichterlijk symbool voor de drang het heelal te omvatten en een heelal uit zich voorttebrengen, maar als een geijkte term daarvoor, lijkt mij gevaarlijk. Het verleidt ertoe het vergrootende zien, het hooge zelfgevoel van de Sturm-und-Drang-verbeelding als kijkglas te aanvaarden voor onze blik op de werkelijkheid. Gundolf komt zoo doende tot de verklaring dat het Goethe ontbrak aan een wereld groot genoeg opdat hij er zijn kolossen in plaatsen kon. Welk een misverstand! Goethe kon een Prometheus dichten, kon zich Cesar, Mahomet, Socrates als onderwerpen kiezen voor mogelijke dramaas: er was desondanks niets kolossaals in hem. Noch Werther, noch Götz, noch Faust, konden anders Titanen heeten dan bij wijze van dichterlijke aanduiding. Ik heb aan Goethe een goed deel van mijn opvoeding als mensch te danken gehad, zijn Tasso leek mij altijd voorbeeldig, ik vond Wilhelm Meister, te weten de Theatralische Sendung, een van de beste romans die ooit geschreven zijn, en werd veel later door de lezing van de Ur-Faust nog eens van de geweldige genialiteit overtuigd die zijn jeugd bevleugeld heeft. Overigens zou het pedant klinken alles op te noemen wat hij als dichter en prozaschrijver voor mij beduid heeft en nog beduidt. Maar ik moet het recht hebben hem te blijven zien, en dat niet het minst de jonge Goethe, binnen de perken van zijn tijd en zijn persoonlijkheid. Hem, als hun jongere, moet ik in gezelschap kunnen brengen, niet alleen met Rousseau, maar ook met Fielding, de schrijver van Joseph Andrews, en met Goldsmith: alle drie, in een beperkter kader dan het zijne, meesters en oorspronkelijken. Hoewel niet van zijn omvang, zijn zij van zijn statuur: hun grootheid verschilt niet van zijn eigene. Als, tusschen deze en anderen, Goethe in Europa staat, dan eerst wordt het ook mogelijk te zien door welke werken hij in Europa de leiding genomen heeft. Het is juist zulk een merkwaardig verschijnsel hoe, in de tweede helft van de achtiende eeuw, overal in Europa het gevoel zich mengt aan een gladde, figuurlijke, retorische dictie, en hoe de doorbraak van dat gevoel tot onmiddelijker, fijner, reëeler vormen moeilijker viel naarmate die dictie als werktuig van beschaafder geesten grooter spanning en bruikbaarheid verworven had. Goethe's poëzie beteekent die doorbraak zelf. Hij als Duitscher - duitsche gemoedsaard en duitsche

taal vielen hier samen - was nader dan de vertegenwoordigers van andere volken bij het natuurleven dat zij allen zochten. Tegelijkertijd evenwel miste hij de spanning die aan hen en aan de volzin van hun oudere literaturen eigen was. Vandaar dat hem elementen ontgaan: Wordsworth's innigheid, Shelley's bezieling, juist de eigenschappen die noodzakelijk en mogelijk waren in hen die groote weerstanden overwinnen moesten in hun taal en hun afstamming. Hun kostte het ontbinden moeite, Goethe het binden. Maar door de moeiteloosheid van zijn doorbraak was hij voor Europa een godsgeschenk. Zijn pantheïstische poëzie was als een fontein, als een bron die in tallooze beken onze verstandelijke wereld dooraderd heeft. Zijn binding waardoor hij tot ademende, soms te zeer tot kristal-vorm maakte wat eerst enkel vloeiend, enkel bewegend was: zijn vormgevoel dus gepaard aan zijn pantheïstische verstrooming, redde en behield voor ons en voor alle tijden de levende kracht van de natuur die zich door hem uitstortte. Ik zou wenschen dat Gundolf deze Goethe - het is geen andere dan zijn eigene - op deze wijs in Europa gesteld had, niet, hem vereenzelvigend met de poëzie als zoodanig, hem aan Duitschland gebonden had, met duitsche oogen waargenomen, en zoo hem en de heele nieuwere poëzie tot een duitsche aangelegenheid gemaakt. Het zou ook zeer naar Goethe's geest geweest zijn, hem te beperken tot zichzelf, hem te doen kennen in zijn onbetwistbare eigenaard, als een produkt van zijn eigen volk, zijn eigen tijd. Wie dit gedaan had, zou meer - ook voor Goethe - gedaan hebben, dan Gundolf nu hij zijn boek als een handleiding voor duitsche geleerden schreef.

De elementen die Gundolf in Goethe erkent zijn de drang naar Alheid (innerlijk en uiterlijk) en de behoefte aan vorming, de laatste verstaan als binding en verbizondering. De eenheid van deze beide is de gestalte: het levende schepsel zoowel in de natuur als door de verbeelding. Volgens dit ruimste van alle schemaas het net van zijn gedachten in altijd gelijke, telkens weer andere mazen wevend, toont hij beurtelings alle werken van Goethe gevangen tusschen zijn weeflijnen. De jeugdlyriek is de drang, alleen gebonden tot woordbeweging. Werther is de drang, die nu hij niet door liefde zich verlossen kan het door de dood doet. Faust diezelfde drang die naar zijn eigen

gestalte strevend, zich de schuld moet opladen leven te vernietigen dat hem had aangelokt. Door al Goethe's werken laat zich de figuur vervolgen van een Alheidsdrang die niet anders te uiten valt dan in de gebondenheid van het schepsel. Vóór Italië met, ook uiterlijke, botsingen en konflikten, na Italië met rijp beraad en berusting, zoodat alle leed innerlijk verloopen kan, zijn al Goethe's verbeeldingen de gedaantewisselingen van dit wezen. Met groote vruchtbaarheid en lenigheid van levendige windingen heeft Gundolf dit denkbeeld uitgewerkt. Het best, dunkt me, toen hij geschriften te behandelen kreeg uit de jaren waarin Goethe zelf meer en meer intellektueel werd. Zijn behandeling van de Italiaansche Reis is al dadelijk meesterlijk, zijn bespreking van de groote prozawerken grondig, zijn onderscheiding tusschen het symbolische en allegorische, overal waar die voorkomt, vol van beschouwingen die zijn eigen fijngesponnen verstand kennen en waardeeren doen.

Wel komt tevens het karakter van zijn boek, zooals ik dat omschreven heb, pijnlijk uit in trekken die even bedenkelijk zijn als onvermijdelijk. De pantheïstische dichter - ik zei het al - wordt aangezien als de eenige. Daar van de idee wordt uitgegaan en niet van de verschijning, kunnen Iphigenie en Tasso als gelijkwaardig naast elkander staan, het eene het drama van wie zich vrijwillig buigt voor de zedewet, het andere van hem die er onvrijwillig voor wijken moet. Hoe ongelijk in waarde deze werken zijn, het valt uit Gundolfs woorden - misschien - benaderend afteleiden, maar het staat er niet in uitgesproken, eer - zou ik zeggen - het tegendeel. De figuren van Harpspeler en Mignon in Wilhelm Meister worden, naar mijn meening, als zoo voortreffelijk de gedachte van het pantheïstische dichterschap belichamend, overschat. In de bespreking van de Wahlverwandtschaften, zoo ingaand, zoo in onderdeelen, wordt de verwijzing naar de terugkeerende motieven - een onderwerp dat in Duitschland aan de orde schijnt - een kwaal, alleen te vergelijken met de lezing van telegrammen betreffende gevechten in russische grensgewesten. Zooals men die niet dan met behulp van de beste kaarten verstaan kan, zoo begrijpt men Gundolfs aanduidingen alleen wanneer men de Wahlverwandtschaften twee keer gelezen en het dan naast zich op tafel heeft. Zoo worden

ook de Römische Elegien besproken, nummer voor nummer, en wie de gedichten naast de bespreking wil raadplegen, kan zich verzekeren of de beoordeelaar al of niet iets belangrijks zegt.

Dit en veel meer is het gevolg, niet van eenig gemis aan bekwaamheid in de schrijver, maar van zijn opzet een werk te schrijven dat bestemd is voor Goethe-kenners, die zich geen woord van of over Goethe ontgaan lieten. Dat ik het nochtans in handen wensch van leeken is dan ook omdat geen enkel geschrift over Goethe hen zoozeer tot de studie van zijn eigen voortbrengselen nopen zal. Voor zoover zij geen duitschers zijn zullen zij dan goed doen hun aandacht te richten, niet op het algemeene, maar op het bizondere, en niet op het ideëele, maar op de poëzie en de kunst. Alleen omdat het zoo door en door een goed gedicht is, vinden we Tasso bewonderenswaardig. Alleen als we het begrijpen in zijn opmerkelijke, in zijn eenige eigenaardigheid van natuurwetenschappelijke demonstratie in verhaalvorm, krijgt Die Wahlverwandtschaften een belangwekkendheid, waardoor onze aandacht bij elk kleinst deel van een liefdevolle beschrijving verwijlen blijft, waardoor we het toevallige huwelijk van Eduard en Charlotte voor lief nemen, waardoor we het enten van de hartstocht op het in okkulte krachten verweven organisme van Ottilie - een treffend symbool van de toenmalige voorliefde voor magnetische verschijnselen - gedoogen, de wijding rondom de toch natuurlijke dood van deze patiënte niet door kritiek - alsof het werk een waarschijnlijk verhaal zijn zou - verstoren, en haar heiligspreking geen paskwil achten.

Zóó zeer wou ik dat de bizondere eigenaardigheid van Goethe's arbeid erkend werd, - de arbeid van een groot dichter, maar van een ongewoon en oorspronkelijk mensch die een eeuw geleden in Duitschland leefde, - zóózeer, dat wij een veelbewonderd werk als zijn Iphigenie zien durven met dezelfde blik waarmede wij alle klassieken zien, koel en liefhebbend, - zóózeer, dat Goethe tenslotte vóór ons staat zooals hij zichzelf wou waarnemen, een Gestalte, werkelijk als een ademend wezen, vormvast als een ademloos kristal. -

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Beschouwingen over Oorlog en Dood, door Prof. Sigm. Freud, met toestemming van den Schrijver vertaald door Dr. J.E.G. van Emden te 's-Gravenhage. S.C. van Doesburgh, Leiden, 1917.

Wat uit dit opstel weldadig aandoet, is de hooge onpartijdigheid waarmee een geleerde in een van de oorlogvoerende landen er boven de meeningen blijkt te staan. ‘Wij koesteren de hoop, dat eene onpartijdige geschiedkundige beoordeeling het bewijs moge brengen, dat juist deze natie in welker taal wij schrijven en voor welker overwinning zij die ons lief zijn, strijden, zich het minst tegen de wetten der menschelijkheid heeft vergrepen. Doch wie mag in zulk een tijd zich tot rechter opwerpen in eigen zaak?’ Wie leest wat door Freud, behalve de wederzijdsche haat, als vergrijp tegen de wetten der menschelijkheid wordt aangewezen, zal erkennen dat deze Duitscher zich merkwaardig vrij heeft weten te houden van de oorlogs-verblinding die vaderlanders doorgaans eigen is. ‘Men stoort zich’ - zegt hij - ‘niet aan de in vredestijd op zich genomen beperkende bepalingen, die den naam van volkenrecht dragen, houdt geen rekening met de voorrechten van den gewonde en van den geneesheer en met het onderscheid tusschen strijders en noncombattanten en spaart ook het particulier eigendom niet. Alles wat in den weg staat wordt in blinde woede neergeworpen alsof er hierna geen toekomst en geen vrede meer in het menschdom zou kunnen bestaan’.

Behalve deze onpartijdigheid is ook de gemoedsrust merkwaardig waarvan het geschrift doortrokken is. Ontgoocheling en gedachten over de dood zijn het onderwerp, maar de pijn

en de ernst die de schrijver gevoeld moet hebben om zoo ingaand ervan te kunnen schrijven, verstoren niet de kalme vrede waarmee hij alles, ook het bedroevendste, niet alleen aanwijst maar bespreekt en, zoo noodig, veroordeelt.

Hij voelt zich als de bewoner van dat 'grooter vaderland' dat zich over alle landen uitstrekt, van zijn zeeën en zijn bergen, zijn bosschen en zijn weilanden, zijn natuur en zijn geschiedenis. Hij kan het zien als een museum 'gevuld met alle schatten die de kunstenaars gedurende vele eeuwen hadden geschapen'. Hij genoot, in menschen en werken, de verschillende typen van volkomenheid, en het was nooit in hem opgekomen dat zijn keus van goeden en grooten in heden of verleden beperkt zou behoeven te worden door landaard of taal.

Hij bouwde op dit zijn wezen tweeërlei verwachtingen: de eerste tegenover de staten, de tweede tegenover de enkelingen.

Van de staten verwachtte hij dat zij een oorlog, indien die dan onvermijdelijk was, voeren zouden 'als een gelegenheid om te toonen hoezeer het gemeenschapsgevoel der menschen was vooruitgegaan, sedert den tijd dat de grieksche Amphiktyonenverbonden het verbod hadden uitgevaardigd een tot den bond behoorende stad te verwoesten, de olijfboomen om te hakken en haar den watertoevoer af te snijden. Als een ridderlijke strijd, die er toe beperkt zou blijven de meerderheid van een der partijen vast te stellen, terwijl al het mogelijke zou worden in het werk gesteld om alle ellende die op deze beslissing van invloed kon zijn, te vermijden'. Maar het tegendeel is gebeurd. De staat bleek te zijn wat hij altijd geweest is, neen erger dan hij vroeger was: de alleenige rechthebber op misdaad en ongerechtigheid. 'De volken worden ten naasten bij door de staten, die zij vormen, vertegenwoordigd en deze staten weer door hun regeeringen. Het afzonderlijke individu kan in dezen oorlog met ontzetting vaststellen - iets wat zich ook in vredestijd reeds soms aan hem opdrong - dat de staat aan het individu het plegen van onrecht verboden heeft, niet om het af te schaffen, maar om het te monopolizeeren, zooals zout en tabak. De oorlogvoerende staat veroorlooft zich ieder onrecht, elke geweldenarij, waardoor het individu dat zich daartoe mocht verstouten, onteerd zou zijn'. Zelf liegend en bedriegend, berooft hij zijn onder-

danen, door middel van de censuur, van de gelegenheid zich in het bezit te stellen van de waarheid. Zelf zijn verplichtingen jegens andere volken brekend en zijn hebzucht botvierend, vergt hij van elk individu het uiterste aan zelfopoffering, gehoorzaamheid en instemming, uit vaderlandsliefde zoogenaamd.

Geen wonder dat waar de staat weigert het nadeel te dragen van zelfbeperking en oprechtheid, de enkeling zich genoopt voelt hem natevolgen. Ook de enkele mensch, meent Freud, heeft hem ontgoocheld. Hij zegt bepaaldelijk: 'Waar de maatschappij het afkeurende verbod opheft, daar houdt ook de onderdrukking van de booze lusten op en de menschen komen tot daden van wreedheid, arglist, verraad en ruwheid, die men met het door hen bereikte beschavings-niveau onvereenigbaar zou hebben geacht.' Elders zegt hij: 'Misschien heeft ons echter bij onze wereldmedeburgers een ander symptoom niet minder verrast en niet minder doen schrikken dan het nederstorten van hun ethische hoogte, dat ons zoo pijnlijk trof. Ik bedoel het gebrek aan inzicht, dat bij de beste koppen zich vertoont, hunne verstoktheid, hunne ontoegankelijkheid voor de meest klemmende argumenten, hunne kritieklooze lichtgeloovigheid voor de meest lichtvaardige beweringen. Het is inderdaad treurig te zien en ik wil er nadruk op leggen dat ik geenszins als verblind partijganger al deze intellektueele fouten slechts in een der beide kampen aantrof.'

Kort saamgevat: de menschen bleken bruter en dommer te zijn dan we ons voor den oorlog hadden voorgesteld.

De troostgrond waarmee Freud onze ontgoocheling dempen wil, is de eenig denkbare. Hij heeft alleen het nadeel dat hij er geen is. Het menschdom in zijn geheel, zegt hij (en laat ik er bij voegen: wijzelf inbegrepen) is bruter en dommer dan het zich pleegt voortedoen, en de staten, de menigte-eenheden, zijn natuurlijk juist zooveel bruter en dommer als zij minder dan de individuen onder zedelijk opzicht staan.

Het is dit koele en wijze besef, dat, indien het ons al niet troost (daar het al onze verwachtingen als illusies doodverft) ons toch tegen verdere ontgoocheling stalen kan.

De beschouwing waarin Freud zijn inzicht uitwerkt - een afgeleide toepassing van zijn leer omtrent de invloed van het erotische - lijkt mij minder belangrijk dan de eenvoudige mee-

deeling van het inzicht. Het spreekt toch vanzelf dat waar de grofheid van onze natuur en de zwakheid van ons denkvermogen feiten zijn, wij ze zullen trachten te verbergen onder dwang of uit eigenbelang en ze zullen toonen als de weerstanden ophouden. Fatsoenlijke lieden en bolleboozen zoolang wij in een geordende wereld ons voor eenig verstandig doel hebben intespannen, zal onze innerlijke ongeordendheid en de af hankelijkheid waarin ons verstand pleegt te verkeeren, zich onmiddelijk wreken als we in een chaos op eigen beenen hebben te staan. Dat de samenleving ons, menschen, tot huichelaars maakt, is een bekende uitdrukking - Kultur-Heuchler zegt Freud -; maar het verschijnsel lijkt mij te natuurlijk dan dat het een dergelijk ethisch etiket verdienen zou.

Het komt mij voor dat de bruutheid en domheid waarvan hier sprake was, door Freud niet voldoende onderscheiden wordt van wat hij terecht onze primitieve aandriften noemt. Verborgen of blootgekomen, zijn de eerste altijd schadelijk, de tweede daarentegen zijn in sociale zin - zooals ook Freud stelt - goed noch slecht, maar altijd waardevol. Terwijl Freud dit toegeeft, neemt hij evenwel de maatschappelijke terminologie over volgens welke die aandriften onderscheiden moeten worden in zelfzuchtige en liefde-behoeftige (waarbij hij deze laatste met een ongeoorloofde uitbreiding erotische noemt), terwijl dan de beschavingsaanleg van een mensch bepaald zou worden door de mate waarin de tweede soort de eerste weet te beheerschen en in zich omte zetten. De eerste zou dus toch inderdaad ‘slecht’ zijn en al het goede in de tweede zetelen. Het feit dat de deugd, de ‘virtus’, minder in een dergelijke omzetting of overheersching dan in een harmonieering in ons en met de omgeving gelegen is, wordt dientengevolge door hem voorbijgezien. Primitief, dunkt mij, is noch dc ‘zondige’, noch de ‘edele’ mensch, maar diegene die zijn tweeërlei krachten in ongedwongen levensbeweging bezit en tot gelding brengt. Nemen wij dit aan dan zien wij het belangzuchtige en het belangelooze niet als twee groepen, die elkaar bestrijden, zelfs niet als twee groepen die elkander het evenwicht houden, maar verbonden in iedere levensbeweging (ook in de erotische) en in iedere uiting. Het goede is dan overal daar, waar die verbondenheid zich vrij en onontleedbaar te kennen

geeft, het slechte daar waar de mensch zich als slaaf toont of als automaat.

Onvrijheid en automatisme (dit laatste een schijnbare, berekenend nagedane levenseenheid) zijn, nevens bruutheid en domheid, de slechtheden die de oorlog ons misschien meer deed zien dan de vrede. Deze verwekken dan, in hen die er niet op verdacht waren, de ontgoocheling.

In het tweede gedeelte van zijn opstel heeft Freud onze verhouding tot de dood besproken.

Die was niet eerlijk en oprecht, zegt hij. 'Met *woorden* waren wij natuurlijk bereid te erkennen dat de dood de onontkoombare einduitgang van alle leven zijn moet, dat een ieder onzer der natuur een dood schuldig is en erop voorbereid moet zijn deze schuld te betalen. In werkelijkheid echter trachtten wij ons te gedragen alsof het anders ware. Wij vertoonden de onmiskenbare neiging den dood op zijde te schuiven en uit het leven te elimineeren. Wij hebben gepoogd hem dood te zwijgen, getuige de duitsche spreekwijze, dat men even weinig aan iets denkt als aan den dood: den eigen dood natuurlijk! De eigen dood is dan ook iets, dat wij ons niet kunnen voorstellen en telkens als wij het beproeven, kunnen wij voelen dat wij daarbij eigenlijk verder den rol van toeschouwer blijven vervullen. Zoo kon men het in de psycho-analytische school wagen te beweren, dat in den grond niemand aan zijn eigen dood gelooft of wat hetzelfde is: dat in het onbewuste een ieder onzer van zijne onsterfelijkheid overtuigd is.'

Zooals die beminnelijkste van mijn oudere vrienden zei nadat hij de verzuchting geslaakt had dat wij eens sterven moeten. En misschien toch ook niet, zei hij met een glimlach: bewijs hebben wij er niet voor!

Eveneens buiten de psychanalytische school heeft de doodgraver in Dickens' Curiosityshop die opmerking bij levenden lijve verzinnebeeld. Die zal het ook niet lang meer maken, zei hij, de oude mannetjes van zijn eigen leeftijd nakijkend. Ik krijg hem zeker gauw onder de grond te stoppen. Dat zij het hem konden doen, wou niet in hem opkomen.

Het is bitter waar dat de oorlog zeer velen geleerd heeft de dood ook voor zichzelf te verwachten. Toch geloof ik dat Freud

gelijk heeft als hij zegt dat juist de oorlog het ongeloof in onze eigen dood zoo niet versterkt, dan toch ons gedwongen heeft ervan te doen blijken. Wij gelooven er niet aan, minder dan ooit op het oogenblik dat hij nabij ons is. Wij verwachten de dood van anderen, beschouwen de vreemden als vijanden, wier dood men behoort te wenschen of te veroorzaken, maar we gelooven niet aan onze eigen dood.

De oprechtheid die Freud vergt is dan ook niet dat wij deze onze innerlijke verhouding tot de dood veranderen, maar dat we openlijk en zonder schroom over hem spreken. Zooals hij in de eerste helft van zijn geschrift een illusie omtrent menschelijke braafheid wou opruimen, zoo in het tweede de illusie dat de dood iets is dat niet bestaat.

Hij bestaat niet voor óns, dat wil zeggen, niet voor onze doende en werkende mensch, maar overigens in al onze beschouwingen, en dat niet alleen als natuurlijk en noodzakelijk, maar ook als gewenscht en gewild en teweeggebracht.

Freud heeft ook hier weder een onderscheiding voorbij gezien. Deze namelijk die ik juist maakte: de dood bestaat niet voor onze doende en werkende mensch, maar overigens in *al* onze beschouwingen. Dat wil zeggen: ook in onze beschouwingen aangaande ons zelf. Zijn voorstelling hoe wij voor den oorlog de dood negeerden, met schroom van hem spraken, zijn optreden altijd als iets toevalligs en in het minst niet verwachts trachten voortestellen, is gedeeltelijk waar, en in sommige kringen zeker meer dan in andere, maar deze houding was toch minder een ‘conventioneele wijze van voelen’ dan een conventioneele wijze van ons te gedragen. Inderdaad is de dood voor ieder van ons, zoodra we niet in onmiddelijke, alle bespiegeling afsluitende aktie zijn, een werkelijkheid waarmee we rekening houden. Ook onze eigen dood.

Als Freud dan ook zegt: ‘Het leven verarmt en wordt minder belangwekkend als de hoogste inzet in het spel des levens, het leven zelf, niet mag worden gewaagd’, dan geloof ik dat hij de kracht en de bewustheid waarmee in ieder tijdperk allen van eenige ernst en gedegenheid hun leven op het vlak van hun hand droegen, niet naar waarde heeft ingezien. Onze tijd heeft wel zóóveel gedaan dat wij mogen aannemen dat in elke

kring, hoog of laag, het offer moet gebracht zijn van vele levens. Geen enkele daad van beteekenis slaagt zonder dat in vrijheid en overgave het leven wordt ingezet.

Of dit, gedurende de oorlog, meer is gebeurd dan tijdens de vrede? Ik twijfel eraan.

Wanneer was het leven rijker - vraag ik -: toen ieder, in vrijheid, zijn krachten richten kon op een van vele doelen, of nu hij het gedwongen en in de verdwazing die Freud beschreven heeft op één moest doen? Wanneer was het offer van ons leven wezenlijker: toen het, in vrede, met koel beraad, moest gebracht worden door ieder in zijn werkkring, of nu het, in oorlog, met de vraag waarom? in het hart, gebracht wordt omdat het nu eenmaal moet?

'Navigare necesse est, vivere non necesse' was de leus van de Hanza. Het is ook de onze. Maar hebt ge ooit gehoord dat door uw soldaten Navigare door Bellum agere vervangen werd?

Freuds beschouwing waarin hij de overeenstemming tusschen onze aktieve mensch en de oermensch aantoont - beiden de eigen dood niet, die van anderen des te stelliger aanvaardend - heeft daarom niet zoozeer waarde als tot onze werkelijke tijd gericht dan wel als tegen de vormen van sommige beschaafde bevolkingsgroepen. Zonder twijfel is daarin een weekheid die wij alle reden hebben van ons weg te doen.

De bladzijden waarin Freud, telkens verwijzend naar zijn boek Imago, de werking van de primitieve gevoelens ten opzichte van de dood tracht te vervolgen in het ontstaan van een geloof aan erfzonde, verzoening en onsterfelijkheid als ook van onze zedelijke geboden en ons eigen innerlijk, zouden volledig slechts kunnen worden besproken door wie dat geheele boek ter sprake bracht. Ik mis er de bevoegdheid toe. Eindigende wil ik alleen aansluiten bij de opmerking dat ons onbewuste niet aan de eigen dood gelooft en zich gedraagt als ware het onsterfelijk. 'Wat wij ons "onbewuste" noemen, de diepste uit aandriften bestaande lagen van onze ziel, kent inderdaad niets negatiefs, geene ontkenning - tegenstellingen vallen daarin samen - en kent daarom ook niet den eigen dood, die voor ons niets anders kan zijn dan een negatief begrip. Het geloof aan den dood vindt dus bij geen van onze aandriften steun.' Waartegen ik in deze zinsneden

bezwaar maak, is de vaagheid die dit woord ‘aandriften’ overlaat. Het is een niet ongewone voorstelling van hedendaagsche psychiaters dat wij bestaan uit aandriften en aandoeningen, die dan hun eenheid hebben in een onbewuste. Maar wanneer wij, biologisch gesproken, een zaad in ons dragen dat zijn afstamming en oorsprong heeft in het tijdelijk-ondenkbare en een even onbegrensde mogelijkheid van voortplanting, terwijl ons bewustzijn zich niet anders dan als middelpunt van het ruimtelijk heelal begrijpen kan, hoe wil het dan anders of onze verbeelding zal als eerste en noodzakelijke, met onze levende en doende persoon samenvallende voorstelling onszelf zien als onsterfelijk. Niet enkel onbewust, maar bewust en lichamelijk, gelooven we niet alleen, maar zijn en beleven we onsterfelijkheid. Dat liefde en haat in al onze aandoeningen ten opzichte van onze omgeving samentreffen - de ambivalentie noemt Freud deze tweeledigheid - zoodat wij niemand kunnen liefhebben zonder hem ook te haten, is zeker, maar het raakt alleen ons bestaan als enkelingen. Als deelen van de eeuwige keten, lichamelijk dus, en als brandpunten van het heelal, in ons bewustzijn, erkennen wij elkander boven die onderscheidende bepaaldheid, zijn wij met elkander in de eenheid. Als zoodanig nu loochenen wij de dood niet alleen voor onszelf, maar ook voor anderen.

Ons ongeloof aan de dood berust dus ten slotte op het diepe besef van zijn onbelangrijkheid, van zijn beperktheid tot het individueele, - niet van het feit dat hij van ons begrensde leven de negatie is, maar dat hij tot de sfeer van ons onbegrensde geen toegang heeft; en aan dit besef kan oorlog noch vrede iets veranderen.

Deze bewering doet niets af aan de waarheid van Freud's voorstelling omtrent de wijze waarop wij ons tot de dood verhouden. ‘Ons onbewuste is voor de voorstelling van onzen eigen dood even ontoegankelijk, tegenover den vreemde even moordlustig, tegenover den geliefden persoon evenzeer van tegenstrijdige gevoelens vervuld (ambivalent) als de mensch van den oertijd.’ Maar ik ontken dat dit onbewuste de overheerschende beteekenis heeft die hij eraan wil toekennen en ik geef evenmin toe dat ‘wij ons in de beschaving in onze conventioneele wijze van voelen tegenover den dood, van dezen oertoestand’ hebben

verwijderd. Wij hebben ons ervan verwijderd in onze uitingen, maar weinig in het wezen. Doch boven het onbewuste, in ons zoowel als in de oermensch, leeft een element dat het leven zelf is, de onvernietigbaarheid van het bewustgeworden menschezaad.

ALBERT VERWEY.

Zonnebloem-boekjes no. 1 en 2.

Ten gerieve van de velen die de Beatrijs nog niet kennen - niet die van Boutens, maar de 14de eeuwsche - en het 'moeilijke' Middelnederlandsch niet in een verloren oogenblikje kunnen smaken, geeft de uitgeverij 'de Zonnebloem', gevestigd te Apeldoorn, haar hier in modern Nederlandsch overgebracht en in een allerliefst bebloemd kartonnetje gestoken. Zij treedt op als het eerste van de Zonnebloem-boekjes, die zich moeten onderscheiden door liefdevol-verzorgd uiterlijk en innerlijk, gepaard met matigen prijs. Het tweede bevat de Esmoreit, gelukkig in de oorspronkelijke taal.

In de laatste tientallen jaren is ook hier te lande een liefde voor het boek onstaan, die in de Zilverdistel tot vereering gegroeid, geen arbeid te veel en geen materiaal te kostbaar acht om de volkomenheid van het boek naar uiterlijk en innerlijk te bereiken. Dit streven komt helaas niet ten bate van de minder gegoeden en ter wille van hen is nu de Zonnebloem - wier vignet met dat der Zilverdistel eenige overeenkomst vertoont - werkzaam. Het voorbeeld van Engeland met zijn 'Roses of Parnassus' en overige Liberty-boekjes, van Duitschland met zijn 'Insel-bücherei', toont, dat de onderneming, wanneer zij werkelijk het mooiste uit de literatuur in smaakvolle boekjes uitgeeft, op de waardeering van het lezend publiek mag rekenen. Tot zoover is die navolging dus loffelijk.

Maar was het noodig deze Zonnebloempjes zelfs het uiterlijk te geven van de Duitsche boekjes? Was er niet een ander, desnoods effen kartonnetje te vinden, dat tenminste in zijn pretentieloosheid oorspronkelijk is?

De gemakzucht van de uitgever in dezen stemt ons achterdochtig tegenover de deugdelijkheid van zijn uitgave, een achterdocht, die maar al te gegrond zal blijken.

Gaan we dus nu tot het innerlijk over:

Het was een gelukkige greep de rij te openen met twee der schoonste overblijfselen der Middel-Nederlandsche letterkunde: Beatrijs en Esmoreit. Altans, mits de uitgave niet onderdoet voor al-bestaande.

De moderne bewerking van Beatrijs is niet slecht. Enkele kleinere toevoegingen of afwijkingen waren onnoodig, maar storen niet. Hinderlijker echter is het weglaten van de laatste zin uit dit voorstel van de ridder tot zijn geliefde:

> ‘Lief, waert u gevoech
> Wi souden beten ende bloemen lesen,
> Het dunct mi hier scone wesen,
> Laet ons spelen der minnen spel’.

waardoor het verontwaardigd antwoord van de in haar kuischheid beleedigde non allen grond verliest. Als dit overleg is, wellicht ten bate van schoolkinderen, dan is het toch al een heel onnoozel overleg, dat wel het woord, maar niet het weerwoord uit den text verwijdert. Heeft de bewerker misschien het oog op dezelfde lezers, wanneer hij Beatrijs door haar minnaar niet ‘(vriendelike) aen haren mont’, maar alleen ‘zachtkens en teeder’ doet kussen, terwijl ditzelfde ‘op haar mond’ wel geoorloofd is, wanneer Beatrijs van haar kinderen afscheid neemt?

Slordiger dan dit is het tweede boekje: ‘Een abel spel van Esmoreit, sconincs sone van Cecilien’ uitgegeven. Evenals de uitgave van Kakebeen en Ligthart is zij gebaseerd op de van verklarende aanteekeningen voorziene van Moltzer. Maar welk een verschil met deze andere! Zeker, het ziet er aanlokkelijk uit, is gedrukt met een goede letter op stevig papier en kost dan ook 15 cts. meer. Maar wie meer dan oppervlakkig kijkt, wordt teleurgesteld. Onbegrijpelijk slordig is het, dat na blz. 12 een blad ontbreekt, terwijl de pagineering doorgaat, maar de nummering der regels van 150 op 202 overspringt! Verder zijn er talrijke kleine fouten, als in 469: ‘Die nie ter lijf wereld (ls. wereld lijf) ontfinc’, in 776 ‘dits die bant, die ic selve brachte (ls. wachte); 941 den (ls. daer) soude hi u seker hebben versmoert; 995 al die werelt en helpe (ls. holpe) u niet; 1016 hi macht (ls. mach) gaen eten.’

Waar aan de Esmoreit literair zooveel minder te doen was dan aan de Beatrijs - zelfs de verklaringen zijn in alle vroegere uitgaven te vinden - verwacht men een betere tekstverzorging. En deze blijkt gering. Zoodat we tot het besluit komen: deze uitgave is dilettanterig, is meer schijn dan degelijkheid en zal daardoor misschien juist veel opgang maken. De wereld wil bedrogen worden.

MEA VERWEY.

Verzen. Marie Cremers.[1)]

De opmerking die ik onlangs hoorde maken, dat wie prijzende kritiek schrijft eigenlijk slechts over zichzelf schrijft, is minder paradoxaal dan juist, maar zij mag toch niet het zwijgen opleggen waar getuigen een behoefte is.

Wie van een mooi boek genoten heeft kan alleen maar dit: getuigen van zijn genot en op de bron daarvan de aandacht vestigen.

Wie van een nieuwe duinweg of van een weinig bekend park genoten heeft verzwijgt het niet aan hen die voor zulk een bekoring ontvankelik zijn, en ik zou het kleine boekje verzen van Marie Cremers het liefst met een mooie wilde tuin willen vergelijken, een tuin waar zacht beschaduwde paden kronkelen langs groepen bevallige berken met hun zilverige stammen en hun ijle tere kruinen, of langs hellingen vol kleurige woud-bloemen, langs groen hout waar de wind de fijne naalden van dennen en sparren laat wiegen en zingen. Er zijn vogels van velerlei soort en van velerlei stem in die tuin en men verlaat hem niet zonder door de genoten bekoring ontroerd te zijn en niet zonder een vleug van de warme adem der liefde gevoeld te hebben, die het hart warmer en rijker maakt.

Wat kan men van verzen meer verlangen, dan deze ontroerende innigheid, dan deze volheid van liefde? O zeker, er is een heviger, een trotser schoonheid die men in dit boekje vergeefs zoeken zal, maar men kan het grootse van de Alpen en de

1) Dat dit bundeltje in een vorig nummer besproken werd, mag geen reden zijn de volgende uit het hart geschreven bladzijden te weigeren.
De Redactie.

zachte bewogenheid van de Hollandse duinen niet op een en hetzelfde moment genieten.

> Ik weet niet: zijn mijn bloemen rijk of schamel,
> ik geef ze zooals ik ze heb geplukt. -
> En zijn mijn versjes goed of hulpeloos gestamel,
> toen ik ze schreef was ik verrukt.

zegt de dichteres, en het is door deze verrukking, die zo oprecht en zo onmiddelik in veel harer verzen tot uitdrukking komt, dat de lezer zijn hart dieper bewogen voelt, de eenvoud van het leven weder beseft, en iets gewaar wordt van de glimlach die steeds op het gelaat ligt van wie veel alleen zijn met zuivere en liefdevolle gedachten.

Maar er is meer, veel meer in dit boekje, een hele rijke mensenziel spreekt zich uit, zingt en schreit in de 40 versjes van dit dunne bundeltje. O, nooit uitbundig of geweldig van ritmiek, maar toch, hoe krachtig en moedig!

Er is in deze verzen een getuigenis van levenslust, van levensmoed en levensgeloof, gedragen door een vrouwelike hartstocht die door geen slagen van het lot, door geen bittere teleurstelling te breken is. Er is een getuigenis in van veel hard gestreden strijd en van ongeschreide tranen. Maar daarboven uit klinkt steeds de heldere, krachtige klank van het zegevieren, de stem van een vrouw die overwonnen heeft en die diep innerlik haar onoverwinnelikheid beseft. Want wie het rijke bloeiende leven werkelik lief heeft, met bloeiende liefde, *is* onoverwinnelik. Hoe vaak horen wij hier de bekentenis van die liefde:

> Ik lach om stormen, ik lach om smarten,
> ik jubel in de felste orkaan!
> ik houd van onverwoestbre harten,
> die lot en wereld stralend tarten
> omdat ze niet onder kunnen gaan!

Of het aan liefde zo rijke gedicht ‘Laren’ en de ‘Herinnering aan Rhoon’ waarin die liefde op een hoger plan gevoerd een dieper licht uitstraalt.

Men mene niet dat de eenvoud van de vorm de betekenis van deze verzen geringer maakt dan die van gedichten waaraan

meer kunstzin besteed is. Die eenvoud is geen ledigheid, geen schamelheid. Integendeel. En bovendien, hoeveel kunstzin en talent behoeft men om zó tekenachtig en tevens zó sober een klein kindje te schetsen in al zijn tedere aandoenlikheid en dartele speelsheid als Marie Cremers doet in versjes als:

> Hij likt aan alles en trekt aan je haar,
> patst op je gezicht met moedig gebaar
> en zit dan ineens met stom verbazen
> als hij een geluid voorbij hoort razen.
>
> Soms houdt hij zijn hoofdje op en lacht,
> met zijn wimpertjes neer, zoo guitig en zacht
> en zalig-verrukt als een engeltje,
> dat kleine stoute bengeltje.

Zulke strofen zijn van een voortreffelikheid die niet gemakkelik te evenaren is, juist omdat zij vrij zijn van alle schijn-schoon, van alle gekunsteldheid.

Toch is het niet deze eenvoudige en sobere kunstvaardigheid, hetgeen ons in deze verzen boeit. Het is een eigenschap van dieper betekenis, het is die van de vrome menselikheid. Want wie na zoveel strijd en storm - bewogenheid waarvan deze poëzie duidelik spreekt - de innerlijke rust en gebondenheid op een wijze als hier geschiedt aan de kracht van de hartstocht vermag te paren, heeft zeker - het kan niet anders - het geheim van een troost gevonden dat tot poëzie bezielt, tot zingen dringt, geluk is en geluk geven moet.

Febr. 1917.
MAURITS UYLDERT.

Bladzijde uit een Duitsch geschiedverhaal

‘...Daarom, omdat wij wel wisten dat wij niet in staat zouden zijn de zee te beheerschen en alle verkeer van de onzijdige volken met onze vijanden onmogelijk te maken, besloten wij te trachten datgene door schrikaanjaging te bereiken wat wij door onze macht niet konden. Schrikaanjaging was ons ook in België al eens een goed middel gebleken. Wij hadden begrepen dat onze overval in dat land, tegen de verdragen in, de verontwaardiging en woede van de geheele bevolking zou moeten opwekken en wij vreesden het verzet dat ons dientengevolge zou kunnen belemmeren. Wij bevalen derhalve, dadelijk, onder ieder mogelijk voorwendsel, dorpen te verbranden, hun bewoners uittemoorden, het persoonlijk vermogen niet te eerbiedigen, steden te doen boeten voor de vergrijpen van enkelen, en door deze middelen te voorkomen dat ons telkens grootere bezwaren zouden worden in den weg gelegd. Wij hadden ook niet geschroomd, toen onze eigen bevolking niet langer toereikte, de bewoners van België en Noord-Frankrijk als slaven te behandelen en naar onze mijnen en fabrieken te doen overbrengen, alles in de vaderlandslievende overtuiging dat geen enkele wet, 't zij ingeboren of bezworen, tegen de nood - namelijk onze nood - mocht standhouden. In deze zelfde overtuiging besloten wij dan nu, daar wij de zee niet konden beheerschen, onze duikbooten in hinderlaag te leggen op sommige punten en daar zonder waarschuwing de schepen die langs hen kwamen in de grond te boren. Ten einde de schijn te redden, zeiden wij vooraf dat wij dit doen zouden en noemden dat “waarschuwen”, hoewel het natuurlijk niet de waarschuwing was die ons door vroegere overeenkomsten was opgelegd. Het middel werkte in sommige gevallen prachtig. Bij één gelegenheid werden zes nederlandsche schepen vernietigd. Wij wisten wel dat deze niet voor onze vijanden voeren, integendeel alleen de Nederlanders met levensmiddelen verzorgden, ook hadden wij door een geruststellende verzekering zelf die schepen genoopt uitteloopen, maar hun plotselinge vernietiging wekte daardoor destemeer ontsteltenis en kon ertoe bijdragen de onzijdigen van de zeevaart terugtehouden. Ze droeg er natuurlijk ook toe bij dat wij gehaat werden, en....’

* * *

Ontvangen boeken

FELIX ORTT, Inleiding tot het Pneumat-Energisch Monisme. Een beschouwing over God, de Wereld, het Leven, Mensch en Maatschappij, van uit het standpunt der Natuurwetenschap. 's-Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1917.
L. SIMONS, The War and The Neutrals, A reprint from The 'Atlantic Monthly' prefaced by an open letter to William Archer Esquire Author of 'To Neutral Peace lovers, a Plea for Patience.' Mij. voor Goede en Goedk. Lectuur.
J.P. JACOBSEN, Niels Lyhne, uit het Deensch vertaald en ingeleid door Henri van Booven (Wereldbibliotheek).
Dr. LYDIA VAN NIEKERK, De eerste Afrikaanse Taalbeweging en zijn letterkundige Voortbrengselen. Zwets en Zeitlinger. Amsterdam.
C. PEKELHARING, Voor ieder wat, H.J. Bronsema. Leek (Gron.) 1916.
LEONID ANDREJEW, De Opstandige Dorpspriester, Em. Querido. Amsterdam.
ALETTA HOOG, Wat het Lijstertje zong, Versjes voor School en Huisgezin (verzameld) met plaatjes van Jan Wiegman. 's-Gravenhage, D.A. Daamen.
M.A.P.C. POELHEKKE en Prof. Dr. C.G.N. DE VOOYS, Platen-Atlas bij de Nederl. Literatuurgeschiedenis, Tweede druk, J.B. Wolters U.M. Groningen, 1916.
JOH. F. SNELLEMAN, Scheepvaart-Musea en Rotterdamsche Toestanden, Rotterdan, W.L. & J. Brusse's Uitg. Mpij., 1917.
ARTHUR VAN SCHENDEL, Verhalen (Nederi. Bibl.).
MARIE LOKE, De Roman van Tristan en Isolde, naar de Bewerking van Joseph Bédier, Tweede druk, bezorgd door Annie L. Oppenheim (Wereldbibl.).
C. RUFFIER DES AIMES, Floriléges, Paris, Eugène Figuière, 1916.
AUREL, Les Saisons de la Mort, Paris, E. Figuière & Cie, 1916.
MARC. EMANTS, Afgestorven, een Tweetal Novellen (Nederl. Bibl.).
NICO VAN SUCHTELEN, De Stille Lach (Ned. Bibl.).
Mr. M.W.F. TREUB, Oorlogstijd, Herinneringen en Indrukken, Tweede Druk, Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Amsterdam, Scheltema & Holkema's Boekhandel.

De arbeid in de Maatschappij der Toekomst
(*Een voordracht*)
Door
I.P. de Vooys

De naam van mijn voordracht, als onderdeel van een reeks lezingen, werd mij door het bestuur der Amsterd. Studenten-Vereeniging voor Sociale Lezingen opgegeven. Die naam gelijkt wel op een uitnoodiging om een toekomstbeeld, een utopie, te ontwerpen. Want arbeid is er nooit om zich zelf doch steeds ten bate eener kleinere of grootere samenleving. Aan die samenleving zou dus allereerst aandacht geschonken moeten worden, indien men iets nader wil weten over den aard en de vormen van den arbeid in de toekomst.

Utopistische bespiegelingen zijn echter van mij niet te verwachten. Een tijd als deze leent zich daartoe al heel slecht. Onze aandacht is tot het uiterste gespannen door geweldige werkelijkheden. Politieke en ekonomische feiten, die aan een volgend geslacht een rijke stof voor onderzoek en overweging zullen verschaffen, overstelpen ons in deze dagen, dat wij de handen meer dan vol hebben aan onmiddellijke taken.

En toch! dezelfde tijd die met een gruwelijk schouwspel het rustig staren naar verre idealen verstoorde en die een ijskoude lawine scheen te werpen op de vredige ontwikkeling der jonge culturen van internationaliteit en gemeenschapszin, wekte, naast de kracht van het verweer tegen talrijke moeilijkheden, ook spoedig weer een nieuwe scheppingslust en de zin tot een breed

beschouwen der werkelijkheid. Er is ondanks alles een toekomst vóor ons. Dat is het sterke besef, dat ons aangrijpt. Wij gevoelen het als een noodzakelijkheid, en daardoor als een ernstige plicht, ons rekenschap te geven van wat in de naaste toekomst zal moeten worden verricht. En dit niet uitsluitend op een enkel gebied ter bevordering van een duurzame vrede tusschen de natiën, maar ook en vooral op het wijde terrein van maatschappelijke werkzaamheid.

Ook op dat terrein hebben wij veel te lang en te gewillig ons laten voortsleepen langs lijnen van geleidelijkheid. Niet met de volle werkelijkheid hielden wij ons bezig, maar al te dikwijls met vele, oudere en nieuwere, voorstellingen, overgeërfd of zonder scherpe kritiek aanvaard. Misschien waren zij juist, misschien zijn zij het nog, doch in vele gevallen houden zij ons ervan af om op nieuw en frisch een taak aantevatten. Bij het voortspinnen aan oude taken is echter plotseling een pauze ingetreden. De stemmen zijn een oogenblik gestokt; de redeneeringen kwamen tot een onverwacht eindpunt.

Er is ongetwijfeld een sterke neiging om, alvorens het een en het ander te hervatten, een balans op te maken, en zoo mogelijk een afrekening te houden. Wie dit wenscht te doen, moet beginnen met zich de volgende vragen te stellen, vragen van nuchteren, maar frisschen eenvoud. Wat willen wij? Wat kunnen wij? Welke wegen staan open? Welke middelen zijn ter onzer beschikking? Te vaak was vroeger de simpele helderheid van zoo'n begin overwoekerd door gecompliceerde beschouwingen. Een vorig geslacht legateerde ons bundels rapporten over warnetten van ontworpen paden naar revolutie of hervorming, en schreef bibliotheken vol bespiegeling over voorgestelde middelen tot herstel en verbetering van vele kwalen.

Thans is er een sterk verlangen naar vernieuwing, ten einde ons scherp en helder bewust te worden van een duidelijk afgeteekend en bereikbaar doel. Aanpakken is de eerste leus, en daarvoor is het noodig ons snel, maar tegelijk toch tot op de grondslagen, te bezinnen. Dit beteekent dat wij een taak zoeken, en ons een plicht willen stellen, en zoo mogelijk in de meest eenvoudige vormen van bijna grijpbare werkelijkheid.

Een dergelijke bezinning toont zich in de poging om een

practisch probleem op nieuw uiteentezetten. In dien zin is het, dat ik zal spreken over den arbeid in de toekomst. Want dit raakt een diep en oud, maar ook bij uitstek practisch probleem. Vanaf de eerste tijden was de arbeid een plicht, die soms zeer zwaar woog, maar toch ook steeds omgeven was van een wonderbare sfeer. Zoo sterk is ongetwijfeld gevoeld dat het werk een kern van alle leven vormt, dat vele gedachten en voorstellingen de wensch, en dikwijls nog sterker het geloof, omvatten van een arbeidsplicht, zoo eenvoudig en licht, of met zooveel voldoening, dat aldus te werken voor ieder mensch een verheuging zal zijn. Die sfeer kent verbeeldingen zoowel van een verloren paradijs, dat is dus van een verleden in blij en kleurig bestaan, als tevens ook van een te bereiken toekomst, wanneer vele moeilijkheden en bezwaren zullen zijn opgelost als morgennevels voor een rijzende zon. Daartusschen, tusschen een warm en zonnig verleden, en een hel verlichte toekomst, ligt het werkelijke heden uitteraard als een halfduister, waarover vergane en toekomstige tijden licht en schaduw werpen.

Wie zich al te zeer verblind heeft door het staren in lichte verbeeldingen, zal aanvankelijk in de overgangen van donkere en lichte partijen slechts duister en zwart zien. Hij zal daardoor geneigd worden om alles van wat hem in het tegenwoordige omgeeft, te veroordeelen en te verwerpen.

Toch is het voor alles met die werkelijkheid om ons heen, waarmede wij te maken hebben. Daarin ligt onze taak, en die taak zullen wij moeten opzoeken en aanvaarden.

Voordat ik wil trachten daarover te spreken, is het goed dat wij ons rekenschap geven van de beteekenis der voorstellingen, die voortdurend hun invloed op ons uitoefenden.

Het zijn de lichte voorstellingen van wat men zich het verleden denkt, en van wat er in de toekomst zal kunnen zijn.

Het is ook de donkere voorstelling van den tegenwoordigen toestand.

* * *

De eerste voorstelling onder welker drukkende hypnose velen geleefd hebben, ontwierp een tegenstelling tusschen de arbeids-

taak van den vroegeren ambachtsman, en die der tegenwoordige werklieden.

In een kleurig middeneeuwsch stadje leefde de gildebroeder als een gezien en geëerd lid zijner samenleving. Hij genoot van zijn werk, waarin hij zijn, door jarenlange oefening verkregen, bekwaamheid kon aanwenden en zijn ongedoofde zin voor schoone en doelmatige vormen vrije teugel liet. In de onmiddelijke nabijheid van zijn ruime en gezellige woning was hij heer en meester over de werkplaats, waar de gezellen zijn hulp, maar tevens ook zijn leerlingen waren, die de zekere toekomst voor zich zagen eens ook meester te zullen zijn.

En het loon voor zijn werk was een onbekommerd bestaan voor hem zelf en zijn gezin, afgewisseld door kleurige feesten en een aantrekkelijk verkeer in geliefde omgeving met de standgenooten.

Hoe anders was het lot geworden van den tegenwoordigen arbeider. Afgescheiden nog van de opvatting dat de band tusschen meester en gezel is losgemaakt, en dat in plaats van deze zedelijke verhouding het besef kwam, dat de arbeider hard werkte voor karig loon om aan zijn meester een ongekende weelde te bezorgen; afgescheiden ook van de wetenschap dat voor den arbeider de poort naar een toekomstig meesterschap voor goed gesloten is; afgescheiden ten slotte nog van de veronderstelling der ‘Verelendung’, d.i. het aldoor dalende peil der armoede van de arbeiders in hun kleeding-, voeding-, woning-, kinder- en ouderverzorging; afgescheiden van dit alles, het moge waar of onwaar zijn, dit was niet te loochenen: het allervoornaamste, de arbeidsvreugde, was weggevallen.

Had de ambachtsman het aanbreken van den dag begroet om zijn gereedschappen met genoegen op te zoeken ten einde het afgebroken werk te hervatten en het resultaat zijner toewijding steeds verder een voltooiïng te zien naderen, voor den tegenwoordigen arbeider begint de dagtaak met een zucht en is het einde een verluchting.

Het productieve werk is door de arbeids-splitsing uiteengerafeld in onbeteekenende handgreepen, wier oneindige herhaling slechts een versuffende eentonigheid brengt. De machine heeft den arbeider het gereedschap uit de hand genomen, en

hem geboeid tot snel volgen, waar vroeger zijn geest gebood. En ten slotte is de vrijheid van beweging opgelost in de absolute dwang van afgepast beginnen en eindigen onder strenge voorschriften en contrôle.

Bekwaamheid schijnt meer en meer overbodig en waardeloos. Volledige beschikbaarstelling van de persoonlijke arbeidskracht is het eenige middel om den honger te ontkomen.

Was dat vooruitgang? En zou deze treurige uitdooving van de arbeidsvreugde niet steeds verder gaan? Bleven niet de taakverdeeling en de machine, in steeds nieuwer vormen, voortgaan den arbeider ondergeschikt te maken? Werd dat, wat de uitbuiting zou heeten, niet steeds scherper toegepast om al maar meer en al maar goedkooper producten te vervaardigen ten koste van de meest waardebezittende levenskern, de arbeidsvreugde van millioenen menschen? Want dit stond altijd en staat nog steeds vast; de dagelijksche arbeidstaak is voor ieder het eenige houvast, waardoor hij in staat is droevige en vroolijke gebeurlijkheden van het leven met waardigheid te dragen.

Was het dan niet een drukkend vooruitzicht, dat die arbeid als een vloek werd gevoeld en gedragen, en nog aldoor zwaarder zou gaan drukken, terwijl toch in ieder mensch het besef leefde, en is blijven leven, om zijn kracht aan iets waardigs te mogen besteden?

* * *

Naast de donkere visie van het heden tegen een achtergrond van middeleeuwsche schoone verhoudingen, werd het inzicht in, en het oordeel over, den tegenwoordigen arbeid beheerscht door een andere, tweede tegenstelling. Deze plaatst den arbeider met al zijn zorgen voor een bleeken hemel, waardoorheen de stralen schieten van een opgaande zon. Een andere gemeenschap van menschen in de socialistische maatschappij werpt haar licht vooruit en ontsteekt in de oogen van den arbeider glanzen, die verwachtingen doen opleven. In die komende wereld is echter niets dat vooruit bekend is, niets dat te voorspellen valt op een manier zooals b.v. een geleerde bij het doen van een

proef aangeeft, wat met de grootst mogelijke waarschijnlijkheid zal gaan gebeuren. Niet de geleerde maar de dichter waagt het een beeld te ontwerpen van een vreugdvolle toekomst. Volgen wij hem in zijn droom, dan is het allereerst de *overgang* tot de toekomst, de *bevrijding* van een kwellend heden, dat hem boeit. Doch merkwaardiger wijze mengt zich in zijn voorstelling ook de geweldige macht, die het bestaande bezit tegenover de jeugdige en geestdriftige aanloop van de, door een droom aangevuurde, strijders. Zoo ging het Shelley in zijn Revolt of Islam, Albert Verwey in zijn drama Rienzi en Henriette Roland in de Opstandelingen.

En gaat de dichter verder in zijn droom, door te gaan denken aan een tijd dat de revolutie niet is neergeslagen, doch overwonnen heeft, zooals Shelley het deed in de Ontboeide Prometheus, of ook Henr. Roland Holst of Gorter, dan verheerlijken zij het bereikte vrijheidsgevoel in feestelijke verbeeldingen.

De arbeid, die er dan zijn zal, de werkzaamheden die dan verricht moeten worden om de gemeenschap van allen in stand te houden, en om ook aan allen een levensvervulling te geven, heeft alleen Zola aangedurfd. En wat hij gaf te zien was een reusachtig fabrieksbedrijf, zooals dat der Krupp's of Creusot's, waar niet voor oorlogs- maar voor beschavingsdoeleinden werd gewerkt, en waar de fabrieksleider zich het welzijn zijner arbeiders voortdurend evenzeer aantrekt als de productie. In 't kort gezegd de modelfabriek.

De dichtersverbeelding kan natuurlijk veel meer en uitvoeriger schilderen dan de sobere verwachting, die in de groote menigten vaag leeft. Wanneer die menigte uitdrukking geeft aan zoo'n verwachting, dan is het door te vragen om een *menschwaardig bestaan*. Dat is de toekomst-norm, die in tegenstelling gebracht wordt met het, in vele variatie's van donkere kleuren, beschreven arbeiderslot van thans. In hoofdzaak preciseert zich deze wensch steeds als een goede woning, voldoende voeding en ontspanning, ontlasting van zorgen voor dreigende armoede, vrije tijd voor het volgen van geliefde bezigheden, en gezinsbemoeing. Over het productieve werk, dat van den arbeider ten bate der gemeenschap gevergd zal worden, is de verwachting slechts negatief.

Dwang en onrecht moeten terzijde gesteld worden, evenals gevaren en overmatige vermoeidheid.

De grootste moeilijkheid levert het echter op om zich in te denken in de ongelijkheid van taak, ongelijkheid van positie, van macht en behandeling. Zullen die er toch moeten zijn? of zullen zij vermeden kunnen worden?

Misschien juist door de vaagheid heeft de hoop op een menschwaardig bestaan in een socialistische maatschappij het sterke vermogen dat aan elk optimisme eigen is, wanneer het de toekomst niet langer doet zien als een voortzetting der mechaniseering van allen menschelijken arbeid, doch als een mogelijkheid, zelfs wel als een historische noodzakelijkheid waardoor de tegenwoordige kwalen gezien kunnen worden als het resultaat van onverstand en wanbeleid.

* * *

Het is duidelijk dat de geschetste tegenstellingen: de pessimistische terugblik naar het vroegere vreugdvolle arbeiden, en de optimistische toekomstvisie van een zorgenvrij bestaan, ondanks de sterk verscheiden levensopvatting waarvan zij uitgaan, toch elkaar aanvullen. Zij vormen te samen de lichte wonderbare sfeer om de plicht van velen, wier arbeid in de tegenwoordige vormen, en onder de thans geldende verhoudingen, als drukkend wordt beseft, ofschoon die arbeid toch noodzakelijk is voor het in stand houden onzer samenleving.

Wat is nu de beteekenis dezer voorstellingen? Zijn zij beide al evenzeer te veroordeelen, omdat zij deels onjuist, in elk geval eenzijdig zijn, en de neiging in de hand werken om, al bespiegelende, te vergeten dat in het onmiddellijke heden een taak ligt opgesloten. Ongetwijfeld bestaat dit gevaar indien de beteekenis der beide voorstellingen wordt miskend. De verleden arbeid had niet zoo'n idealen vorm en inhoud, als de kleurige droom die schildert, vooral niet van de velen die buiten bevoorrechte gilden zwaar en slecht beloond werk moesten verrichten, soms nog in ‘hoorigheids’-verhoudingen verkeerden ten opzichte van de heeren ten platte lande. Wie hebben onze dijken aangelegd? Welk zwaar werk hadden de verveners? Hoe

stond het met de touwslagers en zeilenwevers? Wat was het lot der visschers en zeelieden op de nog primitieve vaartuigen? Doch ook de ambachten wier taak meer tot de kunst naderde kenden stakingen van gezellen, die hun toestand onhoudbaar hebben geacht. Bovendien werd het kleurige leven maar al te vaak gestoord door groote rampen van brand, hongersnood en verwoestende ziekten, waartegen de toenmalige samenleving niet opgewassen was, afgezien nog van de vele en herhaalde veeten en oorlogen, van belastingen en brandschattingen.

De voorstelling van het vroegere gildenleven mag dan ook niet anders en niet meer beteekenen dan het ontworpen beeld eener samenleving, waarin de arbeid in harmonische verhouding staat tot de eischen, die ieder aan 't leven stellen kan.

Het verleden leent er zich gemakkelijker toe om gestalte te geven aan deze erkenning die als noodzakelijk gevoeld wordt, dat n.l. het arbeiden ten bate der directe gemeenschap voor ieders persoonlijkheid bovendien een hooge waarde moet bezitten. Ook in het toekomstbeeld is dat zelfde bedoeld. Dat het zoo ondoenlijk blijkt daaraan een bevredigende gestalte te geven, is juist een van de merkwaardige moeilijkheden, die aan het probleem van den arbeid in de maatschappij der toekomst eigen zijn. De beteekenis van de toekomst-verwachting is immers deze, dat zij een prikkel vormt om naar die gestalte te zoeken, en meer die gestalte te scheppen.

Het gevaar dat aan beide voorstellingen verbonden kan zijn, komt voort uit de opvatting dat er een onoverkomenlijke tegenstelling bestaat tusschen den tegenwoordigen toestand eenerzijds en een terug verlangd verleden, of een voorspelde toekomst, zooals die er behoorde te zijn, anderzijds; en dat het slechts een kwestie van willen is om uit een donker bestaan de vroegere kleur te heroveren of aan het dagend licht heerschappij te verzekeren.

Daarin toch schuilt een miskenning van de verhouding tusschen de werkzame ideale voorstelling en de scherp voorgestelde werkelijkheid.

Want even zoo goed als de tegenwoordige vormen van den arbeid zich geleidelijk en onvermijdelijk ontwikkeld hebben uit de vroegere, zoo zal ook de arbeid in de maatschappij der toe-

komst niet anders kunnen ontstaan dan geleidelijk en onvermijdelijk voortgekomen uit wat tegenwoordig bestaat.

Wanneer dan ook de ideale voorstellingen erkend worden in hunne ware beteekenis als een prikkel, als een aandrijvende kracht tot scheppen, zal het noodzakelijk zijn dat men zich een heldere voorstelling maakt van den arbeid van nu, en tevens van de ontwikkeling, die daarin, ook reeds nu, is waartenemen.

Uit zoo'n voorstelling alleen kan worden afgeleid waar de wegen liggen, en wat voor middelen ter onzer beschikking staan om op den arbeid in de maatschappij der toekomst een invloed uit te oefenen in de richting der idee.

* * *

Het is algemeen bekend wat aan de tegenwoordige vormen van den arbeid wordt verweten. Allereerst dat de beteekenis van ieders werk verloren is gegaan door het splitsen van de velerlei soorten verrichtingen, die noodig zijn om eenig product te vervaardigen, teneinde elk van die deel-verrichtingen in een oneindige herhaling te doen verrichten, door èèn van vele samenwerkende arbeiders, zoodat voor hen een doodende eentonigheid overheerscht.

Daarbij voegt zich dan in den jongsten tijd het streven om, naast de voortzetting der arbeidsspitsing tot het uiterste, door loonstelsels en controle o.a. in verband met tijdopnamen, de werklieden in hunne eentonig herhaalde bezigheid nog bovendien aan te jagen tot de grootste snelheid; een streven dat het meest bekend werd in het Taylor-stelsel. Verder richt zich het verwijt tot de machine, die niet alleen als krachtwerktuig de groote lichaamskracht van sterke personen, maar bovendien de, door jarenlange oefening en scholing verkregen, bekwaamheid in de stof bewerking overbodig maakt. Daarmede toch word het mogelijk de arbeiders, afgescheiden van ieders persoonlijke eigenschappen, eenvoudig optevatten numeriek, als een aantal arbeidskrachten, gelijk een cijfer de sterkte van legers aangeeft. Gelijkwaardigheid van velen beteekent dan ook dikwijls een gevoel van minderwaardigheid voor de enkelen.

Als gevolg van het een en ander wordt dan aan den tegenwoordigen arbeidsvorm verder verweten, dat hij den arbeider tot

afhankelijkheid brengt van het productie-stelsel. Voor een loon dat hem slechts een karig bestaan kan waarborgen, en dan nog zoolang hij behoort tot de bevoorrechten, voor wie werk beschikbaar is, blijft hij zijn gansche leven gebonden als recruut in het industrieele leger, waar bovendien strenge eischen van orde en gehoorzaamheid gelden.

Wanneer de voorstelling zich tot deze trekken beperkt, is het duidelijk hoever de tegenwoordige arbeid verwijderd is van de geschetste ideale voorstellingen, en hoe zwaar het oordeel daarover luiden moet.

Het is ongetwijfeld zeer nuttig geweest, en het is ook nu nog nuttig, dat wij ons van de donkere trekken scherp bewust zijn, maar het is toch ook noodig, dat wij inzien dat de voorstelling hoogst onvolledig en zeer eenzijdig is.

Allereerst *onvolledig* daar er nog talrijke beroepen zijn, waarvoor de arbeidssplitsing en de machinale arbeid zich niet op de beschreven wijze heeft voltrokken, en waar wel degelijk het werk nog een groote waarde voor de persoonlijkheid heeft of de vakbekwaamheid niet gemist kan worden. Van een algemeene nivelleering van alle werklieden tot arbeidskrachten-zonder-meer is de werkelijkheid nog zeer ver verwijderd. Nieuwe beroepen met een eigen en bijzondere vakbekwaamheid ontstonden er talrijke. En de organisatie van het tegenwoordige voortbrengingsleger eischt niet uitsluitend rekruten, doch een zeer uitgebreid en talrijk kader, dat voor een groot deel uit de werklieden wordt gevormd. Een volledig beeld van de thans gebruikelijke arbeidsvormen moet dan ook vrij wat meer te zien geven dan alleen het schema van de onpersoonlijke werkkracht die achter de machine in eentonige handgreepen wordt voortgejaagd.

Maar bovendien is de voorstelling vooral hierom *eenzijdig*, daar zij wel de gevolgen voor de werklieden bij hun arbeidstaak in schel licht stelt, doch verzuimt aantegeven dat de arbeidssplitsing en de toepassing der machine enorme groote voordeelen gebracht hebben aan alle leden der samenleving, waartoe ook de arbeiders zelve behooren.

Wanneer niet alleen gelet wordt op het produceeren, doch ook op het verbruiken der voortgebrachte goederen, dan toont zich ongetwijfeld een treffende ongelijkheid tusschen de weelde

van de hoogere standen en het sober bestaan der arbeiders. Vergeten mag daarbij echter niet worden dat ook dat somber bestaan belangrijk veel hooger staat, dan wat het b.v. een eeuw of zelfs een halve eeuw geleden kon zijn.

Waar niemand de vooruitgang in den levensstandaard wil missen, maar integendeel elk verlangen en elke eisch beteekent dat deze vooruitgang nog veel en veel verder moet worden voortgezet, ten einde alle menschen deel te doen hebben aan wat door uitvinding en organisatie bij de voortbrenging mogelijk werd, is het duidelijk dat de arbeidssplitsing, het rationeel organiseeren daarvan, en de kosten-sparende machine een onvermijdelijk en onmisbaar bezit der tegenwoordige samenleving vormen.

Niemand kan ermee volstaan om, op grond van de erkende nadeelen, de tegenwoordige vormen van arbeid scherp te veroordeelen. Uitgaande van die vormen moet hij trachten daarin een taak te zoeken.

Arbeidssplitsing, rationeele en machinale massa-productie kunnen niet meer verworpen worden. Daarom is het pas mogelijk met scheppingslust de toekomst intezien, indien de genoemde grondslagen der productie als onvermijdelijk worden aanvaard, en, daarvan uitgaande, de noodzakelijke verbeteringen worden opgespoord. Om te kunnen verbeteren moeten voor alles die arbeidsvormen zorgvuldig en nauwgezet worden doorgrond.

Dit kan op drieërlei manier worden gedaan. Nagegaan kan worden 1°. de invloed op lichaam en geest (physiologisch), 2°. de invloed op de resultaten, d.w.z. op de belooning zooals die blijkt uit de wijze waarop de arbeider en zijn gezin kan leven (ekonomisch) en 3°. de invloed op zijn levenshouding (psychologisch).

Om de algemeene bespiegeling daarbij te vermijden, kan niet uitgegaan worden van het afgetrokken begrip: geplitste of machinale arbeid, maar moeten de tallooze uitingsvormen daarvan in onze verwikkele voortbrenging elk voor zich worden bestudeerd (technologisch). Vooral wanneer het er op aankomt te weten hoe die invloeden ten goede kunnen worden gewijzigd, moet erop gelet welke technologische veranderingen bezig zijn zich te voltrekken.

Een dergelijk onderzoek is buitengewoon omvangrijk. Het is er verre van dat dit geheele terrein in een voordracht kan worden beschreven. Wat wel mogelijk is, en wat ik zal beproeven, is een verkenning van dit terrein, ten einde aantegeven van welken aard het werk is dat kan worden verricht, en tevens om het besef te wekken dat inderdaad langs dezen weg iets te bereiken valt.

In 't kort heeft het de beteekenis, dat sociale vooruitgang ook in de arbeidsvormen, gepaard moet gaan met sociaal onderzoek.

En wanneer ik het onderzoek niet alleen sociaal maar sociaaltechnisch noem, bedoel ik daarmede dat het moet dienen voor het voorbereiden en volvoeren van een scherp bewuste taak.

* * *

Elke arbeid, zoowel geestelijke als lichamelijke arbeid kan het lichaam oefenen, en zijn vermogens ontwikkelen, maar kan ook uitputtend en sloopend werken. Het is bekend dat niet alleen uitwendige, maar ook innerlijke factoren in hunne samenwerking de oorzaak zijn dat het een of het ander geschiedt. Ofschoon dit geval voor geval kan wisselen, is in 't algemeen van den tegenwoordigen arbeid op te merken, dat er invloeden werken, die verzwarend zijn, andere die daarentegen een verlichting meebrengen.

Ongetwijfeld is een sterke strekking waartenemen om buitengewoon zware arbeid niet langer door menschelijke spieren te doen verrichten, maar door machines die groote lasten trekken of heffen dan wel krachtige druk of slag teweeg brengen. Bovendien wordt werk, dat een buitengewoon lang aangehouden krachtsinspanning vereischt, reeds voor een groot deel door machines overgenomen. Waar deze ontwikkelingsgang nog onvolkomen resultaten bereikte b.v. bij den landbouw en in de havens is toch overal een voortdurend streven te zien om in deze richting meer natestreven. Niet alleen de mensch, maar ook het dier, en allereerst het paard wordt meer en meer ontlast.

Het zijn geen zuiver humanistische overwegingen die daartoe leiden, maar vooral het inzicht dat aldus meer werk in korter tijd en goedkooper kan worden verricht. Om dezelfde redenen

is echter in menig opzicht de arbeid zwaarder geworden, niet voor het geheele lichaam, maar voor enkele organen of spiergroepen, b.v. van 't oog, het oor, van hand- of beenspieren. De eenzijdige inspanning kan de harmonie van de lichaamsoefening geheel verbreken, ofschoon de aanpassing zeer vermogend blijkt te zijn.

Een andere verlichting van vermoeienden en uitputtenden arbeid is een gevolg van de sociale wetgeving. De bescherming van het kind en van den jeugdigen arbeider heeft ook in ons land reeds een kwart eeuw gewerkt om te verhoeden dat te hooge eischen aan hun lichaamskrachten gesteld werden. En in verband daarmede is ook voor de vrouw en vooral voor de moeder op gelijksoortige wijze gezorgd.

Nauw daarmede hangt samen de voortdurend voortschrijdende werktijdverkorting en het zoeken naar een doelmatige arbeidsverdeeling om door goed gekozen rustpoozen aan de vermoeienis een grens te stellen.

De sociale hygiëne die dit onderwerp der arbeidsvermoeienis tracht te doorzoeken heeft bovendien nog een uitgebreid gebied voor studie en voor ingrijpend optreden om n.l. alle schadelijke invloeden voor het menschelijk organisme in oorsprong en werking nategaan en te bestrijden.

Een voortdurende, ofschoon dikwijls nog te langzame ontwikkeling kan reeds op talrijke resultaten wijzen, waardoor tegenwoordig de werkplaatsen en fabrieken een geheel andere en betere omgeving vormen, dan zij dit een halve eeuw geleden deden.

En een heugelijk feit is daarbij te constateeren, waardoor eenerzijds de aanvankelijke weerstand, en anderzijds de verdere belemmeringen meer en meer geweken zijn, dat ook deze verlichting van den arbeid niet uitsluitend meer op humanistische gronden behoeft te worden verdedigd, omdat zij gebleken is nuttig te zijn voor grootere en goedkoopere voortbrenging. Een verzwaring echter staat daartegenover doordat tengevolge van scherpere controle, van stukloon en andere loonstelsels, het tempo van den arbeid buitengewoon versneld is. Kon er vroeger sprake zijn van een arbeids-rythme dat in den zang een gelijkwaardigen gang gemakkelijk kon vinden; tegenwoordig is dat slechts zelden

meer het geval. Geen lied is in staat om bij te houden wat deels door de machine, deels als gevolg van arbeidssplitsing van arm of hand of been wordt gevergd.

Zelfs is soms door de alom toegepaste draaiende en continue werking van werktuigen of gereedschap, het rythme voor goed opgelost in een ononderbroken stroom.

In nauw verband hiermede staat deze andere verzwarende invloed, dat van de aandacht van den arbeider bijna geen sprake meer kan zijn, omdat een eentonige en bijna eindelooze gang van zijn arbeid elke belangstelling daarin zoo goed als onmogelijk maakt.

Toch heeft ook deze omstandigheid een lichtzijde. De aandacht kan ook wel te sterk gespannen zijn, en ongetwijfeld is er na eenigen tijd van oefening bij de arbeiders een zoodanige mechaniseering van de gevergde handgreepen bemerkbaar, dat zij deze zonder aandacht, dat wil zeggen zonder eigenlijke denkwerking of herseninspanning kunnen uitvoeren, en zelfs beter dan wanneer zij wel alles zouden overdenken.

Ieder weet dat dit b.v. bij het gewone rekenen, het optellen, aftellen, vermenigvuldigen enz. het geval kan zijn. En het is herhaaldelijk gebleken b.v. bij het spinnen en weven, dat het zeer goed mogelijk is vlug te werken en toch tegelijkertijd aan andere dingen te denken, of van het denken uitterusten. De vraag rijst dan echter of er voor het denken over het verrichten van een taak, dat voor den arbeider een soort levensvervulling kan zijn, iets anders in de plaats is gekomen.

En nu is een ervaring, vooral door Duitsche onderzoekers opgedaan, dat al te vaak die plaats ingenomen wordt door de vraag naar de numerieke productie, naar het aantal van wat wat voortgebracht wordt, omdat daarvan het verdiende loon zal afhangen. Daarmede is tegelijkertijd aangeroerd dat, wat op aard en vorm van den arbeid in de toekomst zoo'n grooten invloed moet hebben, de belooning van de arbeidsprestatie.

* * *

Het is onmogelijk om in een kort bestek een overzicht te geven van de vormen en de beteekenis der verschillende loonstelsels. Toch is het goed om even te overdenken waarom er

van loonstelsels sprake kan zijn, daar toch niets eenvoudiger schijnt dan salaris of belooning voor geleverde diensten.

In breede terugblik geeft de ontwikkeling van wat loon genoemd wordt het volgende te zien.

Naast iemand die door of van de *opbrengst* van zijn eigen arbeid leefde, hetzij in den vorm van verbruiksartikel of als de prijs der voortgebrachte ruilgoederen, staat de afhankelijke arbeider, dat is dus de persoon die, door welke omstandigheden dan ook, *niet* in staat is zelfstandig te produceeren, maar daartoe slechts kan meewerken met een ander.

Het eenvoudigste loon, het loon in natura, is het verstrekken van de noodzakelijkste onderhoudsmiddelen; waardoor niet alleen het levensdeel dat aan 't arbeiden gewijd is, maar ook dat voor rust, eten en genoegen geheel afhankelijk is van den wil van den meester. Van dit laatste kan hij bevrijd worden door het ontvangen van *geldlom*, dat over een langeren of korteren termijn kan zijn berekend. Hoe korter die termijn wordt, hoe meer vrijheid van beweging de arbeider ook bij zijn werk verkrijgt. In een uurloon zit in beginsel een zeer korte verbintenis opgesloten.

Toch wordt steeds de arbeidskracht, dat wil zeggen, het ter beschikking stellen daarvan, verkocht voor een overeengekomen prijs.

Dat is niet meer het geval bij het ontstaan van het stukloon. Hier wordt niet langer voor de *arbeidskracht* maar voor de *prestatie* daarvan een prijs betaald. In sommige vormen van stukloon b.v. bij scheepsbouw en bij metselwerken, nadert het loon de overeenkomst van het aanbesteden en aannemen, waarbij eigenlijk de arbeider geheel zelfstandig schijnt te zijn geworden

Hoewel dat stukloon in beginsel aan den arbeider de grootst mogelijke vrijheid van beweging brengt, is het door de arbeiders zoo lang mogelijk geweerd en zeer scherp bestreden. Toch is de invoering, maar bovendien de ontwikkeling daarvan in steeds beter aangepaste vormen, een van de belangrijkste verschijnselen in de moderne industrie, daar evenals de arbeidssplitsing en de machinale arbeid, het stuk- of tariefloon-stelsel een middel is om de productie te vergrooten en de prijs der gemaakte goederen te verminderen.

Waar dit door de bedrijfsleiders werd ingezien, en de arbeiders

geen voor- doch eer nadeel zagen in de belooning van hun prestatie, ter vervanging van het uurloon, heeft het stukloon aanvankelijk het kenmerk gedragen van minder vrijheid, dat is van meer dwang voor den arbeider. Het was en is nog dikwijls de zweep, waarmede de arbeiders gedwongen worden tot sneller werken dan zij wenschten of zich aangewend hadden.

En dat wel zonder een hoogere belooning, over een langere tijdsduur genomen, omdat het stukwerk op een te laag tarief was gezet of tot dat lagere tarief, tot op peil, opzettelijk was teruggebracht.

Daartegenover staat dat er loonstelsels zijn ingevoerd waarin die strekking, om uitsluitend aanjagend te zijn, is getemperd door deze andere strekking om aan het loon een karakter te geven, dat de moraal van alle tijden ervoor opeischte, n.l. dat van een billijk, een rechtvaardig loon.

Allereerst kan dit geschieden door de combinatie van tijdloon en stukloon, waarbij een minimum uurloon werd gegarandeerd.

Verder door nimmer de tarieven terug te brengen wanneer daardoor de werkelijke verdiensten van den arbeider buitengewoon stijgen.

En ten slotte om, wanneer toch ter verlaging van de productie-prijs, de tarieven moeten verminderen, aan den arbeider ter vergoeding een deel van de bedrijfswinst, die een gevolg is van de lagere tarieven, te garandeeren.

Ondanks dit zeer sterk samengetrokken overzicht, kan het toch duidelijk zijn, hoe zeer bij het loonstelsel betrokken zijn: de gevoelens van den arbeider dat er een dwang op hem wordt gelegd, en dat hij in zijn loon billijk of onbillijk wordt behandeld. Tevens is er ook in sterke mate mee gemoeid de vraag of de arbeider zijn arbeidskracht wel ekonomisch, dat is met inzicht en overleg aanwendt, ten einde zonder schadelijke vermoeidheid een zoo groot mogelijke en toch deugdelijke prestatie te bereiken.

Is nu door de enkel op bedrijfswinst lettende strekking, het stukloon vooral in het vorige eeuwkwartaal stellig voor den arbeid een beangstigend verschijnsel geweest, zoo mag thans worden aangenomen dat meer verlichtende begrippen bezig zijn doortedringen. Vooral om de beginselen van het Taylor-stelsel vormt zich een tak van wetenschap, waarvan te hopen is dat in prin-

cipe-strijd en feiten-materiaal het doel niet uit het oog verloren wordt, om in den loonvorm de arbeid lichter en toch te gelijk effectiever te maken.

Dit is van te meer beteekenis nu het groot-bedrijf niet geheel en al oppermachtig is om een loon-vorm als regel voor te schrijven, doch tot overleg en tot het geven van rekenschap moet overgaan, waar in de collectieve arbeidscontracten aan de gezamentlijke arbeiders een invloed wordt toegekend.

De vorm en de hoogte van het geldloon geven niet voldoende aan hoe de arbeidsprestatie wordt beloond. Want de eigenlijke belooning is niet het geld, maar dat wat de arbeider zich met het verdiende geld kan verschaffen. Dat is waarop het tenslotte aankomt, wanneer b.v. de algemeene billijkheid van het loon beoordeeld wordt, wanneer de nood- of de welstand der arbeiders aan de orde is, en waarop gedoeld wordt, wanneer in 't algemeen gesproken wordt van arbeiderstoestanden. Hoe uitgebreid is het gebied daarvan: de woningtoestand der arbeiders, de voeding en kleeding, de geneeskundige verzorging van het arbeidersgezin; de pensioneering en in 't algemeen de verzekering tegen armoe door onvoorziene omstandigheden, als ongeval, ziekte, invaliditeit, werkloosheid; het onderwijs der arbeiderskinderen; de ontwikkeling en de ontspanning door leeszalen, cursussen, arbeiderssport, en een uitgebreid vereenigingsleven.

Alleen reeds door het noemen van deze onderwerpen is tegelijkertijd aangegeven, dat de verzorging en de inhoud van het arbeidersleven in de laatste eeuw er niet minder op geworden zijn. Vooral moet erbij gedacht worden hoe de verbruikscoöperatie de doelmatige besteding van het loon bevorderde en daarmede aan de woeker op de arbeiders veel terrein ontnam. Ook mag niet vergeten worden dat de woningaanbouw een overheidstaak werd, en dat de drankbestrijding overal de arbeiders voor eigen daadkracht toegankelijk wist te maken.

Toch mag het allerminst uit het oog verloren worden dat: 1°. de bereikte resultaten slechts mogelijk zijn geworden door de geestdrift, de toewijding en de onbeperkte arbeidsliefde van een geheel geslacht, en 2°. dat hier slechts van een aangevangen, en nimmer van een voltooid werk of een automatisch verder

groeiend organisme sprake kan zijn, omdat juist elk begin van orde, welstand, ontwikkeling en ontspanning - zonder daarbij zelfs te denken aan weelde - de kiemen heeft verspreid voor een onuitbluschbaar verlangen naar meer en beter.

Daarmede is tegelijkertijd mijn beschouwing genaderd tot de beteekenis van de arbeidsvormen op den psychischen, den gevoelstoestand der arbeiders, die naar vroegere spraakwijze als die van tevredenheid of van onrust werd aangeduid.

* * *

Het schijnt steeds de eenvoudigste en de natuurlijkste levenshouding te zijn, wanneer de mensch zijne neigingen tot volle ontplooiïng van zijn wezen kan volgen. Dat sluit uitteraard in; een bevrediging zijner directe behoeften en een ontheven zijn van drukkende zorgen. Daarna kan hij pas overgaan tot daden, waardoor zijn aanleg en talenten zich tot eigen voldoening en genot zullen uiten en ontwikkelen. De hooge beteekenis van deze individualistische idee, waardoor ieder mensch zichzelf tot doel zijner werkzaamheid ziet gesteld, kan pas dan ten volle erkend worden, indien tevens de noodzakelijkheid is aanvaard van de gebondenheid onder de tucht der plichten.

De ontplooiïngsidee en de tucht zijn de twee kernen, die in den gemeenschapsarbeid voor ieder een tegenstelling scheppen, alsof zijn bestaan om twee middelpunten draait.

Eenerzijds toch heeft ieder het verlangen dat de gemeenschapsarbeid, die zijn doodgewone dagelijksche plicht hem oplegt, tevens zal voldoen aan den aard zijner talenten en neigingen; anderzijds is het de arbeid waarvan de tucht soms zoo zwaar is, dat hij tot een vloek schijnt te worden volgens het oude gebod na de uitdrijving uit het paradijs: ‘In 't zweet uws aanschijns zult gij uw brood verdienen’.

Het zoeken naar harmonie tusschen handhaving der persoonlijkheid en het zich bukken voor de van buiten opgelegde plichten is het probleem voor ieders leven.

Datzelfde geldt ook voor de menscheid en in beperkteren zin voor iedere kleinere of grootere samenleving. Zij maakt zich door een steeds toenemende taakverdeeling en door de daartoe strekkende organisatie, vrij van den meest directen hongerdwang

om eerst in enkele, en daarna in steeds meerdere individuen te kunnen gaan streven naar de geestelijke ontwikkeling van gevoel en' verstand. En naarmate eenig individu begonnen is met deze hoogere ontplooiing zal hij twee edele verlangens kennen. Allereerst ter verdere bevrijding van zich zelf, maar daarnaast ook ter vervolmaking van de organisatie opdat deze de individueele vrijheid aan steeds meer leden zijner samenleving kan verschaffen.

De scherp voorgestelde kennis onzer tegenwoordige samenleving heeft ons geleerd dat allereerst die productieve, scheppende macht een sterken groei vertoont. Was dat aan elk individu persoonlijk ten deel gevallen, dan zou hij de trots en het zelfgevoel kennen dat uit de beheersching van de natuur moet voortkomen, zooals die zich in wetenschap en techniek duidelijk vertoont. De bestuurder van motorwagen, vliegmachine, oceaanboot en dergelijke moet in het begin het besef gevoeld hebben van de grootschheid der macht, die hij in handen houdt.

Maar betrekkelijk zelden, en zoo al, dan nog zeer gedeeltelijk, gevoelt ieder individueel, hoe de gezamentlijke macht groeit. Meestal wordt elk vaag gevoel daarvan geheel weggedrukt, doordat de dagelijksche plicht zoo nuchter, dor, eentonig schijnt en een voortdurende belemmering vormt om aan de zeer individueele eigen verlangens te kunnen voldoen.

Toch is het duidelijk dat juist door de taakverdeeling, als gevolg van ingewikkelder organisatie der samenleving, het mogelijk is geworden dat deze als geheel een grootere productieve macht heeft verkregen.

Daarom wordt dat, wat voor ieder persoonlijk het beginsel van levenswijsheid is, het voortdurend zoeken en streven om in zijn arbeid de harmonie tot stand te brengen tusschen eigen levensontplooiing en tucht, ook de taak voor het hoogere individu dat de gemeenschap is.

Uit dit besef zijn naar mijn vaste meening de gevolgtrekkingen te maken, die richtinggevend zijn voor de verbetering van den arbeid in de maatschappij der toekomst.

* * *

Het allereerst noodige is dit, dat de gemeenschap, waarvan ik sprak geen begrip, geen voorstelling maar werkelijkheid zal

zijn. Voor den arbeid is dit feitelijk reeds het geval. Nauwelijks enkele personen kunnen arbeiden direct voor zich zelf; practisch doet ieder het voor een ingewikkelder geheel, hetzij dit zich als een groot bedrijf, als export, de markt, de gemeente of staat vertoont. Maar toch ontbreekt er nog veel, aan wat ik de werkelijkheid der gemeenschap noemde. Deze werkelijkheid verkrijgt de gemeenschap pas indien ook alle het vaste gevoel en vertrouwen bezitten tot die gemeenschap te behooren, deel van haar uit te maken, en nog verder, voor een groot deel van hun leven erin te kunnen opgaan.

Dat moet tevens beteekenen dat het belang dier gemeenschap, dat is het belang van zich te handhaven en zich te ontplooien, begrepen wordt als uit te gaan boven dat der deelen en daarom gehoorzaamheid en onderwerping kan vergen en verkrijgen.

Zoo'n begrip groeit betrekkelijk langzaam; de idee ervan is overal aanwezig in de primitievere vormen van kleinere gemeenschappen als gezin, vereeniging, kerk, gemeente, natie, maar het breidt zich uit en bevestigt zich steeds meer ondanks - en laten wij hopen - zelfs door den hefstigsten strijd.

Wie dit bevorderen wil, moet echter voor alles ertoe medewerken, dat de gemeenschap zich ook thans reeds toont als wat zij behoort te zijn, d.w.z. niet langer in het vergen van de ruige en ruwe vormen van den arbeid nog onbeholpen en onbillijk verdeeld, maar in zuiverder verhoudingen, omdat zij van haar leden arbeid vergen moet, n.l. de arbeid ter voortbrenging van de veelsoortige samenlevings-behoeften.

Dat streven toont zich het duidelijkst in de demokratie, die door de politieke rechten aan de arbeiders te verleenen hen als volgerechtigde burgers erkent, volgerechtigd n.l. om invloed te kunnen uitoefenen op wat de samenleving van hen eischt, en voor hen kan doen.

Maar in nog sterkere mate kan de gemeenschap toonen wat zij is, door alle pogingen, waarop ik in mijn voordracht de aandacht vestigde tot verlichting van den arbeid, en tot het geven van waarde en inhoud aan de belooning voor den arbeid, met groote warmte en kracht te steunen. Natuurlijk zonder daarbij ook maar één oogenblik het grootere eigen gemeenschapsbelang uit het oog te verliezen, doordat alle arbeidsprestatie's op de

meest doeltreffende en vruchtbare voortbrenging zijn en blijven gericht.

* * *

De arbeid in de maatschappij der toekomst is een onbekende, een schim achter de morgennevelen, waarvan wij alleen weten dat wij erheen gaan. Richting en beweging is al wat wij kunnen zoeken en verkrijgen. De richting, die ik meende te mogen aanwijzen, gaat niet terug naar den in zich zelf besloten arbeid van den eenling, maar kan zich ook niet losmaken uit een gemechaniseerde organisatie om naar een ijle lichte hemel van absolute vrijheid voor ieder te stijgen.

Door de brokkelige kristallisatie-processen van onderlinge samenvoeging heen, moet het gaan naar een hooger eenheid der samenleving, welker zelfbewustheid besloten ligt in een gevoel van gelijkgestemde saamhoorigheid van velen.

Dat nieuw groeiende gevoel moet aan den arbeid in uitvoering en belooning het karakter geven van zorg voor wat ieder individu aan welzijn en vrijheid behoeft, opdat daardoor gewillig de opgelegde tucht kan worden verdragen.

In die richting gaan talrijke wegen, evenwijdige en elkaar kruisende, waarlangs stoeten zich kunnen en moeten bewegen om tallooze belemmeringen terzij te stellen.

De lasten die daarbij te dragen zijn, en de persoonlijke taken die daartoe vervuld moeten worden, zijn veel en zwaar.

Door afwisselend licht en schaduw van een verwikkelde werkelijkheid, vervroolijkt door de herinneringen aan een kleurig verleden, dat voor goed verlaten is, en in glans gezet door het licht dat ons uit nog onbereikbare verte tegemoet schijnt, kan juist het vertrouwen in de goede richting te gaan aan ieder op zijn wijze iets brengen, van wat individu en gemeenschap behoeft aan harmonie van arbeidsgenot en arbeidstucht.

Rouwzang en levenslied
Door
W.L. Penning Jr.

I
Tot een vereenzaamden zanger
Amalia's uitvaart

De liefste bouwde u 't huis ver heen op al uw wegen -
Met u ging ze op in zang, met u ging ze op in zegen.

En meê, toen beider land zijn krachten samenriep,
Trad ze af van 't pad der kunst, blij torsen hielp ze uw lasten....
AL ZON VAN VROOLIJKHEID, o! hoe die naam haar paste -
Tot haar Gods wolk omtoog, tot ze u beklaagde - en sliep.

Waar ouderweelde al wonk - vult, stille man! uw rouwe
De leegte - vol geweest van 't zoetste lied der vrouwe....

Haar stem zinge in u voort; en wekt haar geest úw zang -
In ziels-toon huwe opnieuw het paar dat vroeg moest scheiden!
Kunstnaar en mensch, houd vast aan 't ongezien geleide
Dat lout'rend, schoon bedroefd, uw schreiend hart omvang'.

5 Januari 1917.

II
Een broedervriend nageblikt
†
3 Februari 1917
F.H. Eijdman

Slank en blond, met durf-al oogen
In 't gulhartig fijn gelaat,
Spotziek maar ook lichtbewogen -
Schonk me uw l e n t e al volop baat.

Rustig kloek, vroeg zilverharig
Met aartsvaderlijken baard,
Troonde uw h e r f s t - en zocht meêwarig
Hoe mij 't lot kon opgeklaard.

En ziedaar ons broederwezen
Aller-vruchtbaarst nog volgroeid:
Vaste buurschap kwam verrezen -
Tien jaar lang heeft ze ons gebloeid.

Saâm elks loopbaan in te staren,
Nu zich op eenzelfden stroom
Liet door 't avondlandschap varen,
Bracht vervulling van een droom.

Herwaarts uit den kring der vrinden
Kwam nog de oudste als derde in bond,
Hij - wiens leven blijft te vinden
In de harten die het vond.

Dubbel deedt ge uw licht mij blaken
Toen het z i j n e was gebluscht;
In zijn naam ook heerschte uw waken,
Zelfverloochnend, voor mijn lust.

Ridderlijk en mild voor allen,
Waart ge uw' b l i n d e aandoenlijk zacht,
Wat behoedzaam welgevallen
Heeft hem op- en ingewacht.

Waar 'k zoo haastig kwam gestegen,
Trad gastvrijheid aan de trap;
Juichend klonk me uw ‘Welkom!’ tegen,
Na vermanend handgeklap.

En de stevige arm, dien 'k blijde
Greep waar blijde uw hulp kwam staan,
Voelde schraler? en 't geleide
Voelde ik meer voorover gaan?

Daaglijks inniger ‘Gods zegen!’
Droeg 'k soms meê als vage pijn;
Doch verstond ik uw verzwegen:
‘Elke groet kan laatste zijn’?....

Feestdag onzer eerste ontmoeting
Keert - als m i j n gedenkdag u;
Zacht verwijt hem mijn begroeting
Dat hij keerde zonder U....

Gij wiens minderheid van jaren
Eens mijn lente keeren deed,
Eer uw n a h e r f s t kwam te ontblâren
Liet ge uw vriend in winterleed.

Niet meer strijder voor mijn vrede?
Niet meer wachter in mijn lot?
Verder, weet ik, reikte uw bede,
Broeder Frans! dan naar dit slot.

Amen 't slot! want heel uw leven,
Vroolijk-vroom één streng gewrocht,
Wees voor de' uitslag van zijn streven
Op de Hand wier klem gij zocht.

‘Hand wier schaduw 'k mag ontwaren
Op de wolk om 't aardsch bestaan,
Veilig naar uw wenk zal 'k varen -’
Zoo gezegd hebt ge en gedaan;

Zoo ook bleef God's aarde u lusten;
Onvermoeid na zwaren dag
Werkte uw avond wars van rusten,
Vlòtte u 't werk bij luim en lach.

Aangevuurd door tegenslagen
Gaaft ge ook 't stoutste plan nooit op,
Bleeft ge uw taak in 't harte dragen -
Eerlijk tot zijn laatste klop.

En geestdriftig jong gebleven,
Gaaft ge u - rein naar 't licht gewend,
Vroeg gehard in 't moedig leven -
Edelmoedig tot aan 't end'.

Rijkbegaafde! hoe meêsleepend,
Hoe vertrouwend en vertrouwd,
Idealist! hoe heerlijk dweepend
Vondt ge ontzag bij jong en oud.

En bekend staande als ‘De Vader’
Om uw grage hulp wijd-uit,
Waar stond man zijn vrouw ooit nader,
Teérst van zorg als voor de bruid?

Waar ooit leefde stil-geruster
Zoo zachtmoedig-wijs een vrouw
Als uw vrouw - MIJ schier een zuster -
In gewijder huis der Trouw?

Waar ook kweekten klúizenaren
In meer welgelegen woon,
Blijder dan dit paar der paren,
Smaakvolle' eenvoud, goeden toon?

Waar 'k mijn t w e e d e t h u i s mocht roemen,
Hoort verbeelding 't lees-uur slaan;
Toegelachen door uw bloemen -
Bloem der Kunst doet ge opengaan:

Weet zich staêg uw keus geprezen,
Staêg om schilderij vol gloed
Uit uw weêrgave opgerezen,
Weet ge ook déze als Kunst begroet.

Weer verlangend ‘opgeborgen’
Plaagde uw scherts maar deed geen zeer -
Zit ik, luist'rend wèg mijn zorgen,
Uren als gelukskind neêr.

Vaak daartusschen-in bezoeken;
Veel in tal, en elk in tel,
Doen ze als wand'lende open boeken
Kijken récht in 't levensspel.

Doet u de aanblik snááks verwijlen,
Echt vernuft en echt gevoel -
Denkers-ernst doortrilt uw pijlen -
Humor snort, en raakt het doel.

Gij v e r t e l t . Naar uw verleden
Weggetooverd door 't gehoor,
Reis ik in mijn leunstoel mede
Half de wijde wereld door -

Tot we in haast haar oorlog vloeken,
- Twist ontgaan bij krijgsbesprek,
Beider briefschat onderzoeken,
Of mijn vers en zijn gebrek....

Gisping hoor 'k haar dolk al slijpen....
Stroom van moedwil stort gij uit,
Om plots week! - mijn hand te grijpen,
‘Stil!’ m i j n z i e l krijgt u w g e l u i d .

Zielsdicht hoor 'k in klank herboren,
Hoor ik haap'ren, hoor 'k weerlegd....
En (der Muze zij 't gezworen!)
Voor m i j n eer is 't dat gij vecht

Om één letter soms, één teeken....
Komt mijn gastvrouw er op af,
Dra komt misverstand gebleken,
Of - wie zich gewonnen gaf?

Keurmerk klinkt dan uit hèrlezen....
Ach, de schrik der waarheid komt:
Speeltuig, schoonst van àl geprezen,
Was me uw stem - en ze is verstomd.

En de hand heeft mij begeven,
Die mij diende ook door haar stift;
Dichtwoord láátst door u geschreven,
Rust me aan 't hart als h e i l i g schrift.

Brave! al glanst mij thans uw goedheid
Tusschen rouwfestoenen door,
Waarom bitt're klacht bij zoetheid?
Niet GIJ waart het die verloor.

Laat zich MIJN verlies al droomen?
Blij herdenken doet zoo goed,
Doet u keeren, doet u komen,
Sluit uw Geest in 't droef gemoed.

Wil verlatenheid gaan dreigen,
Spookt uit leegte een somber koor,
Weer voor 't troostlied leere ik zwijgen:
Niet GIJ waart het die verloor.

Naar uw wensch zijt gij bezweken
Eer uw ijver u begaf,
Eer zijn meêlij' uit kon spreken -
De u benijdende op uw graf!

Naherfst was 't, maar geen ontkleurde,
Dien uw blik van dank bescheen
Toen voor 't laatst uw hoofd zich beurde....
GIJ niet, wien de grafbloem geurde,
Slechts de Dood hoorde ons geween.

R i j s w i j k (bij den Haag)
19 Februari 1917.

Iets over Adriaan van der Hoop als criticus

Door
C.G.N. de Vooys

In een Aantekening bij mijn artikel over *Apollo*, *Argus en Nederlandsche Mercurius*[1] schreef Albert Verwey: ‘Het zou ons niet verbazen indien te eeniger tijd blijken mocht dat de volijverige Van der Hoop toch wel iets met de oprichting of met de redaktie van Apollo te maken had.’ Een nader onderzoek[2] heeft deze verwachting vervuld, en tevens nieuw licht geworpen op de betekenis van Van der Hoop als criticus, in de jaren die aan de Amsterdamse beweging voorafgaan.

In de laatste periode van zijn leven, toen Van der Hoop volop genoot van zijn Rotterdamse populariteit, en zich heftig ergerde over de ‘onbeschaamde’ aanvallen van *Muzen* en *Gids*, die hem zijn dichterroem misgunden, schijnt hij opzettelik zijn eigen jeugdige baldadigheid, ook voor zijn intieme vrienden verborgen gehouden te hebben. Toen G. de Meyer in de Maatschappij *Verscheidenheid en Overeenstemming* een ‘Gedachtenisrede’, of liever een lofrede uitsprak, kort na het overlijden van de dichter (17 Des. 1841), prees hij het, als een biezondere deugd, dat Van der Hoop de vinnigste kritiek, en het ‘woelend geschrijf’ met een ‘verachtelijk stilzwijgen’ had beantwoord: ‘Ware liever

1) *De Beweging* 1913, IV, 271.
2) Dit onderzoek werd, naar aanleiding van een prakties kollege, ingesteld door twee van mijn leerlingen. Het hier medegedeelde berust dus grotendeels op hun arbeid.

in zijne plaats die helsche hekelgeest onder ons gestorven, welke zijnen verpestenden adem over haar uitbreidt.' In een aantekening voegt hij daaraan toe: 'Wie herinnert zich hier niet die bedroevende tijdstippen, toen voor weinige jaren Nieskruiden, Hypocreën Ontzwavelingen *(sic)* en lasterlijke geschriften van allerlei aard onze Letterkunde bezoedelden, en waardoor zelfs de grootste talenten, door de schoonheid en kracht der diep grievende verzen en zoogenoemde beoordeelingen, soms in minachting of dikwerf wel zelve in verdenking geraakten van medeplichtigheid aan dien verregaanden euvelmoed'.

Ook Van der Hoop's biograaf en vurig bewonderaar F.H. Greb weet ons niets te vertellen omtrent naamloze kritiek. In de lijst van geschriften[1] vindt men alleen de tijdschriften genoemd waarin Van der Hoop openlik optrad. De kans was dus groot, dat deze opzettelike verzwijging Van der Hoop's aandeel aan de revolutionaire weekbladen-kritiek van de jaren 1828-'30 voorgoed verborgen had, maar de vertrouwelike brieven aan zijn oudere vriend, de boekhandelaar-uitgever Immerzeel hebben ons dit geheim verraden, en gegevens verschaft om de anonymiteit te verbreken.

In deze briefwisseling leren we de jeugdige romanticus kennen in zijn grenzeloze eerzucht en ijdelheid. Lof, van welke zijde ook, is hem welkom. Hij beraamt een heldendicht in afwisselend metrum, en hoopt daarmee baanbreker te zijn: 'Hebben al de Heldendichters in hetzelfde metrum gedicht? Immers neen. Homerus en Virgilius hebben in hexameters, Tasso in oktaverime, Milton in onberijmde jamben, Camoens in berijmde trochaën, Voltaire in gerijmde alexandrijnen, Klopstock in pentameters en hexameters geschreven. Zou ik nu met evenveel recht als Tasso de achtsylbige maat boven den hexameter verkoos, niet in afwisselende maten mijn gevoel mogen uitstorten'[2]. Men ziet, dat de Rotterdamse poëet zich als jongere in dit gezelschap niet misplaatst voelt! Buiten zijn broodwinning leeft hij alleen voor poëzie en taalstudie. Bij de expreceptor Habbema leert hij Latijn,

1) Achter de biografie, die als inleiding dient op de bundel *Lente en Herfst*, 1842.
2) Brief van 25 Jan. 1830.

en maakt daarin zo snelle vorderingen, dat hij zijn leermeester met een vertaling van een Horatiaanse ode verrast, 'hetwelk den goeden sukkel zoodanig in verrukking bracht, dat hij mijn lof in een Latijnsch vers van twintig pentameters bezongen heeft'[1]. Hij houdt in Febr. 1830 boven de Beurs 'een redevoering in de Hoogduitsche taal, blijkens inliggend biljet, u curiositate[2] causa toegezonden, über die Deutsche Volkspoësie; und Bürger als Romantischer, Matthias Claudius als religiöser Dichter. - Ik heb daarin niet vergeten om, *aussi poli que possible*, te gewagen van de *reminisenz*, welke er tusschen de *zangen* van die *zangers* en sommige *zangen* van den *zanger* van Nova Zembla bestaat. *Sic transit gloria mundi*'[3]. Hier plaatst hij zich dus ver boven Tollens, die in de Rotterdamse wereld als de grootste Nederlandse dichter gold. Van zijn eerste dichtbundel zendt hij een exemplaar, 'in rood maroquin gebonden', aan de koning van Beieren, zijn mede-poëet. 'Behalve een fraaie brief, beginnende Groszmächtiger König! etc. heb ik de onbeschaamdheid gehad er eenige Moffrikaansche dichtregelen van mijne hand bij te voegen'[4]. Hij bekent aan Immerzeel zijn stille verwachting dat koning Lodewijk hem een 'metrisch antwoord' zal zenden, dat hij dan met zijn eigen Duits gedicht in de Muzenalmanak gedrukt hoopt te zien. Het ongeduldig verwachte antwoord bleef helaas uit!

Een staaltje van zijn prikkelbaarheid geeft ons een brief van 7 Februarie 1831:...'Hebt gij die recensie van mijne *Poezy* in in den Recensent gelezen? - zij is 17 bladzijden groot. Op *Hercules* na, vindt men alles *mooi*. Alcmenes zoon ligt het Midaskind als een steen in den maag, en daarom bestrijdt hij hem met al de wapenen, die *valsch vernuft, ezelsdomheid* en *godtergende onkunde* aan de hand geven. *Miseria miseriae*, *omnia Miseria*. - Prijs u zalig, *Marsyas secundus*, dat ge nog bij tijds geprezen hebt; want anders had ik u met een *donder*-

1) Brief van 7 Febr. 1830.
2) Lees: curiositatis. Dit is niet de enige grove fout, waaraan Van der Hoop zich in zijn Latijnse woorden en aanhalingen schuldig maakt. Juist in brieven aan Immerzeel, die waarschijnlik geen Latijn verstond, is dit een bewijs van blufferige pedanterie.
3) Brief van 7 Febr. 1830.
4) Brief van 20 Sept. 1830.

slag der Recensenten op uw plaats gezet, even als *Byron* (bij wien uwe beleefdheid mij vergelijkt) het schuim der Schotsche *critici* in zijn *English Poets en Scotch Revieuwers* deed. Mijne *Poezij* zou (hoe weinig waarde ik aan die *bagatel* hecht) met zijn hours of idleness gelijk staan, en uw doodvonnis behelzen. - Uw doodvonnis?, zoo blaft ge mij aan; ja, inktvermorsend papierbekladder: veeleer het uwe, dan het mijne; want *Van der Hoop* sterft aan *Nieskruid* noch aan *braakwortel*; hij gaat dagelijks met de Rad. Elleboris om, zonder het *effect* er in te vinden, dat Athenes wijzen er in zochten, en de Fr. Nux Vomici gaat dikwerf door zijne handen, zonder dat zij op hem den invloed uitoefent, die zij op de vogelen van *Ibicus* heeft!'

Schrijf, beste vriend, deze aandoenlijke prikkelrede niet op rekening mijner verwaandheid; want die is tien-, dertig-, ja honderdvoudig bevredigd in welgemelde recensie, doch merk haar alleen aan, als een bewijs, hoe hoog ik recensenten acht, en hoe zeer ik bereid ben, om zoo lang God mij het leven gunt, te dichten, en met *critici vel quasi* op dood en leven te strijden'.

Deze weinige aanhalingen zijn typérend. Te midden van het kleurloze proza dat omstreeks 1828 in zwang was, moet een dergelijke hartstochtelik-ironiese toon, ook onder de dekmantel van de anonymiteit, ons wel treffen. Bovendien zijn er eigenaardigheden, als de vaste Latijnse lijfspreuken - een zeer beperkt répertoire! - de telkens terugkerende Midasvergelijking, de beeldspraak aan het drogistenbedrijf ontleend, die de herkenning vergemakkeliken. Op al deze gronden gelukte het, tenminste in twee stukken uit de *Apollo* de stem van Van der Hoop te herkennen, namelik een uitvoerige, afbrekende beoordeling van de *Gedichten* van de Gebroeders Oudemans[1)] en. een toneelkritiek (blz. 214). In de eerste solt hij op vermakekelike wijze met zijn slachtoffer. Hij bespot de retoriese navolging van Helmers Tollens in een *Jubelzang bij de honderd en vijftigste verjaring van de stichting der Leydsche Hoogeschool:* 'Na nogmaals *Neêrlands burgerscharen* opgewekt te hebben om toe te stroomen en op de eigen plaats te juichen waar

1) *Apollo,* blz. 153.

voormaals het *aklig noodgekerm ten gorgel uitgedreven werd* (hoe fraai!) en *traan op traan langs zerk en altaar voortrolde*, (dat moet veel van een knikkerbaan gehad hebben) roept de dichter uit'....Gemoedelik klinkt het verder: 'Neen, mijnheer Oudemans! zoo heeft de achtbare Van der Werf niet gesproken'. Een ander gedicht krijgt de ironiese lof: 'Dit vers vloeit goed en heeft dat met het water gemeen, waarvan het overigens wel meer heeft. C'est de la soupe maigre'. Het slot is een quasi-welwillende, vaderlike vermaning: 'Wij willen echter gaarne gelooven dat de heer A.C. Oudemans in zijn eigenlijk vak een knap man is, en dat ook de fouten, die wij hier en daar hebben aangewezen, slechts voorkomen uit een verkeerd denkbeeld van de uitgestrektheid der *licentia poëtica*. Men kan toch een knap *Gouverneur*, een bekwaam onderwijzer der jeugd, schoolmeester, of *Instituteur* zijn, zonder daarom op den naam van *Dichter* aanspraak te kunnen maken, maar dan denke men aan het bekende: *Ne sutor ultra crepidam*. Doet de heer O. dit en schrijve hij alleen maar *prosa*-werkjes voor de *opvoedelingen*, dan kan de lof, die hij daar door reeds verwierf, nog vermeerderen, maar zijne, met pennekoorden, in plaats van met darmsnaren bespannen lier late hij voortaan rusten'[1)]. Deze toon, die in *Argus* weldra bovenuit zal klinken, was in *Apollo* nog zeer ongewoon, en in sterk kontrast met de verdere 'huisbakken' inhoud.

Gaf de stijlovereenkomst reeds afdoende zekerheid omtrent het auteurschap van Van der Hoop, een rechtstreeks getuigenis bracht de bevestiging. In de *Arnhemsche Courant* van deze jaren mengde zich een anonymus, schrijver van *Adversaria*, herhaaldelik in de letterkundige strijd - of gekibbel. Toen deze beoordelaar een recensie in de *Nederlandsche Mercurius*, getekend door V.L., aan Van Lennep toeschreef, kwam Van der Hoop in een 'ingezonden stuk' zich als de auteur bekend maken[2)]. Hij voegde er aan toe: 'Daar ik nu toch d e eer ge-

1) *Apollo*, blz. 168.
2) *Arnhemsche Courant* 1829, No. 43. Deze plaats heb ik te danken aan de heer J. Cornelissen, litt. cand., die ook de bovengenoemde recensies als werk van Van der Hoop herkende.

niet om aan u te schrijven, zoo kan ik er niet buiten, om u op het volgende opmerkzaam te maken. In no. 10 uwer courant wordt in een artikel, onder den titel van Uittreksel uit de Adversaria van U. beweerd, dat de heer Wap, welke volgens dien verzamelaar, de redacteur van het tijdschrift Argus moet zijn, weleer aan het Weekblad Apollo zou hebben medegewerkt en dat de Nederlandsche Mercurius, uit erkentelijkheid de réponse aux hommes égarés de ma patrie van dien heer gunstig zou hebben beoordeeld. De Apollo heeft in der tijd alleen den heer Nicolaas Jeremias Storm van 's Gravesande en mij tot redacteur gehad. Eenige nommers voor dat de uitgave van dit weekblad gestaakt werd, heb ik mij aan de redactie onttrokken, om redenen tot welker vermelding de gelegenheid zich hier niet aanbiedt'[1].

De vroeger half geraden geschiedenis van het weekblad *Apollo*[2] kan dus op deze wijze aangevuld worden: nadat Storm van 's Gravezande het blad opgericht had, bood Van der Hoop als tweede 'pleegvader' zijn medewerking aan, maar hij onttrok zich aan de redaktie, voordat de uitgave gestaakt werd, zodat hij niet meer aan de grafkuil stond. Toen hij zich losgemaakt had, verschafte hij aan zijn vriend Wap, die wellicht aan zijn breuk met die 'oude pruiken' niet onschuldig was, alle inlichtingen om de Lijkrede samen te stellen.

Van der Hoop wordt dus in deze *Lijkrede* genoemd 'de waarlijk begaafde Recensent der meeste dichtbundels, de schrik van alle halve of driekwartpoëten, de eenigste, die door zijne talenten den kwijnenden Apollo zoo lang bij het leven heeft gehouden'. Een stilisties onderzoek stelt ons nu in staat, vrij nauwkeurig Van der Hoop's aandeel te bepalen[3]. Zijn toon heeft al dadelik iets eigenaardigs, het is 'die van de meer blaffende dan bijtende ironie, die wij geregeld in zijn brieven kunnen horen; het is het geluid van een heetbloedig man, die gauw

1) Een tweede rechtstreeks bewijs geeft het later te bespreken maandschrift *De Vriend der Waarheid*, waar de redakteur een soort 'selbstanzeige' aldus begint: 'Men verhaalt dat de Heer A. van der Hoop Jr., Ex-Redacteur van den Apollo en den Mercurius, enz.'.
2) *De Beweging* 1913, blz. 274-275.
3) Dit onderzoek werd volbracht door Mej. I. Pinke, litt. cand. Van haar resultaten maak ik hier dankbaar gebruik.

opstuift en spreekt met veel beweging van zijn lichaam en een donderende stem; het geheel wekt een beetje de lachlust op, waardoor de woorden een minder scherpe indruk maken dan bedoeld was. Wij verwonderen ons ook niet, dat zijn vrienden hem ons schilderen als een forse, krachtige figuur, die door zijn hartstocht allen imponeerde en meesleepte; - en dat van de andere kant Hasebroek in een brief aan Potgieter spreekt van zijn 'slagerstronie'[1].

Behalve op inwendige bewijzen kunnen we ons beroepen op de ondertekening. De twee bijdragen waarvan het auteurschap vaststaat, zijn getekend met B. en G., maar daarnaast blijkt hij ook de ondertekening A.H. en L.V. gebruikt te hebben, de laatste zelfs het meest, onder een twaalftal recensies die tot de belangrijkste behoren: de eerste poging om Staring recht te doen - die Potgieter zo sympathiek aandeed -, de veroordeling van de poëten Nierstrasz en Warnsinck, beide met een 'gevestigde reputatie' en 'de energieke doch vergeefse poging om de jeugdige stamelende stemmen van poëten als Langelaar en Cordes te smoren'. Het resultaat is, dat van de 42 letterkundige recensies er waarschijnlik 23 van Van der Hoop zijn; van de 16 toneelkritieken een zestal.

De recensies onderscheiden zich lang niet alle door dezelfde frisheid en onbevangenheid. 'In sommige van deze kritieken is een wankelen, een geven en nemen, dat ons irriteert, en doet vermoeden dat de recensent rekening hield met verschillende partijen. Zelden spreekt hij onomwonden zijn oordeel uit. Waar hij beroemde tijdgenoten aanvalt, doet hij dit zó, dat een oppervlakkig lezer er niets dan lof in ziet en de gerecenseerde zich troosten kan met de vele zoetigheden, hem door de kritikus toegevoegd. Maar in de toon van onwil die onder de komplimenten doorklinkt, is zijn ware kritiek te horen. Deze bijdragen zijn voor zijn hoedanigheden als kritikus niet zo tekenend als ze zijn zouden indien hij vrij stond; des te belangrijker voor de kennis van zijn persoonlikheid is het feit, dat hij zijn "amica veritas" verlochent, en meewerkt aan een tijdschrift, waarin hij zich niet vrij uitspreken kòn. Dit halfslachtige komt het

1) Deze juiste karakteristiek is van Mej. Pinke.

sterkst uit in zijn kritiek op Nierstrasz'[1]. Maar ook de strijkages voor zijn 'luimige' mederedakteur Storm van 's Gravezande, voor een Rotterdamse grootheid als Scharp, de Tollens-vereerder, brengen hem tot een maatschappelike onoprechtheid, waarover hij zich een jaar later, in het gezelschap van de spotter Wap, wel wat heeft moeten schamen.

Na de vroegtijdige dood van *Apollo* verschenen in de nazomer van 1828 bijna gelijktijdig de *Argus* en de *Nederlandsche Mercurius*. In het laatste blad kreeg Van der Hoop als redakteur volop gelegenheid om onder de dekmantel van de anonymiteit zijn meningen te uiten, en zwakkere kunstbroeders de les te lezen. Men zou dus menen dat zijn eerzucht hiermee bevredigd was, en niet licht geneigd zijn om hem tevens als bondgenoot van Wap in de *Argus* te gaan zoeken. Toch gaf een brief aan Immerzeel een onmiskenbare aanduiding. De 20ste September 1830 beantwoordde Van der Hoop de toezending van een gelegenheidsgedicht met deze regels: 'Voor de toezending van het Bruiloftsvers van Jan Schouten ben ik u dankbaar; het is mooi...gedrukt en netjes...verguld op snee. Recenseeren zal ik het niet; want ik schrijf nooit geen critieken meer. Het *curator*, *cure* (sic!) *te ipsum*! is mijn heilige stelregel, waarvan ik niet meer afwijk. Mijn zotte critieken op Warnsinck, van Logchem, Robbidobbidob van der Aa c.s. waarin ik mij aan het *amicus Plato*, *amicus Socrates sed magis veritas* hield, en als een *justum et tenacem propositi virus* (sic!) volhield, hebben wel *verbitterd*; maar niet *verbeterd*, mij een aantal vijanden op den hals gehaald, en de *persiflage* der letterpygmeën berokkend, die het recht van omroeper op den Helicon uitoefenen, en iederen onafhankelijken met verbeestelijkten domheid toesnauwen: *Non cuivis contingit adire Corinthum!*'

Terwijl nu Warnsinck en Robidé van der Aa in *Apollo* stevig onderhanden genomen waren, is een recensie van Van Logchem's dichtbundel nòch in dit weekblad nòch in de *Nederlandsche*

1) Aanhaling uit de scriptie van Mej. Pinke. Zij stelde zich ook de vraag of Van der Hoop aandeel gehad kon hebben in de bekende anonieme aanval op Nierstrasz in het *Nieskruid*, maar kwam tot het besluit, dat dit geschrift waarschijnlik geheel op rekening van Wap moet blijven staan.

Mercurius te vinden. Wèl vindt men een recensie in *Argus*, die ook op innerlike gronden vrij zeker op Van der Hoop's rekening geschreven moet worden. De vroeger aangehaalde passage: ‘De heer Van Logchem kan een braaf man, een goed huisvader, een eerlijk handelaar, een schrander fabrijkant, een bekwaam wiskunstenaar of iets dergelijks zijn, maar als *dichter* verdient hij een krans van slaapblâren, of eene muts met bellen’, enz. herinnert levendig aan de boven geciteerde beoordeling van Oudemans.

Van der Hoop's aandeel aan *Argus* moet wel kleiner geweest zijn als dat aan *Apollo*. Wap had blijkbaar de leiding en gaf de toon aan. Bij een karakter als Van der Hoop ‘was het te verwachten dat hij zich zou laten beïnvloeden door zijn nieuwe omgeving, en zijn instrument stemmen op de toon van Wap’. Die toon ‘is strakker, bijtender in ironie, ernstiger in goedkeuring’ en duidelik te onderscheiden van, ‘die gemoedelike ondertoon, die, ondanks de harde waarheden, *Apollo's* beste recensent kenmerkte’. De schifting wordt daardoor zeer moeielik. ‘Was in de *Apollo*, na enige oefening, Van der Hoop's geluid tussen het gezeur van de overige medewerkers vrij gemakkelik te herkennen, in de *Argus* sluit zijn stem zich bij de gehele toon aan’. Met vrij grote waarschijnlikheid zijn er naast de genoemde recensie, nog een vijftal - van de 29 - aan Van der Hoop toe te schrijven[1].

Toen de te Rotterdam verschijnende *Argus* in Mei 1829 bezweken was, en *De Nederlandsche Mercurius*, naar Amsterdam verplaatst, het einde nabij, verrees er te Rotterdam de eerste September weer een nieuw maandblaadje, *De Vriend der Waarheid*, *Tijdschrift voor den beschaafden middelstand*[2].

1) Tot dit resultaat kwam Mej. I. Pinke, aan wie ik ook de aangehaalde woorden ontleende. De voornaamste recencies zijn de *Klagt over den Nederlandschen Muzenaltmanak voor 1828* onder het motto ‘O jé’, en van *Van Lennep's Nederlandsche Legenden*.
2) Rotterdam, bij H. van den Bergh. Het motto werd van de overleden *Argus* overgenomen:
Al leyt de waarheid in het graf
Al wat haar drukt dat moet er af.

Dadelik stond Van der Hoop weer gereed om zijn hulp aan te bieden. Evenals bij *Apollo* schijnt hij eerst een aflevering afgewacht te hebben. De 9de Oktober schrijft hij aan Immerzeel: ‘Hebt gij gezien, dat de *Bijenkorf*[1)] mij heeft aangevallen, als vermoedelijk Redacteur van den *Vriend der Waarheid*? - Hij is geheel verkeerd onderrigt. - Geen letter van mij staat er in dit blaadje; want op het sterfbed van *Mercurius*, heb ik plechtig beloofd van iedere Redactie in blauwboekjes afstand te doen. - De aanval is intusschen zoo lomp; maar tevens zoo onbepaald, dat ik het verre beneden mij acht, om er op te antwoorden’.

Deze verzekering kan alleen dàn letterlik juist geweest zijn, wanneer het Oktober-nummer van de *Vriend der Waarheid* nà de negende verschenen is. Feitelik schuilt er toch onoprechtheid achter, omdat Van der Hoop toch al wist, dat in het aanstaande nummer een omvangrijk artikel van zijn hand zou beginnen te verschijnen. Geneerde hij zich voor zijn nieuw bondgenootschap? Het blad was vooral niet minder huisbakken en laag-bij-de-grond als de *Apollo*. Het ontwikkelingspeil van de ‘middelstand’, d.w.z. de gegoede burgerij, werd in die dagen niet hoog aangeslagen. In het *Voorwoord* van No. 7 kondigt de redaktie aan, dat de onderneming op hoger peil gebracht zal worden: Wij richtten ons tot den *middelstand*, omdat de *Nederlandsche Mercurius* ‘welks staking wij nog altijd betreuren, in denzelfden geest, schoon op een meer deftigen toon dan de onze, bij voorkeur den *beoefenaren der Letterkunde* werd aangeboden’. Na de plotselinge staking van de *Nederlandsche Mercurius* is aan de dringende behoefte nog niet voldaan. Daarom zal ons tijdschrift voortaan ook geschikt gemaakt worden voor *Letterkundigen*’.

Het verwondert ons niet, dat Van der Hoop's aanbod van medewerking met beide handen aangenomen werd. Hij mag over zoveel ruimte beschikken als hij verkiest, en maakt daar volop gebruik van. Zijn hoofdmotief om een nieuw lijforgaan te bemachtigen, zal wel geweest zijn: het besef dat in dit stadium

1) Een Haags dagblad, dat ik ik niet heb kunnen opsporen. Het eerste nummer van *De Vriend der Waarheid* noemt het ‘een echo die spoedig uit gebrek aan stof zal moeten sterven’.

van de letterkundige strijd alleerst Tollens onttroond moest worden. De grote man was in de weekbladen wel scherp beoordeeld, maar een breder opgezet betoog moest de ondermijnde positie onhoudbaar maken. Eerst wanneer deze grootmeester van de huiselike poëzie voorgoed ter zijde geschoven was, zou de romantiese poëzie van de jongeren zich baan kunnen breken. De Tollens-recensie in No. 2-5 maakt dus dit zeer onbelangrijke tijdschriftje voor de letterkundige geschiedenis van belang. Na de voltooiing wordt als 'Belangrijk Berigt' aangekondigd, dat de Tollens-recensie als brochure uitgekomen is[1]. Men ziet daaruit dat de schrijver er waarde aan hechtte. Immerzeel, voor wie Van der Hoop zijn geheim dus niet heeft kunnen bewaren, schijnt zich in een brief tegen deze Tollens-beschouwing verzet te hebben. Van der Hoop schrijft hem namelik de 3de Jan. 1830[2]: 'Wat gij ten opzichte van Tollens aanmerkt, is waar. Mijne recensie zal geen roem van 25 jaren omverstoten, dan dit is ook mijne bedoeling niet: daarvoor beware mij Apollo! - Lees No. 5 als het zal zijn uitgekomen en deel mij, wanneer gij een afdruk van 4 vellen op best schrijfpapier zult gelezen hebben, uwe gedachten mede over mijne Pulv. Hellebor. of Gumm. Euphorbii'[3].

Dat Van der Hoop inderdaad stuur wilde geven aan de stuuren programloze *Vriend der Waarheid* blijkt daaruit, dat hij zijn zogenaamde Boekbeoor-deling principieel inleidt: 'Geen vak in ons Vaderland staat op zoo lagen trap, als de Letterkundige Kritiek. De meeste Maandwerken hebben van het beoordeelen van Boeken een *monopolie* gemaakt, hetwelk eenen Schrijver afkeuring, of lof waardig schat, naar mate hij meer of minder met de Redacteurs dier Maandwerken bekend is, of hunne gevoelens belijdt. Eene goede, doorwerkte Recensie, welke even ver van uitbundigen lof, als van verguizende persiflage verwijderd is, is schier eene zeldzaamheid geworden'. Voordat

1) *Vriend der Waarheid* No. 5, blz. 198. De brochure van 4 à 5 vel kostte f 0,90. Ik heb er nergens een exemplaar van gezien. Ook het tijdschriftje zelf schijnt zeldzaam geworden te zijn.
2) De brief is bij vergissing gedateerd: 3 Jan. 1829, en daardoor is de verzameling verkeerd gerangschikt.
3) Evenals Pulvis hellebori (nieskruid) als niespoeder gebruikt.

hij het werk van Tollens zal wegen om het te licht te bevinden, maakt hij de volgende buitenlandse vergelijking: ‘Er was een tijd, dat geheel Duitschland met Bürger wegliep en in zijne verzen het *non plus ultra* der kunst meende te zien’. Maar Schiller verdroot dit: hij ‘wees Bürger de plaats aan, welke hij nog bij het nageslacht bekleedt, en zoolang bekleeden zal, als de goede smaak zijne regten in het gebied der Letteren erkent en handhaaft. Heeft zoo iets immer ten opzigte van den heer Tollens plaats gehad?’ Men behoeft niet lang te twijfelen aan wie Van der Hoop in Nederland de Schiller-rol toebedeeld had! En uit een boven aangehaalde brief (blz. 247) weten wij dat dit motief in een Hoogduitse lezing, boven de Beurs, uitgewerkt is.

In onze letterkunde - vervolgt de recensent - wordt Helmers vergeten, Loots verguisd, Staringh, ‘de eenige onzer dichters welke (Bilderdijk en J. van Lennep uitgezonderd) den *waren luim* kent en in zijne gedichten doet leven, door niemand genoemd’. Heeft Tollens daaraan schuld? Neen, want hij is verstandig genoeg om zijn minderheid te beseffen. ‘Maar denkt het algemeen er ook zoo over?’ Stellig niet, en daarop berust de noodzakelijkheid van onze recensie.

Na deze inleiding worden de afzonderlike *Nieuwe Gedichten* onder handen genomen. Ze komen er nog erger af, dan in de voorafgaande recensies in *Argus* en *Nederlandsche Mercurius*, die, gelijk men weet, uit dezelfde hoek kwamen[1)]. De *Verovering*

1) Van der Hoop had in de inleiding de redaktie dank gezegd voor de *goedgunstige* plaatsing, want ‘het is tegenwoordig geen zeldzaamheid, dat de eene of andere Redactie de plaatsing van opstellen weigert, omdat zij die niet overeenkomstig oordeelt met de toonen des lofs, welke andere harer medearbeiders, uit den treuren, op zekere personen en zaken hooren’. De Red. zette daarbij deze noot: ‘De beoordeeling van *den haar geheel onbekenden inzender* - [alweer een mystifikatie?] - is geplaatst omdat zij *waarheid* behelst. Onjuist is het dat niemand Tollens de waarheid heeft durven zeggen. ‘De keurige recensien, in den loop van dit jaar in de Tijdschriften Argus en Mercurius geplaatst, bewijzen, ons inziens het tegendeel’.

   De *Argus*-recensie zal wel van Wap geweest zijn. De Mercurius-recensie schreef ik vroeger (*Apollo, Argus en Ned. Merc.*, blz. 390) aan Van der Hoop toe. Nu ben ik geneigd tot een andere veronderstelling. Zou de geweigerde, te scherpe Tollens-recensie van G. (een letter waaronder v.d.H. in *Apollo* schreef!) door Van der Hoop anoniem aan Van Lennep gezonden zijn ter plaatsing en zou hij hierboven op de weigering zinspelen? Dan zou het mogelik zijn dat dit in portefeuille gebleven stuk in 1830 in de *Vriend der Waarheid* een plaats vond. Of de recensie van XX [niet KK], die wèl in de *Mercurius* geplaatst is, een ‘verzachte’ editie van Van der Hoop zelf, of het werk van een ander is, durf ik niet uitmaken.

van Damiate mist ‘gloed en rijkdom’, is te gerekt. Niets is vervelender dan ‘verzen die den eentoonigen tred van een paar dragonderlaarzen zeer getrouw nabootzen’. Het is berijmd, retories proza. *Avondmijmering* is Duitse imitatie. De *Pelgrim ter Leede* toont dat Tollens *geen* volksdichter is. ‘Misschien zal dat *hem* duister zijn, welke door *populariteit* plompe eenvoudigheid en afdalen tot de lagere volksklassen verstaat’, maar met een beroep op Schiller's beoordeling van Bürger meent de recensent deze opvatting te mogen verwerpen. In *Ewoud en Klara* is het genre mishandeld: het is een ‘waterachtig’ vers, dat achterstaat bij soortgelijke poëzie van Immerzeel. ‘Indien Tollens in staat is om *waren lof* en *hoogschatting* van kinderklap en coteriegeest af te zonderen, zal hij op deze onze uitspraak, een *bewogen* Amen zeggen, als de leeraar in het laatste vers van *Klara en Ewoud*’.

Het laatste gedeelte brengt een verzachting van het harde vonnis. Ondanks afkeuring van ‘misselijke regels’ wordt er vrijwat geprezen. Maar tegelijk doet hij aan het eind een poging om het oordeel op hoger peil te heffen, door de verzekering: niet Tollens in de eerste plaats wilden wij treffen, maar zijn bewonderaars en volgelingen, die hem ‘op den top van den Nederlandschen Parnassus willen geplaatst hebben, en blind voor zijne gebreken zijn’. De benijders van Tollens zullen zich in onze kritiek verheugen. ‘Hun, of hunne kleingeestigheid ten gevalle, schreven wij niet’. Terwijl wij Tollens blijven lezen, haten we hun ‘rijmrazernij’. Mogelik zullen Tollens en zijn vrienden ‘in toorn ontvlammen’, maar het zou ons spijten ‘als Zijn Ed. de lier aan de wilgen hing’. Hij ga voort en winne onze lof. ‘Wij wenschen den Dichter bij een ruime mate van poëtische geestdrift, bedaardheid in letterkundigen tegenspoed, matiging in voorspoed toe’.

Bedriegen wij ons niet, dan verraadt zich hier de tweeslachtigheid en de innerlike zwakte van Van der Hoop's letterkundige kritiek. Hij voelt zich de wreker van het letterkundig Recht, de vernietiger van opgeblazen, onverdiende roem, die voor een hogere kunst de weg zal banen, maar zijn afgunst op de roem van de oudere stadgenoot, wiens plaats hij zo vurig begeert in te nemen, staat hem in de weg, en verhindert zijn toon te stijgen tot onbaatzuchtige overredingskracht en tot de ernst van een hoog beginsel.

Met deze Tollens-kritiek meende Van der Hoop voorlopig op dit gebied gezegd te hebben, wat hij te zeggen had. Aan Immerzeel schrijft hij: ‘Met No. 6 eindig ik; dan gaat de Redactie in andere handen over: die kunnen dan met den *Amicus Plato, amicus Socratcs sed magis veritas* naar goedvinden omspringen. Ik heb er mijn bekomst van’. Hij schijnt intussen tot andere gedachten gebracht te zijn, want in Febr. noemt hij zich nog in een brief met een kennelike woordspeling ‘Vriend der Waarheid’, terwijl hij de 20ste September 1830 schrijft: ‘No. 12 van den *Vriend der Waarheid* zal u berichten of bericht hebben, dat ik er uitgescheiden ben’[1)]

Het zwijgen heeft Van der Hoop niet lang volgehouden. In 1832 richtte hij met Mr. P.S. Schull te Dordrecht, een groter tijdschrift op, de *Bijdragen tot Boeken- en Menschenkennis*, een ‘beoordeelend Tijdschrift, hetwelk even zeer verwijderd is van nietige gisperij, hatelijke aanmerkingen en magtspreuken, als van laffe vleyerij en lofspraak’. Het onderscheidde zich van de konkurrenten, doordat de medewerkers ‘den moed zouden hebben hunne bijdragen te *onderteekenen*’.

Tegen het einde van de vierde jaargang stierf zijn mederedakteur, maar het tijdschrift hield zich staande tot 1838. Van een heftig-aanvallende toon was in dit bezadigde leesgezelschappentijdschrift geen sprake.

1) De bedoelde mededeling luidt, dat de ‘tegenwoordige Redactie zich aan de *Vriend der Waarheid* onttrokken heeft, en dat het maandschrift ‘in het vervolg alleen zal worden geredigeerd door en uitgegeven voor rekening van den heer A. May van Vollenhove, die tot hiertoe een der voornaamste medewerkers is geweest’.

Heeft een zo warmbloedig man als Van der Hoop zijn polemiese neiging nooit meer botgevierd? De Amsterdamse jongeren maakten het er wel naar, om hem het bloed aan het koken te brengen. In de *Vriend des Vaderlands* werd niet gunstig over zijn talent geoordeeld. De *Muzen* gaven de dichter, die 'eenmaal een hooge plaats innam', de raad om 'zijn veelschrijvenszucht te beteugelen'. Maar het ergst maakte het Hasebroek in *De Gids* (1838), die naar aanleiding van *Esmeralda* schreef: 'Wij hebben den man bewonderd toen hij als Dichter optrad...Toen hebben wij het niet aan goeden raad en heusche terechtwijzing doen ontbreken, waar hij het pad van goeden smaak en degelijkheid verliet; maar hij heeft onzen raad en dien van zoo velen in den wind geslagen. Thans treuren wij bij *his decline and fall* en zullen de puinhoopen niet beschimpen, wier vroegere grootheid wij met verrukking gezien hebben'.

Dit was meer dan Van der Hoop verkroppen kon: uit een brief aan Immerzeel weten we hoe hij buiten zich zelf van woede was. Wilden we zijn vrienden geloven, dan zou hij in het openbaar met een verachtend stilzwijgen geantwoord hebben. Het komt mij voor, dat dit niet juist is, en dat Van der Hoop opnieuw zijn toevlucht nam tot anonieme kritiek, nu niet tot principiële aanval, maar tot persoonlik verweer. Te Rotterdam bestond sinds 1816 een *Letterlievend Maandschrift*, door de kring van Drost beurtelings bespot als 'leuterlievend' en 'lasterlievend'. De eerste spotnaam past beter dan de tweede: het was even mak en saai als zijn tweelingbroeder, De *Vaderlandsche Letteroefeningen*. In dit Rotterdamse orgaan had Van der Hoop steeds een 'goede pers', maar hij deelde dit voorrecht met Tollens. Toen *De Gids* opgericht was, besloot de Rotterdamse uitgever een poging te doen om zijn maandschrift, dat het laatste jaar wrak stond, te vernieuwen. De jaargang 1838 begint met een *Voorwoord*, waarin triomfantelik medegedeeld wordt, dat de moeielikheden overwonnen zijn en nieuwe hulpmiddelen voor toekomstige bloei verzekerd. 'Mannen van verdienden roem en erkende verdiensten, die te voren tot ons in geene de minste betrekking stonden, hebben zich vrijwillig als medewerkers verbonden, zoowel tot het onpartijdig beoordeelen van boekwerken als tot het leveren van mengelingen'.

De gedachte aan hun beroemde stadgenoot Van der Hoop wordt versterkt door het volgende: ‘Daar is er onder hen, die in hunne krititieken gaarne het schild der naamloosheid zouden afleggen, ware het niet, dat in ons kleine land en bij ons min talrijk lezend publiek, zulk eene openbaarheid alleenlijk diende, om den beoordeelaar ten doelwit te doen strekken voor de pijlen van jeugdige kritikasters, wier éénige onschendbaarheid het anoniem is’. Klinkt dit niet als een verontschuldiging van Van der Hoop, dat hij zijn met ophef verkondigd beginsel verlochent? De volgende passage eindigt zelfs met de lijfspreuk van Van der Hoop: ‘Zonder ons als onfeilbare *Gidsen* op te werpen, willen wij onze beoordeelingen het karakter van gestrengheid en waarheidsliefde trachten te geven. Het hors nous et nos amis, nul n'aura de l'esprit, thans bij eenige jeugdige recensenten maar al te veel als leuze aangenomen, zal bij ons nimmer mogen gelden. 't Zal altijd zijn: *amicus Plato, amicus Socrates, sed magis amica veritas*’.

Er zijn in deze jaargang recensies, die sterk aan een persoonlike wraakneming doen denken, vooral die van Hasebroek's *Poezy* (ondertekend met L.). Het slot luidt: ‘de schrijver dezer recensie maakt geen aanspraak op den naam van Dichter - [dat kan weer een mystifikatie zijn] - maar hij kent den Heer H. dien eertitel niet toe, alleen omdat hij kritieken leverde in den *Vriend des Vaderlands*, vóór hij een vers wist te scandeeren: hij zal van zijn *decline and fall* niet spreken, voor dat hij op eene hoogte staat, van waar men *dalen* of *vallen kan*; maar hij zal, als de heer H. meesterstukken levert, de eerste zijn om ze toe te juichen, en zich alsdan door geen *coteriegeest* tot laster van *genien* doen verleiden’.

Ook de beoordeling - of veroordeling van *Tesselschade*, waarbij de spits gericht wordt tegen Potgieter, is zeer partijdig. Daartegenover staan een reeks recensies vol lof op Van der Hoop's werk, ‘die thans een der eerste plaatsen op den Nederlandschen Zangberg bekleedt’. Het is duidelik dat Van der Hoop in deze kring zijn ‘joyeuse entrée’ gedaan had en een bolwerk tegen *De Gids* wilde opwerpen. Ook het Mengelwerk is vol strijdklanken. In een stukje: *Dichten*, wordt de spot gedreven met Heye, Beets en Potgieter. Daarop volgt de ‘Anatomie van een Gidsen-vers’.

Onder het opschrift *Recenseren* wordt opnieuw te velde getrokken tegen de ‘klub’ van Beets, Kneppelhout, Jonathan en Potgieter. Wanneer dit alles niet rechtstreeks uit de pen van Van der Hoop vloeide[1)], dan is hij toch ongetwijfeld de drijvende kracht geweest. Is zijn invloed na een jaar afgenomen? Men zou dat daaruit opmaken, dat in de jaargang 1840 een recensie van Van der Hoop's *Columbus* opgenomen werd, die op vrij wat lager toon gestemd is, en de dichter niet aangenaam geweest kan zijn.

De figuur van de mislukte leider, die Van der Hoop op het gebied van letterkundige kritiek geweest is, wordt nog duideliker omlijnd, nu wij zijn roerige werkzaamheid van 1827 tot kort voor zijn dood kunnen volgen. Maar tevens blijft deze criticus, die met zoveel banden aan Rotterdam gebonden was, merkwaardig door zijn heimelike en heilzame kritiek tegen de ‘Rotterdamse school’, in een tijdperk toen twijfel aan de roem van Tollens louter aan afgunst toegeschreven werd.

Utrecht, Febr. 1917.

1) Nadat dit geschreven was, bleek mij uit de brieven van Hasebroek aan Potgieter, dat men in de kring van Beets en Hasebroek de vaste overtuiging had, dat Van der Hoop de auteur was van deze anonieme stukken, en dat in het biezonder Beets zich die hatelike spot zeer aantrok.

Een Joodsch danklied
Door
Jacob Israël de Haan

Hij las het Lied van mijn Verlatenheid[1)]
De vrome Vader van een vroom Gezin,
Zijn hart vertroostte mij met milde min,
En daarom heb ik hem dit lied gewijd.

Hij schreef: ‘Schrei niet om 't gemis van uw zonen,
Uw hart verbloede niet in eenzaamheid,
Want God zal uw lied met Zijn Liefde loonen,
En ook u voeren tot Zijn Heerlijkheid.

Gelijk geschreven staat: ‘Dat hij niet klage,
De Machtelooze: “ik ben een dorrc boom”,
Want hij, die heiligt Mijn heilige Dagen,
Die Mijn verbond viert met gewijde schroom,

Ik zal hem midden van de Mijnen geven
Macht en Naam, meerder dan der Zonen pracht,
En ieder Man voer Ik tot eeuwig leven,
Die Mijn Dagen dient en Mijn wetten acht’[2)].

1) ‘De Verlatene’ in ‘De Beweging’ van Maart.
2) Jesaja 56:3-5.

Dank voor uw troost: gij hebt de troost niet noodig,
Die de Profeet tot de Machtloozen sprak.
Dank: voor mijn hart is geen troost overbodig,
Vergeef: voor mijn leed valt al troost te zwak.

Gij viert te midden van uw vroom gezin
De vreugde van elken gewijden Tijd,
Verlaten ween ik: machtloos valt mijn min,
Ik heb de leer van mijn Moeder ontwijd.

Des morgens vroeg: door de ochtendstille straten
Gaan Man en Makker tot hun kloeke taak,
Waar zijn mijn zonen? Met mijn lot verlaten
Werk ik (voor wien?) van af de morgenwaak.

Den ganschen dag. Een Vader meet zijn uren
Naar 't voegen en 't scheiden van zijn gezin,
Ik blijf alleen: hoe lang de dagen duren
Weet mijn hart, weenend bij weelde en gewin.

Des avonds: ik zeg mijn avondgebeden
Alleen. En als ik mijn dagtaak besluit
Weet ik weer éénen dag machtloos volstreden,
En snikt het hart zich in zijn liedren uit.

Mijn Lied: hoe mild zou het mijn Zonen vleien,
Hun lust, hun liefden, al hun jok en jeugd.
Terwijl mijn liedren thans mijn lot beschreien
En wroegend weenen om verloren vreugd.

Mijn Lied: het laat mijn hart doffer en eenzaam
Na korte vreugd van het genoten woord.
Troost niet: ‘zij zijn als Zonen u gemeenzaam
Die door uw hartelied worden bekoord’.

En toch: ook ik was een zoon van vrome ouders,
Mijn jeugd is zóó vroom als uw jeugd geweest,
Nog weet mijn hart niets schooners en vertrouwders
Dan herinnering aan Sabbath en Eeest.

Herinnering: met mijn driftige daden
Heb ik de Leer van mijn Moeder ontwijd.
Dank voor uw troost: hoe komt mij troost te stade,
Vergeef: al troost valt te zwak voor mijn spijt.

Het woord van den Profeet zal mij niet troosten,
Die zonder Zonen sterft gelijk de Ontmanden.
Wanneer ons Volk weer naar zijn land in 't Oosten
Keert uit de banschap der verspreide landen,

Keeren uw Zonen. Waar zijn mijne Zonen,
Daar mijn leven als waardloos water vliedt?
Waarmee zal God nog straffen of beloonen,
Sinds Hij mij zonder zonen eenzaam liet?

Reik mij geen troost: laat mij met mijn smart eenzaam.
Vergeef: gij weet niet, wat ik heb ontwijd.
Maak uw Zonen niet met mijn lot gemeenzaam,
Dat zij de Leer laten voor de ijdelheid.

En zoekt mijn hart voor dit Lied aan u weder,
Woorden gewijd als der Profeten woord,
Hoe was hun stem hartstochtlijk-vroom en teeder,
Terwijl mijn lied in doffe snikken smoort.

Geen vroom Profeet, maar een geslagen lijder
Ben ik, de Dichter van het Joodsche Lied.
Voor Zion zende God Zijnen Bevrijder,
Uw zonen keeren, maar mijn zonen niet.

Gedichten
Door
H.C. Rümke

I
Grauwe zee

Nu zijt gij, zee, het ondoorgrondbaar wonder,
het tartende geheim. - Gij maakt mij bang:
ik hoor het doffe dreunen van uw zang,
aanzie uw glanzenlooze grijsheid onder
grauwe luchten, gij sarrende verkonder
van onze kleinheid; 'k voel een diepen drang
u fel te haten, 'k vloek den vreemden dwang
waardoor ik, weer gevangen, u bewonder.

O zee, gij ziet ons arme menschen aan
met de gerustheid van wie zielloos leven,
blijft steeds de sterke, voelend d' eigen kracht,
omdat gij weet uw niet te breken macht,
omdat gij weet, dat w' alles u vergeven,
als wij aanbiddend voor uw schoonheid staan.

II
Oude huizen

Aan d' overkant van 't water stonden d' oude huizen.
Het water was heel stil, een witte rand
van pas gevallen sneeuw lag voor de huizen.
't Was alles broos en fijn, voor strakke lucht met sterren.
De huizen stonden oud en stil....van verre
kwam dof gedreun: het ruchten van de stad,
dan was het, of de huizen
nóg grooter stilte hield omvat....
Luid kwam, met hard gebel, een tram voorbij gereden....
Toen wisten d' oude huizen niet
wat zij daar deden....

III

Omdat de wereld zoo groot is,
omdat de sterren zoo hoog en zoo ver zijn,
omdat wij zoo ontstellend niets kunnen,
daarom moeten wij deemoedig zijn.

Maar de zeeën wijd en machtig,
de bergen, de velden, de bosschen
zijn om ons met hun grootheid.
In onze hoofden openbaart zich hun grootheid.
Daarom mogen wij fier zijn.

In den deemoed, in de fierheid,
blijft het eindeloos verlangen
naar liefde en naar sterke vroomheid;
om ons voelen wij het leven
van vele vele menschen
en het groote leed der wereld.
Beklemmend is de ongekende macht
die grooter is dan wij....

En toch te leven is ons vreugde,
omdat dit wonder is gekomen,
dat wij altijd, altijd moeten
zingen of stamelen
van deze fierheid, dezen deemoed.

IV
Paris

Zij schelden mij een lafaard, 't is onwaar.
Ook ik ging moedig tot den grooten strijd,
en blijde trok ik mee ten poorte uit.
Het was àl grootheid, wat ik voor mij zag:
ik zag de schilden vlammen in de zon,
de rusting van de helden louter goud,
de speren flitsen en de pieken blinken.
De vreugdekreten klonken door de lucht
de blauwe hemel, vol van zonlicht, in.
Als tot een feest bereid stond daar het heir. -
- Toen voeld' ik held mij onder d' andre helden,
ik wist mij fier en krachtig, wist mij schoon
in 't zilveren kuras, en wàs een held door schoonheid.
- Wij kwamen luide op de Grieken aan.
Op eens zag 'k Diomedes....vol van haat,
verstard in woede scheen zijn bleek gezicht;
en Menelaos stond daar, machtig als een god
en donkre Agamemnon....
Toen dacht ik eensklaps aan de grauwe dood,
een visioen van bloed kwam voor mijn troeble oogen.
Mijn vreugde viel. Al 't schoon was weggevaagd.
't Was alles leelijk wat ik in verbeelden zag.
Ik zag de mannen reutlend vallen.
De karren schokken over wie daar lagen. -
Ik zag mij zelf gegrepen, weggesleurd,

mijn bloed zag 'k gulpen uit de roode wonden,
mijn hoofd bezoedeld, vaal door vuil en slijk,
mijn rusting losgerukt, begeerden buit;
en woedend vechten om mijn naakte lijk....
Ik kon het niet verdragen, ik werd gek,
't was leelijk....o het was zoo leelijk.
Toen vluchtte ik, vol wanhoop, walgend heen.
Dat wàs niet laf....Ik heb den moed zoo lief,
maar 't leel'ke kan ik niet aanschouwen.

V
Achterbuurt

De huizen staan op 't wanklend spiegelbeeld
in 't morsig water van de nauwe gracht;
het water ligt er brak,
en duizend kleuren wekt opdrijvend' olie.
De huizen staan daar, oud en wrak,
vervaald van kleur, met uitgezakte ruiten,
wat pas gewasschen kleeren hangen buiten,
bewegen op den tragen wind heel zacht,
en armoe blijkt uit rafels en uit scheuren.

Ik zie naar al de doorgeloopen kleuren
en naar de grauwte van de lucht er boven:
ik weet: wie hier hun dagen leven,
de menschen zijn, die niets gelooven
dan dat geen dieper zinken hun meer wacht. -

Maar in den avond, als het goud der luchten
een wederglans in deze vuilnis vindt,
en schijnt in de verbaasde oogen van een kind
- en al 't gewone wordt op eens bijzonder,
dan is oòk hier het eeuwig schoonheidswonder.

VI

De huizen zijn om mij,
de huizen met menschen.
- O, welke verteedering
houdt mij omvangen -

Achter de vensters.
met donkre gordijnen,
in al die kameren,
leven zij hun dagen.

O, dat wij allen zijn
kindren der aarde,
allen dezelfden,
allen onmachtig.

Droom van mijn leven:
door zuivere goedheid
wie mij gemoeten
gelukkig te maken;

en te beminnen
sterk en standvastig
alle de menschen....
zeegnend met liefde.

Als ik maar liefhad:
teerheid van bloemen
zou ik rijk geven
in droomstille woorden.

Als ik maar liefhad,
zag ik de wereld
vol van den luister
van 't eeuwige wonder.

Dan kon ik geven
troostende woorden
aan allen die lijden....
Als ik maar liefhad.

VII

Zie de sneeuwwitte bloesems
aan de bewegende twijgen.
Zie, hoe zij neder nijgen
naar de vochtige aarde.

In de rechte slooten
spiegelen hooge luchten.
'k Beluister de geruchten
van den wind en de vogels.

Koeien staan in de weiden
vol witte en gele bloemen....
Hoog in het blauw staat te roemen
de jonge zon van haar schoonheid.

VIII

O ziel zoo vol van zorgen
over uw zuiverheid;
ga tot den vromen morgen,
waar u de puurheid beidt.

Wat zijt gij neergebogen
over uzelfs gelaat....
Laat blinken in uw oogen
de zon in de lichte straat.

Of buig u over d' aarde
en over der menschen leed,
tot g' in andrer waarde
't eigen zijn vergeet.

Professor Meester G.A. van Hamel
Door
Mr. Jacob Israël de Haan

Nu Professor Van Hamel overleden is, worden zijne talrijke verdiensten door vele schrijvers herdacht en geprezen.

Woorden van herdenking en van lof mogen niet ontbreken in het Tijdschrift, dat meer dan eenig ander tijdschrift, het geestelijk eigendom van de Hollandsche Dichters is.

Een Dichter is Professor Van Hamel niet in de eerste plaats geweest. Al heeft hij ons eenige gedichten gegeven, die meer zijn dan de oefeningen van eenen liefhebber. Maar hij stelde het Dichterschap zeer hoog, en zijne groote liefde had Vondel. Hij droeg de gedichten van Vondel voor met een aanbiddenden eerbied. En hij droeg ze voortreffelijk voor. Zoo moge hij dan ook hier met liefde en lof herdacht zijn. Niet een Dichter dan, maar een dichterlijk geleerde, een mild man, gelijk Holland noodig had, toen de gemeenschap tusschen de vele volken nog sterk was en ongeschonden. Een man, gelijk Holland missen zal, wanneer na den oorlog de geestelijke gemeenschap tusschen de vele volken weder zal worden hersteld, voor zooveel herstel mogelijk is. Maar in de eerste plaats behoort hij herdacht te worden als de zeer voortreffelijke beoefenaaar van het Nederlandsche Strafrecht. Hij was niet een dogmatisch, maar een sociologisch en anthropologisch strafrechtsgeleerde. De studie van de crimineele aetiologie trok hem aan, de crimineele sociologie en crimineele anthropologie. En daarbij de studie van een gelijkwaardige crimineele politiek. Hij zag het recht en het onrecht

voornamelijk als maatschappelijke verschijnselen[1]. Zijn geest ging uit naar vraagstukken van algemeenen aard. Wie de beide kloeke deelen geregeld raadpleegt, waarin zijne opstellen werden verzameld, krijgt eerbied voor het werk door dezen man verricht.

En zijne 'Inleiding tot de studie van het Nederlandsche Strafrecht' is wel waarlijk een meesterwerk. De tweede druk verscheen in 1907. In het Voorwoord zegt de schrijver zelf van zijn voorkeur: 'Bij de eerste uitgave werd een Tweede Deel over "Bijzondere Misdrijven" toegezegd. Intusschen moet ik rondweg bekennen, dat al spoedig mijne belangstelling in het geheel niet meer in die richting ging. De H.H. uitgevers hebben mij toen, op mijn verzoek, van mijne toezegging ontslagen'.

De belangstelling van den schrijver ging niet meer in die richting. Want waarlijk: aan bekwaamheid ontbrak het hem niet. Zijn opstel over 'Wederspannigheid' in de eerste jaargang van het 'Tijdschrift voor Strafrecht' is een voorbeeld voor behandeling van een bijzonder misdrijf.

Ook de geschiedenis van het Strafrecht had zijne grootste belangstelling niet. Daarvoor was hij ook te zeer een man van de daad. Maar dan plotseling verrast hij met een nauwkeurig onderzoek van de vraag naar de persoonlijke werkzaamheid van den Koning Lodewijk Napoleon bij het vaststellen van het Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland.

Maar wel zijne overvolle belangstelling hadden de algemeene leerstukken, die den grooten strijd tusschen de oudere en nieuwere strafrechts-opvatting betroffen: de leer van de zedelijke vergelding tegenover de leer van de maatschappelijke verdediging. Straf of Maatregel. Reeds dadelijk in de rede, waarmede hij het ambt van Hoogleeraar in het Strafrecht aanvaardde: 'De Grenzen der Heerschappij van het Strafrecht.' (24 September 1880.) En later in eene rede als rector-magnificus: 'De tegenwoordige beweging op het gebied van het strafrecht' (1891.) En vooral in opstellen en rapporten over de onbepaalde vonnissen.

Maar hij was ook een Dader. Een van zijne eerste opstellen: 'De Duitsche Juristendag' in 'De Gids' van 1870 was aanleiding

1) Mr. J.R.B. de Roos. 'Inleiding tot de beoefening der crimineele aetiologie'.

tot de oprichting van de Nederlandsche Juristenvereeniging, waarvan Prof. Van Hamel tot zijnen doodsdag toe de ijverige secretaris bleef.

Een opstel in 'De Gids' van 1895 'De misdadige jeugd en de Nederlandsche wet' werd in 1896 gevolgd door de oprichting van de Amsterdamsche vereeniging 'Pro Juventute.'[1)]

Met Prof. Von Liszt, toen te Marbrug thans te Berlijn, en Prof. Prins te Brussel, richtte Prof. Van Hamel de Union Internationale de Droit Pénal op. (1888.) Het moet voor den reeds bejaarden geleerde een hartbrekend verdriet zijn geweest toen het land van Von Liszt het land van Prins onder de voeten liep en Von Liszt verklaarde geen prijs meer te stellen op samenwerking met de genooten van andere volken.

Op de verschillende internationale congressen: voor crimineele anthropologie, voor penitentiair recht was Prof. Van Hamel een belangrijke en geliefde persoon.

In het bezoekersboek van het Roukavichnikof-asyl te Moscou vindt men zijnen naam, en Russische gevangenis-ambtenaren te Sint-Petersburg herinnerden zich zijner zeer goed.

Hij was ook een Dader. Geen wonder, dat een man van zoo ruime opvattingen en van zoo mild gemoed deelnam aan het staatkundig en maatschappelijk leven van zijn land, dat Holland was en van zijn Stad, die Amsterdam werd. Hij was Voorzitter van de Gezondheids-commissie te Amsterdam (1903-1910), lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland (1892), van de Gedeputeerde Staten (1910.) van de Tweede Kamer (1909.). Hij is hoofdbestuurslid en voorziter van de Liberale Unie geweest. Hoe heeft hij bij zoo talrijke werkzaamheden nog tijd gevonden voor de muziek, de tooneelkunst, de letterkunde? En voor zijne vele vrienden en bekenden.

Want hoevele ouderen en jongeren hebben niet veel, hebben niet alles aan hem te danken? Ook ik. En mogen enkele persoonlijke herinneringen dan in dit opstel niet ongepast zijn. Zij zijn bloemen, die ik op zijn doodsbed leg. En wellicht stelt een enkele lezer er toch belang in.

1) Mr. Jacoba Albertina van Verschuer 'Kinderrechtbanken' bldz. 227 en volgende.

Mijne persoonlijke betrekking tot Prof. Van Hamel dagteekent van het jaar 1902. Ik was toen een jong onderwijzer en ik had mij voorgenomen een doctoraat in de rechtswetenschap te verwerven. Wegens persoonlijke omstandigheden zou ik de lessen aan de Hoogeschool niet kunnen volgen. Vandaar dat eenig overleg met eenen van de Hoogleeraren niet onwenschelijk scheen. Op verzoek van eenen gemeenschappelijken bekende verklaarde Prof. Van Hamel zich tot hulp en inlichting bereid. Ik voel den zachten glimlach nog na zooveel jaren, waarmede hij mijn onstuimig betoog aanhoorde. Wie was niet onstuimig met twintig jaren en wie wordt door het leven niet getemd! Of hij mijn plannen niet te veel omvattend vond. Hij zeide het niet. Hij moedigde het aan. Hij steunde. Bij voorspoed prees hij. Bij tegenspoed hielp hij.

Zoo kwam de tijd, dat ik bij hem zelven het doctoraal-examen in de rechtswetenschap moest doen. Examinator voor het Staatsrecht was de koele, scherpe, gevreesde Struycken. Maar die zoo duidelijk was in het vragen en zoo onmiddellijk in het doorzien van alle troebele en heldere antwoorden. En met hoe pijnlijke nauwkeurigheid zorgde Van Hamel ervoor, dat mijne bekendheid met hem zelven mij niet ten goede en mijne onbekendheid met zijne lessen mij niet ten kwade kwam. Hij wist, dat ik het leerstuk van de toerekeningsvatbaarheid bijzonder had bestudeerd en dat ik daarover mijn proefschrift bewerken wilde.

Welnu: hij begon niet over de toerekening, maar over de leer van de dwaling in het Strafrecht. Maar hij ontwikkelde het examen vanzelf zóó, dat wij op het leerstuk van de toerekening kwamen. Zoo moest ik eerst toonen, wat ik wist van zijn onderwerpen en daarna mocht ik toonen, wat ik wist van het mijne.

Dat Prof. Van Hamel mijn promotor zou zijn sprak van zelf.

Maar ik gevoelde mij voor een proefschrift over de toerekening gelijk ik mij dit voorstelde, niet rijp en niet rustig genoeg. Hijzelf trad als Hoogleeraar af. En het duurde bijna zeven jaren vóór ik promoveerde onder leiding van zijnen zoon en opvolger.

Bovendien geraakte ik in die jaren in een strijd met Mr. J.R.B. de Roos over de waarde van de statistische methode en de methode van de statistiek. Onze opstellen verschenen in het ‘Tijdschrift voor Strafrecht’. En zoo leerde ik Prof. Van Hamel nog kennen als een voortreffelijk, onpartijdig redacteur.

Waar mijn onstuimigheid niet steeds zuiver onderscheidde tusschen het zakelijke en het persoonlijke, was zijne bewaring voor mij van groot nut.

Zijne genegenheid en zijne belangstelling heeft hij behouden. Toen ik hem verleden jaar in den voorzomer raadpleegde over een privaat-docentschap in de rechtsknndige significa aan de Hoogeschool van Amsterdam, was hij weder dadelijk tot raad en hulp bereid. En hij schetste het belang van colleges in de Uitlegkunde. Hij zette zoo een college voor mij in elkander. Hij was een wonder van leven, van belangstelling. Hij vroeg naar mijn gedichten. Hij prees het Dichterschap.

* * *

En nu is hij gestorven. Hij heeft den leeftijd van vijf en zeventig jaren bereikt. De Psalmdichter geeft ons zeventig jaren. En als wij sterk zijn tachtig jaren. Snel trekt alles voorbij en wij zijn vervlogen.

Zóó keert het lichaam terug tot de Stof, waaruit het is gevormd. Maar de Ziel keert terug tot God, die haar heeft gegeven.

R.M. Rilke: De opdracht
Vertaald door
Albert Verwey

Doch dan, daar in zijn schuilplaats nu de hooge,
Daadlijk door hem gekende, de Engel trad,
Laaiende als wie in loutre glans bewoge,
Legde hij iedre trots terzij en bad

Dat hij mocht blijven, als na zooveel reizen
De moegeworden koopman die hij was;
En vreezend zei hij dat hij nimmer las;
En nu dit woord, te machtig zelfs voor wijzen.

Maar de Engel wees bevelend en wees weer
Dat hij wat daar geschreven stond zou lezen:
Eenzelfd gebaar naar het papier, niets meer.

Zoo las hij - de Engel naast hem nijgde zacht -
En was alree een man die *had* gelezen
En doen kon en gehoorzaamde en volbracht.

In de vroegte
Door
Hilde Telschow

Nog is de dag zoo jong, dat hij niet waagt
Zijn oogen opteslaan; als schuchter dwaalt
Flakkrende schijn, verstolen blikken lijkend,
Over het grijze lei van steile daken,
Over het schrille groen van de verweerde
Koepels van koper; doch de hemel drinkt
Langzaam met stille teugen schemerlicht
En leent al van de vuurge zoom in 't Oosten
Zuilen van goud die zijn gewelf verhoogen.

Mij nam een korte slaap de bange zorgen,
Van droef gedenken de gewondne pijn,
Die mij, diep in de nacht nog, rustloos maakte.
Nu wekte mij de vroege morgentoover
En bleeke naklank van mijn droomen wiekt
Met het slaapdronken sjirpen van een zwaluw
De in damp vervlotene gedaanten na.
Een stil en zalig weten bleef alleen
Van een bedekt geluk, dat heimlijk komend
Zijn glans vooruitwerpt in dit oogenblik.

Zoo groei ik wenschloos in een ander zijn,
Een nieuwe wereld die zich nog niet weet,
Een scheemring die eerst in zich huivren voelt
Het leven, dat zijn werking voorbereidt.

Het is het uur waarin de klank nog zwijgt
Van menschestemmen; - uit de wazige verte
Stoort enkel 't zacht geschrei van een klein kind
De stilte die mij heilig overwelft:
Het siddrend klagen van een kleine ziel
Wie angsten wekten en die nu in 't licht
Voor de onontkomelijke toekomst beeft.

Maar in mij klopt zoo sterk en blij het leven
Dat ik diep in mijn hart tot de Almacht bid:
Laat mij niet sterven alzoolang uw wereld
In onvolkomenheid en onrechtvaardig
Zich aan mijn wetensdorstige geest vertoont, -
Laat mij niet in benauwde stonden scheiden,
Als angst voor 't leven me vreesachtig maakt, -
Laat mij niet dooven als het om mij donkert, -
Geef mij niet rust zoolang vermoeidheid mij
De leden loomt, de wil verlamt en pijnt,
De wanhoop mij 't verstand verduistert, zoo
Dat ik om vrede smeek, - leen mij dan kracht
De laffe mattigheden te bemeesteren,
Leer mij dan lam nog hooge vluchten ramen
En vallend van opnieuw te stijgen droomen....

Doch als mij uw nabijheid troost en heiligt,
Als ik vermag in hoogste helderheid
De wetten in te zien die ons regeeren,
Als, iedre knoop ontbonden, harmonie
Uit elke winding van mijn leven spreekt,

En, zoo gezaligd, ik de kleinste schoonheid
Van de armlijkste verschijnsels klaar erken,
Zoodat in de eenheid van almachtge liefde
Mij geen bezit meer nooddoet van uw aarde....

In zulk een zalig uur, laat mij dan sterven,
Zoodat mijn laatste groet een glimlach is
Als mij 't verrukte zien van de aarde ontbindt.

(Vertaling van ALBERT VERWEY).

Boekbeoordeelingen

De Stille Lach, door Nico van Suchtelen.

Toen Van Suchtelen tien jaar geleden zijn 'Quia Absurdum' uitgaf, was dit een van de eerste romans, waarin de zinnelijke waarnemingskunst door een geestelijke ontroeringskunst werd vervangen. Het vond dan ook bij slechts enkelen de waardeering die het verdiende. Nu is de intelligente lezer zoover, dat van de verbeeldingrijke romanschrijvers hij Van Schendel bewonderen kan, Van Suchtelen belangrijk vinden, maar met Nine van der Schaaf nog zoo goed als niets aan te vangen weet. 'De Geest heeft den Tijd'.

Een vergelijking van 'De Stille Lach' met Van Suchtelen's eerste roman ligt voor de hand. Beide zijn in de meest direct-subjectieve uitingsmogelijkheid, dagboeken en brieven, opgesteld. In beide speelt zich een innerlijke ontwikkeling af, die haar eigen belangrijkheid en haar eigen bekoring is. In beide gaat een man, wiens liefde niet beantwoord werd te gronde en is zijn dood een geestelijke bevrijding voor die hem nastonden, maar niet voordat de zelfbevrijding er aan voorafgegaan is.

Joost Vermeer is een ouder man dan Odo. Zijn jeugd als kind van armoedige ouders, zijn 'Sturm und Drang' heeft hij lang achter zich. Hij is 35 jaar en wacht nog op het wonder dat komen moet.

Eens is het wonder voor hem verschenen; het kwam als de klank van een jonge-meisjesstem, als de bekoring van een jongemeisjesgedaante, die in het bosch, waar de 20 jarige hulponderwijzer zijn smart uitsnikte, voor hem stilhield en op de ontroerde vraag van den jongen man: 'Kom je..voor mij?' zich zwijgend omwendde en terugging, naar het huis van den oom, burge-

meester van Oostwolde, bij wien zij logeerde. Dit was het wonder, dat zijn leven beheerschte; dat hem dwong na een tijd van groote-stadsleven terug te keeren naar het kleine plaatsje, en in rustige zekerheid te wachten op de openbaring ervan in hem zelf. Hij heeft daarna liefgehad, hij heeft zich door zijn hartstocht laten meeslepen, maar de vrouwen, die in zijn leven waren geweest, waren heen gegaan en hij is achter gebleven met zijn droom. Dan staat de droom werkelijkheid te worden. En hij grijpt naar het geluk. Het jonge meisje, vrouw geworden, komt als beroemde schrijfster op het dorp om een lezing te houden en wordt aan hem voorgesteld. Als zij weg is zonder hem herkend te hebben, schrijft hij haar en vertelt haar den invloed, die haar verschijning 15 jaren geleden, op zijn leven gehad heeft. Zij antwoordt en een briefwisseling ontspint zich, waarin beiden voelen, dat zoo er één mensch is, tegen wie zij waar kunnen zijn, het de ander is. Maar Elizabeth kan niet ten volle waar zijn. En de eerste schriftelijke periode van hun omgang wordt daarmee afgesloten, dat de man uit onrust en verlangen, zich weer in haar sfeer te bewegen, een betrekking aanneemt aan het dagbladbureau van een naburige stad; terwijl de vrouw, beseffend hoe zij hem gekrenkt moet hebben door haar zwijgen, hoe onmisbaar hij haar geworden is, op het dorp gaat logeeren, vanwaar hij juist vertrokken is, en met zijn vroegere omgeving en vrienden kennis maakt. De eenige vriendjes zijn eigenlijk de drie kinderen van zijn kostheer, op wie de ex-schoolmeester zijn beginselen van zelfopvoeding met groot succes heeft toegepast. In die omgeving en onder de indruk van de verhalen omtrent Joost, haar door de kinderen gedaan, besluit Liesbeth haar ongelijk te bekennen en wanneer zij elkander hun gedurende dien tijd gehouden dagboeken hebben toegestuurd, is de mogelijkheid voor een liefde open.

De volgende episode, de verwerkelijking van Joost's droom, wordt ingenomen door de juichtoon van zijn liefde en de meer getemperde vreugde van haar vriendschap. Een week lang is die vreugde onvertroebeld. Dan ontstaat in beiden de twijfel: in Elizabeth die aan een liefde, zooals Joost van haar verwacht, in Joost die aan de mogelijkheid om in haar ooit die liefde wakker te roepen. En wat zij gevreesd hebben, gebeurt: Eliza-

beth, die in zijn oogen het verlangen ziet groeien, dat zij in zooveel mannenoogen gezien heeft; die haar eigen hartstocht verspild heeft, gaat heen om hen beiden de ontgoocheling te sparen.

Het terugwinnen van den droom is het derde en laatste tijdperk uit Joost's liefde. Het is het moeilijkste. Hij wil niet ondergaan in zijn smart, maar gelukkig zijn in zijn liefde en wanneer de uitgebroken oorlog hem tot de zelf-ontkoming een gelegenheid biedt, neemt hij die aan en herwint gedurende zijn werkzaamheid als Roode-Kruis-verpleger niet alleen zijn droom, maar tevens de zekerheid, dat ook aan Liesbeth, misschien door zijn dood, de liefde geopenbaard zal worden, die zijn leven in haar niet kon opwekken. Hij zoekt den dood niet, maar ontwijkt hem nog minder. Een granaat maakt een eind aan zijn leven.

De dagboeken en brieven, waarin dit leven, gedurende den tijd, dat het met het hare vervlochten was, is vervat, geeft Elizabeth van Eykestein-van Rosande, bijna 30 jaar later, aan haar dan volwassen dochter Agnes.

Wat is die droom, het wonder, waarom het leven van Joost zich beweegt, dat het leven van Joost is? Het is ‘de Stille Lach, de lach der eeuwige, eindelooze Liefde, die luidde door het eeuwig, eindeloos Heelal’. Joost is niet de schoolmeester, de journalist, de ‘eenzelvige Romanticus’, waarvoor hij zich uitgeeft en die zijn uiterlijke verschijning zijn. Hij is niet de geleerde, ethnoloog en entomoloog, voor wie de bestudeering van Patagoniërs en bidsprinkhanen het belangrijkste ter wereld is. Hij is ook niet de paedagoog, die zijn kleine vriendjes: Frans, Anneke en Jaapje, zonder merkbaar in te grijpen, opleidt tot de menschen, die zijn nieuwe wereld zullen opbouwen. Hij is dit alles en meer: hij is dichter. En omdat hij dichter is, daarom heeft hij den stillen Lach gehoord, daarom kan hij zijn droom tot werkelijkheid maken, vernietigd zien en toch behouden. In afwachting, in bezit, in herinnering. En al schijnt in hun verhouding Elizabeth de kunstenares en hij de droomer, die geen scheppingskracht heeft, maar alleen weet, hoe kunst moet zijn, hij en niet zij bezit de volkomen oprechtheid tegenover zichzelf, het volkomen vertrouwen, die den grooten kunstenaar maken. Wanneer Joost dan ook schrijft: ‘Het Noodlot der kunstenaars is liefdeloosheid’, dan weet hij in zijn hart

heel goed, dat dit niet waar is; en wanneer hij de Musset en Heine, ook Petrarca, Goethe, de beroemde liefde-dichters aanhaalt als voorbeeld van hen, die niet de liefde, maar wel het gemis aan liefde, de waan van het verlangen, kenden, dan denkt hij zelf daarbij aan die drie grooten, die hem het liefst zijn: Dante, Shakespeare, Shelley.

Op rekening van zijn dichterschap komen dan ook alle ontboezemingen over kunst, samenleving, vrouwenquestie, economie en wat niet al, die eindigen met de voor zijn dood geschreven multatuliaansche aanklacht tegen de hedendaagsche menschenmaatschappij. Het boek is opgepropt met alle tijdgedachten, die Van Suchtelen bezeten hebben en die een uitweg zochten, nu eens door den mond van Joost, dan van Elizabeth. Er zou een bundeltje essays over poëzie uit zijn te distilleeren, met onderdeelen: kritiek, kunstenaarshebbelijkheden, hedendaagsche afwijkingen in de kunst, enz.; een bundeltje over droompsychologie en wel een heel wat minder materialistische dan nu aan de orde van den dag is; een manifest over oorlog en vrede. Wij nemen er genoegen mee, omdat zij alle in hun soort belangwekkend zijn en niet te onnatuurlijk aandoen in dit boek van zelf bezinning. Maar door ze in dezen roman in te lasschen, onttrekt de schrijver ze, dunkt mij, aan de aandacht, die ze waard zijn.

Ook Odo heeft den stillen lach gehoord, maar hij wist, dat die voor hem verloren zou gaan achter de absurditeit van het leven. Daarom vernietigde hij zichzelf.

Joost heeft hem gehoord en behouden. Maar dit is hem niet voldoende. Hij heeft geleefd, hij heeft den droom gekend, die alleen het leven waarde geeft, die alleen in staat zal zijn van de nu elkaar vermoordende barbaren, eens menschen te maken. Wij staan pas aan het begin van onze mensch-wording, van de bevrijding. Van die bevrijding voor de menschheid is zijn leven een aankondiging geweest. Het had méér willen zijn. Het had de liefde ook in Liesbeth willen opwekken; Elizabeth, wier jonge-meisjesoogen hem het mysterie geopenbaard hadden. Dit heeft hij niet gekund, zoolang ze met elkaar omgingen. Dan zal ook zijn verder leven het niet kunnen. En omdat hij het niet wil opgeven, doet zich hem als laatste mogelijkheid zijn dood voor. Wanneer het leven tusschen hen staat, zal zij zijn

liefde niet om zich heen voelen; wanneer hij dood is, zal het kunnen. Deze overtuiging is in hem gegroeid, nadat hij al die duizenden heeft zien sterven met een lach op het gelaat. Zou het dus toch achter den dood zijn, het geheim van het leven?

Alleen wanneer we het zoo opvatten, is de dood van Joost niet alleen een noodzakelijkheid voor den schrijver, die van dit leven en de bijgehouden dagboeken een afgesloten geheel moest maken, maar ook een psychologische noodwendigheid. Alleen wanneer we het zóó opvatten is het huwelijk van Liesbeth drie jaar later en het komen van de liefde ook in haar leven minder onwaarschijnlijk. Ik zal mij nader verklaren.

Liesbeth vertegenwoordigt goddank niet *de* moderne vrouw. Zij mist de diepe eerlijkheid, waardoor haar spontaniteit oprechtheid, haar met-zelf-zelf-bezig-zijn zelfontleding, haar hartstocht liefde kon worden. Zij heeft de kern van dit alles in zich en Joost, die door de dingen heen ziet, hoopt door zijn liefde de grilligheid, wreedheid, moedeloosheid, zelfverteedering, zucht tot behagen, die de kern overwoekeren, te verwijderen. Zij coquetteert beurtelings met haar ingenuïteit en met haar geblaseerdheid. Zij zoekt naar een houding. Maar zij erkent ten slotte, wat zij mist en wat Joost heeft, dat de nederlaag door haar geleden is en niet door hem, en daarom is zij ons toch sympathiek. Maar zij heeft alleen belang om Joost's verhouding tot haar duidelijk te maken, zoodat b.v. het overigens uiterst bekorende verhaal van haar jeugd overbodig is. Wij voelen dat het er voor haar niet toe doet, of zij in de eenzaamheid zonder een begrijpende liefde is opgevoed; wij voelen dat nòch een jeugd doorgebracht in de woelige drukte van een uitgaande wereld, nòch in de stille begrijpende omgeving van een gezin als de Van Dams, haar fundamenteel gemis zou hebben kunnen vergoeden. Liever hadden we het verhaal van Joost's jeugd gehad, wanneer niet voor hem hetzelfde gold: ook dan was hij de dichter geweest, die de omstandigheden van zijn lot weet om te scheppen tot, of op te nemen in zijn droom. Zij moest kunstenares zijn, om den kunstenaar Joost te benaderen, om hem de gelegenheid te verschaffen nu eens haar beweringen te weerleggen, dan weer te verbeteren, dan weer aan te vullen. Ditzelfde ‘overbodig’ - en in de kunst is alle overbodigs zwakheid - geldt voor het verhaal van haar verder leven.

Wij willen gelooven, dat zijn dood haar heeft doen zien, wat zij verspeeld heeft; wij willen gelooven, dat zij niet in haar man, den mannelijken en beminnelijken Henri van Eykestein, de liefde heeft leeren kennen, maar wel in haar kind; wij willen gelooven, dat de eindelijke overgave aan dit kind haar in staat gesteld heeft, ook haar man alles te geven, wat hij behoefde. En dat de bitterheid van dit leven door den glimlach der liefde tenslotte toch overstraald werd. Het zou anders te hard zijn. En toch....

'Mensch onder menschen' dat is de waarheid, waarnaar Joost, waarnaar Van Suchtelen door den oorlog heeft geleerd te streven. Dit blijkt in het boek uit de absolute opheffing van standsverschillen. Joost, de armoedige burgerjongen, die zich geen oogenblik de mindere voelt van de patricische gevierde romanschrijfster; de drie kinderen van den boerenleenbank-boekhouder Van Dam, die een aangeboren bevalligheid en voornaamheid aan den dag leggen. Dit is een element, dat in Quia Absurdum nog ontbreekt, waar de verdeeldheid tusschen de Harmonie-kolonisten berust op stands- of wel beschavingsverschillen; waar de kinderen van den adellijken bankier afsteken tegen die van Frieda de schoonmaakster.

Ik wil Van Suchtelen niet doodverven met den weinig-zeggenden naam van pantheïst. Op het stramien van zijn levensbeschouwing borduurt hij zijn kunst, zooals ieder werkelijk kunstenaar dat doet. Die levensbeschouwing is het geloof aan den Geest, aan de bewustwording van den Geest in de menschen. En het eenig noodige is 'vertrouwen' zei Anneke. 'Vertrouwen in het leven, in menschen, in zichzelf'. 'In de 20ste eeuw wordt de Mensch geboren'. De mensch, die den stillen lach verstaat.

Gedenkboek Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht 1907-1917.

De beweging voor vrouwenkiesrecht ziet zich heden ten dage belemmerd door twee machten: bekrompenheid en onverschilligheid. De bekrompenheid huist bij de bekrompenen, de onverschilligheid bij de....onverschilligen, zal men zeggen; neen, bij de geestelijk ontwikkelden, die zich meer met kunst en

wetenschap bezig houden dan met politiek; die zoo nu en dan tot hun verbazing bemerken, dat het vrouwenkiesrecht er nòg niet is.

Beide soorten kunnen uit het ‘Gedenkboek van den Nederlandschen Bond voor Vrouwenkiesrecht’ iets leeren. Deze bond scheidde zich in 1907 af uit de ‘Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht’ met wier bestuur zij oneenigheid kreeg over, naar haar oordeel bestaande, misstanden in zake practisch beleid, zooals: uitsluiting van mannen uit de besturen, steunen van Kamercandidaten, herkiesbaarheid der hoofdbestuursleden, enz. Deze afscheiding is niet te betreuren, voorzoover Vereeniging en Bond zich in oogenblikken van dringend-gewenscht, gewichtig optreden met elkaar verstaan. Immers, er kan nu dubbel hard gewerkt worden en zij biedt zelfs ijverige kiesrechtmenschen de gelegenheid van beide corporatie's te gelijk lid te worden. Waaruit dat werk bestaat? Propaganda in de eerste plaats. De bond verbindt daaraan sociaal onderwijs voor de vrouw, bestaande uit cursussen, debatingclubs, (oprichten van) leesportefeuille's en bibliotheken. De bond heeft nu op ongeveer 112 plaatsen vereenigingen en sub-vereenigingen, en telt een kleine 10.000 zoowel vrouwelijke als mannelijke leden.

Voor genoemde onverschillige nu is buitengewoon leerzaam het stukje van de propagandiste Mej. C. Staas. Dat er werkelijk nog dorpen zijn, waar de burgemeester haar op haar tocht naar of van de dorpsherberg door den veldwachter laat in het oog houden; waar de mannen het terrein komen verkennen, alvorens hun ega's er heen te laten gaan; waar zelfs prikkeldraad gespannen wordt over het donkere paadje, waarlangs zij gaan moet; dat er nog mannen zijn, die aan de ‘rib’ geen ziel toekennen en bijgevolg geen recht van meepraten; dit alles maakt hem bewust, hoe weinig diep de idee van sociale en politieke gelijkstelling van man en vrouw - een idee, die hij al verouderd acht -, nog doorgedrongen is; dat ook zijn materieele medewerking - de geestelijke geeft hij al van-zelf - dus niet overbodig is.

De bekrompene leert het meest uit de lijst van illustere namen, die besturen en oud-besturen aangeven; die de citaten uit de handelingen der 2de Kamer en de antwoorden op de in-

gestelde enquête vergezellen. De vrouwen, aan wie de bond, vooral in haar eerste periode, het meest te danken heeft, zijn mevr. Nieuwenhuis-von Uexküll Güldenband, mevr. Lorentz-Kaiser, mej. Mr. van Dorp, mevr. Wijnaendts Francken-Dyserinck, mevr van Eeghen-Boissevain, mevr. Boissevain-Pijnappel en de tegenwoordige presidente mevr. James-Brandes, wier beeltenissen men in het boekje kan vinden.

Beide partijen kunnen hun voordeel doen met het Historisch Overzicht, het Uittreksel uit de Statuten en de Herinneringslijst; en kunnen van hun nu opgewekten goeden wil blijk geven door het inteeken- of legaatbiljet, achterin, ingevuld terug te sturen.

MEA VERWEY.

The Issue bij J.W. Headlam M.A. Second Edition, London. Constable & Co. Ltd.

'Wanneer komt de vrede? Hij komt als Duitschland er rijp voor is, en die tijd nadert. Hij komt als Duitschland de oorlogsles geleerd heeft die iedere natie heeft moeten leeren: dat Europa niet straffeloos kan worden uitgedaagd. Hij komt als Duitschland de personen en beginselen uitwerpt, die de oorlog gemaakt hebben. Als het volk zegt: u hebben wij gehoorzaamd, aan u hebben wij alles wat ons leven van waarde maakte, opgeofferd: onze zonen, echtgenooten en vaders, de idealen van onze voorvaders en onze eigen betere natuur. Ge hebt ons rijkdom en macht en alle koninkrijken van de wereld beloofd, en wat hebben we? Honger en koude en naaktheid, ziekte en dood, verwoesting en ontbering. Nooit is een volk zoo eensgezind geweest tot offeren en wat heeft het ons opgebracht? Twee jaar geleden stond de wereld voor ons open, onze kooplieden waren de welvarendste in alle landen en de kooplieden uit alle landen kwamen tot ons. De wereld gebruikte onze producten en dacht onze gedachten. En reis nu over de aarde: overal zijn we gehaat en veracht, de menschen schuwen ons, onze taal is uitgebannen, de vloek van Caïn is op ons voorhoofd, de vruchten van een eeuw van inspanning en welvaart zijn verloren gegaan'.

Zoo of ongeveer zoo de schrijver van dit boekje in zijn inleiding. Het boekje zelf bevat een vijftal, gedurende de oorlog geschreven

artikelen. De hoofdgedachte daarvan is deze, dat hoe langer hoe meer alle staten de noodzakelijkheid hebben ingezien met elkanders belangen rekening te houden, uitgezonderd Duitschland. Duitschland het gevoel van die noodzakelijkheid bij te brengen, is het doel van de oorlog.

Als bewijs dat niet alleen de Duitsche regeering, maar ook breede bevolkingskringen een Duitsche hegemonie nastreefden, zijn de manifesten van de zes industrieele genootschappen, en van de Duitsche professoren achter het boekje afgedrukt.

* * *

De bevrijde Rus
Door
Nine van der Schaaf

Ik heb een jarenlange bange droom beleefd,
Tot in de schemer van mijn kerker drong gerucht
Van andre woorden dan de in sleur gesprokene
Van mijn bewakers. In mijn brein schoot bliksemsnel het beeld
De helle schijn van lang vergeten dag. Vaag beeld van licht en ruimte,
En geluid van wind die floot hoorde ik, die scheurde in mijn ziel
De weemoed los die daar zoo roerloos lag. Het was gekreun
Van menschlijk lijden, wind die somber door de spleten huilt
En vlucht en rent en op het veld de blijde hartstocht speelt.
Om mij was stilte en nog wat ver gegons van stemmen
Die 'k nauw nog hoorde. 'k Zocht die bleeke rust weerom
Die mij zoo lang vertroostte, bleeke schijn van licht die door
Mijn tralies viel. Ik deed het laatste vage vizioen te niet,
Uit verre rijke wereld die tot chaos werd,
Sinds ik mijn leven binnen enge muren sleet.

Doch uit de sombre sleur van uur na uren
Hief mij de dag der vrijheid want die was gekomen,
Die brak verdwaasde glimlach van het lijden,
Die scheurde mij van waanzin-stille beelden,
Ik vond een nieuwe wereld die mij nauw ontroerde,
Ik had zoo lang gewaakt in bang verwachten,
Ik koos een woning waar niet mijn verleden woonde

En peinsde: vrees en dwang zijn nu vervlogen!
En rustte en sliep eer dat ontwaken kwam
Dat mij deed worden wat ik was: mensch in de wereld,
Waar 't rijpte en bloeide en licht en donker viel.

Eens toen een groote drift mijn leven leidde -
Ik zag de zwarte stille wanhoop somber voor mij staan,
Ik zag het leven teer, en wreed de hand die scheurde
Ik droomde machtig mij, ik voelde in den stroom
Van geestdrift hoog mij rijzen, - 'k deed de daad van 't recht
Die bevend werd beraamd en vast volbracht.

En toen ik bloeide, - want eens was ik teer en zwijgend,
Een droomer, nog gesloten in mijn teerheid, doch ik meed
De wereld niet, ik zag haar onheil en haar vreugde
En werd een ander. 'k Minde 't voglenlied en 't rosse licht
Der steden; - als ik toefde in late avond-prachten
Van zomerland trof mij in stilte en zoetheid soms verglijdende
Gestalte van den kleinen donkren mensch en 'k minde een broeder,
En in mijn droom was 't fluistren: tot de daad!

Ik zag het groote zwijgen van de velen
Die onrecht leden en hun meerdren vreesden,
En de eigen stem verstikten, dat zij mochten
Als dieren sluw hun weg gaan in hun donkren drang
Naar vrijheid, elk voor zich. En in de steden vond ik
De enklen, de verborgen helden die de heerschers haatten.

Ik was alleen en wat mij meest bekoorde
Was 't oogeblinken van vertrouwde vrienden,
Was 't opgaan in hun roes van edle wenschen,
Ik was een minnaar die langs heimelijke paden
De zoetste wellust zocht, - ik was die nieuwe burger
Die rustig door de straten ging, wat koel en hoog
Het oude volk voorbij en in zich droeg dat groote koninkrijk

Waar blijder volkren woonden, - en ik kwam
In 't scheemrig huis waar mij de vrienden wachtten,
Waar ik die woorden sprak: ik streef met u!
En tot een ridder werd, aan eer en trouw gebonden.

En toen ik bloeide, - ik had de wereld die ik haatte lief,
Want zij week uit voor mij, dat ik als jonge boom
Stond pralend in het licht en zooveel weelde beurde,
En niet het lijden torste doch in toornige overmoed
Het lijden smaadde en de wereld in mijn hand
Wou kneden tot mijn beeld. Wij leefden in den dag,
Wij leefden in dien gloed, die uit veel harten sproot
En wordt een groote zon die heel de aard verwarmt
En overschijnt. Doch op de aarde sloop zoo menig lichtschuw
Man die onze vijand was, - wij namen afscheid vele stille keeren,
Als wij te dalen meenden in de donkere gevaren, de dood
Of doodsche stilte. Mij lokte niet het voglenlied naar schooner
Veiliger oord, ik droomer leefde als vreemde naast mijzelf, ik
Hoorde hoe mijn naam genoemd werd, als een welbekende
Die de oogen ernst gaf bij het noemen, - 'k was een kracht,
Een man, 'k was ijdel, doch mijn hart niet wankel
Daar ik mijn droomen bond, tot ik in nauwe cel,
In doodsche stilte viel.

Toen dreef de aarde ver heen voor mijn zinnen, was de bloei
Verschrompeld en de herfst gekomen. Melodie van sterven
Luidde in mijn hart eentonig en de stem die lieflijk-wreed
Van vrijheid en van weelde fluisterde. Ik werd in droom dat wilde
Donkere menschdier, dat door 't vrije land trok, sluw en sterk,
En eenzaam zocht een liefste en brood en weelde en lust,
Die zong in blijdschap en zijn leed verdroeg in zwijgen,
En recht niet kende als wet, - alleen de zoete liefde
Die innig vleit en droomrig vol geneucht is en haar zang
Gewetenloos doet stijgen over onbegrepen woestheid en ellende.

Zoo zong ik tot de vrienden die ik liefhad: Mijd
Die gulden vrijheidsdroomen, zie hoe star de oogen staan
Van hoorders die uw sterk geluid maar nauw van verre
Hooren en dan weiflend en verwonderd van u gaan. Zij
Peinzen: dat 's een schoon verhaal doch 't luistren
Baat niet, droomerij voert weg van 't goede leven, wij
Zijn jong nu, dat 's de goede tijd om rijk te zijn, elk
Zoeke zijn deel, - dat de arme zingt tot hem de kracht
Vergaat is betre wijsheid dan dat hij zijn korte bloei
Verdroomt aan vruchten die van deze tijd niet zijn.
- Ik ben uw hoorder nu, ik spreek als zij: zoek winst,
Zoek vrucht en spil uw tijd niet, - vrijheidsdroomen
Doen verwonderd de oogen staren, doch een lied, een lach
Een minnarij brengt glans tot in de doffe lijdenstrekken
Van die ontbeert en deelt zijn vreugde onbewust
Aan ieder mee, dat is de droom die bindt!

Ik was niet ontrouw, doch zooals ik eens als kind,
Dat weet zich vast in banden van een goed tehuis,
En staat niet op doch roept een onbestemde vrijheid klagend aan,
En komt zoo klagend tot de diepe levensvragen, waar
Een oudre glimlacht en niet antwoordt, waar een lied,
Een spreuk op volgt, een scherts die brengt de dwalende
Weerom tot de oude taak en doet de nevelige wenschen
Wijken, - en dan maakt bevriende hand de luiken van het huis
Toe en de avondsproken dwalen verder van dat warm en licht
Hart van de wereld waar het kinderhart in groeit,

Zoo dreven mij de droomen uit en werd ik bandelooze
Gebondene, - een heer van woeste wenschen dreef mij,
Daar ik geen rust vond in de doodsche rust die
Om mij was. Hoe heimlijk wachtte ik 't onbekende,
Een lied een woord dat mij tot de oude taak weerom
Bracht. 'k Bouwde werelden, 't werd waanzin, doch ik wist

Er was een woord, een klank dat mij zou voeren daar
Waar mijn tehuis was, 't oud tehuis, het hart der wereld
Waar de vriendenoogen blonken en de sterke sprak: mijn kracht
Is uw! - de zwakke toezag en zijn trouw niet noemde,
Doch blijde sprak: 'k vertrouw op u, gij zult de wereld
Bouwen! - en in de straten was geen kind, geen teeder
Hulploos mensch die niet in ons een vriend vond, - en verloor,
Als wij in 't graf of in den kerker daalden.

Nu ben ik vrij, 'k zwijg 't zwarte leed, de eenzaamheid
Is chaos en verwildring van al schoonheid, - 'k ben zoo jong, zoo oud,
Mijn lust zoo schuchter dat een zoete stem, 't eenvoudig lied
Van 'n vreemde mij tot hemelhooge vreugd verheft. Ik voel
De nieuwe wind, de aarde is nieuw, ik wil met ieder mee
Beleven wat hij vinde, - 'k ben de droomer weer, doch
De eigen wenschen zijn nog niet geboren, komen zacht
Van ver, ik luister, 'k ben zoo oud zoo jong, ik peins:
Een lied, een lach, een minnarij, dat is de droom die bindt!

Ik heb een jarenlange bange droom beleefd,
Ik was in 't nauwe graf, mijn geest dwaalde in het wijde,
Ik ben ontwaakt, 't is dag, ik kan alleen niet dwalen,
Mijn hart zoekt andre harten en mijn glimlach
Schijnt over woeste droomen van den oermensch, 'k ben
Die sterke die zich weet te binden, dat hij 't volk
Bevrijde en leide naar die zachtere wereld waar
In wet en maat het leven rijker stroomt,
- Die sterkre die voor maatloos leed niet wijkt.

De ingenieur als bedrijfsleider
Een afscheidscollege van
I.P. de Vooys

Nu ik - Dames en Heeren Studenten - voor 't laatst het voorrecht heb U toe te spreken, heb ik een onderwerp gekozen dat slechts zijdelings samenhangt met het vak dat ik hier doceerde, en meer direct Uwe toekomst raakt.

Menigeen die de cijfers hoort van het steeds groeiend aantal ingeschrevenen aan de Technische Hoogeschool heeft zich afgevraagd of er niet te veel ingenieurs worden opgeleid en of er later voor hen wel behoorlijke plaatsen te vinden zullen zijn. Daarover heb ik mij nooit ongerust gemaakt.

Voortdurend breidt zich de kring uit der zeer verschillende functie's, waarin de Delftsche ingenieurs werkzaam zijn. Die uitbreiding ligt bovendien in den aard van de ingenieursbekwaamheden en staat in nauw verband met de geheele maatschappelijke ontwikkeling.

Aanvankelijk werd een ingenieur beschouwd als de ontwerper en uitvoerder van werk dat door omvang of beteekenis groot werk mocht heeten. Hij kon dit pas goed zijn doordat hij de wetenschap op een, door ervaring opgebouwde techniek, kon toepassen. Daardoor voorzag hij de krachten, die in constructie's moesten optreden, wist die te berekenen, en gaf hij maten en vormen aan.

Daardoor ook was hij aangewezen om de mogelijkheid van groot werk te onderzoeken, of de uitvoering ervan voor te bereiden.

Steeds is het kenmerk der hoogere ingenieursbekwaamheid

gebleven dat vermogen om op een beheerschte ervaringstechniek de wetenschap toetepassen.

Juist dit vermogen maakte hem voor nog velerlei ander werk bruikbaar. Door zijn wetenschap kon hij het onderwijs dienen; door zijn kennis van technische materialen en producten ook den handel en de nijverheid als agent of producent.

Bovendien had ook de Staat behoefte aan de ingenieursbekwaamheid. Niet alleen voor de technische openbare diensten en voor de bedrijven, maar ook voor de werkdadige controle en zelfs voor wat zoo bij uitstek het terrein van den rechtsgeleerde scheen, voor de wetgeving, waar deze zich meer en meer met details van scheepbouw, mijnbouw en industrie ging bezig houden.

Kwam de ingenieur op het gebied van koopman, regent en wetgever, zoo rees al spoedig de vraag of het zou zijn als hulpkracht, hoogstens als adviseur, dan wel of hij bekwaam en gerechtigd was om zelfstandig aan de leiding deel te nemen. Het zou interessant zijn en ongetwijfeld de moeite loonen om stuk voor stuk na te gaan wat de beteekenis is en wat die kan zijn van:

de ingenieur in de politiek; in het bestuur van staat, provincie, gemeente en kolonie; voorts in de reederij, groothandel, cultures, bankwezen, enz.

In dit uur wil ik trachten enkele hoofdlijnen te schetsen over de beteekenis van den ingenieur als industrieel bedrijfsleider.

In de nog niet tot groot bedrijf uitgegroeide nijverheid wordt onder bedrijfsleider iets geheel anders verstaan, dan wat ik op dit oogenblik bedoel. Gewoonlijk is het een schrander en ijverig man, voortgekomen uit de opzichters die van jongsaf in en met het bedrijf zijn opgegroeid. Hij kent alle bijzonderheden, is op de hoogte der ‘Kniffe’ en heeft tot taak te zorgen voor een goede samenwerking der bedrijfsonderdeelen om een vlot verloop der productie te bezorgen.

Met de grootte van het bedrijf, en met de technische groei van procédé's, installatie's en werktuigen neemt zijn taak zoozeer toe, dat er behoefte gevoeld wordt aan meer en andere leiding. Hier is het chemische voorlichting, ginds bacteriologische, daar werktuigbouwkundige of electrotechnische kennis of inzicht.

De werkelijke leider van het bedrijf, directeur of eigenaar, kan niet meer zorgen voor de ekonomische dat is commercieele bloei zijner onderneming indien hij niet in zijn overwegingen op dat gebied b.v. bij de berekening of bij het verminderen van de kostprijs zijner producten, de steun heeft van enkele of liefst van een staf van bedrijfs-ingenieurs. De behoefte daaraan neemt toe naarmate het bedrijf zich ontwikkelt. Wanneer die behoefte ook inderdaad zal gaan worden tot een vraag naar opgeleide bedrijfsingenieurs zal zijn uit te maken wat daarvoor noodig is.

Voorop gesteld mag worden dat de eenzijdigheid, die de kracht kan zijn van den constructeur of van een wetenschappelijk adviseur, hem niet past. Naast uitgebreide technische kennis op velerlei gebied moet hij gevoel en verstand hebben voor ekonomische overwegingen. Hoezeer het verband tusschen die beide tegenwoordig noodzakelijk is blijkt wel uit de beschouwingen over de wenschelijkheid der opleiding van handelsingenieurs, en uit het opnemen van technisch onderwijs in de hoogere handelsopleiding.

Dit kan wel vaststaan dat de eigenlijke vorming van den bedrijfsingenieur, evenals die van wat vroeger bedrijfsleider werd genoemd, slechts kan geschieden in het bedrijf. De bedrijfsingenieur onderscheidt zich echter hierin, dat hij beter dan deze kan zijn, naarmate hij volop zal zijn een assistent van den werkelijken leider der onderneming en hem bij diens geheele werk en bij al diens overwegingen terzijde staat. Naar mijne meening moeten dan ook aan den bedrijfsingenieur dezelfde eischen gesteld worden als aan den bedrijfsleider, en verdient het de moeite, nategaan of deze ook in het algemeen kunnen worden genoemd, en welke die dan zijn. Voor den toekomstigen bedrijfsingenieur zal het bereiken van de hoogste plaats ervan afhangen of hij daaraan kan voldoen.

Is het mogelijk in 't algemeen iets over dit onderwerp vast te stellen, dan wordt het vruchtbaar nategaan wat de opleiding in 't bijzonder aan de Technische Hoogeschool ertoe kan bijdragen om de ingenieurs voor die taak voortebereiden.

Voor het leiderschap, of dit ligt op het gebied van politiek, geestelijk leven of op dat der maatschappelijke productie, geldt

in zekeren zin wat van groote mannen gezegd wordt: zij worden niet gemaakt, maar zij worden geboren.

Deze waarheid is echter als zoo menig andere slechts te aanvaarden onder zeker voorbehoud. Onze tegenwoordige samenleving kan zich niet tevreden stellen met enkele leiders, doch eischt er vele. En in hun wedstrijd kan ongetwijfeld de richting der opleiding en de meer of mindere ruimte van den kring waarin zij hun ervaring opdoen, een voorsprong geven, die ten slotte beslissend is.

Hoe groote beteekenis er steeds gehecht is aan de ruimte van blik, blijkt b.v. uit de oude gewoonte der kooplieden om hunne zoons groote reizen te doen maken, een gewoonte die zich nog steeds, b.v. ook in ons industrieel Twente, heeft gehandhaafd. Ook wanneer men aanneemt dat het de aangeboren talenten en karaktereigenschappen zijn, die iemand in staat stellen zich tot leider te ontwikkelen, dan nog is het milieu, waarin die ontwikkeling plaats grijpt van grooten invloed, en in 't bijzonder op de harmonische en evenwichtige vereeniging van meer dan een der eigenschappen, die alle hun eigenaardige beteekenis hebben.

Naast talenten is het voor een niet gering deel karakter dat vereischt wordt, en ieder kent de waarheid van Goethe's uitspraak dat weliswaar het talent zich in de stilte, doch het karakter slechts in 't wereldgewoel zich vormt.

Als de allervoornaamste eigenschappen voor den bedrijfsleider wil ik U noemen en in korte trekken met U bespreken: energie, inzicht en beleid, die voor mij tevens een volgorde van stijgende beteekenis aangeven.

Energie kan zich in verschillende vormen vertoonen. Dit behoeft in een technischen kring geen betoog. Het geldt echter ook van de zuiver persoonlijke energie, waarvan ik met vreemde, doch neutraal gekozen woorden, de vormen wil aanduiden als ‘élan’, als ‘ausdauer’ en als ‘training’ of in hollandsche uitdrukkingen als durf, hardnekkigheid en onvermoeidheid. Het nut van het een en ander, in 't bijzonder voor den ingenieur in een particuliere onderneming, behoef ik wel niet aan te toonen. Ik wil er alleen op wijzen, dat voor de ontwikkeling dezer eigenschappen stellig de ‘self-made’ man, die van jongsaf in de industrie zich op-

werkte, een groote voorsprong heeft op den gestudeerde, die jarenlang alles pasklaar verkreeg, wat de ander met inspanning van al zijn krachten moest verwerven. Daaruit is ook ongetwijfeld te verklaren waarom over de geheele wereld zoo'n groot aantal industrieele leiders, die hun plaats aan hun enorme energie te danken hebben, voortkwamen uit het practische leven. Daaruit is ook te verklaren dat jonge ingenieurs soms aan vankelijk te kort schieten, wanneer zij nog niet ten volle hunne krachten tot het vereischte hoogtepeil van inspanning hebben geoefend en versterkt.

Naast energie is echter ook inzicht noodig en te meer naarmate het bedrijf grooter en ingewikkelder wordt, en met tal van samengestelde wetenschappelijke, technische, ekonomische problemen te maken krijgt. Voor dit inzicht is ongetwijfeld een ruime mate van kennis vereischt. Daarmede is echter nog volstrekt niet gezegd dat de gestudeerde alleen daardoor een onbetwisten voorrang heeft.

Gedachtig aan Goethe's woorden: Was dir nicht nutzt, das brauchst du nicht, kan een te veel aan kennis ook wel eens verwarrend en vertroebelend werken en inzicht belemmeren, vooral wanneer die kennis oppervlakkig en niet bezonken is. De energieke ‘self-made’ man heeft zich ook de kennis verworven, die hij behoeft, doch gewoonlijk ook niet meer dan dat en geen ballast. De gestudeerde is zeer vaak aan de verleiding bloot gesteld om te veel waarde aan examen- en boekenkennis te hechten. Hij kent bovendien niet zijn richting, zooals de man-in-het-bedrijf die wel weet, en verwaarloost soms wat later van bijzonder gewicht voor hem zal blijken te zijn, om veel tijd en belangstelling te geven op zijwegen.

Kennis is echter nog geen inzicht. In paradoxen zou ik het inzicht willen aanduiden als het vermogen om iets wat schijnbaar gecompliceerd is eenvoudig, en iets wat schijnbaar eenvoudig en simpel is, als zeer verwikkeld te zien.

Inzicht is als het snel oplossen van een onoverzichtelijke formule in enkelvoudige factoren, of als het zien van structuur en kern, waar andere slechts kleur en vorm vermogen waar te nemen. Wie dit soort analyseeren vermag uittevoeren, ontleent daaraan ook te gelijk een breedheid van blik, daar hij zich niet bindt aan de stof die hij beheerscht en ruimte heeft om onverwachte nieuwe

dingen te aanvaarden en de beteekenis ervan te beseffen.

Practisch en technisch wordt dit inzicht echter pas dan, wanneer het middel en geen doel is, wanneer het wordt dienstbaar gemaakt aan den zin om iets tot stand te brengen. Men zou het in dien vorm kunnen aanduiden als een ontledend vermogen naar de diepte, inplaats van naar de breedte, dat niet zoo zeer let op onderscheiding als op organischen samenhang. Het is niet exposeerend, maar zoekt en volgt structuurlijnen. Zulk inzicht kan wel aangeboren zijn, maar ontwikkelt zich toch in hoofdzaak door oefening. Op dit gebied heeft stellig de gestudeerde een voorsprong. Hij kan dien ten minste hebben, omdat er geen oefening van zoo groote veelzijdigheid bestaat als op 't gebied der wetenschap, en in 't bijzonder wanneer het erom gaat die wetenschap op een belangrijke ervaringstechniek toetepassen.

Het zuiver stellen van problemen, en het zoeken niet zoozeer van de absolute oplossing als wel van de eenvoudigste met een toelaatbare en bekende fout, is voor de technische wetenschap een dagelijksche practijk. Daarvoor mist de autodidact dikwijls tijd en zin. Toch is bij de tegenwoordige ontwikkeling van het bedrijfsleven het diepgaande inzicht van een groote, een bijna beslissende beteekenis. De tegenstelling van de Engelsche ervaringstechniek en de Duitsche wetenschappelijke techniek was en is daarvoor een sprekend voorbeeld geweest.

Die tegenstelling maakt tegelijk ook duidelijk dat het technisch, dat is het practisch, inzicht de grondslag vormt voor wat tegenwoordig en terecht zoo hoog geschat wordt onder den naam van organiseerend vermogen.

Wat toch is dit anders als het gebruik maken van het organisch inzicht in problemen, die niet van theoretische beteekenis zijn, maar die zich als een taak stellen. Daardoor wordt men zich bewust niet alleen van het juiste aantal en den aard der krachten die voor de taakvervulling noodig zijn, maar tevens van de wijze waarop die krachten kunnen en moeten samenwerken om zonder verspilling het meest mogelijke effect te bereiken.

In zekeren zin kan het organiseeren vergeleken worden bij het construeeren.

Bij beide toch gaat het berekenend analyseeren vooraf aan het scheppend samenstellen.

Er is echter een typisch en belangrijk onderscheid. Kan de constructeur kiezen uit materialen, waarvan hij de eigenschappen kent en op welker onveranderlijkheid hij mag rekenen, de organisator moet vooral gebruik maken van het zoo eigenaardig materiaal van levende menschen.

En hierbij heeft hij vooral noodig de derde en hoogste eigenschap van den bedrijfsleider, die ik aanduidde als *beleid*.

Toonden zich de energie en het inzicht reeds als eigenschappen, die zich op verschillende wijzen lieten bezien, zoo is dit in nog veel sterkere mate het geval voor het beleid.

Het kan zich toonen als een menschenkennis, die vooral let op de speciale individueele bekwaamheden, om die door tal van middelen op te sporen, aan te zetten en tot ontwikkeling te brengen. Of als een inzicht in de voor ieder mensch eigenaardige gevoeligheden, die met takt moeten worden ontzien. Of eindelijk ook als een overwicht dat berust op een hoogere welwillendheid die het gevoel van strikte rechtvaardigheid weet te wekken en in stand te houden.

Hoe dit beleid ook moge varieeren tusschen de polen van slimheid en karakteradel, in elk geval is het een eigenschap, die slechts tot ontwikkeling kan komen in een omgang met menschen op den breedsten grondslag.

Ongetwijfeld is er een groot verschil tusschen de worsteling en den strijd die het leven kenmerkt van den man, die zich omhoog moet werken, en die daarbij stellig verschillende vormen van beleid tot ontwikkeling weet te brengen, en de student die het voorrecht geniet van een aantal jaren met bijna volstrekte onafhankelijkheid en vrijheid in omgang met gelijken, die allen de gelegenheid zoeken zich in velerlei richtingen naar den aard hunner talenten te ontwikkelen. Ook bij dien omgang zal van hem beleid gevergd worden, vooral wanneer het studentenleven krachtig is door een veelzijdig streven.

Wanneer ik thans kom tot de vraag hoe en in welke mate ook het technisch onderwijs ertoe kan bijdragen om de eigenschappen, die van een bedrijfsleider gevergd worden, te versterken, dan meen ik wel te mogen vooropstellen dat dit niet afhankelijk kan zijn van de hoeveelheid noch van den aard der kennis die aan een technische hoogeschool te verwerven is.

Twee kenmerken zijn er echter, die m.i. wel van een groote en overwegende beteekenis zijn, n.l. dat het verwerven van die kennis geschiedt door *vrije* en dat het tevens uit zijn aard is *hoogere* en dus wetenschappelijke studie.

Daarmede wil ik in geen enkel opzicht zeggen dat het niet hoogst belangrijke is dat de techniek in voortdurend toenemende uitgebreidheid en differentieering aan de Technische Hoogeschool wordt vertegenwoordigd. In tegendeel is daarin de waarborg gelegen dat al het gedoceerde gericht wordt op- en rekening houdt met-de techniek waarop de ingenieurs wetenschappelijke beginselen en methoden in hun practijk zullen moeten toepassen.

De verleiding is echter ongetwijfeld groot om die uitbreiding der techniek aan te wenden om de ingenieurs die Delft verlaten afterichten en onmiddelijk te maken tot de zeer noodige bruikbare hulpkrachten voor de industrie. Er wordt dan voldaan aan een bekende en groote behoefte der nijverheid, die reeds menigeen ertoe verleid heeft ten onrechte aan Delft te verwijten dat er geleerden en geen practische mannen worden gevormd.

Bovendien wordt door een dergelijke africhting aan de afgestudeerde ingenieurs de intrede in de practijk zeer vergemakkelijkt.

Het is dan ook stellig toetejuichen indien in deze richting vooruitgang kan worden bereikt, mits het niet gepaard ga met beperking van de studie-vrijheid of van het wetenschappelijk karakter van het onderwijs.

Daaraan hebben de Delftsche ingenieurs het te danken, dat zij ondanks de aanvankelijke gebrekkigheid van hun technische kennis, op allerlei gebied het leiderschap niet afgesloten vonden, doch het met eere konden innemen.

De vrijheid der studie geeft aan de Technische Hoogeschool de vaste waarborg, dat hoe ook de aard en de hoeveelheid der gedoceerde kennis zich aanpast aan de tijdseischen, toch niet vergeten zal worden dat er ruimte moet zijn en blijven voor de ontwikkeling van energie door vrijheid, van inzicht door een hooge opvatting der wetenschappelijkheid, en van beleid door ook naast de studie de karaktervorming als een hoog doel te zien.

Zelfs in een bijzonder opzicht zal m.i. de wetenschapsbeoefening nog krachtiger tot uiting moeten komen.

Naast de natuurwetenschappen, vraagt ook de ekonomie om een voortdurende practische toepassing op de ervaringstechniek van bedrijf en maatschappij, een toepassing die van geen geringere beteekenis is als die van wiskunde, natuurkunde of chemie. En zoo ergens dan is het hier alleen de vrije en de hoogere studie die in werkelijkheid vruchtbaar kan zijn.

Wellicht ben ik in 't voorgaande veel vager en algemeener geweest dan bij den naam van deze bespreking werd verwacht. Toch ben ik overtuigd U het allervoornaamste te hebben gezegd over de kansen, die de a.s. ingenieurs hebben om in de nijverheid niet alleen opgenomen te worden, doch om tevens ook daarin naar het leiderschap te dingen.

Er is toch een gevaar dat de bedrijfsingenieurs, die ongetwijfeld in de eerstvolgende jaren door de industrie zullen worden gevraagd en opgenomen, teleurstelling zullen ondervinden en teleurstelling zullen geven.

Ondervinden wanneer zij eigenlijk geen andere plaats gaan innemen dan die de vroegere bedrijfsleider vervulde, en in de concurrentie met de in het bedrijf grootgebrachten, niet de erkenning verkrijgen waarop zij meenen door hun studie en diploma recht te hebben.

Teleurstelling geven ook wanneer zij in het bedrijf zich niet toonen als een vernieuwende en vooral als een ekonomisch werkende kracht, die in staat is snel intehalen van wat hem aan speciale kennis van alle onderdeelen van het bedrijf te kort schoot.

Wanneer de bedrijfsingenieurs aanspraak willen maken op het worden van werkelijk bedrijfsleider dan zullen zij zich bijna te beschouwen hebben als pioniers. Pioniers hebben gewoonlijk een hard en aanvankelijk ook een weinig dankbaar leven. Maar zij hebben een vergezicht en een toekomst voor zich, die niet alleen kan zijn tot hun eigen voldoening en tot voordeel voor de ingenieurs in 't algemeen, maar ook tot heil van de nijverheid en van de maatschappij.

Een nalatenschap
Met een inleidend sonnet
Door
Albert Verwey

Alleen uw glimlach leefde: uw teedere oogen,
Uw deernisvolle mond die medevoelde
Met iedre pijn die hart en brein doorwoelde
Van andren; uw ontroerd gemoed bewogen
Hun arme haat, hun glinsterende logen,
Hun lauw geloof dat iedre twijfel koelde
Tot starre kilte waar de nijd in stoelde,
De gifplant die de sappen op deed drogen
Waarmee uw liefde 't ijzen leed wou slaken.
Gij stierft en zaagt de schoonheid van uw sterven
En de onvermijdbaarheid: gij wáárt gestorven,
Vóórdat de dood uw glimlach los kwam maken
Van 't lichaam. *Die* ontvlood. *Ons* bleef als erven
Uw éénig lied: daar leeft ge in, onbedorven.

Jonge dichter
I

Toen ik een kind was stond ik vóór het dagen
Waar Vondels standbeeld rijst tusschen de heesters,
En dankbaarheid als nooit mijn schoolsche meesters
In mij verwekten, welde in mij. De hagen
Verborgen hoe op mijn ineengeslagen
Handen mijn tranen stroomden, en mijn woorden
Verklonken die alleen de loovers hoorden,
Wijl ik beloofde dat ik al mijn dagen
Zou pogen zoo te zijn als hij, zoo open
Voor aarde en hemel, van gemoed zoo vurig,
Van geest zoo scherp en klaar, van taal zoo zuiver.
En met het denken overviel me een huiver
Van hooge zegen, van verblijdend hopen,
En toekomst ver en schoon, scheen mij naburig.

II

Wist ik dan, toen ik als een kind de handen
Vouwde en de zaligheid van een genade
Verwachtte die, alsof zij in mij bade,
Zich uit me in klanken die mijn lippen brandden,
In woorden die zichzelf in maten banden,
Verwerklijkte, dat na die eerste ontroering,
Gevangne nog van zoete zinsvervoering,
Ik als een naakt lijf op omsnerpte stranden
Mij weer zou vinden in 't genâloos leven?
Toen heb ik me aan een aandrift opgegeven,
Me ondergedompeld in de bittre en zilte
Doorloogde vloeden van het leed, tot kilte
En pijn mij niet meer deerden. Maar ik plaatste
Mijn sterk geloof op rots die stormen kaatste.

III

Naar Liefde en Noodzaak, die twee schoone goden,
Wendde ik mij beurtlings wijl mijn blikken schreiden:
Haar blanke handen die mij zachtjes leidden,
Zijn maatlooze oogen die mij streng geboden.
En daar de bloesems, meende ik, de aarde ontvloden
Als sterren glansden aan een weeke hemel,
Voelde ik haar adem in het guld gewemel
En liet mij zwevend door haar lachen nooden.
Maar o de onzichtbre wind als van gordijnen
Die openwuifden, en rond wijde pleinen
Hoorde ik meedoogenloos de bollen daavren.
En ginds in 't hart van 't hoog heelal te tronen,
Waarheen van trap tot trap mijn oogen klaavren,
Zag ik Zijn Vorm, Heerscher door alle eonen.

IV

Doch toen ik liggende op de bloemige weide
Mijn oogen opsloeg naar die stadige straling:
Was 't Zijn gelaat in naderende daling
Of Haar gedaante die zich lokkig spreidde?
Was 't dauw die opsteeg en zich in de wijde
Ruimte verloor tot vormlooze vervaling,
Of was 't één gloed en vaste vormbepaling?
Hoe die te scheiden? Was niet elk ding beide?
En rondom mij voelde ik elkaar omarmen
Vorm die vervliet, vorm die wil zijn: twee lijven
Van 't eene Wezen, en een klare vrede
Beving me omdat ik zoo, getroost, kon blijven,
En zien niet de eene als eerste en de andre als tweede,
Maar voelen beide me als één gloed verwarmen.

V

Hij had die gratie die te weinig hechtte
Aan 't leven dat hij toch zoo fel genoot.
Toen vorst, eerst spelende over beek en sloot,
Daarna kanaal en zee tot ijs verknechtte,
Was hij als de eerste die geschaatst zich rechtte
En de oever uit op weg naar de einder schoot.
Reeds wachtte hem in gindsche geul de dood
Die onder 't ijs zijn hulploos leven slechtte.
Wat kwam hij zorgloos naar dat eind gegleden,
In wieglende beweging, schoonst gebaren.
En liet hij wel die jonge en fiere ziel
Toen hij van 't vaste in 't grondelooze viel?
Of kwam hij zóó snel zonder schok gevaren
Dat hij nog glimlacht, sluimrend daar beneden?

VI

Omdat ge slaapt, mijn Furie, daarom juist,
Omdat de rust rondom uw mond die wrokt
En om uw breede schelen, diep gehokt
In de uitgeweende kassen, - o hoe huist
Daarachter, aan ondelgbaar leed gekruist,
Onzichtbaar nu uw arme geest, die stokt
Voor 't kolkend denken dat als waanzin lokt, -
Omdat de rust om uw door smart gekuischt
Gelaat, doorgroefd van tranen, en om vracht
Van kronkellokken langs uw wang, gedaald
Van uw zwaarwegend hoofd dat nu zoo diep,
Diep als voor eeuwig slaapt in blinde nacht,
De deernis heenwierp die u wakend faalt,
Daarom heb ik u lief. O, dat ik sliep!

VII

Uit Liefde en Noodzaak is de Droom geboren
Die in de windsels van mijn woorden rust.
O poovre taal! Maar uit zijn godlijk gloren
Schijnt glans die u het nijgend voorhoofd kust.
Onwetend ligt hij in de schouw verloren
Van aarde en hemel: alle leed en lust
Bewegen hem, maar kunnen 't heil niet storen
Dat ze overwelft, van zich alleen bewust.
Gelijk een schoon gelaat waarin alle aadren
Hun kronkelende blauwing vast en teer
Tot de effen huid en verder niet doen naadren,
Zoo is in hem het diepst en fijnst bedoelen,
Dat grenzen kent en weer en tegenweer:
De ebbe en de vloed van 't luisterscherp gevoelen.

Kinderrechtbanken
Door
Mr. Jacob Israël de Haan

In de aanstaande zomervergadering van de Nederlandsche Juristen-Vereeniging zal het vraagstuk van de Kinderrechtbanken worden behandeld.

Tot prae-adviseurs werden benoemd Mr. Bosch, Raadsheer in den Hoogen Raad en Mr. De Graaf, Voorzitter van eenen Voogdijraad te Utrecht.

Het was te verwachten, dat het vraagstuk van de bijzondere Kinderrechtbanken eenmaal aan de orde zou worden gesteld.

Immers: de zoogenaamde Kinderwetten van Februari 1901, ingevoerd in December 1905, hebben den geheelen aard van het Strafrecht tegenover jeugdige personen gewijzigd. En wel zóó, dat deze wijzigingen niet voldoende tot recht komen zoolang ook niet het strafgeding voor jeugdige personen zéér ingrijpend is gewijzigd. En zoolang ook niet bijzondere rechters met de rechtspraak over jeugdige personen worden belast.

Een bijzonder strafrecht eischt nog niet noodzakelijk eene bijzondere strafrechtspleging en eenen bijzonderen rechter.

Men zou zich zeer goed kunnen voorstellen, dat voor krijgslieden het bijzondere strafrecht werd gehandhaafd, doch dat de bijzondere strafrechtspleging en de bijzondere rechters werden afgeschaft.

De strafgedingen, die uit de belasting-overtredingen en misdrijven voortvloeien, worden trouwens door den gewonen strafrechter behandeld. Wel heeft het geding min of meer den vorm

van een burgerlijk geding tusschen den beklaagde en de Schatkist, doch volstrekt noodzakelijk behoeft dit niet zoo te zijn, al is het niet onredelijk.

Bij de Kinderwetten is de zaak evenwel anders. Het meestopmerkelijke in de Kinderwetten is de verzwakking van de vergeldingsgedachte en de versterking van de opvoedingsgedachte, van de verbeteringsgedachte. Hieruit volgt, gelijk wij later uitvoerig zullen betoogen, dat voor kinderen ook een geheel andere vorm van strafgeding noodig is. En dat voor hen een bijzondere rechter zeer wenschelijk, misschien wel volstrekt noodzakelijk is.

Evenals in de Kinderwetten is verzwakking van de vergeldingsgedachte en de versterking van de opvoedings-, van de aanpassings- en verbeteringsgedachte, het meest-opmerkelijke in de zoogenaamde Psychopathen-ontwerpen[1]. Het valt te betwijfelen of de wijzigingen, die deze ontwerpen in het gedingsrecht aanbrengen, voldoende zijn. Wellicht ware het beter de berechting van de geestelijk afwijkende personen aan bijzondere rechters op te dragen.

Misschien kunnen de aanhangige Psychopathen-ontwerpen op deze beide punten nog gewijzigd worden. Daarbij zou men zijn voordeel kunnen doen met hetgeen dit jaar over de Kinderrechtbanken zal worden geschreven en gezegd.

De geschriften en de beraadslagingen over de Kinderrechtbanken zullen zeker goeddeels aansluiten bij twee rechtskundige proefschriften van de laatste jaren. Te weten: ‘Kinderrechtbanken’ op Maandag 6 Mei 1912 te Utrecht verdedigd door Mr. Jacoba Albertina van Verschuer. En: ‘De Belgiese Kinderwet van 1912 met de Nederlandse vergeleken’ op Dinsdag 6 Juli 1915 verdedigd door Mr. Lucie Margaretha van den Bergh.

Bij de bewerking van dit opstel heb ik van deze beide proefschriften geregeld gebruik gemaakt.

Het spreekt vanzelf, dat de oorlog in alle landen het ontwerpen en het uitvoeren van plannen met betrekking tot de strafrecht-

1) Prof. Mr. G.A. van Hamel: ‘Inleiding tot de studie van het Nederlandsche Strafrecht’ § 36 ‘Toerekeningsvatbaarheid’ bldz. 414 en Mr. Jacob Israël de Haan ‘Taal en Rechtswetenschap’ in W. 9822.

spraak ten aanzien van jeugdige personen, heeft belemmerd. Het aantal nieuwe geschriften over dit onderwerp is dus niet zeer groot[1].

* * *

Wij stelden hierboven reeds vast, dat het loslaten van de vergeldingsgedachte en het aanvaarden van de verbeteringsgedachte bij bestraffing van jeugdige personen, ingrijpende veranderingen noodig maakte in den vorm van het strafgeding en in de inrichting van de rechterlijke macht.

Doch waarom is de vergeldingsgedachte in het Strafrecht voor jeugdige personen verdrongen door de opvoedingsgedachte?

Prof. Mr. G.A. van Hamel heeft er meermalen op gewezen: de nieuwere gedachten in het strafrecht en het strafgedingsrecht worden eerst verwezenlijkt voor jeugdige personen. Daarna voor geestelijk afwijkenden. En ten slotte voor geregelde volwassen daders. Tenzij de verbetering deze laatste groep niet bereikt.

De vergeldingsgedachte is tegenover jeugdige personen losgelaten zoowel in het belang van de jeugdige beklaagden als in het belang van de maatschappij. Eenerzijds achtte men de vergeldende straffen voor jeugdige personen te streng en te gevoelig. Anderzijds zag men in verscheidene landen toeneming van de misdadigheid van jeugdige personen. Deze toeneming had diepe maatschappelijke oorzaken: de opeenhooping van de bevolking in snel-groeiende nijverheids-plaatsen, gelijk in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. De uiteenrukking van de arbeidersgezinnen, doordat de vader, de moeder en de oudere kinderen aan het fabriekswerk moesten. Het spreekt van zelf, dat de gevolgen van deze maatschappelijke oorzaken niet konden worden opgeheven door een strafstelsel met een opvoedend karakter. Doch daaruit volgt niet, dat bij gegeven maatschappelijke verhoudingen de vervanging van het vergeldend strafstelsel door een meer opvoedend geene beteekenis zou hebben. Terecht schrijft Marcel Kleine[2]: ‘La progression constante de la criminalité juvénile se manifeste

1) Men raadplege: Mr. Dr. J. Eysten: ‘De Kinderwetten en hare toepassing’ in ‘Onze Eeuw’ van Januari 1917.
2) Aangehaald door Mr. Van Verschuer, bldz. 4.

à l'heure présente dans la plupart des pays civilisés. Ce phénomène social tient à des causes profondes et complexes qu'il importe sans doute de rechercher et de combattre; mais il importe aussi de donner aux enfants délinquants les moyens de se relever, en les confiant à des institutions capables de les sauver. De ce besoin social est née l'institution admirable des Tribunaux pour Enfants dont la portée est attestée par de remarquables résultats.'

Vooral de toename van de misdadigheid van de jeugd heeft geleid tot loslating van de vergeldingsgedachte en tot aanvaarding van de opvoedingsgedachte.

Loslaten van de vergeldingsgedachte is in alle landen het begin geweest van een afzonderlijk kinderrecht. Want bij het vergeldend strafstelsel is een afzonderlijke kinderrechter niet noodig. En het opvoedend strafstelsel zou zonder afzonderlijken gedingsvorm en afzonderlijken rechter niet voldoende tot zijn recht komen.

Rechter Tuthill van Chicago zegt: 'no child under 16 years of age shall be considered or treated as a criminal; that a child under that age shall not be arrested, indicted, convicted, imprisoned or punished as a criminal'. En voorts: 'The facts are considered merely as evidence tending to show whether the boy is in a condition of delinquency, so that the State, standing in loco parentis to the child, ought to enter upon the exercice of its parental care over him'[1].

Ook in Nederland is de vergeldingsgedachte tegenover kinderen losgelaten. Maar niet geheel. De Nederlandsche Kinderwetten houden althans in naam nog vast aan eene tegenstelling tusschen straf en maatregel. Het onderscheid is in de Memorie van Toelichting en in andere Parlementaire stukken duidelijk gemaakt. Tuchtschool is een straf. Dwangopvoeding is eene maatregel[2].

Het is waar, dat de rechters bij de toepassing van de Kinder-

1) Aangehaald door Mr. Van Verschuer bldz. 18. Men zie ook: Hoofdstuk I Amerika. § 5 'Eindbeschouwingen over het Amerikaansche Juvenile Court systeem.'
2) Mr.H.J Smidt en Mr. E.A. Smidt 'Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht'. Deel V, bldz. 388 'Straffen en dwangopvoeding'.

wetten dit verschil niet handhaven en eenvoudig kiezen tusschen straffen en maatregelen naar den aard van het geval[1].

Eene dergelijke toepassing is echter wellicht in strijd met den geest van de Kinderwetten en met eene juiste verhouding tusschen den rechter en den wetgever.

Er is ook wel bezwaar tegen gemaakt. B.v. door Mr. B.C. de Jonge in zijn proefschrift: 'De ontwerpen betreffende het straffen en de strafrechtspleging van jeugdige personen' waar hij schrijft: 'Die bijzonderheden omtrent opvoeding, omgeving, herediteit enz., zullen den rechter van groot nut zijn bij het bepalen welke maatregel van opvoeding genomen moet worden, als eenmaal is uitgemaakt, dat een zoodanige maatregel moet genomen worden, welke straf hij zal opleggen, als hij eenmaal tot de overtuiging is gekomen, dat hij er eene moet opleggen. Maar omtrent de quaestie, maatregel of straf geven die bijzonderheden geen licht; dan toch mag men niet vragen naar het belang van het kind, naar de meerdere of mindere schuld, zooals die blijkt uit verschillende omstandigheden, maar dan dient in de eerste plaats uitgemaakt te worden, of het kind vatbaar is voor schuld, of het toerekeningsvatbaar is'[2].

Bovendien: al wilde de rechter het geheele verschil tusschen straf en maatregel opheffen, dan zou hij het toch niet kunnen. De tuchtschool is eene straf en moet dus voor eenen bepaalden tijd worden opgelegd. Men kan later niet terugkomen op een eenmaal gewezen vonnis, zoodat een jongen later niet kan worden overgeplaatst uit eene tuchtschool naar een opvoedingsgesticht, noch uit een opvoedingsgesticht naar eene tuchtschool.

Ik heb op deze bezwaren reeds vroeger uitvoerig gewezen[3]. Zij worden ook ontwikkeld door Mr. Van den Bergh in haar Proefschrift en samengevat in hare beide eerste Stellingen: 'De onderscheiding in onze strafrechtelijke Kinderwet, tussen straf en

1) Prof. Mr. G.A. van Hamel 'Inleiding' § 52 bis, 'De repressie ten aanzien van jeugdige personen' blz. 591.
2) Aangehaald door Mr. Van Verschuer Hoofdstuk VI 'Nederland' § 1 'Overzicht van ons tegenwoordig stelsel van kinderberechting' blz. 220-221.
3) 'Amerikaansche en Hollandsche Crimineele Politiek' in 'De Beweging' van April 1913 en 'Hollandsche Criminecle Politiek. Een Tuchtschool' in 'De Beweging' van September 1914.

maatregel van opvoeding, is zoowel theoreties als prakties af te keuren' en 'De klacht, zo vaak bij ons gehoord, dat kinderen naar de Tuchtschool opgezonden, in een Rijksopvoedinggesticht thuis behooren, of omgekeerd, zal pas dan verdwijnen, wanneer hier, zoals in België, een alleensprekende Kinderrechter zal worden benoemd, die zelf het onderzoek voort, zich geheel aan zijn taak wijdt, en ook na het vonnis, de leiding van het kind in handen houdt'.

In België heeft men de vergeldingsgedachte volkomen op zijde gezet. Artikel 16 van de Kinderwet van 1912 bepaalt: 'Indien een minderjarige beneden den vollen leeftijd van 16 jaren op het oogenblik van het feit, heeft gepleegd een feit, misdrijf geheeten[1)], wordt hij voor den kinderrechter gebracht, en wordt de straf door een maatregel van bewaking, opvoeding of behoeding, vervangen, naar onderscheid zooals volgt.'

Daarnaast nu heeft de Belgische wet voor jeugdige personen een gedingsrecht volkomen gelijkwaardig aan het Strafrecht zelf.

In Nederland is men ook met het gedingsrecht voor jeugdige personen niet ver genoeg gegaan. Men heeft in het gewone gedingsrecht wel enkele wijzigingen aangebracht, doch niet voldoende om de wijzigingen in het strafrecht zelf tot hun recht te doen komen.

Welke zijn nu de gevolgen van de vervanging van de vergeldingsgedachte door de opvoedingsgedachte?

In de eerste plaats, dat er geen reden bestaat tot handhaving van een scherp verschil tusschen verwaarloosde en misdadige kinderen.

Want inderdaad: waarom zou een kind juist eerst een strafbaar feit gepleegd moeten hebben voor en aleer de gemeenschap te hulp komt met maatregelen van opvoeding en steun?

Een dergelijke vraag zou men ook kunnen stellen ten aanzien van het strafrecht tegenover volwassenen. De vraag *is* meermalen gesteld door de voorstanders van de vergeldingsgedachte. En inderdaad: wanneer iedere gedachte aan vergelding uit het

1) 'Misdrijf' is de verzamelnaam van alle strafbare feiten, gelijk in het Nederlandsche Strafrecht van vóór 1 September 1886. De Fransche tekst heeft in deze bepaling: 'infraction'.

begrip ‘straf’ verdween en niets overbleef dan een aantal maatregelen van voorzorg en steun tegenover maatschappelijk zwakke personen, dan zou er geen reden zijn de toepassing van die maatregelen afhankelijk te maken van het plegen van een bepaald strafbaar feit. Men zou dan inderdaad strafwetten en strafverordeningen kunnen vervangen door ééne enkele bepaling: ‘Tegenover ieder onmaatschappelijk mensch worden de noodige maatregelen genomen’. Echter: de maatschappelijke orde is niet ons eenig belang. Ook de persoonlijke vrijheid, zelfstandigheid en zekerheid zijn waardeerbare belangen. De Taak van het Strafrecht is wel: handhaving van de maatschappelijke orde. Maar ook, in redelijke tegenstrijdigheid, dat is redelijke eenheid daarmede: handhaving van de waarde der persoonlijkheid[1]. En niet anders bedoelt Prof. Von Liszt wanneer hij zegt, dat het Wetboek van Strafrecht de Magna Charta van den misdadiger is en blijven moet. Dat wil niet zeggen, dat de rechter bij zijne overwegingen omtrent strafsoort en straafmaat alleen en uitsluitend zal moeten letten op de geheel onpersoonlijke beteekenis van het gepleegde feit. Het feit heeft de beteekenis van een verschijnsel, van eenen aanwijzer. In de vergeldingsgedachte van zedelijke schuld. In de verdedigïngsgedachte van maatschappelijke gevaarlijkheid.

Maar tegenover kinderen beschouwen wij de persoonlijke vrijheid, zelfstandigheid en zekerheid niet als zulke hoogst-gewichtige belangen. Het kind is nu eenmaal onzelfstandig. Het gevoelt zich ook onzelfstandig. Het moet worden opgevoed. En in de opvoeding wordt de persoonlijkheid niet minder vernietigd dan gevormd.

Eerder zou men bij een volkomen opvoedend kinderrecht vreezen voor inbreuk door staatsambtenaren op de rechten van de ouders. Echter: de macht der ouders is in het Nederlandsche nieuwere recht nooit volkomen een recht geweest. De burgerlijke

1) Prof. Mr. J.A. van Hamel ‘De Taak der Strafrechtspleging’ bldz. 6-7; 11-12; 13-14; 21-23. Mr. Dr. S.J.M. van Geuns ‘Eene inaugurale redevoering’ in ‘Themis’ Jrg. 1911 bldz. 442 v.v. Mr. Jacob Israël de Haan ‘Gevaarlijke Significa’ in het ‘Tijdschrift voor Strafrecht’, Jrg. 1916-1917 Afl. 3.

Kinderwet heeft het bestanddeel ‘recht’ in de ouderlijke macht zeer verzwakt en het bestanddeel ‘plicht’ zeer versterkt. Al is de ouderlijke macht nog niet volkomen tot een plicht geworden[1].

In Amerika schijnt voor deze vrees wel eens grond te bestaan: ‘volgens de meening van sommigen is men in de Amerikaansche Kinderwetgeving der laatste jaren in dit opzicht wel eens wat al te ver gegaan en is men in zijnen ijver, om de jeugd te beschermen, wel eens geneigd de voogdij des rechters ten koste der ouderlijke macht te zeer uit te breiden[2].

Hoe dit zij: in Amerika heeft men zijne beginselen durven doorzetten. De kinderrechter strekt zijne zorgen niet alleen uit tot jeugdige personen, die reeds een strafbaar feit gedaan hebben. In 1899 is in den Staat Illinois tot stand gekomen een ‘act to regulate the treatment and control of dependent, neglected and delinquent childern’. ‘Het kind wordt dus niet voor den rechter gebracht op aanklacht van diefstal, beleediging of wat dies meer zij, maar eenvoudig op grond van “delinquency”. De Amerikaansche Kinderrechtbanken willen dus niet voor alles zijn strafrechtbanken; het is haar niet allereerst om te doen uit te vinden “whether the child has done an act which in an adult would be a crime and punish him for that”; zij zijn er op uit, uit te vinden, of het kind is in zoodanigen toestand, dat zij gerechtigd zijn, het als “ward of the court” te beschouwen en het als zoodanig aan eene bepaalde behandeling te onderwerpen’[3].

Als ‘delinquent’ worden dan beschouwd: ‘kinderen, die wetten of verordeningen schenden, met dieven, misdadige of onzedelijke menschen omgaan, zonder geldige redenen en zonder de toestemming hunner ouders of verzorgers hunne woning verlaten, in ledigheid en misdaad opgroeien, willens en wetens een slecht befaamd huis, een speelhuis, eene kroeg of eene

1) Mr. C. Asser's ‘Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht’ bewerkt door Prof. Mr. Paul Scholten. Deel I, § 8 ‘Rechten en verplichtingen van ouders en kinderen’ A Ingeval van minderjarigheid. Ouderlijke macht.
2) ‘Kinderrechtbanken’ bldz. 19, en de scherpe veroordeeling door Oetker van het Amerikaansche stelsel bldz. 61-62.
3) ‘Kinderrechtbanken’ bldz. 18-19).

gelegenheid waar sterke drank wordt verkocht, bezoeken, zonder geldige redenen 's nachts op straat zwerven, op stationsemplacementen of spoorwegen plegen rond te zwerven, op in gang zijnde treinen springen, wederrechtelijk in wagons of op locomotieven klimmen, slechte en onzedelijke gesprekken plegen te voeren, of zich in het openbaar onzedelijk gedragen'[1].

Ook in België is het plegen van een strafbaar feit geen vereischte voor de tusschenkomst van den kinderrechter. Hij kan ook in de bescherming voorzien 'van een groep verwaarloosde kinderen, die wel is waar nog geen strafbaar feit hebben gepleegd, maar door hun daden blijk gaven gevaar te loopen op den verkeerden weg te geraken; art. 15 bepaalt, dat de kinderrechter ten opzichte van kinderen onder 16 jaar, die zich aan prostitutie of aan ontucht overleveren, of hun middelen van bestaan zoeken in spel of in handelingen of bezigheden, die kunnen leiden tot prostitutie, tot bedelarij, tot landlooperij of tot criminaliteit, een der bij art. 13 bepaalde maatregelen kan treffen'[2].

In Nederland is tusschenkomst van den strafrechter niet mogelijk zonder dat de minderjarige een strafbaar feit heeft gepleegd. Toch zijn ook hier de verschillen niet steeds zeer groot. Bijvoorbeeld: de plaatsing in een tuchtschool is eene straf. Toch is zij ook mogelijk op last van den burgerlijken rechter ten aanzien van kinderen, die ernstige redenen van misnoegen geven aan hem, die de ouderlijke macht of voogdij uitoefent[3]. En ook: de strafrechter kan den minderjarige ter beschikking stellen van de Regeering, waarop dan dwangopvoeding volgt[4]. Deze dwangopvoeding zal in vele gevallen niet veel verschillen van de opvoeding door vereenigingen en stichtingen van minderjarigen wier beide ouders de ouderlijke macht of voogdij niet meer hebben. Het is wel waar, dat tijdens de strafrechtelijke dwangopvoeding de ouderlijke macht of

1) 'Kinderrechtbanken' bldz. 23.
2) 'De Belgiese Kinderwet van 1912' bldz. 98.
3) Mr. C. Asser's 'Handleiding' bewerkt door Prof. Scholten, Deel I, bldz. 408 en 501.
4) Wetboek van Strafrecht. Art. 39 bis.

voogdij in naam blijft bestaan, doch veel meer dan een naam is zij niet.

Een ander gevolg van den vergeldenden aard van het strafrecht is dit: de straf heeft altijd min of meer een onteerend karakter, dat de maatregel volkomen kan missen. De eigenlijke onteerende straffen mogen zijn afgeschaft, en de Minister Modderman mag hebben gezegd: 'Het misdrijf niet de straf onteert'[1)], in het volksgevoel onteert de straf wel. En zeker de gevangenisstraf, gelijk die door den wetgever zelven tegenover de hechtenis-straf is gesteld[2)]. Welnu: hieruit volgt, dat de volwassen beklaagde in de vervolgende en in de berechtende ambtenaren zijne vijanden ziet, aan wie hij op alle manieren zal beproeven te ontsnappen.

Maar waarom zou ook het strafrecht voor volwassenen niet zijn vergeldend karakter verliezen? Waarom zou ook de volwassene, die gevoelt, dat hij niet staande kan blijven zonder steun, zich niet vrijwillig wenden tot vervolgende en berechtende ambtenaren? Inderdaad: waarom moet eerst een strafbaar feit gepleegd zijn voor Staat en Genootschap den man helpen, steunen, reclasseeren? Nietwaar: de misdadiger, die hulp en steun zoekt bij de vertegenwoordigers van den Staat: gij glimlacht. Maar zou de man een onmogelijkheid zijn wanneer de rechter beschikte over maatregelen, inplaats van over min of meer onteerende straffen[3)]. Zeker: er zouden altijd misdadigers zijn, die het vrije, vlotte leven op de vlakte verkiezen boven een matig, regelmatig bestaan, met hulp en steun, maar

1) Smidt, Deel I, bldz. 149, vooral de noot.
2) Smidt, Deel I, bldz. 298 'Aard en duur van de hechtenis'. Eene 'custodia honesta' kan men eene straf toch eigenlijk niet noemen, die ook straf is voor bedelaars, landloopers en souteneurs. Er zijn eigenlijk twee gedachten in de hechtenis: custodia honesta en custodia simplex.
3) 'Report of Commission on Prison Reform' voor de 'World's Christian Citizenship Conference' gehouden van 29 Juni tot 6 Juli 1913 te Portland, Oregon, U.S. America. De samenstellers van dit verslag zijn staatsbestuurders, gevangenis-bestuurders, maatschappelijke werkers enz. Het merkwaardigste van dit verslag is, dat daarin de vergeldingsgedachte in het strafrecht als volkomen onchristelijk wordt op zijde gezet. Vgl.: 'Amerikaansche crimineele politiek' in 'De Beweging' van September 1916.

ook met toezicht. Doch zoovele anderen, die het goede wel willen, maar die het goede niet kunnen!

In de maand Februari van het jaar 1916 heeft de Heer Ben B. Lindsey, de bekende kinderrechter uit Denver Col. U.S. America, eene lezing gehouden over zijn werk voor de rechtskundige studenten te Amsterdam. Hij deelde toen het volgende mede: meermalen gebeurde het, dat verwaarloosde en misdadige knapen hunne verwaarloosde en misdadige kameraden mede naar den kinderrechter brachten, omdat deze laatste zelve inzagen, dat het in hun eigen belang was zoo spoedig mogelijk voordeel te trekken van het inzicht en van de steun van den kinderrechter. Natuurlijk: dit is niet eene regel, maar het is toch evenmin eene uitzondering zonder belang.

Maar de volwassen misdadiger ziet in elken rechter en vooral in elken ambtenaar van het Openbaar Ministerie zijnen fellen vijand. De Heer Lindsey heeft de tegenstelling tusschen het oude en het nieuwe strafrecht wel aardig als volgt gemaakt. In de oude dagvaardingen spreekt men 'The People against Mary Smith'. In de nieuwe dagvaardingen spreekt men 'The People in the Interest of Mary Smith'.

Het tegenwoordige Nederlandsche strafgedingsrecht is duidelijk een geding tusschen vijanden. Men heeft evenwicht gezocht tusschen de rechten van den beklaagde en van de vervolgende en berechtende ambtenaren. Vandaar, dat het hoofdzakelijk inquisitoriale voorbereidend onderzoek wordt gevolgd door een hoofdzakelijk accusatoir eind-onderzoek. Vandaar ook de verdeeling van het voorbereidend onderzoek in phasen. In iedere volgende phase wordt de waarschijnlijkheid, dat men den dader heeft, grooter. En worden ook de bevoegdheden van de onderzoekende ambtenaren belangrijker. Vandaar ook de bepaling, dat de rechtbank bij voorkeur zal zijn samengesteld uit rechters, die niet over de verwijzing naar de terechtzitting hebben gezeten. En dat de rechter, die de zaak als rechter-commissaris heeft onderzocht, op straffe van nietigheid, aan het onderzoek ter terechtzitting geen deel neemt. Dat wil zeggen: de man, die de zaak en den beklaagde het best kent, mag niet berechten, doch slechts als getuige worden gehoord. Uit die evenwichtsgedachte volgt ook de eisch van een wettig bewijs, waar-

door zoovele schuldigen niet kunnen worden veroordeeld[1]. Het 'Ontwerp tot vaststelling van een Wetboek van Strafvordering' maakt de stelling van den dader in het strafgeding nog sterker. Immers: de aard van het voorbereidend onderzoek wordt minder inquisitoir en de aard van het eindonderzoek wordt nog zuiverder accusatoir. Daartegenover staat, dat de rechter meer vrijheid krijgt ten aanzien van de bewijsvoering.

Het spreekt vanzelf, dat bij eene behoorlijke strafwetgeving voor kinderen de tegenstelling tusschen den dader en den rechter niet bestaan kan. Daarom moet ook het strafgeding tegen kinderen geheel anders zijn opgebouwd. Wij zullen dit nader uiteenzetten.

En juist hiermede is Nederlandsche wetgever in gebreke gebleven. Er is wel iets ten goede veranderd: b.v. de uitsluiting van de openbaarheid op de terechtzittingen. Maar de veranderingen in het gedingsrecht zijn niet gelijkwaardig aan de veranderingen in het strafrecht zelf. Sommige veranderingen in het gedingsrecht zijn wellicht zelfs strijdig met de verandering van het strafrecht zelf. De vergeldingsgedachte is in het kinderstrafrecht zeer verzwakt. Daardoor hebben de maatregelen, en ook de straffen, tegenover kinderen, veel minder een pijnigend, onteerend karakter. De gemeenschap treedt niet op tegen het kind, maar in het belang van het kind. De rechter is voor het kind niet een vinnig vijand, maar een krachtig en verstandig helper. In strijd met deze gedachte heeft de wetgever den jeugdigen beklaagde weder allerlei waarborgen gegeven tegen den rechter. Ik noem slechts: de vermindering van het inquisitoire karakter van het voorbereidend onderzoek, en de toevoeging van eenen verdediger in alle gevallen. Veel ten goede of ten kwade zal hier dus afhangen van de opvatting van den verdediger.

Zoowel Mr. Van Verschuer als Mr. Van den Bergh zijn van meening, dat het strafgeding voor jeugdige personen niet gelijkwaardig is aan het eigenlijke strafrecht.

Mr. Van Verschuer schrijft[2]: 'In zijne M.v.T. op het ont-

1) Over deze evenwichtsgedachte: Mr. Jacob Israël de Haan 'Gevaarlijke significa'.
2) Bldz. 254-255. Men zie ook bldz. 223-223.

werp tot de formeel strafrechtelijke kinderwetten, zegt de minister: “Voor alles wat betreft het bewijs der feiten, de rechtsmiddelen en instanties, behooren kinderen en jeugdige personen gelijke waarborgen te hebben als volwassenen, terwijl ook het belang van de maatschappij vordert, dat in dit opzicht tusschen beiden geen verschil wordt gemaakt. Vandaar dat geene veranderingen zijn voorgesteld in de procesorde, noch voorzoover deze in het algemeen voldoende wordt geacht, noch voorzoover verbetering in het algemeen wenschelijk zou zijn.” Later bespreekt de Minister het principieele verschil, dat er dan toch in eenige opzichten moet bestaan tusschen de berechting van volwassen en jeugdige misdadigers en eene partieele herziening van ons strafprocesrecht, uitsluitend met het oog op deze laatsten, rechtvaardigt.

M.a.w. bij het ontwerpen dezer wet is men niet uitgegaan van de gedachte: het systeem der berechting van den jeugdigen delinquent moet van den grond af worden opgebouwd op andere beginselen dan het strafproces tegen den volwassene, omdat op het kind, dat de strafwet heeft overtreden, slechts in de zeer kleine minderheid der gevallen het woord “misdadig” anders dan in technischen zin toepasselijk is, omdat we bij misdadige kinderen in de allereerste plaats met kinderen en slechts in de tweede plaats met misdadigers te doen hebben, doch men heeft integendeel aldus geredeneerd: ook de jeugdige misdadiger is misdadiger, moet dus aan het strafproces worden onderworpen; omdat hij echter nog jong is, omdat hij dus aan bijzondere bescherming behoefte heeft en bovendien bijzondere factoren bij de beoordeeling zijner daad in aanmerking moeten worden genomen, moeten in de t.o. van jeugdige personen te volgen strafprocedure belangrijke wijzigingen worden aangebracht.

Men ziet het principieele verschil tusschen deze beide standpunten. Door het tweede te kiezen heeft de wetgever eene zekere anomalie doen ontstaan tusschen ons materieel en formeel strafrecht ten aanzien van jeugdige personen, eene anomalie, die zal blijven bestaan, ook wanneer de in het uitzicht gestelde algemeene wijzigingen van het W.v.S.v., tot wet worden. Immers: het materieele strafrecht, men moge tegen het strafstelsel en de andere op jeugdige delinquenten toe te

passen maatregelen eenige bezwaren koesteren en hierin belangrijke wijzigingen en aanvullingen wenschen, heeft logisch doorgevoerd deze gedachte, dat de rechter, waar hij staat tegenover den jeugdigen boosdoener, staat tegenover een speciaal vraagstuk, dat hij op bijzondere wijze heeft op te lossen'[1)].

En Mr. Van den Bergh[2)]: 'Ook in Nederland heeft de wetgever eenige belangrijke veranderingen in het strafproces ten opzichte van kinderen aangebracht: we wijzen slechts op het voornaamste: de verplichte verschijning van het kind ter terechtzitting en de uitsluiting van de openbaarheid ervan; maar van het instellen van een gespecialiseerden kinderrechter is toen nog geen sprake geweest: in dien tijd was dit instituut in ons land nog geheel onbekend. Het materieele strafrecht daarentegen had ten opzichte van jeugdige boosdoeners een algeheele herziening ondergaan en zich geheel op practischen grondslag gesteld.

Daardoor is een onevenwichtelijkheid ontstaan tusschen onze materieele en formeele strafrechtelijke kinderwet.'

(*Slot volgt*).

1) Eene opmerking. Dr. Jac. van Ginneken (Handboek der Nederlandsche Taal, Hoofdstuk XVIII 'De Vrouwentaal' bldz. 521) schrijft: 'Met haar eng bewustzijn, hangt het samen, dat de vrouw niet houdt van lange zinnen of ingewikkelde syntactische constructies'.
2) Bldz. 72. Men zie ook de Inleiding bldz. XIII tot XV en bldz. 99.

De literatuur over Vincent van Gogh
Door
Herman F.E. Visser

Het verschijnen van een nieuw boek over van Gogh[1)] geeft mij aanleiding de beteekenis van dit werk na te gaan.

Het kwam mij voorts gewenscht voor, om bij deze gelegenheid tevens de literatuur, welke reeds over Vincent verschenen is, te bespreken; niet om slechts kritiek uit te oefenen, doch met een practisch doel voor oogen: aan te toonen welke leemte - het gemis aan 'het' werk over van Gogh - nog bestaat.

De aanleiding tot het schrijven dezer bladzijden, het verschijnen van Duret's boek dus, accentueerde ik door met de bespreking van dit werk te beginnen, door deze bespreking niet in te lasschen op de plaats, waar zij behoort: de behandeling der in het Fransch verschenen literatuur.

I

Théodore Duret, met de generatie der Fransche impressionisten zoo nauw verbonden, als tijdgenoot en biograaf, is voorwaar geen onbekende op het gebied der kunst-literatuur, zoodat een boek over Vincent van Gogh, van zijn hand bij voorbaat reeds, om het onderwerp zoowel als om den schrijver, onze aandacht verdient.

1) Van Gogh, par Théodore Duret. M.M. Bernheim-Jeune Editeurs. Paris 1916.

Het was dan ook een groote verrassing, dit boek op de boekentafel van de Fransche tentoonstelling te vinden.

Laat mij aanstonds zeggen, dat de afbeeldingen in het boek over van Gogh buitengewoon zijn (de Franschen zijn meesters op het gebied van den lichtdruk, die hier voor alle afbeeldingen op twee na - de reproducties in kleur - gebruikt is), en dat de tekst zoo kort is, dat men dien in één avond gemakkelijk leest.

Duret schrijft bijzonder helder, zijn stijl is een markant voorbeeld van bondige en klare Fransche taal, gunstig afstekend bij het ‘geistreiche’ kunstjargon van een zeker deel der Duitsche kunstcritici van de jongere generatie.

Wanneer ik ook nog vermeld, dat zich onder die buitengewoon fraaie afbeeldingen reproducties naar nog vrijwel onbekende werken bevinden (uit Fransch bezit o.a.), dan zal men begrijpen dat dit werk, met z'n 64 afbeeldingen, een rijke aanwinst beteekent, afgezien van den tekst, waarover straks meer.

Tegenover het titelblad treffen wij aanstonds een mij nog niet bekend zelfportret aan: ‘A l'Ami Laval, Vincent’ luidt de opdracht. (Het portret bevindt zich in de collectie Bernheim-Jeune). Het is wel spijtig dat deze reproductie niet in kleur is, en dat wij ook geen aanwijzing der kleurgeving vinden. Doch de expressie van dit portret is buitengewoon, en het is wel het meest menschelijke conterfeitsel, wat van Gogh van zich zelf gemaakt heeft. Het mist het daemonische van het zelfportret bij Tutein Nolthenius, en het ietwat verstarde van het bekende werk in het Rijksmuseum. Ook is 't merkwaardig dat de achtergrond helder is, waar toch de kop en de jas eveneens licht gehouden zijn. Dit, als 't ware gebeeldhouwd werk van Vincent uit zijn besten tijd, van een bijkans volkomen meesterschap getuigend, behoort zeker tot de beste portretten die hij maakte. In brief 562 (Nov.-Dec. '88) maakt van Gogh melding van een zelfportret van Laval, door dezen aan Vincent geschonken. Vincent's zelfportret *voor* Laval zou dus geruild kunnen zijn met diens (Laval's) zelfportret.

Om bij de portretten te blijven: voor hen, die de collectie Bernheim niet kennen, zal ook het portret van den ‘Vieux Paysan Provencal’ (een gewijzigde compositie is het bekende boerenportret bij Bremmer) een verrassing zijn. In bouw, doch

bovenal in expressie schat ik het hooger dan het portret bij Bremmer.

Het portret van Mme. Ginoux, 'l'Arlésienne' is bekender. Een gewijzigde compositie werd in het Rijksmuseum eenigen tijd geleden tentoongesteld.

Voorts nog het portret van den 'Facteur Roulin'. Deze magistrale schepping kende ik reeds uit de reproductie. Duret vermeldt echter niet, in welke collectie zich het portret bevindt. Wel vermeldt brief 516, dat Vincent met dit portret bezig is, waardoor het tenminste begin Augustus 1888 nauwkeurig gedateerd kan worden.

'Le Père Tanguy' uit de collectie Rodin (daarvan bestaat ook een reprise) en het beroemde portret van Dr. Gachet (Staedel) zijn nog eens afgebeeld; wel eenigszins overbodig, daar beide portretten tal van malen gereproduceerd zijn. Het eerste zelfs in kleuren (de Bois).

Minder bekend is het portret van Mme. Roulin ('La Berceuse') uit de collectie Théodore Duret, hier in kleuren gereproduceerd. Het lijkt me niet een der gelukkigste werken van Van Gogh. Een geheel andere compositie van 'La Berceuse' vindt men in het eveneens in kleuren gereproduceerd schilderij, dat Bernard afbeeldt (Lettres à Bernard, bij Vollard).

De andere reproductie in kleur is naar een bloemenstuk - rozen in een kruik, uit de collectie Bernheim. Een buitengewoon rijke en bezonken compositie in groen, geel, wit en rose, die van Gogh van een nog weinig bekenden kant doet kennen. Er zijn werken van dramatischer kracht in het oeuvre van Vincent, doch weinig is er dat van een puurder sereniteit getuigt. Innerlijk is dit schilderij misschien het meest verwant aan het gezicht op Arles, met de drie populieren, door Cohen-Gosschalk als een der beste werken gereleveerd. Een dergelijke compositie als dit rozenstuk, van staand formaat, (ons stuk is van liggend formaat) is bij Bernard afgebeeld.

Duret reproduceert hoofdzakelijk schilderijen uit den besten Franschen tijd. De teekeningen uit dezen tijd zijn nogal stiefmoederlijk bedacht, hetgeen misschien niet onjuist gezien is, omdat reeds veel van het teekenwerk uit den Franschen tijd door goede reproducties voldoende bekend is.

Van de 64 reproducties zijn zoodoende slechts 24 aan den tijd vóór Arles gewijd (teekeningen en schilderijen uit den Hollandschen tijd, en uit Parijs). De 40 overblijvende afbeeldingen geven nu, het zij herhaald, veelal nog weinig bekende werken uit den rijpsten tijd weer.

Ik noem een gezicht op de Rhône (coll. Bernheim); ‘les Alyscamps-Arles’ uit de coll. Aghion, een laaiend stuk laan, van breeden opzet; ‘Ruines du théâtre Romain-Arles’, een eigenaardig onderwerp voor van Gogh; ‘l'Escalier d'Auvers’ uit de collectie van von Kühlmann, dat in zijn golfachtige beweging aan het korenveld in het Rijksmuseum doet denken, hoewel het gebaar bizarrer is, en ten slotte een zeer bizonder stilleven, ‘Brioche et Fleurs’ (coll. Proux): op een met een tafellaken bedekte, van boven geziene tafel, boven links een bord met de ‘Brioche’ (een soort amorphe koek, die hier als silhouet aan een vergroeiden aardappel doet denken), daarnaast in een paar rake vegen een glas, iets lager een lepeltje, een mes - geheel vooraan een boek en een losse roos. Alles in een niet met woorden te beschrijven schikking.

Indien dit stilleven slechts in kleur gereproduceerd geweest ware, in plaats van het portret van Mme Roulin!

Zoo uitvoerig als ik over de reproducties was, over den tekst kan ik korter zijn, want deze biedt in zeker opzicht weinig nieuws - al is het op zich zelve een genot iets van Duret te lezen. Duret verdeelt z'n boek in negen hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk draagt den titel ‘La Jeunesse aux Pays-Bas’. Het is natuurlijk samengesteld uit bekende bronnen; wij kunnen dus gevoegelijk verder gaan.

Uit het tweede hoofdstuk ‘l'Art de van Gogh en Hollande’, dient een en ander vermeld te worden.

‘Personne n'a mieux que lui parlé de Rembrandt’ zegt Duret, en verder: ‘On peut dire de son oeuvre première qu'elle sent le terroir, qu'elle est essentiellement hollandaise’. Voorts wordt vermeld dat er zeven lithographieën moeten bestaan. (Volgens een bevoegd kenner moet dit getal negen zijn).

Van Gogh heeft altijd bloemen geschilderd, aldus Duret. ‘Si on pouvait ranger chronologiquement les tableaux de fleurs, qu'il a peints, ils suffiraient à marquer les changements, que

son art a subis à travers le temps et les circonstances.' Dat is voorzeker een goede raadslag, die navolging verdient.

'A Paris' heet het derde hoofdstuk. Theo en Vincent bezaten eigenschappen, die in één mensch vereenigd, van dezen een superieure figuur gemaakt zouden hebben. Dit wordt naar aanleiding van het samenwonen der broers in Parijs gezegd.

In Parijs, hooren we, was Vincent in de gelegenheid veel Monticelli's te zien. Het is steeds bizonder welkom wat uit den Parijschen tijd te hooren, omdat uit dien tijd de correspondentie met Theo natuurlijk ontbreekt.

Als men de werken, die in Parijs ontstonden, chronologisch zou kunnen rangschikken, gaat het verder, zou men den overgang van het donkere naar het lichte palet kunnen waarnemen. Me dunkt, dit zal wel een vrome wensch blijven.

We hooren van een naar Duret's schatting, honderdtal kleinere schilderijen die in den Parijschen tijd verloren zijn gegaan. Vele zouden afgekrabd zijn (niet door van Gogh!) om het schilderslinnen weer te kunnen gebruiken.

Van wat in Antwerpen verloren is, bericht Mevrouw van Gogh-Bonger.

Duret heeft het nog over een zeker soort gymnastiek, schilderijen te herhalen, om zich snelle methodes eigen te maken, om dan een hoofdstuk in te lasschen: 'Le Père Tanguy'. Hij vertelt daarvan zeer smakelijk, en bericht ons dat na van Gogh's dood de schilder Schuffnecker de eerste was, die voor 300 frs. twee schilderijen bij Tanguy kocht.

Het vijfde hoofdstuk 'A Arles et St. Rémy' biedt weinig nieuws, waarop het belangrijkste hoofdstuk volgt 'L'art de van Gogh en France'.

In Arles heeft van Gogh zich 'trois pratiques fondamentales' eigen gemaakt, te weten de kleurenobservatie, het 'plein-air' schilderen en de vaste toets (Japan). Deze techniek had bij anderen manier kunnen worden, slechts iemand als v.G. kon zich van dergelijke methodes bedienen.

De schilders uit het Noorden schilderen in lichtende, fellere kleuren, dan de schilders uit de streek (het Zuiden dus), die misschien in hun kleurenvisie afgestompt zijn. 'Il saisit les colorations avec une telle vérité, que l'idée ne saurait se pré-

senter qu'il n'appartienne pas au sol, qu'il soit nouveau en avoir les aspects. On ne s'imagine point qu'il ait pu venir des Pays-Bas.' En verder: 'Il n'existe peut-être pas dans l'histoire de l'art d'exemple d'un changement aussi complet,' sprekende over de groote verandering in manier van schilderen.

En bizonder de aandacht, ook in verband met de verdere beschouwingen over de van Gogh-literatuur, verdient het volgende: 'Il est d'ailleurs une raison, pour que les oeuvres où apparaissent le fantastique et l'irréel ne puissent être écartées et vues d'un autre oeil que les plus calmes. C'est qu'elles sont, elles aussi, parfaitement sincères et spontanées, que rien ne s'y trouve d'artificiel'[1]. Dat de verandering in zijn manier van teekenen paralel gaat aan z'n nieuwe wijze van schilderen, aldus Duret, spreekt m.i. van zelf, vooral bij iemand als van Gogh.

Uit Arles zijn gelukkig (we hopen het tenminste H.V.) geen schilderijen verloren gegaan, doch we hooren dat, volgens de schatting van Mme Gasquet, in St. Rémy wel twintig werken verdwenen zijn.

Het zevende hoofdstuk 'L'Ecrivain' biedt weinig wat vermeldenswaard is. De smaak voor literatuur houdt gelijken tred met dien voor schilderkunst, Zola en Huysmans vragen naast Delacroix om belangstelling. Zeer juist zegt hij verder: 'Personne, en écrivant, ne s'est mieux laissé voir, que ne l'a fait van Gogh.'

'A Auvers sur Oise,' het achtste hoofdstuk, vermeldt de ets die Vincent van Dr. Gachet gemaakt heeft (op een geheel voor hem door Dr. Gachet, die zelf ook etste, geprepareerde plaat. Een fraai exemplaar van deze ets, *de eenige van Vincent's hand*, bevindt zich in het Prentenkabinet te Amsterdam).

Als laatste hoofdstuk: 'En 1915'. Het geeft een overzicht van het doordringen der beteekenis van van Gogh, en de diverse tentoonstellingen worden opgesomd. 'C'est en Allemagne que van Gogh a été le mieux accepté.' Daarop kom ik later terug.

1) Vincent schreef (in den laatsten onvoltooiden brief) aan Theo: '....je te le redis encore que je considérerai toujours que tu es autre chose qu'un simple marchand de Corot, que par mon intermédiaire tu as part à la production même de certaines toiles, *qui même dans le débâcle gardent leur calme*.' (De cursiveering is mij, H.V.).

Een fraai uitgevoerd boek dus, met verscheidene nieuwe reproducties, van een zeer leesbaren tekst voorzien, die weliswaar niet veel nieuws bevat, doch menige rake opmerking doet hooren, en bovendien eenige positieve en wel belangrijke feiten aan het licht brengt. Redenen te over, om Duret voor zijn nieuwe boek van harte dankbaar te zijn.

II

Ik vraag me vooreerst af, welke indeeling ik maken moet, welke volgorde in acht te nemen is, bij het bespreken der literatuur over Vincent van Gogh.

Spreek ik van indeeling, dan zoude het wenschelijk kunnen schijnen, om de meer omvangrijke publicaties van artikels en korte besprekingen te scheiden - een zeer oppervlakkige indeeling echter.

Een groepeering, die de literatuur naar levensbeschrijving, kunstkritiek en psychische analyse indeelt, heeft meer recht van bestaan. Wij zullen veelal echter niet in staat zijn om een publicatie een juiste plaats in een dezer categorieën aan te wijzen, daar de meeste geschriften over twee, of alle groepen heen grijpen. Nergens is dit meer het geval dan bij van Gogh, en terecht.

De literatuur schijnt weliswaar niet uitgebreid genoeg, om een naar nationaliteiten gerangschikte onderverdeeling te treffen, en toch heeft een dergelijke onderverdeeling recht van bestaan. Just Havelaar zegt in zijn, later uitvoerig te bespreken, boekje over van Gogh: ‘Doch dit althans kan men, als algemeenheid, wel vast stellen: dat slechts hij, wiens geest door de innigste krachten van zijn eigen volk en land gevoed wordt, wezenlijk universeel zal kunnen zijn.’ (Blz. 18, Handboekjes Elck't Beste, Mij. v.G. en G.L.).

Eenmaal aangenomen, dat van Gogh een waarachtig Hollander was, is het niet verwonderlijk, dat hij ook door Hollanders het best begrepen is - en het felst bestreden werd. Dit standpunt mag benepen schijnen - de feiten geven mij alleszins reden, om in deze voet bij stuk te houden.

Ik begin daarom met de Nederlandsche literatuur over van Gogh, zij is in wezen, en ook in omvang het belangrijkst. Een

chronologische volgorde neem ik daarbij in het algemeen niet in acht, deze is in ons geval vrijwel overbodig, temeer waar ik van het jaar, waarin de te bespreken publicatie verschenen is, getrouwelijk melding wil maken.

Toch wil ik deze chronologische volgorde even aanhouden, om van de allereerste maal dat van van Gogh in de pers gewag gemaakt is, te berichten (De Heer J.H. de Bois heeft mij er opmerkzaam op gemaakt).

In het indertijd te Amsterdam verschenen weekblad 'De Portefeuille' (11e Jaarg. No. 20, Zaterdag 17 Aug. 1889) vindt men in 'Parijsche brieven - gevoelens over de Nederl. kunst op de Parijsche Wereldtentoonstelling', het volgende:

'Wie vertolkt ons in vormen en kleuren het geweldige leven, het 19de-eeuwsche, zich weêr bewust wordende groote leven? Waar is de man die wéér laat zien ons rijk, onze aarde, ons erfdeel....' en dan:

'Een ken ik, 'n eenige pionier; hij staat alleen te worstelen in den grooten nacht, zijn naam, *) Vincent, is voor het nageslacht'. En als noot*): 'over dien merkwaardigen Held - 't is 'n Hollander - hoop ik later iets te kunnen zeggen'.

De brieven zijn onderteekend met 'I' (*J.J. Isaächson*). In brief 625 spreekt Vincent over Isaächson. Later in 1906, is er een brochure van Isaächson verschenen, getiteld: 'Vincent van Gogh en D.B. Nanninga'. Wat daarin over van Gogh gezegd wordt, doet vermoeden dat Isaächson sinds 1889 van meening veranderd is: 'Zooals ik...reeds zeide, zijn in de hedendaagsche schilderskunst, het begin van twee groote richtingen merkbaar: de reeële of Vincent van Gogh en de lyrische of Matthys Marisrichting...' en dan: 'Hoe zouden wij ook kunnen ontroeren voor iets wat geworden is uit een complex van nauwkeurige waarnemingen en wetenschappelijke natuuronderzoekingen?

Daarom verbaast Vincent van Gogh's werk, doch het ontroert mij niet.'

Er is weinig gezegd, wat de plank dusdanig misslaat. De eer van het eerst over van Gogh geschreven te hebben, willen we echter' den Heer Isaächson laten, want het artikel van Aurier verscheen Januari 1890 in den 'Mercure de France' (zie ook over Aurier's artikel in brief 625).

Van vrijwel algemeene bekendheid is de ‘in haar beknoptheid uitmuntende biografie’ (Just Havelaar) van Mevr. *van Gogh-Bonger*, ter inleiding der brieven in de van een onbegrensde piëteit getuigende uitgave door de Mij van Goede en Goedkoope Lectuur - ‘de drie bundels brieven aan zijn broeder, die tegelijk zijn eenige vriend en waarlijk zijn schutsengel kan genoemd worden, en waarvan wij de uitgave hebben te *danken* (dit woord is hier wel als ergens op zijn plaats) aan zijn broers vrouw’, zegt Steenhoff.

Deze biografie is waarlijk klassiek, ze is meer dan een simpele levensbeschrijving, en zal vóór alles als basis moeten dienen (met behulp van Vincent's eigen brieven, vooral ook aan de hand van zijn oeuvre) voor meer uitvoerige biografieën in den zin waarvan Just Havelaar in dezelfde notitie spreekt, die de gunstige, boven aangehaalde beoordeeling der biografie van Mevr. van Gogh-Bonger bevat. Op blz. 32 van het reeds vermelde handboekje, vinden we n.l. nog het volgende: ‘Later zal een uitvoeriger, met diep *psychisch inzicht* geschreven biografie nog wel eens onmisbaar blijken.’ De tijd zal het leeren, ik geloof echter dat een biografie, in dezen zin geschreven, slechts reden van bestaan zal hebben in den allernauwsten samenhang met een uitgebreide publicatie van reproducties, ik zou zeggen met een volledigen, chronologisch gerangschikten catalogus van Vincent's oeuvre - waarmede ik reeds den wensch voor de nog aan te vullen leemte uitspreek, zonder nog bewezen te hebben dat die leemte bestaat.

Ik ben daarmee op den juisten gang van zaken vooruitgeloopen, doch het verband schijnt mij logisch genoeg toe, om dien wensch bij voorbaat te uiten, indien ik alvast vermeld dat er geen ‘catalogue raisonné’, ook zelfs geen simpele opsomming van van Gogh's werk bestaat.

Om verder te gaan - de categorie uitvoerige biografieën is reeds met het bespreken van Mevr. van Gogh-Bonger's bladzijden ten einde - vermeld ik de ‘Persoonlijke Herinneringen aangaande een kunstenaar’ door *E.H. du Quesne-van Gogh*, Baarn 1910. Zeer belangrijk is deze publicatie niet, zij het dan dat zij eenige feiten uit Vincent's jeugd vermeldt. Ik kan dus gevoegelijk verder gaan, om het sympathieke artikel van *Johan*

Cohen Gosschalk, in Elsevier 1905 (Band XXX, blz. 219 etc.) te bespreken, hetwelk na de groote tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam, verschenen is.

De gelukkige omstandigheid, dat Gosschalk de tweede echtgenoot van Mevr. van Gogh-Bonger en een fijngevoelig kunstenaar was, stelde hem, die in Bussum steeds in een omgeving van schilderijen door Vincent, leefde, in staat een in alle opzichten belangrijk artikel te leveren.

Dit artikel grijpt zeer zeker over alle der door mij aangeduide categorieën heen (zie boven begin der 3e alinea van dit deel). Op blz. 219 staat dan, dat men van Gogh niet als Hollander beoordeelen moet, waarmede ik het natuurlijk niet eens ben, waar ik immers Vincent een waarachtig Hollander noemde. Doch aanstonds maakt Gosschalk 't goed, en waarschijnlijk is dit zijn bedoeling, n.l. dat men van Gogh niet naar Hollandschen maatstaf (naar Haagsche-school-maatstaf? H.V.) beoordeelen moet, want zijn werk was noch Hollandsch, noch ook geheel Fransch, maar eigenlijk geheel ‘hors ligne’.

Het beste zou zijn van Gogh een ‘moderne primitief’ te noemen. Dit lijkt mij zeer gevaarlijk. Wel begrijp ik Gosschalk's bedoeling, doch het woord ‘primitief’ is een te gevaarlijke terminus, vooral in onzen tijd. Ook Meier-Graefe spreekt van van Gogh als van een primitief, in de huidige beteekenis van dat woord - niet minder gevaarlijke aanduiding. We spreken immers van de primitieve schilderkunst, doch anderzijds ook van de primitieve kunst van ver verwijderde volken.

Als de beste schilderijen roemt Gosschalk o.a. de Zonnebloemen, en het landschap met de drie populieren. Daaraan zou nog wel het een en ander toe te voegen zijn.

Na een beknopte biografie gegeven te hebben, die Gosschalk dus uit de eerste hand had, onderscheidt hij drie soorten van werk, t.w. het mikrokosmische deel van het oeuvre (de overgave aan fijn-gedetailleerd werk), het psychologische en het van epische forschheid getuigende werk.

De indeeling is ietwat willekeurig, want menig portret behoort zoowel in de tweede, als in de derde categorie thuis (de portier van het gesticht te St. Rémy en Roulin b.v.). Belangrijker is een nauwkeurige aanduiding, vooral chronologisch van waarde,

der verschillende invloeden, die van Gogh in Parijs ondergaan heeft.

Hij leert daar het werk van Monet en Pissarro kennen, dat van Jongkind oefent eenigen invloed op hem uit, terwijl hij door Rafaëlli slechts tijdelijk geïnfluenceerd wordt. Later zijn er twee belangrijke factoren: De kunst van Japan en Monticelli (zie ook Duret). Gelijktijdig houdt hem de optische kleurenmenging van Seurat-Signac bezig.

Blijvend waren de invloeden der impressionisten, en der neoimpressionisten niet. Dit laatste, in z'n geduldig puntjes zetten, was ten eenen male uit den booze voor Vincent. Het resultaat dezer invloeden was echter hoofdzakelijk het lichte palet.

Een opsomming van het werk uit den Parijschen tijd, tenminste naar den aard, is eveneens van belang: er ontstonden landschappen en vergezichten op Montmartre, enkele portretten en *veel stillevens* en *bloemstukken*. Vanuit Parijs, werden in Asnières teeder gekleurde tuinen geschilderd, die nog min of meer verlegen gepointilleerd waren. Een der afbeeldingen: 'Restaurant de la Sirène à Asnières' doet aan Pissarro of Sisley denken.

Heel gevoelig zegt Gosschalk dan: 'Een oogenblik schijnt daar in die heel fijne blonde dingen zijn individualiteit minder heftig en sterk te spreken en schijnt hij geheel onder den indruk van het zoeken naar atmosfeer en bloeiend licht, dat Parijsche tijdgenooten bezig houdt.'

In Arles ontstond het reeds eenige malen genoemd meesterwerk: De drie Populieren (von Tschudi-Gedächtnis-Spende, Neue Pinakothek te München), de parkgezichten, de ophaalbruggen (Coll. Mevr. van Gogh-Bonger, Wallraf-Richartz Mus. Keulen); de viaducten, de zaaier en de zonnebloemen zijn eveneens uit dien tijd.

Van de bekende teekeningen uit den tijd te Arles, noemt Gosschalk het vergezicht over 'la Crau', en de Ruine van Mont-Majour.

Ten slotte de volgende aanhaling (Blz. 232): 'Het verblijf te St. Rémy is in van Gogh's oeuvre van zeer bizondere beteekenis. In zekeren zin kan men van evolutie spreken, het was of het lijden dat hem folterde, maar zijn helder inzicht in kunst en in zijn eigen persoonlijkheid - zijn brieven getuigen het -

wel ongeveer nooit vertroebelen kon, of dit lijden zijn kunstenaarschap nog verdiepte. Een nieuwe noot van zwaarder kleur, van meer getourmenteerde, styleerende lijnen ziet men te St. Rémy ontstaan.'

Ik heb een zeker doel voor oogen met deze aanhaling, die een aanvulling en bevestiging is der in het hoofdstuk 'L'art de van Gogh en France' door Duret geuite opinie, waar hij van de oprechtheid in het meer fantastische werk spreekt (zie wat ik daarvan aangehaald heb).

Dat de interpretaties naar Rembrandt, Millet, Delacroix (en ook naar Daumier en Doré H.V.) in St. Rémy ontstonden, is nu vrij algemeen bekend door de brieven.

De waarde van dit artikel ligt m.i. hoofdzakelijk in de juiste, chronologische aanduiding der invloeden in den Parijschen tijd, en in de schetsmatige mededeeling, welke werken in Arles en St. Rémy ontstonden. Naast de veel later verschenen biografie van Mevr. van Gogh-Bonger is dit werkelijk zeer goede artikel van bizondere waarde, en als zoodanig in gedachte te houden.

Ik behoef wel niet te zeggen, dat het ondoenlijk is in het bestek van deze bespreking, letterlijk alles, wat in Holland over van Gogh verschenen is, te releveeren. Zoo is het mij wel bekend, dat Roland Holst een inleiding tot den catalogus voor de eerste van Gogh-Tentoonstelling hier te lande (1802) geschreven heeft, ik heb deze inleiding echter nog niet kunnen lezen.

Plasschaert schreef een kort bijschrift voor het in 1898 door 'Arts and Crafts' (in den Haag) uitgegeven boekje, hetwelk tien zeer fraaie reproducties naar werken van van Gogh bevatte - een en ander naar aanleiding van een tentoonstelling van Vincent's werk, in de zalen van 'Arts and Crafts' gehouden.

In de 'Kritiek van Beeldende Kunsten en Kunstnijverheid', onder redactie van Plasschaert, werden in den 2den jaargang (1905) een veertien-tal brieven van Vincent aan van Rappard gepubliceerd.

Uit een kort artikel in Aflevering III, haal ik 't volgende aan: 'Hij was in sommige schilderijen uit z'n vroeg werk een buitengewoon schilder.' (Zie het groote landschap uit den Hollandschen tijd in het Rijksmuseum, daar onlangs tentoongesteld. H.V.). Voorts:

‘*Hij is altijd ethisch, altijd moreel*, hij wordt later nooit enkel kleurphenomeen: wat van menschheid hangt aan een flesch, of aan een schoen....’ Dan volgt deze belangrijke appréciatie: ‘Wilt ge z'n grootheid, zie z'n fouten. Hij begon te teekenen toen anderen al stilstonden. Z'n omtrek is hard, onhandig soms, soms onjuist - maar met een geweldige spanning. De contour staat strak van een ontzaggelijke geestes-druk.’ Ten slotte:

‘Hij zocht het nieuwe maar niet een verfijning van het oude. Hij was altijd breed en altijd ruim en tragisch.’

Deze citaten vormen een staal van Plasschaert's geestdriftige waardeering in 1905. Tevens wordt in deze bladzijden geducht (en terecht!) van leer getrokken tegen doode (kunst) en ware, levende kunst; wat natuurlijk ook van meer algemeene waarde is, doch hier bij Vincent zeer juist te berde wordt gebracht.

Aflevering VIII van deze zelfde ‘Kritiek’ (Aug. 1905, dus nà de tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam) is geheel aan van Gogh gewijd.

Wanneer Plasschaert door van Gogh niet ontroerd werd, zou hij 't niet wagen over ‘volmaaktren’ te spreken.

Dat ‘volmaaktren’ is echter geheel voor rekening van den schrijver, en zeer relatief. Sommige meenden dat Plasschaert de fouten in Vincent's werk niet zag; hij voelt ze echter bitterder dan veel eigen pijn, wordt ons verzekerd.

Vincent behoort met zijn zware (? H.V.) fouten toch tot de ‘Demonen’, meent Plasschaert. Ook lezen we dat een wonder als van Gogh ‘zijn toppunt verre miste, soms toch haast beroerde.’

Het schijnt of er een geringe zwenking in Plasschaert's waardeering komt, welke mij echter zeker niet zou zijn opgevallen, indien ik vòòraf niet de bladzijden over van Gogh van lateren datum gelezen had.

Resumeerend noemt Plasschaert van Gogh een dionysische. ‘Hij mist (?)....de eigenaardige rust die den Grootsten werken eigen is.’ Zoo beschouwd zou men van Gogh niet onder de grootsten moeten rangschikken, doch een dergelijke beschouwing geeft zich geen rekenschap van de zeer bizondere beteekenis van Vincent, zijn figuur werd te veel vanuit het schilders-standpunt bekeken. (Die ‘eigenaardige rust’ is bovendien m.i. soms *wèl* aanwezig).

Mèt 't 'Apollinische' zou z'n grootheid reusachtig geweest zijn, hooren we. Hiervoor geldt echter nu 't bovenstaande eveneens, zelfs in nog sterkere mate. Het apollinische in vereeniging met de felst geaccentueerde grootheid van van Gogh voel ik veeleer als een contradictio.

Sympathiek is het volgende: 'Hij mist nooit wat nu heele kudden missen: ontroerd zijn.' Het sluit zich waardig aan bij eenige scherpe woorden, iets vroeger aan 't adres van de fatsoenlijke en nette meneeren onder Arti- en Pulchrileden, die Vincent voor gek uitmaakten, gericht.

Hoewel ietwat te literair - als kunstkritiek - in weerwil van verschillende waardebepalingen, waarmede ik het niet eens ben, valt er veel in deze beide artikels te waardeeren. Een waardevol geheel vormen ze nu juist niet, ze zijn feitelijk van evenveel belang als kunstbeschouwingen in het algemeen.

In de 'Studies en Gegevens over Schilderkunst', eveneens van Plasschaert (Zeist 1908) vindt men als 'Inleiding IV', eenige bladzijden over van Gogh, die mij geen aanleiding geven tot nadere bespreking. In de Wereldbibliotheek verscheen van denzelfden schrijver 'XIXde Eeuwsche Hollandsche Schilderkunst', waarin Vincent *bijster kort* behandeld wordt (terwijl aan Jozef Israëls vrij wat meer bladzijden worden gewijd). Als illustratie een teekening (in het Rijksmuseum), naar het schilderij 'Entrée de ferme', Duret afb. XXVI, of als voorstudie daartoe. Er staat abusievelijk 'krijtteekening' bij; dit moet natuurlijk inktteekening zijn. Op bldz. 79 lezen we, dat de afkeer van sommigen te groot is, en dat de eerbied van anderen te zeer steeg(!). Ook meent Plasschaert dat een volgzame groep hem door een kritiekloos aanbidden schade berokkende (? Men zou m.i. met even veel recht kunnen zeggen dat de geëmailleerde 'Glaneuses' op speldendoosjes of de 'Staalmeesters' op plakken chocola schade aan Millet of Rembrandt berokkenen). Verder: 'Want - wat is van Gogh? Het is de onmatig Hartstochtelijke, de door Hartstocht meestentijds Rustelooze', en dan: 'De eerste eisch van het kunstwerk is Rust, wat met een anderen naam Evenwicht te noemen is'. De citaten zijn dunkt me voldoende om een meer volledige zwenking in Plasschaert's waardeering aan te toonen. Met deze gewijzigde opinie kan ik mij echter geenszins

vereenigen. Plasschaert rekent de teekeningen uit den Franschen tijd tot het rustigste werk; al moge dit op vele teekeningen van toepassing zijn, voor een zeer aanzienlijk aantal geldt het zeer zeker niet.

Van actueel belang zou het zijn, om te hooren wat *Verhaeren* in zijn enthousiaste, in het Vlaamsch gehouden rede voor de Groninger Studenten (1896) gezegd mag hebben. Het is mij niet bekend of deze rede in druk verschenen is. Voor een volledige studie - voor ons doel is wat ik besprak, en nog bespreken zal, m.i. voldoende - zal het noodig blijken de voorrede van Roland Holst, en de rede van Verhaeren nog na te gaan. En misschien is er nog wel meer, niet aanstonds zoo makkelijk te vinden, waarvan nog kennis dient genomen te worden ter wille van de volledigheid.

Terloops vermeld ik, dat in 'Van nu en straks' (wat te Brussel, later in Antwerpen verscheen) in 1896 (No. 3) eenige brieven van Vincent gepubliceerd werden, een en ander geillustreerd. De inleiding sluit met den volgenden treffenden zin: 'We denken heden, met een grievende aandoening, aan die zwarte ure, die een zóó buitengewoon genie wegschrapte, dat de gedachte ons angstig in het hoofd rees, of *hij* wel niet een der laatsten kon zijn - en die vrees alleen zou zijn genie betuigen'.

Bremmer heeft ten onzent zeer groote verdiensten voor de meer algemeene appréciatie van van Gogh, èn door zijn lessen, èn door de vele reproducties, achtereenvolgens in 'Moderne Kunstwerken' en in 'Beeldende Kunst' verschenen.

Zijn werk over van Gogh (Vincent van Gogh - Inleidende beschouwingen, Amsterdam 1911) bezit echter, gehouden als het is in denzelfden trant als zijne beschouwingen bij elke afbeelding in zijn tijdschrift, meer didaktische eigenschappen. Van *algemeene* waarde, d.i. voor iedereen, doch hier in de eigenaardige beteekenis: óók voor kunstenaars, is het boek niet, en dat is ook niet de bedoeling. Uit het werk zelve wil Bremmer van Gogh's bizondere persoonlijkheid doen spreken - wat m.i. alleen door een selecte keuze uit het geheele oeuvre, en superieure afbeeldingen te bereiken is. Het eene noch het andere is het geval - terwijl de bijschriften immers voor leeken zijn.

Duret geeft, wanneer men het boek doorbladert, *zonder* lezing van den tekst, altijd nog een kernachtige keus van fraaie afbeeldingen - dat is voor iedereen.

De korte inleiding, vóór de gedetailleerde beschrijvingen, is echter belangrijk genoeg, om daaruit het een en ander te releveeren.

Van Gogh openbaart zich aan Bremmer als een zeldzaam mensch boven den kunstenaar uit. Het contrast tusschen den Hollandschen en Franschen tijd is slechts schijnbaar; bij ernstige beschouwing blijkt 't niet zoo'n tegenstelling te zijn.

Over Vincent's neiging tot Israëls (in van Gogh's eersten tijd) en de positie van van Gogh tegenover de Haagsche school, hooren we menige juiste opmerking. Dat er ook reeds in dien tijd een andere behoefte bestond zich te uiten, toont Bremmer aan door Derkinderen, Thorn-Prikker, Toorop, Veth, Verster en Voerman te noemen.

Het fundamenteele uit de eerste periode is het anthropocentrische. Voorts treft het dramatische accent en het karakteristieke dat Vincent uit zijn modellen wist te halen.

'Het schilderen was hem slechts middel', dat hooren we later nog menig keer herhalen door andere auteurs, doch het blijft daarom niet minder waar.

Bremmer besluit, last not least, met te zeggen, dat van Gogh niet door techniek of kleurenvisie een nieuwe kunst bracht, maar door de grondstemming van zijn gemoed.

Indien Bremmer in dezen geest verder was gegaan, had hij waarschijnlijk een goed boek over van Gogh geschreven. Er schuilt een groot gevaar in het te gedetailleerd bespreken van kunstwerken. Dit gevaar geldt voor alle categorieën van lezers, doch vooral voor de kunstzinningen onder die lezers. Het algemeene oordeel over een oeuvre valt allicht objectiever uit, dan de zeer subjectieve, gedetailleerde beoordeeling van een enkel kunstwerk - dat voor zich zelf spreken *moet*, ook voor 'leeken'.

III

Tot het beste, wat in ons land over van Gogh geschreven is, zou ik verschillende artikels van W. Steenhoff en het boekje van Just Havelaar willen rekenen.

Ik zou voorts van Steenhoff willen zeggen, dat hij als beeldend kunstenaar met diep psychologisch inzicht, schreef, en van Havelaar, dat hij als fijn gevoelig psycholoog en tevens als geschoold beoordeelaar van beeldende kunst, te werk ging. Een schoone, wederzijdsche aanvulling dus - die niet behoeft te verwonderen, want de bovenstaande qualificaties zouden gevoeglijk op het overige literaire werk der beiden toe te passen zijn.

Ik begin met *Steenhoff*. Zijn publicaties zijn reeds van ouderen datum. Een verdienste van bij uitstek practischen aard, is zijn aansporing tot het doen houden der groote tentoonstelling in 1905, en zijn medewerking bij die expositie (ook Cohen Gosschalk heeft zich ten opzichte van het een, zoowel als van het ander, zeer verdienstelijk gemaakt).

Een der allereerste publicaties van zijn hand, geschreven na de *eerste* kennismaking met het werk van Vincent, heb ik tot mijn spijt niet kunnen machtig worden. Van meer algemeen belang zullen, me dunkt, de vier lange artikels in de Amsterdammer wel zijn, naar aanleiding van genoemde tentoonstelling geschreven. Daarom behandel ik allereerst deze reeks.

Steenhoff wijst steeds, naar aanleiding van Vincent's werk, op de groote beteekenis der kunst voor onze geheele samenleving. Terecht, want bij welke gelegenheid kon dit beter gebeuren dan bij deze. Ook later, in een voordracht van 1915, wordt hierop nadrukkelijk gewezen.

'Hoe meer men van hem ziet hoe beter..., en ik voor mij neem van geen enkel schilder gretiger kennis van onbekende werken, altijd gespannen in afwachting van nieuwe verrassing; hij stond nooit in zelfgenoegzaamheid stil'. In deze uitlating vind ik een ruggesteun voor mijn verlangen, boven geuit, naar een volledigen catalogue raisonné met voortreffelijke reproducties.

Steenhoff constateert dat er twee partijen bestaan (feitelijk bestonden - we schrijven 1905, doch wij kunnen den tegenwoordigen tijd ook nu, twaalf jaar later, nog gevoegelijk laten staan) die elkaar fel bestrijden: een partij van bijna hatende verwerping, en een partij van hartstochtelijke vereering. Daartusschen, gaat het verder, is de middelmaat van vereering een gebrekkige verbinding - ik zou er gerust aan durven toevoegen, dat er slechts een 'entweder oder' bestaat voor allen, die het eerlijk meenen.

We zijn gewend kunstenaars verhoudenderwijs tot anderen te beoordeelen, doch bij Vincent gaat dat kwalijk, meent Steenhoff, wiens meening hier goed in overeenstemming is met de qualificatie ‘hors ligne’ van Cohen-Gosschalk. Het is de groote fout van Meier-Graefe, in zijn later te bespreken publicatie, dat hij te veel met zijn uitgebreid ‘Kunstwissen’ schermt.

‘Als ik zeg van Gogh kon niet schilderen, geef ik deze uitspraak geheel en al in de banale meeningenrichting die we ons hebben aangewend van het geschilderde schilderij’. Dat zal nu wel beter begrepen worden, dan in 1905. Zijn grootste beteekenis is een originaliteit van de zeldzaamste soort (in den besten zin des woords! H.V.) terwijl Steenhoff zich den eventueelen verderen uitgroei van van Gogh tot monumentaal kunstenaar kan voorstellen. Ik wijs in dit verband even op Vincent's eigen uitlatingen over het schilderen van heiligen.

En verder zeer kernachtig: ‘Hij *doet* nooit, hij *uit* zich altijd. En zijn uiting is wel zoo krachtig dat zijn temperament er volkomen in open ligt’. Zie wat Duret over zijn brieven zeide (vroeger aangehaald uit 't hoofdstuk L'Ecrivain).

Deze lange aanhaling zij mij hier toegestaan: ‘Dit menschentype, als vertoonend de zuiverste bewegingen van het leven, *waarvan we dan weer de dierbaarheid herkennen vermogen* (de cursiveering is van mij) is een buitengewone verschijning geweest, een zeldzaamheid, die een tijdperk waarin andere millioenen hun levensduur hebben uitgediend, beheerschen kan. De mensch dringt zich op in deze schilderijen, niet de vakman: is dat niet het eigenlijke van de kunst, die voor alle tijden is?’ Dit lijkt me van het beste, wat over van Gogh gezegd is. In nauw verband hiermede, spreekt Steenhoff over 't vereeren of achten van kunstenaars - van Gogh zou hij willen beminnen.

In een volgend artikel wordt gewag gemaakt van het opgeschrikt zijn der ‘vak’-genooten, en dan: ‘Gij die begrijpt Maris, Israels, Breitner, ge kunt niet verblind blijven, van Gogh is werkelijk eerder verstaanbaar....’ Dit zou ik slechts met voorbehoud willen onderschrijven - eerder verstaanbaar voor de werkelijk ontvankelijken, voor de nobel-eenvoudigen van geest.

Terwijl de ontwikkelingslijn van Holland tot Auvers met een steeds klemmender beweging van eigen techiek aangeduid wordt,

wordt er, ter staving, op gewezen dat er geen tasten naar steunpunten op banen van anderen (zijbewegingen) te constateeren valt.

Nog deze belangrijke uitlating: ‘De moderniteit van deze kunst is slechts in zooverre, dat haar leefkracht doortrokken was van den luchtkring waarin zij ontstond, in engeren zin echter vond zij geen aanknoopingspunten in de eigendommelijkheden, die een schildersgeneratie zich distilleerde uit de stroomingen van een tijdgeest. Deze uitzegging in schilderen heeft een archaïsch karakter....’

We zijn altijd wel snel gereed met onze opinie over kunstenaars ‘die hun tijd vooruit zijn’, meen ik (H.V.), bij van Gogh bedenke men zich tweemaal met deze alledaagsche qualificatie te berde te brengen, al geldt ze ook ten deele.

Een scherpe definitie van den *schilder* Steenhoff vind ik: ‘Zijn kleuraanduidingen zijn ruimtevullend, zoo concreet als het stelsel van vormen, is de zelfstandigheid van het kleurvolume’. Waardebepalingen van deze soort over de kunst van Vincent, zou ik gaarne nog meer van Steenhoff hooren.

Er zijn geen slappe momenten. De buitensporige, onvolwassen werken zijn altijd nog ontzagwekkend in het heldhaftig zelfvergeten, het reikhalzen naar het oneindige, besluit Steenhoff.

Zonder in gedetailleerde beschouwing te zijn getreden, bouwt Steenhoff uit het werk-zelve zijn beoordeeling op. (Men bedenke dat in 1905 noch slechts enkele brieven gepubliceerd waren!) Van belang acht ik vooral de zeer bizondere waardebepaling van van Gogh als mensch en als kunstenaar - tegenover àndere menschen en andere ‘kunstbedrijvers’ en ook tegenover kunstenaars.

In een beoordeeling der brieven (1914, de Amsterdammer) vond ik nog 't volgende: ‘als mensch is Vincent niet minder dan als kunstenaar, en als kunstenaar niet minder dan als mensch - deze harmonische samenhang is de groote en nog zeer onvolprezen waarde in zijn persoonlijkheid....’

De vroegere stamelingen zijn ook belangrijk, omdat 't goddelijke èn kinderlijke in van Gogh daarin tot uiting komt, wordt in een voordracht (1915) gezegd, die ik reeds even vermeldde. Dit ligt geheel in de lijn der vroegere beschouwingen, en ik begrijp dat er later een discussie met Roland Holst ontstaat, die het vroegere werk liever niet tentoongesteld zag. Tot zoover over Steenhoff.

(Slot volgt.)

Lied
Door
Karel Wasch

De wanden van het daaglijks-droeve wijken
En lichte stilte zich verwijdt
Wijl 't oud voorvoelen begeleidt
Ons stijgen tot de diep-doorkende rijken,

Waarin wij toch ons immer-nieuw hervinden
Doorzichtig-schoon en zalig-blij
Luchtvoetge dansers in de rij
Die w' eind-en oorsprongloos zien verderwinden.

Zijn 't bloemen die alom diep-hel ontbloeien
Of werd verpuurde heugenis
Tot kleurfestijn in lichternis?
Doch o de geuren welk' ons rijk omvloeien

En eindloos met hun zuivre zoetheid streelen,
Zijn het essencen saamgegaard
En naarstig tot dit tij bewaard
Thans nu geen aardschheid z' ons meer kan verhelen?

Geen rust beklijft om in gepeins te wijlen,
Ons vragen opkomt en vergaat,
Muziek in altoos-andre maat
Doorhuivert ons bij 't luchte voorwaarts ijlen:

Als varend op snel-wisselende vlieten
Waar dwang van lust noch leed meer schort
De kern van 't zelf gedreven wordt
'Lijk zonder wil langs vlottende verschieten....

* * *

Is 't liefdes heilge geven en ontvangen
- Als stroom die tegenstroom gemoet -
Dat ons vervult met loutren gloed
Wijl henenschemert beeldenstoet verlangen?

- Langs de gelaten die er lichtend dwalen
Bezijden vreemd-verwonden baan
Zien wij den éénen huiver gaan
Schoon ons geen oogsfeer 't hoogste kan weerstralen.

Eerst moet elk beeld in 't vormlooze verglijden
Alle gelijknis zijn gezwicht
Voor 't ééne oogepaar ons licht
En 't Zelf tot stralend Al zich voelt verwijden -

Als middagwolk bij het in zon vervluchten
Blijven wij louterend doorlicht
En alom vult uw Aangezicht
De zaalge diepten der verklaarde luchten.

Wij naken als gewijde geur uw wezen
En moge' ons mengen met uw aêm,
Wijl laatste vleug van schoone schaam
Vliedt met de huivring van het ééne vreezen.

Nauw met uw rhytme raken wij verweven
Tot 't eender in ons rijst en daalt
En op dien maatgang hoog-bepaald
Moet d'eigen vluchtiger muziek verzweven....

* * *

Dan keert beséf der wijde zaligheden:
Wij schouwen spiegling duizendvoud
Van uw gelaat ether-omblauwd
En meten dit ervare' aan een verleden,

Waar wij u enkel naderde' in verlangen
Dat tot verklaardheid opgevoerd
Niet van uw rhytme werd beroerd
En nauw zich met uw afschijn zag omhangen.

Wij voelen 't donkre Zelf gezag herkrijgen
En speuren weerstand onverklaard
Tot droefheids huiver ons doorvaart
Uw aanschijn bleekt en dof de nevels zijgen.

Doch weemoeds nagloor overhuift het zinken:
Houdt heugnis heerlijkheên bewaard
Die na den keer op schemer-aard
Als ver bezit nog zaalgend zullen blinken?

Reeds sluit zich dicht de kring der oude wanden
Maar de onttoognis duurt als droom
En doet verwijlen in een vroom
Hoog-stil bestaren der gevouwen handen:

Ons wil nog zindering van zang omzweven
En van uw aêm sfeer zonder wicht,
Wijl van uw zuiver aangezicht
Een schijn, een glans, een lichternis blijft leven.

Verster te Utrecht[1)]
Door
Albert Verwey

Men behoeft welk later schilderij van Verster ook, maar waartenemen, om zich helder bewust te maken dat zijn werkwijze berust op een sterk zelf bezit.

Al heel jong schilderde hij met trouwhartige overgave, daarna met kracht en zwier, eindelijk met een verrukte uitbundigheid waarachter het gevoel zich tot ijlheid toe ontleedde. Daarna ontmoette het in zijn natuur een grens en ontstond er een zelf bezinning.

Hij bemerkte dat de wereld hem had aangegrepen, in trilling gebracht, zijn schilderslust had aangeblazen tot ze als een ijle zeepbel al de tinten van aarde en hemel spiegelde, maar nu ook het uiteenspatten nabij was.

Toen hij dat had ingezien nam hij bezit van zichzelf. Hij zei zich dat dit gedreven worden door de wind van de wereld hem niet paste, dat hij zwevende tusschen hemel en aarde, nog het minste ding niet vermocht vast te houden, dat hij de heele gamma van spiegelingen en kleuren schilderde, en dat hij nog niet kon teekenen.

Toch was juist in de weelderigste van zijn schilderijen omstreeks 1892 - de Cineraria's, de Flesschen, de Rozen, de Pioenen - al een zeker beginselvast element geweest, dat zich soms in ontleding van de kleur, soms in een opzettelijke lijnenschikking toonde: het was of iemand midden in een hemelsche roes tot een zeer fijne bezinning kwam.

1) In ‘Voor de kunst’ tot 6 Mei.

Een jaar daarop is de roes voorbij. De schilder die dronken geweest was van de schoone wereld, zoodat hij zijn zelf bezinning had voelen wankelen temidden van zijn verrukkingen, kwam tot inkeer.

Het was of hij zich voortaan met de wereld die hem overweldigd had meten wou. Hij wenschte even nauwkeurig als zijzelf te zijn. Hij wenschte geen streep voor haar op zij te gaan, maar scherp en helder te zeggen hoe hij haar zag, wat hij van haar verschijnselen het wezen vond. Misschien vindt men deze voorstelling te trotsch, want Verster is de bescheidenheid zelf. Laten we dan zeggen dat hij zich door de wereld haar wezen leeren liet.

Hij maakte teekeningen met gekleurd krijt; niet om daarmee vager dan met verf te zijn, integendeel, maar omdat het weeke weinig zwierige materiaal hem tot bedachtzaamheid nopen moest. Aanstonds bediende hij zich van de waskrijt-stift. Hij kon nu geen streek doen, die niet mocht standhouden, geen kleur leggen die moest worden weggewerkt. Zoo ontstond in hem die bovenmenschelijke verdieping in zijn onderwerp, die bezonnenheid die hem in staat stelde een jaar lang dagelijks te werken aan een zelfde teekening, beginnende aan de eene hoek van zijn potloodschets, om te eindigen aan de andere. Van onder de indruk van het geval te werken was daarbij geen sprake. Het geval had hij bestudeerd. Soms had hij het in een olieverfschets vastgelegd. Wat hij teekende was alleen wat hij erin gezien had, en dat met de uiterste klaarheid, nauwkeurigheid, volledigheid.

Als hij een enkele maal naar het penseel greep leefde hij - zoo leek het me - nog in reminissenzen aan zijn laatste schilderwerk - aan de Flesschen, de Cineraria's - maar een of twee jaar na 1900 kwam ook daarin verandering. In de Bokkingen op Tinnen Schotel heeft hij zich vrijgemaakt van herinneringen die de kleur zoo gemakkelijk oproept: het is hem erom te doen juist zoo onmiddelijk met verf zijn gezicht op het verschijnsel dat hem bezighoudt, weertegeven, als hij het met waskrijt deed. Hij verlangde daarnaar omdat het zeker is dat de kleur van de olieverf dieper doorklinkt, zich grager associeert, en waar ze dat niet mag doen met verwante indrukken, het met de innerlijke ontroering doet.

Verster had zich koel, hij had zich sterk gehouden, maar het brandde te diep in hem, dan dat hij geen behoefte zou hebben aan een middel van uitdrukking, waardoor zijn gloed verlossing vond.

Zelfs zijn krijtteekeningen kregen iets bloeienders, of iets teerders, of iets verrukters - van die ik te Utrecht zag denk ik aan het Knoflook en het Huis te Borger, maar er waren in zijn gemoed onweegbaarheden die zich met de middelen van het waskrijt - een materiaal dat, juist omdat het grenzen zoo goed uitdrukt, een indruk van begrensdheid nalaat - niet laten weergeven.

Van die onweegbaarheden noem ik in de eerste plaats de hem ingeboren grootheid. Wie Versters werk maar gedeeltelijk zag zou hem die eigenschap niet hoeven toeteschrijven. Dat hij de geheimenissen van de kleur kent als geen tweede, zal ieder gereedelijk toegeven. Dat hij als teekenaar, met bijna geen middelen, een fabelachtig uitdrukkings-vermogen bezit, blijkt uit elk van zijn teekeningen. Maar dat Verster als groot, en dus in de hoogste mate indrukwekkend verschijnen kan, weet alleen wie voor sommige van zijn werken uit de latere jaren heeft stilgestaan en zich die waarheid bewust maakte.

Verster heeft na zijn jeugdige uitbundigheid niets zoozeer vermeden als de schijn van grootheid. Hij zet zich neer als een scholier, hij perkt zich in, hij doet vroegere vrienden betreuren dat zijn werk niets weidsch meer heeft, dat hij de vlucht van zijn jeugd schijnt kwijtgegaan. Maar nu - Verster stelt drie tinnen kannen naast elkander op een met blik bespijkerd tafeltje, en hij schildert ze. Welnu, deze drie vormlooze schepsels, zonder houding of pretentie aan den dag staande, zijn zichtbaar geworden grootheid. Niemand had ze zoo kunnen zien. Gij en ik zoudt er drie stuntelige onnoozele gebruiksvoorwerpen in hebben opgemerkt. Zij werden groot door de blik van hun schilder. Niet alsof hij hun opmetingen gewijzigd heeft teneinde ze reusachtiger dan ze zijn te doen voorkomen. Maar hun *sans gêne* heeft een adem om zich van zoo onbekommerde kracht, soberheid en wezenlijkheid, dat zonder aanwijsbare oorzaak wij die ervoor staan ons geïmponeerd voelen, bewust als wij ons worden dat deze levens-onafhankelijkheid de gewone maat te boven gaat.

Toen hij ze geschilderd had, heeft Verster diezelfde kannen in een driehoek geplaatst. Zij hadden nu houding en het spel van hun lichtbeloop was opmerkelijk. Zooals in meer gevallen waar hij een tweede voorstelling maakte, - de kraaien, de kristallen kandelaar - won hij er verfijning door, maar verloor grootheid.

Groot zijn ook Het Witte Huis van 1904, de kweeperen van een jaar later, en bovenal - maar daarvan is meer te zeggen de Tulpen van 1914.

Een tweede onweegbaarheid die Verster wou uitspreken, en die schijnbaar in kontrast staat tot zijn bezonnenheid, is een onmiddelijke gemoedsdrift. Verster is van aard abrupt hartstochtelijk. Hij is een lyricus. Zijn bezonnenheid heeft geen ander doel dan hem immuun te maken tegen alles wat afgeleide redeneering is, dan hem in staat te stellen datgene wat hij voelt dadelijk en ongetemperd te uiten. Zijn greep slaat raak, zijn kleur is tot berstens toe vol van zijn innerlijke ontroering: - plotseling betrapt en neergezet, of vastgehouden met de uiterste hardnekkigheid, altijd is het resultaat niets anders dan on-middelijke, on-voorwaardelijke weergave van gemoedsbeweging, klare of troebele, door bewogen kleur. In deze macht van synthese, van onberekenbare kleurkracht lag altijd Versters ongewoonheid als schilder. Dat hij een kolorist is mag alleen zoo verstaan worden dat zijn kleur-verbindingen de intuïtief gevonden equivalenten zijn voor bizondere toestanden van innerlijke bewogenheid.

Dit koloristisch vermogen nu, dat hij altijd bezat, is in de latere jaren - na de periode van de krijtteekeningen - nog geweldig toegenomen. Hij bezit zichzelf, maar dit zelf is er een van diepe, hoezeer ook gebonden, hartstocht. Of hij de koele teerheid schildert van rozen in een glazen bakje, of de blijheid van madelieven of de gebroken pracht van tulpen - maar hoeveel meer bloemstukken heeft hij geschilderd - zij zijn altijd diezelfde geklaarde of duistere, plotseling en vast gegrepen hartstocht.

Ja, die Tulpen van 1914. Zij hingen te Utrecht naast andere Tulpen van 1894. Deze doorvuurd van een te ijle, een krampachtige gloed en ondergang, een vlam als een afscheid. Maar die van nauwelijks drie jaar geleden, welk een rijkbrandende

pracht, welk een zekerheid die meer is dan evenwicht, welk een diepe, donkere, vurige en schroomtelooze gemoedsdrift. Dit is het werk van een man die zijn stijl geheel uit zichzelf heeft, die dit weet, en die weet dat hij zichzelf geheel kan uitdrukken: de schilder van het zelfbezit.

Doorgaans een schilder van stillevens, zegt men. Ja, maar had die buitenlandsche schilder wel ongelijk die, nadat hij een paars bloemstuk van Verster gezien had, uitriep: ‘kon dit poignanter zijn, als het een gekruiste Kristus was? Heeft het er niet al de emotie van?’ Bovendien, kan een landschap ruimer gezien en fijner geschilderd zijn dan het kanaal te Katwijk? En - portretten: ik wou dat hier tegelijkertijd Versters zelfportret gehangen had. Grootheid en ontroering maken het onvergetelijk.

Bach-uitvoeringen
Door
Dr. Curt Rudolf Mengelberg

Naar aanleiding der talrijke Bach-uitvoeringen in het Amsterdamsche Concertgebouw[1)] in den loop der laatste maanden zijn er meeningsverschillen en discussies ontstaan over de wijze van interpretatie der werken van den Grootmeester der muziek. Bevoegden en onbevoegden hebben zich praktisch en aesthetisch, particulier en in 't openbaar met deze vraag bezig gehouden en de meest verscheiden opvattingen werden verkondigd. Met name één leus vierde hoogtij: Bach moet met een klein koor en een klein orkest uitgevoerd worden. De geschiedenis moest het bewijsmateriaal leveren: 'Toen in Bach's tijd'....'stijlvolle wedergave', 'Bach-problemen' of zelfs 'Bach-aesthetika'. Dat klinkt geleerd en oefent op den leek geen geringe suggestie uit. Als slotsom van het geheele Bach-onderzoek werd geproclameerd: '*Bach moet uit onze concertzalen verlost worden*'. Men moet zijn werken in een andere omgeving uitvoeren, die zooveel mogelijk overeenkomt met het milieu, waarin ze ontstaan en voor het eerst ten gehoore gebracht zijn. Voor het grootste deel zijner werken (voor zoover hun wedergave niet geheel uitgesloten moet worden) zou men dus eenvoudig de kerk moeten kiezen. Dien-

1) Abonnementsconcert, 15 Maart: Bachavond (aria's, duetten, instrumentaal composities); Maatschappij tot bevordering der Toonkunst, 17 en 18 Maart: Cantates van Bach; 31 Maart en 1 April: Matthäus Passion - alle uitvoeringen onder leiding van Willem Mengelberg. Daarnevens is te noemen de belangrijke cyclus van Bach's Suites, Sonates en concerten voor viool door Alexander Schmuller.

tengevolge moet de vorm der vertolking een zoo getrouw mogelijke copie zijn van de eigenaardigheid van den tijd waarin de werken zijn ontstaan. De resultaten van het historisch onderzoek zouden voor den vertolkenden kunstenaar de basis, en hun praktische toepassing dus zijn werkzaamheid moeten zijn. Hierin schuilt een principieel verkeerde en veel verbreide opvatting omtrent wezen en doel der muziekwetenschap.

De wetenschap wil in de eerste plaats uit zuiver geschiedkundige belangstelling over het ontstaan der Bach-composities en de wijze van uitvoeren te dien tijde zoo nauwkeurig mogelijk inlichten. Uit het positief materiaal en uit het min of meer juiste beeld, dat de geschiedvorscher bij machte is ons te geven, kan en moet de uitvoerende kunstenaar zijn studie en opwekking voor zijn werk scheppen. Maar dit werk, dat bestaat in het weergeven van klassieke scheppingen, moet hij opbouwen uit het gegeven materiaal, d.i. de partituur, zooals de componist ze geschapen heeft. Al het andere is bijzaak. Juist daarin bestaat de eigenlijke taak van den vertolker, de werken der genieën van vroegere eeuwen voor zijn tijdgenooten opnieuw te doen leven - 'het eeuwige in Bach's muziek tot het hedendaagsche bewustzijn te brengen,' zooals in een der besprekingen naar aanleiding van genoemde uitvoeringen terecht werd opgemerkt; doch dit juiste inzicht werd onmiddelijk vertroebeld door de gevolgtrekking: 'dat is een probleem, naar welks oplossing wij moeten zoeken.' Voor leeken en muzikaal ongeschoolden of minder begaafden is dit zeker een probleem, voor een vakkundige echter is een partituur van Bach een levend en verklankbaar schoon. Op het eerste gezicht lijkt alles hier dood, vergeleken met een moderne partituur, bijv. een symphonie van Mahler. Bij deze laatste wijzen honderden opmerkingen, voordrachtteekens en technische aanduidingen den weg. Bij Bach vinden we niets dan zwarte noten; nauwelijks het tempo en slechts de allernoodigste teekens p en f (zacht en sterk) zijn aangegeven. Maar voor den grondig onderlegden toonkunstenaar, bedreven in oude en nieuwe muziek en bovenal rijk aan verbeelding, wordt zulk een partituur zonder meer levend. Onbewust worden de teekens voor hem tot klank. De grootte van den vertolkenden kunstenaar immers openbaart zich en neemt

toe naar mate hij de gave bezit, de noten te doen leven en voor zijn medemenschen te duiden.

Wanneer men zoo als toonkunstenaar in de partituur van de Matthäuspassion bijv. de koren beschouwt, dan zal men erkennen, dat zij in de meeste gevallen, volgens struktuur en gevoelsgehalte, een groote bezetting eischen. Inzonderheid het monumentale inleidingskoor; de geweldige angstkreet: 'Lasst ihn! Haltet! Bindet nicht!'; dramatische evoluties als het koor: 'Sind Blitze, sind Donner in Wolken verschwunden', of het slotkoor, dat het leed der geheele menschheid te verklanken schijnt: 'Wir setzen uns mit Thränen nieder' - kunnen slechts door een massale wedergave - waarbij een voortreffelijke scholing verondersteld wordt - hun diepgaande werking bereiken. Het feit, dat in Bach's tijd de koren veel zwakker bezet waren, kan aan deze wetenschap niets veranderen, al lijkt het doorslaggevend voor de tegengestelde meening. Want eenmaal begonnen, de uitvoeringstechniek van dien tijd eenvoudig na te bootsen, waar is dan het einde? Waarom kan men niet met evenveel recht nog verder gaan en als vroeger de sopranen en alten door knapen laten zingen, inplaats van door vrouwenstemmen? Evenmin zou een veel zwakkere orkestbezetting, zooals een met de middelen van dien tijd te geven uitvoering zou eischen, de schoonheden van een werk als de Matthäuspassion voor ons ten volle tot uiting kunnen brengen. Ik denk hier vooral aan de aria's-begeleidingen en de bij uitstek instrumentaal geschetste ariosi's; niet minder aan het piano en pianissimo der strijkers, die de recitatieven van Jezus begeleiden. Nooit kan met een daaraan overeenkomstige bezetting van twee of drie eerste violen zulk een verheerlijkte indruk bereikt worden, als ware de heele Christus-figuur met een heiligen-glans omgeven. En plaatsen als Jezus' woorden: 'Setzet euch hier, bis dass ich dort hingehe und *bete*' zouden met een paar simpele strijkinstrumenten als harmonische achtergrond nooit zulk een ontroering wekken als het strijkorkest van het Concertgebouw door twee, fijn onder de stemmen (eerste viool en altviool) verdeelde crescendi (bij 'bete') het deed. Halt! Daar staat weer een woord, dat met de kennis der moderne Bachwetenschap niet is te vereenigen. Bach en zijn tijdgenooten

waren met de uitdrukkingen *crescendo* en *decrescendo* en de gelijkluidende teekens < > niet vertrouwd, en zooals ik in mijn boek over een Italiaansch tijdgenoot van Bach, G.A. Ristori[1] op grond van inzage van talrijke partituren uit dien tijd aantoonde, komen dergelijke aanteekeningen hoogst zelden voor, in ieder geval is de bewuste toepassing, zooals deze voor de moderne techniek de basis vormt, aan de jongere z.g. Mannheimsche School toe te schrijven, in 't bizonder aan Stamitz, als den onmiddelijken voorlooper van Beethoven. Maar alleen een schoolvos zal er zich thans tegen verzetten, indien een toonkunstenaar, een werk van Bach herscheppend, volgens ons gevoel nuanceert, geheel afgezien van het feit dan men niet kan vaststellen of en in hoeverre in die dagen de praktijk ook een toe- en afnemen van enkele tonen en van heele zinnen toegepast heeft.

De geheele ontwikkeling berust ten slotte op een verscherping en vermeerdering der tegenstellingen. Zoo zijn de vormen van schakeering gedurende de ontwikkeling der muziek oneindig toegenomen en tegelijk de mogelijkheid, over steeds grootere klankmassa's licht en schaduw te verdeelen. Daarom vervalt de tegenwerping, dat een groot koor en een groot orkest thans niet bij machte zijn, het thematische weefsel der stemmen zoo duidelijk bloot te leggen als vroeger een klein ensemble. Juist daarin bestaat een aantrekkelijke taak voor den vertolker: de verkregen resultaten der muzikale techniek, zooals die thans is bereikt, toe te passen op de beoefening der muziek uit verleden tijden. - Van dit standpunt moet men ook de telkens herhaalde bewering beschouwen, dat Haydn's en Mozart's symphonieën beslist door een klein orkest uitgevoerd moeten worden. De meeste dezer symphonieën verdragen een sterk bezet strijkorkest uitmuntend, eenige van Mozart - zooals o.a. die in g-klein en de Jupitersymphonie - verlangen het tegenwoordig zelfs. Hierbij wordt natuurlijk verondersteld, dat de techniek op een overeenkomstig peil staat en aan de hierboven aangeduide eischen voldoet. Mozart heeft zeker nooit gedacht aan een zoo

1) Giovanni Alberto Ristori, ein Beitrag zur Geschichte italienischer Kunstherrschaft in Deutschland. (Breitkopf und Härtel 1916).

groot ensemble, als een modern orkest vertegenwoordigt, maar evenmin zal hij zich technische mogelijkheden hebben kunnen voorstellen, zooals die thans bestaan....wellicht op de meest volmaakte wijze in het Concertgebouworkest. De werking van een vol en toch gevoelig forte, en niet minder van een intens piano en pianissimo is in onze groote concertzalen alleen te bereiken met een daaraan overeenkomstig bezet orkest. Hiervan kan de vertolkende kunstenaar bij de meeste composities geen afstand doen, wil hij geen gevaar loopen, dat zijn wedergave een meer gewilde en aesthetisch overdachte indruk geeft dan dat van haar een natuurlijke en gezonde bekoring uitgaat. Om de werken van een ander tijdperk volkomen, t.w. meer dan historisch of aesthetisch te kunnen laten genieten, moeten de uitvoerende kunstenaars trachten ze te ontdoen van de sensatie eener techniek, waarvan het wezen ons vreemd is geworden. Met de wijze van technische wedergave moet zoowel de kunstenaar als de hoorder vertrouwd zijn, zij moet met den tijd zijn meegegaan, om het algemeen menschelijke gehalte van het kunstwerk tot ons hedendaagsch bewustzijn te kunnen brengen.

Het genie is van alle tijden. Onze levensvormen veranderen. De plaats en beteekenis van de kerk in ons openbaar en particulier leven is anders dan zij het voor 150 jaar was en over 150 jaar zal zijn. Al heeft Bach zijn passies en cantates voor uitvoering in de Luthersche kerk, inzonderheid de Thomaskerk te Leipzig, gecomponeerd, zoo zijn wij hiermede allerminst verplicht, zijn werken slechts in hetzelfde milieu, indien mogelijk zelfs in het kader der liturgische handeling, op te voeren. De voor de eeuwigheid en voor menschen van alle overtuigingen geschreven werken, zijn reeds lang van deze boeien bevrijd. In Bach's tijd kende men nog geen concertzalen, zooals wij die thans hebben, in den loop der ontwikkeling zijn die ontstaan en tot een groote faktor van het geestelijk en kultuur-leven van onzen tijd geworden. Zij hebben een deel van de opgaven, die vroeger tot de kerk behoorden, overgenomen en zij vervullen deze door de kunstwerken een plaats en de menschen uren van overdenking en aandacht te bieden. En in dezen tempel hebben de werken van Bach, na langen tijd van verwaarloozing hun verrijzenis gevierd. Het tijdelijke van hun ontstaan

is afgevallen, het eeuwige blijft boven het wisselen der levensvormen.

Zoo beschouwd zijn de twee jaarlijksche uitvoeringen van de Matthäuspassion in het Amsterdamsche Concertgebouw een waardevolle traditie. Ook dit jaar vulde een aandachtige menigte beide avonden de zaal tot op de laatste plaats, het duidelijkste bewijs dat hier werkelijk de weg gevonden is, Bach's kunst tot de menschen der 20ste eeuw te doen spreken. Wie de traditioneele uitvoeringen in de Thomaskerk te Leipzig heeft bijgewoond, zal getuigen, dat hier ‘het eeuwige in Bach's muziek’ zeker niet inniger ‘tot het hedendaagsche bewustzijn gebracht wordt’ dan door de wijding der Concertgebouw-uitvoeringen, al zou Bach ook zijn Matthäuspassion, ‘zonder een Thomaskerk met haar tegenover elkander geplaatste koorruimten en haar eigen akoestiek nooit zóó hebben geschreven’, zooals in de meermalen geciteerde bespreking naar een bekend schema werd beweerd. Indien deze gewaagde stelling inderdaad een feit was: voor onze hedendaagsche vertolking is dat volstrekt zonder belang. Voor de praktijk hebben de uitvoeringen in de Thomaskerk, die de Amsterdamsche uitvoeringen, wat innerlijke eenheid betreft, allerminst benaderen, een afdoend bewijs geleverd. En de verplaatsing der uitvoeringen in de ‘Ronde Luthersche Kerk’ met haar kale witte muren en koude steenen vloer, met een aan dit materiaal overeenkomstige akoestiek en talrijke misstanden, die reeds de technische uitvoering ongunstig beinvloeden, zou toch, gezien de belangrijke, waardige en met geestdrift gehandhaafde traditie der Matthäuspassion in 't Concertgebouw, voor ieder onbevangen oordeelaar een hoogst twijfelachtig ondernemen zijn.

Op den Bloemendag van het Joodsch Nationaal Fonds
Door
Jacob Israël de Haan

Brengt men Bloemen aan hem, die rouw bedrijft?
Niet om een doode, maar om 't eigen leven.
Het lied belijdt, wat het hart heeft misdreven,
Geen dag, die zonder wrange wroeging blijft.

En toch bloemen? Voor den dageraad wakker
Heb ik de Bloemen en de Zon verwacht,
Twee meisjes komen met een kleinen Makker,
Die blijder dan de Meische morgen lacht.

En vond mijn hart één oogenblik van vrede
Aan den klaren hemel van zijne lach,
Dit lied is mijn dank en des harten bede:

‘Hij, die 't Scheppingswerk vernieuwt elken dag,
Vernieuwe van ons Volk het trotsch verleden,
Een toekomst rijker dan mijn droomen zag’.

Boeken, menschen en stroomingen

W. Worringer: *Formprobleme der gotik*

‘Eine erhabene Hysterie’ noemt Worringer het gotische vormgevoel.

De uitdrukking bewijst in de eerste plaats dat hij in een stijl de uiting van een ingeschapen drang wil zien, en niet de beantwoording aan een van buiten gegeven maatstaf. Schoonheid, zegt hij dan ook, is een begrip dat aan de klassische kunst ontleend werd, en dat beduidt: de volkomenheid van het plastische; maar er zijn kunsten die met het plastische niets gemeen hebben. Daar is de primitieve kunst, waarin de oorspronkelijke mensch, overweldigd door de buitenwereld, zich eraan ontworstelt door het opstellen van geometrische lijn-verhoudingen, die tegenover haar schijnbare willekeur een schijnbaar-levenlooze noodzakelijkheid vertegenwoordigen. Daar is de oostersche kunst, waarin de mensch die de schijnbaarheid van de buitenwereld begrepen heeft, terugkeert tot evenzoo geometrische lijnsymbolen, in wier niet ophoudende windingen hij de bewegingen van zijn ontwikkeld en fijnzinnig wezen te kennen geeft. Deze kunsten zijn alleen te verklaren wanneer men hun ontstaansgrond kent, die van de aanvankelijke, schuwe, en die van de eindelijke berustende erkenning dat het levensraadsel onoplosbaar is. De klassische kunst daarentegen is voortgekomen uit het naieve geloof dat er tusschen mensch en buitenwereld geen kloof bestaat, evenmin als tusschen god en wereld: dat in de gestalte, als levende eenheid, alle tegenstrijdigheden opgeheven en overwonnen zijn. De gestalte kan schoonheid uitdrukken,

de primitieve lijn drukt instinktieve noodzakelijkheid, de oostersche intuïtieve wijsheid uit.

Als Worringer van gotiek spreekt, bedoelt hij niet uitsluitend de kunst die eigenlijk zoo genoemd wordt, maar iets algemeeners dat alleen in die kunst zijn volle ontplooiing vindt. Vandaar dat hij in het vroege noorsche ornament een geheime gotiek ontdekt, dat hij gotiek aanwijst in de romaansche kunst en in die van de Merovingertijd en van de volksverhuizing, dat hij, onder de Renaissance door, in de barok een voortzetting en opflikkering van de gotiek begroet. Hij zegt gotisch, waar hij inderdaad germaansch bedoelt. Dit bepaaldelijk-germaansche, maar door hem gotisch geheetene, ziet hij het eerst waar het algemeen-arische lijnornament in dat eigenaardige vlechtwerk overgaat, dat men overal heeft aangetroffen waar Germanen waren, in Engeland, in Spanje, in Noord-Afrika, in Griekenland en Armenië. Het blijft een ornamentiek van abstrakte lijnen, niet gebonden aan eenig organisch leven, maar het merkwaardige is dat het een veel geweldiger kracht van leven uitdrukt dan door middel van aan de natuur herinnerende vormen mogelijk zou zijn. Het is of de lijn zelf leeft, niet met een natuurlijk, maar met een bovenzinnelijk leven: of er namelijk een wil in gevaren is, om, buiten de natuurlijke wereld om, in een rijk van haar eigen, een bestaan te leiden, waarin zij sterk en eigenmachtig en onoverwinnelijk is. De levens-beweging zelf, onlichamelijk, onorganisch, is lijn geworden, - als een geest die, lichaamloos, niets zou verlangen dan zijn eigen macht en zijn eigen oneindigheid.

Mij is het altijd voorgekomen dat dit ornament - waarin het dierornament is opgenomen, niet als natuur-weergave, maar als aan de werkelijkheid ontleende lijnbeweging, - meer een besef van noodzakelijkheid dan een streven naar het oneindige uitdrukt, en dus in wezen niet van het primitieve ornament onderscheiden is. Maar Worringer zal antwoorden dat in het besef van noodzakelijkheid, zoodra het een hartstocht wordt, de in zichzelf besloten beweging wel degelijk als een oneindigheids-streven verstaan kan worden. Het is dan alsof het bloed, juist omdat het 't lichaam niet verlaten kan, met te heviger aandrang door de aderen heenjaagt en in al fijnere windingen door de leden en in de hersens stijgt.

Een dergelijk beeld dat een overgang van star noodzakelijkheidsbesef tot de roes en de koorts van de hoogste geestelijke spanning en stijging veroorlooft, moet Worringer bezield hebben. Anders zou hij er niet in geslaagd zijn tusschen de vlechtornamentiek en de gotische kathedralen zulk een onmiddelijk verband te leggen.

De gotische vormwil - zegt hij - toont niet de rust van de primitieve mensch, die weet dat hij niet begrijpen kan, noch ook de rust van de oosterling die alles begrijpende weet dat het raadsel onoplosbaar blijft, en evenmin de rust die in de organische harmonie van de klassische kunst tot uitdrukking komt. Hij is, tegenover die drieërlei bevredigdheid, de onrustige drang, een zoeken dat geen einde vindt, een verlossingsbegeerte die nooit anders te stillen is dan tijdelijk, door een roes en een koorts.

Dit oneindigheids-heimwee, deze verheven hysterie, die de gotische kathedralen in beeld brachten, wil hij ook in het noorsche vlechtwerk zien, - zelfs ook in de vroege noorsche dichtkunst - en deze noemt hij het gotische.

In het verdere verloop van zijn boek heeft Worringer niet alleen de primitieve kunst losgelaten (zooals natuurlijk is) maar ook de oostersche. Het is een tekort dat hij in de voorrede tot de tweede uitgaaf verontschuldigt door te zeggen dat het aanwijzen van oostersche (met name byzantijnsche) wisselwerkingen ten opzichte van de gotiek uitvoeriger onderzoek noodig maakt, maar dat aan de logische opbouw van zijn werk schade doet. De gotiek komt dus nu uitsluitend te staan tegenover het klassische, en het zou mij niet verwonderen als dit van den beginne af, bewust of onbewust, in Worringers bedoeling gelegen had. De tegenstelling van een pathetiek uit innerlijke onbevredigdheid, van een mateloosheidsdrang voortkomende uit gebrek aan evenwicht tusschen mensch en wereld, - en de verbeelding van een harmonisch geluksgevoel, de vrijwillige beperking van wie zich en het heelal weldadig gebonden voelt, - is te allen tijde zoo duidelijk door die van gotische kathedraal en grieksche tempel verzinnebeeld, dat het wel een wonder zou geweest zijn als ze hier haar werking had nagelaten. Het is juist Worringers verdienste dat hij haar zoo levend voelt en zoodoende een zielkundig

kontrast tot de spil maakt van een historische voorstelling.

Ik wil niet nalaten te zeggen dat bij de lezing van een werk als het zijne de zielkundige waarheid mij meer boeit dan de historische. In zijn begrip en gevoel van een zielkundig verschijnsel stort zulk een schrijver meer leven uit dan in de juistheid en nauwgezetheid, waarmee hij feitelijke overgangen en verbindingen vaststelt. Hij zal dat zelf misschien niet toegeven, hij zou waarschijnlijk in het geheel niet geschreven hebben als zijn vergelijkend onderzoek van stijlen en kunstwerken hem de stof tot zijn schrijven niet had aan de hand gedaan; maar zoo voel ik het.

De gotische mensch - meent Worringer - is zulk een die de tweespalt van mensch en wereld voelt (zooals ook de primitieve doet), maar die haar niet (zooals de oostersche) met berusting aanvaarden wil. Hij is de erkenner van een *voorloopige* onvereenbaarheid, en de hunkeraar naar een *eindelijke* saamstemming. Zijn erkennen doet hem leven temidden van tal van geesten, nevelachtig, onberekenbaar, tegen wie hij machteloos is. Zijn hunkeren maakt hem monotheïstisch. Maar daar dus zijn eigen inwendig leven zelf tweespaltig was, kon hij de eenheid, die het geheel in zich zou opnemen, niet voortbrengen. Hij vond er een buiten zich in het systeem van het christendom. Het imponeerde hem, het kwam in menig opzicht te gemoet aan de behoeften van zijn gespleten, naar verlossing zoekend menschehart, het gaf hem de gelegenheid in aanpassing en doorgronding zijn kracht te beproeven, zijn onrust te temperen, zijn tweevoudigheid te overwelven, zijn oneindigheidskoorts te verstelselen: in scholastiek en architektuur de vervulling te vinden van zijn in duizenderlei windingen bevangen en toch hartstochtelijk strevende wezen.

De Griek is zijn tegendeel. In harmonie met het heelal en zeker dat de mensch de maat van alle dingen is, leeft hij vertrouwelijk met aan hem gelijke goden. Hij zoekt zijn kracht niet in afgetrokken ornamentiek, maar in lichamelijke binding. Hij streeft in zijn bouwkunst naar de natuurlijke verhouding van last en draagkracht. De starre verbinding van zuilen en lijsten maakt hij vloeiend en levend, in stijging en strekking een spel van natuurlijke krachten. De steen blijft hem steen: de wet van zijn zwaarte heft hij niet op, maar hij maakt haar lenig, schoon,

menschelijk. De zinnelijkheid van de stof is hem zoo dierbaar dat hij haar niet door zijn geestelijke oppermacht wil overweldigen.

Dit laatste doet de gotische bouwmeester. Even abstrakt als zijn ornament is zijn konstruktie. Het materiaal onderwerpt hij eraan, hij ontmaterialiseert het, met de kracht van zijn berekening ontdoet hij het van zijn zwaarte, en laat het stijgen, schijnbaar zonder steun, tot in de hoogste hoogte van een gedroomde oneindigheid.

Ik zal hier twee bladzijden inlasschen waarin dit gotische karakter in tegenstelling tot het grieksche door Worringer wordt uitgewerkt.

'De grieksche architektuur is toegepaste konstruktie, de gotische is konstruktie op zichzelf. Daar is het konstruktieve slechts middel tot een praktisch doel, hier is het zijn eigen doel, want het is de onmiddelijke uitdrukking van de kunst-bedoeling. Omdat in de abstrakte taal van de konstruktieve verhoudingen het gotische vormverlangen zich kon uitspreken, wordt de konstruktie ver buiten de grenzen van haar praktisch doel om haar zelfs wil gedreven. Zoo verstaan, zou men de gotische architektuur een voorwerplooze bouwwoede kunnen noemen, want ze heeft geen onmiddelijk voorwerp, geen onmiddelijk doel, ze dient haar kunstwil alleen. En het doel van deze gotische kunstwil kennen we: het is niets anders dan de zoo hevig mogelijke onzinnelijke, mechanische beweging. Wij zullen later, bij een bespreking van de scholastiek, deze zuster van de gotische architektuur, die zelfde wil getrouw weerspiegeld zien. Ook zij toont een overmaat van konstruktieve spitsvondigheid zonder onmiddelijk voorwerp, zonder waarheids-doel - want de waarheid is door de openbaring, door kerk en dogma vooruit vastgesteld -, ook zij heeft geen ander doel dan een aldoor sterkere oneindige beweging, waarin de geest zich als in een roes verliest. Daar als hier dezelfde logische waanzin, dezelfde waanzin met methode, dezelfde rationalistische inspanning tot een irrationeel einde, en wanneer wij terugdenken aan de warrige chaos van de noorsche ornamentiek, die eveneens een afgetrokken, een lichaamloos beeld van een eindelooze, doellooze beweging scheen, dan zien we, hoe reeds in de eerste doffe

drang naar verwerkelijking dezelfde kunstwil werkzaam was, die later in de hooge verfijning van architektuur en scholastiek zijn voleinding vond.

Toch zou men dwalen als men scholastiek en architektuur voor niets anders hield als logische kunststukken. Dat zijn ze alleen voor hen die de wil naar het bovenzinnelijke niet opmerken die achter het konstruktieve, achter het logische stelsel staat en zich van deze konstruktieve elementen alleen als middel bedient. Want zeiden wij zooeven dat het konstruktieve in de gotische architektuur zijn eigen doel is, dan geldt dat toch enkel in zooverre als het juist de meest geschikte drager is van de kunstwil. Want immers worden ons, in de gotiek, de konstruktieve bedoelingen door het bloote zien heel niet verstaanbaar, maar alleen bij afleiding, door berekening. De konstruktieve beteekenis van elk gotisch bouwdeel wordt ons bij de beschouwing nauwelijks bewust; elk enkel bouwdeel werkt veeleer op de toeschouwer slechts als mimische drager van een verborgen zin. Het geheel van de logische berekeningen wordt dus ten slotte toch niet om zijnzelfs wil tot stand gebracht, maar om een bovenlogisch effekt. Het resultaat gaat de middelen waarmee het bereikt wordt, ver te boven, en wij beleven innerlijk het schouwspel van een gotische kathedraal niet als een tentoonstelling van konstruktieve kunstgrepen, maar als een in steen uitgedrukt verlangen naar het oneindige. Een beweging van bovenmenschelijke macht sleept ons met zich in de bedwelming van een oneindig willen en begeeren; wij verliezen het gevoel van onze aardsche gebondenheid, we gaan op in een oneindigheidsbeweging die ons heele eindige bewustzijn overspoelt'.

De Grieken - zegt Worringer - vonden de, zinnelijke, s c h o o n h e i d van de uitdrukking, de gotische kunst toont ons de, geestelijke, uitdrukkings-m a c h t.

Dit is de tegenstelling die - ze moge historisch al of niet gerechtvaardigd zijn - de schrijver van dit boek aanleiding gaf tot velerlei belangwekkende overwegingen.

Niets is moeilijker dan de waarheid van een algemeen kontrast te doen blijken aan een groot aantal bizondere verschijnselen. Men mag nog zoo overtuigd zijn dat men in het algemeen gelijk

heeft, ieder bizonder geval maakt toch beperkingen, schakeeringen, omschrijvingen noodzakelijk, die soms de vraag doen stellen of de zoo gewijzigde bewering niet haast in haar tegendeel omslaat.

Waar het Worringer erom te doen is, het noordelijk, het germaansche beginsel van geestelijke uitdrukkingsmacht in strijd of in samenwerking met het zuidelijk, het grieksch beginsel van zinnelijke uitdrukkings-schoonheid te toonen - het overwinnend of eraan ondergaand - daar spreekt het vanzelf dat bepaling en beperking overal schering en inslag zijn waar zijn betoog op bouwvormen stuit die, door menschen gemaakt, wel innerlijke tegenstrijdigheden bezitten, maar toch ook een levende eenheid, en wel een uitgesproken karakter, maar zelfs daarin een veelvuldigheid.

Het gevolg is dat men zich, bij het luisteren naar dat betoog, vaak op omstreden terrein gevoelt. Vaak ook vraagt men zich af of de verwijzing naar een noordelijke vormwil die de door klassische invloeden overgeleverde kerkbouw - de oud-christelijke basiliek - doorbreekt, wel een verklaring is voor verschillen als die tusschen de oud-christelijke en de romaansche kerken. Men leest dus Worringers uiteenzettingen meer als formaties van zijn idee dan als onverstoorbare werkelijkheden. Maar toch wekken ze door hun verband met de behandelde stof tot denken op. Men voelt dat ze niet leeg zijn, dat de gebouwen waarbij Worringer ze wil aanpassen in zijn geest tegenwoordig zijn, dat, indien zijn gedachte de werkelijkheid ook al niet is, ze er toch niet vreemd aan bleef.

Men leest daarom met belangstelling dat de vroege noordelijke architektuur ‘door de wil tot het vertikale beheerscht werd’, dat ze van de beide grondbeginselen van de bouwkunst, de last en het dragen, die in de grieksche architectuur tot schoone organische harmonie kwamen, aan de laatste de voorrang gaf, en dat ze dit deed, omdat het aktieve dragen meer dan het passieve wegen in overeenstemming met de noordelijke, geestelijke macht bestrevende, vormwil was. Aktiviteit, als het wezen van wat Worringer gotisch noemt, zou dan de harmonie van de basiliek opheffen, haar uiterlijk in beweging brengen - met als gevolg daarvan haar schilderachtig voorkomen - en in het viertorenstelsel tot een opstrevende beweging, waarin haar

vroegere vlakke gestrektheid door een staande gestalte vervangen werd. En, zooals dit vanbuiten gebeurde, begon vanbinnen de vervanging van het ronde gewelf, eerst door het ton-, toen door het kruisgewelf, - en die van de ronde, als lichamelijk aandoende zuil, door de enkel konstruktief aandoende rechthoekige pijler.

Zoo voorgesteld, ziet men strenger dan ooit de romaansche bouw als een voorbereiding tot de gotische, - en men zou geneigd worden zich aftevragen of datgene wat men als het tegendeel van de gotiek erin gewaar wordt, zijn gesloten evenwichtigheid, zijn afwezigheid van alle pathetische streving, datgene dus wat men voor zijn karakter had aangezien, eigenlijk wel iets anders is als een klassicistisch overblijfsel.

Een andere vraag is of een algemeene idee, streng vervolgd, de bizondere verschijnselen niet licht geweld aandoet.

Het gotische is door Worringer uitdrukkelijk germaansch genoemd en hij handhaaft die benaming ondanks het groote bezwaar dat de eigenlijke gotiek van fransche bodem is. ‘Het germaansche noorden in zijn zwaarvalligheid was altijd onbekwaam het duister gevoelde en verlangde zelfstandig uittedrukken, altijd is het het westen van Europa, door romaansche invloeden beheerscht, dat de wet van de noordelijke traagheid doorbreekt en in een hevige beweging van zijn krachten het woord spreekt dat het germaansche noorden als het ware op de tong lag.’ Dit is als het ware een aanlokkelijk beeld, maar het is voor Worringers stelling een slechte verdediging. Voelde hij dat ook zelf, toen hij Dehio gelijk gaf, waar deze zegt dat de gotiek niet onmiddelijk aan nationale voorwaarden gebonden was, maar een boven-volkelijk verschijnsel geweest is, kenmerkend juist voor die middeleeuwen waarin de nationale verschillen werden saamgesmolten door de gloed van een religieus en kerkelijk eenheidsbesef dat de heele europeesche menschheid had aangegrepen?

Het komt mij voor dat dit eenheids-besef niet zoozeer germaansch geweest is en dat wanneer de gotiek dit besef uitdrukte, ook zij het niet was.

De poging in barok en rococo een herleving van noordeuropeesche werkingen te erkennen, in strijd met de zuidelijk-

klassicistische, lokt mij meer aan. Deze gedachte, door Worringer aangehaald uit een voordracht die de archeoloog Alexander Conze in 1897 voor de berlijnsche Akademie van Wetenschappen gehouden heeft, opent aangename uitzichten. Ik zou daarin dan evenwel juist niet de herleving van een gotiek die als uiting van eenheids-besef verstaan werd, maar de uitdrukking van een herleefd verbizonderings-gevoel willen zien.

In de geschiedenis van de kunsten de doorloopende lijn te ontdekken, is verleidelijk. Maar men moet niet vergeten dat iedere kunst zijn eigen karakter heeft, niet in de algemeenheid die ze deelt met haar voorgangers en volgers, maar in een bizonder en eigen leven. Liever dan (met Worringer) de oudnoorsche ornamentiek en de romaansche kerkbouw geheime of onvolledige gotiek te noemen, of in de barok en de rococo een verval van de renaissance te misprijzen (wat Worringer verwerpt), zou ik al deze kunstsoorten willen doorgronden als duidelijke, volledige en op zichzelf bestaande scheppingen van een menschheid die, altijd veranderend, altijd haar innerlijk leven tot zelfstandige uiting brengt.

Het is de verdienste van Worringer dat hij ons met de gotiek, en ook met vroegere en latere kunsten, *leven* doet. Dat het hem om hun ziel evenzeer als om hun uiterlijk te doen is, blijkt telkens, ook als hij verwante verschijnselen - scholastiek en mystiek, het oud-noorsche vers en de latijnsche zinbouw - ter sprake brengt. Door dit hartelijk meeleven naar vele zijden heeft het werk van deze zwitsersche geleerde een waarde die onafhankelijk is van de juistheid van zijn stellingen.

De hoofdstukken over in- en uitwendige bouw van de gotische kathedraal vermeerderen eenvoudig het aantal boeiende bladzijden dat gedurende de vorige eeuw over het onderscheid tusschen deze en de klassieke bouw geschreven is. De terminologie is anders, maar de bedoeling is dezelfde. De stijgende extase van de spitsboogstijl wordt aan de zuivere organische klaarheid van het Pantheon tegenovergesteld. Oprecht gezegd, zie ik scherper tegenstelling tusschen de gotische en de romaansche kerk. De verrukte stemming van de een schijnt me allermeest in kontrast met die kloeke en bezonnen, toch prachtige bouw waarin de last die gedragen moet worden wedijvert in nadruk met het dragen zelf.

Maar nog eens, en ten besluite, het komt in de kunstgeschiedenis niet allereerst aan op het zoeken van kontrasten en gelijkheden. Iedere kunst heeft in zichzelf haar begin en einde. Geen enkele algemeenheid kan worden doorgevoerd zonder schade voor een bizonderheid. En waar geschiedkundigen vaak meenen dat zij in het verleden ontwikkeling en strijd van ideeën waarnemen, daar zijn die ideeën zeer dikwijls niets anders dan de denkvormen van hun eigen geest.

Denkvormen evenwel zijn schoone noodzakelijkheden en wie er leven in uitstort verdient onze dankbaarheid.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Johan de Witt, *Treurspel in drie bedrijven*, door Dr. H.C. Muller.

De gedachte, die Dr. H.C. Muller in dit treurspel heeft willen uitbeelden, is: de vrijheid van godsdienst, van gedachte, van leven, in zijn worsteling met en ondergang aan tegenstrevende machten. Dragers van die vrijheid zijn de Witt en Spinoza. Als zoodanig laat hij de Witt zijn weerstand vinden in het gepeupel, Spinoza in de Joodsche en Christelijke orthodoxie; de Witt ten onder gaan aan de strenge handhaving van zijn beginselen, Spinoza als vervolgde alleen ontkomen door de voorzichtigheid en verborgenheid van zijn leven en werken. Bovendien - en dit is de schakel tusschen beide mannen - door de bescherming van den machtigen raadpensionaris, zoodat de kanselhaat niet alleen Spinoza, maar over hem heen de Witt treft, terwijl de eerste als wreker van den laatste overblijft, om door de gedachte te volbrengen, wat de Witt door de daad niet voltooide. Deze vereeniging van de Witt en Spinoza als verdedigers en martelaars van één idee is van het stuk de grootste oorspronkelijkheid.

Ik geloof niet dat er op de historische juistheid van dit treurspel veel is aan te merken. Het lijkt er zelfs meer op, dat het den schrijver in de eerste plaats te doen was om geschiedkundige betrouwbaarheid, waartoe ook het inlasschen van authentieke stukken, als statenverordeningen, de over Spinoza uitgesproken banvloek, excerpten of citaten uit gedichten, pamfletten, uit de Witt's Deductie, Spinoza's Ethica, hoogelijk bijdraagt. Maar daarom is het ons niet te doen. Wij vragen naar het *treurspel*, dat ons beloofd wordt.

Dr. H.C. Muller heeft de meest bruikbare gegevens van te

voren afgesneden. Hij heeft de tegenstand, die Johan ten onder brengt, geheel gezocht in één groep van personen, n.l. het grauw. Klaarblijkelijk is Willem III er opzettelijk buiten gehouden, zijn ook de regenten, die van het begin af aan zijn tegenstanders waren, of het later werden, niet opgevoerd. Waarlijk, de romanschrijfster Marjorie Bowen, hoe weinig diep zij overigens gaat, toonde meer begrip van dramatisch conflict, toen zij in haar boek 'I will maintain' het gesprek tusschen de Witt en Fagel, in de ontzettende spanning van den Franschen inval, deed plaats hebben. Maar ook met dit gegeven: het plebs, had nog een botsing kunnen bereikt worden. Wanneer we denken aan de prachtige scène in Shakespeare's Coriolanus, de aristocraat, die de stemmen van het volk niet wil koopen door schijnbare nederigheid of kameraadschap; aan de beroemde rede van Marcus Antonius in Julius Caesar, ook aan het opvoeren van enkele volksfiguren in Verwey's Johan van Oldenbarneveldt, dan wekt het onze verbazing, dat de schrijver van dit treurspel deze twee ontwikkelingsgangen: die van de volksgezindheid en van de Witt's leven naast elkaar laat verloopen, zonder dat ze één oogenblik elkaar kruisen. Natuurlijk, de Witt's omgeving spreekt over het gevaar van de volksstemming, de kroeg spreekt over de gehate de Witten, maar één samentreffen van die twee elementen zou op ons meer indruk maken dan dit vele geredeneer. -

En zelfs die twee ontwikkelingen zijn niet op zich zelf onafgebroken voorgesteld. Integendeel: de drie bedrijven zijn als zoovele episode's uit de Witt's leven als pensionaris: de begaafde jonge vrijgezel, op een bal bij den maarschalk van Brederôo het hof makende aan de dochters van den gastheer; de huisvader, die zijn 11de huwelijksdag viert en onder de beslommeringen over het proces van Buat de rekensommen van zijn oudste dochtertje op zijn werkkamer zal afmaken; de gebogen, nauwelijks van zijn wonden genezen staatsman, aan den vooravond van zijn dood. Deze episoden vallen min of meer samen met de zoo belangrijke staatkundige feiten als: de vrede van Breda, mogelijk gemaakt door de Witt's acte van seclusie; de vrede van Westminster; de inval van de Franschen, bezetting van half Nederland, de verheffing van den prins. Van die ge-

beurtenissen hooren we alleen door volksgeruchten en dergelijke. Zoodat, waar in een aan eenheid van tijd gebonden drama alleen de eerste scène's dienen om ons op de hoogte te brengen van den toestand, wij hier driemaal moeten ingelicht worden. Ieder van die drie tafereelen kon tot een afzonderlijk spel omgewerkt worden.

De taal waarin ons de weinig spannende mono-, dia- en polylogen voorgevoerd worden, is al even weinig boeiend. De matrozen, schutters, samenzwerende schurken spreken hun 'moêrs taal', d.w.z. een soort bargoensch, dat zeer onderhoudend is en het vocabularium van den lezer, o.a. met ettelijke uitdrukkingen voor 'borrel' verrijkt.

Deze kroeg- en kermisscène's met hun zeemansliedjes en Jan-Klaassen-vertooning zijn de bestgeslaagde en winnen het in levendigheid verre van de brave tooneelen, waarin de Witt, Spinoza, Dr. Lodewijk Meyer, in verzen lucht geven aan de elders in hun werken voorgestane denkbeelden. Wanneer de schrijver afwijkt van historie en klucht en in het tragische zijn verbeelding laat werken, krijgen we een pover product als de liefdesverklaring van Spinoza aan Clara van den Enden, dochter van zijn vroegeren Amsterdamschen leermeester. Ik geloof niet, dat het onze mythische voorstelling van den wijsgeer is, die ons hier een glimlach afperst; veeleer zijn we het eens met het antwoord van de toegesprokene: 'Gij spreekt in raadselen, mijnheer Spinoza'. Het is niet duidelijk, of hij ter wille van zijn wijsbegeerte of om zijn eigen teringachtigheid, die hier als elders geponeerd wordt, afstand van de aangebedene doet. Of loopt hij gewoonweg een blauwtje? Zoo de schrijver niet onbedreven is in zaken van het hart, in de uitbeelding daarvan is hij het zeker. Zwakheid van beelding verraden ook de voorstelling van den vervolgden vrijzinnigen predikant Koerbagh, van de Witt's vrouw Wendela en andere personen.

Neen, van een treurspel heeft dit stuk niets, maar als bevattelijk en betrouwbaar leesboekje over het leven van de Witt en zijn tijd, zij het belangstellenden aanbevolen.

MEA VERWEY.

De Belgische deportaties en de vrede (Uit het dagboek van een landbewoner)

Door
Albert Verwey

Wijlen baron von Bissing, in leven goeverneur-generaal van België, is waarschijnlijk een niet minder braaf man geweest dan wijlen de Hertog van Alva, wiens lange eenigszins lijdende gelaatstrekken men niet aan kan zien (zijn konterfeitsel hangt in het Rijksmuseum) zonder iets te voelen voor de meening dat hij geen bloedhond was. Toch zal, evenals in Alva de Tiende Penning en de Raad van Beroerte, in zijn persoon het bestuur worden verafschuwd dat door het enkele woord ‘de deportaties’ wordt gekenschetst.

Daarmede houdt de gelijkheid tusschen de twee goeverneurs evenwel op, want terwijl Alva zijn oogen voor niemand behoefde neer te slaan, omdat hij het predikaat ‘de ijzeren’ als een eeretitel aanvaarden kon, in het gevoel dat hij een onaantastbaar recht vertegenwoordigde en handhaafde, was Von Bissing, zonder dat hij er iets aan verhelpen kon, van den beginne af de slaaf van een onrecht dat hij herstellen mocht noch wou, en was iedere van zijn handelingen en iedere weerwerking die ze bij de bewoners van België en van de wereld te weeg bracht, er op berekend hem het bloed van schaamte in het gezicht te drijven en hem voor zichzelf als de mindere te doen voorkomen van ieder eerlijk man die hem te woord dorst staan.

De bezetting van België is een vloek geweest; ook voor het

land zelf, maar allereerst voor Duitschland. Die eerste onrechtmatige daad waardoor plotseling de onbetrouwbaarheid, de verwatenheid en het gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel van de duitsche regeerende kaste in het schrilste licht kwam, gaf maar al te spoedig gelegenheid, aanleiding, schijnbare noodzaak zelfs tot een reeks van zulke en van ergere daden, die bepland werden en begaan met meedoogenloozer hardnekkigheid en onbeschaamdheid naarmate het moeilijker bleek in de eenmaal aangenomen houding te volharden en de kans geringer werd dat het eens begonnen avontuur slagen zou.

Aangekondigd door woordbreuk, optredend met onwettige beboetingen en ongerechtelijke massamoord, die bedoeld werd als schrikaanjaging, wisten de invallers door hun bestuursdaden niet goed te maken wat ze door hun oorlogsdaden hadden misdreven. Integendeel. Hun bezettersplicht tegenover België hebben zij uitsluitend zoo verstaan, dat zij het land leegroofden en de eene helft van de bevolking opzetten tegen de andere. Uitsluitend? Ja, tòt de deportaties. Toèn namen zij het feit dat het land was leeggeroofd tot voorwendsel om de tien- en honderdduizenden van de bevolking te veroordeelen tot ballingschap en slavenwerk, in dienst van de overweldiger en ten nadeele van hun eigen vaderland.

Dit is een daad van zoo snijdende hoon en zoo bezoedelende laaghartigheid, in de personen van de weggevoerden niet enkel België aangedaan, maar het heele in vrijheid grootgeworden deel van de menschheid, dat de regeering van wie ze uitging, thans de eenige autokratische en onverantwoordelijke kaste van Europa, er al van te voren de overige oorlogvoerende wereld, westersche en oostersche, meê in het gelijk stelde, die sedert de niets ontziende duikbootwoede, sedert de russische omwenteling en de wapening van Amerika, haar strijd beschouwt, niet als een worsteling van de eene groep volken tegen de andere, maar als een tenuitvoerlegging, door het politieleger van de wereld, van een vonnis dat de heele menschheid tegen die eene weerspannige regeering gewezen heeft.

Geen wonder dat de heer Fernand Passelecq, directeur van het ‘Bureau Documentaire’ te Hâvre, geen moeite spaarde om deze ééne daad, in haar oorsprong en omvang buiten kijf te

stellen. Het geweten van de wereld had er behoefte aan dat, indien het zou uitspraak doen, het dat niet deed, dan op gronden waarvan zelfs de aangeklaagde de geldigheid moest toegeven.

Vandaar dat de schrijver - advocaat bij het brusselsche hof van appel, - zijn bewijsmateriaal in duitsche verordeningen en geschriften gezocht heeft en, niet gezind het bestaan van deze op zijn gezag te doen aannemen, ze in grooten getale in *facsimile* aan zijn tekst heeft toegevoegd[1].

Dit boek moest eigenlijk in Duitschland gelezen worden, meer dan in Nederland. Wij weten dit alles wel; mondelinge mededeelingen zoowel als berichten in de dagbladen hebben ons voldoende ingelicht. In Duitschland daarentegen zijn er slechts enkelen die tot de waarheid betreffende het bestuur in België doordringen. Is dat daar dan zoo moeielijk? Neen, niet voor hen die met aandacht lezen, latere en vroegere berichten met elkaar vergelijken, de feiten weten te onderscheiden van de opgedrongen waardeeringen. Maar wie doen dat?

26 Februari 1915 schreef L. Ganghofer in de Münchener Neueste Nachrichten: 'Durch zwei Wochen war ich Tag für Tag auf den Beinen, um nur im Groben und Grossen überschauen zu lernen, was im Bereiche eines einzigen Korps und einer einzigen Armee von der bedachtsam gegliederten, ruhig und unversagbar arbeitenden deutschen Etappenmaschinerie geleistet wird. Was ich hier in begrenztem Umfang gesehen habe, das wiederholt zich in seinem für die Heimat nützlichen Erfolge vielfach über die ganze westliche Front hin.

Alle Arbeit vollzieht sich da nach dem Grundsatz: es soll für den Heeresbedarf möglichst wenig aus Deutschland herbeigebracht, möglichst viel aus dem eroberten Feindesland herausgeholt und alles für das Heer Entbehrliche und für die Heimat Verwertbare nach Deutschland herübergeführt werden. Durch drei Monate wurden etwa vier Fünftel der Heeresbedürfnisse aus dem eroberten Land gedeckt. Auch jetzt, wo die ausnutzbaren Quellen des von uns okkupierten Landes schon spär-

1) Fernand Passelecq: Les Déportations Belges à la Lumière des Documents Allemands, avec de nombreux fac-similés et la reproduction de tous les documents belges. Berger-Levrault, Paris-Nancy, 1917.

licher fliessen, deckt das eroberte Gebiet noch immer zu zwei Dritteln den Bedarf der deutschen Westarmee. Dadurch wurden dem deutschen Reiche nach durchschnittlicher Schätzung seit vier Monaten *täglich* 3½ bis 4 Millionen Mark erspart. Dieser Siegesgewinn der Deutschen erhöht sich noch ganz betrachtlich durch den nach völkerrechtlichen Bestimmungen gegen das eroberte Land geführhrten Wirtschaftskrieg, d.h. durch die Ausnützung der ungeheuren Mengen von Belgien und Nordfrankreich nach Deutschland übergeführten Staatsgüter an Kriegsbeute, Festungsproviant, Getreide, Wolle, Metallen, kostbarem Hartholz und anderen Dingen - mit Ausschluss alles unrequirierbaren Privateigentums, das in notwendigen Fällen wohl zur Mehrung der deutschen Vorräte abgelöst aber auch nach seinem vollen Werte bezahlt wird. Was Deutschland bei diesem mit Kaufmännischer Umsicht geführten Wirtschaftskriege erspart und gewinnt, lässt sich *täglich* mit weiteren 6-7 Millionen Mark beziffern, so dass der Gesammtgewinn, den das deutsche Reich hinter seiner westlichen Front seit Kriegsbeginn erzielte, mit etwa 2 Milliarden zu veranschlagen ist - für Deutschland ein gewaltiger Sieg durch Ersparung und Mehrung an wirtschaftlicher Kraft, für den Feind eine drückende Niederlage durch Ausschöpfung aller finanziellen Hülfsquellen seiner an uns verlorenen Gebietsteile.

Von der Verzweigung und Führung dieses Wirtschaftskrieges werde ich noch zu erzählen haben. Man wird dabei lernen, das Schlagwort von den “unpraktischen Deutschen” in die Rumpelkammer der Vergangenheit zu werfen. Den erfreulichen Wandel, der sich da zu unseren Gunsten vollzogen hat, charakterisierte mir ein hoher deutscher Offizier in St. Quentin mit den nachdenklich-heiteren Worten: “Es ist merkwürdig, was der Mensch alles lernt! Ich bin doch eigentlich ein Potsdamer Gardeoffizier. Jetzt handle ich mit Holz und Wolle. Sogar erfolgreich!”’[1)].

Toen Ganghofer later in 't zelfde jaar zijn artikelen als Reise zur deutschen Front in boekvorm uitgaf, schrapte hij deze alinea's[2)], en gaf daardoor aanleiding tot de veronderstelling dat zij voor

1) Passelecq. Fac-simile bij p. 145.
2) Passelecq. Fac-simile op p. 172. In het boekje is bovendien de datum van het oorspronkelijke artikel gewijzigd.

het duitsche legerbestuur kompromitteerend geacht werden. Dat waren ze ook, maar veel minder dan ze hadden kunnen wezen. Volkenrechtelijk was van de boeten, schattingen, onteigeningen, maar zeer weinig verdedigbaar; betaald werd van het opgeëischte en gekochte - de protesten van de antwerpsche kamer van koophandel zijn daar om het te bewijzen - slechts het kleinste gedeelte.

Maar dit daargelaten - wie het artikel van Ganghofer gelezen had, en verder rekening hield met het algemeen-bekende, met de gedwongen geldkoers, met de verkeersverboden, met de opzettelijke stillegging van publieke werken, kon weten dat de duitsche maatregelen in het bezette gebied niet alleen konden, maar moesten leiden tot de meest volslagen werkeloosheid.

3 October 1916 werd door het duitsche hoofdkwartier de gedwongen arbeid met deportatie ingevoerd. Tegelijkertijd werd door de duitsche dagbladen als reden daarvoor opgegeven de misstand ‘dass viele belgische Arbeiter der öffentlichen Wohltätigkeit zur Last fallen und von Armenunterstützung leben anstatt sich durch ehrliche Arbeit ihr Brot zu verdienen[1)].

Of er toen duitsche lezers waren die zich het artikel van Ganghofer herinnerden?

In Augustus 1914 reeds was volgens het plan Rathenau begonnen met het stelselmatige leegpompen van België, met het lamleggen van zijn voortbrenging en nijverheid, met het arm en weerstandloos maken van zijn bevolking, en dat niet alleen omdat het legerbestuur grondstoffen noodig had, maar omdat het een wenschelijke zaak geacht werd voor de toekomst dat land onschadelijk te maken als ekonomisch mededinger. Ook dit was in duitsche geschriften en dagbladen uitgesproken[2)]. En toch de werkloosheid in België de schuld van de belgische arbeiders?

Wat was overigens die ‘eerlijke arbeid’ die belgische arbeiders weigerden? Passelecq reproduceert onder meer een kennisgeving van 10 Juni 1915, onderteekend door de Etappencommandant

1) Köln. Zeitung, Abendbl. 13 October 1916. Fac-simile bij Passelecq op blz. 6.
2) Bizonderheden over Rathenau's plan, en fac-simile's dienaangaande, in het derde gedeelte van Passelecq's werk.

Luit. Gen. Graaf von Westarp. Daarin lezen we: ‘Het gedrag van verscheidene fabrieken, welke uit voorgewend patriotisme en onder beroep op de Overeenkomst van Den Haag werken geweigerd hebben welke voor het duitsche leger bestemd zijn, bewijst dat in de bevolking pogingen bestaan, met het doel aan de duitsche Administratie van het leger moeilijkheden te bereiden’[1]. Eer*looze* arbeid dus. *Deze* arbeid werd geëischt, tot *deze* arbeid werd stelselmatig en telkens dringender en uitgebreider aangezet, en tegen het weigeren van *deze* arbeid werd straf gedreigd.

Tegen het weigeren van deze eerlooze arbeid, werd door het duitsche bestuur, nadat het alle andere arbeid planmatig onmogelijk gemaakt had, de hoogste straf voorgeschreven die de menschheid kent: gedwongen arbeid met deportatie.

Deze daad kreeg de heer von Bissing in België te begaan en te verdedigen.

Terwijl overal in België, bij duizenden en tienduizenden, niet alleen de werkeloozen, maar nijveren, studenten, renteniers, onafhankelijke burgers, werden opgepakt, in beestenwagens gedrongen, en weggevoerd naar Duitschland of Frankrijk, om daar, uitgehongerd, mishandeld, niet of slecht verzorgd, de oorlog te helpen voeren tegen hun verwanten en vrienden, moest de heer von Bissing standhouden en dit bedrijf verdedigen tegen de waardige protesten van de belgische overheden, tegen de hooghartige aanklachten van kardinaal Mercier, tegen de koele wraking van honderden geleerden en professoren, tegen de onwederlegbare en fiere rechtvaardiging die de arbeiders-syndicaten hem deden toekomen.

Wat kon hij antwoorden? Niets dan een herhaling van de leugen dat de stakers niet *wilden* werken. Niets dan de schijnheilige verzekering dat hij de maatregel enkel nam ter bevestiging van de orde in België, ja uit vaderlijke zorg voor de in werkeloosheid ontaardende bevolking. Dat men de ramp niet te wijten had aan Duitschland, maar aan Engeland daar dit geen grondstoffen wilde doen aanvoeren, - de opmerking was onjuist: Engeland had aangeboden ze te verschaffen, mits tegen waar-

1) Passelecq, p. 15.

borg dat zij Duitschland niet ten goede kwamen. Zou het dwaas genoeg moeten zijn, om, nadat het op dit aanbod geen antwoord ontvangen had, de toevoer toch te doen plaats hebben en zoo zijn vijand te voorzien van het noodige?

Dit geheele bestand, naar oorsprong en omvang, van de daad die baron von Bissing beging en verdedigde, is in het boek van Passelecq met bewijsstukken uiteengezet.

Het is de daad van een regeering, van een regeerende kaste, zooals er nog maar één bestaat, en waarmee ik weiger te gelooven dat éénig volk zich kan vereenigen.

Het ware te wenschen dat Duitschers dit boek lazen. Zij zouden, indien zij nog twijfelen aan de grootheid van de ramp die hun regeering over hen gebracht heeft, hier de verzekering opdoen dat die ramp onmetelijk is. Door niets dan het kennismaken met de feiten zouden zij een denkbeeld krijgen van de haat en de minachting waarmee de Belgen die regeering voortaan zullen bejegenen, van de zedelijke hoogheid waarmee de woordvoerders van de onderworpenen, van de bange onwaarachtigheid waarmee de bezetters spreken, de eersten opkomend voor recht en menschelijkheid, de tweeden vruchteloos trachtend zich vrij te pleiten in een verloren zaak.

Nooddwang! zei de duitsche rijkskanselier, toen de inval in België begonnen was.

Nooddwang! zou Von Bissing gezegd hebben, als hij gedurfd had.

Nooddwang! want eenmaal gekluisterd aan de in 't moer geraakte oorlogskar van een regeerende kaste, moet met het duitsche volk het belgische ondergaan.

Het belgische volk wil dat niet. Zijn vertegenwoordigers uit alle standen hebben door tal van protesten getoond dat zij zich zedelijk vrij en sterk gevoelen. Het duitsche wil het nog altijd wèl. Het is volgzaam, gehoorzaam, wil graag gedrild worden. Het heeft nog altijd niet beseft dat de tijd voor beheerschende kasten, die door middel van een natie de wereld trachten te overweldigen, voorbij is, dat ook deze oorlog geen ander gevolg zal hebben dan vergrooting van een boven-volkelijke gemeenschap die iedere afzonderlijk-nationale heerschzucht bedwingt en verslaat.

Er zijn er nog in Duitschland die lachen als uit andere volken, zelfs vijandige, de verklaring gehoord wordt dat tegen het duitsche *volk* geen haat bestaat. Toch is dit zoo. Er bestaat, niet alleen in de onzijdige, maar ook in de oorlogvoerende landen jegens het duitsche volk juist zulk een diepe en blijvende genegenheid, als er - ondanks alles - in dat volk bestaat jegens die volken waarmee het in oorlog is. Maar van alle strijdende volken is het juist het duitsche dat geregeerd wordt onder instellingen die verouderd zijn. Laat het de verhouding tusschen zichzelf en zijn regeering omkeeren, laat het goedmaken wat dat bestuur bedorven heeft en het heeft de wereld voor bondgenoot.

De belgische deportaties behooren evenals de verscherpte duikbootoorlog, tot die wanhoopsdaden waartoe een despotische macht overgaat wanneer zij voelt dat zij wankel staat. Zij verhieven plotseling een gedeelte van een gemarteld volk tot een nog meer in 't oog vallende vorm van martelaarschap - de noodlijdende arbeiders van België die de verlokking van een hoog loon weigerden en liever dan in uiterlijke vrijheid welvarende verraders te wezen, de ballingschap van arme, maar innerlijk-vrije slaven verkozen, blinken uit als de bloem van martelaars - en dit gebeurde op hetzelfde oogenblik dat de grootste republiek van de wereld zich gereedmaakte om partij te kiezen en de grootste despoten-staat van de wereld aan zijn ongerechtigheden onderging. Al deze gebeurtenissen tezamen hebben het uitzicht in de toekomst zoozeer gewijzigd dat wij nu ook de naderende vrede met een ander gemoed verwachten dan tevoren. Vaster dan ooit zijn wij overtuigd dat er in Duitschland een element is dat de oorlog niet overleven mag. Vertrouwender dan ooit zien we de wording tegemoet van een gemeenschap die tal van volken, en ook het duitsche, in zich zal opnemen. Terwijl wij daarom eerst, in de afgeloopen jaren, nog vaak met een zekere onrust om vrede, als om het eind van een gruwelijke oorlog riepen, verwachten wij nu rustiger de vrede als het begin van de vestiging van die gemeenschap. Niet om vrede tot iedere prijs moet het te doen zijn, maar om een vrede waarin het beginsel van de heerschzuchtige, zichzelf zoekende enkelstaat uitgeroeid, de samenhangende aard-omspannende volkenbond

gevestigd wordt. De staat die zulk een vernieuwing het weerbarstigst zal tegenstreven is zonder twijfel de duitsche; maar dit wil niet zeggen dat het duitsche volk er niet van gediend zou zijn. Van dit volk is het maar een klein gedeelte dat in handhaving van de oude toestand zijn voordeel ziet; een grooter snakt naar de verandering. Op dit grootere deel stellen wij onze verwachtingen. Het moet zich binnenslands de heerschappij verzekeren, om daarna als gelijke zijde aan zijde te kunnen gaan met de volken van het buitenland.

De literatuur over Vincent van Gogh
Door
Herman F.E. Visser
(Vervolg van blz. 340)

IV

Het is slechts een bescheiden handboekje, in formaat tenminste, het reeds aangeduide werkje over van Gogh door *Just Havelaar* (begin 1916 verschenen, naar ik vermeen). Doch de wapenspreuk, waaronder deze handboekjes verschijnen, streeft hooge aspiraties na: Elck 't Beste.

De inhoud van dit boekske staat echter in een wanverhouding tot formaat en uiterlijke (hoewel goed verzorgde) verschijning. Indien 't formaat grooter geweest ware, de reproducties fraaier (bij een dergelijke goedkoope uitgave mogen we reeds tevreden zijn met *deze* reproducties) en in ruimer aantal, zou dit werk (je) zeker nog meer de aandacht getrokken hebben.

Niet, als bij Duret, som ik de titels der hoofdstukken achter elkander op, doch ik geef ze U aanstonds.

Vooreerst splitst Havelaar zijn boekje in twee deelen, noemt het eerste deel: ‘De Mensch’, en het tweede deel ‘De Kunst’ (Let wel, *niet* ‘De Kunstenaar’!). In hoeverre dit in werkelijkheid een splitsing werd, wil ik later nagaan.

Het eerste deel is onderverdeeld in drie hoofdstukken: ‘Algemeen overzicht’, ‘Geestes-Groei’ en ‘Levens-Tragiek’, het tweede deel eveneens in drie hoofdstukken, t.w. ‘Holland-

sche Tijd', 'Fransche Tijd' en 'Onvolkomenheid en Verwezenlijking'.

In het 'Algemeen Overzicht', wordt aanstonds begonnen met het aanduiden van den overgang van den 'pompeuzen Koekkoek', den 'nuchtergeestigen Bakker Korff' en van den 'wezenloozen Ten Kate' en 'den leuken Hildebrand' naar de Haagsche School. Daarmede wordt even omschreven, wat er alzoo te doen was vóór en in den tijd van van Gogh's jeugd.

Van Israëls, die in den vroegsten tijd (den Haag) door Vincent vereerd wordt, zegt Havelaar: '....hij toonde toch ook dat zijne eeuw enkele nieuwe elementen aan de 17e had toe te voegen: hij, *wezenlijker* noch dan Millet, schiep in de schilderkunst "de poëzie der armoede"....' en verder wordt zeer juist gezegd dat Israëls niet de man was 'die de waarheid van zijn eeuw heeft doorvoeld'.

'Zulk een man was Vincent van Gogh. Door de kunst van dezen strijder zal de nakomeling begrijpen wat er in ons is omgegaan. *Door menschen als van Gogh hebben wij weer deel aan 't Europeesche leven*' (De cursiveering is van mij). Havelaar stelt zich de vraag, hoe 't te begrijpen is dat 'uit de vlakke burgerlijkheid van 't 19e-eeuwsche Holland opeens zulk een argelooze geloover en willer kon rijzen.' Van belang is dan: 'De drift en de smart, de droom en de dwingende werkelijkheid dezer eeuw, de onrust en de glorie: heel het probleem van dezen tijd ligt in Vincent's kunst besloten. En in de schoone evolutie van zijn geest voelen wij den opgang der nieuwe gedachte.'

Ook Havelaar zegt dat de kunst Vincent geen doel was, ja 'hij kwam er toe de kunst te haten, die alles-eischende hem het leven onmogelijk maakte....'

Daarmede wordt nog eens de nadruk gelegd op een der schrijnendste tegenstrijdigheden van onzen tijd (Thomas Mann heeft in zijn roman 'Tonio Kröger' het rampzalige bestaan dezer tegenstrijdigheid treffend beschreven).

'De tijd doet dàt karakter tot zijn breedste mogelijkheid volgroeien, dat 't meest met dien tijd overeenstemt,' hooren we verder. Deze uitspraak zou, anders geformuleerd, ook voor de kunst kunnen gelden, waarbij dan de tijd m.i. als factor geëlimineerd wordt. (De Japansche kunst - van Gogh, de Indo-

nesische kunst - de moderne Hollandsche sierkunst, enz.)

'....zijn heldhaftige levens-ernst, die wel de grondtrek van zijn karakter heeten kan, bevrijdde hem uit den ban der zelfvervuldheid, welke de geestkracht der begaafdsten van dezen tijd vaak verlamde,' is een nobele appréciatie.

Zijn kunst was concreet en visioenair, scherp-beeldend en van een Dionysische bezetenheid, synthetisch en toch oogenblikkelijk spontaan, zegt Havelaar in kantige bewoordingen, en verder: 'Vincent kon zich uitbreiden, daar hij altijd weer, krachtens zijn innerlijke weifelloosheid, zich samenvatte.'

'Vincent kon de Dostoyewsky van het Westen heeten,' en een bladzijde verder, in juisten samenhang: 'wat wij verlangen, dat is de *brand* van geest, de *vlammende* geest.'

Hetgeen van Gogh steeds in zijn brieven betoogt (en ook andere kunstenaars van dezen tijd uitten zich in dien zin, b.v. Franz Marc[1)] wordt hier aldus geformuleerd: 'Het gaat niet om "den grooten kunstenaar", het gaat om een "groote kunst", om een hoog en rijk geestes-leven.'

Ik meen hiermede 't belangrijkste uit dit hoofdstuk genoemd te hebben. De aanhalingen spreken voor zich zelve.

In het tweede hoofdstuk 'Geestes-groei' merkt Havelaar op, dat van Gogh evenals de meeste geestes-helden der 19e eeuw....'uit den burgerstand, uit die vlakke, hartstochtlooze burgerij welke de wanhoop is geweest juist van de grooten, die er uit geboren zijn' voortkwam.

Doch 't Hollandsche volk moge burgerlijk zijn, het is tenminste trouwhartig, en daarmede noemt de schrijver feitelijk ook een van Vincent's schoonste karaktereigenschappen.

Het keerpunt in Vincent's leven beschrijft Havelaar als volgt: 'Maar toen Vincent zijn fondamenteele wezen gevonden had, toen hij wist wat hij hier had te doen, toen kon hij *als kunstenaar*, en *uitsluitend* als kunstenaar, ook al de andere krachten van zijn innerlijk leven ontplooien, *de kunstenaar in hem omvatte den denker en den ethicus*'. Ik vind dit van het beste uit het boekje.

1) Der Blaue Reiter, 2e aufl. München 1914. Blz. 7.

Uit dezen zin: ‘Het nageslacht zal ons, tobbers en zoekers, door hèm beter begrijpen’, blijkt nog eens hoezeer Havelaar van Gogh als modern voelt.

Ten slotte uit het derde hoofdstuk ‘Levens-Tragiek’ deze treffende zin: ‘De kunst-schepping moge voor den kunstenaar zelven een waan zijn, voor ons is zij een apotheose van ons geestelijk leven’. Geen kunstenaar waarvoor dit meer geldt, dan voor Vincent van Gogh.

V

Ik ga nu over tot het bespreken van het tweede deel van Havelaar's boekje: ‘De Kunst’. Het eerste hoofdstuk ‘Hollandsche Tijd’ is uit den aard der zaak in intiemer toon gehouden dan de overige hoofdstukken; de brieven en een grondige kennis van het teekenwerk uit den Hollandschen tijd zullen veel tot het slagen van dit hoofdstuk bijgedragen hebben.

Nadat Havelaar het over de beste landschappen uit den Franschen tijd heeft gehad, zegt hij: ‘Dat hij (van Gogh) ook reeds in zijn landschappen (uit den Hollandschen tijd) een meer spiritueel gevoel uit te drukken zocht, kan met tallooze brieffragmenten worden aangetoond, indien het werk zelf 't niet reeds voldoende zei!’

Verder: ‘De genialiteit van een man als van Gogh is, dat hij, trots al zijn eruditie en technisch kunnen, toch de innerlijke kracht heeft gehad zich weer naïef te stellen tegenover zijn eigen, oer-eigen gevoel’, en ‘Hij wilde liever ruw zijn dan vleien. Hij was primitief zooals wij allen weer primitief moesten zijn, wij die niet langer de decadenten wenschen te zijn der Renaissance, maar in een nieuwe en groote toekomst gelooven’. Primitief in dezen zin bedoeld, lijkt mij aannemelijker, minder gevaarlijk.

Na 't over het zelfbehagelijke der stemmingskunst te hebben gehad, dit: ‘Hij haatte de wanordelijke overdrevenheden, de zwakzinnige en ijdele dweperijen van den modernen artiest’.

In het tweede hoofdstuk, ‘de Fransche Tijd’ vind ik een passage, die zich ten nauwste met eigen opvatting dekt: ‘...de dramaticus, dat is de ruimst-omvattende mensch’. Wat dan ook voor van Gogh geldt.

Nadat ik Duret's meening over van Gogh's meer phantastische werken, een uittreksel uit een brief van Vincent (als noot bij de aanhaling uit Duret) en Cohen Gosschalk's meening in deze speciaal gereleveerd heb, hooren we nu ook van Havelaar: ‘De verkeerde dwaasheid der hedendaagsche denkwijs heeft zich wel scherp geopenbaard in de meening, dat Vincent's lyrisch-dramatische visioenen uitingen van zielsverbijstering of van krankzinnigheid zouden geweest zijn. Zàg men dan niet de planmatige ordening....?’ Meier-Graefe zal 't later nog eens herhalen, op geheel andere, wat te krasse wijze.

‘Veel van zijn werk (van van Gogh) is démonisch, waanzinnig en onschoon. Hij heeft den ban verbrooken, doch daarbij eigen eevenwicht verlooren,’ aldus Dr. van Eeden in zijn artikels, na de ontdekking van den schilder-mysticus de Winter geschreven.

‘Het werk van de Winter spreekt over een démonische waereld, maar ook over een hoogere. En hij zelf staat, als kunstenaar, booven zijn onderwerp, en is niet de dupe en slachtoffer der lagere machten. Daarin ligt zijn enorm voorrecht booven van Gogh en de futuristen’. Ik behoef hier niets aan toe te voegen, het is mij slechts niet recht duidelijk hoe van Eeden Vincent en de ‘futuristen’ in één adem kan noemen.

Weet de heer de Winter dat van Gogh, toen Aurier over hem geschreven had, daar eenigszins verlegen mee was, omdat hij de hem in dat artikel toegekende verdienste allereerst op Monticelli en Gauguin wilde overdragen; dat hij echter voorts ontstemd was over een zekere passage in dat artikel, waar op de verdienste van een anderen schilder was afgedongen, om Vincent's beteekenis beter te doen uitkomen?

Aurier schreef n.l. ‘Mais, quoi qu'il arrive, quand bien même la mode viendrait de payer ses toiles - ce qui est peu probable - aux prix des petites infamies de M. Meissonier, je ne pense pas que beaucoup de sincérité puisse jamais entrer en cette tardive admiration du gros public. Vincent van Gogh est, à la fois, trop simple et trop subtil pour l'esprit-bourgeois contemporain. Il ne sera jamais pleinement compris que de ses frères les artistes très artistes....et des heureux du petit peuple, du tout petit peuple, qui auront, par hasard, échappé aux bienfaisants enseignements de la Laique....’

Van deze aanhaling staat slechts de eerste zin in betrekking tot de vraag aan de Winter; ik neem echter de gelegenheid waar de aansluitende zinnen mede over te nemen: ze staan met het overige in nauw verband en ik behoef ze dan voorts niet te herhalen bij de bespreking van Aurier's artikel.

Ten slotte het derde hoofdstuk: ‘Onvolkomenheid en Verwezenlijking’. Een der passages, die mij 't meeste treft: ‘'t Zijn juist de grootsten van dezen tijd, die hebben geploeterd en geknoeid: Balzac, Wagner, Dostoyewski en Tolstoi, Nietzsche, Emerson, Whitman, Rodin en Israëls’, en verder: ‘De grooten van vroeger, schreef Vincent aan zijn vriend Bernard, leefden in een architectonisch opgebouwde maatschappij.....‘tu sais, nous sommes en plein laisser aller et anarchie’.

In verband met 't vroeger gezegde over 't primitieve van Vincent: ‘Ook waar hij stamelde verstaan we de macht van zijn ontroering. Dit heeft hij gemeen met de echte “primitieven”. Essentieel primitief is hij, geen voltooier en geen decadent, maar een inleider en beginner. En in primitieve kunst is gewoonlijk de geestelijke ontroering sterker dan het stoffelijke expressievermogen.’ Indien de aanduiding primitief zòò omschreven wordt, behoeven we er geen gevaar in te zien, meen ik. Alleen in de woorden ‘inleider’ en ‘beginner’ ligt wel een gevaar besloten, het gevaar Vincent als ‘chef d' école’ te beschouwen, Aan 't slot der besprekingen (behandeling van het artikel van Dreyfus) hoop ik hier op terug te komen.

Havelaar wijst dan op iets, wat we in van Gogh's werk missen, het fijn-droomerige element, zoo sterk aanwezig b.v. in het Bouddha-Beeld. Toch herinner ik me wel een enkel portret, een boomgaard, waarop dit niet geheel van toepassing is en wijs op het stilleven uit de coll. Proux. (Vergelijk ook de appréciatie van Vincent's werk uit Asnières, door Cohen-Gosschalk). Doch in hoofdzaak kan men een en ander wel onderschrijven.

Na het over de ‘soms schrijnende wreedheid’ gehad te hebben, komt de eigen uitspraak van Vincent, die harde onaangename dingen schilderde ‘omdat men daarvan het meeste leert.’

‘En is dit niet de bittere heroïek van den modernen kunstenaar’: vraagt Havelaar ‘hij, de schoonheids-schepper, zal af

moeten stooten, wil hij niet flauw en karakterloos worden.'

Wel ben ik lang van stof geweest over dit 'boekje' van Havelaar. De inhoud wettigt dit echter en dit werkje is...tot nog toe 't meest uitvoerige werk over van Gogh. Noch Duret, noch Meier-Graefe zijn zoo uitvoerig, want met Havelaar zijn dit de eenige monografieën over Vincent. De overige literatuur bestaat slechts uit opstellen of inleidingen (Bremmer, Mevr. van Gogh-Bonger, Bernard enz.).

De sterkste kant van Havelaar's geschrift is de psycho-analyse, die wij daarin vinden. De indeeling in twee afdeelingen is slechts een schijnbare; want hoe dikwijls vinden we het ook niet elders betoogd, de mensch van Gogh en zijn kunst zijn te nauw verbonden, om beide afzonderlijk te behandelen, waar Havelaar dan ook - en gelukkig! - niet in geslaagd is.

Wij maken ons immers zoo gaarne zelve wijs, steeds weer, òòk na allerlei teleurstelling, dat het absurd is de mensch en zijn kunst afzonderlijk te beoordeelen (positiever dan de mensch en den *kunstenaar*), en toch is het bijkans altijd noodzakelijk - om niet aan alles te vertwijfelen. Dààrom constateer ik met blijdschap dat *in ons geval* Havelaar in zijn splitsing niet geslaagd is - de waarde van zijn werkje wordt er slechts door verhoogd.

Evenals bij Steenhoff weinig gedetailleerde kunstkritiek, waar hier toch meer ruimte voor zou geweest zijn; reden waarom ik vermoed dat ook de schrijver de opinie toegedaan is, dat het werk genoegzaam voor zich zelve spreekt - voor hen die tenminste nog kunnen 'zien'.

VI

De 'Lettres de Vincent van Gogh à Emile Bernard' (Vollard Parijs 1911) bevatten, behalve de brieven, een lange en verschillende korte voorreden (voor vroegere artikels). Al vindt *Bernard* gelegenheid om naar aanleiding van Van Gogh's werk meer algemeene theorieën te verkondigen, zoo is het toch zeer de moeite waard te hooren, wat hij over van Gogh te vertellen heeft, omdat hij vrijwel de eenige vriend is uit van Gogh's Franschen tijd, en omdat hij een kunstenaar van moderne aspiraties is - 'copain' dus in tweeërlei beteekenis.

Bernard is overigens zeer scherp, vooral waar hij het over Gauguin heeft (vgl. Gauguin over Vincent, in den Merc. de Fr.). Dreyfus zegt in zijn, reeds met een enkel woord vermeld artikel, dat Bernard en Gauguin van Gogh 'wesensfremd' waren. Beider werk bewijst bovendien ook nog genoegzaam hoe ver ze innerlijk van Van Gogh af stonden; toch beschouwt Bernard van Gogh als een kunstenaar van groote beteekenis.

Om te beginnen, hooren we aanstonds de verzuchting, dat de critici nu (1911) alles accepteeren, ook werken die van Gogh zelf slecht zou hebben gevonden, indien hij langer geleefd had. Nu is dat wel steeds zoo geweest bij een kunstenaar die na zijn dood beroemd werd, meen ik, en daarom is deze verzuchting verder niet van exceptioneele beteekenis. Het is echter - en dit is een andere quaestie - zeer de vraag, hoe Vincent zelf over de werken gedacht zou hebben, die *Bernard* slecht vindt.

Het artikel van Aurier, waarvoor Bernard de gegevens verstrekte, wordt niet bijster geapprécieerd. Aurier was ietwat met zich zelf ingenomen en had geen kijk op schilderkunst. Zijn taal is wat te rijk, doch beter is hij als psycholoog. (B. vervalt in de benepen fout, iemand die geen kijk heeft op schilderkunst, onbevoegd tot oordeelen over v. Gogh te verklaren. Hierbij teeken ik aan, dat Cézanne ongunstig over Vincent oordeelde. Zie de zoo juist in Bazel verschenen 'Erinnerungen' van Bernard aan Cézanne).

Nadat eenige woorden over Cormon (het atelier, waar Vincent in den Parijschen tijd eenige maanden werkte) gewisseld zijn, welkome mededeelingen, treft me dit citaat uit een brief van van Gogh aan Aurier (nadat dus diens artikel in den Mercure verschenen was): 'Voyez-vous, il me semble si difficile de faire la séparation entre impressionisme et autre chose: je ne vois pas l'utilité d'autant d'esprit sectaire que nous en avons vu ces dernières années; *mais j'en redoute le ridicule*.

Dat zijn voorwaar gulden woorden, en van dezen zin zou ik wel willen, dat verschillende schrijvers over moderne kunst, en over de vele 'ismen' in die kunst, dien zin goed zullen lezen, en overlezen en nog eens hèrlezen.

Ik zou dezen zin later nog wel eens als motto willen gebruiken - boven een artikel, waarin tegen het 'esprit sectaire'

te velde getrokken wordt. De groote kunstenaars vormen ieder een wereld voor zich (het is reeds dikwijls verkondigd) - ze zijn niet onder een hoedje van ‘isme’ te vangen - een garderobestuk van recenten datum overigens!

Bernard's volgende uitlating (naar aanleiding van Vincent's aanvallen van geestesstoring) spreekt voldoende voor zich zelf: ‘...combien l'incomplet de son art marqué d'un incontestable génie demande d'indulgences et de pardons’. Steenhoff's opinie in deze (over de buitensporige uitingen sprekend) is me dan heel wat liever en juister; ook is 't voor iemand als van Gogh waarlijk niet noodig toegevendheid en pardon te vragen. Dreyfus slaat de plank niet geheel mis, waar hij van het in verhouding tot van Gogh ‘wesensfremde’ in Bernard spreekt, die zich voorts met deze uitlating eerder aan de zijde van Dr. van Eeden, dan aan die van Cohen Gosschalk, Duret, Steenhoff, Havelaar, Meier-Graefe, Dreyfus en Meyer-Riefstahl schaart.

Van den zoo juist genoemden *Meyer-Riefstahl*, wiens niet in alle opzichten even belangrijk, in het Engelsch vertaalde artikel (Burlingt. Mag. 1910) mij te laat bekend werd om afzonderlijk te bespreken, lasch ik het volgende in (p. 99) - in verband met de vorige alinea: ‘For myself I could not differentiate between the works of the sane and the insane van Gogh’.

Bernard releveert van Gogh's meening over de aanhangers van het impressionisme, die de wijsheid niet in pacht heeten te hebben. Over het samenwerken der kunstenaars lezen we, en Bernard verklaart dat hij in dien tijd reeds meer een volgeling van Cézanne was.

Men bedenke dat Bernard van Gogh slechts in Parijs gekend heeft. De op dien tijd gevolgde briefwisseling completeert het beeld van den Franschen tijd, voor zoover het dit boek betreft.

Bernard heeft zich nog zeer verdienstelijk gemaakt met het arrangeeren van Vincent's werk (na diens dood) in de woning van Theo, en later door een kleine tentoonstelling te organiseeren. Deze tentoonstelling, weidsche naam voor iets meer dan een dozijn werken uit den winkel van Tanguy - had weinig succes. Het zal wel de eerste tentoonstelling van van Gogh's werk geweest zijn.

De reproducties, in een respectabel aantal aanwezig, zijn matig,

niet beter dan de afbeeldingen in de groote publicatie over Cézanne, eveneens bij Vollard verschenen. De beide reproducties-in-kleur (een zelfportret van Vincent, wat ik niet tot z'n beste werken zou willen rekenen, waarschijnlijk in '87 geschilderd, en de reeds besproken ‘Berceuse’) zijn nog het best geslaagd. Doch de cliché's der overige reproducties zijn soms slecht uitgevallen en de omstandigheid dat het papier crêmekleurig is, doet daar nog allesbehalve goed aan.

Men vindt in dit boek reproducties naar zeer interessante teekeningen en schilderijen, afbeeldingen die ik elders nooit zag. Vooral een naakt-studie (potlood of krijtteekening) naar een jong meisje, bij Cormon gemaakt, is van een juistheid.....èn charme, waartoe velen Vincent niet in staat zouden achten. Dit teekeningetje zou van een Manet kunnen zijn.

Behalve het zelfportret, in kleuren afgebeeld, geeft Bernard nog drie andere, weinig bekende zelfportretten uit den Parijschen tijd.

Tot een geestdriftige oordeelvelling over Bernard's publicatie kan ik niet geraken, doch ik apprécieer zijn goede bedoelingen en wij moeten hem zeer dankbaar zijn voor wat hij voor Vincent gedaan heeft.

Reeds eenige malen wees ik op het artikel van *Aurier* in den ‘Mercure de France’ van Januari 1890 (Les Isolés I) Men vindt het artikel overgedrukt in ‘G. Albert Aurier - Oeuvres Posthumes, Paris 1893 (In dit boek is een teekening van Vincent gereproduceerd). De brief door Vincent aan Aurier geschreven, nadat diens artikel over hem verschenen was, heeft men - en het valt bijzonder te waardeeren - mede afgedrukt. Ook wees ik er reeds even op, dat in brief 625 (aan Theo) van Aurier's artikel sprake is.

Aurier heeft het eerste uitvoerige artikel over van Gogh geschreven, al komt Isaächson de eer der prioriteit toe. (Zie voorts het reeds eerder aangehaalde - de Winter - en de beoordeeling van Aurier door Bernard).

Aurier's artikel las ik, nadat ik van Gogh een ‘waarachtig Hollander’ genoemd had, daarom treft mij 't volgende bij hem: ‘....Il est bien dûment Hollandais, de la sublime lignée de Frans Hals’. Doet men echter niet beter door in de plaats van Frans Hals een anderen naam te zetten?

Gaarne neem ik het volgende over: ‘Néanmoins, j'estime que, dans le cas de Vincent van Gogh, malgré la parfois déroutante étrangeté de ses oeuvres, il est difficile, pour qui veut être impartial et pour qui sait regarder, de nier ou de contester la véracité naïve de son art, l'ingénuité de sa vision. Indépendamment en effet, de cet indéfinissable partum de bonne foi et de vraiment-vu qu'exhalent tous ses tableaux, le choix des sujets, le rapport constant des plus excessives notes, la conscience d'étude des caractéres, la continuelle recherche du signe essentiel de chaque chose, mille significatifs détails nous affirment irrécusablement sa profonde et presque enfantine sincérité, son grand amour de la nature et du vrai - de son vrai à lui.’

Deze aanhaling is een goed staal van Aurier's appréciatie, en er is nog meer wat ik, indien de ruimte het toeliet, wel zou willen afdrukken. Het artikel is n.l. vrij lastig te verkrijgen.

Louis Piérard heeft twee artikels aan Vincent gewijd. In den Merc. de France van Juli 1913, verscheen: ‘van Gogh au pays-noir’, in ‘Les Marges’ van Januari 1914: ‘van Gogh à Anvers’. Naar het laatste artikel, evenals naar het stuk van Morice over Gauguin verwijst ook Mevr. van Gogh-Bonger. Voorts heeft nog Maurice Denis over Vincent geschreven, naar mij verzekerd wordt (waar?).

Tot mijn spijt heb ik de kritieken van Octave Mirbeau in de ‘Echo de Paris’ (31 Maart 1891) en in het ‘Journal’ (17 Mei 1901) nog niet kunnen vermeesteren. Vermeld vond ik deze artikels in het literatuuroverzicht van Meier-Graefe.

De voorrede voor den catalogus der tentoonstelling bij Bernheim (1901), van Julien Leclercq, bleef eveneens nog ongelezen.

VII

Met de behandeling der Duitsche literatuur - het boek van Meier-Graefe en het artikel van Dreyfus - eindig ik deze besprekingen. *Julius Meier-Graefe*, den strijder voor de Fransche kunst in Duitschland, behandel ik het eerst. Ik zou echter niet willen zeggen, dat ik U met het bespreken dezer beide kunstcritici een ook maar bij benadering schetsmatig beeld der mo-

derne Duitsche kunstkritiek geef. Ten eerste, omdat de beide schrijvers feitelijk geen Germanen zijn (Dreyfus is waarschijnlijk Elzasser). Hetgeen bij Meier-Graefe echter juist een ongunstige factor blijkt, schijnt bij Dreyfus tot een zeer fijn inzicht te leiden. Ten tweede, omdat hun kijk en stijl aldus te verschillend zijn.

Meier-Graefe's boekje over van Gogh is een uittreksel uit zijn boek over de Impressionisten, wat ik een eigenaardig begin en een fundamenteele fout zou willen noemen. Noem van Gogh hoe ge wilt, den Franschen van Gogh - dien van Arles, St. Rémy en Auvers - ge kunt hem toch onmogelijk een impressionist noemen in de moderne beteekenis van deze benaming, al weet ik zeer wel dat van Gogh zich zelf soms een impressionist noemde. Noem hem, als 't nu eenmaal niet anders gaat, een expressionist, doch liever....Vincent van Gogh.

Men merkt 't aanstonds bij Meier-Graefe (Vincent van Gogh, München 1912): zijn uitgebreide kennis der Fransche impressionisten zit hem dwars. Hij kan het niet laten steeds vergelijkingen op te stellen, is zich te weinig het ‘hors ligne’ van van Gogh bewust; het volgende (blz. 5) bevestigt dit: ‘Auf dem Impressionismus konnte rationellerweise, um nicht die Resultate in Frage zu stellen (plein air en het z.g.n. divisionisme? H.V. nur eine Strömung reagieren, die keine fremden Elemente in die Diskussion zog, sondern die Synthese aus demselben Geiste gewann, der die Auflösung begünstigte. Diese Strömung, die durch Gauguin zu einer Art Schule gebildet wurde, fand in van Gogh ihren freiesten, gesundesten und stärksten Ausdruck’. Verder dit (blz. 6): ‘Er stellt in der Kunstmisere unserer Zeit einen neuen typ dar: der Künstler, der nicht nur nicht verkauft, sondern, überzeugt von der Vergeblichkeit des Bemühens, jeden Versuch aufgibt’, wat wel juist is, doch verder ‘und aus dieser Einsicht *reine Freuden* (?! De cursiveering is van mij.) gewinnt’. Ik kan Meier-Graefe slechts aanbevelen, de brieven van Vincent wat beter te lezen, alvorens dergelijke onjuistheden te schrijven.

Na zijn dood schrijven tien jaar lang de literatoren, niet de schilders over van Gogh, beweert Meier-Graefe, en dat klopt vrijwel, op enkele uitzonderingen na. In de jaren voor 1910 dringt van Gogh het snelst in Duitschland door - Meier-Graefe

zou maar liever niet willen nagaan, hoeveel Snobbisme daarbij een rol heeft gespeeld (Hört, hört!).

In zeker opzicht is van Gogh eerder te begrijpen, wordt betoogd, dan Manet, Cézanne en Renoir. Het oog dient reeds terdege geoefend te zijn, om deze laatste meesters te kunnen genieten. Zie wat ik van Steenhoff in dezen zin aanhaalde, het stemt vrijwel overeen, al heeft Steenhoff het over de grootmeesters der Haagsche school en Breitner.

'Sein werk zeigt absonderliche Tiefen, und hinter seinem Schicksal verbirgt zich meht, als des Einzelfalles spannendes Ereignis'. Daarover hebben ten onzent Havelaar en Steenhoft voldoende uitgeweid. Doch dan komen rare brokken kritiek over den Hollandschen tijd. Deze kritiek 'ne sent pas du tout le terroir', om Duret's appréciatie van van Gogh's Hollandsche werk, aldus gemodificeerd op Meier-Graefe's kritiek toe te passen. 'Vincent war höchst ungeschickt und trotz seines groben künstlerischen Gebarens schwächlich'. Ja Meier-Graefe kent zelfs uit den vroegsten tijd werken, die van een banaliteit van den 'schlimmsten Kitschmaler' zijn. Neen, een von Tschudi gebruikte de Duitsche taal wel nobeler. Alle commentaar schijnt verder overbodig.

Nog een veeg uit de pan, is het dualisme, wat Meier-Graete ziet tusschen het dilettantische pathos (och kom!) en den drang tot schoonheid. Als apothéose deze fraaie zin: 'Wie er (dit dualisme) besiegt wurde, wie es van Gogh gelang, das Temperament und seinen sehr stark entwickelten Hang zum Pathos nur zum Dienste des Schönen zu bändigen, das bildet ein kurzes, aber erhebendes kapitel der modernen Kunst.'

Na opgemerkt te hebben, dat de nimbus van Millet's scheppingen aan de boeren van van Gogh ontbreekt, wat zeker volkomen juist is, daar van Gogh *met opzet* hier niet naar streefde, wordt de teekening 'Sorrow' allertreurigst beoordeeld (ze wordt echter inderdaad wel eens overschat).

Van Gogh gaat naar Parijs, en we lezen: 'die moderne Französische Kunst wirkte auf ihn wie die Säure, die sich mit einer Base verbindet.' Deze vergelijking zullen we maar laten voor wat ze is. Goed in overeenstemming met Cohen Gosschalk (over Asnières sprekend) is het volgende: 'Er erscheint in den besten

Pariser Werken wie ein glücklicher Jüngling, still, sonnig, mehr zu Sisley etwa als zu Monet, den er glühend verehrte, neigenddurchaus Lyriker.' Dit is tenminste een gebied, waarop Meier-Graefe zich thuis gevoelt.

Ik eindig met een lange aanhaling, om de serie citaten over het z.g.n. 'waanzinnige' in van Gogh's kunst te completeeren. Een en ander is vrij drastisch, en door dit over te nemen, betuig ik er nog geenszins mijn volledige instemming mede: 'Van Gogh's relative Einseitigkeit rührt von der Bewusstheit des Menschen her dem seine Kunst nur Mittel war, nicht vollkommen zum Zweck wurde. Schon aus diesem Grunde tut man ihm Unrecht, wenn man dem Pathologischen seiner Existenz eine besondere Bedeutung für den Kunstwert der Leistung zuweist. Dass der Mensch wahnsinnig war, als er seine herrlichsten Bilder schuf, sagt von seiner Kunst nicht mehr, als von Delacroix die Tatsache, dass dieser zuweilen an Magenbeschwerden litt, oder von Géricault, dass er sich ein Bein brach. Dass sein Wahnsinn den Menschen bestimmte ist selbstverständlich. Es war der Entgelt für seinen Reichtum, die Auslösung nach einer unverhältnismässig starken Konzentration. Daraus auf einen Wahnsinn des Künstlers als solchen zu schliessen ist ungefähr derselbe gegenstandslose Unsinn, wie wenn man einen Maler frommer Bilder fromm oder den von Verbrecherszenen verbrecherisch nennt.'

Meier-Graefe maakt weliswaar iets goed met deze passage. Buitengewoon belangrijk acht ik zijn monografie echter niet, en buitendien heeft zich bij mij de overtuiging gevestigd, dat Meier-Graefe te weinig studie van van Gogh gemaakt heeft, alvorens zijn boek te schrijven, en aan den anderen kant in wezen te ver van van Gogh afstaat om 'überhaupt' 'de' monografie over van Gogh te kunnen schrijven. Waarmede ik Meier-Graefe verlaat, om tot de laatste bespreking over te gaan, die van het veel sympathiekere artikel van *Albert Dreyfus* (Die Kunst 1913, No. 3).

Er gaat een 'Faszination' van van Gogh's naam uit, de vraag is, of de invloed die van Gogh op de jongere schilders-generatie heeft, een gunstige is. Kan van Gogh in de verwarring van onzen tijd, een wegwijzer zijn? Het is een 'Brennende Frage',

en Dreyfus zoekt die vraag te beantwoorden. Aan het slot van zijn artikel, doet hij dat met enkele woorden.

In Duitschland drong het werk op een omweg door - door de briefwisseling, in *Frankrijk*, verklaart Dreyfus zeer terecht, houdt men zich steeds aan de *zaak zelf* (de cursiveering is van mij, niet zonder boosaardigheid. Ik denk daarbij ook nog aan de pratende schilders, t.w. aan schilders die over eigen werk schrijven, 'lezingen' houden of mondelijk 'toelichting' geven).

We hooren over het 'Deutsch-Romantische seines Wesens', en over het wezensverwante in dezen zin - met Novalis, Brentano, Hölderlin en Nietzsche, en voorts dat bij iemand, die met 28, 29 jaar begint, de 'geistige Auffassung' verder is dan de 'manuelle Geschicklichkeit', wat zeer juist is. Dreyfus meent het een en ander tot in Vincents rijpsten tijd te kunnen vaststellen, wat ik echter niet geheel wil onderschrijven.

'Nur darf man van Gogh keinen Primitiven nennen!' en deze waarschuwing is niet misplaatst, zooals ik reeds dikwijls herhaalde.

In dit artikel zijn ook goede aanduidingen over de invloeden, die in Parijs op Vincent werkten. In de manuscript-notities van de 'Noa-Noa' door Gauguin, vinden we ook aanteekeningen over van Gogh, zegt Dreyfus. (Naar ik meen zijn die notities te vinden in het artikel van Morice over Gauguin, Mercure de France, October 1903). En nu een positieve opmerking, waarvoor we Dreyfus zeer dankbaar zijn: De schilderijen uit Arles doen nog steeds het best tegen een witten achtergrond. Het huisje in Arles was n.l. buiten geel geschilderd, binnen gewit.

Het ongelukkige samentreffen met Gauguin had deel aan zijn ondergang, aldus de schrijver, die zich schijnbaar zeer goed in den toestand heeft ingedacht; hij geeft mij dan weer aanleiding, om dit over te nemen: 'Weder in St. Rémy noch in Auvers hindert ihn der Wahnsinn an der Ausübung seiner Kunst, er wird ihm gleichsam selbst zum Thema als könne er ihn sich vom Leibe malen. Mit einer an Strindberg gemahnende Hellsichtigkeit steht er über seinen Depressionen. Kein Porträt zeigt ihn mehr als Herrscher über seine Mittel als der "Irrenwärter"'.

Van Gogh werkte nooit uit louter phantasie, hoewel Gauguin hem daartoe wilde brengen. Hij kan niet zonder model werken,

maar hij laat dat model naar zijn pijpen dansen. Dat zijn positieve opmerkingen, van groote waarde.

En nu het beantwoorden (ten minste ten deele, H.V.) van de in het begin gestelde vraag: Het is ‘sinnlos’ om een techniek als die van Vincent, na te willen bootsen. Ze is aanlokkelijk eenvoudig - doch alleen de verschrikkelijke spankracht van van Gogh, kan een dergelijke techniek beheerschen. Eenvoudig gezegd, en zeer juist!

Ten slotte: Van Gogh is geen begin, hij vormt een einde (dit is feitelijk het ‘Leitmotiv’ van het artikel). ‘Er hat den Impressionismus erfüllt - und erledigt. Mit ihm ist die Epoche reiner Sinnenfreude in der Kunst beschlossen. Ihr neues Ziel ist geistige Grösse.’

Een kort, uitstekend geillustreerd artikel, van groote liefde en scherpen kijk getuigend. Het staat minstens gelijk, zoo niet hooger, dan Cohen Gosschalk's eveneens zeer sympathiek artikel in Elsevier.

Ik beschouw mijn taak der meer gedetailleerde besprekingen hiermede als geeindigd. Terloops wil ik nog even de verschenen plaatwerken opnoemen, om dan in een korte recapitulatie de belangrijkste publicaties de revue te laten passeeren, aan te geven in hoe verre het een en ander voldoet, en er met nadruk op te wijzen, wat het resultaat mijner critische beschouwing is.

VIII

Van de plaatwerken, of series gereproduceerde schilderijen en teekeningen, staan de voortreffelijke kleurenreproducties in groot formaat, door de Bois in Haarlem uitgegeven en door Scherjon gedrukt, bovenaan. Deze reproducties werden zonder raster gemaakt. Van de negen reproducties, aldus uitgegeven, zijn die naar de meest bekende werken: Het zelfportret bij Tutein Nolthenius, de boer bij Bremmer en Le Père Tanguy uit de collectie Rodin.

De fraaie Isographieën van van Meurs zijn van algemeene bekendheid; volstaan we met te zeggen, dat in deze uitgave 13 teekeningen uit den Hollandschen tijd, en 11 teekeningen uit den Franschen tijd gereproduceerd zijn. Minder bekend is de map door Veen in 1905 uitgegeven. Zij bevat eveneens repro-

ducties naar elf teekeningen, met behulp van het procédé van Meurs vervaardigd. Een en ander zonder tekst (Meier-Gr. is in deze abuis);

Bij Versluys verschenen 40 reproducties naar schilderijen en teekeningen, en 100 reproducties naar teekeningen uit de verzameling Hidde Nijland (werk uit den Hollandschen tijd), een en ander onder leiding van Bremmer. Sedert (1904, 1905) hebben we echter nog wel betere reproducties gezien.

Valt nog volledigheidshalve het reeds genoemde boekje van ‘Arts and Crafts’ te vermelden.

In Bernard dus veel, doch matige afbeeldingen. Over Duret's reproducties heb ik uitvoerig gesproken; ik dien echter nog de talrijke, buitengewoon mooie photographieën naar het procédé Druet, te Parijs, te vermelden.

Piper (München) gaf een map met duidelijke afbeeldingen naar representatieve werken uit (van Gogh-mappe), ook vindt men in de duitsche uitgave van de herinneringen van Mevrouw du Quesne-van Gogh (eveneens bij Piper verschenen) een ruim aantal reproducties van schilderijen, die hier te lande niet alle even bekend zullen zijn. Ik meen dat men in dit boek ook een afbeelding vindt van het landschap met de drie populieren.

De eerste jaargangen (1903 etc.) van Bruno Cassirer's ‘Kunst und Künstler’, bevatten afbeeldingen van menig, nog weinig bekend werk; in die jaargangen werden het eerst in het Duitsch, de brieven gepubliceerd, die later in een bundeltje, met eenige teekeningen versierd, werden uitgegeven - lang dus voor de complete uitgave der brieven aan Theo, bij Paul Cassirer.

In ‘Die Kunst’ nog verschillende afbeeldingen, ook van de Sonderbund-Ausstellung in Keulen. Meier-Graefe's van Gogh bevat veel afbeeldingen (in den laatsten druk 10 meer, dan in den vorigen), terwijl men voorts een mij tot nog toe niet bekend, zeer merkwaardig portret van een man, tegen een sterrenhemel als achtergrond (schrijft van Gogh daar niet over?) in Paul Fechter, der Expressionismus (Piper, 1914) vindt.

Ten slotte zeer veel afbeeldingen in de jaargangen van Bremmer's ‘Moderne Kunstwerken’, en ook later menige voortreffelijke reproductie in diens ‘Beeldende Kunst’.

Het Folkwang-Museum te Hagen, verkoopt uitstekende photographieën van de van Gogh's uit Osthaus' bezit, en in den

geïllustreerden catalogus van het Wallraf - Richartz Museum te Keulen, zijn de twee van Gogh's, welke dat museum bezit, goed afgebeeld. Zie over afbeeldingen in ‘Onze Kunst’ mijn aanvulling.

Ik kan nu alvast dit constateeren: uit al deze uitgaven een verzameling van reproducties naar de verschillende werken van van Gogh samen te stellen lijkt vrijwel ondoenlijk, en buitengewoon kostbaar. Men treft vogels van diverse pluimage, wat qualiteit der reproductie betreft, in overvloed aan. De formaten bewegen zich in alle grootten en het zou mij niet verwonderen, indien een aantal goede werken nog nooit gereproduceerd werd. Zoo gaf een der laatste afleveringen van ‘Kunst und Künstler’ (Jaargang XV No. 3) de reproductie van een werk van van Gogh, in de collectie Hugo Nathan te Frankfort. Nathan bezit twee van Gogh's; het schilderij, dat hier afgebeeld werd, kende ik niet.

De wensch voor een grooten catalogue raisonné werd door mij reeds geuit. De afbeeldingen zoude ik het liefst in lichtdruk zien; maten, kleuren en datum van ontstaan, ook verdere wetenswaardigheden (verwijzen naar reprises, voorstudies, naar het werk gemaakte teekeningen, passages in de brieven, die op het in aanmerking komende werk betrekking hebben, etc.) zouden nauwkeurig, zakelijk moeten zijn vermeld. Een gedeeltelijk voorbeeld uit den catalogus van het Wallraf Richartz Museum:

No. 989, Die Brücke von Arles (andere composities naar dit gegeven, in de collecties van Mevr. Kröller en van Mevr. van Gogh-Bonger).

In die strahlende Bläue des südlichen Himmels ragt das Gestänge einer hölzernen Zugbrücke, über die gerade eine Frau mit aufgespanntem Sonnenschirm schreitet. Der leuchtende Morgen überstrahlt das Figürchen so, dass es sich nur als schwarzblaue Silhouette gegen den weiss-blauen Himmel abhebt. Vor der Frau hat een Kutschwägelchen die Brücke passiert, das lustig die gemauerte Rampe hinunterrollt, einem Gehöft entgegen, dessen blassrosafarbenes Ziegeldach bandartig in dem lichtblauen Himmel einschneidet. Noch ist der Einspänner mit seinem Passagier nicht ganz am Brückenkopfe angelangt, wo zwei tiefgrüne Pappeln die Wegewacht halten, und ein Pfad sich abzweigt, dem Ufer entlang, dessen olivfarbige Böschung nach dem hellblau schillernden Wasser zu abfällt, in dem die violetten Spiegelungen

der Pappeln und die gelben Reflexe der Brückenmauer zitternd verklingen. Am andern Ufer steigt das mit gelbem und grünem Grasgewächs überwucherte Gelände sanfter hinan bis zu dem weissschimmernden, mit rotstreifigem Dach gedeckten Brückenhäuschen, dass nach rechts hin den Blick begrenzt. Leinwand, H: 0,50 M, B: 0,65 M. - angekauft 1911.

Dit is zeer zeker geen droge opsomming - ze bezit het voordeel dat de verschillende kleuraanduidingen organisch verbonden, opgesomd worden.

Doch diè werken, die coloristisch van groote beteekenis zijn (b.v. De slaapkamer, De drie populieren, De goede Samaritaan, De Zonnebloemen uit de N. Pinakothek te München, enz.) zag ik gaarne in kleuren gereproduceerd, op dezelfde grootte als de lichtdrukken. De keus, dit ontveins ik mij niet, zal een buitengewoon moeilijke zijn - want de meeste schilderijen uit van Gogh's Franschen tijd, zijn van ver-reikende coloristische beteekenis. Als voorbeeld wijs ik nog eens op de uitstekende kleuren-reproducties bij Duret (die nog wel met een raster, doch een zeer fijn exemplaar, gedrukt zijn). Het is *volkomen voldoende*, indien de reproducties-in-kleur op b.v. een zesde ware grootte, gemaakt worden. Aldus zou de schaal van een zesde, dan ook voor de overige reproducties kunnen gelden. Als volgorde lijkt mij een chronologische, de eenige aannemelijke.

Van het Fransche werk, ook dat van Parijs en vooral ook van de teekeningen uit den Franschen tijd, zou ik een zoo volledig mogelijke publicatie wenschen; van het werk uit den Hollandschen tijd, schijnt mij een *zeer ruime keuze* voldoende.

Van de Hollandsche literatuur maakte ik gunstig gewag van de biografie van Mevr. van Gogh-Bonger, van het artikel van Johan Cohen-Gosschalk als uitstekende aanvulling bij die biografie. Het korte bestek van Steenhoff's vier artikels, die ook nu nog niets van hun waarde verloren hebben, gaf hem gelegenheid krachtige en van groote liefde getuigende woorden over Vincent te zeggen. Gaarne zag ik deze vier artikels *in hun oorspronkelijken vorm* herdrukt, terug, met toevoeging van de allereerste appréciatie van van Gogh's kunst, en de beoordeelingen van de uitgave der brieven (1914).

Havelaar's werkje heb ik reeds zoo uitvoerig besproken, dat

ik hier slechts nog herhalen wil, dat het als beschrijving van den mensch van Gogh - van den mensch ten nauwste met zijn kunst verbonden - een geheel, een zeer goed geheel vormt.

De artikels van Aurier en vooral van Dreyfus wil ik U nog als zeer welkome toevoeging tot de geschriften van Mevr. van Gogh-Bonger, Cohen-Gosschalk, Steenhoff en Havelaar aanbevelen, terwijl ik 't werk van Duret als helder en fijn Fransch boek prees, dat zijn waarde vooral aan de buitengewone reproducties, en aan de positieve feiten ontleent. (Zie verder de aanvulling).

Met de inleiding van Bernard kon ik mij, tot mijn spijt, niet steeds vereenigen. Toch zijn wij hem, voor zoover het Vincent betreft, tot grooten dank verplicht.

Ten slotte moet men het boekje van Meier-Graefe niet dan met veel critisch inzicht lezen. In vele opzichten is het mij allerminst sympathiek.

'Het' groote werk over Vincent van Gogh, een boek dat den mensch en zijn oeuvre behandelt, een uitvoerige met 'diep psychisch inzicht geschreven biografie' (zooals Havelaar 't zou wenschen) en een in zekeren zin completen catalogue raisonné bevat, bestaat dus niet. Het schijnt echter overbodig, gesteld dàt er een complete catalogus komt, om van Gogh's werken in gedetailleerde kunst-critische beschouwingen te uitvoerig te behandelen. De afbeeldingen zullen voor zich zelf spreken.

De brieven van van Gogh aan zijn ouders zijn verloren gegaan. Correspondentie met Theo in Parijs vervalt, omdat zij daar samen woonden. Er is zoodoende in de opeenvolging van die brieven een *groote leemte* ontstaan, die met behulp van Bernard en Duret eenigszins zal moeten worden goed gemaakt, indien er niet nog andere bronnen bestaan (brieven van Theo?) die eenig licht zouden kunnen verspreiden over den tijd, waarvan wij het slechtst op de hoogte zijn.

Indien dus een uitvoerige biografie noodig zal blijken, in directen samenhang met een catalogus - als conditio sine qua non - vindt zij in de biografie van Mevr. van Gogh-Bonger, en in de brieven van Vincent veel bouwstof, doch waar zij over den Parijschen tijd zal handelen, zal ze nolens volens onvollediger worden, wat wel bij voorbaat zeer te betreuren is.

En hiermede kan ik mijn, voor sommigen misschien wat

droge, doch voor de vrienden van Vincent van Gogh, naar ik hopen wil, wat meer belangrijke besprekingen, eindigen.

Ik hoop verder niet voor doovemansooren gepraat te hebben, en waar ik vermocht aan te toonen dat de Hollanders het best in staat zijn over van Gogh te schrijven, zie ik met verlangen naar den energieken Hollandschen uitgever uit, die te zijner tijd aan een onzer meest competente mannen (innige samenwerking van meerderen, wellicht vaak met achterstelling van eigen persoon, zal voor de samenstelling van catalogus en biografie wel noodig blijken) de opdracht geeft 'het' boek over van Gogh te schrijven, opdat niet weer het buitenland ons ook *hierin* voor is. Laten wij het trotsche gezegde van Havelaar niet te schande maken: 'Door menschen als van Gogh hebben wij weer deel aan het Europeesche leven!' - hebben wij na Rembrandt weer deel aan het Europeesche leven, meen ik daaraan toe te mogen voegen.

Den Haag, begin Januari 1917.

Rectificatie en aanvulling *bij deel I en II*

Op blz. 336 van het eerste gedeelte dezer publicatie staat een onjuistheid, waarop men mij van verschillende zijden opmerkzaam heeft gemaakt. *Niet Verhaeren,* doch *Vermeylen* heeft de 'enthousiaste, in het Vlaamsch gehouden rede voor de Groninger Studenten' in 1896 gehouden. Den naam Verhaeren vond ik abusievelijk in een publicatie over Vincent vermeld; het is mij echter niet meer gelukt, de plaats waar deze foutieve notitie staat - jaartal en plaatsnaam waren juist - terug te vinden. Wèl kan ik nu, dank zij de mededeelingen van een vriend, die zelf - als student - ten nauwste bij den opzet der *tentoonstelling* in Groningen (juist naar aanleiding daarvan, heeft Vermeylen, op den openingsdag, gesproken) betrokken was, een en ander omtrent die expositie vermelden. Het volgende uit een brief van dien vriend: '...de tentoonstelling te Groningen is altijd genegeerd, het was - plaatselijk - een evenement, een beroering en ontroering. Ook de speech van Vermeylen was zeer bizonder. Hij heeft n.l. geen woord gezegd van wat hij op schrift voor zich had. Impressionabel als hij is,

hield hij, getroffen door den grooten eenvoud van de gekomenen, die niet kwamen uit nieuwsgierigheid, maar uit oprechte belangstelling, een schitterende improvisatie'. En verder nog: 'Groningen was in twee kampen verdeeld - en in verschillende familiekringen was een tijdelijke tweespalt door verschil van meeningen; aan de eene zijde 'het is bedotterij, het is een fool' - aan de andere 'het is ontroerend groot werk'.

De mededeeling, dat een verslag van Vermeylen's rede in Telegraaf en Nieuwe Rotterdammer verschenen is (waarschijnlijk 22 of 23 Febr. 1896) gewerd mij van andere, zeer gewaardeerde zijde, waaraan ik o.m. sommige der volgende aanvullingen (over de artikels van van Eeden en de Meester) te danken heb.

Op blz. 323 sprak ik (onderste alinea) over het bij Duret afgebeelde boerenportret. Het werd reeds vroeger bij Bernard gereproduceerd. Aan de dan volgende alinea zou nog kunnen worden toegevoegd, dat een *overeenkomstige* compositie van 'l'Arlésienne' bij Meier-Graefe (coll. Sternheim) afgebeeld is.

Bij de bespreking van Gosschalk's artikel op blz. 332 (derde alinea van beneden) werden eenige in Arles ontstane werken opgesomd. Als aanvulling diene, dat een fraaie compositie van een ophaalbrug ook in de verzameling Kröller aangetroffen wordt.

Op blz. 333 werd terloops de naam Roland Holst genoemd, in verband met een inleiding tot den catalogus voor de 'eerste' van Gogh-tentoonstelling hier te lande. De bewuste tentoonstelling (Panorama Amsterdam Dec. 1892 - niet 1802!) - was echter de *tweede* expositie - vooraf werd in den Kunstkring in den Haag (Mei '92) een 'eerste' tentoonstelling gehouden. (Deze gegevens vond ik bij Plasschaert.) De tweede zin, derde alinea van boven op blz. 334, moet aldus gelezen worden: Tevens wordt in deze bladzijden geducht (en terecht!) van leer getrokken tegen doode (kunst) en nadruk gelegd op ware, levende kunst etc.

Is Isaächson al de eerste geweest, die terloops in '89 Vincent's naam genoemd heeft - na van Gogh's dood heeft ten onzent *van Eeden* (in een Nov. 1890 gedateerde bijdrage in de Nieuwe Gids, zesde Jaargang 1891. re deel) het eerste uitvoerige artikel aan Vincent gewijd. Het verdient alleszins aanbeveling dit artikel nog eens ter hand te nemen. Men komt na lezing ervan echter tot de conclusie - gezien het geval de Winter - dat Dr. van Eeden zijn opinie over Vincent sindsdien gewijzigd heeft. Men vergelijke in deze mijn aanhaling bij de bespreking van Havelaar's boekje.

Tot mijn spijt ontbreekt mij de ruimte (nu, dat ik eerst later op dit artikel opmerkzaam gemaakt werd) nader op van Eeden's woorden in te gaan. Met de volgende aanhaling moge de kern van het begin van dit artikel, wel zoowat zijn aangeduid: ‘Ik durf over van Gogh schrijven omdat ik geloof dat ook iemand, die geen schilder is, zijn kunst zeer zuiver voelen kan. Misschien zuiverder en sterker dan de schilders zelve, omdat die meer dan anderen geërgerd worden door zijn verwaarloozing van vele dingen die zij ernstig betrachten.’ Van Eeden, die in superieure kunst steeds voorlichting behoefde, werd door Vincent ‘zoo forsch en direct aangegrepen’ als hem geheel ongewoon was. Het is verder van belang te hooren wat van Eeden over de kleurgeving zegt, vooral over Vincent's geel, ‘fel geel, brutaal chromaatgeel - doeken vol enkel blinkend, geweldig, genadeloos geel.’ Dat van Gogh's neiging tot bontheid(?) een primitieve neiging zou zijn, zou ik niet aanstonds willen onderschrijven, integendeel meen ik, dat wederom de term *primitief* bij de beoordeeling van Vincent, steeds even gevaarlijk blijft, al zij het hier ook in anderen zin als elders.

‘De tact om met zuivere kleuren om te gaan heeft ons volk verloren’ constateert van Eeden. Mij is die conclusie niet recht duidelijk, wel begrijp ik, dat het gebruik van schreeuwende kleuren gevaarlijk is: ‘Ik vond dat van Gogh het brutaal en heel mooi deed’.

Met een aantal fraaie impressies over werken, die van Eeden zich goed herinnert, besluit het artikel. Ten slotte de belangrijkste passage dezer bladzijden: ‘...ik hecht nu eenmaal niet zooveel aan de kunst als aan den kunstenaar - en ik let er soms niet eens zoo nauwkeurig op, of iemand zich van verf of van woorden of van muzieknoten bedient. En als er nu een is, die niet recht een schilder is en ook niet recht iets anders, maar die mij duidelijk laat bemerken dat er iets heel geweldigs en moois in hem omgaat, dan ben ik voor mijn deel dikwijls al tevreden.’

Een maand nadat van Eeden over Vincent schreef, heeft Johan de Meester, destijds correspondent van het Handelsblad te Parijs, in dat blad (in het laatst van Dec. '90) een brief aan van Gogh gewijd. Later heeft de Meester dien brief uitgewerkt tot een artikel, hetwelk in het Maartnummer 1891 van het tijdschrift ‘Nederland’ is verschenen. Het doet mij genoegen hier op dit sympathieke artikel te kunnen wijzen, dat volgens dengene, die er mij opmerkzaam op maakt ‘in het vergeetboek is geraakt.’

Voorts heeft F. Keizer, in den Nederl. Spectator van 21 Mei 1892, verslag uitgebracht over de ‘eerste’ tentoonstelling in Den Haag,

en wordt in verband met een tentoonstelling in 1892 te Utrecht, Jan Veth genoemd.

In de Gids (1903, IV, 311) een goed artikel (Idealisten III) van G.H. Marius, met notitie's over tentoonstellingen, terwijl R. Jacobsen in ‘Onze Kunst’ (1904, II), in een geïllustreerd artikel over de tentoonstelling te Groningen (1904) bericht.

De omvangrijke Amsterdamsche tentoonstelling van 1905 levert stof tot meerdere beschouwingen. Wat Steenhoff en Plasschaert naar aanleiding dezer expositie schreven, behandelde ik reeds; ik voeg hier nu nog aan toe, dat *Querido* in een geïllustreerd artikel in ‘Op de Hoogte’ (1905, 478) in enthousiaste bewoordingen een prachtig stuk waardeering gaf van van Gogh, als exceptioneel kunstenaar, die ook teeder kon wezen, en op wien het belachelijk is, kunstkritiek, in den gewonen zin, te willen toepassen.

Ten slotte een kort, eveneens uitnemend artikel van *Vogelsang* in ‘Onze Kunst’ (1905, II) met vele en prachtige afbeeldingen. Vooral treft een vergelijking met Segers (sindsdien meer gemaakt) en het wijzen op de groote tegenstelling tusschen Vincent en een man als Goethe.

Met nadruk wijs ik er echter nogmaals op, dat ik met dit betoog voor een groot werk over Vincent, allerminst een complete bibliographie gaf. Dat ik in deze aanvulling nog nader op het artikel van van Eeden inging, is begrijpelijk: het is immers het eerste uitvoerige, in het Nederlandsch verschenen artikel - afgezien nog van den belangrijken inhoud.

Kinderrechtbanken
Door
Mr. Jacob Israël de Haan
(*Vervolg van blz. 321*).

Wij willen thans nagaan hoe een strafgeding voor jeugdige personen moet zijn opgebouwd om te passen bij een strafrecht, waarin de vergeldingsgedachte geheel plaats heeft gemaakt voor de opvoedingsgedachte.

In de eerste plaats, zal men uitgaan van een vervolgingsrecht (opportuniteitsbeginsel) of van een vervolgingsplicht (legaliteitsbeginse!) ten aanzien van feiten door jeugdige personen begaan? Ten aanzien van feiten door volwassenen begaan neemt men vrij algemeen aan, dat het O.M. een vervolgingsrecht heeft en niet eene vervolgingsplicht[1)],

Voor jeugdige personen zal het wenschelijk zijn het vervolgingsrecht te handhaven, zoolang de vorm van het strafgeding niet geheel veranderd is. Mr. Van Verschuer schrijft hieromtrent: ‘En toch is men er met deze negatieve bepaling omtrent de uitsluiting der openbaarheid niet in geslaagd, aan de terechtzitting dat karakter te verleenen, dat we er in het belang onzer mis-

1) Prof. Mr. D. Simons ‘Beknopte Handleiding tot het Wetboek van Strafvordering’, Afdeeling I, § 1 ‘Het Openbaar ministerie’. De meeningen zijn niet onverdeeld. Stelling van Jhr. Mr. P.A.G. de Milly (Amsterdam 23 Maart 1915): ‘De ambtenaren O.M. moeten te hunner kennis gekomen strafbare feiten vervolgen’. (Legaliteitsprincipe). Echter stelling van Mr. A.E. Cohen (Amsterdam 6 Juli 1916): ‘De rechtbank heeft in het geval van art. 33 Strafvordering zich te gedragen naar het z.g.n. opportuniteitsbeginsel’.

dadige jeugd zoo gaarne aan geven zouden. Opvallend is het dan ook, dat onder hen, die een warm hart hebben voor de misdadige jeugd, de comnunis opinio vrijwel deze is: dat het wenschelijk is, het misdadige kind, zoo er nog een andere uitweg mogelijk is, van de rechtzaal verre te houden, omdat eene terechtzitting hem over het algemeen meer kwaad dan goed doet'[1].

Bovendien kan het O.M. juist door niet altijd te vervolgen invloed ten goede uitoefenen. Hij kan het kind bij zich laten komen. Hij kan het toespreken, vermanen, waarschuwen. Hij kan het nalaten van de vervolging afhankelijk stellen van voortdurend goed gedrag, van de vervulling van bepaalde voorwaarden, van vrijwilig aanvaarden van toezicht en steun van daartoe aangewezen ambtenaren enz. Op deze wijze kan de ambtenaar van het O.M. eenigszins goed maken, dat de Nederlandsche strafwet, ook voor jeugdige personen, het probation-system niet kent[2]. Dat wil zeggen: de rechter kan niet een vonnis wijzen, waarbij het kind in zijn gezin wordt gelaten onder toezicht van daartoe aangewezen personen. De wetgever heeft den rechter hier, gelijk zoo dikwijls ook in het Burgerlijk Recht, slechts de keus gelaten tusschen twee uitersten: alles of niets. Hij kan het kind teruggeven aan ouders of voogden zonder toepassing van eenige straf, maar dan ook verder zonder eenige voorwaarde en zonder eenig toezicht. Of hij kan het kind ter beschikking stellen van de Regeering. Maar dan raakt het kind geheel uit zijn gezin, dikwijls tot aan zijne meerderjarigheid. De probation nu is een gulden middenweg, dwang en vrijheid te gelijk, een proeftijd zoowel voor het kind als voor de ouders en de andere leden van het gezin.

Wanneer nu besloten is tot vervolging van de zaak, zal in het algemeen een voorbereidend onderzoek noodig zijn. Dit heeft een groot bezwaar: vertraging in de berechting. En juist voor jeugdige beklaagden is het van zoo groot belang, dat er niet al te lange tijd verloopt tusschen het plegen van het feit en het uitspreken van het vonnis[3]. Men zal echter over dit bezwaar

1) 'Kinderrechtbanken', blz. 226-227.
2) 'De Belgiese Kinderwet van 1892', blz. 121.
3) 'Kinderrechtbanken', blz. 282-285.

van vertraging wel moeten heenstappen, daar een voorbereidend onderzoek in kinderzaken niet kan worden gemist. Immers: ten aanzien van jeugdige personen is het gepleegde feit niet in de eerste plaats van belang. Zelfs al staat volkomen vast, dat de beklaagde het feit heeft gepleegd en dat dit een strafbaar feit is, dan nog kan de rechter niet de juiste maatregel kiezen, wanneer hij niet eenigszins op de hoogte is van de opvoeding, het karakter, de ontwikkeling en het gewone gedrag van den beklaagde. Bovendien zal hij noodig hebben gegevens omtrent het gezin en de werkplaats of de school.

Maar aan wien zal nu het voorbereidend onderzoek worden opgedragen? Thans geldt voor jeugdige beklaagden hetzelfde als voor de volwassenen: dat de Rechter-Commissaris op straffe van nietigheid niet deelneemt aan het onderzoek ter terechtzitting. De wetgever meende, dat de R.C. ‘hoe onpartijdig ook, uit den aard der zaak, veelal zijn oordeel gevestigd zal hebben voordat het onderzoek ter terechtzitting is aangevangen’[1)].

Voor volwassen beklaagden is deze bepaling te begrijpen, wanneer men denkt aan het vergeldend karakter van de straf, en de daarmede in verband staande evenwichtsgedachte in het strafgeding.

Voor jeugdige beklaagden kan zij niet blijven gehandhaafd. De rechter, die ten slotte de noodige maatregelen moet nemen, moet de geheele zaak van den beginne af in handen hebben, omdat hij anders het kind, zijn ouders, onderwijzers en werkgevers niet leert kennen. Ook is het beter, dat de jeugdige beklaagde niet eerst zijn vertrouwen moet geven aan den rechter van instructie en daarna aan den rechter die vonnist. Dat breekt.

Wil men evenwel vasthouden aan het beginsel, dat de rechter, die vonnist, niet tevens het voorbereidend onderzoek mag leiden, dan blijft het wenschelijk het voorbereidend onderzoek in kinderzaken steeds zooveel mogelijk op te dragen aan eenen en denzelfden rechter. Ook zonder wetswijziging is in die richting reeds iets te bereiken: ‘bij enkele rechtbanken, nl. die samengesteld zijn uit meerdere kamers, is het de gewoonte geworden, dat één kamer zich bij uitsluiting belast met alles, wat betrekking

1) ‘Kinderrechtbanken’ bldz. 285-287.

heeft op civielrechtelijke bescherming en de strafrechtelijke behandeling van het kind: ontzetting, ontheffing uit de ouderlijke macht, correction paternelle en strafrechtelijke behandeling van het kind komen alle voor één kamer. Tevens is het gewoonte, dat een van de leden van het Parket speciaal met de voorbereiding wordt belast van al datgene, wat civiel of strafrechtelijk het kind betreft'[1].

Het doel van het voorbereidend onderzoek is in kinderzaken anders dan in zaken tegen volwassenen. In de laatste zaken is het doel den dader te vinden en tegen hem bewijsmiddelen te verzamelen ter zake van het bepaalde feit, waarvoor hij vervolgd wordt. In kinderzaken is het feit slechts van tweede beteekenis. Hoofdzaak is kennis van den aard en van de omgeving van den beklaagde. De wetgever van het jaar 1901 heeft dit reeds begrepen toen hij aan artikel 100 van het Wetboek van Strafvordering een nieuw lid toevoegde: 'Indien de minderjarige beklaagde vóór het begaan van het feit den leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt, wint de rechter-commissaris zooveel mogelijk inlichtingen in omtrent de opvoeding, het karakter, de ontwikkeling en het doorgaand gedrag van den beklaagde, ook door het hooren van getuigen, die hem door de ouders of den voogd van den beklaagde zijn opgegeven'.

De rechter-commissaris kan reeds gedurende het voorbereidend onderzoek de hulp van deskundigen inroepen: geneeskundigen, opvoedkundigen. Het is wellicht wenschelijk, dat dit meer gebeure dan het thans gebeurt. Verhoor van deze deskundigen in alle kinderzaken verplicht te stellen, is noodeloos omslachtig. Sommige kamerleden hebben dit in België wel gewild, maar hun voorstel werd niet aangenomen[2].

Het zal noodig kunnen zijn, den minderjarigen beklaagde reeds dadelijk uit zijne omgeving te verwijderen: preventieve hechtenis[3].

1) 'De Belgiese Kinderwet van 1912' bldz. 120, en Jhr. Jan Feith 'Misdadige kinderen', met inleidend woord van Prof. Mr. G.A. van Hamel.
2) 'De Belgiese Kinderwet van 1912' bldz. 103-104.
3) Het Wetboek van Strafvordering gebruikt deze uitdrukking slechts hoogst zelden: art. 379 b slot. De wet gebruikt: voorloopige aaanhouding en voorloopige gevangenneming of gevangenhouding. (art. 45, 79, 86).

Zij is voor den minderjarige mogelijk in dezelfde gevallen en op dezelfde gronden als voor den volwassene (Sv. 86 slot). Maar de gronden zullen feitelijk meestal wel andere zijn: vrees voor ontvluchting en vrees voor belemmering van het onderzoek zullen hier niet de meest-voorkomende gronden zijn. Vrees voor herhaling blijft mogelijk. De minderjarige kan in het Huis van Bewaring worden geplaatst. Maar de voorloopige aanhouding of gevangenhouding kan ook worden volbracht in de woning van den beklaagde of eene andere tot het in verzekerde bewaring stellen beschikbare plaats.

Intusschen: de woning van den beklaagde is in verreweg de meeste gevallen volkomen ongeschikt. Integendeel is verwijdering uit de ouderlijke woning dikwijls dringend noodig. Vele gestichten nemen dergelijke jeugdige personen liever niet, zoodat zij toch nog dikwijls in het Huis van Bewaring terecht komen, waar niet eens steeds gelegenheid tot afzonderlijke opsluiting bestaat[1]. In Engeland en Amerika heeft men voor dit doel detention-homes ingericht[2]. Ook België kent dergelijke inrichtingen. Slechts in geval van alleruiterste noodzakelijkheid kan de minderjarige in België voorloopig in een huis van arrest worden in bewaring gebracht. In Nederland heeft de Vereeniging Pro Juventute in verschillende plaatsen doorgangs- en waarnemingshuizen geopend, waar voorloopige hechtenis door jeugdige personen kan worden ondergaan[3].

Na het voorbereidend onderzoek volgt de behandeling van de zaak op de zitting. Deze vooral zal in het opvoedend kinderstrafrecht een geheel ander karakter hebben dan in het vergeldende, wrekende strafrecht voor volwassenen.

Ten aanzien van volwassenen is de behandeling van de zaak op de zitting het gedeelte van de behandeling waarbij hunne rechten het meest gewaarborgd zijn. De behandeling van de zaak op de eindzitting heeft daarom min of meer een accusatoir karakter, dat wil zeggen: twee gelijke partijen voor eenen lijdelijken rechter. Ook de openbaarheid van de zittingen heeft men zich gedacht als een waarborg voor den beklaagde.

1) ‘De Belgiese Kinderwet van 1912’ bldz. 108.
2) ‘Kinderrechtbanken’ bldz. 25-26.
3) ‘De Belgische Kinderwet van 1912’ bldz. 109.

Geheel anders in het opvoedend kinderstrafrecht. Van waarborgen voor den beklaagde is daar geen sprake. De openbaarheid kan gerust worden uitgesloten, vooral daar waar het kind eenen verdediger heeft en tenminste ook de bloedverwanten aanwezig mogen zijn.

Want de openbaarheid is een groot nadeel. Zij brengt dikwijls de jeugdige beklaagden tot eene vrijmoedige en trotsche houding, omdat zij het publiek willen laten zien, hoe sterk en stout zij zijn. En waar de openbaarheid van de zitting den beklaagde niet tot onbeschaamdheid voert, daar belet zij dikwijls toch de zachtheid en het vertrouwen. Noch de beklaagde, noch zijne ouders zullen zich op eene openbare zitting laten gaan. En ook de rechter zal dikwijls beschroomd zijn. In de meeste landen zijn de zittingen voor jeugdige personen niet openbaar. En waar grondwet of wet openbaarheid van terechtzittingen eischen en voor jeugdige beklaagden niet eene uitzondering maken, wordt de openbaarheid feitelijk toch dikwijls uitgesloten. Bijvoorbeeld door de zittingen te houden in eene gewone kleine kamer, waar voor het publiek geene ruimte is. Of door de kinderzittingen te houden des morgens zeer in de vroegte. In andere landen worden de vertegenwoordigers van de pers wel toegelaten, mits de namen van de jeugdige beklaagden niet worden genoemd[1)].

Uit het opvoedkundig karakter van het strafrecht voor kinderen volgt, dat de zitting zoo min mogelijk vormelijk moet zijn. In Nederland is dit niet het geval. De zittingen over kinderen zijn juist even vormelijk als die over volwassen beklaagden: ‘het kind in de beklaagdenbank, voor hem drie rechters, officier en griffier’[2)]. Ook de veldwachter ontbreekt niet[3)]. In Amerika doet men alles om den kinderzittingen een vertrouwelijk karakter te geven. Er zit slechts één rechter en deze is niet bijzonder plechtig gekleed. De rechter Stubbs te Indianapolis schrijft: ‘I have often observed, that if I sat on a high platform, behind a high desk, such as we had in our city court, with the boy

1) ‘De Belgiese Kinderwet van 1912’ bldz. 4-5. ‘Kinderrechtbanken’ bldz. 28; 176; 187; 203.
2) ‘Kinderrechtbanken’ bldz. 237.
3) Jhr. Jan Feith ‘Misdadige kinderen’ Hoofdstuk IV. ‘In de rechtzaal’ en M.J. Brusse ‘Boefje.’

on the prisoner's bench some distance away, my words had little effect on him, but if I could get close enough to him to put my hand on his head or shoulder or my arm around him, in nearly every such case I could get his confidence'[1].

Zoo iets is natuurlijk onmogelijk op eene openbare zitting of zelfs maar op eene wel niet openbare doch dan toch zeer plechtige zitting, gelijk wij die in Nederland kennen.

De vraag kan worden gesteld of ten aanzien van jeugdige beklaagden eene afzonderlijke eindzitting eigenlijk nog wel noodig is. De openbaarheid is voor jeugdige personen toch weggevallen. De tegenstelling tusschen een inquisitoir voorbereidend onderzoek en accusatoir eindonderzoek is mede vrijwel verdwenen. In de toekomst zal wellicht het geheele onderzoek komen in de handen van eenen en denzelfden rechter. Dan kan de eindzitting geheel vervallen en de rechter kan den beklaagde zijn vonnis gewoon in zijne kamer mededeelen en daarbij trachten hem van de billijkheid en de juistheid van het vonnis te overtuigen.

Uit het opvoedend karakter van het strafrecht tegen jeugdige personen, volgt de noodzakelijkheid van eene persoonlijke verschijning voor den rechter. Gedurende de instructie kan de rechtercommissaris iederen beklaagde dagvaarden en bij nietverschijning met de sterke macht voor zich doen brengen. Beklaagden beneden den leeftijd van achttien moeten in persoon op de openbare zitting verschijnen (Sv. 150). Dit is op het platteland wel een bezwaar, waar de gebieden van rechtbank en kantongerecht dikwijls vrij groot zijn en de middelen van verkeer moeilijk. Zoolang mogelijk laat men dan onvervolgd, hetgeen toch ook weder zijne bezwaren heeft.

De persoonlijke verschijning zou vergemakkelijkt worden, wanneer men personen benoemde als de Amerikaansche 'master of discipline'. Rechter Lindsey omschrijft hunne taak gelijk volgt: 'with powers to correct childern or hear cases involving children, very much as a referee or master in chancery has power under the chancery procedure or probate courts to hear and determine disputes of a certain character concerning property rights. In this way the work of the court should be subdivided

1) 'Kinderrechtbanken' blz. 29.

among a number, where necessary, without the establishment of additional courts'[1].

Als 'master of discipline' zou men een burgemeester kunnen benoemen, eenen dokter, eenen onderwijzer. Doch het is de vraag of men zich in Holland gaarne daarvoor zou beschikbaar willen stellen. En anderzijds of de burgerij deze instelling gaarne aanvaarden zou.

Uit het opvoedend karakter van het strafrecht voor jeugdige personen, volgt, dat de taak van den ambtenaar van het O.M. en van den verdediger eene geheel andere is, dan in het vijandige, partijgeding ten aanzien van volwassenen.

Men zou zelfs de vraag kunnen stellen of zij beiden nog wel noodig zijn. Alle drie: rechter, ambtenaar en verdediger willen toch hetzelfde, nl. de beste, meest-geschikte opvoedingsmaatregel voor het kind. Rechter Lindsey b.v. meent, dat verdediging van het kind door een advocaat ten eenenmale onnoodig is, daar de rechter en de 'probation officer' de beste beschermers en verdedigers van het kind zijn[2].

In België zijn zoowel de ambtenaar van het Openbaar Ministerie als de verdediger behouden, omdat men uit vrees voor staatkundige en godsdienstige partijdigheid den kinderrechter alleen niet de bevoegdheid wilde geven tot het nemen van zeer ingrijpende maatregelen[3].

In de groote vrijheid van den kinderrechter schuilt natuurlijk de mogelijkheid van allerlei vergissingen. En de handhaving van den verdediger althans schijnt niet ongewenscht. Indien men het O.M. en den verdediger in kinderstrafzaken wil handhaven, zou het wenschelijk zijn, ook voor die taak bijzonder aangelegde personen te kiezen.

Want zoowel het requisitoir als de verdediging moeten een opvoedend karakter dragen. De verdediger zal bijvoorbeeld de gepleegde feiten niet steeds moeten vergoelijken, noch al te zeer

1) B.B. Lindsey 'Report' aan 'The International Congress on the Welfare of the Child.' Washington April 1914 bldz. 14 en B.B. Lindsey 'Probation and the Criminal Law' blz. 12.
2) 'Kinderrechtbanken' bldz. 27.
3) 'De Belgiese Kinderwet van 1912' bldz. 118.

de aandacht vestigen op het ontbreken van het wettig bewijs. Toch is dit eene moeilijkheid. Want zoolang de wetgever voor het ingrijpen van den kinderrechter nog het plegen van een strafbaar feit eischt, is het de plicht van den verdediger ervoor te waken, dat de beklaagde niet veroordeeld worde, die het ten laste gelegde feit niet heeft gepleegd. En zoolang de wet nog wettig bewijs verlangt, is het plicht van den verdediger ervoor te waken, dat zonder wettig bewijs niet veroordeeld worde, zelfs al is hij van meening, dat de maatregel van den kinderrechter den jeugdigen beklaagde ten goede zou komen. Zoo noodig zou de jeugdige beklaagde verwijderd kunnen worden gedurende het requisitoir en het pleidooi. Doch sommige kinderrechters zijn daar fel tegen[1)].

Zoolang de grens tusschen het verwaarloosde en het misdadige kind bestaan blijft, zal wettelijk bewezen moeten worden, dat de ten laste gelegde feiten gepleegd zijn en rechtens moeten vastgesteld worden, dat deze feiten eene strafbare handeling vormen. De rechter staat hier aan groote verleiding bloot. Immers: wanneer hij meent, dat zijne maatregelen het kind zeer ten goede zouden komen, zal het hem moeilijk vallen niet te veroordeelen, omdat de ten laste gelegde feiten net-aan niet strafbaar zijn, of niet volmaakt wettelijk bewezen. Rechter Lindsey bijvoorbeeld: ‘stoort zich aan de regels omtrent het bewijs volstrekt niet, tenzij de beklaagde dit verlangt, hetgeen feitelijk nooit gebeurt. Het is hem enkel en alleen te doen om de objectieve waarheid; om achter deze waarheid te komen, stelt hij alles in het werk. Niet als rechter alleen, als paedagoog tevens gaat hij hierbij te werk, geleid door de gedachte, dat de belangen van het kind zouden worden geschaad, wanneer het, schuldig zijnde, door gebrek aan wettelijk bewijs werd vrijgesproken. Wanneer hij bemerkt, dat een kind, zooals dikwijls het geval is, in tegenwoordigheid van anderen, in het bijzonder van zijne ouders, schroomt voor de waarheid uit te komen, dan laat hij de zaal ontruimen, en is hij dan met den jeugdigen beklaagde alleen gelaten, dan duurt het meestal niet lang of deze komt tot eene volledige bekentenis’[2)].

1) ‘Kinderrechtbanken’ bldz. 120.
2) ‘Kinderrechtbanken’ bldz. 30.

Uit het opvoedend karakter van de straf voor jeugdige personen volgt voorts de eisch van een spoedige uitspraak. Hoe eerder de zaak wordt afgedaan, hoe beter het is. In de meeste gevallen zal de rechter zijn vonnis wel dadelijk kunnen wijzen, vooral wanneer hij zelf het voorbereidend onderzoek heeft gevoerd en de behandeling van de zaak geen nieuwe feiten aan den dag heeft gebracht.

Een andere vraag is of zoo eene dadelijke beslissing niet strijdig is met de Grondwet en met het Wetboek van Strafvordering. Men meent, dat bij eene dadelijke uitspraak niet wordt voldaan aan de grondwettelijke eisch van motiveering (Gw. 161.) en aan de wettelijke eisch van beraadslaging. (Sv. 211). Deze laatste eisch zal trouwens voor eenen alleensprekenden rechter vanzelf vervallen.

De vraag naar de wettigheid en de wenschelijkheid van eene dadelijke uitspraak, ook ten aanzien van volwassenen, is eenige jaren geleden besproken, toen de Rechtbank te Rotterdam souteneurs vonniste dadelijk na het sluiten van het onderzoek op de zitting[1)].

Uit het opvoedend karakter van de straffen voor kinderen volgt ook de onwenschelijkheid van een hooger beroep en van andere rechtsmiddelen. Om twee redenen. Ten eerste, omdat daardoor de tijd tusschen het plegen van het strafbare feit en het in werking treden van de maatregel des rechters wordt verlengd. Ten tweede, omdat het op den beklaagde eene minder gunstige werking kan hebben, wanneer de hoogere rechter andere maatregelen neemt dan de lagere. Men zou wellicht kunnen onderscheiden en den jeugdigen beklaagde slechts het recht van beroep geven ten aanzien van de vragen of de ten laste gelegde feiten bewezen zijn en een strafbaar feit vormen. Dit recht zou natuurlijk weder vervallen, zoodra de wetgever ophield het plegen van een strafbaar feit te eischen voor het ingrijpen van den kinderrechter.

In België was oorspronkelijk door de Regeering voorgesteld uitsluiting van hooger beroep in kinderzaken, behalve voor het

1) Mr. W.C. Mees A. Wzn: ‘Te vlugge rechtspraak’ met bijschrift van de redactie in W. 9212 en bijdragen in W. 9214 en 9217 van Mr. Dr. L.E. Visser, den voorzitter van de betrokken strafkamer.

geval de duur van de ter beschikkingstelling van de Regeering de meerderjarigheidsgrens mocht overschrijden.

De Minister Carton de Wiart achtte hooger beroep in strijd met het vaderlijk karakter van de rechtspleging met betrekking tot kinderen. Maar de liberalen en de socialisten wilden eenen alleensprekenden kinderrechter met een volstrekte macht niet aanvaarden. Ook van Katholieke zijde werd, op andere gronden, hooger beroep verlangd. De Regeering gaf toe[1].

In Nederland zijn alle vonnissen gewezen tegen jeugdige beklaagden vatbaar voor hooger beroep, ook wanneer een vonnis wegens eenzelfde feit gewezen tegen eenen volwassene niet voor hooger beroep vatbaar zou zijn. Men heeft dit noodig geacht als gewicht tegen de groote vrijheid van den rechter. Wanneer de rechter een straf of maatregel toepast, die niet in overeenstemming is met de maatschappelijke belangen zal de ambtenaar van het O.M. in hooger beroep kunnen gaan. Omgekeerd zullen de beklaagde en zijn raadsman in beroep gaan, wanneer de rechter al te streng is opgetreden.

* * *

Wij hebben thans gezien hoe een strafgedingsrecht kan worden opgebouwd, gelijkwaardig aan een strafrecht, dat de vergeldingsgedachte geheel heeft losgelaten.

Vereischt zulk een gedingsrecht nu ook eenen bijzonderen rechter? Dat wil zeggen: zijn bijzondere kinderrechters noodig? In de meeste landen beantwoordt men die vraag bevestigend: ‘De Amerikaansche kinderberechting zou nooit zoozeer tot navolging hebben geprikkeld, indien men zich bepaald had tot het scheppen eener nieuwe soort van rechtspraak en het inrichten van afzonderlijke kinderzittingen, zonder ook tevens deze bijzondere rechtspraak op te dragen aan mannen, die speciaal tot dit onderdeel der rechtspraak zich voelen aangetrokken en er zich in het bijzonder op toeleggen. Vandaar dan ook het streven in Amerika naar eene zoover mogelijke doorgevoerde specialisatie van den kinderrechter, welke haar hoogsten graad daar bereikt, waar, zooals b.v. in Denver en Indianapolis de

1) ‘De Belgiese Kinderwet van 1912’ bldz. 130-137.

kinderrechter niet anders is dan dat; waar hij zich dus geheel aan die taak kan wijden, zich geheel kan verdiepen in het moeilijk probleem der jeugdige criminaliteit, zonder telkens weer ervan te worden afgeleid door de geheel andere eischen, die aan de berechting van volwassenen moeten worden gesteld'[1].

De kinderrechter behoeft veel minder een leerstellig rechtsgeleerde te zijn, omdat het feit bij een geding tegen eenen jeugdigen beklaagde toch niet van de eerste beteekenis is. Hij zal meer moeten zijn: 'een humaan mensch, psycholoog en opvoeder, die zich los kan maken van de routine en sleur, zoovele rechters eigen en die al zijn tijd kan besteden om in het kind door te dringen, zijn karakter en omgeving te leeren kennen'[2].

Hiermede is niet gezegd, dat de kinderrechter niet een rechtsgeleerde zou mogen zijn. Zoolang de wetgever nog eischt, dat het gepleegd zijn van een strafbaar feit wettelijk bewezen moet zijn, vóór de kinderrechter kan ingrijpen, zoolang moet hij rechtskennis hebben.

Maar afgescheiden daarvan heeft men toch in verschillende landen bezwaar tegen leekenrechtspraak. Zelfs in Amerika, waar toch de kinderrechtbanken zeer sterk het karakter dragen van maatschappelijke instellingen.

In Zwitserland is de strafrechtspraak over kinderen gedeeltelijk leekenrechtspraak. Sommigen willen voor jeugdige personen geheel breken met de gedachte aan een eigenlijk strafrecht. Zoo bijvoorbeeld Kuhn-Kelly in zijn boekje: 'Jugendschutz kommissionen als vollwertiger Ersatz für Jugendgerichtshöfe'. 'Hij wil de kinderen geheel stellen buiten het gewone straf- en strafprocesrecht en de 'Jugendschutzkommissionen', waarin steeds een geneesheer en een paedagoog, niet noodwendig ook een jurist, moeten zitting hebben, meer dan de tot nu toe in Europa bestaande kinderrechtbanken, op de Amerikaansche 'Juvenile Courts' doen gelijken. Een rechterlijk karakter zouden deze commissies in geenen deele mogen dragen; het groote verschil tusschen eene 'Jugendschutzkommission en eene straf-

1) 'Kinderrechtbanken' bldz. 66.
2) 'De Belgiese Kinderwet van 1912' bldz. 74.

rechtbank zou hierin moeten bestaan, dat, terwijl de laatste door hare beslissing de zaak voor goed van zich afschuift, de eerste het kind blijft volgen, om misschien later dan nog tot de overtuiging te komen, dat verwijzing naar den strafrechter onvermijdelijk is'[1].

Voor Nederland zou de vraag kunnen worden gesteld of de leekenrechtspraak grondwettig is[2].

De oplossing zal wellicht zóó gevonden kunnen worden, dat de eigenlijke rechtspraak bij eenen rechtsgeleerden beroepsrechter blijft, maar dat deze, meer dan tot dusverre, gebruik maakt van de hulp van leeken. Wij denken hier aan geestelijken, geneeskundigen, onderwijzers en werkgevers. Zij kunnen den rechter behulpzaam zijn: 'hetzij om hem vóór de terechtzittingen inlichtingen te verschaffen over alles, wat het kind en zijn omgeving betreft, hetzij om de belangen van het kind ter terechtzitting te bepleiten, of, en dit is wel het voornaamste, om het kind, dat onder toezicht is geplaatst, de noodige leiding te geven en te steunen, en ten slotte, mocht het noodig zijn, een nieuwe rechterlijke beslissing uit te lokken[3]'.

Iets dergelijks is in Nederland reeds mogelijk krachtens artikel 100 van het Wetboek van Strafvordering: 'Indien de minderjarige beklaagde vóór het begaan van het feit den leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt, wint de rechter-commissaris zooveel mogelijk inlichtingen in omtrent de opvoeding, het karakter, de ontwikkeling en het doorgaand gedrag van den beklaagde, ook door het hooren van getuigen, die hem door de ouders of den voogd van den beklaagde zijn opgegeven.'

En wat het eindonderzoek betreft artikel 162: 'Indien de minderjarige beklaagde vóór het begaan van het feit den leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt, worden zelfs[4] in den

1) 'Kinderrechtbanken' bldz. 257.
2) 'Handelingen van de Nederlandsche Juristenvereeniging' van 1908 en Mr. Star Numan 'Grondwettigheid van leekenrechtspraak'.
3) 'De Belgiese Kinderwet van 1912' bldz. 84.
4) Dit woordje 'zelfs' is een zeldzaam voorbeeld van het 'élément subjectif' in de rechtstaal; Vgl. 'De Nederlandsche rechtstaal, Verslag der in de vergadering van 1912 van de Nederlandsche Juristen-Vereeniging benoemde commissie', Deel I bldz. 19 v.v.

regel zijne ouders of zijn voogd en evenzoo zijn meester en een of meer zijner onderwijzers, ten verzoeke van den officier van justitie gedagvaard als getuigen om te worden gehoord, voor zooveel betreft de in het eerste lid van dit artikel bedoelde personen buiten eede, tot het geven van inlichtingen omtrent de opvoeding, het karakter, de ontwikkeling en het doorgaand gedrag van den beklaagde'.

Zal nu de rechtspraak over jeugdige beklaagden worden toevertrouwd aan alleen-rechtsprekende of aan samen-rechtsprekende rechters?

Aan alleenrechtsprekende. Zoolang de straf het karakter heeft van eene vergelding, heeft men in het geding waarborgen noodig voor den beklaagde. En men kan overleg tusschen meerdere rechters als zoo een waarborg beschouwen. In het strafgeding tegen jeugdige personen is van vergelding, partijen, en waarborgen toch veel minder sprake. Wanneer de eisch van een rechtens bewezen strafbaar feit wegvalt voor het ingrijpen van den kinderrechter zal van waarborgen van den jeugdigen verpleegde geheel geen sprake meer zijn.

Men kan in rechtspraak door meerderen een waarborg zien voor meer kennis. Maar in het geding met betrekking tot jeugdige personen wordt van den rechter niet in de eerste plaats verlangd rechtskennis, maar gevoel en inzicht en bekwaamheid op het gebied van de kinderkunde en van de opvoedkunde. Waar een raad rechtspreekt krijgt de behandeling noodzakelijk iets eenvormings en iets plechtigs. Er is een voorzitter. De heeren zitten op eene hoogte achter eene tafel. Er kan geen vertrouwen zijn. Tegen kinderenrechtspraak door meerderen bestaat hetzelfde bezwaar als tegen vakonderwijs aan jeugdige leerlingen. Niet het zakelijke heeft hier beteekenis, maar het persoonlijke. Ook Mr. Van Verschuer meent met volle overtuiging te moeten pleiten voor de bevoegdheid van den alleen-rechtsprekenden kinderrechter: 'Het kind toch moet zich niets gewichtiger gevoelen dan wanneer zijn vader of onderwijzer hem wegens zijn verkeerd gedrag ter verantwoording roept. De procedure moet dragen een vaderlijk karakter, niet in zooverre, dat zij van gestrengheid moet zijn ontbloot, maar in dien zin, dat de rechter gedurende de geheele handeling niet vergeet, dat hij hier te doen

heeft met een ondeugend, een weerspannig, soms misschien zelfs met een werkelijk misdadig kind, maar dan toch in elk geval met een kind. En het kind moet gevoelen, dat de rechter het niet anders dan als zoodanig beschouwt. Er moet van de zijde des rechters zijn een trachten door te dringen in het karakter van het kind, in de oorzaken, die het tot zijn delict hebben geleid, een ernstig verlangen, om het kind te begrijpen door kalm en rustig met hem te spreken en hem te doen verstaan niet alleen, dat hij staat tegenover een strengen rechter, die achter de waarheid wil komen, maar tevens voor iemand, voor wien hij niet heeft te schromen de waarheid te zeggen, omdat het hem in den grond der zaak toch om zijn welbegrepen belang te doen is. De behandeling moet, om kort te gaan, een eenvoudige zijn en hiervoor is vóór alle dingen noodig, dat de jeugdige misdadiger niet meer verschijnt voor eene schare van drie rechters zooals thans nog bij onze arrondissementsrechtbanken het geval is. Elk dezer drie rechters moge op zichzelf een uitstekend kinderrechter wezen: wanneer zij ten getale van drie daar zitten en, de voorzitter moge dan ook meestal alleen aan het woord zijn, toch ook de beide andere rechters hunne vragen tot het kind kunnen richten, om verder in plechtig stilzwijgen te luisteren naar wat de voorzitter met den beklaagde verhandelt, dan is elk eenvoudig, vertrouwelijk karakter aan dit verhoor ontnomen. De vaderlijke, vertrouwenwekkende toon, dien de kinderrechter, alleen rechtsprekende, als vanzelf tegenover het kind zal aannemen, zal het hem veel moeilijker vallen aan te nemen, wanneer hij met twee rechters naast zich als president heeft te fungeeren; en wat de delinquent in vertrouwen aan éénen rechter zal meedeelen, zal hij allicht, wanneer hij zich voor drie rechters geplaatst ziet, verzwijgen'[1)].

Ook België kent den alleen-rechtsprekenden kinderrechter. Niet zonder strijd is dit beginsel gehandhaafd mede in hooger beroep. Dit wordt beslist door eenen Raadsheer uit het Hof van Beroep, die daarvoor bijzonder wordt aangewezen en eene bijzondere verhooging van wedde geniet[2)]. De rechter in eersten

1) 'Kinderrechtbanken' blz. 275-276.
2) 'De Belgiese Kinderwet van 1912' bldz. 132-136.

aanleg kan trouwens het vonnis van den beroepsrechter wijzigen, gelijk hij ook zijn eigen vonnissen later wijzigen kan. Daardoor heeft het recht van hooger beroep veel minder beteekenis.

Wat de bevoegdheid betreft: het ruimst is deze in Amerika. Daar behandelt de kinderrechter in de eerste plaats de strafbare feiten begaan door den minderjarige. Bovendien de burgerlijke zaken, waarbij minderjarigen betrokken zijn. De zaken dus, die in Nederland aanleiding zouden geven tot ontzetting, ontheffing, vastzetting wegens misnoegen enz. Maar ook is de kinderrechter bevoegd ten aanzien van feiten begaan tegen minderjarigen: zedenmisdrijven, arbeidswetgeving enz. In Duitschland, Zwitserland en Oostenrijk gaat men ook min of meer dien weg op[1]. Vooral de vereeniging van de burgerlijke en strafrechtelijke bevoegdheden wordt noodzakelijk geacht.

In Amsterdam is dit reeds zonder wetswijziging eenigermate verwezenlijkt. De zesde kamer van de Rechtbank aldaar behandelt de strafzaken tegen jeugdige personen en mede de gevallen van ontzetting, ontheffing en vastzetting. Zonder wetswijziging zou zij ook kunnen beslissen over misdrijven tegen minderjarigen gepleegd.

Uit het vergeldend karakter van de straf volgt de bepaaldheid en de onveranderlijkheid van de vonnissen. Immers: in de vergeldingsgedachte moet de straf zijn evenredig aan de schuld van den beklaagde. Later gedrag mag dus geen invloed hebben op de strafmaat. Daarom zijn voorwaardelijke veroordeeling (onder welken schuilnaam ook) en voorwaardelijke invrijheidsstelling strijdig met de vergeldingsgedachte. Vandaar ook, dat de maatregel van dwangopvoeding mogelijk is voor onbepaalden tijd. De straf van tuchtschool slechts voor eenen bepaalden tijd. De bezwaren daarvan zijn reeds meermalen uiteengezet[2].

In de eerste plaats moet van den rechter, en niet alleen van den kinderrechter, gevorderd worden, dat hij de straffen kenne, die hij oplegt. Natuurlijk zal niemand van eenen rechter vorderen, dat hij zich eenen tijd lang in eene gevangenis als eenen gevangene doe behandelen. Maar er zijn rechters, die nooit eene cel

1) ‘Kinderrechtbanken’, bldz. 21, 110, 116, 131, 182, 204.
2) ‘Hollandsche Crimineele Politiek’, in ‘De Beweging’ van Sept. 1914.

hebben gezien. Toen ik de tuchtschool te Velzen bezocht, waren bezoeken van rechters daar hoogst hoogst zelden. Het is van waarde, wanneer de kinderrechter de hoofden en de ambtenaren van de gestichten kent, omdat hij dan met kennis van zaken een bepaald gesticht kan aanwijzen.

Bovendien behooren de vonnissen van de kinderrechters niet onveranderlijk te zijn. De rechter moet het kind niet na het vonnis volkomen loslaten. Het kan zijn, dat de rechter zich heeft vergist en dat voor eenen jongen in de Tuchtschool overplaatsing naar een opvoedingsgesticht wenschelijk is. Deze is niet mogelijk naar Nederlandsch recht. Ook de omgekeerde verplaatsing is niet mogelijk. Artikel 31 van de Belgische Kinderwet schept deze mogelijkheid wel: 'Te allen tijde kan de kinderrechter, uit eigen beweging of op aanvraag van het O.M. van de minderjarige, van de ouders, voogden of personen, die voor het kind moeten zorgen, of op grond van de verslagen van de afgevaardigden ter kinderbescherming, de genomen maatregelen intrekken of wijzigen en binnen de perken dezer wet handelen, ten beste van de belangen van den minderjarige. In elk geval worden deze maatregelen om de drie jaar aan herziening onderworpen, indien hun gevolgen in de tusschentijd niet vervielen[1)]'.

Een zwak punt in het kinderstrafrecht is ook het ontbreken van de Amerikaansche 'probation'. Daardoor heeft de rechter slechts de beschikking over twee uitersten zonder middenweg. Dat wil zeggen: hij kan den beklaagde geheel uit diens gezin verwijderen. Of hij kan hem geheel in zijn gezin laten, maar dan ook in volkomen vrijheid, zonder voorwaarden of toezicht. Het Amerikaansche proefstelsel is een zeer goede middenweg. De beklaagde blijft in zijn gezin, maar onder voorwaarden en onder toezicht. Deze maatregel heeft een zeer goed opvoedend karakter, zoowel voor den jeugdigen beklaagde, als voor zijne ouders[2)].

* * *

1) 'De Belgiese Kinderwet van 1912' bldz. 127.
2) 'Kinderrechtbanken' bldz. 32-56; 82-87; 262-264 bijzonder over de vraag of en in hoeverre de ambtenaren van het O.M. dit gemis kunnen vergoeden.

Ten slotte: al de beste maatregelen zullen de misdadigheid van de jeugd niet doen verdwijnen. Ook niet een zuiver opvoedend strafrecht, een volkomen daarbij passend gedingsrecht en een voortreffelijke rechterlijke macht. ‘Courts are not curealls’ zegt rechter Lindsey te recht.

Voor zoover de misdadigheid van de jeugd het gevolg is van ongunstige maatschappelijke verhoudingen, kan zij natuurlijk alleen door verbeteringen van die verhoudingen worden bestreden.

Maar welke deze verhoudingen zijn en hoe zij kunnen worden verbeterd, zietdaar een onderwerp, waarvan de bespreking ver buiten het bestek van dit opstel gaat.

Maria-liederen
Door
Willem de Mérode

Verkondiging

Groetend wuifde de engel met zijn handen,
En het was, of eensklaps wijde landen
Open lagen voor haar kinderblik.
En in 't milde hemeldiepe zwijgen
Hoorde zij beklemd haar eigen hijgen,
En zij aarzelde een oogenblik.
O, ze durfde nauwelijks te schrijden
Door de geurge zilvren lelieweiden
En ze ging bedachtzaam voet voor voet.
En ze voelde niet te kunnen dwalen,
Want haar leidden met hun blijde talen,
Al de nachtegalen van haar bloed.
En er ging een suizing door den hemel,
En zij stond in blindend lichtgewemel,
En 't zonk in haar, toen ze bevend vlood. -
En de engel boog zich voor haar neder,
En zij kende en zag zichzelve weder.
En er viel een lelie in haar schoot.

Geboorte

Toen het kleine kindje was geboren,
Bleef er in het hart van zijn verkoren
Moeder slechts een moeheid, en ze leed.
En ze lachte smartlijk, toen zij even
Weer terugdacht aan het eerste beven
Van zijn leven in haar, en ze kreet.
Nu begon voor beiden het gescheiden
Leven...., en zijn zijden kopje vleide
Ze aan het snelle hijgen van haar borst.
En haar liefde en het angstig kloppen
Van haar hart vervloeiden in de droppen
Van de lafenis voor zijnen dorst.
En ze wist: nu had ze hem verloren,
En ze had geen kind, was maagd gelijk te voren,
Want haar diepe liefde was te klein.
En ze schrok, en zag in zéker weten,
Hem wéér liggen op haar schoot....verreten....
Dan zou zij zijn gróóte moeder zijn.

De vlucht

Wáár ze kwamen langs de smalle wegen,
Lachten hen de jonge kindren tegen,
En ze bedelden om lachjes van háár kind.
En de vrouwen lazen in zijn handen,
Of zich lang de levenslijnen spanden,
En of hij gehaat zou wezen of bemind.
En Maria leed; in haar verdwaalde
Denken zag ze, kláár, het vaag verhaalde,
En ze huiverde en had het koud.
Maar de zon scheen warm in kindjes oogen
En ze boog zich huivrend naar hem over,

En ze leed, en voelde zich zou oud.
En ze zag rondom zich de vermoorde
Kinderen, en haar verbeelding stoorde
't Bloedig visioen van wat nog kwam.
En haar hart verscheurden scherpe vlijmen,
Maar haar mond lachte over haar geheimen,
En ze leed alleen om haar arm lam.

Het stille leven

Ach, zij kon het vragen alle dagen
Van 't ontwaakt verlangen niet verdragen
En zij was verdrietig en verbood.
Want zij wilde zijn gedachten leiden,
En ze zag, hoe hij iets groots verbeidde,
Wat zij zelf niet kende, en werd schaamrood.
En hij vroeg niet verder, naar zijn oogen
Rezen tranen van gewonde hooge
Kindertrots, wijl hij haar zwakheid wist.
En ze zag, hoe zich zijn denken spànde,
En hij dwaalde in onbekende landen,
Wier bestaan zij angstig had betwist.
Maar des avonds waren zij tezamen,
Aan haar schoot gezeten zei hij: amen!
Met zijn harde hooge jongensstem,
Bij het eindigen der nachtgebeden.
En als zij hem droeg ter legerstede,
Bad zij heimlijk om 't bezit van hem.

Het wonder

Neen, ze kon hem niet voor goed verlaten,
En als hij door de overvolle straten
Van de steden dwaalde, ging zij mee.
Maar zij wilde slechts haar kind beminnen,

En ze diende hem met haar vriendinnen,
Zij voorkwamen zijn bevel en beê.
Dan doorgloeide haar het heet verlangen
Hem alleen te hebben en te omvangen
En ze smeekte: kom tot moeder weer!
Maar aan 't vreemde staren van zijn oogen
Zag ze, hoe zij beiden zich bedrogen:
Want zij had geen zoon, en hij geen moeder meer.
En toen zij ter hooge bruiloftszale
Van zijn goedheid en zijn macht verhaalde,
Deed hij wat zij donker had vermoed.
Toen de bekers waren ingeschonken
Schrikte zij terug: zij beiden dronken
Afscheid met hun eigen hartebloed.

Intocht

Alles had hij voor het volk gegeven,
Maar zij wilden aandeel aan zijn leven
En zij voerden hem als koning om.
En hij reed over hun statiekleeden.
Vroeger trad hij haar deemoedigheden,
En wat werd háár nietig eigendom?
En zij hadden hem geheel genomen.
Van zijn hoofdhaar tot des mantels zoomen
Deelden hunne blikken hem als buit.
Handen werden naar hem opgeheven,
En zij dacht: hij zou als vogel zweven
Boven hun verhitte hoofden uit.
Maar hij reed bedroefd en zeer gebogen
En het warlend volk was voor zijn oogen
Als een scherpe rook....hij hief zijn stem,
En Johannes wenkte: zij moest komen.
Doch zij weifelde....en onder stroomen
Tranen snikte hij: Jeruzalem!

Kruisiging

Doch nú is hij eindelijk haar eigen!
Na hun lasteren, in hoonend zwijgen
Staan zijn beulen rond 't gevloekte kruis.
En zij staat zoo licht van hart te wachten,
Want uit donkre diep verholen schachten
Riep zijn liefde om móeder en naar hùis!
O, er is een stadig lichtverspringen
Tusschen hem en haar, zij kon wel zingen
Om haar eindelijk gelukkig lot.
Doch dan gaat de heele wereld rouwen,
En zij huivert in afgrijslijk grouwen
Want hij is verlaten van zijn God!
En een angst is over haar gekomen!
Wordt hij weder van haar weggenomen?...
Ook haar bitter lijden is volbracht!
En de lange avondschaduws vielen,
En de dood van haar verlaten ziele
Was begonnen, en het werd haar nacht.

Pietà

‘Ach, nu leeft gij enkel in mijn klagen!
Dóód is op mijn moeden schoot gedragen,
Waaruit al der wereld heil ontsproot.
Wat beteekent specerij en wade
Nu geen teederheid en tranen baten!
Wij bestendigen alleen den dood.
O mijn zoon! mijn eindlijk weergekeerde!
Liefste lam van mijne schaamle heerde!
Ach, ik heb geen balsem voor uw nood.
Want mijn liefde brak de albasten flesschen

Om uw levend wee te zalven en te lesschen,
Niets geneest uw wonden koud en blauw als lood.
Kon uw arme moeder voor u zoeken
Liefde en leven, als weleer de doeken
Waar zij u, een stralend kind, in wond!
Doch ik heb slechts tranen en gebeden,
En ik geef u al mijn bitterheden
Kussende uw bleeken wrangen mond!'

Verrijzenis

En hij was voor 't weenen harer oogen
Als de zon, die schitterend zijn hooge
Glorie spiegelt in de morgendauw.
En ze voelde haar verklaarde wezen
Tot hem stijgen als de licht gerezen
Dampen uit de versch geploegde gouw.
En ze voelde zich zoo zoet tevreden
Of ze op stroomen zijner lieflijkheden
Als een bel van wind en water dreef.
En er was niets dat haar vrede stoorde,
Want ze wist dat zij aan hem behoorde
En dat hij nu altijd bij haar bleef.
En ze voelde aldoor zijn liefde trekken.
Voorjaarsbloemen die het dal bedekken
Sproot háár liefde en bloeide mild en jong.
En toen hij haar weder had verlaten,
Ging zij als een jonkvrouw door de straten.
En haar oogen blónken en zij zóng.

Verzen
Door
Marie Cremers

I

Denk niet dat ik mezelf verlies,
al schijn ik telkens bedolven
door levensstroomen die ik niet kies,
maar die mij slaan met hun golven.

Ik schijn verbijsterd, maar blijf sereen,
want mij draagt een vast gelooven.
Een luchtig hart vecht door alles zich heen
en drijft toch immer weer boven.

Wat ik niet kan begrijpen is nog niet voor mij
en ik schud het af als water.
Maar wat duikend ik vond dat maakt me blij,
al weet ik zijn waarde pas later.

II

Ik weet wel: ik moet en ik wil ook mezelf zijn,
maar vergeet niet ons groeiend veranderen.
Strijd is er met alles om ons heen
en niet altijd is het ja of neen
te warren uit elkanderen.

Alleen als het volle Leven mij stuwt
en onweerstaanbaar mijn krachten duwt,
ben ik vrij van gedachten en twijfel.
Dan heeft het Leven-zelf me bevrijd
en ik voel absolute zekerheid
zonder één weifel.

III

Als mij het oogenblik niets geeft,
leef ik in toekomst of verleden,
maar wanneer in mijn ziel de ontroering beeft,
straalt zegevierend 't heden.

IV

Ik ben zoo moe, zoo moe. Het leven is een moord!
En wat eens schoon was, sleept een volgend oogenblik weer voort
in zijn meedogenlooze schrijden.
Het leven laat ontbloeien wat het wreed vernielt,
omdat verandering zijn Zijn bezielt.
- Alleen mijn droomen redden mij ten allen tijde.

V
Witte Roozen.

Uw witte roozen glanzen zacht als fijn ivoor,
terwijl de kaarsen naast hen roerloos branden.
Het is mijn ziel als schreed een kathedraal ik door,
waar de gebeden ruischen als een offerande.

Zoo is de heilige dood als alles zwijgt
in glimlach vol geheim en huivervolle vrede.
- Wees stil! Bedenk niet dat het duister zijgt,
wanneer de kaarsen uitgebrand zijn....
Stil! zij branden heden....

VI

....Soms is het leven een wilde schrik,
Soms is het een wijd verwonderen....

VII

In mij groeit het onbekende Leven
tot de nieuwe Droom die ik verwacht.
Onrust is in mij en vrees en beven:
vage vormen dolen door mijn nacht.
Wat het leven in mij heeft begraven,
wil zijn bloesem beuren tot het licht.
Mocht ik stil en vol geduld verdragen
't warre duister tot voor glans het zwicht!

O mijn God, ik wankel als een blinde
tot ik Uw Gezicht zal wedervinden.

VIII
De Groet.

Lichtende oogen die groeten van ver
als een heldere bloem en een vriendlijke ster,
in u is pijnen noch schrijnen.
Blijdschap is in uw glanzend strelen
als van verre vogel het blinkend kweelen
en vrede blijft na uw verdwijnen.

IX

Nu vlamt mijn ziel. De tegenstrijdigheden
zijn opgebrand tot een wit-hellen gloed.
Verlangen, angst en vreugd, zoo smartelijk geleden,
zijn in een onbegrensd, vol-levend zijn vergleden,
waarin het Leven-zelf zijn onrust spieglen doet
in lichtelaaie rust die 't àl omvat,
wat ik doorleefde en heb liefgehad.

X

Ik dacht dat mijn leven ten einde liep,
totdat een nieuwe stem mij riep
uit de roerlooze droom waarin ik sliep.
- De rozen lachten, de dorens staken:
't was vreugd en pijn die mij deed ontwaken.
- Toen zag ik een nieuwe horizon,
die ik levend en strijdend bereiken kon,
en als 't paard dat voelt de sporen,
drijft mij Liefdes wreede doren.

De vizioenen van Hadewich
Eerste vizioen
In hedendaagsch Nederlandsch overgebracht
Door
Albert Verwey

Het was op een zondag in de oktaaf van Pinkster dat men mij onze heer heimelijk op mijn bed bracht omdat ik mij inwendig zoo door mijn geest getrokken voelde dat ik onder de menschen niet gaan dorst; want ik zou mij niet onder hen kunnen goedhouden. En die drang die ik in mij had was om god te smaken en met hem één te zijn. Ik was daartoe nog te jong en te onvolwassen, en ik had er niet genoeg naar getracht noch geleefd tot zoo hooge verdienste als ertoe noodig was. Dat werd me aanstonds wel duidelijk en is het nog.

Toen ik onze heer ontvangen had, toen ontving hij mij. Hij onthief mijn zinnen aan alle herinnering van vreemde zaken, opdat ik hem in eenigheid genieten zou. En ik werd gevoerd als in een beemd, in een veld, dat heette de vlakte van de volkomen deugd. Daarin stonden boomen bij welke ik gebracht werd. En mij werden hun namen gemeld en de natuur van hun namen.

De eerste boom had een verrotte wortel die bijster broos was, en een heel vaste stam. Daarboven een zeer lieflijke schoone bloem, die stond zoo onvast, als er een storm kwame zoo viel die bloem en verdorde. En hij die mij leidde was een troonengel, van die oordeel des onderscheids hebben. Op diezelfde dag was ik in mijn groei tot hem opgeklommen zoodat ik hem ontvangen had, en hij nu voortaan mijn beschermer was en mijn metgezel op al mijn wegen. Die engel zeide: Menschelijke natuur,

versta en weet wat deze boom is. En ik verstond, zooals hij mij openbaarde, dat die was de kennis van onszelf. De verrotte wortel was onze brooze natuur, de vaste stam onze eeuwige ziel, de schoone bloem de schoone menschegedaante die zoo ras, in een oogenblik, verderft.

Toen leidde hij mij verder waar een boom stond die zeer laag was, en schoone trotsche bladeren had, onderscheidenlijk van allerhande kleuren die aangenaam om te zien waren. En boven al die schoone bladeren hingen verdorrende bladeren die al de schoone bladeren bedekten. Toen zeide de engel: Verkoren en verlangende ziel, die van zoo laag naar zoo hoog zijt opgetrokken, en uit zoo donkere dwaling tot zulk een klaarheid, en van de grootste armoede tot de grootste rijkdom, versta wat dit is. En hij openbaarde me en ik verstond dat dit was de ootmoedigheid die met wijze schroom, inziende gods grootheid en haar eigen onwaardigheid, al haar schoongetooide deugden bedekt, omdat ze gevoelt en beseft dat haar faalt het genietend eenzijn met haar geliefde en niet weet hoe ze dit verhelpen zal. Dit is zuivere ootmoedigheid.

Daarna leidde mij de engel naar waar een groote boom stond, sterk en met breede bladeren en hij zeide tot mij: O machtige en sterke die de machtige en sterke god, van de oorsprong van zijn onbegonnen wezen af, u veroverd hebt en met hem de eeuwigheid zult overweldigen, lees en versta. En ik las en verstond hoe in elk blad geschreven was: Ik ben de kracht van de volkomen wil; mij kan geen ding ontgaan.

Daarneven stond een boom met veel takken, een groote, en die al zijn takken door die van de andere boom gestrekt had. En de engel ging voort te zeggen: O wijze, door het verstand onderwezene ja door het verstand van de groote god, lees en versta de wijze en verstandige les die deze doorheengroeiende leert. Toen zag ik dat op elk blad te lezen was: Ik ben het vermogen van onderscheiding, zonder mij kan men niets doen.

Daarop leidde de engel mij verder waar een zeer schoone boom stond, die drieërlei takken had en van iedere soort drie: drie boven, drie in het midden en drie beneden. En hij ging voort te zeggen: O bezorgde om mogelijk toekomstig ongeluk; o zuchtende over de dwalingen van de menschen die gemaakt

zijn om god lief te hebben en van hem afdwalen en elders heen geraken; o stervende met de dood die uw geliefde stierf, versta deze drie laagste takken, want gij zijt ermee opgeklommen tot de bovenste. Toen nam ik waar dat al die bladeren van een zatte groene kleur waren en scherp en lang en in elk blad was een hart gegrift. Aan de drie laagste takken waren al de harten die op elk blad stonden, rood, aan de middelste wit, aan de bovenste goud.

Verders zei de engel: Reine zuil in de kerk van de heiligen, daar ge uw lichaam hebt rein gehouden van al die dingen die in de heilige tempel gods niet betamen; o kwalenlooze en troosteres in alle kwalen, door wie gods zuivere wil gesterkt is en worden zal; o begrijpende die de edele natuur van onze zoete god begrijpt, waardoor gij zoo vroeg verkoost zuivere reinheid boven al wat was en is, en nooit in geen enkel opzicht te kort schoot, versta nu deze drie middelste takken. En ik verstond.

Weer zeide de engel: Gij zoekende naar ware liefde alleen in uw god, en om in alles volmaakt te doen naar de zeden die bij de heilige wet behooren, en die god geheiligd heeft met het heilige leven dat hij erin leefde, en met zijn groote geboden en zijn hooge raad; gij liefhebbende en die met lief hebbende dienst de heilige zeden pleegt, naar het behagen van de almachtige god; gij standvastige ziel daar god trouw van ware liefde altoos in vindt en eeuwig bezitten zal, versta deze drie bovenste takken. En ik verstond.

De boom was de wijsheid. Van de laagste takken, met op de bladeren de roode harten, was de eerste de vrees voor de zonde en voor het verstoken blijven van de volkomen deugd. De andere was de vrees dat god door menschen niet genoeg geëerd wordt en dat er zoovelen afdwalen van de waarheid die hij is. De derde tak was de vrees dat elk mensch sterven moet met de dood waarmee onze geliefde stierf, en of men wel wijselijk aan iedere deugd voldoet om die dood te sterven, ieder uur, en dat kruis te dragen en dagelijks daaraan te sterven en met allen die sterven en dolen die dood te sterven.

De eerste van de middelste takken, die met de witte harten op de bladeren, was reinheid: van lichaam, van zeden, van woorden en van werken. De andere tak was het werken in een

ieder onschuldig en rein te begeeren en over eigen werken te waken zoodat ze ons lief behagen. De derde tak was zoo puur te blijven van alle bevlektheid in de geest, in de begeerte, in de ziel, dat geen gemeenheid daar inkomt van dwaling, van hovaardij, van ijdele roemzucht, van wanhoop, van te veel verhopen dat men nog niet heeft, en dat men niet vervalle in te groote vreugd over bezit, noch in te groote smart over gemis, noch in hartstochten. Ook zich niet voldaan te voelen voordat men lang genoeg de liefde gedragen heeft, zooals het haar toekomt. Totdat zij zoo volgroeid gedragen is en door passende werken zoo volvoed, dat men boven het dragen van de liefde komt tot dat gevoelen dat veel hooger is dan liefde te dragen. Want liefde te dragen, dat is neiging, verlangen, begeeren, dienst, oefening van brandende wil zonder ophouden. Maar liefde gevoelen dat is zich in vrijheid de liefde bewust te zijn. Doch liefde te zijn gaat boven alles.

De eerste tak van de bovenste drie met de gouden harten op haar bladeren, die was: met vele volkomen deugden de liefde op zichzelf alleen te zoeken waar ze geheel te vinden is. De andere tak is met liefde de hooge wil van god te doen, naar het behagen waarmee hij elk hem behagen doet die hem aldus leeft. De derde tak was het gestadig niets dan liefde zijn, uit de menigvuldige deugden in de geheele eenige deugd die de minnenden beiden in elkaar verzwelgt en ze in de afgrond werpt waar ze de eeuwige genieting zoeken en vinden.

Toen leidde de engel mij verder waar wij een kelk geheel vol bloed zagen. En hij zei tot mij: Groote met groote wil, gij die alle ongehoorde en gehoorde pijnen zonder gedeerd te worden en met zachte rust nogmaals lijdt, drink. En ik dronk en dat was de kelk van de lijdzaamheid; daarmede legde ik de gelofte af dat ik god gedurig zou aanhangen in lijdzaam betrouwen.

Daarop bracht hij mij in het midden van de vlakte waar we in wandelden. Daar stond een boom, die had de wortels opwaarts en de top neerwaarts. Die boom had veel takken. Van de laagste takken, die de top waren, was de eerste het geloof; de tweede de hoop, waarmee de menschen aanvangen. Nog zeide de engel: O meesteres die van begin tot einde deze boom

opklimt tot aan de diepe wortelen van de onbegrijpelijke god, versta dat dit de weg is van de beginnenden en van hen die volharden tot de volkomenheid. En ik verstond dat het de boom was der kennis gods, die men met geloof begint en met liefde voleindigt.

Bij die boom stond een andere, die had ronde en breede bladeren, en de engel zeide tot mij: Blijf hier als gevangene totdat degene u terugzendt die u hier ontboden heeft, en versta zijn verborgen wil, waarin hij u wil gebruiken. Ik ga heen om in uw machtige dienst te dienen. Ik heb heden van u ontvangen in uw dienst te zijn alle uren totdat gij me ontgroeid zijt uit de wegen die ik u geleid heb en die ge nu volkomen volgen kunt en de verborgen raad ervaren die onze groote machtige god u op die tijd zal doen weten. Ik ga heen en waak over uw rein lichaam opdat het blijft in de edele eerbaarheid waarin ik het gevonden heb en houden wil.

Daarna zei hij: wend u van mij om en gij zult degene vinden die ge steeds gezocht hebt, en om wie ge u van alle aard- en hemelingen hebt afgekeerd. En ik wendde mij om en zag voor me een kruis staan, gelijk kristal, klaarder en witter dan kristal. Daardoor heen zag men een groote vlakte. En voor dat kruis zag ik een zetel, gelijk een schijf, en die was stralender dan de zon in zijn grootste schittering; en onder de schijf stonden drie zuilen. De eerste zuil was als brandend vuur. De tweede was gelijk een steen die topaas heet. Die heeft de natuur van het goud en van de lucht en de kleuren van alle steenen. De derde was als een steen die amethyst heet, en heeft een purperige kleur als van de roos en het viooltje. En in het midden onder de schijf draaide een wiel zoo vreeselijk rond en zoo ijselijk om aan te zien dat hemelrijk en aardrijk zich erover verwonderen mochten en vervaren.

De zetel die een schijf geleek, dat was de eeuwigheid. De drie zuilen waren de drie namen waar de ellendigen die verre van de liefde zijn, hem onder verstaan. De zuil gelijk een vuur is de naam van de heilige geest. De zuil gelijk de topaas is de naam van de vader. De zuil gelijk de amethyst is de naam van de zoon. Het diepe wiel dat zoo vreeselijk donker is, dat is het goddelijk genieten in zijn verborgen stormen.

Op die geweldige plaats zat degene die ik zocht en met wie ik een wou zijn in liefhebbende gemeenschap. Zijn gedaante was onuitsprekelijk. Zijn hoofd was groot en breed, blond omkruld, en gekroond met een kroon die een steen geleek welke sardonix heet en drie kleuren heeft: zwart, wit en rood. Zijn oogen waren wonderlijk onnoembaar aantezien en alle dingen in zich trekkende in liefde. Met woorden kan ik er niets van uitdrukken. Want de onuitsprekelijk groote schoonheid en overzoete zoetigheid van dat hoog en wonderbaar aangezicht benam mij alle macht van hem te spreken in vergelijkingen. En mijn lief gaf mij zich zelf, zoowel het begrijpen van hem als het gevoelen. Maar toen ik hem zag viel ik aan zijn voeten, want ik besefte dat ik die heele weg naar hem geleid was, waartoe zooveel nog te leven was.

En hij zei tot mij: Sta op, want ge zijt in mij opgestaan, zonder begin, geheel vrij, en zonder val. Want ge hebt begeerd een met mij te zijn en ge hebt daartoe naar alle kanten uw best gedaan. En overmits ge zoo hartstochtelijk bewogen zijt en ge daarvan het getuigenis hebt van mij en van de klaarblijkelijke werken die ge gedaan hebt in alle dingen waarin ge waande dat mijn wil was, en om uw wijze werken, heb ik u mijn engel gezonden, die bekwaam is om de goedwillenden ter volmaaktheid te leiden: die u inwendig zoo toegerust vond dat hij u al de wegen langs voerde die hij u alleen als een kind moest doen zien. Ook gaf hij u zoo hooge namen dat ze u sierden voor mijn aangezicht.

Nu zal ik u doen weten wat ik van u wil. Ik wil dat ge om mijnentwil bereid zijt tot alle ellenden. Ik gebied u dat ge nooit waagt iets kwalijk te nemen of te wreken, al ware het slechts door het opslaan van uw oogen. Waagt ge dat, op welke wijze ook, dan zijt gij degene die mijn recht onderkruipen wil en mijn hoogheid ondergraaft. Ik geef u nog, zei hij, een ander gebod: wilt ge mij in de menschheid gelijken zooals ge mijn godheid geheel te genieten wenscht, zoo zult ge begeeren arm, ellendig en versmaad te zijn onder alle menschen; alle verdrietelijkheden zullen u meer dan aardsche vergenoegingen smaken; geen enkele zal u teveel zijn. Want zij zullen onmenschelijk zwaar zijn om te dragen. Wilt ge de liefde navolgen, naar de trotsche natuur die u mijn geheelheid verlangen doet, zoo zal het u zoo vreemd worden onder de menschen en zoo onverhoord en zoo ramp-

zalig, ge zult niet weten waar ge een onderdak vinden zult en alle menschen zullen u begeven en in den steek laten en niemand zal met u willen zwerven in uw nood en uw krankte, in welke toestand ook, verzeker ik u, gedurende de dagen die ge nog leven zult, een korte tijd, zoolang uw uur niet gekomen is.

Maar er is één ding waarom ik op u toorn en dat ik u zeggen wil. Ge zijt jong van dagen, en ge wilt dat ik de pijn van uw lichaam erken, en de trouw van het werk van uw handen, en uw nieuwe wil, altoos vloeiende van barmhartigheid. En de begeerten van uw hart, en het smachten van uw zinnen en de liefde van uw ziel. Dat alles erken ik ook. Maar beken ook gij dat ik louter als mensch leefde. Dat ook mijn lichaam zware pijn leed, ook mijn handen trouwelijk wrochten, ook mijn nieuwe wil van barmhartigheid de heele wereld doorvloeide in vreemden en vrienden. Dat ook mijn zinnen smachtten, mijn hart begeerde, mijn ziel liefhad. En al mijn tijd heb ik in dat alles volhard tot de uur dat mijn vader me tot zich nam. Ge hebt soms tot me gezegd: ik had goed mensch zijn, want ik bezat de zeven gaven. Dat is waar, en niet alleen bezat ik ze, maar ik was zelf gave van de geesten die de gaven heeten. Ook hebt ge gezegd: mijn vader was met me; ook dat is waar; we waren geen uur gescheiden. Maar ik doe u een verborgen waarheid weten, die toch duidelijk was voor wie ze verstaan kan: Dat ik nooit een uur mijzelf door mijn macht in eenig gemis tegemoet kwam, noch ooit in iets op de gaven van mijn geest steunde, maar dat ik ze verkreeg door lijden, van mijn vader met wie ik een was, zooals we nu een zijn, vóór die dag, waarop de uur kwam van mijn volgroeidheid. Maar ik veranderde mijn verdrieten noch mijn leed door mijn volkomenheid ooit. Nu hebt gij geklaagd over uw ellende en waarom ge van mij niet kreegt wat ge behoeft, naar uw begeeren, en ik vraag u wanneer het u aan de zeven gaven van mijn geest ontbroken heeft. En ik vraag u wanneer ge in eenige omstandigheid verlaten waart door mijn vader, zoodat mijn vader niet altijd met u was gelijk hij met mij en ik met hem was toen ik als mensch leefde. Daar ge een mensch zijt, zoo leef ellendig als een mensch. Ik wil mij door u zoo volkomen geleefd hebben in alle deugden op aarde, dat ge bij mij in mijzelf in geenen deele achterstaat.

Heb de zeven gaven van mijn geest en de kracht en de hulp van mijn vader in de volkomen werken van de deugden, waar men God mede wordt en blijft, eeuwiglijk. Maar gevoel u als mensch in al die tekortkomingen die tot het menschzijn behooren, behalve alleen de zonde. Ik wekte mijzelf nooit op met mijn innerlijke macht, maar door de troost dat ik zeker was van mijn vader. Gij weet ook wel dat ik lang op aarde leefde, eer het volk mij leerde kennen en eer ik wonderen deed. En toen ik ze deed en men mij beter kennen leerde, toen bleven mij weinig vrienden in de wereld over. Ja, bij mijn sterven verlieten mij bijna allen die leefden. Treur daarom niet dat u alle menschen begeven zullen, wegens de volkomen liefde en omdat ge in mijn wil leeft. Schoone teekenen en wonderen zijn u in uw leven meer geschied, zonder dat 't hoefde, dan eenig mensch die geboren werd sedert dat ik stierf. Wonderen en gaven van buiten waren zeer in u begonnen te werken; ge hebt ze geweigerd en deedt er afstand van, en ge wilt ze niet; ge liet ze voor de liefde en wilt niets anders dan mij, en om mij hebt ge alles weggedaan en wilt mij genieten in het gevoel, wat boven alles gaat. Toch zijt ge nog rijkelijk jong daartoe. Ik zal u, zegt hij, liefste geminde, mij heimelijk geven wanneer ge me hebben wilt. Want ge wilt niet dat u de vreemden troosten, noch dat ze u kennen leeren. Zoo zal ik u het verstaan van mijn wil geven en de kunst van de ware liefde en mij alleen te gevoelen, bij tijden, in stormen van liefde, als ge niet zoudt kunnen leven zonder mij te gevoelen en de smart u te zwaar wordt. Met verstand zult ge wijselijk mijn wil werken in allen die noodig hebben hem van u te weten, en wien hij nog onbekend is. Jegens niemand zijt ge nog te kort geschoten, schiet nooit jegens iemand tekort, tot die dag dat ik u zeg: uw werk is geheel voltooid. Met liefde zult ge leven en volharden en mijn verborgen wil doen waardoor gij mij zijt, en ik u. En in mij te gevoelen zal ik u genoeg zijn en gij mij. Werk dus mijn wil met verstand, mijn meest gewenschte geliefde. Geef u zoo aan mij over in liefde, mijn naasten genietende in mijn nabijheid. Zoo zult ge mij genieten. Dit is de boom van de woorden die ik u nu zeide, die heet kennis van de liefde. Want er is u zooveel gepredikt wat u de nederigheid moeielijk maakt,

daarom verklaarde ik zelf u wat ik van u wil. Gij moet zoetjes terugkeeren en doen wat ik u bevolen hebt. Als ge wilt zoo neem bladeren van deze boom, die is de kennis van mijn wil. En als ge bedroefd zijt, zoo neem van de top een roos, en van die een blad: dat is liefde. En als ge het niet kunt uithouden, neem dan van de roos wat er binnen is, dat is dat ik u mij zal te genieten geven. Altijd zult ge kennis van mijn wil hebben en liefde gevoelen en als 't nood doet mij genietende gevoelen. Zoo deed mij mijn vader toen ik zijn zoon was. Hij zond me in nood en hij verliet me niet, ik genoot zijn gemeenschap en ik diende hen tot wie hij mij gezonden had. Het hart dat in de roos zoo geheel is, dat is het genot van liefde door het voelen. Hen allen, lieve, die u goed of kwaad doen, geef hun allen zonder onderscheid wat ze noodig hebben. Liefde zal u daartoe bekwaam maken. Geef alles, want alles is het uwe.

Boekbeoordeelingen

Alte flämische Lieder. Im Urtext mit den Singweisen herausgegeben von Johannes Bolte, Insel-Bücherei No. 209.

Men mag deze onderneming van de Insel-Verlag beschouwen als een politieke zet om zich van Vlaanderen te verzekeren, of als een ernstige poging om de verbroken geestelijke eenheid van West-Europa te herstellen, zeker is, dat deze keuze uit het oude Nederlandsche Lied keurig en nauwkeurig is tot stand gebracht. De Berlijnsche geleerde, Dr. Johannes Bolte, geen vreemde op het gebied van het volkslied - hij heeft ook aan het Tijdschrift van de Maatschappij voor Letterkunde een of meer bijdragen geleverd - heeft als grondslag van zijn verzameling genomen ‘Het Oude Nederlandsche Lied’ van den Gentschen hoogleeraar Florimond van Duyse en heeft met kritiek en smaak zijn keuze gedaan. Alle soorten van zangen, ontstaan tusschen de 12de en de 19de eeuw, zijn vertegenwoordigd: verhalende liederen (Halewijn), minneliederen (Het waren twee koninckskinderen, Het daghet in den Oosten), drinkliederen (Gheldeloos, ghi doet mi pijn), dans- en speelliederen (Het Kwezelke, Er ging een patertje langs den kant), geschiedzangen (Wilhelmus) en geestelijke liederen, voornamelijk Kerstliederen. Er zijn maar drie liederen niet aan Van Duyse ontleend. Van deze had No. 22: ‘Das flämische Mädchen und der französische Herr’ gevoegelijk gemist kunnen worden. Dat is de Duitscher, die de gelegenheid niet voorbij kan laten gaan, even een staaltje te leveren van de slechte verstandhouding tusschen Franschen en Vlamingen. Maar tot zijn eer zij gezegd, dat dit de eenige plaats is, waar zijn schoonheidszin voor zijn tendentieuse vaderlandsliefde bezweken is.

Toch zal dit boekje den Nederlander, die het inziet, vreemd aandoen. Dat ligt hieraan, dat de populairste, en in Nederland

populairste redactie van een lied niet altijd de oudste en mooiste is. Liederen als Heer Halewijn, Ik sech adieu, Ic stont op hooge bergen, Er ging een patertje langs den kant, e.a. worden door ons gekend volgens den text en gezongen op de wijze, die in het Nederlandsch Volksliederboek, uitgegeven door Kalff, de Lange, Van Riemsdijk, te vinden zijn; zooals zij in bloemlezingen of afzonderlijke uitgaven gedrukt zijn of zooals zij zich mondeling in Holland hebben voortgeplant. Vandaar dat wij de voortreffelijkheid van de door Dr. Bolte opgenomen redactie's en zangwijzen boven de ons bekende moeilijk erkennen. Traditie is voor de aesthetica een kwaad ding. Maar laten wij bedenken, dat deze uitgave ook niet in de eerste plaats voor ons Hollanders, maar voor Duitschers bedoeld is.

MEA VERWEY.

***Jan van Ruisbroeck*, *Das Buch von den zwölf Beghinen*, *Visionen der Schwester Hadewich*, *Lanzelol und Sanderein*, No. 206, 207, 208 der Insel-Bücherei Leipzig, 1917.**

Met deze drie middel-nederlandsche geschriften in hedendaagsch duitsch te doen overbrengen hebben bestuurderen van de Inselboekerij een goede keus gedaan. Alle drie zijn ze van hooge rang, niet alleen in het nederlandsche, maar in het europeesche leven. Dat de vertaler, Friedrich Marcus Huebner, zijn taak naar behooren vervuld heeft, kan ik tot mijn leedwezen maar gedeeltelijk toegeven. Hij deed zijn werk met geestdrift en gaf van de schoonheid en ongemeenheid die hem boeide zeker een indruk. Dat is veel, zooveel dat ik de gapingen in zijn taalkennis graag voorbij zou zien. Toch is het beter vasttestellen dat zij al te vaak schade doen aan het oorspronkelijk.

Het trof mij dat nooit - zooveel ik weet - een nederlandsch uitgever op de gedachte gekomen is een nieuwere bewerking van Hadewich's Vizioenen uittegeven. Menigeen zou hem dankbaar zijn geweest. Huebner's lezing met de tekst vergelijkende kwam ik er vanzelf toe sommige Vizioenen in ons hollandsch weertegeven, waarvan ik een - Hadewich's eerste - in dit nummer doe afdrukken.

A.V.

[Deel 2]

Late lente
Door
Albert Verwey

I
Meidag

Hoe nabij,
Hoe als eerst,
Glanst het boschje en straalt de wei,
Schalt de leeuwrik die met zang de lucht beheerscht.

Zorgenvol
Liep ik uit,
Eer ik 't wist kwam Lente en zwol
De oogen vol met groen me, de ooren vol geluid.

Wie bleef jong?
Wie werd oud?
Lente lachte en *mijn* hart zong
De eigen tonen over die ze een knaap vertrouwt.

II
Het jonge groen

Al dat jonge groen
Als een koele zoen
Op mijn oogen...
En mijn hart bewogen
Zooals toen...

III
Heimwee

Tranen die ik nooit
Toeliet uit te breken,
Wat heeft nu mijn hart ontdooid,
Deed mijn oogen weeken,
Dat ik 't lachen van de Lente niet
Kan ontmoeten of gij vliet
En ik durf niet spreken
En ik weet geen lied?

Is het altijd zoo
Als het scheidings-uur
Nadert en Natuur
Zendt als laatste boô
Haar verrukkelijkste Lente,
Dat wij spraakloos staan,
Leeg van wereldsche gewente,
En als sneeuw voor zon vergaan?

Of verbeidt mij nog
Na een jaar van bitter klagen
Blijdschap rein van elk bedrog:

Naakte, uit smart ontbonden dagen,
Die mij schreien doen van vreugd
Om 't hervinden van mijn jeugd?

Ach, wat anders drijft ons dan
Naar de diepe bron van tranen
Als het hunkren uit de ban
Van de later-jaarsche wanen,
Naar die korte tijd terug
Die zoo lang scheen in 't gevoelen -
Afgebroken scheen de brug,
Aldoor verder reikte ons doelen,
Nochtans hopen wij van 't eind
Jeugd die dan niet meer verdwijnt.

Anders is ons schreien niet
Dan de zielsverrukte blik,
Die met plotselinge schrik
Als hij om zich lente ziet,
Daarin de innerlijke erkent
Die zich nooit heeft afgewend
Van het hopen zich te vinden,
Zich van de omgroei los te winden
Waar de wereld voor een tijd
Haar mee bond tot sterflijkheid.

Tranen breken uit, en zwijgen
Schijnt het eenige gewin
Dat wij uit de ontroering krijgen -
Zaligheid, bevrijd van zin.
Tot de vreugd zelf ons weer geeft
Woorden waar een ziel in leeft.

IV
De diepe bron

De lente is in mijn hart,
Ik kan er niet van zwijgen.
De bron lag toegespard,
Toch bleef het water stijgen:
De lente is in mijn hart.

Het huis was zwaar gebouwd,
Zijn steenen muren wogen:
Een donker kloppen stouwt
Vergeefs aan vloer en togen:
Het huis was zwaar gebouwd.

Maar diepst verholen bron
Drong onweerstaanbaar boven:
Het nat daar geen op zon
Doorwatert alle hoven
Uit diepst verholen bron.

V
De spiegel zelf

Gij nadert mij en spiegelt u
En dacht ge waart een kind van nu,
Maar ziet uzelf als eeuwigheid,
Als naakt en rein en vrij van tijd.

Gij schreit en wilt niet dat dit beeld
Dat uw toevallige schoonheid heelt
En niets is dan uw blijvende aard
Door mij als 't uwe wordt bewaard.

En zegt: is niet een spiegeling
In waarheid een verganklijk ding?
En zóó verganklijk ben ik ook:
Een bloem die even openlook.

Waarom dan laat gij me enkel zien
Wat ik niet ben, wat ik misschien
Wanneer ik dood ben eens zal zijn:
Een onvergankelijke schijn?

En ik: gij hebt wel nooit bedacht
Dat niemand met meer recht die klacht
Zou kunnen slaken dan ik zelf.
Ik zoek u vrouw, ik vind u elf.

Ik ben geboren met die ban
Waarbuiten ik niet treden kan.
Ik smacht naar menschelijke min
En zie alleen de mythe erin.

De mythe is in me als breukloos glas:
Zij spiegelt zich in al wat was,
In al wat is en toont elkeen
Het beeld aan hem en haar gemeen.

Zij maakt de tuin tot paradijs,
De wereld tot een vreemde wijs
Waarvan het hart de zin verstaat,
En toont in menschen 't godsgelaat.

En al wat toeval heet, valt af,
Als duivel of als aas voor 't graf,
Waarheen zij schouwt; maar iedre groei
Straalt voor haar oog in duurbre bloei.

Zij is mijn Lente: ik heb om haar
Wreed getrotseerd herhaald gevaar
Van mijn lichamelijke dood,
Tot zij mij heel in de armen sloot

En sprak: Zie nu, geen schepsel leeft
Waarnaar uw hart niet smacht en beeft,
Maar allen hebben iets van mij,
Dat en niet anders, neem ook gij,

Zoodat wie meest van mij bezit
Meest u behoort. Alleen nog dit:
Geen enkle mensch hoort andren heel:
Elk heeft aan de andre als aan mij deel.

Zoo zij. En nu staat midden-in
Mijn hart die Lente, en ik begin
De wereld als een deel van haar
Te zien, zoo naakt, zoo schuldloos klaar.

En gij staat voor me en wilt er zijn
Nog bloeiender dan dit festijn
Van onvergankelijke vreugd
Dat u omarmt. Een eeuwge jeugd,

Schooner dan uw kortstondige praal,
Schijnt door uw wezen, zendt een straal
Van blijdschap door uw oogen uit,
Uw leden zijn een golf, die sluit

En opent de geheimenis:
Begeerte die een geven is,
En als een kussen, nu 't heelal
Beweegt onder uw harenval,

Zijn landen en de groote zee,
Alsof er lokkende vergleê
Een meermin naar het flonkrend diep-
Hoor hoe zij riep, u riep, mij riep....

Maar zie, de zee is klaar, de plek
In 't boschje is als een feestvertrek,
En op een omgeworpen stam
Gaan onze woorden als een vlam

Die heen- en weertongt door het groen
Het schoppen van uw kleine schoen
Ontrust een hagedis: die schiet
Langs 't kleurge mos naar 't donkre riet.

Waarom is nu het duin zoo hoog?
Wat maakt de zee een groote boog
Van onafzienbre horizon!
En als een koning straalt de zon.

Ik weet niet wat ge nog begeert.
Mijn rijk is 't uwe. Zeewind keert
Zijn zilte lippen naar uw mond.
Wij staan zoo menschelijk gezond

En vol in 't leven: heel niet als
Gedroomde schimmen die met valsch
Gebaar en een verheven schijn
Zich goden huichlen die niet zijn.

Werklijk als wij is wel geeneen.
Zoo is mijn Lente. Als heerlijk leen
Gaf zij ons deze onsterflijkheid,
Dit oogenblik, deze eeuwigheid.

VI
Pinkster in 't bosch

Dit is die ware Heilge Geest
Die op een open boschplek woont,
Waar tot zijn jaarlijksch tempelfeest
Met bloesem iedre twijg zich kroont.

Ik ben geen winterlijk trawant
Van een verstarde en vormsche dienst,
Geen overrijpe herfstpassant
Met vrucht die beurscht op 't onvoorzienst.

Een zerpe rauwheid rinst mijn mond
- Zelfs is mijn zomer lang niet daar -
Maar iedre twijg die bloeit verkondt
Komst van het jaar, komst van mijn jaar.

* ⁎ *

Ik wist wel dat ik u zou vinden,
Verborgen boschplek in 't heelal;
Hier viel het zaad van westewinden
Achter mijn oostelijkste wal.

Nader dan eerst, maar toch in 't oosten,
Ontluikt juist zulk een paradijs
Als door de erinring ons bleef troosten
Op de aldoor westwaarts gaande reis.

Zoolang die Hot de liedren melden
Die in haar jeugd de wereld zong
- Galm uit de harten van haar helden -
Wordt uit het oost de wereld jong.

* ⁎ *

De bloesemtwijg en niet het zwaard
Zal, scepter, 't nieuwe rijk besturen.
Wij hebben 't in ons hart bewaard,
Nu zal het zichtbaar staan en duren.

De Heilge Geest stroomt af en aan,
Hij is een koele gloed van vuren,
Die alle talen doet verstaan
En spreekt uit duizenden naturen.

De Heilge Geest is overal.
Hij waait een storm op alle muren.
De volken lachen bij hun val,
En handen reiken de geburen.

VII
Zielsdrang

De late lente bracht de bloei
Van vroege bloemen, trage boomen
Op eens tezaam tot zulk een dag
Als schaars voordien de wereld zag,
En geuren die door loovers stroomen
Vervingen wind die zuidwaarts woei.

Hoe heb ik vroeger niet geschreid
Als ik de voorjaars-fee ontmoette.
Haar jonkheid en verganklijkheid
Bewogen 't woord waar ik meê groette.
Maar toch rees in mijn hart de kreet:
Hoè broos en teer, gij kunt niet sterven:
Het is een schijn als wij u derven:
Gij zijt! is 't zeekre dat ik weet.

Nu schreide ik weer, maar om 't erkennen
Dat ze in ons leeft, dat ons geslacht
Van de aanvang haar heeft meegebracht,
Een ziel met toegevouwen pennen,
Maar die zij altijd onverwacht
Weer rept als wij hun vaart ontwennen -
Die zich in blad en bloesem toont
En in de vroege loofgewaden,
In voorjaars hemel en de zaden
Van schepslen waar haar geest in woont,
Doch die 't natuurlijke gebeuren
Niet hoeft, het aanziet als een kleed,
Waarboven zij zich op kan beuren
En dan eerst heel ons eigen heet.

Dan zien we om haar de wereld ronden,
Haar hoogten en haar diepe gronden
Verdwijnen voor de blik die zwijmt,
Maar 't naaste en verste blijft gebonden
Als aan het woord het woord dat rijmt.

De jeugd van alle tijden luistert
Naar tonen die de wijze mond
Van de oudste vinders heeft gefluisterd,
Naar elk lied dat ons niets verkondt
Dan 't bloeien van de hazelaren,
Pronk van kastanjes kandelaren,
En zoetheid die de meidoorn zond.

Daarom beginnen de gezichten
En liedren van verrukte vrouwen, -
Of zij verlangen in gedichten
Of zich verzadigen in schouwen, -
Altijd met lente: Pinkstergloeden

Zijn 't vuur waar zij hun hart meê voeden
En dat de wereld over brandt
En dat zij dronken van begeeren
Mee willen dragen in de sferen
Van een onsterflijk voorjaarsland.

Niets dan de lente en die volkomen!
Dat is de zielsdrang die de droomen
Van alle volken heeft bevuurd
Dat die door de eeuwen hen geleidden,
En alle vormen, alle tijden
Zijn niets dan déze vorm die duurt.

VIII
Aan de Mei-dichter

Dichter die de Mei
In uw eigen jeugd
Hebt gezongen, -
Wist ge dat het trachten
Naar uw vliedende gedachten
U moest rukken uit de rei
Van de nieuw-begonnen krachten,
Pas ontsprongen
In de lente die ons altezamen heugt?

Of ge zint en denkt,
Onbenaderd wenkt
De eens door u omworven,
Schijnbaar, toen ge haar verstiet, gestorven
Ziel, die zich u wederschenkt
Als ge woordloos, moegezworven,
De oogen in haar oogen drenkt.

Balder kon haar niet
Zooals zij verdient beminnen:
Koning met de blinde zinnen
Zag hij niet het weidsch gebied
Waar zij introk en waar alle zonnen
Rondom haar opnieuw hun loop begonnen,
Anders dan de god op aarde ziet.

En zij lokte u en zij hoopte uw komen.
Maar gij zaagt
Aldoor verder uit naar buiten:
Wereld die het brein u kon ontsluiten,
Wereld die uit wil en wanen daagt,
- En ook zulke heeft een schijn van droomen -,
Doch de droom als kind in 't hart vernomen
Deze hare wereld hebt gij niet bevraagd.

In de harten van de menschen
Die gij liefhadt, woonde zij -
De eenvoud van hun sterke wenschen
Was de trek van 't lente-tij;
Maar uw woorden trokken grillige grenzen
En daarachter gingt ge leeg voorbij.

Heele volken hief ze uit hun omnachting
En hun blik
Kent haar in een lachen van verwachting
En een aarzeling van schrik,
Doch uw hopen is verachting
En uw eerste vraag: doen zij 't als ik?

Keer! De Mei is daar!
Al haar jong bekoren
Hield zij, maar een dieper gloren
Bracht ze, uit werelden die haar behooren,
Mee, als 't nieuwe Wonder in dit warme Jaar.

IX
De boomen

Jong en schomlend wuifde 't groen, het volle,
Maagdlijk in de koelte, een zwaargezwolle
Teelt van loover, blaadrend in de wind.
Maar toen stond het doodstil in de gloeden,
Heet en sterk, terwijl de vuurge roeden
Striemden uit het goud-doorlaaid gebint.

En nu weerlichten de kim verscheuren,
Verre donder ploffend openbreekt,
Gaat er stil en snel, als schuiflend speuren,
Fluistring door die volte, en 't is als spreekt
Een uit hen van zooveel duizend tongen:
Hoor, de zomer komt. Wij zijn de jongen
Die voor 't eerst hem merkten in zijn macht.
Zij die wij hier vierden is bedwongen
Door zijne uit haarzelf geboren kracht.
En ons verdre lot is zijn en dragen:
Vruchten zullen zwellen in de schoot
Die geopend lag voor zijn behagen. -
Hoor, de regen! -
    En de regen goot.
Tokklend eerst, toen raatlend. Groote droppen,
Stralen, en de donkre groene koppen
Schudden als ontzinden, diep gebukt,
Op een hoop gedrift, uiteengerukt,
Zoodat overal, langs loof, langs stammen,
Door de molmen die de grond beslammen,
't Nat een stroom wordt die de wortels drenkt.
En een zucht stijgt uit hun nacht naar boven

Met het zuigen dat de vaten spant,
Adem van getuigen, van gelooven,
Die naarbuiten welt door iedre wand.
En een dank verlaat de loover-schooven
Naar de onzichtbre Boom die neemt en schenkt.

Kinderrechtbanken[1].
Door
Mr. Jacob Israël de Haan

In de aanstaande zomer-vergadering van de Nederlandsche Juristen-Vereeniging zal gesproken worden over ‘Instelling van kinderrechtbanken’[2].

De prae-adviezen van Mr. A. de Graaf en van Mr. J.A.A. Bosch zijn verschenen.

Het prae-advies van Mr. De Graaf is mij tegengevallen. Ik had iets moois en groots verwacht en ik kreeg iets, dat niet meer is dan middelmatig.

Het doet mij leed, dat ik dit zoo zeggen moet. In het algemeen zeg ik over het werk van anderen liever milde woorden dan minder milde woorden. En werk van Mr. De Graaf zou ik zeer bijzonder gaarne hebben geprezen. Want menig jongen en menig jonge man heeft zijn behoud te danken aan het maatschappelijk werk van Mr. De Graaf.

Maar middelmatig werk prijzen doe ik niet. Er is in de Nederlandsche Rechtswetenschap al zooveel middelmatigheid. Meestal middelmatige leerlingen komen met meestal middelmatig wetenschappelijke bedoelingen aan middelmatig wetenschappelijke hoogescholen. Zij doen met middelmatige moeite middelmatige examens. Zij schrijven meestal middelmatige proefschriften. Over hunne middelmatige proefschriften schrijft men met middelmatige

1) ‘Handelingen der Nederlandsche Juristen-Vereeniging’ Jrg. 1917. Eerste stuk, Prae-adviezen van Mr. A. de Graaf en Mr. J.A.A. Bosch.
2) Mr. Jacob Israël de Haan ‘Kinderrechtbanken’ in ‘De Beweging’ van Mei en Juni 1917.

lof of middelmatige blaam middelmatige opstellen. Het is een Bibelebonsche berg van middelmatigheid. Ik weet niet of mijn eigen werk meer dan middelmatig is. Maar ik weet, dat ik al mijn werk doe met geheel mijn hart, met geheel mijne ziel en met al mijne vermogens.

In het werk van Mr. De Graaf ontbreekt bezinning. Dat wil niet zeggen, dat zijn opstel niet kalm geschreven is. Men kan wel zeer kalm zijn en toch onbezonnen. Maar het wil dit zeggen: dat de schrijver zijn onderwerp niet in verband heeft gebracht met de beheerschende tegenstelling in het Strafrecht: vergeldingsgedachte tegenover verdedigingsgedachte.

Men moet de kleinste dingen doordenken op hunne verhouding tot het algemeene beginsel. Dat is: men moet niet over de dingen denken, maar men moet wel denken over het wezenlijke van de dingen.

Het Recht is het stelsel van de rechtsgedachte. Alle deelen staan in een stelselmatig verband. Zij beheerschen elkander niet meer en niet minder dan uit dit verband volgt.

Het Strafrecht is het stelsel van de strafrechts-gedachte. Dat is het stelsel van de vergeldings-gedachte. Of het stelsel van de verdedigings-gedachte. Of het stelsel van eene vereenigingsgedachte dier beide. En dat is geheel iets anders dan het zonder stelsel door elkander gooien van de beide stelsels der beide hoofdgedachten.

Het stelsel van het Recht als geheel beschouwd, is weder deel van een grooter stelsel: levensbeschouwing en wereldbeschouwing.

Van stelselmatige bezinning merkt men bij Mr. De Graaf niet veel. Hij was mij bekend als medewerker aan Christelijken weldadigheidsarbeid. Ik hield hem voor eenen voorstander van de vergeldingsgedachte. Maar hij schijnt meer te staan aan de zijde van de voorstanders van de verdedigingsgedachte. Er is gebrek aan bezinning, wanneer men uit een prae-advies over de Kinderrechtbanken niet eens kan zien welke opvatting van het Strafrecht de schrijver is toegedaan. En neem aan, dat de schrijver zelf geen voorkeur heeft ten gunste van de vergeldingsgedachte, de verdedigingsgedachte of eene vereeniging van beide. Dan nog had hij zich behooren te bezinnen op de verhouding

van de Kinderrechtbanken tot het eigenlijke Kinderstrafrecht. Op de verhouding van het Kinderstrafrecht tot het strafrecht voor volwassenen eenerzijds. En op de verhouding van het Kinderstrafrecht tot de nieuwere regeling van de ouderlijke macht anderzijds. Hij had zich moeten bezinnen op de zedelijke beteekenis van de vergeldingsgedachte in het Strafrecht. En op de zedelijke beteekenis van de verhouding tusschen ouders en kinderen, als recht, als plicht, of als stelselmatige vereeniging van beide.

Van dit alles heeft de schrijver niets gedaan. De eerste vier en dertig bladzijden van zijn opstel geven slechts feitelijke mededeelingen over Kinderwetgeving en Kinderrechtspraak in sommige buitenlanden. Voor het grootste gedeelte kenden wij die feiten reeds uit de Proefschriften van Mr. Van Verschuer en Mr. Van den Bergh. In de laatste zestien bladzijden wordt besproken welke nieuwe maatregelen voor Nederland wenschelijk zouden zijn. Maar ook dit weder zonder bezinning. De nieuwe maatregelen worden verdedigd op grond van praktisch belang. Dit heeft zeker beteekenis. Maar dat iets redelijk stelselmatig is, heeft óók beteekenis. Wij zijn niet alleen practische, maar ook redelijke menschen. Dat is: wij willen leven binnen de dwang en binnen de vrijheid van redelijke stelselmatigheid.

Het is een algemeen bekend feit, dat de Gereformeerden bezwaar hebben gehad tegen de beginselen van de Kinderwetten, zoowel van de strafrechtelijke als van de burgerrechtelijke[1].

Tegen de strafrechtelijke Kinderwetten hadden zij bezwaar wegens de verzwakking van de vergeldings-gedachte.

De Katholieke strafrechts-geleerden, die leven binnen de bouw van het stelsel van den Heiligen Thomas, aanvaarden voor het aardsche strafrecht niet de gedachte van eene zedelijke vergel-

1) Mr. H.J. Smidt en Mr. E.A. Smidt ‘Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht’, Deel IV en Deel V. Mr. De Vries en Mr. Van Tricht ‘Geschiedenis der Wet op de ouderlijke macht en de voogdij’ en ‘Geschiedenis der Wetgeving op de misdadige jeugd’. Mr. B.C. de Jonge ‘De ontwerpen betreffende het straffen en de strafrechtspleging van jeugdige personen’ Mr. R. Koppe ‘Eenige strafrechtelijke beschouwingen in verband met het beginsel van de Wet van 12 Februari 1901, Sb. 64’.

ding, maar wel de gedachte van eene maatschappelijke verdediging[1]. Door Katholieke staatsbestuurders: Nelissen, Regout, zijn wetsontwerpen ingediend of gehandhaafd, waarin van de vergeldings-gedachte wordt afgeweken: Psychopathen-ontwerp, Invoering van de Voorwaardelijke Veroordeeling, (zij het dan onder schuilnaam), ook voor volwassenen. De oud-hoogleeraar Mr. J. Domela Nieuwenhuis is een voorstander van de vergeldings-gedachte. Dus heeft hij zich beklaagd, in het Tijdschrift voor Strafrecht, over de indiening of de handhaving van zoodanige wetsontwerpen door rechtsche staatsbestuurders.

Tegen de burgerrechtelijke Kinderwetten hadden de Gereformeerden bezwaar wegens de verzwakking van den aard van de ouderlijke macht, zoowel als recht dan als plicht[2].

Tenslotte heeft de meerderheid de Kinderwetten aanvaard, 'omdat men voor de toepassing van deze wet de hulp ook der Christenen en hunne gestichten wil inroepen', gelijk de Heer De Savornin Lohman in de Tweede Kamer heeft gezegd[3].

En wat vinden wij nu betreffende al deze belangrijke beginselvragen bij Mr. De Graaf? Op bldz. 1 wordt gesproken van 'onze voortreffelijke Kinderwetten, die eerst dan geheel tot haar recht zullen komen en de uitwerking zullen hebben, die men er van mag verwachten, wanneer de toepassing van die wetten zal zijn hervormd in den geest van die wetten zelf'. Is de geest van die voortreffelijke Kinderwetten dan niet meer on-christelijk? Neen, antwoordt Mr. De Graaf (bldz. 35). 'Van excesses ontdaan, tegen scheeven groei behoed, lijkt mij de stijl van de denkbeelden die de kinderwetten en de kinderrechtbanken in het leven hebben geroepen, de zuiver Christelijke, maar ik wil dit hier niet uitwerken, het zou te ver voeren'. Misschien. Maar het zou zeker de moeite waard zijn geweest. Want in Nederland

1) Mr. A. baron Van Wijnbergen 'Iets over straf en strafrecht naar de beginselen van den H. Thomas Aquino' in 'Tijdschrift voor Strafrecht' Deel 16, en 'Is de vrijewilskwestie voor het strafrecht van geen belang?' in 'Tijdschrift voor Strafrecht' Deel 20. 'Strafrechtsphilosophie in de Tweede Kamer' in W. 8768.
2) Over de ouderlijke macht toen en thans: Mr. N. de Beneditty 'Ouderlijke Macht en kinderbescherming'.
3) Smidt, Deel V bldz. 351.

acht men den geest van de Kinderwetten wel on-christelijk. In Amerika niet, gelijk ik reeds vroeger heb uiteengezet[1].

Het is niet mijne bedoeling alle punten ter sprake te brengen, waar mijne meening verschilt van de meening van Mr. de Graaf.

Maar wel wilde ik nog iets zeggen over Kinderrechtbanken in verband met de vergeldingsgedachte. En over de vergeldingsgedachte in verband met de ouderlijke macht.

In een kinderstrafrecht zuiver gebouwd volgens de vergeldingsgedachte, heeft een kinderrechter naar Amerikaansch voorbeeld eenvoudig geen taak.

Omgekeerd: een kinderrechter naar Amerikaansch voorbeeld vindt eerst een volle taak in een kinderstrafrecht zuiver gebouwd volgens de verbeterings- en de aanpassingsgedachte.

Wanneer het eigenlijke strafrecht voor kinderen in Nederland niet gewijzigd wordt, is een kinderrechter naar Amerikaansch voorbeeld niet volstrekt noodig. Zoo een kinderrechter zou bij dit gegeven strafrecht zijn werk niet kunnen doen zonder teleurstellingen.

Mr. De Graaf zal dus moeten ijveren voor algeheele verwijdering van de vergeldingsgedachte uit het kinderstrafrecht. Dat wil zeggen: voor opheffing van het verschil tusschen verwaarloosde en tusschen misdadige kinderen. Hij zal het wenschelijk moeten vinden, dat de strafrechter kan ingrijpen, ook zonder dat een strafbaar feit was gepleegd. Gelijk dit in België en in Amerika mogelijk is. Trouwens: ook in Nederland kunnen misdadige en niet-misdadige kinderen door den Staat reeds thans in gelijke verhoudingen worden geplaatst. Tuchtschool is een straf. Maar in de Tuchtschool komen ook de minderjarigen, die ernstige redenen van misnoegen hebben gegeven aan hen, die de ouderlijke macht of de voogdij uitoefenen. En: de strafrechter kan in bepaalde gevallen de jeugdige beklaagden stellen ter beschikking van de Regeering zonder toepassing van eenige straf. De Regeering plaatst dan in eene dwangopvoeding. Maar deze verschilt niet merkbaar van den toestand van kinderen wier ouders zijn overleden, ontheven of ontzet, en over wie

1) ‘Amerikaansche Crimineele Politiek’ in ‘De Beweging’ van September 1916.

vereenigingen of stichtingen de voogdij uitoefenen. Dus: als ouders worden ontzet of ontheven kunnen de kinderen zonder eenige schuld aan hunne zijde, komen in een toestand, die feitelijk niet verschilt van den toestand van kinderen, die een strafbaar feit hebben begaan.

En omgekeerd: wanneer de kinderrechter de kinderen uit het gezin kan verwijderen, ook zonder dat zij een strafbaar feit hebben begaan, dan komt dit feitelijk hierop neer, dat den ouders de ouderlijke macht wordt ontnomen, zonder dat schuld hunnerzijds wordt vereischt. De ouderlijke macht zou dan geheel ophouden te zijn een recht. Terwijl hij dit naar Christelijke opvattingen juist wel moet zijn. Reeds thans geeft het Kinderrecht aanleiding tot moeilijkheden. Gesteld: een jongen wordt thans door den strafrechter ter beschikking van de Regeering gesteld. Gedurende den tijd van de dwangopvoeding bestaat de ouderlijke macht nog wel in naam, maar niet in daad. Dwangopvoeding komt neer op ontheffing of ontzetting van de ouders.

Dit laatste kan worden voorkomen door de invoering van de Amerikaansche probation. De jongen blijft dan in het gezin maar onder toezicht en onder voorwaarden. De macht van de ouders wordt daardoor wel eenigszins beperkt. Maar hij wordt niet feitelijk opgeheven, gelijk dit thans gebeurt in de gevallen van dwangopvoeding. Al worden de ouders dan ook niet ontzet of ontheven.

Mr. De Graaf zal dus de schuld als grondslag van de strafrechtelijke aansprakelijkheid van jeugdige personen geheel moeten loslaten. Maar dan zal hij de schuldgedachte ook geheel moeten verwijderen uit de ontzetting van ouderlijke macht en voogdij. Zeer zeker is er eene opvatting, die elke gedachte aan schuld wil verwijderen zoowel uit de strafrechtelijke als uit de burgerlijke toerekening[1]. Voor de schuld in de plaats komt dan de bijzondere gevaarlijkheid als grond voor de toerekening. Of

1) Ik zeg hier opzettelijk ‘toerekening’. en niet ‘aansprakelijkheid’ Voorbeeld van toerekening zonder aansprakelijkheid: de houder van eenen wissel biedt dezen buiten zijne schuld te laat aan. Verliest hij zijn verhaal tegen vroegere houders en tegen den trekker, die fonds bezorgd heeft? Dit is eene vraag van toerekening zonder aansprakelijkheid. Vgl. K. 202.

eenvoudig het feit, dat men schade heeft veroorzaakt. In hoeverre het tegenwoordige Burgerlijke Wetboek de toerekening en het schuldig veroorzaken verbindt en scheidt, kan ik thans niet nagaan. Eene leer, die de schuldgedachte geheel verwijdert uit de strafrechtelijke en uit de burgerrechtelijke toerekening, is zeker niet christelijk. En Mr. De Graaf, die toch naar zulk eene verwijdering heenwijst, had zich daarover in zijn opstel wel zuiverder mogen bezinnen. Tegenover het onbezonnen gemak, waarmede Mr. De Graaf de schuldgedachte loslaat, stel ik eene uiting van Marcel Planiol 'Tout cas de responsabilité sans faute serait une injustice sociale'[1)].

De vraag is niet of wij de schuld als bestanddeel van de burgerrechtelijke en strafrechtelijke toerekening zullen handhaven of loslaten. Maar de vraag is deze: of wij een dezer beide bezonnen of onbezonnen zullen doen En dan is het antwoord gemakkelijk: bezonnen.

* * *

Over het prae-advies van Mr. Bosch kan ik thans korter zijn.

Enkele opmerkingen wil ik laten voorafgaan.

Ten eerste: er is ééne plaats, die ik niet begrijp. Bldz. 51: 'In 1904 stelde het uitnemende proefschrift van freule J.A. van Verschuer getiteld "Kinderrechtbanken" de zaak voorgoed aan de orde. Vier jaar later, in 1913 achtte de Bond tot Kinderbescherming den tijd gekomen om de wenschelijkheid eener speciale rechtspraak over kinderen in zijne op 5 April van dat jaar te Amsterdam gehouden openbare vergadering in bespreking te brengen'. Het proefschrift van Mr. Van Verschuer is te Utrecht verdedigd op 6 Mei 1912. De vergadering van den Bond tot Kinderbescherming is inderdaad gehouden in 1913. Maar wat beteekent 'vier jaar later'? Is hier iets uitgevallen?

Ten tweede: ééne plaats is onjuist. Bldz. 101 § 97. 'In de tweede plaats heb ik stil te staan bij de regeling der ontheffing van de ouderlijke macht, waaraan de fout kleeft, dat zij niet

1) 'Etudes sur la responsabilité civile' in 'Revue critique de législation et de jurisprudence' Jrg. 1905 bldz. 278.

anders dan met toestemming van de ouders mag worden uitgesproken'. Neen: toestemming is niet noodig. Wel bepaalt art. 374b slot: 'Ontheffing wordt niet uitgesproken indien hij, die de ouderlijke magt uitoefent, zich daartegen verzet'. Dr. A. Kuyper had eene wijziging voorgesteld, waarin berusting van den betrokken ouder als eisch voor de ontheffing word gesteld[1)].

Ten derde: het proefschrift van Mr. Van Verschuer wordt herhaalde malen genoemd. Het proefschrift van Mr. Van den Bergh: 'De Belgiese Kinderwet van 1912 met de Nederlandse vergeleken' wordt geheel niet genoemd. Ook niet, waar de schrijver Belgisch recht bespreekt. (bldz. 71-79).

Ten vierde: de Nederlandsche prae-adviseur van de Nederlandsche Juristen-Vereeniging, gebruikt de Fransche tekst van de Belgische kinderwet. Mr. Van den Bergh in haar proefschrift gebruikt doorloopend de Vlaamsche tekst en zij geeft de Fransche tekst achteraan als bijlage.

Tegen het opstel van Mr. Bosch gelden overigens vrijwel dezelfde bezwaren als tegen het opstel van Mr. De Graaf. Veel te veel feiten. Veel te weinig stelselmatige bezinning. Ten slotte weet men nog niet of de schrijver een voorstander is van de vergeldingsgedachte of van de verdedigingsgedachte. Het nieuwere strafrecht voor kinderen wordt aanbevolen op practische gronden (bldz. 95).

Eenerzijds laat Mr. Bosch de eisch vallen, dat de kinderrechter alleen kan ingrijpen, wanneer wettelijk wordt bewezen, dat het kind een strafbaar feit heeft gepleegd. Maar dan behoeft de kinderrechter ook niet meer een rechtsgeleerde te zijn. Toch houdt Mr. Bosch aan die laatste eisch wel vast met eene redeneering, die strijdt tegen het overige van zijn betoog: (bldz. 113). 'De alleenzittende rechter zal moeten zijn een jurist en wel een jurist met ervaring van de rechtspraak, want zijne taak moge eene zeer bijzondere zijn: rechtspraak blijft zij; hij heeft de gemeenschap te beschermen tegen een harer ernstige kwalen; hij heeft te zorgen dat aan het kind recht worde gedaan, en hij heeft te waken dat aan den eenen kant het gezag der ouders niet noodeloos worde verkort, maar ook aan den anderen kant geen dag

1) Uitvoerig: Prof. Scholten in Assels 'Handleiding' Deel I bldz. 442-443.

langer worde gehandhaafd als dit ten verderve van het kind zou strekken'.

Mr. Bosch wil de mogelijkheid maken van ontheffing ook tegen den zin der ouders. (bldz. 102). Dit past, gelijk ik reeds betoogde, in een stelsel, dat ingrijpen van den kinderrechter mogelijk maakt, zonder dat een strafbaar feit gepleegd is. In zooverre is Mr. Bosch stelselmatig.

Maar dit zijn toch belangrijke beginselen. Ik ben het niet eens met Mr. Bosch waar hij schrijft 'dat invoering van kinderrechtbanken zonder ingrijpende verandering van ons materieel kinderrecht mogelijk is' (bldz. 120).

En ik ben benieuwd naar de houding van de Christelijke leden van de Juristen-Vereeniging nu beide prae-adviseurs willen breken met beginselen, die ons steeds als zeer christelijke beginselen zijn voorgesteld:

Strafrechtelijk: geen ingrijpen van den Strafrechter, ook niet tegen kinderen, zonder een rechtens bewezen strafbaar feit.

Burgerrechtelijk: geen verbreking van de ouderlijke macht zonder schuld bij de ouders en tegen hun wil.

Brieven van Rahel Varnhagen
Door
Hilde Telschow

I
Inleiding

De brieven van Rahel Varnhagen zijn vóór alles een waardevol gedenkteeken van haar tijd, die toestanden voortbracht welke in meer dan één opzicht merkwaardig verwant aan de onze zijn. Dat ondanks alle groote omwentelingen zoo weinig wezenlijke veranderingen plaatsgrepen, dat is het wat bovenal de aandacht trekt wanneer men leest hoe menschen, honderd jaar geleden, over hun tijd meeningen uitspraken die aan toepasselijkheid nog niets hebben ingeboet. Zeker stond Rahel niet alleen in haar opvatting, wanneer zij, onder den indruk van gebeurtenissen waarvan doorgaans niet veel meer wordt overgeleverd dan de geestdrift waarmee talloozen voor de vrijheid streden en vielen, kalm en nuchter schrijft: ‘Mij drukt de oorlog zeer. Niet wat mij persoonlijk aangaat, maar het bewijs dat wij nog midden in de ruwheid leven; dat verwondende oorlog en dolzinnig rennen en afweren tot aan onze drempels komen kan; dat wij op de wilden niets voor hebben; boeken, beschaafde taal, een weldadig leven terzij liggen en niet in onze groote instellingen begrepen zijn; dat wij, aan alles blootgesteld, ons enkel bluffend moed inspreken, als we onze meeningen en godsdiensten boven alle andere plaatsen.’ En elders: ‘Er zal een tijd komen dat nationale trots evenzoo beoordeeld wordt als eigenliefde en

andere ijdelheid; en oorlog als straatgevecht. De huidige toestand is in tegenspraak met onze godsdienst. Om deze tegenspraak te ontkomen worden die verschrikkelijke saaie leugens gezegd, gedrukt en gedramatiseerd.' Verder: 'Oorlog is niet voor beschaafde menschen. Wie niet weten dat het lichaam de persoon is, kunnen het laten stuk schieten. Overigens moet men zich als men wordt aangegrepen, verweren; hetzij dan dat toorn of wraakgevoel ons meesleuren'.

Zij die zelf de ernst van den tijd zoo hartstochtelijk meeleefde, en zijn onontkomelijke eischen zoo diep gevoelde dat ze haar naaste vrienden opwekte om aan het bevrijdingswerk deel te nemen, kon desondanks in de toenmalige toestanden niets anders zien als een droevige dwang die de menschheid onwaardig was. Aldoor bezig werkte zij zelf mee bij de verpleging van de gewonden, de verdeeling van aalmoezen aan de behoeftigen, en maakte onvermoeid van haar betrekkingen met vermogende lieden gebruik om steeds nieuwe hulpbronnen aan te boren. De algemeene geestdrift te deelen, was haar niet mogelijk.

Men heeft haar 'Duitschlands beste kritikus' genoemd. Dat zij altijd naar de grootste maatstaven en met dwingende overtuigende juistheid oordeelde, had haar dien roem verschaft. Haar gesprekken waren dientengevolge de zinrijkste die in salons gevoerd werden en het gemak als ook de takt, door ware goedheid en beminnelijkheid ingegeven, waarmee zij aan alle menschen zich wist aan te passen en met hen om te gaan, bezaten de aantrekkingskracht die haar het persoonlijk zoowel als schriftelijk verkeer met de meeste groote geesten van haar tijd verzekerde.

Wie de eigenaardige atmosfeer van het berlijnsche geestesleven kent - de laatste honderd jaar hebben dit eigenaardige eer versterkt dan verminderd - voelt uit de nagelaten schrifturen nu nog hoe zeer zij een kind van haar stad was. Het eeuwige komen en gaan van de letterkundige verschijnselen, de bewegelijke kunsten als muziek en dans, de oogenblikskunst van den tooneelspeler, trokken toen zooals nu de meeste belangstelling. Daarnaast werden tot oordeel prikkelende vraagstukken met geestdrift behandeld; men beijverde zich diplomaten en geleerden aan te trekken en disputeeroefeningen hadden een bijzondere

bekoring. Rahel geeft zelf het volgende oordeel over haar geboorteplaats: ‘Berlijn is zeker de rijkste, veelzijdigste en gedegenste duitsche stad, wat betreft de gezellige omgang. Meer vrouwen die huiselijk ontvangen vindt men buiten Parijs wel nergens; bezwaarlijk ook meer drang tot weten en leeren en dit ondanks de algemeene vernieling en vernieuwing van het gezelschappelijk leven, die overal te merken en ook hier niet zonder invloed is’

Van jongs af was gezelligheid voor haar een noodzakelijke prikkel en de bewegingen van haar eigen leven pasten zich gaarne aan de rhytmen van haar omgeving aan. Maar niet alleen ter wille van die opwekking zocht zij de gezellige omgang. ‘Het verkeer met menschen was voor mij altijd de helft van het leven’, uit zij zich, ‘omdat ik goed voelde wat dit zijn moest: het zelfbewuste, weldoende, gemeenschappelijk genieten en bevorderen van alles wat menschen hebben voortgebracht’. En daar het verstaan en overdragen van het door menschen voortgebrachte haar liefste taak was, vond zij ook het eigenlijke veld voor haar werkzaamheid alleen in het gezellig verkeer. Tot haar kring behoorden de Humboldts, de Schlegel's, Fichte en zijn aanhangers, de oostenrijksche minister Gentz en andere groote politici die in dien gevaarlijken tijd aan het roer waren. Prins Louis Ferdinand was vaak de gast van haar beroemde avonden, maar niet minder gezien waren er tooneelspelers, musici, zangers en de danseres Fanny Elsler. Al wie in zijn vak iets buitengewoons tot stand bracht, vond in haar huis gastvrijheid. De beeldende kunsten en zij die zich bezig hielden met hun vraagstukken, schijnen in haar kring minder tot uiting te zijn gekomen; en dat is nog kenmerkender voor het tempo van de algemeene levenswijze in Berlijn, bovenal voor de behoeften, die dat tijdperk zocht te bevredigen. Het was de opkomst en de bloei van de romantiek, die in al het vervloeiende en vooral in de muziek haar hoogste openbaringen ontving. Rahel zelf echter hing nooit deze richting aan, die zich met veel gedruisch en in opstand tegen Goethe's klassicisme een eigen weg zocht te banen en in het Dionysische, in de tonenbedwelming en in alle ondergangsverschijnselen verlossing zocht uit de bevangenheid van het aardsche bestaan. Onklassisch bewogen was het heele leven van Rahel, evenals de vorm van

haar uitingen. Maar haar binnenste zielstoestand geleek veel meer op dien van den meest bezonnen geest onder haar tijdgenooten, hem, wien het nageslacht den titel Olympiër gegeven heeft, dan op de zielebrandingen der Romantici; en waar deze nieuw-land meenden te veroveren in de sferen van de onbezonken gemoedservaringen, daar had, trots allen aanleg tot geestdrift, haar koele inzicht al lang de grenzen vooruit gevoeld. Zelfs hen die haar diep ontroerden: Novalis en Wackenroder, beminde zij alleen wegens hun persoonlijke genialiteit, niet om hun richting.

Haar eigen geest, even rusteloos bedrijvig als ontvankelijk, vond in geen enkele kunst de neerslag van eigen voortbrenging en alleen naar indrukken van haar tijdgenooten en uit haar omvangrijken nagelaten briefwissel kunnen we een beeld van haar karakter en haar geestelijk wezen vaststellen.

Indien deze brieven iemand onverhoeds in handen vallen, zal hij zich in den beginne door de hoekige, verwarde, vaak zelfs onbeholpen stijl voelen afgeschrikt en zelden tot een aandachtige lezing overgaan. Nooit nog scheen het me zoo onweersprekelijk dat inhoud en vorm in volstrekte wanverhouding tot elkander staan kunnen en een groot aangelegde inhoud niet altijd door het gewaad van een onovereenkomstige vorm schade lijdt. Er is hier van gedachtelijken inhoud sprake, van denkensstof, maar die in de onbewuste en onwillekeurige bewegingen van een intuïtief inzicht haar oorsprong heeft. Meest van al treft het echter, dat deze vrouw die door geene toevalligheden van haar stuk gebracht, de eene groote wetmatigheid van het bestaan zoozeer had begrepen en zoo onwankelbaar vastgehouden, dat haar heele leven gelijkt op een enkelen grooten ademtocht, bron van het vertrouwen waarmee haar geest zich tegen alle omstandigheden voelde opgewassen, - dat juist deze, zoo simpel van innerlijken bouw, een uiterlijk leven voert, behoeft en ook zoekt, waarin de eeuwige beweeglijkheid en wisselvalligheid zich spiegelt tot telkens nieuwe beelden; zoodat zij oppervlakkig als persoon gezien, in haar uitingen de beweeglijke wereld zelf als zoodanig weerkaatst: veranderlijk, van iedere stemming afhankelijk, makkelijk te beinvloeden, een veelvoudig geslepen kristal met honderderlei spiegelingen; inplaats van de statische rust, die toch haar eigenlijk

wezen is. En ondanks dit zoo evenwichtige wezen heeft zij levenslang te strijden met een onoverwinnelijke onbeholpenheid om zich uit te drukken.

Het is haar zelfs niet mogelijk een juiste spelling of grammatischen zinsbouw te leeren en de stijl van haar brieven is belast met een vloed van woorden, zooals men anders alleen aantreft bij menschen, die innerlijk onzeker zijn. Het zal daarom altijd een taak blijven zich door het grillige netwerk heen te winden en tusschen het woekerend onkruid van aanvankelijk onbelangrijke bijkomstigheden door, haar eigenlijken aard te ontdekken en daarmee in aanraking te komen. Waar deze evenwel zijn invloed begon te laten gelden, laat hij den lezer zoo spoedig niet meer los.

Zij was door en door een kind van haar tijd, zoo door en door berlijnsche Jodin, dat men, om haar geheel te verstaan, de geestesaanleg van deze soort berlijnsche Jodinnen kennen moet, welke - toen vooral - eenerzijds nog in de verdrukking leefden en altijd onder den vloek van hun geboorte leden, anderzijds geëmancipeerder en vrijer in hun zienswijze zijn dan de meeste vrouwen. Zij stamde uit de kringen van den berlijnschen middelstand, waar aan begaafde kinderen vroegtijdig gelegenheid gegeven wordt kennis en ondervinding op te doen.

Nooit heeft Rahel veel uit boeken geleerd, niet door planmatige studie tenminste. Alleen waar een stof haar onwillekeurig aantrok, kon ze hem bearbeiden; alleen als ze een zaak geheel tot haar eigen aangelegenheid maken kon, gaf ze zich geheel, schuwde ze geen moeite en geen bezwaren. Door haar vader werden aan haar ontwikkeling velerlei zwarigheden in den weg gelegd en ook haar verdere omgeving gaf haar gelegenheid genoeg om haar krachten te beproeven tot handhaving van haar persoonlijkheid. ‘Ouders, verwanten, vrienden en vriendinnen en ellendige minnaars hebben mij heele vegetaties achter elkander verwoest’ schrijft zij later aan Varnhagen. ‘Ik zweeg in mijn jeugd, in mijn rijkdom en dacht dat het zoo zijn moest. Hield mij eeuwig voor ongracieus en dat zoo intiem, zoo vast, dat ik het niet eens zei, omdat toch naar mijn meening niemand iets op zulk een klacht zou hebben te antwoorden, zoo min

als op die wegens een bochel of een ander gebrek. Maar ongelukkig ben ik niet, noch in het gevoel noch in de nagedachte. Ik had geen begeerenswaardig lot, maar ik was toch een door God gezegende; het was altijd feestdag in me.' Toch was dit dezelfde vrouw die elders omtrent haar kindsheid aanteekent: 'Gepijnigder jeugd beleeft men niet, zieker voelt men zich niet, dichter bij den waanzin niet'.

Met deze kracht van persoonlijkheid, die zich van alle beperkingen bevrijdde om alleen zichzelf te zijn, werkte ze ook op haar omgeving. Wie haar invloed eenmaal ondervonden had, onttrok zich niet zoo licht eraan.

De nagelaten brieven zijn als een uittreksel uit haar leven. Een groot deel ervan is met opmerkingen over haar zelf, haar ziel zoowel als haar lichaam gevuld. In deze brieven vinden we alles wat haar gemoed bewoog, de gewoonste opsomming van alledaagsche gebeurtenissen, nevens de electrische knettering van oogenblikkelijke ervaringen, die door wrijving met gelijkwaardige geesten in haar ontvonkten. Beschouwingen, wier diepten het meest geschoolde wijsgeerige denken veronderstelt, naast oppervlakkige beschrijvingen, uitbundige vriendschapsbetuigingen en gevoelsuitstortingen zonder een spoor van conventioneele schaamte: 'Mij is toe te juichen en liefde te bekennen, te uiten als ik ze voel, evenals den in het diepst van Italië geborene, een noodzaak: en een uiting die altijd daar is, eer ik ze bedenk, tem, orden', schrijft ze. En zoo bevinden wij haar inderdaad. Rahel lacht, snikt, bidt en wanhoopt in haar brieven, ze vernedert zich en legt zonder bedenken, zonder vrees haar aanzien te schaden, al de zwakheden bloot, die haar levenslang in een zekere afhankelijkheid hielden en met even groote onbevangenheid prijst ze zichzelf en weet haar goede eigenschappen in het ware licht te stellen.

'Ik ben nu eenmaal hartstochtelijk en niet alleen, lijkt me, in wat men de liefde noemt, maar in alle affecties'. Telkens weer gewaagt ze van haar groote bescheidenheid. 'Eer kan ik met de hand naar mijn eigen hart grijpen en het kwetsen als een aangezicht krenken en bij een dat gekrenkt is, toezien. En te dankbaar ben ik, omdat het me te slecht ging en ik dadelijk

aan niets dan helpen en vergoeden denk; en doordat ik alleen altijd schonk, doe ik het ten slotte tegelijk hartstochtelijk en mechanisch. Dit alles komt daarvandaan, dat de lieve, vrijgevige, zorgelooze Natuur mij een van de fijnste en sterkst georganiseerde harten gegeven heeft, die op aarde zijn; dat ik geen persoonlijke beminnelijkheid heb en men het dus niet ziet; omdat ook mijn ruwe, strenge, heftige, grillige, geniale, bijna dolle vader het niet zag en het brak, brak. Ieder vermogen in me iets te doen brak, zonder dat hij een zoodanig karakter verzwakken kon. Nu arbeidt dit vermogen eeuwig verkeerd, als een plant die in de aarde naar binnen groeit: de schoonste eigenschappen worden de leelijkste. Gij zult het geheel begrijpen! Ik zou een zeer voor aller oogen misvormd schepsel geworden zijn, indien niet een grootsche beschouwing van de natuur van alle dingen in me lag en dat vergeten van de persoonlijkheid zonder hetwelk de geniaalste menschen op aarde en in iedere wetenschap er geene waren. Dit is de eenige lichtzinnigheid, die mij de toch goedige God meegegeven heeft. En de eenige gratie in mijn geheele natuur. Tegelijk mijn geluk, de sfeer van mijn gebed, - van iedere verheffing, - mijn eigenlijkste bestaan, de mogelijkheid tot uitbreiding in verdere bestaanswijzen, het hoogste leven dat tot ander leven opklimt en vlamt'.

Zonder twijfel behoorde zij tot die liefde-behoevende, liefhebbende wezens, die zich geheel kunnen opofferen; maar uit kleine trekken blijkt duidelijk, hoe vast zij haar plaats wist te bepalen, haar eischen te stellen en den toon die haar behaagde, aan te geven. Het onmiddelijke van haar aanteekeningen, hetzij die over vragen van den dag, over dingen van geestelijk belang of over indrukken van het oogenblik handelen, doet ze nog heden lezen alsof ze voor ons geschreven zijn. Zij leefde niet, zij leeft en zij schreef niet, maar zij schrijft in het oogenblik, waarin men met haar in aanraking komt. En waar men de grootheid, de grootschheid van haar aanleg en zienswijzen door haar woorden deelachtig wordt, daar voelt men, dat zij ook niet voorbij zal gaan. 'Grootheid' is in haar eigen oogen de superlatief van alle deugden. En zij bezit haar. Wat Rahel meer nog dan haar geest boven het peil van andere salonheldinnen hief, was de instinctieve zekerheid, waaraan zij haar onfeilbare oordeel

dankte, dat zooveel tijdgenooten den weg wees; daarbenevens de hartebron van werkelijke goedheid, voor welke zij alleen maar altijd naar afnemers zoeken moest! Luistert men naar den toon, waarin zij met haar naaste familie korrespondeert, dan begrijpt men, dat ‘werven’ tot de noodzakelijkheden, maar ook tot de nooden van haar leven behoorde. De innige opmerkzaamheid, die zij allen die eens in haar leven wortel vatten, toewendde, is niet alleen beminnelijkheid, maar een schreiende behoefte, om voor haar liefde een voorwerp te vinden.

Vrienden, voor wie ze haar hart uitstortte en naar wier bekentenissen ze luisterde, hebben haar levenslang omgeven. Maar haar eerste jeugd verstreek zonder dat zij gelegenheid kreeg, de groote mogelijkheden van haar gevoel aan één persoon te openbaren. Ze was reeds vijfentwintig jaar oud, toen ze kennis maakte met den anderhalf jaar jongeren graaf Karl von Finkenstein, wiens schoonheid en innemendheid haar genegenheid opwekte. Daar haar gevoel dadelijk beantwoord werd en ze in een gemeenzame belangstelling allereerst voor de muziek - hij was een uitmuntend zanger - ruime aanleiding tot verkeer vonden, werd uit de vriendschap weldra een verloving.

Het is niet zonder belang voor het recht begrip van haar persoonlijkheid, dat de drie mannen, die in Rahel's leven als minnaars een rol speelden, weinig zelfstandig van karakter waren. De twee eersten, wier uiterlijke bekoorlijkheden Rahel betooverden, zochten bij haar onafhankelijken geest steun, zonder er zooveel kracht aan te kunnen ontleenen, dat zij hun persoonlijkheid er door gesterkt voelden. De derde eerst, de veertien jaar jongere Varnhagen, ontmoette in haar de leidster, die hem uit de banden van zwakte en onzekerheid tot de tucht van een zichzelf beheerschend karakter voerde. En zijn liefde, die niet alleen op vereering en aanhankelijkheid, maar op werkelijken hartstocht berustte, stelde haar schadeloos voor het leed van de vruchtelooze pogingen, waarmee haar liefde in jongere jaren in innige verrukking om anderen geworven had.

Finkenstein's liefde was oorspronkelijk niet minder echt. Maar hoewel hij een schoonen aanleg had, was zijn geest geenszins aan den haren evenwaardig. Langzamerhand eerst werd het verschil tusschen hun karakters onmiskenbaar en bleek Rahel's

verstandelijke meerderheid ondanks alle pogingen zich aan te passen, een oorzaak van scheiding. Aanleiding tot de scheiding gaf de tegenstand van zijn familie tegen het huwelijk met een burgerlijke, een Jodin nog wel. Maar eerst in het vierde jaar na de verloving, vier jaren in welke Finkenstein tusschen liefdesbetuigingen en tobberijen over het leed van zijn verwanten heen en weer schommelde.

Nog was zij de eerste die het besluit nam de verhouding te doen eindigen, - ‘een speelgoedklok, die wel cijfers en wijzers heeft, maar geen uurwerk’ zoo had een vriendin hem gekenschetst en zij kon het niet loochenen. De bitterste ontgoocheling van haar jeugd had ze door hem ondervonden. Nochtans berouwde haar deze liefde nooit, die haar geheele gevoel tot leven gebracht had.

Ze bereikte haar volle rijpheid, had de dertig overschreden, toen de jonge Don Rafaël d'Urquijo haar omgang zocht. Was haar vermogen tot liefhebben door Finkenstein wakker gemaakt, door haar tweeden minnaar ontwikkelde het zich eerst tot een hartstocht. Maar deze was geen sterker karakter dan de vorige. Eveneens van opmerkelijke schoonheid, met al de kenmerken van een oude baskische adellijke familie, was het ook nu weer allereerst zijn betooverend uiterlijk, dat haar blind maakte. Maar zijn liefde was anders dan de hare. De zinnelijke gloed van den Spanjaard brutaliseerde al haar behoeften aan zielsgemeenschap (eerste voorwaarde voor haar om de zijne te kunnen zijn) met zijn aanspraken op onvoorwaardelijk bezitsrecht. Uit ijverzucht isoleert hij haar van al haar vrienden. Zij geeft toe, leeft voor hem alleen, maar wat zij hem ook offert, niets voldoet hem of stelt hem tevreden; nooit was hij zonder de verdenking, dat zij iets hoogers van het leven verwachtte dan hij haar geven kon, en zoo was het in waarheid het bewustzijn van zijn eigen minderwaardigheid, dat hem met zijn aanklachten haar deed lastig vallen. Alle bewijzen van haar aanhankelijkheid schoten te kort, het volkomenste offer reikte niet toe om hem van haar trouw te overtuigen. Deze toegefelijkheid harerzijds en zijn gebrek aan zelfvertrouwen ontnamen hem ten slotte den wil te strijden voor een bezit, waarvan hij zich geen geluk beloofde. Toen ze hem zijn vrijheid terug gaf, huwde hij kort daarop een onbeduidend meisje, dat zelf geen eischen stelde en hem reeds te voren had toebehoord.

In het jaar 1808 - Rahel was nu reeds zeven en dertig jaren oud - trad Varnhagen von Ense in haar leven, die haar in onveranderlijke vereering en steeds toenemende liefde trouw zou blijven en haar bezit altijd als een onverdiend geluk beschouwde. De geestesrijpheid van den drie-en-twintig jarigen was oorzaak, dat het onderscheid van leeftijd niet schaadde. Tezelfder tijd verbond haar een buitengewoon innige vriendschap met den jongen Alexander von der Marwitz, die twee-en-twintig jaar oud de militaire loopbaan had opgegeven en in den somberen tijd van Duitschland's nederlaag een nieuw levensdoel zocht. Zij wakkerde zijn zedelijke kracht aan door hem altijd weer te wijzen op de rijke mogelijkheden van zijn aanleg en op de verplichtingen, die zijn talenten hem oplegden. Haar raad was: altijd het naast-voor-de-hand-liggende en dat goed te doen. Spoedig nadat de oorlog weer was uitgebroken, verloor zij dezen vriend op het slagveld. Met Varnhagen was de betrekking intusschen inniger geworden, maar ook zijn liefde zou ze niet zonder strijd genieten. Hij had zich door haar ‘gleichsam mit einem Ruck auf ein erhöhtes Lebensfeld versetzt gesehen’. Hij behoorde haar geheel en voelde zich toch door een vroegere betrekking gebonden. Hij was verloofd met een hamburger weduwe Fanny Herz, en hoe sterk zijn gevoel voor Rahel hem tot haar trok, kon hij zich toch van zijn eerste liefde niet dadelijk vrijmaken. Hij meent, dat zijn natuur in staat is meer dan eene tegelijk lief te hebben, dat zijn aanhankelijkheid meer dan eene tegelijk noodig heeft.

Maar Rahel wil dat hij kiest. Want dit keer wil ze niet vrijwillig afstand doen, zij wil strijden, zoo volledig voelt ze zich de meerdere van haar mededingster. En om hem te noodzaken tot de keus, zendt zij hem terug naar de vrouw, die hem haar dreigt te ontnemen. ‘Ge moet haar zien’, zegt ze, ‘moet met haar leven. Zijn er wonden, dan moeten ze zuiver genezen, òf door een gelukkig saamleven òf door volkomen scheiding. Eer wil ik je niet terug zien! Sterker, boomvaster, reiner, beradener, meer in mezelf indringend word ik met iedere nacht; niets zwakkelijks, kwetstends, dubbelzinnigs, zieks, erbarmelijks in zielen kan ik lijden’.

Het gevolg was, dat hij de oude verhouding afbrak en geheel naar haar overging. ‘Heb geen geweten’, die raad had ze hem

meegegeven. Alleen naar de stem van zijn hart, naar geen gevoel van verplichting moest hij luisteren. En zijn hart had het besluit gevonden, het eenige dat voor haar naar haar aanleg beteekenis kon hebben. Geen verbintenis had haar kunnen baten, die niet uit vrije en volkomen genegenheid was aangegaan.

Velerlei genegenheid had ze genoten. En nochtans schreef ze: 'Ik ken voortreffelijke menschen. Ze zijn ook goed voor me en zien me graag, evenals een rots, als wolken, door de storm bewogen golven en dergelijke. Niemand herbergt de mensch in mij, die hen toch allen in zich opneemt'. De liefde van Varnhagen verschafte haar, wat ze tot nu toe tevergeefs gehoopt had: de rustige schuilplaats waarin ze kon wortel vatten.

In de zes volgende jaren - Varnhagen, die zonder ambt en vermogen was, moest zich eerst de middelen winnen om hun huwelijk mogelijk te maken - zagen ze elkaar slechts bij tusschenpoozen. Te levendiger was hun briefwissel. Hij heeft de diplomaten-loopbaan gekozen en verandert dientengevolge - het waren de beweeglijke tijden, die aan het Weener congres vooraf gingen - vaak van verblijfplaats. In velerlei opzichten geeft zij hem raad, doet hem haar ervaring, haar inzicht ten goede komen. 'God, hoe blij ben ik met je ontplooiïng! Lieve kelk, wat bevatte je! Aan mijn borst verwarmd, aan mijn liefde! Ik ben zoo zalig en zoo trotsch en zoo onrustig! Mijn geest en mijn hart heeft een kind. Dit kind is mijn beminde'. Zoo schrijft ze in de eerste jaren. En later: 'zooveel als het mogelijk was, voor jouw natuur mogelijk eene als de mijne te verstaan, verstondt je ze: door een grootsch, een geestvol begrijpen: met een begrip, dat me bevreemdt, daar het niet uit gelijkheden in onze natuur voortkomt. Onpersoonlijker, ruimer, met meer verstand, is het niet mogelijk dat een mensch een ander in zich opneemt als jij mij. Meer in het willen van het heele hart heeft nooit een begrijpen in een mensch gewerkt en invloed geoefend als het jouwe in mij. Inniger kan dat niet erkend worden dan zooals ik het doe, en meer in liefde omgezet dit erkennen ook niet'.

Ook in hun eerste huwelijksjaren konden zij zich niet op één plaats

vestigen. Dit geschiedde eerst tegen 1819, te Berlijn. Zij schrijft:

‘Mijn grootste geluk bestaat daarin, dat ik in het geheel niet merk, dat ik getrouwd ben. Heel en al, in alles, in het grootste zoowel als in het kleinste, vrij ben, leef en me voel, Varnhagen alles zeggen kan. Geheel waar mag zijn en dat dit juist hem zoo verheugt en verrukt. Hij is echter ook gelukkig door mij, alleen door mij. Ge zult zien en hooren, hoe hij mij dat, mondeling en in brieven, uitdrukt. In boeken gelooft men zoo iets niet en denkt, het is maar gedrukt. Ik ben volkomen vrij van hem, anders had ik hem niet kunnen huwen’.

Rahel heeft nu, wat ze behoeft: een onveranderlijk trouw doel voor haar liefde, en de onafhankelijkheid, die ze noodig heeft om zich te ontwikkelen. Nu ze in Berlijn haar eigenlijk thuis, haar vaste rustoord gevonden heeft, kan ze eindelijk er aan denken het leven naar eigen wensch te vormen. Zoo leven ze naar het dagelijksch gebeuren toegewend, open voor iedere geestelijke opwekking en verzamelen rondom zich een kring van de uitgelezenste geesten en kunstenaars.

Meer dan alle andere tijdgenooten werkt op Rahel Goethe. Zijn boeken waren sedert haar vroegste jeugd gidsen voor haar, verheerlijkers van het leven, zooals zij het begeerde. Een schoone werkelijkheid in zijn zin zoekt ook zij. Niemand in haar omgeving gaf er haar een schijnsel van. Zij noemt hem: ‘Koning der Duitschers, der blinden, ongelukkigen, die een eeuw na zijn dood zullen ontwaken’.

‘Een nieuw deel Goethe was me een feest, een lieflijke, heerlijke, beminde gast, die me zeker nieuwe poorten tot een onbekend, licht leven opensloot. Door mijn heele leven begeleidde de dichter me onfeilbaar. Met zijn rijkdom maakte ik compagnie. Hij was eeuwig mijn eenige, zekerste vriend, mijn borg dat ik mij niet onder spoken bang maakte; mijn superieure meester, mijn ontroerendste mensch, van wien ik wist, welke hellen hij kende! - kortom, met hem ben ik opgegroeid en na duizend scheidingen vond ik hem altijd weer. En ik, daar ik geen dichter ben, zal het nooit uitspreken, wat hij me was’.

Een andermaal geeft ze hem den naam: ‘Vereenigingspunt voor alles, wat mensch heeten kan en wil’ en wie zich bij haar

als een aanhanger van Goethe aankondigde was zeker, dat hij goed ontvangen werd.

Maar hoe innig ook haar gedachtenleven van vroeg af met het zijne verbonden was, toch heeft ze nooit beproefd hem persoonlijk te naderen. Het toeval was oorzaak dat ze hem als zes-en-twintigjarig meisje te Karlsbad ontmoette, maar het gebeurde, zooals zij voorzien had: opgewonden en veel te veel onder den indruk, gelukte het haar niet in Goethe een indruk achter te laten, die hem nopen kon den omgang voort te zetten. Hij liet zich later als volgt over haar uit: ‘Zij is een meisje van buitengewoon verstand, die altijd denkt, en met een gevoelsleven - waar vindt men dat? Het is iets zeldzaams’. En hij noemt haar een ‘liefhebbend meisje: zij is sterk in iedere van haar aandoeningen en toch licht in iedere uiting. Het eerste geeft haar beteekenis, het tweede maakt haar aangenaam. Het eerste maakt dat we aan haar de groote oorspronkelijkheid bewonderen en het tweede dat deze oorspronkelijkheid beminnelijk is, dat ze ons behaagt. Het is niet te loochenen: er zijn vele, tenminste oorspronkelijk schijnende menschen in de wereld, maar wat staat ons borg ervoor, dat het niet enkel schijn is. Dat datgene wat wij geneigd zijn voor ingevingen van eenen hoogeren geest te houden niet slechts uitwerksels zijn van een voorbijgaande luim? Bij haar is het zoo niet, zij is zoover ik ze ken elk oogenblik aan zichzelf gelijk, altijd in haar eigen trant bewogen en toch rustig, kortom, ze is wat ik een schoone ziel zou willen noemen; men voelt zich hoe meer men haar leert kennen, des te meer aangetrokken en liefelijk vastgehouden’.

Jaren later ontmoetten ze elkaar nog eens in Frankfort. Goethe kwam haar bedanken voor een door haar bezorgde zending tusschen hem en een van zijn vrienden. Geheel onvoorbereid hoorde zij 's morgens, dat hij daar was. Zij beschrijft in een brief haar schrik, hoe ze bij het aankleeden de boodschap krijgt en zonder zich tijd te gunnen voor iets anders dan het omwerpen van een ochtendkleed naar beneden snelt en daar tegenover hem gezeten, zoozeer lijdt aan haar gemis aan houding, dat de rechte harmonie aan het onderhoud ontbreken bleef. Hoewel zij hem voor zijn dood nog eenmaal terug zag (met Varnhagen stond hij overigens in nauwere betrekking) is het

nooit gekomen tot een onmiddelijke uitwisseling van gedachten. Verscheidene uitlatingen van haar over hem en zijn werk kwamen hem ter oore en het maakte haar onbeschrijfelijk gelukkig, dat hij zijn vreugde daarover te kennen gaf.

Toen zij van de verwijten hoorde, die men hem wegens zijn politieke gezindheid maakte, schreef ze: ‘Al had men mij aldoor het tegendeel van Goethe bericht, dan zou ik in mijn hart net zoo zeker geweest zijn, dat zijn opvatting juist die is, welke men nu, zoo overhaast patriottisch en kleingeestig, berispt als laf en egoïstisch. Den Egmond schrijft men niet zoo maar, om zich dan *later* te veranderen. Zooals zij die niets geschreven hebben in hun dikwijls dikke boeken: niets wat ze werkelijk waren! Die altijd een tijdperk *na* en niet *voor* spreken. Geschiedenis *ziet* men, construeert ze zelfs. De geestesontwikkeling van de volken is hun geschiedenis: en die brengen stervelingen als Goethe voort, omdat ze (ook achterwaarts zooals Friedrich Schlegel in zijn goeden tijd wist) zien, verkondigen, profeteeren, en zij zijn het die hun volk omscheppen. Maar daarom juist mort altijd het rauwe in het volk tegen hun Mozes, Socrates, Goethe’.

En als quintessens van alles, wat hij voor haar was: ‘alle andere bewonderden zeggen weliswaar ook waarheden, maar Goethe geeft waarheid, een geheel, dat grond en samenhang heeft’.

Haar laatste levensjaren verliepen in Berlijn. Zoover haar gezondheid het toeliet altijd in het gezellig verkeer, waaraan zij behoefte had. Men verlangde haar tegenwoordigheid bij de tooneelrepetities, zij moet de uitvoering van een nieuw muziekstuk beoordeelen, zelfs de acteurs begeeren haar raad en haar instemming en als de geraffineerde diplomaat Gentz, de leider van de staatkundige conflicten, zijn hart wil uitstorten, vlucht hij tot haar en richt zich aan haar breede levens- en wereldbeschouwing weer op.

In rust en vrede te leven met alles wat ze liefheeft, is haar eerste behoefte. Zij spreekt het uit tegen Varnhagen, die haar bezonnenheid nog te leeren heeft. Onbeleefde menschen benauwen haar, zij waardeert de goedheid, die zich uit in beminlijkheid. Er spreekt een waar genot uit een opmerking over een van haar be-

kenden: ‘Zijn levenswijs is neven die van het onwelopgevoede plebs, dat men hier overal ziet, een ware bloemenweide, een sofa, een zielegondel’. Door Brentano's onberekenbare humeurigheid daarentegen wordt zij zoo afgestooten, dat zij het opgeeft hem terug te zien. ‘In welke ongebondenheid mijn geest ook zijn of liever zich vermeien kan, aan een zekere vastheid heb ik behoefte en aan een hupsche omgang, die bij hem plotseling ver te zoeken is’. Haar zeer bijzonder talent, overal de juiste omgangsvorm te vinden en alle menschen tot wie zij in betrekking wenschte te treden, voor zich te winnen, deed haar klaarblijkelijk het gezellig verkeer als een kunst beoefenen, die door fouten tegen den vorm gekwetst werd, en over welker beginselen zij placht na te denken. ‘Als ik in de omgeving van groote vorsten leefde’, zei ze, ‘zou ik voor een lage vleister gehouden worden. Omdat ik ieders persoonlijkheid in zijn geheel laat en bij het grootste verschil van meening alleen uit algemeen geldende gronden tegenspreek. Zulk een tegenspraak wordt heel niet bemerkt, hoezeer ze ook invloed heeft. Maar bijval en lof zoek ik zoo persoonlijk mogelijk te maken. Deze manier van doen, die doorgaans niet wordt opgemerkt, zou bij hooge personen zeer in het oog vallen’.

Kinderen zijn het die haar laatste levensjaren veraangenamen. Zelf werd ze niet moeder. Maar nichtjes genieten in haar huis de grootste voorrechten. ‘Omgang met kinderen heeft voor, dat er bijna niets menschelijks aan is. Als een stuk tuin doet hij goed en meer dan dat, - en stemt rustig’.

Lichaamslijden, dat ze van jongs af te dragen had en dat haar telkens weer op het ziekbed wierp, nam haar halve leven in beslag. Zij was als het eerste levende kind van haar ouders ter wereld gekomen, zoo zwak dat men haar eenige dagen in een kistje met watten hield.

Haar ziekelijkheid en vatbaarheid mag ook de oorzaak van haar overgroote gevoeligheid geweest zijn, van de inwerking die uiterlijke omstandigheden hadden op haar gemoedsstemming. Maar hoe lijdend ook, altijd voelde ze zich meegesleept door indrukken en lotgevallen rondom haar. En deze uit te spreken of op te teekenen bleef haar levenslang een behoefte. Zelfs waar drift en verontwaardiging haar in beweging brengen, verliest

haar klare, begrijpende geest geen oogenblik zijn beheerschend evenwicht. En zoo vindt men in alle aanteekeningen, die zich over meer dan veertig jaar uitstrekten, altijd hetzelfde karakter, rotsvast gegrond op een instinctmatige zekerheid van waardeering, die het halve en benepene noodzakelijk moet afwijzen. Een vertrouwen, dat uit echte vroomheid voortkomt en een natuurlijk ontwikkeld verstand, waarop de beschaving van haar tijd voordeelig inwerkte. ‘Lot en Geluk zijn mij niet gunstig, maar God en Natuur hebben me lief’. Dit was haar overtuiging.

Wat ze in vroeger tijd voor den vloek van haar wezen aanzag, haar joodsche afkomst, noemt ze bij het eind van haar leven een zegen. ‘Met verheven verrukking denk ik aan dezen mijnen oorsprong, en dezen samenhang van het lot, waardoor de oudste herinneringen van het menschengeslacht met de nieuwste toestanden en de wijdste tijd- en ruimtevormen met elkander verbonden zijn. Wat mij gedurende een zoo groot deel van mijn leven de grootste schande, het bitterste leed en ongeluk was, van geboorte een Jodin te zijn, voor geen prijs zou ik dat nu missen’.

Zoo sluit haar leven in harmonie met alles, waaraan het noodlot haar aardsch bestaan gebonden had.

II
Uittreksels

1

Zoolang we het onrecht dat ons wordt aangedaan, en dat ons de koele brandende tranen afperst, niet ook voor recht houden, zijn we nog in de dikste duisternis, zonder een lichtglans.

2

Men is nooit met iemand tezamen dan wanneer men alleen met hem is. Ja, ik zou willen zeggen: men is nooit wezenlijker met hem samen dan wanneer men in zijn afwezigheid aan hem denkt en zich voorstelt wat men hem zeggen wil.

3

Ik heb iets verschrikkelijks beleefd: dat men de onschuld en het bewustzijn ervan niet tegelijk kan hebben. Dat is het

onheilige in de wereld. Onschuld noem ik als men het ware ongeluk niet kent: dat te kennen maakt gemeen; ik laat het me niet uit het hoofd praten! Men is geen rein schepsel van de natuur meer, geen verwant van de stille voorwerpen, als men eenmaal uit smart, vernedering, in angst en wanhoop graag zijn leven gegeven had om zonder gevoel te zijn, als men alles, de heele natuur, voor wreed heeft gehouden.

4

De mensch is zelf een kunstwerk, en zijn heele streven bestaat daarin, dat hij bewustheid en onbewustheid naar behooren laat afwisselen.

5

Wat de menschen zoo onnatuurlijk, en eigenlijk recht menschelijk ongelukkig maakt, is dat ze het ongeluk niet aanvaarden willen. Zijn we daartoe eenmaal opgejaagd, dan blijkt *plotseling* dat we oud werden. We streven dan niet langer naar het oneindige, we nemen deel aan het leven; we bescheiden ons met het oogenblik. Tranen, glans en woede hebben een einde; we worden stijf, vriendelijk en krijgen rimpels.

De ouderdom komt niet langzamerhand, zooals men wel denkt, maar plotseling; zooals ieder inzicht.

6

Met een leven na dit leven troost ik me niet; een schoon aardeleven hoefde dat niet uit te sluiten.

7

Een beschaafd mensch is niet hij die door de natuur overdadig is toegerust; maar hij die zijn gaven goedig, wijs en van pas, en op de beste wijze gebruikt; die dit ernstig wil; die met vaste oogen kan zien waar het hem scheelt, en inzien waarin hij te kort schiet. Dit is, naar mijn begrip, plicht en geen gaaf, en dit alleen maakt, mijns bedunkens, de beschaafde mensch uit.

8

Vrij moet ge zijn, en innerlijk nog vrijer. Laat u heelemaal gaan, als ge arbeidt, als ge dicht: denk aan geen vriend, aan

geen voorbeeld, aan de groote meesters niet - dan om te vermijden - aan geen drukken, aan niets! Volg uw innerlijkste, zoetste neiging; stel uw zelf voor: alles wat ge ziet en zooals ge het ziet. Wat u het liefst, het verschrikkelijkst, het pijnlijkst, het heimelijkst, het verleidelijkst is, druk dat uif met uw goddelijke woorden.

Zwakke nabootsers vergeten zichzelf en willen een wereld zonder zich voorstellen. Dit bestaat niet! Ieder ziet met zijn oogen, leeft met zijn zinnen en fyzionomie erin.

Ik wil u enkel maar dringend raden uzelf te zijn, geheel in weelde en zwelgen te werken, u geheel op uzelf te bezinnen, en te doen als waart ge alleen op de wereld: tenminste, als spraakt ge een taal voor u alleen en als moest ge eerst afwachten of anderen komen die haar ook spreken.

9

Heb uw kind niet lief met hartstocht, dat wil zeggen eischen eraan stellend. Nooit kan een kind voldoen aan eischen, dat wil zeggen aan die van het ouderhart. Aan zijn bestaan, aan zijn ontwikkeling, aan zijn natuur kunt ge vreugde hebben, maar zijn hoogste gemoeds-bloesem valt in een andere tuin dan in de uwe.

10

Vele gebieden van de smart heb ik doorworsteld en begrepen; door de behoefte aan begrijpen gedreven. Ik moest klaarheid hebben over alle verhoudingen van het leven; mijn hart moest barsten of verlicht worden. Zekerheid, helderheid, begrijpen doen me goed.

11

Ook voor mij is alles noodlot, ontwikkeling, geschiedenis. Ik schuif niets op menschen. Een hoogere wereld regeert de onze. Dat is mijn heele godsdienst. Daarin leef ik.

12

Zij weten niet, voelen niet, dat woorden, volzinnen maar behulp zijn om gemoeds-toestanden weer te geven; niets als een beeld van die toestanden. En beelden zijn slechts kenmerkende teekenen voor het streven naar uitdrukking.

13

(Bij de dood van Kleist). Gij weet hoe ik over zelfmoord denk. Juist als gij. Ik houd er niet van dat de ongelukkigen, de menschen, tot op de droesem lijden. Het waarachtig groote, oneindige, als men het zich voorstelt, kan men op alle wegen nabijkomen; begrijpen kunnen we het niet; we moeten hopen op de goddelijke goedheid; en die zou nu juist na een pistoolschot ophouden? Allerlei ongeluk zou me mogen treffen, iedere balk, iedere dakpan, iedere misstap heeft recht ertoe, - en ik alleen niet? Sukkelen en ziekzijn en wegteren zou ik moeten, en als het heel mooi en goed gaat, met tachtig jaar een ongelukkige idioot worden, of voor mijn dertigste al walgelijk afnemen? Ik verheug me dat mijn edele vriend die onwaardigheid niet duldde: geleden heeft hij genoeg. Niemand van hen die hem misprijzen, zou hem tien daalders gereikt of hem zijn nachtrust geofferd hebben, of geduld met hem gehad als hij zich maar in de war getoond had.

14

Diplomaten worden hard door verwijfdheid; en dat gebeurt den beul niet eens. Visites worden plichten; kostuums, kaartspel, het leegste kletsen bezigheden, en gewichtige. Geen meening hebben, en er slechts daarom geene uiten, wat de meestverbreide schandelijkste kwaal van het plebs is, wordt levenswijsheid genoemd; en bewerkt een ware verharding van de zielsorganen. Zoo hebben ze een eigen frazeologie in het spreken zooals in de dépêches; dat past zoo uiterlijk samen als de equipages en de manchetten; en één wil in de wereld, of een plotselinge nood, stort het heele leugengebouw in puin. De gruwel spreekt zich in afgrijzelijke, werkelijke woorden uit; oorlog overstelpt Europa; maar wie zijn er veilig? - Deze kerels met manchetten! En dat weten ze, anders niets.

15

Waarom zou ik niet natuurlijk zijn? Ik zou niets beters en veelvoudigers weten uittedenken.

16

Tragisch is dat wat we heel niet kunnen verstaan, dat waarin we berusten moeten, dat wat geen begrip, geen wijsheid verstoren noch vermijden kan; dat waarheen onze binnenste natuur ons drijft, sleurt, lokt, onvermijdelijk voert en vasthoudt; als dit ons verwoest en wij met de vraag blijven zitten: waarom? waarom dat voor mij, waarom ik daartoe gekomen? en als alle geest en alle kracht enkel dient om de verwoesting te vatten, te voelen, of er zich van afteleiden.

17

Daarom vind ik ook in Tasso het tragische. Heelenal tegen zijn natuur, moet hij zich ten laatste houden aan hem die hij het afschuwelijkst vindt; in den strijd met de zaligheid van zijn hart overwonnen, haar laten varen; en eindelijk, om het verstandige te grijpen, zijn ziel naar de onnatuurlijkste zijde uit het lid rekken; en zoo in vreemde rauwe streken een hart laten uitstroomen, dat geboren was om naar de hemelen van zijn eigen keus te stijgen. Zulk een doodslag blijft een eeuwige smart, is niet te bestrijden, niet te veranderen, en bij uitstek tragisch.

18

Eén moment was onbeschrijfelijk. Toen wij van onze ruïne haast tot in het dal waren afgedaald, waar het niet groot en niet klein was, scheen de zon niet meer; dan alleen tegenover ons in de hoogte op een andere ruïne, die schijnbaar geheel in ons niet beschenen dal scheen ingeringd. Dat was de avond zelf. Onschuldig, verhoudingloos, onpersoonlijk, ongerept, zonder eischen, paradijsachtig, ramploos: doodstil ademde hijzelf, geluk in, geluk uit, zonder toekomst; hij was daar, ontbonden in geluk. Niemand van ons sprak. Als ik maten kon vinden zooals ik zie, voel en woorden vind, - ik maakte een blijvend gedicht ervan.

19

Daar liggen de menschen neer aan alle hoeken van Europa; aan alle hoeken heb ik naar hen geluisterd, en hoor hoe ze

klagen, zie hoe ze zich niet op hun gemak voelen, hoe ze rukken en klauteren; allen die nog niet heelenal gemeen, ruw, plomp, stijgen en winst maken, enkel uiterlijk. Nu is het spinnen van mijn natuur, datgene wat me kwelt te vervolgen tot zijn oorsprong, dat wil zeggen tot aan de grens van mijn begrijpen. En dan versta ik het gewar van de wereld en haar tegenwoordige toestand zóó: er ontbreken bij de talrijke kleinere ontdekkingen waardoor de menschengeest gedurende de nieuwere tijd onze zintuigen gelukkig aangevuld, zich de buitenwereld dienstbaarder, de heele aarde bekender en kleiner gemaakt had - bij die détail-vindingen, zou ik ze willen noemen - eenige groote uitzonderlijke vindingen, zooals vroeger het huwelijk, de wettelijke maatschappijvorming met tien geboden en dergelijke geweest moeten zijn. Het oude, eenvoudige, toentertijd als groot besefte, volstaat niet langer. De enkeling is door begrip en geest grooter geworden dan het geheel dat hem regeeren zal, en dat, zonder eerbied, bewondering, nagedachte optewekken, dit niet kan. Hiermee doel ik volstrekt niet op de regeerders, maar op dat wat regeert, hetwelk hooger, in inzicht, verhevenheid en vinding zijn moet, dan zij die geregeerd worden, zal ooit regeeren mogelijk zijn. Ik ben zeker: altijd als veel menschen volkmatig bijeen waren kort voordat er een van de groote ontdekkingen die men ook openbaringen noemt, plaatsgreep, moeten zij zich ongeveer, maar ook slechts zeer ongeveer, zooals wij nu hebben gevoeld.

20

Men kan van de menschen niet veel eischen: ze zijn in een te slechte toestand; verkeerd en geboren in verkeerdheid; hun physische eigenschappen al verdraaid, slecht gemengd en misvormd; in een natuur gesteld - het deficit van de staatkundiggezellige wereld nog daargelaten - waartoe ze niet gaven genoeg hebben. Ze kunnen haar niet verstaan en dus niet gebruiken. Als ze niet liegen en bluffen dan is dat al alles wat men van hen eischen kan.

21

Alle andere menschen voelen zich niet door de waarheid aan-

gedaan, niet op haar alleen verliefd; zij glimlacht ook niet altijd diep en zoet naar hen als naar mij; zij zeggen haar niet tot zichzelf als ze hen niet op staande voet vleit. Ik zeg haar mij, ook al zou ze mijn hart in duizend stukken scheuren. Zij zit in alles. In het groene, in de vrijheid, in de oogen, in alle zintuigen.

22

Onze onschuld bestaat daarin dat wij veel nog niet ervaren en weten; maar is dat niet juist het eigene van onze toestand dat wij veel in het geheel niet kunnen ervaren en weten? Misschien is het korte aardeleven een soort onschuld, waarop een toestand volgt waarin meer van het bestaan ons opengaat. Als dit zoo was zou niets troostvoller en opwekkender zijn dan zich met bewustzijn aan die onschuld overtegeven en in die gedachte haar verheugd te genieten.

23

Dikwijls zet ik alle zorgen van me af en laat alles aan God over, als mijn besten vriend en vader met wien ik onuitsprekelijk goed sta. Ja, wij zijn op een heel vertrouwelijken voet. ‘Hij zal het wel weten en goed maken’ denk ik en leun zoo echt tegen hem aan en sluimer een weinig aan zijn voeten, zoo beneden aan zijn mantel.

24

Er is geen rust in die vrouw: ze zal nooit rijp worden, al leeft ze zoolang als ik het haar toewensch. Verstand heeft ze genoeg, maar geen luisterende ziel; nooit is het stil in haar; nooit alsof ze alleen nadacht, altijd alsof ze het al zei tot velen. De salons in haar jeugd hebben haar bedorven.

25

De wijze waarop mijn geest werkt is onschuldig: rechtuit gaan zijn stralen, zij weten niet wat ze zullen verlichten. En zoo en niet anders moet hij altijd opnieuw te werk gaan, een andere manier ligt heelemaal buiten hem. Hij heeft iets geniaals, dat wil ik niet loochenen: het bestaat echter alleen in de mijzelf en ieder ander onbegrijpelijke snelheid waarmee hij zijn 't tegendeel

van vlugge manier corrigeert. Economisch toch is de geest die van algemeene begrippen uit alle bizondere gevallen behandelt; ik moet eerst omgekeerd door de kleinste abstracties telkens weer die begrippen voortbrengen en ze dan eerst toepassen. Maar dit als door vuur en zijn licht, zoo snel gaat het, door zoo snelle combinaties dat ze mezelf invallen lijken. Een soort behulp; vandaar mijn onvermogen om te leeren; niets dat ik zal opnemen kan ik voor me laten klaarmaken; reden waarom ook de gewoonste dingen en uitingen bij mij origineel schijnen.

26

Meest is ieder talent maar een omgrenzing van eenige in elkaar grijpende gaven, die juist de buurgaven uitsluiten of hun gemis tot voorwaarde hebben en er hun oorzaak in vinden; dat heb ik al vaak bepeinsd. Is er ergens in een ziel een heel concert, een volledige groote kring van talenten, waarin het eene niet de afwezigheid van het andere noodig maakt, en houdt een gevoelig gezond werkdadig hart die bekwaamheden levend; woont een krachtige overtuiging in zulk een geest; dan is het genie gereed.

27

(Dat de danskunst de schoonste kunst is). De kunst waarin we zelf kunststof worden, waar we onszelf vrij, gelukkig, schoon, gezond, volledig voordragen: dat sluit in lenig, bescheiden, naief, onschuldig, onmiddelijk naar onze natuur, vrij van ellende, dwang, strijd, beperking en zwakte. Deze zou niet de schoonste kunst zijn? Stellig toch. Zij, en die andere, die ontstaan zou, als de zedelijkheid tot zichtbare voorstelling verheven of gebroken werd, verdienden die roem vóór alle anderen, omdat ze onszelf idealistisch en vrij uitbeelden, alle andere echter slechts ideeën en toestanden van onze beste oogenblikken. Zoo denk ik het me, zoo voel ik het van kind af; en van alle kunstenaarsgestalten heeft me die van de volkomene idealistische danseres altijd als de bekoorlijkste voorgezweefd. Wat zegt daar een beetje langere duur van de andere Muzenkunsten?

28

Zij die meer geschiedenis lezen dan zelf leven, willen altijd

weer een gelezene vertoonen of laten vertoonen; vandaar de oppervlakkige geestdrift, de leege voornemens en het gedwongene; terwijl de groote levensgang, een gewas gelijk, noch neergedrukt noch naar de aarde kan gebogen worden, en iedere poging hen anders te doen dienen, met de grootste kracht weerstaat. Romeinsche geschiedenis te willen opvoeren met intermezzo's uit het leven van Lodewijk XIV, hielp Napoleon onttronen. Het zal zeker ertoe komen, dat geschiedschrijvers die alleen door de geschiedenis heen het leven zien, scherp en groepsgewijze zullen onderscheiden worden van zulke die de geschiedenis door het leven heen opvatten en voorstellen. Dan zullen de helaas toch nog te scherpzinnige leuterboeken niet meer gelezen kunnen worden en spoedig niet meer geschreven.

29

Ik noem ons diepste geweten toch maar een oordeel. Het is de beoordeeling door onzen meest eigenlijken wil. Denken is veel menschen zoo onaangenaam, wegens de resultaten: ze hebben er met het grootste gemak tot willekeurig gebruik al in voorraad. Het is als was de denkstof de geweldige marmerrots die onze wereld begrensde; ieder kruipt er zoo'n beetje omheen, en veel van de goede arbeiders breken er stukken af; maar die stukken laten ze onverwerkt gelden, als behoefden ze niet te worden opgelost. Dat zijn dan de ruwe axioma's die aangenomen worden; ieder maakt er alles van. Maar de heele materie moest weg; anders gaat zoo'n stuk steen door de krachten van zijn eigen natuur toch weer naar de zware rots, als wereldgrens, terug. De geest moet vlijtig zijn en de rekenschap eerlijk.

30

Natuurlijke kinderen heeten wie geen staatskinderen zijn. Zoo natuurrecht en staatsrecht. Kinderen moesten enkel moeders hebben, en de moeders het vermogen en de macht van de familie. Zoo wil het de natuur en die moet men alleen zedelijker maken. Tegen haar in te handelen doet ons het vraagstuk niet oplossen. Vreeselijk is de natuur daarin dat een vrouw misbruikt kan worden, dat zij tegen willen en wenschen een mensch kan voortbrengen. Deze groote krenking moet door menschelijke

instellingen weer goedgemaakt worden: ze bewijst hoe zeer het kind aan de vrouw behoort. Jezus had alleen een moeder. Aan alle kinderen moest een ideale vader besteld worden en alle moeders moesten zoo onschuldig en in eere gehouden worden als Maria.

31

Van die menschen zijn de gesprekken gevaarlijk die alleen vertellen, nooit begrijpen, beoordeelen, overwegen, opmerken. Ze spreken als zonder lijntjesblad, raken aan 't kletsen, omdat ze zich en anderen willen bezighouden; ze hebben doel noch dam, alleen een kleine bedoeling, en tot die bedoeling nog kleinere middelen.

32

Ijverzucht is beschaming, daarom is ze een eenzame hartstocht: beschaming de rekening zonder den waard gemaakt te hebben: dat voelt ieder. Onze wenschen, onze voorkeur brachten we in rekening, niet die van den andere. Ons hebben we zelf, den andere wenschen we; daarom voelen we ons alleen. Dit is ze puur, de ijverzucht.

33

Het woord Geest des Tijds zag ik graag buiten gebruik gesteld: het verwart ontzettend. Wat men er goeds mee bedoelt wou ik ‘de algemeene overtuiging’ noemen. Toen men heksen verbrandde: dat was de geest des tijds; maar de algemeene overtuiging maakte dat die gruwel ophield.

34

Juist de meeningen die de omgang en het dagelijksche leven betreffen, zijn bedorven, bederven makkelijk, omdat ze niet filosofisch genoeg behandeld worden en altijd weer in het zonlicht moeten gebracht en verworpen worden. Juist als ondeugdelijk geworden voedsel, spijs en drank.

35

Tasso's ongeluk is het ongeluk van een goedbesnaard mensch, of hij liederen gespeeld heeft of niet: wetten die niet voor hem gemaakt zijn, dooden hem.

36

Als we in levenskonstellaties komen waarin de ons opgelegde taak niet met ons karakter overeenkomt, dan hebben we al ongeluk, ook als we daardoor nog niet ongelukkig zijn. Wij kunnen dan niet naar keus en inzicht werking oefenen, en haast altijd voelt men dan moment op moment als lijders, hoewel de eerste stoot zelden herinnerd wordt.

37

Het is lang niet bekend genoeg dat het ziekelijk is zich niet uittespreken. Waar men gelooft dat mededeelzaamheid niet helpt, daar is ziekte in 't bloed en steekt ons aan; en in elk geval onvermogen. Wie ons het zeggen van de waarheid niet toestaat, is daardoor in 't ongelijk, en hij wien men onwaarheid zegt, wordt altijd een beetje gehaat, onderwijl tenminste.

38

Weten van ons weten is filosofie. Gelatenheid en vooronderstelling waar we ophouden te weten, is religie. Dit drukt meteen uit alles wat niet religie is, en alle grenzen van het weten, en bespaart veel spreken.

39

Men mag menschen zooals vorsten voorvleien hoe ze zijn moesten, maar niet dat ze zijn zooals ze wanen, noch hun waan van wat zijn moet. Wie dit onderscheid kent weet meteen welk vleien laag en valsch is, en zijn naam als scheldnaam te dragen heeft; terwijl vleien op zichzelf een liefelijk iets is.

40

Het geluk van kinderen bestaat voor een groot deel daarin dat ze geen levensbeeld, zelfs niet van één dag, kunnen ontwerpen: en voor ons ouderen zou het een groot voordeel zijn als we de jaar-, maand- en dagbeelden lieten varen en niet geloofden dat we levensstof konden opzoeken en ons ten gebruike voorleggen. Mij brengt het dadelijk tot bezinning als ik iedere dag, ieder uur denk: dit begrensde moment is u als stof

gegeven, zie wat ge ervan maken kunt, en frisch, vlijtig, bedrijvig, arbeidzaam! En rukt men u half werk uit de handen: de geschonken dag, het uur wil het zoo; bezit bestaat niet; alleen het doen, het werk is ons toebedeeld. Men is zeer verwend en verkeerd opgevoed: ik moet het laat allemaal leeren, maar het helpt.

41

Kunst is datgene met talent voorstellen, wat naar ons betere inzicht wezen kon.

42

Wat helpt het, een groot levenslot te hebben, als men niet weet dat men er een heeft. Maar ieder heeft een groot levenslot die weet wat voor een hij heeft.

43

Groote literatoren brouilleeren zich altijd met hun tijdgenooten. De menigte neemt liever beelden in zich op dan gedachten; die vaak in zooverre storend zijn als ze veel onwaars omstooten. Dat is lastig, omdat het ons de rust beneemt en wij in 't eerst een verlies lijden. Men laat zich daarom liever de ongerijmdste vertellingen opdisschen als het beste bewijs demonstreeren. Tegen nieuwe bewijzen staat de menigte vijandig en de bewijzer moet een strijder worden en zeer verschillende talenten in zich vereenigen, als: de diepste rust van het denken, de altijd wakkere lust tot den aanval, het geduld en de waakzaamheid van de verdediging, de standvastigheid tegen matheid en verveling, of tegen de walging die list, stomheid, verwaandheid en vliegenhardnekkigheid in hem opwekken.

44

Een steen kan een geschiedenis hebben, maar alleen een bewust kreatuur heeft een levenslot. De meeste menschen hebben alleen een geschiedenis.

45

Al te vaak toonen edele hooggezinde dichterlijke gemoederen

ons het heele proces van hun hoofd en hart: hoe ze tot het dichten komen; inplaats van de voorwerpen die ze dachten uittebeelden.

46

Zoo zijn de hulpmiddelen tot het weten, ladders waarop men tot zichzelf afdaalt, en die men beneden niet meer gebruikt. Hoeveel zulke ladders hebben we al weggeworpen, eer we tot de gedaante van ons tegenwoordige Ik kwamen.

47

Onze vrienden zijn de gelijkgezinden, die wij moeten kunnen achten als onszelf. Vrienden zijn menschen die van elkaar overtuigd zijn; maar nu moet de eene, dan de andere alles op zich nemen, zonder rekening te houden of ooit iets ervoor te krijgen of te verwachten of in zijn hart te eischen. En zoo is het ook in ruime kring: wij hebben vrienden aan wie wij geven, en vrienden die aan ons geven; en dit naar de verschillende naturen van de menschen en naar hun toestanden toetelaten, daarin juist bestaat de vriendschap. In alle andere verhoudingen heerscht openlijke handel. Een vriend kan alleen een vereerd wezen zijn, waarvan we, naar in de natuur van het vereeren zelf ligt, niets verlangen.

48

Van waar we stammen en waarheen we stroomen, behoort zoo goed tot onze ledematen als die welke we in tijdelijk gebruik hebben.

49

Alleen in den vreemde is de mensch zichzelf; tehuis moet hij zijn verleden vertegenwoordigen, en dat wordt in het heden tot masker: zwaar te dragen en het gezicht verbergend.

50

Ouderdom is tegen jeugd altijd onrechtvaardig; omdat ouderdom wel weet hoe het jeugd te moede is, maar jeugd dit van ouderdom niet kan weten. Toch verlangt hij altijd dat zij het

scherpe droppeltje waarheids-essens al gedistilleerd bezitten zal, zonder de levensboom in loof en bloei nog beleefd te hebben. Dommer en jonger is geen zuigeling! Gelooven moet de jeugd: maar dat juist kan ze niet: rimpels op zichzelf zijn daartoe niet overtuigend genoeg.

51

Geld is het voortbrengsel van alle voorbijgegane beweging - zelfs van die van de zon, - en de prikkel tot toekomstige.

52

Goedgeaarde harten kunnen altijd verliefd zijn, willen het altijd zijn. Maar de passende voorwerpen daarvoor zijn zeldzaam; vandaar het liefde-leed.

53

Wie mij door het donkere moederlijf heenhielp, helpt me ook door de donkere aarde.

54

Hoe vreemd is het dat de enkelingen verder zijn dan hun gezamenheden, de staten, die ons moesten regeeren, en ons werkelijk beheerschen! Wanneer twee vechten, dan worden ze algemeen voor ruw, onmenschelijk, onzedelijk, en door de wet veroordeeld aangezien, en dezelfde staat die legers uitzendt stelt ze in hechtenis. En die toestand laten we ons welgevallen, weinigen stooten er zich aan. Maar mij schijnt dit de ware maatstaf waaraan we moeten gemeten worden, dan hebben we, zooals de Franschen zeggen, notre vraie mesure. Lang geleden schreef ik al: ‘Ze hebben nog slaven en oorlog, en ze verwonderen zich!’ Verwonderen zich over pogingen!

55

Men merkt het dadelijk of iemand zijn gedachten uit een boek, zwart op wit, of onmiddelijk uit de wereld, in alle kleuren en van de natuur, heeft (voor niets moet een kind zoo bewaard blijven als voor het leeren van dingen zoolang men hem niet tevens het vragen naar die dingen kan ingeven). Maar nog erger

is het als iemand een heel gedachten-gebouw in zich heeft opgenomen, waar veel hooge vragen beantwoord worden die hij zich zelf niet zou hebben voorgelegd. Treurig exempel! dat ik vaak voor me heb. Komen zulke vragen, dan worden ze door zoo'n scholier niet herkend, zij en hun veelvoudige betrekkingen snijden niet bij hem in: als uiterlijke teekens wekken ze alleen de lange - voor hem leege - onbewoonde afleidingen, van zijn leeraar op.

56

Het is bederf en niet gemis van verstand als een mensch geen nieuwe, hem lastige gedachten in zich wil opnemen; stupiditeit als hij, wanneer ze voor hem treden, niet merkt dat ze nieuw zijn; ergste gemeenheid als hij ze herkent en ze nochtans loochent.

57

Van alle schrijvers die ik ken, heeft geen een grooter, rijker inhoudsvoller gedachte uitgesproken, dan Saint Martin door de woorden: Onze toekomstige gelukzaligheid zal daarin bestaan dat we ieder oogenblik iets anders ervaren! Dan zullen we bevrijd zijn en aan het scheppen deel hebben. Nu kunnen we slechts herhalen, in variaties op dezelfde begrensdheid: wel als keus en met doelstelling, maar juist deze sluiten volkomenheid, dat is werkelijk, noodzakelijk geluk uit.

Twee gedichten
Door
Gerda van Beveren

De verlorenen

Langzaam dragen zij hun zware vrachten,
Verre echo's sterven langs de kust
En hun matte zwervende gedachten
Vinden en verwerven nergens rust.

Soms treedt eén met waanzinblik bijzijden
Met zijn last in 't water te vergaan;
Even laat een makker d' oogen weiden
Over 't water en blijft weif'lend staan.

Zij gaan voort: waarheen? van waar gekomen?
Niemand van hen weet of vraagt waarom;
Van hun ziel heeft geen de klank vernomen,
Hun gedachten blijven zwak en stom.

Zij gaan voort: een huiv'ring grijpt dengene
Die den vloek van hun bestaan ervaart;
Want hij heeft in hen den onbeschenen
Grond van 't grondelooze Zijn ontwaard.

De stervende zwaan

Als d' abeel zijn blaadjes bewegen laat
Onder 't juichend geluid dat de merel slaat,
Omdat hij de zon en de morgen ziet:
    Roep me niet, roep me niet.

Als de leeuwerik stijgt langs het pad van zijn stem
En zijn klanken stijgen en dalen met hem,
En hooger verdwijnt hij in 't blauwe verschiet:
    Roep me niet, roep me niet.

Als de nachtegaal schreit om zijn eigen geluid
En hij maakt met een triller zijn fluitklank uit
En de nacht luistert stil naar de toon die vervliet:
    Roep me niet, roep me niet.

Maar o, als ge eenmaal de stervende zwaan
Zingend omhoog naar de wolken ziet gaan,
Stervend en zingend, als zij slechts het kan:
    Roep me dan, roep me dan!

Drie gedichten
Door
M. Nijhoff

De kloosterling

Als ik de groene luiken open zet,
Zie ik de bloemen om het raam heen trillen
Druipend van morgen-zonlicht, dat zijn killen
Vochtigen adem waait door mijn gebed.

Wie, tot den dood ontroerd, bidt om Gods pijn,
Vouwe zijn handen die, daadloos, verdorden -
Zoo is ons vleesch met zijn vleesch één geworden,
Zoo werd ons bloed met zijn bloed tot één wijn.

Een vreemdeling stond in den tuin en groette.
Hij nam mijn hand en voerde me als een knaap -
Wij liepen over 't grasveld langs de rozen -

Toen sprak hij: ‘'k Zie gij hebt mijn kruis gekozen:
Ik zie mijn harde doornen om uw slaap
En wonden in uw handen en uw voeten’.

Mozart

Het vroege zonlicht trilt in de cypressen,
Drijft als een blonde schaduw over 't gras
En stroomt, huivrend in 't hooge vensterglas,
In 't blank boudoir der grijzende comtesse.

Dezelfde dag moet steeds opnieuw gebeuren:
- Hoor den gekooiden vogel boven haar! -
Weer buigt haar wit-gepoederd kapsel naar
Borduur-werk van verguld en bont van kleuren.

Op 't eender uur wordt iemand in-gelaten,
Die zwijgend buigt en voor 't klavier zich zet:
En uit het oude hart van 't zwak spinet
Waait de verwelkte geur van de sonate.

Zij volgt zijn handen langs de gele toetsen,
Terwijl het thema telkens weer begint -
Of ziet door 't zijraam op den weg van grint
Miniaturen van wandlaars en koetsen.

Het tuinfeest

't Is Juni, en de vijver in 't plantsoen
Ademt over het gras zijn blauwe droomen.
De jonge twijgen huivren in de boomen,
Water en hemel zijn van weerschijn groen.

Al donkert in het park de schemering,
Op 't open grasveld speelt men jeu de grace:
Quasi-melancholiek lacht men om 't dwaze
Aarzelend zweven der gekleurde ring.

Blonde prinsessen, blonde troubadouren,
Die met guitaren in de gondels varen,
- Zijden kleeren kreuken op 't zijden kussen -

Zingen van menschen die zij zelve waren,
Zingen en nijgen naar elkaar en kussen -
Terwijl de riemen in het water roeren.

De Vizioenen van Hadewich
Tweede tot zevende vizioen
In hedendaagsch Nederlandsch overgebracht
Door
Albert Verwey

Tweede vizioen

Het was op een Pinksterdag dat ik de heilige geest alzoo ontving dat de heele wil van de liefde in alles mij helder werd, en de heele natuur van de wil van hemelen en hemelingen, en de heele volkomenheid van de volmaakte gerechtigheid, en alle gebreken van de verlorenen, en de heele wil van hen die ik zag, in welke zij waren, van waarheid en van logen. En sindsdien gevoelde ik altijd zoo de liefde van allen die ik zag, in iedere gezindheid waarin zij waren. Ook verstond ik alle talen die men spreekt op twee-en-zeventig manieren. De menigvuldigheid van dat alles is in me schuil gegaan en stil geworden; maar het uitsluitend staren in hem, en het branden van de liefde, en de waarheid van zijn wil: die doofden noch zwegen, noch waren ooit meer werkeloos in me.

Vóór die tijd wou ik altijd bij alles wat ik deed weten, peinsde erover, en herhaalde: wat is liefde en wie is liefde? Twee jaar had ik zoo doorgebracht.

Derde vizioen

Daarna was ik een Paaschdag tot god gegaan. En hij omving mij inwendig mijn zinnen en nam me op in de geest, en voerde

me voor het aangezicht van de heilige geest die de vader en de zoon in één wezen heeft. Uit het wezen van dat aangezicht ontving ik alle begrip en ik las er mijn heele oordeel. En een stem uit dat aangezicht klonk zoo vreeselijk, als moest zij overal gehoord worden, en zij zeide tot mij: Zie hier, vriendin, gij die om mij geroepen en gezocht hebt, wat en wie ik liefde ben duizend jaar voor de geboorte van menschen. Zie en ontvang mijn geest en begrijp van alles wat ik er liefde in ben. En als gij erin slaagt als mensch mij in mijzelf te bereiken langs alle wegen van volkomen liefde, dan zult gij mij genieten zooals ik liefde ben. Op die dag zult ge liefhebben wat ik liefde ben; maar daarna zult ge liefde zijn zooals ik liefde ben. En gij zult niet minder leven dan wat ik liefde ben, van dan af tot de dood waarmee ge levend wordt. Met mij vereenigd ontvingt gij mij, en heb ik u ontvangen. Wees en leef wat ik ben en kom weer en breng mij geheele godheid en geniet wie ik ben. Daarna kwam ik weer tot mijzelf en verstond al wat ik tevoren zeide en bleef starende op mijn allerzoetste lief.

Vierde vizioen

Ik zat op een Meidag, en ik zou de mis van Sint Jacob hooren, zooals het behoorde, omdat het zijn dag was. Tijdens die dienst werden mijn zinnen naar binnen getrokken door de hartstochtelijke beweging van een schrikverwekkende geest die in me was. Inwendig werd ik toen geheel in de geest opgetrokken.

Er verscheen me daarna een wonderlijk zinnebeeld: twee koninkrijken als van eenzelfde rijkdom en geboorte en geslacht en vermogen van machtsuiting. Dan kwam een engel, heelenal brandende, als van vuur, en die ontsloot zijn vleugels en sloeg daarmee zeven groote slagen; als een roeper die voor zijn stem alles wilde doen stilworden, om te doen luisteren naar zijn wil. Met de eerste slag hield de maan op te loopen en was stil zooals haar geboden was. Met de tweede slag staakte de zon zijn loop. Met de derde slag stonden de sterren stil. Met de vierde slag werden die van het paradijs uit hun rust gewekt om zich met nieuwe redenen daarover te verwonderen. Met de vijfde slag hield de omloop van de hemel op. Met de zesde slag ver-

schenen alle heiligen, alle heilige menschen, levende en doode, allen die in de hemel zijn en in het vagevuur en op aarde, elk naar dat hij wezen zal geheel in alles. Met de zevende slag ontsloten zich van alle hemelrijken alle hemelen in eeuwige glorie.

Toen de engel aldus met zijn vleugels geslagen en stilte gemaakt had, gaf hij een geluid als de donder, of als een geweldige bazuin waarmee men het hoogste gebod gebiedt. Dan zei hij: Alle gij stilgewordenen die dient en al gij verschenenen die men daarmede dient, weest mij hiermede getuigen van wat ik aan deze, die zich over u die hier staat verwondert en verschrikt is, openbaren zal. Op dat oogenblik werd ik omvangen door zijn vleugels en in het midden van het rijk dat hijzelf was. Toen zei hij tot mij: gij ongeachte bij al uw vrienden en bij al uw vijanden, gij altijd als ikzelf beminde, kies nu tusschen deze twee hemelen die gij zaagt als koninkrijken. Toen stortte ik in hem als omvangen door een zoete en nieuwe trouw die vol van kennis was met een gevoel van ware liefde. In dat doordringende gevoel van zoete liefde zei hij tot mij: Ontroerde door de volkomen trouw die eeuwig alle dingen nieuw zal maken, voel en begrijp zelf wat het verschil tusschen deze beide is en kies het rijkste en het machtigste. En ik zeide: Heer, ik zie ze geheel, want gij hebt door uw volkomenheid alle laagheid van mij weggenomen waardoor ik twijfelde. En toen zag ik eene van wie die eene hemel was èn mijn lief, elk in zijn hemel, even machtig, en in eenzelfde kracht en aanzien en in gelijke goedgunstige genade en eeuwigheid. En allen die hadden stilgestaan in hun loop: maan, zon, sterren, hemel, en allen die verschenen waren om te getuigen: paradijs, menschen en alle hemelen die hen dienen, zeiden: Amen, en betuigden de eenheid van hen beiden; en hun allen werd verlof gegeven elk weer te zijn zooals hij tevoren was.

Toen zeide de engel nog tot mij: zie nu mij eeniglijk eengeworden met uw beminde, en wees gij als mijne beminde, bemind door mij. Deze geheele hemelen die gij ziet zijn de hare en de mijne; en die ge zaagt als twee koninkrijken die gescheiden waren, dat was ons tweeër menschheid, eer zij volgroeide. Ik groeide eerst en nochtans bleven wij gelijk. En ik kwam in mijn rijk gisteren en gij groeide na; nochtans bleven we gelijk. En

zij zal vandaag volgroeien en morgen met u in haar rijk komen; en nochtans gelijk blijven met mij. Gij hebt, lieve sterke groote en vrouw, willen weten met uw twijfel te mijwaarts: waardoor dat zijn zou, en door welk werk zij aan mij gelijk volgroeien zou, zoodat ik haar gelijk zou wezen en gij gelijk mijzelf en zij in mij. Dat worde u dan door mijn mond meegedeeld, het is mijn begrip van mijn rijke natuur.

Haar eene groote werk, waardoor ze volgroeien zal, is dat ze al de deugden zal oefenen die haar aangaande mijn wezen geopenbaard zijn, bij geschrifte, door raad, in gevoel van liefde tusschen haar en mij, door het gezag dat gij over haar hebt vanwege de liefde, en door de rijke kennis die gij hebt van mijn zalige wil.

Haar tweede groote werk zal zijn: ellendig wezen, en een onbepaalde tijd veel van die groote deugden betoonen die wij in haar liefhebben, zoodat zij er mee doen zal in hevige storm het rustigst.

Haar derde werk en haar nog grootere leed zal zijn de veelvoudige neerslachtigheden die haar telkens overkomen en haar zeggen zullen: ‘wat meent god? wat meent deze jonkvrouw? wat zal 't wezen? Hoe kan 't gebeuren dat ik aan hem gelijk werd, en aan haar, om naar hun beider waarde hen te voldoen?’ Mij weet ze volkomen God en u zal ze willen weten de volmaakste mensch die leeft met onveranderlijke deugd naar mijn voorbeeld. De angst en de nood hoe ze ons aldus genoeg zou nabijkomen met zoo gebrekkelijke zeden als de hare zijn, en haar overzoete haast met ernstige begeerte dat zij het nochtans wil zonder ooit tekort te schieten, wat het ook kost, en dan weer vallende in verkeerdheden, die haar veroordeelen en doen wanhopen, haar die zoo gaarne edel bleef en zonder vlek, gelijk aan ons beiden, en zich daarbuiten gevoelt met al haar vonnissen: besef het nu zelf: wat kon ze nog meer verrichten?

Haar vierde werk en het grootste dat haar tot ons zal opvoeren, is het derven van onze zoete natuur, die wij van elkander voelen, en het weten en het gewaarworden dat wij in ons zelf tweevoudig hebben van haar, terwijl zij onvolgroeid missen moet wie ze bovenal moet liefhebben en dus geheel in sche-

mering leven. Dat zal haar werk zijn waarmede zij morgen, ons ter voldoening, zich voltooien zal.

Vijfde vizioen

Ik was op Hemelvaartsdag bij de vroegmis een korte poos in de geest opgenomen en mij werden de drie hoogste hemelen getoond, waarnaar de drie hoogste engelen genoemd worden, de Tronen, de Cherubijnen, de Seraphijnen. Toen kwam tot mij de adelaar van de vier dieren: de zoete Sint Johannes Evangelist, en zeide: kom en zie de dingen die ik als mensch zag: gij hebt ze alle ontsloten en geheel gezien; die ik zag bij gelijkenis die hebt gij leeren kennen en weet hoe ze zijn.

En overdenkende wat de heilige Johannes daarna tot mij ge zegd had viel ik in groote smart op mijn aangezicht, en die smart riep overluid: Ach, ach, heilige vriend en waarachtige machtige, waarom laat gij de onzen in stukken die elkander vreemd zijn, en waarom doorvloeit ge ons niet als een eenheid? Mijn geheele wil is nog met u, ik heb lief en haat met u, zooals gij; want ik ben nu niet meer een Lucifer, sedert ge me andermaal bijstondt, zooals zij die nu Lucifer zijn en willen dat hun goed en genade geschiede die er geene hebben in leven noch werken noch verdienste, en die hun arbeid willen nalaten en toch genade smaken; zij verheffen zich en omdat gij hun een weinig goedheid bewijst willen zij 't hebben vóór het recht is. Maar die zijn vervallen van uw hemelsche eer: dat deedt gij mij weten. In één ding misdeed ik voorheen aan levenden en dooden: ik verlangde ze eer het billijk was uit het vagevuur en uit de hel te redden; maar wees deswegen gezegend: zonder verbolgenheid jegens mij deedt gij het vuur weg van hen, zoowel van levenden als dooden die toen tot de hel behoorden; dat schold uw goedheid kwijt aan mijn dwaasheid en mijn ondoordachte begeerte en die ongebonden barmhartigheid die gij mij in u voor de menschen gaaft. Want ik kende toen nog niet uw volkomen rechtvaardigheid. In die fout verviel ik en werd Lucifer omdat ik die niet geheel inzag, al verbeurde ik het bij u niet. Dit was het eene ding waarom ik onder de menschen een onbekende bleef en zij voor mij wreed

waren. Door liefde wou ik levenden en dooden rukken uit alle laagheid van wanhopen, van misdoen en deed hun pijnen verminderen en dooden uit de hel naar het vagevuur zenden en levenden uit de hel brengen naar het hemelrijk. Dit schold mij uw goedheid kwijt en deed me inzien dat ik hierom aldus vervallen was onder het volk. Toen gij mij in uzelf naamt en me deedt weten hoedanig ge zijt en haat en liefhebt in eenzelfde wezen, toen begreep ik hoe ik geheel met u moest haten en liefhebben en hoe ik moet zijn. Daarom, omdat ik dit weet, begeer ik van u dat gij de onzen één maakt met ons.

En hij die op de troon zat in de hemel zeide tot mij: Deze drie hemelen ben ik in drie personen: als Troon[1)] mensch, als Cherubijn heilige geest, als Seraphijn in mijn zaligheid waar ik geheel ben. En hij nam mij op buiten de geest in het hoogste genot van zaligheid zonder begrijpen; daar smaak ik hem zooals ik het eeuwig zal. Dat duurde maar kort en toen ik tot mijzelf kwam trok hij mij weer op in de geest en zei tot mij aldus: Zooals gij het nu geniet, zult ge het eeuwig genieten. En Johannes zeide tot mij: Ga aan uw taak en god zal zijn oude wonderen in u vernieuwen. En ik kwam in mijn leed terug met veel en groote smart.

Zesde vizioen

Het was op een Driekoningendag: ik was toen negentien jaar oud; zooveel tenminste werden er me toegekend. Ik wenschte toen tot onze heer te gaan, en ik was in begeerte en in oversterk verlangen zooals god neemt en geeft aan hen, die zich overgevend aan hem en hem nemend in genietende gemeenschap, hem in alles naar zijn wil zijn. Op die dag werd ik opnieuw zeer daarmee tot liefde bewogen, en daarna werd ik opgenomen in de geest en gevoerd waar me een hooge geweldige plaats getoond werd; en op die machtige plaats stond een zetel, en die daarop zat was onzichtbaar en onkenbaar in de waarde van het ambt dat daarboven te vervullen was. Op zulk een

1) Troon is hier de naam van een orde van engelen. Vergelijk het begin van dit Vizioen.

plaats zetelen gaat het begrip te boven van hemelingen en aardbewoners. Boven op die hooge zetel in die hooge plaats, daar zag ik een kroon, die meer dan alle diademen was; haar omtrek bevatte alle dingen onder zich en buiten deze kroon bestond er niets.

Toen kwam een engel met een brandend wierookvat, gloeiend van vurige rook, waarmee hij neerknielde voor die hooge zetel waarboven de kroon was en deed er hem eere mee en zei: O onbekende macht en almachtige groote heer, hiermede zij u hulde en eer gebracht door de vrouw die u bezoekt in uw verborgen plaats, welke onbekend is aan allen die u de zoo ontstoken offerande niet zenden met zoo scherpe schichten als zij ze zendt met nieuwe brandende jeugd, die onder het volk haar negentiende jaar heet voltooid te hebben. Zij is het, heer, die u in de geest komt bezoeken, gij dáár zijnde waar men u niet verstaat. Want het ongeweten leven dat gij in haar verwekt hebt in brandende barmhartigheid, dat heeft haar hier geleid. Openbaar haar nu dat gij ze hierheen trekt en voer ze geheel in u.

Daarop hoorde ik een stem, vreeselijk en nooit gehoord tot me spreken, sprekende tot mij in een verschijning, die zeide: zie wie ik ben; en ik zag degene die ik zocht en zijn aanschijn openbaarde zich met zulk een klaarheid dat ik er alle aangezichten en alle vormen in erkende die ooit waren en ooit zijn zullen, van welke hij eer en dienst ontvangt in alles wat rechtvaardig is; en waarom elk het zijne zal hebben in oordeelen en zegeningen; en waarbij elk gesteld zal worden in zijn plaats; en door wat oorzaak sommigen daaruit afdwalen, weg van hem en er weder schooner en trotscher terugkomen dan zij er eerst waren; en waarom sommigen afdwalen en niet terugkomen; en hoe sommigen altoos schijnen te dwalen en nooit terecht kwamen en geheel bleven stilstaan, en bijna altijd zonder troost; en sommigen zijn van kind af in hun plaats gebleven en vervulden haar waardig en bezetten haar zoo tot het einde. Alle toestanden zag ik daar in dat aanschijn. In zijn rechterhand zag ik de gift van zijn zegen en daarin de groote hemel open, en allen die daarin eeuwig met hem zijn zullen. In zijn linkerhand zag ik het zwaard dat zoo vreeselijk slaat, waarmee hij allen slaat tot de dood. Daarin zag ik de hel en haar eeuwige inwoners. Ik zag zijn grootheid onder alles verdrukt, ik zag zijn kleinheid boven alles verheven,

ik zag zijn verborgenheid begrijpelijk alles omvloeiende, ik zag zijn ruimte in alles besloten. Ik hoorde zijn redenen en verstond alle redenen met rede. Ik zag in zijn borst de geheele zaligheid van zijn natuur in liefde. Van al het andere dat ik zag getuigde ik in de geest.

Maar daarop verwonderde ik me over al die rijkdom die ik in hem gezien had. En door die verwondering kwam ik buiten de geest waarin ik alles wat ik zocht gezien had. En toen ik aldus de heele rijke pracht van mijn verrukkende, mijn onuitsprekelijke zoete lief kende, ontviel ik buiten de geest aan mijzelf en aan alles wat ik daarin gezien had, en viel heel verloren in het genietende gevoel van de natuur van zijn liefde. Daarin bleef ik als verzwolgen buiten alle besef van anders iets te weten of te zien of te begrijpen, dan één te wezen met hem en daarvan het genot te hebben; daarin bleef ik een klein half uur.

Toen werd ik weder gewekt in een vizioen en zag weer als tevoren en begreep alle dingen, en door hem werd nog tot mij gezegd: Hierna zult ge niemand meer veroordeelen noch zegenen, dan zooals ik het wensch en ge zult elk recht doen naar zijn waarde. Zoo ben ik in genietende gemeenschap en weten en opgenomenheid in de geest wie naar mijn wil en en genoegte zijn. Ik leid u god en mensch weder in de wreede wereld, waar ge alle dooden smaken zult: totdat ge hier weder komt in de geheele naam van mijn gemeenschap, waarin ge gedoopt zijt in mijn afgrond. En daarmede werd ik jammerlijk weer tot mijzelf gebracht.

Zevende vizioen

Op een Pinksterdag had ik een verschijning bij zonsopgang, terwijl ik in de kerk was waar de vroegmis gezongen werd. Mijn hart en mijn aderen en al mijn leden schudden en beefden van begeerte, en het was me, zooals het me dikwijls geweest is, zoo onrustig en angstwekkend te moede dat het me toescheen, zoo ik mijn lief niet genoeg was en hij mijn begeerte niet vervulde dat ik dan sterven zou en in verbijstering sterven. Van verlangende liefde was het me zoo verschrikkelijk en zoo wee te

moede dat mijn leden, stuk voor stuk, schenen te breken en of elk van mijn aderen in arbeid was. Mijn verlangen was zoo onuitsprekelijk dat niemand het zou kunnen uitdrukken, en dat wat ik ervan zou kunnen zeggen zou niet verstaan worden door allen die de werking van de liefde door het verlangen tevoren niet kenden en die tevoren de liefde niet kenden. Dit is wat ik ervan zeggen zal: ik begeerde mijn lief geheel te nemen en te kennen en te smaken in allen deele: zijn menschheid één met de mijne, en de mijne daarin te verblijven, en in staat te zijn in de volkomenheid te treden en tevens hem, de volkomenheid-zelf, genoeg te zijn, zuiver en eenig en in alles in iedere deugd genoeg te zijn. Daartoe wenschte ik inwendig dat hij mij met zijn godheid in een vizioen zonder falen genoeg en al wat hij is ware, want die gaaf verkoos ik boven alle ooit door mij gekozene: dat ik in elke groote deugd volstaan mocht, want dat is het volkomenste volstaan dat men opwast tot god met god te zijn. Want dat is leed en moeite, ellende, en in groot nieuw verdriet te zijn en dat alles laten komen en gaan zonder bekommering en zonder iets anders te voelen dan zoete liefde en kussen en omhelzen. Aldus begeerde ik god deelachtig en hem genoeg te zijn.

Terwijl mij zoo vreeselijk te moede was zag ik van het altaar een groote arend naar mij toevliegen en die zei tot mij: wilt gij eenworden, zoo bereid u. En ik lag op mijn knieën en mijn hart drong me verschrikkelijk dat eenigste te aanbidden zooals het hem toekwam. Wat mij toch onbereikbaar was, dat weet ik wel, god weet het, altijd tot mijn leed en ellende. En die arend ging terug, zeggende: Rechtvaardige en machtige heer, toon nu uw groote kracht uw eenheid te vereenigen tot het genieten van uzelf. Toen kwam hij weer en zei tot mij: Die gekomen is komt weer en waar hij nooit kwam daar komt hij niet.

Daarop kwam hij van het altaar in de gedaante van een kind, juist zooals hij was in zijn eerste drie jaren, en hij wendde zich te mijwaarts en nam uit de ciborie zijn lichaam in zijn rechterhand en in zijn linker nam hij een kelk, die scheen te komen van het altaar, maar vanwaar hij kwam wist ik niet. Daarmee kwam hij, gekleed en zooals hij was op die dag toen hij ons de eerste maal zijn lichaam gaf, zoo eruitziende, als mensch, en als

man. Zoet en schoon, met verheven gelaat, en zoo onderdanig mij naderend. Als een die geheel van een ander hoort. Toen gaf hij mij zichzelf in de vorm van het sakrament als naar gewoonte; daarna gaf hij mij te drinken uit de kelk als naar gewoonte. Daarna kwam hij zelf tot me en nam me heelemaal in zijn armen en drukte me tegen zich aan, en al mijn leden voelden de zijne ten volle naar mijn hart het begeerde, naar mijn menschelijkheid. Zoo werd ik van buiten voldaan en verzadigd. Ook had ik een korte poos kracht dat te dragen; doch weldra verloor ik die schoone man uitwendig, het zien van zijn gedaante, en ik zag hem geheel en al verdwijnen. Zoozeer vervluchtigde hij en smolt weg dat ik hem buiten mij niet meer bespeurde en hem binnen mij niet meer onderscheiden kon. Op dat oogenblik waren wij één zonder onderscheid. Zóó was het dan: uitwendig zien, smaken, gevoelen, zooals men het ontvangen van het sakrament uitwendig smaakt, een uitwendig zien en voelen, zooals lief met lieve zich geheel vereenigen in zien, in hooren, in opgaan de eene in de ander. Hierna bleef ik in een opgaan in mijn lief, zoodat ik geheel versmolt in hem en mij van mezelf niets overbleef; vervoerd werd ik en opgenomen in de geest en zoo bleef het gedurende uren.

Aanvulling

In het eerste Vizioen is op regel 5 v.b. blz. 437 van het vorige deel de volgende zin uitgevallen: Al het leed dat tot het menschzijn behoort, proefde ik, toen ik als mensch leefde, behalve alleen de zonde.

December-verrassingen
Door
W.L. Penning Jr.

I

Voor de eerste maal bij ons aan huis
kreeg Sint Niklaas belet;
Een booze geest blies 't feestlicht uit -
en bond de vlugste aan 't bed.

Droef afscheid nam nog vóór den nacht
een blij verschenen gast:
Gedwòngen ging ze, en 't klein gezin
werd slag op slag verrast.

Daar lag nu 't drietal, letterlijk
lag 't b i j d e p a k k e n neer;
Wat ter verrassing was bedacht,
kreeg zelfs geen knipoog meer;

Veeleer nog keek al om den hoek
de koning van het N i e t ,
Op aarde onsterflijk hij-alleen,
doch wien geen sterfling ziet.

II

Aan twee van ons ontging 't besef;
de derde spitste het oor:
Wát speurde ik?...Onraad was het niet,
daar was 't te vriendlijk voor;

Geen deurgepiep, geen trapgekraak,
noch voetstap steelsgewijs....
Toch telkens vond ik laafdrank staan,
toen de eetlust weêrkwam - spijs.

Weêr hoorend naast me iets neêrgezet,
'ho!' (riep ik) 'goeden dag';
'Neen!' lachte een fluister-fee 'Goe-nacht'
ra-ra! riep klokkeslag.

Een andermaal daar 'k haast in slaap
nog stamelde 'Goê nacht',
'Goê morgen!' zei de fluister-fee -
Fluks heen onhoorbaar zacht.

Doordien zoo plaagziek dag en nacht
ineen-gevlochten scheen,
Beleefde ik - droef-benieuwd - een klucht,
met wee-klacht om mij heen.

Denk hoe 'k - bed-uit, met zorg gekleed -
in huis poolshoogte nam,
Doch dwaas t e m i d d e r n a c h t in plaats
van o p d e n m i d d a g kwam.

Verbaasd, versuft, gauw weer naar kooi,
zag 'k af van 's werelds loop,
Sliep, moê van pijn; droomde immer mooi,
ontwaakte in vrees en hoop.

Ginds tusschen lijdensstemmen door
k l o n k nooit, s u s t e al maar zoet
Bemoedigende hartlijkheid -
en vast bracht ze ook mijn groet.

Geen weergroet voor den blinde?....Soms....
zelfs tijding, maar zoo kort,
Zoo neevlig....Wist ik maar ronduit,
verzuchtte ik, wat er schort!

III.

Niet lang bedleegrig-ziek geweest,
steeg 'k af naar doodsch omlaag;
Een scharrelspook, ging 'k spiedend rond -
klom 'k op met bange vraag.

Moed vatte ik toen ons aller fee
heel zacht een wijsje zong;
Nu wist ik dat een stille kracht
den boozen geest bedwong;

Onzichtbre wapens deden dienst -
hij gromde, en ruimde 't veld;
Juist op den kortsten dag van 't jaar
stond beterschap besteld.

En zij, wier boodschap roestig blik
in goud veranderd had,
Had nog wel méér verrassing voor,
zei me ik en weet niet wat.

IV.

Nog moest de meest bedaagde ontzien;
toch ter bedoelder tijd
Raapte onze S t i l l e uit don'kren hoek
een schat van heimlijkheid;

Schalks neurend na beraamde keus
droeg ze al een deel trap-op;
Feest-luchters gaf ze èn zwier èn scherm,
't gebloemte een zegen-drop.

Hupsch, uit den ruststoel, keek naar haar
de huisvrouw diep ontroerd -
Toen vlug geklopt, en vreugde en dank
puik-hoog werd opgevoerd:

DE KERSTKLOK LUIDDE EEN FEESTGAST IN...
Belet kreeg laatst de Sint -
Thans, namens hem, kwam 't droef destijds
vertrokken oudste kind.

't Huis waar zij toenmaals zoo verheugd
zijn komst meé voorbereid,
Waar ze om zijn aftocht had getreurd,
mocht nu weér ingewijd.

Naar onverouderd volksgebruik,
ditmaal door 't lot verzet
Naar 't heiligst Liefdefeest op aard,
handhaàfde een Sint zijn wet.

En die opzetlijk voor dien Sint
zoowaar geboren scheen,
Jongste onzer, frisch in opbloei weêr,
wees naar ‘de pakjes’ heen!

V

Kalm aan was ai 't geschenk ontbloot;
gelezen niet te luid
Al 't bijschrift - ééns in dollend rijm
op koortsvermaan gestuit.

En niet alleen dat zacht muziek
't roemzuchtig pretvermaak
Al temp'rend opgeluisterd had,
lest-best - hoor schoonste spraak:

Ons openbaarde een dochterlief,
wier stem haast steken bleef,
Wat moederhand uit moederhart
vandaag zoo heimlijk schreef.

En nauwer nog sloot zich de kring
waar scheiding had gedreigd,
En proefde al 't zoet van Eenvouds taal
die 't diep der ziel ontstijgt.

En naar een redster uit den nood
Voerde ons de s l o t z i n meê:
'Wat Sint-Niklaas toch zèlf hier bracht -
Was 't niet een goede fee?

Die zóó gewaakt, gewerkt, verpleegd,
Verzorgd heeft dag en nacht,
Halfziek, drie winterweken lang,
die heeft ons hart gepacht!'...

Om 'zuster' BETSY drongen we ons,
en trillend stokte 't woord,
En zielsdank lachte uit sprekend vocht...
- De zegging daar ons hart naar zocht,
als HULDE klink' zij voort.

L e n t e d a g 1917.

Naschrift

Ten geleide der toezending aan ‘De Zuster’.

Blijkt de oude vriend nog wat bij stem,
Den langen zang vergeeft gij hem?
Ook dat hij Wintertij bezong
Toen de eerste Veldbloem opensprong?
Schuw keek ze, en vond zich vreemd alleen;
En kil en grauw bleef 't om ons heen;
En aarde en wereld vroeg verslagen
Of nooit verpleging op kwam dagen?

Maar uit dat eenzaam bloempje toch
Glimlachte Schoonheidswording nog;
In dank ontzien moog 't blijven staan,
Licht lokt het menig ander aan,
En stuurt verplegend stil en zoet
Een glimp vau troost in 't dofst gemoed.

Zoo kommervol als met het VELD
Was 't met mijn innigst IK *gesteld;*
Toch vroeg weêr Lentedag een lied -
Een lentezánger bracht hij niet....
Voor zangstof wees hij naar 't verleden....
Toen is een Spreeuw aan 't werk gegaan;
Dat beestje, klaagt gij, valt niet mede?
‘Och’, fluit het tot besluit,
‘Ik heb mijn best gedaan’.

Aanteekening

Vereenvoudigde spelling

Er is dezer dagen aan de Staats-Commissie in zake het Spellingvraagstuk een adres gezonden, waarin de onderteekenaars verklaren, ‘dat zij geheele of gedeeltelijke toepassing der beginselen van de Vereeniging ter Vereenvoudiging van de Schrijftaal ten sterkste zouden betreuren, ja eene ramp zouden vinden voor de ontwikkeling onzer schrijftaal.’

Als men de zevenhonderd namen leest van Nederlanders die instemming met deze verklaring betuigen, zou men geneigd zijn in zijn schulp te kruipen en vooral niet te laten verluiden dat men van een tegenovergestelde meening is.

Wat mij moed geeft dit nochtans te doen, is de overweging dat zeker weinigen van deze bevreesden ooit in hun eigen schrijven ook maar de kleinste proef hebben genomen, die hun het recht zou geven *uit ervaring* te spreken.

Als men beweert dat de ontwikkeling van een schrijftaal schade lijdt doordat de schrijvers een bepaalde spelling volgen dan ligt het toch in de reden dat men aan zichzelf probeert wat die spelling, als men haar gebruikte, zou uitwerken.

Ik nam de proef sedert eenige jaren, en ik kwam tot de gevolgtrekkingen die ik hier zal meedeelen.

Ten eerste: of men s of sch, i of ij, a, e, o en u of aa, ee, oo en uu schrijft, de stijl en ook het goed en overzichtelijk begrip van het geschrevene worden erdoor geschaad noch gebaat.

Ten tweede: het weglaten van de naamvals-n maakt de stijl sterker.

Theoretisch is het al aannemelijk dat het opruimen van conventioneele en traditioneele spel-vormen, vormen waarmee

men rekening moet houden zonder dat hun noodzakelijkheid ons in 't bloed zit, onze spontaniteit en onze bewegingsvrijheid vergrooten zal. Waar evenwel die vormen, zooals de eerst door mij genoemde, de stijl heel niet en het begrip voor de lezer niet noemenswaard beïnvloeden, zijn zij hoogstens een lastig kleedingstuk. Men werpt het weg of behoudt het, naarmate men vroeger of later de mode volgen wil of op haar vooruitloopen. Maar de naamvals-n beïnvloedt de stijl onmiddelijk en duidelijk. Oorspronkelijk dacht ik daarom dat het wegvallen van die letter, die in onze eigen vroegere stijl zulk een groote rol speelde als welluidendheids-element, een verlies zou zijn. Ik begon dientengevolge mijn proef schuchter. Ik liet de letter staan waar ze me uit de pen vloeide. Ik lette alleen scherp op dat ik niet langer een n uit gewoonte schreef. Vanzelf oefende deze oplettendheid een druk ter verdrijving uit. Tegelijk moest ik dus acht geven of ik, waar de letter verdween, achteruitging in welluidendheid.

Ik heb mij niet gehaast. De proef duurde verscheidene jaren. Zij die nu met zooveel aandrang hun oordeel uitspreken, mogen zich afvragen of zij tot het verwerven van hun meening ook maar een honderdste deel van de zorg hebben aangewend die tot het vormen van een dergelijk oordeel noodig is.

Zij zeggen dat geheele of gedeeltelijke toepassing van de beginselen der Vereeniging ter Vereenvoudiging van de Schrijftaal een ramp voor de ontwikkeling van die schrijftaal zijn zou.

Mijn op ervaring gegronde overtuiging is daarentegen dat de schrijftaal van die toepassing voordeel ondervinden kan en er in geen enkel opzicht schade door lijdt.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Die niederlandische Uebersee-Trust-Gesellschaft, von Prof. Dr. Ferdinand Tönnies. Jena, Gustav Fischer Verlag.

In een studie van niet meer dan 34 pagina's heeft de bekende staathuishoudkundige en socioloog Prof. Dr. Ferd. Tönnies voor Duitsche lezers een beeld willen geven van oorsprong en ontwikkeling, wezen en werkwijze, indruk en beoordeeling der N.O.T. Men kan niet zeggen, dat hij hierin geslaagd is.

Reeds voor den vakkundigen Hollander is het een onbegonnen werk gedurende den oorlog over de N.O.T. onderzoekingen te publiceeren, die de toets van een wetenschappelijke kritiek kunnen doorstaan. Het volslagen gemis aan betrouwbare gegevens en cijfers, bronnen en statistieken heeft, naast overwegingen van meer persoonlijken aard, dan ook den meesten Nederlanders, die bevoegd zijn over dit op zichzelf natuurlijk hoogst belangrijk onderwerp hun meening te uiten, het zwijgen opgelegd. Den geschriften die nochtans door Hollanders over de N.O.T. geschreven en uitgegeven zijn moesten dan ook noodzakelijk alle gebreken aankleven, die het gevolg zijn van gebrek aan openbaarheid. Voor een bijzonder kenmerkend geval heeft Prof. Is. P. de Vooys dit overtuigend aangetoond in zijn bespreking van het boekje van Mr. G. Keller[1)].

Hoeveel te meer gelden deze bezwaren ten opzichte van den buitenlander die, slechts weinige weken hier en uiteraard - wat de betrouwbaarheid van bronnen en gegevens betreft - gebrekkig onderlegd en ingelicht, onmogelijk op de hoogte kan

1) Zie ‘Beweging’ Jaarg. XII, afl. 1, pag. 76/78.

zijn van de zoozeer ingewikkelde en dagelijks wisselende toestanden van het Nederlandsch economisch leven. Bovendien staat hij in dezen tijd nog ten opzichte van een zéér belangrijk punt bij zijn Nederlandschen collega ten achter: over *objectiviteit* zal laatstgenoemde waarschijnlijk in grootere mate beschikken.

Hoe weinig op economisch gebied een vooropgezette meening, een zoeken naar feiten en daden, die slechts in het kader van het onderhavige betoog passen, een zuiver beeld van den toestand vermogen te geven, hebben wij o.a. ervaren in de bekende artikelenreeks 'The Blockade Failure' die begin 1916 in de 'Daily Mail' verscheen en die ten doel had te bewijzen dat de blokkade-politiek der geallieerden een mislukking en ons land een soort 'doorgangshuis' zou zijn voor van overzee aangevoerde artikelen. De heer Robert Segar, die voor dit doel speciaal naar Nederland gezonden was, had nog wel de beschikking over officieele Nederlandsche statistieken; nochtans heeft hij deze - ofschoon geenszins te kwader trouw - niet dan foutief of met verwaarloozing van andere gegevens in zijn rapport overgenomen, zoodat hij van verscheidene kanten, niet alleen door de 'Economisch Statistische Berichten' en andere neutrale organen, maar zelfs door de 'Telegraaf'[1)] op de vingers werd getikt.

Hoewel in veel geringere mate spreekt er ook uit het boekje van Prof. Tönnies zoo duidelijk een vooropgezette meening, een speciaal doel, dat ik aan het slot van zijn betoog liefst het oude 'quod erat demonstrandum' wou zetten, en dat is, naast het algemeen noodzakelijk gebrek van alle tegenwoordige N.O.T.-studies, de hoofdgrief, die men tegen dit geschrift zal hebben.

Zeker, Prof. Tönnies wil graag de rol van den onpartijdigen geschiedschrijver en econoom spelen, en uitdrukkelijk verklaart hij, dat hij geenszins de opvatting heeft, die aan de overzijde der grens veelal omtrent de N.O.T. bestaat: 'Es ist Irrtum, wenn man in Deutschland meint, es handle sich schlechtweg um eine englische Gründung wie es wohl für die Nachbildungen in andern Ländern zutreffen mag' (pag. 14). Nochtans heeft

1) Zie 'Telegraaf' 24 en 25 Februari 1916, Avondblad, 'Onze Handel met Duitschland'.

hij niet kunnen beletten, dat de vaderlander in hem den geleerde herhaaldelijk parten speelt.

Zoolang hij enkel inrichtingen en feiten beschrijft - bijv. pag. 5-10, 27 enz. - zijn er tegen zijn geschrift weinig bezwaren in te brengen. Zijn mededeelingen zijn voor den Nederlander niet nieuw, maar voor den Duitscher is het zeker interessant, een zoo nauwkeurige opgaaf te ontvangen van de economische maatregelen, die zijn hardnekkigste tegenstander tegenover de neutralen genomen heeft. Sporadisch stooten wij op mededeelingen die ons menig feit in een ander licht doen zien, en daarom ook onze belangstelling hebben. Prof. Tönnies schrijft buitendien gemakkelijk en zijn stijl is aantrekkelijk.

Maar zoodra hij uit de feiten conclusies gaat trekken, zoodra zijn eigen opvatting domineert, nemen de bezwaren toe. Het klinkt niet onaardig, den heer Tönnies met volkomen rust en zekerheid te hooren verklaren, dat ‘ein *gewisser*[1)] Druck auch von den Zentralmächten auf die Niederlande ausgeübt wird. Aber es war nicht dieser ökonomische Druck, woran der Staatsmann dachte, den seine Zuhörer, welcher Art auch ihre Sympathien den kriegführenden Mächten gegenüber sein mochten, verstanden. Der ökonomische Druck, den alle kennen, alle in zunehmendem Grade fühlten und fühlen, ist der Druck, den die englische Seeherrschaft mit völliger Gleichgültigkeit gegen alles, was bisher als Völkerrecht gegolten hat, auf den niederländischen Handel mit den kriegführenden Mächten, mit andern neutralen Mächten, und endlich sogar mit den eigenen Kolonien der Niederlande, ausübt. Mittelbar natürlich auch auf Ackerbau und Industrie, und also auf die gesamte Volkswirtschaft’ (pag. 1, 2). Erger is het, wanneer de geleerde schrijver niet schuwt, een reeks van hatelijke, hoogst persoonlijke détails op te sommen (pag. 18, 23, 25, 26 enz.) die, òf niet bewezen, òf, voorzoover zij waar zijn, in het kader van een wetenschappelijk onderzoek geheel overbodig lijken. Prof. Tönnies heeft wellicht in den Haag of elders invloedrijke personen gesproken en van hunne mededeelingen gebruik gemaakt, zeker is, dat dergelijke mededeelingen aan Duitsche en....Hollandsche lezers beter achterwege waren

1) Cursiveering van mij.

gebleven, al ware 't alleen uit de beroemde ‘overwegingen van goede nabuurschap’. Hijzelf trouwens voelt de onzekerheid van een dergelijk betoog. Woorden en vormen als ‘vermutlich’, ‘offenbar’, ‘wie es scheint’, ‘dürfte’, ‘war es Herr van Vollenhoven?’ enz. geven geen blijk van onfeilbare overtuiging. Hoogst gewaagd verschijnen ten slotte de profetieën omtrent den economischen oorlog na den oorlog, vervat in den ‘Anhang’ (pag. 32-34). Trouwens, geen Nederlander zal over de waarde van dergelijke mededeelingen in twijfel zijn, wanneer hij leest, dat zij gestaafd worden met aanhalingen uit....de ‘Toekomst’, en op volgende wijze: ‘zugleich ist die Auferlegung von Geldbuszen auch für die unerlaubte Ausfuhr nach Friedensschlusz in Aussicht gestellt, wovon *aber die holländische Presse keine Mitteilung erhielt* (nach Ad. Teutenberg-Weimar in der *Voss. Ztg*. 30. VIII. 1916)[1]. Ook de waarde van zijn overige bronnen (bijv. de ‘Beiaard’, Duitsche kranten enz.) zouden wij, voor het onderhavige doel althans, willen betwisten en omtrent de ‘mit Sorgfalt gearbeitete Broschüre’ van Keller, waaraan Prof. Tönnies de meeste feiten ontleent, heeft Prof. de Vooys reeds zijn meening gezegd[2]. Aan zijn roep, die de schrijver van vele voortreffelijke werken over economie en samenleving in de *internationale* wetenschap genoot, zal een dergelijke werkwijze zeker geen goede dienst bewijzen.

Uit het boekje van Prof. Tönnies blijkt, afgescheiden van persoonlijk-tendentieuze opvattingen, opnieuw: de geschiedenis en werking van de N.O.T. is, zoolang de oorlog duurt, voor een wetenschappelijk op betrouwbare gegevens en cijfers gebaseerd onderzoek niet vatbaar; laat staan dus voor een onderzoek van een buitenstaander en buitenlander, die het werk schrijft als ‘Ergebnis einer Reise, die der Verfasser während des Sommers 1916 in den Niederlanden gemacht hat’, en die zijn gegevens uit twijfelachtige bronnen en uit gezegden van derden put.

Neen, onderzoekingen als deze mogen blijven rusten tot na den oorlog. Dan, als de archieven geopend, statistieken gepubliceerd en alle bronnen beschikbaar worden, zal zonder twijfel de

1) Cursiveering van mij.
2) Zie ‘Beweging’ t.a.p.

geschiedenis van de N.O.T. het onderwerp zijn dat over het meest belangrijke tijdperk van ons economisch leven het meeste licht zal verspreiden. Tot zoolang gunnen wij haar het waas van geheimzinnigheid, waarmee zij zich en hare daden omhult[1].

P.C.

1) Voor wie onze economische geschiedenis kent is dergelijke geheimzinnigheid trouwens geen vreemd verschijnsel; een herhaling veeleer van de geheim-politiek der Ned. Handelmaatschappij, waarvoor de redenen eerst in onze dagen dus na ruim 80 jaren geheel werden blootgelegd. Men zie hieromtrent de onderzoekingen van Prof. Posthumus over de geheime lijnwaadcontracten der Ned. Handel Mij. (1835-54) medegedeeld en ingeleid in het 'Economisch Historisch Jaarboek I en II', 1915 en 16.

De Vizioenen van Hadewich
Achtste tot elfde vizioen
In hedendaagsch Nederlandsch overgebracht
Door
Albert Verwey

Achtste vizioen

Ik zag een groote berg die hoog en breed was en van onuitsprekelijk schoone gedaante. Langs die berg verhieven zich vijf wegen, die alle die edele berg opgingen, naar de hoogste zetel die daar boven was. Zij gingen hoog, en hooger, en nog hooger, en allerhoogst, totdat hijzelf de hoogste was, geheel, en het hoogste wezen zelf. En ik werd opgenomen en op die berg gevoerd. Daar zag ik een gelaat van tijdelooze zaligheid waar al de wegen in einden en waar al degenen die de wegen afliepen één in worden.

En degene die mij geleidde deed mij zichzelf zien en zeide, toen ik omhoog was: Zie hier, hoe ik strijder en ridder ben voor dat waarachtige aangezicht dat alles doorziet en de volkomen dienst doorschijnt die ten einde toe leidt, en goddelijkheid en wijsheid leert, en alle zaligheden van het volle ervaren gevoel rijkelijk toebedeelt. Als strijder verschijn ik; zie hoe mijn schoonheid de alverwinnende en machtige is van dat een-en-al, hetwelk de hemel, de hel en de aarde dienen. Ik ben deze wegen het hoogst opgeklommen, en geleid u, en ik ben het die u vier ervan kennen doe; maar de vijfde die ge gaan zult, zal de rechtvaardige God u doen kennen, die hem u zond en die hem u zendt.

Daarop deed hij mij dat onuitsprekelijk schoone gelaat zien en dat geleek een groote vurige stroom, breeder en dieper dan de zee. En ik hoorde een sterke stem uit de stroom tot mij spreken: kom en wees zelf de hoogste weg, eenswezend met hen die er volmaakt in zijn, die met korte uren alle lange uren inhalen. Uw groote verlangen naar liefde heeft u de hoogste weg gegeven naar mijn gemeenschap, waar ik van het begin van de wereld af naar gehaakt heb, en wat gij dikwijls boette met smartelijk begeeren, en nog boeten zult. Dit verlangen naar wat men boven alles begeert, en mij te bereiken die onbereikbaar ben, dat is de korte uur, die alle lange uren overwint. En dat is de weg naar mijn eigen natuur, waarlangs ik tot mijzelf gekomen ben en ervan uitging; daarlangs ging ik uit tot mijn vader, tot u en tot de uwen, en kwam weer van u en van de uwen tot mijn vader. Die uur heb ik u met mij gezonden: zend die verder aan de uwen met mij.

De uur die het jaar overwint dat men doorlijden moest, die zijt gij en al degenen die niet ophouden te verlangen en daarom groote versmaadheid lijden en die bovenmate onverhoord blijven en beklagenswaardig en in twijfel zijn ondanks alle goede werken: men veroordeelt hen en niemand blijft over die hun genegen is - de vrome twijfelt, de naaste verwondert zich, sommigen benijden: maar de uur overwint het jaar.

De maand die het jaar overwint, die zijt gij, en al degenen die in hun leed en in hun uit- en inwendig gemis weinig troost vinden en dat gaarne dragen om mijnentwil, zich op mijn troost verlatende, wanneer ik komen zal; deze komen mij nader in een maand, dan de getroosten in een jaar.

Het oogenblik dat de maand overwint, dat zijt gij, en al degenen die om mij, en, ter wille van mij, om anderen die hem behoeven: om hun zonde, hun schade, hun uiterlijk gebrek en hun innerlijke nood, smart lijden; en die zelf altoos doen wat in hun vermogen is om kennis te krijgen van de liefde.

De dagen die de week achterhalen, die zijt gij, en al degenen die lijden zonder schuld, en die nochtans zoo verlangen naar god dat ze zonder schuld blijven. Omdat gij, alleen onder allen, uw barmhartigheid vereenigd hebt met de mijne, en gij

mij nu aanraakte langs de wegen van mijn natuur die ik kwam en ging, geef ik u getuigenis met de getuigenis die mijns vaders waarheid is. Want mijn vader getuigde mij dat gij de hoogste weg zijt en diegenen met u gebracht hebt die ik ontboden heb langs mijn verborgen weg. Daarom, omdat gij dit in ons beider heiligheid ervaren hebt, zult ge in ons heilig zijn, en allen die tot ons zullen komen en het door u ervaren hebben zullen ook heilig zijn, en dáárdoor één met ons, dat ze u boven alles in dit uw wezen kennen en vertrouwen en u dienen als dit zijnde wat ge zijt, en mij in dit uw wezen begeeren en in u mijn recht houden en geven, tot ze eindelijk een zoo hoog leven leiden dat ik en mijn vader en gij naar waarheid kunnen getuigen dat hun korte uur zoo lange tijden overwint.

Nu hebt ge mij gevoeld en ontvangen, uitwendig en inwendig, en ge hebt de eenige wegen leeren kennen die hun begin geheel in mij hebben. Keer nu in mij als de onverwonnene, die alle hemelsche, aardsche en helsche kampioenen overwonnen hebt, en wees getooid als overwinnaar. Geleid alle ongeleiden naar de waardigheid waartoe ze van mij bemind zijn, en waarin ze mij beminnen; en waarin ze naar het betaamt mijn natuur gehoorzamen waarmede ik alles ben wat alle kreaturen behoeven en wat hun baat.

Toen ontmoette ik weer die geest die mij daar bracht en ik vraagde hem: heer strijder, hoe zijt ge getooid tot uw hooge kondgeving waar ge mij heen leidde en toch niet tot het einde? En hij zeide mij wie hij was. Daarna zeide hij tot mij: ik toon u de vier wegen en deze ging ik ten einde en die tijden overwon ik; maar de vijfde gaf u die getrouwe die ge ontvingt waar ik niet ben. Want toen ik als mensch leefde had ik te weinig menschelijke genegenheid en volgde de scherpe raad van mijn geest; daarom mag die zoozeer eenige liefde mij niet raken. Want ik deed de edele menschelijkheid groot onrecht doordat ik haar genegenheden van me wees. Daarna zei hij: keer weer in uw stof en laat uw werken bloeien: groote rampen zijn op komst voor u, omdat ge keert als alles overwinnende. Want alles hebt ge overwonnen. Toen kwam ik tot mijzelf als op nieuw zeer gewond, en zoo zal ik wezen tot die dag dat ik weerkom waar ik toen van keerde.

Negende vizioen

Ik was op de dag van Maria's geboorte in de vroegmis en na de drie lessen verscheen me in de geest iets wonders. Mijn hart was tevoren ontroerd door liefdewoorden die men daar las uit het Hooglied, waarbij ik aan een volkomen kus dacht. Kort daarop, in de tweede nocturne, zag ik in de geest een koningin komen in een gulden kleed, en dat kleed was vol oogen, al welke oogen doorzichtig waren als vurige vlammen en nochtans gelijk kristal. Zij had een kroon op het hoofd die bestond uit even zooveel kronen boven elkander als er oogen aan dat kleed waren: het getal ervan zult ge hooren als zij het zelve noemt. Vóór de koningin gingen drie jonkvrouwen. Eene in een rood gewaad had in haar handen twee bazuinen: zij blies op de eene en zeide: wie naar mijn vrouwe luistert, hij zal eeuwiglijk bedwelmd zijn in de zaligheid en hij zal nooit hooren noch zien de hoogste melodie en de wonderen van de almachtige liefde. En de andere bazuin zong en zeide: wie de wegen vliegt en gaat die mijn vrouwe wenscht zal geweldig zijn in het rijk van de liefde. De tweede jonkvrouw was in een groen gewaad en had twee palmtakken in haar handen, en die waren elk verzegeld met een boek: daarmee weren ze van hun vrouwe 't stof van de dagen en van de nachten, van de maan en van de zon; want ze wou van geen enkele bestoven zijn. De derde jonkvrouw droeg een zwart gewaad en die had als een lantaarn in haar hand vol van dagen, waarbij haar vrouwe de diepte van de afgrond zag en de hoogte van de hoogste opvaart.

Toen kwam de koningin haastig tot me en zette haar voet op mijn hals en riep met een vreeselijke stem, en zeide: weet ge wie ik ben? En ik antwoordde: Ja, gij hebt mij lang pijn en leed gedaan: gij zijt het verstand van mijn ziel en het is mijn huisgezin waarmee ge getooid gaat. Zij die de bazuinen blaast, is mijn heilige vrees, die volkomenheid in de liefde van mij geëischt heeft. De tweede is degene die het onderscheid tusschen u en de liefde en uw beider wil, en rijk, en behagen heeft nagegaan. De derde is de wijsheid waarmede ik uw macht en uw liefde-werken heb leeren kennen, en waarmee ik god als

god alleenig en god als god in alles en elk ding als god erkende, als ik in de geest ermee vereenigd ben.

Daarna zei ik: welke boodschap brengt ge mij nu? en zij zeide: het is waar, met dit geoogde kleed zijt gij getooid, met de hemelsche eer hebt gij mij gekleed; 't getal van de oogen is duizend, van elke deugd het volle getal. De vurigheid der oogen, elk aangedaan met de kennis van de liefde. Het kristallene in de oogen verschrikt en verstorven honderdvoud in klaarblijkelijk lijden. En elk oog van het weten aangaande liefde en lijden heeft zijn kroon, gevormd naar zijn teeken. Dus heeft elk oog een machtige kroon.

Toen mij het verstand zoo voldaan had, beval ze me het heele aantal van mijn gezelschap te beseffen, en wel weet ik het. Toen werd het verstand mij onderdanig en ik verliet haar. Maar de liefde kwam en omving me en ik geraakte buiten de geest en bleef liggende verdronken tot hoog op de dag in onuitsprekelijke wonderen.

Tiende vizioen

Ik was opgenomen in de geest op de dag van Sint Jan de Evangelist in de kerstdagen. Daar zag ik een nieuwe stad gereedmaken, heetende als Jeruzalem en er ook zoo uitziende. Die tooide men met allerlei onuitsprekelijk schoon nieuw gerei, en wie daar dienden waren de allerschoonsten van de hemel, van hen die Aureola en Eunustus genoemd worden. En ook sierden haar al de door de liefde geheiligden en al de levenden. Ook werden daar al de nieuwe wonderen opgeroepen die door nieuwe wonderen geboren werden. En in het midden van de hooge stad vloog een arend roepende met een sterke stem: gij allen heeren en heerschappen, hier zult ge de eeuwigheid leeren kennen van uw heer. Andermaal vloog hij door de stad, roepende: de tijd nadert; gij allen, levenden, vereent u met hen die door het leven leven. Ten derde male riep hij, en zeide: O gij dooden, komt in het licht en in 't leven, en gij allen die niet gereed, maar die niet te naakt zijt om onze bruiloft bijtewonen, komt tot onze overvloed en aanschouwt de bruid die uit liefde alle kwalen, hemelsche en aardsche, doorvorscht heeft. Zij is zoo in het

vreemde land met kwalen vertrouwd geworden dat ik haar nu zal doen zien hoe ze gegroeid is in de landstreek van de duisternis, en ze zal groot worden en ze zal haar rust zien en de stem van deze macht zal geheel de hare zijn.

Hierna kwam Johannes Evangelist en zeide: gij zijt hier, en men zal u de heerlijkheid van uw ellende toonen: de stad die ge hier getooid ziet is uw vrije geweten; deze hooge schoonheid die hier is, dat zijn uw menigvuldige volkomen deugden; en de tooi is uw vurige ijver die u ondanks alle leed uw onbekende deugden en een vernieuwde ernst verkrijgen deed. Dat zijn de menigvuldige versierselen die de stad tooien. Uw zalige ziel, dat is de bruid van de stad. Hier is het hoogste gezelschap dat geheel leeft in liefde en in de geest van de hoogste deugd. Al degenen die ge hier ziet, zij die Eunustus en Aureola heeten, en de geheele menigte die hoogst in macht is, zijn hier gekomen om eer te bewijzen aan uw bruiloft. Ook zullen al de levenden van hemel en aarde hun leven vernieuwen in deze bruiloft. De doode zondaars die alreeds wanhoopten en door uw kennis verlicht zijn, die de gratie begeeren of vertoeven in 't vagevuur, die nog vasthouden aan de deugd en niet te naakt zijn, indien zij slechts gelooven aan uw beider eenheid zullen ze verzadigd worden uit uw bruiloft.

Toen hoorde ik een stem, luide aldus zeggende: Vrede zij aan u allen vernieuwd en u geworde een nieuwe blijdschap. Ziet, hier is mijn bruid, die uw geheele streven naar de volmaakte liefde heeft doorgemaakt, wier liefde zoo sterk is dat allen er door toenemen. Daarna zei hij: Zie hier, bruid en moeder, gij alleen hebt als god en mensch mij kunnen leven. Wat dunkt u, die aller aardsche vreugde Eunustus zijn, wat ook hun waarde zij, dat zijt gij hun allen; gij alleen toch hebt nooit het aardsch vergif geproefd; gij alleen hebt bovenmenschelijk veel onder de menschen geleden. Gij zult ten einde toe lijden met wat ik ben en wij zullen één blijven. Smaak nu mij, wat ik ben, met de kracht van uw overwinning, en de verzadigden zullen eeuwig leven uit u.

Toen omving mij de stem met een onuitsprekelijk wonder en ik bezwijmde in hem en de geest ontging me om meer te zien en te hooren. En ik lag in die verrukking een half uur; maar

toen was de nacht voorbij en ik kwam weer jammerlijk klagend in mijn ellende, waarin ik deze heele winter was. Want ik heb bijna deze heele winter dergelijke dingen geplogen. Ik lag er toe alle uren, en oefende liefdegemeenschap en openbaringen en wat mij de liefde meer bizonders ingaf.

Elfde vizioen

Ik lag op een kerstnacht zwaar neer en werd opgenomen in de geest. Daar zag ik een heel diepe kolk, een breede en donkere, en in die kolk, die breede, was alles wat bestaat vast en dicht bedwongen en besloten. Het donkere verlichtte en doorzag alles. De diepe grond van die kolk was zoo peilloos dat niemand ertoe zou kunnen geraken. Ik laat nu daar hoe hij geschapen was want het is nu geen tijd daarvan te te spreken. Ik kan het niet goed onder woorden brengen, dat ten eerste, want het is onuitsprekelijk. Ten tweede is het er nu de plaats niet voor, want er behoort veel toe, dat ik daar zag. Het was de geheele omvang van de macht van ons lief. Daarin zag ik het lam ons lief bezitten. In die ruimte zag ik feesten als een David harpende en hij sloeg een slag op de harp. Daarna zag ik een kind geboren worden in de verborgen liefhebbende geesten die zichzelf verborgen zijn in de diepte waarvan ik spreek en die niets ontberen dan dat ze erin dwalen. Ik zag van allerhande geesten de gedaanten, ieder in zijn voorkomen waarin hij leefde. Die ik zag en die ik kende bleven mij bekend en die ik niet kende werden mij bekend, sommigen van hen inwendig, en velen ook uitwendig. En sommigen zag ik inwendig die ik nooit uitwendig zag.

Komen zag ik daar als een vogel die men fenix noemt; hij verslond een grijze adelaar die jong was en een blonde met nieuwe vederen die oud was. Die adelaars vlogen onophoudelijk door die afgrond. Daarop hoorde ik een stem als de donder, die zeide: weet gij wie zij zijn die daar zoo verschillende kleur hebben? En ik antwoordde: ik wou 't wel beter weten. Toen ik het begeerde te weten, zag ik daarop alle dingen, hoedanig zij waren. Want alles wat men ziet met de geest als men in de liefde is opgenomen, dat doorkent men, doorproeft

men, doorziet men en doorhoort men. Zoo was 't nu ook. Toch wou ik graag de stem hooren die uit mijn lief te hooren kwam. Er werd me dus de waarheid gezegd omtrent al wat ik daar zag: met name de naturen en de deugden. Te lang ware dit alles; ik laat het blijven; want er zou een dik boek toe hooren, als men dit alles geheel naar waarheid schrijven wou. Van de arenden die verslonden werden was de eene Sint Augustinus, de andere ik. De oude vederen die grijs waren en de arend die jong was, dat was ik die komende en beginnende en groeiende was in de liefde. De vederen die blond en oud waren, dat was de volgroeidheid van Sint Augustinus die in de liefde tot ons lief oud en volkomen was. De oudheid (van vederen) die ook ik had, dat was naar mijn volkomen natuur als eeuwig wezen, al was ik naar de uitwendige natuur eerst beginnende. De jonge vederen van de oude arend, dat was de vernieuwing en nieuwe heerlijkheid door mijn liefde, waarmede ik hem liefhad en zoo zeer begeerde een in liefde met hem te zijn, in de drievuldigheid waarin hij zoo geheel en onuitblusschelijk brandde van liefde. De jonkheid van de oude vederen die blond waren was ook de vernieuwing van de liefde die altijd groeiende is in de hemel en op aarde. De fenix die de arenden verslond, dat was de eenheid waar de drievuldigheid in woont, waarin wij beiden verloren zijn.

Toen ik hierna tot mezelf kwam, waar ik 't arm en ellendig vond, dacht ik na over die eenheid waartoe ik met Sint Augustinus geraakt was. Ik was er niet tevreden over dat mijn allerliefste dit met mijn genegenheid gedaan had: het bezwaarde me dat ik zoo volkomen genoegen genomen had met die eenheid, terwijl ik tevoren buiten heiligen en menschen om alleen één was met God. Mij was daardoor bewust geworden dat men in de hemel noch in de geest met geen wil gemeenschap hebben mag dan met die van de liefde. Toen ik dat zoo overdacht, begeerde ik van mijn lief dat hij mij vrij zou laten. Want ik wou alleen blijven. Opgenomen in zijn diepste afgronden. Ook wist ik dat hij mij van kind af alleen tot zich getrokken had, weg van al het andere, dat op andere wijzen in hem was opgenomen. Want wel wist ik dit, dat alles wat

in hem was, gelijkelijk deel kreeg aan eeuwige heerlijkheid en volkomen vrede. Maar ik wou zoo in hem alleen blijven. Dat verkreeg ik toen ik het vroeg en zoozeer begeerde en zoo moeilijk missen kon: ik bleef vrij. Dat wil zeggen: ik bleef de zijne, van hem de man, in liefde. Maar mijn vrijheid die ik won werd mij daarenboven gegeven om redenen- die hij niet had, noch ook veel menschen.

Dit wierp ik niet tegen omdat ik op hem iets vooruit wou hebben; maar toen ik inzicht in de waarheid omtrent Gods naam had wou ik niet van hem voor zooveel hij mensch was troost of verlichting van mijn moeiten aannemen, en zoo wou ik ook niet genoegen nemen met de zekerheid die mij daar in de eenheid met de heilige Augustinus verschenen was. Want ik ben een vrij mensch en ook voor een deel rein, en ik mag met mijn wil vrijelijk begeeren en zoo willen als ik wil, en van god al wat hij is verkrijgen en aanvaarden zonder dat hij weerspreekt of toornt. Geen heilige mag zoo willen. Want heiligen hebben hun wil volkomen naar hun behoefte en zij mogen nooit meer willen dan ze hebben. Ik heb menig groot ding, zoo natuurlijk als bovennatuurlijk, gehaat, omdat ik alleen aan de liefde behooren wou, en omdat ik niet goed gelooven kon dat eenig mensch hem zoo hartstochtelijk liefhad als ik; ook nu nog, al weet ik het als zeker en onbetwijfelbaar (dat ook anderen god zoo lief hebben) kan ik het gelooven noch gevoelen, zoo door de liefde ontroerd ben ik.

In veel groote wonderen behoorde ik alleen aan god in zuivere liefde en aan mijn heiligen in liefde, en daarna aan alle heiligen, aan elk naar zijn beteekenis, en aan de menschen naar dat elk lief had en wezen had en nog heeft. Ik beleefde de liefde op geenerlei wijs als vrede, zoo zeer was ze zwaar en ongenadig over me. Omdat ik mensch was, en omdat de godheid zoo vreeselijk is en zoo ongenadig zonder erbarming eet en brandt. De ziel is in een kleine beek besloten, de diepte wordt spoedig gevuld, de dijken worden spoedig gebroken. Zoo heeft de godheid de menschheid ras heelenal in zich getrokken.

Ook de heiligen wou ik graag toebehooren. Hoewel het mij niet enkel een genoegen was dat zoovelen vrede hebben opdat hij er zichzelf in genieten mocht. Want zulke vrede heeft mij

vaak pijn gedaan, ja altijd wel veertigmaal pijn tegen eenmaal vreugde. Dat moest ik weten dat men hen toelachte terwijl ik weende, dat zij zich beroemen terwijl ik me beklaag, dat zij geëerd worden om hem en hij om hen in alle landen, maar ik gelasterd. Dit was mijn grootste vrede: dat hij het zoo wilde. Maar zoo was ze zooals ze altijd is voor hen die liefde en gemeenschap begeeren en, doordat ze zoo zijn, lijden zooals ik.

Mijn vrede ten opzichte van de menschen was dat ik ze liefhad, elk in het zijne, dat ik elk zijn liefs alleen geschieden liet en zijn goeds alleen geschieden, was het om zijnszelfs, was het om gods wil, daaraan waagde ik mij niet. Maar wat ze in liefde hadden, dat had ik lief om godswil, opdat hij 't zich sterkte en groeien deed tot volkomenheid. Zoo begeerde ik het. Dat ik liefhad wie hij liefhad, daarvan wou ik geen andere voldoening dan die.

Wat aangaat de menschen die jegens hem weinig of vreemd waren, die drukten me. Want ik was door de liefde tot hem zoo belast en bevangen, dat ik kwalijk gedoogen kon als iemand hem minder dan ik liefhad. De barmhartigheid wondde me ook bitterlijk, dat hij deze zoo onafhankelijk en zoo los liet zijn van al het goede dat hijzelf in de liefde is. Dit is mij menigmaal uiterst zwaar geweest, wanneer het mij gegaan was als Mozes door de liefde van zijn zuster en ik wou dat hij anderen de liefde gaf of ze mij afnam: ook had ik het hun graag gekocht dat hij hen lief had en mij haatte. Ook had ik mij soms gaarne, omdat hij het niet deed, in liefde van hem afgekeerd en hen liefgehad op wie hij toornde; omdat die ellendigen de zoete innige liefde die in zijn heilige natuur woont, niet konden kennen, had ik ze o zoo graag liefgehad, indien ik gekund had.

Ach, de barmhartigheid heeft mij het meest gewond, behalve alleen de liefde. Wat is de liefde? Dat is de goddelijke kracht die voor moet gaan: aan mij doet ze zoo. Want de kracht die de liefde zelf is spaart niemand in haat noch in liefde; genade wordt er nimmermeer in gevonden. Deze kracht weerhield mij wederom als ik in een ommezien alle menschen wel had willen vrijmaken anders dan waartoe hij ze verkoren had. Wanneer ik mij zoo tegen hem mocht keeren, dan was dat als mensch schoon en vrij zijn. Begeeren mocht ik toen wat ik wilde. Maar

gedroeg ik mij omgekeerd, dan was ik schooner, en meer opgenomen in de natuur van de godheid.

Zóó aangenaam heb ik als mensch geleefd, dat ik in heiligen noch in menschen vrede vond. Zóó ellendig heb ik geleefd, buiten de liefde, in de liefde van god en de zijnen; hierom, omdat ik van hem niet krijg wat het mijne is, wat god me niet geeft, en wat ik nochtans heb en wat het mijne blijven zal. Aldus gevoelde ik de liefde nooit dan telkens in nieuw sterven; tot dat het mijn tijd van vertroosting was, en mij god de volkomen grootheid gaf: van de liefde te weten hoe men de menschheid tot godheid liefhebben en in ééne natuur naar waarheid kennen zal. Dat is het beste leven, dat ooit in het rijk van God geleefd is. Deze rijke vrede gaf God me toen het zijn tijd was.

Verbetering

Op blz. 62 regel 9-8 v.o. moet voor ‘deedt’ tot ‘dooden’ gelezen worden: ‘deedt gij het die vier onder levenden en dooden’.

Van een donkere wereld
Door
Nine van der Schaaf

I

Dit is een donkre wereld die niet acht
De lach, het heil en streven van den enkeling,
Dit is de wereld waar een woeste zee
Staat aan de boorden van het groen en vruchtbaar land,
En dreigt en breekt en rooft; - de menschen klein,
Zwervers der wereld, die op buit belust,
Zich aan de winden en de verten wagen,
Strevers en roovers, roemen de zee zoo wijd,
Roemen de zang der zee, zij zijn de golven zelf,
Heerschers en brekers op de groene vruchtbare aard.

II

Het bloeiend land is stil en stil de werker leeft,
Bij vrucht van arbeid, in zijn woning, onbewogen,
Stil in zijn ziel gedoken, naar den grond gebogen
Door d' arbeid, wijl de boomen en de korenhalmen
Rijzen en alles bloeit in stilte, - maar hijzelf
Wacht storm en zang die hem zal rijzen doen,
Hij wacht de stem die hem zijn ziel ontsluit.

III

Het leven, als een vrouw, zwijgend en rijk,
Treedt over armoe-land, kweekt vage wenschen daar,
Bij arm onwetend volk, en als dit zinnend rijst en weters
Haar bewonderend aanschouwen, en haar eischen, wijl zij rijp
En schoon is, blijkt ze onaardsche, straalt haar feeënlicht,
En die onstuimig nadert, blijft verward en ledig, staart haar aan,
Wijl zij haar staf heft en gezang en weeklacht
Zich doen hooren; wie haar mint schenkt zij een toovrig
Speeltuig en verdwijnt - en in de donkre wereld
Mijmert en speelt de minnaar en hij weet niet
Of hij haar booze of goede fee moet noemen.

IV

En uit het donker trad een jonge held
Den morgen in, de lente suisde en het bekoorlijk
Zachte en rijke beeld der lente boeide hem, wijl hij,
Veroveraar, al 't land won dat hij zag, want hij ging uit
Ten strijd en wou niet, droomend, zich omranken met bloei
Die bindt. Zoo schreed hij voort en zocht de steden,
Der menschen veelheid en verscheidenheid en wat zij bouwden,
En droeg in 't hart een beeld dat roerloos en eenvoudig
De trotsche vreemdheid van het nieuwe leven tartte.

Hij streefde zonder schroom en zijn gebaar was rustig
Van weten; wijl hij jong en sterk was, stond hij weifelloos
In 't leven. Als een woeste stroom rees hief hij hooger
Zijn woord, zijn kostbaar beeld: een godheid, hem geboren
In kindsheid, toen hij arm en klein, heel nauw gehurkt
In koude en sombre woning van veel liefs en schoons verstolen
Droomde. Toen: - als de goden zullen de menschen wonen! -
Prevelde en als hij uittoog zweeg, zwijgend het lenteland
Veroverde en sprak zijn woord in volte van veel poovre menschen:
Dat zij als goden waren, teeder en schoon geboren!

V

De werker arbeidt onbewust van droomen,
Daar hij zijn blik strak spant op 't voorwerp in zijn handen
Dat hij gedaante geeft, of op het armlijk land
Waar hij de voren legt, en als hij leering hoort
Van groei en worden zwijgt hij, weet de eeuwige gang
Van jeugd tot ouderdom, en weet en hoont
Hoe sneller dan de meesters hij dien weg langs gaat,
En roemt de arbeid dien hij wrocht en die hem kromt.

Maar weet bij enkle stonden hoe hij volgt een vreemde koning,
Hij ziet hem in het licht des daags en hoort gerucht
Van liederen en te avond ziet hij 't zonlicht zinken
En toeft en droomt: - een wondre sluier over aardsche schatten,
Zoo komt de nacht! - en in den morgen delf ik
Diep in mijn karig land en vind geen korrel goud.
Ik leef in wintertij, maar als ik arme sterf,
Zie ik mijn koning, dien ik volge, weder!
- Ik zie een spade dieper dan de mijne graven.

VI

Te nacht zijn vele vromen opgestaan,
Hoorden een roep en zeiden zacht: dit is de tijd!
En draalden niet en haastten niet en droegen op de wegen
Hun kleine lichten mee, zoo kwamen zij veel bedelaars en vagebonden tegen,
Die zwierven in den nacht wijl zij een huis ontbeerden,
Die zwierven doelloos, maar de vromen leidden
Ze mede naar de woning van hun heer; zoo kwamen
Die eersten aan: de vromen en de bedelaars en vagebonden.

VII

Die oud is moet zich laven aan de jeugd van lentebloemen,
Moet sterven als de schaduw sterft bij voller zon,
Zijn handen glijden van zijn taak en eer hij scheidt van d' aarde
Een engel komt met zacht gerucht zijn stille woning in,
En die de dood wacht is alleen daar met die vreemde,
En denkt aan jeugd en bloei en ziet zijn dorre handen,
En fluistert: nu ik ledig ben, nu komen vreemde droomen!

De engel spreekt: dit is uw woning, deze wanden
Omsluiten u en toen gij jong waart gold uw zwerven
Langs vrije wegen op de ruime aarde een ver verschiet;
Uw geest koos vrijheid en uw hand koos arbeid,
Gij hebt een huis gebouwd, god bouwde de aarde!

De oude fluistert: 'k was eens jong en ledig, sprong het leven in,
Nu ben ik oud en ledig, zie het leven aan,
En droomen voeren mij wel verder dan mijn jeugd mij voerde!

De engel spreekt: sluit in uw laatsten droom uw moede oogen,
De aarde is dàn vaal, dàn wonderschoon;
Vergeet al 't aardsche, jeugd en lentedagen,
De dooden kunnen weinig met zich dragen,
Een beeld dat lief is zij hun vracht genoeg.
Sluit de oogen en het vale land draagt bloemen,
De jonge aarde bloeit, de droomend-matte zielen,
Van die er sterven, zijn die nieuwe gave vlinders,
Die nauw geboren, bevend schuilend hurken
In schâuw van bladeren, eer zij in 't zonlicht stijgen!

VIII

Het arme kind vraagt: zal ik eenmaal rijk en vroolijk wezen?
De steenen zwijgen en de menschen zingen dat eentonig lied
Van heimwee naar een land van zon en vreugde,

Het kind hoort en verstaat en als de grooten zwijgen
Weet hij en kent het land en streeft daarheen te komen,
En zwijgend komt hij in den nacht en donkre geesten dreigen
En vragen en geen antwoord kan hij geven
Dan dat het land zoo ver is waar hij heentrekt,
En zij nabij hem houden tegen, leven in veelstemmig rumoer,
En noemen machtiger zich dan de menschen die zongen.

De strever oud, en die gevraagd werd waar hij woonde,
Zegt: 'k woonde in het land waar ik geboren ben,
De droefheid leefde er en de droefheid zong,
Ik woonde in het land waar ik geboren ben,
En als ik zong was ik het kind van god en leefde in diens ruime woning,
En als ik streefde, leefde ik in den nacht bij donkere geesten,
Zoo leerde ik: zang is eeuwig en de ongeboren dag
Wacht 't vaste uur; ik strever sterf te voren,
Ik zag het licht niet dat de verre velden zichtbaar maakt,
Ik hoorde slechts de wondre verre stemmen van mijn broeders.

IX

Het kind dat groeit en schoonheid hevig mint,
Ziet de aarde die zoo jong is en zoo oud, zoo eeuwig,
De stem die tot hem spreekt en hem het hart doordringt
Is vast en klaar, doch hij moet wel heel stil zijn, wil hij hooren,
Want in dat wijd tumult der aarde is maar die eene stem voor hem alleen.

Ik kom tot u, fluistert de onbekende, daar uw menschgedaante
Heilig is in het heilig leven dat geschapen werd. Ik kleed mij
In ontroering die uw is, die tot zang en fluistering begeestert en in
Simpele woorden zullen wij twee eenheid vinden. Hoor nu naar mij,
Ik ben de poort van een lieflijk tehuis en ik zal opengaan,
Ik ben de schoone dood die op het leven volgt, ik bind u vleugels aan,

Ik ben dat wonder dat in stilte leeft, ik zal u forsch doen zingen,
Ik zal u strijdbaar in de wereld zenden, zal de arbeid hooren
Die gij tot stand brengt, het gedruisch dat afspringt van uw daden
Zal luider dan mijn stem zijn, zal mijn stem doen zwijgen,
Uw hart is bruisend vol, gij hoort nog nauw en snelt,
En zegt mij vluchtend trouw in dood en droomen.

X

De dag zal komen dat wij allen schoon zijn,
En onze huizen warm en rijk en ongesloten,
Want geen woestaard zal binnenkomen en vrees brengen,
Wij wachten dan als nieuwe gasten de teederste goden,
Zij die nimmer op aarde wonen konden om het ruwe bestier,
Dan zullen wij de zachte oogen weervinden van die gestorven zijn,
Dan zullen de teederste kinderen luide vroolijk zijn.

XI

Werker in wiens zacht oog die wensch leeft,
Zooveel klachten zwijgt hij en draagt zijn droomen woordloos,
Hoort het geweld dat moordend op de wereld omgaat en hij fluistert:
In mijn hart zult gij niet heerschen, machtigen der aarde!
Ik ben vrij geboren, ik ben arm geboren, ik ben zonder haat!
Zwijgend ben ik een met al mijn broeders, - onder onze rijen
Zijn maar weinig zwijgers die den nieuwen verren toon beluisteren.
Ik was stiller dan mijn makkers in den druk van 't lijden,
Leerde hoe de tijd een wreede meester is, een god die troont
En wachten doet en aan zijn voeten klaagt het kind, de zwakke
Vergeefs om zon en lentegeur, beschutting; - ik zag sterven
Om mij veel jeugd en leefde met mijn lentedroom verborgen
En waagde, met mijn fluistring teer, te stijgen tot den hemel,
Mijn ziel is, heimlijk in mij, veilig voor geweld, een ongebrokene,

Fier en niet kenbaar in 't gebroken woord van mijn geslagen jeugd.
Ik keerde en was geen ander dan ik was, doch weet
Hoe droomen vóór gaan, hoe ze zeker leiden,
Een droom machtiger dan duizend kreten,
- Wij stille dulders zullen van den goeden weg niet wijken!

XII

Wij stille dulders zijn dat onverwinbaar volk,
Die weten hoe het oog dat klaar is en 't bedachtzaam woord,
Behooren aan den machtige, hoe laag geboren.
De heerscher ziet zijn eigen beeld slechts en wat beeft en wijkt
Voor zijn geweldig voorwaartsgaan. Hij sterft omdat de dood
Die voorgaat op zijn zegetocht, zijn donkre meester is.
Hij sterft in zijn triomf omdat de mensch, te klein, verstikt raakt
In 't gedruisch van drommen meegaand volk dat nooit
Hem leegte laat voor speelsche weifeling en nieuwe teedre bloei.
De dulders, dragers, die een andere weg gaan, spreken 't woord
Dat zachter dan een krijgersroep en vol ontroering is,
Doende hun arbeid, torsend hun lasten, ruggelings en grof omwikkeld
En zoo onzichtbaar kostbaar. Gaan eentonig stappend voort
En die hen ziet merkt hoe hun lijven, teerder dan van d' oude werkers,
Zwaarder zwoegen en hoe een enkele die jeugdig zich een wijl
Van last bevrijdt en zingt een schoone knaap is die zich slank
En zwierig richt van het gebukt gaan, doch dan verder moet en
Wijzer dan zijn jeugd doet raden zich weer voegt. En die hen ziet
Voorbijgaan en verdwijnen peinst: hoe zij wel zullen komen
In dat land van vrijheid. Hoe zij zwaar dragen, want
Zij hebben altijd bij de goederen van hun beheerschers nog
Een eigen kostbre vracht. Het nieuwe land staat leeg en wacht
Zijn bloei van 't zaad dat deze dragers daarheen voeren.

XIII

De nieuwe koning komt, zijn koningschap gloort in het donker,
Maar vele dagen zullen rijzen eer hij heerscht,
Doch in de nachten wordt een licht bespeurd en dat hij komen zal
Gefluisterd en geloofd door die in rouw vereenigd
Niet zinnen op een feest en toch het feest bereiden,
De nieuwe koning komt, een jubeling zal stijgen over heel de aarde.

XIV

De nieuwe koning heeft zijn uur dat hij gekroond wordt,
Dat is een schoon geruchtloos feest dat weinigen vieren,
De sterksten onder menschen binden zich in stilte
Dat zij zich zullen scharen om dien vorst dien zij verkoren.
En die in mijnen groeven en de vuren stookten fluistren:
Hij moet blank zijn, blond en schoon in rijzend daglicht!
En die gebonden waren aan hun plaats en sterke leden
Voelden verstijven momplen: hij moet vrij en jong zijn, zonder banden
Over de aarde zich bewegen! - dit zijn lichte droomen
Die niet gelden in dat plechtig uur dat hij gekroond wordt,
Dan staan werkers zwijgend bij elkaar, heimlijk gekomen,
Bergend de heiligheid van dezen tocht in schemer vóór den morgen,
‘Het is nu tijd’, spreekt een, ‘want 't bloed heeft ruim gevloeid,
Dat was het eind van bloedloos dulden en van koele weifeling’.
Een tweede zegt: ‘het is nu tijd, want wij die zonder praal zijn,
Het schoon en luchtig leven nimmer kenden, passen goed bij deze dagen,
De wereld wacht nu woord en wil van ons die stroef en sterk zijn’.

En uit hun midden treedt die 't jongst en ongebogen is naar voren,
En geen benijdt hem, geen bejuicht hem, niemand noemt zijn naam,

Hij wordt gekroond, gemurmel stijgt en dan bij morgenstraling
Ziet men zijn daad: de vredekoning die gekroond is, en gaat heen.

XV

De wereld is een zee, de teedre ziel die wolk daaruit gerezen
Die op- en ondergaat, die van den hemel stil en ver
De golven beuken ziet en gaat haar eigen weg en heeft haar eigen
Blanke zachtheid, maar de zee leeft lang na haar versterven.

XVI

Een lied voert uit de wijde sferen-stilte
Naar die bewogen aarde die haar groote ziel ontsluit
In lente. Waar langs donkre paden, menschen klein en sterflijk,
Tezamen gaan om 't heil der lente eeuwig te bewaren.

XVII

En in de avond toen de huizen alle openstonden en de menschen
Buiten toefden en de wandlaars langs de hagen dwaalden
Toen veel woorden uit wat ruwe kelen van de dorpers
't Dorp rumoerig maakten en een enkle jonge stem zich
Klankrijk zangrig hooren deed, een vroom blij liedje zong
Of luider lachte, en forscher stemmen bijval zochten,

Toen dreven fijne stemmen op de stiller wegen
Toen gingen zacht onhoorbaar peinzende menschen
En fluisterden: ‘de lente is teer, het feest der lente
Van aarde tot de hemel stijgend doet ons weenen
Van blijdschap, doch wij dragen niet dat gave groene kleed
Der aarde, wij gaan uit in witte kleederen der vroomheid
En nu in de avond al dat groen en bloemeleven slaapt
Ontvangen wij de sluier van deez zachte nachtelijke rouw
Wakende, en keeren zoo weerom naar onze huizen’.

‘Onze gedachte wijlt niet bij het blijde dagepralen
Onze gedachte diept in 't nachtlijk duister’ -
Toen zong een vogel dat zij zouden droomen
En zwijgen, schooner dan de slapende bloemen zouden droomen.

XVIII

Zwijgende bloem van de lente,
Dwalende menschen naderen u,
Komen van de velden des doods,
Oogen die u aanschouwen zijn droef gesluierd,
Oogen verwonderd vragen geheimen van dood en leven,
De bloem is onwetend, het leven kent niet de dood.

XIX

Midden de kreten
Van de beroofden
Rijzen de droomen
Van den onwetende
Die gelooft.

Donkere machten
Regeeren de wereld
Doch het blank gelaat
Van den rijzende geloovige
Wordt van zonlicht bestraald.

Hij komt uit den nacht
Van lange ontbering
Hij kent van de wereld
Den greep der ellende
Het beeld van de weelde.
In zijn hart de belofte
Breekt zich uit banden van treurnis

Gloeit in zijn bleek gelaat
Hij, poovere,
Rijst tot veroveraar.

Ik ben gekomen
Zegt hij, om mij te bevrijden
Om mijn ziel te bevrijden
En dan de wereld.

Weters zullen mij hoonen
Doch ik leef in de lente
Het schoone gezang van den vogel
Doet mij aandachtig hooren.

Op dien hoogen boomtak
Zijt gij het leven
Leven dat ik niet grijpen kan
Leven dat mij betoovert.

Vogel is overoud
Leefde voor duizende jaren
En zal leven na duizende jaren
En droef en blijde fluiten.

Vogel, wij zijn veilig
Gij in de luchten
Ik op de aarde
Zullen elkaar niet bereiken.

Wint gij in kleinheid
Met uw zang heel de hemel
Ik win mijn aarde
Mijn golvende aarde.

Als ik mijn oogen sluit
Gij in mijn ooren fluit
Win ik mijn schoonste droom

Blijf ik zoo loom, zoo blijde
In uw nabijheid,

Zooals het bedreigde
Dier uit de holen
Dat een wijl zijn vijand vergeet
En toeft en speelt in de geurige
Betooverende lente.

Nabij de nood
En in 't verre de dood
Doch in mijn ziel eeuwig de lente
Eeuwig uw zang mijn vogel.

Hoor ik in 't verre
Het breede oneindige
Juichen van strijd, die leidt
Tot verwinnen, ben ik de strijder
Die wint?

Donker wordt de aarde
Hoog waarschuwend uw lied klinkt
Met oogen gesloten
Luister en drink ik
Teugen van vreugde
Uw schoone tonen.

Eenmaal zwijgt gij zoo lang
Dan dringt de stilte
Langzaam mijn droomend hart in,
Sla ik mijn oogen op
In den doodstillen nacht,
Laatste der droomen.
Dat na u kome
De dag, de daad!

XX

Waar is ons oud tehuis?

Verlaten en op dezen weg
Keeren wij daar niet weder.

Rennen wij als de dieren
Vrij, hongerig en doelloos?

Vrij van onze oude geheimen
Die bleven in onze woningen.

Vanwaar komt gij?

Ik kom uit de diepe grot waarboven het water
Der rivieren eentonig ruischt. Een zwijgende blik van mijn liefste
Lokte mij naar die verborgen diepte, waar veel schatten verborgen zijn,
Van uw zwijgende oogen ben ik nimmer geweken mijn liefste!
De stem der rivieren kwam tot mij van de groen bloeiende aarde.

Eenmaal zagen wij elkander in het grootsche bergland,
Toen bleef veel teederheid onuitgesproken,
Hebben wij gewacht een avond op de hoog-zilveren tonen der bergklokken,
Toen die klonken waren onze harten ledig, onze monden stil,
In de nachtkoelte ben ik opgestaan en mijn hart vulde zich met vreugde,
Maar ik heb u niet gevonden.

Wie zijt gij?

Naamlooze, doch een vriend,
Waren wij kinderen die eenzelfden droom droomden,
In ons de lust verstierf in de koude wereld,
Slapende en verdoofd leefden wij en ons scheidden

Die geheimen die stonden als vreemde bleeke menschen
Tusschen ons beiden, en in elkanders oogen
Zochten wij vergeefs; de liefde wij niet vonden
Bloeide zoo weelderig in die bloeiende boomen
Rondom de huizen, waarin wij gevangenen woonden.

Klein was de wereld, te klein voor een schaatrenden lach,
In onze droomen liepen hand aan hand zingende menschenscharen
En beklommen de bergen. In onze huizen huisde de schemer
En onze klachten zwierven en vielen nimmer tezamen,
De witte godin van hemelsche liefde kwam in en onstak haar heilige
Avondlijke vuren. Gebogen zaten wij en onze gelaten bleekten
Bij die hoog laaiende vlammen tot schoone witte rozen des doods.

Nu is de wereld gekleurd door de straling van 't morgenrood,
Nu bloeien de roode rozen, drinken wij aardsche geuren,
Zijn wij bevrijde menschkinderen, rood in liefdebrand,
Aarde en hemel komen tezamen voor dezen betooverenden dag,
Dan komt de nacht, de stille onzichtbare dood
Die ons meevoert over zijn donkere golven, doch wie een aardedag
Leefde in liefde zal eeuwig over de dood zegevieren.

Hand aan hand zullen wij langs den groenenden berg stijgen,
Velerlei is onze liefde, aardsch en betooverend als bloemen
En beken. Onze harten storten zich uit met geweldige blijheid,
De aarde vernieuwt, op de bergen liggen de wonderen
Van den komenden dag, - lach en liederen zijn nieuw geworden.

Henri de Régnier en zijn werk
Een studie
Door
Herman van den Bergh

De reactie, omstreeks 1885 door de symbolisten ingezet tegen de metallisch onaandoenlijke, zij 't grootsche en breedgeschouderde poëzie der Parnassiens, heeft het fransche gedicht op lange na niet overal tot de zelfbevrijding gebracht, die de meesterlijke inleider Verlaine in zijn Art Poétique niet zonder wijze voorzichtigheid omschreef als te zijn die van

> ...la chanson grise
> où l'Indécis au Précis se joint.

Nog niet eens is hier sprake van het doctrinair geraas, dat iederen natuurlijken loop van zaken voorafgaat, nog niet eens van de duizendvoudig geslepen buitenissigheden, waarmee de beweging zich aandiende. Ook binnen het hulsel van de revolutie, in den evolutieven kern, heeft het verlichtend-nieuwe anderzijds een nieuwe slaafschheid doen geboren worden, die den dichter thans den weg afsneed naar den kant van het bezonken en rustig gedragen vers. In dit verband is het van belang, juist te wijzen op de spoedige onscheidbare samenvloeiïng van symbolisme en verslibrisme. Tot dusverre heerschte de wet, die als hoofdbetrekking tusschen woord en woord den eisch stelde van de *verstaanbaarheid;* sindsdien vorderde de rijpere omgangstaal, aan de lyrische stem een enger gebied toedeelend,

van den dichter den '*Gefühlsanklang*', het voelbaar vibreerende. De woorden zouden derhalve niet meer gegroepeerd zijn naar den wil der logica, om te verwerkelijken een zin, voor allen vatbaar, maar naar de zintuigelijke gewaarwording, ten einde tot de uitbeelding te geraken van een uitsluitend door den dichter ervaren gebeurtenis; en dit doel: bewust of onbewust. - Deze vooropzetting vergde op haar beurt een uitgebreider mogelijkheid van het vers, in de eerste plaats een voltooiïng van den alreeds begonnen herbouw der geliefde alexandrijnen. Had Hugo welhaast veertig jaren tevoren den ouden vorm herleid tot de gedaante: 3 maal 2 voeten, thans gaat iedere nog merkbare caesuur verloren in de onafgebroken lijn van het gedicht. Het procédé werkt door en wint veld; na het twaalflettergrepige komt het toch reeds onregelmatige tiensyllabige vers aan de rij, andere volgen, en over de geheele linie wordt het pleit beslist ten gunste van het 'vers libre'.

Het bestaat, dus het heeft reden van bestaan. Het is niet aan ons, tegen noodwendigheden den strijd aan te binden, evenmin als een uitvoerig exposé te geven van de literaire geschiedenis dier dagen. We bevinden ten slotte, dat, zonder twijfel, de vroegere versfactuur bij den waarachtigen kunstenaar de volle rechten behoudt waarop ze onmiskenbaar aanspraak kan maken, en de diepe innerlijke waarde, den adel, die haar eigen is. Intusschen valt het evenmin te ontkennen, dat deze daadkrachtige omsmelting van het wat eentonige ouder-Fransche vers uitmuntende resultaten heeft opgeleverd. Na een eeuw van ontzaggelijken groei was deze herschepping van bijna gebiedend belang. Ten koste van het leven van eenige onhoudbare tradities kwamen de prachtige essentialia der klassieke dichtkunst des te forscher tot nieuw bestaan omhoog. Het symbool, dat de taal wulpsch maakt, reinigt haar tevens; en taal en vers deden er hun voordeel mee.

Aan slechts zeer enkelen verbleef de gave, in den verleidelijken kamp een beveiligende sereniteit te bewaren en niet, als standpunt-literator, voorbestemd te zijn, om nooit als meer dan een uiting van den tijdgeest te gelden. Onder die enkelen, die naar den zuiveren wensch van Paul Verlaine in oprechte overgave zich beijveren, de schijnbaar heterogene einden van clas-

sicisme en symbolisme aaneen te knoopen, worde *Henri de Régnier* in de eerste plaats genoemd.

* * *

Henri-François-Joseph de Régnier werd geboren te Honfleur den 28sten December 1864. Naar Jean de Gourmont[1] weet te vertellen, verhuisden 's dichters ouders in het vredesjaar 1871 naar Parijs, zoodat de indrukken, die later met ‘Le Trèfle Blanc’ in het beminnelijke gewaad van jeugdherinneringen het licht zien, in spijt van het vaak-beweerde tegendeel, wel hoofdzakelijk zullen neerkomen op een symbool, of een 't lange pad verdoezelde persoonlijkheid. Dit zelfs, al is waarschijnlijk, dat de welige zeelucht zoo goed als de smijdige vruchtbaarheid van het fransche kust-laagland in hooge mate bijdragen tot de gemoedsvorming van het kind. - Toch bewegen er in genoemd prozawerkje, dat van 1899 dateert, reeds de vroegste attributen van een menschenleven, landschappen en wezens, die het in den beginne ontroeren. Immers: ‘wie is ooit van zijn schoone kindsheid genezen?’ En teekenen kinderimpressies niet een gansch bestaan, waar toch de dingen slechts éénmaal: den eersten keer, nauwkeurig worden waargenomen? Juist in ‘Le Trèfle Blanc’ heerscht de rake jeugd-aanblik van 't uiterst gevoelig en reeds zichzelven bewust zieltje, van den dichterin-wording, ten aanzien van de zonnige, milde omgeving...die nóóit in ander licht wordt bekeken!

Pas de dood van den grootvader vermag den jongen Henri een oogenblik den drukkenden last van een buitenwereld te doen bemerken. Omstreeks dien tijd volgde ook de aanraking met ‘l'odeur des prés, la senteur de l'eau et de la vase, le parfum vigoureux des labours, les grands ciels de soleil, l'ombre des haies, les lumières horizontales du couchant’[2], die hij haast proevend en tastend gewaarwerd in het vertrouwelijk gezelschap van den kleinen Claude, pachterskind; en de kennismaking met de ‘maatschappelijkheid’ ten huize van Madame

1) Henri de Régnier et son oeuvre, Paris 1908.
2) J. de Gourmont t.a.p. blz. 12.

de Néronde, wier beide dochtertjes Sophie en Thérèse hij later in eenige half glimlachende bladzijden herdenkt.

Gelijk gezegd, bracht het jaar 1871 't gezin de Régnier naar de hoofdstad. De vader, jeugdvriend van Gustave Flaubert en gedurende langen tijd te Honfleur het eerzame ambt bekleedend van inspecteur der douanen, werd toen namelijk naar Parijs beroepen, waar een post als belasting-ontvanger hem wachtte. In de hoofdstad dus ook zouden de schooljaren verloopen van den zoon. Deze werd geplaatst op 't Collège Stanislas (1874) en nog tijdens zijn leertijd volgden de eerste uitingen van zijn gave; in 1879 scheef hij een gedicht: 'Les Hirondelles', intusschen met de voorbereiding onder handen van een veel grooter werk: 'Aimer la Vertu', dat opvallende gelijkenis vertoonde met de Musset's 'Namouna'. Deze vroegste proeve van eenigen omvang eindigde haar leven in de kolomkachel der school, gevolg van den wrok van een der leeraren.

Professeur Larroumet scheen in 't bizonder Henri's werk uit te zoeken, om er zich te zijnen koste vroolijk over te maken in 't bijzijn van geheel de klasse. Gewoonlijk las hij de opstellen van zijn zondebok luidop voor, en bespotte zonder omwegen wat hem, den verstarden pedant, door 't ongewone belachelijk toescheen. Zooals vanzelf spreekt, was de jongen er nerveus en woedend om. Twintig jaar later ontmoette de oud-leeraar, nu tooneelcriticus aan de 'Temps', bij toeval zijn vroegeren leerling en zei verwonderd: 'Zoo - dus U was 't, die destijds zulke onzinnige dingen schreef!'[1)]

Dat hij zich in dien tijd trouwens nog niet aan eenige 'moderne irrégularité' te buiten ging, blijkt wel uit zijn smaak bij 't kiezen der boeken die hij uit een bibliotheek in de Rue de Sèvres haalde. Hij toonde voorkeur, waar 't gold: Victor Hugo, A.de Musset, Flaubert, en de 18e-eeuwsche tragici. Bij zijn liefde voor de slechtste producten dezer laatsten vond hij later een kameraad in Leconte de Lisle, die altijd hoog opgaf van onzin als:

> 'Mon épouse, en ces lieux, bien que neuf fois féconde,
> A pourtant conservé sa grâce pudibonde.'[2)]

1) J. de Gourmont, pag. 13.
2) Crébillon le père, hier in zijn fabrikaat nagevolgd door Leconte, maakte een grotesk misbruik van dezen rederijkerigen klinkklank!

In de rechtsstudie, welke de Régnier, twintig jaar oud, koos, bleef hij autodidact, en deze richting diende hem bovendien hoofdzakelijk, om wèl gedwongen te zijn tot een grondige herhaling en uitbreiding van het geleerde. In '85 verschenen dan zijn eerste gedichten, in het kleine tijdschrift 'Lutèce'. Zijn eerbied voor Hugo en de Vigny vormde hem een karakteristiek pseudoniem: Hugues Vignix, waaronder deze eerstelingen gingen. Nog een ander, die later grooten invloed zou hebben op de nieuwe beweging, Francis Vielé-Griffin, is onder de medewerkers aan dat blaadje te vinden. Opmerkenswaard mag het heeten, dat naast het redactiebureau een schermzaal gelegen was, hetgeen de omwonenden deed beweren: 'Ils apprennent à se battre avant d'apprendre à écrire. C'est pour tuer leurs prédécesseurs.'[1] Juist in die dagen toonden Henri's ouders neiging, hem de diplomatieke loopbaan te laten kiezen; deze zachte dwang maakte den dichter echter van een studie met dergelijke, hem hatelijke, vooruitzichten afkeerig, en hij bepaalde zich definitief tot de letteren.

Een bezoek aan eenige kopstukken der oudere kunst stond alvast op het program van zijn eerzucht. Sully-Prudhomme, die toen faubourg St.-Honoré woonde, ontving hem beleefd, maar koel. De oudere meester zag in de Régnier volstrekt geen hoogvlieger, al liet hij hem dat niet merken. De betrekkingen tusschen beiden zijn overigens eenige jaren lang vrij vriendschappelijk geweest - tot op den dag, dat het rebelsche 'vers libre' hen scheidde.

Dankbaarder herinnering hield Henri aan den mysterieusen Stéphane Mallarmé. De meest dwaze verhalen deden omtrent den symbolist de ronde. O.a. heette het, dat hij ontving in een hardgelen kamerrok en dat de bezoekers op z'n Turksch langs de muren behoorden te zitten, op oostersche kussentjes. Niet afgeschrikt, liet de jonge man zich aandienen, en zag een doodgewonen, bijna kalen, gezetten ouden heer, een stompje pijp van roode klei tusschen de tanden en languit gelegen in een schommelstoel, recht onder zijn door Manet geschilderd portret.

De Régnier bezocht dit salon in de Rue de Rome bijna tien

1) J. de Gourmont ib.

jaar lang, op Dinsdag, en hij ontmoette er alle jonge litteratoren, die omstreeks de negentiger jaren in opkomst waren. In 't bijzonder bleef den dichter ook de figuur bij van den ouderen Villiers de l'Isle Adam, die zonder ophouden mummelde over zijn half-gereede en nog eerst ontworpen boeken. Het is alweer de Gourmont, die van den later bekenden Stuart Merrill[1)], den Fransch-Amerikaan, eenige détails vernam omtrent de soirées bij Mallarmé.

'Bij Mallarmé thuis was H. de Régnier in zekeren zin onze koorleider. Hij zat altijd op dezelfde plaats, rechts van den meester, die onveranderlijk bleef staan en zijn pijp rookte voor den schoorsteen. Raakte Mallarmé's woordenstroom uitgeput, dan diende de Régnier hem van antwoord, immer raak en van pas, zoodoende onzen gastheer op nieuwe gedachten brengend. Want bij den dichter thuis was bijna geen sprake van onderhoud, men kwam er luisteren naar den vaderlijken vriend, naar onzen echten "inspirateur", dien niemand van ons heeft kunnen vergeten'.

Sterk onder Mallarmé's invloed, zij 't niet direct, staat dan ook De Régnier's eerste bundel 'Les Lendemains' (1885). Juist de zin voor abstractie, dien de dichter reeds in de eerste verzen 'Dédicace' toont, de omschrijving van zijn poëzie als vastlegging van het eeuwige in verleden en heden buiten het vluchtige van 't tastbaar gebeuren om, duidt onmiskenbaar op een symbolistisch streven als dat bij den ouderen Stéphane. 'De herinneringen herleven niet zooals de dingen waren. Ze komen naar voren, verpuurd, door verlangen vergroot, en gestyleerd'.

Zoo is ook de Régnier's kunst, ofschoon van een sexueele bedeesdheid, toch uitermate zinnelijk - we zouden zeggen: zinnelijk in 't verstandelijke, overdenkend-ingetogener dan die van Mallarmé. Is 't daar niet de goddelijke lust, die in ons hersenstel ter gisting is gegaan en in rijpen, beraamden vorm *woord* wordt op de lippen? Vaak heet het: dichters scheppen de liefde en scheppen de vrouw; zij ontdoen ze, met priesterlijk gebaar, een voor een van de haar omhullende gewaden, en vieren den tooverachtigen eeredienst der naaktheid. De Régnier staat onder hen, die dàt wisten te bereiken, als wellicht de

1) Gestorven December 1915.

zuiverste, omdat hij de schoonheid der vrouw heeft gemaakt: onaanroerbaar, begeerlijker dus, en bovenal: *abstract*.

In ‘Apaisement’, dat vervolgens (1886) verscheen, doorleeft hij de kalmte, die tijdelijk is, maar daarom niet minder diep. Want de stilte kent niet meer wat verging, kent nog niet wat zal zijn, en vermag dus alleen zichzelve te leeren kennen. Ze is zelfgenoegzaam en besloten, en nooit kwistig met woorden, die een nieuwe dag zich ontveinst. Ook een Verlaine, het hart in voortdurende wanhopige beweging, heeft die oogenblikken, wanneer het verdriet over een verleden in den sluier der weeke berusting schuil gaat - en verscheidene malen komen in dit vroeger werk van de Régnier reminiscensen voor aan den grooten verlorene, wiens stormen andere, wiens rust dezelfde was als die van zijn volgeling.

‘*Sites*’ (1887). De dichter ziet de landen, de dorpen, de zee weer (we zeiden het: een machtig symbool), die als décor dienden voor een hem feitelijk onbewuste jeugd, en bijgevolg voor de naspelen daarvan in zijn innerlijk leven. De lyrische ontwikkeling van deze gezichten in zijn fantastischen geest volgen met ‘Episodes’ (1888). Het meesterschap, als steeds in 't uitbeelden, vindt grond op een - gedeeltelijk gedroomde - realiteit.

Het loont, deze vier bundels als cyclus te beschouwen en daarmee de logische volgorde vast te stellen, die de dichter later erkende, door ze te verzamelen in één enkel deel ‘Premiers Poèmes’. De lijn is aldus: *Les Lendemains*: eerste aanraking met het leven. Non-conformiteit, zelfs geschil tusschen droom en werkelijkheid. Dit bespeurd in zekere mistroostige ontmoediging. *Apaisement*: wassende heerschappij van het verstand. Berusting. De mistroostigheid legt zich. De droom ontwikkelt zich naar de inwendige logica. De dichter bouwt er omheen: paleizen, landschappen, ‘*Sites*’, waar zich de *Episodes* van dit innerlijk leven zullen afspelen.

Daarmee, en juist te sterker daardóór, treedt voor 't eerst een philosofie aan den dag: die van 't idealisme, onafscheidelijk aan alle symbolistische theorieën verbonden. Het dient erkend, dat de Régnier, fantastisch en door een veelszins geringschattenden trots bewogen, van de kluis zijner persoonlijkheid die

hij zich ten doel stelde uit te beelden, meer gezien dus meer begrepen heeft dan menig ander dichter dierzelfde pleiade van de zijne. Die kluis is gevormd door 't Symbool, iederen kunstenaar uit die groep kenmerkend-eigen. Bij de Régnier: een paleis van zuilen uit zuiveren onyx gesneden; galerijen, goud van lambriseering; met groote vensters die op natuur en leven uitzien. Bukt hij zich over, naar buiten, dan komt dat uitzicht hem schooner en waarachtiger voor, naarmate het meer in zijn dichtersgeest is overdacht, door zijn verbeelding wéér-gedroomd, en herbouwd volgens het zeer bizondere rythme van zijn ziel. - Zèlf heeft de dichter het aldus uitgedrukt.

En daarin nu ook dadelijk de aanleiding tot excessen. Hoe naar liefde voor klinkklank zweemend doet niet deze poëtica aan: ‘Het vers is de spontane weergave eener ontroering. Een vers vormt inderdaad niet meer dan één woord, een woordschikking naar musicale ingeving, en in wezen alweer één geluidsgolf. Buiten de strikte beteekenis der samenstellende woorden om, en derhalve ook buiten de strikte beteekenis van het geheel, den *zin*, bezit het vers nog een inhoud van mysterie en muziek. Beelden en klanken zijn erin verstrengeld, onuitwarbaar elkaar omvattende; ze geven elkaar antwoord en houden voortdurend onze zenuwen in beroering, beoogend daarmee in ons den toestand der voor 't recht begrip noodige gevoeligheid gaande te maken. Een vers, dat is de musicale wending, buiging van een stem: het oefent op de zintuigen een physiek effect, dat eerst door den uit de natuurkunde bekenden terugslag, geestelijk wordt. Beoogde gevoeligheid? Zeker, maar onbewust beoogd; er bestaat een vak, een bedrijf voor den dichter; echter strekt dit bedrijf niet verder dan om hem te bevrijden van een onrust over zijn wijze van uitdrukking.’ (Komt hem zoo niet ieder logogrief vrij te staan?)

En, zooals gezegd, de Régnier is wellicht het minst consequent gebleken in de praktijk zijner eigen versleer. Het kon niet anders, want hij was niet de eerste. Als zooveel bewegingen heette het symbolisme aanvankelijk geen revolutie maar een evolutie, noodzakelijk geworden door de steeds krachtiger doordringende ideeën der duitsche philosofen Kant, Schopenhauer, Hegel en Hartmann. Gemakkelijk veroverden dezen een schijnbaar-

verdiept Frankrijk en de dichters dronken zich een roes aan hun theorieën[1]. De nieuwe richting is merkwaardig te volgen in de destijds bij honderden uit den bodem gerezen tijdschriftjes, die haar standpunt innamen. 'La Vogue' telde onder zijn medewerkers Laforgue, Rimbaud, Mallarmé, Bourget, Kahn, Moréas en P. Adam. In '86: 'Le Scapin' met Mallarmé, Verlaine, Samain, Renard, Rachilde, Vallette, Dumur. Den 15^{en} December van dat jaar debuteert de Régnier voor de 'groote wereld' in dit blaadje met een gedicht: Avènement.

Dadelijk daarop (1887) sticht een groep dichters, onder leiding van René Ghil, een revue 'les Ecrits pour l'Art', ter verdediging hunner school van 'instrumentation poétique', een soort van dichterlijke orkestratie. Ghil's gedichten zelf vingen aan met een 'ouverture symphonique' - als een opera - en werden besloten met een finale voor vol orkest. Deze school verdween in een ommezien tengevolge van overigens onbeduidende innerlijke oneenigheden, en Ghil zette geheel alleen, ofschoon met bewonderenswaardige volharding, den kamp voor zijn wagneriaansche aspiraties voort. Verder gaand nog dan Mallarmé, ondekt hij zoowaar in diens en in zijn eigen werk *leitmotive;* met den sleutel en de gamma's in handen waagt hij zich aan een orkestrale weergave, feitelijk evocatie meer dan reproductie, van 'la prime évolution des Êtres jusqu'à l'Homme' en andere wetenschappelijke onderwerpen. We lezen in een noot bij de Légendes de Rêve et de Sang: '...ce sont bien l'Orgue, les Harpes, les Violons, les Cuivres et les Flûtes qui passent et repassent là, parmi les stricts et logiques et variés dessins harmoniques avec les *leitmotifs* rigoureux et visibles'. Spreekt dit reeds voor zichzelf, wat te denken van een voorbeeld als 't volgende uit de *Ouverture du Geste ingénu:*

1) Toen de nog levende Parnassien Edm. Haraucourt onlangs den Symbolisten op grond van hun afstamming, als hier-omschreven, 'duitschheid' verweet, heeft Charles Morice wederom de thans onnationale taak op zich genomen en hun standpunt verdedigd in de 'Mercure de France'. De oude strijd, ditmaal met een chauvinistisch tintje is dus nog niet van de lucht.

‘Mais les hasards qui gardent le moment
Tramaient sur d'éveillés vestiges de ramages
Tout le nuage lourd au songe véhément
Variant d'un voeu vain la somme sans hommages!’

Wagner is hier niet ver meer te zoeken, en hoe zou 't anders bij devote wagnerianen als deze jonge dichters waren. Een god smeedde hun bewondering om tot een vertaling-in-woorden van vele zijner Musikdramen. Men wete: eenige jaren tevoren had Edouard Dujardin zijn Revue Wagnérienne opgericht; pelgrimstochten werden georganiseerd naar Bayreuth, en Dujardin, verwoed wagneriaan zèlf, ontving de ‘pelgrims’ te zijnen huize!

In de Ecrits pour l'Art, de grootmeesters Mallarmé en Villiers de l'Isle-Adam. De eerste publiceerde er prachtig proza (o.a. La Gloire) en de zonderlingste verzen. Dáár kreeg de jeugdige Henri zijn kunstopleiding, in onmiddellijke nabijheid der meest fonkelende letterkundige dépravés. Uitermate sterk moest wel gedurende een tiental jaren de invloed van den bejaarden Stéphane op hem blijven. Wat menigeen echter niet wist: zijn persoonlijkheid te bewaren en, puttend uit wat goed en gezond, verwerpend wat ondermijnd en decadent was, die persoonlijkheid te ontwikkelen, dat bleek de Régnier mogelijk. Bij Mallarmé's dood (1898) stond er een groot kunstenaar op zichzelf.

* * *

Intusschen werkte, van 1890 tot 1893, de Régnier gestadig mede aan een steeds veldwinnend jong tijdschrift dat in die dagen met den ouderen Mercure de France, het orgaan en 't middelpunt was der symbolistische beweging: *Les Entretiens Politiques et Littéraires*. Francis Vielé-Griffin was leider, en verzamelde de besten uit de nieuwe school rondom zich: Paul Adam, André Gide, Remy de Gourmont e.a.[1]. In ‘Les Entretiens’ zijn het meerendeel der critieken, studies en vertellingen te vinden, die Henri de Régnier later verzamelde in twee deelen: *La Canne de Jaspe* en *Figures et Caractères*.

1) *Les Entretiens* publiceerde de onuitgegeven gedichten van den jonggestorven Laforgue (1860-'87) en bracht bekendheid met den Amerikaan Walt Whitman, in de vertaling van Vielé-Griffin.

Eenige andere stukken proza uit deze beide werken zagen 't eerst het licht in de ‘Revue Blanche’. Verzen plaatste hij voorloopig liefst in ‘la Wallonie’ (1886-1892), een periodiek van bescheiden omvang, geredigeerd door hemzelf in vereeniging met Albert Mockel en P.-M. Olin. In het laatste nummer van dit tijdschriftje met zijn kortstondig leven vinden we broederlijk tezamen de namen van J.-M. de Hérédia, Stéphane Mallarmé, Francis Vielé-Griffin, Henri de Régnier, Hugues Rebell, Pierre Louys, ‘parnassiens acharnés, symbolistes tolérants’, gelijk de redacteur ze geliefde te noemen!

Omstreeks 1888 was 't immers, dat de Régnier kennis maakte met J.-M. de Hérédia. Deze was destijds conservator van de Bibliothèque de l'Arsenal, en op zijn spreekdagen verscheen geheel een défilé van litteraire beroemdheid. Daar ontmoette de Régnier den ouden Leconte de Lisle, en spoedig ook Guy de Maupassant, die hem in een ‘onverklaarbare bui’ toevertrouwde, dat hij 's nachts geluiden vernam in zijn huis. ‘Maupassant was,’ verklaarde de Régnier eens aan een interviewer, ‘een aller-doodgewoonst ventje; van 't type dat men iederen dag als conducteur op een omnibus vindt.’

Hérédia, die zijn creoolschen oorsprong dadelijk verried door zijn, zelfs in Parijs opvallende, levendigheid, bezat de gave van het woord in veel sterker mate dan de verdwaasde Maupassant. Hij boeide de Régnier uittermate, en vaak, na een onderhoud over 't laatst verschenen litterair werk, begaven beide dichters zich naar 't salon, waar Hérédia's drie dochters[1)] hen met de thee wachtten en het hoogbegaafde klaverblad naar hartelust zich aan kunstbeschouwingen overgaf. Mlle Marie schreef reeds verzen, in '94 onder *** opgenomen in de Revue des Deux Mondes. In 1896 Mme Henri de Régnier geworden, publiceerde ze weldra als Gérard d'Houville twee romans: L'Inconstante en L'Esclave, die van een van ouder tot haar gekomen talent duidelijk spreken.

1) Sindsdien Mmes Maindron, de Régnier, Pierre Louys.

Henri intusschen opende in 1890 zijn nieuwen cyclus met ‘Poèmes Anciens et Romanesques’, waaruit sommige verzen reeds verschenen waren in La Vogue, het periodiek van Gustave Kahn, dat de Régnier met zijn uitnemende theateroverzichten verrijkte. Deze gedichten van weelde en klankenwellust willen ons als de Régnier's voornaamste poëzie voorkomen. Het geluid ervan is zonder andere pretentie dan om in ons te weergalmen, de kleur zonder ander doel dan om reflexschijnsels op te roepen en om te doen verbazen over hunne onderlinge gelijkenis. Ook waar we op wezen, het zeer bizonder verbond tusschen taal-om-de-muziek en taal-om-den-vorm, gelijk de Régnier het zoo sterk tot stand brengt, treedt hier wel het zuiverst aan den dag. Rijk is het poëem eerst, belijdt hij hier, wanneer het vertoont de noblesse der klassieke stijlwerken, den zang der symbolen.

Deze persoonlijkheid is veelvoudig, en geenszins exclusief; stemmen, die eeuwenlang gezwegen hadden, komen weer op met verrassende nieuwheid; een volle taal is het, want de taal van een reeks geslachten. Merkwaardig mag het heeten, waar een tijdgenoot der moderne sociale stormen in ziel en zenuw een herediteit van aandoeningen terugvindt, die zijnen voorgangers eigen waren, merkwaardig ook een getuigenis als hij hiermee aflegt van de muzikaliteit van zijn ras, dat hem zulk een erfdeel naliet! Deze ‘stem van 't verleden’, in ongekende gedaante weergebracht, zal hem voortaan bijblijven en telkens en telkens krachtiger tot uiting geraken.

Deze denker ziet de gebaren als bloemen, verslenst vóór den oogst. In zijn verbeelding liet hij geheel de mogelijkheid der menschelijke handelingen langs zich gaan, en waardeerde ze naar de onvoorzienheid en onbewustheid hunner spontaneïteit. Zijn denkvermogen is het kruispunt aller bestaanbare wegen; er leiden er naar ‘gisteren’, er leiden er naar ‘morgen’. Zelf volgt hij er geen: hij blijft onbeweeglijk in 't midden en beschouwt rustig en bezonken de karavanen van het leven, die voorbijtrekken, en de verweerde gestalten van wat verging. Zijn visies beitelt hij vervolgens in 't granieten Woord, en een roes stijgt op door zijne gedachten. - Dan herschept hij dèn glimlach der nimfen, de kleuren van hemel en bloemen, den

draf der centauren, den rondedans der naakte vrouwen; en hij hoort één van haar zeggen:

> '....Sculpte la pierre
> Selon la forme de mon corps en tes pensées.'

Zoo iets, dan heeft hij dit verwezenlijkt.

Poèmes Anciens et Romanesques. De elementaire driften komen met 'la double odeur de la chair et du soir' machtiger dan ooit omhoog. Onder het symbool gaan beelden van verlangen schuil:

> Toutes ont défié les folles tentatives
> Des mains à saisir l'ombre inerte où fuit l'odeur
> De leurs cheveux épars et des chairs évasives.
>
> Faunesses dont la lèvre sanglante a l'ardeur
> Des grandes roses qui survivent à l'orage
> Filles de la terre ivre et du soleil fardeur,
>
> Satyresses dont la main folâtre saccage
> Les lys présomptueux qui frôlent leurs genoux,
> Celles de qui le rire est un oiseau sans cage,
>
> Celles qui marchent dans les ronces et le houx
> Et vont vers les vergers et les enclos des plaines
> Pour y voler le soir les fleurs et les fruits doux,
>
> Les hanches et les seins, la lèvre et les haleines
> Pures d'avoir humé les vents des soirs d'été,
> Les yeux clairs et changeants comme l'eau des fontaines,
>
> Les cheveux épandant par flot l'antiquité
> Des ors les plus sacrés et la splendeur nocturne,
> Toute la chair qui fait toute la nudité...
>
> ...Dormir en la nuit vide un sommeil taciturne.

Le songe de la Forêt. Eerste liefde-woorden. De liefde van den dichter roept den droom van het bosch op; waarna hij in *Scènes au crépuscule* de schoonheid laat gewaarworden, héél ver en héél kuisch, van de ongerepte bloemen en de ongerepte lichamen, die hij spaart om de wille van zijn lied:

En allant vers la Ville où l'on chante aux terrasses
Sous les arbres en fleurs comme des bouquets de fiancées,
En allant vers la Ville où le pavé des places
Vibre au soir rose et bleu d'un silence de dances lassées,

Nous avons rencontré les filles de la plaine
Qui s'en venaient à la fontaine,
Qui s'en venaient à perdre haleine
Et nous avons passé.

- Zoo afwijkend van den blik waarmee hij even later weer het mysterieuze wezen ontdekt dat zijn paleizen en wouden bewoont; over welks nabijheid niemand spreekt, maar dat desondanks zijn vorm verleent aan de amforen, aan de heuvels, aan den droom der meren, en zijn geur meedeelt aan het aroom der bloemen, en zijn heerlijkheid aan de vruchten: de vrouw. Deze verzen worden gedragen door 't verlangen naar haar vleesch; wat erin flonkert zijn haar oogen, de robijnen die erdoor lichten zijn haar bloed, de herfst die erover waait, dat zijn heur haren:

A l'odeur de forêt de la chantante chevelure,
Au parfum de vendange de la chair mûre...

Heftiger nog leeft de drift in het, 1892 gedateerde, '*Tel qu'en songe*.' Een jonge gedaante van 't oude Narcisverhaal. Zijn beeld wordt in 't water weerspiegeld, tegelijk met de dartelheid der nimfen, die haar naakte borst tegen zijn schouder strijken. Hierin wederom De Régnier's sterkste zijde: gedachten en gewaarwordingen, in droom weerkaatst, heen- en teruggeworpen van echo tot echo. Schreden die hij dood waande hoort hij weer; hij herinnert zich:

O mon âme, le soir est triste sur hier,
O mon âme, le soir est morne sur demain,
O mon âme, le soir est grave sur toi-même!

La Gardienne, die verleden en jeugd vertegenwoordigt, opent de armen voor den terugkeerenden wandelaar:

Je t'ouvre le château de songe et de sagesse
Où le seuil ruiné disjoint la porte haute,

Et si l'âtre allumé chauffe mal ta détresse,
Pense à tes jours perdus et pleures-en la faute[1].

Maar Régnier-op-zijn-allerbest dunkt ons het inderdaad meesterlijke *Exergue*, dat we nog eens doen volgen:

Au carrefour des routes de la forêt, un soir,
Parmi le vent, avec mon ombre, un soir,
Las de la cendre des âtres et des armées,
Incertain des heures prédestinées,
Je vins m'asseoir.
Les routes s'en allaient vers les jours
Et j'aurais pu aller avec elles encor,
Et toujours,
Vers des terres, des eaux et des songes, toujours
Jusques au jour
Où de ses mains magiques et patientes la Mort
Aurait fermé mes yeux du sceau de sa fleur de paix et d'or.

Je n'irai pas vers vos chênes
Ni le long de vos bouleaux et de vos frênes
Et ni vers vos soleils, vos villes et vos eaux,
O routes!
J'entends venir les pas de mon passé qui saigne,
Les pas que j'ai crus morts, hélas! et qui reviennent,
Et qui semblent me précéder en vos échos,
O routes,
Toi la facile, toi la honteuse, toi la hautaine,
Et j'écoute
Le vent, compagnon de mes courses,
Qui marche et pleure sous les chênes[2].

* * *

Een roman of een vertelling, aldus leg ik de Régnier's ‘profession de foi’ uit[3], kan niet anders zijn dan een aangename

1) Ik bespeurde, dat dit dialoog-gedicht, in 1894 voor 't publiek gebracht (Théâtre de l'Oeuvre), eenige gelijkenis vertoont met Mallarmé's ‘Apparition.’ Nòg werkte 's meesters invloed na!
2) Men hoore eens Verhaeren's stem in vers 1-5, 10-12, 21 (rythme)!
3) Als noot toegevoegd aan ‘Hertulie’, in de Revue Blanche van Maart 1894.

fictie, bekeken door denkbeeldige maskers heen. Behelst hij (zij) een zin, die onverwacht is en gelegen buiten wat hij (zij) inderdaad schijnt te beteekenen, dan is 't zaak, zich te verlustigen aan dit surplus - dat trouwens half opzettelijk is aangebracht - zonder er al te veel logische waarde aan te hechten, en het liever te beschouwen als toevallig ontstaan uit geheimzinnige betrekkingen, die, ondanks alles, tusschen de dingen aanwezig zijn.

Deze samenvatting, wel begrepen, verklaart geheel het romanopus van Henri de Régnier, die hierin, zoo goed als in zijn gedichten, symbolist is. Eerder dan de levenswerkelijkheid te treffen, vindt de verteller een fictie, daarbij geleid door zijn waarneming van daagsch gebeuren en de verbeelding welke op wezens en op het levenlooze gaat. In zijn eerste verhalen: *Contes à soi-même* en *Le Trèfle Noir* symboliseeren de personen een gedachte of, beter gezegd, één der vele gedaanten van het innerlijk denken des schrijvers. Dààr, met recht, moet wel de dichter zich koning voelen in een domein dat hij zich geschapen heeft.

Werkelijk zijn deze eerste vertellingen tot hemzelf gericht. Naïevelijk herhaalt hij als 't ware zijn titel in een voorrede, waarin het heet: ‘que le lecteur approprie à ses songes ce dont ils s'accommoderont, et j'aurai eu, par surcroît, le plaisir de m'être dit quelques-uns des miens’.

De ‘Contes à soi-même’ bevatten eenige der fijnkleurigste stukken proza, die sinds den aanvang der symbolistenrevolutie in Frankrijk het licht zagen: *Le Sixième Mariage de Barbe-Bleue*, den wonderlijken geweldenaar, die zijn achtereenvolgende vrouwen slechts liefhad om hun japonnen. En telkens, ‘sitôt qu'elles avaient façonné les étoffes qui les vêtaient aux grâces de leurs corps, qu'elles y avaient imprégné le parfum de leur chair et communiqué assez d'elles-mêmes pour qu'elles leur fussent devenues comme consubstantielles, il tuait d'une main cruelle et sage les Belles inutiles’. - Pas zijn zesde echtgenoote, de herderin Héliade, bleef beveiligd voor den dood, daar ze zich alleen kleedde met haar schoonheid.

Eustace et Humbeline volgt, het jonge verhaal van een oude liefde, en dan, fantazie van een fabulist, grillig, pervers en ge-

weldig, het *Manuscrit trouvé dans une Armoire*, waardoor vaart de vlucht der wreede pauwen, die de oogen hebben uitgepikt aan de Nachtegaal (Aëdon), op den schoot van de slapende Eurydice:

'Mon geste eut horreur du sacrilège, et, à mon sursaut, la tête roula parmi les paons effrayés et taciturnes qui rouèrent, épanouissant, à leur insu, l'extraordinaire prodige qu'ils étaient devenus, car leurs plumes portaient, dès lors et à jamais, au lieu de leur blancheur, en ocellures d'imaginaires et vindicatives pierreries, l'emblème véridique des yeux sacrés dont ils avaient profané le mortel sommeil....'

Hermogène. Met hooghartige waardigheid zegt de Régnier de bitterheid der dingen. Nergens zoo nauw als hier raakt hij de Vigny. Maar wat hem zeer persoonlijk eigen blijft, dat is zijn gave om door één zin twee gedachten te beginnen en vol te houden, twee beelden, wier dubbele vore we volgen tot aan het eind. In een verbreeding, een uit-mijmeren op zijn thema, treft hij:

'Tout ce que j'ai souffert était mort en moi (dit Hermogène), et je respirais l'odeur de cendre qu'exhalait ma mémoire. Il s'y était mêlé certes des chairs, des fleurs et des larmes, car j'y retrouvais un triple parfum de regret, de mélancolie et d'amertume. Il y avait des échos au fond de cette taciturnité interieure, mais il y étaient engourdis et ce passé informe et mystérieux m'environnait de ses ténèbres endolories'.

De Régnier verlengt bij voorkeur zijn zin tot hij een periode vormt. Hardop gelezen, boeit hij ons te stcrker door de vlekkeloosheid der musicale lijn: bijna zoudt ge denken aan het gedragen voet-aantal van het vers. Het herinnert aan den Chateaubriand van de Memoires d'Outre-Tombe, of aan de prozaïsten der 17de eeuw. Een stijltraditie wordt hier voortgezet, die ten eenenmale verlaten is door het overige moderne Frankrijk. Vooral in zijn eerste vertellingen laat de schrijver nog al eens zijn zin uit het gebied der juistheid afdrijven naar de bedenkelijke verten der abstractie. Soms zelfs, wil het ons voorkomen, schreef hij een zin neer louter om de merkwaardigheid van eenige woordschikking, afwijkend en barok, om den samenklank van twee nevengeschikte woorden, die botsen en doordringende muziek

maken, zoo lief aan den diep-vergeestelijkten melomaan. Even, gecursiveerd, Régnier's melodisch spel:

'Je ne vois plus tomber les feuilles, mais, maintenant, c'est en moi que je sens quelque chose qui se *détache et s'amoncelle lentement*. Il me semble que j'entends, dans mon silence, la chute de mes pensées. Elles tombent de très haut, une à une, *en lente effeuillaison*, *et je les accueille* de tout le passé, qui est en moi' en in de vertelling *Le Chevalier qui dormit dans la neige* hoor ik: 'Tu as le visage de quelqu'un qui s'est vu en face de soi', en het wekt in mij het beeld van een, die zich in den spiegel ziet, en dat van een gedachtenreflex. Zulk een denkbeeld laat zich in het symboliseeren meermalen vinden, hoezeer natuurlijk niet ten gunste der bevattelijkheid. Ieder die leest, ziet de dingen anders en benadert waarschijnlijk nooit het 'gezicht' van den auteur. Zoo is lezen bijna: verbeelden.

In *Le Trèfle Noir* (1895) komt het genoemde verhaal *Hertulie* voor, met de geschiedenis van *Hermagore* die, alvorens koning te worden, langen tijd geweest was de Arme Visscher, dien ge aan den mond der stroomen ziet, rechtop in zijn vreemdsoortige bark; en vervolgens *Hermocrate ou le récit qu'on m'a fait de ses funérailles*. Hermocrate is aan het woord: 'J'eus l'amour, écrit-il en ses Mémoires. Dans les chambres de miroirs, j'ai renversé sur des coussins des beautés célèbres...Les glaces réflétaient à l'infini les postures de ma victoire dans les facettes de ma vanité. Des lèvres merveilleuses satisfirent mes plus vils désirs...Hélas! mon fils, pendant les vingt années de ma retraite en ce solitaire château, je n'ai rien retrouvé en moi-même de tout cela où je m'étais cru tout entier....'

De *Contes à soi-même* en *Le Trèfle Noir* zouden eenige jaren later, tezamen met *M. d'Amercoeur*, den bundel vormen, getiteld: *la Canne de Jaspe. M. d'Amercoeur* is een vertelling van haast oostersch-geurige fijnheid. In een decor van tooverpaleis wandelt er het grillige figuurtje van Mme de Termiane. In haar gezelschap voelt men zich 'als bij een mysterieus wezen waaruit een stem spreekt die ons altijd den zoeten huiver eener beklemming geeft...' Tot één geheel daaraan toegevoegd werden nog eenige andere verhalen als: *la Mort de*

M. de Nouatre et de Mme de Ferlinde, *le Signe de la Clef et de la Croix*, *la Maison Magnifique*, wier titels reeds een openbaring van hun genre zijn.

* * *

In 1895 verscheen *Aréthuse*, wellicht de Régnier's schoonste dichtbundel. De naam is de beteekenis: bron, zuiver en die niets kan besmeuren, bron, waaraan, in den korten zuidelijken schemer, de zeesirenen haren dorst komen lesschen. Het is de ongeschonden herinnering der jeugddroomen.

Ziehier ook het toppunt van de logische lijn in dit werk, en daarmee van de logische lijn zijner gedachte:

> J' honore ici, venue au travers de mes songes,
> Par les routes de ma mémoire, avec mon ombre,
> Celle-là qui sourit et qui porte en ses mains
> L'urne funèbre où sont mes jours et mes destins,
> Cendre qui fut l'amour, cendre qui fut la gloire!

L'Homme et la Sirène, een der drie gedichten waaruit dit werkje bestaat, voert een opdracht aan Francis Vielé-Griffin.

Nogmaals trad *Aréthuse* aan het licht in *Les Jeux rustiques et divins* (1897), mede bevattend deze gedichten: *Les Roseaux de la Flûte*, *Inscriptions pour les Treize Portes de la Ville* en *la Corbeille des Heures*. Op zijn beurt is dit laatste een suite van oden en ‘odelettes’ in vrije verzen, de weekste melodieën der eind-eeuwsche zangerigheid, zoo juist bestemd om aan zichzelf toe te zingen. Daaronder ook het prachtige ‘ Si j'ai parlé de mon amour...’

Le Vase is 's dichters volmaaktste poëem: de melodische uitbeelding van roeping en streven der poëzie en van haar beoefenaren, overgedragen op hun rol in het werkelijke leven. En wist een kunstenaar treffender deze roeping aan een profane omgeving stralend-duidelijk te maken dan met het reeds eenmaal aangehaalde bevel der naakte vrouw:

> Sculpte la pierre
> Selon la forme de mon corps en tes pensées...?

Met *Les Médailles d'Argile* komt de terugkeer naar het

classicisme. Men heeft er, o wonder, weer José-Maria de Hérédia uit herkend. Toch is er hier, viel ons op, inderdaad (en meer nog in den volgenden bundel) een onbewuste tendentie naar parnassisch metrum, den regelmaat zoo begrijpelijk in de trilling der ‘médailles en or, en argent ou en airain’. En met dat al toch zoo zijn diepst-eigen daden, die hij, dóór ze te bédrijven reeds, aan ieder ander ontzegt. Hij heeft hier als 't ware gebouwd, in de eerste plaats voor zichzelf, maar het traliewerk blijft open en wij kunnen inwaarts, een paleis en een park van volstrekt fransche architectuur: er zijn standbeelden en symbolen, werkelijke boomen en werkelijke bloembedden, nimfen en levende liefdevrouwen, al de droom en al de waarheid, al het verleden en het brandend heden[1)].

Méér nog, reëeler, zeiden we: *la Cité des Eaux* (1902). Het is Versailles, deze stad der wateren, en het park met de duizend fonteinen. En in dit fonkelend decor dan het verbeeldingswerk van een Régnier. Niemand voelt als hij Versailles aan, - daarvan de grootschheid en de verlatenheid. Een oprecht motief: de onaandoenlijke eenvormigheid dezer tuinen, doet hem den sonnetvorm kiezen en hij weet er alles mee te verrichten.

Sindsdien verliet hem de correcte vorm niet weer. Zijn laatstverschenen bundel: *La Sandale Ailée* blijft in den nu eenmaal aangenomen koers. Hierin de directe uitdrukking van zijn ontroeringen, onder de gebeitelde gedaante die de jaren aan het kunstwerk geven. Eindelijk vermag hij alle nuancen zijner kolossale indrukvatbaarheid ons voor oogen te stellen, en de veelheid verbijstert ons, een veelheid die hem bijzonder toebehoort, maar die aan geheel een dichtkunst den dienst bewezen heeft van 't uit den weg ruimen harer tallooze slagboomen. In zijn opus toch geen kindergodsdienstjes en -geloofjes als nog bij Victor Hugo: hij is scepticus en heeft een sterkgeplant uitgangspunt; zijn poëzie is volkomen van deze wereld. De gevoelsemotie vereenigd met de verstandelijke. Men heeft de vreugde van 't begrijpen, tegelijk met die van 't gewaar-

1) Het meerendeel dezer gedichten verscheen in de *Echo de Paris* (1899).

worden. Ideeën uitgedrukt door beelden, mythen en symbolen; tierend in den schemer, aan den woudzoom, wiens geur ze dragen en ook: wiens sensualiteit.

* * *

Intens voelend mensch, fijnzinnig prozaïst is de Régnier tevens[1]. Zijn romans, verder dan wat ook verwijderd van een copiïsten-realisme, zijn doordrongen van 't zooveelvoudig aroma van waarneming, herschepping naar de noodwendigheid zijner symbolen, - want ook hier is hem het symbool een onoverkomelijke behoefte -, saamgevat in de treffende karakteriseering, die Paul Adam geeft van de Régnier's uitgebreid opus, als te zijn '....unissant la tradition helléno-latine à l'idéal francais.'

In 't jaar der *Médailles d'Argile*, slechts enkele maanden vroeger, had de *Mercure de France* de Régnier's eersten roman in 't licht gegeven: *la Double Maîtresse*. Veelszins terecht is deze als zijn merkwaardigste aangemerkt. En dit werkje verdient het, al ware het reeds om de kostelijkheid van den stumperigen M. Nicolas de Galandot, die zijn 'gestes d'amour' niet aandurft. Doch ik wil geen roman vertellen, dezen zoo min als de verdere. De kracht is telkenmale meer te zoeken in de détails dan in de intrigue, die toch zelf al sappigjes is opgezet en uitgesponnen en ontwikkeld; maar bovenal in de scherpkantigheid der psychologische omlijning. De zeer enkele personen vloeien niet in mekaar, gelijk in Maeterlinck's marionettenfantazieën, maar zijn ieder glashelder één. Buiten de fictie welke hij dient, heeft hij zijn innerlijk leven; ieder zijn stamboom, zijn erfelijkheid, en ieder gehoorzaamt al doende slechts aan een noodlot dat sterker is dan hij. Ondanks de weelderige lijst, treft ons een 'fond' van droefheid, als al wat waarnemingswerk is. Aldus herschiep de Régnier een aan ons vol-

1) Charles Morice, *La Littérature de tout à l'heure*, Gaston Deschamps, *la Vie et les Livres* (1896), F. Brunetière, *L'Evolution de la poésie lyrique*, Edouard Rod in *Le Gaulois* van 28 Mei 1897, G. Pellissier, *le Mouvement littéraire Contemporain* (1915), Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française*.

strekt vervreemde maatschappij. Vier van zijn acht romans zijn zedenschilderingen uit de 17e en 18e eeuw: *la Double Maîtresse*, *les Amants Singuliers*, *le Bon Plaisir* en *les Rencontres de M. de Bréot*. De overige: moderne romans, Couperusachtige 'bon ton'-moraliteiten, die ons niettemin in hun arcadischen eenvoud vervlogen tijden voor den geest roepen: *le Mariage de Minuit*, *les Vacances d'un jeune homme sage*, *le Passé Vivant* en *la Peur de l'Amour*.

In het eerste genre, de wijsneuzig precieuze taal der 17de eeuw, zoet. fleemend en galant. Daaronder verborgen de zeer moderne sentimenten welke hem in de pen liggen; want hij verleent zijn helden onze zielstoestanden en momenteele gevoelig- en overgevoeligheden. Dat is zijn eenige wijze van 't verleden te doen herleven, door het ons te laten naderen. Soms waagt hij den toon der *Mémoires* uit dien tijd, en verstout hij zich tot het verhaal van een of ander onzalig avontuur: het pleite niet tegen hem, dat zulke trekjes hem het beste gelukken. Hij weet in ons de spiegeling te wekken van de meest voluptueuse beelden, die krachtiger in ons leven dan onze eigen herinneringen.

Les Amants Singuliers (1901) is gevoegd uit drie novellen: *la Femme de Marbre*, *le Rival* en *la Courte Vie de Balthazar Aldramin*, *Vénitien*, die ons weer doen denken aan schrijvers eerste vertellingen, echter met meer beknoptheid van verhaal, en forscher concentratie rondom de hoofdpersoon. Geen bladzijde, geen regel, geen woord, of 't is gewild door 't verloop der gebeurtenissen. De Régnier zelf beseft hier zijn meesterschap. 'Tels qu'ils sont', schrijft hij ergens: 'et si peu qu'ils soient ce qu'ils auraient dû être, je les offre à ceux qui voudront bien ne pas leur reprocher d'être courts. Et toi, lecteur raisonnable, joins donc, si tu veux, en ta mémoire ou en ton oubli, au *Trèfle Noir* et au *Trèfle Blanc*, ce Trèfle-ci qui est rouge, puisque le sang y coule par trois fois, de la gorge des deux Corcorone, du flanc de Balthazar Aldramin et du crâne défoncé, sous sa perruque grise, de ce bon M. de la Thomassière.'

Le bon plaisir (1902) is dat van den Zonnekoning, die den wrok van één oogenblik onbevredigd verlangen niet van zich kan zetten na 't zien, uit zijn venster, van Mme Dalanzière,

tijdens zijn doortochtsverblijf te Vircourt. De aankomst van den koning, te middernacht, in het kleine provincienest, is een der zuiverste stukken proza van de Régnier.

Le Mariage de Minuit (1903), moderne roman, ontwikkelt zich, speelsch en welig, te midden de mooiste deelen der hoofdstad. De enerveerende zinnelijkheid der beschrijving van 't Terrasse des Feuillants in den schemer laat niet zoo licht los; evenmin als het einde:

> Ils se prirent doucement sans que leurs lèvres unies se quittassent. Le main de Philippe toucha la fleur d'argent de la ceinture de Françoise. Il en disjoignit les pétales agrafés qui se heurtèrent, avec un petit bruit argentin, au bout du ruban souple. La lune de minuit atteignit le haut du ciel vide, et, quand elle éclaira leurs visages, ils se regardèrent de si près qu'ils ne se voyaient plus, parce que leurs bouches se touchaient.

Les Vacances d'un jeune homme sage (1903) mag inderdaad een der beminnelijkste boeken genoemd worden, die de latere fransche romankunst opleverde. Hier, als in *La Double Maîtresse*, is het de jonge vrouw die provoceert, half lijdzaam, half zelf-optredend, den jongen man, die, zonder argwaan en onbedacht, aan haar weloverwogen lagen ten offer valt. Echter ditmaal niet de zoowat onmachtige, onmannelijke stumper, geen weg wetend met zijn verlangen, maar de groote jongen, reeds in manchetten en lange pantalon, en toch gemakkelijklokkend door zijn Adonische naïeveteit.

Les Rencontres de M. de Bréot, minder een roman dan een serie tableaux, gezamenlijk vormende een herleefde 17e eeuw, dateert van 1904. Onder deze rokken van brocaat en satijnen vesten hooren we onze eigen sentimenten kloppen; en daarin staan we weer op, als in een leven dat aan het onze voorafging, maar nochtans het onze is - als, wil ik het uitdrukken, een hiervoormaals. Deze idée heeft de Régnier meer geboeid, en dat is ook die van *le Passé Vivant* (1905). Twee gelieven zijn aldus onder de suggestie van het verleden, dat ze er noodzakelijk de verrichtingen van her-verrichten en zich de atmosfeer van hun liefdehandel herscheppen. Deze fataliteitsgedachte dringt zich steeds verder op:

Oh! Antoinette, Antoinette! s'écrie Jean de François..., on croit vivre, on croit vivre, et c'est la volonté des morts qui est en nous. Il faut faire ce qu'ils ordonnent, il faut avoir pitié d'eux. Les Morts, mais ne les continuons-nous pas? N'est-ce pas en nous que s'achève ce qu'ils n'ont pas eu le temps d'accomplir? C'est en nous qu'ils se retrouvent, se reconnaissent, s'aiment. C'est en nous qu'ils se désirent, c'est par nos bouches qu'ils s'expriment. Nous sommes eux, ils sont nous, et ils sont plus forts que nous.

Er is in dezen roman, als in bijna alle romans van de Régnier, een dubbele intrigue, en zoodoende komen mij de dingen voor meer overeen te stemmen met het werkelijke leven. Het bestaan dier wezens, welke we liefhebben of kennen, mengt zich in zekeren zin met het onze, het heeft invloed, weerklank op ons. De kunst nu, die een leven volstrekt abstraheert van bedoelde banden-aan-'t-rondom, laat te veel gissen en verleent ruimte aan te veel onjuistheden, omdat ze de verhouding en de verlenging naar onderscheidene kanten aan den willekeur van den beschouwer opdraagt; een taak, die deze niet naar behooren volbrengen kan, wijl hij, meestentijds, geen kunstenaar is.

La Peur de l'Amour (1907) is voorshands de Régnier's laatst verschenen roman[1]. Hierin de liefde voor 't decor; hierin Venetië, ‘terre des délices’ van den schrijver. Hierin ook in zuiversten vorm de teekening van de gratie der jonge meisjes, gelijk de Régnier die vermag: hij toont ze ons reeds een weinig vrouw in gestalte en door 't verlangen dat heur oogen doet lichten, en in de wisselwerking der begeerten: bekoorlijker de vrouw door wat er van de maagd in verbleef; begeerenswaardiger de laatste door het wetende der ‘Femme éprouvée’. En dat kàn niet in zeer korten tijd den auteur klaar worden, dat moet hij hebben beleefd en in zich laten volgroeien. Erkennen deed hij dit ook in een brief aan Paul Léautaud, den hoogbegaafden kunstkenner, die zijn vriend om een biecht van zijn werkwijze vroeg. ‘Ik vind,’ zoo ongeveer luidde de Régnier's uiteenzetting, ‘ik vind eerst het subject, zijn uitgangspunt en zijn afloop. Dat neemt voor mij gewoonlijk een visueele

1) De oorlog heeft mij een later in 't licht gekomen werkje ontzegd.

gedaante aan; daaruit ontstaan vanzelf mijn personen. Ik laat alles bezinken. Ik denk erover na. De tooneelen rangschikken zich uit eigen beweging, het boek komt voor den dag op de hoofdpunten, ondanks groote lacunen, 't zij in personen, 't zij in gebeurtenissen, waarom ik me niet bekommer. Dan, op zekeren dag, begin ik te schrijven, héél vlug, zonder overlezen, bijna onuitwarbaar slecht. Dàt is de opzet, en al doende vind ik nieuwe dingen; dat móét. Ontzettend vermoeiende arbeid natuurlijk! Op dat moment denk ik niet aan mijn boek dan met de pen in de hand; anders laat ik 't in den steek. In deze eerste redactie ligt alles, zelfs te veel, maar die onzin hindert niet. Dan schrijf ik over en verbeter. Dat wordt zin, dat wordt retouche, dat wordt schikking. Eenmaal gedaan, is 't leesbaar, maar nog slecht. Nog eens overgeschreven, gezuiverd, bekort, en het geheel heeft zijn beslag. Ten slotte de drukproeven en, niet te vergeten, een uiterst nauwgezette revisie. Is 't boek eenmaal gedrukt en uitgegeven, dan raakt 't me niet meer: ik vergeet het'[1].

Zooals men ziet, wacht de Régnier niet altijd, passief, zijn inspiratie: hij roept ze op - en ze gehoorzaamt.

* * *

Nog verscheen in 1901 van hem een verzameling critieken *Figures et Caractères*, een nieuwe gieting en samenvatting van 't werk der vroegeren: Michelet, Vigny, Hugo, Villiers en Mallarmé. De studie van Michelet is meer dan een interpretatie: een gids, een handwijzer liever door zijn geweldig opus. De Régnier vergelijkt hem met Saint-Simon en gebruikt van den laatste een menigte manuscripten om van diens tijd te vertellen. Ook komt in dezen bundel voor het bekende *Bosquet de Psyché*, verhandeling, door den schrijver gehouden in den Cercle Artistique et Littéraire de Bruxelles, den 16en Januari 1894. Daarin maakt hij de geesten wakker van Chénier en Beaumarchais, herinnert aan Verlaine en Mallarmé:

Il est entendu, certes, que la matière commune de toute oeuvre d'art est: la Vie. La condition reste inévitable, mais, pour la

1) *Les Célébrités d'Aujourd' hui: Henri de Régnier*, door Paul Léautaud. Sansot, 1904.

plupart, l'univers consiste en personnages, sentiments, passions, lieux, moeurs et autres particularités qui ne sont pour un Stéphane Mallarmé, que des signes à interpréter et n'ont de sens qu'en leurs rapports et leur hiérarchie. L'ensemble, pour celui qui en prend conscience, constitue la vérité.

Eveneens treft men een uitnemende studie aan over Chateaubriand, getiteld *le Sommeil de M. de Chateaubriand*, en die berust op deze anekdote: een dame, die hem had gekend, antwoordde op de vraag van een interviewer over den indruk dien de groote schrijver op haar gemaakt had: ‘M. de Chateaubriand...oui, il s'endormait après dîner pour qu'on fit attention à lui!’

Sindsdien deed de Régnier een nieuwen bundel studies en artikelen verschijnen, welke tevoren in de *Gaulois* waren gepubliceerd: *Sujets et Paysages* (1906). Alle charme, alle warmte van schrijvers werk komt hier wederom aan den dag: de voorname ingetogenheid, die zijn eigen arbeid kenmerkt, is onafscheidelijk aan zijn beoordeeling van anderer voortbrengselen. En heeft hij het over persoonlijke bevindingen, dan maakt hij gaarne een uitstapje vanuit het onderwerp-in-behandeling en toont zijn openhartig en geestig innerlijk, zijn observeering, fijnheid, zijn zuidelijke fantazie, die in Italië haren openbloei vond.

Nu eens spreekt hij van de apennijnsche landschappen, dan weer van die in Louisiana. Reizen doet hij. Zijn reisgezichten zijn meer dan foto's: want hij heeft meer reproductie-materiaal dan koud papier en hoogstens onware kleuren. Hij vertelt van Versailles in de ‘week der boomen’; immers:

‘Chaque année, durant une semaine environ, a lieu, à Versailles, une fête silencieuse et magnifique...A Versailles, l'automne est souverain’.

Maar zijn 't de dichters niet zelf, die dat Versailles gemaakt hebben, zooals wij het kennen? Hebben ze niet de afschuwelijkheden der modes verbannen, die de Stad van Tuinen alleen ‘middeleeuwsch’ wilden zien?

En waarlijk curieus is deze voortdurende ontwikkeling der lichtgevoeligheid, deze verschillende gezichten die wij krijgen op menschen en dingen. Juist daarom is 't, dunkt mij, haast onmogelijk, een aannemelijke reconstructie van 't verleden te

geven. Bij den aanblik van 't portret eener 17e-eeuwsche dame vragen we ons af: welke emotie ligt in haar oogen? Maar we kennen het geheim niet van haar gevoelsvermogen. De tuinlieden uit dien tijd veegden zorgvuldig de herfstbladen weg, want deze waren nog niet het symbool van eeuwige dichterlijke droefenis. De pracht van den Herfst werd waarschijnlijk nog niet ervaren als thans. Er zijn op aarde schoonheden, die we niet meer waarnemen, er zijn er, die we nog niet waarnemen: de wereld verandert niet, maar fijner worden onze zintuigen, meer saamgesteld ons innerlijk.

Dit zijn, in koeleren vorm, eenige ‘herscheppingen’ gelijk de Régnier ze ons voor oogen stelt. Meer dan eens doen ze weer denken aan hoofdstukken uit *Le Bon Plaisir*. Het galante leven verschijnt weer, door den dichter bezien. En hij zorgt, zonder scabreus te worden, in de allereerste plaats voor wat wij atmosfeer plegen te noemen, de benaderde verwerkelijking van het onmogelijke waarover ik hierboven sprak. La Grande Mademoiselle, Joséphine de Beauharnais, en Laclos met haar geschiedenis, verbluffend in strijd met wat men van haar denkt sinds de *Liaisons Dangereuses*; dan: bladzijden critiek over Stendhal en Barbey d'Aurevilly, persoonlijke herinneringen aan Villiers, Mallarmé, Whistler. Vervolgens: *Lui et Nous*. ‘Lui’, dat is Victor Hugo, en de Régnier's orakelspreuk zegt: ‘On peut dire de Hugo qu'il s'est nourri de son siècle. Il fut une sorte de parasite gigantesque.’ Volgen overpeinzingen aan reeds lang volstreden strijd - de Parnasse is dood voor goed.

Van haast precieuse verfijning ook zijn de *Esquisses Vénitiennes* (1906), gecomponeerd door Maxime Dethomas. Kleine gedichten in proza, kleine meesterstukjes; vooraan: een inleiding in verzen; aan 't einde een prachtig Venetiaansch epigram, dat men weer zal vinden in *La Sandale ailée*. Het is 't Venetië van Casanova en de Musset, zoowel als dat van tegenwoordig; en beide heeft de dichter lief als een geliefde vrouw, en hij zingt ervan, tot we haar zèlf beminnen en begeeren.

Les Scrupules de Sganarelle eindelijk is een blijspel in proza naar Molière-trant. Sganarelle ontloopt zijn karonje van 'n vrouw, Dorine, en wordt huisknecht bij Don Juan. Het toeval brengt

hem, met z'n baas, in een nest, Verrières, waar nog zijn oude meester Géronte woont, die thans zijn plaats inneemt bij Dorine, altijd nog mooi en verliefd. Don Juan zet een schaking op touw van Géronte's dochter Angélique en vraagt, eindelijk beveelt Sganarelle, hem daarbij te helpen. Vandaar de scrupules van den laatste. Angélique blijkt er op gesteld, bemind en zelfs geschaakt te worden, en Don Juan ontvoert haar, het door-'t-dolle-heen verliefde ding, na met een degenhouw den meer ingetogen minnaar Léandre geveld te hebben. Een tragedie onder comedie's uiterlijk.

* * *

Thans is de Régnier een der redacteuren van den *Mercure de France*, waaraan hij in 1894 begon mee te werken. Gedurende een jaar, van '96-'97, had hij er de critiek over poëzie, en, van 1901-'02, de algemeene critiek. De merkwaardigste opstellen verschenen achtereenvolgens van zijn hand; o.m. een studie over Paul Hervieu, en een over Stéphane Mallarmé. Het worde vermeld dat, vanaf *le Trèfle Noir*, al Régnier's werk uitkwam bij de ‘Société du Mercure de France’.

De *Revue des Deux Mondes* bevatte voor 't eerst zijn verzen in 1896. Dat waren de *Inscriptions pour les Treize Portes de la Ville*. Ofschoon Brunetière het met beeld en gedachte kon vinden, kwetste het werk zijn klassiek gemoed zoodanig, dat hij meende tot opname alleen te kunnen overgaan, zoo hij, de redacteur, deze gedichten voorzag van een noot. Daarin verklaarde hij de verantwoordelijkheid voor de publicatie van zich af te zetten. Ofschoon de Régnier eerst gebelgd was over dit voorstel, nam hij de restrictie aan, toen hem bekend werd, dat zulks reeds tweemaal was geschied, eens met Baudelaire, eens met Lamennais.

Aan officiëele gebeurtenissen is zijn rustig leven overigens niet rijk. In 1900 ving hij een serie voordrachten aan in Amerika over de fransche hedendaagsche litteratuur. Hij sprak van zijn meester, Mallarmé, van Villiers, Verlaine en het symbolisme; van den hoogbewonderden Vigny; van den objectief door hem begrepen ‘Parnasse’. Niet van zichzelf, en dat is een

fout: want daarmee vergeet hij een zeer noodzakelijken schakel in de reeks der scholen, welke de latere letterkunde heeft zien verrijzen. Immers, zijn omvangrijke arbeid getuigt er van dat de waarheid mijner bewering in den aanvang van deze studie onaantastbaar is: hem onder weinigen is de gave verbleven om de zoo gewenschte innerlijke sereniteit te bewaren in den strijd veler inzichten; hem was 't mogelijk, niet, als standpunt-litterator, voorbestemd te zijn, om nooit als meer dan een tijdgeestuiting te gelden. En onaantastbaar ook, wàt hij verder moge geven, dit: Henri de Régnier heeft, zonder zelfzuchtig doel, de uiteinden van classicisme en symbolisme aaneengeknoopt. Dat is den kunstenaar een grooten naam waard.

Aan Albert Verwey
Door
P.N. van Eyck

Ik zeg niet dat ik keer, ik heb gevonden
Wat ik tot vóór ik u verloor niet had:
Dat alle ding in de Eenheid is verbonden,
In haar gij mij, ik u aldoor bezat.

Ik ben niet weg geweest, mijn wáán slechts dwaalde,
Een wolk, rondom me en brak uw levend licht.
Niet dat alleen, alles in 't rond vervaalde,
De gansche wereld sloot zich voor mij dicht.

Maar weet dat toén voor de eerste maal mijn leven,
Dat angstig in zijn waan bevangen lag,
Zich aan zijn dompe worstling voelde ontheven
En diep in zich een wassend schijnsel zag.

Dat werd zóó fel dat de aarde en alle dingen,
Al de gestalten van 't begoochlend oog
In 't eindloos stralen van zijn glans vergingen
Of zich de wereld aan zich zelf onttoog.

Dit uur ging heen, maar sinds die heilge stonde
Wist ik dat elk dat schijnsel in zich draagt,
Verlangend dat hem ééns de ontroering vonde,
Wier ademtocht zijn gloed naar boven jaagt.

Die wilde ik geven, zoekend hoe mijn spreken
Zoo zuiver zijn kon dat zijn sterke kracht
De weerstand van hun ongeloof zou breken
En zingend hun de blijde boodschap bracht.

Maar 'k vond het niet. Er zijn geen menschenwoorden
Waar 't reine Zijn gestalteloos in leeft,
En álle lied dat dichters in zich hoorden,
Heeft in zijn oorsprong naar die vondst gestreefd.

Het is de diepe weemoed van hun zingen
Dat het mysterie waar hun ziel naar haakt
Hun lied nooit zóó volkomen kan doordringen
Dat wie het leest al de aardsche vormen slaakt.

Dit weet ik nu. Verga mij nooit het droomen
Waar toén mijn geest zijn hoop mee heeft gevoed,
Dat tusschen tijd en tijdloosheid verstroomen
Van 't leven op zijn eeuwige ebbe en vloed.

Maar dat ik thans mijn eigen grens aanvaarde,
Als gij, als elk wiens innerlijk gezicht
Tot de Eenheid dringt in 't stoflijk beeld der aarde,
En vindt: het Al, de vormendroom van 't Licht.

Twee liederen
Door
George Gonggrijp

Een lied

De kussen, die ik u niet heb gegeven,
Waar zijn die, peins ik, liefste, gebleven?
In 't harte waar ze werden geboren
Is er geen ruimte voor,
Want daar worden aldoor
Aldoor nieuwe kussen geboren!
Waar zijn ze, peins ik, liefste, gebleven.
De kussen, die ik u niet heb gegeven?

De kussen, die u niet heb gegeven,
Zijn die met Verlangen heengedreven
En gingen ze eenzaam en droef verloren
In verre droomlanden?...Neen,
Neen, want er is maar Eén,
Een, voor wie ze werden geboren....
Voel je ze naderkomen, en beven,
De kussen, die ik u niet heb gegeven?

De kussen, die ik u niet heb gegeven,
Ontbloeien heimelijk-schoon, en leven,
In uw nabijheid, een korte pooze....
Rondom uw wezen spreidt

Zich wondere teederheid
Van lelies-der-ziel, van hemelsche rozen....
Gij gaat in den glans en de geur door 't leven
Der kussen, die ik u niet heb gegeven!

Het andere lied

De kussen, die ik u niet meer kan geven,
Waar moet ik die, liefste, verborgen houden?
Waar ze begraven? Aan wie ze geven?
In 't harte, waar ze werden geboren,
Is er geen ruimte voor,
Want daar worden aldoor,
Aldoor nieuwe kussen geboren,
Kussen, die ik u niet meer kan geven!

De kussen, die ik u niet meer kan geven,
De kussen vol teederheid, ze zouden,
Liefste, zoo blijde 't korte leven
Hebben gelaten bij u! - Maar de Eene
Voor wie ze zijn ontstaan,
De liefste, is heengegaan,
En ik voel aldoor het zachte weenen
Der kussen, die ik u niet meer kan geven.

De kussen, die ik u niet meer kan geven....
Ach, ze hebben de weinige, oude,
Bekende dingen geen leven gegeven!
'k Heb niets, waarin ik, in oogenblikken,
Uw wezen wedervind:
Ik heb van u geen kind
Dat lachen kan onder verborgen snikken
En kussen, die ik u niet meer kan geven.

De kussen, die ik u niet meer kan geven,
Zijn die bij u geworden tot gouden
Droomen die uwen slaap doorzweven?
Ze worden in mij tot glimlach der oogen,
Ze worden tot een traan
Die gij alleen kunt verstaan....
Ik voel mij zoo smartelijk-zoet bewogen
Door kussen, die ik u niet meer kan geven!

De kussen, die ik u niet meer kan geven,
Zullen als wondere bloemen in gouden,
In Liefde's eigen droomlanden leven
Die ze tot woonplaats hebben gekozen.
Ik zie ons daar binnengaan,
Waar, ons wachtende, staan
Als lelies-der-ziel, als hemelsche rozen,
De kussen, die ik u niet meer kon geven.

Joodsch heldenlied
Door
Jacob Israël de Haan

Ingang:

Hartelied, loof nu de helden,
Wel gelukkiger dan wij,
Die stierven als de Wachters van de velden
Van het Vaderland, zóó ver en zóó nabij,
In het Land nooit uit het hart verloren,
Zóó zeer beschreid, zóó mild bemind,
Met zijn druiven, met zijn bloemen, met zijn koren,
Met zijn open wolken en zijn zoelen zonnewind,
Waar het Volk weer vrijheid vindt.

* * *

Jitzchak Achduthi

Een Knaap van zestien jaren, met de zetters
In de Stad werkzaam op een drukkerij.
Zijn handen haasten. Van de losse letters
Snelt hem de zin voorbij.

Dan: éénen dag zet hij de telegrammen:
'De Wachter van Sedschera[1)] werd gedood,
Door 't rijpe koren jagen zij de vlammen,
Merchavja[1)] dreigt de nood.'

1) Eene Joodsche kolonie.

1) Eene Joodsche kolonie.

Eén woede slaat de losse letters samen,
Tot de vermaning van een machtig woord:
‘Gij werkt gerust, terwijl dáár 't roofrot moordt’.
Zijn wangen branden van hartstochtlijk schamen.

Hij heeft het rustig lot verloren,
Hij kiest getroost het trotsche lot:
Wachter van het water, van het vee, van 't kostbaar koren,
Dient hij zijn Volk, dient hij zijn God.

Knaap van zestien jaren,
Strijdt hij met gevaren;
Waar de roovers waren
Door den schouwen nacht
Hoedt hij met de broederhelden,
Waterwellen, vee en velden,
Tegen wreede macht.

't Eerste zaad zwelt in de voren,
De eerste garf wordt ingeoogst,
Laadt hij niet met de schat van zijn koren,
De eerste wagen 't hoogst?

Hij heeft zijn rustig lot verloren
En koos een rijker nood:
Zijn wagen wankelt, onder 't geurig koren
Vindt hij den zoetsten Dood.

Waar de Zee ruischt langs de Heilige Kust,
Sluimert hij op den Hermon alleen.
De stille wandelaar leest op de Steen,
Dat hier Achduthi rust.

* * *

Jitzchak Turner

Hij liet zijn School voor 't werk op 't Land,
Hij werd een Wachter en een Herder,
Doodkoorts verteerde hem in zeeren brand:
Klaag niet: God hoedt zijn kudden verder.

* * *

Jecheskiel Nissanow

Voerder van de Wachters, die bewaren
Waterwellen, vee en graan,
Zag hij zoovele gevaren
Hart en oogen open aan.

Zooveel rondten reed hij
Door den sluwen nacht,
Met de roovers streed hij,
Listen tegen listen, strijdmacht tegen macht.

En zij, die schuilen voor den dag
En rooven in den nacht,
Zij velden met één valschen slag
Zijn mannenmoed en macht.

O, klaag niet, Vader, dat hij is gestorven,
Moeder, beklaag hem niet.
Hij heeft schooner dan het leven verworven,
Die zóó zijn leven liet.

* * *

Mosche Barski

Uit het ruwe Rusland vlood hij,
Naar het vrije Vaderland,
Vriendschap, rust en werk genoot hij
Sterk van hart en hand.

Als een trotsche Man bezonnen,
Als een blijde Knaap bewogen,
Lachte hij naar 't leven onverwonnen
Met zijn donkerbloeiende oogen.

Zóó met zijn trots, zijn open lach
Liet hij 't jong leven in den strijd,
Die droom en daad en nacht en dag
Zijn Volk had toegewijd.

Wonder: hoe door zijn dood bekoord
Menig Man zich voor zijn werk bood,
Die hem sluipend hebben vermoord,
Zij wekten leven uit zijn Dood.

* * *

Uitgang

Stierven zij? Neen, in 't hart leven hun daden,
Het Lied beleeft hun Droom,
In trots bewogen en in trouw beraden
Gaven zij zich open en vroom.

En wat zij wonnen, laat het ons niet derven,
In harten-martelend gemis,
O, God, geef ons dit leven en dit sterven,
Dat meer dan leven is.

Ziet: van de Teekens van God bloeit de Tijd
Zóó vol als de avondhemel van de sterren,
Het Volk in trots en trouw gewijd
Breekt de volken, die zijnen weg versperren.

Mijn hartelied: loof des Volks helden,
Zij zijn gelukkiger dan wij,
Die Wachters waren van de Velden,
En stierven trotsch en vrij.
Maar 't Land is niet voor 't Volk verloren,
Dat zóó zijn trotsche Zonen geeft,
Weder zullen ons Land en Stad behooren,
Want de Ziel van het Volk is in Vrijheid herleefd.

Gedichten
Door
Aart van der Leeuw

Heilige eindloosheid

Heilige eindloosheid,
Buiten ruimte, buiten tijd
Slingren zich de zaalge reiën,
In een eeuwig zich vermeien
Aan U toegewijd.

Eenmaal, in den droom,
Strookte mij de zoom
Dezer waaiende gewaden,
En ik mocht een oogwenk baden
In dien wervelstroom.

Sedert pleegt de dag,
Als een jonge lach,
Die zich loswindt van de lippen,
Immer aan den wil te ontglippen
Van mijn zwak gezag.

Telkens waar ik buk,
En 't geplukte druk
Als bezitting in mijn handen,
Rukt het zich uit vorm en banden
Opwaarts naar 't geluk.

Geen gedachte kan
In den kalmen ban
Van het klaar verstand verblijven,
Maar zij wil een lijn beschrijven,
Die den trans omspann'.

En wanneer ik zing,
Stijgt mijn zang als ring,
In steeds wijder, teerder bogen,
Zevenkleurig overtogen,
Of zij U omving,

Heilige eindloosheid,
Buiten ruimte, buiten tijd,
En het weerspel harer glansen
Met den maatval van Uw dansen
Werd ineengereid.

Als onze ziel niet zong

Als onze zièl niet zong,
En vreugdedansen sprong,
Zouden dan wel de vògels zingen,
De bronnen uit de rotsen springen,
En had de storm een tong?

Als onze hoop heur schat
Niet rustloos zocht, en bad,
Zou dan de boom zijn bloei en twijgen
Zóó innig hemelwaarts doen stijgen,
Dat hij het blauw omvat?

Neen, als de ziel zeer diep
In duister lag en sliep,
Terwijl geen prins getooid met bloemen,
Een wekker dien wij engel noemen,
De schoone slaapster riep,

Dan zou het ritslend bruin,
De bron verstikt in puin,
Verdord en snikkend nederzijgen,
Dan zou de wind, de vogel zwijgen
In dien verdoemden tuin.

Rusteloos

Wanneer de leeuwrik moe wordt van gezang,
En 't ademloos zijn droom te boven stijgen,
Zullen vanzelf de luide liedren zwijgen,
De wiekjes rusten van hun wolkendrang;

Dan schuilt die kunstnaar zonder wederga
In 't lage nest der nederige grassen,
Met niets om op zijn dichterroem te passen,
Dan 't lichtblauw oog van de veronica.

Maar ik, zijn mindre, weiger mijne stem
En 't smachtend spel der afgematte vleuglen
In sluimrende overgave te beteuglen,
En mij te nestlen op het veld, naast hèm.

Dankoffer

Zoo lijkt het landschap op een zee,
De zeisen schieten heen en weer,
Of pijlsnel over golven glee
Een zonnezilvren meeuwenveer.

De windvlaag schenkt mij zoeten geur,
De vogel hemelslust en klank;
Ik weet niet hoe ik voor die keur
Van zomergaven 't beste dank.

Was ik slechts kundig op het riet,
Als herders uit d' antieken tijd,
Dan uitte ik in een pijpend lied
De klacht van mijn erkentelijkheid,

En deed de maaiers op mijn maat
Zich schikken tot een vromen rei,
Waarin de slag des harten slaat,
En 't waaien wiegelt van de wei;

Doch nà den dans knielde ik alleen
In 't dichtbelommerd heiligdom
En zond mijn ziel op wierook heen
Van specerij en kostbre gom,

En spreidde rond den hoogsten stam
Van 't aan den god gewijde bosch
Mijn offer uit: het wollig lam,
Naast vruchten in een korfje mos.

Aan een zwijgend dichter

Vreemd, dat de vogels niet meer fluiten,
Als de aren wieglen op het veld,
Geen lied het luistrend oor doet tuiten,
Als de appel in den boomgaard zwelt.

Kent gij die stilste handelingen,
Wier wijding geen gerucht verdraagt,
Zoodat hun lichte zin door zingen,
Zelfs van den leeuwrik, wordt verlaagd?

Misschien dat zóó het hart bij 't oogsten
Geen wijsjes in de twijgen lijdt,
Doch gansch zich wegschenkt aan dat hoogste:
Het wonder van zijn vruchtbaarheid.

Lezing en herdenking
Door
P.N. van Eyck

I

Gossaert's Experimenten (van Dishoeck, 1916). De dichter kent de troebele drang van het hart. Al weet hij dat de maskers waar achter hij zijn leven tracht te verbergen hem destemeer verraden, toch handhaaft hij ze alle en levert ons over wat hij verborgen wenschte. Titel en pseudonien, gekweekte woordbijzonderheid en de schittering van menigvuldige opschriften, al de kunstmatige middelen waarbinnen Gossaert wil schuilgaan worden te eerder zooveel ontmaskeringen van zijn innerlijk. Zij doen hem gebonden zien ook waar hij zich vrij waant. Want hij géeft ze dan toch, die verzen die hij ons had kunnen onthouden, en we begrijpen dat èn de drang naar verborgenheid èn de tegenstrijdigheid tusschen die drang en de uitgave der gedichten tot zijn wezen behoort; begrijpen daarbij dat hij-zelf dit weten moet - en doorleden heeft.

Eén gedicht uit Experimenten, niet van de schoonste, kan naar zijn inhoud voor alle staan: het is de dialoog In meretricem nimis immaturam, een gesprek tusschen de dichter en de hoer. Er is wellicht geen vers waarin Gossaerts persoonlijkheid volledíger tot uiting komt. Dat de menschelijke ziel zich schendt voor waardeloos gewin, dat alle schat die niet van boven gevoed wordt noodwendig uitgeput raakt, dat de ziel bezwijkt als ze niets heeft dan ten hoogste de gemeenschap met de ellende van haar naasten (gelijk de dichter die biedt in de inhoud van zijn kunst), dat de kunstenaar in geen enkel opzicht in staat is haar

geschondenheid vergetelijk te maken onder welke praal dan ook (gelijk de dubbel-onmachtige dichter die biedt in de vorm van zijn kunst) dat ook het dichterschap een prostitutie moet heeten waarvoor eenige schaamte onontbeerlijk is, dat alle menschelijk bedrijf, zonde of heiligheid, leed of lust, zin noch vrede noch troost kan vinden dan enkel in God, dit is wat Gossaert geleerd heeft, waartegen hij zich verzet heeft, waarin hij zich schikken wil. Het heele bittere leven dat tot het vinden, op déze wijze van déze waarheid, noodzakelijk was, is voor zijn verzen een vooronderstelling die telkens weer doorbreekt, in het aanduiden dier waarheid haar alles vervullende en verzoenende beteekenis doet voelen, en tegelijk haar waarachtigheid in dezen dichter. Er kan geen twijfel bestaan over het diepst-innerlijk leven van den man die, wie weet ondanks welk verzet ook weder, gedreven is tot het schrijven van gedichten als Favonius of De Verloren Zoon. De waarachtigheid van zijn zieleleven, de felheid waarmee het doorleden is, de hartstocht die het gespannen heeft zoo sterk dat alleen God het breken kon, geven aan zijn beste gedichten, en alleen met deze hebben wij te maken, een grootheid waarvoor men - hoe zou het anders - misschien niet altijd vatbaar is maar die in de uren dat ze werkelijk in ons verwekt wat ze te verwekken heeft, onmiddellijk als iets onvergankelijks gevoeld wordt.

Het verzet dat van Gossaerts persoonlijkheid een der meest kenmerkende eigenschappen is, blijkt het in even sterke mate van zijn poëzie te zijn. Zij schijnt ontstaan uit en ondanks verzet, er is, in de meer synthetische gedichten vooral, een voortdurende strijd die ze fel maakt: het rhythme wordt bedwongen onder het metrum als een laatste poging om diezelfde uitstorting, diezelfde zweving waaraan hij wel gaarne zou toegeven maar nochtans niet toegeven mag, door het mechanische te belemmeren. Er is niets stroomends, het is overmande opstand, een lichaam bedwongen in de strijd en verstild in zijn worstelwrong. Zelfs het lied van de leeuwerik zweeft niet maar schrijdt, en *moet* immers schrijden daar het begrijpen van het vogellied afhankelijk is van den dood. Het laatste is, dat de dichter zijn zwijgen als noodzaak voelt en dat hij God bidt hem het zwijgen te lééren. Gelijk de ploegende landman die,

ter grenspaal van zijn akker genaderd, voor de starre steen als een onverzettelijke godheid zich buigt en berustend de ploegschaar wendt, zoo aanvaardt de dichter de stilte die God hem oplegt. En aanvaardt die zóó volledig dat hij na het einde ook de noodzakelijkheid van dat einde niet meer in verzen belijden kan. Zoo ontbreekt aan zijn dichterlijk gebouw de sluitsteen die wij uit liefde voor zijn schoonheid zouden wenschen maar wier afwezigheid wij onmogelijk kunnen betreuren daar hij, zoolang Gossaert is gelijk ik hem begrijpen moet, de waarachtigheid bewijst van het onvolledig geheel.

II

N i j h o f f ' s W a n d e l a a r (Versluys, 1916). Een nieuw dichter, - een, zegt hij zelf nochtans, uit de tijd van Baudelaire. Maar niet *als* Baudelaire. Wij zijn tot een monumentaler begrip van die dichter gekomen. Zijn eigen onsterflijkheid heeft zich in onze kennis ontworsteld aan al waar zijn sterflijkheid door gekneusd werd. Toch zijn er steeds opnieuw jonge menschen die zich spiegelen in de droesem van Baudelaire's leven. Wij kennen reeds zoolang de *soort* dezer van een decadente athmospheer als verzadigde verbeeldingen. Er is iets anders in ons gaande dan de huiverende verdieping in de sfeer van gepoederde comtesses en bittere pierrots. Ook in Nijhoff; wiens onderscheidende persoonlijkheid juist dáárin ligt dat hij uiting geeft aan een levensangst die wij tot op hem niet zóó in de Nederlandsche poëzie kenden. Die angst is zijn bijzondere beproeving en in haar zal hij dus noodzakelijk zijn bijzondere verlossing moeten vinden.

Men kan niet zóó sterk door de angst voor het leven aangedaan worden zonder zich zelf te dwingen aangaande die angst tot klaarheid te komen. Zoolang Nijhoff met haar in zooverre tevreden is dat hij haar, als zij tot dichterlijke ontroering wordt, een half persoonlijke, half schabloneachtige belichaming geeft (die omdat zij uit een wezenlijk doorleefd gevoel van een wezenlijk dichter ontstaan is, met een zekere intensieviteit op onze aandacht inwerkt) en met die *tijdelijke* bevrijding genoegen neemt, schiet hij te kort tegenover zich zelf. Want hij heeft die angst tot in haar oorsprong te doorgronden.

Hij heeft zich te bezinnen op de vraag: of waarlijk het leven, ontdaan van des dichters verbeeldingen, zóó hard is dat de mensch er niets dan angst voor kan hebben; of misschien enkel persoonlijke en dus niet noodzakelijk-menschelijke gesteldheid alleen hém het leven zóó doet aanvoelen, en voor anderen een andere aanvoeling niet alleen mogelijk maar zelfs gewettigd is; of ten slotte die persoonlijke gesteldheid in hem zelf een essentieele is, zoodat hij inderdaad vergeefs zich van haar zou trachten te bevrijden, ook al kwam hij tot het inzicht dat zij niet op rekening van het leven zelf gesteld moet worden. Hij zal dus, wetend dat een leven met angst voor het leven een vraagstuk is welks oplossing zijn toekomst haar vorm zal geven, met alle ernst die in hem is het leven willen peilen en eerst dan zich bewust worden welke hooge roeping in zijn dichterschap lag opgesloten. En háár dan bevrijden. Want deze angst kan slechts een gevolg zijn van die verscheurdheid waaraan wij allen geleden hebben. Niet in werklijkheid maar in ons alles vervormend bewustzijn waren wij losgerukt uit den eenigen groeibodem der waarachtige menschlijkheid, en zinloos, doelloos hebben wij in de eindelooze leegte onze nuttelooze dwaaltocht verricht. Als angst het laatste gevoel is bewijst dit dat een eindpunt bereikt werd. Wie het leven zelf op dat eindpunt gevoerd heeft bedenke dat het niettemin geen einde heeft en dat het dus enkel wil manen om terug te keeren naar zijn aanvang, om vandaaruit een nieuwe weg te zoeken. Voor menigeen is het de grootste ervaring in zijn leven geweest te bevinden dat die andere weg bestaat. Dit is wat ook Nijhoff te doen heeft, al duurt het lang en al valt het zwaar. Ik geloof niet dat ik mij vergis wanneer ik in zijn angst eenig literair behagen om haar bijzonderheid bespeur. Velen onzer kennen dat eigenaardig corrupt behagen zoo goed als hij. Niet voor niets voelt Nijhoff zich dichter uit de tijd van Baudelaire: wij denken aan Rollinat. Maar niemand begeert in déze tijd herhalingen van Rollinat en het is onze vurigste wensch dat ieder die de dichterlijke gave bezit woekere met zijn talent en bouwe aan de toekomst der menschheid. Want aan *ons* geslacht is het haar fondamenten te leggen.

Van Assen's vertoog tot den Koning
Door
Dr. C. Gerretson

Maakt de geschiedenis van het koninkrijk der Nederlanden een integreerend deel uit van onze Nederlandsche Volksgeschiedenis?

Men is vaak geneigd er aan te twijfelen.

De Vereeniging tusschen Noord en Zuid was, buiten ons volk om, door de Mogendheden bedisseld; voor de Scheiding - althans voor de politiek, die de modus quo der scheiding bepaalde - schijnt Willem I bijna uitsluitend de persoonlijke verantwoordelijkheid te dragen.

Het maakt den indruk, dat het Nederlandsche volk, tot in zijn beste vertegenwoordigers, geen anderen wensch heeft gekoesterd, dan het werk van 1815 zoo spoedig mogelijk ongedaan te maken.

Slechts de cynastie schijnt aansprakelijk voor de mislukte pogingen tot reconciliatie, die, meer dan de Scheiding zelve, aan de Geschiedenis van 1830 den bitteren nasmaak geven.

Toch is wellicht deze voorstelling niet geheel juist.

Willem I was geenszins de absolutistisch aangelegde, eigengereide persoonlijkheid der Belgische geschiedschrijving.

Naast al de hardnekkigheid en vasthoudendheid van Willemijntje bezat hij in de hoogste mate de constitutioneele ader van zijn vader en grootvader; de formalistische eerbied voor de grenzen van zijn eigen gezag.

Zeer naijverig op zijn volgens de constitutie van 1815 zeer uitgebreide macht, heeft hij - hoe soms ook, naar eigen erkentenis, daartoe geprikkeld - een ingrijpen in de bevoegdheid der Kamers nimmer gewild. Despoot zijn zou ik niet *kunnen*, bekende hij, in een vertrouwelijk oogenblik, aan Groen van Prinsterer, en het woord kwam voorzeker uit het diepst van zijn Oranje-hart.

Een groot deel van zijne besluiteloosheid dient op rekening te worden gesteld van dit constitutioneel formalisme. Maar ook in de sfeer waarin Willem I in staatsrechtelijken zin eigenmachtig beslissingen nemen kon, liet hij zich oneindig minder, dan men zich gewoonlijk voorstelt, door eigen inzicht en eigen willekeur leiden.

Door zijne, jammer genoeg tijdroovende, gewoonte alzijdig advies in te winnen, bleef hij gestadig in contact met den volksgeest, die, - dit dient aanstonds erkend, - in het Holland van 1830 slechts levendig was in den uiterst beperkten kring der onder het Fransche beheer geconsolideerde bourgeoisie, aan wier hoofd Oranje in 1814 getreden was.

Met die beperking evenwel zou men, zonder gewilde paradoxie, kunnen beweren, dat ten tijde van den Belgischen opstand de groote politiek, met inbegrip der buitenlandsche betrekkingen, oneindig meer door de wisselende volksstemmingen beïnvloed werd, dan dit tijdens dezen wereldoorlog onder het parlementaire stelsel het geval is.

Het is slechts vanuit dit gezichtspunt, dat het verloop van den Belgischen opstand voor de Nederlandsche volksgeschiedenis van groote beteekenis is. Zoolang de verantwoordelijkheid voor de begane misslagen slechts ten laste komt van een buiten en boven het volk staanden vorst, kan de ontwikkeling der gebeurtenissen ons slechts matig belang inboezemen. Het persoonlijke en toevallige zou, in het verloop der gebeurtenissen, dan al te zeer overwegen.

Anders is het, wanneer men in de politiek van Willem I vóór en tijdens den opstand den weerslag heeft te zien van den invloed van bepaalde Nederlandsche groepen, die de kern vormden waaruit de latere parlementaire partijen zich hebben ontwikkeld.

Slechts uit die invloeden kunnen m.i. vele schijnbaar on-

verwachte beslissingen gedurende de critische maanden worden verklaard.

Een van de duisterste punten uit de geheele affaire is zonder twijfel de zending van den Prins van Oranje naar Antwerpen en diens proclamatie van 5 October.

Het effect van dit staatsstuk is bekend genoeg.

Voor België beteekende het de definitieve erkenning van het resultaat van den opstand. In Holland wekte het, zelfs bij de persoonlijke vrienden van den kroonprins, de smartelijkste verontwaardiging.

Welke invloeden, welke motieven echter gaven tot de zending den doorslag? In hoeverre ging de Prins in zijn proclamatie zijn boekje te buiten?

De ware bedoeling van de zending kan uit de proclamatie des konings van 4 October vermoedelijk niet volledig worden gekend.

Naar de te berekenen gevolgen te oordeelen, had de koning eindelijk aan den aandrang der meer gematigde Belgen toegegeven.

Reeds in den ministerraad van 28 Augustus had de kroonprins zich voor verregaande concessies verklaard. Reeds toen stond hij blijkbaar onder den invloed van Le Hon, die hem uit de Kamer geschreven had, dat hij een voorstander was van bestuurlijke scheiding, en dat een luitenant-generaalschap aan hem, den prins, opgedragen, nog het eenige redmiddel zijn kon.

De algemeene indruk is dan ook immer geweest, dat de Koning nogmaals aan den raad zijner Belgische raadgevers, had toegegeven, en wel op een oogenblik dat elke verdere toegeving door de volksmeening op 't scherpst veroordeeld werd.

In het Rijksarchief bevindt zich echter een document, dat op de zaak een eenigszins ander licht werpt, en schijnt uit te wijzen, dat veeleer andere invloeden het Koninklijk Besluit, waarbij de Prins naar Antwerpen werd gezonden, hebben uitgelokt. Het toont vooral aan hoe weinig de Prins van Oranje, in zijne proclamatie, de bedoelingen zijns vaders te buiten ging, althans de bedoelingen van die Nederlandsche raadslieden des

Konings, onder wier invloed het besluit tot zending des Prinsen genomen werd.

Het is een tot den Koning gericht uitvoerig Vertoog, merkwaardig, niet slechts om den inhoud, maar vooral om den man die het schreef, en de omstandigheden, waaronder het geschreven werd.

De steller, de toenmalige rector der Leidsche Universiteit Van Assen, nam eene eigenaardige en invloedrijke positie in tusschen de vertegenwoordigers der beide voornaamste groepen, die Willem I, van buiten af, trachtten te beïnvloeden.

Zeer bevriend en in drukke briefwisseling met den toenmaligen Kabinetssecretaris Groen van Prinsterer, was hij tevens een vertrouweling van Van Hogendorp en Luzac.

Beurtelings in min of meer officieele relatie staande tot den Kroonprins, omtrent wiens karakter hij een hoog denkbeeld koesterde en tot Prins Frederik, wiens secretaris hij later werd, was hij gewoonlijk het mondstuk, waardoor mannen als Groen en Hogendorp hunne meeningen bij de beide vorsten konden doen gelden. Een enkele maal was hij ook wel tusschenpersoon tusschen den Koning en de Prinsen.

Groen en zijn kring hadden vóór alles op gewelddadige onderdrukking van den opstand aangedrongen - en, zoo dit onmogelijk bleek, op lossnijding dóór Holland van België.

'Nog ééns' - schreef op 31 Augustus het 'Nederlandsch Verbond', waarin de politiek der 'Nederlandsche Gedachten' op dit punt nog een weinig radicaler werd toegespitst - 'men wil in slaap wiegen; maar op onze beurt zeggen wij, hetgeen de factie zoo menigmaal met eene zekere zelfvoldoening herhaalde, *het is te laat*'.

Men moet geen deputatie ontvangen; indien er te Luik een opstand uitbarst, dan moeten de van daar afgezonden commissiën 's vorsten antwoord uit den mond van het geschut der citadellen vernemen.

Het werd echter al spoedig duidelijk, dat het Gouvernement op den aanvankelijk ingeslagen weg van 't geweld niet durfde voortgaan.

Deze houding was voor Groen van Prinsterer aanleiding om op 17 September zijn ontslag te vragen, hetwelk hem gewei-

gerd werd. Nu was het echter nog mogelijk de eer aan zich te houden.

Het initiatief tot separatie kon van België of van Holland uitgaan: iedereen in de omgeving des konings trachtte den besluiteloozen vorst tot eene decisie te dringen, waardoor Holland de eer aan zich houden zou.

Van Assen was, met Groen, aanvankelijk vóór eene absolute scheiding.

'Mijn summa', schreef hij aan Groen 5 September uit het kamp bij Vilvoorde, werwaarts hij Prins Frederik was gevolgd, 'is dit: onvoorwaardelijke scheiding in 2 koningkrijken, België en de Vereenigde Nederlanden.'.

Weinige dagen later is Van Assen van opinie gewijzigd: 'Wij zijn het niet (langer) eens, sedert ik weet dat noch de Koning, noch de Mogendheden een Belgisch Koninkrijk willen, omdat het in diametro tegenover de Vereenigde Nederlanden zou staan, moeten wij op dit oogenblik er niet te sterk op aandringen. Eerst langzamerhand kan die snaar aangeroerd worden. Met te veel in eens door te zetten brengen wij niets tot stand....

Met der tijd moeten wij geheel van één....'

In Holland teruggekomen, werd Van Assen bij den Koning ontboden, om voorlichting te geven over een ondergeschikt punt: de wijze waarop in 1815 de vrijwillige giften waren tot stand gekomen. Volgens het gebruik van de omgeving des Konings nam hij de gelegenheid te baat, om zijn denkbeelden over den algemeenen toestand uiteen te zetten.

Nauwelijks thuis gekomen bereikte hem reeds de door Groen uitgelokte Kabinetsmissive, waarbij hem verzocht werd, niet slechts, gelijk aanvankelijk was verzocht, schriftelijk te rapporteeren over de questie der vrijwillige bijdragen, maar tevens de ter audiëntie voorgedragen politieke denkbeelden te willen formuleeren.

Aan dit verzoek dankt het merkwaardige stuk zijn oorsprong, dat den 30sten September van uit Leiden per ijlbode aan het Kabinet des Konings werd toegezonden. Ik laat het belangrijkste fragment hier nu zonder verder commentaar volgen:

'Sire! eene grootsche en schitterende daad zal er door Uwe

Majesteit moeten verrigt worden om deze alvernielende beginselen[1)] in hun dolle vaart te stuiten: om het zwaard in de schede te doen keeren, om het schoone Rijk niet langer tegen zich zelven te verdeelen: en Oranje te handhaven op den troon der Nederlanden.

De Mogendheden van Europa mogen dien troon hebben opgerigt; hij is het onschendbaar erfdeel van Uwe Majesteit en van Haar Huis en welke behoedende maatregelen U.M. wil nemen voor het handhaven van Hare rechten, de Mogendheden moeten en zullen ze eerbiedigen, zoolang het evenwicht ongeschonden blijft.

Het Congres van Weenen of de 8 artikelen van de Overeenkomst te Londen 21 July 1814 mogen bepaald hebben ‘dat in de Grondwet van 1814 geene verandering mochte geschieden in de gelijkheid van bescherming der godsdienstige gezindheden, in het toelaten van alle ingezetenen zonder onderscheid van geloofsbelijdenis tot ambten en waardigheden,’ het Congres kan het onmogelijke niet mogelijk maken; het kan niet vereenigen, wat ingewortelde vooroordeelen van één scheuren.

In Belgiën is de Grondwet opgeheven. Zij bestaat er niet meer. Wilden de Mogendheden haar handhaven, dan hadden zij te hulp moeten schieten, want geen enkel leger van den best ingerichten staat kan troon en land verdedigen tegen eene woedende bevolking.

Geen Kamers, geen Grondwet moeten op dit oogenblik den Souvereinen wil Uwer Majesteit binden. Als Vorst en Heer dezer Landen stelle Uwe Majesteit niet uit, (wanneer het aan die wijsheid behaagt, die de Almachtige door zoo veel eeuwen heen aan de Prinsen van Oranje heeft toegedeeld), om het grootsch Besluit te nemen: van Staatkundige Afscheiding dier Landen, die bij het tractaat van de Vrede te Parijs in het algemeen en naderhand in de Overeenkomst te Londen in het bijzonder en met name als *vermeerdering van grondgebied aan Holland geplaatst onder de Souvereiniteit van het Huis van Oranje* zijn toegevoegd geworden.

Misschien zal de overmoed der oproerige onderdanen in dit

1) N.l. de ‘samenwerkende beginselen van Catholicisme en Jacobinisme’.

ijsselijke tijdstip, het Besluit des Konings naauwelijks meer op eenigen prijs stellen. Er moet dan nog grooter offer worden gebragt.

En dit was het Sire! wat ik U.M. durfde te kennen geven als eene overdachte meening: want Belgiën is inderdaad van zijnen Koning afgevallen. De zamenwerkende beginselen van Catholicisme en Jacobinisme, moeten van één gescheiden worden. Door die scheiding alleen kan verzwakking ontstaan en de Vorst zijne ontweldigde magt hernemen.

Die verzwakking zij thans het hoofddoel waar alle de te nemen maatregelen moeten heenleiden.

Uwe Majesteit kan zich zelve niet vernederen door schikkingen en onderhandelingen met oproerige onderdanen. De Prins van Oranje is de eerste onderdaan; Hij zij ook de grootste.

Onmiddelijk als onderkoning naar Belgien gezonden, beloove Hij in naam van den Koning eene Staatsregeling, waarin hij alle de grieven opheffen zal, die Catholiek en Jacobijn tegen de Nederlandsche Grondwet verbitteren. Men geve aan de Geestelijkheid, wat zij sedert zestien jaren beoogde: de verklaring bij eene Wet: ‘que la religion catholique apostolique et Romaine est la religion de l'état (en Belgique) gelijk in art. 5 en 6 van het Chartre geschreven stond. In het Chartre echter had deze wetsbepaling geene bepaalde toepassing; want art. 3 schreef voor: Les Francais sont tous également admissibles aux emplois civils et militaires.

In Frankrijk kon dus het woord van *Godsdienst van Staat* alleen op den Koning betrekking hebben, niet op de onderdanen. In Belgiën integendeel kan de Koning zoolang het Huis van Oranje regeert, niet Roomsch Catholiek zijn; de langgewenschte bepaling van *godsdienst van staat*, die art. 191 in art. 11 miskende, moet dus hare werking uitoefenen op de onderdanen. Wanneer de Belgische Geestelijkheid gerust gesteld is, dat nooit door onRoomsche ambtenaren de instellingen der Kerk zullen tegenwerken, en de vrijlating van het onderwijs Haar het uitzicht opent voor het uitbreiden van hare macht, wat zal zij dan meer kunnen wenschen, terwijl haar eigenbelang haar het naast aan het harte gaat? Immers Frankrijk alwaar het Geestelijke principe geheel het onderspit delft, zal alle hare aanspraken van de hand wijzen. En drijven in

Belgiën de Jacobijnen hunne hersenschimmige ontwerpen zóó ver, dat zij eenen republikeinschen regeringsvorm durven tot stand brengen, dan staat van dat oogenblik af het Catholicisme tegenover het Jacobinisme. Zoolang nu de Monarchie bestond, streden zij vereenigd als bondgenooten tegen haar. Zoodra haar vijand geveld is, houdt hun verbond op, en beide tot hunne natuur terugkeerende verklaren elkaar den oorlog. De geestelijkheid gevoelt wel, dat zij voor het tegenwoordige de overwinning niet kan behalen, en zij, aan haar zelve overgelaten, in denzelfden pijnlijken toestand zal vervallen, waarin zich thans de Fransche Geestelijkheid bevindt.

Het is zeer mogelijk, dat ik dwaal, maar ik verbeeld mij, dat het belang zelf de Geestelijkheid zoude verplichten, om de gemoederen te bedaren, en de rust te herstellen, waar zij inzonderheid die gestoord heeft.

Het Jacobinisme, dat alle godsdienst haat, zal wel heimelijk en in het afgetrokkene den wettig erkenden invloed der Geestelijkheid met lede oogen aanzien, doch om de publieke geest in de beide Vlaanderen en Antwerpen zal men zich voorzichtig stilhouden, en zich met het uitzicht vleijen, dat de nieuwe Staatsregeling, die de opheffing van alle de grieven aankondigt, een waarborg zal wezen tegen Priestermacht. Intusschen keert het zwaard in de schede en vele maatregelen van voorzichtigheid, die thans ongerijmd schijnen, worden dan gemakkelijk ter uitvoering.

Eene scherpe Politie, die beide partijen, Jacobijnen en Catholieken het oog op elkaar wantrouwend doet houden, kan en zal uitstekende diensten bewijzen.

Hoe sterker de dikwijls genoemde Principes (die men altijd als aanwezig en werkdadig moet gelooven) in het daglicht komen, en zich nu op eens tegen elkaar overgesteld zien, terwijl zij de laatste jaren gedwee de een den andere volgden, hoe meer het Monarchaal principe, dat Uwe Majesteit handhaaft, veld zal winnen, en verwijdering te weeg brengen tusschen de beide vijanden van den troon.

In Frankrijk was de Koning één der Principes onvoorzichtig toegedaan. Hij was dus partijdig, en met de nederlaag van het Catholiek beginsel, moest de Koning vallen.

In Nederland integendeel moet de verlichte Protestantsche Koning uit den aard der zaak onpartijdig zijn. De Geestelijkheid zal den troon als eene beschutting aanzien tegen het ongodsdienstig Liberalisme. De Liberaal zal zich gerust stellen, dat de troon zich nooit met het altaar tegen hem zal kunnen vereenigen. Beide zullen dus, zelfs ondanks hunne wenschen, veel moeten toegeven, en elke *consessie* is winst voor den troon. De Geestelijkheid zal geene onbepaalde vrijheid van drukpers kunnen toelaten; en de tegenpartij zal nooit de vrijheid van onderwijs in den zin der Kerk willen verstaan: om geene andere voorbeelden bij te brengen.

Uwe Majesteit zal misschien reeds van oordeel zijn, dat de overmoed van het weerspannig volk geene paal noch perk kennende, zich niet tevreden zal stellen met de hope der toekomst, en de beloften van den troon, dien het zoo heiligschennig miskent. Deze vrees, die mede velen bezielt, zal het best worden voorgekomen door het aanstellen aldaar van een Ministerie dat wel volksgezind of populair is, maar echter wegens het aanzien of de erkende verdiensten der gekozen personen de Geestelijkheid niet mishaagt.

Wanneer de Prins van Oranje zijne eene hand reikt aan eenen De Lynde d'Hoogvorst en Baerlemont, geve Hij de andere aan den Bisschop van Bommel of mannen van dergelijke denkwijze.

Men veroorlooft zich thans scherpe aanmerkingen tegen twee van U.M. Ministers, die beide van Belgische afkomst zijn. In Amsterdam is het eene rustbewarende kunstgreep der Politie, om de schuld van alles, wat het groot Publiek mishaagt, op rekening der *Brabandsche Ministers* te zetten, en de hope te geven, dat U.M. hen zal heen zenden. Indien het U.M. mogte behagen, zouden beider verkregen ondervinding en kundigheden bij het op te rigten Ministerie, U.M. uitnemend kunnen dienen. De publieke geest in Belgiën is hun zeer toegedaan. Beter dan anderen bezeffen (sic) zij het verschil van zeden en landaard en zullen aan de regtspleging met gezwoornen, aan de vrijheid van Drukpers en onderwijs eene wijziging kunnen geven overeenkomstig de tegenwoordige gesteldheid van zaken.

Diep gevoel ik Sire! hoe gemakkelijk het is zulke denkbeelden en ontwerpen op papier te zetten; en hoe moeyelijk het is, om ze in werking te brengen.

Ik beken daarenboven, dat het mij dikwijls is gebleken, dat de wijsheid op den dag van heden reeds dwaasheid is geworden, eer de volgende morgen komt.

Wij verkeeren in eene verschrikkelijke crisis. Onze dierbaarste belangen zijn in oogenschijnlijk gevaar. De hulp en raad, die de zieke zich zelven geeft, kan soms heilzaam wezen voor zijne redding al zij die onverstandig en gewaagd, wanneer hij getoetst wordt aan de regelen der kunst.

Het geldt hier het behouden van Belgiën onder de Souvereiniteit van het Huis van Oranje. Dit hebben de Mogendheden gewild, en wat Uwe Majesteit ook besluite, om dezen uitgedrukten wil der Mogendheden te eerbiedigen, zal altijd Hare goedkeuring moeten wegdragen. Schijnt U.M. eenige *bepalingen* te wijzigen, die het Congres voorschreef, het waren bepalingen ten gunste van Uwe Majesteit als Protestantsch Vorst, en ten overtuigenden bewijze aan de Belgische Gewesten, die als veroverd land in naam der Bondgenooten tot *twintig July 1814* bestuurd werden, dat zij gehoorzamen moesten.

Staat nú U.M. van Hare voorrechten af, wie zal deze opoffering aan het behoud van den staat niet huldigen als een dier grootmoedige karaktertrekken, die steeds de Prinsen van Oranje en inzonderheid Uwe Majesteit kenmerkten bij eene zoo moeylijke regering?

Ik ben overtuigd Sire! dat ied welgezind Nederlander zal erkennen, dat de personelijke hoedanigheden van U.M. vijftien jaren lang een kwaad hebben gekeerd hetwelk van den beginne af bestond, en heimelijk werkte.

Ware de Fransche omwenteling in July niet uitgebroken, Belgiën was welligt rustig gebleven. Maar het instorten van den troon der Bourbons was een te wellustig schouwspel voor de krankzinnige muiters, om niet eene poging te wagen tot eene gelijke vertooning in de Belgische hoofdstad, die altijd in het gareel der Parijssche Modedwang voortholt. Het werk heeft zijn meester overtroffen. Uit schijnbaar kleine beginselen ontstaan heeft de opstand binnen den tijd van naauwelijks ééne maand

zich zoo diep geworteld dat noch de hoogachting, die zelfs de stoutste muiter zijns ondanks voor U.M. gevoelt, noch het bezef van het verderf, waar men zich aan bloot stelt, noch het schranderst overleg in den Koninklijken Raad, noch eindelijk de beproefde dapperheid van U.M. legerbenden, dien opstand kunnen uitroeyen. Tegen het Raadsbesluit van God bezwijkt alle menschelijke wijsheid en macht; doch Zijn Woord schrijft ons voor om ook den tijd te dienen, en ons niet te laten verleiden door overdreven begrippen van rechtvaardigheid.

Terwijl de Staten Generaal redevoeringen houden, en beraadslagen over *scheiden* of *niet scheiden*, heeft het zwaard der muiters beslist, en als het ware den Gordiaanschen knoop doorgehakt.

Terwijl de Mogendheden elkaar met diplomatische omwegen vragen, of de *vereeniging niet nauw en volledig* zal moeten blijven, durft niemand ter hulpe opdagen, en ziet men het verschrikkelijke schouwspel lijdelijk aan.

Sire! tot hier toe schreef ik voort, nog twijfelende, of ik dit mijn opstel onder het oog van Uwe Majesteit zoude durven brengen, toen ik het vereerend Kabinetschrijven vanwege Uwe Majesteit ontving. Ofschoon nu met nog grootere schroomvalligheid mijne taak vervolgende, zal ik echter ook verder geheel mijn gevoelen uitdrukken gelijk het mij op het harte ligt; want zelfs uit de dwaling des eenen kan een licht ontstoken worden voor anderen; en Uwe Majesteit hoort met dezelfde goedgunstigheid de meening van den goedhartigen burger en den raad van den schrandersten staatsman.

Sire! indien het Koninklijk Besluit van de Afscheiding op die wijze doel kan treffen, als ik mij onderwond aan te toonen, dan zou terstond na het terugkeeren der orde en rust, eene Staatscommissie moeten benoemd worden, die de punten der vereeniging in 1815 tot grondslag nam der Afschaffing in 1830. Het Koninkrijk blijft één en geheel en ongeschonden. Alle veranderingen, die de geest des tijds Uwe Majesteit gebiedt te maken, betreffen den vorm der regering, niet het wezen van het Koninkrijk der Nederlanden.

Van alle de geschilpunten zou gewis de scheiding en verdeeling der Staatsschuld het moeyelijkste zijn, doch de rechts-

regelen, die men bij het scheiden eens boedels in acht neemt, het opmaken van het batig en nadeelig slot, en van alle ingebragt goed zouden ook hier kunnen dienen tot rigtsnoer; en voorzeker zouden niet alleen die oud-Hollandsche overzeesche bezittingen, die behouden bleven, maar ook de afgestane aan Engeland op den inbreng van Holland behooren. In de Memorie van den Graaf van Hogendorp over het belastingstelsel van 1816 zijn vele en uitmuntende wenken, die aan de Commissie inlichting en raad kunnen geven. De Heer van Hogendorp betoogt in zijne *Bijdragen* op onderscheidene plaatsen de bijna onoverkomelijke moeylijkheden der eigenlijke vereeniging, en geeft alzoo vele aanwijzingen, die van nuttige toepassing kunnen wezen.

Holland vleijt zich nu reeds alle de lasten, die zij zal moeten dragen, te boven te kunnen komen, zoodra slechts de Handel weder vrij is, en geene verbodswetten, meer hinderlijk zijn. Hoe gelijk zij altijd zich zelve gebleven is en deze hare beginselen, heeft de *Wet op de Koffij* in Meij l.l. opnieuw bewezen.

Waar alzoo eigenbelang wederzijds de Afscheiding eischt, worden de onvermijdelijke moeyelijkheden zeer verligt, en gemakkelijk gemaakt. Beide partijen zullen uit begeerte om een spoedige afrekening te hebben, en hunne eigene zaken te beheeren, geredelijk gevoelen, dat zij, evenals bij eene dading of *transactie*, zullen moeten geven en nemen.

Bij het opkomen van overwachte (sic) geschillen, die zelfs voor den Koning netelig zouden zijn, om te beslissen, zouden van de Mogendheden, die het meest met onze finantiele aangelegenheden gemoeid zijn, scheidsmannen kunnen gevraagd worden.

Voor de te onderwerpen Grondwet van Belgien zou de Constitutie van Noorwegen van 4 November 1814 *misschien* eenige goede en algemeene voorschriften bevatten, als daar zijn omtrent de belastingen, de schatkist, de legers, de inwoners enz.

Er zijn voorzeker vele belangen van Belgen en Hollanders in elkaar gewikkeld wier ontknooping moeylijk zal zijn.

Indien tot grondslag wierd genomen, dat de R. Catholieke Hollander in Belgien als ambtenaar geplaatst, zijn ambt zoude behouden en de Belgier in Holland in allen gevalle kon blijven indien hij als genaturaliseerde wilde beschouwd zijn, die in

Belgien geene burgerbetrekkingen meer had, zulk eene of dergelijke verordening zou misschien niet ondoelmatig zijn.

Naar het voorbeeld van Noorwegen en om de herinnering aan de vroegere tijden toen de Oostenrijksche Nederlanden door Gouverneurs werden beheerd, zou het noodzakelijk zijn, dat de Prins van Oranje, wien het slagveld van Waterloo zoo naauw aan Belgien verbindt, in Brussel Zijn verblijfplaats en Hof vestigde, en bij de onmogelijkheid voor Uwe Majesteit, om telkens de vergaderingen te volgen der onderscheiden Staten Generaal, zou Zijne Koninklijke Hoogheid de plaats van Uwe Majesteit kunnen bekleeden.

Het spreekt van zelfs, dat de Koninklijke magt in de Belgische Grondwet dezelfde zou moeten blijven, die zij thans is, en het voorstellen van Wetten, gelijk in art. 70 bepaald is, voor Uwe Majesteit streng gehandhaafd wierd.

Dikwijls is de aanmerking gemaakt, dat het Koningrijk der Nederlanden (Le Royaume des Pays Bas) nooit eenen eigen naam had ontvangen. De Hollander wilde het woord *Neerlandais* opdringen. De Belgier spotte er mede, en handhaafde de benaming van *Belgie* en *Belgique*.

Uwe Majesteit zoude van deze gelegenheid gebruik kunnen maken, om het Koningkrijk den titel te geven van het Rijk van de Vereenigde Nederlanden en van Belgien. Het zal beiden vleijen, om zich in de benaming van het Koningrijk te herkennen.

Ook bij den naam van de Ridderorde van den Nederlandschen Leeuw is dikwijls hetzelfde ongenoegen ontstaan. Belgien heeft een recht op de beroemde Bourgondische orde van het *Gouden Vlies*, dat Spanje noch Oostenrijk betwisten kan; het herstellen van zulk eene Orde zou den Hoogen Adel niet weinig vleijen.

Alle zulke schitterende punten, die den levendigen Belgier in beweging brengen, terwijl zij den bedaarden Hollander koel laten, zouden naar mijne meening op den voorgrond moeten gezet worden in de Proclamatie, in welke Uwe Majesteit de noodzakelijkheid der Staatkundige Afscheiding betoogde en vaststelde.

Niet zonder de gemoederen te toetsen der groote raddraayers in Belgien zou deze vooraf heimelijk mede te deelen Procla-

matie moeten afgekondigd worden, om de Majesteit des Konings niet in den waagschaal te stellen bij oproerlingen. Ik beschouw op dit oogenblik den waanzinnigen hoop tot alles in staat. Zijne drijvers echter kunnen niet onverschillig zijn voor hunne eigene belangen in de toekomst; en wat opent hun gunstiger uitzichten, dan Uwe Majesteit zal willen doen?

Naauwelijks zullen zij het dwaze ontwerp smeden, om zich tot één of meer Republieken te vormen, of de Mogendheden zullen tusschen beide moeten komen, wijl bij zulk een geheel nieuwen staat Holland te zeer verzwakt zoude worden en het Evenwicht van Europa nadeel moeten lijden. Daarenboven zou U.M. op eene wederrechtelijke wijze afgescheiden worden van het Groot Hertogdom van Luxemburg, hetwelk, niet gelijk Belgien, maar bij ruiling voor de Nassausche Bezittingen aan het Huis van Oranje is overgedragen. Het Duitsche Verbond zou genoodzaakt zijn, de onschendbare rechten van U.M. gestreng te handhaven.

Er zijn er in Belgien, die eene hereeniging met Frankrijk op het oog hebben, doch zal Frankrijk zulk een aanbod kunnen aannemen zonder de toestemming der Mogendheden, wier groote doel is geweest het evenwicht te herstellen door het terugbrengen van Frankrijk binnen zijne oude grenzen?

Zoolang de Belgen niet geheel en al verblind zijn, en eenig gezond begrip hebben, zullen zij den vernielenden oorlog van hun grondgebied afweren, en wat rest hun dan, als eene Afscheiding met behoud der Souvereiniteit van Oranje? Het is grievend voor den troon, en voor Uwe Majesteit, die vijftien jaren lang onvermoeid dag en nacht arbeidde voor het geluk van beide oneenige Volken; dan helaas! het is zoo verre gekomen, dat geen geringer voorstel den vrede zal kunnen terugbrengen.

In hunne razernij spreken zij welligt reeds om zich aan deze zijde van de Maas te wreken voor het leed, dat Brussel aangedaan is. De gemoederen zijn in Holland op eene geweldige wijze opgewonden; welk een indruk zal het op Europa maken, wanneer de bewoners van het gezegendste land der wereld in de beschaafde XIXde Eeuw op elkaar aanvallen gelijk in de duistere dagen der Middel Eeuwen?

Sire! Met de dood op de lippen bad Willem van Oranje: o God! ontferm U over mij en mijn arm Volk; de dankbare nakomelingen van dat arme Volk, rijk geworden door de weldaden van het Godvreezende Huis van Oranje bidden dagelijks met gevoel van liefde en dank: o God! ontferm U over ons en over den Koning!

Slechts luttele dagen later volgde het besluit waarbij de Prins van Oranje naar Antwerpen gezonden werd.

Het eene vuur
Door
P.N. van Eyck

I, 1

Het bloed wil rust maar 't hart wil 't niet gedoogen,
Het haakt naar de eene rust die nooit vergaat
En drijft het lijf te ontwaken uit zijn logen,
Voort naar de leege luidheid van de straat.

Daar weegt de hitte op grijs-geschroeide pleinen
En 't lijf, vermoeid van 't zwaar en doelloos gaan,
Ter muur geleend, ziet roerloos der fonteinen
Vergeefsche drang, vergeefsche storten aan.

Voelt niet de dorst der smachtend-matte leden,
Want de eeuwge dorst der hunkerende ziel
Heeft tot der drupplen wijsheid zich beleden:
Hoe 't al uit niets rees en tot niets verviel.

En laat zich eindlijk tot berusting raden,
Maar duldend, voelt als 't lijf zich, stervensloom,
En peilt haar diepte in de ijdelheid der daden,
En 't grondloos leed, en de onmacht van den droom.

2

Met zooveel drift van de aarde weg te stormen
En dan, niets méér dan slechts dit smartlijk lied
Uit smaadlijk leed en bitterheid te vormen, -
Waarom, mijn ziel, waarom berust gij niet?

Droom niet de vrede die gij zoekt daar buiten,
Schreeuwend als gij terugvalt op uw zelf,
Kunt gij dan nóg de blinde drang niet stuiten
Die zich te bloeden stoot aan 't hard gewelf?

Gij wilt het licht maar 't licht is niet de waarheid,
Alle gesternten zijn gelijkenis,
Veelvuldig beeld van de ééne, simple klaarheid,
Licht voor bezit maar duister voor gemis.

Wat nut u al dat wemelend geflonker
Als 't niet de bloem is van wat in u bloeit?
Boor dan geduldig kernwaarts door uw donker,
Ook gij draagt diep dat vuur dat eeuwig gloeit.

Gij zult die gloed die leven geeft niet vinden
Zonder veel arbeids, - arbeid zonder klacht,
En als gij moe zijt troosten u de winden
En meer dan al vertroostend wordt de nacht.

Want in de wind troost die gij dán kunt dragen:
De aandrang van de adem der oneindigheid,
En in de nacht bloeit als een eeuwig dagen
Uw hoop al wortelt ze in de donkre tijd.

En eenmaal tot het groote vuur genaderd,
Zijt gij vervuld. Mijn ziel, zie dan omhoog,
Dan vindt ge uw rijkdom in dat licht vergaderd
Dat nu, zoo klaagt ge, uw arm gebed bedroog.

Dan zìjt gij 't licht, en de eenheid, ongescheiden,
Hemel en aard, waarheid en sterflijk mensch,
Dan voelt ge u zelf tot de eeuwigheid verwijden,
Uw ziel verzaad, de dood uw laatste wensch.

3

‘Gij zocht mij niet, hadt gij mij niet gevonden’
O diepste wijsheid die ooit lijdend hart
Tot troost aan de eigen droefheid heeft ontbonden,
Tot zwáre troost als nochtans de uitkomst mart...

Zoo zij 't mijn lot dat, eíndeloos verlangend,
Mijn menschlijk hart, naar dat het meer begeert
Meer van zijn droom die 't Eeuwige is ontvangend,
Naar 't meer ontvangt in meerder gloed verteert.

II, 1
Aan de Droom

Moeder, ben ik uw gunst dan waard,
Heb ik u daarom zoo gesmaad
Dat gij uw wild, opstandig kind
Weer toelaat tot uw stil gelaat?

Dat wéér mijn blik uw glans aanschouw,
Dat wéér ik huivrend hoor hoe diep
De stem is die zoo vaak omfloersd
Mijn dolend hart tot keeren riep.

Laat gij mij na zoo kort berouw
Weer tot uw diepste liefde in,
En geeft mijn rustloos hart zijn rust
En moed voor weer een nieuw begin?

En vraagt voor wat gij gaaft geen dank
Dan dat ik mij tot plicht beken:
In de eenvoud die gij steeds begeert
Te zijn de dichter die ik ben.

En eischt geen delging van mijn schuld
Dan dat ik nooit meer van u wijk
En geeft mij 't onverdiend bezit
Van een oneindig koninkrijk:

Uw ziel, die ziel van alle zijn,
Heilig en rein, onpeilbaar zoet,
Leven des levens, eeuwige schijn,
Kernglans van glorie, ondoofbre gloed.

2

De hemel stralend tusschen 't loover,
De mensch zoo duister hier benee, -
O schoonheid, sterke zoete roover,
Stort op hem neer en voer hem ijlings mee.

Onstuimige kracht, gespierde vogel,
Daal op de menschenziel, dat kind,
Draag haar, al schreit ze, op breede vlogel
Omhoog, 't is God die haar begeert en mint.

Zij zal verlangen naar haar aarde,
Daar zij haar eigen nood niet kent,
Zij die zich steeds haar eigen droefheid baarde
Maar aan haar vreugde nauwlijks went.

Hoor niet dan naar dat schrille krijten
En dwíng haar tot haar zaligheid,
Stijg steil en snel, doof voor dat dwaze pleiten
Dat om de schut der trouwe kleinheid schreit.

En late uw vlucht niet af aldoor te reiken
Naar 't innigst diep-inwendig hart van 't licht,
Die groote gloed waar alle grenzen wijken,
Daar zwijgt zij stil en buigt voor Gods gezicht.

3

Help mij, waarheid, alle schijn ontberen,
Sluit mijn oogen voor begoochling dicht,
Laat mij niets beminnen, niets begeeren
Dan de glans van uw inwendig licht.

Waarheid, gij zult ieder ding doorstralen
Tot zijn zuiverste doorzichtigheid,
Want deze aarde is úw zacht ademhalen
Dat ze in iedre stilte als uw belijdt.

Laat naar die belijdenis mij luistren,
Tot ook ik haar in mijn stilte hoor,
En dan zóó ontroerd mijn liefde fluistren
Dat ik niet uw diepe vrede stoor.

III

In 't zware, zoete middaglicht,
Nu alle drang één uur vervloot,
Peinst diep in mij dit stil gedicht
Aan 't ver mysterie van de dood.

Eens is het sterven zoo nabij
Als aan mijn ziel dit kleine lied,
Een siddring, nauwlijks mijmerij,
Een teere naklank van verdriet.

Een even talmen, voor 't gewin
Van de allerinnigste eenigheid:
‘O dat ik mij nog eens bezin,
Niet meer nu, kom, ik ben bereid.’

En vóór het doelloos peinzen zwijgt
Beseft het al zijn onrust waan,
En 't is of 't licht zich tot ons neigt,
Een laatste droom: die ziet ons aan.

En eindlijk wijkt de vaste wand
Die eeuwig-onverwrikbaar scheen,
Rust die de hartslag overmant,
Maakt ziel en al en leven één.

En tot die zaligheid één snik,
Niets tusschen eeuwigheid en mensch
Dan één ondeelbaar oogenblik:
De dood, een droom, een ijle grens.

Een economisch oorlogs-pamfletschrijver uit de zeventiende eeuw

Door
Hendr. C. Diferee

Aan het jaar 1672 zijn slechts voor zeer weinige Nederlanders aangename herinneringen verbonden.

Besprongen door Frankrijk en Engeland, werd de vrijheid en onafhankelijkheid onzer Republiek in die dagen ernstig bedreigd, en ontstond onder den invloed der oorlogstragedie van dat jaar een helle oplaaiïng der volkshartstochten, waaraan onze eminente staatsman Jan de Witt en diens broeder Cornelis ten offer zouden vallen. Tallooze blauwboekjes en vlugschriften (Knuttel noemt er in zijn bekenden Pamfletten-catalogus niet minder dan 723) hielden achter het front, zou men thans zeggen, den haat tegen onze vijanden wakker of bepraken voor een zeer breeden volkskring de belangen van stad en land.

Voor een land als het onze met zijne wijdvertakte maritieme en commerciëele relaties mag het als eene eigenaardige bijzonderheid worden opgemerkt, dat slechts drie pamfletten onder deze honderden vlugschriften handelen over den algemeenen econoschen toestand en de middelen trachten aan te geven om gedurende en na den oorlog eene blijvende opleving van onze nijverheid te verkrijgen. En van deze drie boekjes zijn er slechts twee oorspronkelijk; het derde is een uit het Latijn vertaald vlugschrift, in de eerste plaats voor het Duitsche Rijk bestemd en

betrekkelijk zeer onhandig door den vertaler ook op ons land toegepast.

Zoo schieten er dus slechts in dat jaar twee boekjes over welke ons het bewijs leveren, dat er toen, evenals thans in de oorlogvoerende landen, ook in onze Republiek ernstig werd nagedacht over het vermeerderen der volkswelvaart door middel van verhoogde binnenlandsche productie, noodzakelijk geworden, omdat tal van debouché's door den oorlog voor ons tijdelijk waren verloren gegaan, terwijl andere niet bereikbaar waren en dus op dat pas eveneens voor ons gesloten.

Geschreven door zekeren Arend Tollenaer, heeft het eerste boekje (Pamfletten-Catalogus Knuttel 10034) tot titel ‘Remonstrantie ofte Vertoogh, inhoudende verscheyden schatten van Consideratie tot behoudinge en vermeerderinge van het welvaren van de Republique van Hollandt ende West-Vrieslandt’ en het tweede, vermeld door Knuttel onder No. 10035, ‘Stucken, Bewysen ende Berichtingen, dienende....als een Tweede Deel van de Remonstrantie ofte Vertoogh,’ enz. Beide boekjes verschenen ‘bij 's landts drucker Jacobus Scheltus in 's Gravenhage’[1].

Men meene nu niet, dat dit ‘Hollandt ende West-Vrieslandt,’ gelijk in de zeventiende eeuw wel eens meer gebeurde, eigenlijk eene uitdrukking is welke op de geheele Nederlandsche Republiek van toepassing kan zijn. Of wel, wat ook het geval kon zijn, dat de schrijver zich slechts tot het noemen van Holland bepaalt, omdat Zeeland hem voor de ontwikkeling der grootnijverheid minder geschikt scheen en alles buiten Holland en Zeeland op dat oogenblik in de macht der Franschen was. Integendeel, de schrijver bedoelt blijkens artikel VII zijner Remonstrantie en de toelichting op dat artikel, in zijn Tweede Deel gegeven, wel degelijk uitsluitend de nijverheid in de provincie Holland en West-Friesland op te beuren, ofschoon, willen de besturen der overige provinciën hunne belangen verstaan, ook b.v. Utrecht, Deventer, Kampen, Zwolle, Hasselt, Almelo en

1) Het eerste boekje wordt ook vermeld door *Van Rees*, Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der 18e eeuw, dl. I, bladz. 287-289. Vgl. ook *Laspeyres*, Geschichte der volkswirtschaftlichen Anschauungen der Niederlander u.s.w., Seite 136.

andere plaatsen, uit zijne voorstellen eene ‘seer heerlijcke fortuyn konnen smeeden.’

In dat geval dienen echter de provinciën Utrecht en Friesland hunne handelspolitiek te veranderen, en - teekenend voor de verwarde economische toestanden der Nederlandsche Republiek in de zeventiende eeuw! - hunne belemmeringen tot ontwikkeling der ‘manufacturen,’ waaronder Tollenaer bijna alle fabrieksnijverheid verstaat, op te heffen. Immers ‘Utrecht beswaert onse laackenen met vijf stuyvers per el; Vrieslandt alle onze manufacturen met seven ten hondert, beyde met intentie onse manufacturiers te locken ende te trecken’[1)]

Tegenover deze eigenaardig provinciale toestanden die de opkomst, eener algemeene groot-nijverheid in de Republiek belemmeren, is nu volgens Tollenaer noodig ‘de Stichtsche, Vriessche en Over-IJsselsche belastingen van de Hollandtsche Manufacturen te prevenieren’[2)]. Is dit geschied, niet door middel van onderhandelingen tusschen de provinciale besturen, maar door van Holland een machtig concurrent te maken die de nijverheid der overige provinciën niet slechts overvleugelt maar geheel beheerscht, dan kan de geheele Republiek daarbij welvaren, omdat de overige provinciën dan van zelve hunne bijzondere belastingen op binnenlandsch vervoer moeten opheffen en Holland met zijn grootkapitaal de plaatsen buiten haar gebied waar reeds groot-nijverheid wordt uitgeoefend, ja zelfs de kleinste gemeenten daaronder, tot bloei kan brengen.

Met dit staaltje van eigenaardige nijverheidspolitiek onzer zeventiende eeuw aan te geven en Tollenaer's middel van redres aan de hand te doen, zijn we eigenlijk de behandeling van ons onderwerp iets vooruit geloopen. Want, men begrijpt het levendig, zijn betoog in dezen benarden tijd strekt toch verder dan om alleen de groot-nijverheid, en daarvan weder voornamelijk de wol- en lakenproductie, in Holland en West-Friesland te bevorderen. Trouwens, we zagen het reeds, hij neemt Holland voornamelijk als uigangspunt tot bevordering van het welvaren der geheele Republiek.

1) Pamflet *Knuttel* 10034, bladz. 5.
2) Pamflet *Knuttel* 10035, bladz. 15.

Neen, zijn oogmerk was van wijder strekking!

Onze ‘Staet,’ het woord is van Tollenaer, toch was door den oorlog in een zoo ‘subyten val’ geraakt, dat er een concept of middel moest worden gevonden tot algeheele herstelling, en dat zoo buiten bedenken, zoo vast en zeker, dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden ‘florisanter sal werden gesteldt als oyt ofte oyt voor desen’[1].

Deze opleving nu zal derwijze moeten worden gevonden, hij zegt het reeds bij voorbaat ‘tot een inleydinge deser necessaire reformatie,’ dat ‘dese gemelte Republique van nu af aen, ende soo vervolghens, in seer korte jaeren haer verrijckt sal vinden over de tweemael hondert duizend menschen, ende 10 en een half millioen in gelde ofte contanten. Ende dit (quod notandum) alles buyten en sonder eenighe belastinge deser seer hoogh-belaste gemeente’[2].

Het is toch volgens Tollenaer eene groote absurditeit van te meenen, dat de rijkdom van een land bestaat in de ophooping van geld door de grooten en machthebbers.

Een plan, gelijk Pieter Corneliszoon Plockhoy van Zierikzee in 1659 bedacht en in 1662 van Amsterdam uit volvoerde, namelijk het stichten van genootschappelijke kolonies in de Nieuwe Wereld, gegrond op sociale samenleving en samenwerking[3], kan al evenmin voor den vooruitgang der volkswelvaart genade in Tollenaer's oogen vinden, ook al heeft hij volgens een nog vaag vermoeden Plockhoy gekend en is hij juist tengevolge van diens kolonisatie in 1662 reeds aan de bestudeering en ontwikkeling zijner eigene plannen begonnen.

Plockhoy's doel toch was de armen gelukkig te maken; de armen, wier aantal wast naarmate de rijkdom en de weelde toeneemt. Daar mocht volgens Plockhoy in de wereld geen onderdrukking of exploitatie van anderen meer zijn en de samenleving zou weder moeten rusten op rechtvaardigheid, liefde en broederlijke vereeniging. De samenleving mocht geen juk meer kennen. Zij moest bevrijd worden van alle nietsdoende en kwaaddoende personen, die hun brein spitsen en het middel vinden om van

1) Pamflet *Knuttel* 10034, bladz. 22.
2) Id., ibid.
3) Vgl. *H.P.G. Quack*, De Socialisten, 3e dr., dl. I, bladz. 186 v.v.

den arbeid van anderen te leven. Het maatschappelijk huishouden en bedrijf moesten collectief zijn.

Over zulke sociale plannen haalde Tollenaer natuurlijk zijne schouders op. Wel was ook hij een verwoed democraat, heviger zelfs dan Plockhoy, die een scherp doch vredelievend sociaal denker was, doch in absoluut nationalen geest.

Reeds Salomo had volgens Tollenaer opgemerkt, dat in de menigte des volks de heerlijkheid des konings (hier toepasselijk op de Republiek) bestaat, maar waar de bevolking afneemt, daar wordt de regeering bevreesd en is verderving van het land aanwezig. Doch ook de rijkdom wordt wederom niet gevormd door het aantal als zoodanig. Neen, het volk moet arbeiden en met wijze middelen door den Staat worden geëxploiteerd in allerlei takken van nijverheid, zoowel waar het 'onse Inlantsche manufacturen tot kleedinge, ciraet, ameublementen van huysen als tot diverse andere gebruyken meer' geldt[1].

Als van zelf, hoe kon het anders waar wij met Engeland in oorlog waren en de geschillen over den wol- en lakenhandel reeds de geheele zeventiende eeuw door aanleiding tot zoovele tracasseriën tusschen ons en Engeland hadden gegeven, bepaalt hij allereerst zijne aandacht tot de wol- en lakennijverheid. Hij meent dat de placcaten van 1614 en 1663, houdende een verbod tegen het inbrengen van 'allerhande bereyde ende geverfde wolle laeckenen, stametten, carsayen ende bayen' voor goed van kracht moeten worden verklaard. Zelfs voor den invoer van gemengde kleuren, bij het placcaat van 1663 nog toegestaan, wenscht hij geene uitzondering, daar zijn concept tot wering van dit alles zoo 'onfeylbaer' is, dat excepties niet behoeven te worden getolereerd. En in dat concept, waarin hij veertien middelen tot executie zal aangeven, is het hem aangenaam 'seer evident en klaerblijckelijck te vertoonen waer door onse soo profitable manufacturiers, laeckenbereyders ende verwers, volders, nopsters, pluysters, stoppers, parssers, etc. seer considerabel komen aen te groeien, ende in welvaert extra-ordinary voortaen te bloeyen'[2].

Het gevolg daarvan zal zijn, dat - hij herhaalt het nog eens - de

1) Pamflet *Knuttel* 10034, bladz. 6, 7.
2) Idem, bladz. 2, 3.

Republiek zoo bewonderenswaardig rijk in kapitaal en populatie zal worden als tot nu toe niemand heeft durven droomen.

Zeker, hij erkent het, daar zullen vele ongeloovigen zijn die hem op zijn woord niet durven gelooven. Doch dezen verwijst hij naar de uitspraak van den Amsterdamschen burgemeester Van Beuningen. Deze had namelijk van Tollenaers ontwerp verklaard: 'Dat die maer een once verstand hadde, genoechsaem suffisant ofte capabil was om het selvige te apprehenderen, seer considerabel ende profitabel te zijn voor reeckeninge deser Republique'. Wie zou er na de uitspraak van zulk een machtig man als een zóó bekend Amsterdamsch burgemeester in dien tijd nog aan de voortreffelijkheid van Tollenaers voorslagen hebben kunnen twijfelen?

Als Amsterdammer was burgemeester van Beuningen het dan ook zeker met Tollenaer eens, dat om de wol- en lakennijverheid - en in het algemeen de groot-nijverheid - in de Republiek ten volle te doen bloeien, een verbod tot invoer van vreemde wol en uitheemsch laken niet voldoende was.

Dan moest ook wijziging in de verpachting komen!

Tollenaer spreekt 'nu alleen van de consumptie ende niet van de negotie', daar die verpachting nog altijd op den ouden voet plaats heeft, terwijl de toestand van den Staat door den tijd 'considerabel is verandert'.

Nu wil hij steden als Amsterdam, Delft, Dordrecht, Haarlem, en andere nog niet eens noemen, doch slechts Leiden als voorbeeld nemen, dat alleen jaarlijks twintig millioen gulden manufacturen oplevert. De verpachting van die twintig millioen waarde, wij zouden zeggen de heffing van de belasting op het gefabriceerde product, nu geschiedt altijd nog op den ouden voet en toch zou men daarvan wel tienmaal meer kunnen trekken. Immers, zoo kan men zijn betoog van het derde en het veertiende artikel samenvatten, daar de invoer van buitenlandsche manufacturen absoluut zal worden verboden, kan men de binnenlandsche manufacturen, voor gebruik bestemd, ook veel hooger belasten[1]. Nu is het waar, hij moet het erkennen, de kooplieden zouden tot die veel verhoogde opbrengst van belasting

1) Zie voor dit en hetgeen volgt Pamflet *Knuttel* 10034, bladz. 3 en 11.

op het afgewerkte product niet graag overgaan; zij letten niet op het algemeene welzijn, niet eens op deugd, doch op hun profijt en persoonlijke winsten. Gesteld nu, dat de stad Leiden tot eene verhoogde en gewijzigde manier van verpachting overging, waardoor de prijs van het Leidsche laken aanmerkelijk zou worden verhoogd, dan zouden de kooplieden elders in de Republiek de Leidsche fabrikanten eenvoudig met hun producten laten zitten.

Daarop moet nu van regeeringswege iets worden gevonden, want anders zouden de steden die volgens het plan van Tollenaer de beste maatregelen tot verhooging van productie en welvaart namen, het eerst geruïneerd worden, en opvolging zijner voorstellen juist het omgekeerde van het doel tengevolge hebben. Daarom moet de regeering van Holland en West-Friesland, alvorens de vroedschappen der steden tot wijziging en verhooging der verpachting overgaan, ongeveer hetzelfde vaststellen als voor de munt. Zoo goed als een ducaton, een rijksdaalder, een achtentwintig, een schelling, in geheel de provincie gelijke waarde heeft en men hen, die de munt vervalschen, strengelijk corrigeert, zoo moet ook voor de manufacturen een algemeene prijs naar waarde worden vastgesteld, waardoor onderlinge concurrentie en niet-verkoop van het product wordt voorkomen. Natuurlijk moet dit met verstand geschieden, niet maar zoo in het wilde weg, en daarom stelt hij de oprichting voor van een ‘Staets-wyse Hooft-Collegie der Manufacturen en Handtwercken deser Landen, alias eenen Raedt van Commercie’. Dit college, een soort Kamer van Nijverheid voor geheele provincie dus, zou dan een extra belasting moeten heffen op ondeugdelijk fabrikaat, welke ongeveer ook nog twee tonnen gouds per jaar zou opbrengen.

Voorts zou een algemeen verbod moeten worden uitgevaardigd van vertrek naar vreemde landen van patroons en werklieden. Bovendien ware scherp te letten op het valsch scheiden der wol, vooral in Spanje toegepast en door onze fabrikanten nagevolgd, waardoor men schijnbaar goede fabrikaten verkrijgt, welke in werkelijkheid minderwaardig moeten genoemd worden. Want het laken, op deze wijze vervaardigd, houdt slechts 16 à 20 procent zuivere wol, terwijl werkelijk goed laken 26 à 40 procent zuivere wol moet houden.

Nu is het waar dat deze goede kwaliteit van laken zeer in prijs zal stijgen en niet spoedig worden verkocht, zoodat in den eersten tijd de fabrikanten nadeel zouden lijden. Maar ook dit is volgens Tollenaer te voorkomen door een ‘cassa van assurantie,’ waarbij door geldstortingen de afzet van het duurdere product door gemeentelijke besturen en openbare lichamen verzekerd wordt, gepaard met eene preferentie van levering[1].

Neem aan, zoo is zijn betoog, dat er twee millioen menschen in onze Republiek wonen en ieder per hoofd maar jaarlijks vijftien gulden aan manufacturen gebruikt, dan vormt dit een kapitaal van dertig millioen gulden jaarlijks, voor welken afzet dus een garantiefonds zou kunnen worden gevormd. Op welke wijze dit geschieden moet, kan nog een punt van overweging uitmaken; dat toch is de taak van het op te richten college, zoodat Tollenaer er niet verder op ingaat. Wel echter op het preferentierecht van levering. Hij wil namelijk, dat alle militairen, matrozen, verpleegden in Gods- en armenhuizen, Staats- en stedelijke beambten, kortom allen die meer of minder door hun ambt, beroep, betrekking of als bedeelde, van Staat- en gemeente afhankelijk zijn, zonder uitzondering verplicht zullen worden om inlandsch fabrikaat te dragen. Want naar zijn oordeel is het billijk en bovenmate redelijk, dat de door zijne voorstellen zoo hoog belaste gemeente[2], die voor al die menschen toch eigenlijk de betaalsheer is, omgekeerd het profijt daarvan bij wijze ‘van recompense directelijck ende indirectelijck’ wederom geniet.

Zoo draaien we met de voorstellen van Tollenaer, gelijk met zooveel voorstellen van heftige protectionisten, ten slotte in een vicieusen cirkel rond. Doch hij zelf merkt zulks niet! Integendeel, hij wil zelfs de predikanten in den arm nemen om op de door hem aangewezen wijze ‘het profijt deser landen te employeren.’ Zij preeken nu ‘door een wel uytgereckte patientie al janckende en verlangende’, Tollenaer weet niet naar wat soms. Maar laten ze nu gaan preeken: ‘Neemt d' armoede uyt de werelt wegh, soo neemt men oock met eenen alle quaeden ende formele schelmstucken wegh’[3].

1) Zie voor dit en hetgeen volgt: Pamflet *Knuttel* 10034, bladz. 6 en 7.
2) N.B. Hier bedoeld als stad; *niet* als bevolking.
3) Pamflet *Knuttel* No. 10034, bladz. 8.

Daarom moeten ze hunne preek inrichten op gehoorzaamheid aan de regenten (die algemeene dracht inlandsche manufacturen zullen wenschen), ‘alswaer door Godt Almachtigh in den Hemel, de Goden ende menschen alhier op der aerden een seer groot wel-gevallen, aengenaemheyt ende contentement sullen ontfangen ende genieten.’

En dat alles moet nu, want men heeft niet enkel aan wol en laken te denken, worden ‘gepractiseert in Hollandt en West-Vrieslandt ten regarde van alle andere groote en grove, kleyne en fyne uytheemsche manufacturen, van goudt, silver, kooper, stael, yzer, tin, loot, hout en steenen.’ En het verbod van invoer moet hier te lande niet enkel voor Frankrijk maar ook voor een geruimen tijd van jaren voor alle andere natiën gelden, zoodat Holland alleen aan de spits van de nijverheid beoefenende volken komt te staan[1)].

Dat alles nu betoogt Tollenaer in een uitvoerig ‘Request aen de Edele Groot Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt,’ in zijn geheel achter zijn ‘Vertoogh’ opgenomen.

Alle punten, in zijn artikelsgewijze betoog uitvoerig uiteengezet, passeeren hier nog eens de revue, tot zelfs eene lijst van officianten, verplicht om binnenlandsch fabrikaat te dragen toe.

1. De heeren van de ridderschap en de edelen.
2. De heeren burgemeesteren, schepenen en de vroedschappen, zoowel in de stem hebbende als de niet stem hebbende steden.
3. Alle andere personen, hoe ook genaamd en van welke kwaliteit ook, eenig deel hebbende aan de regeering.
4. Alle leden van hooge en lage collegiën, van politie, justitie, financiën en van andere publieke collegiën, van ‘wat saken die mogen wezen’, zoowel burgerlijke als kerkelijke, van den Staat, de respectieve provinciën, de steden en het platte land.
5. Alle derselver ministers, suppoosten en bedienden, met al de verdere personen, als hare particuliere bedienden en dienaars, ‘aen ende van haer dependerende’.
6. Alle verdere honorabele ministers en bedienden, zoomede allen die uit kracht van eenig ambt, dienst, publiek ‘charakter ofte admissie van de Hooge Regeeringh van den Staet, de

1) Id., Ibid, bladz. 11 en v.v.

respective Provintien, de Steden, ende voorschreven Collegien, tractement, salaris, ofte eenighe andere belooninghe trekken' enz.

7. Alle Gods- en armenhuizen, geen uitgezonderd, met de buiten- en binnen-regenten van dezelve.
8. Alle hoogere en lagere officieren van militie te lande en te water, met hare onderhoorige soldaten, matrozen en andere personen, soldij van den lande trekkende, enz.
9. Alle de voor-gespecifeerde personen en ingezetenen, niet alleen voor haar zelven maar ook voor haar vrouwen, kinderen en allen welker bediening zij bezorgen, of hebben te verzorgen, 't zij uit eigen beurs of uit de publieke kas.
10. Alle derzelver weduwen die uithoofde van hare overledene echtgenooten van wegen de voorzegde Hooge regeeringe, provinciën, steden, collegiën en anders, eenig voorrecht genieten, en dat wel in alle manieren 'als hare overleden mans ghehouden zijn gheweest'.

Zoo betrekt Tollenaer dus verreweg het grootste deel der bevolking binnen den kring zijner protectionistische maatregelen om de productie der binnenlandsche manufacturen met kracht te bevorderen. Al die ingezetenen moeten nu volgens zijn plan gedwongen worden tot het dragen van 'Inlandtsche zijde en wolle, mitsgaders lijnwaet en leder, als anderhande soorten van manufacturen, van den hoofde tot de voeten, in buyten en binnen decksel tot de voeringh incluis'. Ja, wat nog meer zegt, zij zullen zelfs 'mede geen andere manufacturen tot lichaemlijck cieraet ofte ameublementen van huysen ofte anders [mogen] gebruyken', zoodat zelfs alle uitheemsche luxe, zooals Fransche kramerijen en gobelins, Brabantsche en Vlaamsche voortbrengselen van kunstnijverheid, ja zelfs allerlei voortbrengselen uit Italië en Indië, aan kleeding en in huisraad kunnen worden geweerd.

Dit laatste is weliswaar Tollenaer te veel om nader uit te werken; hij geeft slechts aan hoe door deze maatregelen op alle buitenlandsche manufacturen toe te passen, alle steden van Holland te klein zouden worden voor eene spoedig toenemende populatie, ijverig werkend aan eene grootsch opgezette binnenlandsche industrie.

Voor den invoer uit Engeland maakt hij echter een uitzondering en geeft eene specificatie van de voordeelen welke volgens

hem de Republiek zou kunnen genieten van het stopzetten van den Engelschen wolinvoer. Hij gaat daarvoor terug tot het jaar 1618, toen uit Engeland naar hier verscheept werden acht 'perceelen' van manufacturen uit de wol- en lakennijverheid, t.w. laken, baai, carsaai, saai, perpetuanen, serge, wollen en zijden kouzen, tot een gezamenlijk bedrag van twee en twintig millioen, 819 duizend, 272 gulden. Alleen voor de vervaardiging van het laken waren volgens zijn berekening noodig 3600 gebouwen ieder van 15 man, dat maakt dus 54.000 drapeniers en bovendien de helft van dit getal personen, dus te zamen 81.000 menschen, om het geheele bedrijf in gang te houden. Tollenaer meent dus voor den geheelen invoer op een werkzaamheid van 150.000 menschen te mogen rekenen, die, waren deze manufacturen hier gemaakt, al het profijt van hun onderhoud aan de Republiek hadden kunnen doen toevallen[1]. Rekent ment slechts de huizen, welke deze arbeiders zouden hebben moeten bewonen, dan komt men, zeven personen voor een famllie gerekend, op een aanbouw van 21,428 huizen. Doch dit is slechts een kleinigheid. Want van al die arbeiders in de laken- en wolnijverheid zou nog een ontelbare andere menigte arbeiders hebben geprofiteerd, als lakenbreiders, lakenverwers, lakenvolders, persmakers, getouwmakers, molen- en mandemakers, kaartemakers, papiermakers, smeden, koperslagers, scharenmakers en wat dies meer zij.

Gaat nu eens na, roept Tollenaer uit, hoeveel voordeel de wering van uitheemsche producten en de bevordering der binnenlandsche nijverheid voor ons land kan brengen, wanneer men het zelfde overweegt ten opzichte van Frankrijk, Braband, Vlaanderen, Italië, Walenland, Oost-Indië, enz., gelijk wij nu maar stukswijze met Engeland hebben gedaan. Bijna alle steden in de Republiek zouden bij de toepassing van dit stelsel te klein blijken. Alle zouden moeten worden vergroot. Alleen voor de fabrikanten, grossiers en winkeliers, die aan de werkers in de naar hier verplaatste industriën middelen voor onderhoud moesten leveren, zouden er jaarlijks 655 tonnen gouds te verdienen zijn, die nu - zegt Tollenaer - in hoofdzaak door de Engelschen van ons worden getrokken. Hij vraagt zelfs, zij het in eenigs-

1) Vgl. Pamflet *Kuttel*, 10035, bladz. 42 en 43.

zins andere bewoordingen, want zijn stijl is te zwaar en te lastig voor den oningewijde om dien letterlijk weêr te geven, of ieder met een verstandig oordeel niet zal toestemmen dat hij hier genoegzame goudmijnen voor de welvaart van ons vaderland aanwijst, reden genoeg voor 'hare Edele Groot Mogende [om deze] te considereren ende in conscientie te balanceren.'

Gelijk van zelf spreekt, en Tollenaer ontveinst het zich niet, zou door de snelle toeneming van de door hem genoemde industriën eene andere regeling van het arbeidsverband moeten worden gevonden. Al de bedrijven toch, door Tollenaer met name genoemd, werden hier door arbeidsgilden uitgeoefend, die meesters en gezellen in een bepaald verband hielden. Leer- en werktijden, productiewijze, opneming als gezel en bevordering tot patroon, dat alles was aan bepaalde regelen gebonden; de plotselinge toevloed eener groote massa arbeiders moest dus voor eene opneming in het gildeverband groote bezwaren met zich brengen. En buiten de gilden werkend, zouden de arbeiders zoo goed als broodeloos staan.

Eigenaardig nu is het dat onze felle protectionist in dit opzicht volstrekt niet conservatief is. Reeds de eerste oorlogsmaanden van het jaar 1672 toch hadden doen zien dat de gilden, hoewel ze beschikten over ondersteunings- en ziekenfondsen, volstrekt niet bij machte waren om de armoede, door de plotselinge werkeloosheid ontstaan, te weren of zelfs maar voldoende te lenigen. En waar Tollenaer met zijne maatregelen bedoelt het fabriekswezen en de nijverheid in onze Republiek te verheffen, daar gaat hij niet in ieder opzicht van een kapitalistisch standpunt uit. Integendeel, hij wil door de industrie ook het volk, althans de daarbij betrokken arbeiders, verheffen. In deze vrije Republiek mocht er ook volgens Tollenaer geen armoede meer zijn. In dit opzicht schaart hij zich dus aan de zijde van Plockhoy die eenige jaren geleden hetzelfde had betoogd, gelijk wij bereids hebben gezien. Doch waar Plockhoy de vrije associatie voorstaat en alle exploitatie van arbeiders door anderen afwijst, nadert Tollenaer eenigermate tot het staatssocialisme. Want Tollenaer wil *wel* arbeidersexploitatie, en zulks op groote schaal, zij het dan ook naar zijne meening tot hun eigen en het algemeen welzijn.

Scherper nog dan Plockhoy laat hij zich uit over de leiders der toenmalige groot-industrie en van den handel, waaronder zeer veel hoofdlieden der gilden. In een 'Remonstrantie', door hem in September 1672 bij de regeering der stad Rotterdam ingediend, noemt hij ze zelfs 'Rijcke Duyvels, die ons [de arbeiders] in dit soo ellendigh laborinth hebben gebracht.'

Sterker nog! Hij laat de vrouwen en kinderen der werkelooze en dientengevolge 'desperaat' geworden arbeiders verklaren, dat 'wij en onse mannen en ouders...die rijcke duyvels....in de bedroefde winter seer wel [sullen] vinden'[1].

Men zoeke hier nu, wat zeer goed mogelijk zou kunnen zijn, geen politiek achter, doch dient deze zinsneden slechts te beschouwen als scherpe uitingen van zuiver sociale ontevredenheid.

Immers, ofschoon de moord op de gebroeders De Witt heeft plaats gehad en prins Willem III tot Stadhouder is verheven, hij zinspeelt in zijne beide boekjes met geen enkel woord op de noodlottige politieke onlusten en gebeurtenissen van dat jaar.

De industriëele politiek der Republiek, hare welvaart en het welzijn der vrije fabrikanten en arbeiders, die hebben zijn hart. Alles wat verder om hem heen gebeurt, laat hij onopgemerkt voorbijgaan.

Vandaar dan ook, dat de Remonstrantie aan de regeering van Rotterdam, op blz. 35 tot 37 van Tollenaers vlugschrift vermeld, uit sociaal oogpunt voor ons van waarde is, daar zij ons een kijkje geeft, zij het ook zeer klein, op den maatschappelijken toestand der bevolking in dat jaar.

Voor Rotterdam was deze allertreurigst!

Dagelijks rotten de 'arme gemeene luyden' van Rotterdam, zoowel vrouwen als kinderen, te zamen 'die seer desperaet exlameren ende erbarmelijck uyt-roepen werckloos ende dienvolgende geldeloos te zijn; daer dan noch byvoegende, de harde en seer felle winter is voor handen, ende wij hebben tot ons groot leetwesen geen geldt noch geen werck, om ons selven daer mede voortaen eerlijck te generen'.

Zulk een toestand, zoo betoogt Tollenaer met kracht en klem van redenen kan noch mag in een stad als Rotterdam voort

1) Pamflet *Knuttel*, No. 10035, bladz. 35.

duren. De menschen kunnen toch bezwaartijk hunne handen en en voeten eten! Laat men dus de zaken zoo voortgaan, dan zullen de armen hun recht zelf zoeken en zich gaan vergrijpen aan het goed van anderen.

'Het schijnt en is seer te apprehenderen' - zoo schrijft Tollenaer - 'dat alhier by dese extreme occasie, de diepe armoede, beroytheyt, en noodige dringende behoeftigheyt alle middelen van gheweldt en list sullen soecken, om haer in dese hare extreme onghelegentheyt te helpen en te redden'.

Nu is het waar dat de regeering daartegen allerlei resolutiën zou kunnen nemen en deze ook doen uitvoeren, dus m.a.w. haar toevlucht zoeken in onderdrukking en wapengeweld. Doch iets dergelijks acht Tollenaer terecht 'onbehoorlijck, verfoeilijck, desperaat en horrible'. Daarom dient de overheid in tijds goede en gepaste maatregelen te nemen om de bevolking te helpen, verdere armoede tegen te gaan, en tevens oproer en geweld te voorkomen. Dat middel, door Tollenaer uitgedacht, eigenlijk een onderdeel van zijn groote plan tot verheffing en vermeerdering van de industrie der geheele Republiek, noemt hij 'een seer salutair ende onfeylbaer souvereyn middel' en hij raadt de Vroedschap van Rotterdam aan om dit nu eens te gaan toepassen. Is dit te Rotterdam eenmaal geschied, dan kan het ook in andere steden van Holland en West-Friesland worden toegepast en staat zijn plan tot opvoering der nijverheid en vermeerdering der volkswelvaart weldra in zijn geheel te worden verwezenlijkt.

Zijn voorstel, in deze Remonstrantie vervat, behelst het oprichten van een of meer 'vrije en ongeslooten compagnie of compagniën, in faveur van dese arme bedroefde gemeente'. Geheel buiten ieder gildeverband om zouden deze compagniën zich moeten toeleggen op het doen vervaardigen van allerlei producten (manufacturen noemt Tollenaer ze weder), welke hier kunnen worden vervaardigd en aftrek vinden. Eenige commissarissen of directeuren zouden natuurlijk op den aard en de werkwijze dezer compagniën toezicht moeten houden, of, gelijk Tollenaer het uitdrukt, om 'daer op ordentelijck een seer naeuw requard te nemen, soo als de compagnie sal geraden vinden'.

De vraag, hoe voor dit alles het geld te vinden, lost Tollenaer

ook in zijne Remonstrantie op. Want gelijk haast van zelf spreekt, kon de Vroedschap dier dagen voor dergelijke ondernemingen geen kapitaal voteeren. Hij stelt daarom voor dat de leden der Vroedschap ‘met haer stadt-lievende exempel voorgaende, yeder voor sijn privé een somme van vier duysent Caroli-guldens, of sooveel meerder als een yeder sal gelieven’, in eene gemeenschappelijke kas zullen storten, uit welke de eerste onkosten der compagnie aan materiaal en grondstoffen kunnen worden bestreden. En verder, want waar de armen gebrek lijden, dienen de rijken vrijwillig te helpen, moet een gelijk aantal van kapitaalkrachtige kooplieden als er vroedschapsleden zijn ieder dezelfde som storten. Door dezen maatregel zal er voldoend kapitaal zijn om de compagnie in stand te houden; zullen allen aan arbeid worden geholpen en een groot magazijn van allerlei Rotterdamsche nijverheidsproducten kunnen tot stand komen.

Natuurlijk kan het niet anders of de verkoop moet ook buiten het gildeverband plaats vinden. Een ‘vrije court of venthal’ is noodig tot verhandeling der geproduceerde waren. De eventueel daarop te maken winst zal dan ‘pro rato verdeelt en uytgekeert werden’ naar de grootte van ieders aandeel in het oprichtingskapitaal der compagnie.

Tot zoover de Remonstrantie van Tollenaer tot toepassing van een buitengewonen maatregel tot wering der armoede in het oorlogsjaar 1672, echter niet zijn geheele plan tot verhooging der volkswelvaart.

Gesteld eens, zoo is zijn gedachtengang, dat mijn groote plan tot vermeerdering der geheele industrie van Holland en West-Friesland werd uitgevoerd, of dat het op minder breeden basis berustende voorstel aan de Vroedschap van Rotterdam in die plaats en andere plaatsen van de Republiek werkelijkheid werd, dan zou nog het volk niet voldoende zijn geholpen. Naast voldoenden arbeid en gelegenheid daartoe moeten de arbeiders zich goedkoop levensmiddelen kunnen verschaffen, doch dit is geen stedelijke- maar een landsaangelegenheid. Daarom moet de regeering der Republiek een concept maken om visch en vleesch, vooral visch, tegen een kleinen prijs voor de bevolking beschikbaar te stellen. Niet slechts ‘onse lieve ingezetenen ‘maer’ - en hier komt bij dezen protectionist het kapitalistisch stand-

punt naar boven - ‘insonderheydt onze manufacturiers’, de fabrikanten dus, zullen daarmede ‘ten hoochsten’ worden gebaat.

Zoo bleek dus deze man met zijne voor dien tijd vooruitstrevende ideëen ten opzichte van het bevolkingsvraagstuk aan den anderen kant over het doel daarvan sterk conservatieve kapitalistische gedachten te koesteren, gelijk trouwens zijn geheele protectionistische voorstel fot vermeerdering en verheffing der binnenlandsche nijverheid op deze laatsten was gegrond.

Echter niet daarom luisterde noch de Vroedschap van Rotterdam, noch de Staten van Holland of die der Republiek, naar hem. Voor een plan tot gemeentelijke werkverschaffing op groote schaal, gelijk men zijn voorstel aan de Vroedschap te Rotterdam eenigermate zou kunnen noemen, was eenvoudig de tijd niet rijp genoeg. En bovendien, gesteld het ware uitgevoerd, bij eene voldingende toepassing zou weldra gebleken zijn, dat de door hem voorgespiegelde winst naar gelang van het ingebrachte kapitaal der aandeelhouders òf een fictie was, òf slechts verkregen kon worden door uitbuiting der aan het werk gestelde arbeiders, zoodat ten opzichte dezer laatsten het doel werd gemist. Sociale maatregelen in het belang der bevolking - onze dagen staven de waarheid ervan - kunnen nu eenmaal geen winst opleveren, doch slechts effect hebben door groote sommen beschikbaar te stellen uit de publieke kas.

En het groote plan van Tollenaer was voor een land als het onze met zijn zoo belangrijken buitenlandschen in- en doorvoerhandel totaal onuitvoerbaar. Wij, die nog altijd de vrachtvaarders van Europa waren, hadden in elk opzicht het buitenland noodig en konden ons niet isoleeren als een afgesloten industrie- en handelsstaat. Bovendien, zelfs voor onze inheemsche industrie hadden wij tal van producten uit het buitenland noodig; allerlei stoffen en halffabricaten dienden wij daarvoor van elders te betrekken. Waar zou dan bij een volslagen isolement, gelijk Tollenaer zich dat voorstelde, de door hem gedroomde hooge vlucht onzer nijverheid blijven?

Dat de bloei onzer nijverheid op hooger peil kon worden gebracht en door allerlei vrijgevige bepalingen bevorderd, zou stellig niemand hier ontkennen. En niet veel jaren na Tollenaer's voorstellen, wanneer de Fransche refugiés hier hun toevlucht

zouden zoeken, zou het blijken welk eene plotselinge vlucht de groot-industrie in Nederland kon nemen. Doch ook dan weder onder gansch andere voorwaarden dan die van Tollenaer.

Tollenaer toch wilde slechts de inheemsche industriën, nog wel door dwangmaatregelen, bevorderen; de invoer van allerlei onnoodige buitenlandsche producten moest worden tegengegaan. De bevolking moest terugkeeren tot de oude zeden en gewoonten en vooral dienden de 'marchandises de Paris,' gelijk men toen de Fransche industrieproducten noemde[1], in alle opzichten te worden geweerd. Niet echter daardoor, maar tengevolge van het overbrengen van al die nijverheidstakken naar ons land, zou een twintigtal jaren later onze groot-industrie tot ongekenden bloei geraken; juist het omgekeerde van hetgeen Tollenaer betoogde, zou dus het door hem gewenschte effect hier teweeg brengen.

Enkelen mochten dan ook al op dezen 'grooten beminder der Manufacturen ten besten van de Geunieerde Provinciën' lofdichten maken en hem ''s Lands besten Yveraer met Arends oog en vleugelen' noemen, ja, hem met Cato, Cicero en Salomo, groot in vernuft, talent en wijsheid, vergelijken[2], de meesten beschouwden Tollenaer als een ijdelen fantast en lieten hem voortdroomen met al zijne illusies en plannen. Men achtte zijn productie-systeem economisch noch politiek eenige toepassing waard en verklaarde hem ten slotte zelfs voor zot.

Mocht dit laatste wel wat sterk genoemd worden, een fantast bleek hij in het eind toch wel.

Moede van het voortdurend betoogen en remonstreeren bij de besturen van stad en land, gaf hij in 1674 een boekje uit, getiteld 'De Voorlooper wegens de ontdeckinge van diversche seer schadelijcke en schandelijcke uytheemsche Landtverraders en Landtverraderessen in Hollandt ende West-Vrieslandt' (Pamflet, Knuttel No. 11224), waarin hij de aanhangers der Fransche mode eigenlijk beschuldigde de oorzaak te zijn van alles wat de Franschen ons hadden aangedaan.

Wanneer hij denkt aan het gebeurde te Bodegraven, Zwammer-

1) Vgl. voor alles wat men hieronder verstond mijne Geschiedenis van den Nederi. Handel, bladz. 363.

2) Zie den straks te noemen 'Voorlooper', Voorwerk, bladz. IX, X.

dam en elders, aan de ‘heel- en half doodgebrande’ mannen en vrouwen, aan de geschoffeerde vrouwen en de onteerde maagden, dan wordt zijn hart zwaar en moede; hij zinkt weg in een poel van verdriet.

Tot zoover begrijpen we dezen fantastischen zeventiende-eeuwschen econoom, die zijn land lief had en het op zijne wijze na den oorlog, gelijk ook nu sommige politici in de oorlogvoerende landen wenschen, in eigen isolement maar ook door eigen kracht tot een hoog welvaartspeil wilde opvoeren. Daarbij kon de poging worden gemeten niet naar de mate van uitvoerbaarheid, doch naar de mate zijner vaderlandsliefde. Maar wanneer hij zegt dat al deze euvelen, door de Franschen gepleegd, nog maar ‘stucx wyse’ aangeven de ‘barbarische en onmenschelijke verduyvelde exempelen, actien, ongerechtigheden van tyrannie, ghewelt en overlast,’ door de ‘ruïneuse vervloekte Fransche mode’ te weeg gebracht, dan vragen we toch waar de gedachtenvlucht van dezen schrijver blijft en begrijpen we, dat niet zoozeer de vaderlander maar de sterk teleurgestelde economische plannenmaker aan het woord is. 't Schijnt ons of de econoom predikant is geworden, daar ook de dominé's van dien tijd zoo sterk tegen Fransche zeden en gewoonten te velde trokken, zonder het veel bestreden euvel voldoende te kunnen weren.

Trouwens, het geheele boekje is vol bijbelteksten en spreuken; het bevat zelfs een sleutel van de ‘parabolische maniere van spreecken,’ daar zijn ‘Voorlooper’ anders onverstaanbaar zou zijn.

Van de ‘welgefundeerde’ cijfers uit zijne vroegere betoogen gaan wij dus over tot het rijk der fantasie en op dit laatste stramien borduurt hij ten slotte opnieuw zijne economisch-protectionistische fictie.

De Fransche dame, alias afgodinne, elders noemt hij haar ‘seer wel uytgestreecken en gepalleerd, toegetaeckelt ende opgetooyt door alderley wel rare, dartele, seer brootdronckene en nodeloose ornamenta’, representeert nu in zijn boekje allerlei soorten van manufacturen en soms de Fransche mode zelve. Met de ‘geblancquette schoonheyt’ wijst hij hen aan die de Fransche mode boven de onze prijzen en bevoorrechten. Met ‘de eygene echte en wettelijcke vrouw of dame’ onze eigene manufacturen en manufacturiers, die ons ‘volgens recht, reden, aert

ende nature, behoorden de aldernaeste te zijn'. Door de uitdrukking 'De Françoysen alias Spaensche Pocken' geeft hij telkens te verstaan den 'elendigen stant deser Republicale Manufacturiers; het verval, ende ruïne van seer groote meenichte van Ingezetenen, door 't op en naevolgen van de....Fransche mode....ontfangende over sulcks nu present in desen ruïneusen oorlogh de scherpe en seer vehemente geeselingen, die wy door 't voorzeide practiseren van de Fransche mode hebben veroorsaeckt, jae haer genoechsaem de roeden voor ons eygen gelt ghekocht, en haer in handen gestelt'. Daarop volgen de Fransche manufactuurwinkels die hij met den liefelijken naam 'Hoerhuys alias vuyl bordeel' bestempelt. Ten slotte komt dan nog het 'smeer bedde', waaronder hij den 'seer bedroefden, raedeloosen, en stucxwysé ruïneusen stant der manufacturiers, ende consequentie den wel elendigen staet deser Republijcque selver' verstaat.

Waarlijk, het is goed dat Tollenaer voor dit economisch geschrift zijn 'sleutel' of woordverklaring gegeven heeft; zijn boekje zou anders onverstaanbaar zijn.

Wanneer hij b.v. betoogt, dat de Nederlanders steeds minder hunne eigene nijverheidsvoortbrengselen prefereeren en liever uitheemsche koopen en gebruiken, dan krijgen wij het volgende staaltje van vergelijkende welsprekendheid.

Dat 'men infine sijne echte ende wettelijcke vrouw ofte dame heeft beginnen te verlaeten, ende daer neffens seer verfoeylijck, jae tot weghwerpens toe, wel smaedelijck veracht, ende tegens de aert en natuyre van de liefde, die alles verdraeght ende inschickt, genoeghsaem absolute verschooven, ende volkomen gededineert; die nochtans onse liefde en genegenheyt, voor en seer verre boven alle andere vreemde uytheemsche dames volkomen gheprefereert meriteerde, ende oock in conformité van een seer goede conscientie rechtvaerdigh toe quam'. Inderdaad hebben wij ons aan 'die voornoemde dame alias wel uitgestreecken afgodinne....in volkomen wil en macht....overgegeven, ende gunstelijck verobligeert'.

Neem b.v. het telkens veranderen der kleeding.

'De duyvel selfs konde het dikmaels niet veel erger maecken, als het dese voorschreven wel ruïneuse en vervloeckte mode

heeft veroorsaeckt, waer door alhier de spreucke Salomonis inderdaedt ende naer waerheyt is, ende hoe langer hoe erger werdt geconfirmeert, wie een hoere aenhanght, komt infine en ten laetst om met al het syne'. Daarom dient deze 'duyvelinne....door beulshanden op het alder goreuste gheschavotteert ende voor eeuwigh ende altijdt uyt desen Staet ghebannen te werden'.

Lijkt dit staaltje van uitdrukking allerminst op een economisch betoog, met den verderen inhoud van Tollenaer's boekje is het evenzoo gesteld.

Wanneer hij onze industrie weder wil verheffen, spreekt hij van dezelve 'soo suyver en fris als een jong gebooren kindt te laten cureren' en het 'in 't beklaeghlijck smeer-bedde' te leggen.

Bespreekt hij de Fransche modewinkels, waarin dagelijks nieuwigheden worden aangeprezen en verkocht, zoo waarschuwt hij tegen dat 'bordeel, alias seer vuyl ende onbeschaemt hoerhuis, [waarin] dagelijcks nieuwe dames van die lichte soorte werden....seer ghepaleert ghepresenteert'. Alles natuurlijk 'na den appetyt van ons dartel, wederspannich ende wel broodtdroncken vleesch'.

Intusschen is het niet noodig Tollenaer's betoog verder uitvoerig te volgen, daar het geheele boekje, zij het op anderen toon en in gansch anderen stijl, eene compleete herhaling van den hoofdinhoud zijner vroegere Remonstranties is en geen nieuwe gezichtspunten biedt. Wel kunnen we aan alles bemerken, dat gedurende deze twee jaren oorlog zijne anti-Franschgezindheid hevig is toegenomen tegelijk met de versterking zijner protectionistische denkbeelden.

Zoo moet volgens Tollenaer het gebruik van de Fransche koele- en brandewijnen en de invoer daarvan ophouden. Want door dezen handel wordt de 'publieke schatkist' van Frankrijk ten koste van ons verrijkt. Wij moeten dus terug tot ons goede vaderlandsche bier, waardoor onze brouwerijen zullen bloeien en niet de distilleerderijen in Frankrijk. Zelfs de Fransche taal behoorde suspect te worden verklaard en geheel de Fransche mode voor goed geweerd. Niet slechts wij, doch ook de Duitschers en Spanjaarden, de Engelschen en Denen, de Zweden,

Lijflanders en Pruisen, moeten de voorvaderlijke zeden en gewoonten weder volgen, zoowel in kleeding en huisraad, in handel en industrie, in leven en taal. Slechts daardoor zullen wij en de andere volken van Europa niet langer de ‘tributarissen’ zijn van den koning van Frankrijk; zullen de inheemsche industriën opbloeien en kan de binnenlandsche rijkdom toenemen.

Dat dit juist in de Republiek slechts met veel bezwaren zal kunnen geschieden, ontveinst Tollenaer zich niet. Want in Nederland heeft men al sedert jaren weinig respect voor eigen industrie en consumtie gehad. Het ligt zelfs in ieders mond en vooral in die der regenten als bestorven, dat de commercie en de navigatie de twee grondzuilen van den Staat zijn. Men heeft Tollenaer, zoo zegt hij, zelfs nagegeven dat hij deze ‘twee seeckere zuylen en vaste columnen, daer dese Republijcque volkomen op rust’, wilde ondermijnen. Hij ontkent echter heftig dat zulks ooit zijne bedoeling is geweest. Daartoe heeft hij zijn Remonstranties en Vertoogen stellig niet geschreven; wel om nevens den handel en de scheepvaart de inheemsche industrie te verheffen.

Dat voor dit laatste volgens Tollenaer's plan heel wat invoerverboden van vreemde producten noodig zijn, is toch zijne schuld niet? Want zonder verboden van invoer gaat het nu eenmaal volgens Tollenaer niet!

Nu zegt men wel dat wij het buitenland niet kunnen missen, omdat wij voor een groot deel de vrachtvaarders van Europa zijn. Zoo ook, dat veel van het ingevoerde weder elders heengaat en dus hier niet wordt geconsumeerd. Doch met dit sprookje mag men volgens Tollenaer de kinderen naar bed sturen, niet *hem* bedotten!

Hebben niet nog slechts kort geleden de bewindhebbers van de Noordsche Compagnie zestig duizend vaten koele wijnen van uit Frankrijk hier ingevoerd? Welnu, hoeveel is er door hen weder uitgevoerd? Tien duizend vaten, meer niet! Zoodat vijf zesde deelen hier verbruikt zijn en ons goede geld naar Frankrijk gaat als verdronken dubbeltjes om daar de schatkist te vullen en de drankhandelaars rijk te maken.

Nu zegt men wel dat veel andere zaken uit het buitenland hier toch noodig zijn. Bovendien leven we in een vrije Republiek

en staat het ieder vrij te consumeeren wat men wil. Maar dat roepen over de vrijheid om den buitenlandschen invoer te behouden, is maar lak. Want waarom gebruiken deze schreeuwers die vrijheid niet om vreemde bieren, uitheemsch brood, buitenlandsche maten en gewichten, in te voeren? Men zou, derwijze voortgaande, door vreemden onze straten kunnen laten maken, wat Huyghens met zijn 'playsanten' weg van den Haag naar Scheveningen toch zeker niet heeft gedaan. Daarom zijn zij die uitsluitend van de vrijheid van handel en scheepvaart spreken, ook al zijn het zoogenaamde veelweters, vijanden van het vaderland en de voorstanders van Tollenaer's plan de goede patriotten die dit land welvarend en gelukkig willen maken.

Och, dat men dit alles toch begrijpen wilde, roept Tollenaer uit. Jaren achtereen, van Juli 1662 af, heeft hij voor zijne plannen gewerkt en er over geremonstreerd. Men heeft hem voor een 'voetveeghsel en uytvaeghsel' versleten; hem gehoond en bespot; ja, voor zot verklaard. En toch gelooft hij niet - zijn toon begint zwaar te worden! - 'dat ooit eenigh predicant de predickstoel met meerder Goddelijcken yver ende welmeenentheyt heeft betreeden en bekleet' als hij 'deze voorzeide concepten, ten respecte van de arme gemeyne luyden, onze manufacturiers, hier door een considerabele deught en dienst te doen, seer admirabel [heeft] aenghevangen.' Zelfs zijn leven heeft hij er voor willen geven! Wat was hem aan zijn reeds half versleten en gescheurden 'Rock' gelegen? Met Romeinen VIII betuigt hij te hebben behoord tot hen van wien gezegd wordt: 'Want die Godt liefhebben, medewercken en dienen alle dingen ten besten.'

Zoo eindigt deze zeventiende-eeuwsche econoom op zijn ouden dag zijn laatste geschrift als een gereformeerd predikant. Moede van zijn vergeefsche betoogen, is hij zijn sterfelijk leven zat geworden en verwacht hij niets meer hier beneden maar zijn loon in de eeuwigheid. De econoom, eens op cijfers werkende, is een zedemeester geworden, zich blind starend, méér dan op zijne vroegere plannen, op de gebreken en de tekortkomingen van zijn tijd. De industriëele exploitant is opgegaan in den verwoeden protectionist, die naast veel goeds toch de groote bronnen van welvaart voor zijn land niet meer ziet of erkent. Geen wonder,

dat zijn betoog, toch al in schriftuurlijken stijl vervat, hier en daar luidt als een tragédie.

Met dit al heeft het toch voor ons eene bijzondere aantrekkelijkheid, kennis te maken met dezen zeventiende-eeuwschen oorlogs-pamfletschrijver, die toen reeds enkele maatregelen aanbeval waarvan wij terecht of ten onrechte in onzen veelbewogen tijd opnieuw de symptomen zien opdoemen.

Zang en daad
Door
Is. P. de Vooys

Met een woord of rijm te spelen,
voor wie doem en dood bevelen,
leed en lusten streng verdeelen,
schijnt lichtvaardig kwaad.
Wie brengt leider boven velen,
die met schorgeschreeuwde kelen
buit en buidel willen deelen,
steun en hulp en raad?

Sterkste ziel door 't rijkste leven
gaat soms wankel voortgedreven,
bang door 't innerlijkste beven
voor de donk're daad.
Licht en zicht in 't zware streven
kunnen klank en woorden geven,
mits zij worden opgeheven
in de schoone maat.

Maatgang neemt den moede mede,
die langs twijfels afgegleden,
ziet een afgrond diep beneden

van de menschenhaat.
Zingend zij het leed beleden,
zingend zoekt de zucht naar vrede
waar de grens is overschreden
van den eigenbaat.

Taal en rechtswetenschap[1)]

Door
Mr. Jacob Israël de Haan

Voor het eerst heb ik in dezen tijd het woord ‘rechtskundige significa’ gevonden in een ambtelijk rechts-stuk. En wel in een conclusie van den advocaat-generaal bij den Hoogen Raad Mr. A. Tak, in eene zaak, die beslist is 16 April 1917 (W. 10117). De strijdvraag in deze zaak betrof het woord ‘aanbieden’ in de uitdrukking ‘ten uitvoer aanbieden’, gelijk deze uitdrukking voorkomt in artikel 1 van de wet van 31 Dec. 1915 (S. 532) tot wijziging van de wet van 3 Aug. 1914 (S. 344). Ik stelde in deze vaak een bijzonder belang, omdat ik op verzoek van den verdediger een geschrift had opgesteld over de beteekenissen van dit woord ‘aanbieden’, welk geschrift aan het Gerechtshof was overgelegd. Toch zal ik over de zaak zelve niet in de eerste plaats schrijven. Mijne bedoeling is, naar aanleiding van deze zaak, enkele opmerkingen te maken over de hoofdvraag van de rechtskundige significa: de verhouding tusschen Recht en Rechtstaal. Ik ga daarbij uit van de volgende woorden van den advocaat-generaal: ‘De geschiedenis toch leert, dat de Wet van 21 Dec. 1915 (S. 532) enkel ten doel heeft den kring der Wet van 3 Aug. 1914 (S. 344) aanzienlijk te verruimen in verband met de poging om handelingen, die anders als voorbereiding van het misdrijf ongestraft zouden blijven, binnen het bereik van den rechter te brengen. De wetgever heeft zich

1) Sluit aan bij bijdragen in het ‘Rechtsgeleerd Magazijn’ van 1917 en in W. 10103.

daartoe bediend van eene hoogst eenvoudige woordkeuze en geenszins zich er op toegelegd juridische significa te bezigen ter weergeving van zijn wil, doch slechts zuiver feitelijke uitdrukkingen gebruikt, die binnen het bereik van ieders brein liggen'.

Ik heb tegen deze woorden zeer veel bezwaar. 'Aanbieden' is volstrekt niet een voorbeeld van 'eene hoogst eenvoudige woordkeuze'. Het woord komt zeer zeker in de dagelijksche spreektaal óók voor. Maar dat is met woorden als 'vervoeren' en 'uitvoeren' evenzeer het geval en toch geven deze woorden in de rechtspraak aanleiding tot vele moeilijkheden. Terecht zegt Prof. Simons in eene aanteekening onder een vonnis betreffende 'vervoeren' in W. 10117 'Onze gelegenheidswetgeving brengt eigenaardige vragen'.

Evenmin is 'aanbieden' een zuiver feitelijke uitdrukking. Geen enkel werkwoord is zuiver feitelijk. Want iedere werking is een oneindig talrijke verzameling van oneindig kleine veranderingen. Deze worden verricht met een bepaald doel. En dit doel wordt zoo goed mogelijk in het werkwoord uitgedrukt. Hieruit: ieder werkwoord is meer of minder eene kwalificatie. Meer of minder. 'Hulp verleenen' meer dan 'aanbieden', en 'aanbieden' meer dan 'drinken'. Uit dien aard van het werkwoord volgt, dat eene dagvaarding, die voldoet aan de eischen van Sv. 143 wijsgeerig onmogelijk is. Gelijk in het algemeen rechtspraak wijsgeerig onmogelijk is. Ik heb dit uitvoerig uiteengezet in mijn boekje 'Wezen en Taak der Rechtskundige Significa' en in mijn opstel 'Gevaarlijke Significa' in den loopenden jaargang van het Tijdschrift voor Strafrecht. Natuurlijk wordt er toch recht-gesproken en wordt er toch gedagvaard. Dat is goed. Maar het is ook goed te weten, dat wij trachten naar iets onmogelijks. Dat is: wij kunnen de Taal niet missen, maar ook niet zuiver gebruiken. Behoefte tegen bezinning.

Maar vooral heb ik bezwaar tegen de scherpe onderscheiding, die de advocaat-generaal maakt tusschen 'juridische significa' en 'uitdrukkingen, die binnen het bereik van ieders brein liggen.' Ook de Hooge Raad spreekt in vele vonnissen van 'het gewone spraakgebruik' en 'het algemeene spraakgebruik.' Wat is dat? Terecht zegt Paul in zijne 'Prinzipien der Sprachgeschichte'

Hoofdstuk XXIII over ‘Die Gemeinsprache’: ‘Die Gemeinsprache ist natürlich erst recht eine Abstraktion’. Waarom worden de menschen van de straat niet belast met de wetgeving en met de rechtspraak? Zeker omdat de wetgever iets beters gewild heeft dan het ‘algemeene gewone spraakgebruik’. De gevallen, die voor den Hoogen Raad komen, zijn meestal grensgevallen. De verdediger zal de wet willen uitleggen ten gunste van zijnen client. De ambtenaren van het Openbaar Ministerie streven meestal naar eene ruimere wetsuitlegging. Vooral wanneer zij meenen, dat de wetgever het behandelde geval wel heeft willen treffen, maar door zijne woordenkeus wellicht niet getroffen heeft. Ik denk aan eene zaak, die den achtsten Februari jl. behandeld werd voor het Gerechtshof te Amsterdam. De strijdvraag liep over ditzelfde woord ‘aanbieden’. De verdediger, Mr. Adolf Perel had mij als deskundige opgeroepen. Het Openbaar Ministerie werd met de hem eigene mildheid waargenomen door Mr. Dr. S.J.M. van Geuns. De redeneering van den geachten advocaat-generaal was zakelijk gezegd de volgende: ‘Het is misschien wel waar, dat de ten laste gelegde feiten niet vallen onder het begrip “aanbieden”. Maar het is zeker, dat de wetgever juist deze en dergelijke feiten heeft willen treffen. Nu gaat het niet aan den beklaagde te ontslaan van rechtsvervolging, omdat de wetgever wellicht een ietwat onjuist woord heeft gekozen. Het is niet de taak van den rechter aan den wetgever op deze wijze lessen te geven in de woordenkeus.’ Daarentegen betoogde Mr. Perel, dat een groot gedeelte van de rechtspraak juist bestaat in het geven van zulke lessen aan den wetgever.

Het is duidelijk, dat het hier gaat om het wezen van de rechtspraak, dat is van wetstoepassing, wetsuitlegging. Dit: welke waarde heeft de bedoeling van den wetgever voor den rechter? Bijzonder wat de strafrechtspraak betreft: moeten de woorden van de strafwetgeving worden vergeleken met stellige grenzen, die in geen geval mogen worden overschreden? Of moeten deze woorden eerder worden vergeleken met seinen, die slechts de richting aanwijzen, waarin de rechter de bedoeling van den wetgever bereiken kan? Deze laatste opvatting is zeker strijdig met de bedoeling van de artikelen Sr. 1 en Sv. 1. De opvatting, dat alle woorden niet meer zijn en niet meer kunnen zijn dan

seinen, is reeds eeuwenoud. Men vindt haar reeds bij den beroemden Spaansch-Joodschen spraakkundige Ibn Ezra (1092-1167).

De advocaat-generaal Mr. Tak heeft zich beroepen op de geschiedenis van de wet van 31 Dec. 1915 (S. 532). Uit de gewisselde stukken blijkt de bedoeling van den wetgever wel duidelijk. Men heeft willen vangen alle gevallen, die door den Hoogen Raad (vgl. vonnis van 30. 8. '15. W. 9847) zouden kunnen worden beschouwd als straffelooze voorbereidingshandelingen en niet als strafbare poging tot verboden uitvoer. Uit de geschiedenis van deze wijzigingswet blijkt hoe weinig waarlijke zorg aan de wetstaal wordt besteed. Over punten, komma's, en cursief-gedrukte woorden heeft men uitvoerig gesproken. Maar over de constitutieve werkwoorden ‘aanbieden’ en ‘aangeven’ is niets gezegd. Zoo is het bij de behandeling van het Wetboek van Strafrecht ook gegaan. Voor de strafrechtstaal is het werkwoord van het allermeeste belang. Een werkwoord komt voor in een groot aantal omschrijvingen van strafbare feiten. Iedere dagvaarding bevat uit den aard der zaak een of meer werkwoorden. En hoevele Nederlandsche rechtsgeleerden zouden op de hoogte zijn van het Wezen van het Werkwoord? Juist het Werkwoord is door de spraakkunstigen van de laatste jaren geheel en al omgebouwd.

De advocaat-generaal Mr. Tak heeft betoogd, dat de wetgever in de wijzigingswet van 31 Dec. 1915 heeft willen gebruiken ‘een uiterst elastische uitdrukking’. Dan zijn de woorden ‘aanbieden’ en ‘aangeven’ niet goed gekozen. Waarom niet strafbaar gesteld hem ‘die iets doet of iets nalaat waaruit blijkt van zijn voornemen tot eenigen verboden uitvoer’. Een andere vraag is natuurlijk of een dergelijke ‘uiterst elastische uitdrukking’ gewenscht is.

Zonder goede rechtstaal geen goede rechtspraak. De rechtsgeleerden hebben dat nooit erkend. De studie van de rechtstaal was verwaarloosd en wordt verwaarloosd. En waarom zou men ook de studie van de rechtstaal niet verwaarloozen, wanneer men bij wetgeving en rechtspraak toch niet beter noodig heeft ‘het gewone taalgebruik’ en ‘de gewone spreektaal’?

Niet de rechtsgeleerden bezinnen zich op de verhouding van rechtstaal en recht. Dat is van het Woord en zijne Werkelijk-

heid. Maar sommige dichters doen dit: Frederik van Eeden, Nico van Suchtelen. En vooral sommige wiskundige wijsgeeren: Prof. G. Mannoury en Prof. Dr. L.E.J. Brouwer. Ik noem van den laatste: 'Over de grondslagen der wiskunde'. En 'Intuïtionisme en formalisme'.

Voor de rechtskundigen is de moeilijkheid deze: zij verklaren de woorden met woorden. Maar deze woorden verklaren zij weder met woorden. En ook deze weder met woorden. En dit is eindeloos. Anders gezegd: een woord is niet iets op zich zelf, maar ieder woord is een deel van de geheele Taal. En iedere wijziging van iedere beteekenis is te vergelijken met eene Beweging binnen het stelsel van de Taal. Maar eene beweging is nooit eene volstrekte beweging. Zij is steeds eene beweging ten opzichte van een vast punt. Dat ook weder niet volstrekt vast is, maar vast ten opzichte van een punt, dat beweegt. De natuurkundigen zijn gekomen tot de relativiteit van beweging, rust, ruimte, tijd[1)]. De taalkundigen zullen moeten komen tot de relativiteit van alle woorden en van alle beteekenissen. Dat is: tot het inzicht, dat geene absolute waarheid zich met relatieve woorden uitzeggen laat. Ook deze niet. Bovendien: ieder woord is sinds zijn ontstaan slechts een eindig aantal malen gebruikt. Ook daarom kan de oneindige werkelijkheid niet worden uitgesproken.

Wij weten meer dan wij in woorden kunnen zeggen. En juist dat meerdere is het persoonlijke, het fijnere. Daarom proeft de wijnkooper de wijn. Wat hij heeft geproefd herkent hij, maar hij kan het niet zeggen in woorden. Het persoonlijk geheugen bevat meer dan zich zeggen laat in de Taal, die men het geheugen van de Menschheid zou kunnen noemen.

En bovendien: het Recht wel, maar de wijn niet, is een geestelijk verschijnsel. En toch kunnen wij ook over het geestelijke Recht slechts spreken in spraakbeelden van stoffelijke oerbeteekenis. De taal, die zich zelve heeft gematerialiseerd, heeft ook het Recht gematerialiseerd. Denkt aan uitdrukkingen als: 'een recht hebben,' 'verkrijgen,' 'verliezen,' overdragen.'

1) Opstellen van Prof. Dr. J.P. Kuenen in 'De Gids' van April en Mei 1917.

Daarin wordt het recht behandeld als een voorwerp en niet als eene verhouding. Een rechtstaal, die een recht zuiver behandelt als eene verhouding, zou het Recht bevrijden uit zijne materialisatie. De bovengenoemde spraakbeelden kunnen wij niet meer missen. Maar wij kunnen ze evenmin goed gebruiken. En het is goed, dat wij ons daarop bezinnen, iedere maal, dat wij ze gebruiken.

Niet alleen de rechters lijden onder de rechtstaal, maar ook de rechtsgeleerde schrijvers. Ik wil dat aantoonen met twee voorbeelden, één van Prof. Mr. P. Scholten en één van Prof. Mr. I. Henri Hymans. Ik kies deze beide voorbeelden niet, omdat deze beide schrijvers zoo bijzonder slecht schrijven. Maar wel, omdat beide voorbeelden zoo duidelijk zijn.

Van Prof. Scholten uit 'Recht en Levensbeschouwing' bldz 6. 'En toch, men bedenke het, het is *recht*spraak, die in al deze gevallen van den rechter wordt gevraagd. Welke handelingen echtgenooten niet tegen elkander *mogen* plegen, waartoe contracteerende partijen tegenover elkander *verplicht* zijn, wanneer zij gedaan hebben wat wij *moesten* doen, welke zorg men in het algemeen voor eens anders goed en veiligheid *behoort* te hebben, dat zijn de vragen, die de rechter heeft te beslissen. Wie niet wil aannemen, dat het bloote willekeur van den rechter is, die deze vragen beantwoordt, dat hij evengoed a als b zou kunnen zeggen, moet het bestaan van een recht naast of achter de wet erkennen. Een recht, normen, die voor den rechter niet door een ander orgaan als bevel zijn geformuleerd, maar die gevonden moeten worden. En dat het niet willekeur van den rechter is, die beslist, ja, dat is een overtuiging, die men enkel kan uitspreken, niet kan bewijzen. Voor wien echter vaststaat, dat er een behooren is, een plicht, die niet kan afhangen van wat daarover achteraf door een derde *naar willekeur* wordt geoordeeld, zal tevens zeker zijn, niet alleen, dat de normen voor ons handelen niet enkel door de wet worden gegeven, waar ook, dat die ongeschreven normen, rechtsnormen kunnen zijn. Bij de rechterlijke beoordeeling speelt het recht achter de wet telkens door het wets recht heen'.

Twee begrippen zijn hier door Prof. Scholten niet goed onderscheiden. Het willekeurige en het persoonlijke. Voor den be-

trokken persoon zelven is het persoonlijke juist het meest-volstrekt noodzakelijke. Beide zijn betrekkelijke begrippen, gelijk beweging en rust. Het volstrekt willekeurige is even ondenkbaar als het volstrekt persoonlijke. Beide zijn de tegendeelen van eene zelfde eenheid. Maar daarom kunnen het persoonlijke en het willekeurige wel worden onderscheiden. Het persoonlijke kan niet uit de vonnissen worden verwijderd, ook niet bij rechtspraak door meerderen. Want de vonnissen worden gegeven door levende rechters en niet door doode machines. Wanneer wij zuiverwerkende rechtsprekende machines hadden, dan zouden wij van twee machines in dezelfde zaak twee gelijke vonnissen krijgen. Maar van twee rechters niet. En vooral niet in grensgevallen. Om bij een door Prof. Scholten gegeven voorbeeld te blijven: er zijn handelingen, die elke rechter tusschen echtgenoote geoorloofd zal achten. Er zijn handelingen, die elke rechter tusschen echtgenooten ongeoorloofd zal achten. Maar er zijn ook handelingen, die de eene rechter wel en andere niet ongeoorloofd acht. Dat is geen laakbare willekeur, maar persoonlijk inzicht, in iedere rechtspraak volstrekt onvermijdelijk. De rechter kan in zijne vonnissen zijne persoonlijkheid niet verloochenen. Ook niet, wanneer hij dat wilde doen. Die wil zelf zou het persoonlijke zijn.

Zoo voert onze signifische bezinning ons naar het begrip ‘wetsuitlegging’, dat voor den rechtskundigen significus van groot belang is. Het is de eenheid van de twee tegendeelen: persoonlijk en zakelijk. Want de rechter legt de wet uit. Iedere omschrijving van het begrip ‘uitleggen’ moet volstrekt mislukken, die niet het persoonlijke van den rechter en het zakelijke van de wet als volkomen gelijkwaardig bevat.

Het is mij met de aanhaling van deze bladzijde 6 uit ‘Recht en Levensbeschouwing’ niet in de eerste plaats te doen om deze opmerkingen over het persoonlijke, het willekeurige en het begrip der wetsuitlegging, hoe belangrijk deze drie begrippen voor de rechtswetenschap zijn. Ik wilde vooral aantoonen hoe een schrijver die toch zorgvuldig en toegewijd de vroomheid en de wijsheid zoekt, gevangen blijft binnen de macht van zijn onbezonnen woorden. Ook de rechtsgeleerde schrijvers hebben iets beters noodig dan ‘de gewone spreektaal’ die zich zoo in de gunst van den Hoogen Raad verheugt.

Uit de aangehaalde bladzijde nu dezen zin: ‘Wie niet wil aannemen, dat het bloote willekeur van den rechter is die deze vragen beantwoordt, dat hij evengoed a als b zou kunnen zeggen, moet het bestaan van een recht naast of achter de wet erkennen’. Wat beteekent dit? ‘De wet’ is hier natuurlijk niet een boekje. Maar ‘de wet’ is hier genomen in den zin van een geheel van wets-bepalingen. Een onstoffelijk voorwerp, dat geen bestaan heeft buiten het bewustzijn en het geheugen van hen, die de wet kennen. Wat beteekent dan: recht *naast* de wet? Of: recht *achter* de wet. Bedoelt Prof. Scholten iets zeer bijzonders met die tegenstelling van *naast* en *achter*? Men moet met zulke woorden uiterst voorzichtig zijn, vooral in de min of meer gewijde stemming waarin geschriften als ‘Recht en Levensbeschouwing’ worden opgesteld. Zonder voorzichtigheid en bezinning vervalt men tot het gebruik van woorden, die wel heel vaag naar vroomheid en wijsheid heenwijzen, maar geen vroomheid en wijsheid kunnen geven. En zoo ook deze zin: ‘Bij de rechterlijke beoordeeling speelt het recht achter de wet telkens door het wets-recht heen’. Beter, maar ook veel moeilijker, is het zulke fijne en sterke gedachten uit te spreken zonder spraakbeelden.

Van Prof. Hymans neem ik mijn voorbeeld niet uit ‘Het Recht der Werkelijkheid.’ Ik zou het kunnen doen, want van gevaarlijke spraakbeelden is het boekje vol. De uitdrukking ‘Het Recht der Werkelijkheid’ zelve, wat beteekent zij? Waarin verschilt het recht der werkelijkheid van de persoonlijke rechtsovertuiging van iederen rechter? Waarin verschilt dit recht van maatregelen van maatschappelijke orde? Hoe weet Prof. Hymans, dat zijn recht der werkelijkheid ook werkelijk recht is? En vooral: waar is de taal der werkelijkheid, waarin dit recht der werkelijkheid door den rechter zal worden uitgesproken en door de rechts-zoekenden zal worden verstaan? En indien gij mij voor dit recht der werkelijkheid verwijst naar ‘het rechtsgevoel’ dan verwijs ik u naar mijn boekje ‘Wezen en Taak der Rechtskundige Significa’, waarin werd aangetoond, dat ‘het rechtsgevoel’ een gevaarlijk en misleidend spraakbeeld is. Wij kunnen het nu misschien niet meer missen, maar het is goed te bezinnen, dat wij het nooit juist hebben gebruikt.

Ik wilde eene aanhaling doen uit een van de laatste geschriften van Prof. Hymans, omdat ik daardoor mede kom aan de hoogstbelangrijke geschriften van Prof. Eugen Ehrlich, den Meester van de sociologische rechts-school. Ik haal aan, uit de bijdrage van Prof. Hymans 'Geschiedenis der Rechtswetenschap' in het verzamelboek 'Geschiedenis der wetenschappen' bladz. 181: 'Maar reeds spoedig is ingezien, dat met vrijheid van den rechter nog niets is bereikt, zoolang men hem niet kan vertellen, waar hij het recht, buiten de wet, heeft te zoeken. In de samenleving zelve, in de werkelijkheid: aldus het antwoord in de laatste jaren gegeven door de opkomende sociologische school. Eugen Ehrlich, de schrijver van de in 1912 verschenen "Grundlegung der Soziologie des Rechts" vat zijn standpunt aldus samen: dat het zwaartepunt der rechtsontwikkeling ligt niet in de wet of de wetenschap of de rechtspraak maar in de maatschappij zelf. Daar is het recht door waarneming te vinden en dit geldt voor theoreticus en practicus. Vanuit de moderne psychologie wordt dan als hulpmiddel voor den rechter, ter beslissing van belangen-strijd, het rechtsgevoel aangewezen.'

Het wemelt hier van gevaarlijke spraakbeelden. Ik bespreek er slechts één: 'dat het recht door waarneming in de maatschappij te vinden is.' Wat beteekent dat?

Het Recht is een geestelijk verschijnsel. Evenals over de andere geestelijke verschijnselen kunnen wij over het Recht niet anders spreken dan in spraakbeelden ontleend aan de wereld van de stoffelijke verschijnselen. De ervaring heeft geleerd, dat men het zuiverst spreekt, wanneer men alle spraakbeelden, die voor eene wetenschappelijke vaktaal noodig zijn, ontleent aan ééne en dezelfde groep van stoffelijke verschijnselen. Bijvoorbeeld: alle spraakbeelden voor de leer van de rechtspersonen te ontleenen aan de plant- en dierkunde. De keuze van de spraakbeelden is voor iedere wetenschap beslissend. De vakkundige significus moet in iedere phase van ontwikkeling van de wetenschap de waarde van de spraakbeelden onderzoeken. Een voorbeeld, dat ik ontleen aan een opstel van Dr. H. Rethy 'Het primitieve levensproces' in den eersten jaargang van het Tijdschrift voor Wijsbegeerte. Dr. Rethy beschrijft, hoe het den Napolitaanschen patholoog Schrön gelukte

aan te toonen, dat de kristallen zich in de moederloog niet plotseling vormen. Vooraf gaat eene zoogenaamde ‘prae-kristallinische phase’ die Dr. Schrön met behulp van buitengewoon machtige vergrootingsmiddelen kon waarnemen. Deze vertoonde veel overeenkomst met de embryonale ontwikkeling van de levende dieren. En nu dit: ‘Deze interessante prae-kristallinische vondsten brachten Schrön er toe om zijne terminologie te ‘vitaliseeren’. Dat is: Schrön ging in de kristallenleer vertrouwen op spraakbeelden ontleend aan de dierkunde. Of dit vertrouwen gegrond is, kan slechts een langdurige ervaring duidelijk maken.

Een voorbeeld van een signifisch vertrouwen, dat nooit werd beschaamd, is het volgende: Wij kunnen in eene Cartesiaansche getallenruimte, onder den afstand tusschen twee punten verstaan den vierkantswortel uit de som hunner coordinaats-verschillen. Wiskundige vergelijkingen in deze Cartesiaansche getallenruimte zijn volkomen betrouwbare spraakbeelden voor het gedrag van rechte lijnen in de Euclidische ervarings-ruimte.

Voor nadere beschouwingen over de beteekenis van signifische betrouwbaarheid van spraakbeelden verwijs ik naar ‘Significs and Language’ van Lady Victoria Welby.

Wat is nu de signifische waarde van de spraakbeelden van de rechtstaal? Deze vraag is eene van de meest-belangrijke van de geheele rechtskundige significa. En men behoeft in de significa niet ver gevorderd te zijn om te zien, dat de spraakbeelden van de rechtstaal zonder zorg worden gekozen, geene wezenlijke waarde hebben, maar daarentegen dikwijls zeer misleidend zijn.

Men spreekt van rechts*bronnen*, van recht *zoeken* in de maatschappij, van de factoren van rechts*vinding*. Alles, alsof het Recht een soort verloren voorwerp was, dat ergens moet worden gezocht en kan worden gevonden.

Hoogst gevaarlijk is het gebruik van dit spraakbeeld, ‘dat het recht door waarneming in de maatschappij is te vinden’. Het recht is te vinden in de maatschappij, zooals de schilderij is te vinden in de verfbusjes van den schilder.

De keuze van de spraakbeelden is voor de rechtspraak van overwegend belang. Wij deden beter niet te spreken van recht

zoeken en van recht *vinden*, maar van recht *bouwen*. Ieder bouwt in zijn geest een persoonlijk rechtsgebouw. De wetgevende en rechtsprekende staatsmachten bouwen het maatschappelijk rechtsgebouw, dat bijna geheel past in een gebouw van maatschappelijke orde. Door het gebruik van deze spraakbeelden houden wij ons vrij van de wangedachte, dat het Recht ergens kant en klaar te zoeken en te vinden zou zijn. De bouwsteenen voor de rechtsvorming zijn oordeelen over de handelingen van de menschen. Daaruit bouwt de rechter, bezield door zijn Rechtsgevoel, het maatschappelijk gebouw van het Recht. Gelijk de Bouwmeester, bezield door zijn Schoonheidsgevoel, uit de steenen het Schoone Gebouw samenstelt.

Door het gebruiken van spraakbeelden aan het bouwen ontleend handhaaft de rechtskundige, ook in zijne taal, de verwantschap tusschen Recht en Wiskunde. Want door de wiskundigen wordt de Wiskunde beschouwd als een intuïtieve bouwdaad. De wetenschap der wiskunde is het beschouwen van die bouwdaad. Zóó is ook de rechtspraktijk een intuïeve bouwdaad. De rechtswetenschap is eene verzameling van verstandelijke uitspraken over die bouwdaad.

Rechtswetenschap en rechtspraktijk moeten bevrijd worden uit de macht van de onbezonnen spraakbeelden. Dat is de taak van de rechtskundige significa.

Wij hebben eenen wijsgeerige volksgemeenschap noodig. Daarvoor eene wijsgeerige rechtspraak. Daarvoor eene wijsgeerige rechtstaal.

Twee sonnetten van Ronsard
Vertaald door
Albert Verwey

I

Ik bied u hier een ruiker die mijn hand
Gekozen heeft uit bloemen juist ontloken.
Had ik ze niet deze avond afgebroken
Dan lagen zij vóór morgen in het zand.

Dit zij u voorbeeld en een recht verstand
Hoe al uw schoonheid, nu onlangs ontploken,
In weinig tijds zal heelenal verschroken
En, bloem, opeens gelijk een bloem verbrandt.

De tijd gaat voort, de tijd gaat voort, mijn schoone.
Helaas, de tijd niet, maar wijzelf gaan voort
En aanstonds liggen we onder 't zand gestrekt.

Dan zal van liefde die ons lokke of loone
Geen spraak meer zijn, daar die geen dooden wekt.
Heb mij dus lief zoolang uw schoon u hoort.

II
Aan Cassandra

Als ik u zie zoo heel alleen gezeten,
Door uw gedachten een-en-al vermaakt,
Uw hoofdje een beetje schuin op zij geraakt,
't Gemeene volk en mij geheel vergeten,

Dan zin ik vaak om uw gepeins te breken
Op groet aan u, maar stem die in mij staakt,
Blijft door te bijster vreezen ongeslaakt
Binnen mijn mond: ik sta en kan niet spreken.

Te fier zijn mij de stralen van uw oogen,
Mijn lichaam bangt, mijn ziel beeft diep bewogen,
Mijn tong doet stemmeloos haar werking niet.

Zuchten alleen, alleen mijn droeve wezen
Spreken voor mij, en 't klaar te zien verdriet
Doet u genoeg mijn stomme liefde lezen.

De Vizioenen van Hadewich
Twaalfde tot veertiende vizioen
In hedendaagsch Nederlandsch overgebracht
Door
Albert Verwey

Twaalfde vizioen

Op een Driekoningendag werd ik tijdens de mis aan mijzelf ontvoerd en in de geest opgenomen. Daar zag ik een stad die groot, breed en hoog was en getooid met volmaaktheden. Midden daarin zat een op een ronde schijf, die aldoor zich openbaarde en zich dichtsloot in verborgenheid. Want die boven op de schijf zat was daar stil gezeten; maar binnen in de schijf draaide hij onuitsprekelijk snel zonder ophouden. De kolk waar de schijf in liep waarin hij draaide, was zoo vervaarlijk diep en zoo donker dat geen ijselijkheid daarmee te vergelijken is. De schijf was in haar bovenste oppervlak van allerhande schoone gesteenten, en met een kleur van zuiver goud, maar in die donkerste kant waar haar omloop zoo vreeselijk was, daar was ze gelijk verschrikkelijke vlammen, die hemel en aarde verslinden en waar alles wat bestaat in beangst en verzwolgen wordt.

Het aangezicht echter van hem die daar op zat kon niemand zien dan wie aan de vreeselijke vlammen van die schijf toebehoorde en in de diepe afgrond daaronder geworpen was. Dat aangezicht trok alle dooden tot zich zoodat ze leefden, en deed alles wat dor was bloeien; alle armen die ernaar zagen werden rijk en alle zieken gezond; en zoovelen en verscheidenen er waren, werden in dat aangezicht een. Degene die op die hooge plaats

gezeten was, droeg een kleed witter dan wit, waarop voor de borst geschreven was: aller beminnenden minnaar.

Toen viel ik neder voor dat aangezicht om de waarheid te aanbidden van de vreeselijke wezenheid die ik daar geopenbaard zag. En een arend kwam vliegende, en roepende met een groote stem: Nog weet de beminnende niet hoedanig ze komen zal. En een tweede zeide: Nog weet de beminnende niet wat haar hoogste weg is. En de derde zeide: Nog weet de beminnende niet welk het groote rijk is dat ze als bruid van haar bruidegom ontvangen zal. Daarop zeide de vierde tot mij: Neem u in acht en verbeid, en val niet neer voor dat aangezicht. Die voor het aangezicht neervallen en aanbidden, die ontvangen genade; die staande het aangezicht doorschouwen ontvangen gerechtigheid en worden bekwaam de diepe afgronden te kennen waarvan het kennen zoo bezwaarlijk is voor de onwetenden.

Daarop werd ik opgenomen door de stem van de arend die tot mij sprak en zag in de stad een groote menigte komen, getooid, en elk rijk met zijn eigen werken. Deze allen waren deugden, en brachten een bruid tot haar minnaar. Zij hadden haar schoon gediend en zoo fier gepleegd teneinde haar naar betamen toetereeden voor de groote machtige god die haar als bruid ontvangen zou.

Zij droeg het kleed van de geheele volkomen wil, altoos zonder verdrieten, gereed tot alle deugd, en toegerust met al wat daartoe behoort. Dat kleed was met al die deugden getooid en elke had haar teeken daaraan en haar naam doen kennen als hier volgt.

De eerste was geloof: die had haar uit de laagheid omhooggedragen.

De tweede hoop: die had haar boven haar zelf uitgeheven om geheel te betrouwen op de eeuwige vreugden.

De derde oprechte trouw, waarnaar ze edel heet; want zij week niet van haar, wegens geen enkele nood hoe groot die ook was.

De vierde barmhartigheid, deze betuigt dat ze rijk is; want ze liet nooit af van in haar dienst te werken, in- noch uitwendig, en door haar toedoen ontbrak het haar nooit aan gaven: door hoog vertrouwen waren haar alle rijkdommen toegekend.

De vijfde begeerte: daardoor was ze ruim in haar schoone

landstreek en kostelijk van rijke volheid, zoodat zij de hemelsche grootheid wel in zich ontvangen mocht.

De zesde ootmoed: waardoor ze diep was en zoo onpeilbaar dat ze die grootheid wel geheel in haar onpeilbaarheid ontvangen mag.

De zevende oordeel des onderscheids. Door dit blijkt zij zoo schrander dat zij elk wezen op zijn plaats stelt: de hemel in zijn hoogte, de hel in haar laagte, het vagevuur in zijn stand, de engelen in hun orden, de menschen elk in zijn behooren, in zijn vallen en zijn opstaan. Aldus god te laten geworden, dat paste wel bij het kleed van de volkomen wil.

De achtste haar gedegen daden: door deze blijkt ze zoo krachtig dat het niet kon uitblijven of ze overwon alleen wel alle tegenwerking, zoodat ze alle laagheid hoog en alle hoogheid laag maakte.

De negende rede, die bewijst dat ze een vaste orde houdt en dat het háár regels waren waardoor ze aldoor gerechtigheid werkte en die haar voorlichten in de liefste wil van haar minnaar; zoodat zij zegening en voordeelen gaf gelijk hijzelf in al wat hij liefhad en al wat hij haatte, zij alles gevende wat hij gaf en alles nemende wat hij nam.

De tiende wijsheid: die doet zien hoe ze kennis heeft aan de macht van iedere volkomen deugd, naar welke men doen moet om de minnaar te behagen. Ze doet ook zien dat ze iedre persoon van de drievuldigheid kent in de eenheid die daar zulk een diepe kolk was, onder de wonderbare en vreeselijke schijf waar hij in woonde die de bruid ontvangen zou.

De elfde vreedzaamheid: die deed haar kennen als van vriendelijk voorkomen, schoon en ervaren in het geheele omhelzen, in het gedurige kussen en in iedere eer en in ieder bedrijf die lief met lieve in minne plegen zal, en als met hem geboodschapt en geboren, ja als uit elkander geboren, en met hem opgroeiende en als mensch met hem levende in dezelfde pijn van armoede en versmaadheid en in ontferming jegens al degenen op wie de gerechtigheid verbolgen was, zoodat ze uit elkaar gevoed werden, inwendig en uitwendig, en ze nooit vreemde troost ontving, maar met hem stierf en met hem alle gevangenen vrijmaakte, en bond wie hij bond, en met hem opstond, en saam met hem opvoer tot zijn vader en daarmede zijn vader erkende als haar

vader en zichzelf zoon met hem, en met hem de heilige geest als heilige geest en met hem gelijk hem die drie als een, en het wezen waarin ze één zijn. Dit alles getuigt van haar de vreedzaamheid, dat zij zoo geleefd heeft en voortaan met en in liefde voor hem leven zal.

De twaalfde lijdzaamheid, omdat ze alle kwaad buiten gehouden heeft, zonder eenig verdriet in alle verdrieten, als een werktuig tot goede werken van waarde, in een nieuwe gemeenschap. Zij doet haar kennen als goddelijk in wezen en in werken.

Aldus is het kleed van de volkomen wil geheel gesierd door goddelijkheid. Zoo getooid komt de bruid met dit heele schoone gezelschap in zinnebeelden uitgedrukt. Zij had op de borst een speld van het goddelijke zegel, waarmee ze erkend wordt als deelhebbend aan de goddelijke gemeenschap. Het was een teeken dat ze het verborgen woord van hem zelf uit die diepte verstaan had. Zoo kwam ze in de stad met dit gezelschap, geleid tusschen het genot van de liefde en het gebod van de deugden: 't gebod bracht haar daar en het genot vond ze daar.

Toen ze naar de hooge zetel geleid werd waarvan ik te voren sprak, zeide tot mij de arend die tot mij gesproken had: Doorschouw nu het aangezicht en word de waarachtige bruid van de groote bruidegom, en zie uzelf zoo. Toen zag ik mijzelf in eenheid ontvangen door hem die in de kolk op die loopende schijf zat, en ik werd een met hem in verzekerde eenigheid. Daarop zeide de arend nadat ik ontvangen was: Nu zegt hij de almachtige die ik tevoren minnaar noemde: dat gij niet wist hoedanig ge komen zoudt, en wat uw hoogste weg was en hoedanig het groote rijk dat gij als bruid van uw bruidegom ontvangen zoudt. Toen gij tevoren voor het aangezicht neervielt, dacht ge het als een simpele ziel u niet genadig; toen ge opstondt en het doorschouwde, zaagt ge uzelf volmaakt met ons, waarachtige bruid, gezegeld door de liefde. Gij hebt diepst ontvangen het verborgen woord dat Job verstond, dat was porro dictum est[1].

1) Job 4 vs. 12, in de Vulgaat: Porro dictum est verbum absconditum; in de Statenvertaling: Voorts is tot mij een woord heimelijk gebracht. Volgens een opmerking van J. van Mierlo Jr. S.J. in zijn voorbeeldige uitgaaf van Hadewich's werken, werd die tekst in de Middeleeuwen gewoonlijk aldus toegepast.

In de diepte zag ik mij verzwolgen; daar ontving ik de zekerheid dat ik derwijze ontvangen was in mijn lief, en mijn lief zoo in mij.

Dertiende vizioen

Ik werd op een Zondag voor Pinkster vóór zonsopgang in de geest opgenomen, waar god me een liefde deed kennen die tot dat oogenblik verborgen voor me was geweest. Daar zag en hoorde ik hen die de lofzeggingen zongen die komen van de stille liefde, die de ootmoedigheid verbergt welke waant en zegt en zweert dat zij niet bemint en god noch de menschen eer en recht toebrengt van liefde of dienst van oprechte deugd. Daar zag en hoorde ik hen die de lofzeggingen zongen en de liefde van alle liefde huldigden.

Er verscheen me toen een nieuwe hemel die ik nooit voorheen zag, en het hallelujagezang van de serafijnen. En één serafijn riep met sterke stem en zeide: Zie hier nu de nieuwe verborgen hemel die gesloten is voor al degenen die nooit moeder gods van de volkomen dracht waren, noch met haar in Egypte of elders zwierven, noch zich daar aanboden waar het zwaard van de profecie door de ziel ging, allen die het kind niet tot man kweekten, noch ten einde toe aan zijn graf waren: want voor al dezen zal hij eeuwig verborgen zijn.

Na die zang en die stem werd de nieuwe hemel geopend. Daarin openbaarde zich het aangezicht van god, waarmede hij alle heiligen en menschen voor alle eeuwigheid gelukkig maakt. Dat aangezicht had zes vleugels en die waren alle van buiten toegesloten en van binnen vlogen ze zonder ophouden.

Daarna werden al de sloten die de vleugels van buiten toesloten geopend. En ik zag waar ze vliegen en waarheen. De twee bovenste vliegen naar de hoogte waar god één is met de hoogste kracht van de liefde. De twee middelste vliegen in de ruimte van liefdes volkomen zeden. De twee laagste vliegen in de grondelooze diepte waar hij alle schepselen in verslindt. Die vleugels waren alle vlak en recht aan het aangezicht en de zegels die de vleugels en het aangezicht omsluiten, dat zijn de ware eigenschappen van de machtige god, welke niemand zich geheel kan geven tenzij hij zichzelf aan god en menschen overgeeft.

Hierna zag ik een groote menigte van serafijnen, die tezamen halleluja amen zongen. Die brachten met zich elk zijn eigen schaar van schoone geesten; deze waren allen getooid met de hoogste trouw van krachtige liefde, hun door god toegezegd. Want zij hadden in hun handen het open zegel van de liefde, dat aan allen de volle trouw verzekert van de liefde. En zij hadden op hun voorhoofden de naam. Dit zijn de aardsche machtigen wien de serafijnen ten dienste staan. Want zij hebben in liefde overwonnen dat ze overwonnen zijn als de onoverwonnen kracht van de toenemende liefde.

Toen namen de serafijnen in hun handen die zegels en ontsloten daarmee de twee middelste vleugels van dat aangezicht. En zij voeren daarin en bewonen de ruimte en tooien haar met een nieuw vermogen, dat immers tot nu toe in de loffelijke liefde onbekend was. Zij verblijden daar ook met verborgen zang wie ooit in liefde heimelijk met groote stem geroepen heeft.

Maar de serafijn die de mijne is, want die mij daar bracht, hief me op, en aanstonds zag ik in de oogen van het aangezicht een zetel. Daarop zat de liefde in de gedaante van een koningin. De kroon op haar hoofd was versierd met de hooge werken van de ootmoedigen, die de ware liefde huldigen en nochtans gelooven dat ze de liefde niet dienen noch beminnen: altijd zijn ze overtuigd daarvan. Want zij kennen zichzelven niet, zij kennen alleen en geheel de liefde. Daarom strekt zich hun reikende zwervende lof de heele ruimte door, die nooit doorloopen wordt, en die lof was schoon en verblijdend met nieuw gezang dat niemand verstaan zal dan zij die de liefde bezaten, geheel verloren in ootmoed.

Er voeren de liefde uit de oogen zwaarden als vurige vlammen. Haar voeren uit de mond bliksemen en donderen. Haar was het gelaat doorschenen zoodat men er doorheen al de wonderwerken zien mocht die de liefde ooit wrocht en werken kan: daarvan spreken kan ik niet. Want van wat ik daarin zag, daarvan zou ik meer kunnen schrijven dan de psalmen van David inhebben: ik zwijg er nu van, en ik meen voor altoos. Haar handen had ze geopend en daarin omvangen al de diensten die men ooit door haar deed en haar rechterzijde was vol volkomen kussen zonder scheiding. Haar heele lichaam was vol wellende

wonderen. En in de ruimte onder haar voeten had ze de zeven gaven. En ervoor stond een zetel.

De serafijn die me ophief deed me erop zitten en zeide tot mij: Zie hier, dit is de liefde die ge ziet in het midden van het aangezicht van de natuur van god: deze werd nooit aan eenig schepsel hier geopenbaard. Want al was Maria de ware liefde deelachtig en de zeven gaven tot het werk van de volkomen deugd, toch vielen haar nooit hemelsche openbaringen te beurt vóór haar opvaart. Zij toch was van een stille geest en vol goddelijke liefde, en vertrouwend op de verwisselingen en de verdiensten van haar zoon, waardoor zij ten volle de binnenste zoowel als de hoogste hemel verstond.

Daarna zeide hij: Zie hier zelf; alles wat aan de liefde eigen is weet gij voortaan beter dan ik. Want gij hebt de moeder van de liefde gezien in deze drie verborgen wezens die ge in het aangezicht van de liefde ziet. Wij zien het, door de dienst waarmee we u dienen, als een wonder; maar gij ziet het, en zult het zien in helderder rede en wetenschap met uw menschelijkheid. Aanschouw en bewoon nu voortaan dit geheele rijk, dat gij de liefde hier ziet bewonen; aanschouw deze drie schoone wezens die ge de liefde hier ziet sieren, en de hooge hulde die zoo verheugt. In al deze drie aanschouwt en vindt ge u zelf en toch bezit gij het hier geheel en getooid met al de deugden waar gij de liefde mee getooid ziet.

Toen ik mij dan aanschouwde, bevond ik het zoo. Ik zeide daarop tot de serafijn dat hij mij de twee bovenste en de twee onderste zegels zou ontsluiten van de vleugels die aan het aangezicht waren; en hij deed het. En toen hij de twee bovenste zegels geopend had, toen kwamen zij die door ootmoed aldoor waren tot niets geworden, en nooit geloofden dat ze ooit door iets de liefde van de liefde winnen konden, en zich aldoor doemwaardig achten voor de liefde. En de schoonheid die deze droegen was onuitsprekelijker dan eenige waar men ooit van las of die wij in deze tijd ooit zagen. Zij waren het die de liefde gekroond en haar aangezicht getooid hadden. Hun lof luidde ook met zoo zoete stem en vloeide omhoog met zoo nieuwe aderen, de vlammen zoo nieuw menigvuldig ontstoken alsof zij eeuwiglijk opnieuw zouden branden. Al de hoogste hoogheid werd

daarin zoo menigvuldig verhoogd en de ruimte werd daardoor zoo wonderbaar ruim en schoon boven al wat ze tevoren door de middelste zegels geworden was.

In de diepte van de liefde kwam toen ook een nieuw gerucht dat alles in beweging bracht en een verwonderingwekkend nooit gehoord loflied. En een nieuwe wellende vloed bruiste op om met nieuwe storm de nieuwe naderingen te vullen die daar branden. De schoone geesten kwamen met de hooge boodschap voor de liefde en voor mij onder dat gevleugeld aangezicht, en zij werden alle, elk door zijn serafijn, op zijn plaats gesteld. En aanstonds werden allen getooid in hetzelfde voorkomen dat de liefde had waar ze getooid zat, en dat ze mij had gegeven.

Maar toen de twee onderste zegels van de vleugels van dat aangezicht ontsloten waren, kwam een schaar die kleiner was, maar met menigvuldiger wonderen dan alle anderen gedaan hadden. Dit waren zij die tusschen hen en hun lief van de ootmoedigheid hadden afgezien om de vrijheid van de liefde en die kennis hadden genomen tusschen hen en hun god hoedanig hij was in de kracht van zijn verstand en zijn rijk, van zijn goedheid en zijn zoetheid, en van zijn geheele wezen waarin hij zijn eigen is. Dit wezen hadden ze erkend met die zeven gaven waarvan ik tevoren zeide dat de liefde ze onder haar voeten had. Maar toen ze in dienst waren om die gaven, toen hadden ze de ootmoedigheid van Maria en van hen die uit die bovenste zegels kwamen en loochenden de liefde uit ootmoed en kenden de waarheid van de liefde zoo nabij en zoo hoog boven hen, en zichzelf niet anders dan als niets voor de liefde. De zeven gaven zijn zeven teekenen van de liefde. En de achtste is ontroering van de liefdegemeenschap, die alles wegdoet wat tot het verstand behoort, zoodat lief met lief één wordt. Want toen ze de gaven hadden en de achtste leerden kennen, en de liefde hen ertoe drong, verlangden ze onophoudelijk naar gemeenschap en geloofden niet dat hun minnaar hen liefhad, en scheen hen dat ze alléén beminden en dat de liefde hen niet hielp. De ontrouw maakt hen zoo diep dat ze de liefde geheel verzwelgen en zij tasten met zoet en zuur haar aan. Wat de liefde geeft, wordt gezuurd en verteerd en verslonden; wat ze neemt, is rijk gemaakt door groote kracht van gemeenschap uit die

drang van liefde, te aller uur groot gelijk zijzelve, zoo ook dat het heele verstand van god haar niet splitsen kan.

Deze kwamen te voorschijn getooid gelijk de liefde zoowel in sieraad als in kleeding. Het getal van deze ken ik en weet dat het zeer klein is, en ik weet wie ze zijn zoowel in de hemel als op de aarde. Want die zijn opgewassen tot alle drie de wezens of het zullen zijn van degenen die nu goddelijk zijn, daarvan zijn er nu in de hemel maar negen en twintig en hier leven er maar zes en vijftig en er zijn pasgeboren in de wieg negen en zes loopen er bij de weg spelen en vijf zullen er nog geboren worden. Meer zullen er niet tot alle drie opwassen. Het geheele getal is honderd en zeven. Van die tot twee zijn opgewassen zijn er: tot het middelste en tot het laagste drie duizend en acht; tot de diepte en de hoogte vier duizend en drie en tachtig; tot de middelruimte alleen zes duizend en twee honderd vierentachtig en de welling van de vloed waarvan ik tevoren sprak, deze kwam met een groote vaart en verslond gelijkelijk alle anderen. En ik zeide met een luide vurige stem: Gij serafijnen die dit bedrijf van ons wonder hebt te dienen, staat en bewaakt onze heerlijkheid; wij zullen allen een worden en een geheel.

Maar Maria die de opperste was van die negentwintig, zeide tot mij: Zie, nu is alles geschied; ga al deze staten door en doorproef de liefde die ge in ootmoed opkweekt, met oprecht verstand ontvangt en verkondigt en met uw hooge trouw en met uw geheele kracht bedwingt en één maakt. Daartoe, en om uw hoog vermogen, is deze verborgen hemel u te kennen gegeven: zooals ge hier de liefde ziet, zoo is ze getooid en met deze zang wordt ze geloofd. Want de liefde loochenen uit ootmoed, dat is de hoogste stem van de liefde. De werken van de hoogste trouw door het verstand, dat is de klaarste stem van de liefde, en de meest passende. Het gerucht van de hoogste ontrouw dat is de zoetste stem van de liefde. Zij kan zich dan niet langer splitsen noch deelen. Deze hebt gij van den beginne gehad sedert ge het eerst de godheid ontvingt, deze drie staten, en altijd daarna hebt ge liefde zoodanig geëerd in dit volkomen aangezicht van de eeuwige godheid dat nooit mensch het inniger deed behalve die van het kleinste getal, waarvan ik de negentwintig vol maak. Wilt gij er voortaan meer dan ik mee in gemeenschap

zijn, dan moet ge uw zoete lichaam hier hebben. Maar om hen die ge gekozen hebt om met u hierin te volgroeien, en die nog niet volwassen zijn, en allereerst om wie ge het allermeest liefhebt, wilt ge 't nog uitstellen. Zoodra ge het wenscht halen we u. Wanneer ge nu wederkomt zal de wereld u nauwelijks laten leven; maar uw lichaam dat gij zoo edel bewaart voor de liefde zult ge weer tot u nemen een korte poos na de veertigste dag.

Toen ontsloot zich dat aangezicht geheel met al wat erin was en de liefde die daar getooid zat. Het aangezicht waaruit ik alles begreep en zag: ik zag er hoogte, ruimte en diepte in. Dan omving mij zaligheid als vroeger wel en ik viel in de grondelooze diepte en kwam buiten de geest daarheen waarvan men men niets meer zeggen kan.

Veertiende vizioen

Ik was en ben nog in hevige drang en gemoedsstorm, zoodat ik waande, ja zeker wist dat ik niet zou kunnen leven met zoo groote ongedurigheid als waar ik in was, en nog ben, tenzij god mij nieuwe kracht gave; en toen deed hij het, en hebbe dank ervoor.

Die hemel, dat was een trotsche nieuwe stad waarmee hij mij rijker in zijn machtige rijkheid maken wou dan ik tevoren was. Toen was ik rijk in veel deugden buiten de nu gangbare. Maar de macht die hij mij thans gaf en die ik eerst niet had, dit nieuwe vermogen, was een kracht die uit hem zelf kwam, namelijk jegens hem als god, met mijn lijden na hem en in hem, hetzelfde te zijn wat hij voor mij was toen hij als mensch leefde. Het was de kracht liefde te dragen, zoolang liefde te smaken me ontzegd bleef: werkelijk te dragen de scherpe schichten die de liefde in mij schiet.

Die hemel, dat was de hoogheid van mijn eenig, verkoren leven. Zijn klaarheid, dat was de afwezigheid van menige vlek waar de vreemden in vervallen, die hij niet verkoren heeft, god zij gedankt ervoor, om zoo te zijn als ik. Ach als ik gedenk wat god met me wil, en wat hij aan mij gedaan heeft vóór anderen, dan verbaas ik me hoe ik het uithoud, behalve door de groote liefde die alles vermag. Ook dit is een wonder: als

ik gedenk wat god met me wil, en dat hij me verkiest voor alle schepselen die ik ooit zag, dan verbaast het me nog veel meer van de menschen die leven en wie hij zooveel minder geeft dan mij, dat ze me zoo lang in 't leven laten, en nog overleg of consideratie of genade met me hebben en mij niet altoos meer martelen. Ook daarom dat god mij zooveel lijden beloofd heeft ten einde ik aan hem gelijk zou zijn, zoodat ik meer dan alle menschen lijden zou en ook boven alle menschen om hem te voldoen en als mensch volmaakt te zijn.

Dat men alle dingen door de klaarheid van die hemel zien kon, dat wilde zeggen dat dit wezen het eigen wezen gods was, en dat al het werk hetwelk ik van hem had of dat mij van hem bevolen was, dat ik dat vond en verstond in de geest van zijn eigen wil, waarin hij het mij bevolen heeft op het hoog gezag van de liefde; want daarbuiten vond ik het nooit en ik miste zijn wil niet in al mijn werken.

Dat ik alle dingen in die hemel doorzag, dat wilde zeggen: al mijne werken in god, en mijn wil vrij en fier in hem met die heele hartstocht waarmee ik te hemwaarts overweldigd was in zoo groote gedurige ontzetting wanneer de liefde mij aangreep zooals ze nu nog doet. Want dat ik u zoo zeer liefhad en u geen oogenblik vergeten kon noch kan, dat ik uw dood en uw door liefde verlaten zijn zoo na aan u gevoelde in woede naar god, zoodat ik god heviger aanging om u, dat smartte me te meer. En omdat ge kind en mensch waart was het me nog smartelijker en omdat ik tevoren zoo machtig in liefde was en zij me toen in den steek liet, zooals me nu wel duidelijk is dat ze deed, nu mij de hooge nieuwe hemel getoond werd, klaar en schoon zooals toekomt aan de groote Minnaar die maker is van de liefde en wezen van wezen.

En in het midden van die nieuwe hemel stond een zetel als die van de hoogste mogendheid en als de plaats waar alle plaatsen onder zijn. En daarop zat de maker van onze liefde en de meester van de gerechtigheid, de liefde oordeelende in vonnissen, met een groot oordeel.

En het aangezicht dat hij toen had, dat was niet te zien en kon niet met de oogen worden aangeraakt door eenig schepsel dat nooit menschelijke en goddelijke liefde in één wezen beleefd had,

want zij kunnen het verstaan noch kweeken zooals het de gewaarwordingen van één natuur ononderscheiden één met de geheele godheid, doorstroomt, en alles tezamen weder in de godheid uitstroomt.

In de gedaante van het gelaat dat daar toen was had ik het nooit voorheen gezien; nochtans had ik het vroeger gezien in de zelfde gedaanteverwisseling waar Sint Pieter het in zag en die met hem waren op Thabor. Ik had dat heel lang begeerd te zien eer het mij geschiedde. Ik had hooren zeggen dat Sint Pieter sedert hij het zag, nooit lachte; dat had ik gaarne aanvaard ter wille van hem zoo ellendig te zijn in smachten en vreezen om hem, en niet te eerder te sterven maar gedurig vergaande te zijn in ellende. Maar toen het me dan geschiedde ontving ik er een kracht door, zoo groot dat ik alles erdoor dragen kon wat me overkwam in kalmte, blijdschap en rouw, in lachen en weenen, in kwaad en verdriet, in alle toestanden zonder rouw en in alle toestanden van gratie en krachten die hooger zijn dan gratie: die ontving ik sindsdien ook zonder me eenigszins erop te verheffen en allerlei machtige mirakelen, en werken, ook als ik iemand uit de zonde losmaakte, of van de wanhoop bevrijdde, of dooden op deed staan door de kracht die god in me gelegd had: zooals het gebeurd is ten opzichte van die vier.

Ik maak het te lang omdat gij het gaarne hoort hoe het kwam te wezen, dit wat zoo schoon was en zoo menschelijk en zoo gelijk aan de menschheid van god: door niets werd ik nadien aangetast. Want ik deed als god zelf die al zijn werken opdroeg aan zijn vader van wien ze hem kwamen; want wat ik van hem heb, dat ontving ik van die verschijning en van andere gezichten, in andere vormen van zijn aanschijn, waar ik u laatst over schreef en vroeger over geschreven heb, en veel meer waar ik u niet over geschreven heb. Wat mij nochtans leed doet omdat ik uw wil wensch te doen, want daar ge alles van mij zoudt willen weten doet het me zeer leed dat ge niet weet wat ge weten wilt.

Ik heb eens tusschen nacht en dag gedurende drie uren het vreeselijke en schoone aangezicht gezien van onze al-eenige liefde, en elk aangezicht in zijn eigen vormen naar de bizondere gave die hij mij op dat oogenblik gaf; telkens weer, toen en altoos ontving ik nieuwe gaven die mij deden weten hoe ver

en in welke streken ik gegaan en gestegen was, en ook van andere openbaringen veelvoudig en de geest van de profecie, en van het wezen der hemelen te zien en van de aarde en van het vagevuur en van de hel; en kennis van vele redenen die tot die vier wezens behooren, en kennis van de liefde hoe hij, onze liefde, in zichzelf is en buiten zichzelf liefde in ons, en dat de liefde soms doodt en soms geneest en waarom zij de mindere verkiest en de meerdere verstoot. En andere kennis waarvan ik niet spreken zal.

Ik heb eens drie dagen en even zoovele nachten in geestvervoering gelegen in het aangezicht van onze minnaar, en dikwijls heeft dat zoo lang geduurd, en ook dikwijls even lang buiten de geest mijzelf en alle menschen ontzonken in gemeenschap met hem en wetende hoe hij met zichzelf verkeert: dat gaat alles te boven wat men van hem hebben mag, en wat hij ons zelf bewerken mag buiten de geest in hem te zijn, want men is dan niet minder dan hij zelf. Behalve het zoodanig buiten de geest zijn waren alle andere openbaringen niets bij dat aangezicht van ons lief, dat ik in deze nieuwe hemel zag: want elke had ik gezien, deels naar ik was en deels naar ik verkoren was, maar nu zag ik dit en was zelf geraakt tot mijn verkiezing waar ik toe verkoren was: dat ik mensch en god in één vermogen beleven zou, wat nooit mensch doen kon tenzij hij geheel als god ware en heelenal was wie onze liefde is.

Hij die daar in de nieuwe hemel zat die ik was, zijn voorkomen was overal vreeselijk en wonderbaar en er klonk tot mij een stem als een sterke donder, een geruisch als een vlaag die alles deed stil worden om alleen haar te hooren die zeide: sterkste in alle strijden, gij die alles overwonnen hebt en de gesloten eenheid geopend die nooit ontsloten werd door eenig schepsel dat niet met arbeidende en vreezende liefde ervoer hoe ik god en mensch ben; omdat gij stoutmoedig, zoo zéér stoutmoedig zijt en u zoo heel niet buigt, daarom heet ik u van allen de stoutmoedigste, en daarom is het recht dat gij mij volkomen kent.

HIER EINDIGEN DE VIZIOENEN VAN HADEWICH.

Het duinpad
Door
Albert Verwey

I

I

Nu ik van verre en van nabij verzamel
Zooveel gedachten als zich graag vereenen,
Voegen ze in willige schaar om u zich henen,
Oord waar mijn tweede jeugd met nieuw gestamel
Zich verzen vormde, een aanhef stug en schamel.
Doch dan, licht van geluk of zwaar van weenen,
Volgden er vele: zoo een glans-beschenen
Donkere of blonde heerde haren hamel.
Hen allen zaagt gij, Noordwijk, en uw luchten,
Uw velden, hoeven, duinen, en de golven
Die langs uw strand gaan, de eigene getijden
Belevend, zagen ook de mijne vluchten.
Ook ik lag soms in vloed of sneeuw bedolven,
Ook ik droeg bloei, oogstte of moest stil verbeiden.

II

Het Nieuwe Huis. En de eerste Zondagmorgen.
Het duin in om er mooglijk lang te dwalen,
Er onder 't langzaam stijgen, dan weer dalen,
Van stilte en blondheid het gepeins te borgen
Dat ik ontbeerd had in de steedsche zorgen.
Maar nauwlijks de eerste heuvel opgestegen
Zag ik een weide en hoeve, als afgelegen:
Zoo na aan dorp en zee, en toch verborgen.
De boerderij bleef stil: de koeien graasden,
Achter mij rees de duinwand, verweg waasden
De gronden schomlend in de voorjaarsvreugde,
Van ginds ruischten de golven vast en vredig.
Dit is het beeld dat me al die jaren heugde;
Vol van mijn toekomst toen, al scheen het ledig.

III

Een boschje in duin, in vochtige pan verscholen!
Dat was een vondst! De zeewind had de kruin
Van 't hoogre hout geschoren en 't neeg schuin
Naar 't oosten, maar toch vormde 't groene holen
En smalle lanen waar de voet kon dolen
Langs koekoeksbloem en fluitlof door een tuin
Van hondsdraf, wikke en winde: in 't groen en bruin
Van mossen flonkten geurlooze violen.
Daar op een oude wilg als in een zetel
De zee te hooren, ieder ding vergetel
Behalve alleen uw boek, beminde dichter,
Die uit elk kleinst kruid blijdschap wist te puren,
Dat was mijn vreugd van de achtermiddaguren,
En nog wordt door de erinring 't hart mij lichter.

IV

Doch als geen huiszorg u weerhield en 't loopen
Ons lustte, lag, de velden te eener zij
Ter andre de begroende heuvelrij,
Kronklend en zonder eind de duinweg open.
Een smal pad door het ruim! Wat kon ons nopen
Het altijd weer te gaan? Dit: dat we er vrij
Met aarde en hemel waren, - ganschlijk wij!
Saam, en alleen door zon of wolk omdropen.
Er moet een uitgang zijn. Niet een verknechting
Aan andre vormen, maar een breed bestaan
Waarin wij los van de eindlooze vervlechting
Op luchtige voeten naar een einder gaan.
Zalig wie 't vóór zijn huis heeft. Heel ons wonen
Deed niets dan daaglijks ons een einder toonen.

V

Toch was die huiszorg uwe, en mijne, keus.
Wanneer wij, jong aan stad en volte ontkomen,
Hier leefden, was 't niet om in doelloos droomen
Te sterven, maar om even trouw als preusch
Een werklijkheid naar de ingeschapen leus
Te gronden: 't eigen huis te doen omstroomen
Door heel een wereld: vrij, toch opgenomen
In iedre bond, goed burger en goed geus.
Daartoe was meer dan gril of luim die vlindert
Ons de arbeid lief die daaglijks bindt en bouwt.
Die 't eens gewordne uiteen te vallen hindert
En iedere leegte een nieuwe kiem betrouwt.
En ook het kleinste dat wij donker wrochten
Scheen huisraad in het droomrijk dat wij zochten.

VI

De maan scheen hel toen in die schoone zomer
De schelven vlak voor 't huis hun schaduw wierpen
En onder vorschgekwaak en krekelsjierpen
Knapen en maagden, iedre nieuwe komer,
Schertser en dartle saam met lieve en droomer,
In 't geurge hooi het avondeind verspeelden.
De maan school in een wolk. Nog even deelden
Stemmen de stilte, langzamer en loomer.
Trok toen, daar we onder de veranda wachtten
Dat straks die jonge vrienden binnenjoelden,
Een donkre vogel langs ons over? Zwoelden
De weerlichtbliksems rooder op de kim?
Of zwierden door de toekomsts droomgeglim
Alleen de donkers die zich in ons dachten?

VII

De zee. De slankheid van de naakte lijven.
Het wieglen van de golven en hun lust.
Het langgestrekt de zomermorgens blijven
Half in het water, half op zandige kust.
Het dropplend rijzen, het geheven drijven,
Alsof het lichaam op het water rust.
Het tusschen helmgras zoete droomen schrijven,
Door zon gebruind, door zeegezang gesust.
En niets meer weten dan de Grieken wisten:
De blauwe hemel en het blanke strand,
De naaktheid en de dans en 't warme gisten
Van 't bloed, als druifbloed in de zomerbrand.
En over alles heen de hooge goden,
Die vreeslijk straften wat zij zacht geboden.

VIII

Was 't spel van kindren om ons heen? Kwam vriend
En jonge vrouw, en vreemde uit elke kring,
En bracht ons daad en woord, gedachte en ding,
Uit veel gewesten rijke en vruchtbre tiend,
En maakte, ons ziende, ons voor hun wereld ziend?
Reikte, om hen heen, ontwaakte erinnering
Zich naar een toekomst, tot ons saam omving
Droom van een land waar 't eene al 't andre dient?
Waren wij niet alleen meer? Want gemeenzaam
Leek ons er de aarde. Uit iedre ruimte en tijd
Lokte er een lachen en een stem van menschen.
Wij waren als wij waren, maar de grenzen
Die we om ons zagen waren uitgebreid,
Wij, met ons zelf alleen, niet langer eenzaam.

II

I

Een landschap ziet ons aan als een gelaat.
Ik liep het strand langs verder dan ik plag,
Lucht zee en duin was alles wat ik zag,
Blond, zonnig, en de wiek van meeuwen slaat
In blinkend schuim. Vertrouwlijk eender gaat
Die wereld langs me als ik langs haar. Maar toen -
Droomde ik, of was ik uit mijn aardsch plantsoen
Overgeplaatst naar een woestijn? Steil staat
De hooge duinwand, donker, zelfs de kleur
Van 't helmgras was er roestig en een scheur
Als in gesteente reet de als afgesneden
Muur waar een doorn uit wies. Streng als die rots,
Horeb, waar Mozes, worstlend in gebeden,
De Stem hoorde en in steen schreef: de Wet Gods.

II

Ons zien is zeker met natuurlijke oogen,
Maar al de droomen die ons hart bezit
Vervormen daaglijks naar hun tint en snit
De dingen die zoo gaarne ons overmogen.
Er is landinwaarts, daar waar olmenbogen
De weg bewelven, juist waar hun gelid
Standhoudt, de hemel inschijnt, en de rit
Of stemklank luider klinkt, een flauw bewogen
En open grondje, dat in hakhout eindt.
Daarboven rijst een enkle ranke stam
En bladertuil: popel of berk. Ik kwam
Daar nooit, zag nooit dit beeld voor de effen
Hemel bewegen, zonder 't klaar beseffen
Dat geen mij zóó de hof van Eden schijnt.

III

De duindoorn met zijn vale olijvenloof
Stond met zijn gele bessen dikbetrost.
De bramen purperden en bruinbemost
Veerde onder ons de bodem. Door de kloof
Dreunde de zee ons hart en ooren doof
Voor 't verre dorpsgeluid. Het ruigbevlost
Konijn rende de laagte in. Op zijn post,
De groene grenssteen, speurde een kraai naar roof.
Wij spraken, door dat rijpe najaar gaand,
Hij schilder en ik dichter, hoe geen droom
Zichtbaar kon worden zoo niet oog en hand
Voortdurend leeft in liefhebbend verband
Met de natuur. Hoe iedre geestdrift taant
Die zich niet telkens dompelt in haar stroom.

IV

Toen ik hier eerst van strand naar duinrand klom
Was ik verbaasd toen ik een kerkje zag
Dat met zijn torentje in de laagte lag,
Saam met een klein gehucht, als in een kom.
Nu zijn de huizen in een dichte drom
Van ver op strand te zien: een breede straat
Vertakt daarachter. Waar een rustbank staat
Zet zich de vreemde en ziet bewondrend om.
Zoo wij. En wijl zijn oog de kim geleidde
Zei hij: de wereld ligt oneindig open;
Ik ben haar zoon. En ik: wij zijn het beide.
Hij weer: toch woont ge hier. Maar ik: gedurig;
Laat ver en wijd de wereldcirkel loopen,
Er moet een kern zijn, vast en sterk en vurig.

V

Weet ge niet hoe daarginds langs bochtige wegen
Jacoba reed en hield op Teiling hof?
Hoe zij de boog tilde en de vogel trof
En zag de valk haar van de vuist gestegen?
Hoe toen de ridders en jonkvrouwen zwegen
In hunne graven, door een wolk van stof
De lansknecht trok en vromen blaam en lof
Verachtten voor een innerlijke zegen?
Hoe hier bedrijf en welvaart, ziekte en ramp
Zoo zee- als landvolk beurtlings wiedde en meerde?
Maar deed of duldde 't, het gaf nergens kamp.
Dit is de deugd die 'k daaglijks groette en eerde.
De tijden wisslen het verwend gelaat,
De mensch leeft voort van de eene in de andre staat.

VI

Wandelde ik tusschen bloemen? Lief, wij zagen
Ze door ons venster, met hun bonte kleuren.
De lucht was kruidig van hun zwoele geuren
En vóór de lente leken 't zomerdagen.
In verre en vreemde landen waar de hagen
Nog kleumden, zag men menschen bloemen beuren,
Deze ónze bloemen en hun schoonheid keuren
Als schat uit ónze tuin hun toegedragen.
Niet minder schoon is onze taal dan bloemen.
En de gedichten in ons hart ontloken
Schijnen door woorden die bekoorlijk luiden.
Ook hebben onze liedren vreugde ontstoken
In 't hart van vreemden, die hun zoet beduiden,
Hun warme klank met milde blijdschap roemen.

VII

Ik zei: mijn zoon! Hij boog het hoofd: mijn vader!
En alle stugheid week uit mijn gemoed.
Ik had het vroeger nooit zoo diep bevroed
Dat in een vreemde die mij schuchter nader
De zielsdrang zijn kon die hem iedere ader
Voor mij de laatgevondne kloppen doet.
Er is een eenheid machtger dan het bloed:
Eenzelfde droom bindt jong en oud tegader.
Omdat naar 't mijne hij zijn leven bootste
Speurde ik met diepere ernst door welk gebrek
De lijn ontsierd werd die hij eerde als grootste.
Grootste! - Zijn innigheid was eedler trek
Dan me ooit uit trotscher zieleteekning troostte
Die ik in weidscher adeldom ontdek.

VIII

Ik dank u, oudre vriend, die me enkel noopte
Uw vriend te zijn. Hebt ge in uw hart verstaan
Wat ik begeerde, en wat van u ik hoopte...
Dit eene alleen: dat gij me liet begaan.
Uit iedre zelfzucht die me inwendig sloopte
Riep ik de menschen en de machten aan
Of een het net dat me in zich ving ontknoopte,
Mij vrijdde en uitredde uit mijn schaamle waan.
De dag toen ik het eerst aan haat geloofde
Blijft met een zwartheid die ik nooit vergeet.
Wanhoop was minder erg dan de gedoofde
Vriendschap, haar bijtend, aldoor smeulend leed.
U weet ik dank dat gij de kerker kloofde
Waarin ik pijnde schoon ik 't niet beleed.

IX

Als schoone uitheemsche bloemen komen menschen
Tot ons en openbaren zulk een schat
Van vormen, tonen en gedachten, dat
We onszelf en onze eenzelvigheid verwenschen
En ongeduldig rukken aan de grenzen
Die ons beperken tot dit enkle vat
Van lichaam waar aldoor dit enkle blad
Van ziel in bloeit om aanstonds te verslensen.
Maar als hun oogen spreken tot onze oogen
En wij ontmoeten door de vormen heen
Hun ziel, dan staan wij stil en zachtbewogen,
En zeggen: zie, zijn niet de zielen één
Die nu een oogwenk naar elkaar zich nijgden
En door elkander naar 't oneindige hijgden?

X

Meer dan de vormen binden ons de landen,
De volken, de gemeenschap van ons worden.
Meenden we soms dat zielebloemen dorden
Nu hier en ginder alle grenzen branden?
Zij bloeien voort. Hun zwijgende offeranden
Gaan aldoor naar onze eigen smetlooze ether,
Waarin de diepre ziener, vastre weter
Die in ons hart leeft de eeuwige ingelanden
Herkent die daar uit alle volken wonen.
Wij kennen niets dan daar. Wij hebben al de
Geruchten niet gehoord: de haat, het hoonen,
Weeroep of zegeroep die huilde of schalde.
Wij zien alleen omhoog de zaalge scharen
Die eeuwig blijven wat ze oneindig waren.

III

I

Geheim geheel van woordenlooze binding
Dat in ons leeft en rustig rusteloos
Elk oogenblik in ons een korte poos
Laat gloren als persoonlijke bevinding,
Doch dan, zoo 't ware als straf voor zijn verblinding,
Doet nederzinken in de donkre hoos
Die al 't bizondre bergt en voor altoos
Meevoert in zijn bewustelooze omwinding: -
Web van de Tijd, zelfde als zoo in ons levend
Zijt gij die zon maan sterren, 't heel heelal,
Beheerscht, en uw gezant in iedre kamer,
De klok, tikt luid en met metalen hamer
Slaat hij elk uur, vaste bevelen gevend
In 't overeengekomen cijfertal.

II

Dit is de last: de tijd die in ons leeft,
Beweeglijk, vlottend, van zichzelf onzeker,
Voegt zich maar noode naar die vaste spreker
Waarin 't heelal zìjn tijd te kennen geeft.
Toch moet de inwendige tijd die in ons zweeft
Saamstemmen met het slaan van buiten-uren.
Geen daad van mensch, van bloed noch brein, kan duren
Als niet één wet haar en 't heelal doorstreeft.
Daarom is 't huis, daarom 't gezin, gebonden
Aan tijden die de zon in 't reizen toont,
Tijd van seizoenen, dagen, stellige stonden
Van maal, slaap, werk. Voor al wie de aard bewoont
Wordt zoetste vreugd in saamstemming gevonden,
Niet in de alleenheid die terzijde troont.

III

Een jong man komt die zich een god gevoelt.
Hij heeft de inzetting van zijn volk gebroken.
Hij heeft in stilte en luid woorden gesproken
Waaruit een klare droom zich openwoelt.
Nu is hem droef te moede. Een deernis spoelt
Zijn aadren door, een hunkren naar verdoken
Gemeenschap. De overmoed - door wie gewroken? -
Wordt leed dat op een dieper droombeeld doelt.
Het daagt: het is niet anders dan 't aanschouwen
Een mensch te zijn. Als wie zichzelf verloor
Zoekt hij geleide aan wie hij zich vertrouwen,
Die zijne zijn kan, zoo hij haar behoor.
En uit gedaanten van de vele vrouwen
Draagt eene 't beeld dat hij zich uitverkoor.

IV

Een jonge vrouw ontwaakt uit donkre tijd.
Zich geven wil zij, meer nog zich begrijpen.
En als haar droomen tot gedaanten rijpen
Zoekt zij de klaarheid die haar geest bevrijdt.
Zichzelf zijn, dat ze zich te beter wijdt
Aan andren, dit 's haar leer. En heel het slijpen
Van haar gedachten, heel 't verborgen nijpen
Van 't bloed beduiden dat zij dit belijdt.
Zoo zal haar leven zijn. En zij bemint
Eerst hem die haar dat heldre hoofd zal schenken,
Met en voor wien zij al wat leeft zal denken, -
En dan, mag 't zijn, wat na hen leeft: het kind.
Want vrouwen dragen, dieper aan 't verleden
Verhecht dan wij, de toekomst op aan 't heden.

V

Hoe kan een vonk het dorre hout ontsteken.
Ik las geen bladen tot een kort bericht
Van de aanslag in Zuid-Afrika deed spreken,
Op Krügers staat door England aangesticht.
De dreun van dat tumult was ras verstreken,
Maar de aandacht, eenmaal in me omhooggelicht,
Vlamde uit: voor dagen niet noch jaren weken
Haar fakkels voor mijn eerst omdroomd gezicht.
Eén van mijn volk, één van mijn taal, verslonden
Mijn oogen elk gebeuren hier en ginds.
Eén hart, één zin, en o hoe vele wonden
In andrer hart bloedden in mijn hart sinds.
Mijn duinhuis: uit uw open vensters vlogen
Liedren voortaan naar alle wereldbogen.

VI

Er was een dag toen ik langs de ijzren lijnen
Die stad aan stad verbinden en die ik
Van hier niet zie maar weet, geen oogenblik
De rookpluim waarnam kronklend boven treinen.
Niet anders dan dit lichaamlooze seinen
Van daar naar hier, maar waar met stille schrik
Mijn hart in deelnam. Doelloos iedre blik.
Maar doelloos niet de nieuwe en vreemde pijnen,
Half van verscheuring, half van eening, waar
Een nieuw geloof zich door betuigde, een strijd
Van werkers in eenzelfde taak verbonden,
Met machten die verstard, met dwaas beleid,
Zelfs om te heerschen niet de weg meer vonden
En na 't gevaar in wraak een nieuw gevaar.

VII

Zooals een zwemmer 't water uitgetreden
De droppels afschudt die zijn lijf bekralen,
En dan na lang en rustig ademhalen
Zijn loop begint met frissche en lenige leden,
Zoo, toen - Natuur! - me uw lokkingen ontgleden
Wenschte ik het doel, recht voor mij, te achterhalen,
Mijn doel bij 't stijgen eerst en dan bij 't dalen.
Saam, toch alleen, heb ik sindsdien gestreden.
Van elk punt uit op aard doen strijdbre zielen
De liedren klinken, de gedachten boren,
Eenzaam de ruimte om hen, eindloos het krielen
Van volken die hun stand en worp getuigen.
Dan vangt het joelen aan, somtijds het juichen,
Maar iedre zang die stijgt vindt eindlijk ooren.

VIII

Zaagt gij me en hoorde me aan, verborgen Geest?
Ik dacht door u en rekende uw genaden
Vanzelf besloten in mijn prachtige daden,
Uzelf gehuldigd in mijn strijders-feest.
Totdat ik zonk en staarde. Vreeslijk reest
Gij mij te boven. En mijn handen baden
Dat gij nog eens mijn leegheid zoudt verzaden.
Daadloos ben ik naar u gewend geweest.
Leegheid die zoeter was dan al mijn werken
En eindloos waarder, want nu zag ik u
Als zelf bestaand: niet enkel in de sterken,
Niet in het luide en stoute daadgestuw,
Maar in uw stilte, alleen in 't hart te merken
Dat leeg zich opent voor uw eindloos Nu.

IX

De storm bruist aan. De donkre takken kraken.
Er is een weenen dat de zielen splijt.
Er is een matte en vale onwerklijkheid
Die opgaat boven flakkerende daken.
Er is een scheuren, zinken en verzaken
Dat de afgrond door en tot de heemìen rijt,
En nergens grond waarop de voet niet glijdt
En nergens woorden die geen harten wraken.
Er is één kloof. En daarin vast te staan.
Mijn donkre Zelf! Had ik daar niet gevonden
U mijn Verborgne, u mijn Heelal, de gronden
Van aarde en wereld: ik had niets geweten
Dan op de puinen van mijn rijk gezeten,
Een dwaas, te sterven in mijn arme waan.

X

De vlammen van mijn tuin zijn hoog ontploken.
Ik heb van iedre donkre struik rondom,
Van iedre doorn waaraan ik schromend kom,
Een geurge en wiegelende roos gebroken.
In diepe bron zijn de oogen groot ontloken
En bieden wijl ik buig mij 't wellekom.
En aldoor dieper buigend staar ik stom
En voel de koeling mij de lippen strooken.
Het rimplend beeld....vervaagt het? Opgeheven,
Zie ik het veld, de duinen, de open lucht
En merk de vogels naar mijn einder zweven.
Ik hoor de zee zijn verre dreungerucht
Neerwerpen op de stranden en mijn leven
Gaat vleuglend open, klaar voor nieuwe vlucht.

IV

I

Vraag niet of 't wondre land, onze aarde, nergens
Een oord als 't mijne heeft. Ik vond het hier
Nadat ik eerst te Katwijk op de pier
Menschstem en zeestem saam hoorde. Elders ergens
Vindt gij het ook. De aard geeft, na weinig vergens,
Oovral de schoonheid van het droomvertier,
En kunst van leven is niet anders schier
Dan dichtkunst: weinig toonens, veel verbergens.
Hoe schraal is 't land. Een zoom van zandige duinen,
Waarop het helmgras wuift, de besdoorn stekelt,
Alleen in 't voorjaar de gekweekte tuinen,
Slooten en paden waar het vorscht en krekelt,
Twee kleine dorpen en de horizon.
Zoo kunt ge 't zien. En dan de zee, de zon....

II

Kindren zijn menschen die ons toebehooren
Tot zij zichzelf of vreemden te eigen zijn.
Steeds andre strofen en een zelfd refrein,
Zoo de geslachten. En ons diepst bekoren
Is altijd weer de wissling natesporen
Van eenheid in verscheidenheid, de lijn
Te volgen van dat eindloos mijn en dijn
Waar, ongewijzigd niets en niets verloren,
Een norm door de verschijning heen schijnt gloren.
O wondre norm, die van twee wezens stamt...
Of hebben beiden die elkaar omwonden
Eén norm gezien, één norm in zich gevonden,
Die nu verborgen in hun afkomst vlamt?
Wordt waarlijk de Eenheid in elk kind geboren?

III

Mijn jeugd, gebonden aan de stad en straat,
Aan donkre kamers door bedrijf omringd,
Had van uw vrijheid die hier zingt en springt
Niets, noch ook 't opene van uw gelaat.
Een grijze idylle die zich niet verstaat
En waarin leed aldoor het licht doordringt,
Zoo leefde ik, maar een hart door stilte omkringd
Hield met gedroomde grootheid stil beraad.
Uit boeken voedde ik in mij het geloof
Dat ik zoo was, zoo zijn wou, als diè held,
Diè heilge, en niet de lust aan woorden riep,
Wel minst aan verzen, 't vuur dat in mij sliep
Tot vonken, maar de wil, voor woorden doof,
Werklijk te worden wat als droom zich spelt.

IV

De wereld die me als kind omving, dat Boek
Waardoor de Aartsvaders togen, de Profeten,
Waar Jezus leerde naast een bron gezeten
Of bij belastinggaarders op bezoek, -
Waar Jezus stierf - en vreesde alleen de vloek
Van godverlatenheid - de heemlen reten
Uiteen, de bergen en de graven spleten,
In de oude tempel scheurde 't hangend doek, -
Dat Boek, die Wereld, is het beeld gebleven
Dat mij beheerschte: ik ken geen andere aard
Dan waar profeten gaan, geen ander leven
Dan waar de wijze aan bron of in kantoor
De toekomst draagt voor 't onverwend gehoor,
Geen tijd dan stormtijd die geen tempels spaart.

V

Gij moogt glimlachen om mijn jeugd, maar 't wappren
Van de oude vanen sloeg mij zoo door 't hart
Dat ik gewenscht had als een keltisch bard
Een harp te stemmen in 't gewoel van dappren.
Dan hoorde ik weer omhoog de wimpels klappren,
De zeilen bolden en de volle vloot
Toog met gejuich door 't schuim en bracht de dood
De tragen, zege voor de stoutre en rappren.
Als ik dan ook het dundoek zelf niet voerde,
Mijn huis kaal stond als de bevolking vlagde,
Dan was 't uit schaamte. Wat zoo diep ontroerde
Hoort niet, bij feesten die onze onmacht streelen,
Voortaan als ijdle kleur en roemloos rag de
Huizen te tooien waar wij zielloos spelen.

VI

Toch is uw spel mij liever dan de daden
Van volken die gelooven dat zij strijden.
Wij leven lang niet in die bonte tijden
Toen voor hun stam en land de besten baden.
Zij die in de open dag van heden traden
Gevoelden dat zij hart en denken wijdden
Niet aan hun volk, van ander volk gescheiden,
Verdeeld in doelen waar ze elkaar door schaden,
Maar aan de heele wereld. Mijn gedachten
Zijn zoo geworden dat ik al mijn hoop
Gesteld heb op het ongestoord verwachten
Van de oogenblik dat allen in één doop
Van hartlijke gemeenschap niets betrachten
Dan willige dienst, die elk geschil ontknoop.

VII

Ik heb, daar de oorlog woelt, met ongeveinsd
Geluk, van dag tot dag, dit boek geschreven:
Sonnetten, door niets anders me ingegeven
Dan door de vrede die zich in mij peinst.
Stof van gedachten zacht tot woord gekleinsd,
Tot maatvol vers dat zonder tegenstreven
De wet volgt die, gestreng en mild, ons even
Rijk maakt aan vinding als hij binding cijnst.
Won ik mijn vrede uit strijd? Laat mij *dit* zwijgen.
Wat is vrede anders dan de zee na storm.
Maakt het wat uit hoe diep nog wrakken dreigen,
Of ginder 't strand veranderd is van vorm?
Mijn zee ligt stil. Ik heb alleen zijn hijgen
Gehoord in nachten die geen stem verkrijgen.

VIII

Ik liep het duinpad door de koude straling
Van winter, en mijn geest was vast en helder.
Geen lichaamspijn, noch zorg die leedvermelder
Verhinderden de strenge en blijde staling
Die iedre vlugge stijging, snelle daling,
Mijn spieren deelde. Ik dronk de klaarheid in
En zocht vergeefs in mij een diepre zin,
Een vormenrijker inhoud ter vertaling
In woorden, dan alleen dit eene gaan,
Dit eene zijn, die loop van enkele uren
Door duin, langs zee. Ik droeg alleen 't bestaan
Van schittrende wiskunstige figuren,
Maar levend. Want hun starre vorm bedekte
Al de gedachten die mijn hartslag wekte.

Het lied van Thrym[1)]
Door
A.G. Peaux en G.E.G. Meuleman

Thrymskvidha, het lied van Thrym, is onder de godenliederen van de Edda een van de oudste, waarschijnlijk reeds in Noorwegen ontstaan in de 9e eeuw, voor dat de Noorsche grooten, om aan de tyrannie van Harald Schoonhaar te ontkomen, naar IJsland uitweken.

't Geeft een alleraardigste mythe van Thor, de populairste figuur onder de goden van den Noorschen Olympus, die wel is, zooals zijn naam aanduidt, de geweldige dondergod en verpletteraar en verwoester, maar tegelijk de goedmoedige, de zegenende, die door zijn onweders de aarde vruchtbaar maakt en tot nieuw leven wekt. Zijn uiterlijk en attributen duiden op bliksemvuur en vlammen: zijn roode baard, zijn hamer Mjölnir[2)], die de bliksem zelf voorstelt en, nooit missend, verplettert wat hij wil en, hoe ver ook geworpen, steeds weer bij Thor terugkomt. Zijn hoofd is in de wolken; als de hemel gloeit, is dat de glans van zijn oogen, zijn voeten staan op de aarde waar men de sporen van zijn geweldige stappen vinden kan. Hij rijdt in zijn wagen met bokken en vonken spatten uit hun hoeven en tanden. Over de brug Bifrost[3)] mag hij niet rijden, als hij naar de godenrichtplaats gaat bij Urds bron, want dan zou zijn bliksemvuur

1) Hiervoor is gebruik gemaakt van B. Anderson, Nordisk Mythologi en Hugo Gering, Die Edda.
2) De verpletteraar.
3) Zie: Snorre's Edda, Beweging 1913 blz. 8 en vlg.

die doen splijten, hij moet om daar te komen, loopen en door twee rivieren waden.

Zijn rijk is Thrudvang, het zwerk met zware wolken, daar heeft hij zijn woning Bilskirnir, een naam die ook aan den bliksem herinnert: de ‘één oogenblik schitterende’.

Hij is de sterkste van allen, goden en menschen, alles moet bukken voor zijn geweldige kracht. Eigenaardig is 't dat deze figuur, waarvoor iedereen 't grootste ontzag had en waar niemand tegen op kon, zoo vaak de hoofdpersoon is in humoristische verhalen, waarin hij op vermakelijke wijs voor den gek gehouden[1)] wordt of zooals in onderstaand gedicht, zich goedmoedig laat leenen tot 't spelen van een lachwekkende rol. 't Is met hem bijna als met den duivel in de middeleeuwsche spelen met dit verschil dat de duivel altijd klop krijgt (zeker uit wraak voor de werkelijke vrees die hij inboezemt) maar dat Thor, hoe lachwekkend ook, nooit belachelijk is en altijd weer in zijn eer hersteld wordt en de groote man blijft.

Zijn voortdurende strijd tegen trollen[2)] en Joten of reuzen, vooral tegen de Hrimthursen (rijp- of winterreuzen), waarbij zijn gordel Megingjardar zijn asenkracht nog verdubbelt, doen hem kennen als een god die 't voorjaar brengt. Hij heeft een ijzeren handschoen om zijn geweldige hamer Mjölnir aan te vatten. Deze hamer, de zeker treffende bliksem en tegelijk de levenwekker, was zulk een belangrijk symbool, dat, voor het kruisteeken in de Noordelijke landen bekend was, men zich zelf en zijn bezittingen tegen booze machten beschermde door er het hamerteeken over te maken. Ook, zooals uit Thryms lied blijkt, moest de hamer wijding geven bij plechtigheden. Zoo lang die hamer in de macht der rijpreuzen is, kunnen de onweeren de aarde niet wekken uit haar verstijving, blijft het barre winter en kan het voorjaar niet komen: ‘zoo lang zullen de Hrimthursen Asgaard bewonen’.

1) Zie ‘Snorre's Edda’, Beweging 1913, I, blz. 141 en vvlg.
2) Trol: een wildeman, heks, monster of een bovennatuurlijk wezen in 't algemeen. De juiste beteekenis is moeilijk aan te geven. Een belangrijke studie van Prof. Dr. H. Logeman verschijnt hierover in de Scandinavische bibliotheek, Leiden, Sijthoff.

De bekende Loki[1] die oorspronkelijk de ommezijde is van Odin, de verderfelijke macht tegenover de scheppende, treedt hier niet op in zijn vernietigende eigenschappen maar als de listige, die zijn broeder Thor met zijn slimheid ter zijde staat, terwijl misschien zijn oude beteekenis als vuurgod uitkomt in zijn vooruitvliegen naar Jotunheim: 't weerlicht dat het onweer voorafgaat?

Verdere verklaring behoeft het gedicht niet:

Wingthor[2] in woede
ontstak bij 't ontwaken,
waar hij den hamer
miste in zijn hand.
Trilde zijn baard hem
en 't haar op zijn schedel
Jords zoon[3] de vertoornde
sloeg om zich heen.

En hij dat woord
't allereerste sprak:
'Hoor gij nu Loki,
wat ik u zegge:
wat niemand weet
nergens op de aarde
noch in den hemel:
den Ase[4] is de hamer ontstolen!'

Hun weg ging ter schoone
woonste van Freya[5]
en hij dit woord
't allereerste sprak:

1) Zie 'Snorre's Edda', Beweging 1913, I, blz. 19 en vvlg.
2) Bijnaam van Thor als het voorbijvliegend onweer.
3) Thor is de zoon van Odin en Jord, de Aarde.
4) Oud-noorsche naam voor godheid.
5) Freya is na Frigg de eerste onder de godinnen; zij is de dochter van Njord van Noatun en het voorbeeld van alles wat een vrouw beminnenswaard maakt. Zij is de godin van de liefde tusschen man en vrouw. Haar man Od (geest, verstand) verlaat haar spoedig na haar huwelijk en trekt naar verre landen. Zij gaat hem zoeken onder het storten van vele tranen, die tot goud worden: waarschijnlijk de zachte regen die het gouden koren doet groeien, als zij in haar veeren kleed (de wolk) door de lucht zweeft.

‘Wilt ge mij, Freya,
het veeren kleed leenen,
dat het mij helpe
mijn hamer te vinden?’

Freya zeide:
‘Ik zou het u geven,
al was het van zilver,
al was het van goud,
toch kondt ge het krijgen’.
Toen vloog Loki,
het veeren kleed klepte,
dreef hem en droeg hem
Asgaard[1] buiten,
Jotunheim[2] binnen.

Op den heuvel zat Thrym,
de koning der Thursen[3],
halsbanden van goud
wond hij zijn honden
en van zijn paarden
gladde de manen.

Thrym sprak:
‘Wat is er met de Asen,
Wat is er met de Alfen[4],
hoe kwaamt gij, alleen,
in Jotunheim?’

Loki:
‘Slecht is het met de Asen
slecht is het met de Alfen,
hebt gij van Hloride[5]
den hamer verborgen?’

1) Burcht der Asen of goden.
2) Woonplaats der reuzen of Joten.
3) Reuzen = Hrimthursen, rijp- of winterreuzen.
4) Elfen; er waren twee soorten alfen, de licht-alfen die boven de aarde en de zwart-alfen die in den grond wonen.
5) Thor.

‘Ik heb van Hloride
den hamer verborgen,
acht[1)] mijlen diep
onder de aarde;
dien brengt geen man
weer terug naar huis,
faalt hij te geven
mij Freya tot vrouw’.

Toen vloog Loki,
het veeren kleed klepte,
dreef hem en droeg hem
Jotunheim buiten,
Asgaard binnen.

Thor hij ontmoette
midden in Asgaard,
en dit woord Thor
't allereerste sprak:
‘Mocht, loon voor uw moeite,
bericht u bereiken,
breng 't mij in de luchten
nog vliegend, zij 't lang:
verliest vaak wie neerzit
den draad der verhalen,
zij worden tot leugen
den liggenden man’.

Loki:
‘Bericht mij bereikte
tot loon voor mijn moeite,
Thrym, koning der Thursen,
den hamer heeft;
geen man brengt hem weder
terug in uw woning,
faalt hij te geven
hem Freya tot vrouw’.

1) De acht noorsche wintermaanden?

Zij gingen te zoeken
Freya de schoone
en hij dit woord
't allereerste sprak:
‘Plooi u om de leden
het linnen der bruiden,
Freya, wij rijden
naar Jotunheim’.

Boos werd toen Freya
met brieschend snuiven,
dat daarvan dreunde
der Asen hal;
het groote halssnoer
der Brisingen[1] brak:
‘Weet dat ik ware
wel gek op mannen,
reed ik met u
naar Jotunheim’.

Op het thing waren
ijlings alle Asen
en de Asinnen,
zij praatten dooreen.
Daarover beraadden
de geweldige goden,
hoe te herkrijgen
den hamer van Thor.

Toen sprak dit Heimdallr[2],
helklaarste der Asen,
hij, als alle Wanen[3]
de toekomst wist:
‘Bekleeden wij Thor met
het linnen der bruiden,

1) Twee dwergen, de vervaardigers van dit beroemde halssnoer.
2) Heimdallr is de godheid van de lichtende regenboog, waar hij wacht houdt tegen overvallen der reuzen.
3) Zeegoden, die eerst in strijd waren met de goden maar later een verdrag sloten en in vrede met hen leefden: symbool van de vereeniging der twee tegenstellende elementen: 't vaste, manlijke met het vloeiende, vrouwelijke.

hij hebbe het groote
halssnoer der Brisingen,
laat klinkend de sleutels
slaan langs zijn zijden
en golve om zijn knieën
het vrouwengewaad;
en over de borst
de glans van gesteenten
en sierlijk de spitse
hoofdtooi om 't hoofd'.

Toen zeide Thor,
de geweldige Ase:
'Mij zullen allen
verwijfdheid verwijten,
zoo 'k mij liet binden
in 't linnen der bruiden'.

Toen sprak dit Loki,
de zoon van Laufey:
'Zwijg' Thor, van te spreken
uw tong zulke woorden;
welhaast zullen wonen
de Joten in Asgaard,
zoo gij niet uw hamer
terughaalt naar huis'.

Toen bonden zij Thor in
het linnen der bruiden
en sloegen hem Brisingens
halssnoer om.
Zij lieten ter zijde
hem klinken de sleutels,
omgolven zijn knieën
het vrouwengewaad;
en over de borst
de glans der gesteenten
en sierlijk de spitse
hoofdtooi om 't hoofd.

Toen sprak Loki,
de zoon van Laufey,

‘Ik maak met u mede
den tocht als uw dienstmaagd,
wij tweeën, wij rijden
naar Jotunheim’.

Met snellen spoed haalden
naar huis zij de bokken,
straf voort in de strengen
een rennende vaart.
Bergwanden barstten,
de aard brandde in vlammen,
Odins zoon reed
naar Jotunheim.

Toen sprak dit Thrym,
de koning der Thursen,
‘Joten, wilt opstaan,
de banken bestrooien,
nu zij komen te brengen
mij Freya tot vrouw,
de dochter van Njord[1)]
van Noatun.
Gaan hier in den hof
de goudhoornige koeien,
geheel zwarte ossen,
den Jote tot vreugd;
veel kostbaars bezit ik
aan kleinood en siersels,
slechts Freya ontbreekt mij
en dit weet ik wáár’.

In dag was vroeg donker
van avond gevallen
en voor de Joten
het bier gebracht.
Hij at alléén op
een os en acht zalmen,
liet niets van het lekkers
dat was voor de vrouwen,

1) Een godheid, niet uit 't Asen, maar uit het Wanengeslacht. Hij woont als zeegod in Noatun: ‘land der schepen’.

dronk meede, drie tonnen,
de man van Sif[1].

Toen zei dit Thrym,
de koning der Thursen:
‘Niet zag ik bruiden
met breeder mond bijten
noch drinken een maagd
meer van de meede’.

Zat die alwijze
dienstmaagd er bij,
die wederwoord wist
op des Joten taal:
‘Niets at Freya,
niet in acht nachten,
zoo trok haar verlangen
naar Jotunheim!’

Onder den sluier
gebukt en begeerig
tot kussen - weg sprong hij
terug door de zaal.
‘Hoe vreeselijk waren
de oogen van Freya,
't Schijnt mij, als brandde
vuur daarin’.

Zat die alwijze
dienstmaagd er bij,
die wederwoord wist
op des Joten taal:
‘Niet sliep Freya,
niet in acht nachten,
zoo trok haar verlangen
naar Jotunheim’.

Trad binnen de arme
Jotenzuster,
die waagde een bede

1) Thor had tot vrouw Sif. Vgl. Snorre's Edda. Beweging 1916, IV, blz, 130.

om bruidsgeschenk.
‘Laat los van uw armen
de roode ringen,
wilt ge u verwerven
mijne liefde,
mijne liefde,
mijne volle gunst’.

Toen sprak dit Thrym,
de koning der Thursen:
‘Brengt hier den hamer,
te wijden de bruid!
Legt Mjölnir
der maagd in den schoot,
wijdt ons beiden
in de hand van Var[1)]’

Van Hloride lachte
het hart in de borst,
toen hij onvermurwbaar
den hamer gewaar werd:
Thrym sloeg hij het eerste,
den koning der Thursen,
en doodde des reuzen
gansche geslacht.
Doodde die oude
Jotenzuster,
die bede gewaagd had
om bruidsgeschenk;
voor munten moest zij
een slag verduren,
een houw met den hamer
in ruil voor de ringen.
- Zoo haalde den hamer
terug Odins zoon.

Vinden wij in dit gedicht uit die betooverende tijd van de verpersoonlijking der natuurkrachten, waarin half bewust half onbewust de overgang van natuuraanschouwing tot geest en

1) Var is de godin van het huwelijk: zij hoort naar de eeden en beloften die jonge mannen en vrouwen elkaar geven en straft hen die ze breken.

verbeelding plaats had, nog de geweldige indruk terug die de jonge menschenziel ontving van de uitbarstingen der natuur, dit is geheel verdwenen in een volkslied van eenige eeuwen later, dat dezelfde geschiedenis weergeeft, maar waarin alleén het koddig geval behouden is gebleven. Om de tegenstelling laten wij het hier volgen.

Dat was Thor van Havsgaard
rijdt over de groene weiden,
raakte zijn hamer kwijt en moest
't verlies zoo lange lijden.
Thor die temt zijn veulen in de teugels.

Dat was Thor van Havsgaard
zegt tot den broeder zijn:
wij moeten samen naar Nörrefjeld
te zoeken den hamer mijn.

Dat was Lokke Löjeman
stak zich in het veeren kleed
zoo vloog hij over naar Nörrefjeld
het water was zout en breed.

Hij wierp den bonten pels zich om
toen hij op 't burchtplein stond,
dan ging hij binnen in 't vertrek
waar hij den Trolgraaf vond.

‘Ik heet u welkom Lokke klein,
wees welkom en gegroet!
Hoe staat de muts in Havsgaard,
gaat het de landen goed?’

‘Goed staat de muts in Havsgaard
en goed de landen daar,
maar Thor die is zijn hamer kwijt,
dies breng ik u de maar’.

- ‘Voor goede woorden noch voor goud
krijgt Thor zijn hamer weer,
Vijftien en vier en twintig vaam
zonk die in de aarde neer.

Thor krijgt den hamer niet terug,
dien hij verloren heeft,
zoo men mij met haar have en goed
niet jonkvrouw Fröjborg geeft’.

Dat was Lokke Löjeman,
stak zich in 't veeren kleed,
toen vloog hij weer den weg terug
- het water was zout en breed.

Hij sloeg den bonten pels zich om,
toen hij op 't burchtplein stond
en daarna ging hij binnen waar
hij Thor zijn broeder vond.

‘De Trolgraaf houdt uw hamer vast,
niets zekerder dan dit,
krijgt hij niet jonkvrouw Fröjeborg
met al wat zij bezit’.

Dat was jonkvrouw Fröjeborg
in 't hart haar toorn zoo groot:
uit elke vinger sprong haar bloed
dat op de aarde vloot.

Dit woord de trotsche jonkvrouw sprak
en sprong op waar zij 't zei:
‘Die leelijke en ongure trol
is nooit een man voor mij!’

‘Hoor lieve zuster, hoor mij aan,
betoom uw bruisend bloed.
Hoeveel geeft gij me aan rood goud,
maak ik het alles goed?

Onze oude broeder Thor ga mee
met mij naar Nörrefjeld.
Wij borstlen mooi zijn haar; hij word'
zoo voor de maagd gesteld’.

Dat was Thor van Havsgaard
liet zich het bruidskleed snijden
en dat was Lokke Löjeman
zou mee als speelnoot rijden.

Voerden zij de jonge bruid
al in den bruiloftsgaard;
dit wil ik zeggen dat voor 't feest
geen goud er was gespaard.

Zoo leidden zij de jonge bruid
ter plaatse die haar wacht;
aan allen ging de Trolgraaf voor,
die haar geschenken bracht.

Zij at een heele ossenromp
en spek, wel dertig zijden,
brood, zevenhonderd stuks en dorst
wou zij nog minder lijden.

Dertig zij spek, een ossenromp
schoon op, zoo at de bruid;
eer dit haar dorst versloeg, dronk zij
van 't bier twaalf tonnen uit.

De Trolgraaf liep onrustig rond,
't zag er bedenklijk uit:
‘Hoe is 't dat zoo veel eten wil’
sprak hij, ‘de jonge bruid?’

Klein Lokke zei, terwijl zijn lach
scheen door het roode vel:
‘'t Verlangen dreef - zij vastte acht daag -
met haar zoo wreed een spel’.

De oude Trolgraaf hoorde 't woord
met zoo verheugden zin:
‘Draagt voor de tafel van de bruid
den gouden hamer in!’

Den hamer droegen ze in, op hout,
het waren reuzen, acht,
ik zeg 't voor waar, zoo werd hij tot
de schoot der bruid gebracht.

Dat was daar de jonge bruid,
zwaaide haar hand te slaan
den hamer rond gelijk een roe,
daar is geen twijfel aan.

Sloeg zij de ongure Trolgraaf dood,
die leelijk was en slecht,
doodde al de andere trollen ook
ter wille van het recht.

Bedacht dit Lokke Löjeman,
sprak het in woorden uit:
‘Nu rijden wij naar ons eigen land,
waar weduw werd de bruid’.
Thor die temt zijn veulen in de teugels.

Strafrechtelijke Significa
Door
Mr. Jacob Israël de Haan

Significa is de stelselmatige leer van het verstandhoudings-vermogen[1]. Het woord is voor de eerste maal gebruikt door Lady Victoria Welby[2]. Het begrip is door haar omschreven gelijk volgt: 'Significs may be briefly and provisionnally defined as the study of the nature of Significance in all its forms and thus of its working in every possible sphere of human interest and purpose'[3]. Korter: 'Significs will bring us the philosophy of Significance'[4].

De significa houdt zich dus bezig met onderzoek naar het wezen en naar de waarde van ieder middel van verstandhouding, dat is uiten en begrijpen vereenigd en gescheiden gedacht.

In de eerste plaats komt in aanmerking de woordentaal[5].

1) Dr. Frederik van Eeden: 'Studies', Derde Reeks, 'Redekunstige grondslag van verstandhouding'.
2) Over deze buitengewoon begaafde vrouw: Dr. Frederik van Eeden: 'Happy Humanity' Chapter V, 'Influence of some friends' en 'Fragmenten eener briefwisseling', blz. 65, 123, 164.
3) Significs and Language' (1911), Preface.
4) 'What is Meaning?', Studies in the development of significance, (1903) blz. 161. En eene bijdrage 'Significs' in de latere uitgaven van de Encyclopaedia Britannica.
5) Prof. Dr. J. Woltjer 'Het woord, zijn oorsprong en zijne uitlegging' en Dr. Niessl von Maijendorf 'Das geheimnis der menschlichen Sprache'.

Dan: de gebaren[1)], de beeldende kunsten[2)], de muziek[3)], teekens[4)], zwijgen[5)].

Een voorbeeld van eene zuivere gedachten-bouwdaad zonder taalbegeleiding, vinden wij in het schaakspel[6)]. Dat is puur een strijd van gedachten tegen gedachten en niet van woorden tegen woorden gelijk zoo menig rechtsgeding[7)]. Want dit is voor den rechter de moeilijkheid: hij moet het levende recht uitspreken en tegelijk zorgen, dat dit levende recht niet tot doode woorden worde.

Men kan onderscheiden, maar niet scheiden, de algemeene significa en de significa van de bijzondere wetenschappen: recht, wiskunde, zedekunde enz.[8)].

Wel onderscheiden, maar niet scheiden. Want de significa van elke wetenschap is een stelselmatig gedeelte van de algemeene significa. Anders: de algemeene significa is de stelselmatige veel-eenigheid van de significa van alle bijzondere wetenschappen.

Geen wetenschap is denkbaar zonder hare significa, dat is zonder stelselmatige bezinning op het wezen en op de waarde van de haar eigene verstandhoudingsmiddelen.

Voor de wetgeving en voor de rechtspraak is de woordentaal het eenige verstandhoudings-middel.

1) Prof. Dr. W. Wundt: 'Die Sprache', gebruikt is de derde druk. De plaatsen zijn te vinden in het Register.
2) Bijdragen van Dr. A. Pit in verschillende jaargangen van het 'Tijdschrift voor Wijsbegeerte' in Hegelschen geest. (Jrg. 1, 3, 4, 5, 8, 9, 10 en 11).
3) Ester Vas Nunes: 'Wetten der toonkunst in het licht der Idee' in het 'Tijdschrift voor Wijsbegeerte', Jrg. 3, ook in Hegelschen geest.
4) Over deze Peanistische teekens: Prof. Dr. L.E.J. Brouwer 'Over de grondslagen der wiskunde', bldz. 174 en 'Intuitionisme en formalisme', blz. 9.
5) Lady Victoria Weby 'Significs and Language', bldz. 41: 'There is but one safety; and that is, to realise as we have never done yet what we are doing with speech, and what with significant silence'.
6) Dr. J.F. van Oss 'Ervaring en ruimte', bldz. 6.
7) Het schaakspel wordt op een vlak gespeeld. Daarom zijn de zetten in het schaakspel tweedimensionale wezens.
8) Prof. I.J. de Bussy 'Inleiding tot de Zedekunde'.

Rechtskundige significa is de stelselmatige leer van de rechtstaal. Als zoodanig is zij dus een stelselmatig deel van de algemeene significa. Dat is: de rechtstaal is een stelselmatig gedeelte van de algemeene taal, waaraan deze zich niet geheel geeft, maar ook niet geheel onttrekt. Dat wil zeggen: de rechtstaal is 'een beteekenis-stelsel, uit de bouw waarvan de signifische stelling der afzonderlijke uitdrukkingen verstaanbaar wordt'[1)].

Geen enkel beteekenis-stelsel bevat woorden, die alleen aan dat stelsel eigen zijn. Geen vaktaal is geheel gescheiden van iedere andere vaktaal en van de algemeene spreektaal. Ook de Peanistische teekentaal niet. En geen mensch kan zich in zijn leven bedienen van woorden aan slechts één beteekenis-stelsel ontleend. Omdat ieder mensch op verschillende wijzen met talrijke andere menschen in verstandhouding leeft. De maatschappij is verdeeld in zoovele groepen als wijzen van verstandhouding mogelijk zijn: werkvak, godsdienst, staatkunde, kunst. En ieder mensch is lid van vele groepen[2)].

De rechtskundige significus zal begrip moeten hebben van de algemeene significa. Vooral van hare meest-belangrijke begrippen: teeken, beteekenis, uiting, begrijpen, verstandhouding. Hij zal zich moeten bezinnen op het wezen van de Taal en van het Woord[3)].

Hieruit volgt, dat dit opstel, evenals mijn Proefschrift, een tweeslachtigen aard heeft[4)]. Het bevat algemeene taalbeschouwingen, toegepast op een bijzonder gedeelte van het strafrecht. Ik wil namenlijk in het bijzonder bespreken de waarde van de

1) Eenigszins gewijzigd naar Prof. Dr. Jos. Schrijnen 'Sociale klassieke taalkunde', bldz. 25.
2) Dr. Jac. van Ginneken 'Handboek der Nederlandsche Taal', Deel I, bldz. 6, Deel II, bldz. 249-250, waar zeer juiste raad wordt gegeven aan de Taalcommissie van de Ned. Juristenvereeniging. Michel Bréal 'Essai de sémantique', bldz. 263. Albert Dauzat 'La Philosophie du Langage', blz. 129 en 'La vie du Langage' bldz. 162.
3) Dr. J.D. Bierens de Haan: 'Het levende Woord' in het 'Tijdschrift voor Wijsbegeerte', Jrg. 6.
4) Mr. Dr. S.J.M. van Geuns in W 9954.

bewegingswerkwoorden in de strafrechtstaal[1]. Maar ik kan dit niet doen zonder te spreken over de waarde van de bewegings-werkwoorden in de andere gedeelten van de rechtstaal. En dit niet zonder te spreken over de waarde van het werkwoord in het algemeen voor de rechtstaal. En dit niet zonder te spreken over het wezen en de waarde van het werkwoord in de algemeene taal.

Want de kennis van algemeene taalverschijnselen is bij de Nederlandsche rechtsgeleerden niet groot. Ik heb eens gevraagd aan vijf-en-twintig candidaten in de rechtswetenschap aan de Hoogeschool van Amsterdam, of zij nog wel eens eene spraakkunst gebruikten of een woordenboek. Niemand. En verreweg de meesten hunner hadden nooit gehoord van het Woordenboek der Nederlandsche Taal. De gevolgen van zoo eene wijze van studeeren zijn natuurlijk in de Nederlandsche rechtspraak zeer goed merkbaar.

Met twee wetenschappen houdt de rechtskundige significa vooral verband. Met de leer van de wets-uitlegging. En met de leer van de woordafleiding. Maar het is duidelijk, dat zij in geen van deze beide wetenschappen opgaat.

De strafrechtelijke significa, waarover ik in dit opstel vooral schrijf, is de stelselmatige leer van de strafrechtstaal. Als zoodanig is zij dus een stelselmatig deel van de rechtskundige significa. Dat is: de strafrechtstaal is een stelselmatig deel van de rechtstaal, waaraan deze zich niet geheel geeft, maar ook niet geheel onttrekt.

De significa is een stelsel, dat is: eenheid van veelheden. Een hoop steenen is eene veelheid van veelheden. Maar het schoone gebouw is er de stelselmatige eenheid van.

Dus: de significa moet stelselmatig worden opgebouwd. Dat is: uit de hoofdvragen van de significa bouwen zich in redelijke stelselmatigheid alle andere vraagstukken op. Zij worden één voor één in redelijke zelfontwikkeling voltooid. Tot het geheel is afgebouwd, dat zuiver het geheel is van al zijne

1) Onder ‘bewegings-werkwoorden’ versta ik in dit opstel doorloopend zoowel de onovergankelijke als de overgankelijke. Dat is: zoowel ‘bewegen’ als ‘doen-bewegen’.

deelen. En waarin ieder deel zuiver het deel is van het geheel.

Het stelselmatig middelpunt van de significa is de vraag naar de verhouding van het Woord en zijne Werkelijkheid[1)], van het Teeken en zijne Beteekenis. Eenerzijds: onze Behoefte verzet zich tegen aanvaarding van de woorden van Prof. G. Mannoury: 'De waarheid heeft geen teeken'[2)]. Onze Bezinning verzet zich tegen aanvaarding van de woorden van Cobet: 'Wat wij menschen ook spreken, dat heeft, tenzij iemand misschien uit scherts of met boos opzet eens dubbelzinnigheid zoekt, slechts één zin, zoodat geheel dezelfde gedachte van den spreker overgaat in den hoorder en dat is "verstaan", dat wij wat iemand gedacht heeft, datzelfde bij het hooren of lezen ook denken. Het is derhalve noodzakelijk dat alle woorden eene vaste en bepaalde beteekenis hebben, die onder allen vaststaat, zoodat er voor den hoorder geen keuze of twijfel kan bestaan'.

Prof. Dr. J. Woltjer, die deze woorden aanhaalt, noemt dit 'eene mechanische opvatting van de taal, volkomen in strijd met de werkelijkheid'[3)].

Ik heb de woorden van Cobet aangehaald om dit te doen zien: men kan in zijnen tijd een wereldberoemd taalgeleerde zijn geweest en toch meeningen hebben verkondigd over wezen van taal en woord, waarvan de volstrekte onjuistheid thans algemeen erkend wordt. Dat wil zeggen: die niet meer passen in onze levensbeschouwing en wereldbeschouwing. En zóó is het ook met de taalkundige beschouwingen van Prof. M. de Vries[4)]. Zij waren juist, (dat wil zeggen: zij pasten) in zijnen tijd. Maar zij zijn onjuist (dat wil zeggen, zij passen niet) voor

1) Jhr. Dr. N. van Suchtelen 'Woord en Werkelijkheid' in 'De Beweging' van Juli 1907, blz. 3.
2) 'Geld als geest' in 'De Tribune' van Maart 1917. Vgl. Michel Bréal: 'Essai de sémantique' bldz. 107:....'un perpétuel manque de proportion entre le mot et la chose'. En Lady Victoria Welby: 'Significs and Language' bldz. 32: 'True that the reality and the image can seldom if ever entirely coincide'....
3) 'Het woord, zijn oorsprong en zijne uitlegging', bldz. 35-39.
4) Dr. Jac. van Ginneken: 'Handboek der Nederlandsche Taal', Deel II, bldz. 226-227. En nog heel wat krasser in 'Studiën', Jrg. 1915, bldz. 306.

onzen tijd. En toch wordt er in de Nederlandsche strafrechtsspraak voortdurend met deze onjuiste beschouwingen rekening gehouden. Mr. T.J. Noyon in zijne bekende 'Verklaring van het Wetboek van Strafrecht' beroept zich meermalen op meeningen van Prof. De Vries. En hij haalt talrijke andere rechtsgeleerden aan die dit ook doen. Eveneens beroept de Taalcommissie van de Nederlandsche Juristen-Vereeniging zich herhaardelijk op hem[1)].

Het werk van De Vries is door zijne tijdgenooten bovenmatig geprezen[2)]. Maar dit is voor ons geen reden, er thans nog zonder zelfstandig onderzoek op te blijven vertrouwen.

Men prees in dien tijd wel meer. De schrijver van eene bijdrage 'De Taal der Juristen' in het 'Paleis van Justitie' van 1875 No. 34 prijst: 'Er is geen tijd geweest, waarin van onze taal zooveel werk is gemaakt, als thans het geval is.' En, het liep over de geweldige vraag of men 'regt' zou schrijven dan wel 'recht'[3)].

Maar wij keeren tot de hoofdvraag van de significa terug. Zij kan ook zóó worden opgesteld: 'wat is de beteekenis van Beteekenis?' Fritz Mauthner zegt zeer juist: 'Dasz jedes Wort etwas 'bedeute', ist ganz richtig, wenn man nur erst beachtet hat, was Bedeuten eigentlich 'bedeute'[4)].

Voor den bezinnenden rechtskundigen significus is de daaruit volgende vraag dan deze: 'hoe zijn het Recht en de Rechtstaal doorloopend gescheiden en vereenigd?' Want de macht van de rechtstaal tot uitdrukking van het Recht, is niet denkbaar zonder zijn redelijk tegendeel: de macht van de rechtstaal tot belemmering van de uitdrukking van het Recht.

1) 'Verslag', bldz. 38. Anders: Mr. Ph.S. Frenkel: 'Bijdrage tot de leer van het voorwaardelijk opzet', bldz. 271, noot.
2) Mrs. H.J. en J.W. Smidt: 'Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht' Deel I 'Taal en Spelling' bldz. 42.
3) Dit alles lijkt nu heel vermakelijk, en heel ver af. Men zie voorts bijdragen in W. 3881 en W. 3883. Het Weekblad heet 'Weekblad van het Recht' sinds 1 Januari 1884.
4) 'Beitrage zu einer Kritik der Sprache' Deel II bldz. 263. Ook Prof. Dr. Jan te Winkel 'Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche Taal' bldz. 24: 'Toch is het begrip "beteekenis" niet voor alle woorden volkomen hetzelfde'.

Voor den toepassenden rechtskundigen significus is de daaruit volgende vraag deze: ‘hoe wordt het verstandhoudingsvermogen van de rechtstaal het meest vermeerderd?’

En het antwoord: door bezonnen onderzoek naar het Wezen van de Taal, van den Zin, van het Woord, van de Woord-Soorten en van ieder Woord, dat tot het beteekenis-stelsel van het Recht behoort.

Vooral de verhouding tusschen Zin en Woord is van zeer groot belang. In de rechtswetenschap spreekt men nog veel te dikwijls over de beteekenis van een woord, als van iets, dat op zich zelf bestaat en kan worden waargenomen en met andere woorden beschreven. Maar buiten de woordenlijsten staan de woorden niet op zichzelve. Een woord heeft slechts beteekenis in een Zin, in een gesprek, in een geschrift.

Want een Zin is een stelsel van woorden. Dat is eene zuivere eenheid van velen, waarin ieder woord niet meer en niet minder is dan een deel van het geheel. Dat is: een Zin is niet een hoop steenen, maar een gebouw waarvan elke steen aan alle anderen steun geeft en van alle anderen steun krijgt, zooveel als de bezielende bouwgedachte vereischt[1)].

In het stelsel van eenen Zin kan een gedeelte weder als een zelfstandig kleiner stelsel zijn ingebouwd.

Zoo een stelselmatig zinsdeel vormen bijvoorbeeld een werkwoord en een voorzetsel. Neem de woorden ‘bewegen tot’ in den zin: ‘iemand bewegen tot de afgifte van eenig goed.’ De waarde van deze zin wordt bepaald door de woorden ‘bewegen tot’. Maar de beteekenissen dier beide woorden kan men niet scheiden en nauwelijks onderscheiden. Men kan niet zeggen: ‘dit is de beteekenis van ‘bewegen’ en ‘dat is de beteekenis van ‘tot’.

Bij de stelselmatige opbouw van de rechtskundige significa ben ik begonnen bij het Wezen van de woordsoorten, die voor de rechtstaal het meeste belang hebben: zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord en boven allen het werkwoord. Mijne

1) Over de verhouding van Woord en Zin: H. Paul ‘Prinzipien der Sprachgeschichte’ en W. Wundt ‘Die Sprache’ op talrijke plaatsen in de registers vermeld.

ervaring heeft mij geleerd, dat ik, werkend volgens dat bouwplan, het gemakkelijkst voortbouw.

De waarde van ieder woord van de Rechtstaal, wordt bepaald door de waarde van datzelfde woord in alle andere vaktalen, waarin het voorkomt, en door zijne waarde in de algemeene spreektaal. Maar ook wordt de waarde van ieder woord van de rechtstaal bepaald door de waarde van ieder ander woord van de rechtstaal. Vooral door de waarde van die woorden, waarmede het dikwijls verbonden wordt.

Want de Nederlandsche rechtstaal is een stelselmatig geheel, zoo goed als het Nederlandsche recht. Men kan de Nederlandsche rechtstaal niet verstaan zonder de Nederlandsche taal te verstaan. Maar evenmin zonder het Nederlandsche recht te verstaan. Alleen in gestadig op elkander inwerkende rechts-beoefening en taal-beoefening kan de rechtstaal worden begrepen en beleefd.

Hieruit verklaart zich de geringe waarde van de taalkundige opmerkingen van Professor De Vries, betreffende het thans geldende Wetboek van Strafrecht. Laten wij aannemen, dat hij het Wezen van de Taal begreep. Dr. Van Ginneken ontkent dit. Maar laten wij het aannemen. Dan nog blijft, dat hij het Strafrecht niet kende, noch het oude. noch het nieuwe[1]. Ik zeg dit niet uit wrevel tegen dien dooden man. Maar omdat men in de Nederlandsche rechtspraak zich ten onrechte nog op Prof. De Vries beroept.

Uit het voorgaande volgt, dat men de rechtskundige beteekenis van een woord niet kan scheiden van de overige beteekenissen. Hoogstens kan men onderscheiden. En ook dat is nog gevaarlijk.

De Hooge Raad scheidt hier. Ik denk aan eene zaak, welke is beslist bij vonnis van 16 April 1917 (W. 10117). Het betrof de beteekenis van de woorden ‘ten uitvoer aanbieden’ gelijk die voorkomen in de wet van 3 Aug. 1914 (S. 344) sinds de wijzigingswet van 31 Dec. 1015 (S. 532)[2]. Uit het vonnis neem

1) Hierover uitvoerig in mijne bijdrage in het ‘Rechtsgeleerd Magazijn’ van 1917.
2) Mr. Jacob Israël de Haan ‘Taal en Rechtswetenschap’ in ‘De Beweging’ van September 1917.

ik over: ‘al moge de voornoemde, daarin voorkomende uitdrukking ook wellicht taalkundig, naast de wettelijke nog een andere, minder ruime beteekenis hebben.’ Deze tegenstelling tusschen ‘wettelijke’ en ‘taalkundige’ beteekenis acht ik niet juist.

Voor den vakman zijn het gemakkelijkst de woorden, die in zijne vaktaal zijn ontstaan en nooit buiten het beteekenis-stelsel van dat vak zijn gekomen. Maar voor den niet-vakkundigen rechter, die het vak nooit heeft beleefd, zijn zulke woorden juist zeer moeilijk. De deskundige kan beproeven hem de beteekenis van het woord in andere vakwoorden te omschrijven. Maar men kan de beteekenis van een woord nooit omschrijven met andere woorden. En bovendien kent de rechter die andere woorden óók niet.

Dit kan men wel zeggen: een woord kan in verschillende vaktalen wijd uit-eenloopende beteekenissen hebben. En deze kunnen allen weder wijd verschillen van de oer-beteekenis en van de tegenwoordige beteekenis in de algemeene spreektaal. Met ‘ten vervoer aanbieden’ is dit trouwens niet het geval. Doch steeds vormen alle beteekenissen van een-zelfde woord eene stelselmatige eenheid, waarvan de aard redelijk, zielkundig en wijsgeerig moet worden onderzocht, wil men het woord verstaan. In iedere beteekenis van ieder woord zijn alle vroegere beteekenissen redelijk verondersteld en opgenomen. Zeer terecht schrijft Prof. Dr. A. Noordtzij in zijn Proefschrift: ‘Het Hebreeuwsche voorzetsel אֵל’ (El): ‘dat, hoe ver ook de ontwikkeling eener praepositie moge gegaan zijn, er toch altijd eene zekere verwantschap met de oorspronkelijke beteekenis is overgebleven’ (bldz. 108).

Het is de taak van den rechtskundigen significus het wezen van die verwantschap vast te stellen voor alle woorden van de rechtstaal. Hij moet de oer-beteekenis van die woorden onderzoeken en de wetten, die zich in de ontwikkeling dier woorden vertoonen. Hij moet rekening houden met de invloeden van de eene soort van woorden op de andere soort. Bijvoorbeeld van de werkwoorden op de voorzetsels en omgekeerd.

Voor de Europeesche talen is het werkwoord verreweg het meest-belangrijke woord. Een groot aantal bijvoeglijke naam-

woorden en zelfstandige naamwoorden is weder van werkwoorden gevormd[1]. Het belang van het werkwoord blijkt ook uit de vele namen, die het in de verschillende talen heeft: werkwoord, toestandswoord[2], Zeitwort, Verbe. Maar niet één dezer namen geeft alle redelijke en spraakkunstige werkzaamheden van het vervoegde woord juist en volledig weer.

Ook voor de strafrechtstaal is het werkwoord verreweg het meest-belangrijke woord. Ik zal daarvan thans niet eene volledige uiteenzetting geven, maar slechts wijzen op twee punten.

Ten eerste: bij de feiten met eene zoogenaamde 'formeele' omschrijving is de strafwaardigheid het gevolg van een verboden doen, of van een verboden laten. De beteekenis van de strafbepaling hangt dan voor een groot gedeelte af van de beteekenis van het constitutieve werkwoord[3].

Ten tweede: bij de opbouw van de dagvaarding. En dit geldt zoowel voor de misdrijven met eene formeele als voor die met eene materieele omschrijving. Volgens Sv. 143 moet de dagvaarding bevatten: 'eene opgave van het feit, dat ten laste wordt gelegd.' Ik heb over deze bepaling uitvoerig geschreven in mijn opstel 'Gevaarlijke Significa', verschenen in den loopenden jaargang van het 'Tijdschrift voor Strafrecht'. Thans nog dit: in de dagvaardingsleer nadert het strafrecht tot de geschiedkundige wetenschap. De groote vraag van de geschiedenis-wijsbegeerte is deze: of en in hoeverre eene beschrijving van de werkelijkheid mogelijk is. Dat is: wat is het verschil tusschen 'geschiedenis' en 'hetgeen geschiedt'. Een waardevol antwoord op die vragen is niet mogelijk zonder inzicht in het Wezen van het Werkwoord. En dagvaarden is niet anders dan de geschiedenis schrijven van een strafbaar feit[4].

1) Bréal 'Essai de sémantique', bldz. 108-109.
2) Aldus: C.H. den Hertog 'Nederlandsche Spraakkunst', Deel III 'De leer der woordsoorten', bldz. 135 en 243. Hij sluit zich aan bij Wundt 'Die Sprache'. Prof. Dr. W.L. van Helten 'Het werkwoord' (1877) spreekt van 'openbaring van bestaan'.
3) Prof. Mr. G.A. van Hamel 'Inleiding tot de studie van het Nederlandsche Strafrecht' (tweede druk) bldz. 220-222.
4) Nog steeds een standaardwerk: Ernst Bernheim 'Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie'. Een buitengewoon belangrijk opstel: Prof. Dr. Jacob N. Bowman 'On the use of the word 'history', in het 'Festschrift' aangeboden aan Dietrich Schäfer (1915) bldz. 802: 'historical controversy over the possibility of knowing things as they really happened'.

Sinds het tegenwoordige Wetboek van Strafrecht tot stand kwam, is het gebouw van het Werkwoord door de taalkundigen geheel en al omgebouwd. Hieruit volgt, dat het geheel en al onmogelijk is geworden zich in de tegenwoordige rechtspraak te houden aan de bedoelingen en de inzichten van den toenmaligen wetgever. Dit is trouwens altijd onmogelijk, omdat men de bedoelingen van toen niet meer kan uitspreken in de woorden van nu.

Een andere vraag is: of de rechter rechtens verplicht is zooveel mogelijk in zijne vonnissen rekening te houden met de bedoelingen van den wetgever, die de wet tot stand heeft gebracht. Wij komen hier weder aan de vraag naar de beteekenis en naar de mogelijkheid van de wets-uitlegging. Maar ik zal op deze vraag nu niet verder ingaan[1)].

Maar wel zal ik zorgvuldig uiteenzetten de nieuwere inzichten betreffende de bouw van het Werkwoord, omdat deze voor de strafrechtelijke significa van overgroot belang zijn.

Wat is nu veranderd?

In de eerste plaats de opvatting, dat het werkwoord het eenig-denkbare tijds-aanduidende woord zou zijn. En dat de eenige taak van het werkwoord tijds-aanduiding zou zijn.

De oude opvatting vindt men bij Prof. Van Helten ‘Het

1) Prof. Dr. Eugen Ehrlich ‘Die richterliche Rechtsfindung auf Grund des Rechtssatzes’ in: ‘Jherings Jahrbücher’ van 1917 bldz. 1-81. Prof. Dr. J. Woltjer: ‘Het woord, zijn oorsprong en zijne uitlegging’ bldz. 45 en vooral bldz. 59. ‘Om tot eene gezonde uitlegging te komen, moet men eerst het woord, voor zoover dat te bereiken is, als levend woord op zich laten inwerken; daarna wat in vorm, beteekenis en constructie der woorden duister of onzeker blijkt, grammatisch vaststellen, waarbij het historisch milieu van den schrijver, zijn individualiteit, zijne opvatting en het genus van literatuur, waartoe zijn werk behoort, in rekening moet komen; en eindelijk moet dan het geheel nogmaals, als geheel, door den uitlegger worden gevoeld en overwogen’. Voorts: Prof. Mr. P. Scholten: ‘Recht en Levensbeschouwing’ doorloopend, en Mr. Jacob Israël de Haan: ‘Wezen en Taak der rechtskundige significa’ bldz. 17.

werkwoord' (1877) bldz. 2. 'Uit de bestaande bepaling (definitie) blijkt, hoe de benaming *werkwoord* eigenlijk slechts op een gedeelte dezer rededeelen toepasselijk is, nam. op die welke eene *werking* uitdrukken. Beter is daarom de Hd. naam *zeitwort*, die ten minste op eene aan alle werkw. toekomende eigenschap wijst, nam. het aanduiden van den tijd, wanneer het bestaan eener zelfsth. zich openbaart. Evenzoo verdient de latijnsche benaming *verbum = het woord* (bij uitnemendheid, tegenover alle andere rededeelen) geene afkeuring. Het meest zou echter aan den bijzonderen, door het rededeel vermelden, dienst eene benaming *bestaanswoord* beantwoorden'.

Daarentegen Wundt[1]: 'Unter allen Verdeutschingen, die man für das "Verbum" wählen konnte, ist darum auch das im 17 Jahrhundert in der deutschen Grammatik aufgekommene "Zeitwort" eine der unpassendsten, weil es ein Merkmal bezeichnet, das dem Verbum ursprünglich überhaupt nicht und auch später eigentlich nur als ein sekundäres zukommt'[2].

Dr. Jac. van Ginneken ziet in het werkwoord weder een tijdwoord. De tegenstelling tusschen een zelfstandig naamwoord en een werkwoord maakt hij gelijk volgt: 'Une chose dure pour nous tout le temps qui nous est à chaque moment conscient, un fait ne dure qu'une partie de ce temps.

Cela fait que nous trouvons comme forme caractéristique des verbes: l'indication determinée du temps'[3].

De tegenovergestelde meening, verdedigd door Fritz Mauthner, lijkt mij juister[4]: 'Es war darum auch nicht notwendig den Zeitbegriff an das Prädikat (das Verbum oder die Copula) zu knüpfen. Nach Steinthal herrscht im Jakutischen der substantivische, vom Subjekte ausgehende Satzbau vor, im Grönländischen tritt Subjekt und Prädikat hinter das Objekt zurück.

1) 'Die Sprache' II bldz. 206-207 noot.
2) Bréal 'Essai de sémantique': 'Les commencements du verbe' bldz. 336-337.
3) 'Principes de linguistique psychologique' bldz. 76. Voorts A. Defresne 'Iets over zelfstandige naamwoorden en werkwoorden' in 'De Beweging' van Juni 1916.
4) 'Beiträge zu einer Kritik der Sprache' Deel III bldz. 74 'Zeit und Redeteile'. Ook: bldz. 67 'Zeit in der Grammatik'.

Mit der Thatsache, dass die Sonne leuchtet, muss also auch das Zeitverhältnis des Leuchtens im Jakutischen an die leuchtende Sonne, im Grönlandischen an die beleuchtete Erde geknüpft werden'.

In zinnen als 'De hond is een zoogdier' noemt Mauthner de werkwoordvorm zeer terecht 'Zeitloses Präsens'[1].

Tijdloos is ook 'Hij drinkt' in de beteekenis van: 'Hij is drankzuchtig'. Het werkwoord is hier gelijkwaardig aan een bijvoeglijk naamwoord[2]. Tijdloos zijn ook: 'Het is tien uur', 'de ruimte is eindeloos'.

Wij zullen in het vervolg van dit opstel het groote belang van deze beschouwingen voor de strafrechtelijke significa zien.

Ten tweede: en zeker nog belangrijker is dit: dezelfde werkwoordsvorm kan de meest-verschillende tijdsbetrekkingen uitdrukken. Hieruit volgt, dat men bij de uitlegging van eene wets-bepaling niet al te veel waarde moet hechten aan den spraakkunstigen tijdvorm van het werkwoord. Deze regel wordt in de Nederlandsche rechtspraak voortdurend verwaarloosd. Ongetwijfeld heeft de werkwoordsvorm invloed op de waarde van den zin. Maar even zeker heeft de geheele zin invloed op de waarde van den gegeven werkwoordsvorm.

Ik geef nu een aantal voorbeelden ontleend aan het Hebreeuwsch en aan het Hollandsch. Ik heb deze beide talen bij de bewerking van dit opstel voortdurend met gelijke liefde vergeleken. Men kan alleen goed over eene taal schrijven, die men liefheeft. Gelijk men alleen goed kan spreken met menschen, die men lief heeft[3]. Een Hebreeuwsch werkwoord van eene bepaalde

1) Dr. J.A. der Mouw: 'Het absoluut idealisme' bldz. 4 en 5. Verspreid in dit merkwaardige boek vindt men vele waardevolle signifische opmerkingen. B.v. blz. 46: 'De taal, die het denken mogelijk maakt, brengt het denken ook in gevaar.'
2) Duratieve beteekenis zie ik hier niet. Anders: 'Nederlandse Taal' door J.G. Talen, R.A. Kollewijn en F. Buitenrust Hettema.
3) Prof. Dr. L.E.J. Brouwer 'Leven, Kunst en Mystiek' Hoofdstuk V 'De Taal' bldz. 38 'Maar ridicuul wordt het gebruik van de taal, waar wordt gehandeld over fijne wilsschakeeringen, zonder dat in die wilsschakeeringen wordt geleefd; zoo, als zoogenaamde wijsgeeren of metaphysici handelen onder elkaar over moraal, over God, over bewustzijn, onsterfelijkheid en vrijen wil; menschen, die elkaar niet eens liefhebben, laat staan gemeenschap hebben in fijner zielsbeweeg, ja die soms elkaar zelfs niet persoonlijk kennen.'

wijze, heeft betrekkelijk weinig zoogenaamde tijd-vormen. Gevolg: iedere werkwoordsvorm doet dienst van de meest-verschillende tijds-betrekkingen[1]. Bijvoorbeeld de Tijd, die in de nieuwere spraakkunsten 'Imperfekt' heet, maar dien ik, als kind in de school van mijnen Vader leerde als: 'Toekomende Tijd'. Hij kan uitdrukken[2]: eene handeling in het *verleden*. En wel eene voortdurende handeling: 'Wasserschwoll stieg auf' (Ge. 2, 6.) of eene herhaalde handeling: 'So tat Hiob immerfort' (Hi 1, 5). Ook eene handeling in het *heden*. En wel eene voortdurende handeling: 'Was suchst du?' (Ge. 37, 15.), of eene herhaalde handeling: 'Gleichwie die Bienen tun' (Dt. 1, 44.) of eene geëindigde handeling: 'Warum fragst du nach meinem Namen' (Ge. 32:30.). Ook eene handeling in de *toekomst*. En wel in verschillende schakeeringen, die niet gemakkelijk te omschrijven zijn. Het is duidelijk, dat in deze gevallen de werkwoordsvorm moet worden begrepen uit den geheelen zin. En dat men niet kan spreken van 'de beteekenis' van den werkwoordsvorm op zich-zelven.

De Nederlandsche taal heeft ook niet voor elke tijds-betrekking een zelfstandige werkwoordsvorm. Maar het Hollandsch heeft toch meer vormen dan het Hebreeuwsch. Echter: ook het Hollandsch gebruikt denzelfden tijdsvorm ter aanduiding van verschillende tijdsbetrekkingen. Bijvoorbeeld den onvoltooid tegenwoordigen tijd in de volgende zinnen ontleend aan 'Nederlandsche Taal, Proeve van een Nederlanse Spraakleer' door J.G. Talen, R.A. Kollewijn en F. Buitenrust Hettema[3]. 'De kinderen spelen in de tuin; Wat doen we morgen?; Ik ben

1) Wundt 'Die Sprache'. De plaatsen worden aangegeven in het register op de woorden 'Perfectum' en 'Inperfectum'. Vooral Deel II bldz. 185-186 waar eene zeer vernuftige verklaring wordt gegeven van 'der charakteristische Ortsunterschied der Personalelemente in den beiden Zeitformen des semitischen Verbums, dem sogenannten Perfektum und Imperfektum, indem jene bei dem ersteren suffigiert, bei dem letzteren präfigiert werden'.
2) Gesenius-Kautzsch 'Hebräische Grammatik', 28ste druk, bldz. 324-330.
3) Vgl. Dr. H.A.J. van Swaay 'Het prefix ga- gi- ge- en de "actionsart"', bldz. 60-62.

klaar; Morgen ben ik wel klaar met 't werk; Ik ken hem al lang, al dertien jaar.'

In ieder van deze zinnen heeft dezelfde werkwoordsvorm eene andere waarde. Welke die waarde is, kan alleen in en door den geheelen zin worden begrepen. Dat wil zeggen: de waarde van eenen werkwoordsvorm wordt niet minder bepaald door den 'inneren' dan door den 'äuszeren Sprachform'. Wundt omschrijft de tegenstelling van deze beide 'Sprachformen' aldus: 'Denn unter jener kann man nur die psychischen Motive verstehen, die diese äussere Sprachform als ihre Wirkung hervorbringen'.

Maar meer nog dan al het voorafgaande is de leer van de Actions-arten van belang voor de nieuwere opvattingen aangaande de waarde van de werkwoordsvormen. Het is zeer moeilijk dit nieuwe begrip te beschrijven met de woorden van de oude spraakkunst. Op den langen duur leert men het begrip beleven en doorvoelen. Er worden ook verschillende namen voor gebruikt.

Wundt kent natuurlijk het woord 'actions-art'. Hij gebruikt het meerdere malen. De plaatsen kan men vinden in het register van 'Die Sprache'[1]. De drie waardebepalende krachten in eenen werkwoordsvorm noemt hij: Genus, Modus en Tempus. Wij komen hierop terug.

Dr. H.A.J. van Swaay spreekt geregeld van 'actions-art' in zijn Proefschrift: 'Het Prefix ga-gi-ge en de "actionsart"'[2].

Prof. Dr. A. Noordtzij in zijne zeer nieuwerwetsche "Beknopte Hebreeuwsche Spraakkunst" spreekt van "voorstellingswijzen": "Tijden" in onzen zin kent het Hebreeuwsch niet. Het heeft

1) 'Die Sprache' Deel II bldz. 441-442. Men zie ook de andere plaatsen in het Register aangegeven op Sprachform. En: Michel Bréal: 'Essai de sémantique' bldz. 304 'La forme linguistique intérieure n'est pas autre chose que le souvenir de la langue maternelle'.

2) Utrecht 1899. Genoemd door Dr. Jac. van Ginneken: 'Principes de linguistique psychologique' bldz. 105. Zie voorts bldz. 94-107. Prof. Dr. Jan te Winkel 'Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche Taal' bldz. 262 noemt een ander werk van Dr. Van Swaay: 'Het prefix ga-gi- ge-, zijn geschiedenis, en zijn invloed op de "Actionsart" meer bijzonder in het Oudnederfrankisch en het Oudsaksisch' (Utrecht, 1901).

slechts twee voorstellingswijzen, die het best modus perfecti en modus imperfecti kunnen genoemd worden. Deze kunnen dus niet aangeven of eene handeling of toestand in 't verleden, 't heden of de toekomst is geschied, maar alleen of de handeling en toestand worden voorgesteld als aan den gang zijnde, dan wel als voltooid.'

Prof. Dr. J.H. Kern spreekt van het 'karakter' van een werkwoord in zijne omvangrijke studie: 'De met het Participium Praeteriti omschreven Werkwoordsvormen in 't Nederlands'[1].

Wij komen thans terug op de waardebepalende krachten in eenen werkwoordsvorm[2]. Wundt onderscheidt er drie: Genus, Modus, Tempus[3]. Wat de 'Genus' betreft: 'die unter dem Genus zusammengefaszten Formen stimmen darin überein, dasz sie den *objectiven* Inhalt des Verbalbegriffs in der mannigfältigsten Weise variieren. Solche objektieve Unterschiede sind: die Wicderholung der Handlung (Iterativum), ihre Häufigkeit (Frequentativum) Steigerung (Intensivum) Dauer (Durativum) Begrenzung (Limitativum)'.

Verschillende overgangsvormen voeren naar den Modus[4]: 'Hiermit ist der Uebergang zu der *zweiten* Art von Variationen des Verbalbegriffs erreicht: zu solchen, die ausschlieszlich die auf einen objektiven Vorgang bezogenen *Zustände des wahrnehmenden Subjekts* ausdrücken.' Voorbeeld: de 'Optativ' tegenover de 'Desiderativum', die meer een 'Genus' is. Verder: Dubitatif, Kohortatif, Imperatif en Konjunktif.

Verschillende overgangsvormen voeren nu van 'Modus' naar 'Tempus', welke uitdrukt of de werking wordt gedacht in verleden, heden en toekomst.

1) 'Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen', April 1912.
2) Wundt 'Die Sprache' Deel II, Hoofdstuk V 'Abwandlungsformen des Verbums' bldz. 189.
3) 'Die Sprache' Deel II bldz. 193 'Genera, Modi und Tempora der Grammatik'.
4) Op deze overgangsvormen en die tusschen Modus en Tempus wijst vooral Dr. Jac. van Ginneken: 'Principes de linguistique psychologique' bldz. 98, noot 2.

Over de ‘Aktionsart’ schrijft Wundt het volgende (bldz. 198): ‘Die neuere Grammatik hat diesem Verhältnis dadurch Ausdruck gegeben, dasz sie dem Begriff des eigentlichen Tempus den der “Aktionsart” gegenüberstellte. Insofern die Aktionsart die zeitliche Beschaffenheit der Handlung ohne Rücksicht auf ihre Beziehung zum gegenwärtigen Moment angibt, ist sie nichts anderes als eine Genusform mit irgendeiner zeitlichen Nebenvorstellung: sie schildert die objektive Beschaffenheit des Vorgangs, aber den zeitlichen Verlauf nur insofern, als er einen Bestandteil des objektiven Vorgangs selbst ausmacht.’

Wat de verdeeling der werkwoorden naar hun karakter betreft en de benamingen voor de verschillende karakters, sluit ik mij goeddeels aan bij Dr. Van Swaay, uit wiens boek ik de twee zeer belangrijke paragrafen 17 en 18 overneem[1]: ‘In verband met de in de §§ 5-10 gegeven uiteenzetting, scheid ik voor 't Germaansch de werkwoorden in drie categorieën:

I. *Imperfecta*, ook Durativa of Continuativa genoemd: ze duiden eenvoudig een handeling aan in haar verloop, zonder meer. De werkwoorden, die tot deze groep behooren, zijn oorspronkelijk bijna uitsluitend simplicia en deze kunnen door de compositie resultatieve, lineaar-perfectieve of momentaan-perfectieve kracht krijgen met of zonder wijziging van hun materieelen zin; alleen eenige zoogenaamde “nicht-perfectivierbaren” simplicia, d.z. die verba, wier inhoud voor een bloote perfectiveering zonder meer niet vatbaar is, eischen in dat geval die verandering van beteekenis, welke dan door het prefix veroorzaakt moet worden, als noodzakelijke voorwaarde.

II. *Resultativa* en *Lineaar-perfectiva*, bijna uitsluitend composita en wel zulke, waarbij het door de samenstelling niet tot een momentane perfectiveering gekomen is, maar die 1. op het pad, dat van het duratief naar het perfectief begrip voert, halverwege zijn blijven staan, en slechts naar 't oogenblik heenwijzen,

1) Het is zeker jammer, dat de Nederlandsche spraakkunstigen zoo vele vreemde woorden gebruiken. Deze woorden hebben thans door langdurig gebruik eene zóó eigenaardige gevoelswaarde gekregen, dat men ze niet zóó maar meer door eene Nederlandsche vertaling vervangen kan.

waarop de handeling zal voltooid zijn, dus een nieuwe toestand intreedt, dat moment echter niet insluiten[1].

2. de handeling aanduiden in hare ontwikkeling tot en met het oogenblik der voltooiing, dus tot en met de bereiking van het eindpunt.

In de practijk zijn, zooals we boven opgemerkt hebben, het resultatief en het lineaar-perfectief begrip niet overal streng te scheiden: die begrippen loopen veeleer in elkaar.

III. *Perfectiva* d.z. perfectiva momentanea, die werkwoorden, welke het oogenblik aangeven, waarop de handeling zoowel begonnen als voltooid is en dus een nieuwe toestand intreedt. Hiertoe behooren:

1. perfectiva simplicia, die verba, welke uit zich zelf perfectiefbeteekenis hebben: ze zijn slechts weinig in getal[2].
2. perfectiva composita, die werkwoorden, welke door de samenstelling met prefixen perfectief zijn geworden. De beteekenis van zoo'n verbum compositum is dan het product van drie factoren: van den materieelen inhoud van het simplex, van dien van de praepositie en van de wijziging in de "actionsart" door de enge verbinding van verbum en prefix ontstaan. Nu kan het gebeuren, dat de materieele beteekenis van het prefix in die mate verzwakt is, dat na de samenstelling met het werkwoord, de materieele inhoud van het verbum compositum gelijk is gebleven aan dien van het simplex. In dat geval is de verandering in de "actionsart" het eenige resultaat en is de praepositie bloot een middel tot uitdrukking der perfectiviteit geworden.

Als ik nu deze drie categorieën graphisch moest voorstellen, dan zou ik de duratieve handeling aanduiden door een aan beide zijden onbegrensde rechte lijn[3], de perfectieve door middel van

1) Prof. Dr. A. Noordtzij: 'Het Hebreeuwsche voorzetsel אֵת' blz. 18.

2) Prof. Dr. J.H. Kern: 'De met het Participium Praeteriti omschreven werkwoordsvormen in 't Nederlands' bldz. 17 'Bij simplicia die zoowel perfectief als imperfectief "karakter" hadden en uitsluitend intransitief werden gebruikt, b.v. ww. van voortbeweging als *lopen, rijden*, vba als *liggen, vallen*, was in oude tijd alleen in perfektieve betekenis een participiaal adjektief aanwezig'.

3) 'Aan *beide* zijden'. Dit is zeer juist. En die weinige woorden geven een voortreffelijk inzicht in het Wezen van het Werkwoord. De beteekenis der duratieve werkwoorden is aan *beide* zijden onbegrensd, als een rij van positieve en negatieve getallen. Vgl. Prof. Dr. L.E.J. Brouwer: 'Over de grondslagen der Wiskunde' tot bldz. 12.

een punt, de resultatieve door een aan beide zijden begrensde lijn, waarvan men zich aan het denkbeeldig begin opstelt.'

Tot zoover Dr. Van Swaay. Sommige werkwoorden behooren slechts tot één enkele groep. De meesten behooren tot meerdere groepen en gaan continu van de eene groep naar de andere over. Het is duidelijk, dat deze laatste werkwoorden groote moeilijkheid geven in de grensgevallen van de strafrechtspractijk, waar men steeds met discrete gevallen te doen heeft.

Eén groep noemt Dr. Van Swaay niet, die toch voor de strafrechtstaal van zoo groot belang zijn: de inchoatieve werkwoorden, die een begin en niet meer dan dat uitdrukken. Natuurlijk in de eerste plaats 'beginnen'. Dan een aantal werkwoorden samengesteld met het voorvoegsel 'ont'[1]. Ofschoon lang niet alle[2]. Voorbeelden: ontbranden, tegenover het duratieve 'branden': 'het bosch brandt reeds eenige dagen. Ontdooien tegenover het duratieve 'dooien': 'het dooit reeds den geheelen dag'. Ontwaken tegenover het duratieve 'waken': 'ik heb den geheelen nacht gewaakt'. Ontstaan tegenover het duratieve 'bestaan'[3]. Ontginnen, verwant met 'beginnen' is al niet zuiver inchoatief meer. Evenmin als bijvoorbeeld 'ontsteken' in: 'mijn hand is reeds gedurende eenige dagen ontstoken'.

Het spreekt vanzelf, dat geen taal eenen zelfstandigen vorm

1) Vgl. het Groote Woordenboek op 'ont'. Is dit juist: 'Uit het begrip *verwijdering van* of *uit iets* is ontstaan dat van *scheiding* van hetgeen tot dusverre verbonden was'. Het is meer in overeenstemming met het Wezen van het Werkwoord aan te nemen, dat het begrip 'verwijdering' is ontstaan uit het begrip 'scheiding'. En zoo is het ook gegaan met het gelijkwaardige Hebreeuwsche voorzetsel 'Min'. Vgl. Dr. N. Zerweck 'Die Hebräische Präposition Min'.
2) C.H. den Hertog 'De Nederlandsche Taal' Deel II, De leer der woordvorming, Vorming der werkwoorden, Afleiding door voorvoegsels, bldz. 117-119 vooral no. 5.
3) Mr. C. Assers 'Handleiding' bewerkt door Prof. Mr. Anne Anema Deel V bldz. 76: 'Bovendien geeft het woord "bestaan" aanleiding tot misverstand door zijn etymologische tegenstelling met ontstaan'. En: 'Men zal alzoo wijs doen den wetgever hier niet al te nauw aan zijn woordenkeus te houden'.

heeft voor elke schakeering in de begripswaarde van alle werkwoordsvormen. De ‘structuur’ van eene taal, die zoovele vormen had, zou zóó samengesteld zijn, dat hare ‘functie’ onmogelijk zou worden[1]. De eene taal drukt duidelijker de ‘genus’ uit, de andere de ‘modus’, de derde weder de ‘tempus’. Wat niet in woordvorm is uitgedrukt, kan begrepen worden uit het zinsverband[2]. Verschillende talen hebben zelfstandige vormen voor de inchoatieve werkwoordsvormen. Het Nederlandsch vormt inchoatieven door middel van ‘ont’. Dr. Jan te Winkel geeft voorbeelden in zijne ‘Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche Taal’: het Grieksch vormt inchoatieven op sko. Het Latijn op sco. Het Gothisch op nan, die ook in andere Germaansche stamtalen voorkomen. In andere talen geeft klankverdubbeling aan het werkwoord continuatieve, duratieve of perfektieve beteekenis[3].

Zeer in het algemeen kan men ook dit zeggen: bij de onovergankelijke bewegingswerkwoorden heeft de volmaakt tegenwoordige tijd vervoegd met *hebben* meer een duratief karakter. Vervoegd met *zijn* meer een perfectief karakter[4]. Vgl.: ‘Ik *heb* vandaag twee uur geloopen’ met ‘Ik *ben* naar Haarlem geloopen’. Ook van ‘zijn’ zou men twee vormen verwachten. Duratief: ‘Ik heb geweest’ Vgl. J'ai été. En perfectief: ‘Ik ben geweest’.

1) Over ‘structuur’ en ‘functie’ eener taal: Dr. Frederik van Eeden ‘Onze schrijfwijze’ in ‘De Gids’ van Mei 1912 en Rémy de Gourmont ‘La destinée des Langues’ in de ‘Mercure de France’ van 1900, Deel I, bldz. 647.
2) Wundt ‘Die Sprache’ Deel II, bldz. 208 ‘Das Semitische liefert auf diese Weise das Beispiel eines Sprachgebiets, das bei allem sonstigen Reichtum seiner Entwicklung doch hinsichtlich der Auffassung des Geschehens, der Zustände und ihrer Veränderungen durchaus auf der objektiven Stufe der Anschauung stehen geblieben ist, ein Beweis, wie so viele andere, dasz der Grad der Entwicklung der Sprache kein einheitlicher Begriff ist, sondern sich in den verschiedensten und nicht selten entgegengesetzten Richtungen betätigen kann’.
3) Voorbeelden bij Wundt ‘Die Sprache’ Deel I, bldz. 640-643
4) Hierover handelt de uitvoerige studie van Prof Dr. J.H. Kern ‘De met het Participium Praeteriti omschreven werkwoordsvormen in 't Nederlands’.

In een ouder boek als ‘Het Werkwoord’ van Prof. Dr. W.L. van Helten (1877) vindt men over dit alles weinig. Eene aanmerking op bldz. 30-31, eene op bldz. 61-62; enkele woorden over het voorvoegsel *ge* op bldz. 99 en 157; de uitdrukking ‘duratieve beteekenis’ op bldz. 177. Maar daarmede is dan het meeste wel gezegd.

C.H. den Hertog in zijn ‘Nederlandsche Spraakkunst’ (1903) blijft in het midden[1]. Heel veel geeft hij over de ‘Aktions-art’ niet. Maar toch wel eene enkele goede opmerking (bldz. 179-180). ‘Het inzicht in de beteekenis der werkwoordelijke vormen kan er slechts door winnen, wanneer ‘Aktionsart’ en ‘Zeitstufe’ niet met elkaar verward worden.

Een van de nieuwere spraakkunsten handelt wel uitvoeriger over de tegenstelling duratief-perfectief. Te weten: ‘Nederlandse Taal’ Proeve van een Nederlandse Spraakleer, door J.G. Talen, R.A. Kollewijn en F. Buitenrust Hettema, bldz. 125-127. Echter onder het opschrift ‘Tijden’[2].

Toch raken al deze beschouwingen over ‘Genus, Tempus en Modus’ nog niet het oerwezen van het Werkwoord. Hierover thans:

Wat is het wezen van eene Werking?

Wat nemen wij van eene Werking waar?

Wat zegt het Werkwoord uit van het wezen van eene Werking?

Het antwoord vinden wij voor een goed gedeelte in de belangrijke beschouwingen van Mauthner over de doelgedachte in het Werkwoord.

Zuiverst heeft Mauthner deze gedachte uitgesproken in Deel I van zijne ‘Kritik der Sprache’ Hoofdstuk IX ‘Denken und Sprechen’ bldz. 231: ‘Das es irgend ein Verbum in der Welt unserer Vorstellungen nicht gibt, dasz die Vorstellungen des Handlens insgesamt durch einen heimlichen Zweck entstehen, durch den Zweck im Verbum, auszerhalb der Natur, durch die

1) Prof. Dr. C.G.N. de Vooys: ‘Kantteekeningen bij den Hertog's Nederlandsche Spraakkunst’ in ‘de Nieuwe Taalgids’ Deel I, bldz. 69 ‘verwarring stichtende halfheid’.

2) Bréal ‘Essai de sémantique’ spreekt niet over de Aktionsart. Wel over de Modus als uitdrukking van ‘l'élément subjectif’ (Chap. XXV).

menschliche Zweckvorstellung. Es gibt nirgends etwas wie “graben” oder “gehen” es gibt nur unzählige Bewegungen oder Handlungsdifferentiale, die wir je nach dem Zwecke der Handlung als “graben” oder als “gehen” begreifen’.

Voorts: Deel I bldz. 77 ‘Kategorien der Grammatik’ ‘Es gibt kein Verbum in der zwecklosen Natur; das Verbum ist eine Zusammenfassung unter menschlichen Zwecken’.

En Deel I bldz. 299, Deel II bldz. 674. Maar vooral: Deel III, Afdeeling I ‘Sprache und Grammatik’. Hoofdstuk II ‘Das Verbum’ bldz. 64: ‘Unser Interesse ist es wiederum, was uns veranlasst, die durch einen Zweckbegriff vereinigten Wahrnehmungen ebenso durch ein Verbum zusammenzufassen’.

In het Werkwoord toont zich sterkst: ‘de intuïtie van veeleenigheid, de oer-intuïtie der wiskunde’[1)].

Uit de doelgedachte van het werkwoord verklaart zich het voorwaartsche verschuivingsverschijnsel. Dat wil zeggen: de beteekenis van een werkwoord breidt zich continu uit over volgende en volgende handelingen. Het is juist dit verschijnsel, waardoor het zoo uiterst moeilijk wordt de continu-vervlottende beteekenis der werkwoorden aan te wenden op de discreet gegeven grensgevallen, die de rechter te beslissen krijgt.

Ik heb over dit verschijnsel uitvoerig geschreven in mijn boek: ‘Rechtskundige significa en hare toepassing op de begrippen aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar’. Bijzonder behandelde ik de woorden ‘verifieeren’ en ‘verificatie’, die vele merkwaardige signifische verschijnselen vertoonen (bldz. 110-116). Een goed voorbeeld vindt men ook in K. 133 waar staat ‘endossement,’ terwijl bedoeld is ‘endossement en overgave.’ In het gelijkwaardige B.W. 1198 bis staat ‘endossement en overgave.’ Men bedoelt dus beide handelingen en zegt alleen de eerste. Zoo ook: ‘ik heb verleden jaar mijn boeken verkocht,’ wil zeggen: ‘verkocht en geleverd.’ Een zeer goed voorbeeld is ook het volgende: Men zegt van eenen officier, dat hij is gedetacheerd bij het Indische leger. Bedoeld is: gedetacheerd

1) Prof. Dr. L.E.J. Brouwer ‘Over de grondslagen der wiskunde’, blz. 98.

van het Hollandsche leger en geattacheerd bij het Indische leger[1)].

Ik noemde dit het voorwaartsche verschuivingsverschijnsel. Van minder beteekenis, maar toch nog belangrijk, is het achterwaartsche verschuivingsverschijnsel. Dit: dat een werkwoord zijne beteekenis uitbreidt over vorige handelingen. Het werkwoord 'verifieeren' vertoont beide verschijnselen. Het is dus zeer duidelijk wat Dr. Van Swaay noemde 'een aan beide zijden onbegrensde rechte lijn.'

Op het eerste gezicht lijkt het vreemd in één en hetzelfde werkwoord twee tegenstrijdige wetten werkzaam te zien. Maar tegenstrijdige wetten komen in de significa meer voor[2)]. Meermalen zijn zij eenvoudig uitingen van ééne wet in twee richtingen.

De beide verschuivingsverschijnselen vindt men ook bij de zelfstandige naamwoorden. Vooral de werkwoordelijke en die welke zelfstandigheden noemen, die duidelijk bestaan op eene plaats, of in eenen tijd.

Voorbeeld: conclusie in 'conclusie van eisch' beteekent bij uitbreiding het geheele processtuk[3)].

Requisitoir: letterlijk slechts de vordering van den ambtenaar van het O.M. (Sv. 189). Bij uitbreiding: de geheele redevoering, die aan de eigenlijke vordering voorafgaat. Dus: achterwaartsche verschuiving.

Sv. 403 spreekt van 'eene bekentenis door den beklaagde

1) Prof. Dr. Noordtzij: 'Het Hebreeuwsche voorzetsel אֶל' noemt zulke werkwoorden 'praegnant' = letterlijk 'zwanger'. Bldz. 24. 'Afzonderlijk breng ik hier eenige voorbeelden bij der constructio praegnans, waarvan ik telkens weder melding zal moeten maken. Want al naar den aard der richting, waarin eene bepaalde beweging geschiedt, kan een verbum, dat niet in de eerste plaats eene beweging aanduidt met een overeenkomstig voorzetsel verbonden worden. Dit is inderdaad een niet gering te schatten voordeel, dat ook het Hebreeuwsch in ruime mate bezit'. Voorts bldz. 56: 'Maar zulk een praegnans is zelfs den Hebreeër te sterk'. Bldz. 69 heet een zin 'zeer praegnant'. Bldz. 91 geeft een voorbeeld volkomen gelijk aan het Nederlandsche 'detacheeren bij'.

2) Bréal 'Essai de sémantique' bldz. 117. 'On peut être surpris de voir deux mouvements en sens contraire exister simultanément'.

3) Over de beteekenis van Rv. 140: Mr. W. van Rossem Bzn. 'Het Ned. Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering' en Mr. H. Sanders: 'Concludeeren in de lucht' in W. 10112.

voor den rechter afgelegd.' Volgens den H.R. valt hier ook onder eene bekentenis tijdens de voorloopige informatiën door een *verdachte* afgelegd[1]. Artikel 403 moet dus gelezen worden alsof er stond: 'eene bekentenis voor den rechter afgelegd door hem, die thans beklaagde is.' Dus: achterwaartsche verschuiving. In het Hebreeuwsch beteekent één woord: avond, avond te voren, dag te voren. Eén woord: gisteren en het verleden. Eén woord: morgen en de toekomst[2].

Maar wij keeren terug tot de veeleenigheidsgedachte, die het wezen van het Werkwoord is.

Hoeveel handelingen vatten wij nu samen in één woord? Eene vraag naar de grenzen van ons waarnemingsvermogen, van ons geheugen, van ons uitdrukkingsvermogen en van onze belangstelling.

Als ik zeg: 'Duitschland voerde oorlog met Engeland,' dan is oorlogvoeren niet de naam van ééne handeling evenmin als Engeland en Duitschland de namen van ééne enkele zelfstandigheid zijn. Wanneer ik de geschiedenis van den oorlog ga beschrijven dan splits ik het werkwoord oorlogvoeren in werkingen van geringer omvang en tegelijk de zelfstandigheden Engeland en Duitschland in zelfstandigheden van minderen omvang. Ik kan daarmede ver doorgaan. Maar waar en hoe precies alle kogels afgeschoten zijn kon niemand waarnemen en onthouden. Bovendien heeft niemand daar belangstelling voor.

Wanneer wij eene handeling wilden omschrijven van verandering tot verandering zoo nauwkeurig als de opvolgende beeldjes van een film, dan zouden wij volkomen onverstaanbaar worden.

1) Prof. Mr. D. Simons: 'Beknopte Handleiding tot het Wetboek van Strafvordering' ad artikel 403.

2) Dr. E. Landau 'Die gegensinnigen Wörter im Alt- und Neuhebräischen sprachvergleichend dargestellt'. Onder het ééne woord 'gegensinnig' brengt Dr. Landau velerlei beteekenisverhoudingen. Gebruikt wordt ook het woord 'enantiosemie'. Een merkwaardige stelling achter het Proefschrift van Dr. Schmarja Levin 'Die hebräischen intransitiven Verba der Bewegung': 'Der Umstand, dass die Umsetzung der Radicale in vielen Stämmen der hebräischen Sprache und anderer semitischen Sprachen die Umwandlung des ursprünglichen Stammbegriffs in sein Gegenteil hervorruft, ist durch die Apriorität der Anschauungen des Raumes und der Zeit zu erklären'.

Ik heb dat uitvoerig aangetoond in mijn boek ‘Rechtskundige significa’ en in mijn opstel ‘Gevaarlijke significa’. Voor een goed begrip van de bewegingswerkwoorden behoef ik thans op het splitsings-verschijnsel niet dieper in te gaan.

Uit het voorwaartsche verschuivingsverschijnsel zijn een aantal veranderingen te verklaren in het karakter van werkwoorden, die voor de strafrechtstaal van groot belang zijn. Dr. Van Swaay vestigt op die karakter-verandering de aandacht. Zij verloopt natuurlijk continu, maar kan slechts discreet worden beschreven: ‘Uit die resultatieve beteekenis, vaak in de opvatting tot een lineaar-perfectieve geworden, kan zich dan allengs in een aantal daarvoor gunstige gevallen de momentaanperfektieve ontwikkeld hebben, doordien men als 't ware het eindpunt der handeling, dat eerst als het te verwachten resultaat nog in het verschiet lag, zich bij voorbaat als reeds bereikt voorstelde’ (blz. 44). En bldz. 46: ‘Men ziet uit deze voorbeelden en vooral uit hunne verschillende beteekenissen hoe de composita met *com* resultatief, lineaar-perfectief en momentaan-perfectief voorkomen en hoe het prefix krachtens zijn materieelen zin het duratieve simplex allengs resultativeeren en vervolgens tot een perfectivum maken kon’[1)].

Het spreekt vanzelf, dat niet al deze verschijnselen bij alle werkwoorden even duidelijk waarneembaar zijn. Evenmin als dat alle werkwoorden even duidelijk werkingswoorden zijn. Maar naarmate een werkwoord zuiverder eene werking uitdrukt zien wij er de doelgedachte en het voorwaartsche verschuivingsverschijnsel duidelijker in. Dus duidelijker in werkwoorden als: ‘vervoeren’ en ‘uitvoeren’, dan in een werkwoord als ‘zijn’.

Maar ik mag een voorbeeld nemen, gelijk de natuurkundige een proef. De omstandigheden, waaronder een natuurkundige proef wordt genomen, komen in de vrije natuur niet voor. Daarom is een proef nog geen leugen.

Het spreekt vanzelf, dat de doelgedachte en het voorwaart-

1) Uit het voorwaartsche verschuivings-verschijnsel verklaren zich ook de werkwoorden met opgeschoven verleden tijd. Prof. Dr. W.L. van Helten: ‘Het werkwoord’ bldz. 119 en Michel Bréal: ‘Essai de sémantique’ bldz. 348.

sche verschuivingsverschijnsel duidelijkst zijn bij die werkwoorden, die uitdrukken een bewegen naar een doel. Hieruit volgt, dat bij eene stelselmatige signifische behandeling van het werkwoord deze werkwoorden vooraf gaan. Daartegen is te minder bezwaar, omdat de bewegingswerkwoorden zeer talrijk zijn in de geheele taal en in de strafrechtstaal in het bijzonder.

Een Amerikaansche schrijver, Roscoe Myrl Ihrig heeft de werkwoorden, die in de Germaansche talen het begrip ‘loopen’ uitdrukken tot negen-en-zestig beteekenisgroepen gebracht. Iedere beteekenisgroep is weder in ondergroepen verdeeld, sommigen in vijftig ondergroepen[1)].

Ook in de reeds meermalen genoemde studie van Prof. Dr. J.H. Kern: ‘De met het Participium Praeteriti omschreven Werkwoordsvormen in 't Nederlands’, wordt over de bewegingswerkwoorden talrijke malen gesproken. B.v. in de paragraphen: 3; 5; 34; 35; 40; 41; 44; 61; 122; 135; 157; 168; 189; 243; 245; 258; 265; 266; 268; 272; 307. Zeer belangrijk zijn enkele samenvattende paragraphen: 46; 90; 107; 142 en 297. Echter: de werkwoorden, die Prof. Kern behandelt, zijn goeddeels onovergankelijke werkwoorden en dit in verband met het oorspronkelijk doel van de studie: ‘onderzoek naar de betrekking, die bestaat tusschen de perfektiviteit van de werkwoorden in onze taal en de keuze van het hulpwerkwoord ter omschrijving van hun ‘actief perfectum’ (bldz. 1 der Voorrede). En de meeste bewegings-werkwoorden in de strafrechtstaal zijn overgankelijk. Toch is de studie van Prof. Kern voor de strafrechtelijke significa van veel belang.

Een oud, maar niet verouderd, opstel over de bewegingswerkwoorden is dat van L.A. te Winkel: ‘Over het woord *luikan* en zijne voornaamste afstammelingen. (Eene Proeve van etymologie)’ in het ‘Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn’ van 1857 met eene zoo mooie opmerking: ‘Wij bezitten, voor zooveel ik weet, geen enkel woord, dat het zuivere begrip *zich*

1) ‘The semantic development of Words for “walk, run” in the Germanic Languages’ in de reeks ‘Linguistic studies in Germanic’ onder leiding van Francis A. Wood uitgegeven door de ‘University of Chicago Press’. Verscheidene Hollandsche boeken zijn door den bewerker gebruikt.

bewegen in zijne volstrekte algemeenheid uitdrukt. Elk woord heeft een bijzonderheid in dit begrip opgenomen' (blz. 191)[1].

In dit opstel zullen twee groepen van bewegingswerkwoorden behandeld worden, bijzonder in verband met de strafrechtstaal.

Ten eerste, die welke eene beweging uitdrukken naar eene plaats heen. Ten tweede, die welke eene beweging uitdrukken van eene plaats af.

De andere groepen zijn voor de strafrechts-taal van minder belang. Bijvoorbeeld die, welke eene ronddraaiende beweging uitdrukken[2]. De werkwoorden, die eene heen- en weergaande beweging aanduiden, zonder verplaatsing enz.[3].

Wat nu de beide voorname groepen betreft: eene beweging naar eene plaats toe, veronderstelt eene beweging van eene plaats af. Omgekeerd: eene beweging van eene plaats af, is eene beweging naar een andere plaats toe.

De werkwoorden, die eene beweging naar een plaats toe uitdrukken worden gevolgd door een voorzetsel als: naar; tot; bij; aan; in; door. Dikwijls gaan zij met die woorden samenstellingen aan. De werkwoorden van deze groep beginnen dikwijls duratief. Hunne beteekenis wordt met continueveranderingen: resultatief, lineaar-pefectief, momentaan-perfectief. Ten slotte kan het begrip *voort*beweging geheel verloren gaan. Bijvoorbeeld: zich wenden *tot*, zich keeren *naar*. In het laatste geval is van *nader*komen geen sprake meer[4].

1) Bréal 'Essai de sémantique' Chap. X 'La restiction du sens'.
2) Deze zijn weder zeer geschikt voor het meten van den tijd: Vgl. Dr. Conrad von Orelli: 'Die hebraïschen Synonyma der Zeit und Ewigkeit': Benennung der Zeit nach der Bewegung, bldz. 15-40.
3) Dr. Schmarja Leven 'Die Hebräischen intransitiven Verba der Bewegung', Groep III, bldz. 34.
4) Prof. Dr. A. Noordtzij: 'Het Hebreeuwsche Voorzetsel אֶל' blz. 56 'In dit laatste voorbeeld zien we אֶל reeds zoo zeer verzwakt, dat het voor ons taalgevoel is, alsof iedere beweging is uitgesloten, tenzij de beweging gezocht moet worden in die, welke noodig is, om het lichaam of een deel daarvan een bepaalde richting te geven'. En Dr. F. Giesebrecht: 'Die hebräische Präposition Lamed' bldz. 4 'Dieser Urbegriff der Richtung ist wohl zu unterscheiden von dem der Bewegung, denn ein Gegenstand im Raum kann auch völlig bewegungslos gedacht, eine Richtung auf einen anderen haben'.

De werkwoorden, die eene beweging van eene plaats af uitdrukken, worden gevolgd door een voorzetsel als: uit, van enz. Dikwijls gaan zij met die woorden samenstellingen aan. Hunne oerbeteekenis is veelal eenvoudig die van eene afscheiding, b.v. detacheeren, dat eenvoudig losmaken beteekent. Maar het doel van de scheiding is dikwijls eene verwijdering en een zich begeven naar een andere plaats[1].

Uit het voorgaande blijkt, dat de bewegingswerkwoorden zoowel in letterlijke als in figuurlijke beteekenis, niet goed kunnen worden onderzocht zonder, dat tevens een onderzoek wordt ingesteld naar de beteekenis van de voorzetsels. Natuurlijk, dat ik in dit opstel zoo een onderzoek niet uitvoerig beschrijven kan. Ik heb vooral gebruik gemaakt van Wundt 'Die Sprache' en van Mauthner 'Beiträge zu einer Kritik der Sprache'. De plaatsen zijn te vinden in de registers op het woord: Präposition. Bijzonder vestig ik de aandacht op de beschouwingen van Dr. Jac. van Ginneken in zijn 'Principes de linguistique psychologique'. Volgens hem zijn de voorzetsels niet veel meer dan betrekkingswoorden, die geene beteekenis meer hebben: 'de faibles nuances de sentiment, à travers desquelles rayonne la lueur pâle d'une adhésion' (bldz. 160). Op de tegenstelling tusschen betrekkingswoorden en begripswoorden kan ik thans niet uitvoerig ingaan[2]. Eene volstrekte tegenstelling is zij zeker niet. Wat is een telwoord? Het aantal drukt een eigenschap uit van een groep, en eene betrekking van elk der eenheden. Het telwoord is dus beide. En het bijvoeglijk naamwoord? Het drukt zeker meer uit dan eene betrekking. Een zin: 'De arme man bleef altijd eerlijk' is gelijkwaardig aan: 'Ofschoon de man arm was bleef hij eerlijk'. Het bijvoeglijk naamwoord in

1) Dr. Max Budie: 'Die hebräische Präposition עַל' en Dr. Julius Cohen: 'Wurzelforschungen zu den hebräischen Synonymen der Ruhe'.

2) Prof. Dr. Jan te Winkel 'Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche Taal' bldz. 24-28. C.H. den Hertog 'Nederlandsche Spraakkunst' Deel III. 'De leer der woordsoorten' bldz. 208-228 'Betrekkingswoorden'. Prof. Te Winkel deelt mede (bldz. 360), dat de betrekkingswoorden in het Chineesch 'leege woorden' heeten, Vgl. Michel Bréal: 'Essai de sémantique' Chap. XXII 'De quelques outils grammaticaux'.

den eersten zin deed dus ook den dienst van het betrekkingswoord ‘ofschoon’.

Intusschen: wat Dr. Van Ginneken over de voorzetsels zegt, is zeker niet onjuist. Van vele betrekkingswoorden: voorzetsels en voegwoorden, kan men inderdaad evengoed zeggen, dat zij geene beteekenis meer hebben, dan dat zij vele beteekenissen hebben. Voor het Hebreeuwsche woordje בְּ heb ik dat elders vroeger reeds aangetoond[1]. Maar wat is met de voorstellingswijze van Dr. Van Ginneken gewonnen? Volgen hem zou Prof. Noordtzij niet meer mogen spreken van de ‘beteekenissen’ van het voorzetsel אֶל, maar zou hij moeten spreken van de redelijke verhoudingen van de zinsdeelen, die door אֶל verbonden zijn. Dit laatste is niet juister, maar wel omslachtiger.

De beteekenissen van een werkwoord en zijn voorzetsel zijn zóó nauw verbonden, dat men beide niet scheiden en niet eens goed onderscheiden kan. Prof. Noordtzij heeft als tweede stelling bij zijn Proefschrift verdedigd: ‘Bij het onderzoek naar den ontwikkelingsgang 'eener praepositie vergelijke men steeds dien van andere praeposities.’ Dit is zeer juist. Maar niet minder noodig is het de ontwikkelingsgang van de bijbehoorende werkwoorden te vergelijken. De geschriften over de voorzetsels, die ik reeds aanhaalde, handelen allen over de bewegings-werkwoorden. En omgekeerd: de geschriften over de werkwoorden van beweging en rust handelen allen over de voorzetsels[2].

Soms ligt het begrip ‘beweging’ geheel niet in het voorzetsel. Men zie: Dr. Irwin Hoch de Long: ‘Die hebräische präposition בְּעַד’ bldz. 26 ‘Diese Bedeutung von Bewegung liegt nicht etwa schon im Wurzelbegriff von בְּעַד, dieser ist einfach *fern*, also bewegunslos. Die Konstruktion mit den Verbis der Bewegung gibt der Präposition eine aktivische Bedeutung, die

1) ‘Nieuwe Rechtstaalwijsbegeerte: ‘de onsplitsbaarheid van de Bekentenis’ in het ‘Rechtsgeleerd Magazijn’ van 1915.

2) Men vergelijke de deelen zoover verschenen van het Groote Hebreeuwsche Woordenboek van Dr. Elieser Ben-Jehoeda. De meeste concordanties geven de plaatsen der betrekkingswoorden niet op. Voor de voorzetsels gebruikte ik de zelfstandige concordantie van Christiaan Noldius, (Kopenhagen, 1694).

ihr von Haus aus fremd ist'[1]. Ook het omgekeerde komt voor. Prof. Noordtzij geeft daarvan talrijke voorbeelden op bldz. 24 van zijn Proefschrift. Maar men hoede zich voor algemeene regels. Ieder geval moet afzonderlijk onderzocht worden.

Men vergelijke bijvoorbeeld 'bewegen *naar*' met 'bewegen *tot*'[2]. 'Bij werkwoorden, die een beweging uitdrukken, staat *naar* met een volgende bepaling ter aanduiding van het punt waarheen de beweging gaat.' Nu eens blijkt uitdrukkelijk, dat het eindpunt niet is bereikt: 'Ik breng u een eindje naar huis.' Het werkwoord is daar dus duratief. Niet eens resultatief. In dit geval kan *naar* niet worden vervangen door *tot*. Men zegt niet: 'ik breng u een eindje tot huis.' De oerbeteekenis van 'tot' zou zich daartegen niet verzetten. Deze is niet meer dan eene richting, zonder eene bereiktheid. In andere gevallen drukt een bewegingswerkwoord met *naar* uit, dat het doel wel bereikt is. 'Ik breng u *naar* Amsterdam'. Het werkwoord is hier lineaarperfectief. Men kan hier ook zeggen: 'Ik breng u *tot* Amsterdam'. Soms staat *naar* vrijwel gelijk met *in*: 'Zij zijn *naar* Amsterdam gaan wonen'[3] is gelijkwaardig aan: 'Zij zijn *in* Amsterdam gaan wonen'. Op dezelfde wijze is ook de beteekenis van *tot* vooruitgeschoven. Een enkele maal beteekent het zelfs *door*. Bijvoorbeeld bij Prof. Van Helten in het Voorbericht van 'Het Werkwoord' bldz. VII. 'En wat nu het al of niet onmisbaar nut betreft, zoo geef ik zeer gaarne toe, dat voorzeker *tot* zijn hoofdonderwijzers-examen zal kunnen geraken, ja zelfs een hoog nummer bij vergelijkende examens zal kunnen

1) Dr. Hoch de Long haalt ook Hollandsche geschriften aan: het Proefschrift van Prof. Noordtzij en de Leidsche Bijbelvertaling. In zijn Proefschrift staan talrijke waardevolle opmerkingen van den promotor Prof. Nöldeke.

2) Voor de oerbeteekenissen: 'Francks Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal', Tweede druk door Prof. Dr. N. van Wijk. Voor de latere beteekenissen: 'Middelnederlandsch Woordenboek door Prof. Dr. J. Verdam en Dr. E. Verwijs. Voor de tegenwoordige beteekenissen het Groote Woordenboek der Nederlandsche Taal.

3) Prof. Noordtzij toont precies dezelfde verschijnselen aan voor אל. Bldz. 46 § 5: 'De beweging kan zich ook richten naar eene afgesloten ruimte, en dus het voorwerp, dat zich beweegt of bewogen wordt, aan het einde der actie *in* deze ruimte zijn.'

behalen, zonder de *Nederl. Spraakk*. bestudeerd te hebben'.

Men ziet: het voorwaartsche verschuivingsverschijnsel is niet minder werkzaam in de voorzetsels dan in de werkwoorden. Het is juist zoo eene verschuiving in een Hebreeuwsch voorzetsel geweest, die mij aanleiding gaf tot dit geheele opstel. Ik bedoel de plaats in de Psalmen: 48-15: 'Want deze God is onze God eeuwiglijk en altoos. 'Hij zal ons geleiden *tot* den dood *toe*'. De opperrabbijn L. Wagenaar in zijn 'Gebedenboek' bldz. 239 vertaalt: 'dat deze God is, onze God, immer en eeuwig. Hij zal ons leiden *over* den dood *henen*'[1)].

Ik ben hiermede gekomen aan het einde van het eerste gedeelte van mijn opstel. Dit eerste gedeelte moest noodzakelijk meer taalkundig zijn dan rechtskundig. Het tweede en derde gedeelte zullen meer rechtskundig dan taalkundig zijn. Te samen vormen zij een geheel, op dezelfde wijze als Taal en Recht in het begrip Rechts-Spraak vereenigd zijn.[2]

1) De Leidsche Bijbelvertaling geeft: 'dat zoo God is, onze God, voor eeuwig en altoos zal hij ons geleiden.' Dit is eene opvatting, waarvan de mogelijkheid ook door Rashie wordt erkend.

2 'De gewone spreektaal' is trouwens eene zeer gevaarlijke uitdrukking. Ik heb dat reeds meermalen betoogd. Het laatst in mijne bijdragen 'Burgerrechtelijke Significa' in de loopende jaargang van het 'Rechtsgeleerd Magazijn,' en 'Taal en Rechtswetenschap' in 'De Beweging' van September 1917.

Van leven en sterven
Door
H. Moulijn-Haitsma Mulier

Zoeken

Zingend staan de heuvels aan het water,
Zingend staan de bloemen in den wind,
Ach, zij vangen klanken van 't geklater
Van een bron, die ik alleen niet vind!

Echo's zijn ze van het zoet gesnater
Van een nieuwgeboren aardekind,
Dat de luchten vult met het geschater
Van de Vreugd, die 't aan de wereld bindt.

Hooger klimt het fijne ijle zingen,
In de bloemen luidt het aan den stroom,
Vaster trekt de maan haar lichte kringen
Om den geurenvollen avondboom.

Zingend met de bloemen in de wind,
Zoekt mijn hart de Vreugde van het Kind.

De keuze

Ik stond aan rand. Een nieuwe wereld lag,
Een bloem-doorweven groen fluweeltapijt,
Goudglorig, aan mijn voeten uitgespreid,
Mijn oogen kaatsten eenen eeuwgen Dag.

Genot en Liefde wenkten. Naar de vlag
Van 't trotsche schip, dat eindelijk mij, bevrijd,
Naar 't zalig eiland voeren zou, stak wijd
Ik de verlangende armen, met een lach.

Zoo voelt de zoeker of de moede held,
Als hij na verren tocht het ongestoord
Geluk, een roos op vijverzwart, ziet drijven.

Toen zag 'k een eenzaam ploeger op een veld,
En aan mijn mond ontwrong zich 't wrange woord:
‘Neen, bij de zwoegers wil ik zijn en blijven’.

Voor de poort

Nog staat de wachter voor de bronzen poort,
Het klokkenluiden maand' ons om te sterven,
Maar door mijn dood heb ik het Woord gehoord,
Waardoor wij allen Eeuwigheid verwerven.

De wind is ver, de heldre stilte waakt,
Geheimnis wenkt tot rust op koelen drempel,
Ik heb bij nacht de eerste bres gemaakt,
De muren vallen van den grauwen tempel.

Komt makkers, komt, ontklimt den donkren kolk,
Ons dwalen was alleen om weer te vinden,
Wij zijn gezanten van 't gelukkig Volk,
Dat zich aan Liefdes wetten durft te binden.

Inwijding

Ik was gekomen op een vreemd groot plein,
Hel cirkeld' er een wit kristallen licht,
In kleuring brekend op een Godsgezicht,
Het Al weerkaatst' in zijnen wondren schijn.

Ik zag mijn Heer. Toen werd mijn smart mij klaar,
En in mijn droefheid ving ik smeekend aan:
‘Ik draag een last, o Heer, zoo zwaar, zoo zwaar,
Ik kàn hem niet meer dragen! Wil m' ontslaan!’

De koning zweeg en in zijn moede oogen,
Die van ontferming lang niet meer bewogen,
Zag ik in storm van weening Liefde staan.

Ik nam mijn last weer op. Miljoenen bogen
Van sterrelichten vlamden en omtogen
Een stralend koning. En Hij liet mij gaan.

Bouwen

Ik bouwde mijn huis voor de Eeuwigheid,
Het stond voor de menschen in ruimt' en tijd,
Zij staarden - hen zagen maar vormen aan
En Eeuwigheidslach werd nergens verstaan.
Toch bouwde ik voort in wonder geluk,
Het was, als groeide mijn huis door den druk,
En, toen was voleindigd der jaren tal,
Toen droeg het de sterren: het was het Heelal!

De vreemdeling

Er reed door de wereld
Een Vreemdeling groot,
Hij was zoo vermetel,
Hij lacht' om den Dood!
Hij rende, hij draafde,
Hij daagde hem uit,
Hij schaterd' om sterven,
Die dappere guit;

- En toen hij al lachend
Zich eindelijk gaf,
Toen bloeide de Dood
Als een bloem op zijn graf! -

Liefde

Wat klaagt mijn hart, dat het gescheurd zoo ruw
Van 't uwe werd, uw liefde blijft mij na,
Zij blijft mijn doel, hoe ver de reis ook ga
En mijn verlangen is mijn eenge stuw.

Als ik van 't lange trekken afgemat,
Vermoeid van 't haasten op een dorren weg,
Mij even neervlij bij een groene heg,
Dan vraagt uw stem mij, of ik U vergat.

En angstig spring ik op en ijl weer voort,
Nog eens vangt d' eigen naam mijn luistrend oor,
Ik treur niet meer om al wat ik verloor:
‘Vertwijfel niet, ik heb uw roep gehoord!’
Maar d' ijle lucht verslindt het reddend woord,
- Ach ver van mij, daar wordt mijn lief vermoord! -

De ruiter

Ik reed, een ruiter, op het doodenveld,
Ik was beheerscher van de bleeke drommen,
Die 't grauwe veld met hunne trom begrommen,
Ik had mijn dooden voor het eerst geteld.
Er waren er met bleekgemarteld hart,
Er waren er met roodgeverfde kaken,
Er waren er, die onophoudlijk spraken,
Er waren er, wie tong en keel verstard':

Met vliegend vaandel en met slaande trom
Doordraafde de velden de doodendrom. -
Wild schaterd' ik, toen ik mijn stoet zag trekken,
Rood laaide mijn lach door de witte maan,
Blauw vaalde mijn lach door de zonnebaan,
- Mijn dooden alleen kon mijn lach niet wekken! -

Lezing en herdenking
Door
P.N. van Eyck

III

Besnard's Sonnetten[1]. In het eerste zijner 24 sonnetten geeft Besnard een haast volledig inzicht in zijn wezen, en de vorm waarin hij dat doet is van zijn zelf-karakteristiek niet het minst belangrijk element. Zijn geest is naar zijn *aanleg* kosmisch. Hij ondergaat de dingen van het leven als dingen van het heelal. Toch kan Besnard in die uitbreiding van het menschelijke tot het universeele geen vrede vinden. Niet omdat in zijn geest ten onrechte die neiging ligt om het leven van al en aarde als twee cocentrische cirkels te beschouwen, maar omdat hij, in stede van eerst de onverbrekelijke wet der kosmische eenheid te doorgronden en daaruit de noodzakelijke afleidingen te maken, integendeel van uit de met deze persoonlijkheid zoo moeilijk als eenheid maar zeker niet als goed ervaarbare menschheid, ondanks zijn geestesbouw ons leven *tegenover* de kosmische eenheid stelt en om de uitkomst dier vergelijking aarde en menschheid op het bitterst veroordeelt.

In verschillende sonnetten komt de tegenstelling van kosmos en aarde onmiskenbaar tot uiting. Het aardsche is voor Besnard het verenkelde, chaotische tegenover het Geordend Al. Zoo scherp deze tegenstelling te kunnen en te moeten maken beteekent psychologisch de noodlottige gescheidenheid in den

1) Albert Besnard: Sonnetten. Uitgegeven door J. van Krimpen, Fahrenheitstraat, Den Haag.

dichter tusschen geest en zinnen, gelijk zij ethisch gesproken die tusschen goed en kwaad beteekent. In deze, logisch, psychologisch, ethisch, telkens als dezelfde zich openbarende breuk ligt de verklaring van Besnards karakter, welks wezenlijkst kenmerk de onmacht is om de hooge conceptie waartoe de geest in staat zou zijn, in de werkelijkheid waar te maken. Machtig genoeg om naar zijn eigen idee der kosmische orde het heelal te scheppen, ziet zijn geest zich ónmachtig om in dit geheel ook nog aan de op zichzelf nietige, maar zoo fel-reëel zich opdringende rampzaligheid der aarde haar kleine plaats te geven. Hij doet afstand maar wijst tevens vonnis. In dit vonnis, - dat de aarde het blind-chaotische, zieke, verstervende is temidden van een eeuwig bestand, - handhaaft hij voor 't laatst iets van zijn heerlijkheid maar vertroebelt haar tezelfdertijd. Want de geest kàn zich zelf niet *buiten* de zinnen, in zuiverheid, als een onbewogen rechter handhaven. Hij kan enkel geest zijn wanneer hij, naar eigen wetten, heerscht en vormt, maar is dan onafwijsbaar als de grootere cirkel rondom de kleinere der zinnen, zooals hij zelf de kleinere is binnen de grootere van het heelal. In Besnard leeft de tragiek van de dualistische mensch zich uit in lyriek van dikwijls bijzondere belijdenis. Zijn geest is gebouwd voor een groote eenheid, maar kan niet actief worden omdat de actieviteit der zinnen de zijne overweegt.

Tegenover het Geordend Al de chaos van het zinnenleven als praktisch het sterkst, het karaktergevend element in het bestaan der menschen. Het heelal is voor Besnard niet de (om het zoo te noemen) regulatieve idee naar welke hij zijn aardschheid kan ordenen. De zinnen overwegen omdat de menschheid hem inplaats van een eigen organische eenheid de som van alle menschen is; en wie zou ontkennen dat over de sòm der menschen zijn oordeel rechtvaardig is? Besnard ziet dus geen wezenlijk onderscheid tusschen mensch en made. Slechts is de mensch samengestelder, hij heeft die ‘vreemde begaafdheid’ tot extatische driften waarvoor de dichter geen adaequate vervulling kent, omdat hij, in zijn dualisme, de mogelijkheid dier vervulling afgesneden heeft. In de zinnelijke liefde viert het heetst de laagheid der menigte zich uit. Zij is de armzalige drang om aan eigen zinneloosheid te ontkomen desnoods

door die van anderen te vergrooten. Dit is Besnards begrip der lust: de lust van een zieke menschheid in wie alle lijn en kleur en licht door dat wreede prisma: de zinneloosheid van het menschengedoe, gebroken wordt tot een diffuse, troebele mengeling. Uit dit begrip wint hij zich dan het visioen der schimmelige aarde, met haar lauwte tusschen het dubbele ijs der polen, door de sferen voortijlend naar het einde.

> Hier tiert een zieke geest na 't wereldtanen
> En vreet aan 't gulle lijk der ster zich zat. (I)

en:

> Een duist're ster die de einders huiv'ren doet
> Voert in zijn asch de vleeschgeworden logen
> Door 't ijle niets....(XIV)

Doch het laatste woord is met het stellen en herkennen der schrille tegenstelling niet gezegd. Er is een Persoonlijkheid, ongedacht een eenheid, - die zich weggeeft nu naar de eene, dan naar de andere zijde maar niettemin altijd tot haar eigen verbondenheid weerkeert. Ook al weet zij het niet, de geest werkt in haar door, niet tot oordeel meer, maar tot reiniging. En zoo deze onmogelijk is dan toch tot dat innig verlangen om één oogenblik door onbaatzuchtige gemeenschap boven de drift van het vleesch uit de onbewust-doorvoelde orde te beleven, tot die teederheid tusschen twee rampzalige menschen om niet áltijd elkander te striemen met de hoon om het geschonden inzicht, om éénmaal rein en stil en vredig te zijn als de aether rondom de sterren. Besnards wezen is bepaald door vele eeuwen christelijkheid. Haar verzoeningsmiddelen voelt hij overleefd, maar de innerlijke tweedracht is door haar verscherpt en gebleven. De scheiding van ziel (eenheid van alle begeerten naar het goede) en lichaam (eenheid van al de begeerten naar het kwade) is een deel dier nalatenschap.

> Van wrangen weemoed moede zien zijn oogen
> Haar wezen in een zelfde vleesch gehuld
> Als van elk ander die in slaafsch gedoogen
> Zijn driften als een spelen heeft geduld. (XXII)

of:

> Een vluchtig vleesch uit gistend slijk geboren
> Dat levend een gestadig sterven lijdt....(XIV)

zegt hij, als Paulus. Al de idealen die uit de vloed der verganklijkheden als lichtende ideeën oprijzen en naar welke het verlangen der ziel zich richt, heeft hij behouden, hij ziet ze tezelfdertijd als de daad waardoor zij verloochend worden: ‘Een schoot heeft 't zwervend ideaal ontvangen’[1]. ‘Als een subliem idee’ spruit het hoofd uit het verleidelijk vleesch, maar in het ruw genot buigt hij zich er van weg, hij ‘mijdt het als een geliefde’[2]. In het zoeken der lust stijgt

> Een angst, een waan, een schemervage bede,
> Een ijl visioen dat het niet houden mocht,
> En zoo heeft het genie zijn God beleden. (VIII)

Om die God dan te beschuldigen. Door het al tot God te vermenschlijken, tot een God die persoonlijk als hij, anders gekend had, misschien, als hij anders gewild had, laat hij de overmeestering toe van zijn kostbaarst bezit, de kosmische idee. De geest bezwijkt, enkel opdat het opgekropte hart zich lucht geve tegenover een Opperst-verantwoordelijke. Dieper beteekenis heeft deze God dan ook niet. Een man als Besnard zou, wanneer zijn godsgedachte iets anders was dan een afgedwongen vertroebeling van het geordend al, zóó onmiddellijk dit leven als het gewrocht der erfzonde beseft hebben, dat niet God maar hij zelf verantwoordelijk werd. Zijn godsgedachte is de vrucht van die noodzaak des harten om eindelijk tot een oorzaak van zijn benardheid zijn bede en vloek te kunnen uitstorten: beschuldigbare belichaming van wat onbelichaamd alle beschuldiging uitsluit.

> Zie onze wereld aan als uwe wonde

zegt hij in het laatste sonnet. Begonnen met dat visioen der zieke aarde op haar schuwe vaart door het Al, eindigt de dichter met deze aanklacht van de geest tot de geest, waar die krank-

1) Sonnet XXIII.
2) Sonnet IX.

heid in het eerste al naar drong. De hoogste conceptie, de machtigste, en die alles kan overwinnen, wordt door het vreten der menschelijke zwakheid misvormd, onder aandrang van de tot nood gebrachte ziel geschonden. De zinnen veracht als het ongedierte. De ziel zelve het eenige wat als een innige waarde rest. De zinnen hoonend, de geest beschuldigend zou zij schijnbaar alle wezen verloren hebben als zij niet buiten 's menschen wil en drift om zich zelve ware, als niet in de *wijze* waarop zij alles draagt en verwerkt, de *wijze* waarop zij zich loutert in de lust door haar liefde, die het verlangen naar haar eigen eeuwigheid is in de eeuwigheid van een ander, haar behoud lag en dat diepe bestaansrecht dat zij door deze gedichten kon verwerkelijken en vastleggen.

Boekbeoordeelingen

Der Krieg, Dichtung von Stefan George, Georg Bondi, Berlin 1917.

Maatvolle hoogheid te vereenigen met hartstochtelijke spreukmatigheid, dit is de bedoeling die George in dit zijn laatste tijdgedicht geheel bereikte. Zijn taal is er sterk, sierloos en onmiddelijk. Elk gebaar is er kort, doeltreffend, uitbrekend in de stof van zoo weinig mogelijk woorden.

De voorstellingen in dit vers zijn beurtelings alledaagsch en verheven, teekenachtig en afgetrokken, nuchter en van geheimvolle duiding: een bewijs dat de dichter met volledig bezit van zichzelf in het midden staande, naar veel zijden een wijde sfeer bestreek.

George's houding is deze: dat hij, de plotselinge eenheidsimpuls van zijn volk in het begin van de oorlog, en het belang van Hindenburg voor het rijk, het indrukwekkende van zijn onvermoede gevolgen-zware optreden, erkennende, overigens blijft bij de overtuiging van zijn leven dat alleen uit innerlijke omkeer van weinigen een kern, een kiem, en daaruit een vernieuwing van de natie onstaan kan. Hij is de profeet van deze wedergeboorte en wendt zich tegen allen die het anders meenen met oud-testamentische profetenhoon.

Oud-testamentisch, - hij is het allerminst in de bewoordingen, maar hij is het naar de geest. Hij is het door twee trekken: reinheid van de keurbende begeert hij, zoodat de gedachte dat deze zich vermengen zou met vreemden hem de bijbelsche straf voor bloedschande te binnen brengt: uitroeiing van de stam die er zich aan overgaf; en afzondering van het vaderland binnen zijn grenzen.

De dichter die zijn landgenooten erop wijst dat niet enkel zij zich offers getroosten en zich één voelen, dat dit ook de vijand doet, bemerkt niet dat hij zijn land prijst met dezelfde woorden die ook voor andere landen gelden: o Land, zu schön als dass dich fremder Tritt verheere -, als bezate Noord-Frankrijk die schoonheid niet óók.

De beide slotstrofen - de eerste tot lof van Duitschland met zijn vaag-dichterlijke en profetische aanduiding, de tweede geheel profetisch - werken daarom zwakker dan alle vorige. De dichter heeft zich zoozeer in zijn ontkennende houding vastgezet, dat het schijnt of de bevestiging van een hoopvolle toekomst hem maar noode bezielen kan.

Er klinkt door het heele gedicht - men moet zijn oor te luisteren leggen om haar te hooren - een zeer menschelijke, een aandoenlijk-sprekende stem ónder de toon van afwijzende verzekerdheid.

De plotselinge eenwording in het begin van de oorlog was zoo schoon geweest. Maar onmiddelijk daarop kwam het besef dat er niets gewijzigd was, dat de kluizenaar, de eenzelvige dichter, nog altijd net zoo als tevoren stond tegenover zijn landgenooten, dat ook die landgenooten zelf niet waren veranderd. De zeldzaam-felle, langdurige oprichting van zijn houding was er het antwoord op.

Maar nu was dan ook de droom van een vernieuwing nog verder dan vroeger naar een toekomst teruggeschoven, terwijl, voor het eerst misschien in zijn leven, de dichter zich was bewust geworden dat zijn diepste verwachting niet met andere volken, maar juist met zijn eigen volk samenhing.

George, de hooner van zijn natie en vroeger schijnbaar de meest met liefde naar vreemde volken gewende dichter, heeft door de oorlog zich ontdekt als Duitscher bij uitnemendheid en gevoelt op hetzelfde oogenblik dat Duitschland minder dan ooit zijn droom vervullen zal.

Heer van de toekomst is - luidt zijn laatste regel - ‘wer sich wandeln kann.’ George's persoonlijkheid is zoo alzijdig dat zij voor het leed tevens de genezing in zich heeft. ‘Wandlung’, omzetting uit haar duitsche wereld naar een bovenvolkelijke, moet haar de toekomst doen bemeesteren.

De Economische Toekomst van Nederland door Mr. M.W.F. Treub, 1e-10e duizend; Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon; Amsterdam, Scheltema's & Holkema's Boekh. 1917.

De huishouding van alle volken heeft gedurende en tengevolge van de oorlog dermate benauwende en dreigende veranderingen ondergaan dat zeer velen die er vroeger niet aan dachten met graagte erover willen worden ingelicht en verheugd zijn wanneer een man die geacht kan worden meer dan de meesten ervan te weten zijn oordeel erover ten beste geeft. Een reeks vluggeschreven artikelen van Mr. M.W.F. Treub, over de economische toekomst van Nederland kon daarom eenige maanden lang de aantrekkelijkste bijdrage van een Haagsch weekblad uitmaken en daarna in boekvorm aan duizenden lezers welkom zijn.

Niet alleen tot haar innerlijke organiseering, maar vooral niet minder tot haar verdediging tegen het buitenland heeft onze volkshuishouding nu en na de oorlog een sterke hand en een helder hoofd noodig. Beide worden aan Mr. Treub toegeschreven en deze waardeering verdubbelt de belangstelling nu juist hij het is die over die huishouding en haar toekomst het woord neemt.

Mr. Treub ziet en denkt als een bestuurder en wij hebben het in de laatste jaren geducht ondervonden dat het land aan een bestuurder behoefte heeft en dat het gemis aan goede bestuurders de oorzaak van onherstelbare schade is.

Het *land* heeft behoefte. Dat wil zeggen dat een bestuurder *ten bate van het algemeen* vereischt wordt.

Er zijn, zonder twijfel, ook in ons land, sommige personen wie het besturen is aangeboren en die het geoefend hebben. Velen zelfs verstaan het tot op zekere hoogte. Maar waar onze samenleving zóó is ingericht dat het heil van het algemeen als de uitkomst wordt voorgesteld van ieders persoonlijk streven naar zijn eigen heil, kan het niet anders of er zal, zoodra een bestuurder tot dienst van een landsbelang geroepen wordt een konflikt onstaan.

Allereerst zal hij gebruik moeten maken van andere bestuurstalenten, die hem steunen. Maar het blijkt spoedig genoeg -

wij weten het! - dat deze dit alleen in hun voordeel doen. Hij kan ze niet afstooten; integendeel, want hij heeft ze noodig. Hij moet ze ook wel aantrekken, omdat het in de aard van de macht ligt ieder aan te trekken die in het bezit van de macht iets begeerenswaardigs ziet.

Hij is dus van het begin af omgeven door vijanden, zoowel van hemzelf als van het land, en met wie hij toch moet saamwerken.

Dit is een eerste konflikt.

Een tweede ligt hierin dat een bestuurder zeer licht de menschheid indeelt in hen die besturen en hen die worden bestuurd. Maar doet hij dit, dan is het eerste gevolg dat hij aan zijn mede-besturenden, aan die heele kaste die zich geroepen voelt om in bedrijf en beheer voortegaan, inniger gebonden wordt dan hij eigenlijk wenschte. Zij die hij, ten bate van het land, bedwingen en weren moet, schijnen zijn bondgenooten, en scheiden hem van het volk waarvoor hij werkt.

Dit konflikt wordt ernstiger, naarmate, zooals in onze tijd, het volk de tegenstelling: besturenden en bestuurden, minder grif aanvaarden wil. Naarmate zonder het volk, zonder tenminste een groep van het volk, een regeering zich minder kan handhaven. Raakt de bestuurder, die in dienst van het land staat, en wien het met zijn taak werkelijk meenens is, tengevolge van zijn ongewenschte maar noodzakelijke samenhang met andere bestuurders, van de overige volksgroepen afgescheiden, dan zal hij genoodzaakt zijn steun te zoeken, juist bij die groep van besturende talenten die hij gevaarlijk acht, en die hij begonnen is met alleen te gebruiken omdat het niet anders kon.

Mr. Treub is ervan overtuigd dat de toekomst niet behoort aan volks-huishoudingen zich verdedigend tegen hun naburen. Hij moet die verdediging wel als een soort verliefde strijd zien met als einddoel inter-nationale vereeniging. Toch zal hij niet kunnen vermijden bij organiseering van die volkshuishouding in de kaart te spelen van hen die de inter-nationale bewegingen tegenstaan. Ook dit een konflikt en het diepste en meest eigenlijke, omdat het gedachteleven van de beschaafde volken onafgebroken beheerscht wordt door de vraag: in hoeverre volk, in hoeverre bovenvolkelijk?

De richting naar het laatste te willen, en toch genoodzaakt te zijn het eerste te bestendigen en te versterken, - het is bijna een noodlot.

Dit zijn overwegingen die zich meer naast het boek van Mr. Treub dan er doorheen bewegen, maar die door de lezing ervan werden opgewekt en zijn grondlijnen doortrekken.

A.V.

'*Dei Gratia*', door Marjorie Bowen, vertaling van M.F. de Bas, uitgave van D.A. Daamen. 's Hage 1917.

'Guilielmus Dei Gratia Princeps Uraniae' is eigenlik de volledige titel van dit boek, een titel ontleend aan de Oranjegedenkpenning van 1568. Willem I, prins van Oranje, bij de gratie Gods.

Men moet eerbied hebben voor de vlugheid, waarmee deze Engelse jonge dame van Hollandsen huize de ene geschiedkundige roman na de andere aflevert. Want werkelik, er is een historiese kennis in verwerkt, die door bevoegderen dan mij als tegen het examen middelbaar geschiedenis bestand verklaard is. En het zij gezegd: er is durf en talent voor nodig om figuren als Willem III en Willem I tot *hoofdpersonen* - niet zooals meestal geschiedt als historiese achtergrond van een vrijwel fictief verhaal - van een roman te maken.

Behalve die kennis, durf, vlijt en handigheid in 't schrijven is er echter niet veel, dat ons bij diepere beschouwing bewondering afdwingt. De sympathieke personen hebben te vaak blonde of kastanjebruine lokken, lange, fijne vingers en een slank figuur, de antipathieke even dikwels roodachtig haar, nietige gestalte en afgebrokkelde tanden, om bij ons een indruk na te laten van werkelike individuele persoonlikheden, die iets meer doen dan tot een categorie van sympathieke of antipathieke wezens te behoren. Ondanks haar Hollandse afkomst toont deze schrijfster verwant te zijn met de evenzeer populaire dames-auteurs van boeken als 'The Rosary', 'The scarlet Pimpernel', die met een vrij goedkoop ideaal van gentlemanliness en vrouwelike liefde voor een paar weken Europa in

beslag nemen. Waarin Miss Campbell deze vrouwen overtreft, heb ik al gezegd. Maar in gemoedsdiepte schijnt zij mij niet toe haar meerdere te zijn. De vertaling is goed.

Tevens verscheen een zesde druk in handige en goedkoope uitgaaf van ‘Ik zal handhaven’.

MEA VERWEY.

Het ander land
Door
Aart van der Leeuw

Odysseus tot Penelope

Ach weef en zing,
Tot ik dat uiterst oord vergete,
Waar stil de witte nevel hing
Op 't stroomloos nat der bleeke Lethe;
Dat ik den weg niet weder wete
Naar 't kilst van mijn herinnering,
Ach, weef en zing.

Ja, zing en weef,
Opdat uw sluier 't heir der schimmen
Bont met zijn beeldenspel omzweef;
Bedek het bloed, waar zij naar grimmen,
Verberg hun ritslend nederklimmen,
Als blaadren in een najaarsdreef;
Ja, zing en weef.

Ach, weef en zing.
Toen over de affodillenweide
Mijn doode moeder tot mij ging,
Voelde ik een windzucht langs mij glijden,
Terwijl ik de armen openbreidde,
En 't bleek slechts lucht wat ik omving;
Ach, weef en zing.

Ja zing en weef,
Hoe schrikklijk Ajax mij vervaarde,
Hoe droef Achilles toeven bleef,
En klaagde: eer mocht ik, weer-gebaarde,
De zoon zijn van een slaaf op aarde,
Dan dat ik hier als heerscher leef;
Zing dit en weef.

Neen, kan Uw hand
Geen tweede wereld op doen kleuren
Uit dezer draden teer verband,
Waar de gestorvne, na zulk treuren,
Zich moe-gezwommen op mag beuren,
En reidanst over 't zonnig strand?
Weef dan dit land.

Diotima tot Charmides

Dank, Charmides, voor Uwe rozen;
Ik weet, ge hebt deze uitgekozen
Als schoonste scheemring van een gloed,
Die boven zon en wolken bloedt:
Het hemelsch beeld van ònze bloemen,
Waar wij de roos naar noemen.

Hoort gij die morgenvogels fluiten?
En zie hoe licht en lommer, buiten,
Om 't loover dwarlen als kapel;
Mijn kind, dit is slechts wederspel,
Een schaduw, die de boom der boomen
Uit zich doet òverstroomen.

Kom, kus mij nu, ik kus U weder;
Wordt ook Uw hart zoo vreemd en teeder,
Of niet Uw mond den mijne kust,

Maar of een vinger op hem rust,
De vinger, die 't geheim der dingen
Tot stilte nog wil dwingen?

Ge roemt het liefde wat wij vonden
In 't zoet verzamen onzer monden?
Maar zaagt gij ooit het al-in-één,
Dat Schoonheid heet en anders geen,
De vleugelen van Eroos zelven
De wereld overwelven?

Ach, Charmides, bedrieg dit wachten,
Behoed mijn dag, bewaak mijn nachten,
Ja, klem mijn leven in Uw hand,
Dat ik niet naar het ander land,
Door 't vurig ongeduld der droomen,
Te vroeg zal komen.

Damon tot Demeter

Ik offer u mijn sikkel en mijn spade,
Glanzend van handvat door een lang gebruik,
Deez' bundel halmen, vrucht van Uw genade,
En, vriend bij zonnebrand, mijn waterkruik.

Wie heel den beker ledigt, proeft den droesem;
Oud-zijn smaakt bitter na den wijn der jeugd;
De kromme trònk bedekt zich nog met bloesem,
Doch uit den grijsaard bloeit geen werk dat deugt.

Hoe heerlijk, eertijds, om mijn ploeg te sturen
Den heuvel op, die als een altaar blonk,
En, stijgend, naar de wolken weg te turen,
Terwijl het lage land allengs verzonk;

Tot, op den top, mijn stier zich neerwaarts bukte,
Maar ik, die 't wenken van het blauw verstond,
Droomend bleèf klimmen, en het kouter drukte,
Moeder der oogsten, in Uw eeuwgen grond.

Nooit om een korrel hebt gij mij bedrogen;
De zolders zuchtten van Uw rijk rantsoen,
En als weer de eerste zwaluw kwam gevlogen,
Waasde over de akkers reeds belovend groen.

Wij oude lieden zijn gelijk aan de aren,
Waardoor het mes des maaiers ruischend slaat;
Demeter, moge Uw schuur mijn halm bewaren,
Tot kiemkracht opzwelt in mijn ziel, mijn zaad.

Mechtild tot den Bruidegom

Zie den bloesem in mijn haren,
Die naar zoete oranje geurt;
Kunt gij ook dien blos verklaren,
Nu mijn hand den sluier beurt?

Weet ge wat het kuische schromen
Van dit witte kleed beduidt?
Heer, ik ben tot u gekomen
In den feestdos eener bruid.

In een droom gaaft gij te aanschouwen,
Hoe gij maagden staände kroont,
Wijl gij de gehuwde vrouwen
Zittend voor heur vroomheid loont.

Daàrom ging ik in mijn leven
Slechts met dit verlangen om,
Eens mij onbevlekt te geven
Aan den waren Bruidegom.

Hoor de kloosterzusters klagen,
Luide biddend bij mijn lijk;
Zien zij dan den dag niet dagen
Boven 't loover van Uw rijk?

Zien zij dan hun kind niet dansen
Met den koning van haar ziel,
En hoe, dansend, uit de kransen
Menig bloemblad nederviel?

Zien zij niet ons gansch verzamen
Als de spiegel met zijn schijn,
Hoe wij tot elkander kwamen
Als het water en de wijn?

Merlijn tot Viviane

Mijn moeder, door meelij bewogen,
Gaf zich den duivel prijs;
Zoo werd ik een zoon van den logen,
En held, gelijkerwijs.

Als dwepende knaap dorst ik wanen
Den weg te gaan tot God;
Nu lig ik bij U, Viviane,
Gebonden en geknot.

Gij reest uit den vijver van 't zwijgen,
Fonklend van morgendauw,
Een vogel verkondde in de twijgen
Den roem der schoonste vrouw -

Uw vlecht een vervlochten liane,
Uw blik de rùst der bron,
Uw boezem haar gòlf, Viviane,
Uw glimlach glans der zon.

Gij leerde mij 't wezen der dingen,
't Geheim van nimf en geest:
Het geuren, het ritslen en zingen
Is de echo van hun feest;

Zij wonen in wouden en stroomen;
De wonderbare nacht
Betoovert door 't spel van hùn droomen,
Ruischt door hùn zucht zoo zacht.

Ons wacht toch geen loon of genade
Dan van den koelen grond;
Het hart wordt bespit door de spade,
Een roos groeit uit den mond;

Maar de ziel van de planten en steenen,
Den wortel die zich windt,
Slaat den koestrenden arm om ons henen,
Als een moeder om haar kind.

Ik sluimer nu in, Viviane,
Mij schikkend in Uw schoot;
Als wind door de fluistrende lanen
Vaart door mijn droom de dood.

Mij zullen de priesters verschoonen
Van 't klagend kyriëleis;
Men drage mij heen op de tonen
Der elfenkoningswijs.

De zoeker tot zijn ziel

Nu ik me in 't reinst van den nacht
Met U vereenzamen mag,
Uit zich mijn twijfel als klacht:
Gaf ik genoeg U deez' dag?

Werd mijn geduld en mijn daad,
Al wat ik derfdë en dorst,
Sier voor Uw leest en gelaat,
Lieflijk juweel op Uw borst?

En het geloof in den droom,
't Schoon waar de zoeker naar zucht,
Kroont het Uw loover, o boom,
Buigt het Uw takken als vrucht?

Weet, want de kostlijkste vreugd
Geldt eerst door 't licht van Uw lach,
Ziel, en het leed wordt tot deugd
Slechts door den troost van Uw ach.

Eens, als mij de ernstige dood
Boodschappend toefluistert: ‘nu’,
Vind ik uit bittersten nood
Vlucht en bevrijding bij U.

Had ik Uw stof niet gevoed
Nù met het merg van den man,
Nù met den klop van mijn bloed,
Zuster, wat restte mij dàn?

Allen

Zijn het enkel maar deez' weingen,
Die, den Droom te voet gevallen,
Zich aan zijnen aanblik reingen?
Neen, ik voel den gloed in allen.

Als in 't najaar vogelscharen,
Zich verzaamlend voor zij trekken,
Blanker dan het schuim der baren,
Kust en duinenrug bedekken,

Eerst, in aarzelend gewemel
Angstig door elkander kringend,
Dan - hun opvlucht naar den hemel,
En de zee het reislied zingend;

Zoò staan tallooze verlangers
Zuidwaarts naar den trans te turen;
Doch hun stem is niet des zangers,
Dus hun zucht zal ook niet dùren.

Kònden zij het blauw bevolken
Met hun beeldende gezichten,
Tuinen zouden door de wolken,
In een teelt van rozen, lichten;

Ieders ander land ging gloren
In een glans van zomerweders,
En zijzelven, nieuw geboren,
Zweefden op ontploken veders.

Liefste, ik heb alleen van zèven
't Lied der laatste hoop doen schallen,
Maar eén vers blijft ongeschreven:
Het gebed der duizendtallen.

Als zevende vers, na ‘de Zoeker tot zijn Ziel’ moet ‘de Dichter tot de Eindloosheid’ worden gelezen, dat onder den titel van ‘Heilige Eindloosheid’ reeds in het Augustusnummer van dezen jaargang der Beweging verscheen.

Strafrechtelijke Significa
Door
Mr. Jacob Israël de Haan

II.

In dit tweede gedeelte onderzoek ik de waarde van de bewegingswerkwoorden in de strafrechtstaal. De gegevens van het eerste gedeelte worden daarbij als bekend verondersteld.

Te voren enkele opmerkingen.

Bij de begrenzing van de beteekenis van een woord van de strafrechtstaal kan men op twee wijzen te werk gaan. Men kan aan het woord, zoo het ook in andere beteekenis-stelsels voorkomt, niet een ruimere beteekenis geven dan die het daarin heeft. Is het een woord uit de gewone spreektaal, dan houdt het ook in de wetstaal zijne gewone beteekenis. Ik denk aan woorden als ‘uitvoeren’ en ‘vervoeren’.

Maar de strafrechter kan ook zóó redeneeren: het is niet de vraag welke beteekenissen een of ander woord heeft buiten de rechtstaal in de gewone spreektaal of in andere beteekenis-stelsels. Doch de vraag is deze: welke beteekenis moet ik aan dit woord toekennen, opdat de wetsbepaling zoo goed mogelijk de taak vervulle, waarvoor de wetgever haar zou hebben bestemd, indien de bepaling thans werd opgesteld. De voordeelen en de nadeelen van zoo eene pragmatische wets-uitlegging zijn duidelijk. Lenigheid en aanpassingsvermogen tegenover rechtsonzekerheid. Er is voorts bij pragmatische wets-uitlegging geen enkele reden aan hetzelfde woord in dezelfde wet steeds de-

zelfde beteekenis toe te kennen, gelijk bijvoorbeeld Mr. T.J. Noyon zoo veel mogelijk wil doen. Bij een woord als ‘derde’ in het Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Koophandel en de Faillissementswet, is die gelijkheid van beteekenis niet mogelijk en is de pragmatische uitlegging aangewezen.

Vervolgens: een onderzoek van een strafbepaling met eene formeele omschrijving behoort steeds aan te vangen met een onderzoek van de beteekenis van het constitutieve werkwoord. Eene signifische ontleding daarvan ontvouwt redelijkerwijze alle strijdvragen. Laat het constitutieve werkwoord bijvoorbeeld het overgankelijke werkwoord ‘bewegen’ zijn, dan zijn de signifisch redelijke vragen deze: wie beweegt, wie wordt bewogen, waarheen wordt bewogen, hoe wordt de beweging gedaan?

Hiermede zijn wij gekomen aan eene beschouwing van de bewegingswerkwoorden één voor één. In de eerste plaats dan ‘bewegen’, dat voorkomt in artikel 326: ‘Hij, die met het oogmerk om zich of een ander wederrechterlijk te bevoordeelen, hetzij door het aannemen van een valschen naam, of van eene valsche hoedanigheid, hetzij door listige kunstgrepen, hetzij door een samenweefsel van verdichtsels, iemand *beweegt tot* de afgifte van eenig goed of tot het aangaan van eene schuld of het tenietdoen van eene inschuld, wordt, als schuldig aan oplichting, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren.’

Over dit artikel is een proefschrift verschenen (Leiden 1911) van Mr. J. Bentfort van Valkenburg: ‘Art. 326 Wetboek van Strafrecht beschouwd in het licht der praktijk’[1]. Beschouwingen over het constitutieve feit: ‘bewegen tot’ geeft de schrijver niet. Terecht is hierop aanmerking gemaakt door Mr. A.A. Cnopius in zijne aankondiging van het proefschrift in W. 9142. ‘De elementen of deelen van art. 326 op deze wijze met den schrijver doorloopende mist men het “iemand bewegen.” In eene daaraan gewijde afdeeling had hij o.a. kunnen plaatsen 1°. (*hier niet ter zake dienende d.H.*). 2°. De vraag: wanneer iemand kan gerekend worden bewogen te zijn, zulks in verband

1) Over den naam, zie de Inleiding. Maar waarom niet eenvoudig: ‘De praktijk van art. 326 Wetboek van Strafrecht.’

met de tusschen voltooid delict en poging te trekken grens. Hieromtrent wordt door den schrijver onder "het verkregen resultaat" medegedeeld, dat het delict voltooid is als de afgifte is geschied, en bij mondelinge overeenkomst, als de belofte is gedaan, zulks een en ander waarschijnlijk[1)], omdat dan gerekend kan worden, dat het nadeel veroorzaakt is, en dit vermoedelijk[1)] weder ten gevolge van het door hem, gelijk door allen, stilzwijgend erkend element, dat geen oplichting bestaanbaar is zonder benadeeling van dengene, die bewogen is. Dit element wordt dan o.a. afgeleid uit den aard van het misdrijf en uit de bedoeling des wetgevers. Een en ander is toch misschien nog wel voor eenige bestrijding vatbaar. Houdt men zich strikt aan de bewoordingen van het artikel, aannemende, dat deze duidelijk zijn en daarom de bedoeling des wetgevers kunnen kenbaar maken, dan zou in de eerste plaats staande gehouden kunnen worden, dat ook wanneer afgifte nog niet zou hebben plaats gehad, maar de betrokken persoon reeds geheel[2)] daartoe overgehaald en vast besloten was, hij in goed Nederlandsch tot afgifte is bewogen.'

Ongetwijfeld zou men dat kunnen staande houden. Maar één ding zegt Mr. Cnopius niet: te weten, op welken grond men dit zou kunnen staande houden.

Wat Mr. Cnopius zegt is overigens van veel belang voor de uitlegging van alle werkwoorden, die eene beweging uitdrukken, hetzij in letterlijken, hetzij in figuurlijken zin. Met signifisch waardevolle woorden had Mr. Cnopius zijn twijfel zóó moeten uitspreken: Is *bewegen* in artikel 326 een duratief, een resultatief, een lineaar perfectief werkwoord?

Het werkwoord 'bewegen' behoort tot meerdere klassen[3)] Ook het overgankelijk-gebruikte 'bewegen' behoort nog tot meerdere klassen. Duratief: 'Welke drijfveeren hem voortdurend bewogen, weten doen wij het niet.' Fruin Tien J. 62. De bij-

1) Is de schrijver zóó onduidelijk geweest?
1) Is de schrijver zóó onduidelijk geweest?
2) Waarom 'geheel'?
3) Men raadplege de reeds meermalen genoemde woordenboeken van Franck-Van Wijk, Verwijs-Verdam en het Groote Woordenboek. Aan het laatste ontleen ik de voorbeelden.

voeging van ‘tot’ maakt het werkwoord niet bepaald resultatief. De oerbeteekenis van *tot* is ook geen andere dan *naar*. Het voorzetsel als zoodanig drukt niet meer uit dan eene richting. En niet eene bereiktheid. Het werkwoord en het voorzetsel krijgen hunne resultatieve of perfectieve beteekenis door de werking van het voorwaartsche verschuivingsverschijnsel. Het voorzetsel *tot*, dat bij veel bewegingswerkwoorden voorkomt, perfectiveert zeer dikwijls. Het Groote Woordenboek zegt hiervan: ‘Eene bepaling met *tot* wijst datgene aan waartoe iemand wordt gebracht, overgehaald, verleid’. En geeft als voorbeeld: ‘Het eenige, dat mij nu zou kunnen bewegen tot het aannemen van die groote schatten’ - - Loosjes, Bronkh. 6, 217. Dit is zeker resultatief-perfectief. Maar ‘neigen tot’ is zeker niet resultatief. Met ‘bewegen tot’ vergelijke men de werkwoorden ‘aansporen tot’ en ‘aanzetten tot’, die van inchoatief af tot perfectief kunnen zijn in continue verandering, die hunne toepassing op discrete gevallen zeer moeilijk maakt.

Mr. Cnopius heeft terecht gevoeld, dat de vraag naar het duratieve of perfektieve karakter van ‘bewegen tot’ van groot belang is voor de grens tusschen poging en voltooid delict. Maar zij is evenzeer van groot belang voor de grens tusschen straftelooze voorbereidingshandelingen en strafbare poging, gelijk die twee begrippen door de Nederlandsche rechtswetenschap zijn opgebouwd[1)]. Niet alleen bij oplichting, maar bij alle strafbepalingen, waarin het constitutieve werkwoord een bewegings-werkwoord is, hetzij letterlijk hetzij figuurlijk gebruikt. Zóó wanneer de beweging wel is voorbereid, maar nog niet is begonnen, hebben wij dan nog te doen met straffelooze voorbereidende handelingen, of reeds met strafbare poging[2)]? Wij komen op

1) In vonnissen en opstellen zijn de Nederlandsche rechtsgeleerden gewoon over het begrip ‘grens’ te spreken alsof dit een zeer gemakkelijk begrip was. Vgl. G.J.P.J. Bolland: ‘Collegium Logicum’, bldz. 231 v.v. ‘Maar *is* de grens iets? Zij is de verkeering zelf, zij is zuiver niets, want anders was zij immers van iets niet de grens, maar zelf iets.’ Anders: de grens is het continue en het discrete tegelijk gescheiden en vereenigd gedacht.

2) Ten aanzien van ‘oplichting’: Mr. T.J. Noyon in aanteekening 4 op artikel 326. Ik kom hierop terug.

deze vraag terug bij de bespreking van het werkwoord ‘vervoeren’.

Hoe men de grens trekt tusschen voorbereidende handelingen naast strafbare poging en tusschen strafbare poging naast voltooid misdrijf, wordt natuurlijk mede bepaald door de beteekenis die men hecht aan de woorden: ‘poging tot’. Ook ‘pogen’ is een bewegingswerkwoord. De oerbeteekenis is niet zeker. Als beteekenissen geeft Prof. van Wijk op: ‘zich inspannen’, ‘streven naar’, ‘zich begeven naar’. Poging *tot* misdrijf beteekent dus: streven *naar* misdrijf. Resultatief of perfectief is het werkwoord pogen natuurlijk niet, want het beoogde doel wordt juist niet bereikt. Soms gebruikt de wet ‘trachten’, b.v. in artikel 102 der Ongevallenwet 1901, waar wordt strafbaar gesteld ‘hij, die *tracht* te bewerken, dat een ongeval aan een werkman overkomen niet ter kennis komt van het Bestuur der Rijksverzekeringsbank’[1]. Als oudere beteekenissen van ‘trachten’ geeft Prof. Van Wijk: ‘bedenken, overleggen, verzinnen’. De beteekenis is naar voren opgeschoven tot ‘streven naar’. Men vergelijke: ‘betrachten’. Als oudste beteekenis (en de eenige nog bij Kiliaen) geeft het Groote Woordenboek: ‘Iets overwegen, er over denken, het beschouwen’. Maar ook hier heeft vooruitschuiving plaats gehad. Latere beteekenissen zijn: ‘werk van iets maken, iets behartigen, trachten te bevorderen, te verkrijgen’ Maar die oudere beteekenissen heeft het werkwoord verloren. En als de gewone tegenwoordige beteekenis geeft het Woordenboek: ‘werk maken van iets, dat eene verplichting of voorschrift behelst’. Voorbeeld: ‘Ik ben een goed geloovige, ik betracht mijnen plicht’ Loveling. *Sophie* 203.

Over de moeilijkheid een grens te trekken tusschen voorbereidende handelingen en strafbare poging schrijft Prof. Simons:[2]. ‘Naar mijne meening zal de aard der handeling, in verband beschouwd met het misdrijf, waarop het opzet des daders gericht was, moeten beslissen over de vraag, of zij als eene voorberei-

1) Ook in dagvaardingen wordt dikwijls ‘trachten’ gebruikt in plaats van ‘pogen’. Ik schreef uitvoerig over zoo een geval in mijn boek: ‘Rechtskundige Significa’, bldz. 98 en bldz. 104-105.

2) ‘Leerboek van het Nederlandsch Strafrecht’, Deel I, bldz. 118-119.

dingshandeling mag gelden. Bij de misdrijven met formeele omschrijving zal strafbare poging moeten worden aangenomen, zoodra een aanvang is gemaakt met de door de wet strafbaar gestelde handeling; bij de misdrijven met materieele omschrijving, zoodra de handeling is aangevangen, waaruit naar haar aard het door de wet niet gewilde gevolg onmiddellijk kan ontstaan. Dat met deze laatste omschrijving niet een criterium is aangegeven, waarmee tusschen uitvoering en voorbereiding met zekerheid kan worden onderscheiden, mag worden toegegeven; zoodanig criterium is echter nog niet gevonden'.

Zeker: zoo min als de scheiding of vereeniging van continu en discreet gevonden is.

Ook Mr. T.J. Noyon spreekt in zijne verklaring van het Wetboek van Strafrecht bij artikel 45 uitvoerig over de grens tusschen straffelooze voorbereidingshandelingen en strafbare poging. Bijzonder in aanteekening 4, waar een beroep gedaan wordt op het gezag van den Hoogleeraar M. de Vries. En vooral aanteekening 8: 'Is een misdrijf samengesteld uit onderscheidene handelingen dan kan de eerste in de reeks begin van uitvoering opleveren'[1].

Over de grens tusschen poging en voltooid misdrijf bij diefstal, zal ik spreken bij de behandeling van het werkwoord 'wegnemen.'

Wat deze grens bij oplichting betreft, Mr. Noyon in aanteekening 4 op artikel 326 schrijft: 'Naar ons wetboek voltooit de afgifte het misdrijf.' Dat wil zeggen: het werkwoord 'bewegen tot' in artikel 326 is lineaar-perfectief. En vervolgt Mr. Noyon: 'Nu is het de vraag of het aanwenden van een der middelen in art. 326 genoemd reeds poging is dan wel als voorbereidende handeling beschouwd moet worden; in het laatste geval zou er van poging tot oplichting geene sprake kunnen zijn, omdat er niets ligt tusschen de aanwending van het middel en haar gevolg, de afgifte.' Dit is onjuist. Poging tot oplichting zou aanwezig zijn, wanneer de bewerkte persoon

1) Over 'begin van uitvoering' bij diefstal met braak een belangrijk vonnis van den Hoogen Raad van 12 Jan. 1891. W. 5990. Verdediger Mr. Dr. S.J.M. van Geuns.

tot de afgifte besloten had, maar ten slotte toch niet tot de afgifte overgaat doordat hij weer achterdocht krijgt of door eenen derde wordt gewaarschuwd.

Mr. Noyon acht strafbare poging reeds gelegen in het enkele gebruik van de genoemde middelen. Ook al is de bewerkte persoon in het minst niet van zins geweest tot de afgifte over te gaan. Dat wil zeggen: Mr. Noyon acht een begin van uitvoering reeds aanwezig vóór dat de beweging is aangevangen. Wil hij dit doorvoeren bij alle werkwoorden, die eene lichamelijke of eene geestelijke beweging uitdrukken?

Ook Profesor Simons acht het misdrijf eerst door de afgifte enz. voltooid. Ook hij beschouwt 'bewegen tot' als een lineaar-perfectief werkwoord[1)].

Verband met de andere bewegings-werkwoorden wordt noch door Mr. Noyon, noch door Prof. Simons gelegd. Toch kan men slechts daardoor tot een goed stelsel komen. Wanneer men den aard goed kent van de werkwoorden van de strafrechtstaal kan men bij den opzet van eene nieuwe strafbepaling met beter oordeel kiezen. Ik denk aan de oorlogs-bepalingen betreffende verboden vervoer en verboden uitvoer, die waarschijnlijk zijn opgesteld door iemand, die niet was doorgedrongen tot het wezen van de bewegings-werkwoorden. Kennis van den aard der woorden van de strafrechtstaal vergemakkelijkt de pleidooien, de cassatie-conclusies en de vonnissen. Men zou minder langs de tegenpleiters heen-praten dan thans gebeurt.

Hoe weinig men zich dikwijls bezint op de beteekenis der gebruikte constitutieve werkwoorden, moge blijken. Bij den opbouw van het Wetboek van Strafrecht stelde de Commissie van Rapporteurs een ander oplichtings-artikel voor. Aldus: 'Hij, die met het oogmerk om zich of een ander wederrechtelijk te bevoordeelen, hetzij door het aannemen van een valschen naam of van eene valsche hoedanigheid, hetzij door het bezigen van eenig bedriegelijk middel om eene onwaarheid ingang te doen vinden, een ander beweegt om iets te doen of niet te doen waar-

1) 'Leerboek', Deel II, bldz. 119.

door deze in zijn vermogen wordt benadeeld, wordt, als schuldig aan bedrog gestraft met enz.'[1].

Men heeft het constitutieve werkwoord 'bewegen tot' veranderd in 'bewegen om' zonder dat iemand over die verandering iets heeft gezegd. Blijkbaar beschouwde men de beide uitdrukkingen gelijkwaardig. Het woordje 'om' is hier overbodig en niet fraai. Overigens acht ik 'bewegen *tot*' meer perfectief dan 'bewegen *om*.' Zeker is 'bewegen *om*' niet perfectief in dezen zin: 'Hij heeft hemel en aarde bewogen *om* zijn zin te krijgen.' Of hij zijnen zin gekregen heeft, blijkt uit deze woorden niet. Dat wil zeggen: 'bewegen om' kan zoowel resultatief zijn als lineaar-perfectief, ook wanneer het werkwoord in den voltooid tegenwoordigen tijd staat[2].

De uitdrukking 'bewegen om' komt nog voor b.v. in artikel 248 ter, waarin strafbaar wordt gesteld de meerderjarige, die door bepaalde middelen een minderjarige van onbesproken gedrag *beweegt om* vleeschelijke gemeenschap met hem te hebben. Voor de grens tusschen voorbereidingshandelingen en strafbare poging, alsmede voor de grens tusschen strafbare poging en voltooid misdrijf, geldt hetgeen bij de oplichting werd besproken. Wanneer is het misdrijf voltooid? Dat wil zeggen: is 'bewegen om' resultatief of lineaar-perfectief? Mr. T.J. Noyon schrijft in Aanteekening 1 op artikel 248 ter: 'Men heeft hierbij aan bewegen gegeven de beteekenis van brengen van iemand tot iets door het aanwenden van de in het artikel opgenoemde middelen.' Tot iets: tot wat? Blijkbaar tot de vleeschelijke gemeenschap. Daarmede zou dan het misdrijf voltooid zijn. Doch dat is niet

1) Smidt, 'Geschiedenis van het W.v.S.', Deel II, bldz. 549. Prof. Mr. D. Simons, 'Leerboek', Deel II, bldz. 119-120. Mr. J. Bentfort van Valkenburg: Hoofdstuk I, 'Geschiedkundig overzicht van art. 326', bldz. 17-19.

2) Over het voorzetsel 'om' leze men de uitvoerige bewerking in het Groote Woordenboek. De ontwikkeling vertoont veel overeenkomst met die van sommige Hebreeuwsche voorzetsels. Men lette op kolom 141: 'Op grond van dien term heeft men, misleid door de verwisseling van *om* en *aan*, ook *om* als een voorzetsel van *richting* opgevat en er den zin van *aan* of *tot* aan gehecht. Doch *om*, dat een rondgaande of kromme lijn onderstelt, sluit het begrip van rechtstreeksche richting naar een bepaald punt volstrekt uit' (Deel X begin: 1893).

in overeenstemming met hetgeen Mr. Noyon nog aan de zooeven aangehaalde woorden toevoegt: 'het breken dus van psychischen weerstand.' Hieruit zou volgen, dat het misdrijf reeds is voltooid, wanneer de minderjarige tot de gemeenschap besloten heeft. Dit laatste is ook de meening van Prof. Simons: (bldz. 148): 'De middelen, waardoor de minderjarige moet zijn bewogen, d.w.z. welke de minderjarige tot het besluit moeten hebben gebracht om de vleeschelijke gemeenschap te hebben.' Prof. Simons voegt hier als noot bij 'Zie over de beteekenis van "bewegen" hierboven bij art. 326, no. 450'. 'Maar Prof. Simons acht beide uitdrukkingen juist niet gelijkwaardig. Deed hij dit wel, dan moest hij bij de oplichting voltooid misdrijf aannemen, zoodra de bewerkte persoon tot de afgifte besloten is. En hij acht het misdrijf eerst voltooid door de afgifte zelve. (bldz. 119). Dat wil zeggen: 'bewegen *tot*' in artikel 326 acht Prof. Simons meer perfektief dan 'bewegen *om*' in artikel 248 ter.

Beide schrijvers: Mr. Noyon en Prof Simons achten 'bewegen tot' in artikel 326 perfectief. Zou dit niet duidelijker zijn uitgedrukt met den voltooid tegenwoordigen tijd dan met den onvoltooid tegenwoordigen? Immers: niet hij, die beweegt, wordt gestraft maar hij, die bewogen heeft. En niet hij, die wegneemt (Sr. 310) maar hij, die weggenomen heeft. Want tusschen het 'wegnemen' en het 'gestraft worden' kan een lange tijd verloopen. Ik geloof niet, dat met het gebruik van den voltooid tegenwoordigen tijd in de strafbepalingen iets gewonnen zou zijn. De onvoltooid tegenwoordige tijd, die thans geregeld gebruikt wordt, is de gewone tijd voor wetsbepalingen, regels en voorschriften. 'Wie zich brandt moet op de blaren zitten' beteekent: 'Wie zich gebrand heeft moet op de blaren zitten'. De onvoltooid tegenwoordige tijd drukt hier het algemeene, de gewoonte uit[1]. In een bijzonder geval zou men zeggen: 'Hij

1) De Hebreeuwsche Imperfekt dient ook: 'zum Ausdruck von Handlungen u.s.w., die sich in der Vergangenheit, sei es in bestimmten Zwischenräumen oder je bei Gelegenheit *wiederholten* (der sogen. *modus rei repetitae*). Gesenius-Kautsch, 'Hebräische Grammatik', bldz. 326: Voorbeeld: Hi 1, 5: 'Alzoo deed Job al die dagen'. Een bijzondere plaats I Kon. 18: 10, waar de Statenvertaling den Hebreeuwschen Imperfekt vertaalt door eenen voltooid verleden tijd: 'dat zij u niet *hadden* gevonden'.

heeft zich gebrand, nu moet hij ook maar op de blaren zitten' En niet: 'Hij brandt zich, nu moet hij ook maar op de blaren zitten'. Daarentegen weer wel: 'Hij brandt zich wel vaker' in den zin van 'Hij heeft zich wel vaker gebrand'. Men ziet: de onvoltooid tegenwoordige tijd doet meer dan den tijd van de handeling uitdrukken. Ik wijs daar zoo nadrukkelijk op, omdat het gebruik van de beide tegenwoordige tijden tot groote moeilijkheid aanleiding geeft. Bij de bespreking van het werkwoord 'uitvoeren' zal ik daarvan een voorbeeld geven. Thans een geval ontleend aan de burgerlijke rechtspraak. Het betrof de toepassing van B.W. 1681: 'Het beding, dat eene handeling voor rekening der maatschap is aangegaan, verbindt slechts den vennoot, die dezelve aangegaan heeft, maar niet de overige, tenzij de laatstgenoemden hem daartoe volmacht hadden gegeven, of de zaak *ten* voordeele van de maatschap *gestrekt hebbe*'.

Het geval, dat men natuurlijk in de vonnissen nauwkeurig beschreven vindt, komt rechtens hier op neer: twee advocaten vormen samen een burgerlijke maatschap. Een hunner krijgt een opdracht. Hij eigent zich zes-en-twintig duizend gulden toe, die zijnen lastgevers toekwamen. De mede-vennoot wordt aangesproken tot rekening en verantwoording en tot aanzuivering van het tekort. Naast andere vragen, was de voornaamste vraag deze: heeft de aanvaarding van die opdracht door den betrokken vennoot *ten* voordeele van de maatschap *gestrekt*.

De Rechtbank te Amsterdam wees de vordering af. (Vonnis van 8 Februari 1901. W. 7803). Het Gerechtshof te Amsterdam vernietigde het vonnis van de Rechtbank (Vonnis van 26 Juni 1902 W. 7800). In cassatie concludeerde de Advocaat-Generaal tot bevestiging van het vonnis van het Gerechtshof. Bij vonnis van 8 Mei 1903 (W. 7925) week de Hooge Raad van de conclusie van den Advocaat-Generaal Mr. Rethaan Macaré af, vernietigde het vonnis van het Gerechtshof, bevestigde het vonnis van de Rechtbank en wees de vordering af[1]. Mr. J.

1) Dus: Rechtbank en Hooge Raad tegenover Gerechtsh of en Advocaat-Generaal. Hieruit blijkt duidelijk het persoonlijke in de rechtspraak. Niet te vereenzelvigen met het willekeurige. Hierover: Mr. Jacob Israël de Haan, 'Taal en Rechtswetenschap' in 'De Beweging' van September 1917.

Limburg, die toevallig de cassatie-advocaat is geweest van de oorspronkelijke eischers, schrijft uitvoerig over deze zaak in zijne bewerking van Assers 'Handleiding' Deel III bldz. 539[1]. 'Er is één geval, waarin ook zonder volmacht van de andere vennooten, dezen toch zijn gebonden, altijd als aan den vooropgezetten eisch voldaan is, dat de verbintenis is aangegaan 'voor rekening van de maatschap'. Dit geval is aanwezig als 'de zaak ten voordeele van de maatschap gestrekt hebbe'. Wanneer dus een der vennooten zonder volmacht van zijn compagnons een verbintenis heeft aangegaan die voor allen voordeelig is geweest, dan zijn ook de overige vennooten verbonden. Men heeft deze bepaling in verband gebracht met het leerstuk der *in rem verso* en wanneer in artikel 1681 (voor zoover het artikel hier toepasselijk is) een actio de in rem verso moet worden gezien, dan zou hieruit volgen zoowel, dat deze actie geen actie is die uit een contract voortvloeit, als ook dat de derden den niet gehandeld hebbenden vennoot niet verder kunnen aanspreken dan tot op het voordeel, dat hij heeft genoten. Hierbij sluit zich dan aan deze vraag, of er bepaald al voordeel moet gevloeid zijn in de kas van de maatschap, of de kas der leden, dan wel of het voldoende is, dat de overeekomst een voordeelige was, terwijl misschien dat voordeel nog niet was genoten. De Nederlandsche Rechtspraak omtrent de artikelen over de maatschap is karig; een recent arrest echter van den Hoogen Raad geeft een beslissing omtrent deze laatste vraag. (zie arrest H.R. 8 Mei 1903 W. 7925). In strijd met het Gerechtshof te Amsterdam (26 Juni 1902 W. 7800) besliste de H.R. dat het niet voldoende is dat de overeenkomst die door den handelenden vennoot werd aangegaan, een voordeelige is, maar dat er reeds voordeel moet behaald zijn, wil de derde de overige vennooten kunnen aansprcken. Erkend moet worden, dat de woorden van art. 1681 'dat de zaak ten voordeele der maatschap *gestrekt hebbe*' steun geven aan het stelsel van den H.R.; evenzoo de woorden

1) Mr. G. Diephuis, 'Het Nederlandsch Burgerlijk Recht', Deel 13, bldz. 227 v.v. Vooral bldz. 231 en 232 noot. En Mr. C.W. Opzoomer: 'Het Burgerlijk Wetboek verklaard', Deel 9, bldz. 114.

van art. 1864 C.N.: ‘que la chose ait tourné au profit de la société’.

Het verdere van het betoog van Mr. Limburg behoef ik niet aan te halen. Wanneer men alle stukken van dit geding leest, dan krijgt men sterk den indruk, dat de beteekenis van de woorden, waar het om ging, den partijen niet duidelijk is geweest.

De strijdvraag wordt signifisch het best zóó gesteld: is het werkwoord ‘strekken’ in de uitdrukking ‘ten voordeele strekken’ resultatief of perfectief? M.a.w. is het voldoende, dat voordeel voor de maatschappij te verwachten was? Of is het noodig, dat voordeel voor de maatschappij werkelijk behaald is? Het werkwoord ‘strekken’ komt wel en niet perfectief voor. Zeker is het niet perfectief in eenen volzin als deze: ‘Hij strekte zijne handen ten hemel uit’; de hemel wordt niet bereikt. In artikel 1681 is het werkwoord echter wel duidelijk perfectief. Het gebruik van den *voltooid* tegenwoordigen tijd werkt tot die perfectiveering mede. Ofschoon men daarmede voorzichtig moet zijn. Want de niet-perfectieve werkwoorden behouden in den voltooid tegenwoordigen tijd hun niet-perfectief karakter. Ook al stond het slot van artikel 1681 in den onvoltooid tegenwoordigen tijd: ‘tenzij de laatstgenoemden hem doortoe volmacht geven of de zaak ten voordeele der maatschap strekt’, dan nog zou ik ‘ten voordeele strekken’ voor een perfectief werkwoord houden. De perfectieve aard wordt door het gebruik van den voltooid tegenwoordigen tijd wel versterkt.

Maar de voltooid tegenwoordige tijd kan zeer goed een duratief karakter hebben. Vgl. ‘Nederlandse Taal’, door J.G. Talen enz., bldz. 127, § 273. ‘In 't ‘tegenwoordige’ kan het duratieve zoowel door een presens (onv. teg. tijd) als door 't perfektum (volt. teg. tijd) worden uitgedrukt, als er namelijk duratieve tijdsbepaling bij voorkomt; b.v. ‘Ik ken hem al lang, al dertien jaar. Ik heb hem al lang, al dertien jaar gekend. Ik schrijf al een uur. Ik heb al een uur gewacht. De “werking” duurt nog voort of kan ten minste nog voortduren, zooals in 't laatste voorbeeld’[1].

1) Dr. H.A.J. van Swaay: ‘Het Prefix ga-gi-ge- en de ‘actionsart’, bldz. 73, § 49 en Prof. Dr. J.H. Kern: ‘De met het participium praeteriti omschreven werkwoordsvormen in 't Nederlands’, bldz. 229.

Maar wij keeren weder terug tot het werkwoord ‘bewegen’ in het Wetboek van Strafrecht. Een bijzondere groep vormen de bepalingen, waarin eene handeling wordt strafbaar gesteld, wanneer zij geschiedt: ‘met het oogmerk om iemand tot iets te bewegen’. Voorbeelden: artikelen 97 en 177. Hier is ‘bewegen’ volstrekt perfectief. De dader in artikel 97 wil niet, dat de buitenlandsche mogendheid slechts tot den oorlog tegen Nederland besluit, maar ook, dat zij dien uitvoert. Het perfectieve karakter van ‘bewegen tot’ blijkt ook uit de onmogelijkheid in de bedoelde wetsbepalingen te plaatsen de uitdrukking: ‘met het oogmerk haar bewogen te *hebben* tot’. Ook in artikel 362 is ‘bewegen om’ stellig perfectief. De gift wordt den ambtenaar gedaan niet om hem te brengen tot een besluit, maar tot een doen of laten zelf.

Wat is nu het karakter van de andere werkwoorden in de strafrechtstaal, die eene beweging uitdrukken, hetzij eene zinnelijke, hetzij eene onzinnelijke beweging?

Ik beschouw alleen die wetsbepalingen, waarin een bewegingswerkwoord als constitutief voorkomt. Dus niet de werkwoordelijke zelfstandige naamwoorden als ‘voornemen tot’ (art. 136). Of uitdrukkingen als: ‘toegelaten tot’ (art. 340).

Eene opmerking vooraf: waarom wordt het begrip ‘bewegen’ in de strafrechtstaal door zoovele verschillende werkwoorden uitgedrukt en niet door zoo weinig mogelijk en zoo dikwijls het kan door het woord ‘bewegen’ zelf?

De Rechtstaal-Commissie van de Nederlandsche Juristen-Vereeniging prijst het Engelsche beginsel: ‘do not use different words to express the same thing; do not use the same words with different meanings’. De Commissie meent verder ‘dat ten onzent ook in dit opzicht het Wetboek van Strafrecht groote verdiensten heeft’ en ‘dat De Vries in dezen krachtig heeft medegewerkt’. Ten aanzien van de bewegings-werkwoorden is de meening van de Commissie onjuist.

Thans de overige bewegings-werkwoorden. In de eerste plaats ‘uitlokken’, zooals dit voorkomt in artikel 47; ‘Als daders van

een strafbaar feit worden bestraft zij die door giften, beloften, misbruik van gezag, geweld, bedreiging of misleiding het feit opzettelijk uitlokken'.

In de artikelen 203 en 204 wordt strafbaar gesteld uitlokking tot desertie, oproer en muiterij van krijgslieden in tijd van vrede. De artikelen 102^3 en 104^2 stellen dezelfde feiten strafbaar in tijd van oorlog. Echter wordt in deze artikelen het werkwoord 'teweegbrengen' gebruikt, dat zeker perfectief is.

Wat nu 'uitlokken' in artikel 47 betreft: terecht zegt Mr. Noyon: 'Men houde hier in het oog dat de wet niet spreekt van uitlokken tot een feit; het object is niet de dader maar het feit'.

Een andere vraag is, of de wetgever dit opzettelijk heeft gedaan. Men vergelijke: De vijfde afdeeling van den titel van Faillissement heet: 'Van de verificatie der schuldvorderingen.' Maar de wet spreekt ook van geverifieerde schuldeischers. B.v. in art. 168: oproepen van geverifieerde schuldeischers; 179: uitdeeling aan geverifieerde schuldeischers; 191: uitbetaling aan geverifieerde schuldeischers; 193 uitkeering aan geverifieerde schuldeischers.' Vooral in de beide eerste artikelen is dit ook wel gemakkelijker. Ook artikel 186 spreekt van: een niet-geverifieerde schuldeischer[2)]. Prof. Molengraaff verstaat daaronder: 'een schuldeischer, die niet is geverifieerd voor de vordering welke hij thans aanbiedt, al moge hij reeds uit anderen of uit gelijken hoofde als schuldeischer erkend zijn'[3)].

De beteekenis 'een feit uitlokken' zal wel ouder en oorspronkelijker zijn dan 'iemand uitlokken.' Het Middelnederlandsch Woordenboek geeft onder meerderen de volgende voorbeelden: 'Si locte uten tenen cloppe al de honden van der stat ende deedghe bassen ende hulen.' En: 'Ende doe eyschede[1)]

2) Mr. M. Polak: 'Handboek voor het Nederlandsche Handels- en Faillissementsrecht', § 41, 'Verificatie der schuldvorderingen'.
3) 'Leidraad bij de beoefening van het Nederlandsche Handelsrecht', bldz. 978.
1) 'Verslag', bldz. 38. Ik besprak dit verslag uitvoerig in den loopenden jaargang van het 'Rechtsgeleerd Magazijn'. Nog een zonde tegen die beroemde gelijkvormigheid: waarom heeft artikel 47 b e straft en artikel 48 g e straft?

hi een gansveder om dat venijn weder wt te locken ende over te geven.'

Uitlokken beteekent hier blijkbaar: te voorschijn doen komen.

Uit de woorden van de wet: 'een feit uitlokken' leidt Mr. Noyen wellicht te veel af. Door Mr. Cohen Tervaert was 'uitlokken' omschreven als: 'door woorden of daden in een ander de wil wakker roepen om iets te doen, in casu het misdrijf te begaan.' Dit kan eerder eene omschrijving zijn van *iemand* uitlokken dan van *een feit* uitlokken. Maar vooral: Mr. Cohen Tervaert vat 'uitlokken' blijkbaar op als een resultatief werkwoord, terwijl het in artikel 47 zonder twijfel een perfectief werkwoord is. Tegenover deze omschrijving van Mr. Cohen Tervaert merkt Mr. Noyon op: 'Dit is zijn psychisch element, maar het heeft ook een materieel element, en bestaat in zooverre in het te voorschijn roepen van een door een ander gepleegd strafbaar feit. Van uitlokking kan dus eerst sprake zijn wanneer een strafbaar feit gepleegd is; vóór dien tijd is het slechts aanzetten.' Met die tegenstelling: 'psychisch element' tegenover 'materieel element' bedoelt Mr. Noyon blijkbaar de tegenstelling tusschen: '*iemand* uitlokken' en 'een *feit* uitlokken'.

Dat 'uitlokken' in artikel 47 perfectief is, blijkt afdoend uit het slot: 'Ten aanzien der laatsten komen alleen die handelingen in aanmerking die zij opzettelijk hebben uitgelokt, benevens hare gevolgen'[1]. Het was beter geweest, wanneer ook in het voorafgaande lid gesproken was van: 'een feit opzettelijk hebben uitgelokt'. Bepaald noodig is dit niet. Een onvoltooid tegenwoordige tijd kan wel een perfectieve waarde hebben. Want de waarde van een werkwoordsvorm wordt niet bepaald door den gebruikten tijds-vorm, maar door het karakter van het werkwoord. Maar het perfectieve karakter van een werkwoord komt door het gebruik van den voltooid tegenwoordigen tijd duidelijker uit en door het gebruik van den onvoltooid tegenwoordigen minder duidelijk. Gelijk wij in het eerste gedeelte reeds zagen hebben sommige werkwoorden steeds een zelfde karakter. Anderen kunnen wisselen. Van de laatste werkwoor-

1) Prof. Mr. G.A. van Hamel, 'Inleiding', bldz. 431.

den moet de waarde in ieder geval uit den geheelen samenhang blijken.

Tot zoover over het werkwoord ‘uitlokken’. Wij gaan thans over tot het werkwoord ‘dwingen’, dat naar zijn oerbeteekenis ook een bewegingswerkwoord is. In de gewone spreektaal gevoelen wij dat niet zoo meer. Maar ‘dwingen’ vertoont nog steeds dezelfde signifische verschijnselen als de bewegingswerkwoorden. Bijzonder wat het begin en het einde van de strafbare poging betreft. ‘Dwingen’ komt voor met dezelfde voorzetsels waarmede bewegingswerkwoorden dikwijls voorkomen, vooral met het doelaanwijzende bewegings-voorzetsel ‘tot’.

De oerbeteekenis van ‘dwingen’ is volgens Prof. Van Wijk onzeker. Maar de gedachte ligt erin van: knellen, drukken, aanstampen.

In artikel 95 wordt strafbaar gesteld: ‘Hij, die door geweld of bedreiging met geweld eene vergadering van den Regeeringsraad *tot* het nemen of niet nemen van een besluit *dwingt*’.

Wanneer is dit misdrijf voltooid? Zoodra eenige dwang is aangewend? Wanneer de leden van den Regeeringsraad beginnen te overwegen aan den dwang toe te geven? Wanneer zij besloten zijn toe te geven? Wanneer zij gedaan of gelaten hebben wat men van hen verlangde? M.a.w. is ‘dwingen tot’ inchoatief of perfectief of van eene karakter-schakeering daartusschen? Mr. Noyon schrijft in aanteekening 2: ‘In het eerste lid wordt de Regeeringsraad beschermd wanneer hij vergaderd is, hetzij in zijn geheel door de strafbepaling tegen het uiteenjagen van de vergadering *of het oefenen van dwang* omtrent de besluiten’ enz. Het is waar: hier staat niet, dat met het enkele *oefenen van dwang* het misdrijf voltooid is. Blijkbaar ziet Mr. Noyon hier nog slechts strafbare poging. In aanteekening 7 schrijft Mr. Noyon: ‘Het misdrijf bestaat *dus* zoodra door de meerderheid *een besluit genomen of tot het niet nemen besloten wordt*’ enz. Hieruit blijkt, dat Mr. Noyon het werkwoord perfectief opvat. Uit hetgeen voorafgaat, volgt dit niet. Het woordje *dus* acht ik niet juist.

Prof. Simons zegt niets betreftende het karakter van ‘dwingen tot’.

‘Dwingen tot’ komt ook voor in artikel 179. Mr. Noyon

omschrijft het daar als: ‘iemand zijn ondanks *tot* iets *brengen*’. Dit zal wel perfectief bedoeld zijn. Strafbare poging zal dan aanwezig moeten worden geacht, zoodra eenig middel van geweld is gebruikt, ook al heeft het geen indruk gemaakt.

Artikel 242 stelt strafbaar hem ‘die door geweld of bedreiging met geweld eene vrouw *dwingt* met hem buiten echt vleeschelijke gemeenschap *te hebben*.’

‘Dwingt te hebben’ zal wel gelijkwaardig zijn met ‘dwingt tot het hebben.’ Wanneer is er nu strafbare poging en wanneer is er voltooid misdrijf? Mr. Noyon is hier niet duidelijk. Hij schrijft in de eerste aanteekening: ‘De op eene vrouw aangewende *dwang tot* het toelaten van vleeschelijke gemeenschap buiten echt *vormt het* hier strafbaar gestelde *misdrijf*.

Hieruit zou men moeten opmaken, dat het misdrijf reeds dadelijk is voltooid, zoodra dwang is aangewend met het doel tot vleeschelijke gemeenschap te komen. Het werkwoord zou dan inchoatief zijn. Maar uit hetgeen volgt, vooral bldz. 453 alinea 4, blijkt, dat Mr. Noyon het misdrijf eerst met de vleeschelijke gemeenschap voltooid acht, en het werkwoord dus perfectief acht. Zoodra dwang is aangewend is strafbare poging aanwezig en niet meer voorbereidings handeling. Vgl. een vonnis van den H.R. van 11 November 1901 W. 7684, met de conclusie van den advocaat-generaal Mr. Ort, waarin verwezen wordt naar een standaardvonnis van 12 Januari 1891 W. 5990.

Ook Prof. Simons vat het werkwoord blijkbaar perfectief op. Hij schrijft: (bldz. 145) ‘want voor de voltooiing van het misdrijf is noodig, dat het geweld of de bedreiging daarmede de vrouw tegen haar wil *tot* het hebben van de vleeschelijke gemeenschap *hebbe gebracht*.’ Het is waar: de door mij onderstreepte woorden zijn niet noodzakelijk volstrekt perfectief, maar uit alles blijkt, dat Prof. Simons ze als zoodanig bedoelt.

Dezelfde vragen kunnen gesteld worden ten aanzien van artikel 252^3, dat strafbaar stelt ‘hem, die iemand door geweld of bedreiging met geweld *dwingt tot* het gebruik van bedwelmenden drank.’ Strafbare poging: zoodra dwang is geoefend. Voltooid misdrijf: als bedwelmende drank is gebruikt. Karakter van het werkwoord: lineaar-perfectief.

Het algemeene dwang-artikel 284 en het bijzondere 365 heb-

ben als constitutief werkwoord: ‘dwingen iets *te* doen, niet *te* doen of *te* dulden.’ Waarschijnlijk is dit bedoeld gelijkwaardig aan: ‘dwingen *tot* doen, niet doen of dulden.’ Het Groote Woordenboek geeft talrijke voorbeelden van: dwingen, verbonden met een onbepaalde wijs met *te*, en van: dwingen *tot* iets.

Prof. Simons schrijft: (bldz. 39). ‘Het in art. 284 strafbaar gestelde feit bestaat in het iemand dwingen *om* iets te doen, niet te doen of te dulden.’ Het woordje ‘*om*’ komt in het Wetboek niet voor, en maakt het werkwoord minder perfectief. Toch blijkt uit hetgeen volgt, dat Prof. Simons het werkwoord perfectief opvat.

Afpersing en afdreiging hebben beide het werkwoord ‘dwingen tot.’ In de vorige bepalingen werd dit werkwoord door Mr. Noyon perfectief opgevat. Maar hier is Mr. Noyon zeer onduidelijk ten aanzien van de vraag wanneer het misdrijf voltooid is. Door de dwang? Door de afgifte? Door het behalen van het beoogde voordeel? Het derde is zeker de meening van Mr. Noyon niet. En terecht. Vat hij ‘dwingen *tot*’ ook hier perfectief op, dan is het misdrijf voltooid door de afgifte. Maar dan is mij aanteekening 1 niet duidelijk: ‘Het is ook hier geen vereischte dat de dader verkrijgt wat hij beoogt, in zooverre als hij geen werkelijk voordeel behoeft te erlangen, *indien hij slechts gehandeld heeft om het te verkrijgen*.’ Uit deze laatste woorden zou men opmaken, dat het misdrijf voltooid is, door de handelingen van den dader, ook al is de afgifte niet gevolgd. Zeker is dit niet strijdig met aanteekening 5 ‘Het materieele element van het misdrijf ligt in den dwang.’ Maar dan moet men aannemen, dat Mr. Noyon hier plotseling het werkwoord ‘dwingen tot’ niet meer als perfectief opvat.

Ook door prof. Simons wordt de vraag naar het juiste oogenblik van de voltooiing van het misdrijf, niet scherp gesteld.

Ik noemde ‘dwingen tot’ een bewegingswerkwoord. En in de bovenstaande artikelen kan men het meestal vervangen door ‘bewegen tot.’ Zijn deze beide werkwoorden gelijkwaardig? Zeker niet: ‘bewegen tot’ is het algemeene, waarbij het gebruikte middel niet wordt uitgedrukt. ‘Dwingen tot’ is ‘door geweld bewegen tot.’ Hieruit volgt, dat de laatste uitdrukking minder gebruikelijk is dan het kortere ‘dwingen tot.’ De uit-

drukking ‘dwingen door geweld’ zal in de gewone spreektaal niet worden gebruikt. De woorden ‘door geweld’ zal men overbodig achten. In het Wetboek van Strafrecht komt wel de uitdrukking voor ‘door geweld of bedreiging met geweld dwingen.’ Misschien ware enkel ‘dwingen’ wel voldoende geweest. Het Groote Woordenboek geeft als vierde beteekenis van ‘dwingen’: ‘Het iemand onmogelijk maken, anders dan op eene bepaalde wijze te handelen, inzonderheid door geweld; noodzaken. *Dwingen* laat nog minder dan *noodzaken* speling aan den wil of het overleg van den persoon, die de handeling ondergaat.’ In artikel 248 ter wordt gestraft: ‘hij die *door* giften of beloften van geld of goed, misbruik van gezag, *geweld*, bedreiging of misleiding een minderjarige van onbesproken gedrag, wiens minderjarigheid hij kent, of redelijkerwijs moet vermoeden, opzettelijk *beweegt om* vleeschelijke gemeenschap met hem te hebben.’

Hier komt dus voor de uitdrukking ‘door geweld *bewegen*’ tegenover ‘door geweld *dwingen*’ in artikel 242. Veel waarde zou ik aan dat verschil niet willen hechten. In artikel 248 ter kan niet ‘dwingen’ staan met het oog op de andere middelen: giften, beloften, misleiding. Vandaar dat ‘bewegen’ is gekozen, dat bij alle middelen kan worden gebruikt.

Terecht zegt Mr. Noyon dat ‘bewegen door bedreiging niets anders is dan dwingen’. En iets voorzichtiger Prof. Simons: ‘daar *bewegen* door geweld of door bedreiging met geweld meestal ook zal zijn *dwang* door geweld of door bedreiging met geweld’. En teekent aan als noot: ‘Anders Minister Regout, Handelingen, bl. 1559 en M.v.A. lste Kamer W. 9149. Z.i. laat “*bewegen* door geweld” ruimte voor een vrije wilsbepaling[1)], terwijl *dwingen* door geweld’ onderstelt een toestand van weerloosheid. Ik geloof dat deze laatste opvatting te beperkt is; zie hierboven bldz. 145 en 146. Ik wil wel toegeven, dat er gevallen denkbaar zijn, waar ‘bewegen’ wel, ‘dwang’ nog niet kan worden aangenomen, doch de grenslijn zal practisch uiterst moeilijk te trekken zijn’.

Tot zoover over het werkwoord ‘dwingen’. Thans een werk-

1) Dan beter: ‘bewegen *met* geweld’ (d.H.).

woord, dat op zich zelf niet zoo belangrijk voor de strafrechtstaal is, maar dat sommige signifische verschijnselen zeer duidelijk vertoont: ‘brengen in’ gelijk dit voorkomt in artikel 102, waar wordt gestraft hij, die ‘eenige versterkte of bezette plaats of post enz., *in* 's vijands macht *brengt*’. Hier is het werkwoord zeer stellig perfectief. Dit blijkt ook uit het voorzetsel ‘in’ dat bij werkwoorden van beweging naar een doel altijd perfectiveert. Bij werkwoorden van rust daarentegen de beteekenis duratief houdt[1]. B.v. ‘verkeeren *in* staat van bewusteloosheid of onmacht’ (art. 247). Het misdrijf van art. 102 is dus voltooid wanneer de versterkte of bezette plaats enz. in de macht des vijands is gekomen. Het gebruik van den onvoltooid tegenwoordigen tijd vermindert het perfectieve karakter van het werkwoord in het minst niet.

Het werkwoord ‘brengen in’ komt ook voor in artikel 561 van het Wetboek van Koophandel: ‘Hulploon wordt toegestaan, wanneer door de bijgebrachte hulp en bijstand de schepen en ladingen, hetzij te samen, of na gedane lossing en lichting, wederom *in* een veilige plaats in zee of *in* een behouden haven worden *gebracht*’.

Het volgende geval heeft zich voorgedaan: een schip verkeert in nood. Een tweede schip sleept het naar de haven. Dicht bij die haven breekt de sleeptros. Een derde schip brengt het eerste schip veilig binnen. Heeft nu het tweede schip recht op hulploon? Die vraag is ontkennend beantwoord met een beroep op de woorden: ‘brengen *in* eene veilige plaats in zee of *in* een behouden haven’. Men kan evenwel ook zóó opbouwen: het eerste schip is gebracht in veilige haven *mede* door de hulp en bijstand van het tweede schip. Een dergelijke opbouw past zeer goed binnen het begrip van causaliteit. Men vergelijke in dit verband K. 44 ‘De vennootschap wordt beheerd door daartoe *door* de vennooten aangestelde bestuurders’. Is het met deze bepaling in strijd wanneer de vennooten verplicht zijn te kiezen uit een voordracht opgemaakt door anderen, b.v. de commissarissen? En men lette op het woord ‘alleen’ in Sr. 45: ‘Poging tot misdrijf is strafbaar, wanneer het voornemen des daders zich

1) Prof. Dr. A. Noordtzij, ‘Het Hebreeuwsche voorzetsel אֶל’, blz. 46.

door een begin van uitvoering heeft geopenbaard en de uitvoering *alleen* ten gevolge van omstandigheden van zijnen wil onafhankelijk, niet is voltooid'.

In artikel 561 Koophandel zou de hier aangewezen causaliteitsopvatting denzelfden invloed uitoefenen als imperfectiveering van het werkwoord 'brengen'.

Tot zoover over het werkwoord 'brengen'. Thans over het werkwoord 'opruien'. In zijne oorspronkelijke beteekenis wordt dit werkwoord niet meer gebruikt. Deze oorspronkelijke beteekenis is volgens het Groote Woordenboek deze: 'Den grond enz. door hakken, graven enz. omwoelen, ophalen, naar boven brengen'. Als overdrachtelijke beteekenissen geeft het Woordenboek: *Van personen*, aansporen, sluimerende driften of krachten opwekken en in beweging brengen; ophitsen, aanzetten; inzonderheid door boosaardige en op het verwekken van ontevredenheid of het stoken van onrust berekende gezegden of geschriften'. *Van zaken*: 'van hartstochten enz. Opwekken; in beweging brengen'[1)].

De gedachte aan eene beweging naar een punt toe, of van een punt af, is dus aan 'opruien' vreemd. Eerst in overdrachtelijken zin, toen de letterlijke zin geheel buiten gebruik was geraakt, werd 'opruien' gelijkwaardig aan de eigenlijke voortbewegingswerkwoorden: aanzetten, bewegen. Toen werd 'opruien' ook gebruikt met het typische voorzetsel van beweging naar een doel '*tot*'. Het Woordenboek acht 'opruien' dan gelijkwaardig met 'aanzetten'. Zóó wordt het gebruikt in Sr. 131, waar wordt strafbaar gesteld, 'hij die in het openbaar, mondeling of bij geschrifte *tot* eenig strafbaar feit *opruit*'.

Wat is nu het karakter van dit werkwoord 'opruien'? Inchoatief, duratief, lineaar-perfectief, momentaan-perfectief? Dat wil

1) Ook in alle afgeleide beteekenissen is de gedachte aan 'krachtige inwerking' gebleven. Vandaar, dat ik eene kalme, rustig-gestelde betuiging van sympathie met de daders van een strafbaar feit, niet beschouw als een opruiing. B.v. het zoogenaamde dienstweigerings-manifest niet. Ik heb dit op verzoek van den beklaagden predikant L. de Baan uitvoerig uiteengezet voor het Gerechtshof te Leeuwarden. Vgl. 'Pro Justitia', door J. Sevenster, L. de Baan en J.F. van Dobben. Min of meer bewust heeft het Hof veroordeeld met eene zeer pragmatische uitlegging.

zeggen: is het misdrijf voltooid zoodra eenig opruiend woord geuit is, of eerst wanneer het strafbare feit gepleegd is, of op welk ander oogenblik tusschen deze beide uitersten. En wanneer is er strafbare poging? Over 'De strafbare opruiing' is een proefschrift verschenen van Mr. J. Limburg (Leiden 1890). Het Woordenboek was toen aan het artikel 'opruien' nog niet toegekomen: blz. 41. 'Waren de bewerkers van het Nederlandsch Woordenboek reeds tot dit woord gevorderd, we zouden het begrip grammaticaal althans begrensd voor ons hebben. Nu dit niet het geval is, hebben we het te toetsen aan ons eigen taalgevoel'.

Wat nu de vraag naar het oogenblik van de voltooiing betreft schrijft Mr. Limburg: 'Ons art. 131 straft de opruiing, onverschillig of er een delict gevolgd is of niet; het wil dus straffen *de opruiende woorden* of *het opruiend gesehrift*. Het eischt dus niet, dat de personen, tot wie de woorden of het geschrift gericht waren, werkelijk in *opgeruide* gemoedsstemming zijn gebracht. Nam men *dat* als vereischte aan, dan zou men weer verband zoeken tusschen de opruiing en haar gevolgen, wat ons Strafwetboek niet wil'.

Signifisch gesproken: Mr. Limburg beschouwt de 'opruiing' als een bewegingswerkwoord, waarbij de handeling voltooid is, ook al zijn de opgeruide menschen nog in het minst niet bewogen. Ik acht hier slechts poging aanwezig en het misdrijf eerst voltooid, wanneer het gemoed van de toegesproken personen wordt bewogen en de neiging bij hen ontstaat tot het plegen van het strafbaar feit. Het is niet noodig, dat zij tot dit plegen reeds besloten hebben. M.a.w. het voorzetsel 'tot' perfectiveert het werkwoord niet. Maar een misdrijf, waarvan een letterlijk of figuurlijk gebruikt bewegingswerkwoord de constitutieve handeling uitdrukt, is nooit voltooid zoolang de beweging niet begonnen is.

Nog stelliger spreekt Mr. Limburg zich uit op bldz. 47: 'Opruien, naar art. 131 Swb. is dus het uiten van gedachten, in staat om anderen op te winden tot een strafbaar feit'. En bldz. 74: 'Doch we hebben reeds vroeger gezien, dat, zoodra men het delict onafhankelijk neemt van de gevolgen, bij het uitspreken der woorden of het publiceeren van het geschrift, het misdrijf voltooid is'. En bldz. 77 'opruien is het opzettelijk

uiten van gedachten, die kunnen opwinden tot eenig rechtstreeks bedoeld delict'.

Bij deze opvatting is poging tot mondelinge opruiïng niet goed denkbaar. De poging tot schriftelijke opruiïng, waarover Mr. Limburg schrijft op bldz. 107-110, zal ik thans buiten bespreking laten. Poging tot mondelinge opruiïng acht Mr. Limburg wel mogelijk. Maar ik meen dat hij daarmede in strijd met zich-zelven komt. Hij schrijft (bldz. 106): 'Volgens onze definitie, in het 2e hoofdstuk gegeven, is opruiïen een uiten van gedachten. Zoodra die gedachten aan anderen kunnen zijn ter kennis gekomen is het delict voltooid. Bij *mondelinge* opruiïng heeft dat plaats onmiddelijk na het uitspreken der woorden. Om ons nu voorloopig tot *mondelinge opruiïng* te bepalen, bij haar zal poging aanwezig zijn, zoo de woorden niet ter kennis der hoorders konden komen. Dat kan geschieden, doordien die hoorders zulk een rumoer maken, dat de spreker niet is te verstaan'. Maar dan eischt Mr. Limburg voor het voltooid misdrijf ook meer dan 'uitspreken'. Ik acht het misdrijf voltooid, wanneer de opruiende woorden zijn uitgesproken, zijn verstaan en invloed hebben gehad in den door den opruier bedoelden zin. Ook al komen de toegesproken personen later tot andere gedachten of al wordt hun het plegen van het misdrijf belet. Ik acht 'opruien tot' dus inchoatief. Maar de gemoedsbeweging moet bij de opgeruide personen wel begonnen zijn.

Mr. Noyon stelt 'opruien' gelijk met 'iemand tot iets trachten te brengen'. Het woordje 'trachten' lijkt mij min of meer binnengesmokkeld. Maar Mr. Noyon gebruikt in zijne omschrijving het perfectieve werkwoord 'brengen tot'. Ten einde het imperfectieve karakter van 'opruien' te doen uitkomen voegt hij er 'trachten' bij.

Maar volkomen onjuist acht ik wat Mr. Noyon schrijft in aanteekening 4: 'Opruiïng is een streng formeel misdrijf. Of het strafbare feit, waartoe opgeruid is, op de opruiïng volgt, is ten eenenmale onverschillig; door het uitspreken of door geschrift in het publiek brengen van de opruiende woorden is het misdrijf voltooid. Doarom wordt ook niet gesproken van eene persoon, die opgeruid wordt; het werkwoord is hier in zuiver intransitieve beteekenis gebezigd, en onder opruien is niet meer

te verstaan dan hoorbaar of zichtbaar opruiende woorden bezigen'.

Neen: opruien heeft nooit eene intransitieve beteekenis en heeft zoo een beteekenis ook nooit gehad. Het werkwoord is hier gebruikt zonder uitdrukking van een lijdend voorwerp. Dat kan hier, omdat het volkomen onverschillig is, wien men opruit. Maar het is onjuist uit de weglating van het lijdend voorwerp iets af te leiden omtrent de beteekenis van het woord 'opruien'. Het werkwoord is hier transitief gebruikt met verzwegen lijdend voorwerp. B.v. als ik iemand vraag: 'wat doe je?' En hij antwoordt: 'Ik lees'. Dan is 'lezen' hier niet intransitief gebruikt, maar transitief met verzwegen lijdend voorwerp. Hij antwoordt 'Ik lees' omdat hij meent, dat de belangstelling van den vrager daarmee bevredigd is. Wil de vrager meer weten, dan kan hij nog altijd vragen: 'wat'[1].

Onjuist is dus ook dit: 'Of er opgeruid is, hangt niet daarvan af of iemand zich tot het strafbare feit aangezet gevoelt, maar of de woorden zoodanig zijn, dat iemand er door tot een strafbaar feit gebracht zou kunnen worden; de inhoud van het gesprokene of geschrevene is alleen beslissend'.

Hierboven zagen wij, dat bij Mr. J. Limburg strijd bestaat tusschen zijne omschrijving van het werkwoord 'opruien' en zijne opvatting van poging tot opruiing. Bij Mr. Noyon bestaat die strijd niet. Hij schrijft[2]: 'Wegens den formeelen aard van

1) Prof. Dr. W.L. van Helten: 'Het werkwoord', bldz. 7. 'Men wachte zich daarom wel dergelijke verba, zonder uitgedrukt object, voor intransitiva aan te zien'. C.H. den Hertog, 'Nederlandsche Spraakkunst', Deel III, 'De leer der woordsoorten', bldz. 140: 'dat transitieve werkwoorden absoluut d.i. zonder de vermelding van een lijdend object kunnen voorkomen.' Prof. Dr. J.H. Kern: 'De met het participium praeteriti omschreven werkwoordsvormen in 't Nederlands', bldz. 56: 'In het onderstaande is zooveel mogelijk beproefd, de schijnbare intransitieven, eigenlijk transitieven zonder object, te scheiden van de werkelijke intransitieven'. Voor een inzicht in het diepere wezen van het werkwoord is van groot belang de bijdrage van Prof. Dr. C.C. Uhlenbeck in de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van 1916 over 'Het passieve karakter van het verbum transitivum of van het verbum actionis in talen van Noord-Amerika'.

2) Bldz. 103, waar hij ook Mr. Limburg aanhaalt.

het misdrijf schijnt poging daartoe mij onbestaanbaar bij mondelinge opruiing'. En: 'Het misdrijf is alzoo voltooid, zoodra de woorden, die de opruiing inhouden zijn uitgesproken; daarom is poging uitgesloten want begin van uitvoering laat zich hier niet denken: het strafbare woord is er geheel, of het is er niet'.

Prof. Simons schrijft over de beteekenis van opruien als volgt: 'Wat onder opruiing moet worden verstaan, wordt niet nader aangeduid; de beteekenis van deze, reeds in de wet van 1819 gebruikte uitdrukking, is dezelfde als die van 'aansporen, opwekken tot', iets ruimer dan die van het in art. 47 gebruikte woord 'uitlokken'.

Blijkbaar acht Prof. Simons 'aansporen' en 'opwekken' zuiver eenzijdige werkwoorden, dat wil zeggen: de handeling wordt geheel door een persoon gedaan. En is dus 'aangespoord' en 'opgewekt' ook al heeft dit niet den minsten invloed gehad. Ten aanzien van 'aansporen' kan ik mij daarmede vereenigen. Men kan wel zeggen: 'ik heb hem vergeefs aangespoord'. Maar niet: 'ik heb hem vergeefs opgewekt'. Wel: 'ik heb vergeefs getracht hem op te wekken'.

Ten aanzien van het oogenblik der voltooiing sluit Prof. Simons zich aan bij Mr. Noyon: 'Het misdrijf van opruiing is voltooid met het in het openbaar uitspreken of het bij geschrifte openbaar maken der opruiende woorden. Eenig verder gevolg is niet vereischt'.

Dit laatste acht ik niet juist. Het gemoed van den toegesproken persoon moet werkelijk 'opgeruid', dat is 'bewogen' zijn. Te voren is er slechts poging. Hieruit volgt, dat ik bezwaar heb tegen artikel 132, waarin wordt gesproken van een 'geschrift waarin tot eenig strafbaar feit wordt opgeruid'. Beter: 'van opruienden inhoud', want in een geschrift op zichzelf wordt nooit opgeruid.

Tot zoover over het werkwoord 'opruien'. Ik kom thans tot het werkwoord 'wegnemen'. Dit is een werkwoord, dat niet uitdrukt eene beweging naar een punt toe, maar wel eene beweging van een punt af. Echter: ook deze laatste is eene beweging naar een ander punt toe, zoodat in woorden als 'nemen' en 'wegnemen' de beide bewegingen ongescheiden en nauwelijks te onderscheiden zijn. De woordafleiding is natuurlijk duidelijk. Voor

de oerbeteekenis der beide samenstellende deelen: ‘weg’ en ‘nemen’ raadplege men het Woordenboek van Van Wijk. En over ‘nemen’ de uitvoerige bijdrage in het Groote Woordenboek. De werking van ‘weg’ is vooral perfectiveerend[1]. ‘Nemen’ heeft soms eenvoudig de beteekenis van ‘aangrijpen’ zonder plaatsveranderende beweging: ‘Zonder meer plichtplegingen te maken, nam ik hem bij den kraag’, v. Lennep *Rom*. 4, 71. ‘Wegnemen’ duidt altijd op plaatsverandering. In het werkwoord ‘nemen’ is het voorwaartsche verschuivingsverschijnsel zeer sterk merkbaar: Ik wees op de beteekenis van ‘aangrijpen.’ Daarop volgt de beteekenis van ‘afscheiden’ b.v. in recepten: ‘Neem een ons boter.’ Daarop: nuttigen, gebruiken, genieten: ‘Doe Jesus van den edick genomen hadde’ Joh. 19, 30. Dikwijls wordt niet het punt genoemd waar de beweging begint, maar waar zij eindigt: ‘Neem die goudbeurs weer naar u’. De Denker 3, 71. En: ‘Doe namen de krijghsknechten des Stadthouders Jesum met haer in het Rechthuys’ Matth. 27, 27. Hieruit volgt, dat ‘nemen’ samenstellingen kan aangaan met talrijke voorzetsels en bijwoorden: aan, af, door, in, mede, onder, op, over, terug, toe, uit, voor, weder, weg[2].

Het werkwoord ‘wegnemen’ komt in het Wetboek van Strafrecht voor in enkele misdrijven van minder daadwerkelijk belang en in de omschrijving van diefstal.

In de eerste plaats artikel 150: ‘Hij, die opzettelijk en wederrechtelijk een lijk *opgraaft*, of *wegneemt* of een opgegraven of weggenomen lijk *verplaatst* of *vervoert* wordt gestraft’ enz.

Niet minder dan vier constitutieve handelingen. Bij den opbouw van de wet heeft men over de onderlinge verhouding dier handelingen niets gezegd.

Mr. Noyon zegt over de onderlinge verhouding het volgende: ‘Verplaatsen staat tot vervoeren als het mindere tot het meerdere;

1) Wundt, ‘Die Sprache’, Deel II, bldz. 201, ‘So bilden wir ferner im Deutschen aus der gewöhnlich in einer einfachen Verbalform ausgedrückten durativen oder imperfektiven Aktionsart durch präpositionale Affixe eine perfektive: z.B. wegtragen aus tragen’ enz.
2) Voor het Hebreeuwsch: Dr. N. Zerweck, ‘Die Hebräische Präposition Min’. Men vergelijke: ‘boire *dans* un verre’ en ‘prendre *dans* une armoire’ met ‘drinken *uit* een glas’ en ‘nemen *uit* eene kast’.

vervoeren is ook verplaatsen, maar waar nog geen vervoer is, kan toch verplaatsing zijn'.

Zeer duidelijk is dit niet en Mr. Noyon had wel eens een voorbeeld mogen geven. Het spraakgebruik maakt inderdaad verschil. Men zal wel zeggen, dat meubelen in een zelfde vertrek zijn ver*plaatst*, maar niet, dat zij zijn ver*voerd*. Van eenen zieke zegt men, dat hij niet meer naar een ziekenhuis kan worden ver*voerd*. Een ambtenaar daarentegen wordt weder ver*plaatst*. Mr. Noyon vervolgt: 'Wegens het verband waarin verplaatsen hier voorkomt zal er echter niet elke geringe verandering in den stand van het lijk, het op zijde schuiven en derg. onder begrepen moeten worden, zulk een verplaatsing zal trouwens bezwaarlijk als eene wederrechtelijke handeling kunnen worden aangemerkt; de wetgever heeft hier blijkbaar gedacht aan amoveeren'.

Waaruit blijkt dat? Beteekent 'amoveeren' hier 'schenden?' Waarom dan dat niet gebruikt?

Prof. Simons zegt over de constitutieve feiten niets.

Artikel 151 stelt strafbaar hem, die een lijk begraaft, verbergt, *wegvoert* of *wegmaakt*' Over wegvoeren schrijft Mr. Noyen: 'Wegvoeren is niet anders dan het in art 150 genoemde vervoeren, het woord schijnt ook in verband met wegmaken iets sterker, doch vervoeren met het hier vereischte oogmerk is ook wegvoeren, vervoeren met het doel om te doen verdwijnen'.

Wegnemen komt nog eens voor in artikel 166: 'Hij die opzettelijk een voor de veiligheid der scheepvaart gesteld teeken vernield, beschadigt, *wegneemt* of *verplaatst*' enz.

Omtrent de verhouding tot 'wegnemen' en 'verplaatsen' zegt Mr. Noyon niets. En toch is dit van groot belang voor de grens tusschen strafbare poging en voltooid misdrijf bij diefstal. Bij het tot stand brengen van het Wetboek van Strafrecht is de vraag besproken of het niet beter was, iedere omschrijving van diefstal weg te laten[1)]. In de Tweede Kamer zeide de Heer van Nispen tot Sevenaer: 'Het criterium van diefstal is niets anders dan het *des bewust ontvreemden van eens anders*

1) Smidt, Deel II, bldz. 487.

goed. Die woorden hadden er moeten staan[1]. Over den omvang van het begrip ‘wegnemen is niet gesproken.

Mr. Noyon zegt aangaande ‘wegnemen’: ‘Is wegnemen eene inbezitneming, een onder zijne macht brengen, het is voltooid zoodra eene daad is volbracht die eene verplaatsing van het voorwerp medebrengt’.

Hier wordt zonder toelichting ‘wegnemen’ en ‘verplaatsen’ gelijk gesteld.

Prof. Simons schrijft: ‘Wegneming vereischt niet wegvoering van de plaats, waar het voorwerp zich bevindt. Enkel vastgrijpen is echter niet voldoende[2]. De dader moet het voorwerp tot zich genomen en in zijne macht gebracht hebben’.

Onder ‘plaats’ verstaat Prof. Simons blijkbaar: huis, erf, enz. En niet: plek, waar iets ligt of staat. Want verplaatsing is toch zeker wel vereischt.

Dat iedere verplaatsing reeds wegnemen zou zijn kan ik Mr. Noyon niet toegeven. Wanneer een dief in een huis verschillende voorwerpen bijeen-legt om ze mede te nemen en hij wordt daarbij betrapt, dan is er nog slechts poging tot diefstal. De perfectieve beteekenis van ‘weg’ verzet zich tegen eene andere opvatting.

Terecht besliste de rechtbank te Amsterdam bij vonnis van 14 Sept. 1900, P.v.J. 1901 no. 73[3]: ‘Het halen van de bedoelde tuinboogjes uit den grond van het perk, vooraan in den tuin, vlak bij het huis en het brengen van die boogjes in het achtergedeelte van dien tuin, dicht bij het geopend hek is te

1) Smidt, Deel II, bldz. 492. In artikel 2014 B.W. komt het woord ‘ontvreemd’ voor. Er is geen reden dit geheel gelijk te stellen met ‘diefstal’. Bijvoorbeeld: eene dienstbode is alleen te huis. Zij neemt een boek weg uit eene boekerij en verkoopt dit. Ik zou dit eerder diefstal willen noemen dan verduistering. Betrof het eene pan uit de keuken, dan zou ik eerder van verduistering spreken dan van diefstal. Maar in geen geval zou ik meenen, dat de eigenaar van het gestolen boek de rechtsvordering uit art. 2014 heeft. Want hij heeft de dienstbode zelf vrijwillig in huis genomen en haar de macht over de boeken gegeven. Anders: wanneer de boekerij gesloten was, de sleutel niet in het slot steekt, maar de deur gewelddadig is geopend.
2) Vgl. het hierboven gezegde over ‘nemen’ tegenover ‘wegnemen’.
3) Mr. Noyon vermeldt als dag van het vonnis 14 November 1900.

beschouwen als een begin van uitvoering van het wegnemen van die boogjes met het oogmerk van wederrechtelijke toeeigening'.

Tot zoover over het werkwoord 'wegnemen'.[1] Thans het werkwoord 'aanzetten tot'. Het werkwoord is daarom van belang, omdat het door de schrijvers dikwijls gebruikt wordt ter verklaring van andere werkwoorden: opruien, bewegen enz. Het werkwoord komt voor in art. 152, waarin strafbaar wordt gesteld: 'hij, die iemand *tot* eene uitdaging tot tweegevecht of *tot* het aannemen van *eene* uitdaging *aanzet*, indien daarop een tweegevecht volgt'.

'Aanzetten tot' kan inchoatief zijn en perfectief en van een karakter daartusschen. Uit het slot van de bepaling blijkt volstrekt, dat het werkwoord hier perfectief is. Niet alleen moet de uitdaging of het aannemen, maar ook moet het tweegevecht zelf gevolgd zijn. Zoo is het ook in artikel 294 waarin wordt gestraft hij, die opzettelijk een ander tot zelfmoord aanzet, indien de zelfmoord volgt. Het perfektieve karakter van 'aanzetten tot' is hier niet te betwisten. Van poging is geen sprake bij deze misdrijven met bijkomende voorwaarde van strafwaardigheid. Evenmin als bij de misdrijven met zakelijke, strafverzwarende gevolgen.

* * *

Ik heb hiermede enkele van de bewegingswerkwoorden in het Wetboek van Strafrecht nagegaan. Het was niet mijne bedoeling ze allen te behandelen. Evenmin wilde ik alle wetsbepalingen bespreken, waar de behandelde werkwoorden voorkomen. Maar ik wilde vooral de signifische verschijnselen dier werkwoorden doen uitkomen, opdat de wetgever en de rechter zullen kunnen zien, hoe men eene soort van werkwoorden leert beheerschen.

1) Hetgeen ik gezegd heb over 'weg*nemen*' is ook toepasselijk op 'weg*voeren*', gelijk dit voorkomt in art. 281 'wegvoeren van eene minderjarige vrouw'. Is dit inchoatief, perfectief, of eene schakeering daartusschen?

Lezing en herdenking
Door
P.N. van Eyck

IV

Nine van der Schaaf's Gedichten. Wanneer zal deze dichteres van reeds veel mooie gedichten en een groot aantal mooie regels en fragmenten door publiek en kritiek erkend worden als wat zij is: een der fijnste en oorspronkelijkste kunstenaars van ons moderne Nederland? ‘De geest heeft de tijd’ werd onlangs in dit tijdschrift, als terloops, naar aanleiding van Nine van der Schaaf opgemerkt, en zeker heeft zij zich nauwlijks te beklagen als ook zij de wet moet voltrekken welke, tot onwrikbaar evenwicht, aan hen die voor de voorbijgaande tijd werken ruimschoots schenkt wat zij hem die onder het gebod der eeuwigheid arbeidt, onthoudt. Het zou bitter zijn zoo de sterken die alles op dit leven gezet hebben scheiden moesten zonder nog in dit leven hun loon ontvangen te hebben. Maar de anderen, zij die met de oogen op een komende wereld hun heden licht maken van de glans dier gedroomde toekomst, sterk als genen, mogen niet verwachten dat zij iets anders genieten zullen dan hun innerlijke rijkdom, waar de uiterlijke hun niet dan bij toeval geschonken wordt. Dragers van hun onsterflijke droom, gevoed en gedrenkt door hun inwendig licht, hebben zij hun aardsche lot te aanvaarden, ook als menschelijke nooddruft naar menschelijke voldoening, zoo zij immer mocht uitblijven, moest hunkeren.

Het leven van Nine van der Schaaf is in ontroering en in

droom, - haar droom de verbeelding van haar ontroering. Deze, waar zij teeder is, de sterke teederheid van een strijdbare liefde. De droom, niet de toevlucht van een verslagene, maar die hoogere werkelijkheid die, opgetrokken op hoopvolle verwachting, enkel hierom niet algemeen als werkelijkheid gezien en beleefd wordt omdat de menschheid tot haar klare daglicht nog niet - ontwaken kon, omdat zij, juist als werkelijkheid, nog niet van deze tijd is. Niet feitelijk de zekerheid van een dichter als deze is de droom, en die van het alledaagsche leven rondom haar de werkelijkheid. Zij, bewoonster der waarachtige wereld, weet dat de anderen integendeel de halfbewuste slapers zijn die, kreunend onder hun zware begoocheling, op hetzelfde oogenblik dat zij de wil en de moed hebben om hun bedrog af te schudden, in een nieuw licht op een nieuwe aarde een nieuw leven zullen voeren, en bevinden het, in het altijd-eender, eeuwig-oud licht, op onze oude aarde, hetzelfde, oude, altijd gebonden, nu eindelijk ontkluisterde leven. Zoo zingt zij, zij zelf of de bevrijde vreemde, het is al om het even[1]:

> Ik was een minnaar die langs heimelijke paden
> De zoetste wellust zocht, - ik was die nieuwe burger
> Die rustig door de straten ging, wat koel en hoog
> Het oude volk voorbij en in zich droeg dat groote koninkrijk
> Waar blijder volkren woonden....

Nine van der Schaaf blijkt op zeer bijzondere wijze de tegenstelling van Albert Besnard. In haar geen noodlottig dualisme. Zij is wat zij is - draagster van de droom eener nieuwe wereld - noodwendig, zonder andere mogelijkheden. Is die nieuwe wereld het verwijde beeld van haar zelf en het heelal rondom die wereld haar laatste lichtende uitglanzing? Of draagt zij haar enkel hierom zóó in haar droom, dat zij van nature haar eindigheid oneindig weet, de oneindigheid in haar eindigheid hervindend?

1) De Beweging, Mei 1917. Al de overige citaten zijn genomen uit de twee bijdragen in het Februari- en Augustusnummer van dit jaar.

Een lied voert uit de wijde sferen-stilte
Naar die bewogen aarde die haar groote ziel ontsluit
In lente. Waar langs donkre paden, menschen klein en sterflijk,
Tezamen gaan om 't heil der lente eeuwig te bewaren.

Een hooge ontroering ligt in de niet negatieve maar zeer positieve tegenstellingen van dit klein en volmaakt gedicht, waarin het geloof dat menigeen door abstracties heenworstelend tracht te benaderen, ademend en warm bewogen zich uitspreekt als de ziel van het leven. Een lied is het, wat haar overvoert van de oneindige stilte naar deze aarde. En een lied wordt het wanneer het geluk om die ontroering, daar zij als al wat aardsch is niet duren kon, omslaat in heimwee en, opziend naar de nachtelijke hemel, deze vervoering uitzingt:

De nacht is somber en onze droomen dwalen eindloos, onze liefde
Zingt eindloos, wijl eens lentewind woei om ons, en de stem van God
Om het stil beeld van onze liefste zong, toen geen vogel zong;
Toen werd in daglicht eeuwigheid geboren en nachten werden schoon
Van zachte droomen, onder wacht van sterren die als dood
Zoo ver van de aarde staan, die beven in onze oogen,
En onze laatste droom doen vleugelen naar het licht.

Wij die zóó gebonden zijn aan de betrekkelijkheid onzer menschelijke waarneming dat wij al de flonkeringen van het heelal in ééne idee verzamelen moeten om, van haar gloed doorslagen, in onze eigen uitstraling de aarde schoon, sterk en hoopvol te kunnen zien, en als, vóór onze ervaring reeds, eeuwig in haar begrepen, wij lezen de schoonste dezer gedichten met verwondering en verlangen. Hoe is het mogelijk dat een mensch zóó zeer de aarde en ons leven van eeuwigheid verzadigd ziet en voelt, dat zij slechts zelden of nooit de behoefte heeft, aan de eeuwigheid die siderische belichaming der idee te geven, welke haar, buiten haar (voor onze innerlijke gezichtszwakte) al te zeer begrensde openbaring op aarde, tot onze ervaring brengt? Intuitief bezit Nine van der Schaaf de wetenschap dat, gelijk de eeuwigheid gansch en al in ons menschelijk oogenblik is, zóó al ons zien en voelen en

bezitten uit eeuwigheid en oneindigheid als zijn bestaansgrond opbloeit. De ziel zelf is een bloem van eeuwigheid, van ontijdelijke essentie, enkel stervend om herboren te worden:

> De jonge aarde bloeit, de droomend-matte zielen
> Van die er sterven, zijn die nieuwe gave vlinders,
> Die nauw geboren, bevend schuilend hurken
> In schaûw van bladeren, eer zij in 't zonlicht stijgen!

Aldus de fijne, peinzende verbeelding van wat wij in andere gedichten, dat der bruiden bijvoorbeeld, voller en aardscher uitgedrukt vinden:

> Als zij zingend binnentreden gaat nevens haar de donkere
> Priesteres van het leven en als de bruiden zwijgend
> Om haar heen zijn, biecht zij in machtige zangen
> Haar oneindig verleden en uit haar laait de nooit eindende
> Begeerte en de bruiden buigen zich, de wereld
> Is een onmeetlijk woud geworden van bloeien en sterven.

Wie de wereld ziet gelijk de laatste regels haar oproepen, is zeker van zijn geluk, van zijn smart, en bovenal van zijn weemoed. Bovendien dat de berusting, en zelfs de aanvaarding die alles in haar helderheid opneemt, haar niet of slechts kort verlaten zal. Het leven is haar een onbegrijpelijk mysterie. Een groot aantal van haar gedichten bestaat in niets dan in de telkens verschillende doorvoeling van dit mysterie.

> Het is stil in mijn tuin en de muren zijn hoog rondom,
> Achter de muren verbergt zich het morgenrood en het avondrood,
> Daar is mijn jeugd verblonken, zoo lang geleden,
> Klein is mijn tuin, onhoorbaar mijn gaan door de paden,
> Bloemen, waarom bloeien en sterven wij hier alle dagen?
> Wij zijn klein en gevangen, wij leven onhoorbaar buiten de wereld.

De toon van de weemoed is hier duidelijk hoorbaar: de woorden zijn er van doortrokken. Zij is in bijna geen enkel der serie liederen uit het Februari-nummer afwezig. Vele hunner zijn de zangen onzer schoone en smartelijke vergankelijkheid. Men herleze deze rij met haar vaak zoo sublieme regels. Geen ding duikt, in scherpe omgrensdheid eigenmachtig

geworden, uit de zwevende strooming, het rhythmisch kenmerk dezer poezie, omhoog. Alles wordt gezien in de zelfde vloed van leven, alles schoon en alles noodzakelijk. Ook de dood is in deze levensvisie een wezenlijk element. Doorgangspoort naar een nieuw leven in andere vormen, wordt hij aanvaard, maar behoudt zijn zuivere menschelijke ontroeringsmacht. Enkel voor de ziel, die het leven zelf is, bepeinst de dichteres onsterflijkheid, maar het hoe blijft een onverklaarbaar wonder:

> Vanwaar het geheim
> Dat zij, brooze bloem, eeuwig zal leven?
> Vanwaar heeft de ziel haar schoonste geheim verkregen?

Onmiddellijk daarop echter het volgende gedicht: de noodzakelijkheid van de dood, zijn schoonheid, zijn smart, en zijn weemoed.

> Lang is de weg van streven der jeugd naar eindlijke doodsvrede,
> Herinnering vergaat en maar eene ontroering blijft over,
> Huiver van eeuwigheid vaart door het leven heen.
> Mysterieus zijn de zielen der menschen; vreemder dan sterren
> De oogen der menschen die vragend hun ziel openbaren,
> Weemoedige glimlach: wij blinden en dooven,
> Wij zijn eenzaam en dwalen in 't duister en weenen
> Als nabij ons een vlam 't gelaat van een makker verlicht.

Zoo schijnt ons het leven, dit zoo diep en zoo innig vertrouwde leven, soms nauwlijks eigen; - of het enkel door ons heengaat, of wij slechts tijdelijk erin verkeeren mogen, wie weet het? Soms is het alsof wij voor korte stonden zijn gast zijn. Maar dan, wat bij den een het leven onzeker maakt zóózeer dat zelfs het goede, zinloos geworden, niet meer te genieten schijnt, is bij de andere oorzaak van gretiger hoop en dankbaarder ervaring. De weemoed in Nine van der Schaafs poezie heeft niet die fijne wazige nevel van de ijle herfstmorgen die de diepe bronzen van den ondergang tot vrede verzoeten, voor haar is de weemoed een eindloos-innige glans, een vervloeiende blankheid waar alles in drijft, waarin alles doorzichtig wordt. Daarom kent zij niet enkel het bekoorlijk, immer ietwat beklemd gelúk van de weemoed dat van iedere warme ontroering,

smart of vreugde, uitgloeit, maar de weemoed is als de groeibodem zelf van het menschelijk leven, er bestaat geen ding dat niet mengeling van lust en leed, geen ding dat niet uit onuitputtelijke weemoed verrezen is. Daarom voelen wij niets weeks aan deze weemoed, is zij, als de teederheid der dichteres, een sterke, altijd bereid te nemen, maar ook altijd bereid te geven.

> Bloemen en jeugd droom ik u altijd te zamen,
> Bloemen nabij en jeugd die verliet mij en de dood -
> Droom die vereenigt wat ver van elkaar was, mijn ziel kent
> Wel het luide sterven als de rukkende herfstwind de bloei
> Rooft, maar in enkele stonden van lente en zomer
> Ben ik een gast in mijn tuin, een vreemde,
> Zoo is mijn ziel jong nog en vol verwachting.

Een weemoed waarin men de tot ontroering geworden wet van aardsche bloei en verganklijkheid zelve erkent, moet noodwendig de stuwkracht dier wet als een voorwaarde van zijn bestaan in zich hebben. Die stuwkracht is de liefde, en Nine van der Schaafs verzen zijn vol van haar. Zij is onbeperkt en almachtig, vormend en ontbindend, zij is in ons kleine hart, en in de menschheid, en in de gansche wereld, overal vinden wij haar weer als de bezieling van alle leven, zijn gloed, zijn waarde en waardigheid.

> Altijd zal de aarde dat bekoorlijke land zijn,
> Waar wij een enkele keer juichend ontwaken,
> Een enkle keer fluistren: wij zijn rijk, wij, die de aarde bewonen!
>
> En zoo wij rijk zijn waardoor anders dan door de liefde en haar ‘oneindige droom van zaligheid?’
> Er is een liefde op de sterren, er is een liefde in ons hart. O dat zij samen kwamen!
>
> Dan zal ik dien tragen beurtzang met de heiligen zingen,
> Die stierven op aarde in den gloed van een eeuwige liefde...

of:

> Zult gij van groote brandende sterren den weg vernemen
> Die voert naar de verborgen en eeuwige vlam van mijn liefde?

Haar liefde werd zoo groot en zoo sterk, dat zij met bewustheid niet enkel om geluk is maar om het gansche leven. Schenk mij het leven zoo wijd, zoo schoon, zoo diep als het zijn kan, en hoe zou ik niet alle smart aanvaarden? Ik zal lijden in het verborgen, en ingetogen, en teeder, zal ik zingen van mijn verdriet, maar mijn lied zal nimmer een aanklacht zijn; *omdat* ik liefheb, en *omdat* in mijn liefde *alle* leven geheiligd wordt.

> Zoek ik naar u? Ik zoek een blinkend god,
> Ik vind de dood en 't wonder en ook u. In chaos van de wereld
> Is wijsheid van mijn droomen lichtend spoor. Voert mij naar u?
> Mijn hart is klein. Mijn hart brandt stil. Ik weet, ik zal
> Niet sterven gaan. Ik weet: de god der menschen spaart geen menschen,
> Doch in 't hart dat liefheeft sparkelt zijn ondoofbaar vuur.

De Liefde, haar pijn, haar geluk, haar eeuwige weemoed. Stuwkracht van die ontroering-geworden wet onzer vergankelijkheid, het één onafwijsbaar menschelijk gebod, tracht de dichteres haar eigen leven naar haar te vormen. Zij slaagt of faalt, leeft in volheid of in dorheid, maar gehoorzaamt haar altijd want zij kan niet anders. In de aanvang dezer beschouwing noemde ik de vredig-diepe aanvoeling van het heelal, waaraan zij in sommige gedichten uiting gegeven heeft. Wij behoeven dit uit haar enkel-leven gewonnene in die gedachten slechts in te voeren om te zien dat zij, bewust van eigen kleinheid, nochtans ook in het Al de liefde als de onvergankelijke en onverwrikbare kosmische wet voelt, die haar zelf beheerscht en bestuurt. Maar tusschen dat al-in-de-wereld en dat al-in-het-hart ligt nog een derde: de menschheid. De grens der menschheid is de uiterste rondom het gebied waarop de enkeling met recht zich denken mag dat hij scheppend en en hervormend zal kunnen inwerken. Wat buiten de menschheid ligt is de geweldige droom die het zelf te boven gaat. Hier vooral toont zich Nine v.d. Schaafs karakteristieke geaardheid: dat haar teederheid sterk, haar liefde strijdbaar is. Openbaren beide eigenschappen, sterkte en strijdbaarheid, zich ook in het beperkte eigenleven, zij komen tot hun grootste werkkracht eerst als zij zich richten op de menschheid. Haar

zekerheid stelt een eisch: dat niet alleen het al, niet alleen het hart van den enkeling aan het gebod der liefde zich onderwerpt, maar ook de menschheid, door dezelfde erkentenis gedreven, zich innerlijk en uiterlijk vorme en bepale door dat eene machtige wezen. En de sterkste trek der dichteres is het die zich op de gemeenschap richt. Maar hier botst eigen zekerheid tegen praktische werkelijkheid. Want niet de liefde beheerscht de gemeenschap, doch eerder haar tegendeel, of een volkomen onwetendheid omtrent haar beteekenis. Dit is de werkelijkheid die Nine v.d. Schaaf in zich draagt en die wij niet-van-deze-tijd noemden: een gemeenschap geordend naar liefde, een samengaan volgens dezelfde zin die zij aan het leven leerde toekennen. Vreemd aan abstractie, werkelijk in heel haar wijze van voelen, nooit tot bespiegelende gedachte, altijd tot verbeelde ontroering komend, stelt zij misschien niet zoozeer een ideaal 'recht' op, tegenover het welk dan het onrecht vernietigd moet worden, want zij voelt het recht zonder het onrecht een abstractie, zooals de waarheid er eene is zonder de leugen. Zij beslecht geen twist tusschen twee aangetroffen tegenstellingen door aan een hunner gelijk te geven, maar weet dat hun beider afzonderlijk bestaan eerst mogelijk werd door dat een binding in de mensch ontbonden is. Er bestaat maar één heil: de oorspronkelijke binding te herstellen door de eene macht die haar mogelijk maakt: de liefde. Deze is dan ook de dikwijls zoo vertrouwensvolle eisch die zij het menschdom stelt, door die verbinding wordt haar verbeelding der toekomstige menschheid bepaald. Hier ligt, niettegenstaande het bewustzijn dat nog in deze tijd de gedachte aan haar vervulling haast utopie moet schijnen, haar geloof in de toekomst, omdat de liefde een zóó geweldige macht is dat zij niet dan tijdelijk en tot hun eigen schade door de menschen genegeerd kan worden. En ik zie dit onderscheid tusschen Nine van der Schaaf en anderen, dat zij, in beginsel althans, niet meent dat éérst de tweespalt in de menschheid tot het uiterste voldongen en verscherpt, en aan de eene helft als onrecht bewust gemaakt moet worden, wil later de algeheele gemeenschap mogelijk zijn, maar dat zij, consequenter en sterker, de overfuiging heeft dat enkel door binding van ongerecht-

vaardigde gescheidenheden, de harmonie kan hervonden worden en die gemeenschap te bereiken is, welke mensch en menschheid even sterk behoeven als zij haar hartstochtelijk begeeren of tegengaan. Dit is dan verder het belangrijke kenmerk in Nine v.d. Schaafs persoonlijkheid: haar onwankelbaar geloof in de macht van de Droom. Ook nu: niet die droom der toevlucht die tot werkeloosheid brengt, maar die actieve droom die de harten heet maakt, de spieren spant en de geestkracht aandrijft tot arbeid en strijd, omdat het gansche leven altijd strijd zal zijn, omdat alle bezit, ook het geestelijke, veroverd moet worden en enkel de doorploegde aarde rijke oogsten afwerpt. Een strijd ten slotte die niet in tegenstrijd is met haar eigen geloof in de almacht der liefde, maar zijn noodzakelijk voortvloeisel, stuwkracht als zij is dier eenige en eeuwige wet van wording en ontwording, van bloei en sterven. Hoe sterk zij dit voelt, men leze het in die magnifieke ‘Gedachten’ uit het Septembernummer van 1915. Strijd dus, en onophoudelijk, nimmer die uit de ontkenning der liefde voortkomt, maar die haar opperste bevestiging is, haar werk en haar wapen. Als deze bestaan wordt zal in ieders hart de vrede zijn, en in die vrede de ontroering die het laatste gedicht uit ‘Van een donkere Wereld’ aangrijpend maakt:

Klein was de wereld, te klein voor een schaatrenden lach,
In onze droomen liepen hand aan hand zingende menschenscharen
En beklommen de bergen. In onze huizen huisde de schemer
En onze klachten zwierven en vielen nimmer tezamen,
De witte godin van hemelsche liefde kwam in en ontstak haar heilige
Avondlijke vuren. Gebogen zaten wij en onze gelaten bleekten
Bij die hoog laaiende vlammen tot schoone witte rozen des doods.

Nu is de wereld gekleurd door de straling van 't morgenrood,
Nu bloeien de roode rozen, drinken wij aardsche geuren,
Zijn wij bevrijde menschkinderen, rood in liefdebrand,
Aarde en hemel komen tezamen voor dezen betooverenden dag,
Dan komt de nacht, de stille onzichtbare dood
Die ons meevoert over zijn donkere golven, doch wie een aardedag
Leefde in liefde zal eeuwig over de dood zegevieren.

Hand aan hand zullen wij langs den groenenden berg stijgen,
Velerlei is onze liefde, aardsch en betooverend als bloemen
En beken. Onze harten storten zich uit met geweldige blijheid,
De aarde vernieuwt, op de bergen liggen de wonderen
Van den komenden dag, - lach en liederen zijn nieuw geworden.

Doch wie één aardedag leefde in liefde zal eeuwig over de dood zegevieren. ‘En aan het einde scheiden zij, ongevleugeld wel, maar met een aanvang van vedergroei, uit het lichaam, zoodat zij geen geringe prijs voor de waanzin hunner liefde wegdragen. Want tot de duisternis en de tocht onder de aarde te gaan is aan hen niet opgelegd die rééds hun bovenhemelsche reis begonnen waren.’ Aldus Sokrates in Platoons Phaidros. Door de eeuwen heen, ontmoeten elkander en stemmen samen, gelijkelijk dienaars van den éénen Eroos, de stem van den groote wijze en de zang der stille dichteres. Eeuwige waarheden bloeien op uit het onbewuste en ontwinden zich teeder uit de stilte waar zij in sluimerden. Voor ons het geluk dat in deze tijd weder zulke stemmen gaan klinken, zulke liederen weder gezongen worden.

Nieuwe muziek
Door
Paul Cronheim

Mahler - Ravel - Sibelius.

Ik noem U drie der meest typische vertegenwoordigers der nieuwe toonkunst.

Duitsche - fransche - finsche muziek.

Drie werelden, en van elkaar, naar men zegt, in ieder opzicht gescheiden.

Het is een algemeen en nu dubbel graag aanvaarde meening, dat vooral tusschen de duitsche en fransche muziek een onoverbrugbare kloof bestaat, dat de eene het tegendeel is van de andere.

De drie concerten waarmee het winterseizoen van het Concertgebouw geopend werd, schenen deze meening te bevestigen.

Het eerste concert: Mahler's Lied von der Erde. De nieuwe duitsche muziek in haar hoogste uiting. In de figuur van Mahler heeft ze zich na veel verbeeldingsarme jaren weer als een scheppende levenskracht in een gestalte verwerkelijkt.

Van de werkelijkheid had zich de duitsche muziek, nadat haar grootheid in de 19de eeuw verstroomd was, maar al te graag afgekeerd. De werkelijkheid in Duitschland was toen ook allerminst van dien aard, om weerklank te vinden op het snaartuig van het inwendig leven, en naarmate ze voozer werd, sprong de idealistische straal hooger en ging zich in het grenzenlooze verliezen. De vaderlandsche romantiek van Wagner kon slechts in een Duitschland ontstaan, waarin ieder geloof aan de schep-

pende kracht van de werkelijkheid verloren was gegaan. Het spreekt vanzelf, dat wij ook in de toonkunst onder werkelijkheid niet hebben te verstaan de laag-bij-de-grondsche werkelijkheid van burgerlijk gebeuren, maar het geestelijk gehalte, de bronnende idee van het werk, zijn innerlijk leven, de blijvende, *eeuwige* werkelijkheid dus. Het ligt voor de hand, dat muziek, die kracht, houding en stijl, maar tevens voorliefde heeft voor breede opzet en zware zegging, voor degelijkheid en doorwerktheid, *indien* ze gedragen en doordrongen wordt door de Idee, het hoogste bereikt - Bach, Beethoven - maar dat zij, iedre werkelijkheid missend, verbijsteren en ten slotte ontaarden moet in het valsche pathos dat aan de retoriek der dichtkunst verwant is. Wij hebben het beleefd, dat de duitsche muziek van grootsch grof en van zoet zinnelijk, van scheppend navolgend en van gestalte een schim werd. Dat er, nu hier dan daar, door nieuwere componisten boeiende, hartstochtelijke en meesleepende muziek geschreven werd: niemand zal het ontkennen. Maar zij allen vormden niet, *beeldden* niet, dus schiepen niet. Slechts meer of minder verheven gevoelens werden uitgedrukt: geen in de ruimte bouwende, maar een versierende kunst. Met het verschijnen van Mahler heeft de nieuwe muziek in Duitschland weer gehalte gekregen. Hij voor 't eerst, na een lange periode van onwerkelijkheid, verklankte het bestaan van een nieuwe wereld, het glanzende droombeeld van zijn geloof: van zijn liefde tot die alomvattende heerlijkheid van het *blijvende*, *werkelijke* leven. Heel zijn werk is niets anders dan het zeggen en zingen, dan het vormen en beelden van deze ééne liefde, die voor hem de draagster is van alle schoonheid en daadwerkelijkheid. ‘Gelt, wird's nicht eine schöne Welt’ zingt de jonge zwerver in zijn eerste symphonie, en als hij in zijn laatste zang nog eenmaal spreekt tot zijn aarde, zijn ‘liebe Erde’ dan stroomt en bloeit als een eindelooze ontroering diezelfde liefde.

Zie daarentegen Maurice Ravel, van wie Mengelberg in het tweede concert verschillende stukken uitvoerde[1]. Het onder-

1) Dat ik Debussy hier niet afzonderlijk bespreek heeft - afgezien van het feit dat ik voor iedere natie slechts één typische vertegenwoordiger koos, - ten eerste daarin zijn oorzaak, dat van hem twee hier reeds bekende werken - de magnifieke nocturnes: ‘Nuages’ en ‘Fetes’ - werden uitgevoerd, en ten tweede, dat Debussy ofschoon de oudere en omvattendere, juist die eigenschappen, die de geest van de nieuwe fransche muziek bij uitnemendheid kenmerken, niet in zoo sterke mate uitdrukt als Ravel.

scheid is inderdaad zoo groot, dat men zich verbaasd afvraagt, hoe met eenzelfde povere scala een dergelijke verscheidenheid bereikbaar is. In de allereerste plaats dient daarom te worden vastgesteld, wat deze muziek zeer bewust *niet* wil belichamen. Dat is de zware zegging, waarvan de ontaarding in Duitschland een waarschuwing voor de nieuwe fransche componisten was. Deze waarschuwing, deze vrees voor het valsche pathos, heeft geen geringe invloed gehad op de wording der nieuwe fransche muziek. Maar zij zou niet zielsuiting zijn, indien zij niet tevens, en wel in de eerste plaats, eigen geest en eigen voelen vertolkte. Dit eigen leven *is* er. Uit iedere noot, uit iedere wending, uit iedere vervlechting van Ravel's muziek spreekt het.

De twee suites 'Daphnis en Chloé,' voor het russische ballet geschreven, zijn in 1912 als 'symphonie chorégraphique' verschenen. De uiterlijke gegevens voor dit werk heeft Ravel ontleend aan de grieksche roman van Longus, waarin de liefdesgeschiedenis van de geitehoeder Daphnis en de schaapherderin Chloé behandeld wordt. Reeds dit feit wijst op een belangrijk en kenmerkend onderscheid. Mahler zou nooit in deze wereld van grieksche zinnebeeldigheid de algemeene vormen gezocht hebben, die de kunstenaar van latijnsche afkomst in het Griekendom vindt. Ik herinner in dit verband eraan, hoe groot ook op de nieuwe fransche *dichtkunst* de invloed van deze wereld is geweest. Zijn niet 'Les jeux rustiques et divins' van de Régnier uit diezelfde symbolensfeer ontstaan?

Ravel's muziek is de uiting van een subtielste gewaarwording, een op de spits gedreven zinneverfijning. Maar waar is de grens tusschen een dergelijke verfijning en geraffineerdheid? Alle kleuren, alle lijnen vervloeien in elkaar en verbaasd hooren wij een schoonheid aan die zoo schijnbaar zonder verband en vastheid kan bestaan. Want schoonheid is er, het is alles even wonderbaarlijk, even zeldzaam, even kostbaar, zooals vreemde bloemen die geuren

en bekoren. En hoe zingt daartusschen die vreugde aan de schoone voorbijgang, die ons zoo vaak bevangen heeft: de zoete weemoed van Ronsard en van Vaucluse's zanger....

De finsche muziek. De uiting van de jongste europeesche natie op het gebied van de toonkunst en eveneens in hooge mate belangwekkend. Zij draagt onmiskenbaar het karakter van land en volk, zooals wij het ook in de nieuwe dichtkunst hebben leeren kennen. Van de hedendaagsche finsche componisten zijn Järnefelt, Selim Palmgren en Merkanto bekend geworden, maar de belangrijkste is Jean Sibelius, die zeker nationaal, maar bovendien van europeesche beteekenis zal blijken te zijn. Van hem hoorden we het vioolconcert Opus 47 - door Schmuller meesterlijk vertolkt - en de muzikale legende 'Lemminkäinen zieht heimwärts' ontleend aan het finsche volksepos 'Kalevala'[1].

De meren en scheren, de groene berken en daarachter de donkerdreigende sparrebosschen, het mat zilvrige licht, dat erover beeft, de rivieren en stroomvallen waarop de forellenvisschers en vlotschippers zich bewegen - dat alles trilt en duistert door Sibelius' verbeeldingswereld, die grijs en zwaarmoedig is, maar gedragen door een sterk en eigenaardig maatgevoel (vioolconcert derde deel!); en soms overvloeiend van het verlangen dat zijn volk doet haken naar warme en volle kleuren. Ik denk aan het Adagio van hetzelfde concert, waarin boven de donkere ondergrond van de tokkelende strijkers de viool omhoog bloeit gelijk de eenzame stem in de bleeke nachten van het noorden.

Van drieërlei muziek, van drieërlei schoonheid is hiermee de indruk weergegeven. En de voor ons gevoel meest vreemde openbaringen waren niet de minst boeiende. Maar wat is het toch dat ons temidden van alle aandoeningen en mijmeringen, van alle kleur- en lijnenspel telkens weer doet opzien naar een

1) 'Lemminkäinen ist ein Kriegsheld, der Achilles der finnischen Mythologie. Seine Unerschrockenheit und Schönheit machen ihn zum Liebling der Frauen. Von einer langen Reihe von Kriegen und Kämpfen erschöpft, entschliesst sich Lemminkäinen, sein Heim wieder aufzusuchen. Nach einer an Abenteuern reichen Fahrt gelangt er endlich in sein Heimatland, wo er die Stellen wiederfindet, die so voll von Erinnerungen an seine Kindheit sind'. (Toelichting van den Componist).

andere wereld? Is dit het verlangen naar vastheid, naar binding, naar bouw, naar werkelijkheid? Ja zeker, het is dit alles, maar het is nog iets meer. Het is het verlangen naar de *bezieling*, die heerlijk brandende, die redeloos felle bezieling, die in onze hartklop stort en allen en alles in vlammen zet. Wanneer aan het slot van Mahler's Lied von der Erde die bezieling zich openspreidt als de jonge bloesemende droom van weleer, wanneer het geloof aan de heerlijkheid van het leven, die liefde tot de aarde nog eenmaal schreit en fluistert en jubelt, wanneer die verrukkelijke klankgolvingen ons doortrillen en doorstroomen: dan schreien en fluisteren en jubelen wij mee, dan, ja dan is ons verlangen gestild, dan voelen wij voldaan gelijk de ‘wolk die weerkeert in de zee’.

Dus toch een meerdere? Toch een kloof? Toch een gescheidenheid?

Niets is minder waar.

Het onderscheid tusschen de muzikale uitingen der verschillende naties was inderdaad groot en kenmerkend en ik heb getracht het voor ieder afzonderlijk aan te wijzen. Maar is dit onderscheid het hoogste kenmerk der kunst? Is wat alle kunsten verbindt, is de overeenstemming, niet hooger te achten?

Sinds men - na 1880 - overal in de europeesche geestesgeschiedenis dezelfde stroomingen heeft waargenomen, - men zou ze kort streven naar geestelijke eenheid kunnen noemen - zal het niemand meer in de gedachte komen het *onderscheid* tusschen de verbeeldingswereld van George en Verwey of de Régnier en Swinburne belangrijker te achten dan hun *overeenstemming*. Wij zullen zeker niet het verschil van ieders wezen en daarmee van de landen, waarvan zij de dichterlijke uiters zijn, voorbijzien. Maar we weten dat juist hun veelkleurige verscheidenheid in waarheid de eenheid is, waarop heel de nieuwe poëzie in Europa berust; ieder erkent de schoonheid van den ander, maar weet dat zij allen - zooals Shelley het deed zien - ‘arbeiders zijn aan het groote dichtstuk dat eenzelfde geest sedert het begin van de wereld heeft opgebouwd’. Wat is dit erkennen van de eenheid in de veelheid anders dan het diepe besef dat ondanks verschil en strijd de poëzie slechts

zal bloeien in een geestelijke gemeenschap, waarin ieder bizonder wezen zich handhaaft, zonder die hoogere samenhang te verbreken?

Daarentegen: dat eenzelfde streven naar geestelijke eenheid ook de toonkunst doordringt en vervormt: dat heeft men niet willen inzien. Moeilijk was dit ook, zoolang de nieuwe muziek zelf geen of weinig werken van geestelijk gehalte voortbracht. Maar nu ook zij als een nieuwe werkelijkheid naar voren dringt, nu is dit streven niet meer te stuiten. En naarmate het zich uitbreidt, zal men het besef van overeenstemming in de muziek belangrijker gaan achten dan de bewustwording van een onderscheid.

Wie zal beweren dat in de toonkunst de ware verhoudingen andere zijn dan in de dichtkunst? Is die duizendvoudige verscheidenheid minder schoon, omdat hier in klanken wordt vertolkt wat ginds in woorden wordt gezegd? Ook de toonkunst heeft oneindig veel bestaanswijzen, maar zij die haar uiten hebben slechts één doel. Zij willen niets dan duurzaamheid in klanken geven, een ander dan het daaglijksche leven: een leven in evenmaat en schoonheid: het blijvend leven. Ook zij zijn allen ‘wachters van dien diepsten schat, zijn dienaars van dat reinst symbool’. Zij zijn vereenigd en belangeloos.

In dit tijdschrift, dat voortdurend alle uitingen van geestelijk leven als eenheid ziet en samenbrengt, voegt het uitdrukkelijk te zeggen dat ook in de toonkunst eenzelfde eenheid bestaat. Wij erkennen het wezen der muziek als wat zij vroeger was en, naar wij hopen, weer zal zijn; niet de versierster en verfraaister van een tijd en menigte, maar de uiting van een geestelijk leven[1)]. In deze duiding der toonkunst ligt vanzelf haar eenheid besloten. Minder in het vaststellen van een onderscheid dan wel in het aanwijzen der verwantschap, die al haar uitingen tot eenheid bindt, benaderen we haar ware wezen. ‘Besef van onderscheid bij ongevoeligheid voor verwantschappen, is de

1) Beethoven bijv. wordt door de nieuwe literatuur reeds van dit standpunt uit behandeld. Zijn werken zijn niet meer ‘als absolute Musik im falsch verstandenen Sinn, als inhaltlose Musik an sich zu betrachten’, maar integendeel als de visionaire uitbeelding van een idee. Hij verlangt ‘Einbildungskraft, geistige Tätigkeit’. Men zie hieromtrent het bekende werk van Paul Bekker: ‘Beethoven’, Schuster & Loeffler, Berlin 1912. Inzonderheid het tweede boek ‘Die poetische Idee’.

splijtzwam die de gemeenschappen vermoordt'. De waarheid van dit zeggen - - wij hebben het nu waarlijk beleefd! Zouden we niet moeten wanhopen, indien we niet in ons de zekerheid hadden, dat ondanks het gebeuren van deze dagen tòch de overeenstemming blijvender is dan het onderscheid? Niet duitsch, fransch of finsch, maar europeesch zal de nieuwe muziek zijn. Erkent men haar als zoodanig, dan zal ook zij ertoe bijdragen, die stille gemeenschap te verzekeren die het geluk van ons leven is.

Boekbeoordeelingen

Hugo Kehrer: *Die Kunst des Greco;* Hugo Schmidt Verlag, München. Zweite Auflage.

Ik zou dit boek van Kehrer een welkome aanvulling willen noemen van Barrès' Le Greco on Le Secret de Tolède, welke studie, een aantal jaren geleden verschenen, de eerste was die op de spaansche schilder de aandacht van Europa vestigde.

Kehrer bepaalde zich tot het doordringen in Greco's werk: de nalatenschap van een geboren Griek die, na een Italiaansche leertijd, zich in Toledo vestigde en in spaansche geest voortarbeidend de vroeger verworven vaardigheid verachteloosde en nieuwe uitdrukkingsmiddelen zocht tot het op doek brengen van zijn visioenen.

Barrès daarentegen werd geboeid door tal van toledaansche indrukken, die hij uitvoerig behandelde. De bekoring van die zwijgende stad met haar veelvuldig overkalkt verleden, laat hem niet los, prikkelt hem tot nadenken, dwingt hem de kenteekens van ongelijksoortige invloeden die er gewerkt hebben, te doorvorschen en te vergelijken. Om de psychologische vondst was het hem te doen en als zielkundige onderzocht hij de stemmingen van tijden en atmosferen, bespiedde de verborgen aard van de inwoners, ontleedde de kunst waarin hij de bewijzen meende te vinden voor zijn gissingen. Zijn besluit was: dat in deze spaansche stad, wier grond, rots en plantengroei een indruk maken van troostelooze ellende en die door haar stijl nochtans iedere lagere gedachte onderdrukt, een menging van tweeërlei rassen moet hebben plaats gehad: dat namelijk de adem van zonde en wellust, nevens de hartstochtelijke vernedering voor het Heilige, die zich dikwijls in ten toon gedragen

askese te kennen geeft, uit de verborgen rasmenging voortkomt van de onderdrukte, verdreven, vermoorde Joden en Semitische Arabieren met de uitwendig zegevierende Spanjaarden: van de Oosterling met de Katholiek.

Barrès tracht in de mystiek van Toledo door te dringen, maar hij doet het als waarnemer, die zelf rustig blijft en wiens romantische geaardheid onmiskenbaar is. De vloeiende stijl waardoor hij zijn indrukken weergeeft heeft een zeker parijsch parfum in zich. Zijn ontroering doet als romantisch aan. De stemmingen van het landschap, van het rotsige bergland boven de Taag, terrassen langs welke de stad met haar middeleeuwsch voorkomen ligt opgebouwd, worden in zijn beschrijvingen voelen zichtbaar; de duistere ernst van kerken, gevangenissen, paleizen, naast elkander in de huizenrij ingevoegd, brengen hem tot geestdrift; de kleurige zonsondergangen buiten de stad, het toledaansche leven van heden: de dans op het marktpleintje, 's nachts, waar, bij grillige muziek, spookachtige gedaanten - typen die hij van Goya, Cervantes, Lope de Vega meent te kennen - zich in 't flakkerlicht van de tentjes bewegen, stemmen hem lyrisch.

Hij vertelt van de moeite die het kostte Greco's schilderijen te bezichtigen. De kerken en kloosters waar ze - kwalijk verzorgd en vaak door slechte kopieën vervangen - zich bevinden, waren deels alleen op weinige feestdagen toegankelijk. Een catalogus, zelfs een gebrekkige, bestond nog niet. Toch behoort de kunst van de bij zijn leven als ‘demente’ uitgekretene tot de kostbaarste rijkdommen van de vervallen stad, waar tegenwoordig ieder vreemdeling voor weinig geld een paleis bezitten kan.

Dat Domenica Theotocopuli waanzinnig was, geloofden zelfs tijdgenooten die hem kenden: dat hij het niet noodig vond zijn vreemde inspiraties uitteleggen, gaf er aanleiding toe. Wat ieder leek treffen moet: de opzettelijke uitrekking tot ovalen en daardoor het verschuiven van alle verhoudingen ten gunste van de lengtelijnen - vóór alles zijn onnatuurlijk lange koppen - scheen menigeen het teeken van een gezichtsgebrek. Dat dit middel hem diende om zijn indrukken te vergeestelijken en dit geestelijke te verzichtbaren, begreep men niet.

Kehrer stelde zich tot taak, deze kunst te verklaren als de

uiting van een mystische en ziels-aanleg. Tevens stelde hij belang in de bij haar behoorende schilder-problemen. Hij geeft maar een kort overzicht van El Greco's leven en bespreekt dan, bij wijze van tekst tot de afbeeldingen die hij aan zijn boek heeft toegevoegd, zijn kunst; zonder die evenwel in haar geheele wording te willen volgen, daar hij van het vroegste werk slechts een enkele proeve geeft. ‘De Greco die zichzelf gevonden heeft en zijn werk naar eigen wetten begint op te bouwen, de schilder die de dingen van hun enkel-stoffelijk bestaan ontdoet, en dit door zijn ziel, door het licht van zijn on-werkelijkheid en de wonderen van zijn palet verheerlijkt, boeit meer’ - zegt hij - ‘dan de man die nog worstelt en strijdt’.

Kehrer's boek heeft op het fransche zijn veel grooter aantal reproducties voor, en deze in beter hoedanigheid: in dit geval een groot voordeel omdat de werken van deze meester - tot nu toe kent men er ongeveer honderdvijftig - buiten Spanje zoo schaars voorkomen en zoo zelden goed zijn afgebeeld.

Het Münchener Museum bezit een van de kenmerkendste: El Espolio. Het heeft een gunstige plaats tegenover een kruisiging van Tintoretto, een stuk dat de bedoelingen van die Venetiaan beter zien doet dan zijn andere werken. De beteekenis die hij op dit paneel het licht toekent, - de fladderende beweging van de gebaren, - toonen hem aan El Greco inniger verwant dan een van zijn in de kleur meer voltooide stukken, waaraan deze in het begin van zijn loopbaan, samen met Jacopo Bassano de techniek leerde, - meer dan van de oude Titiaan in wiens school hij getreden was.

Een afzonderlijk hoofdstuk heet bij Kehrer Der Neue Stil, een ander Greco's Mystik, een derde Licht und Farbe, - deze laatste bedoeld zooals ze in dienst treden van een nieuwe levenswil. ‘Zoo is dus - zegt hij - bij Greco het licht geen natuurlijk element, oefent veeleer tegenover het daglicht een mystische weerwerking uit. Zijn oorsprong in het gevoel verraadt het telkens duidelijker, totdat het eindelijk symbolische beteekenis krijgt.’

De stijl die Greco gevonden heeft is die van de ziel en van het vizioen. De wetten van de natuurlijke ruimte erkent hij niet.

Zijn lijnen spreken hun eigen taal zonder inachtneming van perspektivische waarschijnlijkheid en voegen zich tot een verband dat niet uit het weergegeven voorwerp verklaard kan worden, maar alleen uit een innerlijke toestand die misschien door dat voorwerp werd opgewekt. ‘Telkens weer blijkt de oorspronkelijke kracht, de haast elementaire drang. Het lijkt wel of het getal van zijn polsslagen van jaar tot jaar toeneemt, totdat die toestand bereikt is die door buitenstaanders voor ziekte van 't brein en 't gezicht wordt aangezien. Hij prikkelt tot meeleven: trillen en beven moeten we. Hij overdrijft de graad van uitdrukking, de maat van de ritmische beweging en ziet het heil van de kunst in de grenslooze vergeestelijking van de materie. Van de natuur verwijdert hij zich, ziet haar nauwelijks nog aan, en daardoor dat hij de werkelijkheid zooals zij is heel niet wil voorstellen, openbaart hij zich als een oosterling. In aanraking met de natuur zijn, wil voor Greco niets anders zeggen als indrukken van haar ontvangen, opdat die tot innerlijke ervaring rijpen. Geheele vormgroepen worden verscheurd door het licht dat opvlamt en wegschiet, ons in 't ijle voert, ademloos her en der jaagt. Daar het licht een uitdrukkingsmiddel van Greco's ziel is, wordt het een prikkel voor ónze ziel.’

Als portretschilder schijnt Greco anders: namelijk de nuchtere kenner van zijn tijdgenooten. ‘Hij wil aantoonen dat die duistere omgeving van Toledo de geest niet blij en vrij laat worden, dat ze de gemoederen verdonkert en in banden slaat. Hij teekent het doffe bestaan, de benauwende macht van een starre, ijdele en ontzenuwde aristokratie, die de natuurlijke vijand is van alle verlangen naar inzicht en vrijheid. Vergeten we niet dat deze mannen de dragers van de Spaansch-Kastiljaansche beschaving zijn en tevens de onderdanen van Philips de Tweede, van de enghartige fanatische dwingeland op de troon van Spanje.’

Geen wonder dat een schilder van dit verstandelijk overwicht voor waanzinnig doorging.

Over zijn leven zijn wij niet nauwkeurig ingelicht. Zijn geschriften, door tijdgenooten hoog geschat, zijn verloren gegaan. Evenals Leonardo was hij beeldhouwer en bouwmeester, maar ook daarvan zijn geen teekens overgebleven.

Maar de extase van zijn geloof, de mystiek van zijn religie,

is in zijn schilderwerk uitgesproken en komt onverzwakt tot ons. Weinigen zullen in staat zijn dat werk ter plaatse te zien; maar de geest die erin leeft zal zeker nog verdere kringen beinvloeden dan hij reeds nu bereikte. Het is de verdienste van Hugo Kehrer dat hij daartoe zal hebben meegewerkt.

H.T.

Losse Bladen over Staatkunde I. Vrij België, door Frans Cauwelaert, de Vlaamsche Boekenhalle, Leiden.

De engelsche moker beukt nu voortdurend op de poort van België en even onophoudelijk kloppen de stillere slagen van het rechtsprekend woord op de gewetens van de Duitschers.

Frans van Cauwelaert hoort tot die belgische volksvertegenwoordigers die, naar Nederland uigeweken, daar hun best doen de Vlamingen hun plaats in België te verzekeren en België zijn plaats in Europa. Hij is een man die breede, soepele lijnen volgt, ruim genoeg om onnoodige wrijving te vermijden, klemmend genoeg om in hoofdzaken voor geen ongewilde drang op zij te gaan. Wat het binnenland betreft, wil hij de Vlamingen binden aan het belgische staatsverband, maar is er tevens niet afkeerig van de belgische regeering te prikkelen de Vlamingen recht te doen. Naar het buitenland staat hij die volledige onafhankelijkheid en onzijdigheid voor die de sterkte van België is. Hij voert dus een staatkunde van het midden, zooveel dat voor een vlaamsch Katholiek mogelijk is. Voorloopig een platonische staatkunde, want zij kan uit weinig anders bestaan dan uit voorbereidende en algemeen gehouden propaganda. Maar juist daarom is ze zuiverder dan in het land zelf, bij onbelemmerde en werkdadige partijstrijd, mogelijk zou zijn. De Katholiek kon zich nooit zoozeer Vlaming, de Vlaming nooit zoozeer Belg toonen, als nu hij buiten de grenzen staat van een overweldigd België. Het recht van Vlaanderen, de noodzakelijkheid van België, die twee, voorheen vaak tegenstrijdige beginselen, zijn nu één twee-eenig dogma, stevige steun voor hen die buiten het bezette land door woord en verwachting meewerken tot zijn bevrijding. Als uitgewekenen, los van vreemde druk en verwarrende wrijving, kunnen zij klaar de groote lijnen zien, de houding hand-

haven die door een juist inzicht in België's recht en zijn toestand geboden wordt. Gij zult wijs doen, zeggen zij tot hun vrienden in 't vaderland, u niet te laten misleiden door de vijand. Gij zult verstandig doen, zeggen ze tot hun regeering, niet langer het onrecht dat ge de Vlamingen hebt aangedaan te bestendigen. En gij, vreemd en vijand - is hun uitspraak - gij die België beroofd en gemoord hebt, voeg niet aan uw schande nog de woordbreuk en de schaamteloosheid toe, dat ge het als een wettig veroverd pand beschouwt. Alle drie deze uitingen zijn onaantastbaar. Zij doelen in de richting van een vrij België en daarin een ongekneveld Vlaanderen. Zij zijn waard door alle drie de toegesproken partijen te worden aangehoord. Zij leggen aan hen die ze uitspreken de verplichting op van een karaktersterkte en een onpartijdigheid die, als ze ook na de oorlog konden worden gehandhaafd, de slechte dunk die we van politiek hebben, beschamen zouden.

Georges Eekhoud en zijn Werk, een Studie van Herman van Puymbrouck, met Portret en Handschrift, 1917, Antwerpen de Nederl. Boekhandel, Amsterdam, van Holkema en Warendorf.

Een goed en duidelijk overzicht van het werk van Eekhoud. Een dergelijke studie over een levend schrijver, waaruit deze dan als mensch tot ons komt, heeft een dubbele waarde. De tijdgenoot doet ze een blik werpen op het geheel, waarvan hij een gedeelte, of niets, kende: ze doet het hem begrijpen en lokt hem door meegevoel. De nakomeling geeft zij nevens het werk, dat voor hem verleden geworden is, het uitvoerige beeld van wat tijdgenooten in dat werk zagen. Literatuur van den dag dus, maar die na lezing bewaard wordt bij het gereedschap van de historische wetenschap.

Christophe Nyrop, L'arrestation des Profeseurs belges à l'Université de Gand, traduit du danois, par Emmanuel Philipot, Librairie Payot & Co. Lausanne-Paris 1917.

Het boekje van de deensche professor, in het fransch vertaald, zal voor menigeen de waarde behouden van een *Memento*. Gedenk aan Gent! moeten we nu en dan elkander toeroepen.

Gedenk aan Gent, waar geleerden van ongekreukte naam en karakter, waar Pirenne en Frédéricq, werden opgelicht en weggevoerd omdat zij niet wilden handelen tegen eer en geweten. Gedenk aan Gent, waar een vlaamsche hoogeschool werd opgericht, niet opdat ze ten bate van de wetenschap en van Vlaanderen, maar opdat ze een twistappel tusschen Vlamingen en Belgen zou zijn. Gedenk aan Gent, waar Nederlanders de schijn hielpen bestendigen dat er een nederlandsche geest zou worden aangekweekt, terwijl het inderdaad en duitsche was.

Pirenne en Frédéricq worden nog altijd in Duitschland gevangen gehouden. Het moet ook wel. Zij zijn met hun beiden, ten opzichte van de universiteiten in hun vaderland, het belgisch geweten: de eenige macht die de oprichter van de gentsche hoogeschool te vreezen heeft.

A Commentary critical and explanatory on the Norwegian text of Hendrik Ibsens Peer Gynt, its language, literary associations and folklore, bij H. Logeman Ph.D., Hon-L-L-D (Glasg), Professsor in The Belgian State University of Ghent. The Hague, Mart. Nijhoff 1917.

Prof. Logeman heeft zijn betrekking in Gent opgeofferd en misschien is het wel aan deze vrijwillig aanvaarde noodzaak dat de bewonderaars van Ibsen dit omvangrijke werk over Peer Gynt danken. Niemand zal gaarne tegenover deze uitvoerigste uitleg en tekstkritiek de schijn willen aannemen er nog meer van te weten. Ze zijn, zooveel doenlijk, volledig. Alleen het ritme van Ibsens drama heeft de schrijver buiten bespreking gelaten, daar, naar hij meende, het oor van een vreemdeling hierin niet de beste onderscheider is. Tevens toont hij de begrensde waarde van zijn werk, als namelijk hulpmiddel tot het ontstaan en niet tot het gevoelen, in te zien. Geniet eerst Peer Gynt zelf, zegt hij en zie daarna of mijn boek u van dienst kan zijn. Dit is de ware verhouding en het zal een teeken zijn dat Ibsen's naam, in Engeland teminste, nog niet verbleekt is, wanneer deze philologische arbeid er waardeering vindt.

Het Compleete Etswerk van Adriaen van Ostade, in facsimile lichtdruk naar de orgineelen uit het Rijksprentenkabinet, met inleidend woord van H.P. Bremmer. Levensverzekering-Maatschappij 'Utrecht'.

In belangrijkheid - zegt Bremmer - komt na het etswerk van Rembrandt dit van Van Ostade. Inderdaad: na. Om in de termen van onze tijd te spreken: zooals Haig en Hindenburg nà Alexander de Groote komen en nà Napoleon.

Laten wij Rembrandt's geëtste vizioenen geheel uit onze zinnen zetten. Zij overstralen zoo verblindend de werkelijkheid waarin Van Ostade leeft, dat wij de laatste niet, zien konden zoolang het licht van de eerste in onze oogen valt. Eerst wanneer we van Rembrandt niets meer merken, genieten we Van Ostade. Dan erkennen we hoeveel hij weet, hoe genoeglijk hij verhaalt, hoeveel liefde hij heeft voor ieder onderdeel en hoe vast hij zijn opvatting van het geheel weet voltehouden. We beleven hoe fijn zijn geest kan zijn, hoe poëtisch zijn gemoedelijkheid en hoe het toch wel een benijdenswaarde gaaf is alles zoo goed te kunnen karakteriseeren en toch zoo vleiend te onderwerpen aan de vloeingen van het buitenlicht. Een opmerker en een schilder. Een rustig en blijmoedig man vooral, die zijn taak in het leven heeft en de kracht om haar uit te voeren. Kunstenaars van deze geaardheid maken geen ontdekkingstochten, zij verontrusten niet door het plotseling laten doorschijnen van onzegbare werelden, maar zij bevredigen door een voltooidheid en vertrouwelijkheid, die aan de grooten niet zoozeer eigen zijn.

A.V.

Over ‘Pallieter’ van F. Timmermans

I

Het ware best mogelijk, en stellig niet ongepast, naar aanleiding van ‘Pallieter’, velerhande meeningen neer te schrijven, die evenwel maar bijkomstig zouden zijn. Want is in eene boekbespreking, niet dit de allereerste zaak?: gij hebt Timmermans' werk gelezen en het komt er nu op aan *uw* weldoordacht oordeel uit te brengen over *den schrijver door dit boek* en over het werk *als uiting van dien schrijver*. Alzoo, eerst en vooral gesproken over die beide wezens of verschijnselen, op zichzelf, gelijk zij zich ineens hebben aangeboden.

Alle weten in letterkunde - kennis harer vele werken, van hare betrekkingen met maatschappij, geschiedenis, beschaving - kan dikwijls bezig zijn of staan buiten het wezenlijke om van den schrijver en zijn werk en, door de veelheid der aangebrachte stof en der mogelijke inzichten, het zuiver beschouwen nog bemoeilijken.

Want heeft men nu toch allerhande inlichtingen over den schrijver, zullen deze zijne eigenheid en die van zijn werk waarachtig verklaren? En de vele gegevens aangaande ras, tijd en omgeving, kunnen eender zijn voor meerdere personen, maar moeten toch danig verscheiden uitingen of werken toelaten. Niet zelden ook verwierf een boek, een schrijver, een ongewone maar kortstondige faam door zijn onderwerp, door tijdelijke belangen te hebben verwerkt, hoewel de letterkundige daad, het afgedane werk, daarop geenszins recht hebben mocht; terwijl het tegenovergestelde zich evenzoo voordoen kan.

En ja, wanneer heeft men de juiste en voldoende inlichtingen?

En kunnen deze daarbij niet gansch verschillend worden aangewend en uitgelegd volgens het ingenomen standpunt, volgens tijd en omgeving?

Zoo kan men heel wat studie, vlijt, speurzin en geleerdheid vertoonen en toch niet bij machte zijn, want van nature niet, om dáár te geraken en te leven van waaruit de schrijver zijn werk maakte. Men heeft dan heel wat lezenswaardige, overrompelende dingen gesteld die, hoewel eigenlijk aanhang, verkeerdelijk hoofdzaak werden hier, want, gemakshalve, voorzichtigheidshalve, het wezenlijke van het werk onverlet lieten nagenoeg, ja, hebben verdonkeremaand bijna: zijne persoonlijkheid ging men bijkans voorbij om op de mogelijke betrekkingen met de buitenwereld te letten en vooral van hieruit begonnen. Wel zeker zijn die niet zonder waarde; maar is het niet noodzakelijk allereerst te trachten kennis te verwerven van het voortbrengsel, het wezen zelf, dóór henzelven? om, ter aanvulling hiervan, daarna, nogal wisselvallig echter, op te speuren hoe ze aldus komen te zijn als onafhankelijk van de buitenwereld.

Zoo kan het boek ‘Pallieter’ allicht geschikt zijn om uit te weiden over het wezen van den Vlaamschen aard, hoe deze zich, vooral in de schilderkunst, tot hiertoe vertoonde, in hoeverre die door ‘Pallieter’ veruitwendigd wordt, hoe dit boek daardoor inwerken kan op de lezers van de eigene streek en op andere.

De schrijver Timmermans kan evenzoo doen denken aan Streuvels, zooals die gewaarwordt en dit weergeeft in ‘het Uitzicht der Dingen’; de levende Pallieter, door tegenstelling aan den zoekenden ‘wandelende(n) Jood’ van Vermeylen, allebei in het Vlaamsche land; en voor wat betreft de letterkundige opvatting en uitwerking mede met het geestelijk- en levensgehalte van het heele boek aan ‘la Route d' Emeraude’ van den Vlaamsch-geaarden, Fransch-schrijvenden Eug. Demolder.

Voor hen, die een tekortkoming pas gaan schatten dóór het te aanschouwen meer volkomen voorbeeld, zou men goeddoen te spreken over de kentering van den schrijver André Gide, bij voorbeeld, welke deed ontstaan: ‘les Nourritures terrestres, l'Immoraliste, Amyntas’, en al zeker, ter wille van wat zinnenleven zooal zijn kan, over vele stukken Oostersche poëzie.

II

Natuur en leven nabootsen ofwel ze verwerken tot eigen voorstelling: wie omlijnt duidelijk, met zekerheid, beide werkwijzen van den schrijver? En doen ons sprookjesachtige verbeeldingen vaak niet voller en veel inniger aan dan zoogezegde werkelijkheidsgetrouwe weergaven?

Zonder vol te houden nu dat een schrijver best doet, want zijne gaven op hun schoonst vertoont, met van de werkelijkheid niet iets als een Chineeschen draak te maken - die nochtans uit gekende, natuurbestanddeelen werd - zoo is de schrijver toch gebonden aan het menschelijke in hem, dat wel moeilijk te bepalen valt, maar welks rijkdom en gehalte door den lezer zoo ras en zeker kunnen worden waargenomen; en gebonden nog aan het werk, dat hij voortbracht, hetwelk ons kan duidelijk maken wat hij is als geestelijke en al of niet doelbewuste macht, om zijn eigen bezitten te veropenbaren.

Dat wij met hem, als mensch en schrijver, kunnen in betrekking komen, duidt op een gemeenschappelijk wezen, dat groeit en zich uit.

Zoo maakt dan de schrijver *zijne* werkelijkheid; evenwel, wij hebben die niet zoo-maar aan te nemen steeds.

De kunstenaar is de ongewone, die zich best vertoonen kan volgens het grondzakelijke van het leven, - de krachtige, die zekerheid heeft omtrent de bate voortkomend uit het zich gedragen kunnen naar vaste wetten, - levensgedrag, dat aldra die voor velen dorre stellingen onder bloeiend groeisel verdoken houden zal.

De kunstenaar kan zoo heel veel te pas brengen, toelaten, waarde doen erlangen; maar zelfs zonder zulk vermogen - of neen, want dit te kunnen *is* zijn eigene wezensmacht - zoude zijn werk nooit afhankelijk van invallen zijn, van nukkigheid, van willekeur, want de waarachtige zit genoeg vergroeid met wat in de natuur den nooit volprezen bouw der wezens veroorzaakt, bevordert.

Indien iemand ooit een toekomst-staat der menschheid gaat trachten uit te beelden, en daarom zijne menschen dermate onaardsch, gezuiverd, niet-menschelijk meer wenscht, dat zij voor ons niet te bedenken zijn als wezens ook maar eenigszins

gelijk wij, voor zòò één is het einde zijner beschrijvingen verloren, want onophoudelijk zullen lezers aankomen met gevonden trekjes, die al te zeer nog gelijken op wat van ons is, of doen hooren wat nòg droombeeldiger kan zijn dan al de verzinsels van den zonderlingen betrachter.

Ware de kunstenaar niet bij machte zich te bepalen en vond hij blijkbaar zijn grootst genoegen in het al maar door aannemen van wat anders weer, hij mocht er zich aan verwachten, waar hij moetens eindigt, vermits hij wat afleveren wil, te hooren vragen met lachend verwijt: 'Het bijpakken heeft u dan tòch vermoeid, verzwakt? of is het uit armoe dat ge rusten wilt, moet? welke versche kracht gaat nu dat vele schikken? en zoo nu maar niet het voornaamste achterwege bleef, want buiten uw bereik!'

Heeft de kunstenaar, voor zich, gesteld hoe zijn werk zal wezen, dies wordt het in dien zin en *groeit* het in zóó'n ruimte, en hij verlangt niets liever over zijn werk, daar het zijne volheid dàn vertoonen zal, dan dat wij het aandachtig nagaan om stellig te weten wàt hij was en gaf door middel van zóó'n stof en of het wel genoeg is in die noodige, zelfgekozen beperking.

Maar inzicht erlangen richt zich niet alleen op het ontstaan en op wat nu bezig is. Wijl dit alles aanleiding is tot wat anders, vastzit in te vermoeden, te bedenken wordbaarheden - het groeien heeft immers nog in zich wat voorbij is mede met wat nu is, waardoor het latere reeds wassend is en aangekondigd - zoo zal het einde van een werk nooit zijn eene afsluiting om het onbekende alléén buiten te houden. Niet een ieder noch alles vooral niet is dood of aan toeval overgelaten waar het boek eindigt. De meest krasse daad is nog geen slagboom, want ook zij wekt leven nog, heeft invloed. Heel het kunstwerk is dan ook aangelegd naar zijn einde toe, maar met in zich tevens, van eerst af, mogelijkheden voor daarna.

De veelheid van het voorhandene is zoo groot dat, wil men iets aandurven, iets voortbrengen, er moet gekozen worden. Maar de kunstenaar werkt die keuze uit en af tot een geheel, dat in de werkelijkheid van het voortdoende leven zal komen te staan als een feestdag is tot de werkdagen. En wat door te kiezen, afgewezen werd, blijft, door 's kunstenaars ruim inner-

lijke aan te voelen in de milde atmosfeer overal hetgene hij nu laat, kan laten geschieden. En of hij vooral door het uiterlijke wordt aangedaan dan wel in zich alles zelf wil gebeuren laten, hij kent de waarde, voor zijn werk, van het namijmeren en weet dat hèm ook hierdoor geene naakte dagen te wachten staan.

Denkt men, bij de lezing van 'Pallieter', aan dit boek als letterkundig werk en als voortgebracht door een menschelijk wezen - en dus niet maar als gewenscht of onwelkom onderwerp - heeft men dan niet te denken tevens aan bovenstaande punten? of beter, wordt men niet daartoe aangezet dóór wat een werk wel reeds en nog niet is? En, me dunkt, deed Timmermans dit niet genoeg, hetzij onbewust, hetzij zelfgewild, waardoor hem een en ander bleef onthouden, hij zich nogal wat ontzei.

III

Bij een eerste ietwat vluchtig lezen van 'Pallieter' - en zonder ingenomen te zijn met het onderwerp, door den eenderen aard van den lezer of ook dóór de tegenstelling met dien van het boek - maar met poozen toch van doordringende aandacht, om thuis te zijn in samenstelling en uitwerking, wordt alreeds de meening duidelijk, dat dit werk het gevolg is van een zich bevrijden, zich hervatten, zich afwenden, dóór het iets driftige begeeren onderdoor en ten opzichte van het betoonde kunnen.

Maar die terugwerking, op een bewust- of instinktmatig ongewenschten toestand, kwam noch genoeg òp van diep onderin noch werd zij, en in dit oorspronkelijk verlangen wortelend, genoeg doorwrocht. Zoo is het tezamen brengen, de uitwerking *en* in hare onvolkomenheid al te zeer zichtbaar, want niet genoeg gedragen en opgeklaard door de volheid en het verwezenlijke van het stuwen ter herleving, tot groeiend openkomen, er niet ingedreven of noodzakelijk door aangebracht, uitgeworpen.

Zoo wordt men, als te zeer gewild, zonder werkelijken aandrang gemaakt, het gebeuren gewaar als overdadig en het bijhalen der werkelijkheid als een optassen, wat, in beide gevallen, wel zwakte is, wijl onvastheid en gebrek aan toetsend inzicht.

Uitzicht en wezen van het werk doen maar *denken* aan een kentering - want wier stelligheid in ons niet binnenstuwen

komt of onweerstaanbaar zachtjes-aan doordringt - en die ook niet volledig werd doorgemaakt maar, en overhaastig, wel voortbedacht, voortgewild, zonder evenwel genoeg dat voorgenomene op te kunnen houden door geestelijke kracht.

De schrijver stond, staat op een keerpunt en *als letterkundige* ging hij hiervoor genietend getuigen, want uitbeelding en woorden slechts helpen hem hierin, raken ras maar zonder diepgang - vele zinnen worden als afzonderlijk bewerkt, maar daarom nog niet bestig, en dan nevens elkaar gesteld maar met, voelbaar, zichtbaar, dikwijls een lichte gaping, een hiaat in de weer te geven stemming, in het aanschouwelijke der uitbeelding - doordien hij dit punt in zijn leven niet genoeg beheerschte, het zelf niet uitdijde tot levensvlakte en gevuld bestaan, of in zich niet wat langer nog het al gebeuren liet en worden.

Zoo, me dunkt, werd dit boek dat, voor wie niet nauwlettend luistert en toekijkt, vlotweg gemaakt schijnt en uit overvloed gegeven, integendeel geduldig saamgebracht en bijna voorzichtig geschreven, angstvallig en tevens onzeker, en geenszins durend uitgejubeld, uitgevierd of in stille, klare, sterke begeestering bewerkt, opgesteld. En zoo is dit boek, wat zonderling zal schijnen voor hen, die bijna niets anders dan het onderwerp, de stof van het verloop genoten - eigenlijk te prijzen maar om wat het als vertolking is, als zeggingswijze, om het bloot letterkundige, en dàt vooral nog tegenover het losse en mindere zijner werkelijkheid, werkelijkheid van gebeuren en typeering, behalve die der betrekkingen Pallieter-Charlot.

Een boek kan vol velerlei afwisseling zijn en vlot gebeuren, opgewekt, en dat alles volgehouden steeds, en toch moeitevol, als kunstmatig uitgewerkt en geschreven wezen, en ondanks zijne zichtbare levendigheid, want nogal uiterlijk maar, den waarachtigen gang missen die elk ding en deel eigen leven geeft en waardoor den lezer het noodzakelijke van het boek, zooals het is, wordt opgedrongen van eerst af en gaandeweg ontvouwd, de strooming missen, het gedragene, waar te nemen in de beweging der zinnen en geboren uit de innerlijke bewogenheid van den schrijver en uit zijne stelligheid omtrent al wat hij te zeggen had.

Is die overstelpende stuwing onderdoor het velerhande ge-

waar te worden in ‘Pallieter’? zoodat men bijna denken gaat aan eene opgewelde improvisatie; wat bij *zulk* onderwerp en vooral *zoo'n* broksgewijze uitwerking ook als vanzelf opkomt, wordt gewenscht. Voelt men 'schrijvers aandrang en reikhalzen, zijn vinden en verzadigd worden en tevreden en gelukkig zijn in de zinnen en de woorden nóg of eerst en vooral buiten hunne beteekenis om? Dit te vermogen is zuiver en stellig, overtuigend, en maakt dan vele kleine missingen goed; maar wil men alles door het stipte en zorgvuldige der woorden bekomen, welke beheersching vergt dat niet van zichzelven en zijn werk? En sterk, want vol bewustheid en toetsend inzicht, maar verdoken, te loor in het kunnen, is ook ‘Pallieter’ niet groeiend uiteengezet noch, hier tegenoverstaand, weelderig zich uitvierend, krachtig door zijne vruchtbare niet in te houden volheid.

Maar Timmermans heeft vele smakelijke woorden, vergelijkingen en saamvattende zinnetjes, vele sappige zetten, die den lezer, en vooral zoo hij goedjonstig door den inhoud is gestemd, willig meetroonen en verlangerig houden. Toch zou hier kunnen worden aangetoond, dat de schrijver zich niet genoeg *kon* nagaan, betoomen - want hij heeft zekerlijk onthouden, gekozen, gewikt - en daardoor niet altoos de beste aanwending trof van wat hij afluisterde, aanvulde, zelf vond. Evenzoo heeft hij geene grondigheid in het gebruik van gewestspraak, van zuivere of slordige taal.

En waar Timmermans op zijn best is - waar hij toont zijne streek liefdevol en steeds aangedaan te hebben gadegeslagen - daar kan zijn velerlei bijbrengen van trekjes, het als kinderlijk zien vaak en wel frisch gewaarworden, en het vertellerige hierdoor, en dat alles gezegd zooals het door *hem* maar hier gezegd wil zijn, daar verwekt hij, door zijne beschrijvingen van het landschap en de stemming, een behaaglijke ontspanning, een pooze van bekorende rust.

Maar dit vele bijhalen - en bijna afhankelijk van de eigenaardige woordwaarde - is echter ook wel geschikt om de sterkte, de volheid en het duren van den indruk vaak te onderbreken; zooals het ook den lezer aanzetten kan om de veelheid en het belang der bijkomstigheden te onderzoeken, of

neen, van *al* de halen, daar die allen evenzeer noodig zijn om *dan* pas genoeg van uit den schrijver te spreken. En ja, het ware vooral het doordringen in de uitwerking, het willen doorproeven, en hier wel zeker, van *alles* wat werd aangewend, dat uitwijzen zou hoe dikwijls het veelvuldige in 'Pallieter' niet al te best samengaat, hoewel het, als deel, als zeg afzonderlijk goeddoet.

IV

Waarlijk, moet 'Pallieter' dan maar liever niet zeer aandachtig worden gelezen, niet nauwlettend onderzocht? en krijgt men er het beste van zoo men willig zich ten dienste stelt van onderwerp en uitwerking, den schrijver volkomen gelooft en men heel tevreden is om wat hij wel geven wou, men ja, daaraan genoeg heeft?

Of laat een waarachtig boek nog heel wat anders toe; of vergt een kunstwerk, van hem die genieten wil, integendeel wel toewijding en ernst, herhaald onderzoek, daar het hierdoor pas zijn wezen en zijn rijkdom openbaart?

Een schrijver deed heel een tijd zijn uiterste best om ons wat te geven; dan is het beste van wat wij vermogen amper maar genoeg ter tegemoetkoming. Geen vluchtig samenzijn daarom, wel een aandachtsvol toezien en luisteren, die ons doen vinden, ontdekken, onthouden, bewaren. *Dat* wil het heusche werk verwekken, dat kan het ook best verdragen, want het weet vooral te worden *na* die eerste ontmoeting en samenkomst door durend beschouwen.

Overigens, in zake genieten, kunnen wij voor ons, Pallieter laten spreken hier: 'Wanneer zult ge mij verzadigen? - Nooit niet!'

Deze vraag is gericht tot de aarde 'met hare duizend borsten'; maar zoo Pallieter zichzelven dit antwoord geeft, spreekt hier doorheen een gulzigheid veeleer dan het diep begeeren omwel-en-om-niet verzadigd te geraken; en zegt hij onverzadelijk te zijn en dat de aarde niet is uit te putten, dan mogen wij wel ietwat verwonderd staan om zijn beweren en ras deze raadgeving tegenstellen:

‘Ge wilt bij lange niet verscheiden noch, in wat ge hebt of wenscht, niet diep of vol genoeg! Ja wel, de aarde is goddelijk mild - en de mensch weet wonderlijk veel te kunnen - en dát stemt hoogst blijmoedig, want in werkelijkheid wordt, voor zeer velen, hare grootheid fel beperkt; maar dàn en door aard en wijze van uw genieten, is wèl het einde te voorzien *uwer* aardsche genuchten of zal het, afwijkend, zich ten laatste ophouden met iets van vroeger te herdoen of trachten weer te hebben.

Ge zijt niet voldaan? maar ge weet ook niet wat al er *nog* voor het grijpen ligt! Ge *spreekt* maar over die vele borsten en, spijtig genoeg, het is uwen mond, nadat hij die woorden heeft gezegd, als had hij zich tevens en in eens aan dit overvele al zat gelaafd. Uwe spijskaart vermeldt dan ook maar luttele gerechten en gij, die van eten schijnt te houden, ge zijt al te ras tevreden, gedwongen wel, want *toch* reeds aan het einde van het opnoemen zelfs maar der spijzen en durft ge zetten, twee-drie keeren, hier vooral dat misplaatste stopwoord *enz*. zóó, met het overeengekomen, verkorte teeken, gij, die gulzig denkt te zijn, die niets liever zegt te wenschen en te zien dan al maar door aanschuivende, gevulde schotels!

Een fijnproever waart ge nooit, zelfs niet in de beschrijvingen der rijktintige, fijngeschakeerde Vlaamsche landschappen; maar waarlijk ook geen groote, begeerende mond, geen dorstende, zwelgende keel; op de *hoedanigheid* let ge niet, een echte smulpaap zijt ge niet; en door wat ge ons als *hoeveelheid* aan eten en drinken voorzet, toont ge, me dunkt ietwat ongerust te zijn over de sterkte uwer organen: de eerste de beste boerenknecht, op kermisdag of waar zich de gelegenheid voordoet, eet en drinkt iemand als gij gemakkelijk onder tafel!’

Ja wel, is Pallieter's lijf niet één mond, waar dat wel mocht wezen, misschien daardoor wil hij de monden zijner andere zinnen des te beter openhouden. En inderdaad, waar hij in de natuur is of vóór sommige spijzen staat, daar toont hij een lichaam te hebben en zintuigen. Maar iets treft den lezer al dadelijk dan: niet het levende lichaam noch de opvangende zintuigen zelven, van Pallieter, antwoorden rechtstreeks en gretig op de indrukken door de buitenwereld gemaakt; en het gaat

er voor den lezer dan niet om stoffelijke gewaarwordingen wezenlijk aan te voelen, neen, aan te raken, te betasten met dit of dat zijner zintuigen, ze over te krijgen; want alras trekken zijne uitloopers hunne voelhorentjes in, daar Pallieter met gevoeligheid afkomt, en ongaaf verwerkt, die liever van lichamelijkheid wegwil.

Wel zeker mag Pallieter alzoo wezen; maar is zijne werkelijkheid, in dezen zin, niet wat onvoltooid dan, onzeker, tweeledig? Want geeft hij ons niet den indruk vooral een zinnen-leven te leiden. Of, wil hij nog wat anders dan *om* zijn lichaam te bestaan, dan is het toch *door middel van lichamelijkheid* dat hij pas genieten kan en ander na- en bijkomend leven, in gevoeligheid, wekken. Dit nu zal toch alvast niet opgeheven zijn door een heel wat heviger en voller stoffelijk leven dan het Pallietersche, wel integendeel. En nu meen ik het niet onmogelijk om in te zien, dat het beter ware geweest, en ook te doen, zoo Pallieter al zijne zinnen en elken dezer afzonderlijk wat meer nog hadde gevierd, in feller mate, in rijkeren zin. Het goede der beschrijvingen ware hierdoor versterkt geworden en heel het boek gestevigd, voller, rijper.

Overdenken we nog eens, en nagegaan nu, de werkelijkheid in dit boek, dan bevinden wij, dat van eerst af *deze* zekerheid zich aanmeldde en al meer en meer binnenkwam, met recht, dat Timmermans zijn eigen neergeschreven werkelijkheid volstrekt niet metterdaad beleefd heeft en, in herinnering, niet opnieuw beleven kon, en zijn beste deel toch zeker kon gaver wezen, - dat hij ze niet genoeg vermocht in anderen doorleefd te zien, - dat hij ze, eender vanwaar gehaald, in verbeelding, als schrijver, niet genoegzaam heeft kunnen verwezenlijken.

Zooals gezegd is, Timmermans werd wel uit zichzelven aangezet om zich derwijze te uiten; maar aandrift noch bewuste kracht vooral waren niet degelijk genoeg om het mogelijke werk voort te brengen dat volstaan zou, en bijzonderlijk toont hij zich niet eenskunnend met een *zeer zichtbaar verzinnen en willen bekomen*.

V

Ja, ‘Pallieter’ *wou* en *moest* zijn de *eigenaardige*, en hierop

aangelegde, uitdrukking van een temperament; maar de bedoeling van dit boek was óók nog een levensopvatting *kenbaar* te maken - hieraan is te bemerken dat ze niet zuiver door de letterkundige uitbeelding werd bewerkstelligd, zooals het hier alleen nochtans paste - nu en dan ietwat betoogend en verwerend voorgehouden door Pallieter en van lezerswege, bij voorbeeld, door een weet-tegenstelling in den pastoor als zoodanig.

Als dat zoo is ontstaat hierdoor een tweeledigheid, die storend werkt op de eenheid van het boek en zonder eenig voordeel aan te brengen. En ook wordt ons nu deze inlichting bezorgd omtrent Pallieter, dat hij niet genoegzaam denken kon over zijne houding ten opzichte van die van anderen; wat ons tevens verwijst naar de oorzaak dezer fout in den schrijver zelf: dat hij niet opgewassen is, als oorspronkelijke drijfkracht noch als wetend werker, om uit te voeren wat hij zich dwingend en overmoedig oplei.

Zet hij ons alzoo dan ook aan om iets te zeggen over die levensopvatting, het zal tevens in betrekking blijven met geest, samenstelling en mogelijkheden van het heele boek.

Houdt men wat Pallieter doet en zegt, houdt men zijn bestaan, zijne uitingen voor genoegzaam, dan ja is hij van zelf op en top levend, gezond, volledig. Maar meent men dat er *nog* wat ter wereld, in het leven is, nog wat *anders*, wat den mensch óók genot geeft en fellen levenslust verwekt en hem geenszins kniezerig stemt noch ziek maakt, en waaraan Pallieter niet dacht, niet denken wou, 't niet kon - hij toont zich immers liefst zonder overwegingen en naschouwen? - dan mag men tevens zeggen: ‘*Dit* vele is van hem zóó onderscheiden, doordien hij *slechts* is wat en zooals hij het is, dat, moest hij al dit andere gaan verlangen, het trachten te kennen, te bezitten, hij best mogelijk, bij dit voor hem niet te vermoeden wagen, zijn levenslust en zijne gezondheid van nu inschieten zou’.

Zijn die Pallietersche hoedanigheden dan niet eng en afgezonderd, zeer betrekkelijk en wankel, vooral daar hij er toch op pochen wil?

Iemand, als levensuiting, tegenover Pallieter, zal van diens bestaan mogen zeggen, dat het al te licht en jong en gemakkelijk om dragen, om leiden is, om te *laten* gebeuren, al te

onvolledig; en er ook, *in* zijn eigen aard, heel wat meerders nog, want fijner en krachtiger, te begeeren, te bekomen is.

Levenslustig zijn en gezond - en al zeker voor Pallieter, die zich gaarne gulzig aanstelt - is heel wat *meer* van het volle leven nemen, zich willen toeeigenen, kunnen dragen, uitstaan, nuttigen, dan het nogal eendere Pallietersche dit en dat, waar de spijskaart van wereld en leven zoovele en zoo voortreffelijke gerechten kenbaar maakt en aanbiedt, over welke Pallieter zich niet uitlaat of ietwat smalend wel.

VI

Sterft een kunstenaar op jeugdigen leeftijd, dan moet hij ongewoon werk nalaten - en niet slechts zoo in verhouding tot zijn kort levensverloop en zijn gedwongen minder levensweten, maar in hoofdzaak als menschelijke uiting in het algemeen - wil men niet zijn vroegtijdig weggaan betreuren door aanstonds en bijna liefst te denken aan wat hij beloofde in de toekomst nog te kunnen worden. Immers, een kracht is groeien, rijpen, volworden, dank zij of ondanks tijd en omstandigheden. En zoo zoekt men in jongelingswerk graag naar wat er duidelijk in besloten ligt aan te veropenbaren nieuwe mogelijkheid. Niet alleen dus een brokstuk, één werkje behoorlijk voltooien, maar vooral zijn levensgeest ontwikkelen door afgewerkte uitingen, welke telkens en gevolgelijk wat anders uitlokken en bewerkstelligen.

En zooals men van een werk hartelijk wenscht, dat het veel omvatte en ons op allerhande wijzen kunne aandoen en toespreken, zoo willen wij den kunstenaar vooral veelmachtig zien, levensrijk, die, na afgedaan werk, nog overschot heeft aan scheppende kracht om zich alweer tot wat anders voor te bereiden, dat werd dóór zijn eigene kunstenaars-daden.

Wat men noemt jeugdige kracht en blijheid bevat heel dikwijls veel onbezonnenheid en overmoed, zoodat kostelijke gaven vaak geweld wordt aangedaan of ze worden verspild. Dat geeft dan wel aanleiding tot niet onaardige, frissche, smakelijke, weelderige uitingen; maar met de ietwat wrange nagedachte: ‘Die put zich uit, die wil zichzelven arm zien; wat zal hij ons morgen

voorzetten? of weet hij nog niet dat de lusten van toeschouwers of lezers danig verscheiden en veeleischend kunnen zijn en blijven?'

Zien wij Pallieter een tijd al aan gang, dan zeggen wij:

'Ja die heeft het maar voor 't pakken, hij kan het zich gemakkelijk gunnen; tijd en gelegenheid en middelen raken nooit uitgeput: die heeft een tooverhoedje, dat hem het gewenschte aanbrengt, en een tooverstokje, dat alle hindernissen van lang op voorhand reeds genoegzaam heeft verwijderd.

Ben ik dan bezig een sprookje te lezen, iets over het niet te bereiken land van belofte? Maar, hoe kom *ik* er binnen? te meer daar de lezing in mij grootere begeerigheid verwekte, dan die van Pallieter, door zijn jaar levens vertoond, door *mijn ander* bestaan! Ei! ik zal nog naar heel wat anders uitzien, want veel mag mij nooit genoeg zijn; en, mijne dagen nooit bedenkend, nooit overschouwend, Pallieter leerde me dat, wil ik echter niet, als hij, slechts een dertigtal kermisdagen - immers, zoovele als hoofdstukken! en hoe zijn voor hem *de vele andere*, mogelijk eentonige, nare dagen, die niets aanbieden of niets toch naar Pallieter's zin? hoe gaan die voorbij? hoe krijgt hij ze door, als hij binnen moet blijven? dáár, dàn kennen wij hem niet! - doch dag voor dag en heel 't jaar door al zeker moet het hoogtijd wezen!

Maar, was ik werkelijk, voor een poosje, als Pallieter, wat dàn aangevangen, ware mijn feestjaar, als dat van dien zonderlingen metgezel, aan zijn eind gekomen? Ook zoo - maar de baan op met Pallieter mee? Zou ik dan zijn gezelschap nog verlangen?

't Is gauw gezegd: "Ik trek de wijde wereld in!" maar zal Pallieter het steeds gaan hebben voortaan gelijk hij het had tot hiertoe? Hij laat immers al zijn toovertuig achterwege? Moet hij dan niet heel anders worden en zal hem dat ras genoeg en genoegzaam lukken? We zien niet in hoe hij zijn leven van in het Nethe-land zal kunnen omzetten dat hij zich evenveel blijdschap te verzekeren hebbe als waaraan hij gewoon was en om nog veel over te hebben om het vele te keer te gaan, dat hem heel wat minder verheugen zal op zijn tocht, en niet alleen meer....'

Doch ik las maar een sprookje, eene fantazie? Het kwam er op aan den lezer wat plezier en verstrooiing te bezorgen? Maar zegt Pallieter niet zelf dat alles neerkomt op *te leven*, daar dàt vreugd en wijsheid is? Zoodan, genot *meedeelen* gaat niet; wij zelven moeten het in ons *verwekken* en elk op *zijne* wijze. Maar anderen kunnen ons hierin helpen toch; *zij* niet evenwel wier vreugde zeer afhankelijk bleek te zijn van heel bijzondere noodzakelijkheden. Bekoort ons wat Pallieter's levenskracht vertoont, hoe dat door *ons* wezen voor *onszelf* verwezenlijkt? Doet het ons niet aan hem denken die, arm en steeds tot arbeiden gedwongen, den rijkaard na zou willen doen, die tijd en geld heeft naar believen?

Pallieter's levenskracht is zóó beperkt - want niet eigenlijk *door hem* zich uitend, wel *dank zij* heel bijzondere oorzaken - dat zij als waarachtige levenswaarde evenzoo eenzijdig is als die van hem welke door Pallieter uitgelachen wordt, daar die meent in boeken alléén genoeg te kunnen vinden.

Maar ei! Pallieter, als mensch, doet ons wars van schrijven zijn en denken, maar zijn geboekt levensverloop sluit ons op met de gedrukte bladzijden, daar hun levensgeest ons niet te helpen vermag!

Jeugdige kracht, levensblijheid in Pallieter? Als ze maar blijven *duren*; als zij hem maar kunnen blijven voldoen; als hijzelf maar niet plots wat meerders of wat anders gaat verlangen; als hij maar niet, door iemand metterdaad te willen overtuigen, zelf gaat vermoeden wat het leven *nog* is, door *anderen* te ontmoeten die heel wat meer dan hij en op andere wijzen niet te verzadigen zijn, want, gelukkiglijk voor hunnen honger, ook vele andere begeerten hebben en genuchten wenschen.

De blijheid en de levenskracht van Pallieter zijn niet te betrouwen.

VII

Men [kan Pallieter heeten een zoogezegde dichterlijke persoonlijkheid of beter, eene dichterlijke *verschijning*; niet echter fijnvoornaam, wel eerder ruw en onbesuisd, maar vooral zonder banden, kommerloos, die gewillig allerhande stemmingen ondergaat en leutige invallen en zetten heeft.

Die dichterlijkheid duidt vooral op *anders* zijn dan het regelmatige leven toelaat; waardoor zij ons allen dan ook fel kan treffen, verrassen, ons ontrukken aan het bestaan van alle dagen. Zoo'n levenshouding, zulke uiting kan ons waarachtig in verrukking brengen, dit is los van en weg uit *onzen* toestand, voor een pooze. Doch daarna, in de werkelijkheid terug, zeggen wij een schoonen *droom* gehad te hebben.

Kan dan *zulke* dichterlijkheid, zoo'n droombeeld ons wezenlijk bijblijven, ons troosten, ons helpen? Of doet zij des te scherper, en bitterheid verwekkend en onlust, ons beklagenswaardig af-zijn inzien, gewaarworden, zonder ook maar mogelijkheid te doen vermoeden ons er van af te kunnen maken? Bezuren wij alzoo niet te zeer die kortstondige vreugd? Of, blijft zij ons bij, is zij dan niet in ons een kwalijk werkende zuurdeesem?

Is zulke dichterlijkheid dan niet, ten opzichte van het leven, als de kinderjaren maar zijn in 's menschen veranderen? En hebben die niet veel bitterheid te doorproeven *om* zich aan te sluiten bij het werkelijke bestaan? Ja wel, ze kunnen alzoo blijven; maar wat al buitengewoons hebben ze dan niet noodig om zich te handhaven, te beveiligen tegen het schrikwekkend vele om hen heen, dat anders is en anders wil en zóó'n toestand niet toelaat. Overigens, en niet uit afgunst, dit onbekommerde mag niet voortduren, daar dat geen levensgang, geen levensmogelijkheid is; en ook het uitzonderlijke zijner noodwendigheden vestigt de aandacht op die levensuiting, welke niet uitblijven kan, want waarlijk, zóó, afgescheiden, wezenloos is.

Kan die dan waarachtig troosten, sterken? ons, die zij door tegenstelling trof, niet door degelijkheid.

Zulke uiting - van levens*vorm*, levens*houding*, levens*toestand* kan waarachtig geen sprake zijn; dat zich uiten zelve is al te zeer van buiten uit veroorzaakt, al te volgzaam - wil die zich bestendigen, wordt leugenachtig met betrek tot het leven. Wel kan zij zich, niet onaardig mooi, in woorden vertoonen; maar zich overzetten, ingang tot 's menschen levend wezen bekomen, dat gaat niet.

Het leven, zooals het is metterdaad en onverpoosd, moet ontkend *om* zóó'n dichterlijke levensvreugde toe te laten. Hoe

broos toch is dat gewasje dan, hoe onnatuurlijk gekweekt, hoe zonder de levenskrachtige deelen, die tegenstand en oefening vragen, noodig hebben om op te schieten! *Die* vreugde is geen groeisel; hoe die dan overgeplant in *anderen* grond en tierigheid bezorgd?

Wat dan gesnakt naar *zulke* uiting? Wat dan van haar verhoopt, die wezenlijk niets verwekken kan dan woorden! Wie, die in dit werkelijke leven ietwat bezig is maar, mag zich niet krachtiger noemen en fierder zijn op het weinigje aan moeilijk - maar zelfgeschapen vreugd, dat hij met zich dragen kan de wereld door, daar hij het aangelegd heeft en zelf bekomen in den weerbarstigen grond der werkelijkheid?

De onbezorgde Pallieter, die geene herinneringen heeft, niet hebben màg noch namijmert, is, ondanks zijne uiterlijkheid, eene droombeeldige verschijning in het leven, hij, die *het* nochtans denkt uit te zeggen! En zooals in een droom wonderlijke dingen van een leien dakje gaan, zoo is het weinige - of is het leven niet oneindig rijker! - dat Pallieter voldoening geeft, ook zonder haken, stekels, stooten, dank zij de toestand waarin hij, gelukkig voor hem, verkeeren kan.

Dit brok levensverloop, op zichzelf reeds ietwat onwerkelijk als geheel, is dat al te erg met betrek tot het leven en al te zeer verscheiden van anderer bestaan. Wat dan zooiets gewenscht, welks verleden en toekomst niet eens te vermoeden zijn? Waarom toch die niet te doorkennen levenswijze verlangd? Daarnaar te reikhalzen is welzeker het gevolg van het niet doorgrond en geschat hebben zijns eigen zijns en bezitten, of van de bezwaring veroorzaakt door wat men bedriegelijk dacht zijn wezenlijk eigendom te mogen noemen.

Onbekommerd en vrij van vreemden dwang en van beletsels zonder verantwoordelijkheid, dàt is de grond van die dichterlijkheid in Pallieter en die hem bezorgd wordt door het vanzelfsche vertrouwen in het dringen van zijn aard en het daaraan kunnen toegeven langs den stoffelijken kant. Is evenwel *zoo'n natuurlijkheid* bijna niet buiten 's levens gang en aard? want al te zeer blijvend aanvankelijk, te onverstoord, niet zelfverwekt. En is het glorieus, want wezenlijk poëtische niet hierin gelegen, dat sommigen, dank zij hun velerhande wagen en beproeven, onafhankelijk geworden ten opzichte van al wat lokt en dwingt

ter wereld, ten langen laatste niets toch van dat alles mijden of afweren moeten, maar *zelven* alles om hen heen, waardevol maken kunnen door wat hun bestaan in het ruime leven erlangde? *Zij* laten overkomen en nemen aan, want bekommernissen en verantwoordelijkheid doen gedijen; *die* kunnen *dat* laten gebeuren.

Niet Pallieter's zich laten gaan is in werkelijkheid natuurlijk. Een ‘ja toch’ daaromtrent is niet rechtstreeks gewaar te worden, wel haastig komend achteraan het denken aan een voorgehouden paradijstoestand, bovenover al wat inspanning is en streven. En is het voorbeeld van bovengenoemde enkelen niet na te volgen, in schijn maar is dat zoo, want zitten zij niet vol menschelijken zin en wou zich die niet geholpen weten door het vele rondom? Wat toch kan ons beter en meer in gang zetten.

Wie is als Pallieter mag in dezen niet meespreken, daar zijn aard hem dat juist belet, daar die te zeer uitsluit. Wie werkedelijk *anders is*, die herkent wel zoo'n levenswijze en de herinnering er aan is hem verpoozing en verheuging tevens, *maar vooral* daar hij er uit is, er uit opgegroeid! Wie dan dat vertoeven echter duren doet of zoo'n bestaan zelfstandige waarde toekennen gaat, die weet niet wat hijzelf is en heeft en vermag, of die houdt er aan zich terug te gooien uit levenszwakte.

Ontwikkeling en beschaving, meedoen aan het levensuitzicht van zijn tijd, maar in wat zij verwekken door oppervlakkig te blijven en ballast - als het loutering kan zijn van inzicht, van levenskracht en levensaanwending, van levensvreugd - *die, zóó*, geven gelegenheid tot wankele houdingen, welke zich dan liefst keeren naar wat voorafging, of zich afmatten met naar een vage, wezenlooze toekomst te staren, te stevenen. Maar wil het leven niet heel andere krachten juist en zelfstandige uitingen, *eigen* werk?

VIII

Zoo kan ‘Pallieter’ dan wel als letterkunde - en nog in beperkten en schralen zin genomen - de aandacht wekken door zijne lichtelijke eigenaardigheid en velen meesleepen, die letterkunde niet op haar best en hoogst beschouwen, maar gevangen blijven door den inhoud.

Doch waar ‘Pallieter’ ook nog een levensboek wil zijn, daar komt die poging nog al faliekant uit: door zijne mengeling van mogelijkheid en willekeur is het zonder grondzakelijkheid; doordien de stemming en gevoel zeer beperkt blijven en afhankelijk van dit fantastische; doordat er achter het boek, om het te maken, geen geestelijk sterk kunnen waar te nemen is.

Doet de verhouding van Timmermans tot zijn boek niet vaak fel denken aan de velen, die al te zeer gebruik maken van den vastenavond om zich uit te vieren, het dan pas durven; maar ook zich laten gaan dan, hunne lusten laten betijen, alweer zich laten bedoen, zooals zij anders zich inhouden slechts door dwang van buiten uit, zichzelven waarlijk nooit bedwingen, nooit bezitten, om door elke roering en gelegenheid sterking te veroveren en stevige verheuging?

‘Pallieter’ *is* werkelijk dóór al te zeer te toonen wat het *niet is*, niet vermocht te zijn; zoodat Timmermans, indien hij zich, als voortbrengende kracht, minstens zoo hoogacht als zijn afgedaan werk, heeft in te zien dat hij, door dit boek, niet tot genoegzame, wezenlijke zekerheid omtrent zichzelven is gekomen en hij - nogmaals, het bloot letterkundige, waarvan reeds werd gesproken, weggelaten - voor zichzelven maar is gelijk Pallieter voor den lezer, waar hij, op 't eind, de wijde wereld intrekt en allerhande vragen daardoor wekt en zonder te vermoeden oplossing gelaten.

KINNIE.

Over Sokrates' Palinodie in Platoons Phaidros

Door
P.N. van Eyck

Platoons lofzang van de goddelijke waanzin. En van wat zonder de goddelijke waanzin niet te vinden is: wijsheid en schoonheid. En van wat enkel door wijsheid en schoonheid gewonnen kan worden, laatst oogmerk van al zijn zorgen, de menschelijke volmaaktheid.

Tusschen de twee reden van beperkte verstandelijkheid die voor kleine nuttigheid door slechte of goede uiteenzettingen haar tijdelijk doel temidden eener onwetende menigte najaagt, en om dat te bereiken zelfs bereid is de hoogere aard van haar onderwerp te schenden - de slechte van Lysias, de goede, ter verbetering, van Sokrates, maar beide betoogend dat het nuttiger is den bezonnen niet-verliefde ter wille te zijn dan den waanzinnigen verliefde -; en die laatste, waarin de diepere bezinning de methode omschrijft waarop de mensch het hoogere doel vermag te naderen; tusschen deze twee reden (het eerste paar reken ik voor de compositie als één) die andere heerlijkste, waarin der ziel haar onsterfelijk wezen, haar verleden en haar toekomst, het doel van haar streven en de stuwkracht die haar dragen zal, verkondigd wordt. En zooals het eerste deel de verstandelijk-kunstmatige versiering toont, die niet organisch is maar, buiten het wezen van het onderwerp om, een waardeloos overredingsmiddel; zooals de laatste, het vraaggesprek tusschen Sokrates en Phaidros, als de ware afspiegeling van zijn inhoud de bezonnen werkwijze der dialektische methode zorgvuldig tracht uit te drukken, zoo bezit ook de middelste rede in haar vorm

de karakteristiek van haar wezen. Zij is een hymne, een lofzang des levens door de lichtende verbeelding van zijn goddelijke essentie. Een mythisch gezang waarin het onzegbare gezegd, het onzichtbare verbeeld wordt. Een kunstwerk dus; en een dat in zijn eigenaardige eenheid, zijn betrekkelijke beknoptheid, toegang verschaft tot de diepste gronden van des dichters denken, voelen en verbeelden. Zoo geeft ons de Phaidros, na de kritiek der overheerschende praktijk, en vóór de uiteenzetting der methode van onderzoek, in het middelste deel door mythische samenvatting een kort begrip van Platoons leeringen. Maar bovendien dit verrukkelijk wonder dat in hem zich die groote verandering voltrekt die de Sokrates der geschiedenis en der vroegere dialogen ondergaan moest om de waarlijk Platonische Sokrates te worden.

De Phaidros heeft de beteekenis van een feest. Voor de eerste maal gaat Sokrates zonder uiterlijke noodzaak buiten de muren; hij, zoeker der wijsheid, vergezeld van den schoonen jongeling die vol is van begeerte naar schoone reden. Als hij Athene verlaat, is hij de historische Sokrates. Velden en boomen kunnen hem niets leeren, zegt hij, maar wel de menschen in de stad. Niet déze Sokrates was de man om in één groot visioen het einddoel van al zijn bemoeiingen te aanschouwen. Wetend dat de mensch onophoudelijk woorden gebruikt wier zin hij niet vat of maar vaag zich voorstelt - deugd, schoonheid, waarheid, wijsheid, kennis, en zoovele - wier zin hij nochtans vatten *moet* om van zijn leven iets waardevols te maken, tracht hij in zijn medeburgers langzaam, niet nog de kennis van die zin zelf, maar het enkele besef op te wekken *dat* zij hem tot op dat oogenblik niet kenden. Om al te vaak ook zelf zijn gesprekken met negatief of geen resultaat te sluiten. Geen visioen van het einde is hem mogelijk, de voorzichtigste begripsbepaling van het begin is hem eigen. Hij is geen verbeelder, maar de wel hartstochtelijke, doch zéér bezonnen vader der wetenschappelijke denkmethode. In dit feest nu dat de Phaidros is, wordt de historische Sokrates tot den Platonischen omgeschapen, ontvangt hij de gaven die hem later het middelpunt van Phaidoon, Symposion en Politeia maken konden. In het oord waar Plato hem hier doet neerzitten, deze glooiing onder de hoog en breed lommerige plataan, in de schaduw der vol-bloeiende, zoet-

geurende struiken, waar voor hun voeten aan de ruischende bron het koelste water ontsprankelt en de streelende zomerlucht liefelijk suizelt in het koor der krekels, dit heiligdom der Nymphen waar rond henen het na de eerste rede van Sokrates zóó warm geworden is, dat zij roerloos liggen blijven om de koelte te wachten, beleven wij de eerste verrijzenis van den geweldige die naar de klare kosmos in zijn hoofd het gansch heelal der wereld schiep, en uit de gloed van zijn onuitputtelijk hart die schepping tot in haar fijnste aderen, tot aan haar uiterste grenzen, met bloed en leven vullen kon. Hier wordt de nog altijd ietwat enge Sokrates tot dien anderen, dien Alkibiades aan het eind van het Drinkgelag verheerlijkt als bezetene door de bakchische woede der wijsgeerigheid, halfgoddelijke vleeschwording van zijn grooten daimoon: Eroos. Een waarheid straalt voor hem op. Bevangen door de zware hitte van de dag in dit Pans-uur, zijn hart en wereld in zijn bewustzijn tezamengevloeid, en hoezeer hij reeds vóór zijn zang van herroeping de diepte van Eroos gepeild had, het wordt ons zoo wonderbaar te verstaan gegeven in dat gebaar waarmede hij, als hij de slecht-goede rede ten gunste van den niet-verliefde zal uitspreken waartoe Lysias niet in staat was, met zijn kleed het hoofd omhullend, het betoog begint te zeggen dat hij schielijk afbreekt zoodra hij Phaidros voldoende onderricht mag achten. Nu echter, om te boeten zijn zonde tegen Eroos, het kleed teruggeslagen, onder de trillende hemel, in de stilte die luid werd van bladersuizeling en krekelsjirpen en watergesprankel, zingt hij zijn zang der herroeping, de hymne van zijn groote levensbevestiging, die op de aandrift der bezetenheid tot wijsheid en schoonheid, en door hen, gelijk ik zeide, tot onze volmaaktheid drijft.

Platoon is de leeraar der menschelijke volmaaktheid. Zóó wil ik hem zien en eeren. Maar laten wij nooit uit het oog verliezen dat gelijk ‘agathon’ bij hem een zóóveel wijdere strekking heeft dan ons beperkte woord ‘goed’, dat Friedemann niet ten onrechte ‘edel’ zijn juiste vertaling meent, zoo ook zijn volmaaktheid ver boven de ethische volmaaktheid uitgaat. En ik gebruik hier, op haar beurt, de uitdrukking ‘ethisch’ niet in de meer Platonische zin die evenals het goede en het

volmaakte àlles omvat, maar in de engere beteekenis waarin het gewoonlijk gebruikt wordt. Platoons eisch dan was deze, dat de mensch zich zelf tot die innerlijk en uiterlijk saamstemmende harmonie van eenheid mocht brengen, die niet de ontkenning der veelheid is maar haar opperste erkenning. Niet scheiden; binden stelt hij als onze voornaamste opdracht, en zoo de dihairesis, de scheiding, een onmisbaar bestanddeel onzer bezigheid is, wij mogen haar nooit volbrengen dan óm tot een bewuste binding te komen van wat ons vroeger, wel als een gebondenheid soms, doch als een toevallige gebondenheid verschenen was. In de enkele waarneming der niet bewust doorschouwde gebondenheid ligt een gansche wereld voor ons open. Naar zijn even toevallige geaardheid is een deel der menschen bij machte haar te aanvaarden. Maar deze aanvaarding, spel van toevalligheden, geeft op geenerlei wijs het recht een oordeel over het wezen der wereld te vellen. In de bewuste scheiding en binding echter bouwen wij zelf, en bouwen een kosmos. Platoon verkoos het laatste en stelt het den mensch als zijn eigenlijk levensdoel voor oogen. Vandaar dat hij zich zoo vaak bezighield met ‘het midden’; dat Eroos, de groote jager, een daimoon is, in het midden tusschen god en mensch, tusschen rijk en arm, tusschen leven en dood. Vandaar evenzeer - want niet uit de Phaidoon, die de mythe van Sokrates' sterven is, mogen wij afleiden hoe Platoon over het volledige leven, naar ziel èn naar lichaam gedacht heeft - dat een zijner laatste gesprekken, de door eenzijdige Platonisten gaarne verwaarloosde Philèbos, het goede menschenleven niet omschreven toont als het leven in enkel kennis, noch als het leven in enkel lust, maar als de, in de juiste maat op het juiste tijdstip tot stand gebrachte vermenging van beide, welke dan - een kennis, die van maat en tijdstip, vooronderstellend - aan haar metterdaad het overwicht gaf, om haar daarna aan de schoonheid, vooronderstelling (en vrucht) der dubbele juistheid van verhouding en oogenblik, te onderwerpen. Binding derhalve, en de juiste binding is de voorwaarde van de volmaaktheid, en deze zal dus in de eerste plaats het voorwerp onzer aandacht zijn.

Hier vinden wij dan Platoons ideeënleer als dat hart van zijn

denken, waarin wij ons vóór alles moeten verdiepen, willen wij zijn persoonlijkheid begrijpen kunnen. Tusschen de Eenheid die 'het kleurlooze, vormlooze, ontastbare zijndelijk zijnde zijn' is, en de eeuwig-onbestendige vloed der wordende en vergaande betrekkelijkheden schept zijn geest een nieuwe wereld, die der ideeën. Door hen alleen kunnen wij de ware, vaste, betrouwbare kennis verkrijgen die wij tot de volmaaktheid noodig hebben. Anderdeels vinden zij zelf hun eigen eenheid in een allerhoogste centraal-idee, de idee van het goede. Deze leer, Schopenhauer noemt haar paradoxaal, heeft ontelbaren hoofdbreken gekost; en wanneer wij bedenken dat in een lang leven van voortdurende ontwikkeling Platoon zelf haar nimmer verlaten heeft, en dat zij steeds de kern van al zijn denken gebleven is, dan wordt het ons duidelijk waarom wij nooit één enkele, voor alle perioden van innerlijke groei geldige, alle moeilijkheden oplossende definitie der ideeënleer vinden zullen. Toch is het mogelijk, Paul Natorp heeft het bewezen, eene hooge graad van volledigheid te bereiken. In zijn onschatbaar boek heeft hij, na eerst een strenge scheiding gemaakt te hebben tusschen de theoretischsystematische leer zelve, die voor hem een ken-leer is, en al wat Platoon daar als geloovige, als kunstenaar, als levende en veelvoudige mensch tot schade van haar zuiverheid aan toegevoegd heeft, een groot aantal moeilijkheden verklaard en zoo de stof geleverd om na hem een volledige verklaring, nu niet meer met terzijdelating, maar met gebruikmaking van Platoons rijke menschelijkheid te beproeven. Ideeën *zijn wetten*, zegt Natorp, en de boven hen gestelde idee van het goede, de 'schepper' en 'vader' uit de Timaios, is de wet der wettelijkheid, *das Gesetz der Gesetzlichkeit*. Men heeft deze gedachte, gelijk Natorp haar uitwerkte, in de lezing van Platoons geschriften slechts in te voeren, om te ondervinden hoeveel schijnbaar onoverkomelijke moeilijkheden door haar verduidelijkt zijn. Maar wij kunnen er niet bij stilstaan. In het begrip 'wet' kunnen wij ongetwijfeld alles indenken, maar wij vragen meer, vragen een bepaling of een kort samenstel van bepalingen, die in zich zelf, niet indénkbaar, maar herkenbaar, haar volle inhoudsmogelijkheid bevat houden. Van twee, vaak afzonderlijk aan te wijzen, werkers was Platoons persoonlijkheid de vereeniging: een kentheoreticus,

een kunstenaar. Beantwoordt Natorps definitie aan zijn wezen als het eerste, dan hebben wij een andere te vinden die beantwoordt aan dat als kunstenaar en als zoodanig noodzakelijk in zichzelf geslotener zal zijn dan de zuiver logische. Natorps gedachte, ik zeg het met eerbied, kón niet meer zijn dan zij is, daar hij met het strengste opzet alle elementen van Platoons verschijning, behalve die eene waardoor hij de eerste systematicus der kenleer was, en de voorlooper van het methodisch kriticisme schijnt, heeft uitgeschakeld. Die tweede uitdrukking zoeken wij dus, en zoeken haar in de kern van zijn streven als kunstenaar, dat naar levende gestaltelijkheid, naar de schepping van mythen en drama's ging; om dan, door een derde, laatste bepaling, beantwoordend èn aan de eenheid van zijn gansche persoonlijkheid, èn aan zijn eigen eisch dat het ‘goede’ leven de juiste vermenging van kennis en lust, van logiek en aesthetiek, van abstractie en concretie, van geest en lichaam zij, de wijdste, het allerdichtst haar grondbeteekenis nabijkomende verklaring der Platonische idee van het Goede te bereiken. En ook deze laatste bepaling zoeken wij, zooals altijd, zooals bij ieder, in de kern van zijn streven als mensch, dat zijn begeerte naar de volmaaktheid was. Ideeën zijn wetten, ja, maar zij zijn meer, zij zijn, in de Phaidros althans, en op talrijke plaatsen waar de dichter en de ziener aan het woord komen, *de hypothetische beelden van aller denkbare*, *waarneembare*, *ervaarbare dingen volmaaktheid*. Beelden. En dáárom spreekt Platoon immer van het schouwen der ideeën, en daarom is het schóóne lichaam gelijkenis van dat eeuwig-schoone dat, zooals Natorp zeide, ‘niet een idee is als iedere andere idee, maar *de* idee, de idee echter naar een bepaalde zijde, die der vorm, der gestalte, wat dan ook de naastbijliggende, hoewel niet volledige beteekenis der idee is’. Inderdaad niet volledig, want in de orde der verschijningen is de gestalte het menschelijk schepsel van ons arbeiden naar de wet der idee. Zoo zeg ik dan niet gestalte, maar beeld, en niet beeld zonder meer, maar beeld der volmaaktheid. En de idee van het goede, de schepper, de vader van 't heelal, dat vormlooze, kleurlooze, ontastbare zijndelijk zijnde zijn, geen beeld dus, maar vóóronderstelling van alle idee of beeld-der-volmaaktheid, *is de volmaaktheid zelve*, rondom wier godentroon, in de

mythische voorstelling der Palinodie, de andere ideeën woonachtig zijn en in welke die laatste, de verscheidenheid der vele ideeën, hun noodzakelijke eenheid bezitten. 'Voorbeelden' der menschelijke strevingen noemt Platoon zijn ideeën. Konden zij voor-beelden zijn als zij geen beelden waren, en als niet de volmaaktheid hun innigst wezen was?

Beelden. Hierop valt dus, nadat de fel te bestrijden hypothese dat Platoon zijn ideeën als een afzonderlijke, buiten de onze liggende wereld van dingelijke wezenheden gedacht heeft is weggenomen, en aan hun methodologische beteekenis recht gedaan is, de nadruk. Natorp negeert de gestaltelijke persoonlijkheid, en noemt de uitkomst zijner studie wet. Hij negeert ook de waanzin, die hij als tot de niet geheel te billijken eigenaardigheden in Platoon opvattingen behoorend ter zijde schuift. Eerst ónze omschrijving vergunt ons de beteekenis, en onmisbaarheid, van de waanzin te doorvoelen. Altijd en overal zoeken wij de rust en de beweging van het leven tot de tijdelijke band der gestalte te brengen. Wij kunnen dit niet dan door de verbeelding. Onveranderlijke bestendigheid, - bestaansvoorwaarde voor alle vorm, alle wet, alle kennis. Beweging, - bestaansvoorwaarde voor alle leven. Laat ik deze vagere woorden echter ter zijde laten. Het is de groote daad van Nietzsche dat hij de twee tegengestelde aardsche zijnswijzen in zijn onderscheiding van het Apollinische en het Dionysische tastbaarheid gegeven heeft. Het menschelijk lichaam, in één ondeelbaar oogenblik als gestalte gezien, is niets anders dan hun tijdelijke, elk goed kunstwerk niets anders dan hun eeuwige verbinding. In Platoon waren zij beide gelijkelijk sterk, en het einde van hun tweedracht in de onderlinge vereeniging hunner, eigenheid blijvende, eigenheden is ons hoogste bereiken. Athener als hij was, in een tijd toen het Atheensche leven, door al te zeer aan het dionysisch instinct verslaafd te zijn, tot een chaos te ontbinden dreigde, zag hij altijd in tegenweer naar dat Sparta dat, zijn instinct bedwingend, het Apollinische tot een bestendige staat als verwerkelijkt had. Tot, gelijk Athene aan zijn ontbinding, zoo Sparta aan zijn verstarring te gronde ging, beider ondergang onafwendbaar gevolg hunner uitsluitende keuze van slechts een enkele der twee zijnswijzen die verbonden het leven, die

in de uitnemendste verhouding verbonden het volmaakte leven vormen. In de Grieksche wijsbegeerte na Herakleitos, den leeraar der beweging, en Parmenides, den leeraar van de stilstand gekomen als haast te verwachten binder hunner tegenstelling, met het geweldig voorbeeld voor oogen van de praktische uitkomst hunner eenzijdige uitviering in Athene en Sparta, heeft Platoon, en dat is misschien zijn grootste beteekenis, de oogenschijnlijk onverbindbare, nochtans *in* het leven verbonden tegenstelling erkend en doorgrond als *van* dat leven de innerlijke wet. En zoo sterk heeft hij de consequentie zijner overtuiging getrokken dat hij, die de ware kennis bestendig dacht, en over een Zijn dat in eeuwige stilstand aan alle beweging onttogen was, tóch het bereiken der kennis afhankelijk gesteld heeft van de hartstochtelijke bewogenheid welke in het woord 'goddelijke waanzin' volkomen gesymboliseerd is. Vóór alles: het leven. En tracht ik nu, aarzelend wel, tegenover zooveel afwijkende meeningen, maar uit een gevoel van inwendige zekerheid, met de winst dier gedachte in de herinnering aan de uitdrukking van het wezen der idee haar uiterste uitbreiding te geven, dan zeg ik, dat de idee het *hypo-thetisch* beeld der volmaaktheid niet zijn kon (en méér dan in het begrip 'wet' ligt) wanneer het leven zelf er niet in begrepen was. Dat wil zeggen: het leven is datgene wat, in alle ideeën begrepen, die hoogste idee blijkt waaraan alle andere deel hebben. Die idee echter was de idee van het goede, dat is de volmaaktheid, kleurloos, vormloos, ontastbaar. En die volmaaktheid die het leven van alle ideeën in zich begrijpt, kleurloos, vormloos, ontastbaar, noemen wij Het Leven, zooals het, in alle noodzakelijk-ónvolmaakte verschijningen aanwezig gedacht, *het ééne*, *het noodzakelijk-volmaakte Eéne Wezen* is dat in alle dingen der gewone aardsche ervaring verborgen, aan ons allen tot doel onzer kennis, tot doel van ons gansche streven gesteld wordt, opdat wij leeren mochten hoezeer al wat is Zijn openbaring is, en hoezeer het enkel in *ons* bewustzijn - hier zeg ik de eigenlijke roeping van den mensch in het eindeloos heelal, - tot zich zelf, tot zijn eigen volte en volkomenheid geraken kan. Wij weten dat het met geen naam te noemen is, en dat wij het enkel volmaakt heeten, omdat de volmaaktheid het hoogste is wat wij ons denken kunnen. En daar het niet om het verstand

gaat, dat een theoretisch inzicht te vinden heeft om van daaruit beginselen van activiteit voor het heele leven te winnen, maar om de levende geest die de verbeelding wil scheppen van het volmaakte leven, om richtingbewust die verbeelding èn in zich zelf, èn in zijn arbeid werkelijk te maken, - daarom is het juiste leven gemengd uit beweging en rust, uit lichaam en geest, uit kennis en lust, is niet de verstandelijke deductie maar de door godvervuldheid gestuwde bezonnenheid de eenige weg tot waarachtige kennis. En omdat in die godvervulde bezonnenheid wat van boven den mensch, wat van god komt het hoogste is, dat van god komende echter de tot profeteering en poëzie en liefde drijvende waanzin is, daarom wordt de waanzin in Sokrates' rede verheerlijkt en blijft aan ieder het liefdevol begrip in Platoons diepste wezen ontzegd, die, deze verheerlijking als een soort literair voortbeweegsel terzijschuivend, hoofdzakelijk in wat hij met nuchterder bezonnenheid bezonnens verricht heeft, de waarde van zijn verschijning zien. Het is de goddelijke waanzin die, den profeet, den dichter, den verliefde bezoekend, profetie, poëzie en liefde door die ééne drang der ziel naar de schouw der volmaaktheid gelijkelijk ontstaan doet, en het blijft de onsterfelijke grootheid van Platoon dat hij niet alleen de weg ter wijsheid wees, maar uitgesproken heeft dat deze weg tevens de weg der schoonheid naar de schoonheid is, en voor niemand begaanbaar dan enkel voor hen die door de liefde bewogen, met het verblindend licht in de oogen van hun uit innerlijkste diepten der ziel omhoog-gloeiend vuur, als zij wankelen op de duistere aardepaden misschien ontoerekenbaar schijnen, maar, zoo zij waarlijk doen waartoe zij gesteld zijn, tot de volmaaktheid werken van zich zelf en de menschen, de eenigen zij die het blijvende kunnen tot stand brengen dat de menschheid, scheppend en omhoog strevend, van hun arbeid vraagt. Want hoeveel plaatsen in Platoon van smart over de bouw van ziel en lichaam, over de bezoedeling van de ziel door haar gemeenschap met het vleesch, over de gevangenschap der ziel als in een kerker, men moge aanwijzen - en niets is verklaarbaarder bij één die naar blijvende volmaaktheid hakend, op aarde slechts tijdelijke, betrekkelijke volmaaktheid mogelijk zag - men mag nooit vergeten dat alle, dat de grootste

vondst der schouwende ziel eerst vruchtbaar wordt, als de droom zich geopenbaard heeft in de daad, die zij in zich draagt. Wien dunkt het onbegrijpelijk dat de wijze ver en hoog boven de menschen en hun enge leven uitleeft, alleen met zijn innerlijke rijkdom, waarin hij hun aller wezenlijkste eigenheid reeds tezamengevat heeft? Men leze zijn beschrijving in de uitweiding van de Theaitetos. Maar daarna, in de Staat, hoe Platoon het juist hun, die eenzaamheidszieken, tot de hoogste en zwaarste taak stelt, koning te zijn hunner medemenschen. Zij hebben hun streng-omschreven plicht en zullen die, tórschen misschien, máár volbrengen. Want de wereld is wording en verwording en de ontbindende macht, die het volmaakte ontmaakt, het kwade, is werkend als de bindende. ‘Als gij allen, zegt Theodooros, zóó van uw gedachte wist te overtuigen als mij, zou er meer vrede en minder kwaad onder de menschen zijn.’ Doch Sokrates antwoordt: Maar het kwaad kán niet vergaan, o Theodooros, want altijd moet er iets zijn dat tegengesteld is aan het goede. En niet zetelt het bij de goden, maar door de sterfelijke natuur en over deze aarde waart het noodwendiglijk rond. Daarom moeten wij trachten zoo snel mogelijk van hier derwaarts te vluchten. Deze vlucht nu is gelijkwording aan den god, zooveel bereikbaar is’. Een vlucht, een afkeer dus toch? Wanneer deze woorden te verklaren waren als dat ‘vertrek’ waarover Plotinus schrijft in het zesde boek (9. 9) der Enneaden, dan ongetwijfeld. Hoor echter onmiddellijk daarop de omslag: ‘deze vlucht nu is gelijkwording aan den god, zooveel bereikbaar is. Die gelijkwording echter is dit: in wijsheid deugdzaam te zijn en vroom’. Met de kennis van dat wezenlijkst kenmerk van Platoons persoonlijkheid moet men óók Sokrates Palinodie lezen. Ook zij leert dat wij tot den god zullen komen en opstijgen uit menschelijke bekommeringen - exhistamenos luidt in het Grieksch de werkwoordsvorm, waarbij ekstasis het naamwoord is - maar boven al dat wij, gevoerd door Eroos, ons leven zoo volmaakt mogelijk willen moeten, en willen zúllen, want de heilige schouw der ideeën beleefd hebbend, wie zou in staat zijn te berusten bij eigen onvolmaaktheid en zijn persoonlijkheid niet trachten te beelden naar het schitterend voorbeeld? Zoo eindigt de Phaidros, na nog een laatst gesprek dat koeler, als een verpoo-

zing na de spanning, wien na zeer hooge begeestering moedeloos werd of wankelen zou het hoopvol middel wijst tot het bereiken, - de weg, de ‘methodos’, die niet in verstandelijke begripsbepaling ligt, maar die bezonnenheid eischt zooals de dichters bezonnen zijn, vervoerd door innerlijke aandrift, door hun droom gedreven, maar mensch, en scheppend mensch hierin, dat zij met bewustzijn voor hun aandrift in haar voortgang de vormen kiezen en bouwen die zij noodig heeft, die haar waard zijn, en die haar bewaren zullen zoolang het menschelijk werk beschoren is bewaard te blijven. Na dit stille gesprek zullen Sokrates, een andere dan voorheen, met Phaidros, in hoogere geestdrift ontstoken dan de hartstocht voor schoone reden, weder stadwaarts gaan, weg van de plaats waar het visioen hun lichtte. Doch de diep-religieuse. stemming in welke beiden verkeerd hebben vindt haar laatste weerklank in het gebed tot den god van het Al, tot Pan, dat Sokrates nog uitspreken wil: ‘Geliefde Pan en alle gij goden van dit oord, geeft mij dat ik schoon worde van innerlijk en dat al wat ik uiterlijks heb met het innerlijke bevriend zij. Rijk moge ik achten den wijze. En zooveel geld bezitten als geen andere dan de verstandige èn dragen èn voeren kan’. Eenige oogenblikken later zijn zij weg. De zachte suizeling der bladeren, het koor der sjirpende krekels, het vredige sprankelruischen van het bronwater vervullen de stilte der heilige plek. Maar in Platoons Phaidros zijn zij vereeuwigd en al hebben weinige zijner gesprekken zóózeer het lot ondergaan dat hij vreesde en waarom hij aan het einde, boven de geschrevene, de door levende stem gedragen mondelinge voordracht verkoos - ten onrechte toch, want ook niemand heeft hem slechter begrepen dan de scherpzinnige Aristoteles die dertig jaar zijn leerling was - altijd weer zullen de menschen, tot deze geurige glooiing gaande de gloed zoeken van die Attische middag, om met de begeerte in het hart, de wil tot arbeid in de geest, de verbeelding te volgen van den rijksten en volledigsten mensch die ooit onder aardsche hemel zijn leven verwerkelijkte. Zoo wenschte ik wel dat wie éérst deze bladzijden gelezen heeft, nu de rede zelf doorschouwen en begrijpen mocht. Zij werd, als mij, zijn winst voor immer.

Liederen
Door
Nine van der Schaaf

I

Wij zijn kinderen van de onstuimige goden,
Die zijn niet teedere doch forsche en schoone en donkere,
Zij hebben den donkeren dood op de aarde geworpen,
In den donkeren dood was hun teederste liefde verborgen,
Toen kwam de lente, toen bloeide hun liefde te teeder,
In verre zonnevlam weken de onstuimige goden,
En de dragende aarde, beminde, verlatene,
Wacht, en lacht in haar droomen,
Bewustloos van pijn en wonder.

Wij zijn kinderen van het almachtige vuur,
Van het nooit rustende, verwoestende vuur,
Waar de gedachte in stijgt en vergaat,
Waar het bevend verlangen in gloeit en verstilt,
Tot een stil wit gelaat in de stil witte gloed,
In de rust van het wild rood vlammengebied,

In de witte rust, in de roode hevigheid zijn wij geboren.

II

En zachte stem heeft mij gewekt,
Ik zocht het vage morgenlicht,

Doch hoorde: 'k ben de morgen vóór, ik wacht
Het snelle licht niet af, ik ben de ijle bode die
Ragfijne en wondersterke vleugels heeft, die gij
Zoudt zien bij 't morgenlicht, als langer dan een droom
Ik toefde.

Twee zielen waren teer en groot,
Zij beefden niet, zij vlogen als
Heel stille groote vogels over 't land en
Wijde zeeën. Daalden, stegen op, hun oogen
Zagen in het eindelooze waar de wolken
En de landen altijd anders voor hun starren blik
Vergleden, en hun machtige
Vleugelslag verzwond in 't eindelooze en hun
Vèrziende oogen vonden nimmer
Ander heil dan dat verglijdend heer
Van wolken en van aarde
En hemel 't groot en onbereikbre
Vluchtig vreemd gebaar.

Twee zielen waren bloemen die
Ver onder fiere vleugelslag
Van vogels, stil op aarde prijkten,
Onder de schaduwen van de wolken
In het licht van de hooggestegene
Zomerzon en in de regen die ze deed geuren.
In de koelte en in de geuren
Zweefden de zomersche feeën en de ruischende
Wind trok als het gehuiver
Van hooger verlangen door 't veld; de feeën doken,
De wolken weken, de bloemen blonken.

Twee zielen waren uit hooge luchten,
Vogels gelijk, gedaald op de aarde
In den nacht, en de witte feeën,

Aan den rand van het bosch bij de hooge boomen,
Bewogen zich fluisterend en de donkere kruinen
Bewogen omhoog, en de schuwe donkere vogels
Verjoegen de teedere witte feeën
Over de velden, haar lichte voeten
Raakten de bloemen, het zachte geruisch
Van haar vlucht werd vernomen in bloemedroomen.

Toen ben ik gekomen uit verre ether,
Vóór het morgenlicht deed ik mijn stem hooren,
De eenzame donkere zielen bond ik,
In de eindeloosheid ben ik het wonder,
Ik leidde de dag in, mijn zangen klonken
Zoo zacht, zoo luid als de kreet
Van de vluchtende vogel, ten hemel vluchtend,
Mijn vleugels gloeiden in 't morgenrood
Wijl ik vlood en de feeën keerden
De bloemen blonken

III

De vrouw tot den man zegt:
Geef mij het kind dat ik liefheb,
Dat ik liefheb in de uitbundigheid,
En in de stilte van mijn hartdroomen
De oogen van het kind zullen mijn oogen dooven,
Het kind zal zijn als ik val bij de stervenden,
Het kind zal groot zijn in het zoete daglicht,
En wij dalen tezaam in den nacht, in de koele vrêe van den nacht,
Eeuwig gebondenen zullen wij aarde en hemel in god's licht zien.

De vrouw tot den man zegt:
Dat ik u geve mijn liefde, dat ik gansch u ben,
Dat mijn hart woont bij uw hart, dat ik niet hoorde

Dan uw hartslag, uw stem, dat gij gevangen mij nam,
En ik woonde in uw droom waar mijn droomen als bloemen
Blijder ontloken! - Ik kwam in de dag waar de wolken zware
De ruischende regen der lente de aarde verdonkert, opdat zij
Betooverend schoon in haar bloemkleed ontwaakt in de lente,
Ik hoorde de zachte geluiden omhoog en van ver
Van de regen, zoovele stemmen, zooveel geruchten van liefde
En lang gekoesterd verlangen. Zoo als de ruischende regen
Zeeg ik op aarde, machtloos van zwaarte; de lichtere geluiden,
Mijn zangen stegen tot u die mijn leven draagt in uw handen.

IV

Uit de zee van het leven heffen wij de geheime
De fonkelende steenen die op den bodem verborgen zijn,
Onze lijven zijn krachtig en teer en met onze duizenden
Zijn wij het weerbare volk dat van god werd gezonden
In de somberheid van de onoplosbare geheimen,
In het wild vreugdehuis waar het goud
Onzer droomen gloeit en de dans en de zang
In het licht van de ronde uitbundige zon nooit sterft.

En de eenzame weet hoe de legers
Van zijn genooten opgaan ten strijd, ten val,
Hij is geworpen in de geweldige weelde van stille
En ruime landouwen waar hij huivert in vrees om zoo stil
De stem van zijn god te ervaren. Waar hij toovert de tonen
Van duizelend hooge vreugde en vrees, een leger van tonen
Dat uitgaat ten strijd, ten val.

En de eenzame toeft en zwijgt en luisterend,
Huivrend niet meer, ziet hij het wuiven van boomen van ver
En de wolken hem naderen en in 't zachte gesuis van den wind
Hoort hij het fluistren van teedere klachten en in de doodstilte
Des nachts is hem een glimlach die hem scheidt van 't nabije

Het hemelsche rijk dat zich welft tot een fonklenden boog
In den nacht. Hoort hij in stilte de vluchtige, valsche
Geruchten van voeten die schuiven, die lijken te komen,
Zoo wacht hij en waakt en glimlacht, verdroomt de nacht.
En vervult de vluchtige dagen met zijn oneindige liefde
En drang tot het eind als hij hoort en sterft.

V

Het meisje zegt; laat mij niet verder zwerven
Op aarde, andre geur dan deze rozen geven wensch ik niet;
Ik wil hier wonen al de jaargetijden, al de bloei
En dorheid, wat aan leed en lust hier valt wil ik hier
Beiden, 'k zal niet vluchten schoon ik voor de toekomst beve,
Maar 't is vreugd te droomen van dat onbekende leven,
Dat ik hier vinde, als mij de liefste mint.

Nu hoor ik in de stilte zoet eentonig
Altijd de woorden die mijn liefste sprak,
Hij is mij ver en 'k mag zijn beeld mij droomen,
Hij nadert en de dag wordt immer schooner,
'k Hoor die verborgen klank die ik niet duiden kan,
Ik buig mijn hoofd, verschuil mij in deez heimelijke weelde
Die rankt om mij, die mij deez zachte zomer schonk,
Ik wil verborgen zijn tot hij mij komt bevrijden,
Ik zal de blijde dag, de langste nacht niet scheiden
Van wat ik droom en min, en in mijn kleine wereld
Bereid ik al mijn gaaf hem, al mijn weelde
Van vergankelijke rozen en wat eeuwig bloeit.

Strafrechtelijke Significa
Door
Mr. Jacob Israël de Haan

III

In dit derde gedeelte zal ik behandelen de werkwoorden ‘vervoeren’ en uitvoeren’. Bijzonder in verband met de grens tusschen voorbereidingshandeling en strafbare poging. Alsmede in verband met de grens tusschen poging en voltooid misdrijf. Deze twee vragen zijn in de rechtspractijk de twee meestbelangrijke strijdvragen geweest, maar niet de eenige.

Enkele van de andere wil ik terloops noemen, ten einde te doen zien, hoeveel moeilijkheden in de rechtstaal het gebruik oplevert van woorden als: ‘vervoeren’ en ‘uitvoeren’, die in de gewone spreektaal zonder merkbare moeite worden gebruikt.

Ik denk aan het volgende geval: een koopman laat door personen in zijnen dienst het vervoer bezorgen van goederen, waarvan de uitvoer verboden is. De zaak wordt ontdekt en de koopman wordt vervolgd wegens poging tot verboden uitvoer. Hij verdedigt zich met te zeggen, dat hij niet wilde de goederen uitvoeren, maar slechts doen uitvoeren. Gaat dit verschil op? In de gewone spreektaal zeker niet. Wanneer ik van eenen koopman zeg, dat hij kaas uitvoert naar Spanje, dan bedoel ik niet, dat hij alle daarvoor noodige handelingen zelf doet.

Het Wetboek van Koophandel maakt onderscheid tusschen den vervoerder, die vervoert, en den expediteur die doet ver-

voeren[1]. Maar wie is nu weer de vervoerder: hij, die het voertuig (wagen, schip enz.) bestuurt (koetsier, conducteur, schipper) of hij, die het voertuig exploiteert, maar feitelijk geene enkele vervoerdaad verricht? Moeilijkheid geven ook de gevallen, waarin iemand een vervoer op zich neemt, maar het geheel of gedeeltelijk door anderen doet uitvoeren.

In het hierboven gestelde geval heeft de rechtbank te Arnhem een vonnis gegeven (4 Dec. 1916) dat als volgt is samengevat in het 'kopje' in W. 10015. 'Om aan te nemen, dat iemand het feit van uitvoer heeft gepleegd in den zin van art. 47 Swb. moet vaststaan, dat hij persoonlijk dat feit heeft in het leven geroepen[2]. Het voornemen om de goederen uit te voeren kan dus niet worden aangenomen, wanneer niet is vastgesteld, dat de beklaagde het voornemen had persoonlijk het over de grens brengen der goederen te bewerkstelligen.'

Een tweede strijdvraag: is 'vervoeren' van eenig goed eene opzettelijke handeling? Men zie hierover een vonnis in W. 10017 met eene belangrijke aanteekening van D.S. Het begrip 'opzettelijk misdrijf' wordt in dat vonnis als volgt omschreven: 'Van een misdrijf opzettelijk gepleegd is er naar het eerste lid van art. 33 alleen dan sprake, wanneer opzet tot de wettelijke bestanddeelen van een misdrijf behoort.'

Een derde strijdvraag, die zeer nauw verband houdt met de doelgedachte en het verschuivingsverschijnsel is deze: in het algemeen worden goederen naar het buitenland uitgevoerd door een koopman, ten einde daar te worden verkocht. De Zin van 'uitvoeren' is daardoor ruimer geworden dan de Bedoeling[3]. Deze laatste is: 'uitvoeren ten verkoop'. Wanneer iemand bijvoorbeeld verhuizen gaat naar Berlijn en daarheen zijne meubels

1) Prof. W.L.P.A. Molengraaff: 'Leidraad bij de beoefening van het het Nederlandsche Handelsrecht, Transportrecht bldz. 404-405.
2) 'Een feit in het leven roepen' wedijvert in schoonheid met 'eene door de schuld des daders veroorzaakte handeling of nalatigheid', gelijk het heette in het oorspronkelijk wetsontwerp tot wijziging van de artikelen 1401-1416 van het B.W.
3) Over Zin, Bedoeling en Waarde van een woord: Mr. Jacob Israël de Haan 'Rechtskundige Significa' en Lady Victoria Welby 'Significs and Language,' over de gelijkwaardige begrippen: Sense, Meaning Significance.

zendt, zal men niet zeggen, dat hij zijne meubels heeft uitgevoerd. Een dergelijk geval vindt men beslist in W. 9937. Een schipper werd vervolgd wegens poging tot verboden uitvoer van petroleum en benzine. Hij verdedigt zich met te zeggen, dat hij deze in Duitschland noodig had voor zijn eigen schip. En dat hij ze dus niet heeft uitgevoerd in den zin der wet. Door de eigenaardige cassatie-procedure kon de Hooge Raad de juistheid van dit verweer niet beoordeelen.

Maar de groote moeilijkheid ontstaat door dat het karakter van de werkwoorden 'vervoeren' en 'uitvoeren' zoo lastig te bepalen is. Zijn zij inchoatief of perfectief of van een karakter tusschen beide uitersten? In het handelsrecht is 'vervoeren' een perfectief werkwoord, zoowel in het personen-vervoer als in het goederen-vervoer. Dat wil zeggen: de vervoerder kan niet volstaan met zich op weg naar het einddoel te bewegen, (inchoatief of resultatief). Hij moet de goederen en de personen tot het einddoel brengen, (perfectief). Of hieruit' ook volgt 'de verplichting voor het behoud der goederen gedurende het vervoer te zorgen,' gelijk Prof. Molengraaff zegt, kan ik niet zoo dadelijk uit de beteekenis van 'vervoeren' afleiden[1].

In verschillende strafbepalingen komt het werkwoord 'vervoeren' voor. Zoo in artikel 27 der Wet van 15 April 1891 (Stb. no. 87) tot regeling der brievenposterij. Als constitutieve werkwoorden komen in dat artikel voor: vervoeren, bijeenverzameling, bestelling, doen vervoeren. De verhouding tusschen deze werkwoorden is niet steeds even duidelijk. 'Bestellen' is zeker in de woordenkeus van Prof. Molengraaff een deel van 'vervoeren'[2].

En in de Boterwet. Artitel 22 spreekt van 'verboden vervoer.' Het werkwoord is daar duidelijk duratief-resultatief. Een groot aantal constitutieve werkwoorden vindt men in artikel 2: rondbrengen, rondventen, vervoeren, doen vervoeren, invoeren, uit-

1) 'Leidraad', Transportrecht bldz. 408, Voor personenvervoer: bldz. 431; Voor het spoorwegvervoer: bldz. 440. Er kan hier gemakkelijk samenloop ontstaan tusschen eene vordering uit overeenkomst en eene uit onrechtmatige daad. Prof. Mr. H. van Goudoever 'Over samenloop en strijd van eigen wetten in het Burgerlijk Recht'.

2) Vgl. eene aanteekening in de Schuurman-Jordens-editie.

voeren, waarvan de onderlinge verhouding alles behalve duidelijk is.

En in artikel 3 der Wet van 6 April 1869 (Stb. no. 39) waarin het vervoer op landwegen bij invallend dooiweer onder bepaalde omstandigheden kan worden strafbaar gesteld. Hier is het karakter van het werkwoord onverschillig.

Zoo is het ook in artikel 455 van het Wetboek van Strafrecht, waarin wordt strafbaar gesteld het *vervoer* door trek- of lastdieren op eene noodeloos pijnlijke of kwellende wijze en een dergelijk *vervoer* van dieren.

In artikel 26 der Wet van 15 April 1891 (Stb. no. 87) tot regeling der brievenposterij is *vervoeren* zonder twijfel lineaar perfectief.

Zeer veel moeilijkheid heeft de rechtspraak gehad met het werkwoord 'uitvoeren', sinds de wet van 3 Aug. 1914.

Hier vooral hebben zich de beide strijdvragen voorgedaan, die bij alle bewegingswerkwoorden van zoo groot belang zijn:

Waar ligt de grens tusschen straffelooze voorbereidingshandelingen en de strafbare poging?

Waar ligt de grens tusschen poging en voltooid misdrijf?

Wij zullen eerst de eerste vraag bespreken en wel in verband met een geval, dat aanleiding tot wetswijziging is geweest.

Geval: de uitvoer van 'pure lard' (gesmolten varkensvet) was op eenen bepaalden dag verboden. De uitvoer van 'neutral lard' niet. Iemand laat eene partij pure lard brengen naar het kantoor van eene vervoeronderneming en geeft dit bij de ambtenaren der Invoerrechten en Accijnsen ter inlading naar België aan als neutral lard. Dit wordt ontdekt en hij wordt vervolgd wegens 'poging tot uitvoer van gesmolten varkensvet'. De Rechtbank veroordeelt. Het Gerechtshof ontslaat van rechtsvervolging. De Procureur-Generaal gaat in cassatie: 'omdat, waar krachtens het algemeen spraakgebruik "uitvoeren" omvat het vervoer van goederen van eenig punt binnen het Rijk naar de grens met de bedoeling om die goederen over de grens te voeren, ten deze het misdrijf reeds aanving toen gerequireerde met die bedoeling de reuzel vanaf het pakhuis naar de boot liet brengen[1)],

1) Hoe wanneer de weg van het pakhuis naar de boot Noordwaarts gaat, terwijl de goederen bestemd waren voor uitvoer Zuidwaarts naar België? Dan was het vervoer van pakhuis tot boot niet naar de grens toe, maar van de grens af. Voor een dergelijke zaak: Gerechtshof te Arnhem 3 Febr. 1916 W. 9903. 'Er is vervoer in buitenwaartsche richting rechtstreeks of zijdelings in den zin van het K.B. van 4 Aug. 1874 (S. 116) wanneer de hoofdrichting van het vervoer is in buitenwaartsche richting; het is daarbij onverschillig of tusschen beginpunt en eindpunt van het vervoer, een buiging in grenslijn of weg het vervoer bij wijlen in binnenwaartsche richting doet plaats grijpen'.

zoodat tusschen de bewezen verklaaarde handelingen en het voorgenomen misdrijf zeer zeker zoodanig rechtstreeksch verband bestond, dat zij als een begin van uitvoering daarvan waren aan te merken'.

De advocaat-generaal Mr. Besier was het hiermede niet eens. Zijne conclusie (W. 9847) luidde als volgt: 'Het is juist, dat gelijk tot staving van het middel in de memorie wordt aangevoerd door Uwen Raad bij arresten van 15 Febr. en 29 Maart l.l. overeenkomstig mijne conclusie is beslist, dat "uitvoeren" omvat het vervoer van goederen naar de grens, ondernomen met de bedoeling om die goederen over de grens te brengen. Doch deze omschrijving behoort zóó opgevat te worden (gelijk ook in hare bewoordingen ligt opgesloten) dat er zij een vervoer van goederen onmiddellijk naar de grens en met de bedoeling om die zelf over de grens te brengen. Het brengen der goederen naar een tusschenstation, om die later vandaan weer verder te brengen valt hieronder dus evenmin als het brengen daarvan naar een ander, die ze over de grens zal voeren. Wie een dezer handelingen verricht, kan niet gezegd worden reeds bezig te zijn met het uitvoeren der goederen; zoodanige handelingen staan derhalve met het uitvoeren niet in zoodanig rechtstreeksch verband, dat zij daarvan een der samenstellende bestanddeelen uitmaken en bestemd zijn met andere nog te plegen handelingen of nog in te treden gevolgen het voltooide "uitvoeren" te vormen. Zij zijn van het voorgenomen misdrijf slechts voorbereidingsdoch niet uitvoeringshandelingen[1)]'. De Hooge Raad was het met zijnen advocaat-generaal eens en verwierp het beroep. Met de overweging, dat gerequireerde 'nog slechts heeft doen ver-

1) Dit alles wordt nu wel voorgedragen met zeer veel beslistheid, maar *waarom* is dat nu allemaal zoo?

richten en verricht handelingen welke strekten om den beoogden uitvoer dier goederen voor te bereiden, en met het voorgenomen misdrijf niet stonden in zoodanig rechtstreeksch verband, dat zij reeds als begin van uitvoering waren te beschouwen'.

De Hooge Raad heeft hier weder eene vaste formule gevolgd. De waarde en het gevaar van deze vaste formules zijn punten van onderzoek voor de rechtskundige significa van zeer groot belang. Waarde: de vaste formules bewaren gemakkelijk de eenheid van rechtspraak tusschen de verschillende colleges. Gevaar: de vaste formules worden gemakkelijk als schablonen gebruikt, ook daar waar zij niet meer dan ongeveer opgaan. En ook dan nog wanneer de waarde van hunne woorden reeds geheel veranderd is.

Naar aanleiding van dit vonnis is art. 2 der wet van 3 Augustus 1914 (S. 44) gewijzigd bij wet van 31 Dec. 1915 (S. 532)[1]. Strafbaar is nu geworden: 'Hij, die eenig goed, waarvan de uitvoer verboden is aan een ondernemer van vervoer *ten vervoer* naar het buitenland *aanbiedt* of aan ambtenaren der invoerrechten en accijnsen *ten uitvoer aangeeft*. Alsmede hij, die in, op, of aan een spoortrein, vaartuig of ander vervoermiddel[2] eenig goed, waarvan de uitvoer verboden is, *aanwezig heeft*, terwijl het vervoermiddel zich bevindt ter plaatse waar het, alvorens naar buitenslands te vertrekken door ambtenaren der invoerrechten en accijnsen moeten worden uitgeklaard'.

De geschiedenis van deze wijzigingswet toont duidelijk aan met hoe weinig signifische bezinning de wetgevende arbeid in Nederland wordt verricht Men heeft in de Eerste Kamer uitvoerig gesproken over punten, komma's en cursief gedrukte woorden. Maar men heeft niet gesproken over de waarde van

1) Parlementaire stukken: Bijlagen Handelingen der Tweede Kamer 1915-1916 blz. 912. Handelingen der Eerste Kamer 1015-1916 blz. 54-56; 67, 69. In het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer (No. 247-5) is het vonnis van den Hoogen Raad ten zeerste afgekeurd. De moeilijkheid zit in de uitdrukking 'rechtstreeksch verband', die een grens wil stellen binnen een continu verloop.

2) Waarvoor dan de afzonderlijke vermelding van spoortrein en vaartuig?

de constitutieve werkwoorden ‘aanbieden’ en ‘aangeven’[1]. Toch is later gebleken, dat deze woorden aanleiding geven tot moeilijkheid. Al wil ik niet zeggen, dat een rechtsgeleerde significus deze moeilijkheden zou hebben doorzien. Want beter dan iemand weet de wijsgeerige significus, dat de oneindige continue werkelijkheid niet wordt uitgesproken door eindige discrete woorden. Ik denk hier aan een zaak door den Hoogen Raad beslist bij vonnis van 16 April 1917 (W. 10117). Indien men iedere begin-poging tot verboden uitvoer wilde straffen, waarom heeft men dan niet strafbaar gesteld: ‘hem, die iets doet of iets nalaat, waaruit blijkt van eenig voornemen tot verboden uitvoer’[2].

Nog een geval, waaruit blijkt hoe moeilijk het is bij deze soort van werkwoorden de grens te trekken tusschen straffelooze voorbereidingshandelingen en strafbare poging.

Geval: een machinist had op zijn locomotief medegenomen een kistje met rijst waarvan de uitvoer verboden was. Vóór de locomotief was weggereden werd de zaak ontdekt en de man werd vervolgd wegens poging tot verboden uitvoer. De rechtbank en het gerechtshof veroordeelden. In cassatie nam de advocaat-generaal Mr. Besier eene voor den beklaagde gunstige conclusie. Hij betoogde (W. 9936), dat men niet kan zeggen, dat er een begin van uitvoering is, zoolang het vervoermiddel nog stilstaat. Zoolang zijn er nog slechts straffelooze voorbereidingshandelingen. Signifisch: bij bewegingswerkwoorden is van strafbare poging eerst dan sprake wanneer de zinnelijke of onzinnelijke beweging begonnen is.

De Hooge Raad was dit niet met zijnen advocaat-generaal eens. Het ‘kopje’ in W. 9936 luidt: ‘Daar “uitvoeren” in den zin de wet van 3 Aug. 1914 mede het vervoer van goederen van eene plaats in het binnenland in de richting der rijksgrens omvat, wanneer dit geschiedt met de bedoeling om die goederen over de rijksgrens naar het buitenland te brengen, is dit uitvoeren begonnen zoodra met gezegd vervoer een aan-

1) ‘Verslag’ van de Taalcommissie der Nederlandsche Juristen-Ver-eeniging blz. 42-43.
2) Mr. Jacob Israël de Haan ‘Taal- en Rechtswetenschap’ in ‘De Beweging van September 1917’.

vang is gemaakt, hetgeen bij gebruikmaking van een vervoermiddel geacht kan worden het geval te zijn, wanneer de goederen met het oog op de te maken reis daarin zijn ingeladen.'

Ja, dat zegt de Hooge Raad nu wel, maar *waarom* is dat zoo? De Hooge Raad had dit wel wat beter mogen motiveeren, vooral nu de Raad tegen de conclusie van den advocaat-generaal ingaat. Op het gevaar van een dergelijke rechtspraak in formules heb ik reeds gewezen. Een vonnis als dit is slechts schijnbaar met redenen omkleed. (Gw. 161).[1)]

Wat de meening van den Hoogen Raad betreft: het vervoer met de locomotief is niet begonnen, omdat de locomotief nog stilstond. Maar de machinist had de rijst reeds vervoerd van zijne woning naar de locomotief. En dat kan men wel beschouwen als een begin van de handeling 'uitvoeren' mits deze wordt beschouwd als duratief-perfectief en niet als momentaanperfectief. Intusschen: uit het boven besproken pure-lard-geval blijkt, dat de Hooge Raad slechts als straffelooze voorbereidingshandelingen beschouwt, het vervoeren van het huis van den afzender naar het huis van den vervoerder. Maar waarom? Dit blijkt weer niet. Bij dit vonnis in W. 9936 teekent D.S. aan: 'O.M. en H.R. huldigen dezelfde opvatting van het begrip "uitvoeren". Ook zijn zij het eens, dat zoodra met het vervoer een aanvang is gemaakt er een uitvoeringshandeling van het misdrijf is. Het verschil tusschen beide ligt daarin, dat de H.R. in het hier verrichte reeds wil zien een aanvang maken met het vervoer, Mr. Besier daarentegen slechts eene voorbereidingshandeling tot het vervoer. Ik zou geneigd het laatste gevoelen als het meer juiste te aanvaarden[2)], doch ik erken, het verschil ligt op de spits van de naald. Naar Mr. Besier opmerkte, geven de beslissingen omtrent de poging tot verboden uitvoer gelegenheid de grens tusschen uitvoerings- en voorbereidingshandeling steeds scherper te trekken. Men zou ook kunnen

1) Mr. Jacob Israël de Haan 'Burgerrechtelijke significa' in het 'Rechtsgeleerd Magazijn' van 1917.

2) Blijkbaar rekent Prof. Simons niet tot het vervoer, het brengen van de rijst naar de locomotief. Maar *waarom* niet?

zeggen, dat zij het bewijs leveren hoe moeilijk het is, met eene stelligheid die grens vast te stellen'[1].

Een dergelijk geval is ook beslist bij vonnis van 4 December 1916 (W. 10015). De advocaat-generaal Mr. Ledeboer verwees in zijne conclusie naar het voorgaande geval. Hij was het niet eens met den advocaat generaal Mr. Besier: 'Bij uw arrest van 3 Jan. 1916 (W. 9936) werd verder beslist, dat bij gebruikmaking van een vervoermiddel zoodanig vervoer geacht kan worden te zijn begonnen, als de goederen met het oog op de te maken reis daarin zijn ingeladen. Ik kan mij met die opvatting zeer goed vereenigen en acht deze opvatting van "vervoer" geheel in overeenstemming met die van het dagelijksch leven, de meest-natuurlijke alzoo'.

Wij komen thans tot de tweede vraag: waar ligt de grens tusschen poging en voltooid misdrijf bij de bewegingswerkwoorden in het algemeen en bij de werkwoorden 'vervoeren' en 'uitvoeren' in het bijzonder?

Wij gaan weer uit van een bepaald geval; beslist door den Hoogen Raad bij vonnis van 15 Februari 1915 (W. 9764).

Ten aanzien van den beklaagde was door de Rechtbank en door het Gerechtshof als bewezen aangenomen 'dat hij op 29 Augustus 1914 te Barger Compascuum (Emmen) gepoogd heeft in vereeniging met een ander een zwart ruinpaard uit Nederland in Duitschland in te voeren, zijnde hij met dat paard reeds tot op ongeveer 20 Meter de Duitsche grens genaderd, terwijl de uitvoering van zijn voornemen tot invoer van dat paard in Duitschland alleen ten gevolge van de van zijn wil onafhankelijke komst van den Brigadier der Kon. Maréchaussée A.H. en den Maréchaussée G.B. die hem (beklaagde) en het paard aanhielden, niet voltooid is'.

Beklaagde was veroordeeld wegens poging tot verboden uitvoer van paarden. In cassatie werd nu betoogd, dat hier niet meer was dan een straffelooze voorbereidingshandeling: 'omdat het uitvoeren van goederen niet meer omvat dan het oogenblik waarop deze over de grens gaan.' Signifisch: de verdediger,

1) Dat dit volgt uit het wezen van eene 'grens' heb ik reeds betoogd met eene aanhaling uit Prof. Bolland's 'Collegium logicum'.

Mr. J. van Kuyk, beschouwt ‘uitvoeren’ als een momentaanperfectief werkwoord. Hiertegenover betoogde de advocaatgeneraal Mr. Besier: ‘Is dit oordeel juist, dan is zeker het naderen der grens, zelfs tot op 20 Meter, nog niet een uitvoeringshandeling van bedoeld misdrijf, hetwelk daarmede immers nog niet is aangevangen. Doch dan is poging daartoe ook vrij wel onbestaanbaar, omdat uitvoering en voltooiing dan samenvallen en ook de z.g.n. voltooide poging (délit manqué) bij dit misdrijf nauwelijks denkbaar is. Toch spreekt art. 205 der Algemeene Wet van 26 Aug. 1822 (Stbld. 68) van poging tot het uitvoeren van goederen. Daar moet het woord dus meer omvatten en dan kan zulks ook hier het geval zijn[1)]. Naar mijne meening is het met de goederen overschrijden der grens slechts de voltooiing van den uitvoer, die reeds aanvangt, zoodra men zich daarmede van eenig punt binnen het Rijk naar de grens begeeft, reeds dan kan men gezegd worden zich bezig te houden met het uitvoeren dier goederen. En bij deze opvatting behoort het bewezen verklaarde met het paard naderen der grens tot op 20 Meter stellig tot de samenstellende bestanddeelen van het misdrijf.’ Conclusie: verwerping.

De Hooge Raad is met zijnen advocaat-generaal medegegaan mede op grond van de navolgende overwegingen: ‘dat het betoog van den verdediger van de stelling uitgaat, dat onder “uitvoeren” alleen het brengen van goederen van eene plaats onmiddellijk aan de Rijksgrens in het Binnenland gelegen, over die grens naar het Buitenland is te verstaan,

dat deze stelling echter niet juist is, daar de gemelde uitdrukking krachtens het algemeene spraakgebruik[2)] mede omvat

1) Eene dergelijke logische redeneering heeft alleen waarde bij de veronderstelling, dat de Nederlandsche wetgeving een niet-contradictoir stelsel is. En dat is zij stellig niet. Vgl. Prof. Dr. L.E.J. Brouwer: ‘De onbetrouwbaarheid der logische principes’ in het ‘Tijdschrift voor Wijsbegeerte’, Jrg. II blz. 152 vv. Waarom niet pragmatisch geredeneerd: wanneer ‘uitvoeren’ momentaan-perfectief wordt opgevat kan de wetsbepaling niet den dienst doen, dien zij doen moet. Daarom vatten wij het woord duratief-perfectief op, waartegen het karakter van het woord zich overigens volstrekt niet verzet.
2) Daar verschijnt weder het beroemde ‘algemeene spraakgebruik’. Waarom niet eenvoudig gezegd, dat momentaan-perfektief gebruik van ‘uitvoeren’ het artikel gedeeltelijk onbruikbaar maakt en dus niet kan worden aanvaard. Pragmatisch is niet onjuist.

het met voorzegde bedoeling ondernomen vervoer in de richting der grens en er geen reden is daaraan bij eene uitlegging van art. 2 der Wet van 3 Aug. (S. 344) eene meer beperkte beteekenis te hechten.'

Signifisch: de Hooge Raad vat 'uitvoeren' op als een duratief-perfectief werkwoord. Zoolang de beweging nog niet is begonnen zijn er slechts voorbereidingshandelingen. Is de beweging wel begonnen, maar nog niet voltooid, dan is er strafbare poging. Is de beweging voltooid, dan is het misdrijf voltooid.

Ik acht deze opvatting juist. Een redelijke en stelselmatige opbouw van het strafrecht eischt deze zelfde opvatting bij alle werkwoorden, die eene beweging uitdrukken, hetzij eene zinnelijke, hetzij eene onzinnelijke.

Onjuist acht ik de meening, dat het strafbare feit voltooid zou kunnen zijn, wanneer de constitutieve beweging niet is voltooid. Dit is beweerd in een zaak, die beslist is bij vonnis van 31 Mei 1915 (W. 9831.) Er was veroordeeld wegens poging tot verboden uitvoer. In cassatie werd aangevoerd, dat het misdrijf reeds voltooid is, wanneer men zich met de goederen op weg begeeft. M.a.w.: de requirant vat 'uitvoeren' op als een inchoatief, hoogstens als een duratief-resultatief werkwoord. Dit zou juist zijn, wanneer men 'uitvoeren' mocht gelijk stellen met 'vervoeren in de richting van de grens met het oogmerk van te brengen over de grens'.

Ten aanzien van dit cassatiemiddel heeft de advocaat-generaal Mr. Tak geconcludeerd als volgt: 'Het tweede onderdeel der grief verwaarloost de waarde der praeposities. "Uitvoeren" toch (Vgl. Van Dale i.v. uitvoeren) beteekent "buitenslands voeren" zoodat waar dit tijdig is verhinderd slechts van strafbare poging, doch nimmer van het voltooide misdrijf de rede kan zijn'.

En de Hooge Raad besliste: 'dat al moge naar algemeen spraakgebruik[1)] bij het brengen van goederen over de grens naar het Buitenland reeds van uitvoeren sprake zijn, zoodra de goederen met voorzegde bedoeling in de richting der grens worden

1) Daar is het weer.

vervoerd, de handeling niettemin eerst is voltooid, indien de grens is overschreden en de waar in het Buitenland is aangekomen'.

Ten slotte een geval, dat signifisch zeer merkwaardig is, beslist bij vonnis van 3 Januari 1916 W. 9939. Gedagvaard was ter zake dat 'zij in den avond van 15 Mei 1915 te Oud-Zevenaar, gemeente Zevenaar, terwijl er oorlogsgevaar was, met het voornemen leder naar Duitschland uit te voeren, dat leder te samen en in vereeniging *naar* de Duitsche grens *hebben vervoerd*'. In cassatie werd nu aangevoerd 'dat bij het gebruik van den volmaakt verleden tijd[1)] het ten laste gelegde vervoer naar de Duitsche grens niet zou kunnen beteekenen in de richting van die grens, doch zou duiden op een bereikt punt, terwijl niet meer zou zijn bewezen, dan een vervoer tot op een afstand van 2 ½ tot 5 K.M. van de grens'[2)]. Ten aanzien van dit punt concludeert de advocaat-generaal Mr. Besier: 'Dit middel moet echter afstuiten op de uitdrukkelijke en met dit woord zeer goed vereenigbare uitlegging in het bestreden arrest van "naar" als "in de richting van" waartegen in cassatie niet kan worden opgekomen en op het feitelijke karakter der hiermede samenhangende bewezenverklaring van het te laste gelegde'. De Hooge Raad heeft in dien zin beslist. De zaak is signifisch merkwaardig wegens de verwarring in het cassatiemiddel van karakter en tijdvorm van het werkwoord. Het werkwoord 'vervoeren naar' kan uitdrukken, dat het doel bereikt is, maar ook, dat het doel niet bereikt is. Ook dit in het midden laten. Doel bereikt: 'de Nederlandsche politie bracht hem naar de Duitsche grens en gaf hem daar aan de Duitsche politie over'. Doel niet bereikt: 'wij konden vanmiddag wel een eind naar de grens wandelen'. In het midden gelaten: 'zij brachten het leder naar de Duitsche grens'. In de bedoelde dagvaarding bleek duidelijk het nietperfektieve karakter van het werkwoord. De voltooid tegenwoordige tijd heeft daarop geenen invloed. Hij drukt eenvoudig uit, dat de handeling, inchoatief, duratief, resultatief, duratief-

1) 'Zij hebben vervoerd' is de volmaakt *tegenwoordige* tijd. De volmaakt *verleden* tijd luidt: 'zij *hadden* vervoerd'.
2) Over werkwoorden, die een bewegen aanduiden naar een grens handelt Prof. Dr. Noordtzij: 'Het Hebreeuwsche voorzetsel blz. 23, 26, 53.

perfectief, momentaan-perfectief, in het verleden heeft plaats gehad.

Niet alleen leveren de werkwoorden ‘vervoeren’ en ‘uitvoeren’ moeilijkheid op ten aanzien van de grens tusschen straffelooze voorbereidingshandeling en strafbare poging, alsmede ten aanzien van de grens tusschen poging en voltooid misdrijf. Zij leveren ook moeilijkheid op in verband met het leerstuk van de deelneming. Dit: laat uitvoeren een duratiefperfectief werkwoord zijn. Is dan voor daderschap of mededaderschap noodig, dat de beklaagde vervoerd heeft langs den geheelen weg, of is het voldoende, dat hij vervoerd heeft langs een gedeelte van den weg? Of is dader alleen degene, die de verboden goederen ten slotte over de grens voert, terwijl zij, die langs vorige deelen van den weg hebben vervoerd, slechts medeplichtigen zijn.

Wij gaan weer uit van een bepaald geval, beslist door de Rechtbank te Almeloo bij vonnis van 18 Januari 1916 en door het Hof te Arnhem 16 Maart 1916. Het geval: twee personen A. en B. zitten samen op een wagen, waarvoor een paard. De bedoeling is beide naar Duitschland uit te voeren. Op 40 M. afstand van de grens gaat A. van de wagen. B. rijdt nog een 25 M. verder. Dan gaat hij ook van de wagen af en jaagt paard en wagen Duitschland in.

De Rechtbank veroordeelt beide beklaagden wegens verboden uitvoer: ‘Nu bewezen is, dat beide beklaagden met den wil een paard en wagen uit te voeren tot vlak bij de grens zijn gekomen, is eveneens bewezen, dat de beide beklaagden den uitvoer hebben gepleegd, al heeft slechts één hunner het paard met den wagen over de grens gejaagd’. Anders het Hof: ‘Nu de eerste beklaagde vóór dat het geïncrimineerde feit was voltooid, zich aan het medeplegen daarvan heeft onttrokken, is hij niet als mededader te beschouwen en moet, nu hem geen medeplichtigheid is ten laste gelegd, worden vrijgesproken’.

Het Hof heeft blijkbaar het werkwoord meer perfectief opgevat dan de rechtbank[1)].

1) Voor algemeene beschouwingen betreffende de grens tusschen medeplegen en medeplichtigheid zie men de leerboeken Van Hamel, Noyon, Simons. En vooral: Prof. Mr. A.J. Blok ‘Over het onderscheid tusschen medeplegen en medeplichtig zijn’.

Wanneer de wetgever op de hoogte was geweest van de signifische verschijnselen van de bewegingswerkwoorden, zou hij in plaats van ‘uitvoeren’ een ander werkwoord hebben gekozen. B.v. ‘vervoeren in de richting van de grens met het oogmerk te brengen over de grens’. Een dergelijke uitdrukking komt voor in een Besluit van het Militair Gezag, waarover, onder meerderen, werd beslist bij vonnis van het Hoog Militair Gerechtshof van 10 November 1916 (W. 10051). Een dergelijke uitdrukking komt ook voor in de ‘Algemeene wet’ van 26 Augustus 1822 (S. 38), waarnaar dit bedoelde besluit ook verwijst.

Of men had de woorden kunnen kiezen van artikel 278 van het Wetboek van Strafrecht, waarin wordt strafbaar gesteld: ‘Hij die iemand *over* de grenzen van het rijk in Europa *voert*’ enz. Door het gebruik van het voorzetsel ‘over’ is de handeling ‘voeren’ duidelijk geperfectiveerd.

Ik zal thans de vraag niet meer uitvoerig bespreken waarom en in hoeverre het werkwoord ‘vervoeren’ de voorkeur verdient boven het werkwoord ‘uitvoeren’. Slechts dit: ten aanzien van de grens tusschen straffelooze voorbereidingshandelingen en strafbare poging leveren beide werkwoorden gelijke moeilijkheid op. Ten aanzien van de grens tusschen poging en voltooid misdrijf verdient ‘vervoeren met het oogmerk over de grens te voeren’ de voorkeur.

Hiermede ben ik gekomen aan het einde van mijne signifische beschouwingen over de bewegingswerkwoorden.

* * *

Wat wij noodig hebben voor het Recht der Werkelijkheid is de Taal der Werkelijkheid: ‘Vor allem bedarf die Menschheit einer Wiederbelebung, einer Erneuerung der Sprache. Das neue Wort soll geboren werden’[1]. Want: ‘Language must be regenerated. It must be re-conceived and re-born, and must grow to a glorious stature’[2].

1) Dr. Frederik van Eeden ‘Welt-Eroberung durch Helden-Liebe’ bldz. 20.
2) Lady Victoria Welby ‘Significs and Language’ blz. 85.

Stille gedichten
Door
Gerda van Beveren

Het draaiorgel

Nu ben ik weer het kleine, stille meisje,
Verlegen voor elk mens en voor elk ding,
En 'k neurie weer het hooge kinderwijsje
Waarmee 'k de week door naar de Vrijdag ging.

Vrijdag: het orgel! en de kindren dansen.
Ik durf niet dansen buiten in de straat.
Maar in de klanken komen alle kansen
Waarnaar mijn leven zich gestalten laat.

Vrijdag: het orgel! verten bloeien open,
Een lentewind strijkt over 't jonge groen,
Mijn lichaam richt zich in veerkrachtig lopen,
Ik laat mij strelen door de zonnezoen.

Vrijdag! en de seizoenen gaan en komen.
De orgelman staat 's winters voor mijn deur:
Zijn bede en dank doen van het voorjaar dromen
En zónder orgel wekt hij bloemengeur.

Vrijdag! ik zwerf of woon in vreemde steden,
Waar bedelaar en orgel wordt geweerd,
En in *mijn* dorp is 't jaren al geleden
Dat d' orgelman met iedre Vrijdag keert.

Een enkle Woensdag staat hij nog te draaien.
De steedse gasten zien hem spottend aan.
Wat doet hij hier, waar kunstparfumen waaien
En waar in iedre zaal de strijkjes staan?

Maar Vrijdag blijft voor mij de dag der dagen,
Zijn kleur is groen, zijn klank is hel en blij,
En alle rampen, alle zorg en plagen,
Maken hem nooit van die bekoring vrij.

Ik ben niet meer het kleine, stille meisje,
Verlegen voor elk mens en voor elk ding,
Maar in mijn hart zingt nog hetzelfde wijsje
Waarmee 'k de week door, naar de Vrijdag ging.

Onmacht

Het enig lied dat ik je nu kan zingen
Is, dat ik machtloos om te zingen ben,
Dat ik mijn stem tot tonen niet kan dwingen
En toch mijn ziel zo vol ontroering ken.

Zolang nog d' aarde mij houdt vastgegrepen,
Ik aan de geest mij niet ontworsteld vind,
Is al mijn zingen als het onbegrepen
Onstuimig klankgestamel van een kind.

Het leven speelt op mij zijn hymnen, psalmen,
Zijn vloekgeschater en triomfgeschal,
Die leef ik door, maar in mij golft hun galmen
Als klankweerkaatsing in een rotsendal.

Vraag mij dan niet te zingen van het leven:
Het leven zoekt daartoe een ander uit,
Die het meteen de kracht heeft meegegeven
Dat hij somtijds het leven buitensluit.

De schat

Hij was een mensch, die and'ren simpel noemen,
Omdat hij dromend door het leven ging,
En op geen trots bezit zich wou beroemen
Van rijkdom, eer of ander werelds ding.
Zij wisten niet, dat hij een schat bewaarde,
Lang opgegaard, van fonklend edelsteen;
Dat hij die borg in 't donkerste van de aarde
Waar zon noch maan haar schittering bescheen.
Dat hij alleen in drang van groot verlangen
De schat aan 't licht hief, die hem tegenblonk,
En in zijn vreemde schoonheidsroes bevangen
De aarde kuste, die die schoonheid schonk;
Om daarna weer met blijde zin te leven,
De glanzing van die rijkdom in zijn oog,
Totdat hij zich opnieuw de vreugd moest geven
Die hem tot stameling van dank bewoog.
Zooals die man zich altijd weer ging laven
Aan 't licht gesteent, dat hij uit d' aarde hieuw
Zo hebt g' in mij, mijn lief, *uw* schat begraven
En daar ontdekt ge eeuwig hem opnieuw.

De andere zoon

Lucas 15.

Ik heb u altijd mij nabij gevoeld,
Ik wist m' altijd door uw genade omgeven,
Gij waart in iedre wending van mijn leven
En op uw zetel hebt gij mij gestoeld.

Ge hebt mij nooit vergund om ver te dwalen
En voor ik vallen kon weerhieldt ge mij.
Ik was van u niet, gij van mij niet vrij
En door uw wil liet ik mijn wil bepalen.

Ge hebt mij iedre nieuwe dag gewekt
Om voort te schrijden langs uw nieuwe banen,
Ge bleeft mij zichtbaar in uw zware orkanen,
Uw hand bleef zeegnend over mij gestrekt.

Ik weet het wel: gij hadt mij uitverkoren
En 'k was niet anders dan uw dankbaar kind,
Maar nooit kende ik de liefde die begint
Voor wie haar eigendunklik had verloren.

En daarom klaag ik; daarom zien mijn ogen
Benijdend naar de broeder die herkwam;
En niet omdat hij een bezit hernam
Dat hij zichzelf moedwillig had onttogen.

Niet om het kalf dat hem ter eer geslacht werd,
Niet om het feest waarmee men hem begroet:
Ook ik liep juichend, dankend, hem te moet
En 'k deel de vreugd waarmee zijn komst verwacht werd.

Maar om zijn wentlen in de draf van 't zwijn
En om de weke walging van zijn daden;
Maar om d' herrijzenis door uw genade
Na 't door uw toorn, mijn God, verpletterd zijn.

De vlinder

Jij teergevoelig, medelijdend kindje,
Dat voor de vlam de vlinder hoedt,
En zucht dat hij zo dwaas zich laat bekoren
En jouw welmenend weren niet bevroedt;

Belet hem niet om in de kaars te vliegen,
Begeerte brandt hem erger dan de vlam,
Hij wil niet anders dan een fel genieten
Of ook de dood hem daardoor eerder kwam.

Hij wil wel sterven met verschroeide vleugels
En met zijn ogen door het vuur geblind,
Maar zonder dat verterend wild verlangen
Dat jij nog lang niet zult begrijpen, kind.

Hij wil niet moeizaam kruipen over d' aarde
Nadat hij eenmaal hoog gevlogen heeft;
Zijn leven, kindje, is voor hem geen leven
Wanneer hij niet zijn dood in 't aanzicht zweeft.

Herfst

Ik zie de bomen wel, die zich ontkleden.
Naakt staan zij wachtend op hun nieuwe tooi.
Het volgend voorjaar maakt hen eens zo mooi
Met groenend blad, waarvan zij zich ontdeden.

Ik hul angstvallig in mijn oude lompen
De schuwe naaktheid van mijn arme ziel.
Wie geeft mij schoner weer, wat mij ontviel
Al ben van koude ik in elkaar gekrompen?

Laat mij mijn kleren, pover en geschonden.
Ik moet ze dragen, tot een nieuw gewaad
Om mij zijn rijke plooien vallen laat,
Waarin mijn leden rank en warm zich ronden.

Wij zijn als bomen niet, die staan en wachten,
In *onze* naaktheid moeten wij vergaan;
Laat mij het rag dan van mijn liefdewaan
En d' oude flarden van mijn heilgedachten.

Zondagmorgen

Hoor, waar de lucht nu vol van is
Dat is het klokgelui,
Ik zie door 't raam in 't warme groen
En luister naar de bui
Van klanken, die mij overhuift
En roept naar 'k weet niet waar,
Maar niet naar kerk en mensenvolt',
Naar preekstoel of altaar.
Daar daalt mijn ziel, die opwaarts steeg,
Gedrukt weer naar omlaag,
Daar buigt haar onder last en druk
De kleinheid van vandaag.
De klokken roepen als weleer,
Maar anders is 't verstaan.
Zij roepen mij naar bos en hei
En waar de schepen gaan,
Zij roepen mij waar wijdheid is
Van licht en lucht en zon,
En daar is 't of een nieuw bestaan
In schoonheidsglans begon.
Het klokgelui, het klokgelui,
Het maakt mij zalig wild,
Ik wil niet dat in 't kerkgebouw
Die vreugde zij gestild;
Ik wil nu leven, dronken zijn
Van zon en lucht en licht.
Hoe ergert zich de wereld aan
Mijn lachende gezicht!

Van dezen tijd
Door
H.C. Rümke

I

Wij dichters, die de schoonheid in ons dragen,
wij de verteederden om zachte dingen,
wij, die luid de heerlijke aarde bezingen,
of 't eigen leed stil of uitbundig klagen,

Wat doen wij nu....O, spiegelen de tijden
in onze aandacht hun vertrokken beeld,
of blijft voor ons de wereldnood verheeld,
zoo dat wij niet als mensch met menschen lijden?

Of zijn de woorden voor deez' ramp te zwak,
is hij bespotting in het vluchtig lied
de zware toon, die nu op aarde klinkt?

Dan wee de kunst, die door dit groote brak,
dan wee den dichter, die dit lijden ziet
maar machtloos in de eigen droom verzinkt.

II

Een vage angst beademt elke klaarte;
mijn rust is weg, de heldre zekerheid,
wat hoor ik in het donker - hoor, daar schreit
de arme mensch, geslagen door zijn nooden.

Ik kan de klank der stilte niet meer hooren
door 't verre bonzen van de menschenstrijd,
nauw schijnt een uur van wijding mij bereid
of 't plotsling weten komt mijn heil verstoren.

Hard ijs lag over 't water, - 'k was ter schaatsen.
Ik dronk de vreugde van een blijden dag....
toen dof door d' ijle lucht een zwakke slag,
en moord van menschen was voor mijne oogen.

Geen vreugd is zonder smet in deze tijden,
zoo ik de troebelen van weten vlied,
zoo wreekt in mij 't verwijtende verdriet,
dat ik vergat wat al die andren lijden.

III

Hoe is verblinding over d' aard gekomen?
De menschen zagen haar naderen, verschrikkelijk en donker
en niemand kon haar wenden.
Het scheen wel of de volkeren haar lokten naar zich toe;
totdat verblinding was over de jammerende aarde
en de menschen stonden in haat voor elkander,
en het rumoer was overal.

Toen lag op eenmaal al het andre stil,
en al het denken, al de opgehoopte kracht
trok zich te zamen op dit eene doel:
de strijd.
De strijd, zij wisten niet waarom,
neen niemand, die het wist, zij riepen leuzen,
schreeuwden leuzen en hun hol geschreeuw
kwam tot weer andren; en zij riepen 't na
en dachten dat zij 't wisten.

In alle steden liep het volk te hoop,
in al de dorpen kwam d' onzichtbre dwang,
er was bewegen naar elkander;
zij zongen lied'ren voor het vaderland,
zij liepen zingend langs de wegen,
zij zongen op de pleinen, zongen in de kroegen -
Geen, die wist wat of hem drong....
De donkre haat woeld' in hen allen.

Maar in de koele gebouwen waren sterke werkers,
met ernst werd beraad, in klare bouw
van zinnen stelden zij betogen.
Van uit de huizen werd het land bewogen
door hen, die meenden dat zij 't wisten;
zij rekenden, verklaarden oorlog....
Zij schenen kinderen, die speelden.

Toen groeide de waanzin, losgelaten,
de kracht liet van de zwakke menschen los,
wrong zich los - nu leeft hij eigen leven
en voert verbeten strijd tegen de neergebogen menschen,
hij groeide als een reuzenbeest boven hen uit,
vertrapte alles, menschen, dorpen, steden....
De volkren staan verbijsterd door den kracht,
die losbrak voor hun oogen.

Neen, niet Duitschland, niet Engeland,
niet Frankrijk, niet Rusland wilde dit....
Zij wilden 't niet, neen, niemand kon dit willen,
zij allen wilden vrede, maar zij konden haar niet vatten;
nu hong'ren zij naar vrede, maar zij stamelen
wat holle woorden, die zij zelven niet verstaan,
de krachten zijn hoog boven hen uitgegaan,
de waanzin schudt de volkeren allen, -
neen, niemand heeft dit lijden zoo gewild.

Zoo gaan de jaren....drachtig van vernietiging;
over de wereld is de moord der menschen;
op de wijde velden, onder de hooge luchten,
in de bergen, in de bosschen is de moord der menschen.
Hij dreigt over de zeeën,
hij dreigt boven de menschen-volle steden....
De volkeren verbloeden, maar zij strijden,
zij strijden, want zij weten niet het einde;
zij strijden, want de waanzin drijft hen....
Zóó strijden zij, onmachtig tot den vrede.

De thuisreis
Door
Hilde Telschow

Het ijsveld splijt, het ijsveld breekt,
De schotsen kruien luid en ver,
De dooiwind leekt en woelt en wreekt
De wolken op het stroomgesper.

Door de ijzige klaarheid van de lucht
Woei zijn vochte adem en ontbond
De voorjaarsgeilte uit starre tucht
Met zoetige geur van moddergrond.

De stroom die schotsen scheurend licht
Zwelt onder me op van boord tot boord:
Ik drijf gelijk een licht gewicht
Geloovig boven de afgrond voort.

Ik rustte op poel van klaar kristal
Vaderlandloos een kort getij:
Nu schoof de golf zijn glazen wal,
Zijn zilverglanzige vloer terzij.

Het ijsveld splijt, de schots dreunt luid.
Waar drijft het nieuw geweld mij heen?
Ik weet al wat de druk beduidt:
Zwaar wentelt wat onbreekbaar scheen.

Mij bleef ter vaart noch vlot noch boot,
Er richt geen roer mijn schomlend gaan:
De laatste roep van 't Lot gebood
Willooze reis, onzeekre baan.

Over de kolk die zuigt en wielt
Glijd ik rasch voort, door niets gestoord:
Gelaten in zijn schoot geknield
Behoor ik 't vlot dat mij behoort.

Eenzelfde lichaam hij en ik,
Voor hem en mij eenzelfd bestaan,
Samen met hem wil zonder schrik
Naar donkre grond ik ondergaan.

Want Toevals rots verbrijzelt nooit
Wat leven leidt bij aardloos volk,
En 't vaste om mij en wat ontdooit
Is schuim dat blinkt uit de eendre kolk.

Rondom mij ligt zoo voorjaars-vroom
Het land bereid tot nieuwe vreugd:
Ik staar naar de oevers als in droom
En deel nog 't worden dat mij heugt.

Maar aldoor sneller zal de zoen
Van Lente mijn vergangbre boot
Tot warmere oevers naadren doen:
Haar adem wordt mijn vroege dood.

Reeds droom ik dat zij me ongedeerd
Naar ander aanzijn heeft gebracht,
Terwijl de dronkne wereld keert
Naar de oude liefde en bloeienspracht.

En zonnen wentlen om elkaar,
Om mij, - droomzonnen, groot en hel,
Mijn ijsschol smolt, van gloeden zwaar,
En laatste wand vermindert snel.

Lichtzuigend stuwt mijn loop, op top
Van golf stort plotsling zich zijn vaart:
Mij, zalig zinkende, neemt op
Gloed-vloed, tot een gepaard.

(Vertaling van Albert Verwey)

Piloty-piloty
Door
Mr. Jacob Israël de Haan

Gedurende het geheele eerste oorlogsjaar heb ik maandelijks in ‘De Beweging’ een overzicht gegeven: ‘De Duitsche Rechtsgeleerden en de Oorlog’.

De goede en de slechte eigenschappen van mijne opstellen werden aangegeven door Paul Cronheim in zijn opstel ‘Een Hollandsch rechtsgeleerde en de Oorlog’ in ‘De Beweging’ van November 1915.

Nog eens kwam ik terug op de houding van de Duitsche rechtsgeleerden in ‘De Beweging’ van Januari 1917, in mijne bijdrage: ‘België en de Duitsche rechtsgeleerden’, eene aankondiging van het voortreffelijke boek: ‘La Belgique et les Juristes Allemands’, door Prof. Charles de Visscher.

Een van de Duitsche rechtsgeleerden, die zich bijzonder hatelijk heeft onderscheiden, is Professor Dr. Robert Piloty, te Würzburg.

Maar het is nu juist weder een opstel van dezen Prof. Piloty, verschenen in de Deutsche Juristen-Zeitung van 1 October 1917, waarop ik de aandacht vestigen wil. Als eene hoopvolle tegenstelling. De stelling eerst. Het eerste oorlogsnummer van de ‘Deutsche Juristen-Zeitung’ is gedagteekend: 1 September 1914. Het opent met een gedicht ‘Für Recht und Wahrheit’ van Robert Piloty. Het gedicht volgt hier onbeoordeeld en ongeschonden:

> Wie lieb' ich dich in dieser Heldenzeit,
> Mein schönes zornentflammtes Vaterland!
> Ein Wille starrt, zum harten Kampf bereit,

Er hält das Schwert in eisenfester Hand,
In Mannestrotz die Herzen all erstarken,
In Waffen drängt das Heer sich in die Marken.

Aus Lügen flocht der Feind sich seine Wehr,
Mit Lügen nährt er seinen matten Mut.
Wir Deutsche sind ein einzig Volk und Heer,
Für Recht und Wahrheit fliesze unser Blut;
Denn nicht um Raub und Neid und blinde Rache,
Wir kämpfen um den Sieg der guten Sache.

Das gute Recht das ist ein fester Stahl,
Den jeder deutsche Krieger bei sich trägt,
Die Wahrheit ist ein tapfrer General,
Der tausend Lügner lustig niederschlägt,
Und wie der brave Emmich Lüttichs Schanze,
So stürme jetzt ein jeder kühn aufs Ganze.

Ein Mord, der sich an Oestreichs Thron vergriff,
Vergeszt es nie, ist unsrer Feinde Schild!
Für einen Mord stellt England Gold und Schiff,
Für einen Mord zieht Frankreich ins Gefild.
Für einen Mord des Russen Hunde bellen.
Pfui über diesen Bund der Mordgesellen!

Mit Euch, Ihr gelben Brüder über 'm Meer,
O Affenvolk im englischen Betrieb,
Wird kräftig abgerechnet hinterher.
Wir strafen erst den Mörder, dann den Dieb.
Herr Henry Grey, der nächtge Fürst der Motten,
Lockt in sein falsches Spiel die Räuberrotten.

Nun drauf mit Löwenmut und Löwenkraft,
Für Recht und Wahrheit kämpfe deutsches Heer,
Nun zeige deiner Waffen Meisterschaft,
Zerschlag den Schurkenbund zu Land und Meer.
Dein Werk ist gut! Die Schmach musz unterliegen.
Du wirst mit Gott für Recht und Wahrheit siegen.

De tegenstelling is een opstel van denzelfden Prof. Piloty in de Deutsche Juristen-Zeitung van 1 Oktober 1917: ‘Die Verwirrung des Machtbegriffes’. De hoofdgedachte van dit buiten-

gemeen verrassende opstel is: ‘dasz der reine Machtbegrift eine reine Unwahrheit ist’. En die hoofdgedachte wordt dan door Prof. Piloty op de volgende wijze uitgewerkt. De onjuiste opvatting van het machtsbegrip is de schuld van de meeste oorlogspsychosen. De op macht beluste volken eischen eenen vrede, die hun gunstiger grenzen geeft. Gunstiger in eenen volgenden oorlog, zoowel ten aanval als ter verdediging. Een dergelijke eisch is alleen te verklaren uit de vervalsching en de verwarring van het machts-begrip. De oorlog heeft het machts-begrip drie noodzakelijke bestanddeelen ontnomen: recht, ekonomisch inzicht en menschelijkheid. Het is niet waar, dat Macht niet meer is dan lichaamskracht en daadwerkelijk geweld. Voor Macht, die vernielt, mag dit waar zijn. Voor Macht, die opbouwt, is dit zeer zeker niet waar. Macht beschermt Recht, maar is niet Recht. Het Recht houdt gelijk rekening met de zwakken en de kleinen: ‘Die Wahrheit ist, dasz der reine Machtbegriff eine reine Unwahrheit ist. Ohne Recht ist Macht tierische Willensgrösze, ohne Wirtschaftlichkeit ist sie eine zerstörende Gewalt, ohne Geisteskultur und ethisches Ziel eine blinde und rohe Naturkraft’. De verbreiding van deze opvatting van het machts-begrip is geene zwakheid, geene overgevoeligheid, geene wereldvreemdheid. Het is plicht tegenover de geheele menschheid en plicht tegenover het eigen volk ‘den Machtbegriff in seinem wahren menschlichen Sinn zu erfassen und mit ihm das Werk des Wiederaufbaues zu beginnen’. En het is plicht van alle regeerders zich te bezinnen op de waarde van de elementen van het juiste machtsbegrip: ‘Recht, Wirtschaftlichkeit und Geisteskultur’. Eenmaal zullen toch de regeeringen van de verschillende oorlogvoerende volken te samen de grondslagen moeten bouwen voor een nieuwe volkeren-gemeenschap. Maar nog heerscht het valsche machtsbegrip. Nog zijn de pogingen van den Paus, van de onzijdige mogendheden en van de socialistische arbeiders machteloos gebleven.

Doch eenmaal moet de toenadering toch beginnen. Op twee wijzen kunnen de eigenlijke vredesonderhandelingen reeds nu worden voorbereid.

Ten eerste: eene samenkomst van alle erkende beoefenaren van het volkeren-recht in eene onzijdige stad, bijvoorbeeld Den

Haag. Hun program? Zoo ruim mogelijk: de wederopbouw van het Volkerenrecht.

Ten tweede: de vijandelijke mogendheden matigen hun macht over en weer. Bijvoorbeeld: Engeland verzacht zijne blokkadepolitiek, maar Duitschland matigt zijn macht met de duikbooten. Natuurlijk op den grondslag van wederzijdsche goede wil en van wederzijdsch vertrouwen.

* * *

Er is in het edelmoedige opstel van Prof. Piloty veel, dat genegenheid en bewondering wekt. En ongetwijfeld is het uit zulke gevoelens, dat de mogelijkheid van hervatte samenwerking blijkt. Wij willen den Duitschers veel vergeven. De tijd zal ons zelfs milder doen oordeelen over de duikbootgruwelen.

Maar in ééne zaak niet: België. Daarvoor mogen onze harten bewaard blijven bij leven en sterven, dat wij dit zouden vergeven en vergeten. De Macht van Duitschland over België is de rechtlooze Macht, die ook Prof. Piloty heeft geleerd te verfoeien. België moet worden ontruimd. België moet worden hersteld. En de helden van hun Vaderland, die door de overweldigers werden vermoord? Zóó moge God ons bewaren, dat wij zouden ophouden een moord een moord en het onrecht onrecht te heeten.

Breitner te Utrecht
(Uit een Brief)

...Zelfs de kleine verzameling schilderijen en teekeningen van Breitner, nu laatstelijk in Utrecht, in het zaaltje van 'Voor de Kunst', tentoongesteld, geeft aanleiding tot overwegingen die geheel en al in tegenspraak blijken met de vaak gehoorde meening dat deze kunst overleefd zou zijn.

Wat we in Breitners werk bewonderen is niet eigenlijk het Impressionisme dat de indruk van een oogenblik onmiddelijk wil weergeven, maar het is de vrije vormgeving van een kunstenaar die door zulk een indruk getroffen werd en die met de middelen van het Impressionisme zijn eigen ontroering in beeld brengt.

Dat bij Breitner de nadruk valt, niet op de indruk, maar op de erdoor verwekte emotie, onderscheidt hem juist van hen tegen wie in onze tijd zoo heftig gestreden wordt, hen die de oppervlakte uitdrukken zonder door te dringen tot een diepere samenhang.

Want Breitner, als hij de werkelijkheid haar licht-effekten, haar bewegingen, haar beven en ademen, men zou haast zeggen: haar reuk, tracht af te winnen, dan is dat niet teneinde haar te kunnen schilderen in haar uiterlijke waarneembaarheid. Hij neemt haar waar, zeker, maar in een roes, in een bewogenheid, die wel door haar is wakker geroepen, maar die op zichzelf als de adem is van een binnen-wereld. Als hij om de nuchterheid van de amsterdamsche huizen een damp en een droomlicht werpt of om grachten en huizendrempels de ijzige vochtigheid van de dooi-sneeuw heenspreidt, en eerst daardoor de stad haar schoonheid geeft, dan zien wij haar zooals

ook een goed gedicht ze ons toonen kan, en niet zooals ze open ligt voor een speurend waarnemer.

Ook de aard van zijn kleuren bewijst dat de oorsprong van zijn werk niet in de sensatie van het waargenomene, maar in de erdoor verwekte ontroering te zoeken is. Ze is namelijk geen weergave van momentane gekleurdheden, maar een uitdrukking van kleur-waarden, die in stadsgezichten, paarden en ruiters, portretten en figuren tot leven komen.

Beweging en kleur zijn de elementen waarin Breitner zich verwezenlijkt. Zijn kleurscala is niet groot, zoo is ook de soort van zijn bewegingen beperkt tot één onmiddelijke kracht en hevigheid. Het zachte, aarzelende, zinnende en zich bezinnende kent hij niet. De hartstochtelijke zichzelf haast te buiten gaande streek verraadt de heftigheid van zijn opvatting, de haastige drang om dat wat hij inwendig beleeft in het licht te heffen, niet als weergave van het geziene, maar als een *correctie* ervan door het *plus* van zijn artisticiteit. Neen, werkelijkheden konden voor dezen kunstenaar alleen aanleiding, geen *stof* zijn: prikkel om de wereld die in hem leefde, zijn fantasie, in beweging te brengen; aandrang die tot getuigen dwong.

Breitner's kunst ontspringt juist uit die aanleg die Verwey als de eigenlijk-hollandsche aanwees: liefde tot de werkelijkheid en de behoefte haar te verheerlijken in het vizioen.

Boeken, menschen en stroomingen

Individu en norm[1)]

Wij kunnen het niet helpen, lieve Vriend, dat wij menschen zijn. Het woelt en laait in ons; wij zien alles, denken alles; die eigenste gevoeligheid die ons genieten doet, ons met ziel en zinnen doet deelhebben aan een wereld vol verrukkelijke indrukken, is oorzaak van leed als diezelfde wereld ons haar schrijnende oneffenheden in de oogen duwt. Wat anders blijft ons over dan dat wij, die geen Stoïcijnen zijn kunnen, nochtans een kracht uit ons ontwikkelen die tegen de wisselvalligheid is opgewassen: die haar niet afweert - wij zitten nu eenmaal op de schop en moeten telkens door de laagte naar de hoogte, met, God weet het, nog dat misselijke gevoel als we plotseling dalen - maar toch haar de angel ontneemt van haar willekeur, door haar te onderwerpen aan een wet die niet haar, maar ons, eigen is: een wet die misschien haar vloek tot een zegen maakt.

Zoo - stel ik me voor - heeft Willem van Doorn zichzelf wel eens toegesproken. De wet waarvan hij dan sprak, was de ons dichters ingeboren gratie, die onze indrukken temt, ze geheel en krachtig in woorden laat leven en toch hun de tirannie beneemt. Blij of smartelijk: zij mogen hun karakter behouden, doch zij dienen tevens het schoone spel, terwille waarvan zij voortaan schijnen te bestaan.

In den beginne is de wereld Van Doorn pijnlijk genoeg ge-

1) 'n Tuin op 't Noorden, Verzamelde Gedichten van Willem van Doorn, Amsterdam, S.L. van Looy, 1917.

noeg geweest. Wie geboren wordt met iets van de Paradijsdroom in zich, met het geloof aan een natuurlijke aarde, ziet in de onze een ontaarding, de afval en het verval van een tot beter bestemde menschelijkheid. Hij zou dan, voor sommige tafreelen waarin de mensch hem als onteerd en van een hooge waarde vervallen voorkomt, de oogen willen sluiten. Maar dat kan hij niet. Zijn gemoed is zoo aangelegd dat hij iedere indruk ten volle ondergaan, en dan? ja, dan natuurlijk door dat vermogen waarvan we spraken, zich ervan verlossen moet. Het is dan dat die eigenaardige gratie in werking komt die in niets anders dan de heerschappij van maat en getal gelegen is. ‘The sweet mechanic exercise Like dull narcotics numbing pain’ zei Tennyson. Het is waar dat ook al het enkele rustige richten van de geest een begin van vrede geeft, dat het vormen van volzinnen en het zoeken van beeldende woorden ter weergave van het ondergane een werkzaamheid is die weerstand biedt en verlossing brengt. Maar deze berusten op een wils-opzet, op een inspanning. Van deze geestes-werkdadigheid had Tennyson nooit dat ‘sweet mechanic exercise’ kunnen schrijven, een uitdrukking waarin juist de bewuste arbeid als samenvallend met een onbewuste beweging wordt voorgesteld. Geen bewustheid is zoozeer één met onze natuurlijke onbewustheid als deze binding en deeling van getal en maat, die in onze polsslag en hartklop, in het klokgetik van ons eigen lichaam, hun begeleiding en voorbeeld hebben.

Voor Van Doorn is het vers al spoedig van dit overheerschend belang geweest. Zijn ritmen, zijn waarneming, het botsen en glijden van zijn aandoening, strekten en sterkten zich in het versverband.

> Gehots, gekef, en stemmen schor en rauw...
> 'n Wrakke kermiswagen, schreeuwend bont!
> Nek bloot, en boezem slingrend, ment 'n vrouw
> De maagre knol, en snauwt naar kind en hond.
>
> En nijdig beukt ze 't paard z'n schouder bont,
> Wanneer et trager gaat, - en af en toe
> Krabt ze d'r lichaam als 'n aap of hond;
> 'n Gore vent snorkt naast 'r, lui of moe.

Als ik de vijf coupletten van dit gedicht alle afschreef zou het nog duidelijker blijken, hoeveel de verdeeling in regels, en de daaraan verbonden rijmen, voor Van Doorn beteekenen. Het is namelijk volstrekt niet toevallig dat dezelfde rijmen terugkomen. Er is daar een bedoeld opwekken van eentonigheid, een, overeenkomstig met het behandelde onderwerp, bevorderen van de drukkende stemming, die er in de aandoening van de dichter één meê is.

Geen overtuigender bewijs dat de kunst van het vers een kunst is, dan de geheele reeks Miniatuurtjes die door dit vers wordt afgesloten. Elk van hen vertoont zulk een klein tafreel, waarin het troostelooze in natuur en menschenwereld wordt uitgedrukt. Elk van hen tevens is gebouwd met datzelfde kunstmiddel van de terugkeerende rijmen. Het gevoel is er niet minder om, integendeel: het gevoel dat door de voorstelling werd opgewekt en eraan verbonden blijft, vond in dat middel een sterker uitdrukking.

Deze dichter, trouwens, zou al heel weinig gediend zijn met een vers-techniek, die zijn opwelling verzwakte. Ze zoo sterk mogelijk uittespreken is voortdurend zijn streven. Hij is niet altijd, hij blijft niet altijd de door een troostelooze werkelijkheid gedrukte. De toomloos-stijgende verrukking die in het leeuwrikslied tot uiting komt, is als een vonk in zijn ziel gevallen en al ‘wat me giftig doorwriemde stuipt tot as...in die delgende beet’. Zóó heftig, zóó hartstochtelijk zegt hij, bij de ingang van zijn boekje, dat hij vóór alles niet lijder, maar zanger is. Als zulk een schrijft hij dan ook zijn belangrijk, en door menigeen vroeger reeds bewonderd gedicht Laskaren in Zaandam. Het pijnlijke voelend in het langsgaan van die drie zwervers: indische zeelieden: niemand die een van de schelpen koopen wil die ze aanbieden, het jonge meisje schrikt voor de ridderlijke hulde als een van hen voor haar neerknielt, het kind alleen juicht als het door oudere makkers tegen de ‘schunnige’ aangestooten, teer wordt opgericht en de schelp ten geschenke krijgt: - het pijnlijke èn het grootsche voelend in dit straatgeval, wordt hij er niet bitter, niet gedrukt meer door, maar, met een plotselinge wending van zijn waarnemend voelen, vereenzelvigt hij zich, hij dichter, met die jammerlijke, uit Ben-

galen naar Zaandam verslagen poveren. Zoodra hij de oogen van het jongetje weer stralen ziet, spreekt hij zichzelf aan:

> En ruk van de jouwe, jij dichter, dat floers!
> Herken die Laskaren; die drie - zijn je broers!
> Jij van 't blonde, van 't harde, van 't heersende ras,
> Die Rangoon en Bassein, en Bombay en Madras
> Slechts in droomen aanschouwde, Laskaar van et woord,
> Jij ook koetert gek, ieder grinnikt die 't hoort,
> En dat koetren, je kunt et niet helpen;
> En je laaiende ziel teert je wangen tot as;
> En je enige rijkdom - zijn schelpen.
>
> Leur je daarmee als 'n schooier langs straat?
> Is er niemand die koopt? - En heeft zij ze versmaad
> Die jij huldigen wilde? - Wat had je verwacht?
> Wa's 'n schelp? - En zo eng is 't, en raar - ieder lacht!
> Wees jij trots als die schunnige zwalker der zee,
> En je beetje bezit - deel et kinderen mee,
> Hun vreugde zal j' alles betalen:
> Hun vreugd met wat jij in je dromen vol pracht
> Raapt' aan d' oever, daarginds, in Bengalen.

Aan een kind is dan ook het derde en laatste van de inleidende gedichten. De humor en een jeugdige uitgelatenheid - blijvende kenmerken van Van Doorn - zijn in die kever die een zonnestraal om 't lijf pakt en er als een beer mee aan 't dansen slaat, voorgoed geteekend. Deze trekken, samen met de weemoed geworden gevoeligheid waarvan ik sprak, herkennen we in al de gedichten die na Miniatuurtjes in de reeksen Buiten de Muren, Kleine Romans, en Verscheiden voorkomen. Zij zijn er voortdurend, niet in veralgemeenende voorstelling, niet in getemperde bespiegeling, maar konkreet, zichtbaar, en ik zou willen zeggen: met een welbewuste uitbundigheid.

Van Doorn wil klaarblijkelijk vóór alles de indruk geven van dadelijkheid en natuurlijkheid. Het persoonlijke, het individueele - hoe streng hij ook de vorm van zijn vers spannen mag, - hij wil niet dat er ook maar een jota van wordt opgeofferd. Ja meer, strofe en vers moeten dienen om al dat bizondere

sterker te doen spreken, te beklemtonen, te onderstreepen. En hij slaagt erin. Lees Zondagmiddag in Uitgeest, om te begrijpen hoe zelfs een komisch accent door de plaats waarop 't in een vers staat, door een onvermoed rijm, door een regellengte, zóó kan worden aangezet dat de glimlach tot een schaterlach wordt, de uitbundigheid het vers schijnt te doorbreken, en zijn volheid en kracht toch duidelijk aan niets anders dankt dan aan het vers.

Dit spel zou niet mogelijk zijn als het individu, dat zich zoo onbesnoeid toonen wil, - tot in zijn spelling zelfs, en een versje in brabantsche tongval voegt aan het werk het teeken van zijn landaard toe - niet behalve een hartstochtelijk mensch ook een zeer ernstig en zich niets toegevend kunstenaar was.

Weinig gedichten - het heele boekje bevat er maar dertig - en als werk van dertien jaren; maar die mensch staat erin, en een kunstenaar maakte ze.

De mensch, vol levensbeweging, vol innerlijke tegenstrijdigheid, vol pijn, angst, versuffing en verdwazing temidden van de wereld, vol drift en nood die zich dreigend willen uitstorten, maar ook vol verrukking, vol troost, vol kinderlijkheid en vreugde. Zoo teekent hij zich in het gedicht De Dichter.

De kunstenaar, voortkomende als de in vlammen en lava omhoog gedragen kracht uit een ziel die geen raad weet en nu zichzelf de macht schept die haar uiten en beheerschen zal, die haar in het zonlicht en tot klaarheid voert.

O zongoud, o wolken,
Wazigmilde bestraling,
Long-drenkende luchtteug
  Als de middag verzinkt; -
Als et hoofd komt tot klaarheid,
Als het hart komt tot waarheid,
Slib en zand is bezonken,
D'effen bodem lacht vonken,
  't Zielsbewegen rein blinkt; -
Rek dat uur, rijk en lavend!
Rem de rossen dol dravend,
Die et sleuren naar d' avend,
  Waar 't in duister verdrinkt.

Dit is de laatste strofe van 't Meertje op de Hei, tegelijk het slot van de bundel.

Willem van Doorn zou zichzelf niet zijn, als hij niet, in een Voorrede, nog getracht had zich in de voorstelling van zijn lezers ook zelfs zijn persoonlijkste eigenaardigheden te waarborgen. Hij deelt er mee dat g en ch in zijn gedichten niet scherp, maar op z'n Brabants moeten worden uitgesproken. Waar hij, door nog een andere mededeeling, de aandacht erop vestigt dat zijn gedichten geschreven zijn om *gesproken* te worden, stel ik gaarne vast dat de haast overmatig en overtollig lijkende aandrang dit inderdaad niet is.

Alle goede gedichten moeten gesproken worden. Zij zijn alleen goed, in zooverre zij als gesproken taal uitmunten. Weinig lezers weten dit. Hun oogen nemen de lettergroepen op, hun gedachte verwerkt de voorstellingen, maar hun gehoor blijft erbuiten. Hun gevoel wordt dientengevolge niet onmiddelijk aangedaan, en hun verbeelding wordt niet krachtig bewogen.

Goede gedichten zijn gesproken gedichten. Maar waar de dichter zoozeer als Willem van Doorn, het hem eigene individueele uitdrukt, krijgt die noodzaak iets in 't oogvallends, ook voor de lezers die haar tegenover algemeener poëzie en breeder gehouden schildering niet bemerken zouden. Een versje in brabantsch dialekt bestaat niet voor hen als ze 't niet uitspreken. Plotselinge bizondere accenten van humor of hartstocht zullen tot uitspreken lichtelijk aanzetten. Het geheele karakter van Van Doorn's vers, het sterk-geëlanceerde, het zwiepende dat aan hun ritmiek en aan de opklank van hun rijmen eigen is, wekt vanzelf tot luide lezing. Als deze dichter nu nog eens opzettelijk tot dit lezen aandrijft, ook door zijn persoonlijke uitspraak van sommige klanken aanteduiden, dan is er kans dat tot sommigen een waarheid doordringt, die alle poëzie ten goede kan komen.

Aan de andere kant: uit de aanduiding van Van Doorn zelf blijkt dat er aan het onder woorden brengen van individueele eigenschappen grenzen zijn. Het is niet mogelijk dat wij Vondels amsterdamsche, Potgieters zwolsche, Starings geldersche uitspraak in rekening brengen bij het lezen van hun gedichten. Die dichters kunnen dat ook niet verwacht hebben. Zij wisten

dat de dichter bij het schrijven naar een innerlijk geluid luistert, dat wel met zijn uiterlijke stem overeenkomst heeft, maar haar nochtans niet is. Ook Van Doorn weet dat wel. Hij kan niet aannemen dat hij, de verdienstelijke saamsteller van bloemlezingen uit engelsche dichters, het *wezenlijke* in hun geluid missen zou, omdat hij niet hun stemklank kent. Die klank is tegenover dat geluid het bijkomstige. Misschien heeft het er een bekoring aan bijgezet, misschien deed het er afbreuk aan. In elk geval is hun dichterlijke wezenheid verbonden aan hun inwendig gehoorde en niet aan hun organisch gesproken stem.

Deze opmerking stelt de deelen van het probleem betreffende de wijze hoe verzen moeten gelezen worden in hun ware verhouding. Zij moeten gesproken worden, maar het spreken van verzen is niet het nabootsen van een uitwendige, doch het verwerkelijken van een inwendige dichterstem. Doorgaans waarschijnlijk doet de dichter-zelf dat het best - als hij zijn eigen verzen leest -: wel te weten, als, door aanleg of oefening, zijn natuurlijke stem met zijn gedroomde samenvalt. Maar die gedroomde stem, ook de lezer die oor voor verzen heeft hoort ze, want haar wezen is niet individualiteit, die andere individualiteiten zou uitsluiten, maar normaliteit die tal van natuurlijke stemmen binnen de ring van haar gemeenschap trekt. Deze stem te hooren en haar door de middelen van zijn eigen spraakgeluid te verwerkelijken, te belichamen, dit is het doel waartoe de lezer van verzen moet worden opgeleid, opdat telkens weer het gedicht door andere monden tot leven komt.

Het is ook de vraag, of zelfs zonder waarschuwing, indien Van Doorn zijn keelklanken zacht gehoord heeft, de lezer ze niet ook zoo zal hooren. Er is in een vers altijd een overheerschend harmonie-gevoel dat alle afzonderlijke geluiden dwingt zich te voegen in zijn strooming. Dit gevoel-zelf is al die norm, waarop ook de individueelste dichter inderdaad meer vertrouwt dan op zijn bizondere eigenaardigheden. Dat het uit hem spreekt is juist het bewijs dat hij dichter is.

Uit Van Doorn spreekt het duidelijk en ik geloof dat de lezer het zoo vinden zal.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Jan van Ruusbroec, *Die Chierheit der gheesteliker Brulocht*, Amsterdam 1917, uitgegeven voor den Nieuwen Kring bij Swets en Zeitlinger.

Als bestemd voor leeken geeft deze welverzorgde druk wat de bewerker, C.A. Wijnschenk Dom, er zich van heeft voorgesteld. Wie Ruusbroec's tractaat wil lezen, niet als een voorwerp van filologische tekstkritiek, maar als een goed nederlandsch boek dat hij ook voor zich geschreven acht, leze het voortaan in deze uitgaaf.

Het is meer dan een kwart eeuw geleden sedert Maeterlinck het in het fransch vertaalde en er de belangstelling voor won van europeesche geletterden. Er trok toen evenals nu een huiver van inkeer door de wereld en wie, teruggetrokken uit de uitbundige volte van indrukken, het goddelijk heelal nochtans beleven wou, kwam toen als nu licht er toe steun te zoeken bij stelsels en opvattingen waarin het, meende men, voor een opmerkzaam verstand begrepen lag. Was men niet alleen verstandelijk maar ook religieus aangelegd, dan moest Ruysbroek, de meesterlijke prediker van het 14de-eeuwsch mysticisme in Nederland, de man van de scherpe onderscheiding en de stroomende bespiegeling, klaar en meeslepend beide, wel boeien en bevredigen. De beweging van zijn gedachten doet aan het werk van sierkunstenaars denken wier golvende lijn als ze eenmaal uit hun stift gegaan is zichzelf tot in het oneindige schijnt te vernieuwen, te wijzigen, te hervoortbrengen, totdat, als het geheel van die onuitputtelijke groei voltooid is, het toch binnen een effen kader evenwichtig

gebonden blijkt. Ruysbroek is niet de ziel in haar worsteling: hij is de geest in zijn duizend-voudig verbeekte zichtbaarheid.

Gevolg van deze geaardheid is niet alleen de rust en helderheid van zijn voordracht en zinsvloed, maar ook de eenvoudigheid van zijn begrippen en het in beteekenis aan zichzelf gelijkblijven van zijn woorden. Wie van enkele termen de zin heeft opgezocht - er is achter deze uitgaaf een kleine woordenlijst - verstaat alles en kan Ruysbroek's beschouwingen makkelijk volgen. Hij wint er het genot bij van misschien het beste stichtelijk proza dat in Nederland geschreven is.

Over de Nieuwe Kunst, Vier Lezingen, 1917, uitgave van den Nieuwen Kring bij Duwaer en Van Ginkel te Amsterdam.

Vier lezingen, twee door P. Talma, en twee door C.A. Wijnschenk Dom gehouden.

Het komt mij voor dat van deze beide sprekers de heer Talma de eigenlijke denker is, terwijl de heer Wijnschenk Dom meer tracht zichzelf en zijn hoorders te overtuigen dat de heer Talma juist denkt.

De inhoud van dit denken is: door inkeer en askese komt de mensch tot het beleven en erkennen van een innerlijke waarheid, die de ware waarheid is, en scherp te onderscheiden van de als waarheid zich opdringende uiterlijke werkelijkheid. Toch is ook in die werkelijkheid waarheid. Zij ligt echter niet in haar verschijning, maar in de altijd zich gelijk blijvende wezenstrekken die haar bestaan mogelijk maken. Wie de waarheid aangaande de levens-verborgenheid, die hij alleen door innerlijke bevinding kennen kan, wil uitspreken heeft daartoe de werkelijkheid noodig; maar hij troebleert die waarheid als hij de werkelijkheid in haar toevalligheid gebruikt. Er ontstaat dan tusschen zijn innerlijk en zijn uiting een tragische wanverhouding. Bedient hij zich evenwel van haar alleen in haar wezenlijkheid, dan is er tusschen beide overeenstemming en dan eerst mag er van ware kunst sprake zijn.

Deze gedachten - over Mystiek en Kunst en over Realistische en Reëele Kunst - laten zich zeer wel lezen, al moet, als tegen iedere theorieën-grauwheid, ook tegen deze gewaarschuwd wor-

den en al ligt, als in ieder dogmatisch geloof, ook in dit het gevaar voor verstarring en eigengerechtigheid.

Over de Sociale Betekenis van de Wiskundige Denkvorm, Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam op Maandag 8 October 1917, door G. Mannoury. P. Noordhoff. 1917. Groningen.

Anarchist en paradoxaal te zijn, en tevens wiskundige, er is geen aanlokkelijker saamstelling. Hater van gezag, en welk onaantastbaarder gezag schijnt er te zijn dan de wiskunde. Paradoxaal en dit terwijl de wiskunde heet uit te gaan van axiomata. Toch kan het niet anders of de menschelijke mensch die de heer Mannoury zegt te willen wezen, moet voelen dat er nog een andere wereld is dan die in formules bevat kan worden, dat er buiten de waarheid die in die bevatting ligt opgesloten nog een andere zijn moet waardoor ze eerst mogelijk wordt. Van de wiskunstige vorm af dus....zou men meenen dat Mannoury ons voeren zou als hij van de denkvorm handelt zooals die zich niet in cijfers, maar in woorden uit. Maar de paradoxale geest verlaat hem niet: juist tot een verwiskunstiging van die vorm tengevolge van een geduldig onderzoek naar de beteekenis van die woorden wenscht hij ons aan te zetten. Of wij zóó niet, om de spil van het paradoxale draaiende, ons van de wettelijkheid in één groep verschijnselen afwendend, en haar weer vindend in een andere, juist die wereld buiten ons laten waarin met de waarborg voor iedere wettelijkheid tevens het recht tot paradox en gezags-afwijzing te vinden is? Ik bedoel: kan de wezenlijke waarheid wel ooit anders dan als Verborgenheid beleefd en als Gestalte, dat is als Geheel verbeeld worden, en is iedere ontleding, formuleering en begrips-bepaling van haar deelen niet altijd een, terwille van onze verstandelijke verstandhouding, verblijven buiten haar?

A.V.

De Amsterdamsche Geest, door R. Groeninx van Zoelen.

'Langs groote lijnen een deel van het volk tot bewuste expressie te leiden' inplaats van 'de partij te laten voeren langs alle kronkelpaden, waar het belang van de kiezersteelt lokt.'

Dit is de politieke tegenstelling die de schrijver van een zakelijke en objectieve brochure over het regeeringsbeleid en over de houding der politieke partijen opstelt. Aan de regeering onthoudt hij niet de lof dat zij 'de mogelijkheid heeft geschapen om te breken met het *Ancien Régime*', maar hij verwijt haar toch dat zij gedurende den oorlog te veel daaraan vast hield. Onder dat ancien régime, dat hij als de Amsterdamsche Geest aanduidt, verstaat hij het streven van een 'liberalistische cultuur' om zooveel mogelijk het maatschappelijke leven zijn gang te laten gaan, en slechts in te grijpen wanneer de nood daartoe dwingt. Daar tegenover stelt hij dat 'door het liberalistisch anarchisme heen de nieuwe organische demokratie moet baanbreken'. Dit is niet 'de oude meerderheids-confiscatie-politiek', die 'zoo dikwijls door de liberaal-socialistische combinatie werd aangewend als volkspremie, maar een gemeenschapsrecht om de banen vast te leggen waarlangs particulier bezit en particulier initiatief de beste baten voor het algemeen belang kunnen afwerpen'.

Een groote verdienste van den schrijver is ongetwijfeld dat hij aldus een uitzicht opent, en zijn scherpe kritiek niet gebruikt om af te breken. Hij heeft inderdaad bereikt, wat hij wenschte, om n.l. aan zijn napluizen en beoordeelen der regeeringsdaden elken schijn van fronde te ontnemen.

Het gaat er niet om de ontevredenheid in breede kringen der bevolking aan te wakkeren, het gezag der volksvertegenwoordiging te ondermijnen, of de verdiensten voor uiterst zwaar en moeilijk werk der ministers te miskennen.

Het gaat erom nieuw inzicht te verkrijgen en te verschaffen in wat de tegenwoordige omstandigheden eischen, zoowel van het regeeringsbeleid als van de politiek.

Dat is niet gering. De tijd is vol van snel zich ontwikkelende

gevaren, die het Nederlandsche belang zoowel van buiten als van binnen bedreigen. Daden worden gevergd van een vèrstrekkende beteekenis. Elk kortzichtig beleid, dat bevreesd is om vooruit te zien, of verzuimt het te doen, kan zware straf in zich zelf bevatten. Meer dan ooit is daarom kritiek, en wel een positieve diepgaande kritiek van pas. Vooral als toets voor de beslissingen die genomen worden, en waar noodig ook om te weerhouden of aan te zetten. Er mag niet gezwegen worden uit welwillendheid voor goedgemeende bedoelingen of voor ijverige werkzaamheid.

En voor alles moet er ook een scherp afgebakende grens worden getrokken tusschen deze soort principieele kritiek in het zuivere landsbelang, en de tallooze protesten van belangzuchtigen, die zich door regeeringsmaatregelen getroffen achten, en die door de hevigheid en de luidruchtigheid van hun kritiek succes verwachten. Het is in zekere mate onvermijdelijk, maar het is toch niet onmogelijk, zulke kritiek te beperken en in de werkelijke bedoelingen te ontmaskeren, indien het regeeringsbeleid slechts is wel doordacht en zich beweegt langs lijnen van een zuivere en duidelijk zichtbare richting. De brochure van R. Groeninx van Zoelen is een uitnemend voorbeeld van zoo'n breed opgezette, gematigde en zich van kleinheid zuiver houdende kritiek, die misschien van de overheerschende politici niet de aandacht verkrijgt die zij verdient, doch ongetwijfeld van historische waarde zal zijn.

Het geheele betoog is tusschen een korte inleiding en conclusie ingedeeld in vijf hoofdstukken te weten: I. ‘De ontwikkeling van den oorlog in verband met Nederland's belang’, getuigende van waakzame oplettendheid, die zich door geen schijn laat misleiden doch open de consekwentie's der feiten durft te bezien.

II. ‘Onze passieve neutraliteit’, waarin de schrijver waardeert dat Nederland formeel al zijne rechten tegenover de herhaalde neutraliteits-schennis handhaaft, doch waarin hij tevens erop wijst hoe dit leidde tot een formalistische blindheid voor de reëele ontwikkeling der feiten. Daardoor is veel nagelaten wat in 's lands belang had behooren te geschieden, en is slag op slag een intimidatie op ons toegepast, die, door het succes aangespoord, de tegenwoordige noodtoestand deed ontstaan.

III. ‘De extra-parlementaire regeering’. Hierin wordt aan de feiten getoetst hoe de regeering steeds wachtte bij haar voedsel-voorzieningspolitiek en haar kolenpolitiek tot de moeilijkheden voor de deur stonden. Een voorziening werd dan wel getroffen maar het vooruitzien had dit overbodig kunnen maken.

IV. ‘Het geheim van den Sphinx’, dat wil zeggen het raadsel van een regeeringsbeleid, zooals wij thans ondergaan, ziet de schrijver, met bittere ironie in: ‘dat éene werkelijke in het Nederlandsche staatsleven’, en dat is ‘de dogmatiseerende, theoretiseerende binnenlandsche politiek’.

Deze was sedert 9 Dec. 1915 weder aan 't woord gekomen. En met haar leefde eene regeering mee, die ‘het zwaartepunt van den zakelijken arbeid naar officieuse lichamen verlegd had’ en ‘alle beheersching over het eigen schepsel verloren had’.

Als een zeldzaam voorbeeld van zulk gesul verhaalt schrijver de lijdensgeschiedenis van de ‘Export-centrale’, een leerzaam bewijs van het te loor gaan eener goed bedoelde en doeltreffende actie in de onwerkelijkheid van onze politiek in oorlogstijd.

V. ‘De mythe van onze defensie’, waarin de schrijver bespreekt hoe richtings- en beginselloos er op 't gebied der landsverdediging is gehandeld, zoowel door de regeering als door de oppositie.

Aldus vormen de vijf hoofdstukken een gesloten geheel van een aanklacht, die nimmer een bijzaak, maar steeds de allerhoogste taak eener regeering raakt. De onverschilligheid die hiertegenover thans alom betoond wordt, maakte den schrijver niet mismoedig. Zijn vertrouwen en de nauwgezetheid, waarmee hij alle gegevens voor zijn oordeel verzamelde en rangschikte voltooien de groote verdiensten van zijn arbeid. I.P. DE V.

Brieven en Dagboek van den Utrechtschen Vrijwilligen Jager Pieter Jacob Costerus 1830 en 1831 **bezorgd door Dr. M.G. de Boer en Dr. J.C. Costerus, met portret, illustraties en naamlijst, Amsterdam, S.L. van Looy, 1917.**

Ik heb dit boekje, in zijn aangenaam verzorgde uitgaaf, met aandacht en belangstelling gelezen en kan dr. de Boer zelfs

meedeelen dat niet de overhemden met knoopjes, maar die met plooien in ‘min of meer deftige kringen’ graag gezien werden. Ook moet ik Costerus en zijn vrienden vrijpleiten van het verwijt dat zij op Oudejaarsavond van 1831 de klok niet zouden gehoord hebben. Zij waren alleen niet in de stemming zijn slagen te begeleiden met passende overwegingen. En ten derde heb ik The Stout Gentleman terecht gebracht. Deze dikke herberggast die hardnekkig onzichtbaar bleef, die de knechts van zijn hand deed vliegen, door zijn te groote vrijmoedigheid het kamermeisje op de vlucht dreef en de ter wraak aangesnelde herbergierster zoo verrassend bevredigde dat ze blozend en haar muts rechtzettend zijn vertrek weer uitkwam en het schichtige deerntje ‘a fool’ noemde, deze dikke heer waarvan de zenuwachtige heer die zoo nieuwsgierig was niets anders zag dan zijn breede bruinkleurige jaspanden uiteengaande boven ‘the broad disk of his drab breeches’, juist toen die verdwenen in het portier van een reis-rijtuig, deze, Washington Irving's The Stout Gentleman dan, staat ten voete uit middenin de volledige werken van genoemde schrijver, en wel middenin de bizondere uitgaaf die hij Bracebridge Hall or the Humorists by Geoffrey Crayon Esq. betitelde, en ik tart ieder speurder, tenzij hij de zenuwachtige heer zelf is, om hetzij die werken, hetzij hun Inhoudsopgaaf opteslaan, zonder op zijn spoor te komen.

Overigens geeft Dr. de Boer in zijn Inleiding een goed denkbeeld van de even deftige als degelijke student die deze briefschrijver geweest is, van zijn vaderlandslievende opgewondenheid en van zijn humor. Niets doet ons het verschil tusschen '30 en '80 sterker voelen dan het zien van die opgewondenheid in een persoon die toch overigens oog heeft voor het humoristische. Die toornende Hollandsche Leeuw die hem bij het binnentrekken van Leuven uit de oogen straalt, is onweerstaanbaar; maar - bedenk dat wel - minder om het gevoel, dan om de bewoording. Ik kan namelijk de gevoelens van de toenmalige jeugd, de vaderlandsche trots, die tot eigengerechtigheid ging, de liefde voor de vorst, toch zóó wankel dat zij onmiddelijk onvast werd toen de koning niet juist zoo deed als zijn vereerders wenschten, ik kan die gevoelens evenmin

belachelijk vinden als de degelijkheid, braafheid en flinkheid waarmee deze jongelieden, overtuigd van hun gewicht voor de staat, lijf, leven en middelen offerden en ter wille van het voorbeeld aan onstandvastiger broederen volhardden in hun voornemen. Binnen zeer eerbiedwaardige grenzen voldeden ze daarmee aan een maatstaf van nog altijd loffelijke burgerdeugd. Het komische ligt alleen aan de retorische omhang, waarmee hun vaderlandsche gezindheid zich op stelten zette. Ik kan mij niet denken dat wij nog eens hetzelfde doen zouden.

En toch - als wij ons herinneren wat nog zeer onlangs de oorlogvoerende landen te zien gaven....

Niet gelet op die drapeering, maar op de wezenlijke deugden van bereid zijn en volharden is deze Pieter Jacob Costerus inderdaad, ook nu nog, het voorbeeld dat hij wezen wou.

Dat de toenmalige Nederlanders België niet zagen van Europa uit, maar van een overschatte nederlandsche gelukzaligheid - wij weten het, maar verbazen ons niet dat zij het *niet* wisten. Het belangwekkende is juist dat Brieven en Dagboek als de hier gebodene ons in de stemming tegen de Belgen, tegen of voor Koning en Kroonprins, en in dagelijksche verscheidenheid van indrukken en overwegingen het beeld van hun eigen tijd helpen vervolledigen.

De piëteit van Dr. J.C. Costerus, die erop stond dat deze nalatenschap van zijn vader in haar geheel zou worden uitgegeven, heeft goed gezien: nooit meer dan nu hadden wij behoefte herinnerd te worden aan de jaren toen ter wille van België Nederland werd opgeofferd en leerde dat het op niemand te steunen had dan op zichzelf.

De Nieuwe Beweging in de Schilderkunst **door Theo van Doesburg. J. Waltman Jr. Delft 1917.**

Theo van Doesburg's artikelen - indertijd in De Beweging verschenen - zijn tot nu toe het intelligentste en best geschreven uitvoerige opstel, over de bedoelingen van nieuwere schilders. Nu zij, gevolgd door ruim twintig illustraties, gezamenlijk worden uitgegeven, wil ik ze, als zoodanig, gaarne ter lezing aanbevelen.

A.V.